

CARLA WILLIG

Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας
στην **Ψυχολογία**
Εισαγωγή

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
Ελευθερία Τσέλιου

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ:
Έφη Αυγήτα

GUTENBERG

**ΠΟΙΟΤΙΚΕΣ ΜΕΘΟΔΟΙ
ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ**

**INTRODUCING QUALITATIVE
RESEARCH IN PSYCHOLOGY
OPEN UNIVERSITY PRESS**

CARLA WILLIG

ΠΟΙΟΤΙΚΕΣ ΜΕΘΟΔΟΙ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΣΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Ελευθερία Τσέλιου

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Έφη Αυγήτα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ GUTENBERG

CARLA WILLIG

*Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας
στην Ψυχολογία: Εισαγωγή*

Επιστημονική Επιμέλεια: *Ελευθερία Τσέλιου*

Μετάφραση: *Έφη Αυγήτα*

(Σχήμα 17 × 24 εκ., σελίδες 582)

Αριθμός έκδοσης 2887

Κωδικός Καταλόγου 9571093

ISBN 978-960-01-1720-2

Τίτλος πρωτοτύπου:

Introducing qualitative research in psychology
Open University Press

Copyright 2013, Open International Publishing Ltd. All rights reserved.

Greek language edition of «Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας στην Ψυχολογία:
Εισαγωγή», by Carla Willig

© Copyright 2015 Gutenberg (G. Dardanos – C. Dardanos OE).
All rights reserved.

Σελιδοποίηση: *Κ. Καραμανλή*

Διορθώσεις: *Α. Μαζαράκη*

Μακέτα εξωφύλλου: *Χρ. Παρασκευοπούλου*

Αθήνα, Εκδόσεις GUTENBERG

Διδότου 37, 106 80 Αθήνα: Τηλ.: 210 36 42 003 -
210 36 41 996, 210 36 11 404 - Fax: 210 36 42 030

Υποκατάστημα Θεσσαλονίκης
Ιασωνίδου 13 - 546 35. Τηλ. - Fax: 210 36 42 030
www.dardanosnet.gr – e-mail: info@dardanosnet.gr
e-shop: www.dardanosnet.gr

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η ολική, μερική ή περιληπτική αναπαραγωγή και μετάδοση έστω και μιας σελίδας του παρόντος βιβλίου, κατά παράφραση ή διασκευή με οποιοδήποτε τρόπο (μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό κ.λπ. – Ν. 2121/92, άρθρο 51). Η απαγόρευση αυτή ισχύει και για τις δημόσιες υπηρεσίες, βιβλιοθήκες, οργανισμούς κ.λπ. (άρθρο 18). Οι παραβάτες διώκονται (άρθρο 13) και τους επιβάλλονται κατάσχεση, αστικές και ποινικές κυρώσεις σύμφωνα με το νόμο (άρθρα 64–66).

Printed in Greece

All Rights Reserved

Συνοπτικός πίνακας περιεχομένων

Πληροφορίες για τη συγγραφέα 23

Ευχαριστίες 25

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση 27

Ενότητα 1 Εννοιολογική προεργασία 33

1. Από τις συνταγές στην περιπέτεια 35

2. Οι επιστημολογικές βάσεις των ποιοτικών μεθόδων έρευνας 59

3. Το ερευνητικό σχέδιο και η συλλογή δεδομένων στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας 79

4. Ο ρόλος της ερμηνείας 117

5. Η σύνταξη μιας ερευνητικής πρότασης 133

Ενότητα 2 Κάνοντας έρευνα 147

6. Θεματική ανάλυση 151

7. Μεθοδολογία της θεμελιωμένης θεωρίας 179

8. Φαινομενολογικές μέθοδοι 211

9. Μελέτες περίπτωσης 247

10. Λογοψυχολογία 279

11. Φουκωϊκή ανάλυση λόγου 313

12. Αφηγηματική ψυχολογία *Joanna Silver* 345

13. Οπτικές μέθοδοι *Joanna Silver* 375

Ενότητα 3 Αναστοχασμοί και συμπεράσματα 399

14. Η ποιότητα στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας 401

15. Ανασκόπηση και συμπεράσματα: Ποιο είναι το μέλλον για τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας στην ψυχολογία; 417

Παράρτημα 1

Τι επηρεάζει την απόφαση ενός ατόμου να θελήσει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών; Μια μελέτη θεμελιωμένης θεωρίας που διερευνά τις εμπειρίες των χρηστών ηρωίνης 433

Sarah Dryden

Παράρτημα 2

Η εμπειρία της διαταραχής σωματικής δυσμορφίας: Μια ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση και μελέτη φωτο-εκμείευσης 485

Joanna Silver

Παράρτημα 3

Η κατασκευή του αυτοτραυματισμού στην καμπή του εικοστού πρώτου αιώνα: Φουκωική ανάλυση λόγου 517

Caroline Silcock

Βιβλιογραφία 549

Ευρετήριο 571

Αναλυτικός πίνακας περιεχομένων

Πληροφορίες για τη συγγραφέα 23

Ευχαριστίες 25

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση 27

Ενότητα 1 Εννοιολογική προεργασία 33

1. Από τις συνταγές στην περιπέτεια 35

Μαθησιακοί στόχοι 35

Πώς και τι μπορούμε να γνωρίσουμε; 37

Θετικισμός 37

Εμπειρισμός 38

Υποθετικο-παραγωγισμός 39

Κριτική της «επιστημονικής μεθόδου» 40

Ο υποθετικο-παραγωγισμός δεν προσφέρει επαρκή χώρο για την ανάπτυξη θεωριών 40

Ο υποθετικο-παραγωγισμός είναι ελιτίστικος 40

Ο υποθετικο-παραγωγισμός είναι μύθος 41

Η φεμινιστική κριτική στις κυρίαρχες επιστημολογίες 41

Ο άντρας ως πρότυπο 42

Η ματιά του Θεού 43

Κοινωνικός κονστρουξιονισμός 44

Επιστημολογία και μεθοδολογία 45

Έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας 46

Κοινοί προβληματισμοί: Η «ποιοτική μεθοδολογία» 47

- Το «μικρό π» και το «μεγάλο Π» 48
- Επιστημολογικές διαφορές: «Ποιοτικές μεθοδολογίες» 49
- Επισκόπηση του βιβλίου 52
- Τρία επιστημολογικά ερωτήματα 53
- Τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει η μεθοδολογία; 54
- Τι είδους παραδοχές κάνει η μεθοδολογία για τον κόσμο; 55
- Πώς αντιλαμβάνεται η μεθοδολογία τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία; 56
- Ερωτήματα προς συζήτηση 57
- Προτεινόμενη βιβλιογραφία 57
2. Οι επιστημολογικές βάσεις των ποιοτικών μεθόδων έρευνας 59
- Μαθησιακοί στόχοι 59
- Τρεις προσεγγίσεις για την παραγωγή γνώσης 61
- Προσέγγιση ρεαλισμού 61
- Φαινομενολογική προσέγγιση 64
- Προσέγγιση του κοινωνικού κονστρουξιονισμού 67
- Μεθοδολογικός πλουραλισμός 71
- Η επιλογή της «σωστής» μεθόδου 74
- Συμπέρασμα 76
- Ερωτήματα προς συζήτηση 76
- Προτεινόμενη βιβλιογραφία 77
3. Το ερευνητικό σχέδιο και η συλλογή δεδομένων στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας 79
- Μαθησιακοί στόχοι 79
- Οι γενικές αρχές σχεδιασμού μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας 80
- Αναστοχαστικότητα 84
- Δεοντολογία 85
- Το ερευνητικό ερώτημα 88
- Η επιλογή της σωστής μεθόδου 90
- Ημιδομημένες συνεντεύξεις 92
- Γενικά χαρακτηριστικά των ημιδομημένων συνεντεύξεων 94

- Ο οδηγός της συνέντευξης 95
Ηχογράφηση και μετεγγραφή της συνέντευξης 98
Συμμετοχική παρατήρηση 100
Ημερολόγια 104
Ομάδες εστίασης 106
Η χρήση του διαδικτύου στη συλλογή ποιοτικών δεδομένων 110
Ο ρόλος των συμμετεχόντων στην έρευνα 111
Συμπέρασμα 113
Ερωτήματα προς συζήτηση 115
Προτεινόμενη βιβλιογραφία 115
4. Ο ρόλος της ερμηνείας 117
Μαθησιακοί στόχοι 117
Τι είναι η ερμηνεία; 118
Προσεγγίσεις στην ερμηνεία 118
Ανάγνωση των δεδομένων με βάση την προσέγγιση ρεαλισμού 119
Φαινομενολογική ανάγνωση των δεδομένων 120
Κοινωνικοκονστρουξιονιστική ανάγνωση των δεδομένων 121
Ερμηνεία που βασίζεται στην «καχυποψία» 123
«Ενσυναισθητική» ερμηνεία 125
Η σχέση μεταξύ ερμηνείας που βασίζεται στην «καχυποψία» και «ενσυναισθητικής» ερμηνείας 127
Είδη ερμηνείας και προσεγγίσεις στη δημιουργία της γνώσης 129
Η δεοντολογία της ερμηνείας 130
Συμπέρασμα 131
Ερωτήματα προς συζήτηση 132
Προτεινόμενη βιβλιογραφία 132
5. Η σύνταξη μιας ερευνητικής πρότασης 133
Μαθησιακοί στόχοι 133
Γιατί χρειαζόμαστε τις ερευνητικές προτάσεις; 134
Το ερευνητικό ερώτημα 135
Βιβλιογραφική ανασκόπηση 136

Ερευνητικό σχέδιο και στρατηγική της έρευνας 137

Επιστημολογική θέση 138

Επιλογή συμμετεχόντων 139

Συλλογή και ανάλυση δεδομένων 140

Δεοντολογικοί παράγοντες 142

Αναστοχαστικότητα 144

Πόροι και υλικό 145

Διάχυση 146

Συμπέρασμα 147

Ερωτήματα προς συζήτηση 148

Προτεινόμενη βιβλιογραφία 148

Ενότητα 2 Κάνοντας έρευνα 149

6. Θεματική ανάλυση 151

Μαθησιακοί στόχοι 151

Τι είναι το «θέμα»; 153

Κατάλληλα ερευνητικά ερωτήματα για τη θεματική ανάλυση 155

Προσεγγίσεις στη θεματική ανάλυση 156

Ο τρόπος διεξαγωγής μιας θεματικής ανάλυσης 158

Τι θέλουμε να μάθουμε; 158

Τι είδους δεδομένα πρέπει να συλλέγουμε; 159

Πώς κωδικοποιούμε τα δεδομένα μας; 160

Πώς ερμηνεύουμε τα θέματα; 162

Τι μπορούμε να συμπεράνουμε από την ανάλυσή μας; 164

Ένα παράδειγμα θεματικής ανάλυσης 166

Περιορισμοί της θεματικής ανάλυσης 168

Τρία επιστημολογικά ερωτήματα 170

Τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει η θεματική ανάλυση; 170

Τι είδους παραδοχές κάνει η θεματική ανάλυση για τον κόσμο; 171

Πώς αντιλαμβάνεται η θεματική ανάλυση τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διεργασία; 172

- Συμπέρασμα 173
- Διαδραστικές ασκήσεις 173
- Προτεινόμενη βιβλιογραφία 175
- Πλαίσιο ανάλυσης 6.1: Συνιστά η θεματική ανάλυση από μόνη της μέθοδο ποιοτικής μεθοδολογίας; 175
7. Μεθοδολογία της θεμελιωμένης θεωρίας 179
- Μαθησιακοί στόχοι 179
- Βασικές αρχές της θεμελιωμένης θεωρίας 180
- Κατηγορίες 181
- Κωδικοποίηση 181
- Διαρκής συγκριτική ανάλυση 182
- Ανάλυση αρνητικών περιπτώσεων 183
- Θεωρητική ευαισθησία 183
- Θεωρητική δειγματοληψία 184
- Θεωρητικός κορεσμός 184
- Καταγραφή σημειώσεων 185
- Ερευνητική διαδικασία 185
- Το ερευνητικό ερώτημα 186
- Συλλογή δεδομένων 187
- Ανάλυση δεδομένων 188
- Ερευνητική αναφορά 190
- Ένα παράδειγμα θεμελιωμένης θεωρίας 193
- Εκδοχές της θεμελιωμένης θεωρίας 195
- Ο ρόλος της επαγωγής στη θεμελιωμένη θεωρία 196
- Ανακάλυψη ή κατασκευή; 197
- Εστίαση στις κοινωνικές διεργασίες ή στην προσωπική εμπειρία; 198
- Οι περιορισμοί της θεμελιωμένης θεωρίας ως μεθόδου έρευνας στην ψυχολογία 200
- Το πρόβλημα της επαγωγής ή αλλιώς «Τι θεμελιώνει τη θεμελιωμένη θεωρία;» 200
- Καταλληλότητα εφαρμογής στην ψυχολογική έρευνα 202
- Τρία επιστημολογικά ερωτήματα 203
- Τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει η θεμελιωμένη θεωρία; 203
- Τι είδους παραδοχές κάνει η θεμελιωμένη θεωρία για τον κόσμο; 204

- Πώς αντιλαμβάνεται η θεμελιωμένη θεωρία τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία; 205
- Συμπέρασμα 205
- Διαδραστικές ασκήσεις 206
- Προτεινόμενη βιβλιογραφία 207
- Πλαίσιο ανάλυσης 7.1: Θεμελιωμένη θεωρία ή πλήρης εννοιολογική περιγραφή; Η αντιπαράθεση μεταξύ Glaser και Strauss 208
8. Φαινομενολογικές μέθοδοι 211
- Μαθησιακοί στόχοι 211
- Φαινομενολογία 211
- Η φαινομενολογική μέθοδος 213
- Φαινομενολογία και ψυχολογία 214
- Περιγραφική φαινομενολογία 216
- Ερμηνευτική φαινομενολογία 217
- Ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση (ΕΦΑ) 218
- Η ΕΦΑ στην πράξη 219
- Ανάλυση ατομικών περιπτώσεων 220
- Παράδειγμα πραγματικής ανάλυσης 224
- Συγκερασμός των περιπτώσεων 227
- Ερμηνεία 229
- Συγγραφή της ανάλυσης 229
- Ένα παράδειγμα ΕΦΑ 230
- Περιορισμοί της ΕΦΑ 234
- Τρία επιστημολογικά ερωτήματα 239
- Τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει η ΕΦΑ; 239
- Τι είδους παραδοχές κάνει η ΕΦΑ για τον κόσμο; 240
- Πώς αντιλαμβάνεται η ΕΦΑ τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία; 240
- Συμπέρασμα 241
- Διαδραστικές ασκήσεις 242
- Προτεινόμενη βιβλιογραφία 243
- Πλαίσιο ανάλυσης 8.1: Τι νέο υπάρχει; Η σχέση μεταξύ ΕΦΑ και θεμελιωμένης θεωρίας 244

9. Μελέτες περίπτωσης 247
- Μαθησιακοί στόχοι 247
 - Οι ερευνητικές μέθοδοι για τη μελέτη περίπτωσης στην ψυχολογία 250
 - Το τεστ των είκοσι δηλώσεων 251
 - Πλέγματα ρεπερτορίου 251
 - Τρόποι σχεδιασμού της έρευνας μελέτης περίπτωσης 252
 - Εγγενείς ή συντελεστικές μελέτες περίπτωσης 253
 - Μεμονωμένες ή πολλαπλές μελέτες περίπτωσης 253
 - Περιγραφικές ή εξηγητικές μελέτες περίπτωσης 254
 - Νατουραλιστικές ή πραγματιστικές μελέτες περίπτωσης 254
 - Ζητήματα διαδικασίας 255
 - Η επιλογή των περιπτώσεων 256
 - Επιλογή των μεθόδων συλλογής και ανάλυσης δεδομένων 257
 - Ο ρόλος της θεωρίας 258
 - Συγγραφή 260
 - Δεοντολογία 261
 - Ένα παράδειγμα έρευνας μελέτης περίπτωσης 262
 - Πρόσφατες εξελίξεις 264
 - Περιορισμοί της έρευνας μελέτης περίπτωσης 266
 - Επιστημολογικά ζητήματα 267
 - Δεοντολογικά ζητήματα 269
 - Τρία επιστημολογικά ερωτήματα 270
 - Τι είδους γνώση επιχειρούν να παραγάγουν οι μελέτες περίπτωσης; 270
 - Τι είδους παραδοχές κάνει η έρευνα μελέτης περίπτωσης για τον κόσμο; 271
 - Πώς αντιλαμβάνεται η έρευνα μελέτης περίπτωσης τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία; 272
 - Συμπέρασμα 273
 - Διαδραστικές ασκήσεις 273
 - Προτεινόμενη βιβλιογραφία 274
 - Πλαίσιο ανάλυσης 9.1: Εξαγωγή ή γενικευσιμότητα; 275
10. Λογοψυχολογία 279
- Μαθησιακοί στόχοι 279

- Η «στροφή στη γλώσσα» 280
- Λογοψυχολογία και φουκωική ανάλυση λόγου 285
- Λογοψυχολογία 286
- Συλλογή δεδομένων 288
- Πώς κάνει κανείς ανάλυση λόγου 291
- Οδηγίες για τη διαδικασία στην ανάλυση λόγου 292
- Ένα παράδειγμα ανάλυσης λόγου 298
- Περιορισμοί της λογοψυχολογίας 302
- Περιορισμοί που οφείλονται στην εστίαση 302
- Εγγενείς περιορισμοί 303
- Τρία επιστημολογικά ερωτήματα 305
- Τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει η λογοψυχολογία; 306
- Τι είδους παραδοχές κάνει η λογοψυχολογία για τον κόσμο; 306
- Πώς αντιλαμβάνεται η λογοψυχολογία τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία; 307
- Συμπέρασμα 307
- Διαδραστικές ασκήσεις 308
- Προτεινόμενη βιβλιογραφία 308
- Πλαίσιο ανάλυσης 10.1: Μία ή δύο μέθοδοι; 309
11. Φουκωική ανάλυση λόγου 313
- Μαθησιακοί στόχοι 313
- Επιλογή των προς ανάλυση κειμένων 316
- Οδηγίες για τη διαδικασία ανάλυσης λόγου 317
- Στάδιο 1: Κατασκευές λόγου 318
- Στάδιο 2: Λόγοι 319
- Στάδιο 3: Προσανατολισμός στη δράση 319
- Στάδιο 4: Τοποθετήσεις 320
- Στάδιο 5: Πρακτική 320
- Στάδιο 6: Υποκειμενικότητα 321
- Ένα παράδειγμα εφαρμογής των έξι σταδίων σε ένα απόσπασμα συνέντευξης 322

- Στάδιο 1: Κατασκευές λόγου 324
- Στάδιο 2: Λόγοι 324
- Στάδιο 3: Προσανατολισμός στη δράση 326
- Στάδιο 4: Τοποθετήσεις 327
- Στάδιο 5: Πρακτική 328
- Στάδιο 6: Υποκειμενικότητα 329
- Περιορισμοί της φουκωικής ανάλυσης λόγου 330
- Είναι δυνατή η θεωρητικοποίηση της υποκειμενικότητας αποκλειστικά βάσει του λόγου; 331
- Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στον λόγο και στην υλική πραγματικότητα; 332
- Τρία επιστημολογικά ερωτήματα 334
- Τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει η φουκωική ανάλυση λόγου; 334
- Τι είδους υποθέσεις κάνει η φουκωική ανάλυση λόγου για τον κόσμο; 335
- Πώς αντιλαμβάνεται η φουκωική ανάλυση λόγου τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία; 335
- Οι κύριες διαφορές της λογοψυχολογίας από τη φουκωική ανάλυση λόγου 336
- Ερευνητικά ερωτήματα 336
- Αυτενέργεια 336
- Εμπειρία 337
- Συμπέρασμα 337
- Διαδραστικές ασκήσεις 338
- Προτεινόμενη βιβλιογραφία 339
- Πλαίσιο ανάλυσης 11.1: Τι υπάρχει –αν υπάρχει κάτι– εκτός λόγου; 340
12. Αφηγηματική ψυχολογία 345
- Μαθησιακοί στόχοι 345
- Τι είναι τα αφηγήματα; 346
- Ποιες είναι οι λειτουργίες των αφηγημάτων; 350
- Πώς διεξάγεται η αφηγηματική ανάλυση 352
- Ένα παράδειγμα αφηγηματικής ανάλυσης 356
- Αφηγηματική ψυχολογία και μνημονική διεργασία 359

«Ζητώντας συγγνώμη»: Ένα παράδειγμα ανάλυσης δεδομένων μνημονικής διεργασίας 364

Τρία επιστημολογικά ερωτήματα 367

Τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει η αφηγηματική ψυχολογία; 367

Τι είδους παραδοχές κάνει η αφηγηματική ψυχολογία για τον κόσμο; 368

Πώς αντιλαμβάνεται η αφηγηματική ψυχολογία τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία; 369

Συμπέρασμα 369

Διαδραστικές ασκήσεις 370

Προτεινόμενη βιβλιογραφία 371

Πλαίσιο ανάλυσης 12.1: Μπορεί να ειπωθεί μια συνεκτική ιστορία για τη χρήση της αφήγησης στην ψυχολογία; Μια επισκόπηση των διαφωνιών και των διαφορών 371

13. Οπτικές μέθοδοι 375

Μαθησιακοί στόχοι 375

Δουλεύοντας με φωτογραφίες 377

Δουλεύοντας με φιλμ και βιντεοταινίες 382

Δουλεύοντας με σχέδια και εικόνες ζωγραφικής 384

Πώς αναλύουμε το οπτικό υλικό; 385

Η σχέση μεταξύ οπτικών και ποιοτικών μεθόδων ανάλυσης 388

Δεοντολογικά ζητήματα 390

Τρία επιστημολογικά ερωτήματα 391

Τι είδους γνώση επιχειρούν να παραγάγουν οι οπτικές μέθοδοι; 391

Τι είδους παραδοχές κάνουν οι οπτικές μέθοδοι για τον κόσμο; 392

Πώς αντιλαμβάνονται οι οπτικές μέθοδοι τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία; 393

Συμπέρασμα 393

Διαδραστικές ασκήσεις 394

Προτεινόμενη βιβλιογραφία 395

Πλαίσιο ανάλυσης 13.1: Ποιο είναι το στάτους των εικόνων στην οπτική έρευνα; 395

Ενότητα 3 Αναστοχασμοί και συμπεράσματα 399

14. Η ποιότητα στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας 401
Μαθησιακοί στόχοι 401
Σε τι συνίσταται μια «καλή» έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας; 402
Επιστημολογία και αξιολόγηση 407
Αξιολόγηση των μεθόδων που παρουσιάστηκαν στο βιβλίο 410
Ορισμένες προειδοποιήσεις 414
Συμπέρασμα 415
Ερωτήματα προς συζήτηση 416
Προτεινόμενη βιβλιογραφία 416
15. Ανασκόπηση και συμπεράσματα: Ποιο είναι το μέλλον για τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας στην ψυχολογία; 417
Μαθησιακοί στόχοι 417
Η κριτική της «μεθοδολατρίας» 418
Πλουραλισμός και ενοποίηση 419
Τι είναι αυτό που κάνει την έρευνα «έρευνα»; 423
Πού βαδίζει η ποιοτική ψυχολογία; 425
Λίγα λόγια για την τεχνολογία 426
Συμπέρασμα 429
Ερωτήματα προς συζήτηση 431
Προτεινόμενη βιβλιογραφία 431

Παράρτημα 1

Τι επηρεάζει την απόφαση ενός ατόμου να θελήσει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών; Μια μελέτη θεμελιωμένης θεωρίας που διερευνά τις εμπειρίες των χρηστών ηρωίνης 433

Παράρτημα 2

Η εμπειρία της διαταραχής σωματικής δυσμορφίας: Μια ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση και μελέτη φωτο-εκμείυσης 485

Παράρτημα 3

Η κατασκευή του αυτοτραυματισμού στην καμπή του εικοστού πρώτου αιώνα:
Φουκωική ανάλυση λόγου 517

Βιβλιογραφία 549

Ευρετήριο 571

«Οι φοιτητές της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας στην ψυχολογία θα βρουν πλήθος πληροφοριών στο βιβλίο της Carla Willig. Η διαδραστική προσέγγιση που ακολουθεί το βιβλίο, με τις εκτενείς ενότητες του και με τη λεπτομερή εξέταση εννοιών, τεχνικών και εφαρμογών των ποιοτικών μεθόδων στην έρευνα, υποστηρίζεται δεξιοτεχνικά από εκτεταμένα ερευνητικά παραδείγματα. Με το συνηθισμένο ξεκάθαρο και αναλυτικό στιλ γραφής της η Carla Willig προσφέρει με αυτό το βιβλίο την ευκαιρία στους νέους αλλά και στους παλαιότερους ερευνητές να αποκτήσουν μια ξεκάθαρη εικόνα για τη χρήση των ποιοτικών μεθόδων έρευνας».

Δρ. Nollaig Frost, Επίκουρη Καθηγήτρια Ψυχολογίας στο Middlesex University του Ηνωμένου Βασιλείου

«Ένα αριστοτεχνικό έργο υπό την έμπειρη καθοδήγηση της Carla Willig, που εξοικειώνει τους φοιτητές με το λεξιλόγιο της ποιοτικής προσέγγισης στην ψυχολογία και στη συνέχεια αναλύει μια σειρά από σημαντικές μεθοδολογίες. Τα πολλά και αναλυτικά παραδείγματα καθώς και η παρουσίαση των σύγχρονων καινοτομιών, των προβλημάτων και των αντιπαραθέσεων στο πεδίο αυτό θα είναι εξαιρετικά χρήσιμα και θα κεντρίσουν το ενδιαφέρον των φοιτητών – ένα πραγματικά πολύτιμο εγχειρίδιο».

Brendan Gough, Καθηγητής στο Institute of Health and Welfare, στο Leeds Metropolitan University του Ηνωμένου Βασιλείου

«Σε διάστημα που μόλις υπερβαίνει τη δεκαετία το βιβλίο της Carla Willig έχει καταστεί ένα από τα βασικά εισαγωγικά εγχειρίδια του χώρου. Πολλοί από τους φοιτητές που είτε διδάσκω είτε επιβλέπω απολαμβάνουν την ανάγνωσή του, θεωρώντας πως το βιβλίο εξηγεί εξαιρετικά περίπλοκα ζητήματα και αντιπαραθέσεις με εύληπτο τρόπο. Σε αυτή την τελευταία έκδοση περιλαμβάνονται χρήσιμες συμβουλές για τη συγγραφή μιας ερευνητικής πρότασης, περιγράφονται κάποιες νεότερες μέθοδοι έρευνας και συζητείται το μέλλον της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας. Επιπλέον, έχουν προστεθεί κεφάλαια για την επιστημολογία και την ερμηνεία, κάτι που πιστεύω πως οι φοιτητές μου βρίσκουν ιδιαίτερα χρήσιμο, καθώς συχνά αυτά είναι τα πιο δύσκολα θέματα για όσους κάνουν τα πρώτα τους βήματα στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας».

Δρ. David Harper, Αναπληρωτής Καθηγητής Κλινικής Ψυχολογίας στο University of East London του Ηνωμένου Βασιλείου

«Για άλλη μια φορά η Carla Willig εξηγεί πολύ ξεκάθαρα τους τρόπους με τους οποίους πρέπει να χρησιμοποιούμε ποιοτικές μεθόδους για να απαντούμε σε ψυχολογικά ερωτήματα καθώς και τους λόγους γι' αυτό. Η Willig δεν εξετάζει απλώς τις βασικές θεωρίες, τα ζητήματα δεοντολογίας και τις αντιπαραθέσεις γύρω από τη χρήση και την ερμηνεία των ποιοτικών δεδομένων· μας δείχνει –βήμα προς βήμα– και «πώς» να κάνουμε έρευνα, με μια εξαιρετική αίσθηση ισορροπίας και πληρότητας. Αυτή η νέα έκδοση καλύπτει κάποιες από τις πιο πρόσφατες συζητήσεις στο πεδίο της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας και περιέχει νέα παραδείγματα για τον τρόπο σχεδιασμού, διεξαγωγής και προσέγγισης της ποιοτικής ανάλυσης καθώς και πολλά χρήσιμα ερωτήματα που θέτουν οι ερευνητές στην πορεία μιας έρευνας. Οι φοιτητές μου χρησιμοποιούν τα κείμενα της Willig για τις ποιοτικές μεθόδους εδώ και πολλά χρόνια, καθώς τους είναι κατανοητά και πολύ ενδιαφέροντα. Δεν υπάρχει άλλο αντίστοιχο κείμενο στην ψυχολογία τόσο καλό όσο της Willig – η σαφήνεια, η πειθώ και η καταπληκτική της ικανότητα να εκφράζει με απλή γλώσσα δύσκολες έννοιες στο πεδίο της μεθοδολογίας είναι κάτι που οι φοιτητές ψυχολογίας θα βρискουν χρήσιμο για πολύ καιρό ακόμη».

Paula Reavey, Καθηγήτρια Ψυχολογίας στο London South Bank University του Ηνωμένου Βασιλείου

«Ξεκινώντας αυτό το βιβλίο η Carla Willig υποστηρίζει ότι, σε αντίθεση με την ποσοτική έρευνα (όπου στόχος είναι να ακολουθεί κανείς ένα σύνολο κανόνων και να τους εφαρμόζει «σωστά»), η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας μπορεί να παρομοιαστεί με μια «περιπέτεια». Από την αρχή ακόμη το θέμα που πραγματεύεται ακούγεται πολύ πιο διασκεδαστικό και σίγουρα πολύ πιο ενδιαφέρον! Και όντως είναι – οι φοιτητές αλλά και οι διδάσκοντες εκτιμούν τη ζωντανή και πρακτική προσέγγιση, την ξεκάθαρη και στρωτή γραφή, τα έξυπνα παραδείγματα από εργασίες των ίδιων των φοιτητών και τις διαφωτιστικές εξηγήσεις της θεωρίας πάνω στην οποία βασίζονται οι μέθοδοι και οι μεθοδολογίες. Αυτή η νέα, τρίτη έκδοση, συνιστά πραγματικό θρίαμβο. Είναι πιο ολοκληρωμένη και ενημερωμένη. Περιλαμβάνει τρία νέα κεφάλαια, περισσότερα παραδείγματα από εργασίες φοιτητών και, συνολικά, ακόμη πιο συστηματική προσέγγιση. Κατά την άποψή μου, πρόκειται για το πιο προσιτό και φιλικό εισαγωγικό κείμενο γύρω από τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας στην ψυχολογία και μια μεγάλη ευκαιρία για να πάρει κανείς ρίσκα, να βγει στον δρόμο για την περιπέτεια και να μάθει πραγματικά να κάνει έρευνα με βάση τις ποιοτικές μεθόδους».

Wendy Stainton Rogers, Ομότιμη Καθηγήτρια του Τμήματος Φροντίδας Υγείας και Κοινωνικής Φροντίδας στο Ανοιχτό Πανεπιστήμιο του Ηνωμένου Βασιλείου

Πληροφορίες για τη συγγραφέα

Η Carla Willig είναι καθηγήτρια ψυχολογίας στο City University του Λονδίνου. Οι δημοσιεύσεις της επικεντρώνονται στη θεωρία και στην πρακτική γύρω από την έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας. Είναι συγγραφέας του βιβλίου *Qualitative Interpretation and Analysis in Psychology (Ποιοτική ερμηνεία και ανάλυση στην ψυχολογία)* και συνεπιμελήτρια του τόμου *Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology (Εγχειρίδιο των εκδόσεων Sage για την ποιοτική έρευνα στην ψυχολογία)*.

Συνεργαζόμενοι συγγραφείς

Η Sarah Dryden είναι ψυχολόγος υγείας και εργάζεται στην Εθνική Υπηρεσία Υγείας του Ηνωμένου Βασιλείου, συγκεκριμένα στο Gloucestershire Hospitals NHS Foundation Trust, με αντικείμενο την έρευνα και την κλινική πρακτική. Στα ερευνητικά της ενδιαφέροντα συγκαταλέγονται οι εμπειρίες των χρηστών της υπηρεσίας που αφορούν τη χρήση ναρκωτικών και αλκοόλ, ενώ έχει αναλάβει διάφορα προγράμματα εφαρμοσμένης έρευνας στο πλαίσιο της Εθνικής Υπηρεσίας Υγείας (NHS) και της κοινότητας.

Η Caroline Silcock είναι ψυχολόγος και εργάζεται στον τομέα της υγείας των γυναικών στην Εθνική Υπηρεσία Υγείας (University College London Hospitals NHS Trust) και στο Πανεπιστήμιο UCL. Είναι κάτοχος διδακτορικού διπλώματος του City University στη συμβουλευτική ψυχολογία.

Η Joanna Silver είναι συμβουλευτική ψυχολόγος. Ειδικεύσής της είναι η απασχόληση με ενήλικες και παιδιά που αντιμετωπίζουν προβλήματα με την εικόνα του σώματός τους, όπως είναι η διαταραχή σωματικής δυσμορφίας και οι διατροφικές διαταραχές. Επίσης, το ενδιαφέρον της εστιάζεται στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας και διδάσκει το αντικείμενο αυτό σε προπτυχιακούς φοιτητές ψυχολογίας του City University στο Λονδίνο.

Ευχαριστίες

ΘΑ ΗΘΕΛΑ να ευχαριστήσω τους Pete Green, Maria Iglesias, Katherine Johnson, Lynne Segal, Frances Stanton και Catherine Marie Sykes για τις σκέψεις τους πάνω στην έννοια της «περιπέτειας». Επίσης, τον Jonathan Smith για τα διαφωτιστικά του σχόλια που αφορούσαν προηγούμενη εκδοχή του Κεφαλαίου 8. Θα ήθελα, επίσης, να πω ότι χρωστάω πολλά σε εκείνους τους φοιτητές και τις φοιτήτριες που συμμετείχαν στο μάθημά μου των ποιοτικών μεθόδων έρευνας του Middlesex University που διήρκεσε από το 1994 έως και 1999 και αποτέλεσε την έμπνευση για την πρώτη έκδοση αυτού του βιβλίου.

Στο διάστημα που ακολούθησε την πρώτη έκδοση του 2001 απέκτησα νέες γνώσεις και εμπειρία στη χρήση των φαινομενολογικών μεθόδων λόγω της εκπαίδευσής μου στην υπαρξιακή συμβουλευτική ψυχολογία στο Regent's College του Λονδίνου. Θα ήθελα να ευχαριστήσω το προσωπικό της Σχολής Ψυχοθεραπείας και Συμβουλευτικής του πανεπιστημίου αυτού και συγκεκριμένα τον Ernesto Spinelli και τη Harriet Goldenberg για την καθοδήγηση και την έμπνευση που μου πρόσφεραν. Η δεύτερη έκδοση αυτού του βιβλίου (2008) μου έδωσε την ευκαιρία να ενσωματώσω κάποιες από αυτές τις νέες οπτικές. Μια που η ζωή δεν σταματά μέχρι να τελειώσει, όπως λέει ένας πελάτης μου, συνεχίζω να αποκτώ γνώσεις που αφορούν την έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας, ειδικά από την εποπτεία των εκπαιδευόμενων του διδακτορικού προγράμματος συμβουλευτικής ψυχολογίας του City University. Αισθάνομαι ιδιαίτερα ευγνώμων απέναντι στους φοιτητές και στις φοιτήτριές μου, αφού η δέσμευση και ο ενθουσιασμός τους για την έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας στο πλαίσιο ενός πολύ απαιτητικού εκπαιδευτικού προγράμματος αποτελούν για μένα πραγματική έμπνευση. Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την Joanna Silver, που έγραψε δύο κεφάλαια του βιβλίου και το Παράρτημα 2, καθώς και τις Sarah Dryden και Caroline Silcock, οι οποίες έγραψαν τα Παραρτήματα 1 και 3, αντίστοιχα. Εκτιμώ ιδιαίτερα αυτή τη συμβολή τους.

Η παρούσα τρίτη έκδοση του βιβλίου έχει δεχθεί επιδράσεις από τη συνεργασία μου με εκπαιδευμένους και επαγγελματίες καθώς και από τη δική μου θεραπευτική πρακτική. Καλύπτει μεγαλύτερο εύρος της προβληματικής που

αφορά έννοιες και επιστημολογικά και θεωρητικά ζητήματα στον χώρο της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας και περιλαμβάνει τρία επιπλέον κεφάλαια για συγκεκριμένες μεθόδους (θεματική ανάλυση, αφηγηματική μεθοδολογία και οπτικές μεθόδους). Η έκδοση αυτή, λοιπόν, καταγράφει όχι μόνο τη δική μου εξέλιξη στον χώρο της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας στην ψυχολογία, αλλά και την ανάπτυξη και τη διαδρομή των ίδιων των ποιοτικών μεθόδων έρευνας στο πέρασμα του χρόνου.

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση

Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΚΔΟΣΗ εισάγει στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία ένα βιβλίο ιδιαίτερα σημαντικό και καθιερωμένο διεθνώς όσον αφορά θέματα μεθοδολογίας έρευνας: συγκεκριμένα, την τρίτη, αναθεωρημένη και πληρέστερη έκδοση του βιβλίου της Carla Willig *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στην ψυχολογία: Εισαγωγή*. Το βιβλίο παρέχει μια ιδιαίτερα ευσύνοπτη ανασκόπηση του πεδίου της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας καθώς και των επιμέρους μεθόδων. Η ξενόγλωσση έκδοσή του έχει ήδη γνωρίσει ευρεία αποδοχή και αναγνώριση, όπως δείχνουν οι επανεκδόσεις του (πρώτη έκδοση: 2008, δεύτερη έκδοση: 2010, τρίτη έκδοση: 2013), οι αναφορές σε αυτό (3.144 αναφορές, πηγή: Google scholar, 23/10/2015) αλλά και η διεθνής αξιοποίησή του ως βασικού εγχειριδίου για τη διδασκαλία των ποιοτικών μεθόδων έρευνας.

Η έκδοση του βιβλίου στα ελληνικά θεωρώ ότι συμπληρώνει ένα πολύ σημαντικό κενό στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία που αφορά αυτό που ευρύτερα αναφέρεται ως «ερμηνευτικές» προσεγγίσεις στην έρευνα στο πεδίο των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών ή και ως «ποιοτική έρευνα». Παρά την εδραίωση αυτής της μεθοδολογικής προσέγγισης σε μια σειρά επιστημονικών πεδίων, όπως, π.χ., της ψυχολογίας, της εκπαίδευσης, της κοινωνιολογίας, της ανθρωπολογίας κ.λπ. (Willig, 2012), μέχρι σήμερα απουσιάζει από την ελληνόγλωσση βιβλιογραφία μια ενδελεχής και πλήρης παρουσίαση των διάφορων επιμέρους προσεγγίσεων και μεθόδων.

Ειδικότερα, στο βιβλίο της Carla Willig το πεδίο της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας προσεγγίζεται ως ανομοιογενές, ενώ αναδεικνύεται η πληθώρα των υπαρχουσών επιμέρους μεθόδων και προσεγγίσεων, με επαρκή κάλυψη των βασικών αλλά και με αναφορά σε σχετικά πρόσφατες συνεισφορές όπως αυτή των οπτικών μεθόδων (βλ. Κεφάλαιο 13). Μ' αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται η αποφυγή της παρουσίας μιας αδιαφοροποίητης εικόνας όσον αφορά την έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας, ενώ υποστηρίζεται επαρκώς και η θέση ότι η εκπόνηση μιας έρευνας αυτής της μεθοδολογικής προσέγγισης προϋποθέτει κατάλληλη επιλογή επιμέρους μεθόδου και τεκμηρίωση αυτής της επιλογής στη βάση του συνταιριάσματός της με το εκάστοτε ερευνητικό ερώτημα και την

εκάστοτε επιστημολογική οπτική (Tseliou, 2013). Αυτό επιτυγχάνεται επίσης μέσω της ενδεδειγμένης συζήτησης των επιστημολογικών προαπαιτούμενων στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας, η οποία καλύπτει ένα φάσμα οπτικών που εκτείνονται από τον (κριτικό) ρεαλισμό μέχρι τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό. Ακολουθεί η παρουσίαση των επιμέρους προσεγγίσεων, μέσω της οποίας αναδεικνύεται το γεγονός ότι ακόμη και εντός του πεδίου των ποιοτικών μεθόδων έρευνας υπάρχουν αποκλίσεις και διαφοροποιήσεις όσον αφορά τις παραδοχές σχετικά με το πώς προκύπτει η γνώση και το ποια είναι η σχέση της με το γνωρίζον υποκείμενο στο πλαίσιο της ερευνητικής διαδικασίας.

Ακριβώς αυτή η έμφαση στον κεντρικό ρόλο της επιστημολογικής οπτικής για κάθε διαδικασία αναζήτησης γνώσης μέσω της επιστημονικής έρευνας θεωρώ ότι καθιστά το βιβλίο της Carla Willig μια πολύτιμη εισαγωγή στην ποιοτική έρευνα όχι μόνο για το πεδίο της ψυχολογίας, αλλά ευρύτερα για το πεδίο των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών. Αυτή η έμφαση επιτυγχάνει, κατά τη γνώμη μου, να υπενθυμίσει ότι αυτό που διαφοροποιεί μεθοδολογικά την υλοποίηση της ερευνητικής διαδικασίας στα επιμέρους πεδία δεν αφορά τόσο το περιεχόμενο των ερευνητικών ερωτημάτων, αλλά το είδος των επιστημολογικών παραδοχών που εντέλει «δεσμεύουν» τον/την ερευνητή/νήτρια όσον αφορά τις εκάστοτε μεθοδολογικές επιλογές. Με αυτή την έννοια, ανεξάρτητα από το διαφορετικό περιεχόμενο στα επιμέρους πεδία, οι τύποι των ερευνητικών ερωτημάτων που οδηγούν στη μια ή στην άλλη μεθοδολογική επιλογή είναι κοινοί όποιο κι αν είναι το επιστημονικό πεδίο, όπως, για παράδειγμα, φαίνεται να συμβαίνει με την επιλογή της μεθοδολογικής πρότασης της Ανάλυσης Λόγου τόσο στο πεδίο της ψυχολογίας όσο και της εκπαίδευσης (Tseliou, 2015).

Πέραν της γενικότερης εισαγωγής στα βασικά χαρακτηριστικά της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας, το βιβλίο περιλαμβάνει την παρουσίαση της εκάστοτε μεθόδου με αναφορά τόσο στα βασικά της χαρακτηριστικά όσο και στην επιστημολογική οπτική που τη διατρέχει, αλλά και στο είδος των ερευνητικών ερωτημάτων που είναι κάθε φορά συμβατά με τη συγκεκριμένη μέθοδο. Η αποσαφήνιση ζητημάτων που αφορούν την κατάλληλη διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων συμβατών με την έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας αποτελεί ιδιαίτερα σημαντική συνεισφορά αν αναλογιστεί κανείς ότι είναι ιδιαίτερα παραγνωρισμένο θέμα στη σχετική βιβλιογραφία, παρά την κεντρική σημασία του για την εκάστοτε ερευνητική διαδικασία (White, 2013).

Το κεφάλαιο που αφορά το ερευνητικό σχέδιο στην ποιοτική έρευνα αλλά και η συζήτηση σχετικά με τους διαφορετικούς τύπους ερευνητικών ερωτημάτων θεωρώ ότι έχουν μια ακόμη σημαντική συνεισφορά. Με τον συγκεκριμένο τρόπο ο/η αναγνώστης/τρια του βιβλίου εισάγεται στην ιδέα ότι η συστημα-

τικότητα, η τεκμηρίωση της εκάστοτε μεθοδολογικής επιλογής αλλά και η διαφάνεια σχετικά με τη λήψη και την υλοποίηση αποφάσεων στο πλαίσιο της ερευνητικής διαδικασίας δεν αποτελούν αποκλειστικό προνόμιο της θετικιστικής μεθοδολογικής προσέγγισης στην έρευνα, αλλά μπορούν να διατρέχουν και τον χώρο της ερμηνευτικής μεθοδολογίας. Παρά τις διαφωνίες για το τι σημαίνει «επιστημονική» έρευνα, διαφωνίες οι οποίες εδράζουν σε διαφορετικές επιλογές επιστημολογικών παραδοχών, ενδεχομένως μπορεί κανείς να προσεγγίσει τα παραπάνω ως ένα είδος κοινής συνισταμένης που διαφοροποιεί αυτό που θα μπορούσε να θεωρηθεί «επιστημονικός» δρόμος προς τη γνώση (Robson, 2000/2010). Επιπλέον, η εκτενής αναστοχαστική και κριτική συζήτηση που αφορά τα κριτήρια ποιότητας για την έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας και το μέλλον της (βλ. Κεφάλαια 14 και 15) αναδεικνύουν, κατά τη γνώμη μου, την ευρύτερη υπάρχουσα προβληματική (βλ. ενδεικτικά Gergen, 2014) σχετικά με τη συχνά υιοθετούμενη θέση του στίλ «οτιδήποτε επιτρέπεται» (anything goes) (Lyotard, 1983/1997, σελ. 78) στο πλαίσιο της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας.

Πέραν του περιεχομένου του βιβλίου, θεωρώ ότι η συμβολή του ενισχύεται από την ξεκάθαρη δομή που περιλαμβάνει υποενότητες στην παρουσίαση κάθε μεθόδου, οι οποίες διευκολύνουν την παρακολούθηση της σύνδεσης μεταξύ επιστημολογικής οπτικής, διατύπωσης ερευνητικού ερωτήματος, επιλογής μεθόδου, βημάτων υλοποίησης της ερευνητικής διαδικασίας ανάλογα με τη μέθοδο και ισχυρισμών γνώσης. Οι ασκήσεις που περιλαμβάνονται στο τέλος κάθε κεφαλαίου, οι συμπληρωματικές πληροφορίες σε πλαίσιο στο τέλος των περισσότερων κεφαλαίων, τα επιμέρους παραδείγματα αλλά και τα τρία παραδείγματα ερευνητικών αναφορών (βλ. Παραρτήματα 1, 2 και 3), η παρουσίαση κεντρικών βιβλιογραφικών αναφορών σχετικών με το θέμα κάθε κεφαλαίου και το συμπληρωματικό υλικό αποτελούν σημαντικό βοήθημα τόσο σε αυτόν/ή που διδάσκει ή διδάσκεται όσο και σε αυτόν/ή που ερευνά. Μ' αυτή την έννοια το βιβλίο αποτελεί πολύτιμο εργαλείο για όποιον ενδιαφέρεται να διεξαγάγει έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας στο πεδίο των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών, αλλά και για τους/τις διδάσκοντες/ουσες και τους/τις φοιτητές/τήτριες που εμπλέκονται σε πλαίσια διδασκαλίας της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας. Το ύφος και το στίλ γραφής της Carla Willig συμπληρώνουν μοναδικά τη συνολική εικόνα, καθώς υποστηρίζουν μια ιδιαίτερα προσιτή, απλή και με κατάλληλες επεξηγήσεις παρουσίαση των σχετικών επιστημονικών όρων.

Η απλότητα, η αμεσότητα και η καθαρότητα του λόγου της Carla Willig διευκόλυναν σημαντικά το απαιτητικό έργο της μετάφρασης του βιβλίου στην ελληνική γλώσσα. Ο όγκος φυσικά αυτής της εργασίας βάρυνε τη φίλη και μεταφράστρια Έφη Αυγήτα. Θα ήθελα να την ευχαριστήσω ιδιαίτερα, καθώς η μοναδική σε ποιότητα και εξαιρετικά επιμελημένη δουλειά της έκανε το δικό μου

έργο, αυτό της επιστημονικής επιμέλειας, επί της ουσίας μια απολαυστική διαδρομή στις σελίδες του βιβλίου, στο πλαίσιο μιας δημιουργικής συνομιλίας τόσο με το κείμενο όσο και με την ίδια. Ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη οφείλω επίσης στον φίλο και συνάδελφο Αντρέα Τσόνιδη, του οποίου η προσεκτική και λεπτομερής πρόσθετη ματιά στο σύνολο του κειμένου συμπλήρωσε μοναδικά το έργο της Έφης Αυγήτα και μ' αυτή την έννοια συνέβαλε καθοριστικά και με ανεκτίμητο τρόπο στο τελικό αποτέλεσμα.

Ως γενικότερη προσέγγιση στη μετάφραση του κειμένου επιλέξαμε καταρχήν να μείνουμε κοντά στο πρωτότυπο κείμενο, προσπαθώντας, από την άλλη πλευρά, να διασφαλίσουμε την αναγνωσιμότητα του ελληνικού κειμένου, αλλά και την απόδοση των σχετικών επιστημονικών όρων με τρόπους συμβατούς με την ήδη εδραιωμένη χρήση τους. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσονται μια σειρά από επιλογές όπως η διατήρηση του συστήματος χρήσης και παράθεσης βιβλιογραφικών αναφορών του πρωτοτύπου, η αναφορά σε υπάρχουσες ελληνικές μεταφράσεις συναφών κειμένων, η διατήρηση του πρωτότυπου ξενόγλωσσου όρου σε παρένθεση στην περίπτωση μη εδραιωμένων όρων στην ελληνική γλώσσα και η χρήση του αρσενικού γένους σε όλη την έκταση του κειμένου.

Η γλωσσική επιμέλεια του κειμένου από την κ. Λένια Μαζαράκη, συνεργάτιδα των εκδόσεων Gutenberg, ήταν ακόμη μια πολύτιμη συνεισφορά στο τελικό αποτέλεσμα, καθώς η συνεργασία μαζί της υπήρξε ιδιαίτερα διευκολυντική και χρήσιμη. Φυσικά το όλο εγχείρημα δεν θα είχε ευοδωθεί αν οι εκδόσεις Gutenberg δεν είχαν αναλάβει την πρωτοβουλία για την έκδοση του βιβλίου σε καιρούς δύσκολους για τέτοιου είδους εγχειρήματα. Ευχαριστώ ιδιαίτερα τον κ. Κώστα Δαρδανό για την εμπιστοσύνη αλλά και τις ενδιαφέρουσες συνομιλίες που συνέβαλαν με τον τρόπο τους στο έργο της μετάφρασης του βιβλίου, αλλά και τον κ. Απόστολο Λυκούργο που με έφερε σε επαφή με τις εκδόσεις Gutenberg και βοήθησε στο χτίσιμο αυτής της συνεργασίας.

Είμαι βέβαιη ότι σύντομα η συγκεκριμένη έκδοση του βιβλίου θα καθιερωθεί ως βασική συνεισφορά στον χώρο της ελληνόγλωσσης βιβλιογραφίας για την έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας. Πιστεύω επίσης ότι τόσο οι συνάδελφοι από τον χώρο της ψυχολογίας και από συναφή πεδία, όπως αυτό της εκπαίδευσης, της κοινωνιολογίας κλπ., όσο και οι φοιτητές/τήτριες θα εκτιμήσουν τη μοναδική συνεισφορά του βιβλίου για όποιον/α θέλει να εξοικειωθεί –αλλά κυρίως να τολμήσει να εμπλακεί– με αυτό που εύστοχα η Carla Willig αναφέρει ως «περιπέτεια» στο πρώτο κεφάλαιο, δηλαδή με τη διεξαγωγή μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Gergen, K. (2014). Pursuing excellence in qualitative inquiry. *Qualitative Psychology, 1*, 49-60. doi:10.1037/qua0000002.
- Lyotard, J.-F. (1997). *The postmodern condition: A report on knowledge* (R. Durant, Trans.). Manchester: Manchester University Press. (Original work published, 1983).
- Robson, C. (2010). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου: Ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές* (Κ. Μιχαλοπούλου, επιμ. μτφ.) (2η έκδ). Αθήνα: Gutenberg. (έτος έκδοσης πρωτοτύπου 2000).
- Tseliou, E. (2013). A critical methodological review of discourse and conversation analysis studies of family therapy. *Family Process, 52*(4), 653-672. doi:10.1111/amp.12043.
- Tseliou, E. (2015). Discourse analysis and educational research: Challenge and promise. In Th. Dragonas, K. Gergen, S. McNamee, & E. Tseliou (Eds.), *Education as Social Construction: Contributions in theory, research and practice* (pp. 263-282). Chagrin Falls, Ohio: Taos Institute Worldshare Books Publications. Retrieved from: <http://www.taosinstitute.net/education-as-social-construction>.
- White, P. (2013). Who's afraid of research questions? The neglect of research questions in the methods literature and a call for question-led methods teaching. *International Journal of Research & Method in Education, 36*(3), 213-227. doi:10.1080/1743727X.2013.809413.
- Willig, C. (2012). Perspectives on the epistemological bases for qualitative research. In H. Cooper (Ed-in-Chief), *APA Handbook of research methods in psychology, Vol 1. Foundations, planning, measures and psychometrics* (pp. 5-21). Washington DC: American Psychological Association. doi:10.1037/13619-002.

Εννοιολογική προεργασία

ΕΝΟΤΗΤΑ

1

Περιεχόμενα ενότητας

1. Από τις συνταγές στην περιπέτεια 35
2. Οι επιστημολογικές βάσεις των ποιοτικών μεθόδων έρευνας 59
3. Το ερευνητικό σχέδιο και η συλλογή δεδομένων στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας 79
4. Ο ρόλος της ερμηνείας 117
5. Η σύνταξη μιας ερευνητικής πρότασης 133

Μαθησιακοί στόχοι

Διαβάζοντας αυτό το κεφάλαιο θα αποκτήσετε μια εικόνα για:

- ❑ Τους στόχους και τα βασικά χαρακτηριστικά της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας
 - ❑ Τα στοιχεία που διαφοροποιούν την ποιοτική από την ποσοτική έρευνα
 - ❑ Ορισμένες βασικές έννοιες της φιλοσοφίας της επιστήμης και τη σχέση τους με την έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας
 - ❑ Το νόημα των επιστημολογικών ερωτήσεων
-

Είναι όταν είμαστε ανοιχτοί και θέλουμε να βιώσουμε νέες εμπειρίες, ενδεχομένως όχι μόνο ευχάριστες.

Σημαίνει να ξεκινά κανείς για ανεξερεύνητες περιοχές.

Είναι σαν να ανακαλύπτει κανείς κάτι νέο και συναρπαστικό. Ενέχει και λίγο το στοιχείο του κινδύνου.

Είναι κάτι συναρπαστικό και σπάνιο, έξω απ' τα συνηθισμένα. Υπάρχει έντονα το στοιχείο της απόλαυσης και ενδεχομένως της πρόκλησης. Είναι κάτι που θα με βοηθήσει να εξελιχθώ ως άτομο.

Τα παραμύθια της Enid Blyton... [γέλια] [...] Είναι κάτι συναρπαστικό, ίσως με ένα στοιχείο ρίσκου, κάτι που σε τρομάζει μερικές φορές, αλλά στο τέλος έχει αίσια έκβαση. Χαίρεσαι που το δοκίμασες.

Μια διερεύνηση νέων τόπων, η συνάντηση με νέους ανθρώπους και η απόκτηση νέων εμπειριών έξω από το συνηθισμένο. Μπορεί να έχουν χαρακτήρα είτε θετικό είτε αρνητικό.

Οι περιπέτειες είναι συμβάντα ξαφνικά, απροσδόκητα, συμβάντα που είναι ευχάριστα γιατί δεν τα περιμένεις.

Όταν μιλάμε για κάποια «περιπέτεια» η φαντασία μας εξάπτεται. Θέλουμε να ξέρουμε πώς ήταν αυτή η περιπέτεια, τι συναισθήματα δημιούργησε, τι έγινε μετά. Βλέπουμε το άτομο που την έζησε σαν κάποιον που μεταμορφώθηκε από την εμπειρία, κάποιον που δεν θα είναι ποτέ πια ο ίδιος. Οι παραπάνω ορισμοί δόθηκαν ως απάντηση στο ερώτημά μου «Τι σημαίνει για σας ο όρος “περιπέτεια”;». Οι περισσότερες απαντήσεις περιλαμβάνουν αναφορές σε κάτι «νέο» και ως τώρα άγνωστο, κάτι που δεν έχουμε βιώσει στο παρελθόν. Ταυτόχρονα, η «περιπέτεια» εκλαμβάνεται ως ένα θετικό, αν και κάπως ριψοκίνδυνο, εγχείρημα. Η δική μου πρόταση, λοιπόν, είναι να σκεφτούμε τη διαδικασία της έρευνας ως μια μορφή περιπέτειας. Όταν ήμουν προπτυχιακή φοιτήτρια, έβλεπα τις «μεθόδους έρευνας» ως συνταγές. Θεωρούσα πως η έρευνα συνίσταται στην επιλογή των σωστών υλικών (ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα, ένα σταθμισμένο εργαλείο μέτρησης, το κατάλληλο στατιστικό τεστ) και στη χρήση τους με τη σωστή σειρά («δικαδικασία»). Αφού κάναμε ό,τι μπορούσαμε για να «γίνουν όλα σωστά», μετά κρατούσαμε την αναπνοή μας, ελπίζοντας ότι το πείραμα είχε «πετύχει» – με τον ίδιο τρόπο που τριγυρνά κανείς στην κουζίνα περιμένοντας να βγει από τον φούρνο το τέλειο ψητό. Τώρα πια, όμως, αντιμετωπίζω την έρευνα τελείως διαφορετικά. Οι «μέθοδοι έρευνας» είναι τώρα τρόποι προσέγγισης ενός ερωτήματος. Είναι επίσης τρόποι για να δικαιολογήσει κανείς μια απάντηση (εδώ οι μέθοδοι έρευνας συναντούν την *επιστημολογία*, ζήτημα που πρόκειται να συζητηθεί στη συνέχεια). Σε κάθε περίπτωση ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε την έρευνα έχει πάψει να είναι μηχανιστικός (πώς θα εφαρμοστούν οι κατάλληλες τεχνικές στο αντικείμενο της έρευνας) και έχει γίνει δημιουργικός (πώς μπορώ να ανακαλύψω κάτι). Στην πορεία, έχω αντικαταστήσει τη μεταφορά που παρουσιάζει τις ερευνητικές μεθόδους ως συνταγές με μια οπτική βάσει της οποίας η ερευνητική διαδικασία είναι περιπέτεια.

Στο κεφάλαιο αυτό έχω σκοπό να διερευνήσω λεπτομερώς τι ακριβώς είναι η «έρευνα» και πώς εντάσσονται στην εικόνα αυτή οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στην ψυχολογία. Για να προχωρήσω σε αυτό το εγχείρημα πρέπει να παρουσιάσω κάποιες βασικές έννοιες από τη φιλοσοφία της επιστήμης, όπως την «επιστημολογία», τον «θετικισμό», τον «εμπειρισμό» και τον «υποθετικο-παραγωγισμό». Στην πορεία αυτή, θα θέσω σε αμφισβήτηση κάποιες οικείες έννοιες, όπως την έννοια της «επιστήμης» και της «γνώσης». Στόχος του κεφαλαίου είναι να οριστεί το πλαίσιο στο οποίο τοποθετούνται οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στην ψυχολογία και να εντοπιστούν τα βασικά χαρακτηριστικά αυτού του είδους της έρευνας.

Πώς και τι μπορούμε να γνωρίσουμε;

Η *επιστημολογία* είναι ένας κλάδος της φιλοσοφίας που ασχολείται με τη θεωρία της γνώσης και επιχειρεί να δώσει απαντήσεις στο ερώτημα «Πώς και τι μπορούμε να γνωρίσουμε;». Εξετάζει, λοιπόν, τη φύση της ίδιας της γνώσης, το αντικείμενό της καθώς και την εγκυρότητα και την αξιοπιστία των ισχυρισμών γνώσης. Οι μέθοδοι έρευνας μας προσφέρουν τρόπους για να προσεγγίσουμε και, αν όλα πάνε καλά, να απαντήσουμε τα ερευνητικά μας ερωτήματα και μπορούν να περιγραφούν ως «ο δρόμος προς έναν σκοπό» (Kvale 1996a: 278). Ωστόσο, πρώτα απ' όλα πρέπει να ορίσουμε τον στόχο μας και να είμαστε σε θέση να αιτιολογήσουμε την επιλογή μας. Πρέπει να είμαστε ξεκάθαροι όσον αφορά τους στόχους της έρευνάς μας και να έχουμε μια αίσθηση για το είδος των πραγμάτων που είναι πιθανόν να ανακαλύψουμε. Εν ολίγοις, πρέπει να υιοθετήσουμε μια επιστημολογική θέση.

Θετικισμός

Μια τέτοια επιστημολογική θέση είναι ο *θετικισμός*. Σύμφωνα με τον θετικισμό, υπάρχει μια ευθεία και ξεκάθαρη σχέση ανάμεσα στον κόσμο (αντικείμενα, συμβάντα, φαινόμενα) και στην κατανόηση και αντίληψή μας για τον κόσμο. Οι θετικιστές πιστεύουν ότι είναι δυνατόν να περιγράψει κανείς ό,τι υπάρχει «εκεί έξω» και να το περιγράψει σωστά. Η θέση αυτή αναφέρεται επίσης και ως «θεωρία της αντιστοιχίας για την αλήθεια», εφόσον, σύμφωνα με αυτή, τα φαινόμενα καθορίζουν άμεσα την αντίληψή μας γι' αυτά και, επομένως, υπάρχει άμεση αντιστοιχία ανάμεσα στα πράγματα και στην αναπαράστασή τους. Ο ορισμός του θετικισμού από τους Kirk και Miller (1986: 14) δίνει έμφαση στη θετικιστική υπόθεση ότι «ο ίδιος ο εξωτερικός κόσμος καθορίζει απόλυτα τη μία και μοναδική ορθή άποψη για τον κόσμο, ανεξάρτητα από τη διαδικασία ή τις περιστάσεις της παρατήρησης». Η θετικιστική επιστημολογία προϋποθέτει ότι στόχος της έρευνας είναι να παράγει αντικειμενική γνώση, δηλαδή γνώση αμερόληπτη και ανεπηρέαστη, βασισμένη σε μια «απέξω» θέαση, χωρίς προσωπική συμμετοχή ή συμφέρον από την πλευρά του ερευνητή.

Ο θετικισμός έχει μακρά ιστορία και σήμερα υπάρχουν πολύ λίγοι επιστήμονες – αν υπάρχουν κι αυτοί – που ισχυρίζονται πως είναι αμετανόητοι θετικιστές. Στην πραγματικότητα, όταν ο όρος χρησιμοποιείται στις σύγχρονες επιστημολογικές συζητήσεις αποτελεί συνήθως προσβολή. Αυτό

συμβαίνει γιατί είναι πια γενικά αποδεκτό ότι η παρατήρηση και η περιγραφή είναι αναγκαστικά επιλεκτικές και ότι η αντίληψη και η κατανόησή μας για τον κόσμο έχουν επομένως, στην καλύτερη περίπτωση, μερικό χαρακτήρα (για μια ξεκάθαρη συζήτηση σχετικά με τη φύση και τους περιορισμούς της επιστημονικής γνώσης βλ. Chalmers 1999). Το σημείο στο οποίο οι περισσότεροι διαφωνούν είναι ο βαθμός στον οποίο η κατανόησή μας για τον κόσμο μπορεί να προσεγγίσει την αντικειμενική γνώση ή ακόμη και κάποιο είδος αλήθειας αναφορικά με τον κόσμο. Οι διαφορετικές αποκρίσεις στο ερώτημα αυτό ξεκινούν από έναν απλοϊκό ρεαλισμό που προσιδιάζει στον θετικισμό και φτάνουν σε έναν ακραίο σχετικισμό, ο οποίος απορρίπτει εξ ολοκλήρου έννοιες όπως η «αλήθεια» και η «γνώση». Στον ενδιάμεσο χώρο βρίσκουμε θέσεις όπως τον κριτικό ρεαλισμό και τις διάφορες εκδοχές του κοινωνικού κονστρουξιονισμού (βλ. Parker 1998).

Εμπειρισμός

Ο εμπειρισμός συνδέεται στενά με τον θετικισμό. Βασίζεται στην υπόθεση ότι η γνώση μας για τον κόσμο θα πρέπει να προέρχεται από «τα γεγονότα της εμπειρίας» (βλ. Chalmers 1999: Κεφάλαιο 1). Με άλλα λόγια, η αντίληψη μέσω των αισθήσεων παρέχει τη βάση για την απόκτηση της γνώσης, η οποία εξελίσσεται μέσα από τη συστηματική συλλογή και ταξινόμηση των παρατηρήσεων, συμπεριλαμβανομένων των πειραμάτων. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, από τον συνδυασμό απλών παρατηρήσεων προκύπτουν πιο σύνθετες ιδέες και επομένως η θεωρία βασίζεται στην παρατήρηση. Η θεωρία, δηλαδή, δημιουργείται από την ανάγκη να εξαγάγουμε νόημα από τα δεδομένα που έχουμε συλλέξει μέσω της παρατήρησης. Και στην περίπτωση αυτή είναι πολύ λίγοι οι επιστήμονες και οι ερευνητές που θα υποστήριζαν σήμερα μια καθαρή μορφή εμπειρισμού. Είναι πια γενικά αποδεκτό ότι η αντίληψη μέσω των αισθήσεων δεν παρέχει άμεση και μη διαμεσολαβημένη πρόσβαση «στα γεγονότα». Όσο περισσότερο γνωρίζουμε ένα φαινόμενο, τόσο περισσότερες είναι οι λεπτομέρειες που αντιλαμβανόμαστε όταν το παρατηρούμε. Η αντίληψη είναι αναπόφευκτα επιλεκτική και οι άνθρωποι μπορούν να εκπαιδευτούν να παρατηρούν το ίδιο φαινόμενο με διαφορετικούς τρόπους, ανάλογα με τον σκοπό της παρατήρησης. Ωστόσο, οι σύγχρονοι εμπειριστές θα υποστήριζαν ότι η απόκτηση της γνώσης εξαρτάται από τη συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων. Δεν πιστεύουν ότι η καθαρά θεωρητική εργασία μπορεί να μας φέρει πιο κοντά

στην αλήθεια και υποστηρίζουν ότι όλοι οι ισχυρισμοί γνώσης πρέπει να θεμελιώνονται στα δεδομένα. Στο σημείο αυτό πρέπει να επιστημόνουμε τη διαφορά μεταξύ των όρων «εμπειρισμός» και «εμπειρικός». Ο όρος «εμπειρισμός» αναφέρεται στη στάση σύμφωνα με την οποία όλοι οι ισχυρισμοί γνώσης πρέπει να θεμελιώνονται σε δεδομένα, ενώ ο όρος «εμπειρικός» είναι περιγραφικός και αναφέρεται στην έρευνα που περιλαμβάνει τη συλλογή και την ανάλυση δεδομένων.

Υποθετικο-παραγωγισμός

Διάφοροι σημαντικοί πρακτικοί και λογικοί περιορισμοί που ανέκυψαν ως απόρροια του θετικισμού και του εμπειρισμού οδήγησαν στη δημιουργία εναλλακτικών θεωριών για τη γνώση. Η κριτική του Karl Popper στον επαγωγισμό και η διατύπωση της θεωρίας του υποθετικο-παραγωγισμού που επακολούθησε είναι η πιο διαδεδομένη από αυτές τις εναλλακτικές προτάσεις και αποτελεί πια τη βάση του κυρίαρχου ρεύματος της πειραματικής ψυχολογίας. Ο Popper είχε επίγνωση του γεγονότος ότι η συλλογή παρατηρήσεων δεν θα μπορούσε ποτέ να οδηγήσει σε μια κατηγορηματική δήλωση, π.χ. «το α έπεται του β». Όσες φορές κι αν παρατηρήσουμε ότι το α όντως έπεται του β, δεν μπορούμε ποτέ να είμαστε σίγουροι ότι η δήλωση αυτή θα ισχύει και κατά την επόμενη παρατήρησή μας. Υπάρχει πάντα η πιθανότητα την επόμενη φορά να εμφανιστεί μια εξαίρεση. Πρόκειται για το πρόβλημα της επαγωγής. Ο Popper δεν ήταν επίσης ικανοποιημένος με το γεγονός ότι πολλές δημοφιλείς θεωρίες μπορούσαν να ενσωματώνουν ένα ευρύ φάσμα παρατηρήσεων, τις οποίες ερμήνευαν ως επιβεβαίωση των θεωρητικών τους ισχυρισμών. Έτσι φαινόταν σαν να μην μπορούσε ποτέ να επαληθευτεί οριστικά μια επιστημονική θεωρία. Σε αυτή την περίπτωση πρόκειται για το πρόβλημα της επαλήθευσης. Για να παρακάμψει αυτά τα προβλήματα ο Popper υποστήριξε ότι η επιστημονική έρευνα πρέπει να βασίζεται όχι στην επαγωγή και στην επαλήθευση, αλλά στην παραγωγή και στη διαμευσιμότητα. Αυτή ακριβώς, λοιπόν, είναι η υποθετικο-παραγωγική μέθοδος του Popper: Οι θεωρίες δοκιμάζονται με την εξαγωγή υποθέσεων από αυτές, οι οποίες μπορούν μετά να ελεγχθούν στην πράξη, μέσω πειραμάτων ή παρατήρησης. Στόχος της έρευνας είναι να ελεγχθούν οι θεωρητικοί ισχυρισμοί, ώστε η θεωρία είτε να απορριφθεί είτε κατ' αρχάς να διατηρηθεί σε ισχύ – για όσο αυτό κρατήσει. Συνεπώς, ο υποθετικο-παραγωγισμός δεν αναζητά στοιχεία που να επιβεβαιώνουν τους ισχυρισμούς μιας θεωρίας, αλλά στοιχεία μη επιβεβαίωσης,

δηλαδή *διαμευσιμότητας*. Με τον τρόπο αυτό οι επιστήμονες μπορούν να βρουν ποιοι ισχυρισμοί *δεν* είναι αληθείς και, μέσα από μια διαδικασία διαδοχικής απόρριψης ισχυρισμών, να προσεγγίσουν την αλήθεια.

Κριτική της «επιστημονικής μεθόδου»

Ο Popper έδωσε στην επιστήμη μια μέθοδο η οποία απέφευγε τα προβλήματα που συνδέονται με την επαγωγή και την επαλήθευση. Ωστόσο, ο υποθετικο-παραγωγισμός αμφισβητήθηκε, με τη σειρά του, κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, επειδή δεν λάμβανε υπόψη τον ρόλο που παίζουν οι ιστορικοί, κοινωνικοί και πολιτισμικοί παράγοντες στη διαμόρφωση της γνώσης. Στην κριτική του υποθετικο-παραγωγισμού συγκαταλέγονται οι εξής ενστάσεις:

Ο υποθετικο-παραγωγισμός δεν προσφέρει επαρκή χώρο για την ανάπτυξη θεωριών

Σύμφωνα με αυτή την κριτική, το γεγονός ότι η μέθοδος βασίζεται σε υποθέσεις που προκύπτουν από υπάρχουσες θεωρίες περιορίζει την πιθανότητα δημιουργίας εντελώς νέων θεωριών. Εάν το μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι να ελέγχουμε υπάρχουσες θεωρίες είτε για να τις απορρίψουμε είτε για να τις διατηρήσουμε, είναι απίθανο να ανακαλύψουμε τελείως νέες και απρόσμενες ιδέες κατά την ερευνητική μας πρακτική. Για να είμαστε δίκαιοι, ο Popper (1969: 231) υποστήριξε παρ' όλα αυτά πως οι ερευνητές θα πρέπει να είναι περιπετειώδεις και να προχωρούν στη δοκιμή «τολμηρών εικασιών», αφού οι άνθρωποι μαθαίνουν περισσότερο μέσα από τα λάθη τους. Ωστόσο, ακόμη και οι πιο τολμηρές υποθέσεις βασίζονται στην υπάρχουσα γνώση και στις υπάρχουσες προσδοκίες. Στο πλαίσιο του υποθετικο-παραγωγισμού, λοιπόν, τα στοιχεία είναι αδύνατον να αντικρούσουν την κοινή λογική και να μας κάνουν να δούμε τα πράγματα υπό τελείως διαφορετικό φως.

Ο υποθετικο-παραγωγισμός είναι ελιτίστικος

Εφόσον ο υποθετικο-παραγωγισμός προϋποθέτει ότι στηρίζομαστε στις υπάρχουσες θεωρίες και βασίζεται στην παραγωγή από υπάρχοντα συστήματα σκέψης, αποκλείει από την πρακτική του τους ανθρώπους εκείνους που δεν είναι εξοικειωμένοι με αυτές τις θεωρίες και τα συστήματα. Η υποθετικο-

παραγωγική μέθοδος ενθαρρύνει τη δημιουργία κοινοτήτων επιστημόνων και ερευνητών που δοκιμάζουν τις θεωρίες των ίδιων ή άλλων επιστημόνων. Για όσους βρίσκονται εκτός αυτών των συστημάτων ή για τους αρχάριους είναι δύσκολο, εάν όχι ακατόρθωτο, να συμβάλουν στη δημιουργία της γνώσης, εάν η γνώση ορίζεται ως απόρριψη ή διατήρηση των υφιστάμενων θεωριών.

Ο υποθετικο-παραγωγισμός είναι μύθος

Ο Popper υποστήριξε πως η δημιουργία γνώσης πρέπει να είναι σταδιακή διαδικασία. Μέσα από την απόρριψη των ψευδών υποθέσεων η γνώση αναπτύσσεται αργά αλλά σταθερά. Οι μεμονωμένοι επιστήμονες συμβάλλουν στη διαδικασία αυτή ελέγχοντας τις υποθέσεις τους με σκοπό να εντοπίσουν τις θεωρίες που θα πρέπει να απορριφθούν. Ο Thomas Kuhn ([1962]1970), ωστόσο, διαφωνούσε ριζικά. Υποστήριξε ότι, στην πραγματικότητα, οι θεωρίες δεν ελέγχονται με αυτό τον τρόπο. Όσο οι επιστήμονες είναι προσκολλημένοι σε μια συγκεκριμένη θεωρία δεν την απορρίπτουν βάσει πειραματικών δεδομένων. Αντιθέτως, εάν τα ευρήματα δεν στηρίζουν τη θεωρία, οι επιστήμονες υποθέτουν ότι κάτι δεν πήγε καλά με το πείραμα. Επομένως, η αποτυχία αποδίδεται στον επιστήμονα και στον σχεδιασμό του πειράματος και όχι στην ανεπάρκεια της θεωρίας. Σύμφωνα με τον Kuhn, η επιστήμη δεν προχωρά εξελικτικά και σταδιακά, όπως υποστήριξε ο Popper, αλλά με άλματα, με επιστημονικές επαναστάσεις που οδηγούν σε *αλλαγές υποδείγματος*. Εδώ το υπόδειγμα – ένα συγκεκριμένο εννοιολογικό πλαίσιο – διευρύνεται ώστε να περιλαμβάνει όλα τα είδη εμπειρικών αποδείξεων. Οι ανωμαλίες και οι ασυνέπειες συσσωρεύονται, ώσπου οι ευρύτερες κοινωνικοοικονομικές και ιστορικές διαδικασίες προσφέρουν το έδαφος για την ανάδυση ενός νέου υποδείγματος που αντικαθιστά το προηγούμενο ως δόκιμη εναλλακτική του. Μόλις το νέο υπόδειγμα γίνει κυρίαρχο θα αντιστέκεται κι αυτό με τη σειρά του στην αλλαγή για κάποιο χρονικό διάστημα.

Η φεμινιστική κριτική στις κυρίαρχες επιστημολογίες

Πολλά από τα προβλήματα και τους περιορισμούς των καθιερωμένων επιστημολογικών οπτικών που περιγράφηκαν παραπάνω εντοπίστηκαν από φεμινίστριες. Κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 επέστησαν την προσοχή στο ότι οι γυναίκες ήταν σε μεγάλο βαθμό άορατες στις κοινωνικές επιστήμες και στο ότι σε όσες περιπτώσεις οι γυναίκες είχαν «μελετηθεί» είχαν

βρεθεί κατώτερες από τους άντρες σε ιδιότητες όπως η ηθική ανάπτυξη, η ευφυΐα και το στυλ συνομιλίας. Αυτά τα «ευρήματα», υποστήριζαν οι φεμινίστριες, χρησιμοποιούνταν στη συνέχεια για να δικαιολογήσουν και να αναπαράγουν τις υπάρχουσες ανισότητες μεταξύ αντρών και γυναικών στην κοινωνία. Για να αμφισβητήσουν αυτές τις ανισότητες και να βάλουν ένα τέλος στην καταπίεση των γυναικών οι φεμινίστριες αμφισβήτησαν τις επιστημολογικές (και μεθοδολογικές) βάσεις στις οποίες εδράζονταν οι σεξιστικοί ισχυρισμοί γνώσης. Έτσι αναδύθηκε μια εκτενής κριτική απέναντι στην «αντρική επιστήμη», στηριζόμενη στα παρακάτω βασικά επιχειρήματα.

Ο άντρας ως πρότυπο

Η μεγάλη πλειονότητα των μελετών με ανθρώπους είχαν ως υποκείμενά τους άντρες. Αυτό οφειλόταν εν μέρει στις ευκαιρίες που παρουσιάζονταν στους ερευνητές (οι περισσότεροι χρησιμοποιούσαν προπτυχιακούς φοιτητές, που ήταν συνήθως άντρες, γιατί μπορούσαν να τους βρουν ευκολότερα) και εν μέρει στην υπόθεση ότι οι άντρες είναι το κατεξοχήν «ανθρώπινο υποκείμενο». Έτσι, τα ευρήματα που βασίζονταν σε έρευνες με άντρες (νέους, λευκούς, της μεσαίας τάξης) γενικεύονταν για τον πληθυσμό στο σύνολό του. Με άλλα λόγια, οι νέοι, λευκοί άντρες της μεσαίας τάξης αποτελούσαν το πρότυπο με το οποίο συγκρίνονταν όλα τα υπόλοιπα μέλη μιας κοινωνίας. Αυτό με τη σειρά του σήμαινε πως όταν οι γυναίκες χρησιμοποιήθηκαν αργότερα ως συμμετέχουσες η απόδοση και η συμπεριφορά τους αξιολογούνταν σε σχέση με το αντρικό πρότυπο, με αποτέλεσμα να φαίνονται ελλιπείς. Μια από τις γνωστότερες κριτικές που ασκήθηκε στην προσέγγιση η οποία ήθελε τον «άντρα ως πρότυπο» όσον αφορά την ηθική ανάπτυξη διατυπώθηκε από την Carol Gilligan (1982). Η Gilligan αμφισβήτησε τον ισχυρισμό του Kohlberg (1976) ότι, κατά μέσο όρο, η ηθική ανάπτυξη των γυναικών ήταν λιγότερο εξελιγμένη από αυτή των αντρών. Η θέση αυτή του Kohlberg υποστηριζόταν από πολλές μελέτες που είχαν χρησιμοποιήσει την κλίμακά του για την ηθική ανάπτυξη. Η κλίμακα αυτή τοποθετεί τα άτομα κάπου ανάμεσα στο Επίπεδο 1 (χαμηλότερο) και στο Επίπεδο 3 (υψηλότερο) της ηθικής ανάπτυξης. Τα επίπεδα, καθώς και τα ενδιάμεσα στάδια, αντανakλούν τη μετάβαση του ατόμου από βασικούς ηθικούς προβληματισμούς (που αφορούν, για παράδειγμα, τα αποτελέσματα των πράξεών του) σε προβληματισμούς που βασίζονται στην εξωτερική έγκριση, μέχρι και σε προβληματισμούς που αφορούν τη συνείδησή του. Η κλίμακα δημιουργήθηκε

βάσει μιας σειράς υποθετικών ηθικών διλημμάτων που παρουσιάστηκαν σε άντρες-υποκείμενα και της κατηγοριοποίησης των απαντήσεών τους. Η Gilligan υποστήριξε πως οι άντρες και οι γυναίκες κοινωνικοποιούνται με τρόπο που συμβάλλει στην ανάπτυξη διαφορετικών ηθικών προσανατολισμών: Τα κορίτσια ενθαρρύνονται να αναπτύξουν το στοιχείο της φροντίδας, ενώ τα αγόρια το στοιχείο της δικαιοσύνης. Η κλίμακα του Kohlberg βασιζόταν στον προσανατολισμό της δικαιοσύνης και άρα ήταν αναμενόμενο να μεροληπτει υπέρ των αντρών συμμετεχόντων. Η Gilligan πραγματοποίησε έρευνες στις οποίες εντόπιζε εναλλακτικά μοτίβα ηθικής σκέψης που χρησιμοποιούσαν γυναίκες οι οποίες έρχονταν αντιμέτωπες με ένα πραγματικό ηθικό δίλημμα (έκτρωση). Υποστήριξε, λοιπόν, πως οι ηθικοί προβληματισμοί που απασχολούσαν τις γυναίκες και οι οποίοι βασιζόνταν στη μη βία, στο πλαίσιο ενός προσανατολισμού προς το στοιχείο της φροντίδας, ήταν εξίσου ανεπτυγμένοι όπως και αυτοί του Επιπέδου 3 του Kohlberg (συνείδηση του ατόμου). Απλώς ήταν διαφορετικοί.

Η ματιά του Θεού

Η «αντρική επιστήμη» ισχυριζόταν πως είναι «αντικειμενική» – ή τουλάχιστον είχε αυτό τον στόχο. Άρα οι ερευνητές έπρεπε να είναι αποστασιοποιημένοι από το υποκείμενο της έρευνάς τους και αμερόληπτοι απέναντι σε αυτό. Αναπτύχθηκαν διάφορες διαδικασίες έτσι ώστε να διασφαλιστεί πως η συλλογή και η ανάλυση δεδομένων δεν θα «μολύνονταν» από τον ερευνητή, όπως, για παράδειγμα, οι τυποποιημένες οδηγίες προς τα υποκείμενα της έρευνας, η ελαχιστοποίηση της επαφής μεταξύ ερευνητή και συμμετεχόντων, οι τυφλές ή διπλά τυφλές διαδικασίες για τη συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων καθώς και διάφορες απόπειρες να γίνει όσο το δυνατόν πιο «ουδέτερο» το ερευνητικό περιβάλλον (π.χ., απομακρύνοντας προσωπικά αντικείμενα από το εργαστήριο ή βάζοντας τους ερευνητές να φορούν λευκά ρούχα). Οι φεμινίστριες που άσκησαν κριτική στις έρευνες αυτές ισχυρίζονταν πως η προσπάθεια για «αντικειμενικότητα» και οι στρατηγικές που υιοθετούνταν για τον σκοπό αυτό στην ουσία συσκοτίζαν το γεγονός ότι η ταυτότητα και η θέση του ερευνητή στην πραγματικότητα διαμορφώνουν καθοριστικά την ερευνητική διαδικασία και τα ευρήματά της. Υποστήριζαν ακόμη πως είναι αδύνατον ο ερευνητής να θέσει εαυτόν «εκτός» του αντικειμένου της έρευνας, αφού δημιουργεί αναπόφευκτα κάποια σχέση και εμπλέκεται με το φαινόμενο το οποίο μελετά. Η Donna Haraway (1988)

αναφέρεται στις προσπάθειες αυτές ως «ματιά του Θεού». Σε αντιπαράθεση με τη λογική αυτή οι ερευνητές μπορούν να αναστοχαστούν τη δική τους θέση απέναντι στο φαινόμενο που μελετούν και να προσπαθήσουν να εντοπίσουν τους τρόπους με τους οποίους αυτή η θέση έχει διαμορφώσει τη διαδικασία και τα ευρήματα της έρευνας. Θα συζητήσουμε αναλυτικότερα την έννοια της *αναστοχαστικότητας* παρακάτω στο κεφάλαιο αυτό, ενώ θα την ξανασυναντήσουμε και σε πολλά άλλα μέρη του βιβλίου.

Αν και μπορεί να υποστηριχθεί πως υπάρχει μια γενική φεμινιστική κριτική των κατεστημένων επιστημολογιών και της «αντρικής επιστήμης», δεν υπάρχει μία μοναδική φεμινιστική επιστημολογία ή ακόμη και μεθοδολογία. Οι φεμινίστριες έχουν ανταποκριθεί με διαφορετικούς τρόπους στα προβλήματα και στους περιορισμούς που σχετίζονται με τον θετικισμό, τον εμπειρισμό και τον υποθετικο-παραγωγισμό. Μεταξύ των διαφορετικών εναλλακτικών προσεγγίσεων που έχουν αναπτυχθεί από τις φεμινίστριες κοινωνικές επιστήμονες και φιλοσόφους είναι η επιστημολογία της οπτικής [standpoint epistemology] (π.χ., Harding 1991), η εθνομεθοδολογία (π.χ., Stanley and Wise 1983), καθώς και διάφορες εκδοχές του φεμινιστικού μεταδομισμού (π.χ., Henriques et al. 1984· Haraway 1991).

Κοινωνικός κονστρουξιονισμός

Τα τελευταία χρόνια γίνεται ολοένα και πιο δημοφιλής η προσέγγιση του *κοινωνικού κονστρουξιονισμού* (βλ. Burr 2003). Ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός εφιστά την προσοχή μας στο γεγονός ότι η ανθρώπινη εμπειρία, συμπεριλαμβανομένης της αντίληψης, διαμεσολαβείται ιστορικά, πολιτισμικά και γλωσσικά. Άρα ό,τι αντιλαμβανόμαστε και βιώνουμε δεν είναι ποτέ ευθεία αντανάκλαση των συνθηκών του περιβάλλοντος, αλλά πρέπει να εκλαμβάνεται ως μια συγκεκριμένη ανάγνωση αυτών των συνθηκών. Αυτό δεν σημαίνει πως δεν μπορούμε να γνωρίσουμε τίποτα, αλλά πως υπάρχουν διαφορετικές «γνώσεις» και όχι μία και μοναδική «γνώση». Η γλώσσα είναι μια σημαντική πτυχή της κοινωνικά κατασκευασμένης γνώσης. Το ίδιο φαινόμενο ή συμβάν μπορεί να περιγραφεί με διαφορετικούς τρόπους, οι οποίοι με τη σειρά τους οδηγούν και σε διαφορετικούς τρόπους αντίληψης και κατανόησής του, χωρίς ωστόσο κάποιος από τους τρόπους περιγραφής να είναι αναγκαστικά λανθασμένος. Ένα κλασικό παράδειγμα είναι ο τρόπος που επιλέγουμε να περιγράψουμε ένα ποτήρι με νερό ως «μισογεμάτο» ή «μισοάδειο». Και οι δύο περιγραφές είναι εξίσου ακριβείς, ωστόσο η μία μεταφέρει

έναν θετικό και αισιόδοξο τόνο («μισογεμάτο»), ενώ η άλλη δίνει έμφαση στην απουσία και στην έλλειψη («μισοάδειο»).

Η έρευνα από τη σκοπιά του κοινωνικού κονστρουξιονισμού στόχο έχει τον εντοπισμό των διαφορετικών τρόπων κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας που είναι διαθέσιμοι σε μια κουλτούρα, τη διερεύνηση των συνθηκών χρήσης τους και την ανίχνευση των επιπτώσεών τους στην ανθρώπινη εμπειρία και στην κοινωνική πρακτική. Στην ψυχολογία, για παράδειγμα, οι ερευνητές που εμπνέονται από τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό έχουν εξετάσει κριτικά ψυχολογικές κατηγορίες όπως το «συναίσθημα» (π.χ., Harτέ 1986), την «προκατάληψη» (π.χ., Potter and Wetherell 1987/2009) και την «ψυχοπαθολογία» (π.χ., Parker et al. 1995), με σκοπό να καταδείξουν τον τρόπο με τον οποίο οι κατηγορίες αυτές κατασκευάζουν, και όχι απλώς αντανακλούν, την πραγματικότητα.

Επιστημολογία και μεθοδολογία

Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στην επιστημολογία και στη μεθοδολογία; Σε ποιο βαθμό οι ερευνητικές μέθοδοι που χρησιμοποιούμε υπαγορεύονται από την επιστημολογική μας θέση; Για να απαντήσουμε αυτά τα ερωτήματα πρέπει πρώτα να κάνουμε τη διάκριση μεταξύ «μεθόδου» και «μεθοδολογίας». Παρόλο που συχνά οι όροι αυτοί χρησιμοποιούνται αδιακρίτως, στην πραγματικότητα αναφέρονται σε διαφορετικές όψεις της διεξαγωγής μιας έρευνας. Σύμφωνα με τον Silverman (1993: 1), η «μεθοδολογία» είναι «μια γενική προσέγγιση στη μελέτη των ερευνητικών θεμάτων», ενώ η «μέθοδος» είναι «μια συγκεκριμένη ερευνητική τεχνική» (κατόπιν μπορεί να γίνει επιπλέον διάκριση μεταξύ μεθόδων συλλογής και μεθόδων ανάλυσης των δεδομένων· βλ. Κεφάλαια 2 και 3). Η διάκριση αυτή μεταξύ «γενικής προσέγγισης στη μελέτη των ερευνητικών θεμάτων» και «συγκεκριμένων ερευνητικών τεχνικών» είναι χρήσιμη γιατί η πρώτη επηρεάζεται πολύ πιο άμεσα από την επιστημολογική θέση του ερευνητή σε σχέση με τη δεύτερη. Για παράδειγμα, ένας ερευνητής που υιοθετεί μια προσέγγιση για την απόκτηση της γνώσης η οποία κατά βάση στηρίζεται στον εμπειρισμό θα προσεγγίσει τα ερευνητικά θέματα πιο πολύ μέσα από τη συλλογή δεδομένων και όχι μέσα από θεωρητικές διατυπώσεις. Ωστόσο, το πώς ακριβώς θα συλλεχθούν αυτά τα δεδομένα (π.χ., μέσω παρατήρησης, ερωτηματολογίων ή συνεντεύξεων) είναι άλλο ζήτημα, το οποίο δεν υπαγορεύεται από την επιστημολογική θέση του ερευνητή που βασίζεται στον εμπειρισμό. Εδώ ο

υποθετικο-παραγωγισμός αποτελεί εξαίρεση, καθώς προσφέρει στον ερευνητή και την επιστημολογική θέση και την ερευνητική μέθοδο, δηλαδή τον έλεγχο υποθέσεων μέσα από πειραματισμό (ωστόσο, ανατρέξτε στο Κεφάλαιο 9 για τη χρήση του υποθετικο-παραγωγισμού στην έρευνα μελετών περίπτωσης).

Ωστόσο, δεν είναι συμβατές όλες οι ερευνητικές μέθοδοι με όλες τις μεθοδολογίες. Παρόλο που υπάρχει μια κάποια ευελιξία στην επιλογή των μεθόδων, οι επιστημολογικές και μεθοδολογικές δεσμεύσεις των ερευνητών στην πραγματικότητα περιορίζουν τις μεθόδους που μπορούν να χρησιμοποιήσουν. Για παράδειγμα, η μεθοδολογία του κοινωνικού κονστρουξιονισμού δεν είναι συμβατή με μεθόδους που έχουν σχεδιαστεί για τη μέτρηση μεταβλητών σε έναν πληθυσμό. Αυτό συμβαίνει γιατί ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός θέτει σε αμφισβήτηση δεδομένες κατασκευές όπως αυτή των «ψυχολογικών μεταβλητών», αμφισβητεί την εγκυρότητά τους και επικεντρώνεται στη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους «καθίστανται πραγματικές». Ο στόχος αυτός δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσα από μια απόπειρα να «μετρηθούν» αυτές οι κατασκευές. Σύμφωνα με την οπτική του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, η μέτρηση των ψυχολογικών μεταβλητών αποτελεί η ίδια έναν ακόμη τρόπο για να τις καταστήσουμε πραγματικές, για να τις κατασκευάσουμε.

Έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας

Το βιβλίο αυτό ασχολείται με την έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας στην ψυχολογία. Μετά την εισαγωγή στην έννοια της επιστημολογίας και τη σύντομη εξέταση ορισμένων βασικών επιστημολογικών θέσεων, μπορούμε τώρα να διερευνήσουμε τον τρόπο με τον οποίο η ποιοτική μεθοδολογία εντάσσεται σε αυτή την εικόνα.

Κατ' αρχάς, είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας μπορούν να χρησιμοποιηθούν, και όντως χρησιμοποιούνται, από ερευνητές με αρκετά διαφορετικές επιστημολογικές θέσεις. Για παράδειγμα, υπάρχουν ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας που είναι εμπειριστές ή άλλοι που είναι κοινωνικοί κονστρουξιονιστές. Αυτό σημαίνει πως, αυστηρά μιλώντας, υπάρχουν πολλές ποιοτικές μεθοδολογίες και όχι μία. Στο Κεφάλαιο 2 συζητιούνται οι πιο σημαντικές διαφορές στους τρόπους με τους οποίους οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας έχουν προσεγγίσει το ερώτημα της δημιουργίας της γνώσης. Ωστόσο, οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας

μοιράζονται κάποιους συγκεκριμένους προβληματισμούς και είναι αυτοί ακριβώς που συχνά αναφέρονται ως «ποιοτική μεθοδολογία». Στην ενότητα αυτή: (1) Θα εντοπίσω αυτούς τους κοινούς προβληματισμούς και θα περιγράψω σε γενικές γραμμές την «ποιοτική μεθοδολογία», (2) θα εισαγάγω τη διχοτομία «μικρό π/μεγάλο Π» και (3) θα επιστήσω την προσοχή στις επιστημολογικές διαφορές ανάμεσα στις προσεγγίσεις της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας.

Κοινοί προβληματισμοί: Η «ποιοτική μεθοδολογία»

Οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας ασχολούνται συνήθως με το νόημα. Ενδιαφέρονται, δηλαδή, για τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι καταλαβαίνουν τον κόσμο και βιώνουν ό,τι συμβαίνει. Στόχος τους είναι να κατανοήσουν «πώς είναι» να βιώνουν οι άνθρωποι συγκεκριμένες συνθήκες (π.χ., τι σημαίνει και πώς είναι να υποφέρει κανείς από μια χρόνια ασθένεια ή να είναι άνεργος) και πώς διαχειρίζονται συγκεκριμένες καταστάσεις (π.χ., πώς οι άνθρωποι διαπραγματεύονται την οικογενειακή ζωή ή τις σχέσεις με τους συναδέλφους τους στη δουλειά). Συνεπώς, οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας συνήθως ασχολούνται με την ποιότητα και την υφή της εμπειρίας και όχι με τον προσδιορισμό σχέσεων αιτίας-αποτελέσματος. Δεν χρησιμοποιούν συνήθως «μεταβλητές» που ορίζονται από τον ερευνητή πριν από την έναρξη της ερευνητικής διαδικασίας. Αυτό συμβαίνει γιατί οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας συνήθως ενδιαφέρονται για τα νοήματα που αποδίδονται στα συμβάντα από τους ίδιους τους συμμετέχοντες στην έρευνα. Η χρήση προκαθορισμένων «μεταβλητών» θα οδηγούσε στην επιβολή των νοημάτων του ερευνητή και θα απέκλειε τον εντοπισμό των τρόπων που έχουν οι ίδιοι οι συμμετέχοντες να κατανοούν το υπό εξέταση φαινόμενο. Στόχος της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας είναι να περιγράψει και πιθανώς να εξηγήσει τα συμβάντα και τις εμπειρίες, ποτέ όμως να τα προβλέπει. Οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας μελετούν τους ανθρώπους στο δικό τους περιβάλλον, σε φυσικά πλαίσια (στο σπίτι, στο σχολείο, στο νοσοκομείο, στον δρόμο). Πρόκειται για «ανοιχτά συστήματα» όπου οι συνθήκες συνεχώς εξελίσσονται και διεπιδρούν μεταξύ τους, προκαλώντας μια διεργασία συνεχούς αλλαγής. Στη διεργασία αυτή συμβάλλει η ίδια η ερμηνεία των συμβάντων από τους συμμετέχοντες (και τους ερευνητές). Επομένως, η «πρόβλεψη των αποτελεσμάτων» δεν είναι ένας στόχος που μπορεί να έχει νόημα για τους ερευνητές οι οποίοι

χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθόδους. Τα ερωτήματα που θέτουν αφορούν διεργασίες, όπως, π.χ., «Τι κάνουν οι άνθρωποι όταν σχηματίζουν ομάδες;», «Πώς διαχειρίζονται οι άνθρωποι την αλλαγή στον χώρο εργασίας;» ή «Πώς ζουν οι άνθρωποι με τον χρόνιο πόνο;».

Το «μικρό π» και το «μεγάλο Π»

Οι Kidder και Fine (1987) διακρίνουν δύο σημασίες του όρου «ποιοτική μεθοδολογία έρευνας»: Η ποιοτική μεθοδολογία έρευνας με «μεγάλο Π» αναφέρεται σε ανοιχτές, επαγωγικές μεθοδολογίες έρευνας που ασχολούνται με την παραγωγή θεωρίας και τη διερεύνηση των νοημάτων, ενώ η ποιοτική μεθοδολογία έρευνας με «μικρό π» αναφέρεται στην ενσωμάτωση τεχνικών συλλογής μη αριθμητικών δεδομένων σε υποθετικο-παραγωγικά ερευνητικά σχέδια. Για παράδειγμα, οι ερευνητές μπορεί να περιλαμβάνουν μια ανοιχτή ερώτηση σε ένα ερωτηματολόγιο που κατά τα άλλα είναι προκαθορισμένης επιλογής και στη συνέχεια να χρησιμοποιούν την ανάλυση περιεχομένου για να «ποσοτικοποιήσουν» το ποιοτικό υλικό. Το «μικρό π» δεν λειτουργεί από κάτω προς τα πάνω, δηλαδή οι μέθοδοι συλλογής και ανάλυσης δεδομένων «μικρού π» δεν στοχεύουν στην εμπλοκή του ερευνητή με τα δεδομένα για την κατανόηση των τρόπων με τους οποίους οι συμμετέχοντες κατασκευάζουν το νόημα και/ή βιώνουν τον κόσμο τους. Αντίθετα, ο ερευνητής αρχίζει με μια υπόθεση και με κατηγορίες που καθορίζονται από τον ίδιο και στη συνέχεια επεξεργάζεται τα ποιοτικά δεδομένα με βάση αυτές τις κατηγορίες.

Το βιβλίο αυτό ασχολείται με τη μεθοδολογία «με μεγάλο Π». Και οι οκτώ προσεγγίσεις έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας που περιγράφονται εδώ ασχολούνται με τη διερεύνηση της βιωμένης εμπειρίας και των νοημάτων όπως αυτά ορίζονται από τους συμμετέχοντες. Έχουν μεν διαφορετικές θέσεις όσον αφορά την *επιστημολογία*, την *αναστοχαστικότητα* και την *κριτική γλωσσική επίγνωση* (βλ. επόμενο υποκεφάλαιο), αλλά ανήκουν όλες στην κατηγορία «μεγάλου Π». Αποφάσισα να αποκλείσω τις μεθόδους «μικρού π» γιατί, παρότι μη αριθμητικές, χαρακτηρίζονται από την επιβολή των νοημάτων των ερευνητών κατά τη συλλογή και ανάλυση δεδομένων και από αυστηρό έλεγχο πάνω στο τι μπορεί να προκύψει από την ανάλυση μέσα από την εφαρμογή προκαθορισμένων κατηγοριών για κωδικοποίηση. Επομένως είναι, κατά την άποψή μου, μη συμβατές με το πνεύμα της «ποιοτικής μεθοδολογίας».

Επιστημολογικές διαφορές: «Ποιοτικές μεθοδολογίες»

Ο Silverman (1993: 1) υποστηρίζει ότι «χωρίς τη θεωρία δεν έχει κανείς τίποτα να ερευνήσει». Η δήλωση αυτή επιστράφηκε στην προσοχή στον ρόλο που διαδραματίζει η θεωρία στην ερμηνεία των δεδομένων (για λεπτομερή συζήτηση του ρόλου της θεωρίας στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας βλ. Anfara and Mertz 2006). Για παράδειγμα, αν τα δεδομένα μας αποτελούνται από κάποιες σελίδες κειμένου απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων, πρέπει να αποφασίσουμε τι αντιπροσωπεύει αυτό το κείμενο πριν το αναλύσουμε (βλ. Kvale 1996a: 278). Θα μπορούσε να αποτελεί αφήγηση γεγονότων που συνέβησαν στον συνεντευξιαζόμενο. Θα μπορούσε, όμως, και να αντιπροσωπεύει την προσπάθεια του συνεντευξιαζόμενου να αποποιηθεί την ευθύνη για κάτι που συνέβη. Εναλλακτικά, θα μπορούσε να εκληφθεί ως έκφραση των υποσυνείδητων επιθυμιών του συνεντευξιαζόμενου ή να αποτελεί έναν τρόπο για να κατανοήσουμε βαθύτερα την κοσμοαντίληψή του. Η οπτική που θα επιλέξουμε ως προς το τι αντιπροσωπεύει το κείμενο της μετεγγραφής – δηλαδή, πώς ορίζουμε το «στάτους του κειμένου» (βλ. Flick 1998) – εξαρτάται από το θεωρητικό πλαίσιο το οποίο προσεγγίζουμε το κείμενο. Και το πλαίσιο αυτό, με τη σειρά του, διέπεται από την επιστημολογική μας σκοπιά. Για παράδειγμα, εάν η επιστημολογική μας θέση είναι ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός, ενδέχεται να προσεγγίσουμε το κείμενο χρησιμοποιώντας ένα πλαίσιο ανάλυσης λόγου. Αυτό σημαίνει ότι το κείμενο θα εκληφθεί ως έκφραση των διαθέσιμων αποθεμάτων λόγου από όπου αντλεί ο συνεντευξιαζόμενος προκειμένου να κατασκευάσει μια συγκεκριμένη εκδοχή των γεγονότων. Εάν, ωστόσο, η επιστημολογική μας θέση είναι αυτή του εμπειρισμού, μπορεί να χρησιμοποιήσουμε μια εκδοχή της μεθόδου της θεμελιωμένης θεωρίας ή την ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση με σκοπό να εντοπίσουμε τις κατηγορίες νοήματος που χρησιμοποιεί ο συνεντευξιαζόμενος για να κατανοήσει τα γεγονότα. Στην περίπτωση αυτή το κείμενο εκλαμβάνεται ως λεκτική έκφραση των ψυχοδιανοητικών διεργασιών του συνεντευξιαζόμενου. Και στις δύο περιπτώσεις η ανάλυση του κειμένου των συνεντεύξεων θα ήταν ποιοτική. Σε μια πρόσφατη έκθεση η Γαλλίδα καλλιτέχνη Sophie Calle κατέδειξε με συναρπαστικό τρόπο πώς ένα κείμενο (στην περίπτωση αυτή ένα μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου που δίνει τέλος σε μια ερωτική σχέση) μπορεί να διαβαστεί με αμέτρητους τρόπους, καθένας εκ των οποίων βασίζεται στην απόδοση διαφορετικού «στάτους» στο κείμενο. Η Calle προσκάλεσε 107 γυναίκες με διαφορετικό υπόβαθρο και επάγγελμα (μεταξύ των

οποίων μια ψυχαναλύτρια, μια ψυχίατρο-εγκληματολόγο, μια μελετήτρια των Ταλμούδ, μια δικαστή, μια σύμβουλο καλών τρόπων, μια κοινωνική λειτουργό και μια επιμελήτρια κειμένων) προκειμένου να διαβάσουν και να ερμηνεύσουν το μήνυμα που είχε σταλεί σε αυτήν από τον (τότε) φίλο της. Η έκθεση και το συνοδευτικό κείμενο (Calle 2007) παρουσιάζουν αυτές τις αναγνώσεις τη μια δίπλα στην άλλη, δείχνοντας πώς ένα κατά τα φαινόμενα απλό μήνυμα μπορεί να αποκωδικοποιηθεί με πάρα πολλούς τρόπους, ανάλογα με την εκάστοτε συγκεκριμένη επαγγελματική (και προσωπική) οπτική, οδηγώντας σε εντελώς διαφορετικές ερμηνείες ενός και του αυτού κειμένου. Το Κεφάλαιο 4 περιλαμβάνει λεπτομερέστερη συζήτηση του ρόλου της ερμηνείας στην ποιοτική μέθοδο.

Οι «ποιοτικές μεθοδολογίες» διακρίνονται επίσης με βάση τον βαθμό κατά τον οποίο δίνουν έμφαση στην αναστοχαστικότητα και τη σημασία που δίνουν στον ρόλο της γλώσσας. Αυτά τα δύο χαρακτηριστικά συνδέονται. Η *αναστοχαστικότητα* προϋποθέτει κάποιο βαθμό επίγνωσης σχετικά με τη συμβολή του ερευνητή στην κατασκευή των νοημάτων καθ' όλη τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας καθώς και την αναγνώριση του γεγονότος ότι είναι αδύνατον να παραμείνει κανείς «έξω» από το αντικείμενο μελέτης του όσο διεξάγει την έρευνα. Η έμφαση στην αναστοχαστικότητα, επομένως, μας προτρέπει «να διερευνήσουμε τους τρόπους με τους οποίους η εμπλοκή ενός ερευνητή σε μια συγκεκριμένη έρευνα την επηρεάζει, επενεργεί σε αυτή και τη διαποτίζει με τις ιδέες και τις αντιλήψεις του» (Nightingale and Cromby 1999: 228).

Υπάρχουν δύο είδη αναστοχαστικότητας: η προσωπική αναστοχαστικότητα και η επιστημολογική αναστοχαστικότητα. Στο πλαίσιο της *προσωπικής αναστοχαστικότητας* αναστοχαζόμαστε τους τρόπους με τους οποίους η έρευνα διαμορφώνεται από τις αξίες, τις εμπειρίες, τα ενδιαφέροντα, τα πιστεύω, τις πολιτικές μας δεσμεύσεις, τους ευρύτερους στόχους μας στη ζωή και τις κοινωνικές μας ταυτότητες και σκεφτόμαστε πώς μπορεί να μας έχει επηρεάσει και να μας έχει αλλάξει η έρευνα ως ανθρώπους και ως ερευνητές. Στο πλαίσιο της *επιστημολογικής αναστοχαστικότητας* καλούμαστε να θέσουμε ερωτήματα όπως τα παρακάτω: Με ποιον τρόπο μπορεί το ερευνητικό ερώτημα να έχει καθορίσει και να έχει περιορίσει τα πιθανά «ευρήματα»; Με ποιον τρόπο μπορεί το ερευνητικό σχέδιο και η μέθοδος ανάλυσης να έχουν «κατασκευάσει» τα δεδομένα και τα ευρήματα; Πώς θα μπορούσε να διερευνηθεί διαφορετικά το ερευνητικό ερώτημα; Σε ποιο βαθμό αυτή η διαφορετική διερεύνηση θα οδηγούσε σε διαφορετική κατανόηση του υπό εξέταση φαινομένου; Συνεπώς, η επιστημολογική αναστοχαστικότητα μας δίνει

τη δυνατότητα να σκεφτούμε τις παραδοχές (σχετικά με τον κόσμο, τη γνώση) στις οποίες οδηγηθήκαμε κατά τη διάρκεια της έρευνας και μας βοηθά να αναλογιστούμε τις επιπτώσεις που έχουν αυτές οι παραδοχές στην έρευνα και στα ευρήματά της. Ωστόσο, δεν δίνουν όλοι οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας την ίδια έμφαση στην αναστοχαστικότητα. Για κάποιους τόσο η προσωπική όσο και η επιστημολογική αναστοχαστικότητα έχουν καθοριστική σημασία στην ερευνητική διαδικασία και αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της ερευνητικής αναφοράς. Άλλοι αναγνωρίζουν τη σημασία της αναστοχαστικότητας, αλλά δεν περιλαμβάνουν μια εις βάθος συζήτηση της αναστοχαστικότητας στις ερευνητικές τους αναφορές (για μια εις βάθος συζήτηση της αναστοχαστικότητας στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας βλ. επίσης Finlay and Gough 2003).

Η *κριτική γλωσσική επίγνωση* (Fairclough 1995) αποτελεί μέρος της αναστοχαστικότητας. Οι λέξεις που χρησιμοποιούμε για να περιγράψουμε τις εμπειρίες μας συμβάλλουν στην κατασκευή των νοημάτων που αποδίδουμε σε αυτές τις εμπειρίες. Η γλώσσα έχει και κατασκευαστική διάσταση και δεν καθρεφτίζει απλώς την πραγματικότητα. Αυτό σημαίνει πως οι κατηγορίες και οι ονομασίες που χρησιμοποιούν οι ερευνητές κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας διαμορφώνουν τα «ευρήματά» τους. Για παράδειγμα, ορισμένες απαντήσεις είναι αδύνατον να δοθούν ως απόκριση σε συγκεκριμένα είδη ερωτήσεων. Εάν, για παράδειγμα, ένας ερευνητής ρωτήσει μια συμμετέχουσα «πώς ένιωσε» κατά τη διάρκεια μιας ιατρικής εξέτασης επικαλείται την κατηγορία «συναίσθημα». Αυτό σημαίνει πως, όποια απάντηση κι αν επιλέξει να δώσει η συμμετέχουσα στο ερώτημα, η απάντηση θα πρέπει να είναι προσανατολισμένη στο «συναίσθημα». Το συναίσθημα αποκτά με το ερώτημα εξέχουσα σημασία και η συμμετέχουσα με την απάντησή της τοποθετείται σε σχέση με αυτή την κατασκευή, ακόμη κι αν η ίδια αρνηθεί τη σπουδαιότητά της. Οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας έχουν διαφορετικές απόψεις όσον αφορά τον βαθμό κατά τον οποίο η γλώσσα κατασκευάζει εκδοχές της πραγματικότητας. Στη μια άκρη του συνεχούς κάποιοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η γλώσσα παίζει κεντρικό ρόλο στην κατασκευή του νοήματος και ότι καθήκον των ερευνητών είναι να μελετήσουν τους τρόπους με τους οποίους αυτές οι κατασκευές παράγονται, αλλάζουν ανάλογα με την κουλτούρα και την ιστορία και διαμορφώνουν τις εμπειρίες των ανθρώπων. Στο άλλο άκρο του συνεχούς βρίσκουμε ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας που πιστεύουν πως είναι δυνατόν να περιγραφεί, λίγο έως πολύ με ακρίβεια, «τι συμβαίνει» σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Εδώ η γλώσσα είναι απλώς μέσο για έναν σκοπό ή εργαλείο. Ενδιάμεσα υπάρχουν

πολλές διαβαθμίσεις κριτικής γλωσσικής επίγνωσης (για πληρέστερη συζήτηση του ρόλου της γλώσσας στην ερμηνεία των ποιοτικών δεδομένων βλ. επίσης Willig 2012a).

Υπάρχουν διάφοροι τρόποι με τους οποίους μπορούμε να κατηγοριοποιήσουμε τις ποιοτικές προσεγγίσεις προκειμένου να αναδείξουμε τις επιστημολογικές διαφορές τους. Οι αναγνώστες θα συναντήσουν κατά καιρούς διαφορετικά συστήματα κατηγοριοποίησης και διαφορετικές ορολογίες στη βιβλιογραφία, κάτι που μπορεί μερικές φορές να δημιουργεί σύγχυση. Αυτό που πρέπει να θυμάται κανείς είναι ότι για να κατανοήσουμε τις διαφορές μεταξύ των προσεγγίσεων χρειάζεται να θέτουμε μια σειρά από ερωτήματα. Τα ερωτήματα αυτά θα συζητηθούν στο τελευταίο υποκεφάλαιο αυτού του κεφαλαίου και εκτενέστερα στο Κεφάλαιο 2.

Επισκόπηση του βιβλίου

Στόχος του βιβλίου είναι να παρουσιάσει ορισμένες ποιοτικές μεθόδους έρευνας, και συγκεκριμένα τις μεθόδους που είναι καταλληλότερες για την έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας στην ψυχολογία, σε ανθρώπους που δεν είναι εξοικειωμένοι με τις μεθόδους αυτές. Στο Κεφάλαιο 2 διασαφηνίζονται οι επιστημολογικές βάσεις της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας και χαρτογραφούνται οι διάφορες διαθέσιμες θέσεις από τις οποίες είναι δυνατόν να διεξαχθεί έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας στην ψυχολογία. Στο Κεφάλαιο 3 συζητιούνται τα βασικά σημεία στον σχεδιασμό της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας, όπως είναι η διατύπωση του ερευνητικού ερωτήματος, η επιλογή των κατάλληλων τεχνικών συλλογής δεδομένων καθώς και ζητήματα δεοντολογίας και αναστοχαστικότητας. Στο Κεφάλαιο 4 εξετάζεται ο ρόλος της ερμηνείας στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας, οι διαθέσιμες προσεγγίσεις απέναντι στην ερμηνεία και οι δεοντολογικές τους συνέπειες. Η πρώτη ενότητα του βιβλίου ολοκληρώνεται με το Κεφάλαιο 5, όπου δίνονται κάποιες οδηγίες για το πώς μπορεί κανείς να συντάξει μια πρόταση έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας.

Στην Ενότητα 2, που αποτελείται από τα Κεφάλαια 6-13, παρουσιάζονται οκτώ προσεγγίσεις έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας στην ψυχολογία: η θεματική ανάλυση, η θεμελιωμένη θεωρία, οι φαινομενολογικές μέθοδοι, οι μελέτες περίπτωσης, η λογοψυχολογία, η φουκωική ανάλυση λόγου, η αφηγηματική ανάλυση και οι οπτικές μεθοδολογίες. Σε κάθε κεφάλαιο γίνεται μια εισαγωγή της προσέγγισης και των διαδικασιών και τεχνικών της για τη

συλλογή και ανάλυση των δεδομένων. Αναλύονται τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά της και εξετάζονται οι τρόποι συγγραφής της έρευνας. Για να γίνει ευκολότερη η σύγκριση μεταξύ των οκτώ μεθόδων διατυπώνω τρία επιστημολογικά ερωτήματα σε σχέση με κάθε προσέγγιση, τα οποία παρουσιάζονται στο επόμενο υποκεφάλαιο. Τα τελευταία δύο κεφάλαια απαρτίζουν την Ενότητα 3 του βιβλίου και ασχολούνται με το ζήτημα της αξιολόγησης της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας (Κεφάλαιο 14) και του ρόλου αυτής της έρευνας στον επαγγελματικό χώρο της ψυχολογίας (Κεφάλαιο 15). Όλα τα κεφάλαια για τις μεθόδους που ανήκουν στην Ενότητα 2 του βιβλίου περιλαμβάνουν διαδραστικές ασκήσεις οι οποίες στόχο έχουν να βοηθήσουν τους αναγνώστες να θέσουν σε εφαρμογή το μεθοδολογικό σκεπτικό που αναλύεται σε κάθε κεφάλαιο. Σε ένα πλαίσιο στο τέλος κάθε κεφαλαίου που ασχολείται με τις μεθόδους παρουσιάζεται επίσης η σύγχρονη συζήτηση και οι διαμάχες γύρω από κάθε συγκεκριμένη προσέγγιση. Τα κεφάλαια που επικεντρώνονται περισσότερο σε έννοιες (στην Ενότητα 1 και στην Ενότητα 3 του βιβλίου) τελειώνουν με κάποια σημεία υπό τη μορφή ερωτήσεων, τα οποία ο αναγνώστης καλείται να συζητήσει με τους συναδέλφους ή τους συμφοιτητές του. Στο βιβλίο αναπαράγονται επίσης τρεις ερευνητικές αναφορές έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας που πραγματοποιήθηκαν από σπουδαστές του προγράμματος ψυχολογίας DPpsych του πανεπιστημίου City του Λονδίνου (βλ. Παραρτήματα 1-3). Οι αναφορές αυτές δείχνουν τον τρόπο με τον οποίο οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας μπορούν να εφαρμοστούν στην πράξη, λαμβάνοντας κανείς υπόψη του τους πραγματικούς περιορισμούς που θέτει το πλαίσιο ενός εκπαιδευτικού προγράμματος ψυχολογίας.

Τρία επιστημολογικά ερωτήματα

Για να μπορέσουμε να αξιολογήσουμε μια έρευνα με τρόπο που να έχει νόημα πρέπει να γνωρίζουμε ποιοι ήταν οι στόχοι της και ποιο ήταν το είδος γνώσης που σκόπευε να παραγάγει. Για παράδειγμα, δεν έχει νόημα να ασκήσει κανείς κριτική σε μια μελέτη επειδή δεν προσδιορίζει τις γνωστικές πλευρές που προηγούνται μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς, όταν στόχος της έρευνας ήταν να διαπιστώσει πώς ένιωθε κανείς εκδηλώνοντας αυτή τη συμπεριφορά. Από την άλλη πλευρά, *μπορεί* να ασκηθεί κριτική σε μια μελέτη που ασχολείται με την υποκειμενική ποιότητα μιας συγκεκριμένης εμπειρίας εάν, για παράδειγμα, χρησιμοποιεί μεθόδους που περιορίζουν τη δυνατότητα των συμμετεχόντων να εκφράσουν ανοιχτά και λεπτομερώς τα

συναισθήματά τους. Για να είμαστε σε θέση να συγκρίνουμε διάφορες μεθοδολογικές προσεγγίσεις και να αξιολογήσουμε τον βαθμό κατά τον οποίο οι μελέτες που χρησιμοποιούν αυτές τις προσεγγίσεις εκπληρώνουν τους στόχους τους πρέπει να έχουμε ξεκάθαρη αντίληψη για την επιστημολογική τους βάση και τις μεθοδολογικές τους προϋποθέσεις. Τα παρακάτω ερωτήματα μας βοηθούν να προσδιορίσουμε τις επιστημολογικές καταβολές μιας μεθοδολογίας:

Τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει η μεθοδολογία;

Η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας μπορεί να στοχεύει στην παραγωγή περιγραφών και εξηγήσεων. Μπορεί να έχει στόχο να «δώσει φωνή» σε ανθρώπους των οποίων ο λόγος συνήθως περιθωριοποιείται ή απαξιώνεται, ή να ερμηνεύσει όσα λένε οι άνθρωποι προκειμένου να εξηγήσει ίσως γιατί τα λένε. Επίσης, στόχος της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας μπορεί να είναι η σύνδεση μικρο-διαδικασιών, όπως η επικοινωνία ανάμεσα σε γιατρό και ασθενή, με μακρο-δομές, όπως οι οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις. Μπορεί, τέλος, να στοχεύει να «αιχμαλωτίσει» την υποκειμενική «αίσθηση» που προκαλείται από μια συγκεκριμένη εμπειρία ή συνθήκη, ή να θέλει να εντοπίσει επαναλαμβανόμενα μοτίβα εμπειρίας στο πλαίσιο μιας ομάδας ατόμων. Το είδος της γνώσης που σκοπεύει να παραγάγει μια μεθοδολογία εξαρτάται από την επιστημολογική της θέση (δηλαδή, την άποψή της σχετικά με το τι μπορεί να γνωρίσει κανείς και πώς). Οι επιστημολογικές θέσεις που υιοθετούνται στο πλαίσιο της ποιοτικής ψυχολογίας μπορεί να κυμαίνονται από ακραία σχετικιστικές έως απλοϊκά ρεαλιστικές (Madill et al. 2000). Η ρεαλιστική θέση εδράζεται στην πεποίθηση ότι τα δεδομένα που συλλέγονται θα πρέπει να μας παρέχουν πληροφορίες για τον κόσμο και για το πώς είναι στην πραγματικότητα τα πράγματα. Αυτό σημαίνει ότι οι μέθοδοι που χρησιμοποιούμε πρέπει να σχεδιάζονται (και να υλοποιούνται) με τέτοιο τρόπο ώστε να διευκολύνουν την παραγωγή αληθινών και μη διαστρεβλωμένων αναπαραστάσεων. Για παράδειγμα, μια μελέτη για την ποιότητα ζωής των ηλικιωμένων στο κέντρο των πόλεων από μια ρεαλιστική οπτική καλείται να βρει τρόπους πρόσβασης στα αληθινά συναισθήματα και στις αληθινές εμπειρίες μιας σχετικής ομάδας συμμετεχόντων. Η βασική πρόκληση για τον ερευνητή στην περίπτωση αυτή είναι να βρει τις μεθόδους συλλογής δεδομένων που θα ενθαρρύνουν τους συμμετέχοντες να

εκφραστούν όσο το δυνατόν πιο ελεύθερα και ανοιχτά. Από την άλλη πλευρά, η σχετικιστική θέση βασίζεται στην άποψη πως δεν υπάρχει «καθαρή εμπειρία» και πως στόχος της έρευνας πρέπει να είναι η διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους χρησιμοποιούνται τα πολιτισμικά και γλωσσικά αποθέματα προκειμένου να κατασκευαστούν διαφορετικές εκδοχές της εμπειρίας των ηλικιωμένων σε διαφορετικά πλαίσια. Για αυτό το είδος έρευνας απαιτείται η χρήση μεθόδων που μπορούν να εντοπίσουν και να αποκαλύψουν αυτά τα αποθέματα. Στην περίπτωση αυτή οι μέθοδοι συλλογής και ανάλυσης δεδομένων θα πρέπει να είναι ευαίσθητοι, ώστε να συλλαμβάνουν τις εντάσεις, τις αντιφάσεις και τις μεταβολές στον λόγο των συμμετεχόντων. Ανάμεσα στο «ρεαλιστικό» και στο «σχετικιστικό» άκρο του συνεχούς υπάρχουν πολλές άλλες θέσεις, όπως, για παράδειγμα, η οπτική που συνδυάζει τη ρεαλιστική φιλοδοξία να κατανοηθεί καλύτερα αυτό που «πραγματικά» συμβαίνει στον κόσμο με την παραδοχή ότι τα δεδομένα που συλλέγει ο ερευνητής ενδεχομένως να μην παρέχουν άμεση πρόσβαση σε αυτή την πραγματικότητα. Μια τέτοια θέση μπορεί να περιγραφεί ως «κριτικός ρεαλισμός». Μια άλλη «ενδιάμεση» θέση είναι αυτή που υποστηρίζει ότι ενώ η εμπειρία είναι πάντα προϊόν ερμηνείας και, άρα, κατασκευασμένη (και ευέλικτη) και όχι καθορισμένη (και σταθερή), παραμένει ωστόσο «πραγματική» για το άτομο που τη βιώνει. Αυτή η θέση θα μπορούσε να περιγραφεί ως «φαινομενολογική». Παρά το γεγονός ότι η κατηγοριοποίηση των μεθόδων πάνω στο συνεχές ρεαλισμού-σχετικισμού μπορεί να είναι χρήσιμη, καθίσταται επίσης σαφές πως από τη χρησιμοποιούμενη ορολογία γεννιούνται όχι μόνο απαντήσεις αλλά και ερωτήματα (π.χ., τι σημαίνει να είναι κάτι «αληθινό»; Ποια είναι η σχέση μεταξύ αλήθειας και πραγματικότητας;). Συνεπώς, δεν χρειάζεται να είμαστε υπερβολικά προσκολλημένοι στη χρήση των σωστών όρων. Αυτό που έχει σημασία είναι να εντοπίζουμε, ξεκάθαρα και σωστά, το είδος της γνώσης που θέλουμε να δημιουργήσουμε και να επιλέγουμε την ερευνητική μεθοδολογία που ανταποκρίνεται σε αυτό το είδος γνώσης.

Τι είδους παραδοχές κάνει η μεθοδολογία για τον κόσμο;

Το ερώτημα αυτό μας μεταφέρει στο πεδίο της *οντολογίας*. Η οντολογία ασχολείται με τη φύση του κόσμου. Ενώ η επιστημολογία θέτει το ερώτημα «Πώς μπορούμε να γνωρίσουμε;», το ερώτημα πάνω στο οποίο κινείται η οντολογία είναι το «Τι υπάρχει ώστε να το γνωρίσουμε;». Τα ερωτήματα της

οντολογίας είναι θεμελιώδη και είναι αδύνατον να μην κάνει κανείς τουλάχιστον κάποιες υποθέσεις για τη φύση του κόσμου. Για παράδειγμα, το σημείο εκκίνησής μας μπορεί να είναι η υπόθεση ότι τα γεγονότα παράγονται από υποκείμενες δομές όπως οι κοινωνικοοικονομικές σχέσεις, βάσει μιας υλιστικής οντολογίας. Εναλλακτικά, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι τα ψυχολογικά φαινόμενα είναι ανεξάρτητα από τέτοιες δομές, βάσει μιας ιδεαλιστικής θέσης. Οι οντολογικές θέσεις μπορούν να περιγραφούν ως «ρεαλιστικές» και «σχετικιστικές». Σύμφωνα με τη ρεαλιστική οντολογία, ο κόσμος αποτελείται από δομές και αντικείμενα που έχουν μεταξύ τους σχέσεις αιτίας-αποτελέσματος. Ο υλισμός, για παράδειγμα, βασίζεται σε μια ρεαλιστική οντολογία. Από την άλλη πλευρά, η σχετικιστική οντολογία απορρίπτει αυτή την οπτική για τον κόσμο και υποστηρίζει ότι ο κόσμος δεν χαρακτηρίζεται από τάξη ούτε διέπεται από νόμους όπως πιστεύουν οι ρεαλιστές. Η σχετικιστική οντολογία αμφισβητεί την γνώση του κόσμου με βάση το τι υπάρχει «εκεί έξω» και δίνει έμφαση στην ποικιλομορφία των ερμηνειών που μπορούν να υπάρξουν για τον κόσμο. Ο ιδεαλισμός είναι ένα παράδειγμα σχετικιστικής οντολογίας.

Πώς αντιλαμβάνεται η μεθοδολογία τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία;

Όλες οι ποιοτικές μεθοδολογίες αναγνωρίζουν το γεγονός ότι ο ερευνητής εμπλέκεται, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, στην ερευνητική διαδικασία. Ωστόσο, υπάρχουν διαφορές ως προς τον βαθμό που οι ποιοτικές μεθοδολογίες θεωρούν τον ερευνητή δημιουργό ή, αντίθετα, μάρτυρα και παρατηρητή των ευρημάτων της έρευνας. Ορισμένες μεθοδολογίες (συνήθως όσες κλίνουν προς τον σχετικισμό) θεωρούν τον ερευνητή κεντρική φιγούρα της ερευνητικής διαδικασίας γιατί αυτός κατασκευάζει τα ευρήματα. Μια χρήσιμη μεταφορά εδώ θα παρουσίαζε τον ερευνητή ως οικοδόμο που κατασκευάζει ένα σπίτι. Τα ίδια τούβλα (τα δεδομένα στην περίπτωση μας) μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την κατασκευή πολύ διαφορετικών κτιρίων. Άλλες μεθοδολογίες (συνήθως οι πιο ρεαλιστικές) αναγνωρίζουν μεν τη σημασία του ερευνητή, αλλά δεν τον θεωρούν δημιουργό των ευρημάτων. Αντιθέτως, τον βλέπουν ως κάποιον που χρησιμοποιεί τις ικανότητές του για να ξεθάψει τα στοιχεία. Εδώ η ερευνητική διαδικασία παρομοιάζεται μάλλον με κινήγι θησαυρού παρά με διαδικασία κατασκευής.

Αυτά τα τρία επιστημολογικά ερωτήματα θα τεθούν και πάλι σε σχέση με καθεμιά από τις οκτώ ποιοτικές μεθόδους ή μεθοδολογίες που θα παρουσιαστούν στο βιβλίο αυτό, παρέχοντας το πλαίσιο για τη συζήτηση, την αξιολόγηση και τη σύγκριση των οκτώ προσεγγίσεων στο τελευταίο κεφάλαιο.

Ερωτήματα προς συζήτηση

1. Τι είναι η «γνώση»;
2. Ποια είναι η σχέση μεταξύ επιστημολογίας και μεθοδολογίας;
3. Τι καθιστά μια έρευνα «ποιοτική»;

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Anfara, V.A. and Mertz, N.T. (2006) *Theoretical Frameworks in Qualitative Research*. London: Sage.
- Burr, V. (2003) *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- Chalmers, A.F. (1999) *What Is This Thing Called Science?*, 3rd edn. Buckingham: Open University Press.
- Curtis, B. and Curtis, C. (2011) *Social Research: A Practical Introduction*. London: Sage.
- Frost, N. (2011) *Qualitative Research Methods in Psychology: Combining Core Approaches*. Maidenhead: Open University Press.
- Harding, S. (1991) *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*. Buckingham: Open University Press.
- Kirk, J. and Miller, M. (1986) *Reliability and Validity in Qualitative Research*. London: Sage.
- Kvale, S. (1995) The social construction of validity, *Qualitative Inquiry*, 1(1): 19-40.
- Willig, C. and Stainton Rogers, W. (eds) (2008) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.

Διαδικτυακό Κέντρο Μάθησης

Αφού διαβάσετε το κεφάλαιο, συνδεθείτε με τον δικτυακό τόπο του Διαδικτυακού Κέντρου Μάθησης στη διεύθυνση www.openup.co.uk/willig <<http://www.openup.co.uk/willig>> για να βρείτε πηγές για τη μελέτη σας, όπως ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών ανά κεφάλαιο, θέματα εργασιών και γλωσσάρι για κάθε κεφάλαιο.

Οι επιστημολογικές βάσεις των ποιοτικών μεθόδων έρευνας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

2

Μαθησιακοί στόχοι

Διαβάζοντας αυτό το κεφάλαιο θα αποκτήσετε μια εικόνα για:

- ❑ Τις τρεις βασικές επιστημολογικές προσεγγίσεις (ρεαλισμού, φαινομενολογίας και κοινωνικού κονστρουξιονισμού) και το είδος της γνώσης που παράγουν
 - ❑ Την επίδρασή τους στην ερευνητική διαδικασία, σε ζητήματα όπως είναι η διατύπωση του ερευνητικού ερωτήματος, η επιλογή μεθόδων για τη συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων και η ερμηνεία των δεδομένων
 - ❑ Τον μεθοδολογικό πλουραλισμό ως εναλλακτική προσέγγιση στην παραγωγή γνώσης
 - ❑ Τον σχεδιασμό της έρευνας με τρόπο που να αντιστοιχεί στους ερευνητικούς στόχους σας
-

Στο Κεφάλαιο 1 επισημάνθηκε το γεγονός πως οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας μπορούν να χρησιμοποιηθούν από ερευνητές με διαφορετικές επιστημολογικές οπτικές. Στο υποκεφάλαιο με τίτλο *Επιστημολογικές διαφορές: «Ποιοτικές μεθοδολογίες»* παρουσιάστηκε μια σύντομη εισαγωγή σε κάποιες από τις υπάρχουσες επιστημολογικές θέσεις. Στο παρόν κεφάλαιο θα ήθελα να επεκτείνω αυτή τη συζήτηση και να εξετάσω διεξοδικότερα τους τρόπους με τους οποίους οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας στο πεδίο της ψυχολογίας έχουν προσεγγίσει το ερώτημα της παραγωγής γνώσης. Θα εστιάσω την προσοχή μου σε τρεις βασικές προσεγγίσεις (ρεαλισμού, φαινομενολογίας και κοινωνικού κονστρουξιονισμού) και θα διερευνήσω τις συνέπειες που έχουν στην επιλογή των ερευνητικών μεθόδων μας και συνολικά στην ερευνητική διαδικασία (βλ. επίσης Willig 2012b). Στο τέλος του

κεφαλαίου θα παρουσιαστεί ο *μεθοδολογικός πλουραλισμός*, μια εναλλακτική προσέγγιση για την παραγωγή γνώσης στην ψυχολογία.

Όπως θα δούμε, οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας μπορούν να υιοθετήσουν ένα ευρύ φάσμα θέσεων για τη φύση και το στάτους του είδους γνώσης που επιδιώκεται να παραχθεί από την έρευνά τους. Στο Κεφάλαιο 1 επισημάναμε ότι οι επιστημολογικές θέσεις χαρακτηρίζονται από ένα σύνολο υποθέσεων και παραδοχών για τη γνώση και για τον τρόπο απόκτησής της, οι οποίες απαντούν στο ερώτημα «Τι μπορούμε να γνωρίσουμε και πώς;». Παραδόξως, ενώ συνήθως θεωρούμε πως με την έρευνα βρίσκουμε απαντήσεις σε ερωτήματα, το σημείο εκκίνησης κάθε ερευνητικού σχεδίου είναι πάντα, αναγκαστικά, ένα σύνολο παραδοχών. Πρόκειται για κάτι αναπόφευκτο, και αυτό που έχει σημασία είναι οι ερευνητές να έχουν πλήρη επίγνωση της φύσης και του περιεχομένου των παραδοχών τους (για τον κόσμο, τους ανθρώπους, τη γνώση, την έρευνα κλπ.). Αυτό δεν είναι πάντα εύκολο, καθώς οι περισσότερες θεμελιώδεις υποθέσεις μας για τον κόσμο είναι συχνά άδηλες και άρρητες και θεωρούνται δεδομένες. Συχνά φαίνεται να ταυτίζονται με την «κοινή λογική».

Στο παρόν κεφάλαιο σκοπεύω να χαρτογραφήσω το εύρος των επιστημολογικών θέσεων που είναι διαθέσιμες στους ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας και να συζητήσω τη σχέση που έχουν μεταξύ τους. Θα προτείνω, επίσης, τρόπους με τους οποίους οι ερευνητές μπορούν να προσδιορίζουν και να διασαφηνίζουν τις υποθέσεις που κάνουν οι ίδιοι.

Όπως επισημάνθηκε στο Κεφάλαιο 1, ο ευκολότερος τρόπος για να διαπιστώσει ο ερευνητής τις παραδοχές στις οποίες βασίζεται είναι να θέσει μια σειρά ερωτημάτων:

- Ποιο είδος γνώσης σκοπεύω να παραγάγω;
- Ποιες είναι οι παραδοχές μου για τον (υλικό/κοινωνικό/ψυχολογικό) κόσμο ή κόσμους που μελετώ;
- Πώς κατανοώ τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία; Ποια είναι η σχέση ανάμεσα σ' εμένα και στη γνώση που στοχεύω να παραγάγω;

Οι απαντήσεις που δίνουμε στα ερωτήματα αυτά θα μας βοηθήσουν να διασαφηνίσουμε την επιστημολογική μας θέση σε σχέση με την έρευνα που θέλουμε να διεξαγάγουμε, ενώ η διαπίστωση αυτή θα μας δώσει, με τη σειρά της, τη δυνατότητα να υιοθετήσουμε μια από τις διαθέσιμες προσεγγίσεις για την παραγωγή γνώσης.

Τρεις προσεγγίσεις για την παραγωγή γνώσης

Γενικά, οι ποιοτικοί ερευνητές μπορεί να στοχεύουν στη δημιουργία τριών ειδών γνώσης. Ας ονομάσουμε αυτά τα είδη γνώσης «γνώση με βάση τον ρεαλισμό», «γνώση με βάση τη φαινομενολογία» και «γνώση με βάση τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό». Στο παρόν υποκεφάλαιο θα περιγράψω κάθε είδος γνώσης χωριστά, εστιάζοντας στις μεταξύ τους διαφορές και στις προσεγγίσεις για την παραγωγή γνώσης που αυτά τα είδη συνεπάγονται (για μια εκτενή εκδοχή αυτής της συζήτησης βλ. Willig 2012b).

Προσέγγιση ρεαλισμού

Οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας μπορούν να χρησιμοποιήσουν τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας προκειμένου να αποκτήσουν μια ακριβή εικόνα (κάποιων όψεων) του κοινωνικού κόσμου ή της ανθρώπινης ψυχολογίας. Στην περίπτωση αυτή οι ερευνητές στοχεύουν στην παραγωγή γνώσης που αιχμαλωτίζει και αντανακλά με όσο το δυνατόν πιο αληθινό τρόπο κάτι που συμβαίνει στον πραγματικό κόσμο. Η υπόθεση είναι ότι αυτό το «κάτι» υπάρχει ανεξάρτητα από την άποψη και/ή τη γνώση που έχουν σχετικά με αυτό ο ερευνητής και οι συμμετέχοντες στην έρευνα. Το είδος των πραγμάτων που επιθυμεί να μελετήσει ο ερευνητής ο οποίος επιδιώκει τη δημιουργία αυτού του είδους γνώσης μπορεί να είναι διάφορες κοινωνικές ή ψυχολογικές διεργασίες. Παράδειγμα μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας που ασχολείται με την κατανόηση μιας κοινωνικής διεργασίας θα μπορούσε να είναι μια μελέτη που ερευνά τι συμβαίνει όταν ένα νέο μέλος συμμετέχει πρώτη φορά σε μια ήδη υπάρχουσα ομάδα μελέτης. Παράδειγμα έρευνας που ασχολείται με ψυχολογικές διεργασίες μπορεί να είναι η μελέτη του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι που έχασαν έναν γονέα σε μικρή ηλικία προσεγγίζουν τις στενές σχέσεις. Η βασική υπόθεση μιας προσέγγισης ρεαλισμού για την παραγωγή γνώσης είναι ότι οι διεργασίες κοινωνικού και/ή ψυχολογικού χαρακτήρα υπάρχουν όντως και μπορούν να διαπιστωθούν. Οι διεργασίες αυτές είναι «πραγματικές», με την έννοια ότι χαρακτηρίζουν ή και καθορίζουν τη συμπεριφορά και/ή τη σκέψη των συμμετεχόντων στην έρευνα, ανεξαρτήτως εάν οι συμμετέχοντες το γνωρίζουν ή όχι. Επιπλέον, θεωρείται ότι αυτές οι διεργασίες είναι δυνατόν να εντοπιστούν και να περιγραφούν από τον ερευνητή. Η προσέγγιση ρεαλισμού βασίζεται στην υπόθεση ότι ο κόσμος και

όσα συμβαίνουν σε αυτόν, τα πώς και τα γιατί, μπορούν να γίνουν κατανοητά, υπό τον όρο ότι ο ερευνητής έχει τις δεξιότητες που απαιτούνται για να αποκαλύψει τα επαναλαμβανόμενα μοτίβα, τις κανονικότητες και τις δομές της εμπειρίας και της συμπεριφοράς που διέπουν την ύπαρξη των ανθρώπων. Ο ερευνητής μπορεί να επιτύχει ή να αποτύχει στο εγχείρημα αυτό, κάτι που σημαίνει πως στόχος της έρευνας ρεαλισμού είναι η παραγωγή έγκυρης και αξιόπιστης γνώσης για μια κοινωνική και/ή ψυχολογική πραγματικότητα, η οποία υπάρχει ανεξαρτήτως της επίγνωσης του ερευνητή. Επομένως, η έρευνα αυτού του είδους έχει προσανατολισμό «ανακάλυψης» (βλ. Madill et al. 2000). Ο ρόλος του ερευνητή στην περίπτωση αυτή προσιδιάζει στον ρόλο του ντετέκτιβ, ο οποίος χρησιμοποιεί τις ικανότητες, τη γνώση και την εμπειρία του για να αποκαλύψει όσα συμβαίνουν στην πραγματικότητα.

Οι προσεγγίσεις παραγωγής γνώσης που βασίζονται στον ρεαλισμό κυμαίνονται από προσεγγίσεις που μπορούν μερικές φορές να χαρακτηριστούν «απλοϊκές» έως τις πιο «κριτικές». Σύμφωνα με τις «απλοϊκές» προσεγγίσεις ρεαλισμού, υπάρχει μια σχετικά απλή και ευθεία σχέση ανάμεσα σε ό,τι βλέπει ο ερευνητής (δεδομένα, στοιχεία) και σε ό,τι πραγματικά συμβαίνει (την πραγματικότητα που θέλουμε να κατανοήσουμε). Εν ολίγοις, η παραδοχή είναι ότι τα δεδομένα αντανακλούν με έναν λίγο έως πολύ ευθύ τρόπο την πραγματικότητα. Για παράδειγμα, εάν θέλαμε να διακριβώσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι λαμβάνουν την απόφαση να κάνουν ή όχι τεστ αντισωμάτων για τον ιό HIV και παίρναμε συνεντεύξεις από άτομα που πήραν αυτή την απόφαση πρόσφατα, μια «απλοϊκή» προσέγγιση ρεαλισμού θα πρότεινε να εκλάβουμε κυριολεκτικά τις αναφορές των συμμετεχόντων και να δεχθούμε ότι συνιστούν ακριβείς περιγραφές του τρόπου με τον οποίο έλαβαν την απόφασή τους. Επομένως, καθήκον του ερευνητή θα ήταν (1) να βεβαιωθεί ότι οι συμμετέχοντες αισθάνονται πως έχουν την ασφάλεια και την άνεση που απαιτείται προκειμένου να δώσουν στον ερευνητή ακριβείς και λεπτομερείς περιγραφές και (2) να αναλύσει τις περιγραφές με τέτοιο τρόπο ώστε να δημιουργήσει ένα σαφές και συστηματικό μοντέλο για τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς πως εφόσον αυτή η προσέγγιση χαρακτηρίζεται «απλοϊκή», αυτό σημαίνει πως στερείται βάθους και λεπτών αποχρώσεων και πως πρέπει, συνεπώς, να αποφεύγεται. Αποψη μου είναι, ωστόσο, ότι υπάρχουν κάποιες πολύ αξιόλογες έρευνες οι οποίες επιδιώκουν να «δώσουν φωνή» σε περιθωριοποιημένα άτομα και κοινότητες και οι οποίες βασίζονται στην υπόθεση ότι

όσα αναφέρουν οι συμμετέχοντες στον ερευνητή σχετικά με τις εμπειρίες τους (π.χ., ότι υποφέρουν ή ότι αποτελούν αντικείμενο εκμετάλλευσης ή καταπίεσης) αντανακλούν μια κοινωνική πραγματικότητα που πρέπει να αποκαλυφθεί, να αναγνωριστεί και να κατανοηθεί. Εάν χαρακτηρίσουμε ένα τέτοιο εγχείρημα «απλοϊκό», σημαίνει πως απαξιώνουμε έρευνες που είναι φανερό πως στην πραγματικότητα έχουν και τη χρήση και τη σημασία τους. Θα ήταν ίσως προτιμότερο να χρησιμοποιούμε, επομένως, έναν λιγότερο φορτισμένο όρο, π.χ. τον όρο «άμεσος ρεαλισμός» [direct realism].

Η «κριτική» προσέγγιση ρεαλισμού διαφέρει από την πιο «άμεση» (ή «απλοϊκή») ως προς την παραδοχή που κάνει, αφού θεωρεί πως τα δεδομένα μας να μην μπορούν να μας φανερώσουν κάτι για όσα συμβαίνουν στον «πραγματικό» κόσμο, ωστόσο δεν το κάνουν με αυτόνοτο ή αδιαμεσολάβητο τρόπο. Η κριτική προσέγγιση ρεαλισμού δεν θεωρεί ότι τα δεδομένα μας συνιστούν ευθεία αντανάκλαση όσων συμβαίνουν στον κόσμο (όπως συμβαίνει με το είδωλο στον καθρέφτη). Αντίθετα, θεωρεί πως αν θέλουμε να διευρύνουμε την κατανόησή μας για τις υποκείμενες δομές οι οποίες παράγουν τα φαινόμενα που προσπαθούμε να κατανοήσουμε είναι αναγκαίο να ερμηνεύσουμε τα δεδομένα. Για παράδειγμα, εάν θέλουμε να εξηγήσουμε γιατί καπνίζουν οι άνθρωποι, ενδεχομένως να μην αρκεί να τους ρωτήσουμε γιατί πιστεύουν ότι καπνίζουν ούτε να αντιμετωπίσουμε τις απαντήσεις τους με την κυριολεκτική τους σημασία. Από τη σκοπιά του κριτικού ρεαλισμού, μπορεί να χρειαστεί να προχωρήσουμε βαθύτερα και να ερμηνεύσουμε όσα αναφέρουν οι καπνιστές στον ερευνητή προκειμένου να εντοπίσουμε τους παράγοντες ή τις δυνάμεις που βρίσκονται πέρα από τη γνώση και/ή τον έλεγχο κάθε συγκεκριμένου καπνιστή και που τον οδηγούν στη συμπεριφορά του καπνίσματος. Οι δυνάμεις αυτές μπορεί να είναι κοινωνικές (π.χ., πίεση από τους συνομηλίκους ή κοινωνική μάθηση), οργανικές (π.χ., διεργασίες εθισμού) ή ψυχολογικές (π.χ., ασύνειδες δομές, όπως η καθήλωση στο στοματικό στάδιο). Έτσι, παρά το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες στην έρευνα είναι απίθανο να έχουν επίγνωση των παραγόντων που στην πραγματικότητα καθοδηγούν τη συμπεριφορά τους, οι υποκείμενες δομές (δυνάμεις, παράγοντες, μηχανισμοί κλπ.) που εντοπίζονται από τον ερευνητή θεωρούνται «πραγματικές». Ωστόσο, οι διάφορες έρευνες που γίνονται στο πλαίσιο του κριτικού ρεαλισμού διαφέρουν ως προς τον βαθμό βεβαιότητάς τους για την ύπαρξη των υποκείμενων δομών και μηχανισμών που εντοπίζονται από τον ερευνητή.

Φαινομενολογική προσέγγιση

Στην περίπτωση αυτή στόχος της έρευνας είναι η παραγωγή γνώσης που αφορά την υποκειμενική εμπειρία των συμμετεχόντων στην έρευνα. Παρόλο που ο ερευνητής και πάλι φιλοδοξεί να συλλάβει κάτι που υπάρχει στον κόσμο – δηλαδή, τα συναισθήματα, τις σκέψεις και τις αντιλήψεις που συγκροτούν την εμπειρία των συμμετεχόντων – δεν διατυπώνει ισχυρισμούς για τα αίτια αυτών των συναισθημάτων, των σκέψεων και των αντιλήψεων. Η φαινομενολογική έρευνα συνδέεται με τη μελέτη της ποιότητας και την υφή της εμπειρίας (με το «πώς είναι» να βιώνει κανείς μια συγκεκριμένη εμπειρία). Συνεπώς, στόχος της είναι η κατανόηση της εμπειρίας και όχι η αποκάλυψη αυτού που «πραγματικά» συμβαίνει ή των παραγόντων που προκαλούν τα κοινωνικά και/ή τα ψυχολογικά συμβάντα. Δεν έχει, λοιπόν, σημασία εάν όσα περιγράφει ο συμμετέχων στην έρευνα αποτελούν ή όχι ακριβή αντανάκλαση όσων του συνέβησαν, αφού το είδος της γνώσης που προσπαθεί να αποκτήσει ο ερευνητής είναι φαινομενολογικού τύπου – δηλαδή, γνώση για την ποιότητα και την υφή της ίδιας της εμπειρίας. Για παράδειγμα, ο ερευνητής ενδέχεται να θέλει να ανακαλύψει τον τρόπο με τον οποίο ο συμμετέχων βιώνει τη διαδικασία του διαζυγίου. Εάν διαπιστώσει ότι αυτό που πιστεύει ο συμμετέχων είναι πως τον «απορρίπτει όλος ο κόσμος», για παράδειγμα, η γνώση αυτή αποτελεί φαινομενολογικού τύπου γνώση, η οποία δεν συναρτάται με το εάν οι άνθρωποι που συναντά όντως τον απορρίπτουν ή όχι. Στόχος αυτού του είδους της έρευνας είναι να πλησιάσει ο ερευνητής όσο το δυνατόν περισσότερο στην εμπειρία των συμμετεχόντων και να εισέλθει στον κόσμο των βιωμάτων τους, βάζοντας τον εαυτό του στη δική τους θέση και παρατηρώντας τον κόσμο μέσα από τα δικά τους μάτια. Ο ρόλος του ερευνητή στο πλαίσιο αυτό μοιάζει με τον ρόλο του *προσωποκεντρικού συμβούλου* [person-centred counsellor], ο οποίος ακούει την εξιστόρηση των εμπειριών του πελάτη του ενσυναισθητικά, με μια στάση θετικής και άνευ όρων αποδοχής, χωρίς να αμφισβητεί την εξωτερική εγκυρότητα των λεγομένων του πελάτη του. Η φαινομενολογική έρευνα ενδιαφέρεται περισσότερο για τον βιωματικό κόσμο του συμμετέχοντα παρά για τις «πραγματικές» (υλικές, κοινωνικές ή ψυχολογικές) δομές από τις οποίες ενδεχομένως αναδύονται οι συγκεκριμένες εμπειρίες. Αυτό σημαίνει ότι η φαινομενολογική έρευνα υποθέτει πως δεν υπάρχει ένας και μοναδικός «κόσμος» που μπορεί να μελετηθεί, γιατί, από φαινομενολογική άποψη, αυτό που εμφανίζεται να είναι το «ίδιο» συμβάν (π.χ., ένα διαζύγιο, μια διάγνωση, ένα ατύχημα) μπορεί να βιωθεί με πολλούς

διαφορετικούς τρόπους και άρα δυνητικά υπάρχουν τόσοι (βιωματικοί) κόσμοι όσα είναι και τα άτομα. Ένας ερευνητής που επιχειρεί να δημιουργήσει αυτού του είδους τη γνώση διερωτάται: «Πώς είναι ο κόσμος για τον συγκεκριμένο συμμετέχοντα;».

Υπάρχουν διαφορές ως προς τον βαθμό κατά τον οποίο η φαινομενολογική έρευνα ασχολείται με το πιθανό νόημα (καθώς και με την υφή και την ποιότητα) της εμπειρίας. Ορισμένοι φαινομενολόγοι ερευνητές προτιμούν να εστιάζουν την προσοχή τους στην περιγραφή της εμπειρίας, ενώ άλλοι θέλουν επίσης να κατανοήσουν περισσότερο το υποκείμενο νόημά της. Οι φαινομενολογικές προσεγγίσεις για την παραγωγή γνώσης, επομένως, μπορεί να είναι λιγότερο ή περισσότερο *περιγραφικές* ή *ερμηνευτικές*. Η περιγραφική φαινομενολογία ασχολείται με τη σύλληψη της εμπειρίας «ακριβώς όπως παρουσιάζεται, χωρίς καμία προσθήκη ή αφαίρεση» (Giorgi 1992: 121). Η προσέγγιση αυτή απαιτεί από τον ερευνητή να μένει όσο το δυνατόν πιο κοντά στα δεδομένα, αποσπώντας την ουσία της βιωματικής ποιότητας της εμπειρίας με βάση την αφήγηση του συμμετέχοντα, χωρίς να αποδίδει σε αυτή νοήματα «εισαγόμενα» από έναν χώρο που βρίσκεται έξω από την εξιστόρηση. Για παράδειγμα, ένας περιγραφικός φαινομενολόγος μπορεί να ενδιαφέρεται για το φαινόμενο του πώς είναι «να εκπλήσσει κανείς». Θα αναλύσει, λοιπόν, τον τρόπο με τον οποίο εξιστορούν την εμπειρία τους άτομα που έχουν πρόσφατα βιώσει κάποια έκπληξη (π.χ., εάν κέρδισαν κάποιο βραβείο, εάν προσκλήθηκαν σε διακοπές απρόσμενα, εάν πήραν γράμμα από έναν παλιό τους φίλο κλπ.), ώστε να κατανοηθούν τα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης εμπειρίας. Εδώ ο ερευνητής θα θέλει να ξέρει τι βιώνουν οι άνθρωποι όταν «εκπλήσσονται». Τα ευρήματα μιας τέτοιας έρευνας ενδεχομένως να μας δείξουν πώς η εμπειρία της «έκπληξης» ενέχει μια αίσθηση απώλειας ελέγχου, αμφιθυμίας και αβεβαιότητας όσον αφορά τον τρόπο αντίδρασης του ατόμου και ίσως ακόμη συναισθήματα χαράς και ενθουσιασμού. Φυσικά, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τα χαρακτηριστικά της εμπειρίας αυτής εάν δεν διεξαγάγουμε φαινομενολογική ανάλυση των δεδομένων. Επομένως, το τελικό προϊόν μιας περιγραφικής φαινομενολογικής έρευνας θα είναι μια περιγραφή της δομής του φαινομένου της «έκπληξης» που θα βασίζεται εξ ολοκλήρου στις εξιστορήσεις των αντίστοιχων εμπειριών από τους συμμετέχοντες στην έρευνα.

Η ερμηνευτική φαινομενολογική προσέγγιση, από την άλλη πλευρά, διαφέρει από την παραπάνω οπτική γιατί δεν εκλαμβάνει εντελώς κυριολεκτικά τις εξιστορήσεις των συμμετεχόντων. Αντίθετα, επιδιώκει επιπλέον να κατανοήσει τη σημασία της εξιστόρησης μιας εμπειρίας παίρνοντας

απόσταση από αυτή την αφήγηση και εξετάζοντας τη θέση που έχει ως εξιστόρηση καθώς και τις ευρύτερες (κοινωνικές, πολιτισμικές και ψυχολογικές) σημασίες της. Σύμφωνα με τον Larkin κ. συν. (2006: 104), αυτού του είδους η ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση «τοποθετεί την αρχική “περιγραφή” σε συνάρτηση με το ευρύτερο κοινωνικό, πολιτισμικό και ίσως ακόμη και θεωρητικό πλαίσιο. Αυτή η εξιστόρηση δεύτερης τάξης έχει στόχο την παραγωγή ενός κριτικού και εννοιολογικού σχολιασμού πάνω στις προσωπικές δραστηριότητες “νοηματοδότησης” των συμμετεχόντων». Για παράδειγμα, αν θέλαμε να κατανοήσουμε καλύτερα τις εμπειρίες των γυναικών που έχουν προσπαθήσει ανεπιτυχώς να μείνουν έγκυες με τη μέθοδο της εξωσωματικής γονιμοποίησης, θα αρχίζαμε με την περιγραφή της εμπειρίας τους (βάσει των εξιστορήσεων των ίδιων των γυναικών), η οποία θα συλλαμβάνει την ποιότητα και την υφή αυτής της εμπειρίας και θα παρουσιάζει τη δομή και την ουσία της. Στη συνέχεια, θα προσπαθούσαμε να ρίξουμε περισσότερο φως στο φαινόμενο, συσχετίζοντάς το με το ευρύτερό του πλαίσιο – εξετάζοντας, για παράδειγμα, τις κοινωνικές και οικονομικές δομές μέσα στις οποίες βιώνουν την αναπαραγωγική διαδικασία οι γυναίκες στο δικό μας πολιτισμικό πλαίσιο και/ή τις κοινωνικές και πολιτισμικές προσδοκίες και νόρμες που κυριαρχούν κατά τον χρόνο της συλλογής των δεδομένων μας. Με τη μελέτη αυτή μπορεί να είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε κάποιες όψεις της εμπειρίας των γυναικών αυτών. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της αρχικής ανάλυσης των αναφορών τους μπορεί να μας κάνει εντύπωση το γεγονός ότι πολλές γυναίκες αισθάνονται αναγκασμένες να δικαιολογήσουν την απόφασή τους να υποβληθούν σε εξωσωματική γονιμοποίηση. Η εμπειρία που βιώνουν οι γυναίκες βάσει της οποίας αισθάνονται την ανάγκη να αιτιολογήσουν την απόφασή τους μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητή εάν εξεταστεί στο πλαίσιο της κυρίαρχης άποψης ότι η σύλληψη πρέπει να γίνεται «φυσικά» και ότι οποιαδήποτε παρέκκλιση από αυτό τον κανόνα απαιτεί ισχυρή δικαιολόγηση. Συνεπώς, η ερμηνευτική φαινομενολογική έρευνα επιδιώκει την παραγωγή γνώσης σχετικά με την ποιότητα και την υφή της εμπειρίας καθώς και σχετικά με το νόημά της σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο. Επιπλέον, ενώ οι περιγραφικοί φαινομενολόγοι επιδιώκουν την παραγωγή περιγραφών οι οποίες συλλαμβάνουν και κατανοούν την εμπειρία όπως αυτή παρουσιάζεται στον συμμετέχοντα, οι ερμηνευτικοί φαινομενολόγοι πιστεύουν ότι δεν είναι δυνατή μια καθαρή περιγραφή της εμπειρίας και ότι κάθε περιγραφή περιλαμβάνει πάντα έναν βαθμό ερμηνείας.

Προσέγγιση του κοινωνικού κονστρουξιονισμού

Τέλος, ένας ποιοτικός ερευνητής θα μπορούσε να παραμερίσει τα ερωτήματα που αφορούν την αληθινή φύση των κοινωνικών/ψυχολογικών συμβάντων (προσέγγιση στη γνώση που βασίζεται στον *ρεαλισμό*) ή την ίδια την ποιότητα των εμπειριών (*φαινομενολογική* προσέγγιση) και να εστιάσει την προσοχή του στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι μιλούν για τον κόσμο και τις εμπειρίες τους. Αυτό τον ερευνητή τον απασχολεί η κοινωνική κατασκευή της ίδιας της «γνώσης» και ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι κατασκευάζουν εκδοχές της πραγματικότητας με τη χρήση της γλώσσας. Εδώ ο τύπος της γνώσης που επιδιώκεται δεν είναι η γνώση για τον κόσμο ή η γνώση για το πώς είναι όντως τα πράγματα ή ακόμη και για τον τρόπο με τον οποίο αυτά βιώνονται από τα άτομα, αλλά η γνώση για τη *διεργασία* μέσα από την οποία εξαρχής κατασκευάζεται αυτή η «γνώση». Εφόσον η γλώσσα παίζει τόσο σημαντικό ρόλο στην κοινωνική κατασκευή αυτού που θεωρούμε «γνώση», οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας που υιοθετούν μια *κοινωνικοκονστρουξιονιστική* προσέγγιση για την παραγωγή της γνώσης συνήθως μελετούν τον λόγο. Για παράδειγμα, ένας ερευνητής μπορεί να αναλύσει τη γλώσσα που χρησιμοποιείται σε επίσημα έγγραφα τα οποία αφορούν την εφαρμογή πολιτικών, με σκοπό να κατανοήσει τον τρόπο κατασκευής της «αντικοινωνικής συμπεριφοράς» στα έγγραφα αυτά. Ειδικότερα, ένας ψυχολόγος ποιοτικής μεθοδολογίας που βασίζεται στην προσέγγιση του κοινωνικού κονστρουξιονισμού μπορεί να ενδιαφέρεται να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο αυτά τα έγγραφα κατασκευάζουν κάποια άτομα ως στόχους των προτεινόμενων παρεμβάσεων και τις θέσεις στις οποίες αυτές οι κατασκευές τοποθετούν τέτοια άτομα (π.χ., σε σχέση με άλλα άτομα, τον νόμο, την αστυνομία κλπ.). Αυτή η ερευνητική προσέγγιση βασίζεται στην παραδοχή ότι με τον έναν ή τον άλλο τρόπο κάθε ανθρώπινη εμπειρία διαμεσολαβείται από τη γλώσσα, κατασκευάζεται μέσω του λόγου και ότι, επομένως, δεν υπάρχει «καθαρή ατομική εμπειρία». Από τη σκοπιά του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, όταν οι συμμετέχοντες στην έρευνα μιλούν στον ερευνητή για τις εμπειρίες τους δεν περιγράφουν απλώς μια εσωτερική πραγματικότητα (όπως θα προϋπέθετε η φαινομενολογική έρευνα) ούτε απλώς παρέχουν πληροφορίες για κοινωνικές/ψυχολογικές διεργασίες (όπως θα προϋπέθετε η έρευνα ρεαλισμού). Αντιθέτως, ο ερευνητής που υιοθετεί τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό θεωρεί πως αυτού του είδους οι αναφορές συνιστούν παροχή πληροφοριών σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες χρησιμοποιούν τα

κοινωνικά διαθέσιμα μέσα για να μιλήσουν για «κάτι» και τις συνέπειες που έχει ο τρόπος τους για όσους επηρεάζονται από αυτές τις γλωσσικές κατασκευές, δηλαδή για όσους τοποθετούνται σε συγκεκριμένες θέσεις μέσω αυτών των κατασκευών. Εδώ ο ρόλος του ερευνητή μπορεί να συγκριθεί με τον ρόλο ενός αρχιτέκτονα, ο οποίος εξετάζει ένα φαινόμενο για να διαπιστώσει πώς έχει κατασκευαστεί και από τι πόρους και υλικά.

Η οπτική του κοινωνικού κονστρουξιονισμού συχνά περιγράφεται ως *σχετικιστική* γιατί απορρίπτει την άποψη ότι τα αντικείμενα, τα συμβάντα ή ακόμη και οι εμπειρίες προηγούνται και κατευθύνουν τις περιγραφές αυτών των αντικειμένων, συμβάντων ή εμπειριών. Σύμφωνα με την οπτική αυτή, η έννοια της «περιγραφής» αντικαθίσταται από την έννοια της «κατασκευής» γιατί θεωρείται ότι η γλώσσα αποτελεί μορφή κοινωνικής δράσης που κατασκευάζει εκδοχές της πραγματικότητας για συγκεκριμένους σκοπούς. Με άλλα λόγια, στο πλαίσιο αυτής της άποψης, η γλώσσα (ο «λόγος») είναι αυτή που κατασκευάζει την πραγματικότητα, δεν καθορίζει η πραγματικότητα τον τρόπο που την περιγράφουμε ή μιλούμε γι' αυτή. Ωστόσο, δεν αυτοπροσδιορίζονται όλοι οι ερευνητές του κοινωνικού κονστρουξιονισμού ως σχετικιστές. Υπάρχουν διάφορα παρακλάδια του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, άλλα περισσότερο κι άλλα λιγότερο ακραία, και συνολικά οι εκδοχές των κοινωνικοκονστρουξιονιστικών προσεγγίσεων για την παραγωγή γνώσης κυμαίνονται από τις πιο *ριζοσπαστικές* [radical] έως τις πιο *μετριοπαθείς* [moderate].

Η ριζοσπαστική εκδοχή της κοινωνικοκονστρουξιονιστικής έρευνας συνήθως ασχολείται ιδιαίτερα με τους τρόπους με τους οποίους οι ομιλητές χρησιμοποιούν γλωσσικά αποθέματα σε πολύ συγκεκριμένα κοινωνικά πλαίσια για να πετύχουν έναν συγκεκριμένο διαδραστικό στόχο. Στην περίπτωση αυτή ο ερευνητής δεν ενδιαφέρεται για την εσώτερη εμπειρία των συμμετεχόντων ή για το πώς αισθάνονται και τι σκέφτονται για αυτή. Ο ερευνητής υποθέτει ότι οι συμμετέχοντες θα κατασκευάσουν διαφορετικές εκδοχές των συμβάντων ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο βρίσκονται. Η συγκεκριμένη εκδοχή που κατασκευάζει ο συμμετέχων στην έρευνα εξαρτάται από το τι διακυβεύεται για τον ίδιο στη συγκεκριμένη συνομιλία. Άρα, αυτού του είδους η κοινωνικά κατασκευασμένη «πραγματικότητα» δεν θα συνεχίσει να υφίσταται όταν πάψει να ισχύει το πλαίσιο στο οποίο κατασκευάστηκε, αφού μια νέα «πραγματικότητα» θα πρέπει να κατασκευαστεί, η οποία θα πρέπει να ανταποκρίνεται στο επόμενο πλαίσιο. Οι ερευνητές που κινούνται στο ρεύμα του ριζοσπαστικού κοινωνικού κονστρουξιονισμού έχουν στόχο να κατανοήσουν πώς και γιατί κατασκευάζονται γλωσσικά αντικείμενα και θέσεις [positioning] με συγκεκριμένους

τρόπους σε συγκεκριμένα πλαίσια και τι επιτυγχάνεται στα πλαίσια αυτά (π.χ., πώς μπορεί να εξυπηρετούνται τα συμφέροντα των ομιλητών σε μια συνομιλία). Για παράδειγμα, ένας ερευνητής μπορεί να ενδιαφέρεται να δει πώς οι άνθρωποι που έχουν αποφασίσει να αρχίσουν ψυχοθεραπεία συστήνονται στον θεραπευτή κατά τη διάρκεια της πρώτης συνεδρίας. Κατάλληλα δεδομένα για αυτού του είδους την έρευνα θα ήταν ηχογραφήσεις πρώτων συνεδριών που θα πρέπει να μετεγγραφούν λέξη προς λέξη πριν από την ανάλυση. Στο στάδιο της ανάλυσης θα εξεταστούν οι τρόποι με τους οποίους οι πελάτες χρησιμοποιούν γλωσσικά αποθέματα όταν συστήνονται και εξηγούν τους λόγους για τους οποίους έχουν έρθει για ψυχοθεραπεία καθώς και πώς αυτοί οι τρόποι τούς τοποθετούν σε σχέση με τον ψυχοθεραπευτή. Ο ερευνητής ενδεχομένως να διαπιστώσει πως πολλοί πελάτες ξεκινούν τη συνεδρία επισημαίνοντας πως περίμεναν όσο ήταν δυνατόν (χρησιμοποιώντας κατασκευές όπως «Έφτασα στα όριά μου», «Δεν άντεχα άλλο», «Έφτασα στα άκρα» κλπ.) πριν αποφασίσουν να αναζητήσουν βοήθεια απευθυνόμενοι σε ψυχοθεραπευτή. Ο ερευνητής μπορεί να υποστηρίξει ότι με τον τρόπο αυτό οι πελάτες αποποιούνται μια ανεπιθύμητη ταυτότητα (κάποιου που είναι αδύναμος ή βρίσκεται σε ανάγκη και δεν μπορεί να τα βγάλει πέρα μόνος του). Τονίζοντας πως δεν έχουν ποτέ πριν αναζητήσει βοήθεια και πως η τωρινή επίσκεψή τους στον θεραπευτή αποτελεί εξαίρεση, τοποθετούνται μέσα σε έναν ηθικό λόγο, κατασκευάζοντας τον εαυτό τους ως υπεύθυνο ενήλικα για τον οποίο η αναζήτηση βοήθειας δεν αποτελεί σημάδι αδυναμίας ή ψυχοπαθολογίας και ο οποίος αξίζει να δεχθεί υποστήριξη γιατί έχει προσπαθήσει πάρα πολύ να επιλύσει το πρόβλημά του μόνος του πριν ζητήσει βοήθεια. Ο ερευνητής που κινείται στο πλαίσιο του ριζοσπαστικού κοινωνικού κονστρουξιονισμού δεν ενδιαφέρεται να διαπιστώσει εάν αυτοί οι πελάτες όντως προσπάθησαν να επιλύσουν πρώτα τα προβλήματά τους μόνι τους ή εάν είναι όντως «δυνατοί» ή «αδύναμοι». Από τη σκοπιά του ριζοσπαστικού κοινωνικού κονστρουξιονισμού, η εγκυρότητα αυτών των αναφορών είναι άσχετη. Στην πραγματικότητα, ορισμένοι θα ισχυρίζονταν ότι δεν είναι καν δυνατόν να διαπιστωθεί η εγκυρότητά τους, καθώς το κατά πόσο κάποιος «έχει προσπαθήσει πάρα πολύ να λύσει τα προβλήματά του ή όχι» αποτελεί ούτως ή άλλως υποκειμενικό ζήτημα. Το ενδιαφέρον της κονστρουξιονιστικής έρευνας έγκειται στο να εντοπίσει τις συγκεκριμένες σε κάθε πλαίσιο γλωσσικές παραγωγές (π.χ., του εαυτού ως «ενήλικα», ως «δυνατού», ως «κανονικού» ή ως «άξιου») και να εξετάσει τι μπορεί να επιτυγχάνουν αυτές οι παραγωγές (δηλαδή, σε τι είδους δράση μπορεί να προσανατολίζουν τους συμμετέχοντες) στο συγκεκριμένο

πλαίσιο. Ο ερευνητής που υιοθετεί τον *ριζοσπαστικό* κοινωνικό κονστρουξιονισμό ενδιαφέρεται αποκλειστικά για τη συγκεκριμένη πραγματικότητα που κατασκευάζεται για τους σκοπούς μιας συγκεκριμένης συνομιλίας (στην περίπτωση αυτή μιας ψυχοθεραπευτικής συνεδρίας).

Από την άλλη πλευρά, οι πιο μετριοπαθείς (δηλαδή, οι λιγότερο σχετικιστικές) προσεγγίσεις στην κονστρουξιονιστική έρευνα επιδιώκουν να συνδέσουν τη γλωσσική κατασκευή μιας συγκεκριμένης και εντοπισμένης πραγματικότητας με το ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα. Για παράδειγμα, ο μετριοπαθής ερευνητής του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, αφού εντοπίσει τη χρήση γλωσσικών στρατηγικών μέσω των οποίων ο πελάτης στοχεύει να αποστασιοποιηθεί από κατασκευές που παρουσιάζουν την αναζήτηση βοήθειας ως ένδειξη αδυναμίας, μπορεί να θελήσει να εξετάσει λεπτομερέστερα τη σύγχρονη «θεραπευτική κουλτούρα» σε γενικότερο επίπεδο. Στο πλαίσιο αυτό μπορεί να εξετάσει λεπτομερέστερα τα βιβλία αυτοβοήθειας, τις τηλεοπτικές εκπομπές που αναφέρονται στην ψυχοθεραπεία ή τις «σελίδες συμβουλών» σε εφημερίδες και περιοδικά. Ο ερευνητής μπορεί να θέλει να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο οι κυρίαρχοι λόγοι γύρω από τη συμβουλευτική και την ψυχοθεραπεία τοποθετούν τους ανθρώπους (π.χ., ως άτομα που έχουν καταστραφεί από το παρελθόν τους, που χρειάζονται βοήθεια από ειδικό ή που είναι υπεύθυνοι για την επίλυση των προβλημάτων τους κλπ.) καθώς και τις αντίστοιχες συνέπειες αυτών των λόγων (π.χ., ως κοινωνία μπορεί να περιμένουμε από τα άτομα να επενδύουν στην ψυχική τους υγεία και ευημερία). Έτσι, ο ερευνητής ενδεχομένως να κατανοήσει καλύτερα τις κατασκευές του πελάτη που αφορούν την αναζήτηση βοήθειας στο πλαίσιο της πρώτης ψυχοθεραπευτικής συνεδρίας, καθώς είναι αναμενόμενο αυτού του είδους η εντοπισμένη γλωσσική παραγωγή να συνδέεται κατά κάποιον τρόπο με κυρίαρχες πολιτισμικές κατασκευές. Το παράδειγμα αυτό δείχνει πως οι μετριοπαθείς ερευνητές του κοινωνικού κονστρουξιονισμού κάνουν αναφορά σε μια (γλωσσική) πραγματικότητα εκτός αρχικού κειμένου (δηλαδή, πέραν των μετεγγραφών από τις πρώτες θεραπευτικές συνεδρίες). Ορισμένοι προχωρούν ακόμη περισσότερο και επιχειρούν να θεμελιώσουν τους κυρίαρχους λόγους σε κοινωνικές, πολιτισμικές, οικονομικές και υλικές δομές, όπως θεσμούς, νόμους και έθιμα, καθώς και σε οικονομικές σχέσεις. Με τον τρόπο αυτό οι μετριοπαθείς ερευνητές του κοινωνικού κονστρουξιονισμού ίσως επικαλούνται μια κοινωνική πραγματικότητα που προϋπάρχει και όντως διαμορφώνει τους τρόπους με τους οποίους τα άτομα στη συνέχεια κατασκευάζουν γλωσσικά το νόημα σε συγκεκριμένα πλαίσια. Υπάρ-

χει, λοιπόν, μια διαφορά ανάμεσα στους ερευνητές του ριζοσπαστικού κοινωνικού κονστρουξιονισμού, οι οποίοι δίνουν έμφαση στην ευελιξία και στη μεταβλητότητα με τις οποίες οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τα γλωσσικά αποθέματα καθώς κατασκευάζουν τις κοινωνικές πραγματικότητες που ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές, και στους πιο μετριοπαθείς ερευνητές του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, που επικεντρώνουν την προσοχή τους στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο και στους τρόπους με τους οποίους αυτό διαμορφώνει και περιορίζει το τι λέγεται καθώς και το πώς και πότε λέγεται ατομικά από τους χρήστες του λόγου εντός συγκεκριμένων κοινωνικών πλαισίων.

Μεθοδολογικός πλουραλισμός

Παρά το γεγονός ότι οι τρεις προσεγγίσεις για τη δημιουργία γνώσης υιοθετούν αρκετά διαφορετικές οπτικές σχετικά με τον τρόπο που μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα τα κοινωνικά και/ή τα ψυχολογικά φαινόμενα, δεν είναι απαραίτητο να θεωρήσουμε ότι είναι αλληλοαποκλειόμενες. Οι διάφορες ποιοτικές μεθοδολογίες μπορούν να συνδυαστούν μεταξύ τους ακόμη κι αν προέρχονται από διαφορετικές επιστημολογικές θέσεις. Αυτού του είδους η προσέγγιση έχει γίνει γνωστή ως *μεθοδολογικός πλουραλισμός* (π.χ., Frost and Nolas 2011). Η πλουραλιστική έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας θεωρεί ότι ένα σύνολο δεδομένων μπορεί να μας δώσει πληροφορίες για μια σειρά από διαφορετικά θέματα, ανάλογα με τα ερωτήματα που θέτουμε σε σχέση με αυτό το σύνολο. Έτσι, σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, στα ίδια δεδομένα μπορούμε να θέσουμε μια σειρά από διαφορετικά ερωτήματα και ο ερευνητής καλείται με κάθε νέο ερώτημα που τίθεται να επιστρέψει στα δεδομένα και να τα κατανοήσει με έναν νέο τρόπο (βλ. επίσης Willig 2012b). Για παράδειγμα, ο ερευνητής ενδεχομένως να θέλει να καταλάβει τι συμβαίνει όταν ένα άτομο διαγιγνώσκεται με μια ανίατη ασθένεια. Ως πρώτο βήμα μπορεί να θέλει να συλλέξει διάφορες περιγραφές της εμπειρίας σε πρώτο πρόσωπο και να πραγματοποιήσει θεματική ανάλυση αυτών των περιγραφών. Στόχος σε αυτό το στάδιο της έρευνας θα είναι να κατανοηθεί καλύτερα τι πραγματικά συμβαίνει στους ανθρώπους όταν μαθαίνουν πως πάσχουν από ανίατη ασθένεια. Στην περίπτωση αυτή ο ερευνητής υιοθετεί μια (άμεση) προσέγγιση ρεαλισμού στην παραγωγή γνώσης και άρα υποθέτει ότι όσα του αφηγούνται οι συμμετέχοντες στην έρευνα σχετικά με τις εμπειρίες τους αντανακλούν ό,τι πράγματι τους

συνέβη. Επομένως, οι περιγραφές τους σε πρώτο πρόσωπο θεωρείται ότι προσφέρουν στον ερευνητή πληροφορίες σχετικά με τις κοινωνικές και ψυχολογικές διεργασίες που συνοδεύουν τη διάγνωση της ανίατης ασθένειας. Ο ερευνητής μπορεί να εντοπίσει πολλά κοινά θέματα στις περιγραφές (π.χ., σε σχέση με τις δυσκολίες επικοινωνίας με το ιατρικό προσωπικό ή της λήψης βοήθειας από αγαπημένα πρόσωπα), μπορεί όμως να παρατηρήσει και κάποιες ενδιαφέρουσες διαφορές στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι μιλούν για το τι σημαίνει η διάγνωση για τους ίδιους. Για να αναζητήσει απαντήσεις στα ερωτήματα σχετικά με το νόημα που έχει για τα άτομα η διάγνωση ανίατης ασθένειας μπορεί να επιστρέψει στα δεδομένα και να εστιάσει την προσοχή του στην υποκειμενική εμπειρία – στην υφή και στην ποιότητα της εμπειρίας να έχει διαγνωστεί κάποιος με ανίατη ασθένεια. Στην περίπτωση αυτή ο ερευνητής υιοθετεί μια φαινομενολογική στάση, αφού ενδιαφέρεται μόνο για το πώς είναι για έναν άνθρωπο να έχει μάθει πως πάσχει από ανίατη ασθένεια και τι ακριβώς σημαίνει για αυτόν. Ως αποτέλεσμα του δεύτερου αυτού γύρου ανάλυσης ο ερευνητής μπορεί να δημιουργήσει ένα δεύτερο σύνολο θεμάτων τα οποία ενσωματώνουν ένα φάσμα διαφορετικών υποκειμενικών νοημάτων που μπορούν να αποδοθούν στην εμπειρία. Στο σημείο αυτό ο ερευνητής μπορεί να αρχίσει να ενδιαφέρεται για τον τρόπο με τον οποίο πολλές από τις περιγραφές φαίνεται να κάνουν επίκληση στην έννοια της ευθύνης (για τον τρόπο με τον οποίο προκλήθηκε η ασθένεια αρχικά, για τη λήψη των σωστών θεραπειών, για την προσπάθεια επιβίωσης) και να ασχοληθεί με το ερώτημα ποιος φταίει για την κατάσταση αυτών των ατόμων. Ο ερευνητής μπορεί να αποφασίσει να πραγματοποιήσει έναν τρίτο γύρο ανάλυσης των δεδομένων, υιοθετώντας αυτή τη φορά μια (μετριοπαθή) προσέγγιση κοινωνικού κονστρουξιονισμού. Το ερώτημα που θα κατευθύνει αυτή τη φάση της έρευνας θα αφορά τη διαθεσιμότητα των γλωσσικών αποθεμάτων που χρησιμοποιεί κανείς για να μιλήσει για τη διάγνωση της ανίατης ασθένειας καθώς και τη θέση στην οποία τοποθετούν αυτά τα αποθέματα όσους έχουν διαγνωστεί (π.χ., ως άτομα που έχουν προκαλέσει οι ίδιοι την ασθένεια, ως αθώα θύματα, ως άτομα από τα οποία αναμένεται να παλέψουν με την ασθένεια κλπ.). Ο αριθμός των πιθανών ερωτημάτων που μπορεί να θέσει ο ερευνητής σε σχέση με τα δεδομένα του και, συνεπώς, ο αριθμός των φάσεων ανάλυσης που συνθέτουν ένα πλουραλιστικό ερευνητικό εγχείρημα ως σύνολο είναι δυνητικά απεριόριστος, παρόλο που, φυσικά, στην πραγματικότητα όλοι οι ερευνητές περιορίζονται από παράγοντες όπως ο χρόνος και τα χρήματα. Ωστόσο, ακόμη και δύο ή τρεις κύκλοι ανάλυσης, όπως καταδείχθηκε στην

υποθετική μελέτη πάνω στην εμπειρία διάγνωσης ανίατης ασθένειας, μπορούν να συμβάλουν σε μια εμπλουτισμένη ανάγνωση των δεδομένων και να αναδείξουν τα πλεονεκτήματα της πλουραλιστικής προσέγγισης. Η δύναμη αυτής της προσέγγισης έγκειται στην απόρριψη της άποψης ότι η ρεαλιστική, η φαινομενολογική και η κοινωνικοκοινωνιστική μορφή γνώσης αλληλοαποκλείονται. Αντιθέτως, σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, μπορούν να θεωρηθούν συμπληρωματικές μορφές στον βαθμό που καθεμιά δίνει πρόσβαση σε διαφορετικές όψεις (κοινωνική, ψυχολογική, υποκειμενική, γλωσσική) της «πραγματικότητας». Μια πλουραλιστική προσέγγιση στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας βασίζεται στην παραδοχή ότι η ανθρώπινη εμπειρία είναι σύνθετη, πολυεπίπεδη και πολύπλευρη και ότι, επομένως, ο πιο κατάλληλος τρόπος να τη διερευνήσουμε είναι ίσως μια μεθοδολογία που είναι εξίσου σύνθετη, πολυεπίπεδη και πολύπλευρη.

Οι ερευνητές που διεξάγουν πλουραλιστική έρευνα έχουν στη διάθεσή τους δύο διαφορετικούς τρόπους παρουσίασης των ευρημάτων τους. Μπορούν να επιχειρήσουν να συγκεράσουν με κάποιον τρόπο τα αποτελέσματα των διάφορων κύκλων (ή επιπέδων) ανάλυσης, παρουσιάζοντας έτσι μια συνεκτική αφήγηση που θα περιλαμβάνει όλες τις όψεις της «πραγματικότητας» οι οποίες αποκαλύφθηκαν από την έρευνα. Εναλλακτικά, μπορούν απλώς να παραθέσουν τις διαφορετικές αναγνώσεις χωρίς να επιχειρήσουν να τις συγκεράσουν ή ακόμη και χωρίς να τις συνδέσουν. Ποιος από αυτούς τους τρόπους παρουσίασης θα επιλεγεί εξαρτάται από τον βαθμό συμβατότητας μεταξύ των επιστημολογικών θέσεων που αποτελούν τη βάση των διάφορων επιπέδων ανάλυσης (π.χ., ενδεχομένως να είναι δύσκολος ο συγκερασμός μιας ριζοσπαστικής κοινωνικοκοινωνιστικής ανάγνωσης με μια ερμηνεία προσέγγισης άμεσου ρεαλισμού) καθώς και από τις προτιμήσεις του ερευνητή. Ορισμένοι ερευνητές προτιμούν να παρουσιάσουν μια συνεκτική, ενιαία αφήγηση που εξηγεί τι τους δίδαξε η έρευνά τους για το υπό εξέταση φαινόμενο, ενώ άλλοι επιλέγουν να αφήσουν τους αναγνώστες τους να αποφασίσουν ποια από τις διάφορες ερμηνείες τους ενδιαφέρει περισσότερο (για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τον συνδυασμό διάφορων ποιοτικών μεθόδων βλ. Frost 2009b· βλ. επίσης Frost 2011).

Ωστόσο, άλλοι μελετητές (π.χ., Frosh 2007) έχουν την άποψη πως η προσπάθεια να «αποδοθεί νόημα» στα δεδομένα μέσα από τη σύνθεση μιας ιστορίας που τα μετατρέπει από ένα αποδιοργανωμένο και μπερδεμένο σύνολο σε ένα σύνολο συνεκτικό και λογικό είναι στην πραγματικότητα ένας αμφιλεγόμενος στόχος στο πλαίσιο της ποιοτικής ανάλυσης. Ο λόγος είναι ότι η φύση και η ποιότητα της ανθρώπινης εμπειρίας είναι πάντα και

κατ' ανάγκη (τουλάχιστον εν μέρει) αποσπασματικές και αντιφατικές, άρα και οι αναλύσεις ποιοτικής μεθοδολογίας που «αποδίδουν νόημα» στην ανθρώπινη εμπειρία ενδεχομένως να μην αντανακλούν τη φύση και την ποιότητα αυτής ακριβώς της εμπειρίας.

Αυτό που πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι ότι ο ερευνητής, για να υιοθετήσει μια πλουραλιστική προσέγγιση ποιοτικής ανάλυσης, πρέπει να κατανοεί σε βάθος τις επιστημολογικές βάσεις των διάφορων ποιοτικών μεθόδων που χρησιμοποιεί. Πρέπει επίσης να γνωρίζει καλά όσα απαιτούνται σε καθεμιά από τις φάσεις ανάλυσης (ή επίπεδα) της έρευνας. Παρόλο που η πλουραλιστική έρευνα είναι ετερογενής και περιεκτική, ο ερευνητής πρέπει να είναι ξεκάθαρος εννοιολογικά όσον αφορά τις διαφορές ανάμεσα στις μεθοδολογικές προσεγγίσεις καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας. Αυτός ο συνδυασμός διαφοροποίησης και συγκεκριασμού σίγουρα αποτελεί πρόκληση για τους νέους ερευνητές και για τον λόγο αυτό είναι προτιμότερο να αρχίζει κανείς με μελέτες που βασίζονται σε μία μόνο μέθοδο πριν επιχειρήσει να υλοποιήσει μια πλουραλιστική έρευνα.

Η επιλογή της «σωστής» μεθόδου

Στο κεφάλαιο αυτό υποστήριξα ότι κάθε ποιοτική ερευνητική μελέτη κατευθύνεται από ένα ερευνητικό ερώτημα (για την ανθρώπινη εμπειρία, την κατασκευή του νοήματος, τις κοινωνικές και/ή τις ψυχολογικές διεργασίες κλπ.) που με τη σειρά του βασίζεται σε κάποιες παραδοχές για τον κόσμο και για τους ανθρώπους. Οι παραδοχές αυτές μπορούν να περιγραφούν ως *οντολογικές*. Κάθε ερευνητικό ερώτημα προϋποθέτει επίσης παραδοχές για τη γνώση, για το τι μπορούμε να γνωρίσουμε και πώς, οι οποίες ονομάζονται *επιστημολογικές παραδοχές*. Στο κεφάλαιο περιέγραψα τρεις προσεγγίσεις για την παραγωγή γνώσης (*ρεαλισμού, φαινομενολογίας και κοινωνικού κονστρουκτιονισμού*), εστιάζοντας στις διαφορές που έχουν μεταξύ τους. Περιέγραψα επίσης την *πλουραλιστική προσέγγιση* στην παραγωγή γνώσης.

Πριν από την ολοκλήρωση του κεφαλαίου θα ήθελα να εξετάσω πώς ένας ερευνητής μπορεί να επιλέξει τη «σωστή» μέθοδο για την έρευνά του. Όπως ειπώθηκε παραπάνω, το πρώτο πράγμα που πρέπει να κάνει κανείς είναι να διατυπώσει ένα ερευνητικό ερώτημα. Το ερώτημα αυτό πρέπει να είναι αρκετά συγκεκριμένο, ώστε να δίνει έναν εστιασμό στην έρευνα, και πρέπει επίσης να προσδιορίζει με σαφήνεια αυτό που θέλει να γνωρίσει ο ερευνητής. Δεν αρκεί να εκδηλώνεται ενδιαφέρον (π.χ., ενδιαφέρομαι για

το ζήτημα του άγχους στις νοσοκόμες), καθώς με τον τρόπο αυτό δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί η κατάλληλη στρατηγική για τη συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων. Το ερευνητικό ερώτημα πρέπει να παίρνει τη μορφή πραγματικού ερωτήματος και να κατευθύνει την προσοχή του ερευνητή σε μια συγκεκριμένη όψη ή διάσταση του φαινομένου που τον ενδιαφέρει. Για παράδειγμα, ένας ερευνητής μπορεί να θέλει να μάθει πώς είναι να αισθάνεται άγχος μια νοσοκόμα (φαινομενολογική προσέγγιση). Μπορεί να θέλει να μάθει πώς προκύπτει το «άγχος» ως έννοια στο πλαίσιο της εργασίας των νοσοκόμων (προσέγγιση κοινωνικού κονστρουξιονισμού) ή, τέλος, μπορεί να ενδιαφέρεται να μάθει πώς γίνεται η διαχείριση των αγχογόνων περιστατικών σε ένα νοσοκομειακό πλαίσιο (ρεαλιστική προσέγγιση). Άπαξ και επιλέξει το ερευνητικό ερώτημα ο ερευνητής πρέπει να προσδιορίσει τον επιστημολογικό προσανατολισμό του (π.χ., ρεαλισμού, κοινωνικού κονστρουξιονισμού ή φαινομενολογίας) και να σκεφτεί τα αντίστοιχα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Με άλλα λόγια, πρέπει να έχει επίγνωση των περιορισμών που του θέτει η επιλεγμένη επιστημολογική θέση και να γνωρίζει με ακρίβεια τι του επιτρέπει να γνωρίσει αυτή η επιστημολογική θέση. Για παράδειγμα, μια κοινωνικοκονστρουξιονιστική προσέγγιση στη μελέτη του «άγχους» των νοσοκόμων δεν επιτρέπει στον ερευνητή να διαπιστώσει πόσο είναι το άγχος που όντως έχουν οι νοσοκόμες σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Εάν, λοιπόν, ο ερευνητής είναι ικανοποιημένος με το ερευνητικό ερώτημα και αισθάνεται αποφασισμένος να το διερευνήσει, μπορεί να αρχίσει να σκέφτεται τις μεθόδους συλλογής και ανάλυσης δεδομένων που θα είναι καταλληλότερες για την έρευνά του. Και πάλι είναι σημαντικό να θυμάται κανείς πως οι μέθοδοι είναι το μέσο προς έναν σκοπό. Αποτελούν τρόπους διερεύνησης του ερευνητικού ερωτήματος μέσα από την παραγωγή δεδομένων και στρατηγικών ανάλυσης που θα βοηθήσουν τον ερευνητή να βρει μια απάντηση στο ερώτημα που έχει θέσει σε σχέση με τα δεδομένα του. Υπάρχουν διάφορες μέθοδοι συλλογής και ανάλυσης δεδομένων που είναι συμβατές με καθεμιά από τις επιστημολογικές θέσεις που περιγράφηκαν στο κεφάλαιο αυτό και οι οποίες θα συζητηθούν στο επόμενο κεφάλαιο καθώς και στην Ενότητα 2 του βιβλίου. Αυτό σημαίνει ότι αφότου ο ερευνητής επιλέξει το ερευνητικό ερώτημα και υιοθετήσει τον επιστημολογικό προσανατολισμό που προκύπτει από αυτό πρέπει να κάνει άλλη μια επιλογή που αφορά τη συγκεκριμένη μέθοδο συλλογής δεδομένων και τη συγκεκριμένη στρατηγική ανάλυσης. Για παράδειγμα, τα ερευνητικά ερωτήματα ρεαλισμού είναι συμβατά με τη θεματική ανάλυση (Κεφάλαιο 6), με ορισμένες εκδοχές της θεμελιωμένης θεωρίας (Κεφάλαιο 7), τις μελέτες

περίπτωσης (Κεφάλαιο 9) και ορισμένες οπτικές μεθοδολογίες (Κεφάλαιο 13). Τα φαινομενολογικά ερευνητικά ερωτήματα αντιστοιχούν, όπως είναι φυσικό, σε μια από τις φαινομενολογικές μεθόδους (Κεφάλαιο 8), ενώ τα ερωτήματα μιας κοινωνικοκονστρουξιονιστικής έρευνας απαντώνται καλύτερα εάν χρησιμοποιηθεί μια μορφή ανάλυσης λόγου (Κεφάλαια 10 και 11) ή αφηγηματικής ανάλυσης (Κεφάλαιο 12). Οι διαφορές μεταξύ αυτών των μεθόδων και οι σχέσεις τους με τα διαφορετικά είδη ερευνητικών ερωτημάτων θα συζητηθούν πολύ αναλυτικότερα στο πλαίσιο κάθε κεφαλαίου.

Συμπέρασμα

Στόχος αυτού του κεφαλαίου ήταν να εξεταστούν και να διασαφηνιστούν οι τρόποι με τους οποίους οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας μπορούν να προσεγγίσουν το ερώτημα της παραγωγής γνώσης. Υποστήριξα ότι μπορούν να στοχεύσουν στην παραγωγή τριών ειδών γνώσης, που ονομάστηκαν *γνώση βασισμένη στον ρεαλισμό*, *γνώση βασισμένη στη φαινομενολογία* και *γνώση βασισμένη στον κοινωνικό κονστρουξιονισμό*. Καθεμιά από αυτές τις προσεγγίσεις στην παραγωγή γνώσης βασίζεται σε διαφορετικές παραδοχές για το τι είναι «γνώση» και τι μπορούμε να γνωρίσουμε, σε διαφορετικές παραδοχές για τον κόσμο και τους ανθρώπους και σε διαφορετικές παραδοχές για τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία. Υποστηρίχθηκε επίσης ότι απαιτούνται διαφορετικές μέθοδοι συλλογής και ανάλυσης δεδομένων προκειμένου να παραχθούν τα διαφορετικά είδη γνώσης. Εξετάστηκε επίσης ο *μεθοδολογικός πλουραλισμός* ως ένας τρόπος να συγκεραστούν διαφορετικές προσεγγίσεις για την παραγωγή γνώσης στο πλαίσιο της ίδιας έρευνας.

Ερωτήματα προς συζήτηση

1. Ποια είναι τα είδη γνώσης στα οποία μπορούν να στοχεύουν οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας και σε τι διαφέρουν μεταξύ τους;
2. Τι είναι ο «μεθοδολογικός πλουραλισμός» και τι συνεπάγεται για την ερευνητική διαδικασία;
3. Πώς μπορεί να χειριστεί ένας ερευνητής ποιοτικής μεθοδολογίας την επιλογή της «σωστής» προσέγγισης για την έρευνά του;

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Frosh, S. (2007) Disintegrating qualitative research, *Theory and Psychology*, 17(5): 635-53.
- Frost, N.A., and Nolas, S.M. (eds) (2011) *Qualitative Research in Psychology*, special issue on pluralism in qualitative research, 8(2).
- Guba, E.G. and Lincoln, Y.S. (2005) Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences, in N.K. Norman and Y.S. Lincoln (eds) *The SAGE Handbook of Qualitative Research*, 3rd edn. London: Sage.
- Gubrium, J. and Holstein, J. (2000) Analysing interpretive practice, in N. Denzin and Y. Lincoln (eds) *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage.
- Holstein, J.A. and Gubrium, J.F. (2000) Interpretive action and social practice, in N. Denzin and Y. Lincoln (eds) *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage.
- Willig, C. (2012) Perspectives on the epistemological bases for qualitative research, in H. Cooper (ed.) *The Handbook of Research Methods in Psychology*. Washington, DC: American Psychological Association.

Διαδικτυακό Κέντρο Μάθησης

Αφού διαβάσετε το κεφάλαιο, συνδεθείτε με τον δικτυακό τόπο του Διαδικτυακού Κέντρου Μάθησης στη διεύθυνση www.openup.co.uk/willig <<http://www.openup.co.uk/willig>> για να βρείτε πηγές για τη μελέτη σας, όπως ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών ανά κεφάλαιο, θέματα εργασιών και γλωσσάρι για κάθε κεφάλαιο.

Το ερευνητικό σχέδιο και η συλλογή δεδομένων στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

3

Μαθησιακοί στόχοι

Διαβάζοντας αυτό το κεφάλαιο θα αποκτήσετε μια εικόνα για:

- ❑ Τις γενικές αρχές που διέπουν το ερευνητικό σχέδιο στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας, συμπεριλαμβανομένης της αναστοχαστικότητας και της δεοντολογίας
 - ❑ Τον τρόπο διατύπωσης ενός ερευνητικού ερωτήματος
 - ❑ Τον τρόπο αντιστοίχισης των ερευνητικών ερωτημάτων με τις ερευνητικές μεθόδους
 - ❑ Τις πιο διαδεδομένες μεθόδους συλλογής δεδομένων στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας
-

Στο Κεφάλαιο 1 περιέγραψα κάποια ζητήματα που απασχολούν όλους τους ερευνητές που εφαρμόζουν ποιοτικές μεθόδους (βλ. σελ. 47-48). Τα ζητήματα αυτά αφορούν την κατασκευή και τη διαπραγμάτευση του νοήματος καθώς και την ποιότητα και την υφή της εμπειρίας και έχουν συνέπειες στον σχεδιασμό της έρευνας. Οι ποιοτικές τεχνικές συλλογής δεδομένων πρέπει να κατευθύνονται από τους συμμετέχοντες, δηλαδή να έχουν κατεύθυνση από κάτω προς τα πάνω, με την έννοια ότι πρέπει να δίνουν τη δυνατότητα να ακουστούν τα νοήματα που παράγονται από τους ίδιους τους συμμετέχοντες. Πρέπει να είναι ανοιχτές και αρκετά ευέλικτες ώστε να διευκολύνουν την ανάδυση νέων και μη αναμενόμενων κατηγοριών νοήματος και εμπειρίας. Η προκαθορισμένη κωδικοποίηση και η χρήση κατηγοριών που έχουν παραχθεί από τον ερευνητή δεν είναι συμβατές με τη μεθοδολογία του «μεγάλου Π» (βλ. σελ. 48). Υπάρχουν, επομένως, κάποιες γενικές αρχές που συνδέονται με το ερευνητικό σχέδιο στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας, οι

οποίες περιγράφονται στο υποκεφάλαιο που ακολουθεί. Στη συνέχεια, γίνεται μια σύζήτηση για τη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων και την επιλογή των κατάλληλων τεχνικών συλλογής δεδομένων. Στο υπόλοιπο κεφάλαιο περιγράφονται κάποιες βασικές μέθοδοι για τη συλλογή ποιοτικών δεδομένων, στις οποίες περιλαμβάνονται οι εξής: ημιδομημένη συνέντευξη, συμμετοχική παρατήρηση, ημερολόγια, ομάδες εστίασης, εργασία με έγγραφα, χρήση του διαδικτύου, εθνογραφία και έρευνα-δράση. Τέλος, στο κεφάλαιο αυτό γίνεται επίσης αναφορά στον ρόλο του συμμετέχοντα στην ερευνητική διαδικασία, σε ορισμένα δεοντολογικά ζητήματα καθώς και σε ζητήματα που αφορούν την αναστοχαστική διεργασία.

Οι γενικές αρχές σχεδιασμού μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας

Οι γενικές αρχές που διέπουν τις προσεγγίσεις έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας καθορίζουν το είδος των δεδομένων που πρέπει να επιδιώκουμε να συλλέγουμε κατά την ερευνητική διαδικασία. Το *είδος των δεδομένων* που συλλέγουμε για μια έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας πρέπει να είναι *νατουραλιστικό*. Αυτό σημαίνει πως τα δεδομένα δεν πρέπει να κωδικοποιούνται, να συνοψίζονται, να κατηγοριοποιούνται ή να υπόκεινται σε κάποια άλλη «αναγωγή» κατά τη διαδικασία συλλογής τους. Αυστηρά μιλώντας, κάτι τέτοιο είναι αδύνατον γιατί κάθε διαδικασία συλλογής δεδομένων απαιτεί κάποιο είδος μετάφρασης από το ένα μέσο στο άλλο (βλ. επίσης Willig 2012a, Κεφάλαιο 4). Για παράδειγμα, η κατά λέξη μετεγγραφή των λεγομένων ενός συμμετέχοντα δεν είναι ίδια με την καθεαυτό πράξη της ομιλίας του συμμετέχοντα σε πραγματικό χρόνο. Ακόμη και η βιντεοσκόπηση της ομιλίας του αποτελεί μετασχηματισμό της πραγματικής πράξης. Παρ' όλα αυτά, οι ποιοτικές μέθοδοι συλλογής δεδομένων σχεδιάζονται με τέτοιο τρόπο ώστε η αναγωγή των δεδομένων να ελαχιστοποιείται. Στόχος της συλλογής δεδομένων στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας είναι η συνολική και πλήρης καταγραφή των λεγομένων και των πράξεων των συμμετεχόντων. Άρα πρέπει να διασφαλίζεται η όσο το δυνατόν μικρότερη απώλεια στοιχείων «κατά τη μετάφραση» και αυτός είναι ο λόγος που τα ποιοτικά δεδομένα είναι συνήθως ογκώδη και δύσκολα διαχειρίσιμα. Οι αναλυτές που εφαρμόζουν ποιοτικές μεθόδους έρευνας πρέπει να περιμένουν μέχρι τη φάση της ανάλυσης δεδομένων για να αρχίσουν την «αναγωγή» των δεδομένων τους και

ακόμη και τότε πρέπει να είναι πολύ προσεκτικοί ως προς το τι θα «αφήσουν εκτός» (για μια λεπτομερή συζήτηση αυτής της διαδικασίας ανατρέξτε στα κεφάλαια της Ενότητας 2).

Από τους προβληματισμούς αυτούς ανακύπτει το ζήτημα της *εγκυρότητας*. Σε ποιο βαθμό μπορούμε να διασφαλίσουμε ότι η συλλογή (και η ανάλυση) των δεδομένων μας ανταποκρίνεται όντως στο ερώτημα που θέλουμε να απαντήσουμε; Πώς μπορούμε, δηλαδή, να είμαστε σίγουροι ότι ερευνούμε στην πραγματικότητα αυτό που πιστεύουμε πως ερευνούμε; Η εγκυρότητα μπορεί να οριστεί ως ο βαθμός κατά τον οποίο η έρευνά μας περιγράφει, μετρά ή εξηγεί αυτό που σκοπεύει να περιγράψει, να μετρήσει ή να εξηγήσει. Επειδή οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας είναι ευέλικτες και ανοιχτές, τα ζητήματα της εγκυρότητας μπορούν να αντιμετωπιστούν κατά τη διάρκεια της ίδιας της έρευνας. Σε αντίθεση με τις ποσοτικές μεθόδους, που βασίζονται σε τεχνικές συλλογής δεδομένων που είναι κωδικοποιημένα εκ των προτέρων, όπως είναι τα ερωτηματολόγια πολλαπλών επιλογών ή οι δομημένες συνεντεύξεις, η συλλογή ποιοτικών δεδομένων δίνει τη δυνατότητα στους συμμετέχοντες να αμφισβητήσουν τις παραδοχές του ερευνητή όσον αφορά το νόημα και τη συνάφεια εννοιών και κατηγοριών. Για παράδειγμα, σε όλη τη δεκαετία του 1950 και του 1960 οι έρευνες πειραματικής κοινωνικής ψυχολογίας έδειχναν ότι οι γυναίκες είναι πιο κομφορμίστριες από τους άντρες. Ωστόσο, αργότερα έγινε φανερό ότι επρόκειτο για σφάλμα εγκυρότητας: Αυτό που μετρούσαν οι έρευνες ήταν στην πραγματικότητα η εξοικείωση με μια δοκιμασία και όχι ο κομφορμισμός (βλ. Kirk and Miller 1986: 27-8). Όταν οι Sistrunk και McDavid (1971) επανέλαβαν το πείραμα, χρησιμοποιώντας αυτή τη φορά περισσότερες προτάσεις με τις οποίες οι συμμετέχοντες μπορούσαν να συμφωνήσουν ή να διαφωνήσουν, διαπίστωσαν ότι οι γυναίκες ήταν πιο κομφορμίστριες όταν επρόκειτο για προτάσεις που αφορούσαν ειδικά εργαλεία, ενώ οι άντρες ήταν πιο κομφορμιστές όταν επρόκειτο για προτάσεις σχετικά με το πλέξιμο. Δεν διαπιστώθηκε καμιά διαφορά ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες σε σχέση με προτάσεις ουδέτερες ως προς το φύλο. Σε προγενέστερες μελέτες η σχετική με το φύλο τους έλλειψη εξοικείωσης με συγκεκριμένα ερεθίσματα είχε εκληφθεί ως κομφορμισμός από πλευράς των γυναικών.

Παρά το γεγονός ότι η εγκυρότητα μπορεί να είναι προβληματική έννοια για τους ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας, οι ποιοτικές μεθοδολογίες καταπιάνονται με τα ζητήματα εγκυρότητας με διάφορους τρόπους. Πρώτον, στόχος των τεχνικών συλλογής ποιοτικών δεδομένων είναι να διασφαλιστεί πως οι συμμετέχοντες έχουν το ελεύθερο να αμφισβητούν και,

εάν χρειάζεται, να διορθώνουν τις παραδοχές του ερευνητή σχετικά με τα νοήματα που εξετάζονται στην έρευνα. Ορισμένοι ερευνητές δέχονται επίσης τα σχόλια των συμμετεχόντων πάνω στα ευρήματα της έρευνας (επικύρωση από τους συμμετέχοντες). Το σκεπτικό είναι πως αν οι συμμετέχοντες βρίσκουν την έρευνα και τα ευρήματά της λογικά, η έρευνα θα πρέπει να έχει έναν βαθμό έστω εγκυρότητας. Δεύτερον, συνήθως η συλλογή ποιοτικών δεδομένων (και σε ορισμένες περιπτώσεις η ανάλυση) πραγματοποιείται σε πραγματικό περιβάλλον, όπως σε χώρους δουλειάς ή κέντρα νεότητας. Επομένως, δεν υπάρχει η ανάγκη εξαγωγής των δεδομένων από ένα τεχνητό περιβάλλον, όπως το εργαστήριο, στον πραγματικό κόσμο, κάτι που σημαίνει πως οι έρευνες αυτές έχουν μεγαλύτερη οικολογική εγκυρότητα. Τρίτον, με την αναστοχαστικότητα (βλ. σελ. 50) διασφαλίζεται ότι η όλη ερευνητική διαδικασία ελέγχεται διεξοδικά και ότι ο ερευνητής επανεξετάζει συνεχώς τον δικό του ρόλο στην έρευνα. Με τον τρόπο αυτό αποτρέπεται η επιβολή νοήματος από τον ερευνητή και ενισχύεται η εγκυρότητα.

Στη συλλογή των ποσοτικών δεδομένων παίζει σημαντικό ρόλο η *αξιοπιστία*. Μια μέτρηση είναι αξιόπιστη αν αποφέρει την ίδια απάντηση σε διαφορετικές περιστάσεις. Οι ερευνητές που ακολουθούν ποιοτικές μεθόδους, ωστόσο, ασχολούνται λιγότερο με την αξιοπιστία, αφού η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας διερευνά ένα συγκεκριμένο, ίσως μοναδικό, φαινόμενο ή μια εμπειρία με μεγάλη λεπτομέρεια. Στόχος της δεν είναι η μέτρηση ενός συγκεκριμένου χαρακτηριστικού σε μεγάλο αριθμό ανθρώπων. Ωστόσο, υπάρχουν ποιοτικοί ερευνητές (π.χ., Silverman 1993) που τονίζουν ότι οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας, εφόσον εφαρμοστούν σωστά και αυστηρά, οφείλουν να παράγουν αξιόπιστα αποτελέσματα. Δηλαδή, τα ίδια δεδομένα, όταν συλλέγονται και αναλύονται από διαφορετικούς ερευνητές που χρησιμοποιούν την ίδια μέθοδο, πρέπει να παράγουν τα ίδια ευρήματα, ανεξαρτήτως του ποιος έχει διεξαγάγει την έρευνα. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας δεν συμφωνούν μεταξύ τους για τον βαθμό κατά τον οποίο η αξιοπιστία πρέπει να απασχολεί την έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας.

Τέλος, στο πλαίσιο της συλλογής δεδομένων τίθεται και το ζήτημα της *αντιπροσωπευτικότητας*. Η ποσοτική έρευνα βασίζεται σε αντιπροσωπευτικά δείγματα. Οι ποσοτικοί ερευνητές, για να μπορούν να γενικεύσουν τα ευρήματά τους στον γενικό πληθυσμό, πρέπει να διασφαλίσουν ότι οι συμμετέχοντες στην έρευνά τους είναι αντιπροσωπευτικοί αυτού του πληθυσμού. Από την άλλη πλευρά, η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας συνήθως διεξάγεται

με σχετικά μικρό αριθμό συμμετεχόντων, κάτι που οφείλεται στο γεγονός ότι η συλλογή και η ανάλυση δεδομένων είναι χρονοβόρες και εντατικές διαδικασίες. Ως αποτέλεσμα, οι ποιοτικές έρευνες δεν διεξάγονται με αντιπροσωπευτικά δείγματα και το ερώτημα που τίθεται είναι αν αυτό συνιστά πρόβλημα.

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό εξαρτάται, τουλάχιστον εν μέρει, από το ερευνητικό ερώτημα που καλείται να απαντήσει η έρευνα (βλ. επόμενο υποκεφάλαιο). Εάν η έρευνα αφορά τη μελέτη περίπτωσης (ενός ατόμου, μιας ομάδας ή ενός οργανισμού), η αντιπροσωπευτικότητα δεν αποτελεί ζήτημα. Στην περίπτωση αυτή στόχος της έρευνας είναι να κατανοηθεί η εσωτερική δυναμική της περίπτωσης. Ωστόσο, εάν στόχος της έρευνας είναι να διερευνηθεί ένα φαινόμενο που αφορά περισσότερους ανθρώπους από όσους στην πραγματικότητα εμπλέκονται στην έρευνα, η αντιπροσωπευτικότητα ενδεχομένως αποτελεί ένα ζήτημα που πρέπει να ληφθεί υπόψη. Ο λόγος είναι ότι σε τέτοιες περιπτώσεις ίσως να θέλουμε να προβούμε σε γενικεύσεις με βάση την έρευνά μας. Για παράδειγμα, εάν μελετούμε τις εμπειρίες τοκετού έξι γυναικών, είναι πιθανόν να θέλουμε να προχωρήσουμε πέρα από τα όρια των δεδομένων μας και να μιλήσουμε για τη σημασία που έχουν στην κατανόηση της εμπειρίας του τοκετού γενικά για τις γυναίκες. Παρόλο που, αυστηρά μιλώντας, δεν μπορούμε να γενικεύσουμε από μικρής κλίμακας ποιοτικές έρευνες αυτού του είδους, μπορεί να υποστηριχθεί ότι «εάν μια δεδομένη εμπειρία είναι πιθανή, υπόκειται επίσης και σε καθολίκευση (universalisation)» (Haug 1987: 44). Επομένως, παρόλο που δεν γνωρίζουμε ποιοι ή πόσοι άνθρωποι μοιράζονται την ίδια εμπειρία, άπαξ και την έχουμε εντοπίσει σε μια έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας γνωρίζουμε σίγουρα ότι είναι διαθέσιμη στο πλαίσιο μιας κουλτούρας ή κοινωνίας. Εάν θεωρήσουμε ότι οι εμπειρίες των συμμετεχόντων της έρευνάς μας συγκροτούνται, τουλάχιστον εν μέρει, κοινωνικά, μπορούμε να συμφωνήσουμε με τον ισχυρισμό του Krippax κ. συν. (1988: 25) ότι «κάθε ατομικός τρόπος ιδιοποίησης του κοινωνικού [...] είναι δυνάμει γενικεύσιμος».

Ένας άλλος τρόπος προσπάθειας επίλυσης του προβλήματος της γενίκευσης είναι οι σωρευτικές τεχνικές. Αυτές οι τεχνικές μπορούν να εφαρμοστούν είτε σε μία έρευνα είτε μεταξύ περισσότερων ερευνών. Σε μία έρευνα οι σωρευτικές τεχνικές συγκρίνουν μια συγκεκριμένη παρατήρηση που γίνεται σε ένα πλαίσιο με συναφείς παρατηρήσεις σε άλλα πλαίσια, έτσι ώστε να μπορεί να εντοπιστεί μια πιο γενικευμένη ή συνολική κατηγορία. Όταν εφαρμόζουμε σωρευτικές τεχνικές μεταξύ πολλών ερευνών μάς δίνεται η δυνατότητα να εξετάσουμε τα ευρήματα πολλών διαφορετικών ερευνών και να τα συγκρίνουμε μεταξύ τους. Στην περίπτωση αυτή, αντί να εστιάσουμε

την προσοχή μας σε μια μεμονωμένη έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας, προσανατολιζόμαστε στον συγκερασμό ευρημάτων από διάφορες συγκριτικές έρευνες, με στόχο την εξαγωγή ευρύτερων συμπερασμάτων.

Αναστοχαστικότητα

Όπως επισημάνθηκε στο Κεφάλαιο 1, η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας δέχεται πως ο ερευνητής επηρεάζει και διαμορφώνει την ερευνητική διαδικασία και ως άτομο (*προσωπική αναστοχαστικότητα*) και ως θεωρητικός/στοχαστής (*επιστημολογική αναστοχαστικότητα*) (βλ. σελ. 50). Η αναστοχαστικότητα είναι σημαντικό στοιχείο της ποιοτικής έρευνας γιατί μας δίνει τη δυνατότητα να αναδείξουμε και να αναστοχαστούμε τους τρόπους με τους οποίους το πρόσωπο του ερευνητή εμπλέκεται στην έρευνα και στα ευρήματά της. Η εστίαση στον ρόλο μας στην ερευνητική διαδικασία δεν είναι εύκολη υπόθεση, ειδικά αν έχουμε μάθει να θεωρούμε τον «ερευνητή» (ιδανικά) απόμακρο, ουδέτερο και αμερόληπτο – πιο πολύ εργαλείο, δηλαδή, παρά άτομο. Ωστόσο, η αναστοχαστικότητα είναι κάτι παραπάνω από την απλή αναγνώριση της «μεροληψίας» μας. Η αναστοχαστικότητα μας καλεί να σκεφτούμε το γεγονός πως ο τρόπος με τον οποίο θα ανταποκριθούμε στο πλαίσιο της έρευνας και στα δεδομένα καθιστά δυνατές συγκεκριμένες ιδέες και τρόπους κατανόησης. Με την έννοια αυτή, η αναστοχαστικότητα στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας μοιάζει πολύ με τον τρόπο που οι ψυχαναλυτικοί ψυχοθεραπευτές χρησιμοποιούν την «αντιμεταβίβαση» – τη συναισθηματική απόκριση του θεραπευτή στη συμπεριφορά του πελάτη – με στόχο την καλύτερη κατανόηση του πελάτη (βλ. επίσης Frosh and Saville Young 2008: 111-15). Μια εκτενής συζήτηση γύρω από τα περίπλοκα ζητήματα που προκύπτουν από την αναστοχαστικότητα στο πλαίσιο της ποιοτικής έρευνας παρουσιάζεται στο έργο των Finlay και Gough (2003).

Τα ζητήματα αναστοχαστικότητας θα μπορούσαν να εξετάζονται σε ξεχωριστή ενότητα (π.χ., υπό τον τίτλο «Αναστοχαστικότητα»). Για παράδειγμα, στο τέλος μιας ερευνητικής αναφοράς ο ερευνητής μπορεί να εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο η έρευνα έχει αλλάξει τον ίδιο και τον τρόπο σκέψης του γύρω από το αντικείμενο της έρευνας. Εναλλακτικά, οι σκέψεις αυτές μπορούν να ενσωματωθούν στην αναφορά και να εξεταστούν σε συγκεκριμένα σημεία, όποτε ανακύπτουν στην έρευνα. Για παράδειγμα, στην ενότητα των μεθόδων μπορεί να υπάρχει μια συζήτηση για το άτομο του ερευνητή (π.χ., φύλο, εθνικότητα, ηλικία, εμπειρία στο αντικείμενο της

έρευνας κλπ.) και για την τυχόν επίδραση που έχει στη συλλογή και/ή στην ανάλυση των δεδομένων. Η αναστοχαστικότητα μπορεί να συζητηθεί πολλές φορές στο πλαίσιο της ίδιας ερευνητικής αναφοράς. Υπάρχουν αρκετοί τρόποι επισήμανσης και διαφοροποίησης των ζητημάτων που αφορούν την αναστοχαστικότητα από τα υπόλοιπα θέματα της έρευνας, για παράδειγμα με τη χρήση διαφορετικής γραμματοσειράς ή χρώματος ή με την τοποθέτηση των σχολίων αναστοχαστικότητας σε υποσημειώσεις καθ' όλη την ερευνητική αναφορά. Πάντως, δεν υπάρχει καθιερωμένη μορφή παρουσίασης των ερευνητικών αναστοχασμών. Το σημαντικό είναι να περιλαμβάνονται αναστοχαστικά σχόλια για τον ρόλο του ερευνητή στην έρευνα με τρόπο που να είναι σαφής, ειλικρινής και ουσιαστικός.

Δεοντολογία

Οι δεοντολογικές παράμετροι που αφορούν τη μεταχείριση των συμμετεχόντων ισχύουν με τον ίδιο τρόπο στις ποιοτικές και στις ποσοτικές μεθόδους. Στις παραμέτρους αυτές συγκαταλέγονται και τα εξής (βλ. Elmes et al. 1995):

1. *Ενήμερη συγκατάθεση.* Ο ερευνητής πρέπει να διασφαλίζει ότι οι συμμετέχοντες έχουν πλήρη επίγνωση της ερευνητικής διαδικασίας και συναινούν να συμμετάσχουν στην έρευνα πριν από τη διεξαγωγή της συλλογής δεδομένων.
2. *Μη εξαπάτηση.* Η εξαπάτηση των συμμετεχόντων θα πρέπει να αποφεύγεται εντελώς. Η μόνη περίπτωση όπου μπορεί να χρησιμοποιηθεί είναι όταν δεν υπάρχει άλλος τρόπος απάντησης του ερευνητικού ερωτήματος και το πιθανό όφελος υπερβαίνει κατά πολύ τους κινδύνους που αφορούν τους συμμετέχοντες.
3. *Δικαίωμα αποχώρησης.* Ο ερευνητής πρέπει να διασφαλίζει ότι οι συμμετέχοντες μπορούν να αποχωρήσουν από την έρευνα χωρίς να φοβούνται ότι θα υποστούν συνέπειες.
4. *Ενημέρωση.* Ο ερευνητής πρέπει να φροντίζει ώστε, μετά τη συλλογή δεδομένων, οι συμμετέχοντες να ενημερώνονται σε βάθος για τους στόχους της έρευνας. Ιδανικά, θα πρέπει να έχουν επίσης πρόσβαση σε τυχόν δημοσιεύσεις που σχετίζονται με την έρευνα στην οποία συμμετείχαν.
5. *Εμπιστευτικότητα.* Ο ερευνητής πρέπει να τηρεί πλήρη εχεμύθεια ως προς τις πληροφορίες που αφορούν τους συμμετέχοντες οι οποίες έχουν αποκτηθεί κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας.

Εν συντομία, οι ερευνητές πρέπει να προστατεύουν τους συμμετέχοντες από τυχόν βλάβες και απώλειες και να διασφαλίζουν ανά πάσα στιγμή την ψυχολογική τους ευημερία και αξιοπρέπεια. Ωστόσο, πολλοί ερευνητές που εφαρμόζουν ποιοτικές μεθόδους προχωρούν πέρα από αυτές τις βασικές δεοντολογικές δεσμεύσεις. Οι Brinkmann και Kvale (2008: 263) υποστηρίζουν ότι στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας εμπλέκεται πλήθος δεοντολογικών ζητημάτων γιατί «η ανθρώπινη διάδραση στο πλαίσιο της ποιοτικής διερεύνησης επηρεάζει τους ερευνητές και τους συμμετέχοντες και η γνώση που παράγεται από την έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας επηρεάζει την κατανόησή μας για την ανθρώπινη κατάσταση». Από αυτή την άποψη, τα ζητήματα δεοντολογίας ανακύπτουν από την αρχή κίβλας της έρευνας (π.χ., σχετικά με τη διαμόρφωση του ερευνητικού ερωτήματος), μας συνοδεύουν σε όλες τις αλληλεπιδράσεις μας με τους συμμετέχοντες και παραμένουν σε σημαντικό βαθμό καθ' όλη τη διαδικασία διάχυσης των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Για παράδειγμα, ορισμένοι ερευνητές προσπαθούν όχι μόνο να προστατεύσουν τους συμμετέχοντες από τυχόν βλάβες ή απώλειες, αλλά και να επιφέρουν θετικά γι' αυτούς αποτελέσματα. Η έρευνα-δράση έχει στόχο την παραγωγή γνώσης για μια διεργασία ή ένα σύστημα μέσω της αλλαγής αυτού του συστήματος προς το καλύτερο. Εδώ η δράση που αναλαμβάνεται πρέπει να είναι «προς το συμφέρον των εμπλεκόμενων ατόμων» (βλ. Hart and Bond 1995). Ομοίως, η κριτική ανάλυση λόγου στοχεύει στην αμφισβήτηση της κοινωνικής ανισότητας, της αδικίας και των σχέσεων εξουσίας. Ο Van Dijk (1987: 4) διατυπώνει τους στόχους της κριτικής επιστήμης ως εξής:

Πέρα από την περιγραφή ή την επιφανειακή εφαρμογή, η κριτική επιστήμη σε κάθε πεδίο διατυπώνει περαιτέρω ερωτήματα, π.χ., για την ευθύνη, τα συμφέροντα και την ιδεολογία. Αντί να εστιάζει καθαρά σε ακαδημαϊκά ή θεωρητικά προβλήματα, αρχίζει από την ανάδειξη κοινωνικών προβλημάτων και άρα επιλέγει την οπτική όσων υποφέρουν περισσότερο και αναλύει κριτικά όσους είναι στην εξουσία, όσους έχουν την ευθύνη, τα μέσα και την ευκαιρία να επιλύσουν αυτά τα προβλήματα.

Οι Brinkmann και Kvale (2008) επισημαίνουν ότι η εφαρμογή της δεοντολογίας δεν είναι απλή τήρηση κανόνων. Υποστηρίζουν ότι τα δεοντολογικά ζητήματα και προβλήματα δεν αντιμετωπίζονται ούτε «επιλύονται» μια για πάντα κατά τη διάρκεια των σταδίων σχεδιασμού της έρευνας. Αντίθετα, τα δεοντολογικά διλήμματα αναδύονται καθ' όλη τη διάρκεια

της έρευνας και έτσι ο ερευνητής πρέπει συνεχώς να επαγρυπνεί για τυχόν ζητήματα δεοντολογίας. Αυτό μπορεί να σημαίνει, για παράδειγμα, ότι το ζήτημα της συναίνεσης θα πρέπει να επανεξετάζεται καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας, κάτι που είναι γνωστό ως «συναίνεση διαδικασίας» (Rosenblatt 1995). Σύμφωνα με τους Brinkmann και Kvale (2008: 276-8), οι ερευνητές πρέπει να μαθαίνουν όχι απλώς τους δεοντολογικούς κανόνες που αφορούν τη μεταχείριση των συμμετεχόντων στην ψυχολογική έρευνα (βλ. λίστα 1-5 παραπάνω), αλλά και τη «δεοντολογική ερευνητική συμπεριφορά» καθώς επίσης και να αναπτύσσουν «την ικανότητα να αντιλαμβάνονται, να κρίνουν και να ενεργούν με δεοντολογικά σωστό τρόπο» (σελ. 278).

Η επισήμανση αυτή είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας, αφού ο ανοιχτός και διερευνητικός χαρακτήρας της σημαίνει πως φαινομενικά απλές προϋποθέσεις, όπως η ενήμερη συγκατάθεση και η εμπιστευτικότητα, μπορεί να μετατραπούν σε δεοντολογικές προκλήσεις (π.χ., πώς μπορούμε να αποκτήσουμε ενήμερη συγκατάθεση για μια έρευνα της οποίας η κατεύθυνση και το αντικείμενο ενδέχεται να αλλάξουν κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας; Πώς μπορούμε να εγγυηθούμε την εμπιστευτικότητα στη μελέτη περίπτωσης ενός χαρισματικού ατόμου; Τι θα συμβεί αν έρθει στο φως μια εγκληματική συμπεριφορά κατά τη διάρκεια μιας εμπιστευτικής συνέντευξης;). Επιπλέον, οι ποιοτικές «σε βάθος συνεντεύξεις» μπορεί να οδηγήσουν σε μια σχεδόν θεραπευτική σχέση μεταξύ ερευνητή και συμμετέχοντα, δημιουργώντας ενδεχομένως στον συμμετέχοντα συναισθήματα και προσδοκίες που ο ερευνητής μπορεί να μην είναι σε θέση να αντιμετωπίσει. Εκτός αυτού, οι συνεντευξιαζόμενοι μπορεί να αισθανθούν προδομένοι αν διαβάσουν στα αποτελέσματα μιας έρευνας ερμηνείες των δικών τους λεγομένων οι οποίες δεν συμπίπτουν με τον τρόπο που οι ίδιοι αντιλαμβάνονται την εμπειρία τους (βλ. επίσης Willig 2004). Οι σχέσεις εξουσίας μεταξύ των ερευνητών και των συμμετεχόντων είναι ίσως πιο ανεπαίσθητες και πιο συγκαλυμμένες στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει πως οι ερευνητές πρέπει να τις αγνοούν ή να τις αρνούνται. Αντιθέτως, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η στενή προσωπική σχέση μεταξύ ερευνητή και συμμετεχόντων στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας ενέχει τον κίνδυνο κατάχρησης της εμπιστοσύνης – για παράδειγμα, όταν ο ερευνητής «κάνει τον φίλο» για να αποκτήσει πληροφορίες (βλ. Duncombe and Jessor 2002).

Το ερευνητικό ερώτημα

Τα ερευνητικά προγράμματα ποιοτικής μεθοδολογίας βασίζονται σε ένα ή περισσότερα ερευνητικά ερωτήματα. Τα ερευνητικά αυτά ερωτήματα διαφέρουν από τις υποθέσεις. Η υπόθεση αποτελεί έναν ισχυρισμό ο οποίος προέρχεται από μια υπάρχουσα θεωρία και ο οποίος μπορεί να ελεγχθεί με βάση εμπειρικά δεδομένα και είτε να απορριφθεί είτε να γίνει αποδεκτός. Το ερευνητικό ερώτημα, από την άλλη πλευρά, είναι ανοιχτό. Δεν μπορεί, δηλαδή, να απαντηθεί με ένα «ναι» ή με ένα «όχι». Το ερευνητικό ερώτημα ζητά μια απάντηση στην οποία το υπό εξέταση φαινόμενο θα περιγραφεί διεξοδικά και, ει δυνατόν, θα εξηγείται.

Τα *ερευνητικά ερωτήματα στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας* προσδιορίζουν το φαινόμενο (δηλαδή, τη διεργασία, το αντικείμενο ή την οντότητα) που θέλει να εξετάσει ο ερευνητής. Μας προσανατολίζουν προς μια κατεύθυνση, χωρίς να προβλέπουν τα ευρήματα. Τα καλά ερευνητικά ερωτήματα συνήθως είναι προσανατολισμένα στη διεργασία: Θέτουν ερωτήματα για το πώς συμβαίνει κάτι. Για παράδειγμα, μπορούμε να ρωτήσουμε «Πώς οι γυναίκες με χρόνιες παθήσεις αντεπεξέρχονται σε μια εγκυμοσύνη;» ή «Πώς οι σύζυγοι διαπραγματεύονται μεταξύ τους τη φροντίδα των παιδιών;». Τα ερευνητικά ερωτήματα στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας είναι πάντα προσωρινά, αφού ο ερευνητής ενδέχεται να διαπιστώσει πως οι ίδιες οι έννοιες ή η ορολογία που έχει χρησιμοποιήσει στο ερευνητικό ερώτημα δεν είναι κατάλληλες ή συναφείς με τις εμπειρίες των συμμετεχόντων. Ένα λάθος ερώτημα υπονομεύει την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων. Η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας είναι ανοιχτή στην πιθανότητα αλλαγής του ερευνητικού ερωτήματος κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ένα από τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας πρέπει να είναι η ίδια η κατανόηση για το ποιο θα ήταν εξαρχής το κατάλληλο ερευνητικό ερώτημα!

Στο Κεφάλαιο 2 διευκρινίσαμε ότι κάθε ερευνητικό ερώτημα βασίζεται σε ένα σύνολο οντολογικών και επιστημολογικών παραδοχών και ότι η μέθοδος συλλογής δεδομένων και η στρατηγική ανάλυσης που θα επιλέξει ο ερευνητής πρέπει να είναι συμβατές με τον επιστημολογικό προσανατολισμό της έρευνας. Μπορούμε επίσης να προσθέσουμε και την επισημάνση ότι το ερευνητικό ερώτημα παίζει ελαφρά διαφορετικό ρόλο στις διάφορες ποιοτικές μεθοδολογίες. Σε ορισμένες, όπως στην ανάλυση λόγου, το ερευνητικό ερώτημα διαμορφώνεται άμεσα από την ίδια τη μεθοδολογία. Αυτό σημαίνει πως η μεθοδολογία, μέσα από τις επιστημολο-

γικές παραδοχές της, υπαγορεύει το τι μπορούμε και τι δεν μπορούμε να ρωτήσουμε. Για παράδειγμα, μια μεθοδολογία που βασίζεται στην κοινωνικοκοινωνιοξιοπιστική επιστημολογία μπορεί να θέσει ερευνητικά ερωτήματα (μόνο) για την κοινωνική ή/και τη γλωσσική κατασκευή των φαινομένων. Κάποια κατάλληλα ερευνητικά ερωτήματα στο πλαίσιο αυτό μπορεί να είναι, για παράδειγμα, τα εξής: «Πώς κατασκευάζεται η «αποτυχία» στα σύγχρονα εκπαιδευτικά ιδρύματα;» ή «Πώς κατασκευάζουν οι κλινικοί ψυχολόγοι την «ψυχική υγεία» στις αλληλεπιδράσεις τους με τους ασθενείς και τους συναδέλφους τους;».

Άλλες μεθοδολογίες μπορούν να εξετάσουν ένα ευρύτερο φάσμα ερευνητικών ερωτημάτων. Για παράδειγμα, στο πλαίσιο μιας ρεαλιστικής εκδοχής της μεθόδου θεμελιωμένης θεωρίας (βλ. Κεφάλαιο 7) υποστηρίζεται ότι τα ίδια τα δεδομένα παράγουν κατηγορίες που αναδύονται κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας και συλλαμβάνουν την πραγματικότητα του υπό εξέταση φαινομένου. Έτσι, τα ερευνητικά ερωτήματα για μια έρευνα της θεμελιωμένης θεωρίας μπορεί να αφορούν διεργασίες, εμπειρίες, δομές ή ακόμη και γνωστικές διεργασίες. Στο πλαίσιο αυτό, κατάλληλα ερευνητικά ερωτήματα θα ήταν, για παράδειγμα, τα εξής: «Πώς λαμβάνουν οι φοιτητές αποφάσεις για τη μελλοντική τους σταδιοδρομία;», «Πώς εκπαιδεύει τους εθελοντές της μια γραμμή τηλεφωνικής βοήθειας;», «Τι συμβαίνει όταν ένα άτομο αλλάζει φύλο;».

Κατά τη διαμόρφωση των ερευνητικών μας ερωτημάτων πρέπει επίσης να σκεφτούμε τις δεοντολογικές και πολιτικές διαστάσεις των εξεταζόμενων ζητημάτων. Πρέπει να σκεφτούμε εξαρχής προς ποιου το συμφέρον τίθεται το ερευνητικό ερώτημα και πώς μπορούν να χρησιμοποιηθούν τα ευρήματα από άτομα και οργανισμούς στην κοινωνία. Πρέπει να αναστοχαστούμε για την αξία της γνώσης που στοχεύει να δημιουργήσει η έρευνά μας, αλλά και για ποιον παράγουμε αυτή τη γνώση. Εάν η έρευνά μας χρηματοδοτείται, πρέπει να εξετάσουμε τα κίνητρα που έχει ο χρηματοδοτικός φορέας για την υποστήριξη της έρευνας καθώς και τον βαθμό στον οποίο εμείς ενστερνιζόμαστε αυτά τα κίνητρα. Στο πλαίσιο της *αναστοχαστικότητας* πρέπει επίσης να εξετάσουμε πολύ προσεκτικά τους δικούς μας προσωπικούς και επαγγελματικούς λόγους για τους οποίους θέτουμε το ερευνητικό μας ερώτημα. Η διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων συζητιέται με περισσότερες λεπτομέρειες σε σχέση με τις διαφορετικές ποιοτικές μεθοδολογίες που εξετάζονται στην Ενότητα 2.

Ολοκληρώνω αυτό το υποκεφάλαιο παραπέμποντας στον Lorion (1990: 321-2), του οποίου η μεταφορά του «φανοστάτη» μάς υπενθυμίζει ότι το

ερευνητικό μας ερώτημα πρέπει πάντα να προηγείται της επιλογής μεθοδολογίας:

Συχνά θυμάμαι εκείνο το παλιό ανέκδοτο για τον άνθρωπο που εξηγούσε ότι έμαχνε τα κλειδιά που έχασε κάτω απ' τον φανοστάτη γιατί εκεί «το φως ήταν καλύτερο». [...] Ο «φανοστάτης» μάς τραβά προς το μέρος του με την προφανή ικανότητά του να διευκολύνει την έρευνά μας.

Ο Lorion επισημαίνει πως δεν πρέπει να αναζητούμε απαντήσεις σε συγκεκριμένες περιοχές απλά και μόνο επειδή είναι οικείες και εύκολα προσβάσιμες. Αντίθετα, θα πρέπει να ψάχνουμε στις περιοχές εκείνες που είναι πιθανόν να βρίσκεται η απάντησή μας, όσο αφιλόξενες κι αν είναι. Αυτή η οδηγία μπορεί να εφαρμοστεί και στις ερευνητικές μεθόδους. Οι μέθοδοι αποτελούν το μέσο για έναν στόχο, τον «δρόμο προς έναν σκοπό» (Kvale 1996a: 278). Αυτό σημαίνει πως η επιλογή των μεθόδων μας πρέπει να καθοδηγείται από το ερευνητικό μας ερώτημα (τον «σκοπό») και όχι αντίστροφα. Ίσως πράγματι να μπούμε στον πειρασμό να επιλέξουμε ένα ερευνητικό ερώτημα που μπορεί να απαντηθεί με τη μέθοδο που γνωρίζουμε καλύτερα. Για παράδειγμα, μπορεί να γνωρίζουμε καλά τις στατιστικές δοκιμασίες t-test και στη συνέχεια να αποφασίσουμε να διεξαγάγουμε μια έρευνα με σκοπό να διερευνήσουμε τις διαφορές απόδοσης μεταξύ δύο ομάδων ατόμων. Αντανακλά όμως αυτό το ερώτημα εκείνο που στην πραγματικότητα θέλουμε να μάθουμε για τις δύο αυτές ομάδες ατόμων; Εάν ναι, μπορούμε να προχωρήσουμε με το «μεταξύ υποκειμένων» ερευνητικό σχέδιό μας. Εάν όχι, ωστόσο, θα πρέπει πρώτα να διατυπώσουμε το ερευνητικό μας ερώτημα και κατόπιν να επιλέξουμε την κατάλληλη ερευνητική μέθοδο για να το απαντήσουμε. Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο η έρευνά μας μπορεί να πάρει τα χαρακτηριστικά μιας περιπέτειας (βλ. σελ. 36).

Η επιλογή της σωστής μεθόδου

Αυστηρά μιλώντας, δεν υπάρχουν «σωστές» και «κλάθος» μέθοδοι. Στην ουσία, οι μέθοδοι συλλογής και ανάλυσης δεδομένων μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο κατάλληλες για το δικό μας ερευνητικό ερώτημα. Έχοντας διατυπώσει το ερευνητικό ερώτημα, ο ερευνητής καλείται να αποφασίσει πώς θα συλλέξει το είδος των δεδομένων που μπορούν να το απαντήσουν. Πρέπει επίσης να σκεφτεί τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να εξαχθεί από τα δεδομένα η απάντηση στο ερευνητικό ερώτημα, δηλαδή να επιλέξει

μια μέθοδο για την ανάλυση των δεδομένων. Το σημαντικό είναι να γίνει κατανοητό πως το ερευνητικό ερώτημα, η τεχνική συλλογής δεδομένων και η μέθοδος ανάλυσης δεδομένων είναι στοιχεία που έχουν μια σχέση αλληλεξάρτησης. Δεν μπορούν να εξεταστούν χωριστά και δεν πρέπει να επιλέγονται ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Σε μια καλά σχεδιασμένη έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας η μέθοδος της ανάλυσης δεδομένων πρέπει να είναι κατάλληλη για το ερευνητικό ερώτημα και η μέθοδος συλλογής δεδομένων πρέπει να παράγει δεδομένα που είναι κατάλληλα για τη μέθοδο ανάλυσης. Οι ερευνητές δεν πρέπει ποτέ να συλλέγουν δεδομένα χωρίς να έχουν αποφασίσει πώς θα τα αναλύσουν. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι ερευνητές τόσο της ποιοτικής όσο και της ποσοτικής μεθοδολογίας έχουν έναν κοινό σκοπό και ότι ιδανικά και οι δύο «πιστεύουν στη σφαλερότητα [fallibility] της γνώσης, στην ανάγκη να συνδέεται η θεωρία με την εμπειρική παρατήρηση, στην υποχρέωση να διεξάγεται η έρευνα με αυστηρά κριτήρια και ευσυνείδητα και στην ανάγκη κριτικής και διάχυσης της έρευνας» (Yardley and Bishop 2008: 363).

Από μια πραγματιστική σκοπιά, στόχος της έρευνας δεν είναι να αποκτήσουμε πρόσβαση σε μια αφηρημένη αλήθεια ανεξάρτητη από την ανθρώπινη εμπειρία, αλλά να αποκτήσουμε γνώση που θα μας είναι χρήσιμη. Σχεδιάζουμε την έρευνα για να απαντήσουμε στα ερωτήματά μας, και, επομένως, τόσο το ερευνητικό σχέδιο όσο και οι μέθοδοι συλλογής και ανάλυσης δεδομένων δεν μπορεί να είναι από μόνα τους «λάθος»: μπορούν μόνο να είναι περισσότερο ή λιγότερο κατάλληλα (για το ερώτημα που έχει τεθεί). Ορισμένες φορές ο καταλληλότερος τρόπος να απαντηθεί ένα ερευνητικό ερώτημα είναι η χρήση δύο ή περισσότερων ερευνητικών μεθόδων (ερευνητικό σχέδιο μεικτών μεθόδων). Μπορούμε στο πλαίσιο της ίδιας έρευνας να συνδυάσουμε τις ποιοτικές με τις ποσοτικές μεθόδους προκειμένου να απαντηθούν τα αντίστοιχα ερωτήματα. Για παράδειγμα, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε ένα ερωτηματολόγιο για να διαπιστώσουμε εάν υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα σε δύο ομάδες ατόμων όσον αφορά μια συγκεκριμένη συμπεριφορά ή προτίμηση και στη συνέχεια να χρησιμοποιήσουμε ημιδομημένες συνεντεύξεις ή/και ομάδες εστίασης για να διακριβώσουμε τους λόγους ύπαρξης αυτών των διαφορών, αποκτώντας περισσότερες πληροφορίες για το τι σημαίνει η εν λόγω συμπεριφορά ή προτίμηση για τις δύο ομάδες ατόμων. Παρομοίως, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε περισσότερες από μία ποιοτικές μεθόδους στο πλαίσιο μίας μόνο έρευνας, εάν το απαιτεί το ερευνητικό μας ερώτημα. Για παράδειγμα, μπορεί να θέλουμε να κατανοήσουμε καλύτερα μια συγκεκριμένη κοινότητα

(π.χ., ποδοσφαιρικούς συλλόγους, ομάδες ανάγνωσης, ομάδες υποστήριξης κλπ.) και τον τρόπο με τον οποίο τη βιώνουν όσοι συμμετέχουν σε αυτή. Για να εκπληρώσουμε τον ερευνητικό μας στόχο, μπορούμε να επιλέξουμε τη συμμετοχική παρατήρηση ώστε να εντοπίσουμε τους ρητούς και άρρητους κανόνες συμπεριφοράς που συνδέονται με τη συγκεκριμένη κοινότητα. Μπορούμε στη συνέχεια να χρησιμοποιήσουμε ημιδομημένες συνεντεύξεις επιλέγοντας συγκεκριμένα μέλη της κοινότητας (ίσως μέλη που να αντιπροσωπεύουν διαφορετικές κοινωνικές κατηγορίες, π.χ., γυναίκες και άντρες, παλιά και νεοεισερχόμενα μέλη κλπ.), ώστε να μάθουμε πώς αισθάνονται οι συμμετέχοντες για τον ρόλο τους στην κοινότητα. Και πάλι, αυτό που έχει σημασία είναι να επιλέξουμε μεθόδους για την παραγωγή δεδομένων που θα μας βοηθήσουν να απαντήσουμε το ερευνητικό μας ερώτημα ή τα ερευνητικά μας ερωτήματα.

Υπάρχουν πάρα πολλές τεχνικές συλλογής ποιοτικών δεδομένων που μπορούν να μας δώσουν πολλά διαφορετικά είδη δεδομένων. Μπορεί μια τεχνική (π.χ., ηχογράφηση ημιδομημένων συνεντεύξεων) να παράγει δεδομένα που μπορούν να αναλυθούν με πολλούς διαφορετικούς τρόπους (π.χ., ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση ή ανάλυση λόγου), ενώ άλλες τεχνικές να μην είναι καθόλου συμβατές με ορισμένες μεθόδους ανάλυσης δεδομένων. Για παράδειγμα, οι σημειώσεις που έχει κρατήσει ο συνεντευκτής στη διάρκεια μιας ημιδομημένης συνέντευξης δεν μπορούν να υποβληθούν σε ανάλυση συνομιλίας. Στη συνέχεια του κεφαλαίου θα παρουσιαστούν ορισμένες βασικές μέθοδοι συλλογής δεδομένων καθώς και η σχέση τους με διάφορες μορφές ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων.

Ημιδομημένες συνεντεύξεις

Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις είναι η πιο διαδεδομένη μέθοδος συλλογής δεδομένων της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας στον χώρο της ψυχολογίας. Αυτό συμβαίνει εν μέρει επειδή τα δεδομένα από συνεντεύξεις μπορούν να αναλυθούν με διάφορους τρόπους και άρα πρόκειται για μια μέθοδο συλλογής δεδομένων που είναι συμβατή με διάφορες μεθόδους ανάλυσης δεδομένων (π.χ., ανάλυση λόγου, θεμελιωμένη θεωρία, ερμηνευτική φαινομενολογία). Ένας άλλος λόγος που εξηγεί την προτίμηση για τις ημιδομημένες συνεντεύξεις είναι ο ευκολότερος προγραμματισμός τους σε σχέση με άλλες μορφές συλλογής ποιοτικών δεδομένων. Αυτό δεν σημαίνει πως η ίδια η διαδικασία διεξαγωγής των ημιδομημένων συνεντεύξεων εί-

ναι πιο «εύκολη», απλώς ισχυρίζομαι ότι ενδεχομένως ο ερευνητής να συναντά λιγότερες πρακτικές δυσκολίες στον προγραμματισμό μιας σειράς ημιδομημένων συνεντεύξεων με έναν μικρό αριθμό εθελοντών σε σύγκριση με τον σχεδιασμό μιας διαχρονικής μελέτης που μπορεί να συνεπάγεται διαπραγματεύσεις για την πρόσβαση σε οργανισμούς ή ομάδες με σκοπό τη συμμετοχική παρατήρηση ή σε σχέση με μια περίπτωση όπου θα χρειάζεται να δεσμεύσει κανείς τους συμμετέχοντες προκειμένου να διατηρούν ημερολόγιο για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Η δημοφιλία των ημιδομημένων συνεντεύξεων ως μεθόδου συλλογής δεδομένων έχει ανακινήσει μια συζήτηση σχετικά με τον ρόλο των συνεντεύξεων στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας (βλ. *Qualitative Research in Psychology* 2005). Οι Potter και Herburt (2005) έχουν επιστήσει την προσοχή στο γεγονός ότι σε μεγάλο μέρος της ποιοτικής ανάλυσης που βασίζεται σε δεδομένα συνεντεύξεων δεν λαμβάνονται υπόψη τα διάφορα χαρακτηριστικά της συνθήκης που πλαισιώνει το υλικό των συνεντεύξεων (π.χ., τα χαρακτηριστικά της αλληλεπίδρασης, το στάτους που έχει ως συζήτηση μεταξύ δύο ατόμων, το διακύβευμα που αναπόφευκτα ανακύπτει για τον κάθε συμμετέχοντα στη συνέντευξη κλπ.) και, αντιθέτως, τα δεδομένα αντιμετωπίζονται κυριολεκτικά ως έχουν. Οι ερευνητές πρέπει να αναστοχαστούν σε σχέση με το νόημα που αποκτά και την εμπειρία που προσφέρει η συνέντευξη τόσο για τον συνεντευκτή όσο και για τον συνεντευξιαζόμενο και να μην υποθέτουν ότι τα λεγόμενα του συνεντευξιαζόμενου αποτελούν απλές και άμεσες αντανακλάσεις των σκέψεων και των συναισθημάτων του. Σε τελική ανάλυση, η συνέντευξη είναι μια συνομιλία μεταξύ δύο ατόμων των οποίων η αλληλεπίδραση παράγει τα δεδομένα που πρόκειται να αναλυθούν. Στο πλαίσιο αυτό είναι πιθανό ο συνεντευξιαζόμενος, ως απόρροια του γεγονότος ότι συμμετέχει στη συνέντευξη, να αρχίσει να σκέφτεται με διαφορετικό τρόπο κάποιες πλευρές της εμπειρίας του, με αποτέλεσμα να παράγεται νέα γνώση και νέα κατανόηση τόσο για τον συνεντευκτή όσο και για τον συνεντευξιαζόμενο (βλ. Curtis and Curtis 2011).

Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις απαιτούν προσεκτική προετοιμασία και σχεδιασμό. Ο ερευνητής πρέπει να σκεφτεί από ποιους θα πάρει συνέντευξη (και γιατί), πώς θα προσελκύσει τους συμμετέχοντες, πώς θα ηχογραφήσει και θα απομαγνητοφωνήσει τη συνέντευξη, ποιο στίλ συνέντευξης θα χρησιμοποιήσει και τι θα ρωτήσει τους συνεντευξιαζόμενους. Σε αυτό το υποκεφάλαιο θα παρουσιάσω (1) τα γενικά χαρακτηριστικά των ημιδομημένων συνεντεύξεων, (2) τον οδηγό της συνέντευξης και (3) την ηχογράφηση και την απομαγνητοφώνησή της.

Γενικά χαρακτηριστικά των ημιδομημένων συνεντεύξεων

Στην ημιδομημένη συνέντευξη ο ερευνητής έχει την ευκαιρία να ακούσει τον συμμετέχοντα να μιλά για μια συγκεκριμένη πλευρά της ζωής ή των εμπειριών του. Τα ερωτήματα που θέτει ο ερευνητής λειτουργούν ως σημεία εκκίνησης που ενθαρρύνουν τον συμμετέχοντα να μιλήσει. Αυτό το στιλ συνέντευξης περιγράφεται ορισμένες φορές ως μη κατευθυντικό. Ωστόσο, έχει σημασία να αναγνωρίσουμε πως εκείνος που καθοδηγεί τη συνέντευξη είναι ο ερευνητής, μέσω του *ερευνητικού ερωτήματος*. Μέσα από τις δικές του ερωτήσεις και τα δικά του σχόλια ο συνεντευκτής κατευθύνει τη συνέντευξη προκειμένου να αποκτήσει το είδος των δεδομένων που θα απαντήσουν στο ερευνητικό του ερώτημα. Ο συνεντευκτής πρέπει να βρίσκει τη σωστή ισορροπία και από τη μια πλευρά να διατηρεί τον έλεγχο της συνέντευξης και της πορείας της ενώ από την άλλη να προσφέρει στον συνεντευξιαζόμενο την ευκαιρία να επαναπροσδιορίσει το υπό εξέταση θέμα, ανοίγοντας έτσι νέους δρόμους σκέψης για τον ερευνητή. Η διαδικασία αυτή μπορεί να είναι δύσκολη. Ένας προσεκτικά δομημένος *οδηγός της συνέντευξης* μπορεί να βοηθήσει μέχρι ένα ορισμένο σημείο τον συνεντευκτή να μη χάσει τον προσανατολισμό που καθορίζεται από το αρχικό ερευνητικό ερώτημα (βλ. παρακάτω).

Οι ερευνητές, για να βοηθήσουν τον συμμετέχοντα να μιλήσει ελεύθερα και ανοιχτά και για να διευρύνουν τη δική τους κατανόηση για όσα διαμείβονται στη συνέντευξη, καλό είναι να αναλογίζονται την πιθανή επίδραση των δικών τους κοινωνικών ταυτοτήτων (φύλο, κοινωνική τάξη, εθνική ταυτότητα, εθνικότητα, ηλικία κλπ.) στον συνεντευξιαζόμενο. Πρέπει επίσης να είναι εξοικειωμένοι με το πολιτισμικό περιβάλλον του συμμετέχοντα και τη σημασία που έχει η «συνέντευξη» σε αυτό το περιβάλλον. Για παράδειγμα, ένας μεσήλικος επαγγελματίας μπορεί να αισθάνεται πιο άνετα με μια επίσημη συνέντευξη από ό,τι ένας άνεργος νέος, γιατί ο άνεργος ενδεχομένως να έχει συνδέσει αυτού του είδους τις συνεντεύξεις με τη δυσπιστία των κρατικών υπηρεσιών και τις επικριτικές αξιολογήσεις. Ο ερευνητής πρέπει να γνωρίζει τι σημαίνει η συνέντευξη για τον συνεντευξιαζόμενο ώστε να κατανοήσει πλήρως τη συμβολή του.

Ο ερευνητής πρέπει επίσης να έχει επίγνωση της γλωσσικής ποικιλότητας. Ο ίδιος όρος μπορεί να μη σημαίνει το ίδιο πράγμα για όλους τους συνεντευξιαζόμενους. Στις ημιδομημένες συνεντεύξεις η έμφαση δίνεται στο νόημα και όχι στη λεξική διαφοροποίηση. Αυτό σημαίνει ότι ο ερευνητής πρέπει να προσπαθεί να κατανοεί τι *εννοεί* ο συνεντευξιαζόμενος με όσα

λέει και όχι πώς επιλέγει να εκφραστεί (η ανάλυση λόγου αποτελεί εξαίρεση – βλ. Κεφάλαια 6 και 7). Πρέπει επίσης να λαμβάνεται υπόψη η ενδεικτική φύση της γλώσσας, δηλαδή το γεγονός ότι οι σημασίες των λέξεων εξαρτώνται από τα συμφοραζόμενα στα οποία εμφανίζονται. Για παράδειγμα, η έκφραση «περιμένω αιώνες» μπορεί να αναφέρεται σε ένα εικοσάλεπτο περίπου εάν κάποιος περιμένει το λεωφορείο, αλλά μπορεί να σημαίνει και μήνες ή χρόνια αν αναφέρεται κανείς στην αγορά ενός σπιτιού.

Η ημιδομημένη συνέντευξη εξαρτάται, ίσως περισσότερο από άλλα είδη συνέντευξης, από τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ συνεντευκτή και συνεντευξιαζόμενου. Πρόκειται, ωστόσο, για μια κάπως αμφίσημη διεργασία. Αυτό συμβαίνει γιατί συνδυάζει τα χαρακτηριστικά της επίσημης συνέντευξης (π.χ., καθορισμένο χρονικό όριο, καθορισμένοι ρόλοι «συνεντευκτή» και «συνεντευξιαζόμενου», ύπαρξη συγκεκριμένου οδηγού) με τα χαρακτηριστικά μιας ανεπίσημης κουβέντας, όπως, π.χ., ο ανοιχτός χαρακτήρας των ερωτήσεων και η έμφαση στην αφήγηση και στην εμπειρία. Οπότε, να μην η σχέση ανάμεσα στον συνεντευκτή και στον συνεντευξιαζόμενο μπορεί να εδραιωθεί γρήγορα, αλλά μπορεί και να διαρραγεί ξαφνικά αν γίνει εμφανέστερος ο ρόλος του συνεντευκτή ως ερευνητή. Αυτή η ρήξη μπορεί να συμβεί κατά τη διάρκεια της συνέντευξης αν, για παράδειγμα, ο συνεντευκτής χρειαστεί να ελέγξει το μηχάνημα ηχογράφησης, υπενθυμίζοντας έτσι στον συνεντευξιαζόμενο ότι του «παίρνουν συνέντευξη». Μπορεί επίσης να συμβεί και μετά τη συνέντευξη, στην περίπτωση, για παράδειγμα, που ο συνεντευξιαζόμενος διαβάσει την απομαγνητοφώνηση της συνέντευξης και διαπιστώσει ότι αποκάλυψε πολλά στοιχεία για τον εαυτό του σε σχέση με τον συνεντευκτή που αποκάλυψε πολύ λίγα, σε μια περίπτωση που εκείνη τη στιγμή φαινόταν να είναι μια «κανονική» συζήτηση. Η ημιδομημένη συνέντευξη απαιτεί ευαισθησία και δεοντολογικό χειρισμό της σχέσης ανάμεσα στον συνεντευκτή και στον συνεντευξιαζόμενο. Οι συνεντευκτές δεν πρέπει να εκμεταλλεύονται τον ανεπίσημο χαρακτήρα της συνέντευξης ενθαρρύνοντας τον συνεντευξιαζόμενο να αποκαλύψει περισσότερες πληροφορίες από όσες θα τον έκαναν να αισθάνεται άνετα μετά.

Ο οδηγός της συνέντευξης

Ο οδηγός μιας ημιδομημένης συνέντευξης βασίζεται σε έναν σχετικά μικρό αριθμό ανοιχτών ερωτήσεων. Είναι καλό να ξεκινά κανείς με πιο γενικές ερωτήσεις και να προχωρά σιγά σιγά στα πιο προσωπικά ζητήματα όταν η

σχέση θα έχει εδραιωθεί. Ορισμένοι ερευνητές προτιμούν να προσδιορίζουν συνοπτικά θέματα σε τίτλους, αντί για συγκεκριμένες ερωτήσεις, με βάση τα οποία διατυπώνουν στη συνέχεια τις ερωτήσεις τους. Αυτή η μέθοδος επιτρέπει στους ερευνητές να συμπεριλάβουν τους όρους και τις έννοιες των ίδιων των συμμετεχόντων στη διατύπωση των ερωτήσεων προσαρμόζοντάς τες με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι καταλληλότερες και πιο σχετικές για τον συνεντευξιαζόμενο. Ωστόσο, το πρόβλημα με τη χρήση συνοπτικών θεμάτων σε τίτλους είναι ότι, λόγω της έντονης εμπλοκής τους στη διαδικασία της συνέντευξης, οι ερευνητές μπορεί να διατυπώσουν ερωτήσεις που είναι λιγότερο ανοιχτές και πιο κατευθυντικές από όσο χρειάζεται. Καλύτερη διατύπωση των ερωτήσεων μπορεί να προκύψει από την προσεκτική σκέψη και εξέταση εναλλακτικών εκδοχών πριν από τη συνέντευξη, ειδικά στην περίπτωση που ο συνεντευκτής δεν έχει ιδιαίτερη εμπειρία. Ωστόσο, μια καλή ιδέα είναι η αναδιατύπωση των σχολίων του συνεντευξιαζόμενου και η ενσωμάτωσή τους στις επόμενες ερωτήσεις, καθ' όλη τη διάρκεια της συνέντευξης. Με τον τρόπο αυτό ο συνεντευξιαζόμενος καταλαβαίνει ότι ο συνεντευκτής όντως τον ακούει και ο συνεντευκτής έχει την ευκαιρία να διαπιστώσει εάν όντως έχει καταλάβει σωστά τον συνεντευξιαζόμενο. Επιπλέον, διασφαλίζεται έτσι η συνέχεια και η συνοχή της συνέντευξης. Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις μπορεί να διαρκούν από περίπου 40 λεπτά έως δύο ώρες, ανάλογα με το θέμα καθώς και με την προθυμία και την ικανότητα του συνεντευξιαζόμενου να μιλά για τις εμπειρίες του σε βάθος και με λεπτομέρειες. Παρ' όλα αυτά, κατά την έναρξη της συνέντευξης είναι καλό να συμφωνείται με τον συνεντευξιαζόμενο ένα χρονικό πλαίσιο.

Ένας καλός τρόπος για να αποκτήσει κανείς λεπτομερείς και ολοκληρωμένες περιγραφές από τους συνεντευξιαζόμενους είναι να εκφράζει άγνοια. Η αφέλεια του συνεντευκτή ενθαρρύνει τον συνεντευξιαζόμενο να «εκφράσει το αυτονόητο» και έτσι να αναδείξει κατά τα άλλα σιωπηρές παραδοχές και προσδοκίες. Η διαδικασία αυτή είναι εξαιρετικά διαφωτιστική. Ένας άλλος τρόπος για να ενθαρρύνει κανείς τους συνεντευξιαζόμενους να μιλήσουν περισσότερο είναι να ζητά παραδείγματα για τα διάφορα συμβάντα ή τις εμπειρίες. Αυτός ο τρόπος είναι ιδιαίτερα χρήσιμος όταν γίνεται αναφορά σε αφηρημένες ιδέες ή γενικές απόψεις. Για παράδειγμα, εάν ο συνεντευκτής ακούσει τον συνεντευξιαζόμενο να λέει πως οι άνθρωποι δεν τον παίρνουν στα σοβαρά, μπορεί να του ζητήσει να δώσει συγκεκριμένο παράδειγμα μιας περίπτωσης που ένιωσε έτσι και του τρόπου αντιμετώπισης που ακολούθησε.

Ένας άλλος τρόπος για να εκμαιεύσει κανείς ποικίλες και πιο πλούσιες περιγραφές από τους συνεντευξιαζόμενους είναι να χρησιμοποιεί ερεθίσματα, όπως αποσπάσματα ταινιών, άρθρα εφημερίδων ή φωτογραφίες, που θα δώσουν έναυσμα και θα εστιάσουν τη συζήτηση. Εναλλακτικά, ο συνεντευκτής μπορεί επίσης να ζητήσει από τον συνεντευξιαζόμενο να φέρει ο ίδιος εικόνες ή αντικείμενα με προσωπική σημασία, ώστε να μιλήσει στη συνέχεια για τη σημασία τους κατά τη διάρκεια της συνέντευξης (για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Κεφάλαιο 13). Με τον τρόπο αυτό τα δεδομένα που παράγονται κατά τη διάρκεια της συνέντευξης πιθανότατα θα προσφέρουν πυκνότερες περιγραφές σχετικά με τις εμπειρίες, τις μνήμες και τα συναισθήματα των συνεντευξιαζόμενων και θα είναι πολύ λιγότερο αφηρημένα και απρόσωπα.

Ο Spradley (1979) συνέταξε έναν χρήσιμο οδηγό για τη διατύπωση τεσσάρων διαφορετικών ειδών ερωτήσεων: περιγραφικών, δομικών, αντιθετικών και αξιολογικών.

- Οι *περιγραφικές* ερωτήσεις καλούν τον συνεντευξιαζόμενο να παράσχει μια γενική περιγραφή για το «τι συνέβη» ή «περί τίνος πρόκειται». Με αυτές τις ερωτήσεις ζητούνται βιογραφικές πληροφορίες (π.χ., «Με τι ασχολείσαι;»), αφηγήσεις (π.χ., «Τι συνέβη εκείνη τη μέρα;»), προσωπικές ιστορίες (π.χ., «Γιατί αποφάσισες να ζήσεις στο Λονδίνο;») κλπ.
- Οι *δομικές* ερωτήσεις αφορούν τον τρόπο με τον οποίο οργανώνει ο συνεντευξιαζόμενος τη γνώση του. Οι ερωτήσεις καλούν τον συνεντευξιαζόμενο να εντοπίσει κατηγορίες και νοηματικά πλαίσια που χρησιμοποιεί για να κατανοήσει τον κόσμο. Εδώ μπορούμε να θέσουμε ερωτήματα όπως, π.χ., «Τι σημαίνει να είναι κανείς αθώο θύμα μιας εγκληματικής πράξης;» ή «Πώς αποφάσισες να κάνεις τεστ αντισωμάτων για HIV;»
- Οι *αντιθετικές* ερωτήσεις επιτρέπουν στον συνεντευξιαζόμενο να πραγματοποιεί συγκρίσεις μεταξύ συμβάντων και εμπειριών. Για παράδειγμα, μπορούμε να ρωτήσουμε: «Θα προτιμούσες να καταγγείλεις μια εγκληματική πράξη και να διακινδυνεύσεις να γίνεις στόχος αντεκδίκησης ή να σωπάσεις αλλά να παραμείνεις ασφαλής;» ή «Προτιμούσες τη δουλειά στον δημόσιο ή στον ιδιωτικό τομέα;».
- Οι *αξιολογικές* ερωτήσεις αφορούν τα συναισθήματα του συνεντευξιαζόμενου απέναντι σε κάποιον ή σε κάτι. Μπορούμε να διατυπώσουμε την ερώτηση αόριστα και να ρωτήσουμε «Πώς αισθάνθηκες γι' αυτό;» ή μπορούμε να γίνουμε σαφέστεροι ρωτώντας για ένα συγκεκριμένο συναίσθημα (π.χ., «Φοβήθηκες όταν πήρες την εξέταση αίματος;»).

Τέλος, πρέπει να είμαστε σίγουροι πως οι ερωτήσεις που θα τεθούν θα έχουν νόημα για τους συμμετέχοντες. Οι ερευνητές που ασχολούνται με διαπολιτισμικά ζητήματα επιστούν την προσοχή στο γεγονός ότι δεν έχουν νόημα όλες οι ερωτήσεις σε όλα τα πολιτισμικά πλαίσια. Για παράδειγμα, ο Deutscher (1978) μας θυμίζει την παρατήρηση του Lerner ότι οι υποθετικές ερωτήσεις («Τι θα έκανες αν...») μπορεί να θεωρούνται ανάξιες προσοχής για κάποιους (π.χ., για τους Γάλλους), αλλά μη προβληματικές για κάποιους άλλους (π.χ., για τους Βορειοαμερικανούς). Ο συνεντευκτής πρέπει να έχει επίγνωση των παραδοχών που υποκρύπτουν οι ερωτήσεις του και να δίνει προσοχή στον τρόπο που ο συνεντευξιαζόμενος ανταποκρίνεται σε αυτές. Για παράδειγμα, η ερώτηση που θέτουμε μπορεί να προϋποθέτει κάποιο είδος αυτενέργειας [agency] εκ μέρους του συνεντευξιαζόμενου (π.χ., «Γιατί το έκανες αυτό;», «Πώς αποφάσισες να το κάνεις αυτό;»), ενώ οι συνεντευξιαζόμενοί μας ενδέχεται να μην αισθάνονται ότι είχαν τη δυνατότητα να αυτενεργήσουν. Ως αποτέλεσμα αυτής της αναντιστοιχίας, η ερώτηση μπορεί να μην έχει νόημα για τον συνεντευξιαζόμενο και μπορεί απλώς να απαντήσει «Δεν ξέρω» ή «Απλά το έκανα». Στην περίπτωση αυτή, αντί να προχωρήσουμε στο επόμενο ερώτημα, ίσως έχει νόημα να συνεχίσουμε με μια ευθεία ερώτηση για το κατά πόσο ο συνεντευξιαζόμενος συμφωνεί με τη βασική παραδοχή της αρχικής ερώτησης, ρωτώντας, για παράδειγμα: «Πίστευες πως είχες τη δυνατότητα επιλογής;».

Ηχογράφηση και μετεγγραφή της συνέντευξης

Για να μπορεί να γίνει πλήρης ανάλυση των δεδομένων είναι απαραίτητη η ηχογράφηση ή η βιντεοσκόπηση και στη συνέχεια η μετεγγραφή της συνέντευξης. Στις περισσότερες ποιοτικές μεθόδους ανάλυσης το υλικό καταγράφεται κατά λέξη ή σχεδόν κατά λέξη. Οι σημειώσεις κατά τη διάρκεια της συνέντευξης δεν μπορούν να υποκαταστήσουν την πλήρη καταγραφή μέσω ηχογράφησης. Εξάλλου, οι σημειώσεις αποσπών την προσοχή και του συνεντευξιαζόμενου και του συνεντευκτή, εμποδίζουν την οπτική επαφή και τη μη λεκτική επικοινωνία και δεν διευκολύνουν την εδραίωση της σχέσης μεταξύ συνεντευξιαζόμενου και συνεντευκτή. Ωστόσο, η ηχογράφηση μπορεί επίσης να επηρεάσει όσα λέγονται. Οι συμμετέχοντες ενδέχεται να μην αισθάνονται εντελώς άνετα και χαλαρά, εξαιτίας της παρουσίας του μαγνητοφώνου ή, ακόμη χειρότερα, της βιντεοκάμερας. Ο ερευνητής πρέπει να εξηγήσει τους λόγους για τους οποίους γίνεται η ηχογράφηση και τον

τρόπο με τον οποίο θα χρησιμοποιηθεί. Καλό είναι, επίσης, να δίνεται στον συνεντευξιαζόμενο ένα αντίγραφο της μετεγγραφής, αν αυτό είναι δυνατόν. Ο ερευνητής μπορεί επίσης να ζητήσει από τον συνεντευξιαζόμενο να σχολιάσει το κείμενο, χρησιμοποιώντας αυτά τα σχόλια ως επιπλέον δεδομένα.

Εάν η συνέντευξη ηχογραφηθεί, ο ερευνητής πρέπει να φροντίσει να τοποθετήσει το μαγνητόφωνο σε σημείο που να διασφαλίζει καθαρό ήχο, π.χ., πάνω στο τραπέζι, ανάμεσα στον συνεντευξιαζόμενο και στον συνεντευκτή. Αυτή η θέση επιτρέπει στον συνεντευκτή να ρίχνει μια ματιά στη συσκευή για να βεβαιώνεται πως η συνέντευξη καταγράφεται. Επίσης, του επιτρέπει να προσαρμόζει τη θέση του μαγνητόφωνου εάν χρειάζεται. Ο ερευνητής πρέπει οπωσδήποτε να ελέγξει πριν από τη συνέντευξη αν το μαγνητόφωνο λειτουργεί και είναι καλό να χρησιμοποιεί καινούριες μπαταρίες σε κάθε νέα συνέντευξη. Είναι εξαιρετικά δυσάρεστο να διαπιστώνει κανείς πως η συνέντευξη μιας ολόκληρης ώρας δεν ηχογραφήθηκε ή ηχογραφήθηκε τόσο άσχημα που δεν ακούγεται. Κακή ηχογράφιση σημαίνει επίσης περισσότερο χρόνο μετεγγραφής.

Υπάρχουν διάφοροι τρόποι μετεγγραφής μιας συνέντευξης. Εάν μας ενδιαφέρουν οι λεπτές αποχρώσεις της αλληλεπίδρασης μεταξύ συνεντευκτή και συνεντευξιαζόμενου πρέπει να μετεγγράψουμε τον λόγο αλλά και τον τρόπο εκφοράς του, συμπεριλαμβάνοντας, δηλαδή, τυχόν παύσεις, διακοπές, επιτονισμό, ένταση της φωνής κλπ. Για την καταγραφή αυτών των χαρακτηριστικών του λόγου χρησιμοποιούνται *σύμβολα μετεγγραφής*. Κάποια σύμβολα μετεγγραφής που χρησιμοποιούνται συχνά είναι αυτά που δημιουργήθηκαν από την Gail Jefferson. Οδηγίες για το είδος αυτό των συμβόλων μπορεί να βρει κανείς στα βιβλία των Potter και Wetherell (1987/2009) και Atkinson και Heritage (1984). Οι Curtis και Curtis (2011: 42) παρουσιάζουν μια πολύ χρήσιμη λίστα από τα πιο κοινά σύμβολα. Η λίστα αυτή περιλαμβάνει τις παύσεις που μετρώνται σε δέκατα δευτερολέπτου (π.χ., 2,5), τα κεφαλαία γράμματα που σημαίνουν αύξηση της έντασης της φωνής (π.χ., ΑΛΛΑ), το σύμβολο των μοιρών που σημαίνει μείωση της έντασης (π.χ., °αλλά°), την υπογράμμιση που δηλώνει έμφαση (π.χ., αλλά), τη διπλή τελεία που δηλώνει διάρκεια του φθόγγου (π.χ., α::λλά), τις παρενθέσεις που δηλώνουν πως ο μετεγγραφέας δεν ήταν σίγουρος για κάποιο φθόγγο ή λέξη (π.χ. (αλλά)), τις άδειες παρενθέσεις που δηλώνουν πως ο μετεγγραφέας δεν ήταν καθόλου σίγουρος για το τι λέχθηκε (π.χ. ()), το διπλό «h» που δηλώνει αισθητή εκπνοή (hh) και την περιγραφή σε παρένθεση όλων των υπόλοιπων ήχων που ακούγονται (π.χ. (αναστεναγμός)). Η λεπτομερής μετεγγραφή είναι απαραίτητη στην ανάλυση της συνομιλίας

και σε ορισμένα είδη ανάλυσης λόγου. Εάν ενδιαφερόμαστε μόνο για το περιεχόμενο της συνέντευξης δεν χρειάζεται να καταγράψουμε τα μη γλωσσικά χαρακτηριστικά του λόγου. Στην περίπτωση αυτή αρκεί να μετεγγράψουμε όσα λέγονται (τις λέξεις). Αυτού του είδους η καταγραφή θα ήταν, για παράδειγμα, κατάλληλη για μια ανάλυση βασισμένη στη θεμελιωμένη θεωρία. Ωστόσο, ακόμη και σε αυτή την περίπτωση θα πρέπει να αποφασίσουμε τι θέλουμε να συμπεριλάβουμε. Για παράδειγμα, μπορεί να θέλουμε να καταγράψουμε τις ανολοκλήρωτες προτάσεις, την αποτυχημένη έναρξη προτάσεων, τα γέλια ή την επανάληψη λέξεων. Εναλλακτικά, μπορεί να θέλουμε να έχουμε μια πιο «τακτοποιημένη» μετεγγραφή – εξαρτάται από το τι σκοπεύουμε να κάνουμε με το απομαγνητοφωνημένο κείμενο. Αυτό σημαίνει πως η απόφασή μας για το είδος μετεγγραφής που θα χρησιμοποιήσουμε εξαρτάται από το ερευνητικό μας ερώτημα και τη μέθοδο ανάλυσης που έχουμε επιλέξει. Πρέπει, ωστόσο, να λάβουμε υπόψη ότι όλα τα είδη μετεγγραφής αποτελούν μορφή μετάφρασης της ομιλίας σε κάτι διαφορετικό (βλ. επίσης Willig 2012a: Κεφάλαιο 4). Το κείμενο της μετεγγραφής δεν μπορεί ποτέ να είναι πιστή αντανάκλαση της ίδιας της συνέντευξης.

Συμμετοχική παρατήρηση

Η «παρατήρηση» είναι συστατικό στοιχείο πολλών ερευνητικών δραστηριοτήτων. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι χωρίς τη διενέργεια κάποιου είδους παρατήρησης ο ερευνητής δεν θα ήταν σε θέση να πραγματοποιήσει κανένα είδος έρευνας. Σε αυτό το υποκεφάλαιο, ωστόσο, μας ενδιαφέρει η «παρατήρηση» ως μέθοδος συλλογής δεδομένων. Ο Flick (1998: 137) αναφέρει πέντε κριτήρια που καθορίζουν το είδος της παρατήρησης: Τον βαθμό κατά τον οποίο η παρατήρηση είναι συγκαλυμμένη, τον βαθμό συστηματικότητας (ή τυποποίησης) που παρουσιάζει, εάν λαμβάνει χώρα σε φυσικό περιβάλλον ή όχι, εάν ο παρατηρητής συμμετέχει στη δραστηριότητα που είναι αντικείμενο παρατήρησης και ο βαθμός κατά τον οποίο περιλαμβάνει αυτοπαρατήρηση (ή αναστοχαστικότητα). Το είδος της μεθόδου παρατήρησης που μας ενδιαφέρει εδώ είναι η *συμμετοχική παρατήρηση*. Η παρατήρηση αυτή συνήθως λαμβάνει χώρα σε φυσικά περιβάλλοντα (π.χ., σε σχολείο, νοσοκομείο, μπαρ ή κλαμπ), όπου ο παρατηρητής μπορεί να διεξάγει την έρευνα είτε κρυφά είτε φανερά ως ερευνητής. Συνήθως περιλαμβάνει κάποια τουλάχιστον αυτοπαρατήρηση (βλ. *αναστοχαστικότητα*,

σελ. 50), ενώ οι παρατηρήσεις συνήθως δεν είναι τυποποιημένες (δηλαδή, δεν είναι συστηματικές), τουλάχιστον στα πρώιμα στάδια της έρευνας. Στη συμμετοχική παρατήρηση ο ερευνητής παίρνει μέρος σε διάφορες δραστηριότητες, όπως η συμμετοχή, η τεκμηρίωση, η (ανεπίσημη) συνέντευξη και ο αναστοχασμός. Ο ερευνητής καλείται να διατηρήσει μια ισορροπία ανάμεσα στη συμμετοχή και στην παρατήρηση. Με άλλα λόγια, ο ερευνητής πρέπει να εμπλέκεται αρκετά ούτως ώστε να καταλαβαίνει τι συμβαίνει, αλλά ταυτόχρονα να είναι αρκετά αποστασιοποιημένος ώστε να μπορεί να στοχάζεται το υπό εξέταση φαινόμενο. Αυτή η ισορροπία ίσως αποδειχθεί εξαιρετικά δύσκολη, ειδικά όταν η έρευνα ασχολείται με ένα συναισθηματικά φορτισμένο θέμα. Για παράδειγμα, είναι ενδεχομένως ευκολότερο να διατηρήσουμε αναστοχαστική απόσταση όταν παρατηρούμε τους επισκέπτες σε μια αίθουσα τέχνης από ό,τι είναι στην περίπτωση της συμμετοχικής παρατήρησης σε μια μονάδα εντατικής θεραπείας. Στο βιβλίο τους για τους οπαδούς ποδοσφαίρου ο Marsh κ. συν. (1978: 119) μας θυμίζουν τη σημασία της συναισθηματικής εμπλοκής στη συμμετοχική παρατήρηση (η έμφαση στο πρωτότυπο):

Πρέπει να σημειωθεί εδώ κάτι για τη συμμετοχική παρατήρηση. Πολλοί φαίνεται να πιστεύουν πως αυτό το είδος μεθοδολογίας σημαίνει απλώς να παρίσταται κανείς στα γεγονότα και να βλέπει τι συμβαίνει – το στοιχείο της συμμετοχής φαίνεται να μένει εκτός. Όμως, η εμπλοκή στη δράση, όσο συγκερατημένη κι αν είναι, αποτελεί βασική προϋπόθεση. Πρέπει κανείς όχι μόνο να παρατηρεί τι συμβαίνει, αλλά και να αισθάνεται πώς είναι να βρίσκεται κάποιος στη συγκεκριμένη κοινωνική κατάσταση/συνθήκη. Αυτή η βιωματική πλευρά δεν επιτυγχάνεται από έναν τελείως αδιάφορο θεατή. Επιτυγχάνεται μέσα από μια προσπάθεια να μοιραστεί κανείς τον ενθουσιασμό και τα συναισθήματα που, για τους οπαδούς του ποδοσφαίρου, αποτελούν συστατικά στοιχεία της «ηλεκτρισμένης» ατμόσφαιρας, του πιο σημαντικού χαρακτηριστικού ενός σαββατιάτικου απογεύματος.

Ο συμμετοχικός παρατηρητής πρέπει να κρατά λεπτομερείς σημειώσεις για κάθε παρατήρηση που κάνει. Σε ορισμένα περιβάλλοντα είναι καλό να διαχωρίζεται το στάδιο της παρατήρησης από το στάδιο της καταγραφής, κυρίως όταν η συμμετοχή στις υπό εξέταση δραστηριότητες απαιτεί την ολοκληρωτική προσοχή του ερευνητή. Η καταγραφή σημειώσεων στην περίπτωση αυτή θα πρέπει να γίνεται αργότερα. Ωστόσο, έχει σημασία ο ερευνητής να καταγράφει τις παρατηρήσεις του όσο το δυνατόν γρηγορότερα. Με τον τρόπο αυτό δεν θα διατρέχει τον κίνδυνο να ξεχάσει

όσα παρατήρησε ή να αλλάξει τον τρόπο που βλέπει τα πράγματα μετά από ένα διάστημα αναστοχασμού. Οι πρώτες εντυπώσεις είναι δύσκολο να ανακτηθούν. Οι σημειώσεις πάνω στις παρατηρήσεις του ερευνητή πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο λεπτομερείς και να περιλαμβάνουν κατά λέξη (ή σχεδόν κατά λέξη) αποσπάσματα όσων λέγονται και συγκεκριμένες περιγραφές του περιβάλλοντος, των ατόμων και των περιστατικών. Ειδικά στα πρώτα στάδια της έρευνας, ο ερευνητής πρέπει να προσέχει να μην αποκλείει παρατηρήσεις που του φαίνονται ασήμαντες τη στιγμή εκείνη, καθώς μπορεί να αποδειχθεί ότι περιέχουν σημαντικές πληροφορίες, η αξία των οποίων μπορεί να αναδειχθεί σε μεταγενέστερα στάδια της έρευνας.

Ορισμένοι ερευνητές θεωρούν πως είναι χρήσιμο να αντιμετωπίζουν τις σημειώσεις από τις παρατηρήσεις τους με άξονα την εστίασή τους. Στην περίπτωση αυτή το μεγαλύτερο μέρος της καταγραφής επικεντρώνεται σε αυτές καθαυτές τις παρατηρήσεις που έκαναν. Οι σημειώσεις αυτές περιλαμβάνουν περιγραφές για το περιβάλλον, τα συμβάντα και τα άτομα καθώς και αποσπάσματα ή/και περιλήψεις όσων ειπώθηκαν. Αυτές οι σημειώσεις μπορούν να ονομαστούν «ουσιώδεις». Μια άλλη κατηγορία σημειώσεων αφορά την ίδια τη διαδικασία της παρατήρησης. Οι σημειώσεις αυτές αφορούν τον ρόλο του ερευνητή στην έρευνα, τη σχέση του με τους άλλους συμμετέχοντες και τα προβλήματα που αντιμετώπισε στο πεδίο, π.χ., τυχόν δυσκολίες που αφορούν τη διαπραγμάτευση των ρόλων. Αυτές οι σημειώσεις ονομάζονται «μεθοδολογικές». Τέλος, ο ερευνητής μπορεί να θέλει να καταγράψει τυχόν θεματικές, συνδέσεις ή μοτίβα που προκύπτουν, ξεκινώντας ουσιαστικά την ανάλυση των δεδομένων και την παραγωγή θεωρίας. Αυτές οι σημειώσεις μπορούν να ονομαστούν «αναλυτικές».

Κάποιες προσεγγίσεις στη συμμετοχική παρατήρηση *συνδυάζουν* τη συλλογή και την ανάλυση δεδομένων. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο η συμμετοχική παρατήρηση χρησιμοποιείται στην ηθογενή [ethogenic] έρευνα. Στην περίπτωση αυτή, οι αναλυτικές σημειώσεις είναι εκτενείς και σταδιακά πιο σύνθετες. Σε άλλες προσεγγίσεις, τα στάδια της συλλογής και της ανάλυσης δεδομένων *διαχωρίζονται* και η περίοδος συλλογής των δεδομένων ακολουθείται από μια περίοδο ανάλυσης των σημειώσεων που περιλαμβάνουν τις παρατηρήσεις του ερευνητή. Στη συνέχεια, η προκαταρκτική ανάλυση των δεδομένων δίνει τη θέση της σε ένα άλλο στάδιο συλλογής δεδομένων, αυτή τη φορά πιο εστιασμένο κλπ. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιείται η συμμετοχική παρατήρηση στη θεμελιωμένη θεωρία. Μια τρίτη προσέγγιση στη συμμετοχική παρατήρηση περιλαμβάνει μια περίοδο συλλογής δεδομένων που ακολουθείται από την ανάλυσή τους. Αυτή η προ-

σέγγιση είναι κατάλληλη όταν ο ερευνητής δεν διαθέτει πολύ χρόνο ή όταν για κάποιο λόγο δεν μπορεί να επιστρέψει στο πεδίο.

Οι δύο πρώτες προσεγγίσεις (ο *συνδυασμός* συλλογής και ανάλυσης δεδομένων και ο *διαχωρισμός* των δύο) προϋποθέτουν αυτό που ονομάζεται εστιασμένη παρατήρηση. Στην εστιασμένη παρατήρηση εντοπίζεται μια συγκεκριμένη πλευρά του φαινομένου και η παρατήρηση επικεντρώνεται εντατικά σε αυτή την πλευρά. Η εστιασμένη παρατήρηση προχωρά πέραν μιας καθαρά περιγραφικής προσέγγισης στην παρατήρηση. Χρησιμοποιεί ως βάση τις ανακλύπτουσες θεωρητικές διατυπώσεις και έχει στόχο να «δοκιμάσει» τις υποθέσεις του ερευνητή με βάση την πραγματικότητα. Για παράδειγμα, εάν θεωρούμε ότι στα δεδομένα παρατήρησης έχουμε εντοπίσει ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο (π.χ., ότι οι νοσοκόμες συνήθως κάνουν διάλειμμα για τσιγάρο μετά από ιδιαίτερα στρεσογόνες και δυσάρεστες επαφές με ασθενείς), μπορεί να θέλουμε να εστιάσουμε τις παρατηρήσεις μας σε τέτοιου είδους καταστάσεις ή συμβάντα (π.χ., στρεσογόνες και δυσάρεστες επαφές με ασθενείς) για να διερευνήσουμε περαιτέρω αυτό το επαναλαμβανόμενο μοτίβο. Είναι σημαντικό, ωστόσο, να είμαστε ανοιχτοί και να διευρύνουμε αρκετά την παρατήρησή μας, ώστε να μην αποκλείουμε τυχόν παρατηρήσεις που δείχνουν προς άλλη κατεύθυνση. Η ανακλύπτουσα θεώρηση δεν πρέπει να περιορίζει την ικανότητα του ερευνητή να προσανατολίζεται και σε εναλλακτικές ερμηνείες. Επομένως, ο χειρισμός της μετάβασης από το περιγραφικό στο ερμηνευτικό επίπεδο πρέπει να γίνεται με προσοχή.

Η συμμετοχική παρατήρηση χρησιμοποιείται επίσης ευρέως στις ποιοτικές ερευνητικές μεθόδους της *εθνογραφίας* και της *έρευνας-δράσης*. Στόχος της εθνογραφικής έρευνας είναι να αποκτήσει μια εκ των έσω άποψη ορισμένων πλευρών της καθημερινής ζωής των ανθρώπων μέσα από τη συμμετοχή σε αυτήν για παρατεταμένη χρονική περίοδο, είτε φανερά είτε κρυφά. Οι εθνογράφοι συνήθως ενδιαφέρονται για συγκεκριμένες πολιτισμικές πρακτικές και τη σημασία τους για τα άτομα που συμμετέχουν σε αυτές. Επικεντρώνουν την προσοχή τους σε αυτό που οι Griffin και Bengry-Howell (2008: 16) ονομάζουν «πολιτισμική ερμηνεία» και έχουν στόχο να κατανοήσουν τις «πολιτισμικές και συμβολικές πλευρές των πράξεων των ατόμων καθώς και του περιβάλλοντος στο οποίο λαμβάνουν χώρα αυτές οι πράξεις» (για εκτενέστερη συζήτηση σχετικά με την εθνογραφία και τη συμμετοχική παρατήρηση βλ. επίσης Howitt 2010: Κεφάλαιο 5· Curtis and Curtis 2011: Κεφάλαιο 4). Η έρευνα-δράση, όπως και η εθνογραφία, ασχολείται με τις βιωμένες εμπειρίες των συμμετεχόντων στην έρευνα.

Επιπλέον, στο πλαίσιο αυτό ο ερευνητής καλείται να συνεργαστεί με τους συμμετέχοντες με σκοπό να επιφέρουν από κοινού κάποιες θετικές αλλαγές σε ορισμένες πλευρές της καθημερινής ζωής των συμμετεχόντων στην έρευνα. Η ακριβής φύση και κατεύθυνση αυτής της αλλαγής προκύπτει από την ίδια τη διαδικασία και δεν προκαθορίζεται από τον ερευνητή. Ωστόσο, η προσδοκία είναι πως, συμμετέχοντας σε μια έρευνα-δράση, ο ερευνητής θα έχει τη δυνατότητα να κατανοήσει περαιτέρω τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται η κοινωνική αλλαγή (για εκτενέστερη συζήτηση σχετικά με την έρευνα-δράση βλ. επίσης Hart and Bond 1995· Kagan et al. 2008).

Ημερολόγια

Τα ημερολόγια δεν χρησιμοποιούνται συχνά ως μέθοδος συλλογής δεδομένων στην ψυχολογική έρευνα. Ο λόγος είναι ότι η μέθοδος των ημερολογίων συνιστά πρόκληση και για τον ερευνητή και για τον συμμετέχοντα. Οι συμμετέχοντες υπόσχονται να τηρούν ένα ημερολόγιο (με τις εμπειρίες, τις δραστηριότητες και τα συναισθήματά τους) για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η τήρηση ημερολογίου έχει αναπόφευκτα επίπτωση στην καθημερινότητα του συμμετέχοντα, πιθανότητα και στις ίδιες τις εμπειρίες του· του κρατάει συντροφιά, όμως στο τέλος του σταδίου συλλογής των δεδομένων καλείται να το παραδώσει στον ερευνητή. Από την άλλη πλευρά, ο ερευνητής καλείται να έρθει αντιμέτωπος με μια άλλη πρόκληση: Να βρει συμμετέχοντες που θα είναι πρόθυμοι να κρατούν ημερολόγιο. Ορισμένα τμήματα του πληθυσμού είναι πιθανότερο να αποφασίσουν να συμμετάσχουν σε μια τέτοια έρευνα σε σχέση με άλλα. Ωστόσο, ο γραμματισμός δεν πρέπει να αποτελεί προϋπόθεση συμμετοχής σε μια τέτοια έρευνα, καθώς το γραπτό ημερολόγιο μπορεί να αντικατασταθεί από ένα μαγνητόφωνο. Μια άλλη δυνατότητα είναι το βιντεο-ημερολόγιο (για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Κεφάλαιο 13). Ο ερευνητής πρέπει να διατυπώσει μια σειρά οδηγιών που θα ακολουθούν οι συμμετέχοντες όσο κρατούν το ημερολόγιο χωρίς περιττούς περιορισμούς. Οι συμμετέχοντες ενδέχεται να έχουν διαφορετικές προσδοκίες ως προς το τι σημαίνει να γράφει κανείς ημερολόγιο για ερευνητικούς σκοπούς. Κάποιοι θα έχουν εμπειρία από το προσωπικό τους ημερολόγιο, ενώ κάποιοι άλλοι θα θεωρούν παράξενη και πιθανόν ενοχλητική την καταγραφή προσωπικών πληροφοριών. Ο ερευνητής πρέπει να προσδιορίσει το κατάλληλο μέσο επικοινωνίας για τους συμμετέχοντες. Επομένως, η ανεύρεση και η καθοδήγηση των συμμετεχόντων απαιτεί αρκετή σκέψη.

Όπως συμβαίνει και με τις συνεντεύξεις, τα ημερολόγια μπορεί να είναι λιγότερο ή περισσότερο δομημένα. Εδώ θα μας απασχολήσουν τα μη δομημένα ημερολόγια: Οι συμμετέχοντες καλούνται να κρατήσουν ημερολόγιο από τις εμπειρίες, τις δραστηριότητες και τα συναισθήματά τους σε σχέση με ένα συγκεκριμένο θέμα ή ζήτημα (π.χ., εγκυμοσύνη, σύζυγος, εργασία, χρόνια ασθένεια), *με δικά τους λόγια*. Δεν τους δίνονται ερωτήσεις ή κλίμακες βαθμολόγησης προς συμπλήρωση κάθε φορά που ολοκληρώνουν μια καταγραφή στο ημερολόγιό τους. Ωστόσο, ακόμη και στην περίπτωση των μη δομημένων ημερολογίων, ο ερευνητής πρέπει να δώσει στους συμμετέχοντες κάποιες οδηγίες σχετικά με τα εξής:

- Πόσο συχνά πρέπει να καταγράφουν πληροφορίες στο ημερολόγιο (π.χ., κάθε ώρα, ημέρα, εβδομάδα, μήνα κλπ.)
- Ποιο μέσο καταγραφής πρόκειται να χρησιμοποιηθεί (π.χ., ηχογράφηση, γραφή, φωτογράφιση, βιντεοσκόπηση κλπ.)
- Τι καταγράφεται (το αντικείμενο της έρευνας)
- Το χρονικό διάστημα που θα καλυφθεί (π.χ., μία ημέρα, μία εβδομάδα, ένας μήνας, ένα έτος κλπ.)

Αναλόγως του ερευνητικού ερωτήματος, μπορεί να υπάρχει κάποια ευελιξία σε σχέση με έναν ή και με όλους τους παραπάνω παράγοντες. Επιπλέον, ο ερευνητής μπορεί να χρειαστεί να υποδείξει στους συμμετέχοντες την έκταση των λεπτομερειών που αναμένεται να καταγράψουν σε σχέση με τις εμπειρίες τους. Ωστόσο, δεν πρέπει να είναι πολύ κανονιστικός, καθώς με τον τρόπο αυτό μπορεί να αποθαρρύνει τους συμμετέχοντες από το να πάρουν μέρος στην έρευνα. Καλό είναι ο ερευνητής να συλλέγει τις καταγραφές των ημερολογίων τακτικά (π.χ., κάθε ημέρα ή εβδομάδα), ώστε να διατηρεί επαφή με τους συμμετέχοντες, να απαντά σε τυχόν ερωτήσεις τους και να τους ενθαρρύνει να συνεχίσουν την καταγραφή στο ημερολόγιο.

Όταν χρησιμοποιείται σωστά η μέθοδος συλλογής δεδομένων με ημερολόγιο μπορεί να μας παράσχει πληροφορίες που θα ήταν πολύ δύσκολο να αποκτήσουμε με άλλο τρόπο. Τα ημερολόγια παράγουν δεδομένα που είναι χρονικά ταξινομημένα, μας αποκαλύπτουν, δηλαδή, πώς εκτυλίσσονται τα γεγονότα με τη σειρά, σε πραγματικό χρόνο. Αποφεύγονται έτσι τα προβλήματα που συνδέονται με την αναδρομική καταγραφή, η οποία μπορεί εύκολα να χρωματιστεί από τις τρέχουσες συνθήκες του συμμετέχοντα, την αναδρομική ερμηνεία γεγονότων ή τις περιπτώσεις όπου απλά ο συμμετέχων ξεχνά λεπτομέρειες. Τα ημερολόγια διευκολύνουν επίσης την πρόσβαση σε

πολύ προσωπικές πληροφορίες που μπορεί να μην ανακλύψουν στις προσωπικές συνεντεύξεις. Ωστόσο, η μέθοδος των ημερολογίων έχει χαμηλά ποσοστά συμμετοχής και υψηλά ποσοστά εγκατάλειψης, λόγω των υψηλών απαιτήσεων για τους συμμετέχοντες. Η επιτυχία της μεθόδου εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την προθυμία και τη δέσμευση που θα επιδείξουν οι συμμετέχοντες όσον αφορά την έρευνα. Υπάρχουν επίσης δεοντολογικά προβλήματα. Η τήρηση ημερολογίου ενδέχεται να καταστήσει κάποιους συμμετέχοντες πιο ευαίσθητους σε συγκεκριμένες εμπειρίες. Για παράδειγμα, η τήρηση ενός ημερολογίου πόνου μπορεί να αυξήσει τον πόνο κάποιων συμμετεχόντων. Επίσης, η τήρηση του ημερολογίου ενδέχεται να κάνει τους συμμετέχοντες να σκεφτούν πλευρές της ζωής τους οι οποίες τους είναι δυσάρεστες. Η δέσμευση που απαιτείται για την τήρηση ημερολογίου μπορεί να αυξήσει την πίεση που ασκείται στους συμμετέχοντες, ειδικά στη διάρκεια αγχογόνων επεισοδίων. Οι ερευνητές πρέπει να παρακολουθούν τις συνέπειες που ενδέχεται να έχει η τήρηση ημερολογίου στους συμμετέχοντες και να προσφέρουν υποστήριξη όπου χρειάζεται.

Ομάδες εστίασης

Η χρήση των ομάδων εστίασης ως μιας από τις διαθέσιμες τεχνικές συλλογής δεδομένων είναι πολύ πρόσφατη για τους ερευνητές που χρησιμοποιούν την ποιοτική μεθοδολογία στον χώρο της ψυχολογίας. Ωστόσο, η μέθοδος αυτή κερδίζει έδαφος με γρήγορο ρυθμό, ειδικά στην ποιοτική έρευνα στο πεδίο της ψυχολογίας της υγείας (π.χ., Wilkinson 1998). Οι ομάδες εστίασης μπορούν να χρησιμοποιηθούν αντί των ημιδομημένων συνεντεύξεων. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για ομαδικές συνεντεύξεις κατά τις οποίες η αλληλεπίδραση μεταξύ των συμμετεχόντων χρησιμοποιείται ως πηγή δεδομένων. Στην περίπτωση αυτή, ο ερευνητής αναλαμβάνει τον ρόλο του συντονιστή, καθήκον του οποίου είναι να συστήσει τους συμμετέχοντες μεταξύ τους, να παρουσιάσει την εστίαση της ομάδας (π.χ., ένα ερώτημα ή ένα ερέθισμα όπως μια διαφήμιση ή μια φωτογραφία) και να «καθοδηγεί» διακριτικά τη συζήτηση. Αυτή η «καθοδήγηση» μπορεί να σημαίνει ότι ο ερευνητής επαναφέρει περιοδικά την αρχική εστίαση της ομάδας, παρακινεί τα μέλη της ομάδας να απαντήσουν σε ζητήματα που έχουν θέσει άλλοι συμμετέχοντες ή εντοπίζει τα σημεία στα οποία συμφωνούν ή διαφωνούν τα μέλη της ομάδας. Επειδή η δυναμική μπορεί να γίνει δύσκολη στην ομάδα εστίασης, με αποτέλεσμα τα μέλη της ενδεχομένως να ταραχτούν, ο ερευνητής πρέπει

επίσης να φροντίσει ώστε να γίνουν αποδεκτοί από την ομάδα κάποιοι βασικοί κανόνες, πριν ξεκινήσει η συζήτηση. Μεταξύ των βασικών αυτών κανόνων είναι η συμφωνία πως ό,τι λέγεται στο πλαίσιο της ομάδας είναι εμπιστευτικό και δεν θα μεταφερθεί εκτός ομάδας από τους συμμετέχοντες ή ότι τα μέλη θα σέβονται και θα ακούνε το ένα το άλλο. Επίσης, ο συντονιστής πρέπει να θέσει όρια στη συζήτηση, όπως, π.χ., την αρχή και το τέλος της. Οι ομάδες εστίασης συνήθως διαρκούν μιάμιση με δύο ώρες.

Το πλεονέκτημα της ομάδας εστίασης ως μεθόδου συλλογής δεδομένων έγκειται στην ευκαιρία που δίνεται στους συμμετέχοντες να απαντούν και να σχολιάζουν τα λεγόμενα των άλλων. Με τον τρόπο αυτό, τα λεχθέντα αμφισβητούνται, επεκτείνονται, αναπτύσσονται ή εξηγούνται, με αποτέλεσμα να παράγονται για τον ερευνητή πλούσια δεδομένα που του επιτρέπουν να απαντήσει σε ερωτήματα σχετικά με το πώς διαμορφώνονται και αλλάζουν οι στάσεις ή πώς οι συμμετέχοντες κατασκευάζουν από κοινού τα νοήματα. Η ομάδα εστίασης παρέχει στοιχεία για τον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες στοιχειοθετούν τη θέση τους ή πείθονται από τους άλλους να αλλάζουν την άποψή τους. Επιπλέον, προσφέρει ένα πλαίσιο που είναι λιγότερο τεχνητό από το πλαίσιο των προσωπικών συνεντεύξεων, πράγμα που σημαίνει πως τα δεδομένα που παράγονται έχουν ίσως (πιο) μεγάλη οικολογική εγκυρότητα.

Ιδανικά οι συμμετέχοντες στις ομάδες εστίασης πρέπει να αλληλεπιδρούν με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο θα αλληλεπιδρούσαν με τους άλλους εκτός του ερευνητικού πλαισίου. Αυτό είναι πιθανότερο να συμβεί εάν οι συμμετέχοντες γνωρίζονται ήδη μεταξύ τους πριν από τη συμμετοχή τους στην ομάδα εστίασης. Η συμβολή του συντονιστή στη συζήτηση της ομάδας εστίασης έγκειται στην υποβολή μιας σειράς ερωτήσεων οι οποίες ενσωματώνουν το ερευνητικό ερώτημα που διέπει συνολικά την έρευνα. Πρόκειται για σχέση παρόμοια με αυτή που υπάρχει ανάμεσα στο ερευνητικό ερώτημα και στον οδηγό μιας ημιδομημένης συνέντευξης. Έχει υποστηριχθεί (π.χ., Flick 2006· Curtis and Curtis 2011) ότι ο συντονιστής μιας ομάδας εστίασης μπορεί επίσης να χρησιμοποιεί προκλητικές ερωτήσεις με σκοπό να προωθήσει τη συζήτηση και να ενθαρρύνει την έκφραση διαφορετικών απόψεων και θέσεων. Οι ομάδες εστίασης δεν πρέπει να περιλαμβάνουν περισσότερους από έξι ή οκτώ συμμετέχοντες. Με τον τρόπο αυτό διασφαλίζεται η ενεργός συμμετοχή των συμμετεχόντων στη συζήτηση της ομάδας, σε όλη τη φάση της συλλογής δεδομένων. Είναι εξαιρετικά δύσκολο να καταγραφεί με ακρίβεια η συζήτηση μιας ομάδας που περιλαμβάνει περισσότερους από έξι περίπου συμμετέχοντες.

Ανάλογα με το ερευνητικό ερώτημα οι ομάδες εστίασης μπορεί να είναι: (1) ομοιογενείς (όπου οι συμμετέχοντες διαθέτουν κοινά χαρακτηριστικά) ή ετερογενείς (όπου οι συμμετέχοντες διαφέρουν μεταξύ τους), (2) προϋπάρχουσες (π.χ., μια ομάδα φίλων ή συναδέλφων) ή νέες (συμμετέχοντες που δεν γνωρίζονται μεταξύ τους) και (3) άμεσα ενδιαφερόμενοι (όπου οι συμμετέχοντες έχουν κάποιο συγκεκριμένο ενδιαφέρον για το θέμα) ή αδιάφοροι (όπου οι συμμετέχοντες δεν συνδέονται ιδιαίτερα με το θέμα). Για παράδειγμα, μπορεί να μας ενδιαφέρει η εμπειρία της εγκυμοσύνης σε γυναίκες των οποίων οι σύντροφοι πέθαναν αμέσως μετά τη σύλληψη. Το ερευνητικό μας ερώτημα μπορεί να είναι «Πώς αντεπεξέρχονται στην εγκυμοσύνη τους οι γυναίκες των οποίων οι σύντροφοι πέθαναν αμέσως μετά τη σύλληψη;». Για να απαντήσουμε αυτό το ερευνητικό ερώτημα πρέπει να συγκροτήσουμε μια ομοιογενή ομάδα εστίασης (δηλαδή, γυναίκες των οποίων οι σύντροφοι πέθαναν αμέσως μετά τη σύλληψη). Η ομάδα μπορεί να είναι είτε προϋπάρχουσα (π.χ., μια ομάδα στήριξης γυναικών που βρέθηκαν σε αυτή την κατάσταση) είτε νέα (ομάδα που συγκροτήθηκε από τον ερευνητή). Οι γυναίκες της ομάδας πιθανότατα θα είναι ενδιαφερόμενες και όχι αδιάφορες, καθώς το θέμα συζήτησης στην ομάδα εστίασης αφορά την προσωπική τους ιστορία.

Παρόλο που οι ομάδες εστίασης μπορεί να μοιάζουν πιο παραγωγικές, ή τουλάχιστον πιο αποτελεσματικές, από μια προσωπική συνέντευξη, καθώς συγκεντρώνουν περιγραφές από πολλούς ανθρώπους ταυτόχρονα, δεν είναι κατάλληλες για όλα τα ερευνητικά ερωτήματα. Εάν το θέμα είναι ευαίσθητο και οι συμμετέχοντες αναμένεται να μιλήσουν για προσωπικές πλευρές της εμπειρίας τους, ενδεχομένως οι ημιδομημένες συνεντεύξεις να είναι καταλληλότερες. Η παρουσία των άλλων συμμετεχόντων δεν αυξάνει απαραίτητα τη διάθεση αποκάλυψης, παρά το γεγονός ότι οι αμοιβαίες ερωτήσεις εντός της ομάδας μπορεί να έχουν αυτό το αποτέλεσμα. Ο ερευνητής καλείται να σκεφτεί προσεκτικά τον βαθμό κατά τον οποίο το περιβάλλον της ομάδας εστίασης θα διευκολύνει ή όχι τις αποκαλύψεις σε σχέση με το ερευνητικό ερώτημα. Πρέπει επίσης να είναι ξεκάθαρος όσον αφορά τον στόχο του σχετικά με την ανάλυση των δεδομένων που προέρχονται από ομάδες εστίασης. Εάν στόχος του είναι να αποκτήσει έγκυρες και αξιόπιστες πληροφορίες για τις απόψεις και/ή τις εμπειρίες των συμμετεχόντων σε σχέση με ένα συγκεκριμένο θέμα (δηλαδή, εάν ο ερευνητικός στόχος βασίζεται στον *ρεαλισμό*), τότε θα πρέπει να χρησιμοποιήσει τεχνικές ανάλυσης που θα του επιτρέψουν να εντοπίσει και να αφαιρέσει από την ανάλυσή του τυχόν στρεβλωτικές επιδράσεις, όπως, π.χ., τα σχόλια

κυριαρχικών μελών της ομάδας ή κάποια άκρως συγκαταβατικά σχόλια. Από την άλλη πλευρά, εάν στόχος της έρευνας είναι να ανιχνεύσει κανείς τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζονται συλλογικά τα νοήματα στο πλαίσιο μιας ομάδας ή επιτυγχάνεται συναίνεση μέσα από τη συζήτηση (δηλαδή, εάν ο ερευνητικός στόχος είναι *κοινωνικοκονστρουξιονιστικός*), τότε όλα τα σχόλια είναι εξίσου χρήσιμα για την ανάλυση. Ωστόσο, και στις δύο περιπτώσεις ο ερευνητής πρέπει να δώσει μεγάλη προσοχή στη δυναμική της ομάδας. Μια ομάδα εστίασης με έξι συμμετέχοντες δεν ισοδυναμεί ποτέ με το άθροισμα έξι ατομικών συνεντεύξεων γιατί, όπως επισημαίνουν οι Kidd και Parshall (2000: 294), «Τα άτομα που βρίσκονται στο πλαίσιο μιας ομάδας ούτε μιλούν ούτε απαντούν στις ερωτήσεις με τον ίδιο τρόπο σε σύγκριση με άλλα πλαίσια». Για μια ακόμη φορά, όπως συμβαίνει και σε σχέση με τα δεδομένα που παράγονται από ημιδομημένες συνεντεύξεις, η επιλογή της κατάλληλης μεθόδου ανάλυσης για τα δεδομένα της ομάδας εστίασης εξαρτάται από το ερευνητικό ερώτημα και τον επιστημολογικό προσανατολισμό της έρευνας. Για παράδειγμα, εάν τα δεδομένα της ομάδας εστίασης προέκυψαν σε μια προσπάθεια να απαντηθεί ένα ερευνητικό ερώτημα που βασίζεται στον *ρεαλισμό*, όπως, για παράδειγμα, το ερώτημα «Τι προσδοκίες έχουν οι πρωτοετείς φοιτητές από τη φοίτησή τους στο πανεπιστήμιο;», τότε ίσως η καταλληλότερη μέθοδος ανάλυσης δεδομένων να είναι μια μορφή θεματικής ανάλυσης. Εάν όμως ο χαρακτήρας του ερευνητικού μας ερωτήματος είναι *κοινωνικοκονστρουξιονιστικός*, π.χ., «Πώς κατασκευάζουν οι πρωτοετείς φοιτητές την ταυτότητα του “φοιτητή”;», τότε καταλληλότερη θα ήταν η ανάλυση λόγου. Παρότι σπανίως χρησιμοποιούνται δεδομένα από ομάδες εστίασης για να απαντηθούν ερωτήματα φαινομενολογικού τύπου, είναι πιθανόν να θέλει ένας ερευνητής να θέσει ένα τέτοιο ερώτημα, π.χ., «Πώς είναι να μαθαίνει κανείς ότι οι γονείς του δεν είναι οι βιολογικοί του γονείς;», και να συγκροτήσει μια ομάδα εστίασης με έναν μικρό αριθμό ομοιογενών και άμεσα ενδιαφερόμενων συμμετεχόντων. Η κατάλληλη μέθοδος ανάλυσης θα ήταν, στην περίπτωση αυτή, μια μορφή φαινομενολογικής ανάλυσης (βλ. όμως Smith et al. 2009: 71-3 για ορισμένες επιφυλάξεις και συμβουλές σχετικά με τη χρήση των ομάδων εστίασης στις φαινομενολογικές έρευνες).

Η χρήση του διαδικτύου στη συλλογή ποιοτικών δεδομένων

Πρόσφατα, οι ερευνητές που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθόδους έχουν αρχίσει να χρησιμοποιούν το διαδίκτυο ως πηγή δεδομένων (βλ. Mann and Stewart 2000· Evans et al. 2008). Το διαδίκτυο παρέχει πρόσβαση σε διάφορες πηγές δεδομένων, συμπεριλαμβανομένων δεδομένων που δεν έχουν παραχθεί για ερευνητικούς σκοπούς (π.χ., ιστοσελίδες, μπλογκ, ομάδες συζήτησης, σελίδες ανακοινώσεων και δικτυακοί χώροι συζήτησης) (βλ. Robinson 2001), καθώς και σε συνεντεύξεις και συζητήσεις μέσω διαδικτύου (π.χ., με τη χρήση ηλεκτρονικών μηνυμάτων σε πραγματικό χρόνο ή τηλεδιασκέψεων και βιντεοδιασκέψεων). Για παράδειγμα, οι εθνογράφοι έχουν στρέψει την προσοχή τους στην κοινωνική δυναμική των δικτυακών κοινοτήτων (π.χ., Garcia et al. 2009) και έχει σημειωθεί αύξηση της χρήσης των εικονικών ομάδων εστίασης (βλ. Stewart and Williams 2005). Μπορεί να υποστηρίξει κανείς ότι τα δεδομένα που βασίζονται στο διαδίκτυο είναι πιθανόν να παρουσιάζουν υψηλή οικολογική εγκυρότητα, καθώς παράγονται σε ένα περιβάλλον το οποίο είναι εξαιρετικά οικείο στους χρήστες και βασίζεται σε μορφές επικοινωνίας τις οποίες γνωρίζουν καλά, σε έναν χώρο που μπορεί να θεωρηθεί ασφαλής από όσους τον χρησιμοποιούν. Από την άποψη αυτή, η χρήση του διαδικτύου για τη συλλογή δεδομένων έχει κάποια κοινά χαρακτηριστικά με τις μορφές παρατήρησης σε ένα νατουραλιστικό περιβάλλον. Επίσης, το διαδίκτυο δίνει τη δυνατότητα στον ερευνητή να διαχειριστεί τα προβλήματα του χρόνου και του χώρου. Για παράδειγμα, δεν χρειάζεται να βρίσκεται στον ίδιο χώρο με τους συμμετέχοντες στην έρευνα (π.χ., οι συνεντεύξεις ή οι ομάδες εστίασης μπορούν να διεξαχθούν μέσω τηλεδιάσκεψης). Ωστόσο, πρέπει να λαμβάνει κανείς υπόψη του και τα πιθανά μειονεκτήματα που αφορούν τη χρήση του διαδικτύου για τη συλλογή δεδομένων, όπως, για παράδειγμα, τις δυσκολίες που συνεπάγεται η διακρίβωση της αληθινής ταυτότητας των συμμετεχόντων στην έρευνα, ειδικά όταν τα δεδομένα έχουν τη μορφή γραπτών σχολίων, ή την έλλειψη μη λεκτικής επικοινωνίας που μπορεί να οδηγήσει σε παρανοήσεις ή/και παρερμηνείες όσων λέγονται. Είναι επίσης δυσκολότερο να σχετιστεί κανείς με τους άλλους όταν υπάρχει χρονική και χωρική απόσταση, παρόλο που αυτές οι αποστάσεις είναι επίσης πιθανόν να διευκολύνουν τις αποκαλύψεις λόγω της αυξημένης αίσθησης ανωνυμίας. Όπως συμβαίνει με όλες τις μεθόδους συλλογής δεδομένων, ο ερευνητής πρέπει να γνωρίζει καλά τι είναι αυτό που επιθυμεί να του απο-

καλύψουν τα δεδομένα και να φροντίζει ώστε η τεχνική συλλογής δεδομένων που χρησιμοποιεί όντως να παράγει κατάλληλα δεδομένα που θα του επιτρέψουν να απαντήσει στο ερευνητικό ερώτημα. Το πλαίσιο εντός του οποίου έχουν παραχθεί τα δεδομένα είναι σημαντικό, καθώς διαμορφώνει τον χαρακτήρα και την ποιότητα των δεδομένων και άρα καθορίζει όσα μπορούν ή δεν μπορούν να μας πουν τα δεδομένα.

Η χρήση του διαδικτύου ως εργαλείου συλλογής δεδομένων δημιουργεί συγκεκριμένα δεοντολογικά προβλήματα. Μια χρήσιμη σύνοψη αυτών των ζητημάτων περιέχεται στο Howitt (2010: 408-9). Ο Σύνδεσμος Διαδικτυακών Ερευνητών (AoIR) έχει δημοσιεύσει μια σειρά οδηγιών για τη δεοντολογική λήψη αποφάσεων στις έρευνες που αφορούν το διαδίκτυο (βλ. Ess and AoIR Ethics Working Committee 2002), ενώ η Βρετανική Ψυχολογική Εταιρεία έχει δημοσιεύσει τις δικές της οδηγίες σχετικά με τη δεοντολογική πρακτική στη διαδικτυακή ψυχολογική έρευνα (βλ. www.bps.org.uk/webethic).

Προσωπικά θα υποστήριζα πως είναι ιδιαίτερα σημαντικό να λαμβάνουμε υπόψη τα ζητήματα δεοντολογίας όταν σκοπεύουμε να χρησιμοποιήσουμε δεδομένα από διαδικτυακές πηγές τα οποία δεν έχουν παραχθεί ειδικά για την έρευνα. Εξάλλου, όσοι εκφράζουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους στο πλαίσιο μιας διαδικτυακής ομάδας στήριξης ή ομάδας συζήτησης ενδέχεται να μη θέλουν να δουν τα λεγόμενά τους να χρησιμοποιούνται για ερευνητικούς σκοπούς. Οι Curtis και Curtis (2011: 94) παραθέτουν τη άποψη του Paccagnella (2006) ο οποίος παρομοιάζει τη συλλογή δεδομένων από διαδικτυακά φόρουμ και ομάδες συζήτησης με τους «ωτακουστές μιας ιδιωτικής συζήτησης σε ένα καφέ», επιστώντας έτσι την προσοχή σε δεοντολογικά ζητήματα που αφορούν την απουσία ενήμερης συγκατάθεσης σε τέτοια πλαίσια.

Ο ρόλος των συμμετεχόντων στην έρευνα

Ο ρόλος των συμμετεχόντων στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας διαφέρει σημαντικά από τον ρόλο των «υποκειμένων» στις ποσοτικές έρευνες. Εξάλλου, οι περισσότερες ποιοτικές έρευνες ασχολούνται με τις βιωμένες εμπειρίες των συμμετεχόντων, τα νοήματα που αποδίδουν οι συμμετέχοντες στις εμπειρίες τους ή/και τα πολιτισμικά αποθέματα από όπου αντλούν για να νοηματοδοτήσουν τον κόσμο τους. Επομένως, οι ερευνητές που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθόδους συνήθως επιθυμούν να κατανοήσουν καλύτερα την οπτική των συμμετεχόντων στην έρευνα και όχι να εφαρμόσουν κάποιες

προϋπάρχουσες μετρήσεις ή σταθερές για να αξιολογήσουν την απόδοση ή τη συμπεριφορά των συμμετεχόντων. Ωστόσο, παρά τα κοινά τους σημεία, υπάρχουν επίσης μεγάλες διαφορές ανάμεσα στις ποιοτικές μεθοδολογίες ως προς τη θέση στην οποία τοποθετούν τους συμμετέχοντες στην έρευνα. Στο ένα άκρο του συνεχούς υπάρχουν κάποιες ποιοτικές μεθοδολογίες, όπως οι φεμινιστικές προσεγγίσεις, η συμμετοχική έρευνα-δράση ή η έρευνα μνημονικής διεργασίας [memory work], όπου η διάκριση μεταξύ «ερευνητή» και «συμμετέχοντα» είναι συγκεχυμένη. Εδώ ο ερευνητής γίνεται συμμετέχων στην έρευνα και οι συμμετέχοντες συμβάλλουν στην ανάλυση των δεδομένων που δημιουργούν. Σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν υπάρχει διάκριση μεταξύ ερευνητών και συμμετεχόντων γιατί οι ερευνητές στην ουσία μελετούν τον εαυτό τους (π.χ., στην έρευνα μνημονικής διεργασίας ή στην αυτοεθνογραφική έρευνα). Στο άλλο άκρο του συνεχούς υπάρχουν κάποιες άλλες ποιοτικές μεθοδολογίες, όπως η ανάλυση συνομιλίας ή η λογοψυχολογία, όπου οι συμμετέχοντες δημιουργούν το είδος των δεδομένων που απαιτούνται από τον ερευνητή χωρίς να έχουν περαιτέρω ανάμειξη στην έρευνα ή ακόμη και επίγνωση της έρευνας. Αυτό συμβαίνει ιδιαίτερα όταν τα δεδομένα είναι καταγραφές καθημερινών αλληλεπιδράσεων που θα συνέβαιναν ούτως ή άλλως ακόμη και χωρίς τη συλλογή δεδομένων.

Οι επιστημολογικές διαφορές ανάμεσα στις ποιοτικές ερευνητικές μεθόδους (βλ. Κεφάλαιο 2) επηρεάζουν επίσης τη θέση που αποδίδεται στους συμμετέχοντες στην έρευνα. Για παράδειγμα, στις έρευνες που υιοθετούν μια προσέγγιση *άμεσου ρεαλισμού* ο ρόλος του συμμετέχοντα στην έρευνα μοιάζει με αυτόν του αυτόπτη μάρτυρα. Εδώ ο ερευνητής συμβουλευεται τους συμμετέχοντες στην έρευνα γιατί πιστεύει ότι μπορούν να του πουν κάτι σημαντικό για ό,τι συμβαίνει. Οι περιγραφές των συμμετεχόντων στην έρευνα θεωρούνται ουσιαστικές γιατί παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες που θα βοηθήσουν τον ερευνητή να κατανοήσει καλύτερα τον τρόπο με τον οποίο εκτυλίσσεται μια κοινωνική ή ψυχολογική διεργασία. Αντίθετα, στο πλαίσιο μιας *ριζοσπαστικής κοινωνικοκονστροξιονιστικής* προσέγγισης οι συμμετέχοντες στην έρευνα τοποθετούνται ως χρήστες γλωσσικών και πολιτισμικών αποθεμάτων, συνεπώς οι περιγραφές τους αποτελούν αποτύπωση των πιθανών τρόπων χρήσης αυτών των αποθεμάτων. Εδώ οι συμμετέχοντες δεν είναι τόσο πολύ μάρτυρες όσο κοινωνικοί φορείς δράσης που ενσαρκώνουν και θέτουν σε λειτουργία κοινωνικοπολιτισμικές πρακτικές.

Η θέση στην οποία τοποθετούνται οι συμμετέχοντες στην έρευνα έχει επιπτώσεις στη *διεργασία επικύρωσης από τους συμμετέχοντες* (ή στον «έλεγ-

χο από τα μέλη» [member checking] όπως ονομάζεται ορισμένες φορές). Η επικύρωση από τους συμμετέχοντες είναι ένας τρόπος με τον οποίο οι ερευνητές που υιοθετούν ποιοτικές μεθόδους μπορούν να αξιολογήσουν την εγκυρότητα της έρευνάς τους, επιστρέφοντας την ανάλυση δεδομένων του ερευνητή στα άτομα που παρήγαγαν τα αντίστοιχα δεδομένα (δηλαδή, στους συμμετέχοντες στην έρευνα) και διαπιστώνοντας εάν (ή σε ποιο βαθμό) αισθάνονται πως η ανάλυση συλλαμβάνει όσα οι ίδιοι προσπάθησαν να μεταδώσουν με τις περιγραφές τους. Η παραδοχή που υποκρύπτεται κάτω από αυτή τη στρατηγική επικύρωσης είναι, φυσικά, ότι η συμφωνία των συμμετεχόντων με την ανάλυση του ερευνητή αποτελεί μέτρο εγκυρότητας. Αυτή η παραδοχή είναι πιθανόν δικαιολογημένη στο πλαίσιο μιας *έρευνας άμεσου ρεαλισμού* ή ορισμένων τύπων *φαινομενολογικής* έρευνας, αλλά δεν ισχύει τόσο για μια έρευνα στο πλαίσιο του *κριτικού ρεαλισμού* ή του *κοινωνικού κονστρουξιονισμού*. Αυτό συμβαίνει γιατί στην πρώτη περίπτωση η έρευνα συνήθως εκλαμβάνει κυριολεκτικά τα λεγόμενα των συμμετεχόντων και τα μεταχειρίζεται ως σχετικά άμεσες περιγραφές εμπειριών και συμβάντων, ενώ στη δεύτερη περίπτωση η έρευνα ακολουθεί μια πιο καχύποπτη προσέγγιση και υποθέτει ότι οι περιγραφές είναι απλώς η εξωτερική εκδήλωση μιας βαθύτερης υποκείμενης δομής (π.χ., κοινωνικού, ψυχολογικού ή γλωσσικού χαρακτήρα) που θα γίνει φανερή από την πλήρη ανάλυση των δεδομένων. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, η επικύρωση από τους συμμετέχοντες δεν έχει τόσο νόημα γιατί δεν αναμένεται να έχουν συνείδηση της ύπαρξης αυτών των δομών ή της μορφής τους.

Συμπέρασμα

Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις, η συμμετοχική παρατήρηση, τα ημερολόγια και οι ομάδες εστίασης δεν είναι οι μόνες διαθέσιμες ποιοτικές μέθοδοι συλλογής δεδομένων. Οι ερευνητές αναπτύσσουν νέους τρόπους συλλογής δεδομένων για την ποιοτική ανάλυση, καθώς επιχειρούν να δώσουν απαντήσεις σε νέα ερευνητικά ερωτήματα (βλ., π.χ., Κεφάλαιο 13 για τις *οπτικές μεθόδους*).

Με τις τέσσερις μεθόδους που περιγράφηκαν στο παρόν κεφάλαιο μπορεί να παραχθεί ένα μεγάλο φάσμα ποιοτικών δεδομένων (π.χ., συμμετοχική παρατήρηση και ημιδομημένες συνεντεύξεις) προκειμένου να εξεταστεί το ίδιο φαινόμενο από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Πρόκειται για μια μορφή *τριγωνοποίησης*. Η τριγωνοποίηση αφορά τη χρήση περισσότερων μεθόδων με σκοπό να τεθούν σε λειτουργία και να αξιοποιηθούν πολλαπλές

πηγές τεκμηρίων. Στόχος στην περίπτωση αυτή είναι η καλύτερη κατανόηση κάποιου στοιχείου μέσα από τη χρήση περισσότερων οπτικών. Ωστόσο, είναι σημαντικό να γνωρίζει κανείς ότι, στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας, η τριγωνοποίηση δεν συνιστά απαραίτητος προσπάθεια στήριξης των ευρημάτων του ερευνητή. Ο ερευνητής που χρησιμοποιεί ποιοτικές μεθόδους δεν υποθέτει ότι οι διαφορετικές οπτικές θα συγκλίνουν *απαραιτήτως* για την παραγωγή μιας συνεκτικής εικόνας. Οι διαφορετικές οπτικές δεν αποτελούν διαφορετικές μετρήσεις του ίδιου ακριβώς πράγματος οι οποίες θα πρέπει να συσχετιστούν μεταξύ τους για να μας δώσουν έγκυρα αποτελέσματα. Αντιθέτως, οι ιδέες που προκύπτουν από την τριγωνοποίηση ενδεχομένως να συμπληρώνουν η μια την άλλη, προσφέροντας έτσι πληρέστερη κατανόηση του υπό εξέταση φαινομένου. Για παράδειγμα, ο ερευνητής μπορεί να διαπιστώσει ότι στο πλαίσιο μιας ημιδομημένης συνέντευξης οι συμμετέχοντες προβαίνουν σε πολύ συναισθηματικές περιγραφές της εμπειρίας τους που συνίσταται στην αποτυχία τους σε εξετάσεις, ενώ στο πλαίσιο μιας συζήτησης σε ομάδα εστίασης προβάλλουν λιγότερο τη σπουδαιότητα και τις συναισθηματικές επιπτώσεις του συμβάντος. Η διαπίστωση αυτή μπορεί να είναι για τον ερευνητή δηλωτική του τρόπου με τον οποίο η αποτυχία κατασκευάζεται κοινωνικά και πώς οι συμμετέχοντες τοποθετούν τον εαυτό τους στο πλαίσιο αυτό. Ενδεχομένως, για παράδειγμα, τα συναισθήματα ντροπής που εκφράζονται στις συνεντεύξεις να μπορούν να ερμηνευτούν εν μέρει από την παρουσία μιας ισχυρής κοινωνικής επιταγής σύμφωνα με την οποία δεν πρέπει κανείς να συνδέεται με το ενδεχόμενο αποτυχίας. Το σημαντικό είναι να σκεφτούμε πώς οι διαφορετικές πηγές δεδομένων, καθώς και η γνώση που παράγουν, σχετίζονται μεταξύ τους. Από αυτή την άποψη, «Η τριγωνοποίηση θεωρείται ένας τρόπος για να διευρύνουμε την κατανόησή μας πέρα και πάνω από όσα επιτυγχάνει κάθε μέθοδος χωριστά» (Howitt 2010: 371) (για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την τριγωνοποίηση βλ. επίσης Moran-Ellis et al. 2006).

Τέλος, υπάρχουν και ποιοτικές προσεγγίσεις για τις οποίες οι μέθοδοι συλλογής δεδομένων και οι μέθοδοι ανάλυσής τους είναι ένα και το αυτό. Στην περίπτωση αυτή η συλλογή δεδομένων και η διαδικασία ανάλυσης δεν διενεργούνται σε διαφορετικά – και διαδοχικά – χρονικά σημεία. Αντί αυτού, ο ερευνητής συλλέγει και αναλύει τα δεδομένα με κυκλικό τρόπο, έτσι ώστε οι αρχικές απόπειρες ανάλυσης των δεδομένων να διαμορφώνουν τις στρατηγικές για την περαιτέρω συλλογή δεδομένων κλπ. Τα ευρήματα αυτών των ερευνών προκύπτουν, με σωρευτικό και σταδιακό τρόπο, από το σύ-

νολο της ερευνητικής διαδικασίας. Η θεμελιωμένη θεωρία (βλ. Κεφάλαιο 7) αποτελεί παράδειγμα αυτής της προσέγγισης.

Ερωτήματα προς συζήτηση

1. Ποιος είναι ο ρόλος του ερευνητικού ερωτήματος στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας;
2. Πώς μπορεί να αποφασίσει ο ερευνητής ποια ή ποιες μεθόδους συλλογής δεδομένων πρέπει να χρησιμοποιήσει στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας που διεξάγει;
3. Ποιος είναι ο ρόλος των συμμετεχόντων στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας και πώς μπορεί να επηρεάζει τα ευρήματα που προκύπτουν από την έρευνα αυτή;

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Brinkmann, S. and Kvale, S. (2008) Ethics in qualitative research, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Curtis, B. and Curtis, C. (2011) *Social Research: A Practical Introduction*. London: Sage.
- Flick, U. (2006) *An Introduction to Qualitative Research*, 3rd edn. London: Sage.
- Kvale, S. (1996) *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. London: Sage.
- Puchta, C. and Potter, J. (2004) *Focus Group Practice*. London: Sage.
- Smith, J.A. (1995) Semi-structured interviewing and qualitative analysis, in J.A. Smith, R. Harré and L. Van Langenhove (eds) *Rethinking Methods in Psychology*. London: Sage.
- Wilkinson, S. (1998) Focus groups in health research: exploring the meanings of health and illness, *Journal of Health Psychology*, 3(3): 329-48.

Διαδικτυακό Κέντρο Μάθησης

Αφού διαβάσετε το κεφάλαιο, συνδεθείτε με τον δικτυακό τόπο του Διαδικτυακού Κέντρου Μάθησης στη διεύθυνση www.openup.co.uk/willig για να βρείτε πηγές για τη μελέτη σας, όπως ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών ανά κεφάλαιο, θέματα εργασιών και γλωσσάρι για κάθε κεφάλαιο.

Μαθησιακοί στόχοι

Διαβάζοντας αυτό το κεφάλαιο θα αποκτήσετε μια εικόνα για:

- Τον ρόλο της ερμηνείας στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας
 - Τη διαφορά μεταξύ της ερμηνείας που βασίζεται στην «ενσυναίσθηση» («ενσυναισθητική») και της ερμηνείας που βασίζεται στην «καχυποψία»
 - Τη σχέση μεταξύ επιστημολογικών θέσεων και προσεγγίσεων αναφορικά με την ερμηνεία
 - Τα δεοντολογικά ζητήματα που σχετίζονται με την ερμηνεία στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας
-

Στα Κεφάλαια 2 και 3 δείξαμε πως οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας οφείλουν να καταπιαστούν με ζητήματα που αφορούν τα οντολογικά και επιστημολογικά θεμέλια στα οποία βασίζονται τα ερευνητικά τους ερωτήματα και στα οποία στηρίζονται οι επιλογές τους όσον αφορά τις μεθόδους συλλογής δεδομένων και τις αναλυτικές τους στρατηγικές. Στο Κεφάλαιο 2 εντοπίσαμε τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις στην παραγωγή γνώσης (*ρεαλισμού, φαινομενολογίας και κοινωνικού κονστρουξιονισμού*) και ανιχνεύσαμε τους τρόπους με τους οποίους αυτές οι προσεγγίσεις διαμορφώνουν τις ερευνητικές στρατηγικές και παράγουν διαφορετικά είδη γνώσης. Επομένως, και στα δύο κεφάλαια αναγνωρίστηκε πως η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας είναι εγγενώς ερμηνευτική με την έννοια ότι τα ποιοτικά δεδομένα ποτέ δεν μιλούν από μόνα τους – χρειάζεται να αναγνωστούν μέσω ενός συγκεκριμένου πρίσματος το οποίο τους προσδίδει (ένα συγκεκριμένο) νόημα. Στο παρόν κεφάλαιο θα ασχοληθούμε πιο συγκεκριμένα με τον ρόλο της ερμηνείας στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας.

Τι είναι η ερμηνεία;

Ερμηνεία σημαίνει να βρίσκουμε νόημα σε κάτι: προϋποθέτει την ενασχόλησή μας με κάτι (π.χ., με ένα κείμενο ή μια εικόνα) με τέτοιο τρόπο που να μας επιτρέπεται να βγάλουμε κάποιο νόημα από αυτό. Συνήθως κατά την ερμηνεία ο ερμηνευτής φέρνει στο φως πτυχές ή διαστάσεις αυτού του αντικειμένου οι οποίες δεν είναι άμεσα προφανείς και οι οποίες μας βοηθούν στην καλύτερη κατανόησή του. Είναι φανερό πως η ερμηνεία αποτελεί ένα ουσιώδες μέρος της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας, καθώς χωρίς κάποιου είδους ερμηνεία δεν θα μπορούσαμε να βγάλουμε νόημα από τα δεδομένα μας.

Η ερμηνεία έχει μακρά ιστορία. Αρχικά θεωρούνταν πως η ερμηνεία είναι αναγκαία μόνο για να βγάλουμε νόημα από ιδιαίτερα δύσκολα ή ασαφή κείμενα, όπως είναι τα μυθολογικά ή τα θρησκευτικά γραπτά. Στην περίπτωση αυτή η ερμηνεία θεωρούνταν αναγκαία γιατί τα αρχαία γραπτά, τα οποία λατρεύονταν και αντιμετωπιζόνταν ως ιερά για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, δεν έβγαζαν πλέον άμεσο νόημα σε ένα σύγχρονο κοινό. Ωστόσο, προκειμένου να εξακολουθούν να έχουν τον παραδοσιακό τους ρόλο σε έναν πολιτισμό έπρεπε να αποκτήσουν κάποια συνάφεια, και αυτό μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της ερμηνείας τους (βλ. Sontag 1994: 6). Αργότερα, η τέχνη της ερμηνείας, δηλαδή η «ερμηνευτική», άρχισε να εφαρμόζεται σε ένα πλήθος τομέων, όπως είναι η ερμηνεία του νόμου (νομική ερμηνευτική), η ερμηνεία της Βίβλου (βιβλική ερμηνευτική) και η ερμηνεία των κλασικών (φιλολογική ερμηνευτική). Πιο πρόσφατα προέκυψε ως ζήτημα και ο ρόλος της ερμηνείας στην καθημερινή ζωή, όπου η ερμηνεία άρχισε να αντιμετωπίζεται ως μια γενικευμένη ανθρώπινη προσπάθεια (καθολική ερμηνευτική) σύμφωνα με την οποία έχουμε ερμηνεία κάθε φορά που προσπαθούμε να κατανοήσουμε την προφορική ή γραπτή γλώσσα ή ακόμη και κάθε ανθρώπινη συμπεριφορά (βλ. Schmidt 2006 για μια εξαιρετική εισαγωγή στην ερμηνευτική).

Προσεγγίσεις στην ερμηνεία

Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 2, ανάλογα με την επιστημολογική θέση του ερευνητή είναι δυνατόν να προκύψουν αρκετές και διαφορετικές ερμηνείες για τα ίδια δεδομένα ως αποτέλεσμα των διαφορετικών ερωτημάτων που μπορεί να θέτει ο ερευνητής ως προς αυτά τα δεδομένα. Εφόσον κατανοού-

με ότι κάθε ανάλυση ποιοτικής μεθοδολογίας στηρίζεται στις υποθέσεις και στις παραδοχές που κάνει ο ερευνητής (σχετικά με το τι είναι σημαντικό και άξιο προσοχής και το τι μπορεί να μάθει κανείς για τα δεδομένα και μέσω αυτών των δεδομένων), τότε πρέπει να δεχθούμε ότι είναι πάντα δυνατόν να έχουμε διαφορετικές ερμηνείες των ίδιων δεδομένων. Προκειμένου να αποκτήσουμε καλύτερη αίσθηση αυτών των ερμηνευτικών διαφορών στην πράξη, ας δούμε τι συμβαίνει όταν εφαρμόζουμε διαφορετικές ερμηνευτικές οπτικές στα ίδια δεδομένα. Ως δεδομένα θα χρησιμοποιήσουμε τη σύντομη περιγραφή μιας ληστείας στον δρόμο (από το Willig 2012a: 68) και θα εξετάσουμε μια σειρά από πιθανές αναγνώσεις αυτής της περιγραφής.

Περιγραφή μιας ληστείας στον δρόμο

Πήγαινα στα μαγαζιά, περπατούσα στον κεντρικό δρόμο, όταν άκουσα αυτό τον θόρυβο, ακριβώς από πίσω μου. Κοίταξα γύρω μου και είδα τα-ραχή, ανθρώπους να σπρώχνονται και μια νεαρή κοπέλα μέσα σ' αυτό το σπρωξίδι να παλεύει, το βλέμμα της έδειχνε πραγματικά αγριεμένο και κατευθείαν σκέφτηκα ότι κάποιος προσπαθεί να τη χτυπήσει. Ήμουν έτοιμος φυσικά να γυρίσω και να πάω να τη βοηθήσω, αλλά μετά είδα κάτι που μου φάνηκε σαν λάμα μαχαιριού και φοβήθηκα. Υποφέρω από τη μέση μου και δεν μπορώ να κινηθώ πολύ γρήγορα, οπότε θεώρησα ότι δεν θα ήταν και πολύ καλή ιδέα να μπλεχτώ. Είμαι εξηντάρης πια και δεν νιώθω το ίδιο δυνατός όσο παλιότερα. Το ξέρω ότι δεν είναι καλό, αλλά σκέφτηκα ότι δεν θα ήμουν και πολύ χρήσιμος στην κοπέλα. Ευτυχώς έτρεξαν δύο νεαροί και τους φόβισαν και έτσι το επεισόδιο είχε αίσιο τέλος.

Ανάγνωση των δεδομένων με βάση την προσέγγιση ρεαλισμού

Αν υιοθετούσαμε μια άμεση προσέγγιση ρεαλισμού στα δεδομένα, θα υποθέταμε μάλλον ότι η αφήγηση του αυτόπτη μάρτυρα αποτελεί μια ευθεία περιγραφή του τι συνέβη μπροστά στα μάτια του. Ως ερευνητές της άμεσης προσέγγισης ρεαλισμού θα ενδιαφερόμασταν ίσως να μάθουμε πώς γίνονται οι ληστείες στον δρόμο και πώς αντιδρούν σε αυτές οι περαστικοί. Από μια τέτοια οπτική γωνία, θα δεχόμασταν ως κυριολεκτική την αφήγηση του αυτόπτη μάρτυρα και η ανάλυσή μας θα είχε ως κύριο μέλημα την αναγνώριση επαναλαμβανόμενων μοτίβων στη συμπεριφορά και στις αντιδράσεις τόσο του ίδιου όσο και των υπόλοιπων ανθρώπων, σύμφωνα

με την περιγραφή του. Η όποια γνώση θα προέκυπτε από μια τέτοια ανάλυση θα αφορούσε κατά πάσα πιθανότητα τις κοινωνικοψυχολογικές διεργασίες οι οποίες σχετίζονται με μια ληστεία στον δρόμο. Για παράδειγμα, μπορεί να συμπεραίνουμε ότι η απόφαση των περαστικών να παρέμβουν ή όχι εξαρτάται από την εκτίμηση των κινδύνων που θα συνεπαγόταν για τους ίδιους μια προσπάθειά τους να βοηθήσουν το θύμα. Μια πιο κριτική ερμηνεία των δεδομένων με βάση την προσέγγιση ρεαλισμού δεν θα θεωρούσε απαραίτητα πως υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ της αφήγησης και του «τι πραγματικά συνέβη» κατά τη διάρκεια της ληστείας. Σε αυτή την περίπτωση ο ερευνητής μπορεί να κατέληγε σε κάποια συμπεράσματα σχετικά με τους υποκείμενους μηχανισμούς που γεννούν την περιγραφή που μας προσφέρει ο αυτόπτης μάρτυρας. Για παράδειγμα, μπορεί να μην υπήρχε στην πραγματικότητα κανένα μαχαίρι στο επεισόδιο αυτό και ο τρομαγμένος αυτόπτης μάρτυρας να νόμιζε απλώς ότι είδε ένα μαχαίρι γιατί αυτό θα ανέμενε να δει σε ένα τέτοιο περιστατικό. Μια τέτοια ανάλυση θα παρήγε γνώση σχετικά με τη λειτουργία των γνωστικών στρεβλώσεων σε συνθήκες συναισθηματικής διέγερσης. Και στις δύο περιπτώσεις ωστόσο (στις αναγνώσεις άμεσου ρεαλισμού και κριτικού ρεαλισμού) ο ερευνητής ζητάει από τα δεδομένα να του πουν κάτι για τις κοινωνικές και/ή τις ψυχολογικές διεργασίες που λαμβάνουν χώρα σε μια συγκεκριμένη συνθήκη. Αυτές οι διεργασίες, εφόσον ταυτοποιηθούν, επιτρέπουν στον ερευνητή να κατανοήσει τα δεδομένα, καθώς παρέχουν μια εξήγηση του τι περιγράφεται σε αυτά.

Φαινομενολογική ανάγνωση των δεδομένων

Η φαινομενολογική έρευνα έχει ως μέλημά της την κατανόηση του φαινομενικού κόσμου και της βιωμένης εμπειρίας των συμμετεχόντων στην έρευνα. Αυτή η διαπίστωση σημαίνει πως αυτό που θα ενδιέφερε τον φαινομενολόγο ερευνητή θα ήταν η εμπειρία του αυτόπτη μάρτυρα της ληστείας (παρά η ίδια η ληστεία). Σε αυτή την περίπτωση ο ερευνητής ζητάει από τα δεδομένα να του πουν κάτι για την ποιότητα και το νόημα της εμπειρίας που βίωσε ο αυτόπτης μάρτυρας παρακολουθώντας την επίθεση στην κοπέλα. Προκειμένου να αποσπάσει πληροφορίες σχετικά με την εμπειρική νοηματοδότηση που περιλαμβάνει η περιγραφή της ληστείας ο ερευνητής που χρησιμοποιεί την προσέγγιση της φαινομενολογίας μπορεί να δώσει ιδιαίτερη προσοχή στον τρόπο με τον οποίο ο αυτόπτης μάρτυρας θεμε-

λιώνει τη δική του ευάλωτη θέση (π.χ., χαρακτηρίζοντας τον εαυτό του ως άνθρωπο που «υποφέρει από τη μέση του», που είναι «εξηντάρης πια» και που «δεν νιώθει το ίδιο δυνατός όσο παλιότερα»). Αυτές οι αναφορές δείχνουν ότι ο αυτόπτης μάρτυρας μπορεί να βιώνει τον εαυτό του κάπως ασθενικό και ότι δεν νιώθει αρκετά ρωμαλέος ώστε να τα βάλει με τους ληστές. Κάτι τέτοιο επιβεβαιώνεται από την αναφορά του στους δύο «νεαρούς» που τελικά έκαναν αυτό που ο ίδιος δεν ένιωθε ικανός να κάνει. Μια ακόμη εμπειρική και βιωματική διάσταση στην περιγραφή του αυτόπτη μάρτυρα αποκαλύπτεται μέσα από τις συνεχείς αναφορές του στις αισθήσεις του (π.χ., περιγράφει πως «άκουσε αυτό τον θόρυβο» που ερχόταν «ακριβώς από πίσω του», «κοίταξε γύρω του» και «είδε ταραχή», «είδε» κάτι που του φάνηκε σαν λάμα μαχαιριού). Αυτές οι αναφορές υποδεικνύουν πως ο αυτόπτης μάρτυρας βιώνει τον εαυτό του σαν να βρίσκεται σε εγρήγορση, συντονισμένος με το φυσικό του περιβάλλον. Την ίδια στιγμή περιγράφει κάποια ένταση μεταξύ, από τη μια, της οξείας αντίληψής του για όσα συμβαίνουν γύρω του και της αρχικής του παρόρμησης να εμπλακεί βοηθώντας το θύμα και, από την άλλη, της επίγνωσής του για τη δική του ασθενική φύση και την περιορισμένη σωματική του δύναμη που τελικά τον αποτρέπουν από το να δράσει παρορμητικά. Επομένως, μια φαινομενολογική ανάγνωση της περιγραφής του αυτόπτη μάρτυρα θα ασχολούνταν με τη βιωμένη εμπειρία του ίδιου του εαυτού του ενώ παρακολουθεί μια ληστεία. Η γνώση που θα γεννούσε μια φαινομενολογική ανάλυση θα έπαιρνε τη μορφή μιας καλύτερης κατανόησης του νοήματος που μπορεί να είχε η εμπειρία να είναι αυτόπτης μάρτυρας μιας ληστείας για το συγκεκριμένο άτομο που έδωσε την περιγραφή.

Κοινωνικοκονστρουξιονιστική ανάγνωση των δεδομένων

Στο πλαίσιο της κοινωνικοκονστρουξιονιστικής προσέγγισης στα δεδομένα ο ερευνητής εξετάζει την περιγραφή ως *παραγωγή*. Στην περίπτωση αυτή η περιγραφή παρουσιάζει ενδιαφέρον γιατί παρέχει πληροφορίες στον ερευνητή σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο ο αυτόπτης μάρτυρας κατασκευάζει την εμπειρία του από τη ληστεία μέσω διαθέσιμων αποθεμάτων λόγου. Επομένως, ένας ερευνητής που ακολουθεί την προσέγγιση του κοινωνικού κονστρουξιονισμού θα έθετε ερωτήματα σχετικά με τα δεδομένα που θα είχαν να κάνουν με το πώς χρησιμοποιεί ο αυτόπτης μάρτυρας τη γλώσσα στην περιγραφή του και με το τι είδους εκδοχή των γεγονότων

παράγεται ως αποτέλεσμα. Εφόσον μια κοινωνικοκονστρουξιονιστική προσέγγιση στην περιγραφή του μάρτυρα βασίζεται στην υπόθεση ότι το συμβάν θα μπορούσε να περιγραφεί με αρκετούς και διαφορετικούς τρόπους, ο ερευνητής θα ενδιαφερόταν για τις πιθανές εναλλακτικές εκδοχές του συμβάντος και για τις συνέπειες των συγκεκριμένων γλωσσικών επιλογών του δημιουργού της περιγραφής.

Για παράδειγμα, το γεγονός ότι η περιγραφή της ληστείας περιλαμβάνει αναφορές στην καταπονημένη μέση του αυτόπτη μάρτυρα, στην ηλικία του και στην έλλειψη ρώμης και ευκινησίας παρουσίαζε ενδιαφέρον, καθώς αυτές οι αναφορές τον τοποθετούν ως άτομο από το οποίο δεν θα περιμένα κανείς μια ηρωική παρέμβαση. Επιπλέον, το γεγονός ότι ο μάρτυρας δεν κάνει αναφορές σε άλλες προσωπικές ιδιότητες που μπορεί να διαθέτει και οι οποίες θα μπορούσαν να τον κάνουν να μοιάζει καταλληλότερος για ενεργή παρέμβαση (π.χ., η εμπειρία ζωής ή ίσως κάποιες εμπειρίες του από τον στρατό ή το γεγονός ότι κρατάει ένα γερό μπαστούνι) έχει σημασία από γλωσσική άποψη, καθώς τέτοιες αναφορές θα έθεταν σε αμφισβήτηση την κατασκευή του εαυτού του ως ανήμπορου (και όχι απρόθυμου) να βοηθήσει το θύμα της ληστείας. Μια άλλη ενδιαφέρουσα πτυχή της περιγραφής, από γλωσσική άποψη, είναι η ασάφειά της και η έλλειψη λεπτομερούς αναφοράς στα γεγονότα που περιγράφονται. Υπάρχουν αναφορές στο «σπρωξίδι» και στην «ταραχή», αλλά η περιγραφή δεν προσδιορίζει πόσοι άνθρωποι συμμετείχαν στο επεισόδιο, ποιος έσπρωξε ποιον (ο μάρτυρας λέει απλώς ότι υπήρχαν «άνθρωποι που σπρώχονταν») και τι ακριβώς συνέβη στην κοπέλα (αναφέρεται απλώς ότι βρέθηκε «μέσα σ' αυτό το σπρωξίδι»). Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι αυτός ο τρόπος κατασκευής του συμβάντος τοποθετεί τον μάρτυρα ως άτομο που άθελά του βρέθηκε μπλεγμένο σε γεγονότα που δεν κατανοεί πλήρως και στα οποία, επομένως, δεν αναμένεται να παρέμβει με οποιονδήποτε ουσιώδη τρόπο.

Από την οπτική του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, η περιγραφή του αυτόπτη μάρτυρα όσον αφορά την εμπειρία του από τη ληστεία δεν μπορεί να διαχωριστεί από αυτό που ταυτόχρονα επιτελεί καθώς δίνει αυτή την περιγραφή. Στην προκειμένη περίπτωση, για παράδειγμα, κατασκευάζει ενδεχομένως μια εκδοχή του συμβάντος με βάση την οποία μπορεί να αποποιηθεί πιθανές αρνητικές αιτιακές αποδόσεις και ευθύνες για το γεγονός ότι δεν βοήθησε την κοπέλα. Οι κοινωνικοκονστρουξιονιστικές αναγνώσεις μιας περιγραφής εξετάζουν με ποιον τρόπο, για ποιο σκοπό και με τι είδους επιπτώσεις συγκροτείται αυτή η περιγραφή. Οι ερευνητές που ακολουθούν την προσέγγιση του κοινωνικού κονστρουξιονισμού δεν αναζητούν την

«αληθινή» περιγραφή όσων συνέβησαν. Αντίθετα, οι ιδέες τους στοχεύουν σε μια πληρέστερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι κατασκευάζουν εντός ενός συγκεκριμένου κοινωνικού πλαισίου την «πραγματικότητα» μέσω της γλώσσας (και άλλων πολιτισμικών πηγών).

Το παράδειγμα που παραθέσαμε, στο οποίο εξετάσαμε την περιγραφή μιας ληστείας μέσα από διαφορετικές ερμηνευτικές οπτικές, έδειξε ότι η διεργασία της ερμηνείας μπορεί να δημιουργήσει αρκετά διαφορετικούς τύπους γνώσης. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγεται ο εντοπισμός των διεργασιών και/ή των δομών που αποτελούν τα θεμέλια και διαμορφώνουν το φαινόμενο που περιγράφεται στα δεδομένα (προσέγγιση του ρεαλισμού), η ανάδειξη του νοήματος και της βιωματικής πτυχής των γεγονότων για το άτομο που περιγράφει αυτά τα γεγονότα (φαινομενολογική προσέγγιση) και η αποδόμηση της περιγραφής μέσα από την εξέταση των γλωσσικών αποθεμάτων που χρησιμοποιήθηκαν για να παραχθεί αυτή η περιγραφή (προσέγγιση του κοινωνικού κονστρουξιονισμού).

Έχει υποστηριχθεί ότι οι ερμηνείες μπορεί να καθοδηγούνται είτε από καχυποψία είτε από ενσυναίσθηση (ή και από τον συνδυασμό των δύο). Η διάκριση του Ricoeur (1970, 1996) μεταξύ των ερμηνειών που προκύπτουν από μια στάση «ενσυναίσθησης» (όπου σκοπός είναι η πληρέστερη κατανόηση αυτού που ο συγγραφέας ενός κειμένου ήθελε να εκφράσει) και αυτών που προκύπτουν στη βάση μιας στάσης «καχυποψίας» (όπου σκοπός είναι να αποκαλυφθεί ο λόγος για τον οποίο κάποιος είπε αυτά που είπε) χρησιμοποιείται και από τους ψυχολόγους που εφαρμόζουν ποιοτικές μεθόδους (π.χ., Langdridge 2007· Willig 2012a) προκειμένου να μας βοηθήσει να ξεκαθαρίσουμε τον σκοπό των αναλυτικών μας επιδιώξεων. Στο υπόλοιπο μέρος του κεφαλαίου θα περιγράψουμε αυτούς τους δύο ερευνητικούς προσανατολισμούς και θα εντοπίσουμε τις κυριότερες διαφορές τους. Θα εξετάσουμε επίσης τη σχέση τους με τις τρεις προσεγγίσεις σχετικά με τη δημιουργία της γνώσης που συζητήσαμε νωρίτερα (δηλαδή, τις προσεγγίσεις του ρεαλισμού, της φαινομενολογίας και του κοινωνικού κονστρουξιονισμού).

Ερμηνεία που βασίζεται στην «καχυποψία»

Αυτού του είδους η ερμηνεία αποκαλείται ερμηνεία που βασίζεται στην καχυποψία επειδή αποσκοπεί και στοχεύει στην αποκάλυψη μιας κρυμμένης αλήθειας. Μπορούμε να την παραλληλίσουμε με τη δουλειά ενός ντετέκτιβ,

μέλημα του οποίου είναι να ερμηνεύσει τα στοιχεία που συλλέγει στον τόπο του εγκλήματος προκειμένου να διαπιστώσει ποιος διέπραξε το έγκλημα και για ποιο λόγο. Σε αυτή την περίπτωση δεν παίρνουμε ως δεδομένο αυτό που οι αισθήσεις μας προσλαμβάνουν. Αντίθετα, οι εικόνες που βλέπουμε και τα λόγια που ακούμε λειτουργούν ως ενδείξεις οι οποίες, εφόσον ερμηνευθούν σωστά, θα μας επιτρέψουν την πρόσβαση σε σημαντικότερα νοήματα που παρέμεναν κρυμμένα. Η ερμηνεία που βασίζεται στην «καχυποψία» έχει σκοπό να προχωρήσει πέρα από την επιφάνεια των πραγμάτων για να ανακαλύψει «τι πραγματικά συμβαίνει». Η ψυχανάλυση (στην αρχική, «κλασική» φροϋδική της μορφή) αποτελεί καλό παράδειγμα της χρήσης της ερμηνείας που βασίζεται στην «καχυποψία» (βλ. Ricoeur 1970), καθώς δείχνει πώς μπορεί κανείς να αποδώσει νόημα σε εκ πρώτης όψεως ασήμαντα ή παράλογα φαινόμενα (όπως είναι το να ξεχνάει κανείς κάτι ή το να κάνει ένα γλωσσικό ολίσθημα) αν ακολουθήσει τα ίχνη τους έως την αρχική τους ρίζα προκειμένου να βρει το «πραγματικό» τους νόημα. Εφόσον η ερμηνεία που βασίζεται στην «καχυποψία» απαιτεί την αποκωδικοποίηση των στοιχείων ώστε αυτά να αποκρυπτογραφηθούν και να τους αποδοθεί ξανά η βαθύτερη σημασία τους, γίνεται φανερό πως αυτός ο τύπος ερμηνείας καθοδηγείται συνήθως από κάποια θεωρία. Άλλωστε, αν θέλουμε να αποκωδικοποιήσουμε κάτι θα πρέπει να γνωρίζουμε πώς να το πράξουμε. Χρειαζόμαστε, δηλαδή, έναν κώδικα ή ένα κλειδί. Αυτό σημαίνει πως προκειμένου να φτάσουμε σε μια ερμηνεία που βασίζεται στην «καχυποψία» είναι απαραίτητο να έχουμε πρόσβαση σε μια θεωρητική φόρμουλα που θα μας παρέχει τις έννοιες με βάση τις οποίες θα εξετάσουμε το κείμενο. Και εφόσον η χρησιμότητα και η εγκυρότητα αυτών των εννοιών θεωρείται δεδομένη, υπάρχει ο κίνδυνος η ερμηνεία που βασίζεται στην «καχυποψία» να επιβάλλει το νόημα στα δεδομένα κάνοντάς τα να ταιριάζουν με τη θεωρία. Ένα καλό παράδειγμα αυτής της διεργασίας αποτελεί μια ερμηνεία η οποία επικαλείται την έννοια της «αντίστασης», σύμφωνα με την οποία η άρνηση εκ μέρους κάποιου ατόμου μιας συγκεκριμένης απόδοσης αιτίας ερμηνεύεται ως απόδειξη της σημασίας ή ακόμη και της ορθότητας αυτής της απόδοσης. Η φράση «Βρίσκω υπερβολικές τις διαμαρτυρίες αυτής της κυρίας» από τον *Άμλετ* του Σαίξπηρ (Πράξη III, Σκηνή II)¹ αποτελεί εξαιρετικό παράδειγμα ανάγνωσης της άρνησης με βάση την «καχυποψία».

1. (Σ.τ.Μ.) Ουίλλιαμ Σαίξπηρ: *Άμλετ*, μετάφραση Γιώργος Χειμωνάς, Κέδρος, 1988. Η φράση χρησιμοποιείται σήμερα για να επισημάνει πως οι υπερβολικές διαμαρτυρίες κάνουν τον συνομιλητή να υποψιάζεται ότι αυτός που τις εκφράζει είναι στην πραγματικότητα ένοχος.

Οι ερμηνείες που βασίζονται στην «καχυποψία» είναι εξηγητικές, με την έννοια ότι τελικός σκοπός τους είναι η δημιουργία μιας αναφοράς η οποία να μπορεί να εξηγήσει γιατί κάτι παίρνει τη μορφή που έχει. Η ερμηνεία αυτού του είδους κατανοεί το αντικείμενο μελέτης της (είτε πρόκειται για κείμενο είτε για σύμπτωμα, συμπεριφορά ή ένα ευρύτερο κοινωνικό φαινόμενο) κάνοντας αναφορά στο υποκείμενο νόημά του. Προϋποθέτει ότι τα φαινόμενα με τα οποία ερχόμαστε αντιμέτωποι αποτελούν απλώς το επιφανινόμιο υποκείμενων διαδικασιών και δομών που συνήθως παραμένουν κρυφές ή τουλάχιστον αόρατες και οι οποίες είναι οι γενεσιουργές αιτίες αυτών των φαινομένων. Η παραδοχή στην περίπτωση αυτή είναι ότι η πραγματική κατανόηση ενός φαινομένου είναι δυνατή μόνο εάν κοιτάξουμε κάτω από την επιφάνεια για να διαπιστώσουμε «τι πραγματικά συμβαίνει».

Με δεδομένη τη σημασία που έχει η πρότερη γνώση συναφών θεωριών και η πολύπλοκη φύση της διαδικασίας αποκωδικοποίησης των δεδομένων, ο «καχύποπος» ερμηνευτής αναπόφευκτα καταλαμβάνει τη θέση του ειδικού. Επιπρόσθετα, εφόσον ο ερμηνευτής-ειδικός έχει πρόσβαση στη γνώση και στις δεξιότητες που απαιτούνται για την παραγωγή μιας ερμηνείας που βασίζεται στην «καχυποψία», ενώ το άτομο του οποίου οι εμπειρίες ερμηνεύονται ενδέχεται να μην έχει τέτοια πρόσβαση, είναι πολύ πιθανό οι παραγόμενες ερμηνείες να μην είναι κατανοητές από το τελευταίο. Αυτό σημαίνει πως ο ερμηνευτής μπορεί έτσι να ισχυριστεί ότι είναι σε θέση να κατανοήσει καλύτερα την εμπειρία ενός ατόμου απ' ό,τι θα μπορούσε ποτέ το ίδιο το άτομο. Από αυτή την οπτική γωνία, το να βιώνει ή να πράττει κανείς κάτι δεν ισοδυναμεί με το να το κατανοεί. Ο ισχυρισμός αυτός είναι αμφιλεγόμενος και έχει δεοντολογικές επιπτώσεις τις οποίες θα συζητήσουμε αργότερα σε αυτό το κεφάλαιο.

«Ενσυναισθητική» ερμηνεία

Η δεύτερη προσέγγιση στην ερμηνεία ονομάζεται «ενσυναισθητική» γιατί σε αυτή στόχος του ερευνητή είναι να έρθει όσο πιο κοντά μπορεί στην εμπειρία του συμμετέχοντα και να προσπαθήσει να την κατανοήσει «από μέσα». Αυτό το είδος ερμηνείας επιζητά πληρέστερη κατανόηση του νοήματος που περικλείεται στα δεδομένα μέσα από την ενεργό εμπλοκή του ερευνητή με ό,τι έχει μπροστά του (π.χ., ένα κείμενο, μια μετεγγραφή συνέντευξης) χωρίς να εισαγάγει θεωρητικές έννοιες απέξω. Επομένως, η

«ενσυναισθητική» ερμηνεία δεν χρησιμοποιεί τη θεωρία με τον ίδιο τρόπο που το κάνει η ερμηνεία που βασίζεται στην «καχυποψία». Η «ενσυναισθητική» ερμηνεία εστιάζει την προσοχή της σε ό,τι είναι εκεί παρά σε ό,τι μπορεί να κρύβουν τα δεδομένα. Δεν αποσκοπεί στο να εντοπίσει υποκείμενες δομές οι οποίες γεννούν τα φαινόμενα που εμφανίζονται. Αντίθετα, επιδιώκει να ξεδιπλώσει και να υποστηρίξει τα νοήματα που περιλαμβάνονται στο υπό ανάλυση υλικό. Για παράδειγμα, η «ενσυναισθητική» ερμηνεία μπορεί να σημαίνει πως δίνεται έμφαση στα χαρακτηριστικά και στις ιδιαίτερες πτυχές μιας περιγραφής, επιχειρούνται συνδέσεις και εντοπίζονται επαναλαμβανόμενα μοτίβα και σχέσεις. Μπορεί ακόμη να σημαίνει πως καταγράφονται όσα απουσιάζουν σε μια περιγραφή, αυτό όμως μπορεί να γίνει μόνο προκειμένου να αποκτηθεί μια διαυγέστερη αίσθηση όσων προβάλλονται σε μια περιγραφή παρά για να αποκαλυφθεί κάτι που αυτή κρύβει ή απωθεί. Στόχος μιας «ενσυναισθητικής» ερμηνείας είναι η πληρέστερη κατανόηση όσων παρουσιάζονται μπροστά μας παρά η αποκάλυψη όσων συμβαίνουν πίσω (ή κάτω) από τη σκηνή.

Αν και η «ενσυναισθητική» ερμηνεία δεν προσπαθεί να εξηγήσει γιατί συνέβη κάτι ή ποιοι αιτιώδεις μηχανισμοί μπορεί να βρίσκονται πίσω από την εκδήλωσή του, υπάρχει διαφορά μεταξύ της «ενσυναισθητικής» ερμηνείας και μιας απλής περιγραφής όσων είπε ή έκανε κάποιος. Άλλωστε, όλες οι μορφές ερμηνείας αποσκοπούν στην ανακάλυψη του νοήματος, προσθέτοντας με τον τρόπο αυτό αναπόφευκτα κάτι στο υπό ερμηνεία υλικό. Κάθε προσπάθεια να διασαφηνίσουμε, να φωτίσουμε ή να κατανοήσουμε καλύτερα κάτι προϋποθέτει πως καταπιανόμαστε μαζί του, το εξετάζουμε από διάφορες οπτικές γωνίες, θέτουμε ερωτήματα και αναστοχαζόμαστε σχετικά με αυτό. Η διαφορά μεταξύ μιας ερμηνείας που βασίζεται στην «καχυποψία» και μιας «ενσυναισθητικής» ερμηνείας είναι ότι η πρώτη εφαρμόζει θεωρητικές έννοιες που εισάγει έξω από τα δεδομένα προκειμένου να αποδώσει νόημα σε αυτά, ενώ η «ενσυναισθητική» επιχειρεί να αντλήσει και να αναπτύξει το νόημα που βρίσκεται εγγενώς στα δεδομένα. Για παράδειγμα, στη φαινομενολογική ανάγνωση της περιγραφής της ληστείας που συζητήσαμε προηγουμένως σε αυτό το κεφάλαιο δείξαμε πώς ο αυτόπτης μάρτυρας τόνισε την ευάλωτη σωματική του κατάσταση αναφερόμενος στη μέση του, από την οποία «υποφέρει», στην προχωρημένη ηλικία του και στο γεγονός ότι δεν νιώθει «το ίδιο δυνατός όσο παλιότερα». Αν και ο μάρτυρας δεν λέει ρητά πως δεν αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως ένα άτομο αρκετά ρωμαλέο ώστε να τα βάλει με τους ληστές, θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως αυτό το νόημα περιέχεται σε όσα λέει για τον εαυτό του.

Αντίθετα από την ερμηνεία που βασίζεται στην «καχυποψία», η «ενσυναισθητική» ερμηνεία είναι δυνάμει διαθέσιμη στον καθένα, καθώς δεν απαιτεί εξοικείωση με θεωρίες και έννοιες από την επιστημονική βιβλιογραφία. Το γεγονός αυτό σημαίνει πως τα άτομα των οποίων οι εμπειρίες ερμηνεύονται (π.χ., οι συμμετέχοντες στην έρευνά μας) μπορεί να διαπιστώσουν πως η «ενσυναισθητική» ερμηνεία αποτυπώνει και αντανακλά την υφή της εμπειρίας τους με τρόπο που η ερμηνεία της «καχυποψίας» αδυνατεί να κάνει. Επειδή ο «ενσυναισθητικός» ερμηνευτής δεν διεκδικεί τη θέση του ειδικού, με τις ερμηνείες του αποσκοπεί να φτάσει σε μια αμοιβαία κατανόηση εισχωρώντας στον κόσμο του συμμετέχοντα. Με αυτό τον τρόπο επιτρέπεται ίσως στον συμμετέχοντα να παρατηρήσει πτυχές της εμπειρίας του που προηγουμένως είχαν περάσει απαρατήρητες. Ωστόσο, ο ερευνητής δεν ισχυρίζεται ότι γνωρίζει τι είναι αυτό που συμβαίνει για τον (ή μέσα στον) συμμετέχοντα καλύτερα από τον ίδιο.

Η σχέση μεταξύ ερμηνείας που βασίζεται στην «καχυποψία» και «ενσυναισθητικής» ερμηνείας

Αν και οι δύο ερμηνευτικές προσεγγίσεις που σκιαγραφήσαμε στο παρόν κεφάλαιο έχουν διαφορετικούς σκοπούς, αυτό δεν σημαίνει πως αναπόφευκτα η μια αποκλείει την άλλη. Για παράδειγμα, ο Ricoeur (1996) υποστηρίζει πως, ενώ οι δύο προσεγγίσεις παράγουν διαφορετικά είδη γνώσης (η μια έχει ως μέλημα να φτάσει στην κατανόηση μέσω της «ενσυναίσθησης», ενώ η άλλη να φτάσει στην εξήγηση μέσω της «καχυποψίας»), καμία δεν μπορεί να δημιουργήσει ικανοποιητικές ιδέες από μόνη της. Στο τέλος απαιτείται ένας συνδυασμός των δύο.

Αυτό συμβαίνει γιατί οι δύο ερμηνευτικές προσεγγίσεις έχουν σχέση μεταξύ τους και αυτή η σχέση θεμελιώνεται πάνω στον τρόπο με τον οποίο νοηματοδοτούν τον κόσμο τους οι άνθρωποι. Όταν ερχόμαστε αντιμέτωποι με ένα φαινόμενο (π.χ., μια ληστεία στον δρόμο) επιχειρούμε να το κατανοήσουμε δίνοντάς του νόημα. Κάνουμε στον εαυτό μας ερωτήσεις του τύπου «Τι συμβαίνει εδώ;» και «Τι θα πρέπει να κάνω σε αυτή την κατάσταση;». Προκειμένου να βγάλουμε νόημα και να κατανοήσουμε τι συμβαίνει χρειάζεται να υιοθετήσουμε μια οπτική γωνία από την οποία να δούμε αυτό που συμβαίνει (π.χ., μπορεί να αποφασίσουμε ότι σε αυτή την κατάσταση αποτελούμε ένα πιθανό θύμα), κάτι που με τη σειρά του διαμορφώνει τη σχέση μας με το συμβάν (π.χ., μπορεί να φοβηθούμε και να νιώσουμε

ευάλωτοι). Η οπτική που υιοθετούμε (η θέση όπου στεκόμαστε) αναπόφευκτα διαμορφώνει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε ένα γεγονός και αυτό με τη σειρά του μας αφαιρεί τη δυνατότητα να έχουμε μια «αντικειμενική» ή «ουδέτερη» θέαση του γεγονότος. Ωστόσο, αν δεν υιοθετούσαμε μια θέση, δεν θα ήταν δυνατόν να βγάλουμε οποιοδήποτε νόημα από την κατάσταση, καθώς δεν υπάρχει θέαση που να προέρχεται από το πουθενά. Χρειάζεται να αντλήσουμε από κάποιες ιδέες και υποθέσεις προκειμένου να βγάλουμε νόημα από το φαινόμενο που αντιμετωπίζουμε. Άλλωστε, το νόημα είναι κάτι που δημιουργούμε και όχι κάτι που απλώς μας παρουσιάζεται ως δοσμένο. Αυτή η ιδέα αντανακλάται στην έννοια του «ερμηνευτικού κύκλου» (π.χ., Schmidt 2006: 4), η οποία δείχνει πώς τα μέρη ενός συνόλου (π.χ., οι λέξεις σε μια πρόταση) μπορούν να γίνουν κατανοητά μόνο με βάση την κατανόηση του συνόλου, παρότι και το ίδιο το σύνολο μπορεί να γίνει πραγματικά αντιληπτό μονάχα αν κατανοήσουμε το νόημα των μερών. Επομένως, όταν διαβάζουμε μια πρόταση διαπιστώνουμε ότι η κατανόηση της συνολικής πρότασης μας βοηθάει να συλλάβουμε το νόημα των μεμονωμένων λέξεων (π.χ., η λέξη «τυφλή» έχει άλλο νόημα ανάλογα με το συγκεκριμένο στο οποίο χρησιμοποιείται: «Ήταν ένα περιστατικό τυφλής βίας» ενώ «Είναι τυφλή εκ γενετής»). Ταυτόχρονα, ξέρουμε επίσης ότι αν δεν κατανοούσαμε εξαρχής το νόημα των ξεχωριστών λέξεων δεν θα ήμασταν σε θέση να φτάσουμε σε μια κατανόηση του νοήματος της συνολικής πρότασης. Με αυτή την έννοια, ο ερμηνευτικός κύκλος αναγνωρίζει την αλληλεξάρτηση μεταξύ των μερών και του συνόλου στη διεργασία νοηματοδότησης.

Δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι η πρότερη γνώση και οι παραδοχές που κουβαλάμε παίζουν σημαντικό ρόλο στη διεργασία κατανόησης ενός πράγματος. Ωστόσο, την ίδια στιγμή δεν προβάλλουμε απλώς τις προσδοκίες μας πάνω στον κόσμο διαπιστώνοντας πως αυτές επιβεβαιώνονται. Τουναντίον, συνήθως παλεύουμε με την αντίθεση μεταξύ αυτού που πιστεύουμε ότι συμβαίνει και των στοιχείων που παρουσιάζονται μπροστά μας σε μια ατελείωτη μάχη νοηματοδότησης. Απ' ό,τι φαίνεται, πρόκειται για τη σχέση μεταξύ του παλιού (με τη μορφή υποθέσεων και παραδοχών που ο ερμηνευτής κουβαλάει από πριν και οι οποίες μοιράζονται πτυχές της παράδοσης και της κοινής λογικής) και του νέου (με τη μορφή του φαινομένου που παρουσιάζεται μπροστά μας), σχέση η οποία καθιστά δυνατή την κατανόηση (βλ. επίσης Gadamer 1991· Schmidt 2006: Κεφάλαιο 5). Αν αυτό ισχύει, τότε η διεργασία της κατανόησης ενός πράγματος απαιτεί πάντοτε ένα στοιχείο ενσυναίσθησης καθώς και ένα στοιχείο καχυποψίας.

Είδη ερμηνείας και προσεγγίσεις στη δημιουργία της γνώσης

Ποια, λοιπόν, είναι η σχέση μεταξύ των δύο ερμηνευτικών προσανατολισμών («ενσυναισθητικού» και «καχύποπτου») και των τριών προσεγγίσεων στη δημιουργία γνώσης (του ρεαλισμού, της φαινομενολογίας και του κοινωνικού κονστρουξιονισμού) που παρουσιάσαμε στο Κεφάλαιο 2 και εφαρμόσαμε στην περιγραφή της ληστείας στον δρόμο στην αρχή του παρόντος κεφαλαίου; Όπως είδαμε, η ερμηνεία που βασίζεται στην «καχυποψία» απαιτεί από τον ερμηνευτή να υιοθετήσει ένα συγκεκριμένο θεωρητικό πλαίσιο το οποίο στη συνέχεια θα χρησιμοποιηθεί προκειμένου να δώσει νόημα στα δεδομένα. Το είδος της γνώσης που παράγεται μέσω της «καχύποπτης» προσέγγισης στην ερμηνεία φιλοδοξεί να εντοπίσει υποκείμενες δομές ή μηχανισμούς που ευθύνονται για την εμφάνιση των φαινομένων με τα οποία ερχόμαστε αντιμέτωποι. Ως τέτοια, η ερμηνεία που βασίζεται στην «καχυποψία» είναι συναφής προς τον ρεαλισμό και ιδιαίτερα συμβατή με τη θέση του κριτικού ρεαλισμού. Αντίθετα, μια «ενσυναισθητική» προσέγγιση στην ερμηνεία δεν επιδιώκει να βγάλει συμπεράσματα για τη δομή του κοινωνικού κόσμου ή της ανθρώπινης ψυχής. Αντ' αυτού, κύριο μέλημά της είναι να προσεγγίσει την υφή και το νόημα ενός φαινομένου όπως αυτό εκδηλώνεται σ' εμάς. Επομένως, το «ενσυναισθητικό» στιλ ερμηνείας συνάδει με τη φαινομενολογική προσέγγιση στη δημιουργία της γνώσης. Τέλος, είναι ίσως δυσκολότερο να κατατάξουμε κάπου την έρευνα που ακολουθεί την προσέγγιση του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, καθώς αυτή περιλαμβάνει μια σειρά παραδοχές που καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται ο ερευνητής την κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας. Για παράδειγμα, με βάση την οπτική του κοινωνικού κονστρουξιονισμού η γλώσσα (και οι ενότητες κοινωνικού λόγου στη βάση των οποίων αυτή οργανώνεται) παίζει σημαίνοντα ρόλο σε αυτή τη διεργασία. Επομένως, αν και οι ερευνητές του κοινωνικού κονστρουξιονισμού δεν χρησιμοποιούν θεωρίες με τον ίδιο τρόπο που το κάνουν οι ερευνητές του ρεαλισμού, κατά μια έννοια ωστόσο η κοινωνικοκονστρουξιονιστική έρευνα προχωρά σε μια ανάγνωση των δεδομένων μέσα από ένα ξεκάθαρα ορισμένο, θεωρητικά ενήμερο πρίσμα (δηλαδή, το πρίσμα του κοινωνικού κονστρουξιονισμού): πράγμα που σημαίνει ότι η υιοθετούμενη σε αυτή την περίπτωση προσέγγιση στην ερμηνεία βασίζεται, σε κάποιον τουλάχιστον βαθμό, στην «καχυποψία».

Η δεοντολογία της ερμηνείας

Υπάρχουν κάποια δεοντολογικά ζητήματα που αφορούν το έργο της ερμηνείας. Άλλωστε, το να ερμηνεύεις την εμπειρία ενός άλλου ατόμου σημαίνει πως ισχυρίζεσαι ότι έχεις κάτι δύναμει χρήσιμο ή σημαντικό να πεις για αυτή. Είναι σημαντικό να μπορούμε να αναστοχαστούμε την επιστημολογική θέση που υιοθετεί ένας ερμηνευτής και να έχουμε επίγνωση των επιπτώσεων που μπορεί να έχουν οι ισχυρισμοί ενός ερευνητή ότι γνωρίζει ή κατανοεί κάτι, ιδιαίτερα αν αυτό το κάτι είναι η εμπειρία ενός άλλου ατόμου. Όπως έχουμε δει, η πράξη της ερμηνείας ενέχει πάντα μια διεργασία μετασχηματισμού, καθώς αυτό που έχουμε μπροστά μας εξετάζεται κάτω από διαφορετικό φως, διαφορετική γωνία και διαφορετικό πρίσμα. Συνεπώς, ο ερμηνευτής έχει τη δύναμη να διαμορφώσει αυτό που θα καταλήξουμε να γνωρίζουμε για την εμπειρία ενός ατόμου και μαζί με αυτή τη δύναμη έρχεται και το θέμα της ευθύνης. Είναι πολύ σημαντικό οι ερευνητές της ποιοτικής μεθοδολογίας να αναλαμβάνουν την ευθύνη της ερμηνείας έχοντας υπόψη τους ζητήματα δεοντολογίας.

Έχει υποστηριχθεί (π.χ., Barker et al. 2007· Flowers and Langdrige 2007) ότι τα δεοντολογικά ζητήματα που συνδέονται με την ερμηνεία είναι ιδιαίτερα δύσκολο να τα διαχειριστεί κανείς όταν καταπιάνεται με την ερμηνεία που βασίζεται στην «καχυποψία». Και αυτό γιατί η θέση του ειδικού που καταλαμβάνει σε αυτή την περίπτωση ο ερευνητής μπορεί να σημαίνει πως γνωρίζει το νόημα της εμπειρίας των συμμετεχόντων στην έρευνα καλύτερα από τους ίδιους. Οι «καχύποπτοι» ερευνητές δεν παίρνουν τοις μετρητοίς την περιγραφή της εμπειρίας των συμμετεχόντων γιατί πιστεύουν ότι οι πράξεις των ανθρώπων συχνά καθοδηγούνται από δυνάμεις των οποίων δεν έχουν συνειδητή επίγνωση (π.χ., ασύνειδες δυνάμεις, κοινωνικο-οικονομικές δομές, πολιτισμικούς λόγους [discourses], κοινωνικές νόρμες και επιταγές). Αν και αυτή η οπτική μπορεί να παραγάγει συναρπαστικές ιδέες, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπου οι ίδιοι οι συμμετέχοντες νιώθουν μπερδεμένοι από τις συμπεριφορές και τις εμπειρίες τους και αδυνατούν να βρουν μια εξήγηση για αυτές (π.χ., όταν κάποιος δεν καταλαβαίνει γιατί δεν μπορεί να κόψει το κάπνισμα ή τι είναι αυτό που τον τραβάει σε ένα συγκεκριμένο είδος σχέσης), ενέχει ταυτόχρονα τον κίνδυνο στρεβλής απόδοσης της εμπειρίας των συμμετεχόντων επιβάλλοντας στα δεδομένα μια θεωρητικά υποκινούμενη νοηματοδότηση. Ορισμένοι ερευνητές νιώθουν τόσο άβολα σε μια συνθήκη στην οποία θα τους επιτρεπόταν να αποδώσουν ένα θεωρητικά κατευθυνόμενο νόημα στα δεδομένα,

νόημα που μπορεί να έφτανε να παρουσιάζει τους συμμετέχοντες με τρόπο αρνητικό, με αποτέλεσμα, στην προσπάθειά τους να αποφύγουν αυτό τον κίνδυνο, να προτιμούν να μη συμμετέχουν καθόλου σε ερμηνείες που βασίζονται στην «καχυποψία» (βλ. Flowers and Langdridge 2007). Από την άλλη, όσοι είναι διατεθειμένοι να αναλάβουν αυτό το ρίσκο ισχυρίζονται ότι αξίζει να κινηθούμε πέρα από τις επιφανειακές περιγραφές της εμπειρίας των συμμετεχόντων, καθώς η άρνησή μας να το πράξουμε θα σήμαινε ότι παραιτούμαστε από την ευκαιρία να αποκτήσουμε βαθύτερη κατανόηση των κινήτρων των ανθρώπων (βλ. Hollway and Jefferson 2005).

Είναι φανερό πως η ερμηνεία στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας εγείρει μια σειρά από σημαντικά δεοντολογικά ζητήματα με τα οποία ο ερευνητής οφείλει να καταπιαστεί. Ένα ερώτημα που τίθεται είναι το σε ποιον «ανήκει» η ερμηνεία: Ανήκει άραγε σε αυτούς που τη δημιούργησαν ή σε εκείνους των οποίων τα λόγια και οι πράξεις ερμηνεύονται; Επίσης, πρέπει να αναρωτηθούμε σχετικά με τη θέση της ερμηνείας: Τι μας λέει και για ποιο πράγμα μάς μιλάει; Πόσα μας λέει για το υπό εξέταση φαινόμενο (π.χ., τη συμπεριφορά ή την εμπειρία κάποιου) και πόσα για τον ερμηνευτή και για τις παραδοχές και τις θεωρητικές του προτιμήσεις; Και τελευταίο αλλά εξίσου σημαντικό το γεγονός ότι θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη τις ευρύτερες κοινωνικές και ψυχολογικές συνέπειες της ερμηνείας και τις πιθανές επιπτώσεις της σε εκείνους των οποίων η συμπεριφορά έχει ερμηνευθεί με έναν συγκεκριμένο τρόπο (για μια εκτενέστερη συζήτηση της δεοντολογίας στην ερμηνεία βλ. επίσης Willig 2012a: Κεφάλαιο 3). Αυτά τα ερωτήματα θα συζητηθούν σε σχέση με συγκεκριμένες προσεγγίσεις στην ανάλυση δεδομένων όταν θα εξετάσουμε προσεκτικότερα μια σειρά από ποιοτικές ερευνητικές μεθόδους στη 2η Ενότητα του βιβλίου.

Συμπέρασμα

Συμπερασματικά, κάθε μελέτη ποιοτικής μεθοδολογίας, ανεξάρτητα από τη συγκεκριμένη μέθοδο ανάλυσης των δεδομένων που χρησιμοποιεί, ερμηνεύει τα δεδομένα, καθώς τα ίδια τα δεδομένα ποτέ δεν μιλούν από μόνα τους. Σε όλη την πορεία της συλλογής και της ανάλυσης των δεδομένων λαμβάνονται αποφάσεις και αυτές οι αποφάσεις καθοδηγούνται από τη θέση του ερευνητή, τους σκοπούς και τους στόχους του σχετικά με τη διεξαγωγή της έρευνας. Εγγενής στις αποφάσεις του ερευνητή σχετικά με τον τρόπο διεξαγωγής της έρευνας είναι ο προσανατολισμός του απέναντι στην ερμηνευτική προσπάθεια. Ο δεοντολογικά ενήμερος ερευνητής οφείλει να

αναστοχάζεται τη θέση που υιοθετεί και τις επιπτώσεις που αυτή έχει σχετικά με τον τύπο γνώσης που θα παραχθεί.

Ερωτήματα προς συζήτηση

1. Τι είναι η ερμηνεία;
2. Πώς μπορεί η επιστημολογική θέση που υιοθετεί ο ερευνητής να επηρεάσει την προσέγγισή του απέναντι στην ερμηνεία;
3. Ποια είναι τα δεοντολογικά ζητήματα που αφορούν την ερμηνεία στην έρευνα της ποιοτικής μεθοδολογίας;

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Cohn, H.W. (2005) Interpretation: explanation or understanding? in E. van Deurzen and C. Arnold-Baker (eds) *Existential Perspectives on Human Issues: A Handbook of Therapeutic Practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Flowers, P. and Langdrige, D. (2007) Offending the other: deconstructing narratives of deviance and pathology, *British Journal of Social Psychology*, 46: 679-90.
- Frosh, S. and Emerson, P.D. (2005) Interpretation and over-interpretation: disputing the meaning of texts, *Qualitative Research*, 5(3): 307-24.
- Parker, I. (2005) *Qualitative Psychology: Introducing Radical Research*. Maidenhead: Open University Press.
- Ricoueur, P. (1996) On interpretation, in R. Kearney and M. Rainwater (eds) *The Continental Philosophy Reader*. London: Routledge (original work published 1983).
- Schmidt, L.K. (2006) *Understanding Hermeneutics*. Stocksfield: Acumen.
- Willig, C. (2012) *Qualitative Interpretation and Analysis in Psychology*. Maidenhead: Open University Press.

Διαδικτυακό Κέντρο Μάθησης

Αφού διαβάσετε το κεφάλαιο, συνδεθείτε με τον δικτυακό τόπο του Διαδικτυακού Κέντρου Μάθησης στη διεύθυνση www.openup.co.uk/willig για να βρείτε πηγές για τη μελέτη σας, όπως ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών ανά κεφάλαιο, θέματα εργασιών και γλωσσάρι για κάθε κεφάλαιο.

Η σύνταξη μιας ερευνητικής πρότασης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

5

Μαθησιακοί στόχοι

Διαβάζοντας αυτό το κεφάλαιο θα αποκτήσετε μια εικόνα για:

- ❑ Τη σημασία που έχει η σύνταξη μιας ολοκληρωμένης ερευνητικής πρότασης
 - ❑ Τη λειτουργία και τον στόχο της ερευνητικής πρότασης
 - ❑ Τι πρέπει να περιέχει η ερευνητική πρόταση και γιατί είναι ουσιώδη αυτά τα στοιχεία
-

Η Ενότητα 1 του βιβλίου τελειώνει με κάποιες οδηγίες για τον τρόπο με τον οποίο μπορούμε να συγκροτήσουμε μια ερευνητική πρόταση που χρησιμοποιεί ποιοτικές μεθόδους. Στα Κεφάλαια 1-4 μελετήσαμε το είδος των ερευνητικών ερωτημάτων που θέτουν οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας και εξετάσαμε τις επιστημολογικές βάσεις των ποιοτικών μεθόδων έρευνας. Παρουσιάσαμε επίσης κάποιες γενικές αρχές για τον σχεδιασμό μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας και κάποιες διαδεδομένες τεχνικές συλλογής δεδομένων. Τέλος, συζητήσαμε τον ρόλο της ερμηνείας στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας. Με βάση τη θεωρητική προετοιμασία που έγινε στα Κεφάλαια 1-4, μπορούμε τώρα, εκκινώντας από τη γενική κατανόησή μας για τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας, να συγκροτήσουμε μια συγκεκριμένη ερευνητική πρόταση. Στόχος, επομένως, του Κεφαλαίου 5 είναι να εξηγήσουμε τον σκοπό μιας ερευνητικής πρότασης που βασίζεται σε ποιοτικές μεθόδους και να δώσουμε ορισμένες οδηγίες για τα στοιχεία που πρέπει να περιλαμβάνει μια τέτοια πρόταση.

Γιατί χρειαζόμαστε τις ερευνητικές προτάσεις;

Οι ερευνητικές προτάσεις επιτελούν δύο λειτουργίες. Πρώτον, μας είναι απαραίτητες προκειμένου να πείσουμε τους άλλους ότι η έρευνα που προτείνουμε είναι εφικτή, ότι το ερευνητικό της σχέδιο ανταποκρίνεται στο ερευνητικό ερώτημα που έχουμε θέσει και ότι είναι δεοντολογικά ορθή. Η ερευνητική πρόταση θα δώσει τη δυνατότητα σε αυτούς που θα την εξετάσουν (είτε πρόκειται για διδάσκοντες είτε για μέλη επιτροπών δεοντολογίας ή φορείς χρηματοδότησης) να σχηματίσουν μια άποψη για τον βαθμό κατά τον οποίο η προτεινόμενη έρευνα είναι πιθανό να συμβάλει σημαντικά στην παραγωγή γνώσης σε ένα συγκεκριμένο επιστημονικό πεδίο. Εάν το άτομο που θα εξετάσει την έρευνα θεωρήσει πως δεν είναι δεοντολογική, πως δεν είναι βάσιμη από μεθοδολογική και επιστημολογική άποψη και πως δεν είναι, τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό, πρωτότυπη, τότε κατά πάσα πιθανότητα δεν θα εγκρίνει τη συνέχισή της. Συνεπώς, η πρώτη λειτουργία μιας ερευνητικής πρότασης είναι να πείσει όσους έχουν κληθεί να την εξετάσουν πως η προτεινόμενη έρευνα αξίζει την υποστήριξή τους.

Η δεύτερη λειτουργία της ερευνητικής πρότασης είναι να βοηθήσει τον ερευνητή να αποσαφηνίσει τις ιδέες του και να σκεφτεί καλά τόσο τις εννοιολογικές όσο και τις πρακτικές πλευρές της έρευνας που προτείνει. Είναι πραγματικά πολύ εύκολο να ενθουσιαστεί κανείς με ένα πιθανό ερευνητικό ερώτημα και να αρχίσει να προτρέπει και να φαντάζεται όλα όσα θα μπορούσε να ανακαλύψει, χωρίς όμως να έχει σκεφτεί καλά πώς ακριβώς θα φτάσει στο σημείο αυτό. Για να μπορέσει να συγκροτήσει μια ερευνητική πρόταση ο ερευνητής πρέπει να είναι πειθαρχημένος και να έχει αναλογιστεί τους πιθανούς τρόπους με τους οποίους μπορεί να εξελιχθεί η έρευνα, βήμα βήμα και σε πραγματικό χρόνο, λαμβάνοντας υπόψη τους πραγματικούς περιορισμούς που θέτει το συγκεκριμένο πλαίσιο εντός του οποίου θα διεξαχθεί η έρευνα. Επειδή στην ερευνητική πρόταση ο ερευνητής καλείται να αιτιολογήσει κάθε απόφασή του, όσο σημαντική ή ασήμαντη κι αν του φαίνεται, η διαδικασία συγγραφής της πρότασης τον βοηθά να ξεκαθαρίσει το σκεπτικό του, καθώς αναγκάζεται συνεχώς να αναρωτιέται «Γιατί;»: «Γιατί θέτω αυτό το ερώτημα;», «Γιατί σκέφτομαι να συλλέξω τα δεδομένα με αυτό τον τρόπο;», «Γιατί θέλω να χρησιμοποιήσω τη συγκεκριμένη μέθοδο για να αναλύσω τα δεδομένα;» κλπ. Στην έρευνα τίποτα δεν γίνεται χωρίς ένα σαφές και ξεκάθαρα διατυπωμένο σκεπτικό και καμία απόφαση δεν λαμβάνεται χωρίς προσεκτική εξέταση των συνεπειών της και της επίδρασής της στα παραγόμενα αποτελέσματα.

Οι ερευνητικές προτάσεις συνήθως δομούνται με βάση τίτλους υποκεφαλαίων που συνοψίζουν τα κύρια συστατικά μέρη της ερευνητικής πρότασης. Οι τίτλοι αυτοί μπορεί να διαφέρουν σε κάποιο βαθμό, ωστόσο κάθε ερευνητική πρόταση πρέπει να περιέχει το *ερευνητικό ερώτημα* στο οποίο σκοπεύει να απαντήσει η προτεινόμενη έρευνα. Πρέπει επίσης να περιλαμβάνει το *σκεπτικό* του ερευνητικού ερωτήματος και, για τον σκοπό αυτό, πρέπει να εξετάζει ένα μέρος της *βιβλιογραφίας* του αντίστοιχου πεδίου. Κάθε ερευνητική πρόταση πρέπει να παρέχει πληροφορίες για το *ερευνητικό σχέδιο* που έχει επιλεγεί καθώς και το σκεπτικό αυτής της επιλογής. Αυτό σημαίνει πως πρέπει να γίνεται συζήτηση για την *επιστημολογική θέση* του ερευνητή. Πρέπει επίσης να δίνονται πληροφορίες για τις *διαδικασίες συλλογής των δεδομένων* καθώς και για τον τρόπο *ανάλυσής* τους. Η ερευνητική πρόταση πρέπει ακόμη να κάνει αναφορά στον *τρόπο επιλογής* των συμμετεχόντων στην έρευνα καθώς και στον τρόπο με τον οποίο προτίθεται ο ερευνητής να διασφαλίσει πως η έρευνα θα είναι *δεοντολογικά ορθή*. Στις προτάσεις που βασίζονται σε ποιοτικές μεθόδους έρευνας ο ερευνητής καλείται επίσης να συμπεριλάβει κάποιες αναστοχαστικές ιδέες σχετικά με τον ρόλο του ερευνητή στη μελέτη και για τον τρόπο με τον οποίο ενδεχομένως ο ερευνητής επηρεάζει την έρευνα και επηρεάζεται από αυτή (*αναστοχαστικότητα*). Τέλος, η ερευνητική πρόταση πρέπει να περιλαμβάνει και μια αναφορά στους απαιτούμενους *πόρους* (π.χ., οικονομικά μέσα, χρόνος, υλικά, εξοπλισμός) καθώς και σε προβλεπόμενες ενέργειες για τη *διάχυση* των ευρημάτων της έρευνας.

Στη συνέχεια του κεφαλαίου θα εξετάσουμε λεπτομερέστερα καθένα από αυτά τα «συστατικά μέρη» και θα δώσουμε ορισμένες οδηγίες σχετικά με το πώς μπορούν να καλυφθούν επαρκώς σε μια ερευνητική πρόταση ποιοτικής μεθοδολογίας.

Το ερευνητικό ερώτημα

Όπως αναφέρθηκε στο Κεφάλαιο 2, οι έρευνες ποιοτικής μεθοδολογίας δομούνται πάνω σε ερευνητικά ερωτήματα και όχι σε υποθέσεις. Η διατύπωση του ερευνητικού ερωτήματος είναι σημαντική, καθώς προσδιορίζει τι είναι αυτό που θέλει να διερευνήσει ο ερευνητής. Υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στο να εντοπίζει κανείς ένα φαινόμενο που τον ενδιαφέρει (π.χ., λέγοντας «Ενδιαφέρομαι για το άγχος στις νοσοκόμες») και στο να θέτει ένα συγκεκριμένο ερευνητικό ερώτημα για το ζήτημα αυτό (π.χ.,

«Αναρωτιέμαι πώς διαχειρίζονται οι νοσοκόμες της εντατικής τα υψηλά επίπεδα άγχους» ή «Αναρωτιέμαι τι σημαίνει ο όρος “άγχος” για τις νοσοκόμες»). Στην πραγματικότητα, είναι αδύνατον να συγκροτήσει κανείς μια ερευνητική πρόταση αποκλειστικά με βάση το ενδιαφέρον του για ένα φαινόμενο. Ο ερευνητής πρέπει να αποφασίσει τι ακριβώς θέλει να μάθει σχετικά με το φαινόμενο αυτό. Καθώς είναι αδύνατον να ανακαλύψει κανείς ταυτόχρονα τα πάντα για ένα φαινόμενο, ο ερευνητής πρέπει να προσδιορίσει μια συγκεκριμένη πλευρά του φαινομένου που θέλει να διερευνήσει λεπτομερέστερα και στη συνέχεια να θέσει ένα συγκεκριμένο ερώτημα. Το ερευνητικό ερώτημα βοηθά τον ερευνητή να βρει το σημείο εστίασης της έρευνας. Είναι ενδεχομένως χρήσιμο να παρομοιάσει κανείς το ερευνητικό ερώτημα με φανάρι ή φακό τον οποίο ο ερευνητής στρέφει σε μια συγκεκριμένη κατεύθυνση για να φωτίσει ένα μέρος του φαινομένου που τον ενδιαφέρει. Όπως αναφέρθηκε στα Κεφάλαια 2 και 3, η διατύπωση του ερευνητικού ερωτήματος έχει επίσης συνέπειες ως προς την επιστημολογική θέση του ερευνητή και τις μεθοδολογικές επιλογές που κάνει. Και πάλι, χωρίς ένα ξεκάθαρα διατυπωμένο ερευνητικό ερώτημα ο ερευνητής δεν μπορεί να συντάξει μια ερευνητική πρόταση που να έχει νόημα. Το πρώτο βήμα για τη συγκρότηση μιας ερευνητικής πρότασης, επομένως, είναι η διατύπωση του ερευνητικού ερωτήματος. Το ερευνητικό ερώτημα συνήθως χρησιμοποιείται και ως προσωρινός τίτλος της ερευνητικής πρότασης (π.χ., «Πώς διαχειρίζονται οι νοσοκόμες της εντατικής τα υψηλά επίπεδα άγχους;»). Μόλις ο ερευνητής αποφασίσει ποια μεθοδολογική προσέγγιση θέλει να υιοθετήσει στην έρευνα μπορεί να αναθεωρήσει τον τίτλο προκειμένου να συμπεριλάβει μια αναφορά στη μέθοδο που πρόκειται να χρησιμοποιηθεί στην έρευνα (π.χ., «Μια μελέτη βασισμένη στη θεμελιωμένη θεωρία για τον τρόπο με τον οποίο οι νοσοκόμες της εντατικής διαχειρίζονται τα υψηλά επίπεδα άγχους»).

Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι στο πλαίσιο μιας ερευνητικής πρότασης η βιβλιογραφική ανασκόπηση επιτελεί μια ιδιαίτερη λειτουργία. Στόχος εδώ δεν είναι απλώς να συμπεριλάβουμε ό,τι ενδιαφέρον έχει ειπωθεί από άλλους ερευνητές και συγγραφείς σχετικά με το φαινόμενο που μας ενδιαφέρει. Στόχος της βιβλιογραφικής επισκόπησης στο πλαίσιο μιας ερευνητικής πρότασης είναι να αναπτύξει το σκεπτικό που βρίσκεται πίσω

από την επιλογή του ερευνητικού ερωτήματος. Ο ερευνητής, αφού εντοπίσει και ορίσει το φαινόμενο που τον ενδιαφέρει, πρέπει να αντλήσει στοιχεία από τη βιβλιογραφία του σχετικού πεδίου προκειμένου να στοιχειοθετήσει την απόφασή του να θέσει το συγκεκριμένο ερώτημα. Ενδεχομένως η υπάρχουσα έρευνα στο πεδίο αυτό να έχει αγνοήσει ορισμένες διαστάσεις του φαινομένου ή οι ερευνητικές μέθοδοι που έχουν χρησιμοποιηθεί να έχουν αποκλείσει ορισμένες σημαντικές πιθανές ανακαλύψεις. Όποια κι αν είναι η αιτία ο ερευνητής καλείται να αναπτύξει ένα πειστικό επιχειρήμα με βάση την υπάρχουσα σχετική βιβλιογραφία, στηρίζοντας έτσι την απόφασή του να θέσει το συγκεκριμένο ερευνητικό ερώτημα. Φυσικά είναι πιθανό, κατά τη διαδικασία ανασκόπησης της βιβλιογραφίας, ο ερευνητής να αλλάξει γνώμη σχετικά με το ερευνητικό ερώτημα και να αποφασίσει να το αναδιατυπώσει. Η αναδιατύπωση αυτή δεν αποτελεί πρόβλημα. Αντιθέτως, μπορεί να αποτελεί θετική εξέλιξη, καθώς δείχνει στον ερευνητή ότι προσεγγίζει την έρευνα με περιέργεια και ανοιχτό πνεύμα, χαρακτηριστικά αμφότερα επιθυμητά για έναν ερευνητή που χρησιμοποιεί ποιοτικές μεθόδους (βλ. Κεφάλαιο 1). Συμπερασματικά, η βιβλιογραφική ανασκόπηση σε μια ερευνητική πρόταση πρέπει να διασαφηνίζει στον αναγνώστη τους λόγους για τους οποίους το ερευνητικό ερώτημα που τίθεται από την προτεινόμενη έρευνα αξίζει να διατυπωθεί και ποια θα είναι ενδεχομένως η συνεισφορά του στη βιβλιογραφία του αντίστοιχου πεδίου όταν απαντηθεί.

Ερευνητικό σχέδιο και στρατηγική της έρευνας

Αφού προσδιορίσει και τεκμηριώσει το ερευνητικό ερώτημα, ο ερευνητής πρέπει τώρα να εξηγήσει πώς προτίθεται να προχωρήσει με τη διεξαγωγή της έρευνας. Σύμφωνα με όσα είπαμε στα Κεφάλαια 2 και 3, η διατύπωση του ερευνητικού ερωτήματος εμπεριέχει κάποιες παραδοχές σχετικά με τον κόσμο (οντολογία) και το τι μπορούμε να γνωρίσουμε για αυτόν (επιστημολογία). Είναι, επομένως, εξαιρετικά σημαντικό η επιλογή της ερευνητικής μεθοδολογίας να είναι συμβατή με τις παραδοχές αυτές. Με άλλα λόγια, το ίδιο το ερευνητικό ερώτημα είναι αυτό που προσδιορίζει το ερευνητικό σχέδιο και τη στρατηγική της έρευνας. Για παράδειγμα, εάν έχουμε θέσει ένα ερευνητικό ερώτημα σχετικά με τον τρόπο που οι νοσοκόμες της μονάδας εντατικής θεραπείας διαχειρίζονται τα υψηλά επίπεδα άγχους, πρέπει να αναγνωρίσουμε πως παραδεχόμαστε ότι οι νοσοκόμες είναι αυτενεργά υποκείμενα που προσπαθούν να βρουν τρόπους για να διαχειριστούν τις

δύσκολες εμπειρίες τους. Παραδεχόμαστε επίσης ότι υπάρχει κάτι που λέγεται «άγχος» και ότι αυτό το κάτι έχει διαβαθμίσεις (δηλαδή, μπορεί να παρουσιάζεται σε υψηλά ή χαμηλά επίπεδα). Τέλος, παραδεχόμαστε ότι ως ερευνητές μπορούμε να ανακαλύψουμε με ποιον τρόπο οι νοσοκόμες διαχειρίζονται το άγχος τους. Με άλλα λόγια, υποθέτουμε ότι αυτή η πληροφορία (πώς το κάνουν αυτό) μας είναι δυνητικά προσβάσιμη. Με βάση όλες αυτές τις παραδοχές, το ερευνητικό μας σχέδιο κατά πάσα πιθανότητα θα καθοδηγείται από μια προσέγγιση για την παραγωγή γνώσης που θα βασίζεται στον ρεαλισμό. Καθώς το ερώτημά μας αφορά μια διεργασία («Πώς;») που είναι πιθανόν να περιλαμβάνει κάποιες κοινωνικές και ψυχολογικές παραμέτρους, θα ήταν χρήσιμο να υιοθετήσουμε μια ερευνητική προσέγγιση με βάση τη θεμελιωμένη θεωρία. Για να διαπιστώσουμε εάν οι νοσοκόμες θα είχαν όντως κάτι να μας πουν σχετικά με τον τρόπο που διαχειρίζονται το άγχος τους θα μπορούσαμε να πραγματοποιήσουμε μια μικρή πιλοτική έρευνα, χρησιμοποιώντας ίσως για μία μόνο συνεδρία μια ομάδα εστίασης αποτελούμενη από τρεις νοσοκόμες τις οποίες θα προσεγγίσουμε μέσω των γνωριμιών μας. Μια πιλοτική έρευνα αυτού του είδους μπορεί να βοηθήσει τον ερευνητή να επεξεργαστεί λεπτομερέστερα το ερευνητικό ερώτημα καθώς και να του παράσχει χρήσιμες πληροφορίες για τις πιθανές δυσκολίες ή τις προκλήσεις που θα αντιμετωπίσει κατά τη διάρκεια της καθαυτό έρευνας. Για παράδειγμα, εάν και οι τρεις νοσοκόμες μάς πουν ότι δεν αισθάνονται καθόλου πως «διαχειρίζονται» το άγχος τους και ότι, αντιθέτως, αισθάνονται πως το άγχος τους τις κατακλύζει, ενδέχεται να πρέπει να αναδιατυπώσουμε το ερευνητικό μας ερώτημα.

Σε μια ερευνητική πρόταση που χρησιμοποιεί ποιοτικές μεθόδους πρέπει να αναγνωρίζεται πως το ερευνητικό σχέδιο μπορεί να χρειαστεί να τροποποιηθεί με βάση τις ιδέες που προέκυψαν από μια πιλοτική έρευνα ή και ως αποτέλεσμα διαπιστώσεων που αναδύθηκαν από τα αρχικά στάδια της καθαυτό έρευνας. Έτσι, μπορεί το ερευνητικό σχέδιο και η στρατηγική της έρευνας να πρέπει να περιγράφονται και να στοιχειοθετούνται προσεκτικά μέσα στην ερευνητική πρόταση, ωστόσο δεν αποτελούν αμετάβλητα στοιχεία και το γεγονός αυτό πρέπει επίσης να αναγνωρίζεται στην πρόταση.

Επιστημολογική θέση

Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, η επιστημολογική θέση του ερευνητή απορρέει από το ερευνητικό ερώτημα που έχει επιλέξει και διέ-

πει το ερευνητικό σχέδιο και τη στρατηγική που έχει υιοθετήσει. Παρόλο που η ερευνητική πρόταση δεν είναι δοκίμιο και δεν πρέπει να περιλαμβάνει συζήτηση για επιστημολογικά ή και μεθοδολογικά ζητήματα σε αφηρημένο επίπεδο, ο αναγνώστης της πρότασης πρέπει να κατανοεί την επιστημολογική θέση του ερευνητή. Ωστόσο, δεν αρκεί να δηλώσει κανείς την υιοθέτηση μιας συγκεκριμένης ταμπέλας (π.χ., «Είμαι κοινωνική κονστρουξιονίστρια»), καθώς οι ταμπέλες που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή των διάφορων επιστημολογικών θέσεων μπορεί να έχουν διαφορετική σημασία για διαφορετικούς συγγραφείς ή και αναγνώστες (για λεπτομερέστερη συζήτηση σχετικά με το θέμα βλ. Willig 2012b). Ο καλύτερος τρόπος για να εξηγήσει κανείς την επιστημολογική του θέση στο πλαίσιο μιας ερευνητικής πρότασης είναι πιθανότατα να διατυπώσει τις παραδοχές που διέπουν το ερευνητικό ερώτημα (όπως έδειξε στην προηγούμενη ενότητα το παράδειγμα της έρευνας για τον τρόπο με τον οποίο οι νοσοκόμες διαχειρίζονται το άγχος) και στη συνέχεια να προσδιορίσει τη θέση που συνδέεται με αυτές τις παραδοχές στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου και δημοσιευμένου συστήματος κατηγοριοποίησης. Υπάρχουν αρκετά τέτοια συστήματα (π.χ., Madill et al. 2000· Hansen 2004· Guba and Lincoln 2005· Ponterotto 2005· Willig 2012b) και άρα είναι σημαντικό να είναι κανείς ξεκάθαρος και σαφής σχετικά με το σύστημα που χρησιμοποιεί.

Επιλογή συμμετεχόντων

Το ερευνητικό ερώτημα ήδη δείχνει για ποιων τις απόψεις, εμπειρίες, συμπεριφορές, σκέψεις ή/και συναισθήματα ενδιαφέρεται ο ερευνητής (π.χ., στο προηγούμενο παράδειγμά μας ήταν οι νοσοκόμες που εργάζονται σε μονάδα εντατικής θεραπείας). Ο ερευνητής καλείται τώρα να εξηγήσει πώς ακριβώς σκοπεύει να επιλέξει τους συμμετέχοντες στην έρευνα. Πρέπει να αποφασίσει ποιους θα συμπεριλάβει και ποιους θα αποκλείσει από τη συμμετοχή στην έρευνα. Για παράδειγμα, είναι επιλέξιμες όλες οι νοσοκόμες ή θα ήταν σκόπιμο ο ερευνητής να περιορίσει την επιλογή του στις νοσοκόμες που έχουν τουλάχιστον πενταετή εμπειρία στη μονάδα εντατικής θεραπείας; Ο ερευνητής καλείται να αιτιολογήσει τα κριτήρια επιλογής ή αποκλεισμού που προτίθεται να χρησιμοποιήσει καθώς και τον τρόπο με τον οποίο θα εφαρμόσει αυτά τα κριτήρια (π.χ., αυτοεπιλογή ή επιλογή από τη διεύθυνση της μονάδας). Πρέπει να παρέχονται πληροφορίες για τη διαδικασία επιλογής, για τον τρόπο με τον οποίο οι πιθανοί συμμετέχοντες θα

έχουν πρόσβαση στις πληροφορίες που αφορούν την έρευνα καθώς και για τον τρόπο που θα αποκτηθεί η ενήμερη συγκατάθεση από όσους συμφωνούν να συμμετάσχουν στην έρευνα. Πρέπει επίσης να ληφθούν αποφάσεις – και να αιτιολογηθούν – για τον αριθμό των συμμετεχόντων, για το χρονικό περιθώριο εντός του οποίου θα επιλεγούν καθώς και για τον τόπο όπου θα διενεργηθεί η επιλογή (που μπορεί να είναι ένας πραγματικός τόπος, όπως ένα νοσοκομείο, ένας εικονικός τόπος, όπως ένας ιστότοπος, ή ακόμη και κανένας τόπος, π.χ., στην περίπτωση της επιλογής μέσω ενημέρωσης από στόμα σε στόμα, δηλαδή, μέσω δειγματοληψίας «χιονοστιβάδας»).

Συλλογή και ανάλυση δεδομένων

Το ερευνητικό ερώτημα, το ερευνητικό σχέδιο και η στρατηγική της έρευνας που υιοθετεί ο ερευνητής επιδρούν άμεσα στην επιλογή των μεθόδων συλλογής και ανάλυσης δεδομένων. Όπως συζητήθηκε στα Κεφάλαια 1-3, για να απαντήσει ο ερευνητής στο ερευνητικό ερώτημα πρέπει να παραγάγει δεδομένα, ώστε από την ανάλυσή τους να δοθεί αυτή η απάντηση. Για παράδειγμα, δεν έχει νόημα να θέσουμε ένα ερώτημα για τον τρόπο με τον οποίο οι νοσοκόμες διαχειρίζονται το άγχος τους στο πλαίσιο μιας μονάδας εντατικής θεραπείας και στη συνέχεια να προτείνουμε να γίνει η συλλογή δεδομένων με χορήγηση μιας κλίμακας προσωπικότητας σε μια ομάδα νοσοκόμων. Η ερευνητική πρόταση πρέπει να προσδιορίζει μια στρατηγική συλλογής δεδομένων η οποία θα παρέχει στον ερευνητή δεδομένα που θα μπορούν να του φανερώσουν όλα όσα θέλει να μάθει. Αυτή η στρατηγική συλλογής δεδομένων πρέπει να προσδιορίζεται, να αιτιολογείται υπό το πρίσμα του ερευνητικού ερωτήματος και του συνολικού ερευνητικού σχεδίου και στη συνέχεια να περιγράφεται με αρκετές λεπτομέρειες, συμπεριλαμβανομένων των πρακτικών πτυχών που αφορούν τον τρόπο αποθήκευσης και διαχείρισης των δεδομένων. Για παράδειγμα, αν τα δεδομένα αποτελούνται από μαγνητοφωνήσεις ημιδομημένων συνεντεύξεων, ο ερευνητής πρέπει να παρέχει κάποιες πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο μετεγγραφής τους (π.χ., κατά λέξη, με ή χωρίς πληροφορίες για εξωγλωσσικά χαρακτηριστικά όπως οι παύσεις, οι αποτυχημένες εκκινήσεις, τα γέλια κλπ.). Εάν η μέθοδος συλλογής δεδομένων περιλαμβάνει και συμμετοχική παρατήρηση, θα πρέπει να γνωρίζουμε πώς θα είναι οι σημειώσεις των παρατηρήσεων που θα καταγράψει ο ερευνητής. Είναι πιθανό να υπάρχουν δύο ή και περισσότερες μέθοδοι συλλογής δεδομένων που θα μπορούσαν να

χρησιμοποιηθούν για να παραχθούν τα κατάλληλα δεδομένα. Στην περίπτωση αυτή ο ερευνητής πρέπει να σχολιάσει τους λόγους που τον οδήγησαν στην επιλογή μιας εξ αυτών των μεθόδων έναντι των άλλων. Οι λόγοι αυτοί μπορεί να είναι πρακτικοί (π.χ., μόνο μία από τις μεθόδους είναι εφικτή λόγω περιορισμένης πρόσβασης στους συμμετέχοντες της έρευνας, ίσως γιατί δεν γίνεται να είναι όλοι παρόντες σε μια συνάντηση της ομάδας εστίασης), δεοντολογικοί (π.χ., μια από τις πιθανές μεθόδους μπορεί να θεωρηθεί πολύ παρεμβατική, με την έννοια της παραβίασης της ιδιωτικότητας των συμμετεχόντων, από την επιτροπή δεοντολογίας στην οποία ο ερευνητής προτίθεται να καταθέσει την πρόταση) ή θεωρητικοί (π.χ., μια από τις πιθανές μεθόδους προσιδιάζει καλύτερα στην επιστημολογική θέση του ερευνητή). Για παράδειγμα, παρόλο που μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει φαινομενολογικές συνεντεύξεις για να μάθει περισσότερα για τον τρόπο με τον οποίο οι νοσοκόμες διαχειρίζονται τα υψηλά επίπεδα άγχους σε μια μονάδα εντατικής θεραπείας, το ερευνητικό ερώτημα (με την επικέντρωσή του σε κοινωνικοψυχολογικές διεργασίες και τις παραδοχές του σχετικά με την ύπαρξη «άγχους» και πιθανής «διαχείρισής» του) προσιδιάζει ενδεχομένως περισσότερο στην προσέγγιση της θεμελιωμένης θεωρίας (για λεπτομερέστερη ανάλυση των διαφορετικών ερευνητικών ερωτημάτων που είναι κατάλληλα για την έρευνα θεμελιωμένης θεωρίας βλ. Κεφάλαιο 7). Ο ερευνητής, αφού παρουσιάσει τις προτεινόμενες διαδικασίες συλλογής δεδομένων, πρέπει να εξηγήσει τον τρόπο ανάλυσης αυτών των δεδομένων. Και πάλι, η απόφαση του ερευνητή για τη μέθοδο ανάλυσης που θα χρησιμοποιήσει περιορίζεται από όλες τις άλλες αποφάσεις που έχει ήδη λάβει. Με άλλα λόγια, η μέθοδος ανάλυσης πρέπει να είναι προσαρμοσμένη στο ερευνητικό ερώτημα και στο είδος των δεδομένων με τα οποία θα δουλέψει ο ερευνητής. Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει ο ερευνητής να προτείνει τη χρήση μιας συγκεκριμένης μεθόδου ανάλυσης απλώς και μόνο επειδή την έχει ξαναχρησιμοποιήσει στο παρελθόν και αισθάνεται πιο άνετα με αυτή! Ο ερευνητής, αντίθετα, καλείται να εξηγήσει γιατί και πώς η μέθοδος ανάλυσης που έχει επιλέξει, όταν εφαρμοστεί στα δεδομένα, θα παραγάγει ευρήματα που θα συμβάλουν στην απάντηση του ερευνητικού ερωτήματος. Άραξ και παρουσιαστεί αυτό το σκεπτικό ο ερευνητής θα πρέπει να περιγράψει εν συντομία τον τρόπο με τον οποίο θα γίνει βήμα βήμα η ανάλυση των δεδομένων. Για παράδειγμα, εάν η επιλεγμένη μέθοδος ανάλυσης είναι η ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση (για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη μέθοδο βλ. Κεφάλαιο 8), ο ερευνητής πρέπει να διευκρινίσει εάν σκοπεύει να αναλύσει κάθε κείμενο

συνέντευξης χωριστά και στη συνέχεια να προσπαθήσει να ενοποιήσει τα θέματα που έχουν εντοπιστεί ή εάν σκοπεύει να κάνει την ανάλυση προχωρώντας σταδιακά με βάση τα θέματα που έχουν εντοπιστεί σε προηγούμενες συνεντεύξεις καθ' όλη τη διάρκεια της ανάλυσης. Φυσικά, οι αποφάσεις σχετικά με κάποιες μικρότερες λεπτομέρειες της αναλυτικής προσέγγισης μπορεί να αλλάξουν όσο ο ερευνητής εμπλέκεται με τα δεδομένα και τα αναλύει. Η αλλαγή αυτή δεν αποτελεί πρόβλημα. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, είναι προσόν του ερευνητή ποιοτικής μεθοδολογίας να αντιμετωπίζει την πιθανότητα αλλαγής οπτικής με ανοιχτό πνεύμα και να ευαισθητοποιείται ως προς τα δεδομένα (και την ερευνητική διαδικασία στο σύνολό της). Η αναθεώρηση και η προσαρμογή της προσέγγισης του ερευνητή καθώς εξελίσσεται η έρευνα είναι θετικό στοιχείο, αρκεί οι αλλαγές να μη δημιουργούν ασυνέπειες και έλλειψη επιστημολογικής συνοχής στο σύνολο της έρευνας. Τυχόν αλλαγές στην προσέγγιση πρέπει να παρακολουθούνται, να καταγράφονται και να εξετάζονται προσεκτικά.

Δεοντολογικοί παράγοντες

Τα ζητήματα και οι προβληματισμοί σχετικά με τη δεοντολογία στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας έχουν συζητηθεί στα Κεφάλαια 3 και 4. Στο πλαίσιο της ερευνητικής πρότασης ο ερευνητής πρέπει να ασχοληθεί με τα θέματα αυτά με δύο τρόπους. Πρώτον, πρέπει να παράσχει πληροφορίες για τον τρόπο με τον οποίο θα διασφαλίσει ότι η προτεινόμενη έρευνα πληροί τις προϋποθέσεις μιας δεοντολογικής ερευνητικής πρακτικής. Όπως εξηγήθηκε στο Κεφάλαιο 3 (βλ. σελ. 85-87), τα θέματα αυτά αφορούν, μεταξύ άλλων, την ενήμερη συγκατάθεση, το δικαίωμα διακοπής της συμμετοχής στην έρευνα και τη διασφάλιση της εμπιστευτικότητας. Ο καλύτερος τρόπος για να καλυφθούν αυτές οι πληροφορίες σε μια ερευνητική πρόταση είναι η εξέταση των δεοντολογικών ζητημάτων σε σχέση με καθένα από τα προτεινόμενα βήματα της ερευνητικής διαδικασίας. Έτσι, για παράδειγμα, κατά την περιγραφή της προτεινόμενης διαδικασίας για την επιλογή των συμμετεχόντων (π.χ., με τη διανομή φυλλαδίων που θα περιέχουν πληροφορίες για την έρευνα σε καταλύματα για νοσοκόμους) ο ερευνητής πρέπει να εξηγήσει ποια μέτρα μπορεί να πάρει ώστε να μην εκληφθεί η διαδικασία ως άσκηση πίεσης στους πιθανούς συμμετέχοντες στην έρευνα. Ένα τέτοιο μέτρο θα μπορούσε να είναι μια αναφορά στο φυλλάδιο που θα λέει ότι είναι απολύτως αποδεκτό να αποφασίσει κανείς να μην πάρει

μέρος στην έρευνα. Ένας άλλος τρόπος θα ήταν να διανεμηθούν τα φυλλάδια σε περιοχές όπου οι πιθανοί συμμετέχοντες θα τα βρουν όταν είναι μόνοι τους (π.χ., στην προσωπική θυρίδα των νοσοκόμων) και όχι όταν βρίσκονται σε ομάδες όπου μπορεί να υπάρχει πίεση από τους συναδέλφους τους (π.χ., όταν τα φυλλάδια τοποθετούνται σε ένα τραπέζι κοινόχρηστου χώρου). Ένα άλλο σημαντικό δεοντολογικό ζήτημα είναι να διασφαλιστεί ότι έχουν ληφθεί όλες οι απαραίτητες άδειες για την επιλογή των συμμετεχόντων σε συγκεκριμένα μέρη. Για παράδειγμα, για να επιλέξει κανείς συμμετέχουσες από καταλύματα για νοσοκόμες της Εθνικής Υπηρεσίας Υγείας (NHS) στο Ηνωμένο Βασίλειο ο ερευνητής θα πρέπει να λάβει πρώτα άδεια δεοντολογίας από το NHS. Για την επαρκή κάλυψη των δεοντολογικών ζητημάτων πρέπει να εξετάσει κανείς την πιθανή επίπτωση που θα έχει στους συμμετέχοντες η συμμετοχή στην έρευνα σε όλα τα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας. Ο ερευνητής πρέπει να σκεφτεί τις δεοντολογικές διαστάσεις της διαδικασίας επιλογής, της διαδικασίας συλλογής δεδομένων, της ανάλυσης και της διάχυσης. Συχνά, οι ερευνητές εξετάζουν προσεκτικά τις δεοντολογικές απαιτήσεις των πρώτων σταδίων της έρευνας (δηλαδή, της επιλογής συμμετεχόντων και της συλλογής δεδομένων), αλλά κατόπιν αμελούν να εξετάσουν τις πιθανές επιπτώσεις της ανάλυσης και της διάχυσης των ευρημάτων της έρευνας. Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε στο Κεφάλαιο 4, ο τρόπος με τον οποίο αναλύονται τα λεγόμενα κάποιου (π.χ., «καχύποπτα» ή «ενσυναισθητικά») πιθανόν να έχει επίπτωση στην εμπειρία που έχει από τη συμμετοχή του στην έρευνα, ειδικά στην περίπτωση που ο συμμετέχων έχει πρόσβαση στην ερευνητική αναφορά και έχει τη δυνατότητα να μάθει τον τρόπο με τον οποίο αναλύονται τα δεδομένα του. Επιπλέον, ενδέχεται να υπάρχουν ευρύτερες κοινωνικές επιπτώσεις από τα αποτελέσματα της έρευνας (π.χ., στην περίπτωση που τα ευρήματα ληφθούν υπόψη στη χάραξη πολιτικών ή σε διάφορες πρακτικές), συνεπώς και αυτοί οι παράγοντες πρέπει να εξεταστούν από δεοντολογική άποψη.

Ο δεύτερος τρόπος εξέτασης των δεοντολογικών ζητημάτων σε μια ερευνητική πρόταση είναι μέσω του εντοπισμού τυχόν συγκεκριμένων δεοντολογικών προβλημάτων που μπορεί να συνδέονται με την προτεινόμενη έρευνα. Για παράδειγμα, μπορεί ο ερευνητής να θέλει να παρατηρήσει μικρά παιδιά σε μια ομάδα παιχνιδιού. Στην περίπτωση αυτή από την έρευνα ανακλύπουν συγκεκριμένα δεοντολογικά προβλήματα, καθώς οι συμμετέχοντες στην έρευνα είναι πολύ μικροί ηλικιακά για να δώσουν οι ίδιοι ενήμερη συγκατάθεση. Ο ερευνητής πρέπει να βρει τρόπο να διασφαλίσει ότι και τα παιδιά και οι ενήλικες που είναι υπεύθυνοι για αυτά (π.χ., γονείς,

δάσκαλοι) θα έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν εάν θέλουν να πάρουν μέρος στην έρευνα ή όχι. Ένα άλλο παράδειγμα είναι μια έρευνα που προτείνει τη συλλογή δεδομένων από διαδικτυακούς χώρους συζήτησης ή φόρουμ. Εδώ το δεοντολογικό ζήτημα που προκύπτει αφορά την απόφαση για τον βαθμό κατά τον οποίο οι αναρτήσεις είναι δημόσιες ή ιδιωτικές καθώς και την αποφυγή τυχόν εξαπάτησης για την πρόσβαση σε αυτές τις αναρτήσεις (π.χ., εάν ο ερευνητής προσποιείται ότι είναι μέλος της ομάδας για να χρησιμοποιήσει στη συνέχεια τις πληροφορίες αυτές για ερευνητικούς σκοπούς). Όποιο κι αν είναι το συγκεκριμένο δεοντολογικό ζήτημα ο ερευνητής πρέπει να το εντοπίσει πριν από την έναρξη της έρευνας και να το συζητήσει στην ερευνητική πρόταση. Η ερευνητική πρόταση είναι ακριβώς ο κατάλληλος χώρος για να εξεταστούν οι δεοντολογικές συνέπειες της προτεινόμενης έρευνας και να δοθούν πληροφορίες για τις δικλίδες ασφαλείας που σκοπεύει ο ερευνητής να ενσωματώσει στην έρευνα προκειμένου να προστατεύσει τους μελλοντικούς συμμετέχοντες αλλά και τον ίδιο από τυχόν αρνητικές συνέπειες της έρευνας. Φυσικά, δεν είναι δυνατόν να προβλεφθούν όλα τα πιθανά προβλήματα και, όπως επισημαίνουν οι Brinkmann και Knave (2008), νέα διλήμματα δεοντολογικού χαρακτήρα μπορεί να προκύψουν σε όλη τη διάρκεια της ερευνητικής διεργασίας. Αυτό σημαίνει ότι ο ερευνητής πρέπει να παραμένει δεοντολογικά ευαισθητοποιημένος καθ' όλη τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας.

Αναστοχαστικότητα

Η έννοια της αναστοχαστικότητας παρουσιάστηκε στα Κεφάλαια 1 και 3. Εκεί υποστηρίχθηκε ότι η αναστοχαστικότητα είναι σημαντική γιατί ενθαρρύνει τον ερευνητή ποιοτικής μεθοδολογίας να αναστοχαστεί τους διάφορους τρόπους με τους οποίους εμπλέκεται, είτε ως ερευνητής είτε ως άτομο, στην έρευνα και στα ευρήματά της. Αυτή η διαδικασία πρέπει να επισημαίνεται στην ερευνητική πρόταση. Ο ερευνητής πρέπει να αναφερθεί στη σχέση του με την έρευνα, στις προσδοκίες του από αυτή και στο πόσο έχει επενδύσει στα πιθανά αποτελέσματά της. Πρόκειται για μια ιδιαίτερα σημαντική διαδικασία, ειδικά στην περίπτωση που ο ερευνητής έχει προϋπάρχουσα σχέση με το αντικείμενο της έρευνας (π.χ., εάν ο ερευνητής έχει εργαστεί ως νοσοκόμος πριν διερευνήσει τις εμπειρίες έντονου άγχους των νοσοκόμων). Ενδέχεται επίσης ο ερευνητής να έχει κίνητρο την επιθυμία του να βελτιώσει τη ζωή των ατόμων των οποίων τις εμπειρίες προτίθεται

να μελετήσει. Αυτή η επιθυμία του θα πρέπει επίσης να επισημαίνεται. Ωστόσο, είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι, με βάση την οπτική των ποιοτικών μεθοδολογιών, τα κίνητρα και το προσωπικό ενδιαφέρον του ερευνητή δεν είναι «μεροληψίες» που πρέπει να αφαιρεθούν από την έρευνα. Αντίθετα, αποτελούν τις συνθήκες που πλαισιώνουν, και μάλιστα καθιστούν δυνατή, την έρευνα και που αναπόφευκτα διαμορφώνουν την έρευνα και τα ευρήματά της. Τα ζητήματα αναστοχαστικότητας πρέπει να εξετάζονται στην ερευνητική πρόταση, καθώς η σχέση του ερευνητή με την έρευνα θα καθορίσει τον τρόπο διεξαγωγής της. Τα άτομα που αξιολογούν την ποιότητα μιας ερευνητικής πρότασης πρέπει να έχουν αντίληψη για το πώς μπορεί να επηρεάσει την ερευνητική διαδικασία και το αποτέλεσμα της ο τρόπος που ο ερευνητής συνδέεται με την έρευνα. Και σε αυτή την περίπτωση, φυσικά, ο ερευνητής δεν είναι δυνατόν να προβλέψει όλους τους πιθανούς τρόπους με τους οποίους ενδέχεται να επηρεάσει την έρευνα. Ωστόσο, πρέπει να φαίνεται στην ερευνητική πρόταση πως ο ερευνητής έχει σκεφτεί σοβαρά τα ζητήματα αναστοχαστικότητας που συνδέονται με την προτεινόμενη έρευνα.

Πόροι και υλικό

Ακόμη και το μικρότερο ερευνητικό σχέδιο απαιτεί κάποιους πόρους. Κατ' αρχάς, ο χρόνος του ερευνητή είναι αναπόδραστη προϋπόθεση, καθώς καμία έρευνα δεν μπορεί να διενεργηθεί χωρίς επένδυση χρόνου από την πλευρά του ερευνητή. Είναι πολύ εύκολο να υποτιμήσει κανείς τον χρόνο που θα απαιτηθεί για τον σχεδιασμό και τη διεξαγωγή μιας έρευνας. Ειδικά η διαδικασία μετεγγραφής των ηχογραφήσεων από ημιδομημένες συνευτεύξεις ή συζητήσεις των ομάδων εστίασης μπορεί να διαρκέσει πάρα πολλές ώρες και συνήθως όσοι δεν έχουν ξανακάνει αυτού του είδους τη δουλειά υποτιμούν τον χρόνο που απαιτείται για την ολοκλήρωσή της. Ο ερευνητής πρέπει επίσης να υπολογίζει και κάποιο χρόνο προκειμένου να αντιμετωπίσει, αν χρειαστεί, τυχόν απρόσμενες δυσκολίες, προβλήματα με την επιλογή συμμετεχόντων ή άλλες δυσκολίες δεοντολογικού, πρακτικού ή θεωρητικού χαρακτήρα τις οποίες δεν μπορούσε να προβλέψει. Στην πραγματικότητα, μια βασική λειτουργία της ερευνητικής πρότασης είναι να διασφαλιστεί ότι ο ερευνητής έχει σκεφτεί καλά, και με λογικό και ρεαλιστικό τρόπο, όλους τους παράγοντες που εμπλέκονται στη διαδικασία διεξαγωγής της προτεινόμενης έρευνας. Παρά το γεγονός ότι η έρευνα

ποιοτικής μεθοδολογίας είναι μια δημιουργική διαδικασία της οποίας το αποτέλεσμα δεν μπορεί να προβλεφθεί πλήρως (βλ. Κεφάλαιο 1), ωστόσο εξακολουθεί να είναι μια διαδικασία που απαιτεί πολύ προσεκτικό σχεδιασμό. Η ικανότητα του ερευνητή να επιδεικνύει ευελιξία και να ανταποκρίνεται σε ό,τι προκύπτει καθώς εξελίσσεται η διαδικασία δεν σημαίνει πως θα πρέπει να αφήσει τα πάντα στην τύχη! Εκτός από μια ρεαλιστική εκτίμηση για τον χρόνο που θα απαιτήσει η διεξαγωγή της έρευνας, ο ερευνητής πρέπει επίσης να εντοπίσει και τυχόν άλλους πόρους που μπορεί να χρειαστεί για να ολοκληρώσει την έρευνα. Τέτοιου είδους πόροι μπορεί να είναι ο εξοπλισμός, π.χ., μια συσκευή ψηφιακής ηχογράφησης ή μια βιντεοκάμερα. Μπορεί επίσης να υπάρχουν οικονομικοί παράγοντες, όπως κάποια έξοδα μετακίνησης για τους συμμετέχοντες στην έρευνα ή ακόμη και για τον ερευνητή. Ο ερευνητής μπορεί επίσης να χρειαστεί να κλείσει κάποια αίθουσα για τις συζητήσεις της ομάδας εστίασης ή να ζητήσει τη βοήθεια τεχνικού για να φτιάξει ένα διαδικτυακό ερωτηματολόγιο. Οτιδήποτε κι αν είναι αυτό που θα χρειαστεί ο ερευνητής προκειμένου να πραγματοποιήσει την έρευνα, θα πρέπει να οριστεί και να περιγραφεί στην ερευνητική πρόταση. Στο κάτω κάτω, ο ερευνητής δεν θα ήθελε να διακόψει την έρευνα στη μέση επειδή δεν μπόρεσε να αντεπεξέλθει σε απρόβλεπτα έξοδα ή επειδή δεν είχε πρόσβαση στους απαραίτητους πόρους.

Διάχυση

Τέλος, ο ερευνητής καλείται να σκεφτεί τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να διαχυθούν τα ευρήματα της έρευνας. Στην περίπτωση μιας φοιτητικής εργασίας η διάχυση ταυτίζεται συνήθως με την υποβολή της ερευνητικής αναφοράς στον διδάσκοντα του εκπαιδευτικού προγράμματος προς αξιολόγηση. Ωστόσο, τα ευρήματα μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας μπορούν να διαχυθούν με διάφορους τρόπους και ο ερευνητής καλείται κάποια στιγμή να εξετάσει και αυτό το ζήτημα. Οι διάφορες μορφές πιθανής διάχυσης είναι καλό να προβλέπονται στα στάδια σχεδιασμού της έρευνας, γιατί η διάχυση έχει δεοντολογικές συνέπειες. Για παράδειγμα, εάν ο ερευνητής προτίθεται να κάνει μια έκθεση ή μια ταινία μικρού μήκους βασισμένη στα ευρήματα (για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τη χρήση οπτικών μεθόδων στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας βλ. Κεφάλαιο 13), τότε θα πρέπει να ενημερωθούν οι υποψήφιοι συμμετέχοντες στην έρευνα πριν δώσουν τη συγκατάθεσή τους για συμμετοχή. Ακόμη κι αν η διάχυση

γίνει με τη μορφή ενός συμβατικού ερευνητικού άρθρου που θα δημοσιευθεί σε ένα επιστημονικό περιοδικό, το γεγονός αυτό θα πρέπει να γίνει σαφές, ειδικά αν ο ερευνητής προτίθεται να χρησιμοποιήσει στην αναφορά του αυτούσια αποσπάσματα από τον λόγο των συμμετεχόντων. Ο ερευνητής πρέπει επίσης να εξετάσει τις κοινωνικές επιπτώσεις της διάχυσης των ευρημάτων του και να σκεφτεί ποια μέσα θα είναι τα πιο κατάλληλα για τη δημοσίευση της δουλειάς του. Και στην περίπτωση αυτή η εκ των προτέρων εξέταση αυτών των ζητημάτων προφυλάσσει τον ερευνητή από τη λήψη σημαντικών αποφάσεων την τελευταία στιγμή, με ενδεχόμενες αρνητικές συνέπειες. Για παράδειγμα, μπορεί να είναι συναρπαστικό να δίνει κανείς συνέντευξη για την έρευνά του σε μια εφημερίδα, αλλά θα απογοητευτεί πολύ αν στη συνέχεια διαβάσει τα λόγια του παρερμηνευμένα από τον δημοσιογράφο! Εκτός από τους παραπάνω δεοντολογικούς παράγοντες, η διάχυση ενδέχεται επίσης να απαιτεί πόρους, καθώς κάποια είδη διάχυσης απαιτούν πρόσβαση σε χώρους και εξοπλισμό, κάτι που πρέπει να προβλέπεται εκ των προτέρων. Για όλους αυτούς τους λόγους είναι καλή ιδέα να περιλαμβάνεται ήδη κατά το στάδιο της ερευνητικής πρότασης κάποια συζήτηση σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο σκοπεύει ο ερευνητής να διαδώσει τα ευρήματα της προτεινόμενης έρευνας.

Συμπέρασμα

Συμπερασματικά, η ερευνητική πρόταση είναι σημαντική ως διεργασία και ως προϊόν. Η διεργασία της συγγραφής της πρότασης είναι ουσιώδης γιατί προετοιμάζει τον ερευνητή για την έρευνα. Η συγγραφή μιας λεπτομερούς ερευνητικής πρότασης αναγκάζει τον ερευνητή να προχωρήσει την έρευνα πέρα από το στάδιο της ιδέας και να σκεφτεί, με συστηματικό τρόπο, τα λεπτομερή στοιχεία της έρευνας, τις διαδικασίες της καθώς και τις δεοντολογικές, πρακτικές και θεωρητικές της συνέπειες. Έτσι, ακόμη κι αν δεν επρόκειτο να τη διαβάσει κανένας, η ερευνητική πρόταση θα έπρεπε και πάλι να γραφτεί. Ωστόσο, οι περισσότερες ερευνητικές προτάσεις διαβάζονται από άλλους ανθρώπους γιατί εκπληρώνουν μια σημαντική λειτουργία: Να πείσουμε τους άλλους ότι η προτεινόμενη έρευνα είναι εφικτή και θεωρητικά και δεοντολογικά ορθή. Επομένως, η διασφάλισή επίσημης έγκρισης για την ερευνητική πρόταση αναμένεται να αυξήσει την αυτοπεποίθηση του ερευνητή σε σχέση με το ερευνητικό του σχέδιο και να ενισχύσει τη δέσμευσή του στην προτεινόμενη έρευνα.

Ερωτήματα προς συζήτηση

1. Τι είναι η ερευνητική πρόταση και ποιες είναι οι λειτουργίες της;
2. Γιατί πρέπει ο ερευνητής που χρησιμοποιεί ποιοτικές μεθόδους να δαπανήσει αρκετό χρόνο και προσπάθεια για τη σύνταξη μιας ερευνητικής πρότασης;
3. Ποια είναι ορισμένα από τα θεωρητικά, μεθοδολογικά και δεοντολογικά προβλήματα που μπορεί να συναντήσει ένας ερευνητής εάν δεν ολοκληρώσει μια ερευνητική πρόταση;

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Finlay, L. and Gough, B. (eds) (2003) *Reflexivity: A Practical Guide for Researchers in Health and Social Sciences*. London: Blackwell.
- Punch, K. (2006) *Developing Effective Research Proposals*, London: Sage.
- Rauson, D. (1999) Planning, conducting and writing up research, in R. Bor and M. Watts (eds) *The Trainee Handbook: A Guide for Counselling and Psychotherapy Trainees*. London: Sage.
- Thompson, A.R. and Chambers, E. (2012) Ethical issues in qualitative mental health research, in D. Harper and A.R. Thompson (eds) *Qualitative Research Methods in Mental Health and Psychotherapy*. Chichester: Wiley-Blackwell.

Διαδικτυακό Κέντρο Μάθησης

Αφού διαβάσετε το κεφάλαιο, συνδεθείτε με τον δικτυακό τόπο του Διαδικτυακού Κέντρου Μάθησης στη διεύθυνση www.openup.co.uk/willig <<http://www.openup.co.uk/willig>> για να βρείτε πηγές για τη μελέτη σας, όπως ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών ανά κεφάλαιο, θέματα εργασιών και γλωσσάρι για κάθε κεφάλαιο.

Περιεχόμενα ενότητας

6. Θεματική ανάλυση 151
7. Μεθοδολογία
της θεμελιωμένης θεωρίας 179
8. Φαινομενολογικές μέθοδοι 211
9. Μελέτες περίπτωσης 247
10. Λογοψυχολογία 279
11. Φουκωική ανάλυση λόγου 313
12. Αφηγηματική ψυχολογία 345
13. Οπτικές μέθοδοι 375

Μαθησιακοί στόχοι

Διαβάζοντας αυτό το κεφάλαιο θα αποκτήσετε μια εικόνα για:

- Τους στόχους και τους σκοπούς της θεματικής ανάληψης
- Τον χαρακτήρα της ως θεωρητικά ευέλικτης μεθοδολογίας
- Τη διαφορά μεταξύ «επαγωγικής» και «παραγωγικής» θεματικής ανάληψης
- Τις μεθοδολογικές διεργασίες που συνδέονται με τη θεματική ανάληψη, συμπεριλαμβανομένων των τεχνικών συλλογής και ανάληψης δεδομένων και των τρόπων παρουσίασης των ευρημάτων
- Τους περιορισμούς της θεματικής ανάληψης

Επιπλέον, θα είστε σε θέση:

- Να κατατάξετε επιστημολογικά τη θεματική ανάληψη και να κατανοήσετε (1) τι είδους γνώση στοχεύει να παραγάγει, (2) τι είδους παραδοχές κάνει για τον κόσμο και (3) πώς αντιλαμβάνεται τον ρόλο του ερευνητή κατά την ερευνητική διεργασία
-

Αρχίζουμε την Ενότητα 2 αυτού του βιβλίου με ένα κεφάλαιο για τη θεματική ανάλυση, αφού πρόκειται για μια μέθοδο που στόχο έχει την αναγνώριση και την οργάνωση επαναλαμβανόμενων μοτίβων στο περιεχόμενο και στο νόημα των ποιοτικών δεδομένων. Ακριβώς για αυτό τον λόγο η θεματική ανάλυση αποτελεί τη βάση για τις περισσότερες από τις άλλες μεθόδους ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων. Συγκεκριμένα, τόσο η θεμελιωμένη θεωρία (βλ. Κεφάλαιο 7) όσο και η φαινομενολογική ανάλυση (βλ. Κεφάλαιο 8) βασίζονται σε μεγάλο βαθμό σε μια γραμμή προς γραμμή κωδικοποίηση των δεδομένων με στόχο τον εντοπισμό των «μονάδων νοήματος» (με τη

μορφή θεμάτων και/ή κατηγοριών νοήματος) που οργανώνουν τα δεδομένα. Επιπλέον, και η αφηγηματική ανάλυση (βλ. Κεφάλαιο 12) αλλά και οι περισσότερες οπτικές μεθοδολογίες (βλ. Κεφάλαιο 13) απαιτούν από τον ερευνητή να δημιουργεί θέματα τα οποία να συμπυκνώνουν τα πιο σημαντικά μοτίβα νοήματος που εμπεριέχονται στα δεδομένα. Οι Fereday και Muir-Cochrane (2006: 82) περιγράφουν τη θεματική ανάλυση ως ανάλυση που αφορά «την αναζήτηση θεμάτων τα οποία φαίνεται να είναι σημαντικά για την περιγραφή του [υπό εξέταση] φαινομένου» και που επομένως αποτελεί μια «μορφή αναγνώρισης επαναλαμβανόμενων μοτίβων στα δεδομένα». Όλοι οι ερευνητές που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθόδους έρευνας πρέπει να έχουν την ικανότητα να εξετάζουν συστηματικά τα ποιοτικά δεδομένα με στόχο να εντοπίζουν τα επαναλαμβανόμενα νήματα νοήματος, ώστε στη συνέχεια να τα ομαδοποιούν σε κατηγορίες νοήματος και να τα εντάσσουν σε θέματα ανώτερης τάξης. Η οργάνωση του νοήματος σε θέματα έχει περιγραφεί ως μια γενικού χαρακτήρα ικανότητα που αποτελεί τη βάση των περισσότερων, αν όχι όλων, των ερευνητών ποιοτικής μεθοδολογίας (π.χ., Holloway and Todres 2003· Joffe 2012).

Η θεματική ανάλυση μόλις σχετικά πρόσφατα έχει αναγνωριστεί ως αυτόνομη ποιοτική μέθοδος έρευνας και υπάρχουν πια κάποιες σαφείς και ολοκληρωμένες περιγραφές για τον τρόπο διεξαγωγής μιας θεματικής ανάλυσης υψηλής ποιότητας (βλ., π.χ., Braun and Clarke 2006· Fereday and Muir-Cochrane 2006· Joffe 2012). Ωστόσο, εξακολουθεί να αμφισβητείται κατά πόσο η θεματική ανάλυση αποτελεί, στην πραγματικότητα, ολοκληρωμένη ερευνητική μέθοδο ή εάν είναι απλώς ένα εργαλείο ή μια δεξιότητα που μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε διάφορες ποιοτικές μεθόδους ανάλυσης δεδομένων – όπως προτείνουν, μεταξύ άλλων, οι Boyatzis (1998) και Ryan και Bernard (2000). Όποια θέση κι αν υιοθετήσει κανείς σχετικά με αυτό το ζήτημα πρέπει να γίνει κατανοητό πως η θεματική ανάλυση δεν συνδέεται στενά με κάποια συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας (σε αντίθεση, για παράδειγμα, με την ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση ή την ανάλυση λόγου). Άρα, ο ερευνητής που χρησιμοποιεί τη θεματική ανάλυση πρέπει να αποφασίσει τι ακριβώς αντιπροσωπεύουν τα θέματα που έχει εντοπίσει στην ανάλυση. Στο σημείο αυτό σημαντικό ρόλο παίζουν το ερευνητικό ερώτημα και το επιστημολογικό σημείο εκκίνησης της έρευνας. Για παράδειγμα, εάν στόχος του ερευνητικού μας ερωτήματος είναι να διαπιστωθεί τι γνωρίζει και/ή τι σκέφτεται για τη γνωστικοσυμπεριφορική θεραπεία μια ομάδα πελατών που πρόκειται να ξεκινήσει μια σειρά συνεδριών αυτής της θεραπευτικής

προσέγγισης, τότε τα θέματα που εντοπίζουμε στα δεδομένα πιθανότατα θα αντιπροσωπεύουν τις απόψεις και τις στάσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα απέναντι στη γνωστικοσυμπεριφορική θεραπεία. Εάν, από την άλλη πλευρά, το ερευνητικό ερώτημά μας αφορά τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζεται η συμπεριφορά αυτοτραυματισμού από τα ΜΜΕ, τότε τα θέματα που εντοπίζουμε στην ανάλυση τηλεοπτικών προγραμμάτων και άρθρων από εφημερίδες είναι πιθανόν να αντιπροσωπεύουν τις κυρίαρχες κοινωνικές κατασκευές της συμπεριφοράς αυτοτραυματισμού. Επομένως, το θεωρητικό στάτους του θέματος είναι κάτι που πρέπει να καθοριστεί από τον ερευνητή και όχι κάτι που ορίζεται από την ίδια τη μέθοδο. Η θεματική ανάλυση μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη διερεύνηση ερευνητικών ερωτημάτων που βασίζονται στον ρεαλισμό, στη φαινομενολογία ή στον κοινωνικό κονστρουξιονισμό, συνεπώς η επιλογή της ως μεθόδου ανάλυσης δεδομένων δεν συνεπάγεται, από μόνη της, τη δέσμευση του ερευνητή με κάποιο συγκεκριμένο επιστημολογικό προσανατολισμό. Η συνθήκη αυτή έχει περιγραφεί ως «θεωρητική ελευθερία», με την έννοια ότι η θεματική ανάλυση είναι μια μέθοδος που είναι «ουσιαστικά ανεξάρτητη από τη θεωρία και την επιστημολογία» (Braun and Clarke 2006: 78). Ωστόσο, πιστεύω πως ίσως αυτός δεν είναι ο καλύτερος τρόπος να τεθεί το ζήτημα, καθώς η θεματική ανάλυση δεν παύει να προϋποθέτει κάποιες θεωρητικές και επιστημολογικές θέσεις από την πλευρά του ερευνητή. Απλώς οι θέσεις αυτές δεν προσδιορίζονται από την ίδια τη μέθοδο, αλλά πρέπει να επιλεγούν από τον ερευνητή. Ίσως, επομένως, θα ήταν πιο σωστό να πει κανείς πως η θεματική ανάλυση χαρακτηρίζεται από θεωρητική ευελιξία (παρά «ελευθερία») και ότι δεν έχει νόημα παρά μόνο εάν ενταχθεί σε ένα επιστημολογικό και θεωρητικό πλαίσιο (και άρα δεν είναι «ανεξάρτητη από τη θεωρία και την επιστημολογία»).

Τι είναι το «θέμα»;

Δεν είναι εύκολο να ορίσει κανείς τι συνιστά ένα «θέμα». Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι ενώ ο εντοπισμός θεμάτων αποτελεί βασική διεργασία στις έρευνες ποιοτικής μεθοδολογίας, ωστόσο δεν υπάρχει αρκετή συζήτηση για το νόημα του όρου. Ο λόγος είναι πιθανόν το γεγονός ότι ο προσδιορισμός των θεμάτων είναι συχνά σημείο εκκίνησης μιας ανάλυσης που στόχο έχει τελικά να εξετάσει τις σχέσεις μεταξύ των θεμάτων, τις αλληλοσυνδέσεις τους και τις συνέπειές τους. Στο πλαίσιο αυτό ο εντοπισμός των

θεμάτων ενδεχομένως εμφανίζεται ως ένα βασικό βήμα που δεν απαιτεί πολύπλοκες διαδικασίες. Ίσως να υπάρχει εμμέσως η παραδοχή ότι ο εντοπισμός θεμάτων είναι σχετικά απλή υπόθεση, καθώς αρκεί και μόνο να δώσουμε ένα όνομα σε αυτό που διακρίνουμε. Ωστόσο, άπαξ και αναρωτηθούμε τι συνιστά το θέμα, πώς το αναγνωρίζουμε και πώς ξέρουμε πότε τελειώνει ένα θέμα και αρχίζει ένα άλλο, τα πράγματα αρχίζουν να γίνονται λίγο πιο περίπλοκα.

Η Joffe (2012: 209) υποστηρίζει ότι «Το θέμα είναι ένα συγκεκριμένο μοτίβο νοήματος που εντοπίζουμε στα δεδομένα». Οι Braun και Clarke (2006: 82) υποστηρίζουν ότι «Το θέμα συλλαμβάνει κάτι σημαντικό που εμπεριέχεται στα δεδομένα σε σχέση με το ερευνητικό ερώτημα και αποτελεί ένα είδος απόκρισης ή νοήματος που επαναλαμβάνεται στο σύνολο των δεδομένων». Ο Boyatzis (1998: 161, στο Fereday and Muir-Cochrane 2006: 83) περιγράφει το θέμα ως «Ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο στο επίπεδο της πληροφορίας, το οποίο σε ένα ελάχιστο επίπεδο περιγράφει και οργανώνει τις πιθανές παρατηρήσεις και σε ένα μέγιστο επίπεδο ερμηνεύει πλευρές του φαινομένου». Και οι τρεις απόπειρες ορισμού του θέματος κάνουν αναφορά στην παρουσία ενός μοτίβου. Αυτό σημαίνει ότι το θέμα αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη, αναγνωρίσιμη ενότητα νοημάτων, τα οποία συλλειτουργούν με τρόπο συστηματικό και νοηματικά μεστό και όχι τυχαίο ή αυθαίρετο. Για παράδειγμα, ας φανταστούμε ότι ένας συμμετέχων σε μια έρευνα έκανε τα ακόλουθα σχόλια κατά τη διάρκεια μιας ημιδομημένης συνέντευξης όσον αφορά την εμπειρία του από το γεγονός ότι έμαθε πως η κοπέλα του είναι έγκυος στο παιδί του:

Όταν μου το πρωτοείπε πραγματικά ενθουσιάστηκα που θα γίνω μπαμπάς!

Δεν είμαι σίγουρος τι πρέπει να σκεφτώ. Η αλήθεια είναι πως μόλις συμπλήρωσα τα 25 και δεν έχω φανταστεί ακόμη τον εαυτό μου οικογενειάρχη.

Είναι περίεργο αν σκεφτεί κανείς ότι θα υπάρχει ένας άλλος άνθρωπος που θα με βλέπει σαν τον άνθρωπο που τα ξέρει όλα και που θα τον φροντίζει. Η εικόνα που είχα πάντα για τον εαυτό μου ήταν ενός ανθρώπου κάπως ανεύθυνου, ελεύθερου και ζένοιαστου...

Ο ερευνητής μπορεί να θέλει να συνοψίσει το βασικό νόημα των λεγόμενων του συμμετέχοντα σε σχέση με την εμπειρία του υπό τη θεματική ετικέτα «μια νέα αίσθηση ταυτότητας». Μια άλλη πιθανή ετικέτα θα ήταν «διαπραγματεύση ταυτοτήτων» ή «ποιος είμαι;». Δεν υπάρχει μόνο μία

σωστή ετικέτα θέματος. Το σημαντικό είναι πως ο ερευνητής αναγνωρίζει ότι τα σχόλια του συμμετέχοντα δείχνουν πως παλεύει με τις συνέπειες της εγκυμοσύνης της φίλης του με βάση τη δική του αίσθηση ταυτότητας. Με άλλα λόγια, η αναγνωρίσιμη ενότητα νοημάτων που επαναλαμβάνεται σε όλη τη συνέντευξη αφορά ερωτήματα γύρω από την ταυτότητα του συμμετέχοντα απέναντι στην προοπτική να γίνει πατέρας.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, το τι μετράει ως θέμα σε μια συγκεκριμένη θεματική ανάλυση εξαρτάται από το ερευνητικό ερώτημα και την επιστημολογική προσέγγιση που υιοθετεί ο ερευνητής. Η Joffe (2012) επισημαίνει πως τα νοήματα που συνοψίζονται σε ένα θέμα μπορεί να είναι έκδηλα (δηλαδή, άμεσα παρατηρήσιμα νοήματα) ή λανθάνοντα (δηλαδή, έμμεσα νοήματα), ανάλογα με τον τρόπο που ο ερευνητής προσεγγίζει το ερμηνευτικό του καθήκον (π.χ., «καχύποπτα» ή «ενσυναίσθητικά», βλ. Κεφάλαιο 4). Αυτό σημαίνει πως τα θέματα μπορεί να κυμαίνονται από την απλή αναγνώριση των ζητημάτων που έχει αναδείξει ένας συμμετέχων (π.χ., την «ταυτότητα» στο παράδειγμά μας) έως μια ερμηνεία για την ψυχολογική κατάσταση που μπορεί να υπάρχει πίσω από τα σχόλια του συμμετέχοντα (π.χ., «σύγχυση ταυτότητας – ποιος είμαι τώρα;»). Η Joffe συνιστά στους ερευνητές να ορίζουν ξεκάθαρα και ρητά κριτήρια ως προς το τι μπορεί και τι δεν μπορεί να κωδικοποιηθεί στα θέματα. Με άλλα λόγια, ο ερευνητής πρέπει να είναι ξεκάθαρος ως προς το τι μετράει ως θέμα στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης έρευνας.

Κατάλληλα ερευνητικά ερωτήματα για τη θεματική ανάλυση

Προηγουμένως στο παρόν κεφάλαιο είπαμε πως η θεματική ανάλυση μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να απαντηθούν ερευνητικά ερωτήματα που εκκινούν από διαφορετικές επιστημολογικές οπτικές. Ωστόσο, υπάρχουν κάποια συγκεκριμένα είδη ερευνητικών ερωτημάτων που ταιριάζουν πολύ με τη θεματική ανάλυση, όπως τα ερωτήματα που αφορούν τις αντιλήψεις και τους τρόπους σκέψης των ατόμων για συγκεκριμένα κοινωνικά φαινόμενα. Για παράδειγμα, η Joffe έχει χρησιμοποιήσει τη θεματική ανάλυση για να μελετήσει τις αντιλήψεις των ατόμων για μολυσματικές ασθένειες όπως το AIDS (Joffe 1999), ο Έμπολα (Joffe and Haarrhoff 2002) και ο MRSA (ανθεκτικός στη μεθικιλίνη χρυσίζων σταφυλόκοκκος) (Joffe et al. 2011).

Ένα άλλο ερευνητικό ερώτημα στο οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί η θεματική ανάλυση αφορά τις αναπαραστάσεις κοινωνικών ζητημάτων από τα ΜΜΕ. Για παράδειγμα, ο Washer (2004, 2006) έχει χρησιμοποιήσει τη θεματική ανάλυση για να εξετάσει τις αναπαραστάσεις ασθενειών όπως η «νόσος των τρελών αγελάδων» και ο SARS από τα ΜΜΕ. Ένα άλλο παράδειγμα παρόμοιας έρευνας είναι η ανάλυση της Braun (2005) για τον τρόπο που τα ΜΜΕ αναπαριστούν τις πλαστικές επεμβάσεις στα γυναικεία γεννητικά όργανα.

Υπάρχουν δύο βασικά θεωρητικά πλαίσια που έχουν χρησιμοποιηθεί για να θεωρητικοποιηθούν τα ευρήματα ερευνών που χρησιμοποιούν τη θεματική ανάλυση (Joffe 2012). Πρόκειται για την κοινωνική φαινομενολογία και τη θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Η *κοινωνική φαινομενολογία* ασχολείται με την κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας όπως βιώνεται υποκειμενικά από ομάδες ατόμων στην καθημερινότητά τους. Όταν χρησιμοποιείται σε συνδυασμό με τη θεματική ανάλυση, τα θέματα που εντοπίζονται συλλαμβάνουν τα νοήματα που αποδίδουν οι συμμετέχοντες στις εμπειρίες τους και βοηθούν τον ερευνητή να κατανοήσει τις ενέργειες των συμμετεχόντων (βλ., π.χ., Fereday and Muir-Cochrane 2006). Η *θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων* ενδιαφέρεται για τους τρόπους με τους οποίους τα κοινωνικά φαινόμενα γίνονται αντιληπτά και αναπαρίστανται από τα άτομα και από οργανισμούς ή θεσμούς. Ασχολείται επίσης με τις διεργασίες μέσω των οποίων αυτές οι αναπαραστάσεις αλλάζουν και εξελίσσονται στον χρόνο. Όταν χρησιμοποιείται για να κατανοηθούν τα θέματα που αναδεικνύει μια θεματική ανάλυση, η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων οργανώνει αυτά τα θέματα σε σύνολα που συνοψίζουν διάφορες κοινωνικές αναπαραστάσεις (βλ., π.χ., Washer and Joffe 2006). Ο ερευνητής δεν είναι, βέβαια, υποχρεωμένος να ακολουθήσει μια καθιερωμένη θεωρία όταν χρησιμοποιεί τη θεματική ανάλυση. Σημασία έχει να διασαφηνίζεται η θεωρητική αξία που αποδίδεται στα θέματα που έχουν ανιχνευτεί, η οποία μπορεί να τροφοδοτείται είτε από κάποια συγκεκριμένη θεωρία (όπως η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων) είτε από το ερευνητικό ερώτημα και την επιστημολογική θέση του ερευνητή.

Προσεγγίσεις στη θεματική ανάλυση

Έχουμε ήδη αναγνωρίσει ότι κατά τον εντοπισμό των θεμάτων η θεματική ανάλυση μπορεί να εστιάζει σε διαφορετικά είδη νοήματος: Μπορεί να

πρόκειται για έκδηλα νοήματα (που αντανακλούν το ρητό περιεχόμενο των λεγομένων ενός συμμετέχοντα στην έρευνα, για παράδειγμα) ή λανθάνοντα νοήματα (π.χ., που αντανακλούν την ερμηνεία του ερευνητή για όσα έχει πει ο συμμετέχων στην έρευνα). Αυτό σημαίνει πως η θεματική ανάλυση μπορεί να υιοθετήσει μια «ενσυναισθητική» ή μια «καχύποπτη» προσέγγιση απέναντι στην ανάλυση δεδομένων. Επιπλέον, οι ερευνητές κάνουν επίσης διάκριση μεταξύ επαγωγικής και παραγωγικής προσέγγισης στη θεματική ανάλυση. Η επαγωγική προσέγγιση (π.χ., Boyatzis 1998) λειτουργεί από κάτω προς τα πάνω: Εδώ ο ερευνητής προσεγγίζει τα δεδομένα χωρίς ένα θεωρητικά ενήμερο πλαίσιο κωδικοποίησης. Τα θέματα που προκύπτουν από αυτού του είδους την ανάλυση εδράζονται στέρεα στα δεδομένα και δεν αντανακλούν τις θεωρητικές απόψεις του ερευνητή. Αντίθετα, η παραγωγική προσέγγιση στη θεματική ανάλυση (π.χ., Crabtree and Miller 1999) χρησιμοποιεί κάποιου είδους πρότυπο, το οποίο συνήθως προκύπτει από την αντίστοιχη βιβλιογραφία, με σκοπό την κωδικοποίηση των δεδομένων και την εξαγωγή θεμάτων από αυτά. Ορισμένοι ερευνητές (π.χ., Fereday and Muir-Cochrane 2006) χρησιμοποιούν έναν συνδυασμό επαγωγικής και παραγωγικής θεματικής ανάλυσης, βάσει ενός *a priori* καθορισμένου προτύπου για την αρχική οργάνωση των δεδομένων, το οποίο όμως επιτρέπει επίσης την ανάδυση νέων θεμάτων από την ανάλυση. Στη συνέχεια, οι θεωρητικής προέλευσης και *a priori* καθορισμένοι κώδικες ενοποιούνται με τα νέα θέματα με σκοπό μια πιο ολοκληρωμένη θεματική περιγραφή των δεδομένων. Το τελικό στάδιο σε αυτού του είδους την ανάλυση μπορεί να περιλαμβάνει την ανάπτυξη ενός εξηγητικού πλαισίου, το οποίο ενσωματώνει τα βασικά θέματα που έχουν εντοπιστεί στην ανάλυση και το οποίο δίνει νόημα στο εξεταζόμενο φαινόμενο.

Παρόλο που η παραγωγική προσέγγιση στη θεματική ανάλυση είναι εξ ορισμού θεωρητικά πλαισιωμένη και, επομένως, σε μεγάλο βαθμό ερμηνευτική (ή πιο «καχύποπτη», για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία του Κεφαλαίου 4), είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι και η επαγωγική προσέγγιση στη θεματική ανάλυση μπορεί επίσης να συνεπάγεται υψηλό βαθμό ερμηνείας. Αυτό συμβαίνει κατεξοχήν όταν ο ερευνητής φιλοδοξεί να συλλάβει στα εντοπιζόμενα θέματα κάποια λανθάνοντα νοήματα και είναι επίσης πιθανόν να συμβαίνει στην τελική φάση μιας επαγωγικής θεματικής ανάλυσης, όταν ο ερευνητής προχωρά σε συνδέσεις μεταξύ θεμάτων και εξάγει συμπεράσματα που αφορούν το εξεταζόμενο φαινόμενο.

Ο τρόπος διεξαγωγής μιας θεματικής ανάληψης

Υπάρχει πια μια σειρά λεπτομερών, βήμα προς βήμα περιγραφών για τον τρόπο διεξαγωγής μιας θεματικής ανάλυσης (π.χ., Braun and Clarke 2006· Fereday and Muir-Cochrane 2006· Howitt 2010· Joffe 2012). Αυτές οι περιγραφές μπορούν να βοηθήσουν και να καθοδηγήσουν όσους ασχολούνται πρώτη φορά με τη θεματική ανάλυση. Ωστόσο, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η θεματική ανάλυση μπορεί να προσεγγιστεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους και αυτό σημαίνει ότι ο ερευνητής πρέπει να είναι ξεκάθαρος ως προς τον στόχο της θεματικής ανάλυσης πριν υιοθετήσει μια συγκεκριμένη προσέγγιση. Όπως συμβαίνει με όλες τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας, σημαντικό εδώ είναι το ερευνητικό ερώτημα – και η σαφήνεια γύρω από αυτό θα βοηθήσει τον ερευνητή να επιλέξει την καταλληλότερη προσέγγιση θεματικής ανάλυσης. Παρακάτω θα εξετάσουμε τις επιλογές που έχει στη διάθεσή του ο ερευνητής και τις αποφάσεις που πρέπει να λάβει στη διάρκεια της έρευνας με στόχο μια θεματική ανάλυση που να ταιριάζει περισσότερο στον σκοπό του. Για να διευκολυνθεί στη λήψη αποφάσεων ο ερευνητής μπορεί να θέσει τα ακόλουθα ερωτήματα.

Τι θέλουμε να μάθουμε;

Έχουμε αναφέρει πως η θεματική ανάλυση μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να απαντηθούν διάφορα ερευνητικά ερωτήματα και πως η φύση του ερευνητικού ερωτήματος θα έχει επιπτώσεις στην προσέγγιση θεματικής ανάλυσης που υιοθετεί ο ερευνητής. Επομένως, το πρώτο πράγμα που πρέπει αυτός να κάνει είναι να διατυπώσει με σαφήνεια το ερευνητικό ερώτημα. Έτσι, πρέπει να ξεκαθαρίσει εάν θέλει απλώς να εντοπίσει τα θέματα, εάν θέλει να συγκρίνει θέματα ή εάν θέλει να θεωρητικοποιήσει ένα φαινόμενο στη βάση των θεμάτων. Για παράδειγμα, εάν με βάση το ερευνητικό μας ερώτημα θέλουμε να μάθουμε «Τι σημαίνει η πανεπιστημιακή εκπαίδευση για τους πρωτοετείς προπτυχιακούς φοιτητές;», μπορεί να θελήσουμε απλώς να καταγράψουμε μια λίστα με τα θέματα που συνοψίζουν τα διάφορα νοήματα που προσδίδουν οι συμμετέχοντες στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση (οι οποίοι, φυσικά, πρέπει να είναι πρωτοετείς φοιτητές). Εάν, ωστόσο, με το ερευνητικό μας ερώτημα θέλουμε να μάθουμε «Ποιες μπορεί να είναι οι βασικές διαφορές στους τρόπους με τους οποίους οι νοσοκόμες και οι ψυχοθεραπευτές αντιλαμβάνονται τη συμπεριφορά “αυτοτραυματισμού”;»,

τότε στόχος της ανάλυσής μας πρέπει να είναι να συγκρίνουμε τα θέματα που παράγονται από την ανάλυση συνεντεύξεων και/ή ομάδων εστίασης με νοσοκόμες και ψυχοθεραπευτές, αντίστοιχα. Εναλλακτικά, εάν με το ερευνητικό μας ερώτημα θέλουμε να μάθουμε «Τι κάνει τους ανθρώπους να αποφασίσουν να αγοράσουν νέο αυτοκίνητο;», τότε από τη θεματική μας ανάλυση πρέπει να προκύπτουν θέματα τα οποία είναι σχετικά με τη διεργασία λήψης αποφάσεων που προηγείται της αγοράς νέου αυτοκινήτου, ώστε στη συνέχεια να χρησιμοποιήσουμε αυτά τα θέματα για να θεωρητικοποιήσουμε με κάποιον τρόπο τη διεργασία λήψης αποφάσεων. Στη διαδικασία αυτή το πιθανότερο είναι ότι θα χρειαστεί να κάνουμε συνδέσεις μεταξύ των θεμάτων, ώστε να συλλάβουμε την εσωτερική λογική, τη δυναμική, της διεργασίας λήψης αποφάσεων.

Τι είδους δεδομένα πρέπει να συλλέγουμε;

Και πάλι, η απάντηση σε αυτή την ερώτηση καθορίζεται από το ερευνητικό μας ερώτημα. Η θεματική ανάλυση μπορεί να αποδειχθεί αποτελεσματική με ένα ευρύ φάσμα υλικού, από μετεγγραφές συνεντεύξεων και συζητήσεις σε ομάδες εστίασης μέχρι κείμενα και εικόνες από ΜΜΕ, προσωπικά ημερολόγια, μπλογκ, ακόμη και μηνύματα στο κινητό. Οποιοδήποτε υλικό μπορεί να αναλυθεί ως προς το νόημα και το περιεχόμενό του είναι κατάλληλο για θεματική ανάλυση. Η Joffe (2012) κάνει ορισμένα χρήσιμα σχόλια για την εξαγωγή δεδομένων. Υποστηρίζει ότι, παρότι οι συνεντεύξεις και οι ομάδες εστίασης είναι εξαιρετικά δημοφιλείς μέθοδοι συλλογής δεδομένων μεταξύ των ερευνητών που χρησιμοποιούν τη θεματική ανάλυση, το μειονέκτημά τους είναι ότι πρόκειται για μεθόδους που επιβάλλουν το περιεχόμενο και τη δομή στη σκέψη των ατόμων από τη χρήση ενός οδηγού για τη συνέντευξη. Η Joffe υποστηρίζει πως ίσως θα ήταν προτιμότερο να χρησιμοποιεί κανείς αυτό που η ίδια περιγράφει ως «Μια πιο νατουραλιστική οδό προς τα νοηματικά συστήματα που αφορούν το φαινόμενο που εξετάζεται» (σελ. 212). Για παράδειγμα, προσκαλώντας τον συμμετέχοντα στην έρευνα να κάνει ελεύθερους συνειρμούς ως προς το ζήτημα που ερευνούμε ή ζητώντας του να χαρτογραφήσει τα αντικείμενα ή τα ζητήματα που αφορούν το θέμα που μας απασχολεί είναι πιθανόν να εξαγάγουμε πιο συναφές υλικό από υποκειμενική σκοπιά απ' ό,τι σε σχέση με τη χρήση μιας σειράς συγκεκριμένων ερωτήσεων πάνω στο ζήτημα.

Με το ερευνητικό ερώτημα συνήθως διασαφηνίζονται τα άτομα από τα οποία θα πρέπει να συλλεχθούν τα δεδομένα, καθώς συνήθως προσδιορίζει την ομάδα ατόμων για τις αντιλήψεις των οποίων ενδιαφέρεται ο ερευνητής. Πιο δύσκολο είναι να καθοριστεί το μέγεθος του δείγματος για μια έρευνα θεματικής ανάλυσης. Είναι σαφές ότι, εάν το ερευνητικό ερώτημα αφορά τη σύγκριση μεταξύ των απόψεων διαφορετικών ομάδων ατόμων (π.χ., «Ποιος μπορεί να είναι οι σημαντικότερες διαφορές στον τρόπο που αντιλαμβάνονται τη συμπεριφορά “αυτοτραυματισμού” οι νοσοκόμες και οι ψυχοθεραπευτές;»), τότε ο αριθμός των συμμετεχόντων σε κάθε ομάδα θα πρέπει να είναι αρκετά μεγάλος, ώστε να είμαστε σίγουροι πως οι διαφορές που θα εντοπιστούν στην ανάλυση θα αντικατοπτρίζουν όντως διαφορές μεταξύ των ομάδων και όχι ατομικές διαφορές. Συνήθως, οι έρευνες ποιοτικής μεθοδολογίας δεν ασχολούνται με διαφορές μεταξύ ομάδων και οι θεματικές αναλύσεις που θέτουν τέτοιου είδους ερωτήματα θα πρέπει να χρησιμοποιούν πολύ μεγαλύτερα δείγματα από αυτά που γενικά αναμένει κανείς σε έρευνες ποιοτικής μεθοδολογίας. Αυτός είναι και ο λόγος που οι θεματικές αναλύσεις οι οποίες αφορούν διαφοροποιήσεις μεταξύ ομάδων συνιστάται να χειρίζονται τα δεδομένα τους με τη συνδρομή λογισμικού (για περισσότερες πληροφορίες βλ. Joffe 2012).

Πώς κωδικοποιούμε τα δεδομένα μας;

Αφού συλλέξουμε τα δεδομένα μας, θα χρειαστεί να τα κωδικοποιήσουμε. Η κωδικοποίηση των δεδομένων είναι το πρώτο βήμα της θεματικής ανάλυσης. Συνήθως, ο ερευνητής ξεκινά με μια εξοικείωση με τα δεδομένα, διαβάζοντας και ξαναδιαβάζοντας το κείμενο αρκετές φορές. Το σημείο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό στην περίπτωση που ο ερευνητής δεν έχει μετεγγράψει ο ίδιος τα δεδομένα, αφού η διαδικασία της μετεγγραφής αποτελεί για τον ερευνητή πολύ καλή ευκαιρία να «βυθιστεί» στα δεδομένα. Με βάση την αρχική του επαφή με αυτά, ο ερευνητής αναπτύσσει κάποιες ιδέες σχετικά με τη φύση των δεδομένων και τη συνάφειά τους προς το ερευνητικό ερώτημα. Μια καλή ιδέα είναι να καταγραφούν αυτές οι ιδέες προτού ξεκινήσει η συστηματικότερη διεργασία της κωδικοποίησης, καθώς οι αρχικές αυτές ιδέες είναι πιθανόν να επηρεάσουν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο την επιλογή κωδικών από τον ερευνητή. Κατά την κωδικοποίηση των δεδομένων ο ερευνητής εξετάζει όλο το κείμενο, ιδανικά σειρά προς σειρά, με σκοπό να εντοπίσει μονάδες νοήματος και να τις ονοματίσει χρησι-

μοποιώντας έναν κωδικό που θα συνοψίζει το νόημα που έχει εντοπιστεί. Η επιλογή κωδικών εξαρτάται από το εάν η θεματική ανάλυση θα γίνει βάσει επαγωγικής ή παραγωγικής προσέγγισης. Στην περίπτωση της επαγωγικής προσέγγισης ο κωδικός πρέπει απλώς να συνοψίζει το νόημα που εμπεριέχεται στο απόσπασμα, ενώ στην περίπτωση της παραγωγικής προσέγγισης ο κωδικός πρέπει να εντοπίζει μια μονάδα νοήματος στην οποία εμπεριέχεται κάποιο χαρακτηριστικό που ενδιαφέρει ιδιαίτερα τον ερευνητή. Για παράδειγμα, σε μια επαγωγική ανάλυση περιγραφών που αφορούν τις εμπειρίες των νοσοκόμων από την εργασία τους σε μονάδες εντατικής θεραπείας ο ερευνητής μπορεί να κωδικοποιήσει το σχόλιο μιας συμμετέχουσας που λέει πως «Ορισμένες φορές αισθάνομαι ότι το όλο πράγμα με ξεπερνά και θέλω να βγω έξω και να πάω να ξαπλώσω» ως «επιθυμία για απόσυρση και ξεκούραση». Παράδειγμα μιας πιο παραγωγικής προσέγγισης κωδικοποίησης θα ήταν η περίπτωση όπου ο ερευνητής ενδιαφέρεται για τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι κατηγοριοποιούν τα διαφορετικά είδη τηλεοπτικών προγραμμάτων και κωδικοποιεί την παρατήρηση του συμμετέχοντα στην οποία δηλώνει «Διασκεδάζω πολύ με αυτά τα τηλεοπτικά προγράμματα, αλλά μετά δεν τα θυμάμαι ποτέ» ως «καθαρή διασκέδαση». Η διαφορά εδώ είναι πως στην παραγωγική ανάλυση ο ερευνητής στην ουσία δεν ενδιαφέρεται για αυτές καθαυτές τις εμπειρίες και τις απόψεις των συμμετεχόντων, αλλά για τον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες κατηγοριοποιούν τα προγράμματα που παρακολουθούν. Έτσι, ο κωδικός «καθαρή διασκέδαση» έχει νόημα για τον ερευνητή στο πλαίσιο αυτό. Αντίθετα, η επαγωγική ανάλυση δεν προκαθορίζει τις συγκεκριμένες πλευρές των περιγραφών των συμμετεχόντων για τις οποίες ενδιαφέρεται ο ερευνητής. Εδώ ο κωδικός «επιθυμία για απόσυρση και ξεκούραση» προκύπτει από την ίδια την περιγραφή του συμμετέχοντα. Με άλλα λόγια, σε μια επαγωγική θεματική ανάλυση το ίδιο το πλαίσιο κωδικοποίησης προκύπτει από τα δεδομένα, ενώ σε μια παραγωγική θεματική ανάλυση τα δεδομένα προσεγγίζονται εντός ενός προϋπάρχοντος πλαισίου κωδικοποίησης.

Είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι οι κωδικοί δεν είναι το ίδιο πράγμα με τα θέματα. Οι κωδικοί συνοψίζουν τις βασικές μονάδες νοήματος με περιγραφικό τρόπο. Στο ίδιο απόσπασμα κειμένου μπορεί να αποδοθούν περισσότεροι κωδικοί, αφού ένα απόσπασμα μπορεί να περιέχει περισσότερες από μία μονάδες νοήματος. Για παράδειγμα, η θεματική ανάλυση του κειμένου μετεγγραφής μιας συνέντευξης είναι πιθανόν να μας δώσει έναν μεγάλο αριθμό κωδικών. Ο ερευνητής θα είναι πια σε θέση να εντοπίσει

τα θέματα μόνο αφού επικεντρώσει την προσοχή του σε πιθανά μοτίβα που προκύπτουν από όλους τους κωδικούς και αναλογιστεί το νόημα που διαπερνά ό,τι έχει ειπωθεί. Μερικές φορές ο ερευνητής χρησιμοποιεί και ένα δεύτερο επίπεδο κωδικοποίησης (πριν από τον εντοπισμό θεμάτων) κατά το οποίο πολλοί περιγραφικοί κωδικοί ενοποιούνται σε κωδικούς ανώτερου επιπέδου (που ορισμένες φορές περιγράφονται ως «κατηγορίες»). Τα θέματα συμπυκνώνουν ολόκληρες ομάδες κωδικών και συνιστούν υψηλότερο επίπεδο ανάλυσης από τους κωδικούς, γι' αυτό και πάντα θα υπάρχουν πολύ λιγότερα θέματα από ό,τι κωδικοί. Ο Langdridge (2004: 267-70) παρουσιάζει μια χρήσιμη συζήτηση για τον ρόλο της κωδικοποίησης στην ανάλυση με ποιοτικές μεθόδους. Επιστά την προσοχή μας στο γεγονός ότι, παρόλο που η ερμηνεία εμπλέκεται σε όλες τις όψεις της ανάλυσης ποιοτικής μεθοδολογίας, οι κωδικοί υψηλού επιπέδου και τα θέματα ενέχουν συνήθως μεγαλύτερο βαθμό ερμηνείας από ό,τι οι περιγραφικοί κωδικοί χαμηλότερου επιπέδου.

Πώς ερμηνεύουμε τα θέματα;

Όπως επισημάνθηκε παραπάνω, σύμφωνα με τους Braun και Clarke (2006: 82), «Το θέμα συλλαμβάνει κάτι σημαντικό, το οποίο εμπεριέχεται στα δεδομένα σε σχέση με το ερευνητικό ερώτημα, και αποτελεί ένα είδος απόκρισης ή νοήματος που επαναλαμβάνεται στο σύνολο των δεδομένων». Η Joffe (2012: 209) προσθέτει πως τα θέματα πρέπει να «αναδεικνύουν τα κυριότερα σύνολα νοημάτων που εμπεριέχονται στα δεδομένα». Η χρήση των όρων «σημαντικό» και «κυριότερο» στα δύο αυτά αποσπάσματα δείχνει πως ο εντοπισμός των θεμάτων αφορά αποφάσεις σχετικά με το τι είναι «σημαντικό» και τι «κυριότερο». Αυτό σημαίνει πως ο ερευνητής πρέπει να υιοθετήσει ένα σύνολο κριτηρίων τα οποία θα τον βοηθήσουν να καθορίσει τι αξίζει και τι δεν αξίζει να θεματοποιηθεί. Συνήθως τα κριτήρια αυτά συνδέονται με το ερευνητικό ερώτημα. Για παράδειγμα, εάν το ερευνητικό ερώτημα αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι φοιτητές αξιολογούν τις εμπειρίες τους (π.χ., «Πώς αξιολογούν οι προπτυχιακοί φοιτητές την πρώτη τους εβδομάδα στο πανεπιστήμιο;»), τότε ο ερευνητής πιθανότατα θα θέλει να δομήσει τα θέματα γύρω από τις αξιολογικές διαστάσεις στις οποίες αναφέρονται οι φοιτητές στις περιγραφές τους. Ο ερευνητής μπορεί να εντοπίσει θέματα όπως «ευκαιρίες για δημιουργία νέων φίλων», «επιπτώσεις στην αυτοπεποίθηση» ή «ευκαιρίες για να μάθουν κάτι

καινούριο». Από την άλλη πλευρά, στο πλαίσιο αυτής της έρευνας δεν θα είχε νόημα να εντοπιστούν θέματα που απλώς θα περιέγραφαν τα διαφορετικά είδη δραστηριοτήτων των φοιτητών στη διάρκεια της πρώτης εβδομάδας τους στο πανεπιστήμιο (π.χ., «χορός πρωτοετών», «έκθεση βιβλίου», «έκθεση συλλόγων» κλπ.).

Επίσης, είναι σημαντικό να μη συγκροτούμε θέματα που απλώς αντανakλούν τις ερωτήσεις του ερευνητή στη συνέντευξη. Για παράδειγμα, ο ερευνητής μπορεί να θέσει στον συνεντευξιαζόμενο ερωτήσεις για το πώς αισθάνθηκε με μια εμπειρία του, ποια ήταν η στάση του απέναντι σε αυτή την εμπειρία και πώς έλαβε την απόφαση για το τι θα κάνει. Εάν στη συνέχεια τα θέματα του ερευνητή ονομαστούν «συναισθήματα», «στάσεις» και «αποφάσεις», δεν θα έχει γίνει στην πραγματικότητα καμία ανάλυση των δεδομένων. Αντιθέτως, απλώς θα κατηγοριοποιηθούν οι απαντήσεις του συνεντευξιαζόμενου με βάση τα ζητήματα που έθεσαν οι ερωτήσεις του ερευνητή, κάτι που, ωστόσο, δεν είναι καθόλου χρήσιμο. Εξάλλου, τα θέματα υποτίθεται ότι συλλαμβάνουν την ουσία των συναφών νοημάτων που εμπειρίζονται στους κωδικούς και ότι εντοπίζουν αντίστοιχα μοτίβα που διατρέχουν τους κωδικούς. Τα θέματα πρέπει να δίνουν στον ερευνητή τη δυνατότητα να πει μια ιστορία σχετικά με το τι συμβαίνει στα δεδομένα. Έχουν ερμηνευτικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι συσχετίζουν τους κωδικούς μεταξύ τους, τους συνδέουν με τρόπο ουσιαστικό και μας επιτρέπουν να εμβαθύνουμε στις μεταξύ τους σχέσεις.

Όπως μας υπενθυμίζουν οι Braun και Clarke, ακόμη και τα επαγωγικά θέματα δεν «αναδύονται» απλώς από τα δεδομένα, αλλά κατασκευάζονται ενεργά από τον ερευνητή. Οι Braun και Clarke (2006: 80) παραθέτουν την παρατήρηση του Ely κ. συν. (1997: 205-6) πως «Εάν τα θέματα “εδράζουν” κάπου, εδράζουν στο μυαλό μας, στις σκέψεις μας για τα δεδομένα μας και στις συνδέσεις που κάνουμε καθώς τα κατανοούμε». Οι συνδέσεις και οι σχέσεις μεταξύ κωδικών και θεμάτων μπορούν να αναπαρασταθούν με τη μορφή θεματικών χαρτών που μοιάζουν λίγο με τους νοητικούς χάρτες ή τα αραχνοειδή διαγράμματα (βλ., π.χ., Braun and Clarke 2006).

Το τελευταίο βήμα της ανάλυσης περιλαμβάνει μια εξέταση των θεμάτων που έχουν εντοπιστεί με σκοπό τη δημιουργία ενός εξηγητικού πλαισίου βάσει των σημαντικότερων θεμάτων. Με την «εξέταση των θεμάτων» εννοούμε ότι τα θέματα ελέγχονται, ώστε να φανεί εάν πρέπει να ενοποιηθούν περαιτέρω σε θέματα ανώτερης τάξης ή εάν κάποια θέματα δεν είναι τελικά συναφή με το ερευνητικό ερώτημα καθώς και για να γίνουν επιπλέον συνδέσεις μεταξύ θεμάτων. Στη φάση αυτή της έρευνας ο ερευνητής πρέπει

συνεχώς να κινείται μεταξύ του εξελισσόμενου θεματικού χάρτη και των δεδομένων του, καθώς η εξέταση των θεμάτων περιλαμβάνει πάντα και την εξέταση αποσπασμάτων δεδομένων. Ο ερευνητής, ακόμη και σε αυτό το μεταγενέστερο στάδιο, μπορεί να χρειαστεί να επανακωδικοποιήσει αποσπάσματα κειμένου, να αντιστοιχίσει από την αρχή αποσπάσματα με θέματα και να αλλάξει γνώμη για τα βασικά θέματα με βάση τα οποία δομούνται τα δεδομένα του. Επειδή η συχνότητα εμφάνισης ενός κωδικού δεν καθορίζει από μόνη της τη σπουδαιότητά του, οι αποφάσεις του ερευνητή σχετικά με το τι είναι και τι δεν είναι σημαντικό μπορεί να αλλάζουν καθ' όλη τη διάρκεια της ανάλυσης. Όπως επισημαίνει η Joffe (2012: 217), ένα και μοναδικό ιδιοσυγκρασιακό σχόλιο μπορεί να εκφράζει ό,τι γενικά θεωρείται δεδομένο, χωρίς όμως να διατυπώνεται ρητά από τους συμμετέχοντες, ή μπορεί να αναφέρεται σε κάτι που οι περισσότεροι συμμετέχοντες δυσκολεύονται να εκφράσουν. Άρα, η επαναλαμβανόμενη και προσεκτική εξέταση των αρχικών δεδομένων υπό το πρίσμα του αναδυόμενου θεματικού χάρτη μπορεί να βοηθήσει τον ερευνητή να εντοπίσει δυνητικά σημαντικότερες μονάδες νοήματος που ενδεχομένως να παρέβλεψε κατά την αρχική κωδικοποίηση. Το τελικό στάδιο της ανάλυσης είναι το πιο ερμηνευτικό, καθώς αποτελεί ταυτόχρονη προσπάθεια να εντοπιστούν και να εξηγηθούν τα θεματικά μοτίβα των δεδομένων και ιδανικά επίσης να θεωρητικοποιηθούν. Στην επόμενη υποενότητα θα διερευνήσουμε περαιτέρω αυτά τα ζητήματα.

Τι μπορούμε να συμπεράνουμε από την ανάηυσή μας;

Στόχος οποιασδήποτε ποιοτικής ανάλυσης είναι να παραχθούν νέες ιδέες, οι οποίες θα συνιστούν μερική έστω απάντηση στο ερευνητικό ερώτημα που κατηύθυνε την έρευνα. Είναι επόμενο το είδος των συμπερασμάτων που μπορούν να εξαχθούν από την ανάλυση καθώς και η πολυπλοκότητα των ιδεών που παράγονται να αντανακλούν την πολυπλοκότητα του ερευνητικού ερωτήματος. Εάν, για παράδειγμα, το ερευνητικό μας ερώτημα αφορούσε διαφορές σε αντιλήψεις μεταξύ ομάδων, τότε η θεματική μας ανάλυση θα έπρεπε να μπορεί να εξαγάγει τουλάχιστον κάποια συμπεράσματα σε σχέση με την παρουσία ή την απουσία αυτών των διαφορών. Η ανάλυση μπορεί απλώς να εντοπίζει την παρουσία των διαφορών στις αντιλήψεις των ομάδων και στη συνέχεια να περιγράφει τη φύση αυτών των διαφορών με βάση τα θέματα που τις χαρακτηρίζουν. Για παράδειγμα, μια ομά-

δα συμμετεχόντων μπορεί να σκέφτεται για ένα πολιτικό κόμμα με βάση τη χαρισματική προσωπικότητα του ηγέτη του και τα σκάνδαλα γύρω από τα μέλη του κλειστού κύκλου του ηγέτη, ενώ η άλλη ομάδα συμμετεχόντων μπορεί να αντιλαμβάνεται το κόμμα με βάση το πρόγραμμα και τις πολιτικές που προτείνει. Ωστόσο, η ανάλυση μπορεί να προχωρήσει και πέρα από αυτό το σημείο και να προσπαθήσει να εξηγήσει τις παρατηρούμενες διαφορές στις αντιλήψεις, κάνοντας συνδέσεις μεταξύ των εκπεφρασμένων απόψεων των δύο ομάδων σχετικά με το πολιτικό κόμμα καθώς και με άλλες πλευρές της εμπειρίας τους, όπως, π.χ., τις κοινωνικές τους ταυτόσεις, τις φιλοδοξίες τους και τα καθημερινά τους ενδιαφέροντα. Ενδεχομένως, για παράδειγμα, οι διαφορετικές αντιλήψεις να οφείλονται στον τρόπο που προσλαμβάνεται από τους συμμετέχοντες η κοινωνική απόσταση από τους πολιτικούς που συνδέονται με το συγκεκριμένο πολιτικό κόμμα. Όσοι θεωρούν ότι οι πολιτικοί είναι κοινωνικά απομακρυσμένοι από τους ίδιους και ότι ζουν σε έναν διαφορετικό κόσμο, με διαφορετικές αξίες και προβλήματα, μπορεί να τους αντιλαμβάνονται ως άλλη μια ομάδα από διασημότητες που παρουσιάζουν κάποιο ενδιαφέρον μόνο σε σχέση με τα σκάνδαλα και τη συμπεριφορά τους. Αντίθετα, όσοι τοποθετούνται κοινωνικά πλησιέστερα στους πολιτικούς μπορεί να ασχοληθούν περισσότερο με το αν και κατά πόσο συμφωνούν με τις πολιτικές του κόμματος. Οι θεματικές αναλύσεις μπορούν να ρίξουν φως στους πιθανούς λόγους πίσω από τις διακηρυγμένες πεποιθήσεις και στάσεις των ανθρώπων, γιατί μπορούν να εντοπίσουν και να θεματοποιήσουν τα νοήματα που προσδίδουν οι άνθρωποι στα κοινωνικά φαινόμενα. Συνεπώς, οι θεματικές αναλύσεις αποτελούν χρήσιμο συμπλήρωμα των ευρημάτων τα οποία προέρχονται από έρευνες δημοσκοπήσης που συνήθως εντοπίζουν διαφορές στις πεποιθήσεις, στις στάσεις και στις προθέσεις των ανθρώπων, χωρίς να είναι σε θέση να εξηγήσουν αυτές τις διαφορές (για σχετικό παράδειγμα βλ. Joffe 2012: 214-15).

Οι Braun και Clarke (2006) κάνουν μια σημαντική επισήμανση: Τονίζουν πως η θεματική ανάλυση πρέπει να θεμελιώνεται στα δεδομένα, αλλά επίσης να προχωρά πέρα από την επιφάνεια, βοηθώντας στην κατανόηση όσων συμβαίνουν εντός των δεδομένων. Η θεματική ανάλυση ούτε συνοψίζει μόνο ούτε απλώς κατηγοριοποιεί όσα έχουν πει οι συμμετέχοντες στον ερευνητή. Πρέπει επίσης να επιχειρεί την κατανόηση όσων έχουν λεχθεί καθώς και των λόγων για τους οποίους αυτά έχουν λεχθεί. Οι Braun και Clarke (2006: 94) συνιστούν στον ερευνητή να προχωρά στην ερμηνευτική φάση της ανάλυσης θέτοντας στον εαυτό του τα εξής ερωτήματα: «Τι σημαίνει αυτό το θέμα;», «Ποιες είναι οι παραδοχές στις οποίες βασίζεται;»

«Ποιες είναι οι επιπτώσεις αυτού του θέματος;», «Ποιες συνθήκες είναι πιθανόν να συντέλεσαν στη δημιουργία του;», «Γιατί οι άνθρωποι μιλούν για το συγκεκριμένο ζήτημα με τον συγκεκριμένο τρόπο (και όχι με κάποιον άλλο);» και «Ποια είναι η συνολική ιστορία που αποκαλύπτουν τα διαφορετικά θέματα σχετικά με το ζήτημα;».

Ένα παράδειγμα θεματικής ανάλυσης

Στη διδακτορική διατριβή της για τον ρόλο που διαδραματίζουν στην αυτοαξιολόγηση των νοσοκόμων της νότιας Αυστραλίας τα σχόλια που λαμβάνουν για την εργασιακή τους απόδοση η Jennifer Fereday ανέπτυξε μια υβριδική προσέγγιση επαγωγικής και παραγωγικής κωδικοποίησης και ανάπτυξης θεμάτων (Fereday and Muir-Cochrane 2006). Έτσι, η έρευνά της είναι ένα εξαιρετικό παράδειγμα για τον τρόπο με τον οποίο η θεματική ανάλυση μπορεί να ωφεληθεί από την κωδικοποίηση, όταν αυτή βασίζεται τόσο στα δεδομένα όσο και στη θεωρία. Το ερευνητικό ερώτημα στο οποίο βασίζεται η μελέτη αφορά τον τρόπο με τον οποίο το νοσηλευτικό προσωπικό χρησιμοποιεί τον σχολιασμό της απόδοσής του κατά την αξιολόγηση των ικανοτήτων του. Ειδικότερα, στόχος της έρευνας ήταν να κατανοηθούν καλύτερα τρεις πλευρές αυτής της διαδικασίας:

1. Οι πηγές και οι διεργασίες του σχολιασμού σχετικά με την εργασιακή απόδοσή του που χρησιμοποιεί το νοσηλευτικό προσωπικό προκειμένου να αυτοαξιολογήσει το επίπεδο των ικανοτήτων του.
2. Τα κριτήρια που εφαρμόζει το νοσηλευτικό προσωπικό για να κατηγοριοποιήσει τη χρησιμότητα και την αξιοπιστία των σχολίων.
3. Ο τρόπος διατύπωσης και δόμησης των κριτηρίων κατά την ερμηνεία. (Fereday and Muir-Cochrane 2006: 81)

Τα δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν στην ανάλυση συγκεντρώθηκαν από ένα σύνολο 10 συζητήσεων σε ομάδες εστίασης με νοσοκόμες και διευθυντές κλινικών, ενώ στην ανάλυση συμπεριλήφθηκαν επίσης 16 έγγραφα σχετικά με την εφαρμογή συναφών πολιτικών και διαδικασιών. Η ερευνήτρια χρησιμοποίησε τον οδηγό του Boyatzis (1998) για την επαγωγική θεματική ανάλυση δεδομένων καθώς και το μοντέλο των Crabtree και Miller (1999) για τη χρήση a priori προτύπων κωδικοποίησης. Στόχος αυτής της συνδυασμένης ανάλυσης ήταν να διερευνηθούν λεπτομερώς οι τρεις πλευ-

ρές της διεργασίας αυτοαξιολόγησης που ενδιέφεραν την ερευνήτρια, επιτρέποντας ταυτόχρονα να αναδυθούν θέματα απευθείας από τα δεδομένα.

Η ανάλυση άρχισε με την ανάπτυξη ενός εγχειριδίου κωδικοποίησης. Το εγχειρίδιο κωδικοποίησης περιέχει κωδικούς που συνδέονται με τους προβληματισμούς που θέτει το ερευνητικό ερώτημα, τη σχετική βιβλιογραφία και τον θεωρητικό προσανατολισμό της ερευνήτριας (στην περίπτωση αυτή την κοινωνική φαινομενολογία του Schutz [1967] που δίνει έμφαση στη σημασία της διασφάλισης του υποκειμενικού νοήματος της εμπειρίας). Εντοπίστηκαν έξι ευρείες κατηγορίες κωδικών οι οποίες θεωρήθηκαν συναφείς και συμπεριλήφθηκαν στο πρότυπο κωδικοποίησης. Οι κατηγορίες αυτές ήταν οι εξής: «κίνητρα», «κοινωνικές σχέσεις», «το νόημα της κοινωνικής δράσης», «συστήματα συνάφειας», «ιδεώδεις τύποι» και «κοινή λογική». Για καθεμία από αυτές τις ευρείες κατηγορίες εντοπίστηκαν διάφοροι κωδικοί χαμηλότερου επιπέδου. Για παράδειγμα, οι «κοινωνικές σχέσεις» διαιρούνται σε τρεις πιθανούς τύπους σχέσης («Σχέση προς το Εμείς», «Σχέση προς το Εσύ», «Σχέση προς το Αυτού»), που βασίστηκαν στην εννοιολογική θεώρηση των κοινωνικών σχέσεων από τον Schutz (1967). Άρα, πρόκειται σε μεγάλο βαθμό για κωδικούς που βασίζονται στη θεωρία. Στο επόμενο βήμα της ανάλυσης ελέγχθηκε η χρησιμότητα και η εφαρμοσιμότητα των κωδικών με την κωδικοποίηση δύο εγγράφων (και τα δύο ήταν έγγραφα αξιολόγησης της εργασιακής απόδοσης από οργανισμούς παροχής φροντίδας υγείας) και την επανεξέταση της ανάλυσης. Στην περίπτωση αυτή δεν απαιτήθηκαν αλλαγές στο πρότυπο. Στη συνέχεια, η ερευνήτρια εξοικειώθηκε με το σύνολο των δεδομένων, διαβάζοντας και ξαναδιαβάζοντάς τα, συνοψίζοντας τα βασικά σημεία και εντοπίζοντας κάποια αρχικά πιθανά θέματα. Οι Fereday και Muir-Cochrane (2006: 86) υποστηρίζουν πως σε αυτό το βήμα της ανάλυσης «Η ερευνήτρια προχώρησε στην αρχική επεξεργασία των πληροφοριών και είχε την ευκαιρία να εντοπίσει και να καταγράψει τα πιθανά θέματα που απέρρεαν από τα ακατέργαστα δεδομένα».

Το επόμενο στάδιο της ανάλυσης περιλάμβανε τη συστηματική κωδικοποίηση κάθε αποσπάσματος δεδομένων, με εξέταση των κειμένων σειρά προς σειρά. Η ερευνήτρια χρησιμοποίησε τους κωδικούς του προκαθορισμένου προτύπου ως προκαταρκτικούς κωδικούς, αλλά ταυτόχρονα απέδωσε και νέους, επαγωγικά εξαχθέντες κωδικούς σε κάθε απόσπασμα δεδομένων που περιείχε μονάδες νοήματος οι οποίες δεν μπορούσαν να εντοπιστούν σωστά από τους κωδικούς του εγχειριδίου κωδικοποίησης. Αυτοί οι επιπλέον κωδικοί είτε ήταν τελείως νέοι είτε ανέπτυσαν ή επέκτειναν ήδη υπάρχοντες κωδικούς. Στη συνέχεια, η ερευνήτρια εξέτασε όλους τους

κωδικούς, διερευνώντας τις μεταξύ τους συνδέσεις και εντοπίζοντας τυχόν μοτίβα στα δεδομένα. Για παράδειγμα, άρχισαν να διαφαίνονται διαφορές μεταξύ των εμπειριών που περιγράφονταν από περισσότερο ή λιγότερο έμπειρες νοσοκόμες. Στο σημείο αυτό η ερευνήτρια μπορούσε πια να αρχίσει να εντοπίζει και να ονοματίζει τα θέματα, στη συνέχεια τα ομαδοποίησε και τέλος κατέληξε σε τρία θέματα ανώτερης τάξης που συνόψιζαν τις βασικές διαστάσεις και δυναμικές που διέπουν τις εμπειρίες των νοσοκόμων σχετικά με τη χρήση των σχολίων για την εργασιακή τους απόδοση στη διαδικασία αυτοαξιολόγησής τους. Για παράδειγμα, το θέμα της «οικειότητας» προέκυψε ως βασική διάσταση βάσει της οποίας οι νοσοκόμες οργάνωναν την εμπειρία τους. Τέλος, η ανάλυση ολοκληρώθηκε με μια ερμηνευτική φάση κατά την οποία η ερευνήτρια δημιούργησε ένα εξηγητικό πλαίσιο που βασιζόταν στα θέματα και στη μεταξύ τους διασύνδεση, ώστε να συλλάβει τις εσωτερικές διεργασίες του υπό εξέταση φαινομένου. Οι Fereday και Muir-Cochrane (2006: 90-1) συνοψίζουν τα ευρήματα αυτής της θεματικής ανάλυσης ως εξής:

Συνοψίζοντας, με βάση τη συγκεκριμένη διεργασία ανάλυσης, η αξιοπιστία του μηνύματος από τον σχολιασμό της εργασιακής τους απόδοσης φάνηκε να συνδέεται με το επίπεδο οικειότητας μεταξύ της νοσοκόμας και της πηγής του σχολιασμού. Η οικειότητα στη συγκεκριμένη μελέτη αφορούσε άτομα που είχαν συχνή επαφή με τη νοσοκόμα, κατανοούσαν το πλαίσιο της συνθήκης εντός της οποίας προέκυπτε ο σχολιασμός και αποτελούσαν αντικείμενο σεβασμού λόγω της κλινικής γνώσης και/ή της πείρας τους. Τα ευρήματα δείχνουν ότι το είδος της κοινωνικής σχέσης μεταξύ της πηγής και του αποδέκτη του σχολιασμού ήταν σημαντικό κριτήριο για την αξιοπιστία και τη συνακόλουθη χρησιμότητα του μηνύματος που περιλάμβαναν τα σχόλια για την εργασιακή τους απόδοση. Το υψηλό επίπεδο οικειότητας μεταξύ της πηγής και του αποδέκτη του σχολιασμού διαπιστώθηκε πως είχε δύναμη αρνητική επίπτωση στην ακεραιότητα του μηνύματος των σχολίων και, κατά συνέπεια, στη χρησιμότητα του μηνύματος που αφορούσε τη βελτίωση της απόδοσης.

Περιορισμοί της θεματικής ανάλυσης

Όπως είδαμε νωρίτερα στο κεφάλαιο αυτό, η θεματική ανάλυση έχει νόημα μόνο εάν ο ερευνητής είναι ξεκάθαρος σχετικά με το τι αντιπροσωπεύουν στην πραγματικότητα τα θέματα που έχει εντοπίσει. Για να συμβεί αυτό ο

ερευνητής πρέπει να έχει αποφασίσει ποιος θα είναι ο επιστημολογικός προσανατολισμός της έρευνάς του. Αν και το σημείο αυτό δεν αποτελεί απαραίτητως περιορισμό, το γεγονός ότι η επιλογή της θεματικής ανάλυσης ως εργαλείου ανάλυσης δεδομένων δεν παρέχει σαφή θεωρητική βάση στον ερευνητή για την έρευνά του σημαίνει ότι ο ερευνητής θα πρέπει να εργαστεί σε βάθος πάνω στις σχετικές θεωρητικές έννοιες πριν ξεκινήσει την ίδια την έρευνα. Ταυτόχρονα, η θεματική ανάλυση παρουσιάζεται συχνά ως σχετικά «εύχρηστη» ποιοτική μέθοδος. Για παράδειγμα, οι Braun και Clarke (2006: 94) υποστηρίζουν ότι «Είναι σχετικά εύκολο να διεξαγάγει κανείς μια καλή θεματική ανάλυση των δεδομένων ποιοτικής μεθοδολογίας ακόμη κι αν δεν έχει ολοκληρώσει την εκμάθηση των ποιοτικών τεχνικών». Αυτός ο συνδυασμός της εντύπωσης ότι πρόκειται για «εύχρηστη» μέθοδο και της έλλειψης σαφούς θεωρητικής βάσης μπορεί να είναι παραπλανητικός για τους ερευνητές, οδηγώντας τους στη διεξαγωγή θεματικής ανάλυσης χωρίς προηγούμενη θεωρητική και επιστημολογική πλαισίωση. Το αποτέλεσμα είναι να προκύπτει μια τυχαία λίστα από «θέματα» που δεν αντιπροσωπεύουν τίποτα συγκεκριμένο και που συχνά αντιστοιχούν στα ζητήματα που περιλαμβάνονταν στον οδηγό της συνέντευξης του ερευνητή. Οι ιδέες που προκύπτουν από μια τέτοια ανάλυση είναι κατ' ανάγκη πολύ περιορισμένες. Ένας άλλος πιθανός περιορισμός αφορά την παραγωγική προσέγγιση στη θεματική ανάλυση. Εδώ ο ερευνητής ενδέχεται να προσκολληθεί υπερβολικά στους *a priori* κωδικούς που έχουν εντοπιστεί βάσει της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, αποκλείοντας έτσι την ανάδειξη νέων ιδεών από τα δεδομένα. Αυτή η προσκόλληση στην επιβεβαίωση της εφαρμοσιμότητας και της εγκυρότητας υπαρχουσών εννοιών σε βάρος μιας προσέγγισης που αφήνει τα δεδομένα να μιλήσουν από μόνα τους δεν είναι πολύ συμβατή με τις αξίες της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας (Κεφάλαιο 1). Μάλιστα, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς πως μια τέτοιου είδους προσέγγιση στη θεματική ανάλυση προσομοιάζει με την ανάλυση περιεχομένου και, επομένως, δεν συνιστά καν ποιοτική μέθοδο (με την έννοια του «μεγάλου Π», βλ. Κεφάλαιο 1, σ. 48). Η Joffe (2012: 219) μας υπενθυμίζει πως «Μια καλή εργασία ποιοτικής μεθοδολογίας αποσκοπεί σε λεπτομερείς και σύνθετες ερμηνείες φαινομένων τα οποία είναι κοινωνικά και ιστορικά καθορισμένα». Ακόμη και η θεματική ανάλυση, παρά τη φαινομενική ευκολία της, έχει στόχο την παραγωγή ιδεών που μπορούν να αποδώσουν νόημα στα κοινωνικοψυχολογικά φαινόμενα μέσα από μια αναλυτική αφήγηση και όχι, όπως υποστηρίζουν οι Braun και Clarke (2006: 94), να παρουσιαστεί μια «επιλογή αποσπασμάτων με αναλυτικά σχόλια

που απλώς ή κυρίως παραφράζουν το περιεχόμενό τους» (βλ. Braun and Clarke 2006: 94-6 για μια χρήσιμη συζήτηση σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να αποφύγει κανείς τις συνήθεις παγίδες και να έχει ένα ποιοτικό αποτέλεσμα κατά τη διεξαγωγή της θεματικής ανάλυσης, συμπεριλαμβανομένης μιας λίστας από 15 κριτήρια για μια καλή θεματική ανάλυση).

Τρία επιστημολογικά ερωτήματα

Ας εξετάσουμε τώρα τα τρία επιστημολογικά ερωτήματα που τέθηκαν στο τέλος του Κεφαλαίου 1 (σελ. 53-57). Σκοπός αυτών των ερωτημάτων ήταν να διασαφηνιστεί η επιστημολογική και μεθοδολογική τους βάση σε σχέση με καθεμιά από τις οκτώ προσεγγίσεις ποιοτικής μεθοδολογίας που εξετάζονται στο βιβλίο αυτό. Υποστηρίχθηκε ότι για να είμαστε σε θέση να αποτιμήσουμε μια έρευνα με τρόπο που να έχει νόημα και για να συγκρίνουμε τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις μεταξύ τους πρέπει να αξιολογήσουμε τον βαθμό κατά τον οποίο μια έρευνα έχει εκπληρώσει τους στόχους που η ίδια έχει θέσει. Για τον σκοπό αυτό πρέπει να είμαστε ξεκάθαροι ως προς το είδος της γνώσης που επιδιώκει να παραγάγει η έρευνα. Τα τρία επιστημολογικά ερωτήματα μπορούν να μας βοηθήσουν στην επιδίωξη αυτή. Παρακάτω θα εξετάσουμε το είδος της γνώσης που έχει στόχο να παραγάγει η θεματική ανάλυση (ερώτημα 1), το είδος των παραδοχών που κάνει η θεματική ανάλυση για τον κόσμο (ερώτημα 2) και τη θέση στην οποία τοποθετεί τον ερευνητή (ερώτημα 3).

Τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει η θεματική ανάλυση;

Η θεματική ανάλυση παράγει γνώση με τη μορφή θεμάτων, τα οποία διαμορφώνονται βάσει περιγραφικών κωδικών που συλλαμβάνουν το χαρακτηριστικό νόημα του εξεταζόμενου φαινομένου και συμβάλλουν στην κατανόηση αυτού του νοήματος. Καθώς το φαινόμενο που εξετάζεται μπορεί να διαφέρει σημαντικά από έρευνα σε έρευνα, τα θέματα που εντοπίζονται βάσει της θεματικής ανάλυσης ποικίλουν και μπορεί να αφορούν από τις αντιλήψεις των συμμετεχόντων για κάποιο ζήτημα μέχρι τον τρόπο που τα ΜΜΕ αναπαριστούν ένα γεγονός. Αυτό σημαίνει ότι το είδος της γνώσης που σκοπεύει να παραγάγει η θεματική ανάλυση εξαρτάται από το ερευνητικό ερώτημα. Για παράδειγμα, εάν στόχος του ερευνητικού ερωτήματος

είναι να κατανοηθεί καλύτερα ο τρόπος με τον οποίο τα έντυπα ΜΜΕ παρουσιάζουν την «απειλή της τρομοκρατίας» σε κάποια συγκεκριμένη χρονική στιγμή, διεξάγοντας μια θεματική ανάλυση για την κάλυψη του θέματος αυτή την περίοδο από τις εφημερίδες, τότε η γνώση που θέλει να παραγάγει αυτή η θεματική ανάλυση θα είναι κοινωνικοκοινωνιοστρουξιοιστική και η έρευνα θα υιοθετεί έναν σχετικιστικό επιστημολογικό προσανατολισμό. Αντίθετα, εάν το ερευνητικό ερώτημα αφορά τις εμπειρίες των συμμετεχόντων σε περίπτωση που έχουν διαγνωστεί με κάποια σοβαρή ασθένεια, τα θέματα που εντοπίζονται βάσει της θεματικής ανάλυσης πιθανότατα θα αντανακλούν τα νοήματα που αποδίδουν στην εμπειρία τους οι συμμετέχοντες στην έρευνα. Άρα, το ερώτημα θα έχει φαινομενολογικό προσανατολισμό. Τέλος, εάν ο ερευνητής θέλει να μάθει τι γνωρίζουν οι άνθρωποι για ένα συγκεκριμένο ζήτημα, η θεματική ανάλυση των συζητήσεων ομάδων εστίασης με αντίστοιχες κοινωνικές ομάδες θα δώσει στον ερευνητή τη δυνατότητα να αντιληφθεί τον βαθμό και το περιεχόμενο της γνώσης τους στα αντίστοιχα θέματα και στη συνέχεια να συγκρίνει τις διαφορές γνώσης μεταξύ των ομάδων. Μια ανάλυση τέτοιου είδους θα βασίζεται στον ρεαλισμό. Για μια ακόμη φορά βλέπουμε πόσο σημαντικό είναι ο ερευνητής να είναι τελείως ξεκάθαρος για τη φύση του ερευνητικού ερωτήματος στο οποίο βασίζεται η έρευνά του καθώς και για τις επιστημολογικές επιπτώσεις της διατύπωσης του ερευνητικού ερωτήματος.

Τι είδους παραδοχές κάνει η θεματική ανάλυση για τον κόσμο;

Και σε αυτή την περίπτωση οι παραδοχές που κάνει η θεματική ανάλυση για τον κόσμο, και συνεπώς η οντολογική της θέση, εξαρτάται πλήρως από το ερευνητικό ερώτημα. Εφόσον αυτό καθορίζει τι φαίνεται να αντιπροσωπεύουν τα θέματα που έχουν εντοπιστεί σε μια θεματική ανάλυση (π.χ., εάν αντιπροσωπεύουν αντιλήψεις κάποιων ατόμων, κατασκευές των ΜΜΕ ή κοινωνικές αναπαραστάσεις συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων κλπ.), δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε μια οντολογική θέση που να χαρακτηρίζει γενικά τη θεματική ανάλυση. Καθώς την οντολογία την απασχολεί το ερώτημα «Τι υπάρχει ώστε να μπορούμε να το γνωρίσουμε;», αυτό που απαντά στο ερώτημά μας για τις παραδοχές του ερευνητή για τον κόσμο είναι το ερευνητικό ερώτημα (και όχι τόσο η μέθοδος). Για παράδειγμα, ένα ερευνητικό ερώτημα που αφορά την κατασκευή ενός γεγονότος από τα ΜΜΕ προϋποθέτει ότι υπάρχει ένα πράγμα που ονομάζεται «κατασκευή» και ότι για κάποιο

λόγο μάς ενδιαφέρει, πιθανότατα γιατί οι κατασκευές του νοήματος από τα ΜΜΕ επηρεάζουν τους ανθρώπους. Ένα τέτοιο ερευνητικό ερώτημα είναι ενδεικτικό ενός ιδεαλιστικού προσανατολισμού, καθώς προϋποθέτει ότι σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι ιδέες (εδώ με τη μορφή των «κατασκευών»). Αντίθετα, ένα ερευνητικό ερώτημα με το οποίο επιδιώκεται να διαπιστωθεί ο βαθμός και το περιεχόμενο όσων γνωρίζουν τα άτομα για ένα φαινόμενο προϋποθέτει ότι υπάρχει κάτι που ονομάζεται «γνώση» το οποίο έχει διαβαθμίσεις. Πιθανότατα υπάρχει επίσης η παραδοχή ότι μπορούμε να εκτιμήσουμε κατά πόσον αυτή η γνώση είναι ακριβής. Αυτού του είδους το ερευνητικό ερώτημα εντάσσεται σε μια ρεαλιστική (υλιστική) οντολογία. Τα παραδείγματα αυτά δείχνουν πως ο ερευνητής που χρησιμοποιεί τη θεματική ανάλυση μπορεί να υιοθετήσει διάφορες οντολογικές θέσεις, ανάλογα με το τι επιδιώκει να μάθει από τη θεματική ανάλυση. Ωστόσο, πρέπει να αναγνωριστεί ότι οι περισσότερες περιπτώσεις θεματικής ανάλυσης συνδέονται με ερευνητικά ερωτήματα που αφορούν κάποιου είδους υποκειμενικές αντιλήψεις ή κοινωνικές αναπαραστάσεις και συνεπώς είναι πιθανότερο να υιοθετούν μια επιστημολογία σχετικιστική και μια οντολογία ιδεαλιστική.

Πώς αντιλαμβάνεται η θεματική ανάλυση τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διεργασία;

Σε αντιστοιχία με την εγγενή ευελιξία της θεματικής ανάλυσης, ο ρόλος του ερευνητή σε αυτή μπορεί να πάρει διάφορες μορφές. Το ποια ακριβώς μορφή θα πάρει εξαρτάται από το εάν ο ερευνητής ενδιαφέρεται κυρίως για έκδηλα νοήματα (που αντικατοπτρίζουν το ρητό περιεχόμενο όσων έχει πει, για παράδειγμα, ο συμμετέχων στην έρευνα) ή λανθάνοντα νοήματα (που αντικατοπτρίζουν την ερμηνεία του ερευνητή για τα λεγόμενα κάποιου συμμετέχοντα). Στην πρώτη περίπτωση ο ερευνητής θα πρέπει να υιοθετήσει μια «ενσυναισθητική» προσέγγιση για την ερμηνεία των δεδομένων, προσπαθώντας να μην αφήσει να διαμορφώσουν την ανάλυση οι προκαταλήψεις και οι θεωρητικές προτιμήσεις του, ενώ στη δεύτερη περίπτωση απαιτείται μια πιο «καχύποπτη» προσέγγιση, κατά την οποία η γνώση και η εμπειρία του ερευνητή θα έχουν μεγαλύτερη επίπτωση στην ανάλυση (βλ. Κεφάλαιο 4). Και πάλι, όπως ακριβώς και με την απόκριση στα δύο προηγούμενα επιστημολογικά ερωτήματα, η θέση του ερευνητή δεν καθορίζεται από την επιλογή της θεματικής ανάλυσης ως ερευνητικής μεθόδου. Αντίθετως, καθορίζεται από το ερευνητικό ερώτημα και από το στάτους των θεμά-

των στο πλαίσιο της ανάλυσης. Ανάλογα με τους στόχους της έρευνας, ο ερευνητής που χρησιμοποιεί τη θεματική ανάλυση μπορεί να υιοθετήσει οποιαδήποτε από τις διαθέσιμες θέσεις, συμπεριλαμβανομένης της θέσης του «ντετέκτιβ», του «συμβούλου» ή του «αρχιτέκτονα» (βλ. Κεφάλαιο 2).

Συμπέρασμα

Η εξέταση των τριών επιστημολογικών ερωτημάτων δείχνει για άλλη μια φορά πόσο σημαντικό είναι να προσδιοριστεί η θεματική ανάλυση επιστημολογικά και θεωρητικά. Ενισχύεται το προηγούμενο επιχειρήμα μας ότι η θεωρητική ευελιξία που χαρακτηρίζει τη θεματική ανάλυση δεν σημαίνει πως η θεματική ανάλυση είναι ανεξάρτητη από τη θεωρία. Αντίθετα, σημαίνει πως μεταθέτει στον ερευνητή την ευθύνη να επιλέξει τη θεωρητική του θέση και να είναι ξεκάθαρος σχετικά με τον τρόπο που αυτή επηρεάζει την ερμηνεία των δεδομένων. Η θεματική ανάλυση δεν είναι καθόλου «εύκολη» μέθοδος: Απαιτεί βαθιά κατανόηση του ρόλου του ερευνητικού ερωτήματος και της επίδρασής του στην ανάλυση (π.χ., εάν είναι επαγωγική ή παραγωγική, εάν εξετάζουμε έκδηλα ή λανθάνοντα θέματα, εάν τα θέματα αντιπροσωπεύουν υποκειμενικές αντιλήψεις ή κοινωνικές αναπαραστάσεις κλπ.). Επομένως, για να είναι καλή μια θεματική ανάλυση πρέπει να συνδυάζεται η θεωρητική γνώση και η κατανόηση του ερευνητή με την ικανότητά του να θεματοποιεί και να ερμηνεύει τα δεδομένα συστηματικά αλλά και δημιουργικά. Το βέβαιο είναι πως η θεματική ανάλυση δεν αποτελεί «εύκολη επιλογή»!

Διαδραστικές ασκήσεις

1. Για να έχετε μια αίσθηση του τι περιλαμβάνει μια επαγωγική θεματική ανάλυση ανατρέξτε στη στήλη αναγνωστών μιας μεγάλης εφημερίδας. Επιλέξτε τουλάχιστον τρεις επιστολές αναγνωστών σε σχέση με ένα συγκεκριμένο ζήτημα. Για παράδειγμα, οι επιστολές μπορεί να αφορούν τις απόψεις των αναγνωστών για ένα σημαντικό θέμα όπως είναι η απόφαση για το εάν πρέπει ή όχι να κατασκευαστεί τρίτος αεροδιάδρομος στο αεροδρόμιο Χίθροου στο Λονδίνο. Στόχος της θεματικής σας ανάλυσης θα είναι να εντοπίσετε τις σημαντικότερες διαστάσεις γύρω από τις οποίες οι αναγνώστες οργανώνουν τα σχόλιά τους για το συγκεκριμένο ζήτημα.

Εξετάστε καθεμιά από τις επιστολές, σειρά προς σειρά, εντοπίζοντας μονάδες νοήματος και ονοματίζοντάς τες με έναν κωδικό που θα συλλαμβάνει το εντοπιζόμενο νόημα. Στη συνέχεια, διαβάστε όλους τους κωδικούς και σκεφτείτε αν κάποιος μπορεί να ενοποιηθούν, ώστε να προκύψουν κωδικοί υψηλότερου επιπέδου (κατηγορίες). Κατόπιν, αρχίστε να σκέφτεστε πιθανά θέματα που μπορεί να σας βοηθήσουν να συνδέσετε τους κωδικούς και τις κατηγορίες σας, ώστε η ανάλυσή σας να παίρνει τη μορφή αφήγησης. Προσπαθήστε να διαμορφώσετε μια απάντηση στο ερευνητικό ερώτημα «Ποιες είναι οι σημαντικότερες διαστάσεις γύρω από τις οποίες οι αναγνώστες συγκροτούν τα σχόλιά τους για το ζήτημα;».

2. Για να έχετε μια αίσθηση του τι περιλαμβάνει μια παραγωγική θεματική ανάλυση χρησιμοποιήστε τους κωδικούς υψηλότερου επιπέδου που προσδιορίσατε στην επαγωγική σας ανάλυση από τις τρεις επιστολές αναγνωστών, προκειμένου να προσδιορίσετε κάποιους αρχικούς κωδικούς για άλλο έναν γύρο ανάλυσης. Στη συνέχεια, συγκεντρώστε περισσότερα δεδομένα, επιλέγοντας ακόμη τρεις επιστολές για άλλα τρία θέματα, διαφορετικά αλλά όχι τελείως άσχετα με τα θέματα που χρησιμοποιήθηκαν στην επαγωγική ανάλυση (π.χ., απόψεις των αναγνωστών σχετικά με το εάν η κυβέρνηση πρέπει να μειώσει τον ΦΠΑ για να τονωθεί η ανάπτυξη της οικονομίας ή όχι). Και πάλι, θα πρέπει να εξετάσετε τις επιστολές σειρά προς σειρά, εντοπίζοντας μονάδες νοήματος και ονοματίζοντάς τες με κωδικούς που συνοψίζουν το εντοπιζόμενο νόημα. Ωστόσο, αυτή τη φορά χρησιμοποιήστε τους κωδικούς από την επαγωγική ανάλυση. Δημιουργήστε νέους κωδικούς μόνο όταν οι υπάρχοντες δεν είναι κατάλληλοι. Εξετάστε όλους τους κωδικούς μόλις ολοκληρώσετε την κωδικοποίηση και προσπαθήστε να δημιουργήσετε έναν θεματικό χάρτη που να εμπεριέχει όλους τους κωδικούς. Αναστοχαστείτε την εμπειρία σας από τη χρήση υπάρχοντων κωδικών για την κωδικοποίηση των τριών επιστολών και από τις διαφορές ανάμεσα στις διαστάσεις που εντοπίσατε για το πρώτο ζήτημα και στις διαστάσεις που χαρακτηρίζουν τις σκέψεις των ατόμων για το δεύτερο ζήτημα. Θεωρείτε ότι η δυνατότητα χρήσης προκαταρκτικών κωδικών (από την επαγωγική έρευνα) βοήθησε ή εμπόδισε τη δεύτερη ανάλυσή σας;

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Boyatzis, R.E. (1998) *Transforming Qualitative Information: Thematic Analysis and Code Development*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Braun, V. and Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3: 77-101.
- Crabtree, B. and Miller, W. (1999) A template approach to text analysis: developing and using codebooks, in B. Crabtree and W. Miller (eds) *Doing Qualitative Research*. Newbury Park, CA: Sage.
- Fereday, J. and Muir-Cochrane, E. (2006) Demonstrating rigor using thematic analysis: a hybrid approach of inductive and deductive coding and theme development, *International Journal of Qualitative Methods*, 5(1): 80-92.
- Joffe, H. (2012) Thematic analysis, in D. Harper and A.R. Thompson (eds) *Qualitative Research Methods in Mental Health and Psychotherapy*. Chichester: John Wiley & Sons.

Πλαίσιο ανάληψης 6.1**Συνιστά η θεματική ανάλυση από μόνη της μέθοδο ποιοτικής μεθοδολογίας;**

Μέχρι και σήμερα συνεχίζεται η συζήτηση σχετικά με το εάν η θεματική ανάλυση αποτελεί διακριτή ερευνητική μέθοδο (όπως υποστηρίζουν οι Braun and Clarke 2006 και η Joffe 2012) ή εάν απλώς περιγράφει μια διεργασία θεματοποίησης δεδομένων που συνιστά αναπόσπαστο μέρος διάφορων άλλων μεθόδων ποιοτικής μεθοδολογίας (όπως υποστηρίζει ο Boyatzis 1998 και οι Ryan and Bernard 2000). Εφόσον η θεματική ανάλυση είναι μια μέθοδος για την αναγνώριση και την οργάνωση επαναλαμβανόμενων μοτίβων που εμφανίζονται στα δεδομένα της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι μια μορφή θεματικής ανάλυσης ενυπάρχει στις περισσότερες μεθόδους ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων. Πράγματι, οι Holloway και Todres (2003) παρατηρούν ότι η θεματοποίηση του νοήματος είναι μια δεξιότητα που αφορά όλους τους ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας. Επιπλέον, εφόσον η θεματική ανάλυση είναι θεωρητικά ευέλικτη και, επομένως, συμβατή με ένα μεγάλο εύρος επιστημολογικών θέσεων, είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με

γενικούς όρους τι ακριβώς είναι και τι κάνει. Η συστηματική εξέταση των ποιοτικών δεδομένων προκειμένου να εντοπιστούν κοινά νοηματικά νήματα, η ομαδοποίηση αυτών των νημάτων σε κατηγορίες νοήματος και στη συνέχεια η συνένωσή τους σε θέματα ανώτερης τάξης δεν συνιστούν καθαυτά μέθοδο ανάλυσης. Πρέπει να καθοριστεί το θεωρητικό νόημα και το στάτους των κατηγοριών και των θεμάτων στο πλαίσιο της ανάλυσης, και αυτά ακριβώς είναι τα στοιχεία που οδηγούν στην ερμηνεία. Εφόσον η θεματική ανάλυση δεν προσφέρει στον ερευνητή ούτε καν τις βασικές θεωρητικές έννοιες, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι δεν συνιστά από μόνη της ποιοτική ερευνητική μέθοδο.

Στο εξαιρετικά σημαντικό άρθρο τους για τη θεματική ανάλυση οι Braun και Clarke (2006: 77) αναγνωρίζουν ότι «Η θεματική ανάλυση δεν είναι καθόλου καλά οριοθετημένη [ως ποιοτική ερευνητική μέθοδος] και σπανίως μάλιστα αναγνωρίζεται ως τέτοια». Ωστόσο, οι ίδιοι θεωρούν ότι θα πρέπει να αναγνωρίζεται αυτοδικαίως ως ποιοτική μέθοδος. Ελπίζουν ότι το άρθρο τους θα συμβάλει στην αποσαφήνιση των ομοιοτήτων και των διαφορών μεταξύ της θεματικής ανάλυσης και των άλλων προσεγγίσεων ποιοτικής μεθοδολογίας και προτρέπουν τους ερευνητές να διεξάγουν θεωρητικά και μεθοδολογικά στέρεη θεματική ανάλυση υψηλής ποιότητας. Εναπόκειται σ' εσάς να αποφασίσετε με ποια πλευρά συντάσσετε σε αυτή την αντιπαράθεση σχετικά με τη θέση της θεματικής ανάλυσης. Για να αποφασίσετε μπορείτε να ανατρέξετε στις παρακάτω δημοσιεύσεις όπου παρουσιάζονται οι διαφορετικές οπτικές.

Boyatzis, R.E. (1998) *Transforming Qualitative Information: Thematic Analysis and Code Development*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Braun, V. and Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3: 77-101.

Holloway, I. and Todres, L. (2003) The status of method: flexibility, consistency and coherence, *Qualitative Research*, 3: 345-57.

Joffe, H. (2012) Thematic analysis, in D. Harper and A.R. Thompson (eds) *Qualitative Research Methods in Mental Health and Psychotherapy*. Chichester: John Wiley & Sons.

Ryan, G.W. and Bernard, H.R. (2000) Data management and analysis methods, in N.K. Denzin and Y.S. Lincoln (eds) *Handbook of Qualitative Research*, 2nd edn. London: Sage.

Διαδικτυακό Κέντρο Μάθησης

Αφού διαβάσετε το κεφάλαιο, συνδεθείτε με τον δικτυακό τόπο του Διαδικτυακού Κέντρου Μάθησης στη διεύθυνση www.openup.co.uk/willig <<http://www.openup.co.uk/willig>> για να βρείτε πηγές για τη μελέτη σας, όπως ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών ανά κεφάλαιο, θέματα εργασιών και γλωσσάρι για κάθε κεφάλαιο.

Μαθησιακοί στόχοι

Διαβάζοντας αυτό το κεφάλαιο θα αποκτήσετε μια εικόνα για:

- ❑ Τους στόχους και τους σκοπούς της μεθοδολογίας της θεμελιωμένης θεωρίας
- ❑ Τις βασικές αρχές που διέπουν τη μεθοδολογία της θεμελιωμένης θεωρίας
- ❑ Τις μεθοδολογικές διεργασίες που συνδέονται με τη θεμελιωμένη θεωρία, συμπεριλαμβανομένων των τεχνικών για τη συλλογή και για την ανάλυση δεδομένων και των τρόπων παρουσίασης των ευρημάτων
- ❑ Τις διαφορετικές εκδοχές της θεμελιωμένης θεωρίας και τις αντιπαραθέσεις που τις γέννησαν
- ❑ Τους περιορισμούς της θεμελιωμένης θεωρίας

Επιπλέον, θα είστε σε θέση:

- ❑ Να κατατάξετε επιστημολογικά τη θεμελιωμένη θεωρία και να κατανοήσετε (1) τι είδους γνώση σκοπεύει να παραγάγει, (2) τι είδους παραδοχές κάνει για τον κόσμο και (3) πώς αντιλαμβάνεται τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία
-

Η θεμελιωμένη θεωρία αναπτύχθηκε αρχικά από δύο κοινωνιολόγους, τον Barney Glaser και τον Anselm Strauss, οι οποίοι δεν ήταν ικανοποιημένοι από τις υπάρχουσες θεωρίες που κυριαρχούσαν στην κοινωνιολογική έρευνα. Οι δύο θεωρητικοί υποστήριζαν ότι οι ερευνητές χρειάζονταν μια μέθοδο που θα τους επέτρεπε να προχωρούν από τα δεδομένα στη θεωρία με τρόπο ο οποίος να αφήνει χώρο για τη δημιουργία νέων θεωριών. Οι θεωρίες

αυτές θα έπρεπε να αντιστοιχούν στο συγκεκριμένο πλαίσιο στο οποίο αναπτύχθηκαν, να είναι, δηλαδή, «θεμελιωμένες» στα δεδομένα από τα οποία προέκυψαν και όχι να βασίζονται σε αναλυτικές κατασκευές, κατηγορίες ή μεταβλητές που προέρχονται από προϋπάρχουσες θεωρίες. Στόχος, λοιπόν, της θεμελιωμένης θεωρίας ήταν από την αρχή να διανοίξει χώρο για την ανάπτυξη νέων θεωριών άρρηκτα συνδεδεμένων με το πλαίσιό τους.

Από το 1967 που δημοσιεύθηκε το έργο των Glaser και Strauss με τίτλο *The Discovery of Grounded Theory (Η ανακάλυψη της θεμελιωμένης θεωρίας)* έως σήμερα η μέθοδος αυτή έχει υποστεί ποικίλες αναθεωρήσεις. Οι ίδιοι οι Glaser και Strauss, μάλιστα, πήραν χωριστούς δρόμους και διατύπωσαν διαφορετικές προτάσεις για τους τρόπους με τους οποίους πρέπει να εφαρμόζεται η θεμελιωμένη θεωρία (βλ. το Πλαίσιο 7.1 στο τέλος του παρόντος κεφαλαίου). Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζω τις βασικές αρχές της θεμελιωμένης θεωρίας. Ακολουθεί μια παρουσίαση της εφαρμογής της μεθόδου στη μελέτη της αλληλεπίδρασης μεταξύ νοσοκόμου και ασθενή. Στη συνέχεια, αφού έχουν περιγραφεί οι βασικές διεργασίες της θεμελιωμένης θεωρίας, εντοπίζω κάποιες από τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των διαφορετικών εκδοχών της μεθόδου. Κατόπιν, επισημαίνω τους περιορισμούς της θεμελιωμένης θεωρίας ως ποιοτικής μεθόδου στην ψυχολογική έρευνα. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την εξέταση των απαντήσεων που δίνει η θεμελιωμένη θεωρία στα τρία επιστημολογικά ερωτήματα που τέθηκαν στο τέλος του Κεφαλαίου 1.

Βασικές αρχές της θεμελιωμένης θεωρίας

Η θεμελιωμένη θεωρία βασίζεται στον προοδευτικό εντοπισμό και στην ενοποίηση *κατηγοριών νοήματος* που προκύπτουν από τα δεδομένα. Αποτελεί ταυτόχρονα τη διεργασία εντοπισμού και ενοποίησης των κατηγοριών (ως *μέθοδο*) καθώς και το προϊόν αυτής της διεργασίας (ως *θεωρία*). Η θεμελιωμένη θεωρία ως *μέθοδος* μας δίνει οδηγίες για το πώς πρέπει να εντοπίζουμε τις κατηγορίες, πώς να τις συνδέουμε και πώς να προσδιορίζουμε τις μεταξύ τους σχέσεις. Από την άλλη πλευρά, η θεμελιωμένη θεωρία ως *θεωρία* είναι το τελικό προϊόν αυτής της διεργασίας και μας παρέχει ένα εξηγητικό πλαίσιο για να κατανοήσουμε το φαινόμενο που διερευνούμε. Οι ερευνητές της θεμελιωμένης θεωρίας, για να εντοπίσουν, να επεξεργαστούν και να ενοποιήσουν τις κατηγορίες, και τελικά να παραγάγουν θεωρία, χρησιμοποιούν κάποιες βασικές στρατηγικές, όπως είναι η *διαρκής συγκριτική ανάλυση*, η *θεω-*

ρητική δειγματοληψία και η θεωρητική κωδικοποίηση. Ας δούμε τώρα καλύτερα τις βασικότερες αναλυτικές κατασκευές, τους θεμέλιους λίθους, δηλαδή, της μεθόδου της θεμελιωμένης θεωρίας.

Κατηγορίες

Οι κατηγορίες είναι οι ομαδοποιήσεις περιστάσεων (συμβάντων, διεργασιών, περιστάσεων εμφάνισης φαινομένων) που μοιράζονται βασικά κοινά χαρακτηριστικά. Μπορεί να συγκροτούνται σε ένα χαμηλό επίπεδο αφαίρεσης, όπου λειτουργούν ως *περιγραφικές ετικέτες* (ή *έννοιες*, βλ. Strauss and Corbin 1990: 61). Για παράδειγμα, οι αναφορές στο «άγχος», στον «θυμό» και στη «συμπόνια» μπορούν να ομαδοποιηθούν κάτω από μια κατηγορία με την ετικέτα «συναίσθημα». Καθώς προχωρά η ανάλυση της θεμελιωμένης θεωρίας, ο ερευνητής εντοπίζει κατηγορίες υψηλότερου επιπέδου αφαίρεσης, οι οποίες είναι *αναλυτικές* και όχι *περιγραφικές*. Αυτές οι κατηγορίες ερμηνεύουν, και δεν ονοματίζουν απλώς, τα συμβάντα ή τα φαινόμενα. Για παράδειγμα, οι αναφορές σε διαφορετικές δραστηριότητες, όπως στην υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ, στο τζόκινγκ και στη συγγραφή ποίησης, μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ως «φυγή» εάν φαίνεται να έχουν όλες στόχο να ξεχαστεί το άτομο και να σταματήσει να σκέφτεται ένα πρόβλημά του. Τόσο οι περιγραφικές όσο και οι αναλυτικές κατηγορίες βασίζονται στον προσδιορισμό «σχέσεων ομοιότητας και διαφοράς» (βλ. Dey 1999: 63). Ωστόσο, λειτουργούν σε διαφορετικά επίπεδα αφαίρεσης. Ο εντοπισμός των κατηγοριών στη θεμελιωμένη θεωρία είναι πολύ διαφορετικός από ό,τι στην ανάλυση περιεχομένου, με την οποία δεν πρέπει να συγχέεται. Η ανάλυση περιεχομένου χρησιμοποιεί κατηγορίες που ορίζονται *πριν* ξεκινήσει η ανάλυση των δεδομένων και έχουν σχεδιαστεί έτσι ώστε να αποκλείουν η μια την άλλη. Αυτό σημαίνει πως τα ίδια δεδομένα δεν μπορούν να ενταχθούν σε περισσότερες από μία κατηγορίες. Αντίθετα, οι κατηγορίες της θεμελιωμένης θεωρίας *αναδύονται από τα δεδομένα*, δεν είναι αλληλοαποκλειόμενες και εξελίσσονται καθ' όλη τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας.

Κωδικοποίηση

Πρόκειται για τη διαδικασία κατά την οποία προσδιορίζονται οι κατηγορίες. Στα πρώτα στάδια της ανάλυσης η κωδικοποίηση είναι κυρίως περιγραφική

και οι περιγραφικές ετικέτες ονοματίζουν ξεχωριστές περιστάσεις εμφάνισης των φαινομένων. Συχνά από αυτή τη διαδικασία προκύπτουν νέες κατηγορίες χαμηλού επιπέδου. Καθώς προχωρά η κωδικοποίηση ο ερευνητής είναι σε θέση πια να εντοπίσει κατηγορίες υψηλότερου επιπέδου που ενσωματώνουν με συστηματικό και νοηματικά εύστοχο τρόπο τις κατηγορίες χαμηλού επιπέδου σε μονάδες. Με τον τρόπο αυτό δημιουργούνται αναλυτικές κατηγορίες. Επειδή στόχος της θεμελιωμένης θεωρίας είναι η δημιουργία νέων θεωριών που συνδέονται με το συγκεκριμένο κάθε φορά πλαίσιο, οι ετικέτες των κατηγοριών δεν πρέπει να προέρχονται από ήδη υπάρχουσες θεωρίες, αλλά να θεμελιώνονται στα δεδομένα. Ιδανικά, οι ετικέτες κατηγοριών πρέπει να προκύπτουν *in vivo*, δηλαδή, να βασίζονται σε λέξεις ή φράσεις που χρησιμοποιούν οι συμμετέχοντες στην έρευνα, ώστε ο ερευνητής να αποφεύγει την εισαγωγή στοιχείων από προϋπάρχουσες θεωρίες στην ανάλυσή του. Η *θεωρητική κωδικοποίηση* περιλαμβάνει την εφαρμογή ενός υποδείγματος κωδικοποίησης στα δεδομένα. Το υπόδειγμα κωδικοποίησης ευαισθητοποιεί τον ερευνητή απέναντι σε συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους οι κατηγορίες μπορεί να συνδέονται μεταξύ τους. Οι διαφορετικές εκδοχές της θεμελιωμένης θεωρίας υιοθετούν και διαφορετικά υποδείγματα κωδικοποίησης. Τα θέματα αυτά θα συζητηθούν αναλυτικότερα στη συνέχεια (βλ. επίσης το Πλαίσιο ανάλυσης 7.1).

Διαρκής συγκριτική ανάλυση

Πρόκειται για έναν τρόπο ανάλυσης που διασφαλίζει πως η διεργασία της κωδικοποίησης θα διατηρήσει τη δυναμική της, καθώς ο ερευνητής διατρέχει το σύνολο των κατηγοριών που έχουν προκύψει κινούμενος μπρος πίσω και εξετάζοντας τις μεταξύ τους ομοιότητες και διαφορές. Αφού εντοπίσει ένα κοινό χαρακτηριστικό στις περιστάσεις εμφάνισης ενός φαινομένου, πρέπει να εστιάσει και πάλι την προσοχή του στις διαφορές εντός κάθε κατηγορίας, ώστε να εντοπίσει τυχόν *υποκατηγορίες* που μπορεί να προκύπτουν. Για να εξηγήσουμε τη διεργασία αυτή μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε το προηγούμενο παράδειγμα της κατηγορίας του «συναισθήματος». Υποστήριξα παραπάνω ότι οι αναφορές στο «άγχος», στον «θυμό» και στη «συμπόνια» θα μπορούσαν να μας δώσουν την κατηγορία «συναισθήματα». Άλλες περιστάσεις εμφάνισης αυτής της κατηγορίας θα μπορούσαν να είναι η «χαρά», η «ζήλια» και το «μίσος». Η σύγκριση των διάφορων περιστάσεων εμφάνισης συναισθημάτων μάς επιτρέπει να κατασκευά-

σουμε κάποιες υποκατηγορίες συναισθημάτων, όπως λόγου χάρη συναισθήματα που κατευθύνονται σε κάποιο αντικείμενο (π.χ., μίσος και ζήλια) και άλλα που δεν κατευθύνονται (π.χ., χαρά και άγχος). Με τη διαρκή συγκριτική ανάλυση διασφαλίζεται πως ο ερευνητής δεν δημιουργεί απλώς κατηγορίες, αλλά ότι επίσης τις αναλύει και πάλι σε μικρότερες μονάδες νοήματος. Με τον τρόπο αυτό αναγνωρίζεται πλήρως η πολυπλοκότητα και η ποικιλομορφία των δεδομένων και δίνεται η δυνατότητα να αποφευχθεί τυχόν τάση για υπέρμετρη ομογενοποίηση. Τελικός στόχος της διαρκούς συγκριτικής ανάλυσης είναι η σύνδεση και η ενοποίηση των κατηγοριών με τέτοιο τρόπο ώστε η θεωρία που θα προκύψει να καλύπτει όλη την ποικιλότητα στην εμφάνιση του φαινομένου.

Ανάληψη αρνητικών περιπτώσεων

Με τον τρόπο αυτό ο ερευνητής συνεχίζει να αναπτύσσει την αναδυόμενη θεωρία λαμβάνοντας υπόψη του τα στοιχεία. Αφού εντοπίσει μια κατηγορία ή μια σύνδεση μεταξύ κατηγοριών, καλείται να διερευνήσει αν υπάρχουν «αρνητικές περιπτώσεις», δηλαδή, περιπτώσεις που δεν ταιριάζουν με τις κατηγορίες. Ο εντοπισμός τέτοιων περιπτώσεων δίνει στον ερευνητή τη δυνατότητα να αξιολογήσει και να επεξεργαστεί τη θεωρία που έχει προκύψει, εμβαθύνοντας και συμπυκνώνοντάς τη, έτσι ώστε να είναι σε θέση να αιχμαλωτίσει όλο το εύρος πολυπλοκότητας των δεδομένων στα οποία βασίζεται η θεωρία.

Θεωρητική ευαισθησία

Πρόκειται για το στοιχείο που δίνει στον ερευνητή τη δυνατότητα να μετακινήθει από το περιγραφικό στο αναλυτικό επίπεδο. Στη θεμελιωμένη θεωρία ο ερευνητής *αλληλεπιδρά* με τα δεδομένα. Αυτό σημαίνει πως θέτει ερωτήματα στα δεδομένα, τα οποία με τη σειρά τους τροποποιούνται από τις απαντήσεις που δίνονται. Κάθε κατηγορία, ιδέα, έννοια ή σύνδεση που προκύπτει επιβάλλει μια νέα ματιά στα δεδομένα, με σκοπό την επανεξέταση ή την τροποποίηση της αρχικής κατασκευής. Ο ερευνητής δουλεύει με τα δεδομένα, θέτοντας ερωτήματα, κάνοντας συγκρίσεις και αναζητώντας αντιθέσεις. Αυτό σημαίνει πως μπορεί να πρέπει να επιστρέψει στην πηγή για να συλλέξει και άλλα δεδομένα. Στη θεμελιωμένη θεωρία η συλλογή δεδομένων και η κωδικοποίηση αποτελούν αμφότερες μέρος της διεργασίας ανάλυσης.

Θεωρητική δειγματοληψία

Η θεωρητική δειγματοληψία αφορά τη συλλογή επιπλέον δεδομένων ως αποτέλεσμα των κατηγοριών που έχουν προκύψει από προηγούμενα στάδια της ανάλυσης δεδομένων. Κατά τη διαδικασία αυτή η θεωρία που έχει αναδυθεί δοκιμάζεται με βάση την πραγματικότητα, μέσω δειγματοληψίας περιπτώσεων που μπορεί να θέσουν σε αμφισβήτηση ή να ενισχύσουν τους εν εξελίξει ισχυρισμούς της. Ενώ στα πρώτα στάδια της θεμελιωμένης θεωρίας απαιτείται η μέγιστη δυνατή ευαισθησία και ευελιξία, ώστε να εντοπιστεί ένα ευρύ φάσμα κυρίως περιγραφικών κατηγοριών, στη θεωρητική δειγματοληψία ο ερευνητής ασχολείται με την περαιτέρω επεξεργασία και, τέλος, τον *κορεσμό* (βλ. παρακάτω) των υπάρχουσών, και ολοένα πιο αναλυτικών, κατηγοριών.

Θεωρητικός κορεσμός

Ιδανικά, η διεργασία της συλλογής και της ανάλυσης δεδομένων στη θεμελιωμένη θεωρία συνεχίζεται μέχρι να επιτευχθεί θεωρητικός κορεσμός. Με άλλα λόγια, ο ερευνητής συνεχίζει να συλλέγει και να κωδικοποιεί τα δεδομένα ωσότου να μην μπορούν πια να εντοπιστούν νέες κατηγορίες και να σταματήσουν να εμφανίζονται νέες εκδοχές των υπάρχουσών κατηγοριών. Στο σημείο αυτό υπάρχει ένα σύνολο κατηγοριών και υποκατηγοριών που συμπυκνώνει το μεγαλύτερο μέρος των διαθέσιμων δεδομένων. Ωστόσο, ο θεωρητικός κορεσμός λειτουργεί περισσότερο ως στόχος παρά ως πραγματικότητα. Αυτό συμβαίνει γιατί, παρόλο που μπορούμε (και πρέπει) να προσπαθούμε να επιτύχουμε τον κορεσμό των κατηγοριών μας, πάντα είναι πιθανή μια τροποποίηση των κατηγοριών ή κάποια αλλαγή στην οπτική μας. Οι Glaser και Strauss (1967: 40) επιστούν την προσοχή μας στον τρόπο με τον οποίο η θεμελιωμένη θεωρία είναι πάντα προσωρινή:

Όταν, ωστόσο, στόχος είναι η παραγωγή θεωρίας, πρέπει να βρίσκεται κανείς συνεχώς σε εγρήγορση για νέες αναδυόμενες οπτικές, για ό,τι αλλάζει και μας βοηθά να αναπτύξουμε τη θεωρία. Αυτές οι οπτικές μπορεί κάλλιστα να προκύψουν την τελευταία ημέρα της μελέτης ή στο στάδιο της διάρθωσης του κειμένου: Έτσι, το δημοσιευμένο κείμενο δεν είναι το τελικό, αλλά απλώς μια στάση στην αέναη διαδικασία της παραγωγής θεωρίας.

(Παρατίθεται στο Dey 1999: 117)

Καταγραφή σημειώσεων

Πρόκειται για σημαντικό κομμάτι της μεθόδου της θεμελιωμένης θεωρίας. Σε όλη τη διαδικασία συλλογής και ανάλυσης δεδομένων ο ερευνητής καταγράφει την εξέλιξη της θεωρίας, δηλαδή, καταγράφει τους ορισμούς των κατηγοριών, αιτιολογεί την επιλογή των αντίστοιχων ετικετών, ανιχνεύει τις σχέσεις που προκύπτουν μεταξύ τους και τηρεί αρχείο σημειώσεων για την προοδευτική ενοποίηση των κατηγοριών υψηλότερου και χαμηλότερου επιπέδου. Οι σημειώσεις δείχνουν επίσης τις αλλαγές κατεύθυνσης στην αναλυτική διαδικασία και στις αναδυόμενες οπτικές και καταγράφουν σκέψεις για την επάρκεια του *ερευνητικού ερωτήματος* (βλ. παρακάτω). Επομένως, οι σημειώσεις παρέχουν πληροφορίες σχετικά με την ίδια την ερευνητική διαδικασία και τα ουσιαστικά ευρήματα της έρευνας. Μπορεί να έχουν μεγαλύτερη ή μικρότερη έκταση, να είναι αφηρημένες ή συγκεκριμένες, συγκεκριαστικές (προηγούμενων σημειώσεων ή ιδεών) ή πρωτότυπες, να χρησιμοποιούν λέξεις ή διαγράμματα (π.χ., διαγράμματα ροής). Πάντως, σε όλες τις σημειώσεις θα πρέπει να καταγράφεται η ημερομηνία, μια επικεφαλίδα καθώς και τα τμήματα των δεδομένων στα οποία αναφέρονται.

Ερευνητική διαδικασία

Η θεμελιωμένη θεωρία διαφέρει από άλλες ερευνητικές μεθόδους στο ότι συγχωνεύει τις διαδικασίες συλλογής και ανάλυσης δεδομένων. Ο ερευνητής κινείται μπρος πίσω ανάμεσα στα δύο, σε μια προσπάθεια να «θεμελιώσει» την ανάλυσή του στα δεδομένα. Στόχος αυτής της κίνησης είναι ο *θεωρητικός κορεσμός* (βλ. παραπάνω). Έτσι, η θεμελιωμένη θεωρία δεν προσφέρει στον ερευνητή μια σειρά από βήματα που αν τα ακολουθήσει σωστά θα τον καθοδηγήσουν από τη διατύπωση του ερευνητικού ερωτήματος στη συλλογή δεδομένων, στη συνέχεια στην ανάλυση και τέλος στη σύνταξη της ερευνητικής αναφοράς. Αντίθετα, ενθαρρύνει τον ερευνητή να επανεξετάζει συνεχώς τα πρώτα στάδια της έρευνας και, εάν χρειαστεί, να αλλάξει προσανατολισμό. Ακόμη και το ερευνητικό ερώτημα δεν θεωρείται μόνιμο στοιχείο στο πλαίσιο της θεμελιωμένης θεωρίας. Παρόλο που αρχικά στόχος του ερευνητικού ερωτήματος είναι να προσδιοριστεί το φαινόμενο που θέλουμε να μελετήσουμε, στη διάρκεια της ερευνητικής διεργασίας μπορεί να γίνει σταδιακά πολύ πιο συγκεκριμένο. Εναλλακτικά, μπορεί ακόμη και να αλλάξει τελείως βάσει των αναδυόμενων κατηγοριών

(βλ. παρακάτω τη μελέτη της Morse για την αλληλεπίδραση νοσοκόμων και ασθενών). Έχοντας τονίσει τον ενιαίο και κυκλικό χαρακτήρα της μεθόδου της θεμελιωμένης θεωρίας, θα επιχειρήσω, παρ' όλα αυτά, να περιγράψω τα συστατικά μιας τυπικής έρευνας θεμελιωμένης θεωρίας. Αυτή η περιγραφή δεν πρέπει βέβαια να αντιμετωπιστεί ως μοντέλο, ωστόσο είναι αναγκαία γιατί αν δεν υπάρχουν καθόλου οδηγίες θα είναι δύσκολο να ξεκινήσει κανείς μια έρευνα βασισμένη σε αυτή τη μέθοδο.

Το ερευνητικό ερώτημα

Οι ερευνητές της θεμελιωμένης θεωρίας χρειάζονται ένα αρχικό ερευνητικό ερώτημα ώστε να επικεντρώσουν την προσοχή τους στο συγκεκριμένο φαινόμενο που θέλουν να διερευνήσουν (βλ. Strauss and Corbin 1990: 37-40). Στόχος του αρχικού ερευνητικού ερωτήματος είναι να προσδιοριστεί το φαινόμενο που μας ενδιαφέρει, χωρίς όμως να διατυπώνονται υποθέσεις και παραδοχές για αυτό. Πρόκειται για ένα δύσκολο, αν όχι ακατόρθωτο, εγχείρημα. Η ίδια η διαδικασία προσδιορισμού και ονομασίας ενός φαινομένου συνεπάγεται τη δημιουργία υποθέσεων σχετικά με το φαινόμενο αυτό (βλ. Κεφάλαια 10 και 11 για μια εις βάθος συζήτηση αυτής της διαδικασίας). Για παράδειγμα, εάν θέσουμε το ερώτημα «Πώς διαχειρίζονται οι γυναίκες την εγκυμοσύνη όταν αυτή περιπλέκεται από την ύπαρξη μιας χρόνιας ασθένειας;» (βλ. Strauss and Corbin 1990: 38), υποθέτουμε ότι οι γυναίκες «διαχειρίζονται» την εγκυμοσύνη τους (και δεν την «υφίστανται», για παράδειγμα) και ότι μια χρόνια ασθένεια συνιστά «περιπλοκή» σε σχέση με την εγκυμοσύνη. Δεν είναι δυνατόν να διατυπώσουμε ένα ερώτημα χωρίς να κάνουμε κάποιες υποθέσεις. Ωστόσο, μπορούμε να προσπαθήσουμε να παραμείνουμε σε ένα περιγραφικό επίπεδο και να χρησιμοποιήσουμε το ερώτημα απλώς για να προσδιορίσουμε το φαινόμενο (π.χ., «Πώς βιώνουν την εγκυμοσύνη οι γυναίκες που πάσχουν από χρόνια ασθένεια;») και όχι να προτείνουμε μια ερμηνευτική περιγραφή η οποία θα πρέπει να εξεταστεί σε σχέση με την πραγματικότητα (π.χ., «Σε ποιο βαθμό η κοινωνική υποστήριξη αυξάνει την ικανότητα των γυναικών με χρόνια ασθένεια να αντεπεξέλθουν σε μια εγκυμοσύνη;»).

Το αρχικό ερευνητικό ερώτημα στη θεμελιωμένη θεωρία πρέπει να είναι ανοιχτό και να μην επιδέχεται μια απλή απάντηση τύπου «ναι/όχι». Πρέπει να προσδιορίζει το φαινόμενο που ενδιαφέρει τον ερευνητή χωρίς να προχωρά σε (πάρα πολλές) υποθέσεις για αυτό. Δεν πρέπει ποτέ να χρησι-

μποιεί εννοιολογικές κατασκευές που προέρχονται από ήδη υπάρχουσες θεωρίες. Επίσης, καλό είναι το ερώτημα να προσανατολίζει τον ερευνητή προς τη δράση και τη διεργασία (π.χ., «Πώς κάνουν οι άνθρωποι το χ;») και όχι προς καταστάσεις και συνθήκες (π.χ., «Τι θέλουν οι άνθρωποι;» ή «Γιατί οι άνθρωποι κάνουν το χ;») (βλ. Strauss and Corbin 1990: 38). Καθώς προχωρά η έρευνα, ο ερευνητής θα είναι σε θέση να διατυπώσει πιο συγκεκριμένα το ερευνητικό ερώτημα. Η διαδικασία αυτή διευκολύνεται από τη *θεωρητική δειγματοληψία* και τη *θεωρητική ευαισθησία* (βλ. παραπάνω). Μέχρι να επιτευχθεί ο *θεωρητικός κορεσμός* το αρχικό ερευνητικό ερώτημα μπορεί να έχει αλλάξει σχεδόν ριζικά.

Συλλογή δεδομένων

Η θεμελιωμένη θεωρία είναι συμβατή με μεγάλο εύρος τεχνικών συλλογής δεδομένων. Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις, η συμμετοχική παρατήρηση, οι ομάδες εστίασης, ακόμη και τα ημερολόγια, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την παραγωγή δεδομένων στο πλαίσιο της θεμελιωμένης θεωρίας. Επιπλέον, ήδη υπάρχοντα κείμενα και έγγραφα μπορούν επίσης να υποβληθούν σε ανάλυση βάσει της θεμελιωμένης θεωρίας. Ωστόσο, είναι σημαντικό να κάνουμε έναν διαχωρισμό ανάμεσα στην πλήρη εφαρμογή της μεθόδου, κατά την οποία ο ερευνητής πρέπει να κινείται συνεχώς μπρος πίσω μεταξύ συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων, και σε μια συντομευμένη εκδοχή της μεθόδου που αφορά μόνο την κωδικοποίηση των δεδομένων.

Στην *πλήρη εκδοχή* ο ερευνητής συλλέγει κάποια δεδομένα, τα διερευνά με μια αρχική ανοιχτή κωδικοποίηση, καταγράφει κάποιες πιθανές σχέσεις μεταξύ των κατηγοριών και στη συνέχεια επιστρέφει στο πεδίο για να συλλέξει και άλλα δεδομένα. Η συλλογή δεδομένων σταδιακά αποκτά μεγαλύτερη εστίαση και συνδέεται πιο στενά με την αναδυόμενη θεωρία (βλ. την παράγραφο για τη *θεωρητική δειγματοληψία* παραπάνω). Στην εκδοχή αυτή ο ερευνητής είναι σε θέση να προβεί σε *τριγωνοποίηση*, που είναι η δυνατότητα άντλησης δεδομένων από διαφορετικές πηγές και η δυνατότητα χρήσης διαφορετικών μεθόδων συλλογής δεδομένων. Για παράδειγμα, σε μια έρευνα για τις διατροφικές συνήθειες η αρχική κωδικοποίηση του μετεγγραμμένου κειμένου από κάποια συζήτηση μιας ομάδας υπαλλήλων γραφείου μπορεί να οδηγήσει στον προσδιορισμό της κατηγορίας με τον τίτλο «πλαίσιο», με τις υποκατηγορίες «δουλειά» και «αναψυχή». Αυτή η κωδικοποίηση μπορεί να οδηγήσει τον ερευνητή στη διεξαγωγή

μιας ημιδομημένης συνέντευξης με έναν επαγγελματία μάγαιρα, ώστε να διερευνηθεί περισσότερο η σχέση του πλαισίου με την εμπειρία του φαγητού. Η πλήρης εκδοχή της θεμελιωμένης θεωρίας επιτρέπει στον ερευνητή να βγει προς τα έξω, να αναζητήσει εκδηλώσεις κατηγοριών, αρνητικές περιπτώσεις και αντιθέσεις, μέχρις ότου η ανάπτυξη των κατηγοριών να γίνει πυκνή, λεπτομερής και διαφοροποιημένη. Έτσι, ο ερευνητής θα είναι σίγουρος ότι έχει προσεγγίσει τον θεωρητικό κορεσμό.

Η *συντομευμένη εκδοχή* της θεμελιωμένης θεωρίας, από την άλλη, βασίζεται μόνο στα αρχικά δεδομένα. Εδώ τα κείμενα των συνεντεύξεων ή τα άλλα έγγραφα αναλύονται με βάση τις αρχές της θεμελιωμένης θεωρίας (δηλαδή, με βάση τις διεργασίες της *κωδικοποίησης* και της *διαρκούς συγκριτικής ανάλυσης*). Ωστόσο, η *θεωρητική ευαισθησία*, ο *θεωρητικός κορεσμός* και η *ανάλυση αρνητικών περιπτώσεων* μπορούν να εφαρμοστούν μόνο εντός των κειμένων που αναλύονται. Ο ερευνητής δεν έχει τη δυνατότητα να κινηθεί έξω από τα όρια των αρχικών δεδομένων για να διευρύνει και για να βελτιώσει την ανάλυση. Επομένως, η συντομευμένη εκδοχή της θεμελιωμένης θεωρίας δεν πρέπει ποτέ να είναι η πρώτη μας επιλογή, αλλά να χρησιμοποιείται μόνο όταν, λόγω περιορισμών στον χρόνο ή στους διαθέσιμους πόρους, δεν μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε την ολοκληρωμένη εκδοχή της θεμελιωμένης θεωρίας (για μια συζήτηση γύρω από τις έρευνες θεμελιωμένης θεωρίας μικρότερης κλίμακας βλ. επίσης Henwood and Pidgeon 1995· Pidgeon and Henwood 2004).

Ανάλυση δεδομένων

Η *κωδικοποίηση* είναι η πιο βασική διεργασία της θεμελιωμένης θεωρίας και μπορεί να διεξαχθεί ανά σειρά, ανά πρόταση, ανά παράγραφο, ανά σελίδα, ανά ενότητα και ούτω καθεξής. Όσο πιο μικρή είναι η μονάδα ανάλυσης (π.χ., μια σειρά του κειμένου), τόσο περισσότερες είναι οι περιγραφικές κατηγορίες που θα προκύψουν αρχικά. Τα μεταγενέστερα στάδια ανάλυσης ενοποιούν πολλές από αυτές σε αναλυτικές κατηγορίες υψηλότερου επιπέδου. Η εξέταση ανά σειρά μάς διασφαλίζει πως η ανάλυση θα είναι όντως θεμελιωμένη στα δεδομένα και ότι οι κατηγορίες υψηλότερου επιπέδου και, κατόπιν, οι θεωρητικές διατυπώσεις όντως θα προκύπτουν από τα δεδομένα και δεν θα επιβάλλονται σε αυτά. Εάν κωδικοποιήσουμε μεγαλύτερα κομμάτια δεδομένων, όπως, π.χ., μια ολόκληρη σελίδα, η προσοχή μας ενδέχεται να επικεντρωθεί σε κάτι ιδιαίτερα εντυπωσιακό. Έτσι, λιγό-

τερο εμφανείς αλλά ίσως εξίσου σημαντικές περιπτώσεις κατηγοριών, των οποίων η σπουδαιότητα δεν έχει αναδυθεί ακόμη πλήρως, μπορεί να καθούν. Εάν υπάρχει χρόνος πρέπει πάντα να επλέγεται η κωδικοποίηση ανά σειρά. Αυτό είναι πολύ σημαντικό εάν χρησιμοποιείται η *συντομευμένη εκδοχή* της θεμελιωμένης θεωρίας. Εδώ το βάθος της ανάλυσης που παράγεται από την κωδικοποίηση ανά σειρά είναι απαραίτητο προκειμένου να αναπληρωθεί η έλλειψη εύρους που προκύπτει από το γεγονός ότι ο ερευνητής περιορίζεται στα αρχικά δεδομένα.

Οι ερευνητές της θεμελιωμένης θεωρίας προσεγγίζουν με διαφορετικούς τρόπους τη διεργασία της κωδικοποίησης. Για τους περισσότερους ερευνητές η αρχική ανοιχτή κωδικοποίηση αφορά την παραγωγή κυρίως περιγραφικών ετικετών για τις περιπτώσεις ή για τα φαινόμενα που εξετάζουν. Από αυτές τις ετικέτες προκύπτουν κατηγορίες χαμηλού επιπέδου. Για να συνδέσουμε αυτές τις κατηγορίες και για να τις ενοποιήσουμε σε κατηγορίες υψηλότερου επιπέδου μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε ένα *υπόδειγμα κωδικοποίησης*. Το υπόδειγμα κωδικοποίησης ευαισθητοποιεί τον ερευνητή απέναντι σε συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους μπορούν να συνδεθούν μεταξύ τους οι κατηγορίες. Μας βοηθά να κατατάξουμε τις κατηγορίες μας με τρόπο που να αποκτούν νόημα και ιεραρχική βαρύτητα, με κάποιες από αυτές «βασικές» και άλλες «περιφερειακές». Αυτό ακριβώς είναι το σημείο στο οποίο πολλοί ερευνητές διαφωνούν μεταξύ τους. Ορισμένοι (π.χ., Strauss 1987· Strauss and Corbin 1990) προτείνουν τη χρήση ενός υποδείγματος κωδικοποίησης που επικεντρώνεται ρητά, συνεπώς ευαισθητοποιεί τον ερευνητή, σε εκδηλώσεις «διεργασίας» και «αλλαγής» στα δεδομένα. Το αποτέλεσμα αυτό επιτυγχάνεται με τη διατύπωση συγκεκριμένων ερωτημάτων που αφορούν τα δεδομένα, τα οποία περιλαμβάνουν, για παράδειγμα, ερωτήματα για το πλαίσιο στο οποίο ενσωματώνεται η κατηγορία, για τις διαδραστικές στρατηγικές που χρησιμοποιούν οι συμμετέχοντες για να διαχειριστούν την κατηγορία και για τις συνέπειες αυτών των διαδραστικών στρατηγικών. Οι Strauss και Corbin (1990) ονομάζουν αυτή τη διαδικασία «αξονική κωδικοποίηση». Άλλοι ερευνητές (π.χ., Glaser 1978, 1992) είναι επιφυλακτικοί όσον αφορά τη χρήση κάποιου υποδείγματος κωδικοποίησης που προϋποθέτει τη συνάφεια συγκεκριμένων εννοιολογικών κατασκευών (όπως η «διεργασία» ή η «αλλαγή») προς τα δεδομένα. Αντίθετα, υποστηρίζουν ότι οποιοδήποτε υπόδειγμα κωδικοποίησης δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται παρά μόνο όταν υποδεικνύεται από τα δεδομένα. Ο Glaser (1978) εντοπίζει ένα ευρύ φάσμα *θεωρητικών κωδικών* που μπορούν δυνητικά να ισχύουν κατά την ενοποίηση κατηγοριών

χαμηλού επιπέδου. Ωστόσο, σύμφωνα με την άποψη αυτή, τα ίδια τα δεδομένα είναι η καλύτερη πηγή των σχετικών θεωρητικών κωδικών.

Ερευνητική αναφορά

Η συγγραφή της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους. Όσον αφορά τις συμβάσεις που διέπουν την παρουσίαση της εργασίας τους οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας έχουν να αντιμετωπίσουν πολύ λιγότερους περιορισμούς από τους ερευνητές ποσοτικών ερευνών. Η αναφορά μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας πρέπει να περιλαμβάνει πληροφορίες για το σκεπτικό της (συμπεριλαμβανομένης της σχετικής βιβλιογραφίας), τον τρόπο με τον οποίο διεξήχθη (συμπεριλαμβανομένης της συλλογής και της ανάλυσης δεδομένων), τα ευρήματα καθώς και το τι μπορεί να σημαίνουν (συμπεριλαμβανομένης της σημασίας τους για τη θεωρία και την πρακτική). Άπαξ και η αναφορά περιέχει αυτές τις πληροφορίες λίγη σημασία έχει ο ακριβής τρόπος ή η μορφή παρουσιάσής τους. Ο συγγραφέας μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας πρέπει κυρίως να προσπαθεί να είναι σαφής. Ωστόσο, οι νεότεροι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας ενδεχομένως να αισθανθούν πιο ασφαλείς αν ακολουθήσουν τη συμβατική μορφή ερευνητικής αναφοράς. Στην υπόλοιπη υποενοότητα θα παρουσιάσω κάποιες οδηγίες για τη συγγραφή μιας έρευνας που βασίζεται στη θεμελιωμένη θεωρία, με τη χρήση των καθιερωμένων τίτλων: «Εισαγωγή», «Μέθοδος», «Αποτελέσματα», «Συζήτηση» και «Βιβλιογραφία και παραρτήματα».

Εισαγωγή

Το εισαγωγικό κεφάλαιο (ή η εισαγωγική ενότητα) της αναφοράς πρέπει να περιλαμβάνει το σκεπτικό της έρευνας που θα παρουσιαστεί. Το σκεπτικό αυτό μπορεί να συνοδεύεται και από προβληματισμούς γύρω από τη θεωρία ή την πρακτική. Για παράδειγμα, ο ερευνητής μπορεί να ισχυριστεί ότι ένα συγκεκριμένο φαινόμενο δεν έχει εξηγηθεί ικανοποιητικά στη βιβλιογραφία και ότι η δική του έρευνα στόχο έχει να συμπληρώσει αυτό το κενό. Εναλλακτικά, ο ερευνητής μπορεί να περιγράψει ένα νέο κοινωνικό φαινόμενο που δεν έχει ερευνηθεί ακόμη ή έχει μεν ερευνηθεί εκτενώς αλλά καμία από τις αναφερόμενες έρευνες δεν έχει θέσει το είδος του ερωτήματος που θέλει να θέσει ο ερευνητής. Πολλές φορές αυτό συμβαίνει όταν η πλειονότητα των μελετών χρησιμοποιεί ποσοτικές μεθοδολογίες με αποτέλεσμα

κάποια συγκεκριμένα ερωτήματα (π.χ., για την ποιότητα μιας εμπειρίας ή για τη διαπραγμάτευση νοημάτων) να μην είναι δυνατόν να απαντηθούν ικανοποιητικά από την έρευνα. Εφόσον η έρευνα θεμελιωμένης θεωρίας στοχεύει στη δημιουργία νέων θεωριών με βάση το συγκεκριμένο κάθε φορά πλαίσιο, η εξέταση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας πρέπει να γίνεται προσεκτικά. Ο ερευνητής πρέπει να διατηρεί μια κάποια απόσταση από αυτή, έτσι ώστε η έρευνα θεμελιωμένης θεωρίας που παρουσιάζεται να μην αποτελεί επέκταση ή δοκιμή μιας υπάρχουσας θεωρίας. Ορισμένοι θεωρητικοί της θεμελιωμένης θεωρίας φτάνουν στο σημείο να συνιστούν την εξέταση της βιβλιογραφίας μετά την ολοκλήρωση της έρευνας. Ωστόσο, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι κάτι τέτοιο είναι αδύνατον, καθώς οι περισσότεροι ερευνητές εργάζονται ήδη στο πλαίσιο ενός επιστημονικού πεδίου (π.χ., ψυχολογία, νοσηλευτική, κοινωνική εργασία) και γνωρίζουν ήδη τις κυριότερες θεωρίες που το αφορούν. Μια συστηματική ανασκόπηση της βιβλιογραφίας είναι απίθανο να «μολύνει» την έρευνά τους σε αυτό το πλαίσιο. Μπορεί, ωστόσο, να τους διευκολύνει να διατυπώσουν ένα χρήσιμο ερευνητικό ερώτημα που δεν έχει τεθεί με τον ίδιο τρόπο στο παρελθόν.

Μέθοδος

Στην ενότητα αυτή ο ερευνητής περιγράφει τι ακριβώς έκανε και γιατί, περιλαμβάνοντας πληροφορίες για τις τεχνικές συλλογής δεδομένων, την επιλογή πλαισίων και συμμετεχόντων καθώς και για τον τρόπο με τον οποίο κωδικοποιήθηκαν τα δεδομένα και ενοποιήθηκαν οι κατηγορίες. Εάν ο ερευνητής επέλεξε την *πλήρη εκδοχή* της μεθόδου της θεμελιωμένης θεωρίας, θα πρέπει να περιγράψει τον τρόπο με τον οποίο εξελίχθηκε η κυκλική διαδικασία συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων σε όλη την έρευνα. Αν χρησιμοποίησε τη *συντομευμένη εκδοχή*, θα πρέπει αντίστοιχα να εξηγήσει τους λόγους. Η ενότητα της μεθόδου πρέπει επίσης να περιλαμβάνει δεοντολογικές παρατηρήσεις και, όπου χρειάζεται, μια συζήτηση πάνω στην *αναστοχαστικότητα*.

Αποτελέσματα

Η ενότητα των αποτελεσμάτων είναι πιθανότατα η μεγαλύτερη ενότητα της αναφοράς. Στο πλαίσιο μιας διατριβής τα αποτελέσματα της έρευνας μπορεί να παρουσιάζονται σε διαδοχικά κεφάλαια. Η παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας θεμελιωμένης θεωρίας οργανώνεται καλύτερα γύρω από τις βασικές κατηγορίες που έχουν εντοπιστεί. Εάν υπάρχει μια βασική κατηγορία στην καρδιά του φαινομένου που εξετάζεται και με την

οποία συνδέονται με κάποιον τρόπο όλες οι άλλες κατηγορίες, αυτή θα πρέπει να συζητηθεί πρώτη. Εάν δεν υπάρχει κάποια βασική κατηγορία, θα πρέπει να συζητηθούν οι κύριες κατηγορίες με τη σειρά. Καλή ιδέα είναι επίσης να συμπεριληφθεί μια οπτική αναπαράσταση των βασικών κατηγοριών και των σχέσεων που έχουν μεταξύ τους, που μπορεί να πάρει τη μορφή ενός διαγράμματος ροής ή ενός πίνακα (για χρήσιμα παραδείγματα σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο οι κατηγορίες μπορούν να παρουσιαστούν μέσω διαγραμμάτων βλ. Morse 1992a).

Η ενότητα της αναφοράς που περιλαμβάνει τα αποτελέσματα μπορεί να διαιρεθεί με βάση υπότιτλους που αναφέρονται στις βασικές κατηγορίες που έχουν εντοπιστεί. Κάτω από κάθε τίτλο παρουσιάζεται και ορίζεται η αντίστοιχη κατηγορία και οι υποκατηγορίες της. Εδώ μπορούν να χρησιμοποιηθούν τα δεδομένα για να υποστηριχθούν τα αναλυτικά επιχειρήματα. Για παράδειγμα, για να καταδειχθεί η χρήση μιας συγκεκριμένης κατηγορίας σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν κάποια αποσπάσματα λόγου των συμμετεχόντων. Ωστόσο, είναι σημαντικό να χρησιμοποιούνται δεδομένα μόνο για την υποστήριξη και όχι για την υποκατάσταση της ανάλυσης. Μετά την εισαγωγή και τη συζήτηση κάθε κατηγορίας είναι καλό να ακολουθεί μια ενότητα (ή κεφάλαιο) με λεπτομερή εξέταση των σχέσεων μεταξύ των κατηγοριών. Εδώ επίσης καταγράφονται και διερευνώνται οι θεωρητικές διατυπώσεις που προκύπτουν. Εναλλακτικά, η παρουσίαση των κατηγοριών και η συζήτηση των μεταξύ τους σχέσεων μπορούν να ενοποιηθούν. Ωστόσο, κάτι τέτοιο μπορεί να δυσκολέψει τη συγγραφή της ερευνητικής αναφοράς με ξεκάθαρο και συστηματικό τρόπο.

Συζήτηση

Στην ενότητα αυτή ο ερευνητής παρουσιάζει τις θεωρητικές και πρακτικές συνέπειες της έρευνας. Τι έχει συνεισφέρει η έρευνα στην κατανόηση του φαινομένου που εξετάζεται; Ποιες μπορεί να είναι οι πρακτικές εφαρμογές των ευρημάτων μας; Επίσης, μπορεί να θέλουμε να εξετάσουμε την εστίαση της έρευνάς μας. Ήταν σωστό το αρχικό μας ερευνητικό ερώτημα; Γιατί ενδεχομένως δεν ήταν σωστό; Ποια συμπεράσματα βγάζουμε για τις παραδοχές μας σχετικά με το φαινόμενο; Στο σημείο αυτό μπορούμε να αναδείξουμε επιπλέον ζητήματα σε σχέση τόσο με την *προσωπική* όσο και με την *επιστημολογική αναστοχαστικότητα* (βλ. Κεφάλαιο 1). Η ενότητα αυτή μπορεί επίσης να περιλαμβάνει τη συζήτηση των ευρημάτων μας σε σχέση με την υπάρχουσα βιβλιογραφία. Σε ποιο βαθμό αμφισβητεί ή υποστηρίζει η έρευ-

νά μας τις υπάρχουσες θεωρίες; Τι μπορεί να συνεισφέρει η δική μας εργασία στις θεωρητικές εξελίξεις του πεδίου; Τι είδους έρευνα θα πρέπει να γίνει στο μέλλον για να διευρυνθεί η δική μας μελέτη; Και πώς μπορούν οι συμμετέχοντες να επωφεληθούν από την έρευνα στην οποία έλαβαν μέρος;

Βιβλιογραφία και παραρτήματα

Όλες οι ερευνητικές αναφορές πρέπει να περιλαμβάνουν μια λίστα βιβλιογραφικών αναφορών με όλους τους συγγραφείς που παρατίθενται. Μπορεί επίσης να συμπεριληφθούν παραρτήματα με επιπλέον στοιχεία για την υποστήριξη της ανάλυσης που παρουσιάζεται στην αναφορά. Τα παραρτήματα πρέπει να έχουν ξεκάθαρους τίτλους και να αναφέρονται στα σχετικά σημεία της αναφοράς. Ωστόσο, δεν πρέπει να περιλαμβάνουν στοιχεία που είναι σημαντικά για να κατανοήσει ο αναγνώστης την αναφορά. Οι συγγραφείς δεν πρέπει να υποθέτουν ότι ο αναγνώστης θα τα διαβάσει οπωσδήποτε.

Στο βιβλίο της *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis* (Κατασκευάζοντας τη θεμελιωμένη θεωρία: Πρακτικός οδηγός για την ανάλυση ποιοτικής μεθοδολογίας) η Charmaz (2006) δίνει αναλυτικές κατευθύνσεις για την ερευνητική διαδικασία της θεμελιωμένης θεωρίας. Το βιβλίο περιλαμβάνει χρήσιμα παραδείγματα διάφορων ειδών κωδικοποίησης και καταγραφής σημειώσεων και δείχνει πώς τα βασικά συστατικά της διεργασίας της θεμελιωμένης θεωρίας (συλλογή δεδομένων, κωδικοποίηση, καταγραφή σημειώσεων, θεωρητική δειγματοληψία, κορεσμός, κατάταξη) συνεισφέρουν στην κατασκευή θεωρίας. Ωστόσο, σύμφωνα με τη Morse (2009), η θεμελιωμένη θεωρία δεν είναι κάτι που «επιτελείται» από τους διάφορους ερευνητές με τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Κάθε ερευνητής πρέπει να προσαρμόσει την προσέγγιση στον δικό του ερευνητικό στόχο. Αυτό σημαίνει πως κάθε ερευνητής θα δημιουργήσει τελικά τη δική του εκδοχή μεθοδολογίας κατά τη διαδικασία διεξαγωγής της έρευνάς του, κάτι που, φυσικά, συνάδει πλήρως με το πνεύμα της θεμελιωμένης θεωρίας!

Ένα παράδειγμα θεμελιωμένης θεωρίας

Αυτή η υποενοότητα εστιάζει στην έρευνα της Janice Morse (1992b) με τίτλο «Η διαπραγμάτευση της δέσμευσης και της εμπλοκής στη σχέση νοσοκόμου-ασθενή». Το αρχικό ερευνητικό ερώτημα της Morse ήταν: «Ποιος είναι ο ρόλος των δώρων στη σχέση ασθενή-νοσοκόμου;». Η Morse είχε

παρατηρήσει ότι οι ασθενείς πρόσφεραν συχνά στους νοσοκόμους δώρα για τη φροντίδα που δέχονταν. Θέλησε, λοιπόν, να διερευνήσει τον ρόλο που παίζουν τα δώρα στην ανάπτυξη της σχέσης μεταξύ ασθενή και νοσοκόμου. Η Morse και οι συνεργάτες της διεξήγαγαν ημιδομημένες συνεντεύξεις με νοσοκόμους και κατά τα πρώτα στάδια της ανάλυσης δεδομένων έγινε φανερό πως τα δώρα ήταν ένας τρόπος διαπραγμάτευσης ενός συγκεκριμένου τύπου σχέσης. Τα δώρα έπαιζαν έναν συμβολικό ρόλο τον οποίο πιθανόν θα μπορούσαν να παίζουν και άλλες πράξεις. Έτσι, η Morse αποφάσισε να διευρύνει την εστίαση της έρευνας και να θέσει το εξής ερώτημα: «Πώς αναπτύσσεται η σχέση νοσοκόμου-ασθενή/ασθενή-νοσοκόμου;». Η θεωρητική δειγματοληψία επέτρεψε στη Morse και στους συνεργάτες της να συλλέξουν δεδομένα που ρίχνουν φως στην ανάπτυξη των σχέσεων μεταξύ νοσοκόμων και ασθενών με γενικότερους όρους. Οι ερευνητές διεξήγαγαν επιπλέον συνεντεύξεις, αυτή τη φορά με νοσοκόμους που υπήρξαν και οι ίδιοι ασθενείς. Στη συνέχεια μετέγραψαν και κωδικοποίησαν όλες τις συνεντεύξεις.

Η Morse χρησιμοποίησε μια εκδοχή του *υποδείγματος κωδικοποίησης* των Strauss και Corbin, και επομένως διερεύνησε τις κατηγορίες που εντόπισε με όρους «διεργασίας» (εμπειρίες των νοσοκόμων και των ασθενών κατά την πορεία της σχέσης τους) και «αλλαγής» (παράγοντες και περιστάσεις που επιδρούν στην αλληλεπίδραση νοσοκόμου-ασθενή). Η «διαπραγμάτευση της σχέσης» προέκυψε ως βασική κατηγορία. Μια άλλη κατηγορία ήταν τα «είδη σχέσης» που διαιρούνται σε «αμοιβαίες» και «μονόπλευρες» σχέσεις: Οι «αμοιβαίες σχέσεις» χαρακτηρίζονται από αμοιβαίο ενδιαφέρον και επένδυση στη σχέση μεταξύ νοσοκόμου-ασθενή, ενώ στις «μονόπλευρες σχέσεις» παρατηρείται ένας βαθμός αναντιστοιχίας στη διάθεση των συμμετεχόντων να αναπτύξουν τη σχέση. Με τη σειρά τους, οι «αμοιβαίες σχέσεις» περιλαμβάνουν τέσσερις υποκατηγορίες: «κλινική», «θεραπευτική», «σύνδεσης» και «υπερ-εμπλοκής». Η Morse εντόπισε έξι διαστάσεις βάσει των οποίων διαφοροποιούνται τα τέσσερα είδη «αμοιβαίων σχέσεων»: Ο χρόνος που νοσοκόμος και ασθενής περνούν μαζί (π.χ., μακρόχρονη ή προσωρινή σχέση), ο σκοπός της αλληλεπίδρασης (π.χ., τυπική ή υποστηρικτική), οι ανάγκες του ασθενή (π.χ., μικρής ή μεγάλης κλίμακας), η εμπιστοσύνη του ασθενή (π.χ., ελάχιστη ή πλήρης), ο ρόλος του ασθενή (π.χ., ασθενής ή άτομο) και η δέσμευση του νοσοκόμου (π.χ., επαγγελματική ή προσωπική σχέση). Η Morse παρουσιάζει τα είδη της σχέσης και τις έξι διαστάσεις τους σε μορφή πίνακα.

Στη μελέτη της Morse αναπτύσσεται ένα «εξηγητικό μοντέλο για την περιγραφή σχέσεων διάφορων ειδών που εκδηλώνονται» ανάμεσα στους

νοσοκόμους και στους ασθενείς τους (Morse 1992b: 334). Τα δώρα, που αρχικά αποτελούσαν το κεντρικό σημείο εστίασης (και την έμπνευση) της έρευνας, κατέληξαν να είναι άλλη μια στρατηγική που χρησιμοποιείται από τους ασθενείς με σκοπό να αυξηθεί η εμπλοκή στη σχέση νοσοκόμου-ασθενή. Ήταν μέρος της διεργασίας διαπραγμάτευσης μιας αμοιβαίας σχέσης που είχε προχωρήσει πέρα από τα κλινικά όρια και είχε εισέλθει στον χώρο της σύνδεσης ανάμεσα σε νοσοκόμο και ασθενή. Η θεμελιωμένη θεωρία ως μέθοδος είχε τη δυνατότητα να παρακολουθήσει αυτή τη μετατόπιση του σημείου εστίασης της έρευνας. Επέτρεψε, λοιπόν, στη Morse να εντοπίσει διάφορα είδη σχέσης μεταξύ νοσοκόμου και ασθενή, τα χαρακτηριστικά αυτών των σχέσεων και τις στρατηγικές που χρησιμοποιούν οι συμμετέχοντες για να διαπραγματευτούν αυτές τις σχέσεις.

Εκδοχές της θεμελιωμένης θεωρίας

Όταν εκδόθηκε το 1967 το βιβλίο *The Discovery of Grounded Theory* (Η ανακάλυψη της θεμελιωμένης θεωρίας) των Glaser και Strauss, εισήγαγε τους ερευνητές ποιοτικών μεθοδολογιών σε μια νέα μεθοδολογία στον χώρο των κοινωνικών επιστημών. Μόλις οι ερευνητές την υιοθέτησαν για τους σκοπούς τους και άρχισαν να δημοσιεύονται διάφορες έρευνες θεμελιωμένης θεωρίας έγινε σαφές ότι η νέα μεθοδολογία μπορούσε να ερμηνευτεί και να εφαρμοστεί με διαφορετικούς τρόπους. Με το πέρασμα του χρόνου ακόμη και οι δημιουργοί της θεμελιωμένης θεωρίας, οι Barney Glaser και Anselm Strauss, άρχισαν να διαφωνούν γύρω από τη φύση της μεθόδου και τον τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να εφαρμόζεται (βλ. Πλαίσιο 7.1). Έτσι, έχουν προκύψει διάφορες εκδοχές της μεθόδου της θεμελιωμένης θεωρίας. Αυτή τη στιγμή στο πεδίο κυριαρχούν τρεις βασικές εκδοχές (McCallin 2004): η «κλασική» μέθοδος (του Glaser), η πιο δομημένη προσέγγιση των Strauss και Corbin και η κονστρουκτιβιστική εκδοχή της Charmaz (2006). Παρά το γεγονός ότι όλες αυτές οι εκδοχές εξακολουθούν να ονομάζονται «θεμελιωμένη θεωρία», ορισμένοι ερευνητές (π.χ., Glaser 1992) προτείνει να χρησιμοποιείται αυτός ο όρος μόνο για την αρχική διατύπωση της θεωρίας από τους Glaser και Strauss (1967), ενώ για τις πιο πρόσφατες εκδοχές και εξελίξεις να χρησιμοποιούνται καινούριες και καταλληλότερες ονομασίες. Ωστόσο, άλλοι ερευνητές (π.χ., Dey 1999: 44) υποστηρίζουν ότι οι «Μεταγενέστερες δυσκολίες και διαφωνίες στη θεμελιωμένη θεωρία οφείλονται σε αμφισημίες της αρχικής διατύπωσης». Αυτό σημαίνει

πως δεν υπάρχει στην πραγματικότητα *μία* αρχική και αδιαμφισβήτητη εκδοχή της μεθοδολογίας που από μόνη της θα δικαιούνταν τον τίτλο της «θεμελιωμένης θεωρίας».

Υπάρχουν τρία βασικά ζητήματα γύρω από τα οποία έχουν περιστραφεί οι συζητήσεις στο πεδίο έρευνας της θεμελιωμένης θεωρίας και γύρω από τα οποία έχουν εξελιχθεί οι διαφορετικές προσεγγίσεις στη μεθοδολογία της θεμελιωμένης θεωρίας. Αφορούν τον *ρόλο της επαγωγής* στη θεμελιωμένη θεωρία, την *ανακάλυψη σε αντιπαραβολή με την κατασκευή* και την *εστίαση στις κοινωνικές διεργασίες σε αντιπαραβολή με την εστίαση στην προσωπική εμπειρία*.

Στην υπόλοιπη υποενότητα σκοπεύω να παρουσιάσω τις κύριες αντιπαραθέσεις στην έρευνα θεμελιωμένης θεωρίας και να επισημάνω τις διαφοροποιήσεις μεταξύ των εκδοχών της μεθόδου που έχουν προκύψει από αυτές τις αντιπαραθέσεις.

Ο ρόλος της επαγωγής στη θεμελιωμένη θεωρία

Η μέθοδος της θεμελιωμένης θεωρίας αναπτύχθηκε με στόχο τη δημιουργία νέων θεωριών κατευθειάν από τα δεδομένα και με εφαρμογή σε συγκεκριμένα πλαίσια. Επρόκειτο για μια αντίδραση κατά της επεμβατικής προσέγγισης που συνεπαγόταν ο έλεγχος υποθέσεων και κατά της εφαρμογής ήδη υπαρχουσών θεωριών σε νέα δεδομένα. Στόχος της θεμελιωμένης θεωρίας ήταν να ελαχιστοποιηθεί κατά την ερευνητική διαδικασία η επιβολή των κατηγοριών νοήματος του ίδιου του ερευνητή πάνω στα δεδομένα. Ωστόσο, με την παραγωγή λεπτομερών και βήμα προς βήμα οδηγιών εφαρμογής της μεθόδου (π.χ., Strauss and Corbin 1990, 1998), η θεμελιωμένη θεωρία άρχισε να γίνεται ολοένα και πιο κανονιστική. Για παράδειγμα, η εφαρμογή ενός συγκεκριμένου υποδείγματος κωδικοποίησης συνεπάγεται πως ο ερευνητής πρόκειται να αναζητήσει στα δεδομένα την εμφάνιση συγκεκριμένων μοτίβων. Το γεγονός αυτό προσθέτει ένα παραγωγικό στοιχείο στη θεμελιωμένη θεωρία: Αντί να παίρνουμε τα ίδια τα δεδομένα ως σημείο εκκίνησης για να προσδιορίσουμε τις κατηγορίες που θα προκύψουν, με το υπόδειγμα κωδικοποίησης έχουμε ήδη εντοπίσει ένα σύνολο παραγόντων που μας ενδιαφέρει και διερευνούμε τα δεδομένα με βάση αυτούς τους παράγοντες. Εδώ, μέσω της χρήσης του υποδείγματος κωδικοποίησης, ο ερευνητής ευαισθητοποιείται απέναντι σε εκείνες τις όψεις των δεδομένων που θεωρούνται σημαντικές προκειμένου να κατανοήσει τα κοινωνικά

φαινόμενα. Για παράδειγμα, το αξονικό υπόδειγμα κωδικοποίησης των Strauss και Corbin (1990) στόχο έχει να ευαισθητοποιήσει τον ερευνητή απέναντι στον ρόλο της «διεργασίας»: «Εάν ο αναλυτής δεν έχει συνειδητοποιήσει την ανάγκη να εντοπίσει τη διεργασία και να την ενσωματώσει στην ανάλυση, το στοιχείο αυτό συχνά παραλείπεται ή περιλαμβάνεται με έναν πολύ στενό και περιορισμένο τρόπο» (σελ. 143). Παρομοίως, οι Strauss και Corbin συνιστούν τη χρήση ενός «ενδεχομενικού διαγράμματος», ώστε να εισαχθούν στην ανάλυση κατασκευές υψηλότερου επιπέδου όπως η τάξη, το φύλο, η φυλή και η εξουσία.

Όσοι ερευνητές υποστηρίζουν την προγενέστερη, λιγότερο κανονιστική, εκδοχή της θεμελιωμένης θεωρίας ισχυρίζονται πως ένα τόσο παραγωγικό στοιχείο υπονομεύει τον αρχικό σκοπό της θεμελιωμένης θεωρίας (δηλαδή, την *ανάδυση* της θεωρίας από τα δεδομένα), επιβάλλοντας κατηγορίες που έχουν ήδη οριστεί από τον ερευνητή ή κωδικούς της αρεσκείας του (Glaser 1992). Όπως το θέτει η Melia (1996: 376): «Έχω συνεχώς τη δυσάρεστη αίσθηση πως οι διαδικασίες αποτελούν εμπόδιο: Είναι σαν το τεχνικό στοιχείο να τραβάει από την ουρά το θεωρητικό». Αυτοί οι ερευνητές υποστηρίζουν πως, για να διατηρήσει η θεμελιωμένη θεωρία τις δημιουργικές της δυνατότητες, πρέπει να διατηρήσει τον ανοιχτό χαρακτήρα που είχε όταν πρωτοδιατυπώθηκε. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η μέθοδος της θεμελιωμένης θεωρίας πρέπει να είναι αρκετά ευέλικτη ώστε να ανταποκρίνεται στα δεδομένα. Οι πολύ κανονιστικές διεργασίες και τα πολύ κανονιστικά πλαίσια κωδικοποίησης οδηγούν σε αναλυτική δυσκαμψία και δεν συμβαδίζουν με αυτή την ευελιξία.

Ανακάλυψη ή κατασκευή;

Το 1967 οι Glaser και Strauss περιέγραψαν τη θεμελιωμένη θεωρία ως «ανακάλυψη της θεωρίας μέσα από τα δεδομένα» (σελ. 1). Από τη χρήση της λέξης «ανακάλυψη» υπονοείται πως ο ερευνητής αποκαλύπτει κάτι που ήδη υπάρχει. Η έννοια της «ανάδυσης» (κατηγοριών, θεωρίας) επίσης υποβαθμίζει τον δημιουργικό ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία. Εδώ ο ερευνητής παρομοιάζεται με μαμή που ξεγεννά το πλήρως σχηματισμένο μωρό. Έχει υποστηριχθεί, ωστόσο, ότι αυτή η οπτική για την ερευνητική διαδικασία της θεμελιωμένης θεωρίας είναι σημαντικά επηρεασμένη από τη θετικιστική επιστημολογία και δεν είναι συμβατή με την ποιοτική μεθοδολογία του «μεγάλου Π» (βλ. Κεφάλαιο 1). Και αυτό γιατί το

επιχείρημα πως οι κατηγορίες και οι θεωρίες μπορούν απλώς να «αναδυθούν» από τα δεδομένα και πως ο ερευνητής μπορεί να αποφύγει να επιβάλει κάποιες κατηγορίες νοήματος στα δεδομένα αντανακλά την πεποίθηση πως τα φαινόμενα δημιουργούν τις δικές τους αναπαραστάσεις, οι οποίες γίνονται άμεσα αντιληπτές από τους παρατηρητές. Η Charmaz (1990, 2000, 2002, 2006) πρότεινε μια *κοινωνικοκονστροξιονιστική* εκδοχή της θεμελιωμένης θεωρίας, σύμφωνα με την οποία οι κατηγορίες και οι θεωρίες δεν *αναδύονται* από τα δεδομένα, αλλά *κατασκευάζονται* από τον ερευνητή μέσω της αλληλεπίδρασής του με τα δεδομένα. Σύμφωνα με αυτή την οπτική: «Ο ερευνητής δεν ανακαλύπτει την τάξη που υπάρχει μέσα στα δεδομένα, αλλά δημιουργεί μια ερμηνεία, οργάνωση και παρουσίαση *αυτών των* δεδομένων. Η διαδικασία της ανακάλυψης αφορά την ανακάλυψη των ιδεών που ο *ερευνητής έχει* για τα δεδομένα, αφού πρώτα *έχει* αλληλεπιδράσει με αυτά» (Charmaz 1990: 1.169, η έμφαση στο πρωτότυπο).

Στο σημείο αυτό αναγνωρίζεται πως οι αποφάσεις του ερευνητή, τα ερωτήματα που θέτει σε σχέση με τα δεδομένα, ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιεί τη μέθοδο καθώς και το δικό του (προσωπικό, φιλοσοφικό, θεωρητικό, μεθοδολογικό) υπόβαθρο διαμορφώνουν την ερευνητική διαδικασία και, σε τελική ανάλυση, τα ευρήματα. Επομένως, η παραγόμενη θεωρία αποτελεί μια συγκεκριμένη ανάγνωση των δεδομένων και όχι τη μία και μοναδική αλήθεια για τα δεδομένα. Οι Pidgeon και Henwood (1997) αντικαθιστούν τον όρο *ανακάλυψη* με τον όρο *παραγωγή θεωρίας*, ακριβώς για να αιχμαλωτίσουν το στοιχείο της κατασκευής που ενέχεται στη διαδικασία της θεωρητικής ανάπτυξης. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον κονστροξιονισμό στη θεμελιωμένη θεωρία βλ. Clarke (2003, 2005, 2006).

Εστίαση στις κοινωνικές διεργασίες ή στην προσωπική εμπειρία;

Αρχικά, η θεμελιωμένη θεωρία αναπτύχθηκε με σκοπό να δώσει τη δυνατότητα στους ερευνητές των κοινωνικών επιστημών να μελετήσουν και να θεωρητικοποιήσουν τοπικά προσαρμοσμένες κοινωνικές διεργασίες, όπως η διαχείριση χρόνιων ασθενειών, η κοινωνικοποίηση των νοσοκόμων ή η πορεία προς τον θάνατο, σε συγκεκριμένα πλαίσια (π.χ., στο νοσοκομείο ή στην οικογένεια). Στόχος των αναδυόμενων θεωριών ήταν να διασαφηνίσουν και να εξηγήσουν αυτές τις κοινωνικές διεργασίες και τις συνέπειές τους. Οι διεργασίες αυτές μπορεί να αφορούσαν κοινωνικο-

ψυχολογικούς παράγοντες ή κοινωνικές δομές. Οι ερευνητές, για να εντοπίσουν και να εξηγήσουν τις σχετικές διεργασίες και τις συνέπειές τους, επιδίδονται σε μια πλήρη ερμηνευτική διερεύνηση κυκλικής μορφής (δηλαδή, στην *πλήρη εκδοχή* της μεθόδου). Πρόσφατα, όμως, αρκετοί ερευνητές έχουν χρησιμοποιήσει τη θεμελιωμένη θεωρία μόνο ως μέθοδο ανάλυσης δεδομένων (δηλαδή, τη *συντομευμένη εκδοχή* της μεθόδου). Στην περίπτωση αυτή τα μετεγγραμμένα κείμενα των συνεντεύξεων κωδικοποιούνται βάσει της θεμελιωμένης θεωρίας, ώστε να παραχθεί μια συστηματική αναπαράσταση του τρόπου με τον οποίο οι συμμετέχοντες βιώνουν και κατανοούν το υπό εξέταση φαινόμενο (π.χ., τον χρόνιο πόνο, τη διάλυση σχέσεων, την αλλαγή φύλου) μέσα από την αναγνώριση κατηγοριών νοήματος και εμπειρίας.

Αυτή η χρήση της θεμελιωμένης θεωρίας έχει κάποια κοινά χαρακτηριστικά με τη φαινομενολογική έρευνα (βλ. Κεφάλαιο 8). Έτσι, από τη μια μεριά η εστίαση στις κοινωνικές διεργασίες ακολουθεί μια πιο δυναμική προσέγγιση με έμφαση το πλαίσιο, όπου ο ερευνητής επιχειρεί να εντοπίσει και να καταγράψει τις κοινωνικές διεργασίες και σχέσεις καθώς και τις συνέπειές τους πάνω στους συμμετέχοντες, ενώ, από την άλλη, η εστίαση στις προσωπικές εμπειρίες των συμμετεχόντων έχει πιο ψυχολογικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι ο ερευνητής ασχολείται με τη δομή του εσωτερικού κόσμου των συμμετεχόντων (π.χ., με τις σκέψεις, τα συναισθήματα, τις πεποιθήσεις και τις μνήμες τους) και όχι με το κοινωνικό τους πλαίσιο και τις κοινωνικές αιτίες ή επιπτώσεις. Η πρώτη προσέγγιση υιοθετεί μια οπτική «απέξω προς τα μέσα», ενώ η δεύτερη μια οπτική «από μέσα προς τα έξω» (βλ. Charmaz 1995: 30-1). Το είδος της θεωρίας που παράγεται με βάση τη συντομευμένη, «από μέσα προς τα έξω», προσέγγιση στη θεμελιωμένη θεωρία έχει ενδεχομένως κάποιες ομοιότητες με τη γνωστική συμπεριφορική προσέγγιση κατά την οποία οι πεποιθήσεις και οι παραδοχές των ατόμων φαίνεται να παράγουν συγκεκριμένα συναισθήματα, τα οποία με τη σειρά τους επηρεάζουν τις συμπεριφορικές επιλογές των ατόμων. Φυσικά, μπορεί κανείς να συνδυάσει τις δύο οπτικές («από μέσα προς τα έξω» και «απέξω προς τα μέσα») επιχειρώντας να συλλάβει τη βιωμένη εμπειρία των συμμετεχόντων και ταυτόχρονα να εξηγήσει την ποιότητα αυτής της εμπειρίας σε σχέση με τις ευρύτερες κοινωνικές διεργασίες και τις συνέπειές τους. Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι μια τέτοια προσέγγιση θα ήταν όντως επιθυμητή αν θέλουμε να κατανοήσουμε πλήρως τα κοινωνικο-ψυχολογικά φαινόμενα.

Οι περιορισμοί της θεμελιωμένης θεωρίας ως μεθόδου έρευνας στην ψυχολογία

Όπως συμβαίνει με όλες τις ερευνητικές μεθόδους, η θεμελιωμένη θεωρία έχει και ορισμένους περιορισμούς. Η πιο συχνή κριτική που ασκείται σε αυτή τη μέθοδο αφορά τις επιστημολογικές ρίζες της. Έχει υποστηριχθεί ότι η θεμελιωμένη θεωρία υιοθετεί μια θετικιστική επιστημολογία και ότι παρακάμπτει τα ζητήματα αναστοχαστικότητας. Ειδικά για τους ερευνητές στον χώρο της ψυχολογίας ένα άλλο μειονέκτημα της θεμελιωμένης θεωρίας είναι η ενασχόλησή της με την αποκάλυψη κοινωνικών διεργασιών, στοιχείο που περιορίζει τη δυνατότητα εφαρμογής της σε πιο φαινομενολογικά ερευνητικά ερωτήματα. Τα δύο αυτά προβλήματα συζητούνται εκτενέστερα στη συνέχεια.

Το πρόβλημα της επαγωγής ή αληθιώς «Τι θεμελιώνει τη θεμελιωμένη θεωρία;»

Ο αρχικός σκοπός της θεμελιωμένης θεωρίας ήταν η *ανάδυση* νέων θεωριών μέσα από τα δεδομένα. Με άλλα λόγια, η θεμελιωμένη θεωρία λειτουργεί διά της *επαγωγής*, έτσι ώστε οι παρατηρήσεις να οδηγούν σε νέες ιδέες. Στόχος ήταν να απελευθερωθεί ο ερευνητής από τους περιορισμούς της *υποθετικο-παραγωγικής* έρευνας. Ωστόσο, ένα από τα προβλήματα που συνδέονται με την επαγωγή είναι ότι δεν δίνει αρκετή προσοχή στον ρόλο του ερευνητή. Η υπόθεση που γίνεται είναι πως τα δεδομένα μιλούν από μόνα τους. Όμως, όπως με πειστικότητα έχουν ισχυριστεί οι επικριτές του *θετικισμού*, κάθε παρατήρηση γίνεται από μια συγκεκριμένη θέση και κατά συνέπεια καθορίζεται από την οπτική γωνία αυτού που την κάνει. Ό,τι προκύπτει από ένα πεδίο μέσω της παρατήρησης εξαρτάται από τη θέση του παρατηρητή στο πεδίο αυτό. Με τον ίδιο τρόπο ό,τι ανακύπτει από την ανάλυση ενός συνόλου δεδομένων είναι θεωρητικά καθορισμένο γιατί κάθε ανάλυση καθοδηγείται αναγκαστικά από τα ερωτήματα που θέτει ο ερευνητής. Σύμφωνα με τον Dey (1999: 104):

Ακόμη κι αν αποδεχθούμε την (αμφισβητήσιμη) πρόταση πως οι κατηγορίες ανακαλύπτονται, αυτό που ανακαλύπτουμε εξαρτάται σε κάποιο βαθμό από το τι ψάχνουμε – ακριβώς όπως ο Κολόμβος είναι απίθανο να είχε «ανακαλύψει» την Αμερική αν δεν έψαχνε αρχικά για τις «Ινδίες».

Έτσι, η θεμελιωμένη θεωρία έχει δεχθεί κριτική γιατί δεν απαντά ικανοποιητικά στα ζητήματα *αναστοχαστικότητας*.

Σύμφωνα με τους Stanley και Wise (1983: 152), όσο δεν απαντά στο ερώτημα «Τι θεμελιώνει τη θεμελιωμένη θεωρία;» η μέθοδος θα παραμένει μια μορφή επαγωγικού θετικισμού. Οι *κοινωνικοκονστρουξιονιστικές* εκδοχές της θεμελιωμένης θεωρίας (Charmaz 1990, 2006) απαντούν σε αυτούς τους προβληματισμούς και επιχειρούν να αναπτύξουν μια αναστοχαστικά θεμελιωμένη θεωρία. Αυτή η προσέγγιση αναγνωρίζει πως οι κατηγορίες δεν μπορούν ποτέ να «συλλάβουν την ουσία» μιας έννοιας στην ολότητά της (βλ. Dey 1999: 66) και ότι δεν αναδύονται απλώς από τα δεδομένα, γιατί οι κατηγορίες δεν υπάρχουν πριν από τη διαδικασία της κατηγοριοποίησης, αλλά, αντίθετα, κατασκευάζονται από τον ερευνητή κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας.

Οι Pidgeon και Henwood (1997) συνιστούν στους ερευνητές της θεμελιωμένης θεωρίας να τεκμηριώνουν, προσεκτικά και αναλυτικά, κάθε φάση της ερευνητικής διαδικασίας. Η τεκμηρίωση αυτού του είδους αυξάνει την αναστοχαστικότητα καθ' όλη τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας και αναδεικνύει τους τρόπους με τους οποίους διαμορφώνουν την έρευνα οι υποθέσεις, οι αξίες, οι επιλογές δειγματοληψίας, η τεχνική ανάλυσης, οι ερμηνείες του πλαισίου κλπ. του ερευνητή. Ωστόσο, οι κοινωνικοκονστρουξιονιστικές εκδοχές της θεμελιωμένης θεωρίας αποτελούν πρόσφατη εξέλιξη. Έτσι, πέρα από την αναγνώριση των περιορισμών μιας καθαρά επαγωγικής εκδοχής της μεθόδου, δεν είναι ακόμη ξεκάθαρο εάν συνεπάγονται κάτι παραπάνω από την ανάδειξη του ενεργού ρόλου που παίζει ο ερευνητής στην ερευνητική διαδικασία. Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι οι κοινωνικοκονστρουξιονιστικές εκδοχές της έρευνας θεμελιωμένης θεωρίας μπορούν να υιοθετήσουν μία από τις εξής δύο πιθανές θέσεις. Η πρώτη είναι η μετριοπαθής κοινωνικοκονστρουξιονιστική θέση, η οποία δεν απομακρύνεται από τη φιλοδοξία της θεμελιωμένης θεωρίας να κατανοήσει τι συμβαίνει (στον κόσμο, μεταξύ των ανθρώπων και/ή μέσα στο μυαλό των ανθρώπων), η οποία όμως αναγνωρίζει ότι δεν υπάρχει μια «απέξω» οπτική της κοινωνικής πραγματικότητας και ότι, επομένως, οι παραδοχές και οι προσδοκίες του ίδιου του ερευνητή αναπόφευκτα θα διαμορφώσουν τη θεωρία που αναπτύσσει με βάση την έρευνά του. Η θέση αυτή είναι παρόμοια με την επιστημολογική θέση που υιοθετείται από τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις της φαινομενολογικής έρευνας (βλ. Κεφάλαιο 8). Η δεύτερη θέση είναι μια πιο ριζοσπαστική οπτική, κατά την οποία ο ερευνητής εγκαταλείπει την αναζήτηση ακόμη και μιας κατά προσέγγιση

«αλήθειας» για το «τι πραγματικά συμβαίνει» και εστιάζει την προσοχή του στις κοινωνικές κατασκευές που ενεργοποιούνται, τόσο από τους συμμετέχοντες στην έρευνα όσο και από τον ερευνητή, στις αναφορές τους για τις κοινωνικές διεργασίες και εμπειρίες. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι μια τέτοια κοινωνικοκονστρουξιονιστική οπτική καλείται να θεωρητικοποιήσει τον ρόλο της γλώσσας στην κατασκευή των κατηγοριών, κάτι που με τη σειρά του συνεπάγεται την ενασχόληση με τη έννοια του «λόγου» (discourse) (βλ. Κεφάλαια 10 και 11). Μια τέτοια ενασχόληση, ωστόσο, μπορεί να μεταμορφώσει τη μέθοδο σε τέτοιο βαθμό που να πάψει εντέλει να αποτελεί εκδοχή της θεμελιωμένης θεωρίας.

Καταλληλότητα εφαρμογής στην ψυχολογική έρευνα

Αρχικά, στόχος της θεμελιωμένης θεωρίας ήταν να μελετήσει τις κοινωνικές διεργασίες «από κάτω προς τα πάνω», να δώσει, δηλαδή, τη δυνατότητα στους ερευνητές να δουν με ποιον τρόπο οι πράξεις καταλήγουν να έχουν συγκεκριμένες συνέπειες και πώς συνδυάζονται τα μοτίβα κοινωνικής αλληλεπίδρασης έτσι ώστε να προκύπτουν συγκεκριμένες και αναγνωρίσιμες κοινωνικές διεργασίες. Οι θεωρίες που προέκυψαν βάσει των ερευνών θεμελιωμένης θεωρίας συνέβαλαν στην εξήγηση βασικών κοινωνικών διεργασιών (βλ. Dey 1999: 63). Είναι, λοιπόν, σαφές ότι η θεμελιωμένη θεωρία είχε σχεδιαστεί με γνώμονα ερωτήματα τύπου κοινωνιολογικής έρευνας. Πράγματι, οι Glaser και Strauss ήταν και οι ίδιοι κοινωνιολόγοι και μεγάλο μέρος της δικής τους έρευνας θεμελιωμένης θεωρίας αφορούσε την ιατρική κοινωνιολογία.

Τα τελευταία χρόνια η θεμελιωμένη θεωρία υιοθετείται ως ποιοτική μεθοδολογία έρευνας στο πεδίο της ψυχολογίας και είναι πλέον μια από τις βασικές μεθόδους που περιλαμβάνονται στα εγχειρίδια μεθοδολογίας στην ψυχολογία (π.χ., Smith et al. 1995· Hayes 1997· Murray and Chamberlain 1999· Howitt 2010· Frost 2011). Ωστόσο, θα μπορούσε κανείς να αμφισβητήσει την καταλληλότητα αυτής της μεθόδου για τους σκοπούς της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας στο πεδίο της ψυχολογίας υποστηρίζοντας ότι, όταν εφαρμόζεται σε ερωτήματα που αφορούν τη φύση της εμπειρίας, σε αντίθεση με την ανάδειξη κοινωνικών διεργασιών, η μέθοδος της θεμελιωμένης θεωρίας καταντά απλώς μια τεχνική συστηματικής κατηγοριοποίησης. Δηλαδή, οι ερευνητές που ενδιαφέρονται να συλλάβουν τα νοήματα που έχει μια συγκεκριμένη εμπειρία για ένα άτομο συνήθως χρη-

σιμοποιούν συνεντεύξεις που δίνονται από συμμετέχοντες μία και μόνη φορά και κατόπιν μετεγγράφουν αυτές τις συνεντεύξεις και κωδικοποιούν το μετεγγραμμένο κείμενο χρησιμοποιώντας τις αρχές της μεθόδου της θεμελιωμένης θεωρίας. Το αποτέλεσμα είναι ένας συστηματοποιημένος χάρτης εννοιών και κατηγοριών που χρησιμοποιούν οι συμμετέχοντες για να κατανοήσουν την εμπειρία τους. Ενώ όμως αυτός ο χάρτης μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε καλύτερα τη δομή των εμπειριών των συμμετεχόντων, στην πραγματικότητα δεν συνιστά *θεωρία*. Με άλλα λόγια, αυτού του είδους η χαρτογράφηση εμπειριών αποτελεί *περιγραφική* – και όχι *εξηγητική* – άσκηση, και συνεπώς δεν οδηγεί προς την ανάπτυξη μιας θεωρίας. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως τα ερευνητικά ερωτήματα που αφορούν τη φύση της εμπειρίας απαντώνται καλύτερα με τη χρήση φαινομενολογικών μεθόδων έρευνας (βλ. Κεφάλαιο 8). Οι τεχνικές της θεμελιωμένης θεωρίας (κατά προτίμηση της *πλήρους εκδοχής*) θα μπορούσαν επομένως να χρησιμοποιούνται μόνο για τη μελέτη κοινωνικο-ψυχολογικών διεργασιών. (Για μια κριτική συζήτηση των περιγραφικών εκδοχών της μεθοδολογίας της θεμελιωμένης θεωρίας βλ. επίσης Charmaz and Henwood 2008: 251-4.)

Τρία επιστημολογικά ερωτήματα

Για να ολοκληρώσουμε αυτό το κεφάλαιο για τη θεμελιωμένη θεωρία, ας ρίξουμε μια ματιά στο είδος της γνώσης που στοχεύει να παραγάγει, στις παραδοχές που κάνει για τον κόσμο που μελετά καθώς και στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται τον ρόλο του ερευνητή στη διεργασία της παραγωγής γνώσης.

Τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει η θεμελιωμένη θεωρία;

Η θεμελιωμένη θεωρία σχεδιάστηκε με σκοπό να εντοπίζει και να εξηγεί τις κοινωνικές διεργασίες σε συγκεκριμένα πλαίσια. Οι τεχνικές της για τη συλλογή και ανάλυση των δεδομένων στόχο έχουν να αφήνουν τις έννοιες και τις κατηγορίες να *αναδύονται* από τα δεδομένα. Ο ερευνητής ενθαρρύνεται να προσεγγίζει τα δεδομένα χωρίς να είναι προϋδρασμένος και χωρίς να έχει εκ των προτέρων κάποιες θεωρητικές προτιμήσεις. Η επιβολή των νοημάτων

στα δεδομένα πρέπει, λοιπόν, να αποφεύγεται με κάθε κόστος. Στόχος της ανάλυσης της θεμελιωμένης θεωρίας είναι να παράγονται θεωρίες που πραγματικά *θεμελιώνονται* στα δεδομένα. Σύμφωνα με τον Glaser (1999: 840), «[Η] θεμελιωμένη θεωρία αφορά αυτό που είναι, όχι αυτό που θα έπρεπε, θα μπορούσε ή θα όφειλε να είναι» (η έμφαση στο πρωτότυπο). Επομένως, η θεμελιωμένη θεωρία είναι προσανατολισμένη προς τον ρεαλισμό. Το είδος της γνώσης που στοχεύει να παραγάγει είναι η γνώση των διεργασιών που ενυπάρχουν στα δεδομένα και που μπορούν να αναδυθούν από αυτά (με κάποια βοήθεια από τον ερευνητή). Η κατηγοριοποίηση και η θεωρητικοποίηση είναι απλώς οι τρόποι με τους οποίους αυτές οι διεργασίες παρουσιάζονται συστηματικά στο κοινό από τον ερευνητή. Ωστόσο, οι διεργασίες που εντοπίζονται από τον ερευνητή θεωρείται ότι λαμβάνουν χώρα ανεξάρτητα από το εάν καταγράφονται ή όχι από τον ερευνητή. Με άλλα λόγια, υπάρχει «εκεί έξω» εν δυνάμει γνώση η οποία μπορεί να αιχμαλωτιστεί από τον ερευνητή. Με αυτή την έννοια η θεμελιωμένη θεωρία υιοθετεί μια θετικιστική προσέγγιση στην παραγωγή γνώσης. Ωστόσο, όπως έχουμε δει, οι θετικιστικές τάσεις της θεμελιωμένης θεωρίας έχουν αμφισβητηθεί από τους ερευνητές που επιχειρούν να δημιουργήσουν μια κοινωνικοκονστροξιονιστική εκδοχή της μεθόδου.

Τι είδους παραδοχές κάνει η θεμελιωμένη θεωρία για τον κόσμο;

Οι θεωρητικοί της θεμελιωμένης θεωρίας ενδιαφέρονται για τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι, ως ενεργά υποκείμενα, διαπραγματεύονται και διαχειρίζονται τις κοινωνικές καταστάσεις καθώς και για τον τρόπο με τον οποίο οι ενέργειές τους συμβάλλουν στην εκδίπλωση των κοινωνικών διεργασιών. Η θεμελιωμένη θεωρία υποθέτει ότι τα κοινωνικά συμβάντα και οι κοινωνικές διεργασίες αποτελούν αντικειμενική πραγματικότητα, με την έννοια ότι λαμβάνουν χώρα ανεξάρτητα από τον ερευνητή, ο οποίος μπορεί να τα παρατηρήσει και να τα καταγράψει. Αυτές οι παραδοχές υποδηλώνουν μια ρεαλιστική οντολογία. Ωστόσο, η θεμελιωμένη θεωρία υποθέτει επίσης ότι οι κοινωνικές πραγματικότητες αποτελούν αντικείμενο διαπραγμάτευσης από τα δρώντα υποκείμενα και ότι οι ερμηνείες των συμβάντων από τους συμμετέχοντες διαμορφώνουν τις συνέπειές τους. Στο σημείο αυτό η θεμελιωμένη θεωρία υιοθετεί μια οπτική συμβολικής αλληλεπίδρασης. Αυτό σημαίνει πως ο «κόσμος» τον οποίο μελετούν οι θεωρητικοί της θεμε-

λιωμένης θεωρίας είναι σε μεγάλο βαθμό το αποτέλεσμα της συμμετοχής και της διαπραγμάτευσης των ανθρώπων. Είναι ένας κόσμος που αλλάζει, συνεπώς οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για τη μελέτη του πρέπει να ανταποκρίνονται στα δυναμικά του χαρακτηριστικά. Ακριβώς αυτό επιδιώκει να κάνει η θεμελιωμένη θεωρία επικεντρώνοντας την προσοχή της στη «διεργασία» και στην «αλλαγή».

Πώς αντιλαμβάνεται η θεμελιωμένη θεωρία τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία;

Στη θεμελιωμένη θεωρία ο ερευνητής λειτουργεί ως αυτόπτης μάρτυρας: Παρατηρεί προσεκτικά αυτά που συμβαίνουν, κρατά λεπτομερείς σημειώσεις των διαδικασιών και θέτει ερωτήματα στους συμμετέχοντες για να κατανοήσει καλύτερα τι κάνουν και γιατί. Ο ερευνητής προσέχει να μην παρεισφρεύουν οι δικές του παραδοχές και προσδοκίες στην ανάλυση, γιατί στόχος του είναι να αναπτύξει θεωρίες που δεν θα υπερβαίνουν τα δεδομένα. Ρόλος του ερευνητή είναι να χρησιμοποιεί τις δεξιότητές του, προκειμένου να παρουσιάσει, με τρόπο συστηματικό και βατό, μια ξεκάθαρη εικόνα του τι συμβαίνει στο κομμάτι της κοινωνικής πραγματικότητας που έχει επιλέξει να μελετήσει. Εδώ οι δεξιότητες του ερευνητή, η ικανότητά του να συλλέγει και να αναλύει δεδομένα, θεωρείται πως καθορίζουν το αποτέλεσμα της έρευνας, ενώ η ταυτότητα και η οπτική γωνία του πρέπει να παίζουν δευτερεύοντα ρόλο. Οι κοινωνικοκοινωνιστικές εκδοχές της θεμελιωμένης θεωρίας υιοθετούν μια διαφορετική οπτική για τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία. Εδώ ο ερευνητής είναι κάτι παραπάνω από μάρτυρας: Κατασκευάζει ενεργά μια συγκεκριμένη κατανόηση του φαινομένου που μελετάται. Με βάση την οπτική αυτή, η θεμελιωμένη θεωρία δεν αιχμαλωτίζει την κοινωνική πραγματικότητα. Αντιθέτως, αποτελεί η ίδια μια κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας (βλ. Charmaz 1990: 1.165).

Συμπέρασμα

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάστηκαν οι βασικές αρχές της μεθόδου της θεμελιωμένης θεωρίας. Οι Charmaz και Henwood (2008: 241) συνοψίζουν τα βασικά χαρακτηριστικά της διεργασίας της θεμελιωμένης θεωρίας ως εξής:

Συλλέγουμε δεδομένα, τα συγκρίνουμε, παραμένουμε ανοιχτοί σε όλους τους πιθανούς θεωρητικούς τρόπους κατανόησης των δεδομένων και προχωρούμε σε προσωρινές ερμηνείες των δεδομένων αυτών μέσω κωδικών και αναδυόμενων κατηγοριών. Στη συνέχεια, επιστρέφουμε στο πεδίο και συλλέγουμε περισσότερα δεδομένα για να ελέγξουμε και να βελτιώσουμε τις κατηγορίες μας.

Παρά τη φαινομενική απλότητα της λογικής που διέπει τη θεμελιωμένη θεωρία (ή ίσως εξαιτίας αυτής της απλότητας) με τα χρόνια έχουν προκύψει διάφορες εκδοχές της θεωρίας. Ανάλογα με το ερευνητικό μας ερώτημα, τον χρόνο και τους πόρους που διαθέτουμε, μπορούμε να επιλέξουμε ανάμεσα στην πλήρη και στη συντομευμένη εκδοχή της θεμελιωμένης θεωρίας. Μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τη θεμελιωμένη θεωρία προκειμένου να θεωρητικοποιήσουμε κοινωνικές διεργασίες στο συγκεκριμένο τους πλαίσιο ή να χαρτογραφήσουμε τις κατηγορίες εμπειριών των ατόμων. Τέλος, μπορούμε να υιοθετήσουμε μια προσέγγιση προσανατολισμένη στον ρεαλισμό ή μια κοινωνικοκοινωνιοστρατιονιστική προσέγγιση στην έρευνα θεμελιωμένης θεωρίας. Όποια εκδοχή κι αν επιλέξουμε, είναι σημαντικό να διασαφηνίζουμε στο κοινό μας ποια προσέγγιση έχουμε υιοθετήσει και γιατί. Η θεμελιωμένη θεωρία εξακολουθεί να αναπτύσσεται, και έτσι είναι πιθανό να προκύψουν και άλλες εκδοχές της μεθόδου. Ορισμένες από αυτές ενδέχεται να είναι πιο κατάλληλες για την ψυχολογική έρευνα από ό,τι κάποιες άλλες. Θα ήθελα να κλείσω αυτό το κεφάλαιο με μια αναφορά στους Pidgeon και Henwood (1997: 255) που μας υπενθυμίζουν ότι η θεμελιωμένη θεωρία, με οποιαδήποτε μορφή κι αν εμφανίζεται, μας παρέχει ένα σύνολο διαδικασιών «μέσω των οποίων μπορούμε να υλοποιήσουμε τη βασική ερευνητική προϋπόθεση μιας προσεκτικής και λεπτομερούς ανάλυσης των δεδομένων μας, ώστε αυτά να κεντρίζουν αλλά ταυτόχρονα να χαλιναγωγούν τη θεωρητική μας φαντασία».

Διαδραστικές ασκήσεις

1. Επιλέξτε ένα άρθρο εφημερίδας που ασχολείται με ένα συμβάν ή μια κατάσταση (π.χ., ρεπορτάζ για κάποιες ταραχές ή μια εγκληματική πράξη). Αρχικά, διαβάστε το άρθρο και γράψτε μια σύντομη περίληψη όσων πιστεύετε ότι λέει. Στη συνέχεια, ακολουθήστε τις οδηγίες που περιέχονται σε αυτό το κεφάλαιο για να κωδικοποιήσετε το άρθρο, σειρά προς σειρά. Συγχωνεύστε τις (περιγραφικές) κατηγορίες χαμηλού επιπέδου δημιουργώντας (αναλυτικές) κατηγορίες

γορίες υψηλού επιπέδου. Αφού ολοκληρώσετε την άσκηση, συγκρίνετε την αρχική περίληψη του άρθρου με τα αποτελέσματα της άσκησης κωδικοποίησης. Τι μπορεί να μας πει η κωδικοποίηση που δεν μπορεί να μας το πει μια απλή ανάγνωση του άρθρου; Ποια είναι η «προστιθέμενη αξία»;

2. Διατυπώστε ένα ερευνητικό ερώτημα κατάλληλο για τη θεμελιωμένη θεωρία, ακολουθώντας τις οδηγίες αυτού του κεφαλαίου. Βεβαιωθείτε ότι το ερώτημα θα μπορεί να απαντηθεί με έρευνα στο δικό σας περιβάλλον και ότι δεν θα είναι δεοντολογικά προβληματικό (π.χ., «Πώς επιλέγουν οι φοιτητές ψυχολογίας τα θέματά τους για τη διπλωματική ερευνητική εργασία τους;»). Δημιουργήστε έναν σύντομο οδηγό για τη συνέντευξη που θα σας βοηθήσει να αρχίσετε να προσεγγίζετε το ερευνητικό σας ερώτημα και πραγματοποιήστε μια ημιδομημένη συνέντευξη με έναν φίλο ή συνάδελφό σας. Μετεγγράψτε και κωδικοποιήστε τη συνέντευξη. Με βάση τα αρχικά σας ευρήματα, πού θα πρέπει να πάτε στη συνέχεια για να συνεχίσετε την προσέγγιση του ερευνητικού σας ερωτήματος; Εντοπίστε πιθανές πηγές δεδομένων και κατευθύνσεις διερεύνησης.

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Bryant, A. and Charmaz, K. (eds) (2007) *The SAGE Handbook of Grounded Theory*. London: Sage.
- Charmaz, C. (2006) *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage.
- Dey, I. (1999) *Grounding Grounded Theory: Guidelines for Qualitative Inquiry*. London: Academic Press.
- Dey, I. (2004) Grounded theory, in C. Scale, G. Gobo, J.F. Gubrium and D. Silverman (eds) *Qualitative Research Practice*. London: Sage.
- Henwood, K.L. and Pidgeon, N.F. (2006) Grounded theory, in G. Breakwell, S. Hammond, C. Fife-Shaw and J. Smith (eds) *Research Methods in Psychology*, 3rd edn. London: Sage.
- Pidgeon, N. and Henwood, K. (1997) Using grounded theory in psychological research, in N. Hayes (ed.) *Doing Qualitative Analysis in Psychology*. Hove: Psychology Press.
- Strauss, A.L. and Corbin, J. (1998) *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, 2nd edn. London: Sage.

Πλαίσιο ανάληψης 7.1

Θεμελιωμένη θεωρία ή πλήρης εννοιολογική περιγραφή; Η αντιπαράθεση μεταξύ Glaser και Strauss

Αφού συνέγραψαν από κοινού το βιβλίο με τίτλο *The Discovery of Grounded Theory (Η ανακάλυψη της θεμελιωμένης θεωρίας)* (1967), ο Barney Glaser και ο Anselm Strauss στη συνέχεια διαφώνησαν ως προς τη φύση της θεμελιωμένης θεωρίας. Το 1992 ο Glaser δημοσίευσε το βιβλίο με τίτλο *Emergence vs Forcing: Basics of Grounded Theory Analysis (Ανάδυση ή επιβολή; Οι βασικές αρχές της ανάλυσης σύμφωνα με τη θεμελιωμένη θεωρία)*. Το βιβλίο αυτό γράφτηκε ως απάντηση στο βιβλίο των Strauss και Corbin (1990) με τίτλο *Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques (Έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας: Οι διαδικασίες και οι τεχνικές της θεμελιωμένης θεωρίας)*. Σύμφωνα με τον Glaser, οι Strauss και Corbin παρουσίαζαν στο βιβλίο τους μια εκδοχή της θεμελιωμένης θεωρίας που ήταν υπερβολικά κανονιστική. Ο Glaser υποστήριξε πως η μέθοδος που περιέγραφε το βιβλίο των Strauss και Corbin δεν ήταν στην πράξη θεμελιωμένη θεωρία, αλλά επρόκειτο για μια τελείως διαφορετική μέθοδο, μια μέθοδο που δεν διευκόλυνε την ανάδυση της θεωρίας από τα δεδομένα, αλλά αντίθετα παρήγγε «μια επιβαλλόμενη πλήρως εννοιολογική περιγραφή» (Glaser 1992: 61-2). Είναι εμφανές, λοιπόν, η δυσaráσκεια του Glaser με την αναθεωρημένη εκδοχή της θεμελιωμένης θεωρίας. Ο ίδιος περιγράφει τις τεχνικές των Strauss και Corbin ως «κατακερματισμένες, πολύ λεπτομερείς, περίπλοκες και υπερβολικά εσωστρεφείς» (Glaser 1992: 60) και υποστηρίζει ότι, αντί να διευκολύνουν τη διαδικασία της αποκάλυψης, στην πραγματικότητα την εμποδίζουν. Ο Glaser διαφωνούσε με τον τρόπο με τον οποίο οι Strauss και Corbin (1990: 38) όριζαν το ερευνητικό ερώτημα ως «μια δήλωση που προσδιορίζει το φαινόμενο που πρόκειται να μελετηθεί». Αντίθετα, υποστήριξε πως το θέμα εστίασης της έρευνας προκύπτει κατά τα πρώτα στάδια της ίδιας της έρευνας. Ο Glaser διαφωνούσε επίσης με το υπόδειγμα κωδικοποίησης των Strauss και Corbin, και συγκεκριμένα με την αξονική κωδικοποίηση. Υποστήριξε πως η προσέγγισή τους στην κωδικοποίηση εισάγει στην ανάληψη προϋπάρχουσες έννοιες που δεν είναι συμβατές με το πνεύμα

της θεμελιωμένης θεωρίας. Όπως το έθεσε ο Glaser (1992: 123): «Αν βασανίσει κανείς αρκετά τα δεδομένα αυτά θα παραδοθούν. Δεν δίνεται η δυνατότητα στα δεδομένα να μιλήσουν από μόνα τους, όπως στη θεμελιωμένη θεωρία, και για να ακουστούν πρέπει κάποιες φορές να ουρλιάζουν. Η επιβολή σε αυτά προϋπαρχουσών εννοιών τα εκτροχιάζει συνεχώς καθιστώντας τα μη συναφή».

Επιπλέον, ενώ ο Glaser υποστηρίζει ότι η επαλήθευση (σχέσεων μεταξύ των κατηγοριών ή αναδυόμενων θεωριών) δεν αποτελεί μέρος της θεμελιωμένης θεωρίας, οι Strauss και Corbin πιστεύουν ότι η διεργασία επαλήθευσης ενσωματώνεται στην ίδια την ερευνητική διαδικασία. Σχετική με αυτή τη διαφωνία είναι η καθαρά επαγωγική προσέγγιση του Glaser στη θεμελιωμένη θεωρία, η οποία έρχεται σε αντίθεση με κάποια στοιχεία παραγωγικής ανάλυσης που εμπιρεύονται στην εκδοχή των Strauss και Corbin και με τη θέση τους πως πρέπει να αναγνωρίζεται ο ρόλος των ήδη υπαρχουσών θεωριών στην ευαισθητοποίηση των ερευνητών της θεμελιωμένης θεωρίας. Είναι σαφές ότι ανάμεσα στις εκδόχες θεμελιωμένης θεωρίας του Glaser και των Strauss και Corbin υπάρχουν σημαντικές διαφορές. Πρόκειται, όμως, όντως για εντελώς διαφορετικές μεθοδολογίες που θα πρέπει να ονομάζονται και διαφορετικά, όπως πρότεινε ο Glaser, ή μήπως η εκδοχή των Strauss και Corbin είναι απλώς μια έκφανση της φυσιολογικής εξέλιξης της θεμελιωμένης θεωρίας, όπως υποστηρίζουν οι ίδιοι; Είναι άραγε η θεμελιωμένη θεωρία μια ερευνητική μέθοδος με ξεκάθαρα καθορισμένες και συμφωνημένες διαδικασίες ή είναι ένα σύνολο μεθόδων που βασίζονται σε μια «προσέγγιση στην έρευνα που διαθέτει αρκετές βασικές στρατηγικές για τη διεξαγωγή της έρευνας» (βλ. Charmaz 2006); Για να αποφασίσετε, μπορεί να θελήσετε να διαβάσετε περισσότερα για αυτή τη διαμάχη στις παρακάτω δημοσιεύσεις:

- Charmaz, C. (2006) *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage.
- Dey, I. (1999) *Grounding Grounded Theory: Guidelines for Qualitative Inquiry*. London: Academic Press.
- Glaser, B.G. (1992) *Emergence vs Forcing: Basics of Grounded Theory Analysis*. Mill Valley, CA: The Sociology Press.
- Melia, K.M. (1996) Rediscovering Glaser, *Qualitative Health Research* (Special Issue: *Advances in Grounded Theory*), 6(3): 368-78.

Strauss, A.L. and Corbin, J. (1998) *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, 2nd edn. London: Sage.

Διαδικτυακό Κέντρο Μάθησης

Αφού διαβάσετε το κεφάλαιο, συνδεθείτε με τον δικτυακό τόπο του Διαδικτυακού Κέντρου Μάθησης στη διεύθυνση www.openup.co.uk/willig για να βρείτε πηγές για τη μελέτη σας, όπως ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών ανά κεφάλαιο, θέματα εργασιών και γλωσσάρι για κάθε κεφάλαιο.

Μαθησιακοί στόχοι

Διαβάζοντας αυτό το κεφάλαιο θα αποκτήσετε μια εικόνα για:

- ❑ Τη φαινομενολογία ως τρόπο σκέψης πάνω στην ανθρώπινη εμπειρία
- ❑ Τους στόχους και τους σκοπούς της φαινομενολογίας ως ερευνητικής μεθοδολογίας
- ❑ Τη διαφορά ανάμεσα στην «περιγραφική» και στην «ερμηνευτική» φαινομενολογία
- ❑ Τις βασικές αρχές που διέπουν την ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση (ΕΦΑ)
- ❑ Τις μεθοδολογικές διεργασίες που σχετίζονται με την ΕΦΑ, όπως είναι οι τεχνικές συλλογής και ανάλυσης δεδομένων, ο συγκερασμός της ανάλυσης ατομικών περιπτώσεων, η παραγωγή ερμηνείας και η συγγραφή της έρευνας
- ❑ Τους περιορισμούς της ΕΦΑ

Επιπλέον, θα είστε σε θέση:

- ❑ Να κατατάξετε την ΕΦΑ επιστημολογικά και να κατανοήσετε (1) τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει, (2) ποιες είναι οι παραδοχές της για τον κόσμο και (3) πώς αντιλαμβάνεται τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία
-

Φαινομενολογία

Η υπερβατική φαινομενολογία, η οποία διατυπώθηκε από τον Husserl στις αρχές του εικοστού αιώνα, ασχολείται με τον κόσμο όπως αυτός φανερώνεται σε εμάς τους ανθρώπους. Σκοπός της είναι να επιστρέψει στα πράγματα

καθ'αυτά, όπως αυτά εμφανίζονται σε εμάς που τα αντιλαμβανόμαστε, και να βάλει στην άκρη, ή σε *αγκύλες*, όσα (νομίζουμε ότι) ήδη γνωρίζουμε για αυτά. Με άλλα λόγια, η φαινομενολογία ενδιαφέρεται για τον κόσμο όπως αυτός βιώνεται από τους ανθρώπους σε συγκεκριμένα πλαίσια και σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές, και όχι για αφηρημένες διατυπώσεις σχετικά με τη φύση του κόσμου εν γένει. Η φαινομενολογία ασχολείται με τα *φαινόμενα που προβάλλουν* στη συνείδησή μας καθώς συμμετέχουμε στον κόσμο ολόγυρά μας.

Σύμφωνα με τη φαινομενολογική οπτική, δεν έχει νόημα να σκεφτόμαστε τον κόσμο των αντικειμένων και των υποκειμένων ως κάτι ξέχωρο από την εμπειρία μας από αυτά. Και αυτό γιατί κάθε αντικείμενο και υποκείμενο θα πρέπει να μας εμφανίζεται ως *κάτι*, και αυτή του η εκδήλωση ως αυτό το κάτι συγκροτεί την πραγματικότητά του κάθε στιγμή. Η εμφάνιση ενός αντικειμένου ως αντιληπτικού φαινομένου ποικίλλει ανάλογα με τον χώρο ή το πλαίσιο στο οποίο γίνεται αντιληπτό, τη γωνία θέασης και, κυρίως, τον νοητικό προσανατολισμό του ατόμου που αντιλαμβάνεται το φαινόμενο αυτό (δηλαδή, τις επιθυμίες, τις προσδοκίες, τις κρίσεις, τα συναισθήματα, τους σκοπούς και τους στόχους του). Αναφερόμαστε σε αυτό τον προσανατολισμό με τον όρο *προθετικότητα*. Η προθετικότητα επιτρέπει στα αντικείμενα να γίνονται αντιληπτά ως φαινόμενα. Αυτό σημαίνει πως «εαυτός και κόσμος αποτελούν αδιάσπαστα μέρη ενός νοηματικού όλου» (Moustakas 1994: 28). Εδώ το νόημα δεν είναι κάτι που προστίθεται στην αντίληψη ως μετέπειτα σκέψη. Αντίθετα, η αντίληψη είναι πάντα εμπρόθετη, και με αυτή την έννοια συγκροτεί την ίδια την εμπειρία. Αυτό σημαίνει πως από φαινομενολογική σκοπιά δεν συνιστά έκπληξη το γεγονός πως διαφορετικοί άνθρωποι μπορεί να αντιλαμβάνονται και να βιώνουν με ριζικά διαφορετικό τρόπο ένα (φαινομενικά) «ίδιο» περιβάλλον. Για παράδειγμα, για τον υπεύθυνο υγιεινής και ασφάλειας το περιβάλλον του γραφείου μπορεί να συνιστά μια πιθανή πηγή ρίσκου και κινδύνου. Γι' αυτόν ο σωρός με τα παρατημένα κείμενα εργασιών στο πάτωμα του γραφείου αποτελεί μια πιθανή πηγή πρόκλησης ατυχημάτων και τραυματισμών, καθώς κάποιος από το προσωπικό μπορεί να γλιστρήσει ή να σκοντάψει πάνω τους, να πέσει και να χτυπήσει τη μέση του. Για τον καθηγητή, αντιθέτως, ο σωρός από εργασίες στο πάτωμα συνιστά δουλειά και αντιπροσωπεύει ώρες που θα πρέπει να ξοδέψει διαβάζοντάς τες και βαθμολογώντας τες. Για τους μαθητές οι εργασίες αυτές περιέχουν τις ιδέες και τα συναισθήματά τους και αποτελούν ένδειξη των γνώσεων και των ικανοτήτων τους, και ως τέτοιες συνιστούν πιθανή πηγή επιτυχίας ή αποτυχίας. Από φαινομενολογική σκοπιά,

ο σωρός με τις εργασίες αφ' εαυτός δεν σημαίνει τίποτε. Για την ακρίβεια, δεν υφίσταται ως «σωρός από εργασίες» προτού γίνει αντιληπτός με μια εμπρόθετη ματιά.

Η φαινομενολογική μέθοδος

Η φαινομενολογική μέθοδος παραγωγής γνώσης αποτελεί βασική συνισταμένη της υπερβατικής φαινομενολογίας. Ο Husserl υποστήριξε πως είναι δυνατόν να υπερβούμε τις παραδοχές και τις μεροληψίες μας και να βιώσουμε μια κατάσταση προ-αναστοχαστικής συνείδησης, που μας επιτρέπει να περιγράψουμε τα φαινόμενα όπως μας παρουσιάζονται. Ο ίδιος υπέδειξε μια σειρά από βήματα τα οποία μέσα από μια φρέσκια αντίληψη οικείων φαινομένων μπορούν να οδηγήσουν τον φιλόσοφο στην εξαγωγή των *ουσιωδών στοιχείων* που προσδίδουν στα φαινόμενα τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους. Η παραγόμενη με αυτό τον τρόπο γνώση δεν θα περιοριζόταν από κοινότοπες αντιλήψεις, επιστημονικές εξηγήσεις και άλλες ερμηνείες ή αφηρημένες ιδέες που χαρακτηρίζουν τις περισσότερες άλλες μορφές κατανόησης. Θα ήταν μια μορφή γνώσης του κόσμου όπως αυτός μας αποκαλύπτεται μέσω της συμμετοχής μας σε αυτόν.

Η φαινομενολογική μέθοδος κατανόησης περιλαμβάνει τρεις διακριτές φάσεις περισυλλογής: την *εποχή* [*epoché*], τη *φαινομενολογική αναγωγή* και τη *φαντασιακή παραλλαγή* (για μια λεπτομερή περιγραφή αυτών των εννοιών βλ. Moustakas 1994). Η *εποχή* απαιτεί την αναστολή των προηγούμενων παραδοχών, υποθέσεων, κρίσεων και ερμηνειών μας ούτως ώστε να επιτρέψουμε στον εαυτό μας να αποκτήσει πλήρη συνείδηση των φαινομένων που παρουσιάζονται εμπρός μας. Στην περίπτωση της *φαινομενολογικής αναγωγής* περιγράφουμε το φαινόμενο στην ολότητά του. Η περιγραφή αυτή περιλαμβάνει τόσο τα φυσικά χαρακτηριστικά, όπως τη μορφή, το μέγεθος, το χρώμα και την υφή του, όσο και βιωματικές πτυχές του φαινομένου, όπως τις σκέψεις και τα συναισθήματα που λαμβάνουν χώρα στη συνείδησή μας καθώς παρατηρούμε το φαινόμενο. Μέσω της φαινομενολογικής αναγωγής καταγράφουμε τις συνιστώσες της εμπειρίας που αποκομίζουμε από το φαινόμενο. Με άλλα λόγια, αποκτούμε επίγνωση όσων συγκροτούν την εμπειρία μας. Η *φαντασιακή παραλλαγή* είναι η προσπάθειά μας να αποκτήσουμε πρόσβαση στα δομικά συστατικά του φαινομένου. Δηλαδή, ενώ η φαινομενολογική αναγωγή ασχολείται με το «τι» βιώνεται (π.χ., ποια είναι η υφή του φαινομένου), η φαντασιακή παραλλαγή

ρωτάει «πώς» καθίσταται δυνατή αυτή η εμπειρία (π.χ., ποια είναι η δομή του). Σκοπός της φαντασιακής παραλλαγής είναι να εντοπίσει τις συνθήκες που συνδέονται με το φαινόμενο και χωρίς τις οποίες το φαινόμενο δεν θα ήταν αυτό που είναι. Τέτοιες συνθήκες θα μπορούσαν να είναι οι διαστάσεις του χρόνου και του χώρου και οι κοινωνικές σχέσεις. Τέλος, προστίθενται περιγραφές που αφορούν την υφή και τη δομή του φαινομένου προκειμένου να φτάσουμε στην κατανόηση της ουσίας του.

Φαινομενολογία και ψυχολογία

Αν και η υπερβατική φαινομενολογία αποτελεί ένα φιλοσοφικό σύστημα σκέψης, οι μεθοδολογικές της προτάσεις έχουν κεντρίσει το ενδιαφέρον των ερευνητών στις κοινωνικές επιστήμες εν γένει και ιδιαίτερα στην ψυχολογία. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η φαινομενολογία εστιάζει το ενδιαφέρον της στο περιεχόμενο της συνείδησης και στον τρόπο που βιώνει το άτομο τον κόσμο του. Όπως παρατηρεί ο Kvale (1996b: 53):

Η φαινομενολογία ενδιαφέρεται να διασαφηνίσει τόσο αυτό που παρουσιάζεται στο άτομο όσο και τον τρόπο με τον οποίο αυτό παρουσιάζεται. Μελετάει τους τρόπους θέασης του κόσμου από τα υποκείμενα και προσπαθεί να περιγράψει λεπτομερώς το περιεχόμενο και τη δομή της συνείδησης των υποκειμένων, να συλλάβει τις ποιοτικές παραλλαγές της εμπειρίας τους και να αναλύσει το ουσιαδές νόημα αυτής της εμπειρίας.

Πρωτοπόρο στη φαινομενολογική έρευνα και στην εκτεταμένη εφαρμογή της στον χώρο της ψυχολογίας ήταν το Πανεπιστήμιο Duquesne στις ΗΠΑ (βλ. Van Kaam 1959· Giorgi 1970, 1994· Giorgi et al. 1975). Θέματα που απασχόλησαν τη φαινομενολογική έρευνα ήταν μεταξύ άλλων η «αίσθηση ότι γίνεται κανείς κατανοητός» (Van Kaam 1959), η «μάθηση» (Giorgi 1975, 1985), η «θυματοποίηση» (Fischer and Wertz 1979), ο «θυμός» (Stevick 1971) και πολλά άλλα φαινόμενα της ανθρώπινης εμπειρίας. Μάλιστα, κάθε ανθρώπινη εμπειρία μπορεί να υποβληθεί σε φαινομενολογική ανάλυση, και το γεγονός αυτό αποτελεί έναν ακόμη λόγο που αυτή η προσέγγιση προσελκύει ψυχολόγους ερευνητές. Ωστόσο, υπάρχουν διαφορές εστίασης και έμφασης μεταξύ της υπερβατικής φαινομενολογίας ως φιλοσοφίας και της χρήσης της φαινομενολογικής μεθόδου στην ψυχολογία.

Ο Spinelli (1989) επισήμανε ότι η φαινομενολογική ψυχολογία ασχολείται περισσότερο με την ποικιλία και τη μεταβλητότητα της ανθρώπινης

εμπειρίας παρά με τον εντοπισμό της ουσίας της, με την έννοια που δίνει στον όρο ο Husserl. Επιπλέον, ελάχιστοι φαινομενολόγοι ερευνητές στον χώρο της ψυχολογίας θα υποστήριζαν ότι είναι δυνατόν να παραμερίσει κανείς όλες τις παραδοχές και τις μεροληψίες του καθώς εξετάζει ένα φαινόμενο. Αυτό που αντίθετα συμβαίνει είναι πως η προσπάθεια του ερευνητή να θέσει σε αγκύλες το φαινόμενο του επιτρέπει να εξετάσει με κριτικό βλέμμα τους δικούς του συνήθεις τρόπους μέσα από τους οποίους γνωρίζει (για) αυτό το φαινόμενο (βλ. τη συζήτηση για την αναστοχαστικότητα στα Κεφάλαια 1 και 3, σ. 50-85). Ακολουθώντας τον φιλόσοφο Martin Heidegger, μαθητή του Husserl, ο οποίος ανέπτυξε τη φαινομενολογική σκέψη και άσκησε με το έργο του ιδιαίτερα μεγάλη επίδραση, πολλοί ερευνητές υιοθετούν μια ερμηνευτική εκδοχή της φαινομενολογίας σύμφωνα με την οποία η ερμηνεία καθώς και η επίγνωση (και ανάλυση) όσων ο ερευνητής φέρνει στο κείμενο αποτελούν συστατικό στοιχείο της φαινομενολογικής ανάλυσης. Τέλος, είναι σημαντικό να διαχωρίσουμε τη φαινομενολογική εξέταση ενός αντικειμένου ή ενός συμβάντος όπως αυτό παρουσιάζεται στον ερευνητή από τη φαινομενολογική ανάλυση της περιγραφής μιας συγκεκριμένης εμπειρίας όπως αυτή παρουσιάζεται από τον συμμετέχοντα στην έρευνα. Η πρώτη απαιτεί μια ενδοσκοπική εστίαση στην εμπειρία του ίδιου του ατόμου, ενώ η δεύτερη αφορά την προσπάθεια να «εισέλθει» κανείς στην εμπειρία ενός άλλου ανθρώπου με βάση την περιγραφή της εμπειρίας του από εκείνον. Στη φαινομενολογική ψυχολογική έρευνα η περιγραφή του συμμετέχοντα γίνεται το φαινόμενο με το οποίο ασχολείται ο ερευνητής.

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζω τις δύο κύριες προσεγγίσεις φαινομενολογικής έρευνας στην ψυχολογία – την περιγραφική και την ερμηνευτική. Εντός αυτών των δύο ευρύτερων κατηγοριών υπάρχουν αρκετές διαφορετικές μέθοδοι συλλογής και ανάλυσης δεδομένων (βλ. Langdridge 2007· Giorgi and Giorgi 2008· επίσης Giorgi 1992· Lopez and Willis 2004· Finlay 2009 για μια σύγκριση μεταξύ περιγραφικής και ερμηνευτικής προσέγγισης στην ψυχολογική έρευνα). Στο κεφάλαιο αυτό περιγράφεται εν συντομία κάθε προσέγγιση και προσδιορίζονται οι βασικές διαφορές μεταξύ τους. Στο υπόλοιπο μέρος του κεφαλαίου παρουσιάζεται λεπτομερέστερα μια από τις ερμηνευτικές φαινομενολογικές μεθόδους, η ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση (ΕΦΑ) (π.χ., Smith et al. 2009). Σκιαγραφούνται οι μεθοδολογικές διαδικασίες που σχετίζονται με την ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση και παρουσιάζεται το παράδειγμα μιας δημοσιευμένης μελέτης ερμηνευτικής φαινομενολογικής ανάλυσης. Κατόπιν, ακολουθεί μια κριτική αποτίμηση της ερμηνευτικής φαινομενολογικής ανάλυσης ειδικότερα

και των φαινομενολογικών μεθόδων γενικότερα. Το κεφάλαιο κλείνει με μια συζήτηση της φαινομενολογικής έρευνας σε σχέση με τα τρία επιστημολογικά ερωτήματα.

Περιγραφική φαινομενολογία

Η περιγραφική φαινομενολογία παραμένει στα αυστηρά πλαίσια της παράδοσης της υπερβατικής φαινομενολογίας, υποστηρίζοντας ότι η αντίληψη μπορεί να εμποτίζεται σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό από ιδέες και κρίσεις. Αν και οι περιγραφικοί φαινομενολόγοι αναγνωρίζουν ότι η ερμηνεία παίζει σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται και βιώνουν τον κόσμο, εντούτοις πιστεύουν ότι είναι δυνατόν να περιορίσουμε δραστικά την ερμηνεία και να εστιάσουμε την προσοχή μας «με φαινομενολογική καθαρότητα σε αυτό που βρίσκεται μπροστά μας» (Husserl 1931: 262). Αυτό σημαίνει πως για τον Husserl και τους περιγραφικούς φαινομενολόγους «η περιγραφή έχει πρωταρχική σημασία και ότι η ερμηνεία αποτελεί έναν ειδικό τύπο περιγραφής» (Giorgi and Giorgi 2008: 167). Η περιγραφική φαινομενολογία απαιτεί την υιοθέτηση μιας φαινομενολογικής στάσης κατά την οποία ο ερευνητής οφείλει να θέτει σε αγκύλες όλες τις πρότερες γνώσεις του (τόσο την καθημερινή, απλή γνώση όσο και τις ειδικές γνώσεις και θεωρίες) γύρω από το φαινόμενο που εξετάζει. Ο ερευνητής προσπαθεί να είναι πραγματικά παρών απέναντι στο φαινόμενο όπως αυτό του παρουσιάζεται σε μια συγκεκριμένη περίπτωση (π.χ., μέσω της περιγραφής του φαινομένου από έναν συμμετέχοντα). Η ερευνητική εστίαση είναι το φαινόμενο όπως αυτό βιώνεται από τον συμμετέχοντα και όχι τόσο το φαινόμενο ως υλική πραγματικότητα. Οι Giorgi και Giorgi (2003a, 2003b) παρέχουν αναλυτικές οδηγίες για την περιγραφική φαινομενολογική έρευνα. Συνοπτικά, η εκδοχή τους για την περιγραφική φαινομενολογία περιλαμβάνει τα εξής βήματα (βλ. επίσης Giorgi and Giorgi 2008: 170, Πλαίσιο 10.1):

1. Αποκτήστε μια συγκεκριμένη περιγραφή του υπό εξέταση φαινομένου.
2. Υιοθετήστε τη φαινομενολογική στάση απέναντι στο φαινόμενο.
3. Διαβάστε ολόκληρη την περιγραφή προκειμένου να αποκτήσετε μια συνολική εντύπωση.
4. Ξαναδιαβάστε την περιγραφή και εντοπίστε «μονάδες νοήματος» οι οποίες συλλαμβάνουν διαφορετικές πτυχές ή διαστάσεις του όλου.

5. Εντοπίστε και καταστήστε σαφή την ψυχολογική σημασία κάθε μονάδας νοήματος.
6. Διατυπώστε τη γενική δομή της εμπειρίας του φαινομένου.

Υπάρχουν αρκετές παραλλαγές της περιγραφικής φαινομενολογίας και, ενώ όλες συμφωνούν στην εστίαση στην περιγραφή, μπορεί να διαφέρουν στον βαθμό κατά τον οποίο προτάσσουν συγκεκριμένες διαστάσεις της εμπειρίας (π.χ., ψυχολογικές ή υπαρξιακές). Από τις πιο διαδεδομένες βιβλιογραφικές πηγές είναι οι δημοσιεύσεις των Colaizzi (1978), Moustakas (1994) και Ashworth (2003), ενώ το βιβλίο του Langdridge (2007: Κεφάλαιο 6) παρέχει επίσης λεπτομερείς οδηγίες για την εφαρμογή της περιγραφικής φαινομενολογικής έρευνας.

Ερμηνευτική φαινομενολογία

Η ερμηνευτική φαινομενολογία στοχεύει και αυτή στην πληρέστερη κατανόηση του χαρακτήρα και της ποιότητας των φαινομένων όπως αυτά μας παρουσιάζονται. Ωστόσο, αυτή η εκδοχή της φαινομενολογίας δεν διαχωρίζει την περιγραφή από την ερμηνεία. Αντίθετα, αντλεί ιδέες από την ερμηνευτική παράδοση και υποστηρίζει ότι κάθε περιγραφή αποτελεί μια μορφή ερμηνείας. Όπως το θέτει ο Van Manen (1990: 180, αναφέρεται από τους Giorgi and Giorgi 2008: 168):

Τα (φαινομενολογικά) «γεγονότα» της βιωμένης εμπειρίας έχουν σε κάθε περίπτωση ήδη βιωθεί νοηματικά (δηλαδή, ερμηνευτικά). Επιπλέον, ακόμη και τα «γεγονότα» της βιωμένης εμπειρίας χρειάζεται να γίνουν αντιληπτά μέσω της γλώσσας (το κείμενο της ανθρώπινης επιστήμης), και αυτό αναπόφευκτα αποτελεί μια ερμηνευτική διεργασία.

Παρόμοια, η κατανόηση δεν μπορεί να συμβεί χωρίς να κάνουμε κάποιες προκαταρκτικές υποθέσεις για το νόημα αυτού που προσπαθούμε να συλλάβουμε. Υπάρχει μια ενδογενής κυκλικότητα στη διεργασία της νοηματοδότησης γνωστή ως «ερμηνευτικός κύκλος» (Schleiermacher 1998). Αυτό σημαίνει πως «Τα μέρη μπορούν να γίνουν κατανοητά μόνο αν κατανοήσουμε το όλο, αλλά και το όλο μπορεί να γίνει κατανοητό μόνο αν κατανοήσουμε τα μέρη» (Schmidt 2006: 4). Μπορούμε να καταδείξουμε αυτή τη διαδικασία στο απλούστερο επίπεδο της με βάση την κατανόηση μιας απλής πρότασης. Δεν μπορούμε να κατανοήσουμε συνολικά την πρόταση παρά μόνο αφού καταλάβουμε το νόημα των μερών (δηλαδή, των

λέξεων) που συναπαρτίζουν το όλο (την πρόταση). Ωστόσο, την ίδια στιγμή δεν μπορούμε να καταλάβουμε το συγκεκριμένο νόημα μιας λέξης πριν κατανοήσουμε συνολικά την πρόταση. Αυτό σημαίνει πως η κατανόηση προϋποθέτει μια κυκλική κίνηση από την υπόθεση στην ερμηνεία και αντίστροφα. Οι υποθέσεις μας δοκιμάζονται στη βάση του αναδυόμενου νοήματος όσων προσπαθούμε να καταλάβουμε. Επομένως, αντί να προσπαθεί να βάλει σε αγκύλες τις υποθέσεις του για τον κόσμο, ο ερμηνευτικός φαινομενολογικός ερευνητής εργάζεται με αυτές και τις χρησιμοποιεί προκειμένου να προαγάγει την κατανόηση. Έτσι, οι θεωρήσεις που προκύπτουν μέσω μιας τέτοιας έρευνας αποτελούν σε μεγάλο βαθμό προϊόν της σχέσης μεταξύ του ερευνητή και των δεδομένων του. Είναι ωστόσο σημαντικό να καταλάβουμε ότι αυτό δεν σημαίνει πως η έρευνα είναι «μεροληπτική». Αντίθετα, σημαίνει ότι η γνώση προκύπτει μόνο μέσω της εφαρμογής αρχικών κατηγοριών νοήματος, τις οποίες κατόπιν ο ερευνητής τροποποιεί μέσα από τη διεργασία αλληλεπίδρασης με τα δεδομένα του.

Όπως συμβαίνει και με την περιγραφική φαινομενολογία, υπάρχουν διάφορες παραλλαγές αυτής της προσέγγισης, όπως οι εκδοχές των Packer και Addison (1989), Van Manen (1990) και Smith (Smith et al. 2009). Και σε αυτή την περίπτωση, ο Langdridge (2007: Κεφάλαιο 7) παρέχει λεπτομερείς οδηγίες για τη διεξαγωγή της ερμηνευτικής φαινομενολογικής έρευνας.

Ερμηνευτική φαινομενολογική ανάληψη (ΕΦΑ)

Η ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση αποτελεί μια παραλλαγή της φαινομενολογικής μεθόδου η οποία αποδέχεται πως είναι αδύνατον να έχουμε άμεση πρόσβαση στον βίοκοσμο των συμμετεχόντων. Αν και έχει στόχο τη διερεύνηση της εμπειρίας του συμμετέχοντα μέσα από την οπτική του ίδιου, αναγνωρίζει πως μια τέτοια διερεύνηση αναπόφευκτα εμπλέκει και την οπτική του ερευνητή για τον κόσμο καθώς και τον χαρακτήρα της διάδρασης μεταξύ ερευνητή και συμμετέχοντα. Ως αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος η φαινομενολογική ανάλυση που παράγεται από τον ερευνητή αποτελεί πάντα μια *ερμηνεία* της εμπειρίας του συμμετέχοντα.

Η ΕΦΑ έχει παρόμοιους στόχους με τις άλλες, πιο περιγραφικές, φαινομενολογικές προσεγγίσεις στην ανάλυση των δεδομένων, υπό την έννοια ότι επιδιώκει να συλλάβει την ποιότητα και την υφή της ατομικής εμπειρίας. Ωστόσο, αναγνωρίζει ότι αυτή η εμπειρία δεν είναι ποτέ άμεσα προσβάσιμη από τον ερευνητή. Ο θεμελιωτής αυτής της προσέγγισης, ο Jonathan

Smith (1997: 189), χαρακτηρίζει την ΕΦΑ ως «Μια προσπάθεια να ξεδιπλώσουμε τα νοήματα που κρύβονται στις [...] περιγραφές των ατόμων μέσω μιας διεργασίας ερμηνευτικής εμπλοκής με τα κείμενα και τις μετεγγραφές συνεντεύξεων». Ως αποτέλεσμα ο ερευνητής εμπλέκεται σε μια «διπλή ερμηνευτική» καθώς «προσπαθεί να κατανοήσει έναν συμμετέχοντα ο οποίος και ο ίδιος προσπαθεί να κατανοήσει αυτό που του συμβαίνει» (Smith et al. 2009: 3). Αυτή η ερμηνευτική εμπλοκή διευκολύνεται από μια σειρά βημάτων τα οποία επιτρέπουν στον ερευνητή να εντοπίσει κάποια θέματα και να τα ενοποιήσει σε ομάδες, αρχικά εντός της κάθε περίπτωσης και στη συνέχεια σε όλο το εύρος των διαφορετικών περιπτώσεων.

Ο συστηματικός χαρακτήρας της αναλυτικής διαδικασίας της ΕΦΑ και η παροχή όλο και πιο λεπτομερών περιγραφών της αναλυτικής διεργασίας (π.χ., Smith 1991, 1999· Flowers et al. 1997, 1998· Jarman et al. 1997· Osborn and Smith 1998· Smith et al. 1999, 2009) την έχουν καταστήσει μια πολύ ελκυστική μέθοδο έρευνας στην ψυχολογία (για μια επισκόπηση των μελετών βλ. Reid et al. 2005· Brocki and Wearden 2006· Smith 2011). Στην επόμενη υποενότητα παρουσιάζω τις βασικές μεθοδολογικές διαδικασίες που σχετίζονται με την ΕΦΑ, μαζί με ένα παράδειγμα πραγματικής ανάλυσης. Κατόπιν, ακολουθεί ένα παράδειγμα εφαρμογής της μεθόδου στη μελέτη της εμπειρίας χρόνιου πόνου εννέα γυναικών (Osborn and Smith 1998).

Η ΕΦΑ στην πράξη

Η ΕΦΑ χρησιμοποιεί μετεγγραφές ημιδομημένων συνεντεύξεων. Ο Smith (1995b) παρέχει οδηγίες για τη διεξαγωγή συνεντεύξεων με σκοπό τη δημιουργία δεδομένων κατάλληλων για φαινομενολογική ανάλυση. Γενικά, η διαδικασία της συνέντευξης στην ΕΦΑ μοιράζεται τις ίδιες αρχές και πρακτικές με τη μέθοδο της ημιδομημένης συνέντευξης όπως αυτή παρουσιάστηκε στο Κεφάλαιο 3. Επειδή η φαινομενολογική έρευνα απαιτεί από τον ερευνητή να εισχωρήσει στον βίκοσμο του συμμετέχοντα στην έρευνα, είναι εξαιρετικά σημαντικό οι ερωτήσεις που τίθενται στον συμμετέχοντα να είναι ανοιχτές και μη κατευθυντικές. Μοναδικός σκοπός τους είναι να δώσουν στον συμμετέχοντα την ευκαιρία να μοιραστεί με τον ερευνητή την προσωπική του εμπειρία από το υπό εξέταση φαινόμενο. Εστιασμένες και/ή συγκεκριμένες ερωτήσεις θα πρέπει να χρησιμοποιούνται μόνο για να διευκρινιστεί κάτι που έχει ήδη πει ο συμμετέχων, ενθαρρύνοντας τον

να εμβαθύνει σε αυτό, παρά για να διακριβωθεί αν συμφωνεί ή όχι με συγκεκριμένους ισχυρισμούς ή δηλώσεις που έχουν γίνει από τον ερευνητή. Αν και οι ημιδομημένες συνεντεύξεις είναι η πιο διαδεδομένη μέθοδος συλλογής δεδομένων στη φαινομενολογική έρευνα, μπορούμε να ζητήσουμε από τους συμμετέχοντες να περιγράψουν την εμπειρία τους και μέσα από άλλες μεθόδους, όπως είναι η χρήση ημερολογίου (ηχητικού, βιντεοσκοπημένου ή γραπτού) ή οι διάφορες μορφές γραπτής καταγραφής. Όποια μορφή συλλογής δεδομένων και αν χρησιμοποιήσουμε το υλικό με το οποίο εργάζεται η ΕΦΑ είναι τα κείμενα που δημιουργούν οι συμμετέχοντες, τα οποία αναλύονται ένα προς ένα. Η ΕΦΑ υιοθετεί μια *ιδιογραφική* μέθοδο, σύμφωνα με την οποία οι θεωρήσεις που προκύπτουν ως αποτέλεσμα μιας εντατικής και αναλυτικής ενασχόλησης με ατομικές περιπτώσεις (π.χ., με μετεγγραφές ή κείμενα) ενσωματώνονται στα επόμενα στάδια της έρευνας (βλ. επίσης Κεφάλαιο 9).

Ανάληψη ατομικών περιπτώσεων

Το πρώτο στάδιο ανάλυσης στην ΕΦΑ αφορά την πολλαπλή ανάγνωση του κειμένου. Σε αυτό το στάδιο ο ερευνητής κρατάει *σημειώσεις* πάνω σε ευρύτερα θέματα και χωρίς συγκεκριμένη εστίαση, οι οποίες αντανακλούν αρχικές σκέψεις και παρατηρήσεις που επιθυμεί να καταγράψει ως απόκριση στο κείμενο. Οι σημειώσεις μπορεί να περιλαμβάνουν συνδέσεις, ερωτήματα, περιληπτικές διατυπώσεις, σχόλια πάνω στη χρήση της γλώσσας, απουσίες, περιγραφικές ετικέτες κλπ. Ο Smith κ. συν. (2009) υποστηρίζουν ότι είναι ίσως χρήσιμο στο στάδιο αυτό να συμπεριλαμβάνουμε «περιγραφικά σχόλια» (τα οποία συλλαμβάνουν την υποκειμενική εμπειρία των συμμετεχόντων), «γλωσσικά σχόλια» (τα οποία αφορούν τη χρήση της γλώσσας από τον συμμετέχοντα και την πιθανή της σημασία) και «κνολογικά σχόλια» (τα οποία επικεντρώνονται στο πλαίσιο της εμπειρίας του συμμετέχοντα και προχωρούν σε μια πρώτη αναγνώριση πιο αφηρημένων εννοιών που μπορεί να φανούν χρήσιμες στον ερευνητή στην προσπάθειά του να κατανοήσει τα λεγόμενα του συμμετέχοντα). Ο Smith κ. συν. (2009: 83-90) παρουσιάζουν μια λεπτομερή περιγραφή των διεργασιών που εμπλέκονται στην παραγωγή αυτών των τριών τύπων σχολίου. Ωστόσο, αναγνωρίζουν ότι αυτοί οι τρεις τύποι δεν πρέπει να θεωρούνται πέραν του δέοντος κανονιστικοί και ότι αποτελούν αναλυτικά εργαλεία τα οποία ο ερευνητής μπορεί να βρει χρήσιμα, μπορεί όμως και όχι. Οι σημειώσεις που κρατάει

ο ερευνητής στο στάδιο αυτό αποτελούν την πλέον ανοιχτή μορφή σχολιασμού. Είναι ένας τρόπος καταγραφής των ιδεών που έρχονται στον νου του ερευνητή στην αρχική του επαφή με το κείμενο. Αυτές οι σημειώσεις καταγράφονται στο (δεξί ή αριστερό, αναλόγως με την προτίμηση του ερευνητή) περιθώριο του κειμένου.

Στο δεύτερο στάδιο της ανάλυσης ο ερευνητής θα πρέπει να εντοπίσει και να ονοματίσει τα αναδύομενα *θέματα* που χαρακτηρίζουν κάθε τμήμα του κειμένου. Αυτά τα θέματα καταγράφονται στο άλλο περιθώριο. Οι ετικέτες των θεμάτων είναι εννοιολογικές και πρέπει να συλλαμβάνουν κάτι από την ουσιαστική ποιότητα όσων το κείμενο αναπαριστά. Σε αυτό το στάδιο μπορεί να χρησιμοποιηθεί ψυχολογική ορολογία. Θα πρέπει να θυμόμαστε ότι η φαινομενολογική έρευνα ενδιαφέρεται για τον χαρακτήρα, την ποιότητα και το νόημα της εμπειρίας, και επομένως οι ετικέτες των θεμάτων θα πρέπει να συλλαμβάνουν τη βιωματική ποιότητα όσων περιγράφονται. Για παράδειγμα, τα θέματα που αναδύθηκαν από μια συνέντευξη με ένα άτομο που υπέφερε από χρόνιο πόνο συμπεριλάμβαναν την «απώλεια», την «κοινωνική σύγκριση» και την «αίσθηση εαυτού» (Smith et al. 1999).

Το τρίτο στάδιο αφορά την προσπάθεια του ερευνητή να εισαγάγει δομή στην ανάλυση. Ο ερευνητής σταχυολογεί τα θέματα που εντόπισε στο δεύτερο στάδιο και τα εξετάζει το ένα σε σχέση με το άλλο. Ορισμένα θέματα σχηματίζουν φυσικές ενότητες εννοιών οι οποίες έχουν κοινές σημασίες ή αναφορές, ενώ άλλες χαρακτηρίζονται από ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ τους. Για παράδειγμα, θέματα όπως οι «παιδικές αναμνήσεις», το «σχολείο» και η «σχέση με τη μητέρα» θα μπορούσαν να σχηματίσουν την ενότητα «παιδική ηλικία», ενώ η «παρακολούθηση μαθημάτων ισπανικών», η «παρακολούθηση ισπανικών ταινιών» και η «εξάσκηση στο φλαμέγκο» έπονται του θέματος «ενδιαφέρον για την Ισπανία». Ο Smith κ. συν. (2009: 92-9) παρουσιάζουν διάφορους τρόπους με τους οποίους ο ερευνητής μπορεί να ανιχνεύσει συνδέσεις μεταξύ αναδύομενων θεμάτων, προκειμένου να συγκροτήσει ενότητες με νόημα. Τέτοιες μέθοδοι είναι η αφαίρεση (η συσχέτιση όμοιων πραγμάτων προκειμένου να σχηματιστεί ένα θέμα ανώτερης τάξης), η υπαγωγή (η συνειδητοποίηση ότι ένα αναδύομενο θέμα μπορεί να περικλείει άλλα αναδύομενα θέματα), η πόλωση (ο εντοπισμός αναδύομενων θεμάτων που συνιστούν αντίθετους πόλους σε ένα συνεχές), η καταμέτρηση (η καταγραφή της συχνότητας εμφάνισης αναδύομενων θεμάτων) και η λειτουργία (η αναγνώριση της λειτουργίας των αναδύομενων θεμάτων στο πλαίσιο μιας περιγραφής). Ο Smith κ. συν. (2009: 99) τονίζουν πάλι ότι αυτές οι αναλυτικές στρατηγικές πρέπει να γίνονται κατανοητές περισσότερο ως

χρήσιμες προτάσεις παρά ως συνταγές και συμβουλεύουν τον ερευνητή «να χρησιμοποιεί αυτές που ταιριάζουν σε αυτόν και στο υλικό του». Για παράδειγμα, είναι πολύ πιθανό μία και μόνη φράση να παίζει σπουδαίο ρόλο σε μια ανάλυση, παρότι δεν επαναλαμβάνεται (βλ. Smith 2011), γεγονός που δείχνει πως η «καταμέτρηση» δεν μας λέει απαραίτητως κάτι για τη σημασία ενός θέματος.

Στις ενότητες θεμάτων θα πρέπει να δίνονται ετικέτες που συλλαμβάνουν την ουσία τους. Αυτές οι ετικέτες θα μπορούσαν να είναι *in vivo* όροι που χρησιμοποιούν οι ίδιοι οι συμμετέχοντες, σύντομα αποσπάσματα λόγου ή περιγραφικές ετικέτες. Για παράδειγμα, η παραπάνω ένότητα που αποτελούνταν από τις «παιδικές αναμνήσεις», το «σχολείο» και τη «σχέση με τη μητέρα» θα μπορούσε να ονομαστεί «όταν ήμουν μικρός» (*in vivo*/απόσπασμα) ή «τα πρώτα χρόνια» (περιγραφική ετικέτα). Σε αυτό το στάδιο είναι σημαντικό πάλι να θυμόμαστε ότι η αναλυτική εστίαση της ΕΦΑ είναι στις εμπειρίες των συμμετεχόντων και στην προσπάθειά τους να νοηματοδοτήσουν αυτές τις εμπειρίες (Smith et al. 2009: 79). Τα θέματα που γεννά η ανάλυση θα πρέπει να συλλαμβάνουν αυτές τις διαστάσεις (π.χ., της εμπειρίας και της ερμηνείας) αντί απλά να αποτελούν μια λίστα από ζητήματα που έθιξαν οι συμμετέχοντες. Είναι επίσης σημαντικό να διασφαλίζεται ότι οι ενότητες θεμάτων που ο ερευνητής εντοπίζει σε αυτό το στάδιο έχουν νόημα σε σχέση με τα αρχικά δεδομένα. Αυτό σημαίνει πως ο ερευνητής πρέπει να κινείται μπρος πίσω μεταξύ της λίστας με τα θέματα που προσπαθεί να συγκροτήσει και του κειμένου που αρχικά παρήγαγε αυτή τη λίστα. Οι συνδέσεις μεταξύ των θεμάτων που εντοπίζονται στο χαρτί θα πρέπει να αντανakλώνται και στις λεπτομέρειες όσων λένε οι συμμετέχοντες στις περιγραφές τους.

Το τέταρτο στάδιο της ανάλυσης αφορά τη δημιουργία ενός περιληπτικού πίνακα των δομημένων θεμάτων, μαζί με αποσπάσματα λόγου που θεωρούνται αντιπροσωπευτικά κάθε θέματος. Ο περιληπτικός πίνακας θα πρέπει να περιλαμβάνει μόνο εκείνα τα θέματα που συλλαμβάνουν κάτι από την ποιότητα της εμπειρίας του υπό εξέταση φαινομένου από τον συμμετέχοντα. Αυτό σημαίνει πως ορισμένα από τα θέματα που παράχθηκαν κατά το δεύτερο στάδιο θα πρέπει να αποκλειστούν. Τέτοια μπορεί να είναι κάποια θέματα που δεν αντιπροσωπεύονται επαρκώς στο κείμενο ή που είναι περιφερειακά ως προς το φαινόμενο. Η επιλογή του ερευνητή ως προς το ποια θέματα θα διατηρήσει και ποια θα αποκλείσει επηρεάζεται αναπόφευκτα από τα προσωπικά του ενδιαφέροντα και τον προσανατολισμό του. Ο περιληπτικός πίνακας θα πρέπει να περιλαμβάνει τις ετικέτες των ενο-

τήτων καθώς και των υφιστάμενων θεμάτων τους, σύντομα αποσπάσματα λόγου και παραπομπές στο κείμενο της συνέντευξης όπου μπορεί κανείς να βρει συναφή αποσπάσματα (π.χ., αριθμός σελίδας και σειρά). Ένας περιληπτικός πίνακας μοιάζει κάπως έτσι:

Ετικέτα ενότητας 1

- Ετικέτα θέματος – απόσπασμα/λέξη κλειδί (in vivo) – αριθμός σελίδας και σειράς
- Ετικέτα θέματος – απόσπασμα/λέξη κλειδί (in vivo) – αριθμός σελίδας και σειράς
- Ετικέτα θέματος – απόσπασμα/λέξη κλειδί (in vivo) – αριθμός σελίδας και σειράς

Ετικέτα ενότητας 2

- Σύντομη ετικέτα θέματος – απόσπασμα/λέξη κλειδί (in vivo) – αριθμός σελίδας και σειράς
- Σύντομη ετικέτα θέματος – απόσπασμα/λέξη κλειδί (in vivo) – αριθμός σελίδας και σειράς
- Σύντομη ετικέτα θέματος – απόσπασμα/λέξη κλειδί (in vivo) – αριθμός σελίδας και σειράς
- Σύντομη ετικέτα θέματος – απόσπασμα/λέξη κλειδί (in vivo) – αριθμός σελίδας και σειράς

Ετικέτα ενότητας 3

- Σύντομη ετικέτα θέματος – απόσπασμα/λέξη κλειδί (in vivo) – αριθμός σελίδας και σειράς
- Σύντομη ετικέτα θέματος – απόσπασμα/λέξη κλειδί (in vivo) – αριθμός σελίδας και σειράς

Ο αριθμός των ενότητων και των θεμάτων που εντοπίζουμε μπορεί να διαφέρει αρκετά και εξαρτάται αποκλειστικά από το κείμενο που αναλύουμε. Ορισμένες ενότητες συγκροτούνται από πολλά θέματα, ενώ άλλες μπορεί να είναι πολύ πιο στενά εστιασμένες. Ταυτόχρονα, μπορεί να υπάρχουν πολλά αποσπάσματα που υποστηρίζουν ένα συγκεκριμένο θέμα, ενώ άλλα θέματα να υπονοούνται με πολύ μικρότερη συχνότητα μέσα στο κείμενο. Ο περιληπτικός πίνακας θα πρέπει να αντανακλά τα νοήματα που συγκροτούν την περιγραφή του συμμετέχοντα και όχι τις προσδοκίες του ερευνητή ως προς το τι συνιστά ικανό αριθμό ενότητων και θεμάτων.

Παράδειγμα πραγματικής ανάληψης

Για να αποκτήσετε μια ιδέα για το πώς να προσεγγίσετε ένα κείμενο από την οπτική της ερμηνευτικής φαινομενολογίας, ας εξετάσουμε ένα σύντομο απόσπασμα από το ημερολόγιο ενός νεαρού άντρα. Το ημερολόγιο γράφτηκε με σκοπό ο νεαρός άντρας να καταγράψει μια διαδικασία αλλαγής που υπέστη για μια χρονική περίοδο. Επομένως, το φαινόμενο που μας ενδιαφέρει εδώ είναι η εμπειρία της αλλαγής και της μετάβασης. Ιδού τι γράφει:

- 1 Είμαι σε ένα τρένο, ή τουλάχιστον έτσι νιώθω. Γεμάτος ενθουσιασμό, ζωντάνια, χαρά
- 2 και κάπως εκτός ελέγχου. Στα όρια του ελέγχου, σαν να καβαλάω ένα κύμα. Επίσης είμαι
- 3 πεινασμένος για εμπειρίες και εντυπώσεις και μάλλον αχόρταγος.
- 4 Μου ήρθε στον νου η μανία και οι άνθρωποι που ισχυρίζονται πως είναι ο Μέγας Ναπολέων
- 5 αλλά σκέφτηκα ότι εγώ δεν θέλω να κυβερνήσω τον κόσμο, απλά να τον καταβροχθίσω!
- 6 Μια μέρα διάβασα κάτι ενδιαφέρον για τα διάφορα στάδια στη ζωή.
- 7 Έλεγε ότι όταν είσαι νέος όλα είναι ακόμη δυνατά. Προκύπτουν διάφορες ευκαιρίες
- 8 που μπορείς να εκμεταλλευτείς. Αργότερα στη ζωή μαθαίνεις να αποδέχεσαι το σημείο
- 9 στο οποίο έχεις φτάσει και να το αξιοποιείς όσο καλύτερα μπορείς. Μου φαίνεται σωστό.
- 10 Δεν θέλω να κάνω μακροχρόνιους προγραμματισμούς ή να δεσμευτώ σε κάτι μελλοντικό
- 11 γιατί θέλω να μπορώ να ανταποκρίνομαι σε νέες ευκαιρίες ή προκλήσεις
- 12 που φαντάζομαι ότι θα συναντήσω. Πιστεύω πως θα πρέπει να υπάρχει συνεχής κίνηση.
- 13 Νιώθω πως προχωρώ μπροστά και αλλάζω. Θέλω να είμαι ελεύθερος να αλλάζω.
- 14 Να μη με παρασέρνει η αλλαγή, αλλά να προχωράω παράλληλα. Ελευθερία και έλεγχος
- 15 μαζί – ελευθερία να ανταποκρίνομαι στα γεγονότα και στις επιρροές ώστε να αλλάζω
- 16 με τρόπο αποδεκτό για μένα.

1ο Στάδιο: Η αρχική επαφή του ερευνητή με το κείμενο

Κατά την αρχική ανάγνωση, ως ερευνήτρια μου έκανε εντύπωση ο τρόπος με τον οποίο ο συγγραφέας του ημερολογίου επικοινωνεί τα συναισθήματά του χρησιμοποιώντας δυνατές μεταφορικές εικόνες («Είμαι σε ένα τρένο», «καβαλάω ένα κύμα», «πεινασμένος», «Ναπολέον»). Ωστόσο, ενώ στο πρώτο μέρος αυτής της ημερολογιακής καταγραφής (σειρές 1-5) χρησιμοποιεί ζωντανή και γλαφυρή γλώσσα, το υπόλοιπο μέρος είναι γραμμένο σε ηπιότερο στυλ, με χρήση πιο αφηρημένων ή εννοιολογικών όρων (π.χ., «στάδια στη ζωή», «ευκαιρίες και προκλήσεις», «ελευθερία και έλεγχος»). Ο συγγραφέας προσπαθεί να κατανοήσει τις εμπειρίες του στη βάση ψυχολογικών εννοιών όπως η ψυχοπαθολογία («μανία») και η εξέλιξη στη διάρκεια της ζωής («στάδια στη ζωή»). Το τελευταίο μέρος αυτής της καταγραφής καταπάίνεται με τη σχέση μεταξύ ελευθερίας και ελέγχου. Ο συγγραφέας θέλει να βιώσει ελευθερία στις κινήσεις του και αλλαγή χωρίς να χάσει τον έλεγχο. Θέλει να προχωράει μπροστά και να αλλάζει. Αυτό φέρνει στον νου την εικόνα ενός σέρφερ, απηχώντας τη μεταφορά που χρησιμοποιήθηκε προηγουμένως στο κείμενο («καβαλάω ένα κύμα», σειρά 2).

2ο Στάδιο: Εντοπισμός θεμάτων

Μετά την αρχική διερευνητική επαφή με το κείμενο ο ερευνητής προχωράει σε μια πιο συστηματική ανάγνωση. Σκοπός είναι να συλλάβει τι αναπαριστά το κείμενο μέσω θεματικών τίτλων. Δουλεύοντας αυτό το κείμενο σειρά προς σειρά, κατάφερα να εντοπίσω τα παρακάτω θέματα:

- 1 Δυνατά συναισθήματα (έξαψης, πείνας, ενθουσιασμού, κίνησης) [σειρές 1-3].
- 2 Ψυχοπαθολογία («μανία») [σειρά 4].
- 3 Πείνα (για ερεθίσματα, εμπειρίες, εντυπώσεις, για τον κόσμο) [σειρές 3-5].
- 4 Στάδια της ζωής («νέος» σε αντίθεση με «Αργότερα στη ζωή») [σειρές 6-9].
- 5 Ανάγκη για κίνηση και αλλαγή («Πιστεύω πως θα πρέπει να υπάρχει συνεχής κίνηση») [σειρές 12-13]
- 6 Ανάγκη για ελευθερία («Δεν θέλω να κάνω μακροχρόνιους προγραμματισμούς ή να δεσμευτώ σε κάτι μελλοντικό», «Θέλω να είμαι ελεύθερος να αλλάζω») [σειρές 10-12 και σειρά 13].
- 7 Έλεγχος/ αυτενέργεια («κάπως εκτός ελέγχου. Στα όρια του ελέγχου», «Ελευθερία και έλεγχος μαζί» [σειρά 2 και σειρές 14-16].

3ο Στάδιο: Ενοποίηση θεμάτων

Ορισμένα από τα θέματα που εντοπίστηκαν στο 2ο Στάδιο έχουν κοινά σημεία αναφοράς και κάποια συνιστούν διαφορετικές αναπαραστάσεις μιας συγκεκριμένης συνθήκης ή κατάστασης. Για παράδειγμα, τα θέματα 2 και 4 επικαλούνται ψυχολογικές έννοιες, ενώ τα θέματα 5 και 6 αναφέρονται σε ποικίλες ανάγκες. Εξετάζοντας και τα επτά θέματα σε σχέση το ένα με το άλλο μπόρεσα να συγκροτήσω τρεις ενότητες θεμάτων. Τα θέματα αυτά συλλαμβάνουν τις κύριες κατηγορίες νοήματος που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας στην περιγραφή του περί αλλαγής και μετάβασης. Έχουν ως εξής:

- Ενότητα 1η: Ψυχολογικές καταστάσεις (θέματα 1, 2 και 4).
- Ενότητα 2η: Ανάγκες (θέματα 3, 5 και 6).
- Ενότητα 3η: Έλεγχος (θέμα 7).

4ο Στάδιο: Δημιουργία περιληπτικού πίνακα

Τέλος, προκειμένου να αποκτήσει μια ξεκάθαρη και συστηματική εικόνα των θεμάτων που συγκροτούν ενότητες, μαζί με τις λέξεις-κλειδιά και τον εντοπισμό των σχετικών αποσπασμάτων, ο ερευνητής δημιουργεί έναν περιληπτικό πίνακα. Ο περιληπτικός πίνακας ανάλυσης της ημερολογιακής καταγραφής του νεαρού άντρα σχετικά με τη μετάβαση και την αλλαγή έχει την παρακάτω μορφή:

Ενότητα 1η: Ψυχολογικές καταστάσεις

• Ψυχοπαθολογία	«μανία»	σειρά 4
• Στάδια ζωής	«νέος» vs «αργότερα στη ζωή»	σειρές 6-9
• Δυνατά συναισθήματα	«ενθουσιασμό, ζωντάνια, χαρά [...] πεινασμένος»	σειρές 1-3

Ενότητα 2η: Ανάγκες

• Πείνα	«αχόρταγος»	σειρές 3-5
• Κίνηση	«πρέπει να υπάρχει συνεχής κίνηση»	σειρές 12-13
• Ελευθερία	«Θέλω να είμαι ελεύθερος να αλλάζω»	σειρές 10-13

Ενότητα 3η: Έλεγχος

• Απώλεια ελέγχου	«εκτός ελέγχου. Στα όρια του ελέγχου»	σειρά 2
• Ελευθερία και έλεγχος	«Ελευθερία και έλεγχος μαζί»	σειρές 14-16

Συγκερασμός των περιπτώσεων

Υπάρχουν δύο τρόποι με τους οποίους μπορεί ο ερευνητής να προσεγγίσει το ζήτημα του συγκερασμού. Ο ερευνητής, αφού προηγουμένως έχει δημιουργήσει περιληπτικούς πίνακες για κάθε συμμετέχοντα, μπορεί να επιχειρήσει να τους συγκεράσει ενσωματώνοντάς τους σε μια συνολική λίστα κύριων θεμάτων η οποία να αντανακλά τις εμπειρίες συνολικά όλης της ομάδας των συμμετεχόντων. Η συλλογή δεδομένων για την ΕΦΑ συνήθως βασίζεται σε *σκόπιμη δειγματοληψία*, σύμφωνα με την οποία οι συμμετέχοντες επιλέγονται με βάση κριτήρια συνάφειας ως προς το ερευνητικό ερώτημα. Αυτό σημαίνει πως η ομάδα των συμμετεχόντων είναι *ομοιογενής* στον βαθμό που τα μέλη της μοιράζονται την εμπειρία μιας συγκεκριμένης συνθήκης, ενός συμβάντος ή μιας κατάστασης (π.χ., υποφέρουν από χρόνιο πόνο, έχουν γίνει μητέρες ή έχουν θυματοποιηθεί), την οποία εμπειρία καλούνται να περιγράψουν στον ερευνητή. Είναι επομένως λογικό να εξετάσουμε όλο το εύρος του σώματος των δεδομένων (δηλαδή, όλες τις περιπτώσεις) προκειμένου να αποκτήσουμε μια πιο γενική κατανόηση του φαινομένου. Όπως και στο 3ο Στάδιο προηγουμένως, είναι σημαντικό η διαδικασία της σύνθεσης να πραγματοποιηθεί με κυκλικό τρόπο, όπου τα αναδυόμενα θέματα ανώτερης τάξης θα ελέγχονται με βάση το κείμενο. Τα συγκερασμένα θέματα θα πρέπει και αυτά να θεμελιώνονται πάνω στα δεδομένα όπως ακριβώς και τα εννοιολογικά θέματα χαμηλότερης τάξης.

Μια εναλλακτική στρατηγική για τον συγκερασμό περιπτώσεων αφορά τη χρήση του περιληπτικού πίνακα, που δημιουργήθηκε για τον πρώτο συμμετέχοντα, στην ανάλυση των επόμενων περιπτώσεων. Εδώ η αρχική λίστα θεμάτων χρησιμοποιείται προκειμένου να κωδικοποιηθούν οι υπόλοιπες συνεντεύξεις, ενώ στην πορεία προστίθενται νέα θέματα ή αποσαφηνίζονται τα ήδη υπάρχοντα. Είναι απαραίτητη πάλι μια κυκλική διαδικασία, έτσι ώστε τα θέματα που προκύπτουν στα επόμενα κείμενα να μπορούν να συγκριθούν και να ελεγχθούν με βάση τα προηγούμενα κείμενα. Αυτή η διαδικασία επιτρέπει στον ερευνητή να διαπιστώσει κατά πόσο τα νεοαναδυόμενα θέματα αποτελούν απλώς νέες εκδηλώσεις παλαιών θεμάτων ή αν όντως εισάγουν νέα νοήματα ή έννοιες. Ως αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας αναπτύσσεται μια ολόενα και πιο σύνθετη λίστα από θέματα, έως ότου ολοκληρωθεί με την ανάλυση και του τελευταίου κειμένου μετεγγραφής.

Ανεξάρτητα από την προσέγγιση που θα χρησιμοποιήσουμε, ο συγκερασμός θα πρέπει να παράγει μια λίστα κύριων θεμάτων η οποία να συλλαμβάνει την υφή και την ποιότητα της κοινής για τους συμμετέχοντες

εμπειρίας του φαινομένου που εξετάζουμε και η οποία να μας λείπει επομένως κάτι και για την ουσία του ίδιου του φαινομένου. Η λίστα των κύριων θεμάτων θα πρέπει να περιλαμβάνει τις ετικέτες των υπερκείμενων καθώς και των επιμέρους θεμάτων, μαζί με στοιχεία που δείχνουν ποιιοι από τους συμμετέχοντες τα επικαλέστηκαν και πού (αριθμός σελίδας και σειράς). Μια λίστα κύριων θεμάτων μπορεί να μοιάζει κάπως έτσι:

Κύριο θέμα 1

Συμμετέχων 1 Συμμετέχων 2 Συμμετέχων 3

- Επιμέρους θέμα – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς
- Επιμέρους θέμα – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς
- Επιμέρους θέμα – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς
- Επιμέρους θέμα – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς

Κύριο θέμα 2

Συμμετέχων 1 Συμμετέχων 2 Συμμετέχων 3

- Επιμέρους θέμα – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς
- Επιμέρους θέμα – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς
- Επιμέρους θέμα – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς
- Επιμέρους θέμα – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς
- Επιμέρους θέμα – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς
- Επιμέρους θέμα – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς

Κύριο θέμα 3

Συμμετέχων 1 Συμμετέχων 2 Συμμετέχων 3

- Επιμέρους θέμα – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς
- Επιμέρους θέμα – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς
- Επιμέρους θέμα – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς
- Επιμέρους θέμα – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς – αρ. σελίδας/σειράς

Ο αριθμός των κύριων και των επιμέρους θεμάτων σε κάθε έρευνα διαφέρει και θα πρέπει να αντανακλά τα δεδομένα από τα οποία αυτά προέκυψαν. Ο ερευνητής δεν μπορεί να γνωρίζει εκ των προτέρων πόσα κύρια θέματα θα εντοπίσει μέσω της ανάλυσής του. Είναι ωστόσο σημαντικό να φροντίσει ώστε η ανάλυση να συνεχιστεί έως ότου επιτευχθεί πλήρης συ-

γκερασμός των θεμάτων. Με άλλα λόγια, η ΕΦΑ είναι πλήρης μόνο όταν αναγνωριστούν και καταγραφούν σε υπερκείμενα (κύρια) θέματα όσα από κοινού προβάλλουν στα λεγόμενά τους οι συμμετέχοντες. Κάτι που σημαίνει πως, αν και δεν γνωρίζουμε πόσα ακριβώς θέματα θα δημιουργήσουμε, δεν θα πρέπει να σταματήσουμε παρά μόνο όταν όλα τα υποκείμενα θέματα έχουν είτε συγκεραστεί είτε αποκλειστεί από την ανάλυση.

Ερμηνεία

Μεγάλο μέρος των ερευνών που χρησιμοποιούν την ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση ολοκληρώνονται με τη δημιουργία του πίνακα των κύριων θεμάτων. Ωστόσο, πιο πρόσφατα διάφοροι ερευνητές έχουν αρχίσει να προχωρούν πέρα από αυτό το στάδιο, ολοκληρώνοντας την ανάλυσή τους με μια πιο ξεκάθαρη ερμηνεία των θεμάτων που η έρευνά τους έχει εντοπίσει, η οποία μπορεί να βασίζεται σε υπάρχουσες θεωρητικές έννοιες και διατυπώσεις (βλ. Larkin et al. 2006). Οι Eatough και Smith (2008) υποστηρίζουν τη χρήση δύο διακριτών επιπέδων ερμηνείας (βλ. επίσης Smith 2004). Το πρώτο επίπεδο, το οποίο είναι πιο περιγραφικό και ενσυναισθητικό, έχει στόχο να βοηθήσει τον ερευνητή να εισέλθει στον κόσμο του συμμετέχοντα, ενώ το δεύτερο εξετάζει με κριτική ματιά τις περιγραφές των συμμετεχόντων προκειμένου να εμβαθύνει περισσότερο στον ιδιαίτερο χαρακτήρα, στο νόημα και στην προέλευση αυτών των περιγραφών. Επομένως, το δεύτερο επίπεδο ερμηνείας επιτρέπει στον ερευνητή να προχωρήσει πέρα από τα λόγια και τις σκέψεις των ίδιων των συμμετεχόντων. Είναι φανερό πως, σε σχέση με το πρώτο, το δεύτερο επίπεδο ερμηνείας είναι πιο διερευνητικό και κινείται πάνω σε υποθέσεις, γι' αυτό δεν θα πρέπει να διεξάγεται με τρόπο πολύ ανελαστικό. Αν και τα υψηλότερα επίπεδα ερμηνείας εμπλουτίζουν την έρευνα καθώς δημιουργούν νέες θεωρήσεις και νέους τρόπους κατανόησης του υπό εξέταση φαινομένου, ταυτόχρονα εγείρουν δεοντολογικά ζητήματα σε σχέση με το κατά πόσο επιβάλλουν κάποια νοήματα και δίνουν ή όχι φωνή στους συμμετέχοντες (για μια πληρέστερη συζήτηση της ερμηνευτικής δεοντολογίας βλ. Larkin et al. 2006· Willig 2012a).

Συγγραφή της ανάληψης

Μετά από μια εισαγωγή στο σχετικό πεδίο έρευνας και ειδικότερα στο συγκεκριμένο ερευνητικό ερώτημα (Εισαγωγή) η ερευνητική αναφορά θα

πρέπει να περιγράψει το μεθοδολογικό σκεπτικό και τη σχετική με την ΕΦΑ διαδικασία (Μέθοδος). Κατόπιν, πρέπει να ακολουθεί μια παρουσίαση των θεμάτων που εντοπίστηκαν στην ανάλυση μαζί με αντιπροσωπευτικά αποσπάσματα από τα λεγόμενα των συμμετεχόντων (Ανάλυση/Αποτελέσματα). Το τμήμα Ανάλυσης/Αποτελεσμάτων της ερευνητικής αναφοράς μπορεί να συγκροτείται γύρω από τα κύρια θέματα. Παρουσιάζεται κάθε ξεχωριστό θέμα και συζητούνται οι ποικίλες εκδηλώσεις του, ενώ συμπεριλαμβάνονται και αποσπάσματα κειμένου προκειμένου να καταδειχθούν οι τρόποι με τους οποίους τα εκάστοτε θέματα τίθενται σε λειτουργία. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να συζητούνται και οι σχέσεις μεταξύ θεμάτων. Η παρουσίαση των αποτελεσμάτων μπορεί να συνοδεύεται και να υποστηρίζεται από έναν πίνακα θεμάτων ή ένα διάγραμμα που δείχνει τις σχέσεις μεταξύ των θεμάτων. Σε κάθε περίπτωση η παρουσίαση των αποτελεσμάτων θα πρέπει να οργανώνεται γύρω από τα θέματα που προέκυψαν από την ανάλυση. Στόχος αυτού του τμήματος είναι να περιγράψει με πειστικό τρόπο τον χαρακτήρα και την ποιότητα της εμπειρίας των συμμετεχόντων από το υπό εξέταση φαινόμενο. Είναι σημαντικό να διαχωρίζονται σαφώς τα σχόλια των συμμετεχόντων από την ερμηνεία τους από τον ερευνητή. Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να συζητούνται και τα ζητήματα *αναστοχαστικότητας*. Τέλος, στο τμήμα της Συζήτησης σε μια ερευνητική αναφορά ερμηνευτικής φαινομενολογικής ανάλυσης θα πρέπει να εξετάζονται τα θέματα που εντόπισε η ανάλυση σε σχέση με την υπάρχουσα βιβλιογραφία στο σχετικό πεδίο και να συζητούνται οι συνέπειες της ανάλυσης για τη μελλοντική έρευνα και τις θεωρητικές εξελίξεις. Με βάση τη φαινομενολογική έρευνα μπορούν επίσης να γίνουν κάποιες προτάσεις για καλύτερες πρακτικές, ειδικότερα στον τομέα της συμβουλευτικής ψυχολογίας και της ψυχολογίας της υγείας.

Ένα παράδειγμα ΕΦΑ

Το παράδειγμα προέρχεται από το άρθρο «Η προσωπική εμπειρία του χρόνιου καλοήθη πόνου στη μέση» των Osborn και Smith (1998).

Στόχοι

Στόχος αυτής της μελέτης ήταν να διερευνηθεί η εμπειρία του χρόνιου πόνου όπως αυτή διαμεσολαβείται από το προσωπικό νόημα που οι πάσχοντες της αποδίδουν. Η αίσθηση χρόνιου πόνου στη μέση δεν αποτελεί

απλό προϊόν οργανικής παθολογίας, καθώς διάφοροι ψυχολογικοί παράγοντες φαίνεται να παίζουν σημαντικό ρόλο στον καθορισμό του επιπέδου δυσφορίας και λειτουργικότητας ενός πάσχοντα. Στη μελέτη αυτή επιλέχθηκε η ΕΦΑ ως μέθοδος κατάλληλη για τη «στοχευμένη διερεύνηση των ψυχολογικών διεργασιών που προσδιορίζουν και διαιωνίζουν τη δυναμική σχέση μεταξύ του χρόνιου πόνου, της δυσφορίας και της μειωμένης λειτουργικότητας της συμμετέχουσας» (Osborn and Smith 1998: 67).

Συλλογή δεδομένων

Στα εξωτερικά ιατρεία ενός νοσοκομείου πραγματοποιήθηκαν και απομαγνητοφωνήθηκαν ημιδομημένες συνεντεύξεις με εννέα γυναίκες ασθενείς που έπασχαν από πόνο στη μέση. Οι γυναίκες αυτές ήταν ηλικίας 25-55 ετών, έπασχαν από χρόνια πόνο στη μέση για τουλάχιστον πέντε χρόνια και η εμπειρία τους αυτή συνοδευόταν από υψηλά επίπεδα δυσφορίας και μειωμένης λειτουργικότητας. Η συνέντευξη είχε σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να δίνεται η δυνατότητα στην κάθε συμμετέχουσα να διηγηθεί την ιστορία του πόνου της και να της επιτρέπεται να εκφράσει την ψυχολογική της εμπειρία από τον χρόνια πόνο.

Ανάλυση

Τα μετεγγραμμένα κείμενα των συνεντεύξεων αναλύθηκαν ένα προς ένα, σύμφωνα με τις αρχές της ΕΦΑ. Κάθε κείμενο αναγνώστηκε αρκετές φορές έως ότου εντοπιστούν κάποια θέματα. Έγινε μια αρχική ενδεικτική οργάνωση αυτών των θεμάτων, τα οποία κατόπιν εξετάστηκαν πιο αναλυτικά. Επίσης, εξετάστηκε η σχέση κάθε θέματος με τα υπόλοιπα και διαμορφώθηκαν οι μεταξύ τους συσχετίσεις. Τέλος, έγινε ένας συγκερασμός των θεμάτων από όλα τα κείμενα προκειμένου να αναγνωριστούν τα κοινά θέματα που απέδιδαν την ουσία της εμπειρίας του πόνου των συμμετεχουσών.

Οι ερευνητές ενδιαφέρονταν για την ψυχολογική εμπειρία του χρόνιου πόνου, και ως εκ τούτου το ψυχολογικό περιεχόμενο της εμπειρίας του πόνου αποτέλεσε την αναλυτική εστίαση της έρευνας. Σε αυτό, λοιπόν, το σημείο καθίσταται σαφής η *ερμηνευτική* ενασχόληση των ερευνητών με τα κείμενα των συνεντεύξεων. Τα ερευνητικά τους ενδιαφέροντα τους οδήγησαν να κάνουν συγκεκριμένα είδη ερωτήσεων που έδωσαν έναν ιδιαίτερο προσανατολισμό στην αναλυτική διαδικασία, γεγονός που δείχνει πως η ΕΦΑ δεν υποστηρίζει ότι διαμορφώνει μια οριστική ή «αληθή» αντίληψη των περιγραφών των συμμετεχόντων. Αντίθετα, τα αποτελέσματα μιας

τέτοιας ανάλυσης αποτελούν αναπόφευκτα «μια συν-κατασκευή μεταξύ του συμμετέχοντα και του αναλυτή με την έννοια [ότι αναδύονται] από την ενασχόληση του αναλυτή με τα δεδομένα, δηλαδή με την περιγραφή του συμμετέχοντα» (Osborn and Smith 1998: 67).

Ευρήματα

Από την ανάλυση προέκυψαν τέσσερα υπερκείμενα θέματα: «αναζήτηση εξήγησης», «σύγκριση του συγκεκριμένου εαυτού με άλλους εαυτούς», «δυσκολία να γίνεις πιστευτή» και «απόσυρση από το κοινωνικό περιβάλλον». Η «αναζήτηση εξήγησης» αναφέρεται στην επιθυμία των συμμετεχουσών να κατανοήσουν και να εξηγήσουν την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν. Η ανάγκη να γνωρίζουν για ποιο λόγο υπέφεραν συνοδευόμενη από την απουσία μιας εύλογης εξήγησης για τον πόνο τους βιώνονταν από τις συμμετέχουσες ως πηγή ματαίωσης και σύγχυσης. Αυτή η αναζήτηση νοήματος διαπερνά τα λεγόμενα των γυναικών και επανεμφανίζεται σε όλο το εύρος των περιγραφών τους, αποτελώντας έτσι μέρος όλων των υπόλοιπων θεμάτων. Η «σύγκριση του συγκεκριμένου εαυτού με άλλους εαυτούς» αποδίδει την τάση των συμμετεχουσών να συγκρίνουν κοινωνικά τον τωρινό τους εαυτό με τον παρελθόντα αλλά και με τον μελλοντικό τους εαυτό καθώς και με άλλους ανθρώπους. Οι συμμετέχουσες έκαναν και δυσμενείς αλλά και ευνοϊκές συγκρίσεις. Μίλούσαν για τις απώλειές τους (στην κινητικότητα, στις δραστηριότητες ή στην κοινωνική ζωή τους κλπ.) αναφερόμενες σε αυτά που μπορούσαν κάποτε να κάνουν (σύγκριση με άλλους). Συνέκριναν όμως τον εαυτό τους και με εκείνους που στάθηκαν ακόμη πιο άτυχοι από αυτές (π.χ., τους ασθενείς σε τελικό στάδιο, τα άτομα με πολύ σοβαρές αναπηρίες) προκειμένου να τονίσουν τα δυνατά τους σημεία. Ωστόσο, αυτές οι συγκρίσεις συχνά βιώνονταν ως αντιπαραγωγικές, καθώς έκαναν τις συμμετέχουσες να ανησυχούν για τη δική τους μελλοντική πρόγνωση. Η αβεβαιότητα και η ασάφεια που συνοδεύει την εμπειρία του πόνου στη μέση καθώς και η σχεδόν μάταιη «αναζήτηση εξήγησης» από τις συμμετέχουσες είχαν αποτέλεσμα οι κοινωνικές συγκρίσεις να τονίζουν περισσότερο την απώλεια και τον θρήνο. Η «δυσκολία να γίνεις πιστευτή» αφορά την ανησυχία των συμμετεχουσών για το κατά πόσο οι άλλοι αντιλαμβάνονταν την κατάσταση της υγείας τους. Οι συμμετέχουσες είχαν επίγνωση του γεγονότος ότι, εφόσον ο χρόνιος πόνος δεν είναι ορατός και δεν συνοδεύεται από μια ξεκάθαρη κλινική διάγνωση, μπορεί να θεωρηθεί «μη πραγματικός» ή προσπονητός. Ως εκ τούτου, οι συμμετέχουσες βίωναν ενοχή και ντροπή σε σχέση με την αναπηρία τους. Ένιωθαν επίσης

πως έπρεπε να δείχνουν ότι πονούν (π.χ., μέσα από την εμφάνιση και τη συμπεριφορά τους) προκειμένου να γίνουν πιστευτές. Η «απόσυρση από το κοινωνικό περιβάλλον» ήταν το επακόλουθο του φόβου απόρριψης και της αμήχανης θέσης των συμμετεχουσών σε κοινωνικές συνθήκες. Μη θέλοντας να θεωρηθούν «βάρους» ή «βαρετές» από την παρέα τους, οι συμμετέχουσες επέλεξαν να αποσυρθούν από την κοινωνική ζωή και να μείνουν στο σπίτι.

Συζήτηση

Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η αδυναμία των συμμετεχουσών να απαλλαγούν από τα συναισθήματα αβεβαιότητας και σύγχυσης οφείλεται εν μέρει στο γεγονός πως είχαν υιοθετήσει ένα αμιγώς ιατρικό μοντέλο που δεν πρόσφερε μια ξεκάθαρη απάντηση για την εμφάνιση του χρόνιου πόνου στη μέση. Θα βοηθούσε τις συμμετέχουσες αν είχαν πρόσβαση σε μια εξήγηση η οποία θα τους επέτρεπε να θέσουν τη βάση για την ανάληψη θεραπευτικής δράσης, να διατηρήσουν μια αίσθηση ελέγχου απέναντι στον πόνο τους και να αποκτήσουν μια αίσθηση δικαίωσης σε σχέση με το πόσο έχουν υποφέρει και επιβαρυνθεί σε επίπεδο λειτουργικότητας. Η χρήση της κοινωνικής σύγκρισης και η συνάρτησή της με μια διάχυτη αίσθηση απώλειας και πένθους δείχνει πως οι συμμετέχουσες, ερχόμενες αντιμέτωπες με τη χρόνια ασθένεια, δεν ανέπτυξαν μια θετική έννοια του εαυτού τους. Αντίθετα, έμειναν προσκολλημένες στον πρότερο, εξιδανικευμένο εαυτό τους και σε όσα είχαν απολέσει λόγω της ασθένειάς τους. Προκειμένου να αποκαταστήσουν αυτή τη βλάβη στην αίσθηση του εαυτού τους θα έπρεπε να μπορούν να τον νοσηματοδοτήσουν στο πλαίσιο της προσωπικής τους ιστορίας. Η αδυναμία των συμμετεχουσών να αποδώσουν νόημα στον πόνο τους τις οδήγησε σε συναισθήματα ενοχής και ντροπής σε σχέση με την επίκληση της ασθένειάς τους και στην υιοθέτηση του ρόλου της ασθενής. Για να τους αναγνωριστεί το γεγονός πως υπέφεραν οι συμμετέχουσες ένιωθαν αναγκασμένες να δείχνουν άρρωστες, εμφανίζοντας σημάδια δυσφορίας και μειωμένης λειτουργικότητας. Επιπλέον, αποσύρονταν από τις κοινωνικές συναναστροφές με άλλους ανθρώπους προκειμένου να αποφύγουν τις παρεξηγήσεις και την απόρριψη. Οι συγγραφείς καταλήγουν στο ότι οι χρόνιοι ασθενείς θα μπορούσαν να ωφεληθούν εάν τα θέματα που προέκυψαν από αυτή τη μελέτη αντιμετωπίζονταν στο πλαίσιο προγραμμάτων διαχείρισης χρόνιου πόνου. Υποστηρίζουν πως οι ασθενείς και τα αγαπημένα τους πρόσωπα θα μπορούσαν να βοηθηθούν «ώστε να κατανοήσουν την ασθένεια με λιγότερο αυτο-ενοχοποιητικούς τρόπους και να έχουν περισσότερα οφέλη μακροπρόθεσμα μέσω καλύτερης προσαρμογής και

υποστήριξης» (Osborn and Smith 1998: 80). Ωστόσο, αναγνωρίζουν ότι η ύπαρξη θεμάτων που σχετίζονται με την ενοχή, την ντροπή και την άρνηση μπορεί να απαιτεί εντατική ψυχοθεραπευτική αντιμετώπιση.

Περιορισμοί της ΕΦΑ

Η ΕΦΑ ασχολείται με τις εμπειρίες και τα νοήματα. Εξετάζει φαινόμενα από την οπτική γωνία εκείνων που τα βιώνουν. Στόχος της είναι να συλλάβει μια εμπειρία και να ξεδιπλώσει το νόημά της. Για τον σκοπό αυτό παρέχει στους ερευνητές ξεκάθαρες και συστηματικές οδηγίες, οι οποίες τους επιτρέπουν να εντοπίσουν και σταδιακά να συγκεράσουν κάποια θέματα. Ιδανικά, με την ολοκλήρωση μιας ανάλυσης θα έχει δημιουργηθεί ένας πίνακας κύριων θεμάτων που συλλαμβάνουν (κάτι από) την ουσία του υπό εξέταση φαινομένου. Η εισαγωγή της ΕΦΑ στον χώρο της ψυχολογίας κατέστησε τη φαινομενολογική μεθοδολογία προσβάσιμη σε όσους δεν είχαν φιλοσοφική εκπαίδευση. Ο Smith και οι συνεργάτες του φρόντισαν να δώσουν λεπτομερείς περιγραφές τόσο της αναλυτικής διεργασίας όσο και των θεωρητικών συνισταμένων που σχετίζονται με την ΕΦΑ (π.χ., Smith et al. 2009), γεγονός που επιτρέπει και σε ερευνητές που δεν γνώριζαν από πριν τη μέθοδο να μπορούν να τη χρησιμοποιήσουν στην έρευνά τους. Όπως και όλες οι άλλες μορφές φαινομενολογικής έρευνας, έχει και αυτή αρκετούς θεωρητικούς και πρακτικούς περιορισμούς. Οι περιορισμοί αυτοί θα συζητηθούν παρακάτω. Αφορούν τον ρόλο της γλώσσας, την καταλληλότητα των περιγραφών και την εξήγηση σε αντιδιαστολή προς την περιγραφή.

Ο ρόλος της γλώσσας

Η φαινομενολογική ανάλυση εξετάζει κείμενα. Οι τεχνικές συλλογής δεδομένων που χρησιμοποιεί περιλαμβάνουν τις ημιδομημένες συνεντεύξεις, τα ημερολόγια και άλλες μορφές αφήγησης, όπως περιγραφές γεγονότων ή καταστάσεων. Η γλώσσα, λοιπόν, είναι το μέσο με το οποίο οι συμμετέχοντες (προσπαθούν να) επικοινωνούν τις εμπειρίες τους στον ερευνητή. Στον βαθμό που η φαινομενολογική ανάλυση ενδιαφέρεται για την ίδια την εμπειρία, η χρήση τέτοιων μεθόδων συλλογής δεδομένων προϋποθέτει πως η γλώσσα παρέχει στους συμμετέχοντες τα απαραίτητα εργαλεία για να συλλάβουν την εμπειρία τους. Με άλλα λόγια, η φαινομενολογική ανάλυση βασίζεται στην αναπαραστατική εγκυρότητα της γλώσσας. Ωστόσο, όπως

θα συζητήσουμε στα Κεφάλαια 10 και 11, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η γλώσσα κατασκευάζει, και δεν περιγράφει απλώς, την πραγματικότητα. Αυτό σημαίνει πως οι λέξεις που επιλέγουμε για να περιγράψουμε μια συγκεκριμένη εμπειρία κατασκευάζουν πάντα μια συγκεκριμένη εκδοχή αυτής της εμπειρίας. Το ίδιο συμβάν μπορεί να περιγραφεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους, κάτι που σημαίνει πως η γλώσσα δεν μπορεί ποτέ απλώς να δώσει έκφραση στην εμπειρία. Αντίθετα, προσθέτει νοήματα που εδράζουν στις ίδιες τις λέξεις και επομένως καθιστά αδύνατη την άμεση πρόσβαση στην εμπειρία κάποιου άλλου. Υπό αυτή την οπτική γωνία, το κείμενο μιας συνέντευξης ή μια ημερολογιακή καταγραφή μάς λένε περισσότερα πράγματα για τον τρόπο με τον οποίο ένα άτομο μιλάει για μια συγκεκριμένη εμπειρία εντός ενός συγκεκριμένου πλαισίου παρά για την εμπειρία αυτή καθαυτή (βλ. Κεφάλαιο 10). Αντίθετα, λοιπόν, είναι πιθανόν η διαθεσιμότητα ενός συγκεκριμένου τρόπου ομιλίας για ένα θέμα να παρέχει ταυτόχρονα τις κατηγορίες της εμπειρίας και, ως εκ τούτου, η γλώσσα να προηγείται και επομένως να διαμορφώνει την εμπειρία (βλ. Κεφάλαιο 11). Με βάση αυτή την οπτική, η γλώσσα δεν συνιστά το μέσο με το οποίο εκφράζουμε κάτι που σκεφτόμαστε ή νιώθουμε. Αντίθετα, η γλώσσα υπαγορεύει τι μπορούμε να σκεφτούμε και να νιώσουμε. Όπως και να 'χει, μπορεί να ασκηθεί κριτική στον τρόπο με τον οποίο μεγάλο μέρος της φαινομενολογικής έρευνας αντιλαμβάνεται τη γλώσσα, καθώς δεν καταπιάνεται επαρκώς με τον ρόλο που διαδραματίζει η γλώσσα στη συγκρότηση της εμπειρίας (για περαιτέρω σχολιασμό αυτού του ζητήματος βλ. επίσης Willig 2007).

Η καταλληλότητα των περιγραφών

Η φαινομενολογία ασχολείται με την υφή της εμπειρίας. Σκοπός της φαινομενολογικής ανάλυσης είναι να εξετάσει την ποιότητα της εμπειρίας και να κατανοήσει καλύτερα πώς είναι να ζεις μια συγκεκριμένη στιγμή ή κατάσταση. Σύμφωνα με την αρχική της διατύπωση, η υπερβατική φαινομενολογία επιχείρησε να θέσει σε αγκύλες την αφηρημένη (επιστημονική, κοινότοπη και συμβατική) γνώση ενός φαινομένου προκειμένου να κατανοήσει καλύτερα την ουσία του φαινομένου όπως αυτό φανερώνεται σε μια συγκεκριμένη εμπειρία. Αν και η ΕΦΑ έχει πιο μετριοπαθείς στόχους, επιχειρεί και αυτή να συλλάβει τις εμπειρίες και τα νοήματα που συνδέονται με ένα φαινόμενο και όχι να καταγράψει τις απόψεις των ανθρώπων για αυτό. Ωστόσο, αν και η φαινομενολογία ως φιλοσοφία λειτουργεί με βάση την ενδοσκόπηση, διεργασία κατά την οποία ο φιλόσοφος εξετάζει τις δικές

του εμπειρίες μέσω του φαινομενολογικού διαλογισμού, η φαινομενολογία ως κοινωνικο-επιστημονική ερευνητική μέθοδος βασίζεται στις περιγραφές της εμπειρίας των συμμετεχόντων. Αυτό το γεγονός εγείρει δύσκολα ερωτήματα. Σε τι βαθμό συγκροτούν κατάλληλο υλικό για φαινομενολογική ανάλυση οι περιγραφές των συμμετεχόντων; Πόσο επιτυχημένα μπορούν οι συμμετέχοντες να επικοινωνήσουν την πλούσια υφή της εμπειρίας τους προς τον ερευνητή; Και πόσοι άνθρωποι είναι ικανοί να χρησιμοποιήσουν τη γλώσσα με τέτοιο τρόπο ώστε να αποδώσουν τις λεπτές αποχρώσεις της σωματικής και συναισθηματικής τους εμπειρίας;

Ο Moustakas (1994: 177), για παράδειγμα, αναφέρει ότι σε μια φαινομενολογική μελέτη με θέμα την εγχείρηση για αορτοστεφανιαία παράκαμψη (bypass) ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να δώσουν «γλαφυρές, ακριβείς και περιεκτικές εικόνες αυτών των εμπειριών και του πώς ήταν για τους ίδιους που τις βίωσαν: Τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις συμπεριφορές τους, καθώς και τις καταστάσεις, τα γεγονότα, τα μέρη και τους ανθρώπους που συνδέονται με την εμπειρία τους». Μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι είναι πολύ δύσκολο οι συμμετέχοντες να δημιουργήσουν τέτοιου είδους περιγραφές, ιδιαίτερα όσοι δεν είναι μαθημένοι να εκφράζουν τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις αντιλήψεις τους με λόγια. Παρόμοια, σε μια φαινομενολογική μελέτη της εμπειρίας των ασθενών από τη φροντίδα τους σε ένα νοσοκομειακό τμήμα επειγόντων περιστατικών (Lemon and Taylor 1997) οι ασθενείς που είχαν υποστεί κρανιοεγκεφαλικές κακώσεις, υπέφεραν από επιληπτικές κρίσεις ή είχαν πάρει ναρκωτικά αποκλείστηκαν από την έρευνα. Αυτό δείχνει ότι οι φαινομενολογικές ερευνητικές μέθοδοι δεν ενδείκνυνται για τη μελέτη της εμπειρίας όσων ίσως δεν είναι σε θέση να εκφράσουν αυτή την εμπειρία με τον εξεζητημένο τρόπο που απαιτεί η μέθοδος. Αυτό το γεγονός περιορίζει τις δυνατότητες εφαρμογής της φαινομενολογικής μεθόδου (βλ. όμως Κεφάλαιο 13 και Παράρτημα 2 για παραδείγματα προσπαθειών αντιμετώπισης αυτού του προβλήματος με τη χρήση οπτικών μεθοδολογιών).

Η εξήγηση σε αντιπαροβολή με την περιγραφή

Η φαινομενολογική έρευνα, συμπεριλαμβανομένης και της ΕΦΑ, εστιάζει την προσοχή της στις αντιλήψεις. Έχει στόχο να κατανοήσει καλύτερα τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνουν και βιώνουν τον κόσμο οι συμμετέχοντες μέσα από τη δική τους οπτική. Σε αυτή την περίπτωση «Σημασία έχει αυτό που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται ως πραγματικότητα» (Kvale 1996b: 52).

Η φαινομενολογική έρευνα ασχολείται με το πώς παρουσιάζεται η πραγματικότητα στους ανθρώπους μέσα από τη συμμετοχή τους σε αυτή εντός συγκεκριμένων πλαισίων και με συγκεκριμένες προθέσεις. Αποφεύγει ισχυρισμούς για τη φύση του ίδιου του κόσμου. Για την ακρίβεια, από μια φαινομενολογική οπτική γωνία δεν έχει νόημα να θεωρούμε «τον κόσμο» και «το άτομο» χωριστές οντότητες. Αντίθετα, το μόνο που υπάρχει είναι η «εμπειρία του κόσμου» βασισμένη στη σχεσιακή ενότητα εαυτού/κόσμου (βλ. επίσης O'Connor and Hallam 2000). Ως αποτέλεσμα, αν και αυτού του είδους η έρευνα είναι σε θέση να παράγει λεπτομερείς και πλούσιες περιγραφές της εμπειρίας των συμμετεχόντων από καταστάσεις και γεγονότα, ωστόσο συνήθως δεν βοηθάει να κατανοήσουμε καλύτερα γιατί λαμβάνουν χώρα αυτές οι εμπειρίες και γιατί μπορεί να υπάρχουν διαφορές μεταξύ των ατομικών φαινομενολογικών αναπαραστάσεων. Δηλαδή, η φαινομενολογική έρευνα περιγράφει και καταγράφει τη βιωμένη εμπειρία των συμμετεχόντων, αλλά δεν επιχειρεί να την εξηγήσει.

Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η αποκλειστική εστίαση στην εμφάνιση των φαινομένων, χωρίς να μας ενδιαφέρει η αιτία ή η προέλευσή τους, περιορίζει την κατανόησή τους. Πολλά από αυτά που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται δεν αποτελούν άμεση αντανάκλαση των συνθηκών που προκαλούν την αντίληψη. Για παράδειγμα, η οπτική αντίληψη των αστεριών στον νυχτερινό ουρανό δεν αντανακλά την ιδανική θέση γεωμετρικής προβολής (βλ. Holzkamp 1983). Το ίδιο ισχύει για την κοινωνική και ψυχολογική αντίληψη και εμπειρία όπως είναι ο πόνος, η αγάπη ή η προκατάληψη. Αν θέλουμε να προχωρήσουμε πέρα από το να μοιραζόμαστε μια εμπειρία με τους συμμετέχοντές μας, προκειμένου να κατανοήσουμε τις εμπειρίες τους αρκετά καλά ώστε να τις εξηγήσουμε, θα πρέπει να έχουμε επίγνωση των συνθηκών που προκάλεσαν αρχικά αυτές τις εμπειρίες. Αυτές οι συνθήκες μπορεί να εδράζονται πολύ μακριά από τον χρόνο και τον τόπο που λαμβάνει χώρα η ίδια η εμπειρία. Μπορεί να τις εντοπίσουμε σε γεγονότα του παρελθόντος, σε ιστορίες ή σε κοινωνικές και υλικές δομές στο πλαίσιο των οποίων ζούμε τη ζωή μας (βλ. επίσης Willig 1999a).

Υπάρχει χώρος για τις γνωστικές διεργασίες στη φαινομενολογία;

O Smith (1996: 263) υποστηρίζει ότι η ΕΦΑ ασχολείται με τις γνωστικές διεργασίες αφού ενδιαφέρεται να κατανοήσει «τι σκέφτεται ή πιστεύει ο συγκεκριμένος ερωτώμενος για το υπό εξέταση θέμα». Θεωρεί πως είναι συμβατή με ένα κοινωνικο-γνωστικό υπόδειγμα εφόσον η ΕΦΑ «Δέχεται

και εξετάζει τις αλυσιδωτές σχέσεις μεταξύ λεκτικών αναφορών, γνωστικών διεργασιών και σωματικής κατάστασης» (Smith et al. 1999: 219). Με άλλα λόγια, η εκδοχή της φαινομενολογικής μεθόδου που υιοθετεί ο Smith προϋποθέτει μια καρτεσιανή αντίληψη για το άτομο ως κάτοχο ενός συνόλου γνωστικών λειτουργιών (ιδέες, πεποιθήσεις, προσδοκίες κλπ.) τις οποίες χρησιμοποιεί για να αποδώσει νόημα στον κόσμο και να δράσει μέσα σε αυτόν.

Υπό αυτή την οπτική, η κατανόηση των γνωστικών διεργασιών που εγγράφονται στον νου ενός ατόμου θα μας επέτρεπε επίσης να κατανοήσουμε τις εμπειρίες και τις πράξεις του. Ωστόσο, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η έμφαση που δίνεται στις γνωστικές διεργασίες δεν είναι στην ουσία συμβατή με πολλές πτυχές της φαινομενολογικής σκέψης. Και αυτό γιατί οι φαινομενολόγοι αμφισβητούν τον διαχωρισμό μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου που δείχνει να προϋποθέτει η γνωστική θεωρία. Στόχος τους είναι να υπερβούν τη διάκριση μεταξύ «του γνώστη» και «του αντικειμένου γνώσης», μεταξύ «ατόμου» και «κόσμου». Η φαινομενολογία ασχολείται με τη μη προτασιακή [non-propositional] γνώση. Με άλλα λόγια, στόχος της είναι να συλλάβει τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται ο κόσμος στο άτομο με μια (αδιαμεσολάβητη) αμεσότητα, συμπεριλαμβάνοντας «αδρά συναισθήματα, χαρές, γεύσεις, διαισθήσεις, διαθέσεις και ιδέες που βρίσκονται στα όρια της συνείδησης» (O'Connor and Hallam 2000: 245). Αυτές οι προγνωστικές πτυχές της εμπειρίας θεωρούνται κεντρικές ακριβώς επειδή είναι άρρητες και χωρίς εστιασμό. Ο Smith κ. συν. (2009: 188) τονίζουν ότι η ΕΦΑ ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για εκείνες τις «εμπειρίες κατά τις οποίες το άτομο καλείται να αναρωτηθεί, να εκτιμήσει, να ανησυχήσει και να προσπαθήσει να κατανοήσει τι ακριβώς συμβαίνει». Πράγματι, μια πρόσφατη ανασκόπηση μελετών ΕΦΑ βρήκε πως η «εμπειρία της ασθένειας» είναι το πιο σύνηθες αντικείμενο αυτών των μελετών (Smith 2011). Επομένως, η έρευνα που βασίζεται στην ΕΦΑ αφορά κατά κύριο λόγο την καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο ερμηνεύουν και νοσηματοδοτούν οι συμμετέχοντες σημαντικές εμπειρίες τους και θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι αυτό το γεγονός έχει ενισχύσει την επικέντρωση στις γνωστικές διεργασίες. Ταυτόχρονα, ο Smith κ. συν. (2009) επιστούν την προσοχή στο γεγονός ότι υπάρχουν διαφορετικά επίπεδα αναστοχασμού, ορισμένα από τα οποία είναι περισσότερο συναισθηματικά προσανατολισμένα από ό,τι άλλα (π.χ., οι «καυτές σκέψεις», βλ. Smith and Eatough 2006), και ότι επομένως θα ήταν χρησιμότερη μια πιο διαφοροποιημένη αντίληψη των γνωστικών διεργασιών. Το νόημα και η χρήση του όρου «γνωστικές διεργασίες» στη φαινομενολογία απαιτεί, λοιπόν, περαιτέρω διερεύνηση.

Τρία επιστημολογικά ερωτήματα

Ολοκληρώνοντας αυτό το κεφάλαιο, ας εξετάσουμε τη θέση που υιοθετεί η ΕΦΑ αναφορικά με τα τρία επιστημολογικά ερωτήματα σχετικά με το είδος γνώσης που παράγει, τις παραδοχές που κάνει για τον κόσμο που μελετάει και τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία.

Τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει η ΕΦΑ;

Η ΕΦΑ έχει στόχο να καταλάβει καλύτερα πώς βλέπουν και πώς βιώνουν τον κόσμο τους οι συμμετέχοντες. Οι ερευνητές της ΕΦΑ, αν και παραδέχονται ότι είναι αδύνατον να αποκτήσουν άμεση, αδιαμεσολάβητη πρόσβαση στον προσωπικό κόσμο ενός άλλου ατόμου, καλούνται εντούτοις να εμπλακούν με τα λεγόμενα και τις περιγραφές των συμμετεχόντων με τρόπο που να τους επιτρέπει μια οπτική από τα μέσα. Σκοπός της ανάλυσης είναι να καταφέρει να διεισδύσει στις σκέψεις και στις πεποιθήσεις ενός άλλου ατόμου σε σχέση με το υπό εξέταση φαινόμενο. Η ΕΦΑ ξεκινάει από την παραδοχή πως οι περιγραφές των ανθρώπων μάς λένε κάτι για τις προσωπικές τους σκέψεις και τα ενδόμυχα συναισθήματά τους, τα οποία με τη σειρά τους εμπλέκονται στις προσωπικές εμπειρίες τους. Στόχος της είναι η παραγωγή γνώσης σχετικά με το τι και το πώς σκέφτονται οι άνθρωποι για το υπό εξέταση φαινόμενο. Σε αυτό το σημείο θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι υιοθετεί μια *ρεαλιστική* προσέγγιση στην παραγωγή γνώσης. Ταυτόχρονα, ωστόσο, η ΕΦΑ αναγνωρίζει ότι ο τρόπος με τον οποίο ένας ερευνητής κατανοεί τις σκέψεις ενός συμμετέχοντα αναπόφευκτα επηρεάζεται από τον τρόπο που ο ίδιος σκέφτεται και από τις δικές του παραδοχές και αντιλήψεις. Ωστόσο, αυτές δεν θεωρούνται «μεροληπτικά εμπόδια» που πρέπει να εξαλειφθούν. Αντίθετα, θεωρούνται απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση της εμπειρίας ενός άλλου ατόμου. Με άλλα λόγια, η κατανόηση προϋποθέτει την ερμηνεία. Σε αυτό το σημείο η ΕΦΑ δέχεται επιρροές από *ερμηνευτικές* εκδοχές της φαινομενολογίας, όπως είναι η φιλοσοφική ερμηνευτική του Gadamer (βλ. Moran 2000: Κεφάλαιο 8). Επομένως, η γνώση που παράγεται από την ΕΦΑ είναι επίσης *αναστοχαστική* εφόσον αναγνωρίζει την εξάρτησή της από τη θέση στην οποία στέκεται ο ίδιος ο ερευνητής.

Τι είδους παραδοχές κάνει η ΕΦΑ για τον κόσμο;

Η ΕΦΑ ασχολείται με το πώς αντιλαμβάνονται τον κόσμο τα άτομα. Ένδιαφέρεται για την υποκειμενική εμπειρία που έχουν οι συμμετέχοντες από τον κόσμο και όχι για την αντικειμενική φύση αυτού του (κοινωνικού ή υλικού) κόσμου. Θεωρεί επίσης πως τα άτομα μπορούν να βιώσουν τις ίδιες «αντικειμενικές» καταστάσεις (π.χ., την πορεία μιας συγκεκριμένης ασθένειας ή ένα κοινωνικό συμβάν) με ριζικά διαφορετικούς τρόπους. Και αυτό γιατί η εμπειρία διαμεσολαβείται από τις σκέψεις και τις πεποιθήσεις, τις προσδοκίες και τις κρίσεις που το άτομο φέρνει σε αυτή. Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι αποδίδουν σημασίες στα συμβάντα, οι οποίες κατόπιν διαμορφώνουν την εμπειρία τους από αυτά τα συμβάντα. Η ΕΦΑ δεν συμμαρτίζεται τη θετικιστική οπτική σύμφωνα με την οποία ο εξωτερικός κόσμος καθορίζει άμεσα τον τρόπο με τον οποίο τον αντιλαμβανόμαστε. Μάλιστα, η ΕΦΑ δεν κάνει κανέναν ισχυρισμό για τον εξωτερικό κόσμο. Δεν ρωτάει αν είναι «αληθείς» ή «ψευδείς» οι περιγραφές των συμμετεχόντων για όσα τους συνέβησαν, ούτε κατά πόσο η αντίληψή τους για τα γεγονότα αντιστοιχεί σε κάποια εξωτερική «πραγματικότητα». Αυτό που έχει σημασία για την ΕΦΑ είναι ο τρόπος με τον οποίο οι συμμετέχοντες *βιώνουν* την κατάσταση ή το συμβάν. Με αυτή την έννοια υιοθετεί μια *σχετικιστική οντολογία*. Ωστόσο, ταυτόχρονα, αναγνωρίζει ότι οι σημασίες που οι συμμετέχοντες αποδίδουν στα συμβάντα αποτελούν προϊόν αλληλεπιδράσεων μεταξύ ατόμων που δρουν στον κοινωνικό κόσμο. Αυτό σημαίνει πως οι ερμηνείες των ατόμων δεν είναι εντελώς ιδιοσυγκρασιακές ούτε και χωρίς περιορισμούς. Αντίθετα, συνδέονται άρρηκτα με κοινωνικές διαδράσεις και διεργασίες στις οποίες συμμετέχουν από κοινού οι κοινωνικοί δράστες. Ως τέτοια, η ΕΦΑ θεμελιώνεται στη βάση μιας οπτικής *συμβολικής αλληλεπίδρασης*.

Πώς αντιλαμβάνεται η ΕΦΑ τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία;

Η ΕΦΑ αναγνωρίζει ότι οι νέες θεωρήσεις που προκύπτουν από την ανάλυση ενός κειμένου αποτελούν αναπόφευκτα προϊόν *ερμηνείας*. Αν και σκοπός της ΕΦΑ είναι να κατανοήσει καλύτερα τον ψυχολογικό κόσμο του συμμετέχοντα, οι ερευνητές παραδέχονται πως μια τέτοια κατανόηση δεν μπορεί να προκύψει παρά μόνο μέσω της ενασχόλησης του ερευνητή με τα λεγόμενα του συμμετέχοντα και συνεπακόλουθα μέσω της ερμηνείας τους από αυτόν.

Αυτό σημαίνει πως ο ερευνητής αναγκαστικά εμπλέκεται στην ανάλυση. Ως εκ τούτου, η ανάλυση είναι ταυτόχρονα και *φαινομενολογική* (δηλαδή, στοχεύει να αναπαραστήσει την άποψη του συμμετέχοντα για τον κόσμο) και *ερμηνευτική* (δηλαδή, εξαρτάται από τις αντιλήψεις και τις θέσεις του ίδιου του ερευνητή). Με αυτή την έννοια απαιτεί από τον ερευνητή να έχει *αναστοχαστική* στάση. Ωστόσο, δεν *θεωρητικοποιεί* την αναστοχαστικότητα. Με άλλα λόγια, αναγνωρίζει τη σημασία της οπτικής του ερευνητή, αλλά δεν μας λέει στην πράξη πώς να εντάξουμε αυτή τη διαπίστωση στην ερευνητική διαδικασία, ούτε μας δείχνει πώς ακριβώς εμπλέκονται οι αντιλήψεις του ίδιου του ερευνητή σε ένα συγκεκριμένο κομμάτι ανάλυσης. Έτσι, αν και η έρευνα που βασίζεται στην ΕΦΑ δεν αξιώνει πως έχει κάποια προνομιακή ή απευθείας πρόσβαση στα νοήματα και στις εμπειρίες των συμμετεχόντων, η ορολογία που χρησιμοποιεί στην παρουσίαση των ευρημάτων της αποπνέει περισσότερο μια αίσθηση ανακάλυψης παρά κατασκευής: Υποτίθεται πως τα θέματα *αναδύονται* και οι κατηγορίες *εντοπίζονται*, και αυτό είναι κάτι που συνάδει περισσότερο με τη μεθοδολογία της θεμελιωμένης θεωρίας παρά με αυτή του κοινωνικού κονστρουξιονισμού (βλ. Πλαίσιο ανάλυσης 8.1).

Συμπέρασμα

Είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι η ΕΦΑ δεν είναι παρά μία από τις εκδοχές της φαινομενολογικής ερευνητικής μεθόδου, μιας μεθόδου που με τη σειρά της αναδύθηκε από μια πλούσια παράδοση φιλοσοφικής σκέψης. Αλλά και η φαινομενολογία ως φιλοσοφία δεν είναι σε καμία περίπτωση ένα ενιαίο σύστημα. Υπάρχουν διάφορα ρεύματα φαινομενολογίας, όπως, για παράδειγμα, η υπαρξιστική, η υπερβατική ή η ερμηνευτική εκδοχή της (βλ. Spinelli 1989· Moran 2000· Schmidt 2006). Καθεμία από αυτές υιοθετεί διαφορετικές παραδοχές σχετικά με ζητήματα όπως ο ρόλος της γλώσσας και της ερμηνείας, η φύση της ύπαρξης και η ανθρώπινη δράση. Ως εκ τούτου, η περιγραφή μιας προσέγγισης ως *φαινομενολογίας* ή *φαινομενολογικής* σημαίνει διαφορετικά πράγματα για διαφορετικούς ανθρώπους. Είναι επομένως σημαντικό να είμαστε συγκεκριμένοι ως προς την εκδοχή της φαινομενολογικής σκέψης στην οποία αναφερόμαστε. Η ΕΦΑ συνιστά έναν μόνο τρόπο με τον οποίο οι φαινομενολογικές ιδέες ενέπνευσαν την ερευνητική πρακτική. Υπάρχουν ωστόσο πολλοί άλλοι τρόποι. Όπως και να 'χει, θα ήθελα καταλήγοντας να επιστήσω την προσοχή σε ό,τι συνενώνει παρά σε ό,τι κατακερματίζει την εμπειρική φαινομενολογική έρευνα. Έχοντας αυτό κατά νου, ο Kvale (1996b: 38-9) μας υπενθυμίζει ότι η υιοθέτηση «μιας

φαινομενολογικής οπτικής σημαίνει μεταξύ άλλων να εστιάζουμε το ενδιαφέρον μας στον βίοκοσμο, να είμαστε ανοιχτοί στις εμπειρίες του υποκειμένου, να δίνουμε προτεραιότητα στην ακριβή περιγραφή, να προσπαθούμε να βάλουμε σε αγκύλες την πρότερη γνώση και να αναζητούμε τα αμετάβλητα, ουσιαστικά νοήματα σε μια περιγραφή».

Διαδραστικές ασκήσεις

1. Επιλέξτε μια καθημερινή δραστηριότητα (π.χ., μια διαδρομή με το λεωφορείο ή ένα γεύμα). Την επόμενη φορά που θα συμμετάσχετε σε αυτή υιοθετήστε μια φαινομενολογική στάση και παρατηρήστε πώς αυτή η στάση αλλάζει την εμπειρία σας από τη δραστηριότητα και αναλογιστείτε τι μπορείτε να μάθετε από αυτή τη στάση για την εμπειρία σας. Θυμηθείτε πως η φαινομενολογική στάση απαιτεί από σας να παραμερίσετε, όσο περισσότερο γίνεται, τη γνώση σας, τις παραδοχές και τις προκαταλήψεις σας (π.χ., μη σκέφτεστε με βάση αυτά που γνωρίζετε για τη θερμιδική αξία του φαγητού που τρώτε ή για το πώς έχει αποκτηθεί και μαγειρευτεί· αντίθετα, εστιάζετε το ενδιαφέρον σας στη γεύση και στην υφή του). Σημαίνει επίσης πως πρέπει να μένετε στο παρόν όσο το δυνατόν περισσότερο και να προσπαθείτε να μην προβάλλετε τον εαυτό σας στο μέλλον (π.χ., μη σκέφτεστε το τέλος της διαδρομής σας με το λεωφορείο και το τι θα κάνετε όταν φτάσετε εκεί). Λάβετε υπόψη σας πως η υιοθέτηση μιας φαινομενολογικής στάσης μπορεί να μετατρέψει την εμπειρία μιας καθημερινής δραστηριότητάς σας από απλή ρουτίνα χωρίς ιδιαίτερη σημασία σε κάτι ανησυχητικό και δυνητικά ενοχλητικό.
2. Επιλέξτε μια εμπειρία που είχατε πρόσφατα (π.χ., μια ευχάριστη βραδινή έξοδο με κάποιο φίλο ή μια απογοητευτική θεατρική παράσταση). Περιγράψτε την εμπειρία φαινομενολογικά. Μπορείτε να το κάνετε αυτό είτε γραπτά είτε ηχογραφώντας και κατόπιν μετεγγράφοντας μια προφορική περιγραφή της εμπειρίας σας. Θυμηθείτε πως μια φαινομενολογική περιγραφή θα πρέπει να παραμένει κοντά στην ποιότητα και στην υφή της εμπειρίας. Αυτό σημαίνει πως θα πρέπει να εστιάζετε στο τι συνέβαινε μέσα σας ενώ βίωνατε αυτή την εμπειρία και όχι στο τι ξέρετε για αυτή (π.χ., αν οι δύο

ώρες στο θέατρο σας φάνηκαν μια αιωνιότητα τότε, φαινομενολογικά, αυτό έχει σημασία). Αφού δώσετε την περιγραφή, διαβάστε και ξαναδιαβάστε τη γραμμή προς γραμμή. Αναρωτηθείτε τι είναι αυτό που κάνει την εμπειρία να είναι αυτή που είναι. Ποια είναι η ουσία της (π.χ., ποια είναι η ουσία της βαριεστημάρας στο θέατρο); Ποια χαρακτηριστικά της εμπειρίας πρέπει να είναι παρόντα προκειμένου να την κάνουν να είναι αυτό που είναι (π.χ., τι είναι αυτό που κάνει τον χρόνο που περάσατε με τον φίλο σας ευχάριστο – είναι το φαγητό που φάγατε, το κρασί που ήπιατε, ο τρόπος που κοιταχτήκατε); Ποια από αυτά τα χαρακτηριστικά δεν ισχύουν;

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Eatough, V. and Smith, J.A. (2008) Interpretative phenomenological analysis, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Langdrige, D. (2007) *Phenomenological Psychology: Theory, Research and Method*. London: Pearson Prentice Hall.
- Larkin, M., Watts, S. and Clifton, E. (2006) Giving voice and making sense in interpretative phenomenological analysis, *Qualitative Research in Psychology*, 3: 102-20.
- Osborn, M. and Smith J.A. (1998) The personal experience of chronic benign lower back pain: an interpretation phenomenological analysis, *British Journal of Health Psychology*, 3: 65-83.
- Smith, J. and Willig, C. (2012) A conversation with Professor Jonathan Smith, in C. Willig, *Qualitative Interpretation and Analysis in Psychology*, Appendix 3. Maidenhead: Open University Press.
- Smith, J.A., Jarman, M. and Osborn, M. (1999) Doing interpretative phenomenological analysis, in M. Murray and K. Chamberlain (eds) *Qualitative Health Psychology: Theories and Methods*, London: Sage.
- Smith, J.A., Flowers, P. and Larkin, M. (2009) *Interpretative Phenomenological Analysis: Theory, Method and Research*. London: Sage.

Πλαίσιο ανάπτυξης 8.1

Τι νέο υπάρχει; Η σχέση μεταξύ ΕΦΑ και θεμελιωμένης θεωρίας

Η ΕΦΑ είναι μια σχετικά πρόσφατη και εξελισσόμενη προσέγγιση στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας στον χώρο της ψυχολογίας. Η ΕΦΑ χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο ως ποιοτική μέθοδος, ιδιαίτερα στην έρευνα στον τομέα της ψυχολογίας υγείας (βλ. Smith et al. 1999· Smith 2011) και πιο πρόσφατα στη συμβουλευτική και στην κλινική ψυχολογία.

Η ΕΦΑ και η θεμελιωμένη θεωρία (στη συντομευμένη εκδοχή της) μοιράζονται πολλά χαρακτηριστικά. Και οι δύο έχουν στόχο να δημιουργήσουν κάτι σαν γνωστικό χάρτη ο οποίος να αναπαριστά τον τρόπο που βλέπει τον κόσμο ένα άτομο ή μια ομάδα. Και οι δύο προχωρούν μέσα από μια συστηματική επεξεργασία ενός κειμένου προκειμένου να εντοπίσουν θέματα ή κατηγορίες τα οποία με τη σειρά τους συγκεράζονται προοδευτικά έως ότου δημιουργηθούν μονάδες υψηλότερης τάξης (βασικές κατηγορίες, κύρια θέματα) που συλλαμβάνουν την ουσία ή τη φύση του υπό εξέταση φαινομένου. Και οι δύο ξεκινούν με ατομικές περιπτώσεις, οι οποίες στην πορεία συγκεράζονται προκειμένου να προκύψει μια σύνθετη εικόνα που να μπορεί να μας αποκαλύψει περισσότερα πράγματα για το φαινόμενο από ό,τι θα μπορούσε οποιαδήποτε ατομική περίπτωση. Τέλος, και οι δύο μέθοδοι χρησιμοποιούν την κατηγοριοποίηση με σκοπό τη συστηματική αναγωγή των δεδομένων, με την ελπίδα πως αυτή θα μας οδηγήσει σε ένα είδος γενικής κατανόησης ή αποκάλυψης της θεμελιώδους διαδικασίας (θεμελιωμένη θεωρία) ή της ουσίας (ΕΦΑ) που χαρακτηρίζει το υπό εξέταση φαινόμενο.

Ο ίδιος ο Smith έχει επανειλημμένα αναγνωρίσει τη συγγένεια μεταξύ ΕΦΑ και θεμελιωμένης θεωρίας. Για παράδειγμα, στα κείμενά του για την ΕΦΑ συστήνει τη χρήση αναλυτικών τεχνικών «που συνήθως συνδέονται με τη θεμελιωμένη θεωρία» (Smith 1999: 232· βλ. επίσης Smith 1997: 193) και παραπέμπει τους αναγνώστες για οδηγίες στη βιβλιογραφία της θεμελιωμένης θεωρίας επειδή και αυτή «υιοθετεί σε μεγάλο βαθμό μια παρόμοια οπτική» (Smith 1995b: 18). Επιπλέον, η ΕΦΑ μοιράζεται μεγάλο μέρος της αναλυτικής ορολογίας της

με τη θεμελιωμένη θεωρία: Μιλάει για *θέματα* και *κατηγορίες* που *αναδύονται* μέσα από την ανάλυση και δουλεύει με έννοιες όπως ο *κορσμός*, η *ανάλυση αρνητικής περίπτωσης*, η *αναλυτική επαγωγή* και η *τήρηση σημειώσεων*. Όπως και η θεμελιωμένη θεωρία, η ΕΦΑ θεωρείται μια *κυκλική διεργασία* η οποία απαιτεί *συνεχή σύγκριση* των δεδομένων και των κωδικών τους, κάτι που οδηγεί σε μια συνεχή διαδικασία απόδοσης και επαναπόδοσης δεδομένων σε αναδύμενες κατηγορίες.

Τι είναι επομένως αυτό που προσφέρει η ΕΦΑ στον ερευνητή και που η θεμελιωμένη θεωρία δεν μπορεί να κάνει; Γιατί θα πρέπει οι ψυχολόγοι να επιλέξουν τη χρήση της ΕΦΑ όταν έχουν ταυτόχρονα πρόσβαση στη θεμελιωμένη θεωρία, η οποία, σημειωτέον, είναι μια πιο καθιερωμένη και πιο γνωστή ποιοτική μέθοδος; Υπάρχουν δύο πιθανές απαντήσεις σε αυτό το ερώτημα. Πρώτον, ενώ η θεμελιωμένη θεωρία αναπτύχθηκε προκειμένου να επιτρέψει στους ερευνητές να μελετήσουν βασικές κοινωνικές διαδικασίες, η ΕΦΑ δημιουργήθηκε με σκοπό να καταστήσει δυνατή μια διεισδυτική ματιά στον προσωπικό ψυχολογικό κόσμο των συμμετεχόντων. Με άλλα λόγια, η ΕΦΑ αποτελεί ειδικά μια μέθοδο ψυχολογικής έρευνας. Αν και πιο πρόσφατα η θεμελιωμένη θεωρία έχει χρησιμοποιηθεί για να αποδοθούν με συστηματικό τρόπο οι αναπαραστάσεις των εμπειριών των συμμετεχόντων (ιδιαίτερα η σύντομη εκδοχή της, βλ. Κεφάλαιο 7), θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι είναι πιο κατάλληλη για την εξέταση ερευνητικών ερωτημάτων κοινωνιολογικού τύπου. Αυτό συμβαίνει γιατί η θεμελιωμένη θεωρία στοχεύει στην αναγνώριση και στην ερμηνεία κοινωνικών διεργασιών στο πλαίσιό τους οι οποίες εξηγούν την εμφάνιση φαινομένων. Αντίθετα, η ΕΦΑ ενδιαφέρεται να κατανοήσει καλύτερα την ποιότητα και την υφή των ατομικών εμπειριών. Αυτό σημαίνει πως ενδιαφέρεται για *τη φύση ή την ουσία των φαινομένων*. Ο Smith κ. συν. (2009: 202) εξηγούν πως ενώ και η θεμελιωμένη θεωρία και η ΕΦΑ υιοθετούν μια επαγωγική προσέγγιση στη δημιουργία γνώσης, «Μια μελέτη με βάση την ΕΦΑ είναι δυνατόν να παρέχει μια πιο λεπτομερή και πολύπλοκη ανάλυση της βιωμένης εμπειρίας μιας μικρής ομάδας συμμετεχόντων» ενώ «μια μελέτη θεμελιωμένης θεωρίας πάνω στο ίδιο ευρύ θέμα είναι πιθανόν να στοχεύει σε ένα πιο εννοιολογικό επίπεδο εξήγησης». Έτσι, για παράδειγμα, ένας ερευνητής που ενδιαφέρεται για το φαινόμενο του «θυμού» θα μπορούσε να επιλέξει να μελετήσει το θέμα ρωτώντας «Ποια είναι τα κύρια βιοματικά χαρακτηριστικά του θυμού;»

και να χρησιμοποιήσει την ΕΦΑ για να εξετάσει αυτό το ερευνητικό ερώτημα. Εναλλακτικά, θα μπορούσε να ρωτήσει «Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι διαχειρίζονται τον θυμό τους;» και εδώ θα ταίριαζε μια προσέγγιση θεμελιωμένης θεωρίας (Smith et al. 2009: 45). Έτσι, παρόλο που και η ΕΦΑ και η μεθοδολογία θεμελιωμένης θεωρίας μοιράζονται κάποια σημαντικά χαρακτηριστικά, οδηγούν σε διαφορετικά ερευνητικά ερωτήματα και γεννούν διαφορετικού είδους θεωρήσεις.

Ο δεύτερος λόγος για τον οποίο οι ψυχολόγοι ερευνητές μπορεί να προτιμήσουν να χρησιμοποιήσουν την ΕΦΑ είναι το ότι η θεμελιωμένη θεωρία συνδέεται σήμερα με τόσες διαμάχες και αμφιλεγόμενα σημεία, ώστε η εφαρμογή της θεωρείται μια δύσκολη πρόκληση. Υπάρχουν σήμερα αρκετές παραλλαγές της θεμελιωμένης θεωρίας (π.χ., η πλήρης ή η σύντομη, του Strauss ή του Glaser, η ρεαλιστική ή η κοινωνικοκονστρουξιοπιστική) οι οποίες προτείνουν διαφορετικές κατευθύνσεις για την έρευνα της θεμελιωμένης θεωρίας. Ο ερευνητής θα πρέπει να εμπλακεί σε αυτές τις διαμάχες πριν μπορέσει να επιλέξει την εκδοχή της θεμελιωμένης θεωρίας που ταιριάζει περισσότερο στο ερευνητικό του ερώτημα. Αντίθετα, η ΕΦΑ είναι μια νέα και αναπτυσσόμενη μέθοδος που αφήνει στον ερευνητή που θα τη χρησιμοποιήσει περισσότερο χώρο για δημιουργικότητα και ελευθερία στον τρόπο διερεύνησης. Ωστόσο, οι ερευνητές δεν θα πρέπει ποτέ να επιλέγουν μια μέθοδο απλά και μόνο επειδή είναι πιο προσβάσιμη. Η επιλεγόμενη μέθοδος θα πρέπει να είναι κατάλληλη για το ερευνητικό ερώτημα. Αν στο ερευνητικό ερώτημα ταιριάζει η θεμελιωμένη θεωρία, τότε ο ερευνητής θα πρέπει να το πάρει απόφαση και να εξοικειωθεί με τη βιβλιογραφία σχετικά με τις διάφορες παραλλαγές της θεωρίας.

Διαδικτυακό Κέντρο Μάθησης

Αφού διαβάσετε το κεφάλαιο, συνδεθείτε με τον δικτυακό τόπο του Διαδικτυακού Κέντρου Μάθησης στη διεύθυνση www.openup.co.uk/willig <<http://www.openup.co.uk/willig>> για να βρείτε πηγές για τη μελέτη σας, όπως ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών ανά κεφάλαιο, θέματα εργασιών και γλωσσάρι για κάθε κεφάλαιο.

Μαθησιακοί στόχοι

Διαβάζοντας αυτό το κεφάλαιο θα αποκτήσετε μια εικόνα για:

- Τα βασικά χαρακτηριστικά της έρευνας μελέτης περίπτωσης
- Τους σκοπούς και τους στόχους της
- Τους διαφορετικούς τρόπους σχεδιασμού μιας μελέτης περίπτωσης
- Τις μεθοδολογικές διαδικασίες που σχετίζονται με την έρευνα μελέτης περίπτωσης, συμπεριλαμβανομένων των τεχνικών συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων και των τρόπων παρουσίασης των ευρημάτων
- Τον ρόλο της θεωρίας στην έρευνα μελέτης περίπτωσης
- Τις πρόσφατες εξελίξεις που αφορούν τη φαινομενολογική και ψυχολογική έρευνα μελέτης περίπτωσης
- Τους περιορισμούς στην έρευνα μελέτης περίπτωσης

Επιπλέον, θα είστε σε θέση:

- Να κατατάξετε επιστημολογικά την έρευνα μελέτης περίπτωσης και να κατανοήσετε (1) τι είδους γνώση επιχειρεί να παράγει, (2) ποιες είναι οι παραδοχές της για τον κόσμο και (3) πώς αντιλαμβάνεται τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία
-

Η μελέτη περίπτωσης δεν συνιστά από μόνη της ερευνητική μέθοδο. Αντιθέτως, αποτελεί μια προσέγγιση για τη μελέτη ξεχωριστών περιπτώσεων, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει ευρύ φάσμα μεθόδων για τη συλλογή και την ανάλυση δεδομένων. Επομένως, η μελέτη περίπτωσης δεν χαρακτηρίζεται από τις μεθόδους που χρησιμοποιεί για τη συλλογή και ανάλυση

των δεδομένων, αλλά από την εστίασή της σε μια συγκεκριμένη μονάδα ανάλυσης: την *περίπτωση*. Η περίπτωση μπορεί να είναι ένας οργανισμός, μια πόλη, μια ομάδα ανθρώπων, μια κοινότητα, ένας ασθενής, ένα σχολείο, μια παρέμβαση, ακόμη και ένα έθνος-κράτος ή μια αυτοκρατορία. Μπορεί επίσης να είναι μια κατάσταση, ένα συμβάν ή μια εμπειρία. Ο Bromley (1986: 8) περιγράφει τις περιπτώσεις ως «φυσικές εκδηλώσεις φαινομένων με όρια που μπορούν να καθοριστούν». Οι μελέτες περίπτωσης περιλαμβάνουν μια σε βάθος, εντατική και εξαιρετικά εστιασμένη διερεύνηση μιας τέτοιας εκδήλωσης και έχουν μια μακρά και πολυποικίλη ιστορία. Κατά καιρούς έχουν χρησιμοποιηθεί σε πολλά και διαφορετικά επιστημονικά πεδία, όπως είναι η κοινωνιολογία, η πολιτική θεωρία, η ιστορία, η κοινωνική ανθρωπολογία, η εκπαίδευση και η ψυχανάλυση, μπορούν δε να χρησιμοποιούν και ποιοτικές και ποσοτικές μεθόδους έρευνας. Ωστόσο, παρά την τόση διαφοροποίηση, θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε κάποια σημαντικά χαρακτηριστικά της έρευνας μελέτης περίπτωσης:

1. *Ιδιογραφική οπτική*. Οι ερευνητές, δηλαδή, ασχολούνται με το επιμέρους και όχι με το γενικό. Στόχος τους είναι να κατανοήσουν μια ξεχωριστή περίπτωση στην ιδιαιτερότητά της. Η οπτική αυτή μπορεί να αντιπαρατεθεί στη νομοθετική προσέγγιση, η οποία στοχεύει στον προσδιορισμό των γενικών νόμων της ανθρώπινης συμπεριφοράς, υπολογίζοντας έναν μέσο όρο των διαφορετικών ατομικών παραλλαγών (για μια λεπτομερέστερη συζήτηση της ιδιογραφικής προσέγγισης βλ. Smith et al. 1995).
2. *Εμφαση στα δεδομένα του πλαισίου*. Η έρευνα μελέτης περίπτωσης υιοθετεί μια ολιστική προσέγγιση καθώς εξετάζει την περίπτωση στο πλαίσιο της. Αυτό σημαίνει πως ο ερευνητής στρέφει την προσοχή του στους τρόπους με τους οποίους οι διάφορες διαστάσεις μιας περίπτωσης σχετίζονται ή αλληλεπιδρούν με το περιβάλλον. Έτσι, ενώ η προσοχή της μελέτης εστιάζεται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, αυτές δεν εξετάζονται μεμονωμένα (για μια συζήτηση του ρόλου που διαδραματίζει το «οικολογικό πλαίσιο» στις ψυχολογικές μελέτες περίπτωσης βλ. Bromley 1986: 25).
3. *Τριγωνοποίηση*. Οι μελέτες περίπτωσης συγκεντρώνουν πληροφορίες από διαφορετικές πηγές με στόχο τη βαθύτερη κατανόηση του φαινομένου που μελετάται. Η διαδικασία αυτή μπορεί να περιλαμβάνει τη χρήση διάφορων τεχνικών συλλογής και ανάλυσης δεδομένων στο πλαίσιο μίας μόνο μελέτης περίπτωσης. Η τριγωνοποίηση εμπλουτί-

ζει την έρευνα μελέτης περίπτωσης γιατί επιτρέπει στον ερευνητή να προσεγγίσει την περίπτωση από πολλές διαφορετικές οπτικές, κάτι που με τη σειρά του διευκολύνει την εκτίμηση των διαφορετικών διαστάσεων της περίπτωσης καθώς και την ενσωμάτωσή της στα διάφορα πλαίσια (κοινωνικό, φυσικό, συμβολικό, ψυχολογικό).

4. *Το στοιχείο του χρόνου.* Στις μελέτες περίπτωσης διερευνώνται κάποια συμβάντα σε ένα χρονικό διάστημα. Σύμφωνα με τον Yin (1994: 16), «[Η] διακρίβωση του πώς και του γιατί μιας σύνθετης ανθρώπινης κατάστασης είναι ένα κλασικό παράδειγμα χρήσης των μελετών περίπτωσης». Οι μελέτες περίπτωσης ασχολούνται με διεργασίες που λαμβάνουν χώρα μέσα στον χρόνο. Αυτό σημαίνει ότι η εστίαση στην αλλαγή και στην ανάπτυξη είναι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό των μελετών περίπτωσης.
5. *Η σύνδεση με τη θεωρία.* Οι μελέτες περίπτωσης διευκολύνουν την παραγωγή θεωρίας. Η λεπτομερής διερεύνηση μιας συγκεκριμένης περίπτωσης μπορεί να οδηγήσει σε κάποιες οπτικές για τις κοινωνικές και ψυχολογικές διεργασίες, από τις οποίες στη συνέχεια μπορεί να προκύψουν κάποιες θεωρητικές διατυπώσεις και υποθέσεις. Οι ψυχαναλυτικές μελέτες περίπτωσης του Freud αποτελούν κλασικό παράδειγμα της σχέσης ανάμεσα στις μελέτες περίπτωσης και στην ανάπτυξη μιας θεωρίας. Ο Hamel (1993: 29), δε, ισχυρίζεται ότι «[Ο]λες οι θεωρίες βασίζονται αρχικά σε μια συγκεκριμένη περίπτωση ή ένα συγκεκριμένο αντικείμενο». Επιπλέον, οι μελέτες περίπτωσης μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να ελέγξουμε θεωρίες που ήδη υπάρχουν ή για να διασαφηνίσουμε ή να διευρύνουμε αυτές τις θεωρίες, εξετάζοντας, για παράδειγμα, κάποιες αποκλίνουσες ή ακραίες περιπτώσεις.

Στο κεφάλαιο αυτό επικεντρώνω την προσοχή μου στις μελέτες περίπτωσης που αφορούν ψυχολογικά φαινόμενα και χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθοδολογίες έρευνας για τη διερεύνηση αυτών των φαινομένων. Για τους σκοπούς αυτού του κεφαλαίου υιοθετώ τον ορισμό της «μελέτης περίπτωσης» που έχει διατυπώσει ο Bromley (1986: ix), σύμφωνα με τον οποίο: «[Γ]ια τους ψυχολόγους αφορά τη μελέτη ενός ξεχωριστού ατόμου, συνήθως σε μια προβληματική κατάσταση, στη διάρκεια μιας σχετικά μικρής χρονικής περιόδου».

Στο υπόλοιπο κεφάλαιο παρουσιάζω μια ανασκόπηση διάφορων ποιοτικών μεθοδολογιών έρευνας που είναι συμβατές με την έρευνα μελέτης περίπτωσης. Στη συνέχεια ακολουθεί μια συζήτηση για τους διαφορετικούς

τρόπους σχεδιασμού μιας μελέτης περίπτωσης που έχει στη διάθεσή του ο ερευνητής ποιοτικής μεθοδολογίας. Αυτοί περιλαμβάνουν τα εξής ζεύγη μελετών περίπτωσης: *εγγενείς* [*intrinsic*] ή *συντελεστικές* [*instrumental*], *μεμονωμένες* [*single*] ή *πολλαπλές* [*multiple*] και *περιγραφικές* [*descriptive*] ή *εξηγητικές* [*explanatory*] μελέτες περίπτωσης. Κατόπιν, αναλύω ζητήματα διαδικασιών που συνδέονται με την έρευνα μελέτης περίπτωσης, όπως την επιλογή των περιπτώσεων, την επιλογή των μεθόδων για τη συλλογή και την ανάλυση δεδομένων, τον ρόλο της θεωρίας, τη συγγραφή της έρευνας και τη δεοντολογία. Ως παράδειγμα έρευνας μελέτης περίπτωσης από τον χώρο της ψυχολογίας χρησιμοποιείται η μελέτη περίπτωσης του Ulric Neisser (1981) για τη «Μνήμη του John Dean». Στη συνέχεια παρουσιάζονται εν συντομία οι πρόσφατες εξελίξεις στην έρευνα μελέτης περίπτωσης. Τέλος, μετά από μια συζήτηση για τους περιορισμούς της μελέτης περίπτωσης ως ερευνητικής προσέγγισης στην ψυχολογία, το κεφάλαιο κλείνει με την εξέταση των τριών επιστημολογικών ερωτημάτων σε σχέση με τις μελέτες περίπτωσης.

Οι ερευνητικές μέθοδοι για τη μελέτη περίπτωσης στην ψυχολογία

Εφόσον η μελέτη περίπτωσης δεν είναι από μόνη της ερευνητική μέθοδος, οι ερευνητές καλούνται να επιλέξουν μεθόδους συλλογής και ανάλυσης δεδομένων ώστε να δημιουργηθεί υλικό κατάλληλο για τις μελέτες περίπτωσης. Στην έρευνα μελέτης περίπτωσης χρησιμοποιούνται πολλές μέθοδοι. Κάποιες από αυτές είναι γνωστές τεχνικές της ποιοτικής μεθοδολογίας, όπως οι *ημιδομημένες συνεντεύξεις*, η *συμμετοχική παρατήρηση* και τα *ημερολόγια*, οι οποίες συζητούνται εκτενώς στο Κεφάλαιο 3. Δεδομένα για τις μελέτες περίπτωσης μπορούν επίσης να προέλθουν από *προσωπικά έγγραφα* (π.χ., επιστολές, σημειώσεις, φωτογραφίες) ή *επίσημα έγγραφα* (π.χ., σημειώσεις περιπτώσεων, κλινικές σημειώσεις, αναφορές αξιολόγησης). Τα δεδομένα μπορούν να αναλυθούν με διάφορους τρόπους, π.χ., με τη θεμελιωμένη θεωρία (Κεφάλαιο 7) και την ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση (ΕΦΑ) (βλ. Κεφάλαιο 8). Εναλλακτικά, θα μπορούσαν επίσης να χρησιμοποιηθούν διάφορες μορφές ερμηνείας κειμένων, όπως η *θεματική κωδικοποίηση* και η *συνολική ανάλυση* (για μια λεπτομερή παρουσίαση αυτών των τεχνικών βλ. Flick 1998). Επιπρόσθετα, ο Smith (1993) θεωρεί κατάλληλες τεχνικές ανάλυσης για την έρευνα μελέτης περίπτωσης δύο

ακόμη μεθόδους, το τεστ των είκοσι δηλώσεων και τα πλέγματα ρεπερτορίου. Ωστόσο, παρόλο που αυτές οι μέθοδοι μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως ποιοτικές, δεν συνιστούν αυτό που ονομάσαμε μεθοδολογία του «μεγάλου Π» (βλ. Κεφάλαιο 1). Ο λόγος είναι πως βασίζονται σε προκαθορισμένες κατηγορίες οι οποίες στη συνέχεια αποκτούν περιεχόμενο κατάλληλο για τη συγκεκριμένη περίπτωση που μελετάται. Ωστόσο, είναι ιδιογραφικές, αφού εστιάζουν στη συγκεκριμένη περίπτωση χωρίς αναφορά σε μια ομάδα σύγκρισης. Ας εξετάσουμε τώρα συνοπτικά το τεστ των είκοσι δηλώσεων και τα πλέγματα ρεπερτορίου.

Το τεστ των είκοσι δηλώσεων

Στο τεστ των είκοσι δηλώσεων (Gordon 1968) ο συμμετέχων καλείται να δώσει 20 απαντήσεις στο ερώτημα «Ποιος/α ή τι είσαι;». Κάθε απάντηση ξεκινά με τη λέξη «Είμαι...». Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων μπορούν να εξεταστούν με όρους περιεχομένου (π.χ., τα είδη των κατηγοριών που χρησιμοποιούνται) ή ακολουθίας (π.χ., οι πλευρές του εαυτού που αναφέρονται πρώτες/τελευταίες κλπ.). Επιπλέον, το τεστ μπορεί να επαναληφθεί αργότερα, ώστε να εντοπιστούν τυχόν αλλαγές στην αυτοαντίληψη.

Πλέγματα ρεπερτορίου

Το πλέγμα ρεπερτορίου (Kelly 1955) έχει σχεδιαστεί με στόχο να εκμαιεύσει από τον συμμετέχοντα τις κατασκευές που χρησιμοποιεί για να κατανοήσει τον κοινωνικό κόσμο. Για τον σκοπό αυτό ο συμμετέχων καλείται να δημιουργήσει περίπου 10 στοιχεία (π.χ., ρόλοι για τον εαυτό του ή τους άλλους, δραστηριότητες, σταδιοδρομίες) που στη συνέχεια συγκρίνονται μεταξύ τους. Για παράδειγμα, εάν τα στοιχεία είναι ο «εαυτός ως φίλος», ο «εαυτός ως εραστής», ο «εαυτός ως γονιός», ο «εαυτός ως εργαζόμενος» κλπ., ο συμμετέχων θα κληθεί να σχολιάσει εάν δύο από αυτά τα στοιχεία παρουσιάζουν ομοιότητες και πώς διαφέρουν από κάποιο τρίτο στοιχείο (π.χ., «ο εαυτός ως φίλος» και «ο εαυτός ως εραστής» μπορούν να περιγραφούν με όρους «θέρμης» και να έρθουν σε αντιπαράβολή με τον «εαυτό ως εργαζόμενο» που μπορεί να περιγραφεί με όρους «αποδοτικότητας»). Κάθε σύγκριση δημιουργεί μια κατασκευή – δηλαδή, τους όρους αναφοράς που χρησιμοποιεί το άτομο για να σκεφτεί για τους δικούς του

κοινωνικούς ρόλους. Αυτή η διαδικασία σύγκρισης συνεχίζεται μέχρις ότου ο συμμετέχων να μην μπορεί πλέον να δημιουργήσει νέες κατασκευές. Τέλος, ο συμμετέχων βαθμολογεί κάθε στοιχείο σε σχέση με κάθε κατασκευή (π.χ., ο «εαυτός ως φίλος» και ο «εαυτός ως εραστής» είναι «θερμός» αλλά όχι «αποδοτικός», ο «εαυτός ως γονέας» είναι «θερμός» και «αποδοτικός» και ο «εαυτός ως εργαζόμενος» είναι «μη θερμός» αλλά «αποδοτικός» και ούτω καθεξής). Μόλις συμπληρωθεί το πλέγμα μάς παρέχει μια οπτική αναπαράσταση των μοτίβων και των συσχετίσεων μεταξύ στοιχείων και κατασκευών. Με τη σειρά της αυτή η παρουσίαση μας προσφέρει μια εικόνα για τους τρόπους με τους οποίους οι συμμετέχοντες ερμηνεύουν τα προσωπικά νοήματα για να κατανοήσουν τον κοινωνικό κόσμο. (Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο χρήσης των πλεγμάτων ρεπερτορίου βλ. Bannister and Fransella 1986· Banister et al. 1994: Κεφάλαιο 5· Smith 1995a.)

Τρόποι σχεδιασμού της έρευνας μελέτης περίπτωσης

Οι μεμονωμένες περιπτώσεις μπορούν να γίνουν αντικείμενο μελέτης για πολλούς λόγους. Ο ερευνητής μπορεί να θέλει να εστιάσει σε μια συγκεκριμένη περίπτωση είτε γιατί είναι ενδιαφέρουσα από μόνη της είτε γιατί θεωρεί πως είναι αντιπροσωπευτική ενός είδους κατάστασης. Μπορεί να θέλει να διερευνήσει μια συγκεκριμένη περίπτωση σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο βάθος ή μπορεί να θέλει να συγκρίνει διάφορες περιπτώσεις μεταξύ τους ώστε να φτάσει σε μια πιο συνολική κατανόηση ενός φαινομένου. Η εξέταση της περίπτωσης από τον ερευνητή μπορεί να έχει καθαρά διερευνητικό χαρακτήρα ή να χρησιμοποιείται ως βάση για να ελεγχθεί μια προϋπάρχουσα θεωρία. Επιπλέον, μπορεί να είναι κυρίως περιγραφική ή μπορεί να στοχεύει στην παραγωγή εξηγήσεων για διάφορες περιπτώσεις. Το ερευνητικό σχέδιο της έρευνας μελέτης περίπτωσης δεν έχει πάντα την ίδια μορφή: Ο ερευνητής μπορεί να θέλει να απαντήσει σε διαφορετικά είδη ερωτημάτων σε σχέση με την περίπτωση που μελετά. Έτσι, οι μελέτες περίπτωσης μπορεί να είναι *εγγενείς* ή *συντελεστικές*, *μεμονωμένες* ή *πολλαπλές* και *περιγραφικές* ή *εξηγητικές*. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Chamberlain κ. συν. (2004), οι έρευνες μελέτης περίπτωσης μπορεί επίσης να βασίζονται σε μια *νατουραλιστική* ή σε μια *πραγματιστική* προσέγγιση. Ας εξετάσουμε καθεμία από αυτές τις κατηγορίες χωριστά.

Εγγενείς ή συντελεστικές μελέτες περίπτωσης

Οι *εγγενείς μελέτες περίπτωσης* δεν αντιπροσωπεύουν τίποτα άλλο παρά μόνο τον εαυτό τους. Οι περιπτώσεις αυτής της κατηγορίας επιλέγονται γιατί είναι ενδιαφέρουσες από μόνες τους. Ο ερευνητής επιθυμεί να μάθει περισσότερα για αυτές τις περιπτώσεις συγκεκριμένα και όχι στο πλαίσιο ενός γενικότερου προβλήματος ή φαινομένου. Οι περιπτώσεις στις εγγενείς μελέτες περίπτωσης μπορεί να θεωρηθούν προκαθορισμένες με την έννοια ότι το εγγενές αυτό ενδιαφέρον προϋπάρχει της έρευνας. Για παράδειγμα, οι ασθενείς με σπάνιες ασθένειες ή οι πελάτες με ασυνήθιστα προβλήματα θα αποτελούσαν κατάλληλες περιπτώσεις αυτής της κατηγορίας. Αντίθετα, στις *συντελεστικές μελέτες περίπτωσης* οι περιπτώσεις συνιστούν παραδείγματα ενός ευρύτερου φαινομένου και επιλέγονται προκειμένου να δώσουν στον ερευνητή την ευκαιρία να μελετήσει αυτό το φαινόμενο. Εδώ το ερευνητικό ερώτημα προσδιορίζει το φαινόμενο (π.χ., πένθος, φήμη, ανάρρωση) και οι περιπτώσεις επιλέγονται προκειμένου να διερευνηθεί «ο τρόπος με τον οποίο το φαινόμενο λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης περίπτωσης» (Stake 1994: 242). Στο σχέδιο αυτό τα άτομα που βιώνουν ένα φαινόμενο (π.χ., όσοι πενθούν, οι διάσημοι, οι ασθενείς που βρίσκονται σε ανάρρωση) αποτελούν κατάλληλες περιπτώσεις ανάλυσης (για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις εγγενείς και συντελεστικές μελέτες περίπτωσης βλ. Stake 1994, 1995).

Μεμονωμένες ή πολλαπλές μελέτες περίπτωσης

Οι μελέτες περίπτωσης μπορεί να περιλαμβάνουν τη λεπτομερή διερεύνηση μιας μεμονωμένης περίπτωσης ή τη σύγκριση μιας σειράς περιπτώσεων. Ο Yin (1994) εντοπίζει τρεις λόγους για την επιλογή ενός σχεδίου μεμονωμένης περίπτωσης. Πρώτον, η περίπτωση μπορεί να αποτελέσει κρίσιμη δοκιμασία για μια ήδη διατυπωμένη θεωρία. Δεύτερον, μπορεί να αντιπροσωπεύει μια μοναδική ή ακραία περίπτωση που παρουσιάζει εγγενές ενδιαφέρον για τον ερευνητή. Τρίτον, η συγκεκριμένη περίπτωση μπορεί να είναι αποκλυπτική με την έννοια ότι στο παρελθόν δεν ήταν δυνατόν να διερευνηθεί. Επομένως, οι *μεμονωμένες μελέτες περίπτωσης* είτε ενδιαφέρουν εγγενώς τον ερευνητή είτε του προσφέρουν τη δυνατότητα να ελέγξει την ισχύ θεωριών που ήδη υπάρχουν, με βάση δεδομένα από τον πραγματικό κόσμο. Αντίθετα, το *ερευνητικό σχέδιο πολλαπλών περιπτώσεων* προσφέρει στον ερευνητή την ευκαιρία

να δημιουργήσει νέες θεωρίες. Εδώ οι θεωρητικές διατυπώσεις αναπτύσσονται και εξειδικεύονται με βάση τη συγκριτική ανάλυση μιας σειράς περιπτώσεων. Η ανάλυση της πρώτης περίπτωσης οδηγεί τον ερευνητή στη διατύπωση προσωρινών υποθέσεων, οι οποίες μπορούν να διερευνηθούν στη συνέχεια υπό το πρίσμα των επόμενων περιπτώσεων. Η αναδυόμενη θεωρία τροποποιείται μετά από κάθε νέα περίπτωση, προκειμένου να είναι σε θέση να εξηγήσει όλες τις εκφάνσεις που συνδέονται με το υπό εξέταση φαινόμενο. Ο Smith (1997: 193-4) παρομοιάζει αυτή τη διαδικασία με την αναλυτική επαγωγή (βλ. επίσης Flick 1998: 230-1). Συνεπώς, οι μελέτες πολλαπλών περιπτώσεων έχουν καθολικό χαρακτήρα (για λεπτομερή συζήτηση σχετικά με τις μελέτες πολλαπλών περιπτώσεων βλ. Yin 1994: 44-51).

Περιγραφικές ή εξηγητικές μελέτες περίπτωσης

Παρόλο που όλες οι μελέτες περίπτωσης πρέπει να περιλαμβάνουν μια περιγραφή της περίπτωσης που μελετάται, ορισμένες μελέτες περίπτωσης είναι εξ ολοκλήρου περιγραφικές, ενώ άλλες στοχεύουν και στην εξήγηση όσων περιγράφουν. Οι *περιγραφικές μελέτες περίπτωσης* παρέχουν λεπτομερή περιγραφή του φαινομένου μέσα στο πλαίσιό του. Εδώ η περίπτωση δεν διερευνάται με βάση προϋπάρχουσες θεωρητικές διατυπώσεις. Αντίθετα, ο ερευνητής ελπίζει πως οι λεπτομέρειες της περιγραφής θα οδηγήσουν σε νέες θεωρήσεις και καλύτερη κατανόηση της φύσης του φαινομένου που μελετάται. Από την άλλη πλευρά, οι *εξηγητικές μελέτες περίπτωσης* στόχο έχουν την παραγωγή εξηγήσεων για τις περιπτώσεις με τις οποίες ασχολούνται. Εδώ οι περιγραφές όσων εκτυλίσσονται συνοδεύονται από μια προσπάθεια να ενσωματωθούν εξηγητικές έννοιες μέσα στην αναφορά. Η εξηγητική μελέτη περίπτωσης «υπερβαίνει την απλή αφήγηση ή την απλή περιγραφή» (Bromley 1986: 32). Ωστόσο, πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη μας ότι η ακρίβεια σε ζητήματα λεπτομέρειας και η παροχή επαρκών στοιχείων είναι ζωτικής σημασίας τόσο στις περιγραφικές όσο και στις εξηγητικές μελέτες περίπτωσης (για μια λεπτομερή συζήτηση σχετικά με τα είδη μελετών περίπτωσης βλ. Yin 1993: Κεφάλαιο 1).

Νατουραλιστικές ή πραγματιστικές μελέτες περίπτωσης

Ο Chamberlain κ. συν. (2004) κάνουν τη διάκριση μεταξύ *νατουραλιστικών* και *πραγματιστικών* προσεγγίσεων. Η έρευνα νατουραλιστικής μελέτης πε-

ρίπτωσης (π.χ., Stake 1995) διεξάγεται σε νατουραλιστικά, πραγματικά πλαίσια και εστιάζεται σε μια μεμονωμένη περίπτωση ως μονάδα ανάλυσης. Ο ερευνητής προσεγγίζει την περίπτωση με ευρύτητα πνεύματος και χωρίς προηγούμενες υποθέσεις, κάνοντας χώρο ώστε να αναδυθούν μοτίβα, θεωρητικές προτάσεις και διατυπώσεις μέσα από τα δεδομένα. Από την άλλη πλευρά, η έρευνα *πραγματοστικής μελέτης περίπτωσης* (π.χ., Yin 1994) είναι πιο εστιασμένη και ξεκινά από ένα καλά ορισμένο ερευνητικό ερώτημα που καθοδηγεί τη συλλογή και την ανάλυση δεδομένων. Βασίζεται σε μια σειρά προτάσεων που εντοπίζουν τα βασικά σημεία ενδιαφέροντος και που λειτουργούν ως (προσωρινές και ευέλικτες) υποθέσεις. Οι υποθέσεις αυτές ελέγχονται και αναθεωρούνται κατά τη διάρκεια της έρευνας. Τόσο η επιλογή των πηγών των αντίστοιχων δεδομένων όσο και οι αναλυτικές τεχνικές καθοδηγούνται από τα ερευνητικά ερωτήματα και τις θεωρητικές προτάσεις. Στόχος της έρευνας *πραγματοστικής μελέτης περίπτωσης* είναι η παραγωγή μιας σειράς αναθεωρημένων θεωρητικών προτάσεων (για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο διεξαγωγής μιας έρευνας *πραγματοστικής μελέτης περίπτωσης* βλ. Chamberlain et al. 2004).

Ζητήματα διαδικασίας

Η έρευνα *μελέτης περίπτωσης* μπορεί να γίνει με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Είδαμε ότι οι μελέτες *περίπτωσης* μπορούν να χρησιμοποιήσουν μια σειρά από διαφορετικές μεθόδους συλλογής και ανάλυσης δεδομένων και περιγράψαμε διαφορετικά είδη σχεδιασμού της αντίστοιχης έρευνας. Ο ερευνητής της *μελέτης περίπτωσης* πρέπει να λάβει κάποιες αποφάσεις που αφορούν τη διεξαγωγή της έρευνας και που απαντούν στο «τι» (μονάδα ανάλυσης, περίπτωση), στο «πώς» (μέθοδοι συλλογής και ανάλυσης δεδομένων) και στο «γιατί» (εγγενές ενδιαφέρον ή θεωρητικοί λόγοι). Ενώ η έρευνα *μελέτης περίπτωσης* επιτρέπει στον ερευνητή να λάβει τις δικές του αποφάσεις σχετικά με αυτά τα ζητήματα, υπάρχουν διάφορα διαδικαστικά θέματα που είναι απαραίτητο να επιλυθούν σε όλες τις έρευνες που χρησιμοποιούν *μελέτες περίπτωσης*. Πρέπει να θυμόμαστε ότι το γεγονός πως η *μελέτη περίπτωσης* μας προσφέρει μεγάλη ελευθερία και ποικιλομορφία δεν σημαίνει πως απαιτεί λιγότερο σχεδιασμό και προετοιμασία. Στην πραγματικότητα συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο: Για να διασφαλίσει ο ερευνητής την καθαρότητα στον σχεδιασμό και την καταλληλότητα στην επιλογή των μεθόδων σε όλη τη διάρκεια της έρευνας θα πρέπει να σχεδιάσει

τη μελέτη περίπτωσης πολύ προσεκτικά. Ο Bromley (1986: 14) υποστηρίζει πως «Για να είναι χρήσιμη [η μελέτη περίπτωσης] πρέπει να έχει περιορισμένο αντικείμενο και να είναι εξαιρετικά εστιασμένη». Εάν θέλουμε να παραχθούν νέες ιδέες και/ή να βελτιωθεί η κατανόησή μας για ένα συγκεκριμένο φαινόμενο ή συμβάν, πρέπει να εξετάζεται η επιλογή των περιπτώσεων και των μεθόδων συλλογής και ανάλυσης δεδομένων, ο ρόλος της θεωρίας, οι στρατηγικές συγγραφής και τα δεοντολογικά ζητήματα.

Η επιλογή των περιπτώσεων

Σύμφωνα με τον Stake (1994: 236) «[Η] μελέτη περίπτωσης δεν συνιστά μεθοδολογική επιλογή, αλλά επιλογή ενός αντικειμένου προς μελέτη». Παρόλο που με τη δήλωση αυτή δεν θα συμφωνούσαν όλοι οι ερευνητές μελέτης περίπτωσης (π.χ., Yin 1994: 17), ωστόσο μας εφιστά την προσοχή στη σημασία που έχει η επιλογή της κατάλληλης μονάδας ανάλυσης, δηλαδή η επιλογή της περίπτωσης. Ο Hamel (1993: 41-4) κάνει τη διάκριση ανάμεσα στο «αντικείμενο μελέτης» και στην «περίπτωση». Το αντικείμενο μελέτης είναι το φαινόμενο που ενδιαφέρει τον ερευνητή (π.χ., η ανάρρωση μετά από μια εγχείρηση καρδιάς, ένα διαζύγιο ή μια προαγωγή), ενώ η περίπτωση είναι η συγκεκριμένη εκδήλωσή του (π.χ., ο ασθενής που έκανε εγχείρηση καρδιάς, ο διαζευγμένος, το άτομο που πήρε την προαγωγή).

Ο Hamel υποστηρίζει ότι η περίπτωση πρέπει να επιλέγεται με σκοπό να κατανοηθεί καλύτερα το αντικείμενο μελέτης. Αυτή η θεώρηση προϋποθέτει ένα σχέδιο *συντελεστικής μελέτης περίπτωσης* όπου η περίπτωση αποτελεί παράδειγμα ενός γενικότερου φαινομένου. Εδώ ο στόχος της επιλογής των περιπτώσεων είναι να εντοπιστεί η «ιδανική περίπτωση ώστε να κατανοηθεί το αντικείμενο μελέτης» (Hamel 1993: 43). Στις *εγγενείς μελέτες περίπτωσης* η περίπτωση δεν αντιπροσωπεύει ένα γενικότερο φαινόμενο. Αντίθετα, επιλέγεται μόνο λόγω του εγγενούς ενδιαφέροντος που παρουσιάζει για τον ερευνητή. Ωστόσο, και στους δύο τρόπους σχεδιασμού, και στην εγγενή και στη συντελεστική μελέτη περίπτωσης, ο ερευνητής καλείται να θέσει τα όρια της μελέτης καθώς και τους όρους αναφοράς της, κάτι που μπορεί να αποδειχθεί δύσκολο.

Ο Bromley (1986) εφιστά την προσοχή στο γεγονός ότι οι περιπτώσεις υπάρχουν πάντα σε ένα πλαίσιο και ότι, επομένως, τα όρια μιας μελέτης περίπτωσης είναι πάντα κάπως αυθαίρετα. Ο ίδιος δίνει το παρακάτω παράδειγμα για να στηρίζει τη θέση του: «Μια μελέτη περίπτωσης που για

τον έναν ερευνητή αφορά την επανένταξη ενός ατόμου εθισμένου στα ναρκωτικά για τον άλλο αφορά μια συγκεκριμένη γειτονιά στην οποία διακινούνται ναρκωτικά» (Bromley 1986: 4). Επιπλέον, τα πλαίσια μπορεί να είναι κοινωνικά, οικονομικά, ιστορικά, βιολογικά κλπ. Αυτό σημαίνει πως η περίπτωση μπορεί να διερευνηθεί με βάση ένα ευρύ φάσμα παραγόντων άμεσης όσο και έμμεσης συνάφειας. Για να καθορίσει ο ερευνητής τα όρια κάθε μελέτης περίπτωσης πρέπει να προσδιορίσει με σαφήνεια τους όρους αναφοράς της. Συγκεκριμένα, πρέπει να διευκρινίσει τι είναι αυτό που τον ενδιαφέρει σε σχέση με την περίπτωση, αφού κάθε περίπτωση μπορεί να συζητηθεί σε σχέση με πολλές διαφορετικές καταστάσεις και προβληματισμούς. Για παράδειγμα, ένας κατά συρροή δολοφόνος μπορεί να περιγραφεί ως προς την ψυχοπαθολογία του, ως προς τις εμπειρίες της παιδικής του ηλικίας και της ανάπτυξής του στα χρόνια της νεότητάς του, ως προς την κοινωνική του θέση και τις κοινωνικές του σχέσεις ή ως προς τις υποκειμενικές του αντιλήψεις και την κοσμοαντίληψή του. Είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι οι μελέτες περίπτωσης είναι αναγκαστικά αποσπασματικές περιγραφές ενός ατόμου σε μια κατάσταση και δεν μπορούν ποτέ να συλλάβουν το άτομο στην ολότητά του.

Επιλογή των μεθόδων συλλογής και ανάληψης δεδομένων

Οι ερευνητικές μέθοδοι που θα χρησιμοποιηθούν σε μια συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης πρέπει να επιλέγονται υπό το φως του ερευνητικού ερωτήματος που διέπει την έρευνα. Για παράδειγμα, εάν ο ερευνητής ενδιαφέρεται για τους τρόπους με τους οποίους ένα άτομο βιώνει ένα συγκεκριμένο συμβάν στη ζωή του, τότε ο συνδυασμός μιας *ημιδομημένης συνέντευξης* και *ημερολογίων* μπορεί να αποτελεί κατάλληλη μέθοδο συλλογής δεδομένων. Τα δεδομένα μπορούν να αναλυθούν με διάφορους τρόπους, συμπεριλαμβανομένης της ερμηνευτικής φαινομενολογικής ανάλυσης και της θεμελιωμένης θεωρίας. Εάν, ωστόσο, ο ερευνητής θέλει να καταγράψει την πορεία εκπαίδευσης ενός ατόμου με σκοπό να κατανοήσει καλύτερα τη μετέπειτα επιλογή σταδιοδρομίας, θα πρέπει να συμβουλευτεί έγγραφα όπως, π.χ., σχολικούς ελέγχους και αξιολογήσεις καθώς και την περιγραφή των εκπαιδευτικών του εμπειριών από το ίδιο το άτομο. Θα ήταν επίσης καλή ιδέα να διεξαχθούν ημιδομημένες συνεντεύξεις με τους πρώην δασκάλους του ατόμου και, αν είναι δυνατόν, με τους συμμαθητές του. Η ανάλυση αυτών των δεδομένων θα μπορούσε να περιλαμβάνει την αναζήτηση

επαναλαμβανόμενων θεμάτων (π.χ., στις αναφορές των δασκάλων) καθώς και τη χρήση της θεμελιωμένης θεωρίας. Η έρευνα μελέτης περίπτωσης πρέπει πάντα να περιλαμβάνει σε κάποιο βαθμό διαδικασίες *τριγωνοποίησης*. Εφόσον οι μελέτες περίπτωσης εστιάζουν στη σύνθετη σχέση μεταξύ των παραμέτρων πλαισίου και των χρονικών παραμέτρων ενός συμβάντος ή ενός φαινομένου, είναι απίθανο να δημιουργηθούν δεδομένα που θα ανταποκρίνονται σε αυτή την περιπλοκότητα με τη χρήση μίας μόνο μεθόδου συλλογής δεδομένων. Ο Flick (1998: 230) επισημαίνει ότι η τριγωνοποίηση είναι ένας τρόπος «για να εμπλουτίσει και να συμπληρώσει κανείς τις γνώσεις και [να επιχειρήσει] να υπερβεί τις (πάντα περιορισμένες) επιστημολογικές δυνατότητες κάθε μεμονωμένης μεθόδου». Έτσι, η τριγωνοποίηση είναι ένας ιδανικός τρόπος προσέγγισης της έρευνας μελέτης περίπτωσης, η οποία θα μπορούσε, ιδανικά, να ρίξει φως στους τρόπους με τους οποίους τα οριοθετημένα αλλά και συνεκτικά συστήματα λειτουργούν στον χρόνο (βλ. Stake 1994).

Ο ρόλος της θεωρίας

Ο ρόλος της θεωρίας στην έρευνα μελέτης περίπτωσης είναι διπλός. Πρώτον, οι μελέτες περίπτωσης βασίζονται σε αυτό που ονομάζεται «αρχική θεωρία» (Hamel 1993: 44) ή «προτάσεις μελέτης» (Yin 1994: 21), οι οποίες κατευθύνουν την προσοχή του ερευνητή σε όσα πρόκειται να εξεταστούν εντός του πλαισίου της έρευνας. Με άλλα λόγια, η επιλογή της περίπτωσης και τα ερωτήματα που επιλέγει να θέσει ο ερευνητής για αυτή είναι θεωρητικά, με την έννοια ότι θέτουν συγκεκριμένες έννοιες ως συναφείς. Για παράδειγμα, μπορούμε να θέσουμε ερωτήματα σχετικά με τις επιπτώσεις που έχουν οι εμπειρίες της παιδικής ηλικίας στις επιλογές που κάνουμε αργότερα στη ζωή μας ή μπορεί να θέλουμε να διερευνήσουμε τους τρόπους με τους οποίους οι κοινωνικές σχέσεις επηρεάζουν τις εμπειρίες των ατόμων γύρω από συγκεκριμένα συμβάντα στη ζωή τους. Άλλες έννοιες που ενδιαφέρουν μπορεί να είναι τα ψυχολογικά συμπτώματα, οι κοινωνικές πεποιθήσεις ή οι προσωπικές προσδοκίες. Οι μέθοδοι συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων σε αυτές τις μελέτες περίπτωσης θα πρέπει να μας επιτρέπουν να αποκτήσουμε χρήσιμες πληροφορίες για αυτές τις έννοιες. Αυτό σημαίνει πως η θεωρία διαμορφώνει και το σχέδιο της ίδιας της μελέτης περίπτωσης. Σύμφωνα με τον Yin (1994: 28), το σχέδιο της μελέτης περίπτωσης «ενσωματώνει μια “θεωρία” για όσα θα ερευνηθούν». Ο ίδιος (1994: 29) υποστηρίζει

πως, για να είναι σαφής και ρητή η θεωρητική τους βάση, όλες οι μελέτες περίπτωσης θα πρέπει να ξεκινούν με μια δήλωση που θα αφορά το αντικείμενο και τον στόχο της διερεύνησης καθώς και τα κριτήρια με τα οποία αυτή η διερεύνηση θα αξιολογηθεί.

Δεύτερον, οι μελέτες περίπτωσης έχουν συνέπειες για την ανάπτυξη της θεωρίας. Μπορούν να σχεδιαστούν για να ελεγχθεί μια ήδη υπάρχουσα θεωρία ή να αποτελέσουν το σημείο εκκίνησης για την παραγωγή μιας νέας θεωρίας. Όταν χρησιμοποιούνται για τον έλεγχο μιας ήδη υπάρχουσας θεωρίας οι μελέτες περίπτωσης μπορούν να προωθήσουν τη γνώση μέσω της *διαψευσιμότητας* (βλ. Κεφάλαιο 1). Μία και μοναδική περίπτωση που αποκαλύπτει την εμφάνιση ενός στοιχείου που δεν είναι συμβατό με τις υπάρχουσες θεωρητικές διατυπώσεις είναι αρκετή προκειμένου να αμφισβητηθεί η εφαρμοσιμότητα μιας θεωρίας. Με τον τρόπο αυτό οι μελέτες μεμονωμένης περίπτωσης μπορούν να λειτουργήσουν όπως το πείραμα – δηλαδή, να διαμορφώσουν τα όρια της γενικευσιμότητας (βλ. επίσης Bromley 1986: 286-96· Yin 1994: Κεφάλαια 1 και 2). Όπως υποστηρίζει ο Stake (1994: 245):

Η μελέτη περίπτωσης είναι μέρος μιας επιστημονικής μεθόδου, αλλά ο στόχος της δεν περιορίζεται στην προώθηση της επιστήμης. Ενώ μια μεμονωμένη περίπτωση ή ακόμη και κάποιες περισσότερες περιπτώσεις δεν αντιπροσωπεύουν επαρκώς έναν πληθυσμό περιπτώσεων ούτε αποτελούν επαρκή βάση για γενίκευση μεγάλης κλίμακας, μία και μόνη περίπτωση ως αρνητικό παράδειγμα μπορεί να θέσει όρια σε μια γενίκευση μεγάλης κλίμακας. Για παράδειγμα, μπορεί να αμφισβητήσει τη γενίκευση σύμφωνα με την οποία ένα παιδί χωρισμένων γονιών είναι καλύτερο να μένει με τη μητέρα του, αν βρούμε μια ατομική περίπτωση ενός συνεπακόλουθου τραυματισμού.

Όταν χρησιμοποιούνται για την παραγωγή νέας θεωρίας οι μελέτες περίπτωσης μπορούν να διευκολύνουν την εννοιολογική επεξεργασία αναδυόμενων θεωρητικών διατυπώσεων ή να οδηγήσουν στην ανακάλυψη νέων θεωριών και ερμηνειών. Για παράδειγμα, η καταβύθιση του ερευνητή στις λεπτομέρειες και στις ειδικές παραμέτρους μιας *εγγενούς μελέτης περίπτωσης* μπορεί να οδηγήσει στη διατύπωση μιας εντελώς νέας υπόθεσης σχετικά με τις διαδικασίες που αφορούν την περίπτωση. Εναλλακτικά, μια *μελέτη πολλαπλών περιπτώσεων* καθολικού χαρακτήρα επιτρέπει στον ερευνητή να εξετάσει μια σειρά από περιπτώσεις, τη μια σε σχέση με την άλλη, προκειμένου να δημιουργήσει ένα εννοιολογικό πλαίσιο που να μπορεί να

τις εξηγεί όλες. Ο Bromley (1986) συγκρίνει αυτή τη διαδικασία με την εμφάνιση της νομολογίας στη νομική επιστήμη. Οι ερευνητές μελέτης περίπτωσης έχουν διαφορετικές απόψεις για τον βαθμό και για τους τρόπους με τους οποίους η έρευνα μελέτης περίπτωσης επιτρέπει τη γενικευσιμότητα των ευρημάτων της. Αυτά τα επιχειρήματα αναλύονται περισσότερο στο Πλαίσιο ανάλυσης 9.1 στο τέλος αυτού του κεφαλαίου.

Συγγραφή

Όπως και στις περισσότερες περιπτώσεις έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας, η σύνταξη των μελετών περίπτωσης μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους. Δεν υπάρχει μία ενιαία μορφή για την παρουσίαση μιας μελέτης περίπτωσης στο πεδίο της ψυχολογίας. Η έκταση, η δομή και το στυλ της αναφοράς εξαρτάται από τις μεθόδους που χρησιμοποιεί η μελέτη περίπτωσης και από τα ευρήματα της έρευνας. Όπως ισχύει και σε όλες τις άλλες αναφορές ερευνών ποιοτικής μεθοδολογίας, η αναφορά για μια μελέτη περίπτωσης πρέπει να περιλαμβάνει ορισμένες πληροφορίες για τον/τους συμμετέχοντα/ες, μια σαφή και λεπτομερή περιγραφή των μεθόδων συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων και μια συζήτηση των συνεπειών που έχουν τα ευρήματά της. Επιπλέον, μια τέτοια αναφορά [report] πρέπει να προσδιορίζει τους σκοπούς της μελέτης και τους όρους [reference] της. Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι η μελέτη περίπτωσης συνδέεται με έναν συγκεκριμένο προβληματισμό ή ερώτημα εκ μέρους του ερευνητή. Επίσης, η μελέτη περίπτωσης προσφέρει μια μερική κατανόηση του τρόπου και των λόγων για τους οποίους ορισμένα άτομα έχουν τις συγκεκριμένες εμπειρίες και εκδηλώνουν τις συγκεκριμένες συμπεριφορές στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης κατάστασης. Η αναφορά μιας μελέτης περίπτωσης δεν μπορεί ποτέ να ισχυρισθεί ότι «συννοψίζει» ένα άτομο ή ότι παρουσιάζει μια «ολοκληρωμένη εικόνα» ενός ατόμου. Και πάλι, όπως και στις περισσότερες έρευνες ποιοτικής μεθοδολογίας, είναι δύσκολο να θεωρήσει κανείς τη φάση της ανάλυσης και τη φάση της συγγραφής της έρευνας μελέτης περίπτωσης ως ξεχωριστές δραστηριότητες. Αντίθετα, «[Τ]ο περιεχόμενο της περίπτωσης εξελίσσεται μέσα από την ίδια την πράξη της συγγραφής» (Stake 1994: 240).

Οι ερευνητές διαφωνούν για τον βαθμό κατά τον οποίο η έρευνα μελέτης περίπτωσης πρέπει να προχωρά πέρα από τις λεπτομερείς περιγραφές της περίπτωσης και να παρέχει εξηγήσεις για την εμφάνισή της. Ορισμένοι (π.χ., Bromley 1986· Hamel 1993) υποστηρίζουν ότι οι μελέτες περιπτώ-

σης πρέπει να υπερβαίνουν τις πληροφορίες που αφορούν την περίπτωση και να παρουσιάζουν τις έννοιες που την εξηγούν. Από την άποψη αυτή, η αναφορά μελέτης περίπτωσης παρουσιάζει μια «λογική και εμπειρική επιχειρηματολογία που εξηγεί τη συμπεριφορά του ατόμου που εξετάζει η έρευνα» (Bromley 1986: 37) με βάση αφηρημένες έννοιες (π.χ., κοινωνικοί ρόλοι, δυναμική της οικογένειας, γνωστικές δομές κλπ.). Άλλοι ερευνητές (π.χ., Stake 1994) αντιτίθενται σε αυτή την έντονη τάση θεωρητικοποίησης, γιατί πιστεύουν πως μπορεί να απομακρύνει την προσοχή από τα χαρακτηριστικά της ίδιας της περίπτωσης. Συνιστούν, λοιπόν, στον ερευνητή να παραμένει πολύ κοντά στα στοιχεία της περίπτωσης, δίνοντας έμφαση στα μοναδικά χαρακτηριστικά και στις ιδιαιτερότητές της. Στόχος εδώ είναι «να περιγραφεί η περίπτωση μέσα από μια επαρκώς περιγραφική αφήγηση, έτσι ώστε οι αναγνώστες να βιώσουν έμμεσα και οι ίδιοι αυτά τα συμβάντα και να βγάλουν τα δικά τους συμπεράσματα» (Stake 1994: 243). Όποια προσέγγιση και αν επιλεγεί, αυτό που οπωσδήποτε πρέπει να γίνει είναι να διαχωρίζεται ρητά και με σαφήνεια η περιγραφή (των συμβάντων, των λεγομένων των συμμετεχόντων, του κοινωνικού πλαισίου) από την ερμηνεία του ερευνητή (για τις αιτίες και τις συνέπειες, τις συνεπαγωγές ή το νόημά τους) (για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. επίσης Smith et al. 1999: 227-8 και το Κεφάλαιο 4).

Δεοντολογία

Οι μελέτες περίπτωσης ασχολούνται με τις λεπτομέρειες από συμβάντα της ζωής μεμονωμένων συμμετεχόντων. Αυτό σημαίνει ότι η έρευνα μελέτης περίπτωσης πρέπει να είναι ιδιαίτερα ευαίσθητη σε ζητήματα γύρω από την εμπιστευτικότητα και την ανωνυμία. Αν οι περιστάσεις που αφορούν ένα συμβάν από τη ζωή του συμμετέχοντα είναι τέτοιες που εύκολα οι αναγνώστες θα είναι σε θέση να αναγνωρίσουν τον συμμετέχοντα μέσα από την αναφορά της περίπτωσης, τότε ο ερευνητής πρέπει να φροντίσει να αλλάξει ή να προσαρμόσει το υλικό ώστε να μην είναι δυνατή αυτή η αναγνώριση. Ο Bromley (1986: 309) υποστηρίζει ότι είναι δυνατόν να γίνουν αλλαγές που να καθιστούν κάθε συγκεκριμένη περίπτωση μη αναγνωρίσιμη, χωρίς την ίδια στιγμή να αλλοιώνεται η μορφή και το περιεχόμενο της μελέτης. Επιπλέον, ο ερευνητής πριν από τη συλλογή δεδομένων πρέπει να έχει συμφωνήσει με τους συμμετέχοντες για τα όρια προσβασιμότητας στα αρχεία, στα έγγραφα και στο υπόλοιπο υλικό. Τέλος, ένα παράδειγμα

καλής πρακτικής είναι να ενημερώνει ο ερευνητής τους συμμετέχοντες για τον τρόπο συγγραφής της περίπτωσης τους, παρέχοντάς τους τα προσχέδια, και να καταγράφει τα σχόλιά τους.

Ορισμένοι ερευνητές που χρησιμοποιούν τις μελέτες περίπτωσης (π.χ., Smith 1995a) υιοθετούν μια πιο διαδραστική προσέγγιση στην επαφή τους με τους συμμετέχοντες, εμπλέκοντάς τους σε μια διαρκή συζήτηση για τα νοήματα και τις συνεπαγωγές των αναδυόμενων ερμηνειών. Έχει υποστηριχθεί ότι μια τέτοια διαδικασία μπορεί να έχει και θεραπευτικά οφέλη για τον συμμετέχοντα μέσα από τον αναστοχασμό που προκύπτει (Smith 1993: 263-4). Ίσως περισσότερο και από οποιοδήποτε άλλο είδος έρευνας οι μελέτες περίπτωσης μας προσκαλούν να λάβουμε πολύ σοβαρά υπόψη μας την παρατήρηση του Stake (1994: 244) ότι «Οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας είναι φιλοξενούμενοι στους ιδιωτικούς χώρους αυτού του κόσμου. Πρέπει να έχουν καλούς τρόπους και να ακολουθούν αυστηρά τον κώδικα δεοντολογίας».

Ένα παράδειγμα έρευνας μελέτης περίπτωσης

Στην έρευνά του με τίτλο «Η μνήμη του John Dean: μια μελέτη περίπτωσης» ο Ulric Neisser (1981) παρουσιάζει μια λεπτομερή ανάλυση διάφορων εγγράφων με σκοπό να διερευνήσει τις αναμνήσεις του John Dean για μια σειρά γεγονότων που διαδραματίστηκαν στον Λευκό Οίκο. Ο John Dean, ο οποίος ήταν σύμβουλος του πρώην προέδρου των ΗΠΑ Richard Nixon, έδωσε κατάθεση ενώπιον της Επιτροπής Watergate στη Γερουσία των ΗΠΑ τον Ιούνιο του 1973. Σκοπός της έρευνας της Επιτροπής ήταν να διαλευκανθεί εάν ανώτεροι αξιωματούχοι της κυβέρνησης ήταν αναμειγμένοι στη συγκάλυψη της γνωστής αυτής διάρρηξης που είχε πολιτικά κίνητρα. Ο Neisser ενδιαφερόταν για τον βαθμό κατά τον οποίο η μαρτυρία του Dean ταίριαζε με τα κείμενα των ηχογραφημένων συνομιλιών από τον Λευκό Οίκο που διέρρευσαν μετά την ανάκρισή του. Επομένως, αυτή η μελέτη περίπτωσης ήταν *συντελεστική*, με την έννοια ότι η κατάθεση του John Dean αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα ενός γενικότερου φαινομένου (δηλαδή, της λειτουργίας της μνήμης). Ενώ ο Neisser αναγνωρίζει ότι δεν είναι δυνατόν να αναλύσει κανείς πλήρως την κατάθεση του John Dean σε ένα πλαίσιο αναφοράς μιας γνωστικά προσανατολισμένης μελέτης περίπτωσης, υποστηρίζει πως η διερεύνηση της μνήμης σε πραγματικά πλαίσια που παρουσιάζουν έναν βαθμό περιπλοκότητας μπορεί να διευρύνει την κατανόησή μας

για τους μηχανισμούς που εμπλέκονται στην ψυχολογία της μνήμης. Επομένως, αυτή η μελέτη περίπτωσης είναι μια «ψυχολογική μελέτη που στόχο έχει να διαλευκάνει τον χαρακτήρα που έχει η μνήμη στη συνομιλία» (Neisser 1981: 4). Πρόκειται για μια *εξηγητική μελέτη μεμονωμένης περίπτωσης*.

Ο Neisser χρησιμοποιεί δύο πηγές δεδομένων στη μελέτη του: (1) τα επίσημα πρακτικά δύο σημαντικών συναντήσεων στο οβάλ γραφείο του προέδρου των ΗΠΑ που έλαβαν χώρα στις 15 Σεπτεμβρίου 1972 και στις 21 Μαρτίου 1973 αντίστοιχα και (2) τα πρακτικά της κατ' αντιπαράσταση εξέτασης του John Dean ενώπιον της Επιτροπής σχετικά με τις δύο αυτές συναντήσεις. Ο Neisser συγκρίνει τα πρακτικά των συναντήσεων με την περιγραφή τους από τον Dean κατά τη διάρκεια της κατ' αντιπαράσταση εξέτασης. Στόχος αυτών των συγκρίσεων είναι να διαπιστωθεί πώς θυμάται ο Dean τις συζητήσεις που έγιναν μεταξύ του ίδιου, του προέδρου των ΗΠΑ και του Robert Haldeman που ήταν ακόλουθος του Λευκού Οίκου.

Η σύγκριση ανάμεσα στα πρακτικά της συνάντησης της 15ης Σεπτεμβρίου 1972 και στην περιγραφή της συνάντησης από τον Dean σχεδόν έναν χρόνο μετά δείχνει πως, κατά τη διάρκεια της εξέτασης, μιλώντας για τις μεταξύ τους συζητήσεις, ο Dean κάνει αναφορά σε λεγόμενα του προέδρου Nixon, του Haldeman και του ίδιου που στην πραγματικότητα δεν είχαν ειπωθεί από κανέναν. Κατά κύριο λόγο πρόκειται για προώθηση του εαυτού του, με την έννοια ότι τα λόγια αυτά εκφράζουν τον σεβασμό και την αναγνώριση των άλλων για τον Dean (π.χ., μια θερμή και εγκάρδια υποδοχή, έπαινοι για τη δουλειά του), καθώς και τη δική του μετριοφροσύνη και προνοητικότητα (π.χ., απροθυμία να δεχθεί την αναγνώριση για κάτι, προειδοποίησή του για τις μελλοντικές εξελίξεις στο θέμα). Σύμφωνα με τον Neisser, η μαρτυρία του Dean για τη συνάντηση της 15ης Σεπτεμβρίου περιγράφει μια συζήτηση που ο Dean θα ήθελε να είχε γίνει και όχι μια συζήτηση που είχε όντως γίνει. Ταυτόχρονα, ωστόσο, ο Neisser επισημαίνει ότι αυτά που ο Dean θυμάται από τη συνάντηση είναι στην ουσία ακριβή, αφού δείχνουν πως ο πρόεδρος Nixon είχε πλήρη επίγνωση της συγκάλυψης της διάρρηξης και ότι την ενέκρινε. Έτσι, ενώ η ανάκληση των γεγονότων από τον Dean ήταν λανθασμένη όσον αφορά τα ίδια τα λόγια των συνομιλητών καθώς και της ουσίας τους, ωστόσο η μαρτυρία του χαρακτηριζόταν από αυτό που ο Neisser (1981: 13) αποκαλεί «βαθύτερο επίπεδο αλήθειας».

Από την άλλη πλευρά, η σύγκριση ανάμεσα στα πρακτικά της συνάντησης της 21ης Μαρτίου 1973 και στην περιγραφή της συνάντησης από τον Dean στην κατ' αντιπαράσταση εξέταση οδήγησε σε διαφορετικά συμπεράσματα. Αυτή τη φορά ο Dean ανακαλούσε με ακρίβεια σε γενικές γραμμές

τη συζήτηση που είχε με τον πρόεδρο Νίξον. Σύμφωνα με τον Neisser, αυτό συνέβη γιατί στις 21 Μαρτίου ο Dean είχε την ευκαιρία να παρουσιάσει προφορικά μια αναφορά στον πρόεδρο, ο οποίος τον άκουγε διατυπώνοντας κατά διαστήματα κάποιες παρατηρήσεις ή ερωτήματα. Ο Dean, με άλλα λόγια, είχε την ευκαιρία να προετοιμάσει τη συμμετοχή του στη συζήτηση τόσο πριν όσο και μετά τη συνάντηση. Επιπλέον, αυτή η συνάντηση, σε αντίθεση με τη συνάντηση της 15ης Σεπτεμβρίου, εκπλήρωνε τις προσδοκίες του Dean, αφού του έδινε την ευκαιρία να πει ό,τι ήθελε στον πρόεδρο Νίξον και αυτός να τον ακούσει. Αυτή η ερμηνεία στηρίζεται από το γεγονός ότι, στην κατάθεσή του, ο Dean μόλις και αναφέρθηκε στο δεύτερο μισό της συνάντησης της 21ης Μαρτίου στην οποία συμμετείχε, μαζί με τον Dean και τον πρόεδρο, και ο Haldeman. Ο Dean θυμόταν κάποιες σημαντικές δηλώσεις που είχαν γίνει κατά τη διάρκεια αυτού του δεύτερου μισού της συνάντησης, τις συσχέτισε όμως με μια εντελώς διαφορετική συζήτηση. Ο Neisser υποστηρίζει ότι κυρίαρχη στη μνήμη του Dean σε σχέση με τη συνάντηση της 21ης Μαρτίου ήταν η δική του συμβολή, με αποτέλεσμα άλλα γεγονότα να έχουν μετατοπιστεί ή και να έχουν εξαλειφθεί τελείως από τη μνήμη του.

Στη βάση αυτής της μελέτης περίπτωσης ο Neisser εντόπισε μια διαδικασία ανάκλησης που την ονόμασε «αντιπροσωπευτική μνήμη» [episodic]. Υποστηρίζει ότι, εκτός από την επεισοδιακή μνήμη (δηλαδή, την ανάκληση αυτοβιογραφικών συμβάντων) και τη σημασιολογική μνήμη (δηλαδή, γεγονότα, σημασίες λέξεων, γενική γνώση), μπορεί να είναι χρήσιμο να σκεφτούμε τη μνήμη ως «αντιπροσωπευτική». Σύμφωνα με τα λεγόμενα του ίδιου του Neisser (1981: 20), «κάτι που φαίνεται να είναι ένα συγκεκριμένο επεισόδιο στην ουσία αντιπροσωπεύει μια επανάληψη». Αυτού του είδους τα επαναληπτικά επεισόδια ενσωματώνουν τα κοινά χαρακτηριστικά μιας σειράς συμβάντων. Αυτό σημαίνει πως όσα λέει το άτομο για αυτά τα επαναληπτικά επεισόδια είναι αληθινά σε ένα βαθύτερο επίπεδο, παρόλο που δεν είναι πιστά σε σχέση με κανένα επιμέρους συμβάν. Η κατάθεση του Dean μάς προσφέρει ένα παράδειγμα του πώς παρουσιάζεται η «αντιπροσωπευτική μνήμη» στις περιπτώσεις ενός συγκεκριμένου ιστορικού συμβάντος, το οποίο τελικά οδήγησε στην παραίτηση του προέδρου Νίξον.

Πρόσφατες εξελίξεις

Τα τελευταία χρόνια οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας έχουν αρχίσει να εξετάζουν και πάλι τις μελέτες περίπτωσης λόγω δύο εξελίξεων. Πρώτον,

οι ερευνητές που ενδιαφέρονται για τις φαινομενολογικές μεθόδους άρχισαν να αναρωτιούνται σε ποιο βαθμό η φαινομενολογική έρευνα πρέπει να ασχολείται με την προσωπική εμπειρία (π.χ., την εμπειρία μιας γυναίκας από τη σκλήρυνση κατά πλάκας – Finlay 2003) σε αντιπαράβολή με τις από κοινού εμπειρίες που μπορούν να αποκαλύψουν κάτι για την ουσία ενός φαινομένου (π.χ., την εμπειρία μάθησης κάποιου πράγματος – Colaizzi 1971). Ενώ η τελευταία οπτική προσεγγίζει ίσως περισσότερο τις φιλοσοφικές καταβολές της φαινομενολογικής έρευνας, οι ψυχολόγοι που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθοδολογίες συχνά ενδιαφέρονται για τα άτομα και έτσι «Αναζητούν ιδιογραφικά νοήματα σε μια προσπάθεια να κατανοήσουν το άτομο το οποίο μπορεί ίσως να προσφέρει κάποιες γενικές θεωρήσεις, μπορεί και όχι» (Finlay 2009: 9). Από την άποψη αυτή, το ερευνητικό σχέδιο μιας μελέτης περίπτωσης που επιτρέπει στον ερευνητή να διερευνήσει λεπτομερώς την εμπειρία ενός συγκεκριμένου ατόμου στο συγκεκριμένο πλαίσιο του χρησιμοποιώντας φαινομενολογικές μεθόδους θα ήταν τελείως συμβατό με τους στόχους μιας τέτοιας έρευνας. Πράγματι, ο Smith κ. συν. υπενθυμίζουν στον αναγνώστη ότι στηρίζουν τα σχέδια μελέτης περίπτωσης για έρευνες που χρησιμοποιούν την ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση (βλ. επίσης Smith 2004) και γράφουν ότι «ελπίζουν να δουν μια αύξηση στον αριθμό των διεξαγόμενων μελετών περίπτωσης» (2009: 38).

Το δεύτερο σημείο που οδήγησε στην αναβίωση του ενδιαφέροντος στις μελέτες περίπτωσης ήταν η επιθυμία να κατανοηθούν βαθύτερα τα κίνητρα των ατόμων, ειδικά σε μη συνειδητό επίπεδο, και η ανάγκη να προχωρήσει η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας πέρα από την περιγραφή των εμπειριών και των συμπεριφορών των συμμετεχόντων προκειμένου να ασχοληθεί με την ερμηνεία τους. Εδώ το σχέδιο της μελέτης περίπτωσης αντανακλά την κλινική μελέτη περίπτωσης με το έντονο ενδιαφέρον που δείχνει στις εσωτερικές διεργασίες οι οποίες λαμβάνουν χώρα στην ψυχή του ατόμου. Ο Kvale (2003) παρουσιάζει μια ενδελεχή σύγκριση ανάμεσα στην «ψυχαναλυτική συνέντευξη» και στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας, καταδεικνύοντας την επικάλυψη που υπάρχει μεταξύ μιας ποιοτικής και μιας κλινικής μελέτης περίπτωσης. Παραπέμπει στον Freud, ο οποίος υποστήριξε ότι η ψυχαναλυτική συνέντευξη ήταν κάτι περισσότερο από θεραπευτική μέθοδος, αφού αποτελούσε επίσης «διαδικασία για τη διερεύνηση ψυχοδιανοητικών διεργασιών που ήταν σχεδόν αδύνατον να προσεγγιστούν με άλλο τρόπο» ([1923] 1964: 235, στο Kvale 2003: 21-2). Μια πρόσφατη προσέγγιση στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας που συχνά αποκαλείται «ψυχοκοινωνική προσέγγιση» (π.χ., Frosh and Saville Young 2008· Frosh

2010) χρησιμοποιεί ένα σχέδιο μελέτης περίπτωσης για να συνδέσει όσα λέει και κάνει ένας συμμετέχων στην έρευνα με τον τρόπο που επενδύει συναισθηματικά σε αυτά τα λεγόμενα και τις πράξεις. Σε μια τέτοια έρευνα ο ερευνητής καλείται να ασχοληθεί εντατικά με τα δεδομένα που παράγονται από έναν μεμονωμένο συμμετέχοντα με σκοπό να εντοπιστεί η υποκείμενη συναισθηματική δυναμική που μπορεί να οδηγήσει στη δική του περιγραφή των εμπειριών του. Στην περίπτωση αυτή εκείνο που ενδιαφέρει τον ερευνητή είναι κυρίως ο μεμονωμένος συμμετέχων ως «περίπτωση». Όπως είναι αναμενόμενο, οι περισσότερες έρευνες στο πλαίσιο αυτής της παράδοσης αντλούν στοιχεία από την ψυχαναλυτική θεωρία, παρόλο που υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των ερευνητών όσον αφορά τον συγκεκριμένο θεωρητικό προσανατολισμό τους (π.χ., Hollway and Jefferson 2000· Frosh and Baraitser 2008· βλ. Frosh 2010: Κεφάλαιο 7 για συζήτηση σχετικά με κάποιες από αυτές τις διαφορές). Ωστόσο, όλες οι εκδοχές αυτής της προσέγγισης στην έρευνα μελέτης περίπτωσης υιοθετούν μια κάπως «καχύποπτη» προσέγγιση απέναντι στην ερμηνεία (βλ. Κεφάλαιο 4).

Περιορισμοί της έρευνας μελέτης περίπτωσης

Οι μελέτες περίπτωσης στο πεδίο της ψυχολογίας μπορεί να χρησιμοποιηθούν για να απαντηθεί μια σειρά από ερωτήματα σχετικά με τις εμπειρίες και τις συμπεριφορές των ατόμων σε συγκεκριμένες καταστάσεις. Τα διάφορα είδη σχεδίων που υπάρχουν (δηλαδή, *εγγενής ή συντελεστική μελέτη, μεμονωμένων ή πολλαπλών περιπτώσεων, εξηγητική ή περιγραφική*) επιτρέπουν στον ερευνητή της μελέτης περίπτωσης να επιλέξει το πιο κατάλληλο είδος για τον σκοπό της έρευνας και τους όρους αναφοράς της. Αυτό σημαίνει πως η έρευνα μελέτης περίπτωσης αποτελεί μια ευέλικτη προσέγγιση για την έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας. Σημαίνει επίσης πως αρκετά διαφορετικές μεταξύ τους μελέτες μπορούν να περιγραφούν ως μελέτες περίπτωσης. Επομένως, δεν είναι πάντα εύκολο να είναι κανείς σίγουρος εάν μια σειρά από σχετιζόμενες μελέτες συνιστούν μια καθαυτό έρευνα μελέτης περίπτωσης ή αν δεν είναι τίποτε άλλο από μια συλλογή μελετών που αφορούν παρόμοια ερωτήματα. Για παράδειγμα, η ανάλυση λόγου (βλ. Κεφάλαια 10 και 11), αφού εντοπίσει μια συγκεκριμένη γλωσσική κατασκευή/κατασκευή λόγου, ένα ερμηνευτικό ρεπερτόριο ή μια στρατηγική λόγου σε ένα κείμενο, μπορεί να διερευνήσει άλλα κείμενα για να βρει εάν και εκεί χρησιμοποιούνται οι ίδιες τεχνικές. Παρομοίως, η ανάλυση

συνομιλίας (π.χ., Drew 1995· Heritage 1997) ασχολείται με μεγάλο όγκο δεδομένων που εξάγονται από μια σειρά συσχετιζόμενων συνομιλιών (π.χ., τηλεφωνικές συνομιλίες ή περιστάσεις επικοινωνίας μεταξύ γιατρού-ασθενή) για να εντοπιστούν σταθερά μοτίβα και επαναλαμβανόμενα χαρακτηριστικά της ομιλίας ως διάδρασης [talk-in-interaction] (π.χ., σειρά ομιλίας, κλείσιμο, διόρθωση κλπ.). Με μια έννοια αυτή η έρευνα θα μπορούσε να περιγραφεί ως μελέτη πολλαπλών περιπτώσεων. Ωστόσο, οι ερευνητές που χρησιμοποιούν την ανάλυση λόγου ή την ανάλυση συνομιλίας ως μεθόδους ανάλυσης δεν θεωρούν συνήθως ότι είναι ερευνητές μελέτης περίπτωσης. Έτσι, υπάρχει έλλειψη σαφήνειας σε σχέση με το τι συνιστά και τι δεν συνιστά έρευνα μελέτης περίπτωσης. Επιπλέον, υπάρχουν διάφορα προβλήματα που μπορεί να προκύψουν κατά τη διεξαγωγή των μελετών περίπτωσης που αφορούν τόσο *επιστημολογικά* όσο και *δεοντολογικά* ζητήματα.

Επιστημολογικά Ζητήματα

Τριγωνοποίηση

Οι μελέτες περίπτωσης βασίζονται στη χρήση της *τριγωνοποίησης*. Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Silverman (1993), η τριγωνοποίηση των μεθόδων μπορεί να οδηγήσει σε παραμέληση του ρόλου του πλαισίου στη συγκρότηση του νόηματος. Στην τριγωνοποίηση ο ερευνητής χρησιμοποιεί διαφορετικές μεθόδους ανάλυσης δεδομένων για να κατανοήσει καλύτερα τι «πραγματικά συμβαίνει». Στην πορεία ενσωματώνει τις ιδέες που έχει αποκτήσει από τις διάφορες αναλυτικές προσεγγίσεις. Επομένως, σε μια προσπάθεια να επιλύσει εντάσεις ή αντιφάσεις ο ερευνητής μπορεί να παραμελήσει τις πλευρές των δεδομένων που συνδέονται με το συγκεκριμένο πλαίσιο. Επιπλέον, είναι πιθανόν κάποιες από τις μεθόδους ανάλυσης που έχουν επιλεγεί από τον ερευνητή να μην είναι στην πραγματικότητα επιστημολογικά συμβατές. Για παράδειγμα, ο συνδυασμός ρεαλιστικών και σχετικιστικών μεθόδων ανάλυσης μιας περιγραφής ενός συγκεκριμένου συμβάντος από έναν συμμετέχοντα δεν μπορεί να παραγάγει ιδέες με νόημα. Αυτό συμβαίνει γιατί οι δύο προσεγγίσεις αντιλαμβάνονται διαφορετικά τον ρόλο και το στάτους του κειμένου (βλ. Κεφάλαιο 2). Στη μια περίπτωση η περιγραφή μπορεί να θεωρηθεί ότι εκφράζει τις ψυχοδιανοητικές διεργασίες του συμμετέχοντα (π.χ., σκέψεις, μνήμες, αντιλήψεις), ενώ στην άλλη μπορεί να θεωρηθεί ότι δείχνει τη χρήση αποθεμάτων λόγου στην επιδίωξη ενός συγκεκριμένου κοινωνικού

στόχου. Οι μέθοδοι συλλογής και ανάλυσης δεδομένων που χρησιμοποιούνται στην τριγωνοποίηση πρέπει να είναι κατάλληλες για το ερευνητικό ερώτημα που διατυπώνεται (δηλαδή, για τον σκοπό της έρευνας) καθώς και επιστημολογικά συμβατές. Ίδανικά το ερευνητικό ερώτημα που τίθεται πρέπει να είναι αρκετά σαφές και εστιασμένο ώστε να διασφαλίζεται πως οι επιλεγμένες μέθοδοι που στοχεύουν στην απάντησή του είναι, στην πραγματικότητα, συμβατές μεταξύ τους (για περαιτέρω συζήτηση του πλουραλισμού στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας βλ. Κεφάλαιο 15).

Γενικευσιμότητα

Ο βαθμός στον οποίο η έρευνα μελέτης περίπτωσης προσφέρεται για *γενίκευση* είναι αντικείμενο συζήτησης (βλ. επίσης Πλαίσιο ανάλυσης 9:1). Ενώ οι *εγγενείς μελέτες περίπτωσης* διενεργούνται λόγω ακριβώς της ιδιαιτερότητάς τους, η *συντελεστική μελέτη περίπτωσης* φαίνεται πράγματι να διεκδικεί ευρύτερη εφαρμοσιμότητα των ευρημάτων της. Ομοίως, οι *μελέτες πολλαπλών περιπτώσεων* διεξάγονται με σκοπό την παραγωγή ιδεών που επεκτείνουν την κατανόησή μας για ένα συγκεκριμένο φαινόμενο όπως εκδηλώνεται σε διάφορες περιπτώσεις. Οι πρώτες μελέτες περίπτωσης, όπως οι οικογενειακές μονογραφίες του Le Play (βλ. Hamel 1993: 5-13) ή οι ιστορίες για τη ζωή κάποιων ατόμων της Σχολής του Σικάγο (βλ. Yin 1994: 21-5), εκλάμβαναν την «περίπτωση» ως μια μικρο-κοινωνική μονάδα που θα μπορούσε να πει κάτι στον ερευνητή για το πλαίσιο στο οποίο διαδραματιζόταν (π.χ., την κοινωνία, την πόλη ή τη γειτονιά). Έχει επίσης υποστηριχθεί (π.χ., Giddens 1984, στο Hamel 1993) ότι οι μελέτες περίπτωσης του ίδιου φαινομένου αν διεξαχθούν σε ικανό αριθμό θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε συμπεράσματα για τις γενικές τάσεις και την κανονικότητα εκδήλωσης του φαινομένου αυτού. Αυτό σημαίνει ότι η έρευνα μελέτης περίπτωσης δίνει τη δυνατότητα για μια ορισμένη «κίνηση από το τοπικό στο παγκόσμιο» (Hamel 1993: 34). Σημαίνει, επίσης, για πολλούς ερευνητές μελετών περίπτωσης, ότι η «περίπτωση» αντανακλά κάτι πέρα από την ίδια την περίπτωση. Τι όμως; Σε ποιο βαθμό μπορεί η ανάλυση ενός μικρού αριθμού περιπτώσεων να μας πει κάτι για ένα γενικότερο φαινόμενο; Είναι σαφές ότι οι περιπτώσεις σε μια μελέτη πολλαπλών περιπτώσεων δεν συνιστούν αντιπροσωπευτικό δείγμα με τον ίδιο τρόπο που οι συμμετέχοντες σε μια δημοσκόπηση ή ένα πείραμα αντιπροσωπεύουν έναν συγκεκριμένο πληθυσμό. Επομένως, οι γενικεύσεις από την έρευνα μελέτης περίπτωσης δεν μπορούν ποτέ να εφαρμοστούν σε άλλες, μη διερευνηθείσες ακόμη περι-

πτώσεις με κάποιον άμεσο τρόπο. Ωστόσο, οι μελέτες περίπτωσης μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την ανάπτυξη ή την επεξεργασία της θεωρίας, και αυτό σημαίνει πως η έρευνα μελέτης περίπτωσης μπορεί να οδηγήσει σε εξηγήσεις που είναι πιθανόν να ισχύουν και σε νέες περιπτώσεις. Οι ερευνητές μελέτης περίπτωσης πρέπει να είναι πολύ προσεκτικοί όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο γενικεύουν με βάση την έρευνά τους.

Δεοντολογικά ζητήματα

Η έρευνα μελέτης περίπτωσης συχνά απαιτεί την ενεργό εμπλοκή του συμμετέχοντα. Ο συμμετέχων καλείται να μιλήσει ή να γράψει για μια συγκεκριμένη πλευρά της εμπειρίας του (ένα συμβάν από τη ζωή του, μια κατάσταση) εμβαθύνοντας σε αυτή. Η συνέντευξη, η συγγραφή ενός ημερολογίου ή η συμμετοχή του σε δοκιμασίες που προϋποθέτουν αναστοχαστική στάση είναι πιθανόν να προκαλέσουν σκέψεις και συναισθήματα στον συμμετέχοντα που διαφορετικά ίσως δεν θα βίωνε. Παρόλο που αυτή η διαδικασία μπορεί να έχει θετικά ή ακόμη και θεραπευτικά αποτελέσματα (βλ. Smith 1993: 263-4), είναι επίσης πιθανόν να επηρεάσει τον συμμετέχοντα με λιγότερο επιθυμητούς τρόπους. Για παράδειγμα, μπορεί να φέρει στο προσκήνιο πεποιθήσεις και αξίες για τις οποίες ο συμμετέχων σε μεγάλο βαθμό δεν είχε επίγνωση όσον αφορά το ακριβές περιεχόμενο ή τις συνέπειές τους. Μπορεί ακόμη να κάνει τον συμμετέχοντα να θυμηθεί συμβάντα που θα προτιμούσε να μείνουν στο υποσυνείδητο ή να εστιάσει την προσοχή του σε αντιφάσεις στη στάση και στη συμπεριφορά του τις οποίες τώρα αισθάνεται ότι είναι αναγκασμένος να επιλύσει, χωρίς όμως να μπορεί. Μπορεί επίσης να φέρει στην επιφάνεια πικρίες ή τύψεις που, αφού αναγνωριστούν και χαρακτηριστούν ως τέτοιες, μπορεί να κυριαρχήσουν στη σκέψη του συμμετέχοντα. Με άλλα λόγια, η συμμετοχή σε μια έρευνα μελέτης περίπτωσης μπορεί να οδηγήσει τον συμμετέχοντα σε σημαντικές αλλαγές, όχι απαραίτητα θετικές. Ο ερευνητής πρέπει να αναλάβει την ευθύνη για τις συνέπειες που έχει η μελέτη στον συμμετέχοντα. Ωστόσο, δεν είναι πάντα σε θέση να αντιμετωπίσει αυτές τις απρόβλεπτες συνέπειες. Στην περίπτωση αυτή ο συμμετέχων πρέπει να ενημερωθεί για άλλες μορφές στήριξης (π.χ., υπηρεσίες συμβουλευτικής, ομάδες στήριξης, πηγές πληροφόρησης).

Επιπλέον, η συμμετοχή σε μια διαδραστική έρευνα μελέτης περίπτωσης μπορεί να επιφέρει αλλαγές στον συμμετέχοντα που έχουν επιπτώσεις στην εγκυρότητα της έρευνας. Στις διαδραστικές μελέτες περίπτωσης ο

συμμετέχων εμπλέκεται ενεργά στην ανάλυση δεδομένων. Στην πράξη αυτό συνήθως σημαίνει ότι ο ερευνητής παρουσιάζει τις δικές του ερμηνείες στον συμμετέχοντα με σκοπό να μάθει τα δικά του σχόλια.

Αυτή η διαδικασία αποκαλείται ορισμένες φορές *επικύρωση από τον ερωτώμενο* (Silverman 1993: 156). Στην περίπτωση αυτή ο συμμετέχων σχολιάζει, επεξεργάζεται, αμφισβητεί ή επαληθεύει την ανάλυση. Ενώ αυτού του είδους η εμπλοκή των συμμετεχόντων έχει αναμφισβήτητα τόσο μεθοδολογικά όσο και δεοντολογικά οφέλη, μπορεί επίσης να οδηγήσει και σε προβλήματα. Ο συμμετέχων είναι πιθανόν να αποδώσει στον ερευνητή, ειδικά όταν αυτός είναι ταυτόχρονα και ψυχολόγος, τη θέση του ειδικού. Ως εκ τούτου, οι ερμηνείες του ερευνητή για το υλικό της περίπτωσης μπορεί να εκληφθούν από τον συμμετέχοντα ως πληροφορίες που θα πρέπει να κατανοηθούν και να εμπεδωθούν, ειδικά όταν εκφράζονται με την ειδική ορολογία της ψυχολογίας, και όχι ως ερμηνευτικές προτάσεις που μπορούν να αξιολογηθούν και ενδεχομένως να αμφισβητηθούν. Αυτό σημαίνει πως η διαδικασία του διαλόγου κατά τη διαδραστική μελέτη περίπτωσης μπορεί να χάσει τον στόχο της και να πάρει διδακτική χροιά. Συνεπώς, δεν μπορούμε να ξέρουμε αν η αποδοχή εκ μέρους του συμμετέχοντα της ερμηνείας των δεδομένων από τον ερευνητή αποτελεί πραγματική επικύρωση ή απλώς μια μορφή ενδοτικότητας.

Τρία επιστημολογικά ερωτήματα

Πριν κλείσουμε, ας εξετάσουμε την επιστημολογική βάση της έρευνας μελέτης περίπτωσης. Τι είδους γνώση παράγουν οι μελέτες περίπτωσης; Τι παραδοχές πρέπει να κάνουν οι ερευνητές μελέτης περίπτωσης για τον κόσμο όταν προσεγγίζουν μια περίπτωση; Και σε ποια θέση τοποθετεί τον ερευνητή αυτή η έρευνα; Καθένα από αυτά τα ερωτήματα μας επιτρέπει να ριζούμε φως στις επιστημολογικές θέσεις που διέπουν την έρευνα της μελέτης περίπτωσης.

Τι είδους γνώση επιχειρούν να παραγάγουν οι μελέτες περίπτωσης;

Οι μελέτες περίπτωσης «[Δ]ιερευνούν τα πώς και τα γιατί μιας σύνθετης ανθρώπινης κατάστασης» (Yin 1994: 16). Χρησιμοποιούν διάφορες μεθόδους

δους συλλογής και ανάλυσης δεδομένων προκειμένου να αποκτήσουν πολλές και λεπτομερείς πληροφορίες για μια συγκεκριμένη έκφανση ενός φαινομένου, το πλαίσιο και τις συνέπειές του. Στην έρευνα μελέτης περίπτωσης ο ερευνητής καλείται να παραγάγει μια ακριβή και ολοκληρωμένη περιγραφή των χαρακτηριστικών της περίπτωσης, με βάση τους όρους αναφοράς της μελέτης, με σκοπό να παραχθούν νέες θεωρήσεις του φαινομένου που διερευνάται. Άρα, οι μελέτες περίπτωσης είναι κυρίως προσανατολισμένες στον *ρεαλισμό*. Στόχος τους είναι να βελτιωθεί η κατανόησή μας για το «τι συμβαίνει» σε μια συγκεκριμένη κατάσταση. Όταν αφορούν τις σκέψεις και τα συναισθήματα των ατόμων, βασίζονται στην παραδοχή ότι είναι δυνατόν να έχουμε πρόσβαση σε αυτές τις σκέψεις και τα συναισθήματα μέσα από τις περιγραφές των συμμετεχόντων. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για την ανάλυση αυτών των περιγραφών (π.χ., θεμελιωμένη θεωρία, ερμηνευτική φαινομενολογία) βασίζονται στην παραδοχή ότι υπάρχει μια σχέση ανάμεσα σε όσα εξιστορούν οι άνθρωποι για τις εμπειρίες τους και στη φύση αυτών των εμπειριών. Οι μελέτες περίπτωσης εξετάζουν από πολύ κοντά μεμονωμένες περιπτώσεις ώστε να κατανοηθεί καλύτερα η εσωτερική δυναμική τους. Οι περιπτώσεις γίνονται αντιληπτές ως λειτουργικά συστήματα (βλ. Stake 1994: 236) και άρα θεωρείται πως υπάρχουν ανεξάρτητα από την άποψη ή την ερμηνεία του ερευνητή για αυτές. Ωστόσο, σύμφωνα με τους Radley και Chamberlain (2001: 321), «Οι περιπτώσεις κατασκευάζονται, δεν ανακαλύπτονται» και οι ερευνητές καλό θα είναι να δίνουν προσοχή στη δική τους συμβολή και στη συμβολή των συμμετεχόντων προκειμένου μια περίπτωση να κατασκευαστεί ως «περίπτωση».

Τι είδους παραδοχές κάνει η έρευνα μελέτης περίπτωσης για τον κόσμο;

Η έρευνα μελέτης περίπτωσης υιοθετεί μια *ιδιογραφική* προσέγγιση. Οι μελέτες περίπτωσης επικεντρώνονται στο συγκεκριμένο. Ξεκινούν με προσεκτικές και λεπτομερείς περιγραφές ατομικών περιπτώσεων εξετάζοντας κάθε ιδιαιτερότητά τους, πριν προχωρήσουν προσεκτικά στην ανάπτυξη θεωρίας ή στη γενίκευση. Αυτό σημαίνει πως η έρευνα μελέτης περίπτωσης βασίζεται στην παραδοχή ότι ο κόσμος είναι ένας περίπλοκος τόπος όπου ακόμη και οι γενικοί νόμοι ή τα κοινά μοτίβα εμπειρίας ή συμπεριφοράς δεν εκφράζονται ποτέ με προβλέψιμους ή ομοιόμορφους τρόπους. Αυτή η θέση συνάδει με μια άποψη για τον κόσμο που βασίζεται στον

κριτικό ρεαλισμό. Ακόμη και οι γενικές τάσεις εκδηλώνονται πάντα με ιδιαίτερους τρόπους. Κάθε περίπτωση είναι μοναδική ακόμη και όταν έχει κοινά χαρακτηριστικά με άλλες περιπτώσεις. Επιπλέον, η έρευνα μελέτης περίπτωσης υιοθετεί μια *ολιστική* οπτική. Αυτό σημαίνει πως η περίπτωση μπορεί να κατανοηθεί μόνο μέσα στο (υλικό, κοινωνικό, πολιτισμικό, συμβολικό, ψυχολογικό κλπ.) πλαίσιο της. Τα νοήματα των διάφορων χαρακτηριστικών της περίπτωσης εξαρτώνται από τη σχέση τους με άλλα νοήματα καθώς και με το πλαίσιο στο οποίο εκδηλώνονται. Επομένως, η έρευνα μελέτης περίπτωσης αντιλαμβάνεται τον κόσμο ως ολοκληρωμένο σύστημα που δεν μας επιτρέπει τη μελέτη μεμονωμένων τμημάτων του.

Πώς αντιλαμβάνεται η έρευνα μελέτης περίπτωσης τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία;

Καθήκον του ερευνητή στην έρευνα μελέτης περίπτωσης είναι να παράσχει μια ακριβή και λεπτομερή περιγραφή της περίπτωσης. Ο ερευνητής καλείται να εξετάσει από κοντά και προσεκτικά τα στοιχεία και να δημιουργήσει μια αναφορά που θα συλλαμβάνει τα χαρακτηριστικά της περίπτωσης, με βάση τους όρους αναφοράς της μελέτης. Αν και οι μελέτες περίπτωσης γενικά αναμένεται να προχωρούν πέρα από την περιγραφή και να παράγουν θεωρήσεις που υπερβαίνουν τις πληροφορίες που έχουν συλλεχθεί για την περίπτωση, ωστόσο βασίζονται στη συλλογή του υλικού της περίπτωσης. Είτε είναι *περιγραφικές* είτε *εξηγητικές* οι μελέτες περίπτωσης βασίζονται στην ακρίβεια σε επίπεδο λεπτομέρειας και στην παροχή επαρκών στοιχείων που θα στηρίζουν τις ερμηνείες του ερευνητή. Αυτό σημαίνει ότι ο ρόλος του ερευνητή είναι ο ρόλος ενός *μάρτυρα* ή *ρεπόρτερ*, δηλαδή κάποιου που βρίσκεται κοντά στη σκηνή και προσπαθεί να παρατηρεί τα συμβάντα με προσοχή και ακρίβεια καθώς αυτά λαμβάνουν χώρα. Ο ερευνητής καλείται επίσης να είναι αντικειμενικός και ουδέτερος παρατηρητής του οποίου η προσπάθεια να εξηγήσει ή να ερμηνεύσει τα συμβάντα δεν πρέπει να εμπλέκεται με την καταγραφή των παρατηρήσεών του. Παρά το γεγονός ότι η έρευνα μελέτης περίπτωσης αναγνωρίζει τη σημασία της θεωρίας τόσο στον σχεδιασμό όσο και στη διεξαγωγή των μελετών περίπτωσης, οι μελέτες αυτές αναμένεται να μας αποκαλύπτουν πιο πολλά πράγματα για την περίπτωση από ό,τι για τον ερευνητή.

Συμπέρασμα

Είδαμε πως η μελέτη περίπτωσης είναι μια εξαιρετικά ευέλικτη μέθοδος έρευνας. Για την ακρίβεια, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η μελέτη περίπτωσης δεν είναι στην πραγματικότητα ερευνητική μέθοδος, αλλά μια προσέγγιση στη μελέτη μεμονωμένων περιστατικών που κάνει χρήση πολλών και διαφορετικών μεθόδων συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων. Μπορούμε να περιγράψουμε την έρευνα μελέτης περίπτωσης κάνοντας αναφορά στην ιδιογραφική οπτική της, στην προσοχή της στο πλαίσιο, στη χρήση τριγωνοποίησης, στη χρήση του στοιχείου του χρόνου ή στο ενδιαφέρον της για τη θεωρία. Παρ' όλο το κοινό τους έδαφος, οι μελέτες περίπτωσης μπορούν να πάρουν διαφορετικές μορφές, π.χ., μπορεί να είναι *εγγενείς ή συντελεστικές, μεμονωμένων ή πολλαπλών περιπτώσεων και περιγραφικές ή εξηγητικές* ως προς το ερευνητικό σχέδιό τους. Αυτή η ποικιλία ενδεχομένως μας εμποδίζει να δούμε την έρευνα μελέτης περίπτωσης ως μια ενιαία προσέγγιση στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας. Συνεπάγεται επίσης πως οι μελέτες περίπτωσης δεν μπορούν απαραίτητως να συγκριθούν μεταξύ τους με εύλογο τρόπο. Ωστόσο, μου φαίνεται πως υπάρχει κάτι που ξεχωρίζει την έρευνα μελέτης περίπτωσης από όλες τις άλλες και που μας επιτρέπει να αναγνωρίζουμε μια μελέτη περίπτωσης, όποιο κι αν είναι το ερευνητικό σχέδιο. Πρόκειται για το ενδιαφέρον της για τη μοναδικότητα και την ιδιαιτερότητα. Όπως το θέτει ο Stake (1995: 8):

Πραγματικός σκοπός της μελέτης περίπτωσης είναι η συγκεκριμενοποίηση, όχι η γενίκευση. Παίρνουμε μια συγκεκριμένη περίπτωση και τη γνωρίζουμε σε βάθος, όχι κυρίως με βάση τον τρόπο που διαφέρει από τις άλλες περιπτώσεις, αλλά με βάση το τι είναι και τι κάνει. Δίνεται έμφαση στη μοναδικότητα, κάτι που σημαίνει επίσης γνώση των άλλων περιπτώσεων από τις οποίες η συγκεκριμένη διαφέρει, ωστόσο προτεραιότητα παραμένει η κατανόηση της ίδιας της συγκεκριμένης περίπτωσης.

Διαδραστικές ασκήσεις

1. Σκεφτείτε ένα κατάλληλο φαινόμενο για μια εγγενή μελέτη περίπτωσης. Εάν είχατε τον αναγκαίο χρόνο, τη χρηματοδότηση και την υλική υποστήριξη, τι θα ήταν ικανό να σας κινήσει το ενδιαφέρον τόσο ώστε να ξεκινήσετε μια εγγενή μελέτη περίπτωσης;

Θυμηθείτε ότι η μονάδα ανάλυσής σας (δηλαδή, η «περίπτωση») μπορεί να είναι ένα άτομο (π.χ., κάποιος που έχει μια σπάνια ασθένεια), μια κοινότητα (π.χ., μια ομάδα ανθρώπων που ζουν με βάση έναν εναλλακτικό τρόπο ζωής) ή ένα συμβάν (π.χ., μια πολιτική διαμαρτυρία, μια εξέγερση). Έχοντας επιλέξει την κατάλληλη περίπτωση, σκεφτείτε τους τρόπους με τους οποίους θα προσεγγίσετε την έρευνα. Πώς θα συλλέγατε και πώς θα αναλύατε τα δεδομένα; Ποιος θα ήταν ο ρόλος της θεωρίας στον σχεδιασμό της έρευνάς σας;

2. Σκεφτείτε ένα κατάλληλο φαινόμενο για μια συντελεστική μελέτη περίπτωσης. Εάν είχατε τον αναγκαίο χρόνο, τη χρηματοδότηση και την υλική υποστήριξη, ποιο θα ήταν το ερευνητικό ερώτημα στο οποίο νομίζετε πως θα άξιζε να στηριχθείτε για μια συντελεστική μελέτη περίπτωσης; Θυμηθείτε ότι η μονάδα ανάλυσής σας (δηλαδή, η «περίπτωση») πρέπει να αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα του φαινομένου για το οποίο ενδιαφέρεστε. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να εντοπίσετε το φαινόμενο που σας ενδιαφέρει πριν επιλέξετε την περίπτωσή σας. Αφού επιλέξετε την κατάλληλη περίπτωση, σκεφτείτε τους τρόπους με τους οποίους θα προσεγγίζατε την έρευνα. Πώς θα συλλέγατε και πώς θα αναλύατε τα δεδομένα; Ποιος θα ήταν ο ρόλος της θεωρίας στον σχεδιασμό της έρευνάς σας; Θα είχε νόημα να διεξαχθούν μελέτες πολλαπλών περιπτώσεων ώστε να διασαφηνιστεί το φαινόμενο ακόμη περισσότερο;

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Bromley, D.B. (1986) *The Case Study Method in Psychology and Related Disciplines*. Chichester: John Wiley.
- Chamberlain, K., Camic, P. and Yardley, L. (2004) Qualitative analysis on experience: grounded theory and case studies, in D.F. Marks and L. Yardley (eds) *Research Methods for Clinical and Health Psychology*. London: Sage.
- Hamel, J. (1993), *Case Study Methods*. London: Sage.
- Radley, A. and Chamberlain, K. (2001) Health psychology and the study of the case: from method to analytic concern, *Social Science and Medicine*, 53: 321-32.
- Smith, J.A., Harré, R. and Van Langenhove, L. (1995) Idiography and the case study, in J.A. Smith, R. Harré and L. Van Langenhove (eds) *Rethinking Psychology*. London: Sage.

Stake, R.E. (1994) Case studies in N.K. Denzin and Y.S. Lincoln (eds) *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage.

Yin, R.K. (1994) *Case Study Research: Design and Methods*. London: Sage.

Πλαίσιο ανάληψης 9.1

Εξαγωγή ή γενικευσιμότητα;

Ο Silverman (2000: 300) ορίζει τη «γενικευσιμότητα» ως το χαρακτηριστικό μιας έρευνας που μας επιτρέπει «να γενικεύουμε με βάση συγκεκριμένες περιπτώσεις για διάφορους πληθυσμούς». Ορισμένοι ερευνητές (π.χ., Giddens 1984· Hammersley 1992) έχουν υποστηρίξει ότι μπορεί κανείς να κατοχυρώσει την αντιπροσωπευτικότητα μιας μεμονωμένης περίπτωσης με βάση συγκρίσεις με μεγαλύτερο δείγμα παρόμοιων περιπτώσεων. Το επιχείρημα αυτό βασίζεται σε μια *επαγωγική* λογική κατά την οποία η συχνότητα των εμφανίσεων ενός φαινομένου, δηλαδή των *περιπτώσεων*, βοηθά να ισχυροποιηθεί η εμπιστοσύνη μας στην κανονικότητα του φαινομένου. Εδώ η γενικευσιμότητα επιτυγχάνεται μέσα από συσσώρευση παρόμοιων περιπτώσεων. Άλλοι (π.χ., Bromley 1986· Yin 1994) υποστηρίζουν ότι αυτή η άποψη για τη γενικευσιμότητα δεν είναι σωστή στο πλαίσιο της έρευνας μελέτης περίπτωσης. Αυτοί οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι μελέτες περίπτωσης οδηγούν σε θεωρήσεις που μπορεί να είναι γενικεύσιμες, αλλά δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη γενίκευση των ευρημάτων τους σε πληθυσμούς παρόμοιων περιπτώσεων. Ο Yin (1994) κάνει τη διάκριση μεταξύ *αναλυτικής γενίκευσης* και *στατιστικής γενίκευσης*. Υποστηρίζει ότι «Η μελέτη περίπτωσης, όπως και το πείραμα, δεν αντιπροσωπεύει “δείγμα”, και ο στόχος του ερευνητή είναι να επεκτείνει και να γενικεύσει θεωρίες (αναλυτική γενίκευση) και όχι να απαριθμεί συχνότητες (στατιστική γενίκευση)» (σελ. 10).

Ο Yin υποστηρίζει πως οι περιπτώσεις δεν πρέπει να εκλαμβάνονται ως μονάδες δειγματοληψίας, όπως δηλαδή τα υποκείμενα σε ένα πείραμα ή σε μια δημοσκοπήση. Αντίθετα, η μελέτη περίπτωσης θα μπορούσε να παρομοιαστεί με το ίδιο το πείραμα. Αυτό σημαίνει πως, ενώ η μελέτη περίπτωσης μπορεί να συνιστά έλεγχο μιας

θεωρίας, δεν μπορεί ποτέ να είναι αντιπροσωπευτική άλλων περιπτώσεων με τη στατιστική έννοια. Συνεπώς, η έρευνα μελέτης περίπτωσης μπορεί να παράγει γενικεύσιμες θεωρητικές προτάσεις, αλλά δεν μπορεί να μας πει κάτι για τα χαρακτηριστικά των πληθυσμών. Από την άποψη αυτή, η έρευνα μελέτης περίπτωσης ακολουθεί μια υποθετικο-παραγωγική λογική κατά την οποία οι περιπτώσεις μάς βοηθούν να δοκιμάσουμε τα όρια της υπάρχουσας κατανόησής μας και μας επιτρέπουν να αναπτύξουμε ή να τροποποιήσουμε τις θεωρίες ώστε να εξηγήσουμε τις εκδηλώσεις των φαινομένων. Ο Stake (1994: 245) συνοψίζει το επιχείρημα ως εξής: «[Ενώ] μια μεμονωμένη περίπτωση ή ακόμη και κάποιες περισσότερες περιπτώσεις δεν αντιπροσωπεύουν επαρκώς έναν πληθυσμό περιπτώσεων ούτε αποτελούν επαρκή βάση για γενίκευση μεγάλης κλίμακας [...] οι μελέτες περίπτωσης είναι χρήσιμες για την επεξεργασία της θεωρίας και για την καταγραφή σύνθετων στοιχείων για περαιτέρω διερεύνηση καθώς και ως στοιχείο που μας βοηθά να καθορίσουμε τα όρια της γενικευσιμότητας».

Εφόσον δεν έχει επιλυθεί η αντιπαράθεση για τον χαρακτήρα της γενικευσιμότητας στην έρευνα μελέτης περίπτωσης, είναι σημαντικό να γνωρίζουμε τα προβλήματα που συνδέονται τόσο με το επαγωγικό όσο και το υποθετικο-παραγωγικό μοντέλο γενικευσιμότητας. Ενώ η επαγωγή δεν μπορεί να δημιουργήσει βεβαιότητα σε σχέση με την καθολικότητα ενός φαινομένου, η υποθετικο-παραγωγική εργασία βασίζεται στη χρήση των υπάρχοντων θεωρητικών πλαισίων και επομένως περιορίζεται από αυτές (βλ. επίσης Κεφάλαιο 1). Μια εναλλακτική προσέγγιση στη γενίκευση στο πλαίσιο της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας έχει προταθεί από τον Alasutari (1995: 156-7), ο οποίος συνιστά να αντικαταστήσουμε τον όρο «γενίκευση» με τον όρο «εξαγωγή» για να αναφερθούμε στους τρόπους με τους οποίους «ο ερευνητής δείχνει ότι η ανάλυση συνδέεται με πράγματα πέρα από το υλικό που έχουμε στα χέρια μας». Με τον τρόπο αυτό μπορούμε να μιλάμε για μια ευρύτερη εφαρμοσιμότητα της έρευνας μελέτης περίπτωσης, χωρίς όμως να διατυπώνουμε ισχυρισμούς που συνδέονται με τη στατιστική ή πειραματική έρευνα στις προτάσεις μας. Για χρήσιμες συζητήσεις σχετικά με τη γενικευσιμότητα στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας μπορείτε να ανατρέξετε στην εξής βιβλιογραφία:

- Alasuutari, P. (1995) *Researching Culture: Qualitative Method and Cultural Studies*. London: Sage.
- Bromley, D.B. (1986) *The Case Study Method in Psychology and Related Disciplines*. Chichester: John Wiley.
- Silverman, D. (2000) *Doing Qualitative Research: A Practical Handbook*. London: Sage.
- Yin, R.K. (1994) *Case Study Research: Design and Methods*. London: Sage.

Διαδίκτυο Κέντρο Μάθησης

Αφού διαβάσετε το κεφάλαιο, συνδεθείτε με τον δικτυακό τόπο του Διαδίκτυο Κέντρου Μάθησης στη διεύθυνση www.openup.co.uk/willig <<http://www.openup.co.uk/willig>> για να βρείτε πηγές για τη μελέτη σας, όπως ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών ανά κεφάλαιο, θέματα εργασιών και γλωσσάρι για κάθε κεφάλαιο.

Μαθησιακοί στόχοι

Διαβάζοντας αυτό το κεφάλαιο θα αποκτήσετε μια εικόνα για:

- ❑ Τη «στροφή στη γλώσσα» και την κριτική στον γνωστικισμό
- ❑ Την ανάληψη λόγου ως τρόπο θεωρητικής κατανόησης των ψυχολογικών φαινομένων
- ❑ Τη διαφορά ανάμεσα στη λογοψυχολογία και στη φουκωϊκή ανάληψη λόγου
- ❑ Τους στόχους και σκοπούς της λογοψυχολογίας ως μεθοδολογίας έρευνας
- ❑ Τις μεθοδολογικές διαδικασίες που συνδέονται με τη λογοψυχολογική έρευνα, συμπεριλαμβανομένων των τεχνικών για τη συλλογή και την ανάληψη δεδομένων και τη συγγραφή μιας ερευνητικής αναφοράς
- ❑ Τους περιορισμούς της λογοψυχολογίας

Επιπλέον, θα είστε σε θέση:

- ❑ Να κατατάξετε τη λογοψυχολογία επιστημολογικά και να κατανοήσετε (1) τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει, (2) ποιες είναι οι παραδοχές της για τον κόσμο και (3) πώς αντιλαμβάνεται τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία
-

Τα Κεφάλαια 10 και 11 ασχολούνται με τη *λογοψυχολογία* [discursive psychology] και τη *φουκωϊκή ανάληψη λόγου* [Foucauldian discourse analysis] αντίστοιχα. Αυτές οι δύο προσεγγίσεις στην ανάλυση λόγου μοιράζονται ορισμένα σημαντικά χαρακτηριστικά. Ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι είναι συμπληρωματικές και ότι κάθε ανάλυση λόγου θα πρέπει

να εμπεριέχει στοιχεία και των δύο προσεγγίσεων (π.χ., Potter and Wetherell 1995· Wetherell 1998. Βλ. επίσης το Πλαίσιο ανάλυσης 10.1 στο τέλος αυτού του κεφαλαίου). Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, οι δύο αυτές εκδοχές της ανάλυσης λόγου έχουν αρχίσει να διαφοροποιούνται όλο και περισσότερο.

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζω μια γενική εισαγωγή στη «στροφή στη γλώσσα» στο πεδίο της ψυχολογίας και στην εμφάνιση των δύο εκδοχών της ανάλυσης λόγου, δηλαδή της λογοψυχολογίας και της φουκωικής ανάλυσης λόγου. Το υπόλοιπο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στη λογοψυχολογία, ενώ το αμέσως επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζει μια εισαγωγή στη φουκωική ανάλυση λόγου. Στο τέλος του Κεφαλαίου 11 επιχειρείται μια σύγκριση ανάμεσα στις δύο αυτές εκδοχές της ανάλυσης λόγου.

Η «στροφή στη γλώσσα»

Η «στροφή στη γλώσσα» στο πεδίο της ψυχολογίας έχει τις ρίζες της σε θεωρίες και έρευνες που προέκυψαν στο πλαίσιο άλλων επιστημονικών κλάδων στη διάρκεια πολλών ετών. Από τη δεκαετία του 1950 και μετά φιλόσοφοι, θεωρητικοί της επικοινωνίας, ιστορικοί και κοινωνιολόγοι άρχισαν να ενδιαφέρονται ολοένα και περισσότερο για τη γλώσσα ως κοινωνική δράση και να αμφισβητούν την υπόθεση ότι η γλώσσα παρέχει ένα σύνολο ξεκάθαρων και μη αμφίσημων σημείων που μας επιτρέπουν να προσδιορίζουμε εσωτερικές καταστάσεις και να περιγράψουμε την εξωτερική πραγματικότητα. Αντίθετα, επαναπροσδιόρισαν εννοιολογικά τη γλώσσα ως παραγωγική διεργασία, θεωρώντας πως κατασκευάζει εκδοχές της κοινωνικής πραγματικότητας και εκπληρώνει κοινωνικούς στόχους. Έτσι, η θεωρητική αναζήτηση άρχισε να απομακρύνεται από το άτομο και τις προθέσεις του και να επικεντρώνεται στις παραγωγικές δυνατότητες της γλώσσας. Σημαντικά αρχικά παραδείγματα της προσέγγισης αυτού του είδους είναι η φιλοσοφία του Wittgenstein, η θεωρία των γλωσσικών πράξεων του Austin και οι ιστορικές μελέτες του Foucault πάνω στις πρακτικές του λόγου. Ωστόσο, η ψυχολογία είχε μείνει σχετικά ανεπηρέαστη από αυτές τις θεωρητικές εξελίξεις στη διάρκεια των δεκαετιών του 1950 και του 1960. Αντικείμενό της ήταν η μελέτη των νοητικών αναπαραστάσεων και των κανόνων που διέπουν τη γνωστική επεξεργασία διάφορων τύπων «ερεθισμάτων» από το περιβάλλον. Στη δεκαετία του 1970 οι κοινωνικοί ψυχολόγοι άρχισαν να αμφισβητούν τον γνωστικισμό της ψυχολογίας (π.χ., Gergen 1973, 1989) και στη δεκαετία του 1980 η «στροφή στη γλώσσα» άρχισε να κερδίζει έδα-

φος στην επιστήμη της ψυχολογίας. Σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη αυτή είχε η έκδοση του βιβλίου των Potter και Wetherell (1987) *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour* (*Λόγος και κοινωνική ψυχολογία: Πέρα από τις στάσεις και τη συμπεριφορά*). Στο βιβλίο αυτό γίνεται εκτενής κριτική στον γνωστικισμό και αναλύονται λεπτομερώς μεγάλα αποσπάσματα από συνεντεύξεις με τη χρήση μιας προσέγγισης ανάλυσης λόγου. Σε μεταγενέστερες δημοσιεύσεις διευρύνθηκε η κριτική που είχε ασκηθεί στην ψυχολογία για τη μονομερή ενασχόλησή της με τις γνωστικές διεργασίες και για τη χρήση αυτών των διεργασιών ως μιας στρατηγικής για την εξήγηση των πάντων, μέσω της οποίας «αποδίδεται στις ατομικές γνωστικές διεργασίες ο κεντρικότερος ρόλος στη διαμόρφωση της αντίληψης και της δράσης» (Edwards and Potter 1992: 13). Σύμφωνα με την κριτική αυτή, ο γνωστικισμός στηρίζεται σε αβάσιμες υποθέσεις που αφορούν τη σχέση γλώσσας και αναπαράστασης, μεταξύ των οποίων και οι εξής: 1) ότι η ομιλία είναι ένας δρόμος για να φτάσει κανείς στη σκέψη και στις γνωστικές διεργασίες, (2) ότι οι γνωστικές διεργασίες βασίζονται στην αντίληψη, (3) ότι η αντικειμενική αντίληψη της πραγματικότητας είναι θεωρητικά δυνατή, (4) ότι υπάρχουν κοινά σε όλους αντικείμενα σκέψης και (5) ότι υπάρχουν γνωστικές δομές που είναι σχετικά σταθερές. Ας εξετάσουμε μία προς μία όλες αυτές τις υποθέσεις:

1. Από γνωστική άποψη, η λεκτική έκφραση των πεποιθήσεων και των στάσεων των ανθρώπων μάς δίνει πληροφορίες για τις γνωστικές διεργασίες που λαμβάνουν χώρα στο μυαλό τους. Για τον συμμετέχοντα στην έρευνα η γλώσσα παρέχει έναν τρόπο έκφρασης αυτού που έχει «στο μυαλό του». Για τον ερευνητή, από την άλλη πλευρά, η γλώσσα προσφέρει έναν τρόπο πρόσβασης στις γνωστικές διεργασίες των συμμετεχόντων. Με άλλα λόγια, η ομιλία είναι ένας δρόμος για να φτάσει κανείς στη σκέψη και στις γνωστικές διεργασίες. Άπαξ και ο ερευνητής διασφαλίσει ότι οι συμμετέχοντες δεν έχουν κανέναν λόγο να πουν ψέματα τα λόγια τους θεωρείται ότι συνιστούν αληθείς αναπαραστάσεις της νοητικής τους κατάστασης (π.χ., των πεποιθήσεων ή των στάσεών τους). Οι αναλυτές λόγου, ωστόσο, δεν έχουν την ίδια άποψη για τη γλώσσα. Υποστηρίζουν ότι όταν οι άνθρωποι διατυπώνουν μια πεποίθηση ή εκφράζουν μια γνώμη συμμετέχουν σε μια συνομιλία η οποία σε κάτι αποσκοπεί και στην οποία κάτι διακυβεύεται για όλους τους συμμετέχοντες. Συνεπώς, για να κατανοήσουμε όσα λέγονται από τους ανθρώπους πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το κοινωνικό πλαίσιο

στο οποίο μιλούν. Για παράδειγμα, όταν σε μια έρευνα που έχει στόχο να εντοπίσει τις στάσεις των αντρών απέναντι στις δουλειές του σπιτιού οι συμμετέχοντες είναι άντρες ενώ η ερευνήτρια γυναίκα, οι απαντήσεις των συμμετεχόντων μπορούν να κατανοηθούν καλύτερα ως προσπάθειες αποποίησης μη επιθυμητών κοινωνικών ταυτοτήτων (όπως αυτές του σεξιστή, του εξαρτημένου από τη σύντροφό του, του τεμπέλη κλπ.). Αυτό δεν σημαίνει ότι οι συμμετέχοντες ψεύδονται αναφορικά με τις δουλειές που κάνουν στο σπίτι (παρόλο που, φυσικά, υπάρχει και αυτή η πιθανότητα). Μπορεί όμως να σημαίνει πως στις απαντήσεις τους *προσανατολίζονται* προς μια συγκεκριμένη ανάγνωση των ερωτήσεων που τους τίθενται (π.χ., τις ερμηνεύουν ως αμφισβήτηση, κριτική ή ευκαιρία για παράπονα) και ότι οι δηλώσεις τους πρέπει να γίνουν κατανοητές σε συνάρτηση με την ανάγνωση αυτή. Παρομοίως, μια απάντηση μπορεί να είναι προσανατολισμένη σε κάτι που συζητήθηκε προηγουμένως στην πορεία της συνέντευξης. Για παράδειγμα, αφού έχει ωριότερα ερωτηθεί για την ενδοοικογενειακή βία, ένας συμμετέχων μπορεί να προσπαθήσει να πάρει αποστάσεις από οτιδήποτε πιθανόν να τον συνδέσει με τέτοιες πράξεις στις απαντήσεις του σε επόμενες ερωτήσεις. Μάλιστα, ένας συμμετέχων μπορεί να προσανατολιστεί με τις απαντήσεις του σε γεγονότα που συνέβησαν εκτός του συγκεκριμένου πλαισίου της συνέντευξης, π.χ. συμβάντα γνωστά από τα ΜΜΕ. Αυτό σημαίνει ότι, από την πλευρά της ανάλυσης λόγου, η ομιλία γίνεται κατανοητή ως κοινωνική δράση και αναλύεται με βάση όσα επιτυγχάνει μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο. Συνεπώς, δεν θα πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι οι εκπεφρασμένες στάσεις των ατόμων δεν διακρίνονται απαραίτητως από συνέπεια στα διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια.

2. Σε τελική ανάλυση, ο γνωστικισμός προϋποθέτει υποχρεωτικά ότι οι *γνωστικές διεργασίες βασίζονται σε αντιληπτικές διεργασίες*. Αποτελούν, έτσι, νοητικές αναπαραστάσεις πραγματικών αντικειμένων, συμβάντων και διαδικασιών που λαμβάνουν χώρα στον κόσμο μας. Παρά το γεγονός ότι οι γνωστικές διεργασίες είναι αφαιρετικές και συχνά, επομένως, απλουστεύουν και στρεβλώνουν αυτά τα εξωτερικά συμβάντα, συνιστούν ωστόσο απόπειρες να συλλάβει κανείς την πραγματικότητα. Από την άλλη πλευρά, τα γνωστικά σχήματα και οι γνωστικές αναπαραστάσεις, άπαξ και συγκροτηθούν, διευκολύνουν με τη σειρά τους την αντίληψη και την ερμηνεία νέων εμπειριών και

παρατηρήσεων. Οι αναλυτές λόγου, αντιθέτως, ισχυρίζονται ότι ο κόσμος μπορεί να «διαβαστεί» με αναρίθμητους τρόπους και ότι τα αντικείμενα και τα συμβάντα όχι μόνο δεν γεννούν τις νοητικές αναπαραστάσεις, αλλά, αντίθετα, στην πραγματικότητα κατασκευάζονται μέσα από την ίδια τη γλώσσα. Επομένως, αντικείμενο της έρευνας πρέπει να είναι ο λόγος και η συνομιλία, αφού εκεί οι άνθρωποι δημιουργούν και διαπραγματεύονται το εκάστοτε νόημα.

3. Εάν οι γνωστικές διεργασίες βασίζονται στην αντίληψη, όπως προτείνει ο γνωστικισμός, έπεται ότι είναι *θεωρητικά δυνατή μια αντικειμενική αντίληψη της πραγματικότητας*. Τα λάθη και οι απλουστεύσεις που αφορούν την αναπαράσταση οφείλονται στην εφαρμογή ευρετικών μεθόδων που εξοικονομούν χρόνο, οι οποίες επιφέρουν στρεβλώσεις στις γνωστικές διεργασίες. Ωστόσο, εάν παρουσιαστούν οι κατάλληλες συνθήκες, αυτές οι στρεβλώσεις είναι δυνατόν να απαλειφθούν. Και πάλι, οι αναλυτές λόγου ασκούν κριτική στην παραδοχή αυτή. Εάν η γλώσσα κατασκευάζει και δεν αναπαριστά απλώς την κοινωνική πραγματικότητα, αυτό σημαίνει πως η αντικειμενική αντίληψη της πραγματικότητας δεν είναι δυνατή. Η προσοχή, αντίθετως, πρέπει να στραφεί στους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζονται οι κοινωνικές κατηγορίες και στις συνέπειες της χρήσης αυτών των κατηγοριών στη συνομιλία.
4. Οι στάσεις περιγράφουν το πώς αισθάνονται οι άνθρωποι για τα αντικείμενα και τα συμβάντα του κοινωνικού κόσμου, ενώ η θεωρία της αιτιακής απόδοσης ασχολείται με το πώς εξηγούν τις πράξεις και τα συμβάντα. Και στις δύο περιπτώσεις οι ερευνητές υποθέτουν ότι το ίδιο το κοινωνικό αντικείμενο ή συμβάν απέναντι στο οποίο οι συμμετέχοντες έχουν διαφορετικές στάσεις και το οποίο αποδίδουν σε διαφορετικά αίτια είναι κοινό και αμετάβλητο. Αυτό σημαίνει πως, ακόμη κι αν οι άνθρωποι έχουν διαφορετικές στάσεις και αιτιακές αποδόσεις απέναντι σε κάτι (π.χ., την ευρωπαϊκή νομισματική ένωση, τον γάμο μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου, τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης), αυτό το ίδιο το «κάτω» δεν αμφισβητείται. Με άλλα λόγια, υπάρχουν *κοινά αντικείμενα σκέψης*, για τα οποία οι άνθρωποι διαμορφώνουν άποψη. Συμφωνούν ως προς το *τι είναι αυτό* για το οποίο μιλούν, αλλά διαφωνούν για τις αιτίες που αυτό συνέβη (αιτιακή απόδοση) ή για το εάν είναι καλό ή κακό (στάσεις). Οι αναλυτές λόγου

δεν δέχονται ότι υπάρχουν τέτοιου είδους κοινά αντικείμενα σκέψης. Υποστηρίζουν ότι τα ίδια τα κοινωνικά αντικείμενα κατασκευάζονται μέσω της γλώσσας και ότι η εκδοχή ενός ατόμου σχετικά με τη «διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης», για παράδειγμα, ενδέχεται να διαφέρει αρκετά από την εκδοχή κάποιου άλλου. Με βάση αυτή την οπτική, αυτό που παραδοσιακά εκφράζεται με τον όρο «στάσεις» και «αιτιακές αποδόσεις» είναι στην πραγματικότητα πλευρές της κατασκευής του ίδιου του αντικειμένου μέσω του λόγου. Για παράδειγμα, εάν αντιληφθούμε τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης ως συνέπεια παγκόσμιων μακροοικονομικών εξελίξεων, θα αποδώσουμε το συμβάν σε διαδικασίες οικονομικού χαρακτήρα. Εάν, αντίθετα, την αντιληφθούμε ως νίκη των ΗΠΑ στον ψυχρό πόλεμο, θα την αποδώσουμε στις ανώτερες πολιτικές στρατηγικές των αμερικανικών κυβερνήσεων. Άρα, αυτό που διαφοροποιεί τα άτομα δεν είναι οι στάσεις και οι αιτιακές αποδόσεις τους απέναντι σε ένα κοινωνικό αντικείμενο ή συμβάν, αλλά ο *τρόπος με τον οποίο κατασκευάζουν το ίδιο το αντικείμενο ή το συμβάν* μέσω της γλώσσας.

5. Τέλος, ο γνωστικισμός βασίζεται στην υπόθεση ότι κάπου μέσα στον ανθρώπινο νου υπάρχουν *γνωστικές δομές που είναι σχετικά σταθερές*. Θεωρείται πως οι άνθρωποι έχουν απόψεις και γνωστικά στίλ, πως έχουν πρόσβαση σε γνωστικά σχήματα και επεξεργάζονται τις πληροφορίες με προβλέψιμους τρόπους. Οι γνωστικές δομές μπορεί να αλλάζουν, αλλά η αλλαγή αυτή θα πρέπει να εξηγείται με βάση κάποιες μεταβλητές που παρεμβάλλονται, όπως κάποια πειστικά μηνύματα ή κάποιες καινούριες εμπειρίες. Η υπόθεση είναι ότι σε μια φυσιολογική πορεία των πραγμάτων, οι απόψεις, οι στάσεις, οι αιτιακές αποδόσεις κλπ. παραμένουν σταθερές και προβλέψιμες σε καθημερινή βάση. Ωστόσο, η αντίληψη των αναλυτών λόγου, σύμφωνα με την οποία η γλώσσα είναι παραγωγική και επιτελεστική, δεν είναι συμβατή με την παραπάνω εικόνα. Οι ερευνητές της ανάλυσης λόγου υποστηρίζουν ότι οι απόψεις που εκφράζουν οι άνθρωποι καθώς και οι περιγραφές και εξηγήσεις που δίνουν εξαρτώνται από το πλαίσιο λόγου στο οποίο αυτές παράγονται. Συνεπώς, αυτά που λένε οι άνθρωποι μας αποκαλύπτουν κάτι σχετικά με το τι *κάνουν* με τις λέξεις τους (όπως ότι αποποιούνται κάτι, απολογούνται, προβάλλουν δικαιολογίες, προσπαθούν να πείσουν, παρακαλούν κλπ.) και όχι κάτι για τις γνωστικές δομές που αντικατοπτρίζουν αυτές οι λέξεις.

Η αμφισβήτηση του γνωστικισμού από τη μεριά των αναλυτών λόγου δείχνει πως η ανάλυση λόγου δεν είναι απλώς μια ερευνητική μέθοδος. Είναι μια κριτική της κυρίαρχης ψυχολογίας που προσφέρει έναν εναλλακτικό τρόπο εννοιολογικής προσέγγισης της γλώσσας και καταδεικνύει μια μέθοδο ανάλυσης των δεδομένων που μπορεί να μας αποκαλύψει στοιχεία για την κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας μέσω του λόγου. Η ανάλυση λόγου είναι κάτι περισσότερο από μεθοδολογία διότι «συνιστά έναν θεωρητικό τρόπο κατανόησης της φύσης του λόγου και των ψυχολογικών φαινομένων» (Billig 1997: 43).

Λογοψυχολογία και φουκωική ανάληψη λόγου

Υπάρχουν δύο βασικές προσεγγίσεις της ανάλυσης λόγου (ας σημειωθεί όμως εδώ ότι η Wetherell 2001 εντοπίζει ούτε λίγο ούτε πολύ έξι διαφορετικούς τρόπους για να κάνει κανείς ανάλυση λόγου). Παρόλο που και οι δύο προσεγγίσεις ασχολούνται με τον ρόλο της γλώσσας στην κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας ασκώντας κριτική στον γνωστικισμό, είναι κατάλληλες για διαφορετικά είδη ερευνητικών ερωτημάτων και ανήκουν σε διαφορετικές θεωρητικές παραδόσεις. Η *λογοψυχολογία* εμπνέεται από την εθνομεθοδολογία και την ανάλυση συνομιλίας καθώς και από το ενδιαφέρον αυτών των δύο προσεγγίσεων για τη διαπραγμάτευση του νοήματος σε τοπικά εντοπισμένες αλληλεπιδράσεις εντός καθημερινών πλαίσίων. Ασχολείται με τις πρακτικές του λόγου, μελετά, δηλαδή, τι κάνουν οι άνθρωποι με τη γλώσσα και δίνει έμφαση στα επιτελεστικά χαρακτηριστικά του λόγου. Η *φουκωική ανάλυση λόγου* είναι επηρεασμένη από το έργο του Michel Foucault και των μεταδομιστών που διερεύνησαν τον ρόλο της γλώσσας στη θέσμιση της κοινωνικής και ψυχολογικής ζωής. Ασχολείται με τα αποθέματα λόγου που είναι διαθέσιμα στους ανθρώπους και με τους τρόπους με τους οποίους ο λόγος δομεί την υποκειμενικότητα, την αίσθηση του εαυτού και τις σχέσεις εξουσίας. Ενώ η λογοψυχολογία επικεντρώνεται κυρίως στον *τρόπο* που οι άνθρωποι *χρησιμοποιούν* τα αποθέματα λόγου για να επιτύχουν διαπροσωπικούς στόχους στην κοινωνική αλληλεπίδραση, η φουκωική ανάλυση λόγου εστιάζει το ενδιαφέρον της στο *είδος* των αντικειμένων και των υποκειμένων που κατασκευάζονται στο πλαίσιο διάφορων συστημάτων λόγου καθώς και στο *είδος* των τρόπων ύπαρξης που αυτά τα αντικείμενα και υποκείμενα καθιστούν διαθέσιμα στους ανθρώπους.

Οι δύο αυτές εκδοχές της ανάλυσης λόγου απαντούν σε διαφορετικά είδη ερευνητικών ερωτημάτων. Η λογοψυχολογία θέτει ερωτήματα για τον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες χρησιμοποιούν τη γλώσσα προκειμένου να διαπραγματευτούν και να χειριστούν τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις ώστε να εκπληρώσουν διαπροσωπικούς στόχους (π.χ., να αποποιηθούν μια ανεπιθύμητη κοινωνική ταυτότητα, να δικαιολογήσουν μια πράξη τους ή να προσάψουν μια κατηγορία). Η φουκωική ανάλυση λόγου στόχο έχει να περιγράψει τους γλωσσικούς κόσμους των ανθρώπων και να τους ασκήσει κριτική καθώς και να διερευνήσει τις επιπτώσεις που έχουν στην υποκειμενικότητα και στην εμπειρία (π.χ., πώς είναι να τοποθετείται κάποιος άτομο στη θέση του «αιτούντα ασύλου» και τι είδους πράξεις και εμπειρίες είναι συμβατές με την τοποθέτηση αυτή;). Η Willig (2008), προκειμένου να υπογραμμίσει τις ομοιότητες και τις διαφορές των δύο προσεγγίσεων ανάλυσης λόγου, τις εφαρμόζει στο ίδιο απόσπασμα συνέντευξης.

Οι Burr (1995, 2003), Parker (1997) και Langdridge (2004: Κεφάλαιο 18) συζητούν λεπτομερώς την αντίστιξη μεταξύ των δύο προσεγγίσεων της ανάλυσης λόγου. Ωστόσο, οι Potter και Wetherell (1995: 81) υποστηρίζουν ότι η αντίστιξη αυτή «δεν πρέπει να υπερτονίζεται» και ότι είναι προτιμότερη μια συνδυασμένη εστίαση τόσο σε πρακτικές λόγου όσο και σε αποθέματα λόγου. Η Wetherell (1998) επίσης συνηγορεί υπέρ της σύνθεσης των δύο εκδοχών ανάλυσης. Στο Πλαίσιο ανάλυσης 10.1 εξετάζεται λεπτομερέστερα η διαμάχη σχετικά με το κατά πόσο είναι χρήσιμη η αναγνώριση δύο διαφορετικών προσεγγίσεων στην ανάλυση λόγου.

Λογοψυχολογία

Αυτή η εκδοχή της ανάλυσης λόγου πρωτοέγινε γνωστή στη βρετανική κοινωνική ψυχολογία από την έκδοση του βιβλίου των Potter και Wetherell (1987) *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour* (Λόγος και κοινωνική ψυχολογία: Πέρα από τις στάσεις και τη συμπεριφορά). Ο όρος *discursive psychology* [λογοψυχολογία] δημιουργήθηκε αργότερα από τους Edwards και Potter (1992). Καθώς η μέθοδος εξελισσόταν, εμφανίζονταν επίσης αλλαγές στην έμφαση, οι οποίες κυρίως αφορούσαν μια μεγαλύτερη εστίαση στην ευελιξία των αποθεμάτων λόγου και μια προτίμηση για τη χρήση πηγών νατουραλιστικών δεδομένων. Οι πρόσφατες εξελίξεις στη λογοψυχολογία εξακολουθούν να είναι έντονα επηρεασμένες από τις αρχές της ανάλυσης συνομιλίας (βλ. Wooffitt 2005). Οι

Wiggins και Potter (2008) παρουσιάζουν λεπτομερώς την ιστορία και την εξέλιξη της λογοψυχολογίας καθώς και τη σχέση της με παλαιότερες οπτικές της ανάλυσης λόγου. Η λογοψυχολογία είναι *ψυχολογία* γιατί ασχολείται με ψυχολογικά φαινόμενα όπως η μνήμη και η ταυτότητα. Ωστόσο, με βάση την κριτική στον γνωστικισμό, η λογοψυχολογία αντιλαμβάνεται αυτά τα φαινόμενα ως *πράξεις λόγου* και όχι ως γνωστικές διεργασίες. Αυτό σημαίνει πως οι λογοψυχολόγοι ενδιαφέρονται για τις αναφορές σε έννοιες όπως η μνήμη και η ταυτότητα στο πλαίσιο φυσικά παραγόμενων συνομιλιών και κειμένων καθώς και για τις λειτουργίες και τις συνέπειες αυτών των αναφορών. Ψυχολογικές δραστηριότητες όπως η δικαιολόγηση, η εκλογίκευση, η κατηγοριοποίηση, η αιτιακή απόδοση, η απόδοση χαρακτηρισμών και η ενοχοποίηση κατανοούνται ως τρόποι με τους οποίους οι συμμετέχοντες διαχειρίζονται τα ζητήματα που διακυβεύονται στις κοινωνικές διαδράσεις τους. Πρόκειται για πρακτικές λόγου που χρησιμοποιούνται από τους συμμετέχοντες σε συγκεκριμένα πλαίσια για την επίτευξη κοινωνικών και διαπροσωπικών στόχων. Στη διάρκεια αυτής της διαδικασίας οι συμμετέχοντες μπορεί να κινητοποιήσουν αναφορές στη «μνήμη» ή στην «ταυτότητα» (π.χ., για να αποποιηθούν την ευθύνη επειδή ξέχασαν να γενέθλια κάποιου λέγοντας «Η μνήμη μου παίζει παιχνίδια» ή για δικαιολογήσουν μια παρορμητική ενέργεια επικαλούμενοι τον «παθιασμένο χαρακτήρα» τους). Επομένως, ψυχολογικές έννοιες όπως η προκατάληψη, η ταυτότητα, η μνήμη ή η εμπιστοσύνη γίνονται πράγματα που *κάνουν* οι άνθρωποι και όχι πράγματα που οι άνθρωποι *έχουν* ή *είναι*.

Επίκεντρο της ανάλυσης της λογοψυχολογίας είναι το *πώς* οι συμμετέχοντες χρησιμοποιούν τα γλωσσικά αποθέματα και με ποιες συνέπειες. Με άλλα λόγια, οι λογοψυχολόγοι εστιάζουν την προσοχή τους στον *προσανατολισμό της ομιλίας στη δράση*. Ασχολούνται με τους τρόπους με τους οποίους οι ομιλητές διαχειρίζονται ζητήματα που αφορούν τα διακυβεύματα και τα συμφέροντά τους. Εντοπίζουν στρατηγικές λόγου όπως είναι η «αποποίηση» ή το «έρεισμα» και διερευνούν τη λειτουργία τους σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο λόγου.

Για παράδειγμα, ένας συνεντευξιαζόμενος μπορεί να αποποιηθεί μια ρατσιστική κοινωνική ταυτότητα λέγοντας «Δεν είμαι ρατσιστής, αλλά πιστεύω πως πρέπει να ενισχυθούν οι έλεγχοι της μετανάστευσης», νομιμοποιώντας τη δήλωσή του με μια αναφορά σε κάποια ανώτερη εξουσία: «Συμφωνώ με τη δήλωση του πρωθυπουργού ότι το ζήτημα απαιτεί άμεση δράση». Άλλες τεχνικές λόγου που χρησιμοποιούνται για τη διαχείριση των συμφερόντων και της λογοδοσίας των συμμετεχόντων είναι η χρήση

μεταφορών και αναλογιών, η αυτούσια παράθεση των λόγων κάποιου άλλου, οι ακραίες διατυπώσεις, οι παραστατικές περιγραφές, οι συναινετικές διατυπώσεις, η εκ των προτέρων αποποίηση του διακυβεύματος του συμμετέχοντα [stake inoculation] και πολλές άλλες (για λεπτομερή συζήτηση αυτών των τεχνικών βλ. Edwards and Potter 1992 και Potter 1996).

Η λογοψυχολογία αναδύθηκε από μια κριτική στον γνωστικισμό που επικρατούσε την εποχή εκείνη στα κυρίαρχα ρεύματα ακαδημαϊκής ψυχολογίας και πρόσφερε μια ριζικά διαφορετική κατανόηση των ψυχολογικών εννοιών (όπως η «μνήμη» ή η «ταυτότητα»). Τα πρώτα έργα κοινωνικής λογοψυχολογίας διατηρούσαν κριτική στάση απέναντι στην ψυχολογία ως επιστημονικό πεδίο και αμφισβητούσαν πολλές από τις παραδοχές (σχετικά με τη γλώσσα, τη γνώση, τους ανθρώπους) στις οποίες βασιζόταν. Στο πλαίσιο αυτό είναι αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι σε μια πρόσφατη ανασκόπηση της ανάλυσης λόγου στην κοινωνική ψυχολογία ο Parker (2011) υποστηρίζει ότι η σύγχρονη λογοψυχολογία έχει ενσωματωθεί στο πεδίο της ψυχολογίας καθώς προσφέρει έναν εναλλακτικό τρόπο (δηλαδή, βασισμένο στον λόγο) για να εξηγήσει τι κινεί την ανθρώπινη συμπεριφορά. Επομένως, έχει πάψει να αμφισβητεί την ψυχολογία ως επιστημονικό πεδίο και απλώς προσφέρει τη δική της εκδοχή (λογο)ψυχολογίας (για κριτικές προσεγγίσεις απέναντι στη σύγχρονη λογοψυχολογία βλ. επίσης Corcoran 2009· Billig 2012).

Συλλογή δεδομένων

Ιδανικά η ανάλυση λόγου πρέπει να χρησιμοποιείται για την ανάλυση φυσικά παραγόμενων κειμένων και λόγου (Herburn and Wiggins 2005· Potter and Herburn 2005. Βλ. κάποια από τα κεφάλαια στο Herburn and Wiggins 2007). Αυτό συμβαίνει γιατί τα ερευνητικά ερωτήματα που συνδέονται με τη λογοψυχολογία αφορούν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι διαχειρίζονται τη λογοδοσία και όσα διακυβεύονται για τους ίδιους στην καθημερινή τους ζωή. Τα ερωτήματα αυτά διερευνώνται καλύτερα μέσα από την ανάλυση αυθόρμητων συνομιλιών που λαμβάνουν χώρα σε οικεία περιβάλλοντα (π.χ., στο σπίτι ή στον χώρο εργασίας). Για παράδειγμα, στην ανάλυση λόγου έχουν κατά καιρούς χρησιμοποιηθεί ηχογραφήσεις φυσικών τηλεφωνικών συνομιλιών, ανακρίσεις υπόπτων από αστυνομικούς, ιατρικές γνωμοδοτήσεις, συνέδρια κοινωνικών λειτουργών, ραδιοφωνικές συνεντεύξεις με πολιτικούς και συνεδρίες συμβουλευτικής. Ωστόσο, οι δεοντολογι-

κές και πρακτικές δυσκολίες που συνεπάγεται η απόκτηση αυτών των αυθόρμητων δεδομένων έχουν οδηγήσει πολλούς αναλυτές λόγου στη διεξαγωγή ημιδομημένων συνεντεύξεων για την παραγωγή δεδομένων για την ανάλυση (π.χ., βλ. Herburn and Potter 2003 για μια συζήτηση σχετικά με τα δεοντολογικά προβλήματα που προέκυψαν από τη χρήση δεδομένων από τηλεφωνήματα σε μια γραμμή βοήθειας). Το μειονέκτημα της χρήσης ημιδομημένων συνεντεύξεων είναι ότι οι συμμετέχοντες επικεντρώνουν πάντα την προσοχή τους στη συνθήκη της συνέντευξης και έτσι η ανάλυση λόγου αποκαλύπτει πιο πολλά στοιχεία για τον τρόπο με τον οποίο ο συμμετέχων χειρίζεται όσα διακυβεύονται για αυτόν *ως συνεντευξιαζόμενο* παρά για τις στρατηγικές λόγου που χρησιμοποιούνται στην καθημερινή ζωή. Επιπλέον, η ανάλυση λόγου βάσει ημιδομημένων συνεντεύξεων πρέπει να περιλαμβάνει ανάλυση των σχολίων και του συνεντευκτή και του συνεντευξιαζόμενου. Το γεγονός αυτό απαιτεί υψηλό επίπεδο αναστοχαστικότητας από πλευράς ερευνητή.

Ένας εναλλακτικός τρόπος παραγωγής δεδομένων για την ανάλυση λόγου είναι η δημιουργία μιας ομάδας συζήτησης, κατά προτίμηση με βάση προϋπάρχουσες ομάδες (π.χ., μια ομάδα φίλων ή συναδέλφων, τα μέλη μιας οικογένειας) (βλ. Puchta and Potter 2004). Με τον τρόπο αυτό δημιουργείται φυσική συνομιλία και οι συμμετέχοντες είναι πιθανόν να είναι πιο χαλαροί και αυθόρμητοι από ό,τι θα ήταν σε ένα πλαίσιο συνέντευξης ένας προς έναν με τον ερευνητή (βλ. επίσης Billig 1997: 45). Μερικές φορές οι ερευνητές αποφασίζουν να πάρουν συνέντευξη από φίλους ή γνωστούς τους για να μετριάσουν τον τεχνητό χαρακτήρα της συνέντευξης. Ωστόσο, είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι η συνέντευξη με φίλους μας μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα, καθώς μπορεί να οδηγήσει σε αλλαγές στον τρόπο που ο ένας αποτιμά τον άλλο.

Πριν από τη διεξαγωγή της ανάλυσης λόγου ο ερευνητής πρέπει να *μετεγγραψει* το υλικό που πρόκειται να αναλυθεί. Η μετεγγραφή είναι μια εξαιρετικά χρονοβόρα διαδικασία. Απαιτούνται τουλάχιστον 10 ώρες για τη μετεγγραφή μίας ώρας συνέντευξης και ο χρόνος αυτός αυξάνεται σε περίπτωση ομαδικών συνεντεύξεων ή συνεντεύξεων με κακή ποιότητα ήχου. Επιπλέον, ο χρόνος μετεγγραφής εξαρτάται και από το στυλ μετεγγραφής που υιοθετείται. Το στυλ μετεγγραφής που απαιτεί την περισσότερη δουλειά είναι αυτό που χρησιμοποιείται στην ανάλυση συνομιλίας (βλ. Atkinson and Heritage 1984· Have 1999· Jefferson 2004). Οι αναλυτές λόγου συχνά υιοθετούν μια συντομευμένη μορφή αυτού του στυλ μετεγγραφής (που ορισμένες φορές ονομάζεται «Jefferson Lite», βλ. Parker 2005), η οποία διατηρεί

τα κύρια χαρακτηριστικά του αρχικού συστήματος μετεγγραφής. Εδώ σημειώνονται κατά τη μετεγγραφή τα γλωσσικά λάθη, οι παύσεις, οι διακοπές, οι αλλαγές στην ένταση και στην έμφαση καθώς και η εισπνοή που ακούγεται. Μια πλήρης καταγραφή των συμβόλων μετεγγραφής στη συντομευμένη εκδοχή τους περιέχεται σε παράρτημα, στο βιβλίο των Potter και Wetherell (1987) (για εξήγηση των βασικών αρχών μετεγγραφής βλ. O'Connell and Kowal 1995). Καλό είναι η μετεγγραφή να περιλαμβάνει τουλάχιστον ορισμένες πληροφορίες για τα μη γλωσσικά χαρακτηριστικά της συνομιλίας, όπως είναι η καθυστέρηση, ο δισταγμός ή η έμφαση. Ο λόγος είναι ότι ο τρόπος με τον οποίο λέγεται κάτι επηρεάζει το νόημά του. Για παράδειγμα, η ειρωνεία μπορεί συχνά να διαπιστωθεί μόνο βάσει του τόνου της φωνής του ομιλητή. Μια ανάλυση λόγου που στόχο έχει να εντοπίσει τον προσανατολισμό της συνομιλίας προς τη δράση πρέπει οπωσδήποτε να δίνει προσοχή τόσο στον τρόπο όσο και στο περιεχόμενο όσων λέγονται.

Δεδομένου ότι η ανάλυση λόγου απαιτεί πολλή δουλειά, οι αποφάσεις για το μέγεθος του δείγματος συχνά επηρεάζονται έντονα από πραγματιστικές ανάγκες. Δηλαδή, όταν ο χρόνος για την έρευνα είναι περιορισμένος, ο αριθμός των συνεντεύξεων που αποφασίζει να διεξαγάγει, να μετεγγράψει και να αναλύσει ο ερευνητής είναι πιθανόν να κριθεί βάσει του διαθέσιμου χρόνου. Έτσι, οι ερευνητές συχνά αναλύουν λιγότερα δεδομένα από όσα θα ήθελαν. Ωστόσο, οι αναλυτές λόγου δεν χρειάζεται να δουλέψουν με πάρα πολλά κείμενα για να έχει νόημα η ανάλυσή τους. Εντέλει, το μέγεθος του δείγματος που απαιτείται για να διασφαλιστεί η εγκυρότητα της έρευνας εξαρτάται από το συγκεκριμένο ερευνητικό ερώτημα που έχει θέσει ο ερευνητής (βλ. επίσης Potter and Wetherell 1987: 161-2). Εάν το ερευνητικό ερώτημα αφορά την ύπαρξη και χρήση συγκεκριμένων κατασκευών λόγου σε μια ομάδα ανθρώπων, μπορεί να πρέπει να γίνουν σχετικά πολλές συνεντεύξεις με μέλη αυτής της ομάδας. Παρομοίως, εάν ο ερευνητής θέλει να ξέρει ποιες στρατηγικές λόγου χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για να αποποιηθούν την ευθύνη ενός ανεπιθύμητου συμβάντος, το μέγεθος του δείγματος πρέπει να είναι αρκετά μεγάλο ώστε να μπορεί να εντοπιστεί ένα εύρος στρατηγικών και η χρήση τους σε διαφορετικά πλαίσια λόγου. Από την άλλη πλευρά, εάν στόχος μας είναι να κατανοήσουμε πώς ένα συγκεκριμένο κείμενο (π.χ., ένας σημαντικός πολιτικός λόγος, μια αμφιλεγόμενη διαφημιστική καμπάνια, μια γνωστή σκηνή από ταινία) επιτυγχάνει τον στόχο του, η ανάλυσή μας θα επικεντρωθεί σε αυτό μόνο το κείμενο.

Πώς κάνει κανείς ανάληψη λόγου

Έχω ήδη επισημάνει πως η ανάλυση λόγου είναι κάτι παραπάνω από μεθοδολογία. Η ανάλυση λόγου θεωρεί τη γλώσσα *κατασκευαστική* και *λειτούργικη*. Απαιτεί από τους ψυχολόγους να δουν τη γλώσσα με διαφορετικό τρόπο και να θέσουν διαφορετικά ερωτήματα για αυτή. Αντί να αναρωτηθούμε «Τι μας λένε οι απαντήσεις των συμμετεχόντων για τις στάσεις, τις πεποιθήσεις και τις σκέψεις τους;» καλούμαστε να διερευνήσουμε την εσωτερική οργάνωση του ίδιου του λόγου και να ρωτήσουμε «Τι κάνει αυτός ο λόγος;». Μπορούμε, επομένως, να περιγράψουμε την ανάλυση λόγου ως έναν συγκεκριμένο *τρόπο ανάγνωσης* – ως ανάγνωση προσανατολισμένη στη δράση (τι κάνει αυτό το κείμενο;) και όχι απλώς στο νόημα (τι λέει αυτό το κείμενο;). Εφόσον η ανάλυση λόγου απαιτεί από μας να υιοθετήσουμε μια θεώρηση *κοινωνικής δράσης* όσον αφορά την ομιλία και το κείμενο, δεν μπορούμε να τη μάθουμε από τη μια μέρα στην άλλη ακολουθώντας βήματα όπως σε μια συνταγή. Οι Potter και Wetherell (1987: 175) υποστηρίζουν ότι «η ανάλυση λόγου εξαρτάται κατά πολύ από εμπειρικές δεξιότητες και από άρρητη γνώση», ενώ ο Billig (1997: 39) προειδοποιεί ότι η ανάλυση λόγου δεν είναι ένα σύνολο μεθοδολογικών διαδικασιών που μπορούν να διδαχθούν χωρίς να ληφθεί υπόψη η ευρύτερη θεωρητική προσέγγιση στην ψυχολογία. Το συνολικό συμπέρασμα είναι ότι η ανάλυση λόγου πρέπει να κατανοηθεί πρώτα απ' όλα με βάση το «ευρύ θεωρητικό πλαίσιο που αφορά τη φύση του λόγου και τον ρόλο του στην κοινωνική ζωή» (Potter and Wetherell 1987: 175). Με βάση αυτή την κατανόηση, οι ερευνητές μπορούν στη συνέχεια να προσεγγίσουν τα προς ανάλυση κείμενα. Προκειμένου να βοηθήσουν τους νέους ερευνητές κάποιοι κορυφαίοι αναλυτές λόγου έχουν διατυπώσει κάποιες διαδικασίες-οδηγούς για την ανάλυση λόγου. Για παράδειγμα, οι Potter και Wetherell (1987: 160-76) εντοπίζουν «δέκα στάδια στην ανάλυση λόγου», ενώ ο Billig (1997: 54) παρουσιάζει έναν «οδηγό διαδικασιών για την ανάλυση λόγου». Οι Wiggins και Potter (2008) προσφέρουν λεπτομερή και ολοκληρωμένη καθοδήγηση για τις πρακτικές πλευρές της έρευνας στη λογοψυχολογία και ο Antaki κ. συν. (2003) διατυπώνουν ορισμένα κριτήρια για την αξιολόγηση της έρευνας στη λογοψυχολογία. Ωστόσο, οι ερευνητές συνήθως προειδοποιούν τους αναγνώστες τους να μην ακολουθούν πολύ αυστηρά αυτές τις οδηγίες.

Στις επόμενες υποενότητες παρουσιάζω ορισμένες οδηγίες για την ανάλυση μετεγγραμμένων συνεντεύξεων και για τη σύνταξη της ερευνητικής αναφοράς, σύμφωνα με την ανάλυση λόγου στο πλαίσιο της παράδοσης

της λογοψυχολογίας (οι οδηγίες για τη φουκωική ανάλυση λόγου παρουσιάζονται στο Κεφάλαιο 11).

Οδηγίες για τη διαδικασία στην ανάλυση λόγου

Ανάγνωση

Πρώτα απ' όλα ο ερευνητής πρέπει να αφιερώσει χρόνο για να *διαβάσει* προσεκτικά τα μετεγγραμμένα κείμενα. Παρά το γεγονός ότι ο ερευνητής θα συνεχίσει να διαβάζει και να ξαναδιαβάζει τα κείμενα σε όλη τη διάρκεια της κωδικοποίησης και της ανάλυσης, είναι σημαντικό να τα έχει διαβάσει, τουλάχιστον μία φορά, χωρίς να κάνει καμία προσπάθεια ανάλυσης. Ο λόγος είναι ότι αυτού του είδους η ανάγνωση μας επιτρέπει να αντιληφθούμε ορισμένες πλευρές του κειμένου που αφορούν τον λόγο ως *αναγνώστες*. Για παράδειγμα, ένα κείμενο μπορεί να παρουσιάζεται ως αίτημα συγγνώμης, παρόλο που η λέξη «συγγνώμη» δεν διατυπώνεται ποτέ. Μπορεί να αισθανθούμε επίσης ότι ένα κείμενο «ακούγεται» σαν να γίνεται πόλεμος, παρόλο που το θέμα του μετεγγραμμένου λόγου είναι οι επικείμενες εκλογές. Η ανάγνωση ενός κειμένου πριν από την ανάλυσή του μας επιτρέπει να κατανοήσουμε *τι κάνει το κείμενο*. Στόχος της ανάλυσης είναι να προσδιορίσουμε *πώς* ακριβώς το κείμενο το καταφέρνει αυτό.

Είναι σημαντικό να ακούμε τις ηχογραφήσεις πριν από την ανάλυση, ειδικά αν το σύστημα μετεγγραφής που χρησιμοποιούμε είναι πολύ απλό.

Κωδικοποίηση

Μετά τις αναγνώσεις των μετεγγραμμένων κειμένων ακολουθεί η επιλογή του προς ανάλυση υλικού, δηλαδή η *κωδικοποίηση*. Η κωδικοποίηση των κειμένων γίνεται υπό το πρίσμα του ερευνητικού ερωτήματος. Για παράδειγμα, εάν το ερευνητικό μας ερώτημα αφορά τους τρόπους με τους οποίους οι ετεροφιλόφιλοι ενήλικες συνομιλούν για το ασφαλές σεξ και τον κίνδυνο μετάδοσης του HIV, θα πρέπει να επιλεγούν όλες οι αναφορές σε προφυλακτικά, στη χρήση προφυλακτικών και στο ασφαλές σεξ (βλ. Willig 1997). Στη συνέχεια επισημαίνονται, αντιγράφονται και καταχωρίζονται για ανάλυση όλα τα αντίστοιχα σημεία του κειμένου. Στο στάδιο αυτό πρέπει να περιληφθεί *όλο* το υλικό που είναι πιθανόν να σχετίζεται με το θέμα μας. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να εντοπιστούν ακόμη και οι περιπτώσεις που σχετίζονται με το ερευνητικό ερώτημα έμμεσα ή με κάποιον

αόριστο τρόπο. Αυτό που είναι ακόμη πιο σημαντικό είναι πως για την επιλογή του κειμενικού υλικού δεν είναι αναγκαίο να χρησιμοποιηθούν συγκεκριμένες λέξεις-κλειδιά. Στο στάδιο αυτό πρέπει να περιληφθούν όλες οι *υπόρρητες κατασκευές* (MacNaghten 1993). Έτσι, στη δική μου έρευνα για τις συνομιλίες ετεροφυλόφιλων ενηλίκων για το ασφαλές σεξ η χρήση των όρων «προφυλακτικό» και «ασφαλέστερο σεξ» δεν κρίθηκε απαραίτητο να συμπεριληφθούν, ενώ οι αναφορές στο ασφαλές σεξ με την ευρύτερη έννοια (π.χ., αναφορές σε «προφυλάξεις» και «ασφαλείς σχέσεις») συμπεριλήφθηκαν στην ανάλυση.

Η ανάγκη κωδικοποίησης πριν από την ανάλυση δείχνει πως δεν μπορούμε ποτέ να έχουμε μια πλήρη ανάλυση λόγου σε ένα κείμενο. Το ερευνητικό μας ερώτημα εντοπίζει μια συγκεκριμένη όψη του λόγου που αποφασίζουμε να διερευνήσουμε λεπτομερώς. Η κωδικοποίηση μας βοηθά να επιλέξουμε τα σχετικά τμήματα των κειμένων που θα αποτελέσουν τα δεδομένα μας. Υπάρχουν πάντα ορισμένες πλευρές του λόγου που δεν θα αναλύσουμε. Αυτό σημαίνει ότι το ίδιο υλικό μπορεί να αναλυθεί ξανά, παράγοντας νέες θεωρήσεις (π.χ., Potter and Wetherell 1987· Wetherell and Potter 1992· Willig 1995, 1997, 1998).

Ανάλυση

Η ανάλυση λόγου προχωρά με βάση την αλληλεπίδραση του ερευνητή με το κείμενο. Οι Potter και Wetherell (1987: 168) συνιστούν στους ερευνητές να διερωτώνται σε όλη τη διαδικασία της ανάλυσης: «Γιατί διαβάζω αυτό το κείμενο με αυτό τον τρόπο; Ποια στοιχεία διαμορφώνουν αυτή την άγνοια;». Τα κειμενικά δεδομένα αναλύονται με έμφαση στις διαστάσεις του λόγου που αφορούν την κατασκευή και τη λειτουργία. Για να διευκολυνθεί μια συστηματική και συνεπής διερεύνηση αυτών των διαστάσεων πρέπει να ληφθεί υπόψη το *πλαίσιο*, η *μεταβλητότητα* και η *κατασκευή των γλωσσικών αναφορών*. Ο ερευνητής εξετάζει πώς το κείμενο κατασκευάζει τα αντικείμενα και τα υποκείμενά του, πώς διαφοροποιούνται αυτές οι κατασκευές σε διάφορα πλαίσια λόγου και ποιες είναι οι συνέπειες της χρήσης τους. Για να εντοπιστούν οι διάφορες κατασκευές αντικειμένων και υποκειμένων στο κείμενο πρέπει να εστιάσουμε την προσοχή μας στην ορολογία, στα υφολογικά και γραμματικά χαρακτηριστικά, στις προτιμώμενες μεταφορές και στα σχήματα λόγου που μπορεί να χρησιμοποιούνται στις κατασκευές αυτές. Οι Potter και Wetherell (1987: 149) χαρακτηρίζουν αυτού του είδους τα συστήματα όρων «ερμηνευτικά ρεπερτόρια». Για την

κατασκευή διαφορετικών εκδοχών κάθε συμβάντος χρησιμοποιούνται διαφορετικά ρεπερτόρια. Για παράδειγμα, ένα άρθρο εφημερίδας μπορεί να χαρακτηρίζει τους νέους παραβάτες «ταραξίες», ενώ ο δικηγόρος που τους υπερασπίζεται ως πελάτες μπορεί να τους χαρακτηρίσει «παιδιά χωρίς αύριο». Η πρώτη κατασκευή δίνει έμφαση στον ανεξέλεγκτο χαρακτήρα των νεαρών παραβατών και υπονοεί την ανάγκη λήψης πιο αυστηρών μέτρων από πλευράς οικογένειας και αστυνομίας, ενώ η δεύτερη στρέφει την προσοχή στις ανεκπλήρωτες ψυχολογικές και εκπαιδευτικές ανάγκες των νεαρών παραβατών και στον ρόλο που παίζει η κοινωνική και η οικονομική υποβάθμιση. Για την εκπλήρωση διαφορετικών κοινωνικών στόχων ένας και μόνο ομιλητής μπορεί να χρησιμοποιεί διαφορετικά ρεπερτόρια σε διαφορετικά πλαίσια λόγου. Ένας από τους στόχους της ανάλυσης λόγου είναι να εντοπίσει τον προσανατολισμό των αναφορών στη δράση. Για τον σκοπό αυτό ο ερευνητής πρέπει να εξετάσει με προσοχή τα πλαίσια λόγου στα οποία παράγονται αυτές οι αναφορές και να προσδιορίσει τις συνέπειες που έχουν για τους συμμετέχοντες στη συνομιλία. Για να επιτευχθεί αυτό σε ικανοποιητικό βαθμό ο ερευνητής πρέπει να βασίσει την ανάλυσή του στη συνεισφορά τόσο του συνεντευκτή όσο και του συνεντευξιαζόμενου στη συνομιλία. Αυτό που είναι σημαντικό να θυμόμαστε είναι πως η ανάλυση λόγου μάς ζητά να εξετάζουμε τη γλώσσα *στο πλαίσιο της*.

Τα ερμηνευτικά ρεπερτόρια χρησιμοποιούνται για την κατασκευή εναλλακτικών και συχνά αντικρουόμενων εκδοχών διάφορων συμβάντων. Οι αναλυτές λόγου έχουν εντοπίσει αντικρουόμενα ρεπερτόρια στο πλαίσιο του λόγου των συμμετεχόντων για ένα και μοναδικό θέμα. Για παράδειγμα, οι Potter και Wetherell (1995) διαπίστωσαν ότι οι συμμετέχοντες στην έρευνά τους χρησιμοποιούσαν δύο διαφορετικά ρεπερτόρια για να μιλήσουν για την κουλτούρα των Μαορί και τον ρόλο της στη ζωή των Μαορί της Νέας Ζηλανδίας – την «κουλτούρα ως κληρονομία» και την «κουλτούρα ως θεραπεία». Ο Billig (1997) εντοπίζει δύο εναλλακτικές και αντιφατικές αναφορές για το νόημα της ιστορίας σε συζητήσεις των συμμετεχόντων που αφορούν τη βρετανική βασιλική οικογένεια – η «ιστορία ως παρακμή του έθνους» και η «ιστορία ως πρόοδος του έθνους». Η παρουσία εντάσεων και αντιθέσεων στα ερμηνευτικά ρεπερτόρια που χρησιμοποιούν οι ομιλητές δείχνει ότι τα αποθέματα λόγου που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι είναι εγγενώς διλημματικά (βλ. Billig et al. 1988· Billig 1991). Αυτό σημαίνει πως περιλαμβάνουν αντικρουόμενα θέματα που αντιπαραβάλλονται το ένα στο άλλο σε συγκεκριμένα ρητορικά πλαίσια. Για να κατανοήσουμε πώς και γιατί ένας ομιλητής χρησιμοποιεί ένα συγκεκριμένο θέμα πρέπει

να εξετάσουμε το ρητορικό πλαίσιο στο οποίο το χρησιμοποιεί. Και πάλι, η ανάλυση εστιάζει στη διαφοροποίηση μεταξύ των διαφορετικών πλαισίων και στον προσανατολισμό της συνομιλίας στη δράση.

Συγγραφή

Η *εισαγωγή* σε μια ερευνητική αναφορά ανάλυσης λόγου περιλαμβάνει συχνά μια συζήτηση για τους περιορισμούς της υφιστάμενης ψυχολογικής έρευνας σε σχέση με το συγκεκριμένο θέμα (π.χ., γνωστικιστικές προσεγγίσεις στη μελέτη των «προκαταλήψεων» ή συμπεριφορικές εννοιολογήσεις του «εθισμού»), που ακολουθείται από ένα σκεπτικό για τη χρήση της ανάλυσης λόγου. Ωστόσο, όσο πιο δημοφιλής γίνεται η ανάλυση λόγου, τόσο περισσότερο οι ερευνητές καλούνται να επανεξετάσουν στην εισαγωγή τους τις υπάρχουσες μελέτες ανάλυσης λόγου. Καλούνται, δηλαδή, να γνωρίζουν και άλλες μελέτες ανάλυσης λόγου για τα ίδια ή παρόμοια φαινόμενα, με σκοπό να διασφαλίσουν ότι η δική τους έρευνα είναι έτσι σχεδιασμένη ώστε να διευρύνει ή να συνεχίζει τις ήδη υπάρχουσες έρευνες. Για παράδειγμα, αφού διαπιστώθηκε σε μια τηλεοπτική συνέντευξη με την πριγκίπισσα Νταϊάνα ότι η χρήση της φράσης «δεν ξέρω» είχε σκοπό να περιορίσει τον βαθμό υπονόμησης ενός ισχυρισμού από τον συνεντευκτή [stake inoculation], ο Potter (1997) θέλησε στη συνέχεια να δείξει πως η φράση «δεν ξέρω» χρησιμοποιούνταν με παρόμοιο τρόπο από έναν συμμετέχοντα σε μια συνεδρία συμβουλευτικής.

Παρομοίως, αφού διερευνήθηκαν κάποιοι από τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζεται στον λόγο και χρησιμοποιείται στη συνομιλία η «εμπιστοσύνη» και η «ασφάλεια στο σεξ» από ετεροφυλόφιλους ενηλίκους (Willig 1995, 1997, 1998), θα ήταν ενδιαφέρον να εξεταστεί εάν οι γκέι και οι λεσβίες χρησιμοποιούν παρόμοιες κατασκευές λόγου όταν μιλούν για το σεξ, τους κινδύνους και τις σχέσεις. Έτσι, ενώ οι πρώτες μελέτες ανάλυσης λόγου έστεικαν μόνες τους και, αναγκαστικά, προσδιορίζονταν σε *αντιδιαστολή* με την κυρίαρχη ψυχολογική έρευνα, αυτή τη στιγμή είναι δυνατόν – και μάλλον αναγκαίο – για τους αναλυτές λόγου να συζητούν το έργο τους *σε σχέση* με τις υπάρχουσες έρευνες ανάλυσης λόγου (βλ. επίσης Potter and Wetherell 1994).

Η ενότητα της ερευνητικής αναφοράς που αφορά τη *μέθοδο* πρέπει να περιέχει κάποιες πληροφορίες για τη φύση της ανάλυσης λόγου, καλύπτοντας τόσο θεωρητικά όσο και μεθοδολογικά ζητήματα. Με άλλα λόγια, η μέθοδος που χρησιμοποιείται για την ανάλυση των δεδομένων πρέπει να

παρουσιάζεται στο πλαίσιο των θεωρητικών ισχυρισμών σχετικά με τη φύση του λόγου και τον ρόλο του στην κατασκευή των κοινωνικών (και ψυχολογικών) πραγματικοτήτων. Η ενότητα για τη μέθοδο πρέπει επίσης να περιλαμβάνει πληροφορίες για τους τρόπους απόκτησης ή παραγωγής των δεδομένων (π.χ., των κειμένων) από τον ερευνητή, καθώς και μια εξήγηση των συμβόλων μετεγγραφής, εάν χρειάζεται. Εάν η πηγή των δεδομένων είναι μια ημιδομημένη συνέντευξη, θα πρέπει να γίνεται κάποια συζήτηση για το στιλ της συνέντευξης που χρησιμοποιεί ο ερευνητής. Τα ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν είναι μεταξύ άλλων τα εξής: Χρησιμοποίησε ο ερευνητής οδηγό συνέντευξης και, εάν ναι, ποιες ήταν οι ερωτήσεις; Ο συνεντευκτής χρησιμοποίησε ένα στιλ επιχειρηματολογικό ή απλώς διεκπεραιωτικό; Τι είδους συμβάν συνιστούσε η συνέντευξη (π.χ., ερευνητική συνέντευξη, συνομιλία μεταξύ φίλων που έτυχε να ηχογραφηθεί, αμφισβήτηση των απόψεων του συνεντευξιαζόμενου); Τυχόν δημογραφικά στοιχεία για τους συμμετέχοντες θα πρέπει να δίνονται μόνο όταν είναι *σχετικά με την έρευνα*. Για παράδειγμα, εάν η μελέτη αφορά τον τρόπο που οι άντρες μιλούν για τις γυναίκες και την εργασία, μπορεί να είναι χρήσιμο να γνωρίζουμε εάν οι συμμετέχοντες εργάζονται οι ίδιοι ή είναι άνεργοι, ή εάν έχουν γυναίκες συντρόφους. Ωστόσο, η παρουσίαση των συνηθισμένων δημογραφικών στοιχείων (π.χ., ηλικία, φύλο, κοινωνική τάξη, εθνικότητα, εκπαίδευση) δεν είναι σωστή. Ο λόγος είναι πως, από την οπτική της ανάλυσης λόγου, η παροχή τέτοιων «πληροφοριών» είναι στην πραγματικότητα ένας τρόπος κατασκευής ταυτοτήτων. Όταν παρέχουμε «πληροφορίες» σαν αυτές εκτός πλαισίου και χωρίς κάποιο σκεπτικό να τις συνοδεύει υπονοούμε ότι κάποιες συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες αιχμαλωτίζουν την ουσία των ανθρώπων που εντάσσονται σε αυτές. Με την ανάλυση λόγου διερευνούμε τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζεται η κοινωνική πραγματικότητα σε συγκεκριμένα πλαίσια μέσω της γλώσσας και άρα μια εξαρχής επιβολή κοινωνικών κατηγοριών δεν θα ήταν χρήσιμη.

Η παρουσίαση της *ανάλυσης* αποτελεί την εκτενέστερη ενότητα μιας λογοαναλυτικής ερευνητικής αναφοράς. Η δομή αυτής της ενότητας πρέπει να αντανακλά τόσο το ερευνητικό ερώτημα όσο και την έμφαση στην ανάλυση. Για παράδειγμα, όταν η μελέτη αφορά κυρίως τον εντοπισμό ερμηνευτικών ρεπερτορίων, η αναφορά μπορεί να δομηθεί με επιμέρους επικεφαλίδες που θα περιγράφουν τα αντίστοιχα ρεπερτόρια (π.χ., η «Κουλτούρα ως κληρονομιά» και η «Κουλτούρα ως θεραπεία» ή η «Ιστορία ως παρακμή του έθνους» και η «Ιστορία ως πρόοδος του έθνους»). Κάτω από την αντίστοιχη επικεφαλίδα θα πρέπει να εξετάζεται η χρήση αυτών των

ρεπερτορίων στο πλαίσιό τους καθώς και οι συνέπειές τους. Εναλλακτικά, η διερεύνηση των *στρατηγικών λόγου* που χρησιμοποιούνται, για παράδειγμα, στη διαπραγμάτευση της μνήμης ή της ταυτότητας θα μπορούσε να οικοδομηθεί γύρω από τις ίδιες τις στρατηγικές (π.χ., αποποίηση, έρεισμα) ή γύρω από τις συνέπειές τους (π.χ., η δυνατότητα που έχει ο ομιλητής να ασκεί κριτική χωρίς να αναλαμβάνει την ευθύνη αυτής της κριτικής και τις συνέπειές της). Φυσικά, οι περισσότερες μελέτες ανάλυσης λόγου περιλαμβάνουν μια συζήτηση και για τα ερμηνευτικά ρεπερτόρια και για τις στρατηγικές λόγου (καθώς και για τις συνέπειές τους). Ωστόσο, η δομή της ενότητας ανάλυσης αντανακλά το ζήτημα που κυρίως απασχολεί τον ερευνητή. Είναι επίσης καλή ιδέα να προσδιορίζεται το ζήτημα αυτό στον τίτλο της αναφοράς. Για παράδειγμα, ένας τίτλος που αναφέρεται στους «λόγους του χ» ή στις «κατασκευές του ψ» υποδεικνύει ότι η μελέτη αφορά κυρίως τη φύση των διαθέσιμων ρεπερτορίων, ενώ ένας τίτλος που μιλά για «διαπραγμάτευση του χ» ή για το πώς «κάνουμε το ψ» είναι πιθανότερο να αφορά μια μελέτη των στρατηγικών λόγου και των συνεπειών της χρήσης τους.

Όποιο και αν είναι το κύριο σημείο ενδιαφέροντος της έρευνας, η ενότητα της ανάλυσης θα πρέπει να περιλαμβάνει αποσπάσματα από τα μετεγγραμμένα ή άλλα κείμενα που αποτελούν τα δεδομένα. Τα αποσπάσματα πρέπει να παρατίθενται αυτούσια στην ερευνητική αναφορά και να προσδιορίζονται με σαφήνεια (π.χ., σε εισαγωγικά, με διαφορετική γραμματοσειρά ή με εσοχή στο κείμενο). Η επιλογή των αποσπασμάτων που θα συμπεριληφθούν εξαρτάται και πάλι από το σημείο εστίασης της έρευνας και το ερευνητικό ερώτημα. Πρέπει επίσης να περιλαμβάνεται μια λεπτομερής ανάλυση των αποσπασμάτων από τον ερευνητή. Είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι τα αποσπάσματα δεν μιλούν από μόνα τους.

Για την παρουσίαση της έρευνας ανάλυσης λόγου καλό είναι να συγχωνεύσουμε τις ενότητες της *ανάλυσης* και της *συζήτησης*, γιατί, όπως και στις περισσότερες έρευνες ποιοτικής μεθοδολογίας, τα ευρήματα δεν μπορούν να παρουσιαστούν πριν από τη συζήτηση. Μια λογική παρουσίαση της ανάλυσης των δεδομένων μπορεί να γίνει μόνο στο πλαίσιο μιας συζήτησης των νέων ιδεών που έχουν προκύψει από την ανάλυση. Ωστόσο, τα ευρύτερα ζητήματα που προκύπτουν από την έρευνα, όπως τυχόν ευρύτερες εξελίξεις σε επίπεδο θεωρίας και εννοιών, οι πρακτικές συνέπειες της ανάλυσης ή τυχόν μελλοντικές έρευνες που μπορούν να γίνουν βάσει της παρούσας έρευνας, μπορούν να συζητηθούν σε μια ξεχωριστή ενότητα *συμπερασμάτων*.

Όλες οι ερευνητικές αναφορές πρέπει να περιλαμβάνουν *λίστα βιβλιογραφικών παραπομπών* με όλους τους συγγραφείς που αναφέρονται. Θα μπορούσαν επίσης να υπάρχουν *παραρτήματα* με περισσότερες πληροφορίες (π.χ., σύστημα μετεγγραφής ή μετεγγραμμένο κείμενο). Αυτά πρέπει να επισημαίνονται και να προσδιορίζονται στα αντίστοιχα σημεία της ίδιας αναφοράς.

Τέλος, μια μικρή αναφορά στη διαδικασία. Η συγγραφή της ερευνητικής αναφοράς μιας ανάλυσης λόγου δεν είναι απαραίτητα μια διαδικασία εντελώς ξεχωριστή από την ανάλυση των κειμένων. Τόσο οι Potter και Wetherell (1987) όσο και ο Billig (1997) εφιστούν την προσοχή στο γεγονός ότι η ίδια η συγγραφή της αναφοράς αποτελεί έναν τρόπο διασαφήνισης της ανάλυσης. Στην προσπάθειά του να γράψει με σαφήνεια και συνοχή την έρευνα ο ερευνητής εντοπίζει ασυνέπειες και αντιφάσεις, κάτι που με τη σειρά του μπορεί να οδηγήσει σε νέες θεωρήσεις. Εναλλακτικά, ο ερευνητής μπορεί να πρέπει να επιστρέψει στα δεδομένα για να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες και τα προβλήματα που ανακύπτουν κατά τη διάρκεια της συγγραφής. Επομένως, καλό είναι για τη συγγραφή μιας λογοαναλυτικής έρευνας να υπάρχει πολύς διαθέσιμος χρόνος.

Ένα παράδειγμα ανάληψης λόγου

Για να δείξουμε πώς προσεγγίζουν οι αναλυτές λόγου ένα κείμενο ως εξετάσουμε κάποια αποσπάσματα συνεντεύξεων τα οποία συζητούν οι Potter και Wetherell (1987: 46-55). Όλα τα αποσπάσματα είναι από μετεγγραμμένα κείμενα μιας σειράς ανοιχτών συνεντεύξεων με λευκούς Νεοζηλανδούς της μεσαίας τάξης. Όλες αφορούν τις απόψεις των συμμετεχόντων για τους «Πολυνήσιους μετανάστες». Τα αναλυτικά σχόλια που παρουσιάζονται παρακάτω δεν είναι ενδελεχή και δεν συνιστούν πλήρη ανάλυση λόγου των αποσπασμάτων από τις συνεντεύξεις, ωστόσο είναι ενδεικτικά για τον τρόπο με τον οποίο η ανάλυση λόγου εστιάζει στον προσανατολισμό της ομιλίας προς τη δράση.

Απόσπασμα 1

Να ξέρεις, δεν είμαι καθόλου εναντίον τους εγώ, αν είναι πρόθυμοι να προχωρήσουν στη ζωή τους και να γίνουν σαν εμάς. Αλλά αν πρόκειται απλά να έρχονται εδώ, απλά και μόνο για να παίρνουν τα κοινωνικά μας επιδόματα κλπ., τότε γιατί δεν μένουν στην πατρίδα τους;

Το απόσπασμα αυτό ανοίγει με μια *αποποίηση* (Hewitt and Stokes 1975). Η αποποίηση είναι ένας λεκτικός μηχανισμός που αναμένει και απορρίπτει τις ενδεχόμενα αρνητικές αποδόσεις. Στην περίπτωση αυτή, με τη φράση «Να ξέρεις, δεν είμαι καθόλου εναντίον τους» ο ομιλητής αποποιείται τυχόν αποδόσεις ρατσισμού υπό το πρίσμα των σχολίων που πρόκειται να ακολουθήσουν: «τότε γιατί δεν μένουν στην πατρίδα τους;». Προκειμένου να δικαιολογήσει την άσκηση κριτικής στους «Πολυνήσιους μετανάστες» σε αυτό το απόσπασμα ο συμμετέχων χρησιμοποιεί την *ακραία διατύπωση* (Pomerantz 1986), κατά την οποία οι ισχυρισμοί ή οι αξιολογήσεις τραβιούνται μέχρι τα άκρα έτσι ώστε να λειτουργήσουν αποτελεσματικά ως δικαιολόγηση. Εδώ η επανάληψη της λέξης «απλά» έχει αυτή ακριβώς τη λειτουργία: «Αλλά αν πρόκειται απλά να έρχονται εδώ, απλά και μόνο για να παίρνουν τα κοινωνικά μας επιδόματα». Η χρήση της αποποίησης και της ακραίας διατύπωσης προσφέρουν στον συμμετέχοντα τη δυνατότητα να ενοχοποιήσει τους Πολυνήσιους μετανάστες για την εχθρότητα που αντιμετωπίζουν από τους λευκούς Νεοζηλανδούς και να αποσειεί από πάνω του την ευθύνη τόσο για τις τυχόν αρνητικές αποδόσεις όσο και για τις τυχόν κατηγορίες για ρατσισμό. Με τον τρόπο αυτό καταδεικνύεται ο *προσανατολισμός του λόγου προς τη δράση*. Στην περίπτωση αυτή οι δύο δραστηριότητες που διεκπεραιώνονται λεκτικά είναι η ενοχοποίηση και η αποποίηση.

Απόσπασμα 2

Αυτό που εγώ θα ήθ... αυτό που βλέπω είναι ότι, βέβαια, φέρτε τους στη Νέα Ζηλανδία, εντάξει, προσπαθήστε να τους εκπαιδεύσετε σε μια τέχνη και ενθαρρύνετε τους να γυρίσουν πίσω.

Απόσπασμα 3

Νομίζω πως αν ενθαρρύναμε περισσότερους Πολυνήσιους και Μαορί να εξειδικευτούν, θα ήθελαν να μείνουν εδώ, δεν είναι, εεε, τόσο, ε, νομάδες όσο είναι οι Νεοζηλανδοί [συννευκτής: χα χα], έτσι πιστεύω πως θα ήταν καλύτερα.

Και τα δύο αυτά αποσπάσματα ανήκουν στο ίδιο μετεγγραμμένο κείμενο συνέντευξης. Η προφανής αντίφαση που υπάρχει στα σχόλια της συμμετέχουσας δυσχεραίνει τη διαμόρφωση μιας ξεκάθαρης στάσης απέναντι στη μετανάστευση – δεν μπορούμε δηλαδή να πούμε εάν η συμμετέχουσα είναι *υπέρ* ή *κατά* των Πολυνήσιων μεταναστών που επιδιώκουν να

ζήσουν μόνιμα στη Νέα Ζηλανδία. Ωστόσο, από την οπτική της ανάλυσης λόγου αυτού του είδους η μεταβλητότητα είναι αναμενόμενη, αφού οι ομιλητές προσανατολίζονται στο πλαίσιο στο οποίο μιλούν. Εφόσον η οργάνωση του λόγου εκπληρώνει κάποιες κοινωνικές λειτουργίες, για να εντοπίσουμε τις λειτουργίες αυτές θα πρέπει να εξετάσουμε τα συμφραζόμενα.

Απόσπασμα 2 (εκτενής εκδοχή)

Συνεντευκτής: Πιστεύετε ότι θα έπρεπε, ας πούμε, να ενθαρρύνουμε τη μετανάστευση από την Πολυνησία [...] σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι τώρα; Είναι μάλλον περιορισμένη αυτή τη στιγμή.

Ερωτούμενη: Ναι, μμμ, νομίζω πως θα υπήρχαν κάποια προβλήματα αν, αν την ενθαρρύναμε πάρα πολύ, είναι που έρχονται εδώ χωρίς ενημέρωση για μας, και νομίζω πως είναι σημαντικό να καταλάβουν πού έρχονται.

Εγώ, αυτό που εγώ θα ήθ... αυτό που βλέπω είναι ότι, βέβαια, φέρτε τους στη Νέα Ζηλανδία, εντάξει, προσπαθήστε να τους εκπαιδεύσετε σε μια τέχνη, και ενθαρρύνετέ τους να γυρίσουν πίσω, γιατί η εξάρτησή τους από μας θα είναι μικρότερη. Θέλω πω [...] ενώ οι άνθρωποι εκεί εξαρτώνται από όσους έρχονται εδώ και κερδίζουν χρήματα για να τα στέλνουν πίσω, θέλω να πω, αυτός είναι ένας πάρα πολύ αρνητικός τρόπος για να βλέπεις τα πράγματα [...] οι άνθρωποι πραγματικά πρέπει να προσπαθούν, πρέπει να προσπαθούν να βοηθούν πρώτα απ' όλα τη δική τους πατρίδα.

Απόσπασμα 3 (εκτενής εκδοχή)

Οι Πολυνήσιοι αυτή τη στιγμή κάνουν δουλειές που οι λευκοί αρνούνται να κάνουν. Έτσι, σε πολλούς τομείς της κοινότητας ή της ζωής, μμμ, θα ήμασταν μάλλον χαμένοι χωρίς αυτούς, νομίζω. Μμμ, θα ήθελα να δω να καταβάλλεται μεγαλύτερη προσπάθεια για να τους εκπαιδεύσουμε και να εξειδικευτούν, να είναι ειδικευμένοι στη δουλειά τους, γιατί δεν έχουμε ειδικευμένους ανθρώπους και πολλοί από τους δικούς μας ειδικευμένους, τους λευκούς, έχουν φύγει από τη χώρα για να πάνε αλλού. Νομίζω πως αν ενθαρρύναμε περισσότερους Πολυνήσιους και Μαορί να εξειδικευτούν, θα ήθελαν να μείνουν εδώ, δεν είναι, εεε, τόσο, ε, νομάδες όσο είναι οι Νεοζηλανδοί [συνεντευκτής: χα χα], έτσι πιστεύω πως θα ήταν καλύτερα.

Η αλλαγή θέσης της συμμετέχουσας σε σχέση με το ερώτημα του εάν πρέπει οι Πολυνήσιοι εργαζόμενοι να επιστρέψουν στην Πολυνησία ή όχι έχει τώρα νόημα. Στο Απόσπασμα 2 (εκτενής εκδοχή) η συμμετέχουσα προβληματίζεται με την εξάρτηση της κοινωνίας της Πολυνησίας από τους

μισθούς των εργατών της στη Νέα Ζηλανδία, ενώ στο Απόσπασμα 3 (εκτενής εκδοχή) συζητά τα προβλήματα της αγοράς εργασίας στη Νέα Ζηλανδία. Σε σχέση με τον πρώτο προβληματισμό, την «εξάρτηση», η παρουσία των Πολυνήσιων εργατών στη Νέα Ζηλανδία είναι κάτι αρνητικό, ενώ σε σχέση με τον δεύτερο προβληματισμό, την «αγορά εργασίας της Νέας Ζηλανδίας», είναι κάτι θετικό. Η ανάλυση λόγου είναι σε θέση να εξηγήσει τη μεταβλητότητα και τις αντιφάσεις στις αναφορές των συμμετεχόντων, γιατί επικεντρώνεται στην οργάνωση του λόγου και στις λειτουργίες του. Οι ομιλητές έχουν πρόσβαση σε μια σειρά από αντίθετα μεταξύ τους θέματα και επιχειρήματα, τα οποία χρησιμοποιούν σε διαφορετικά πλαίσια λόγου. Σύμφωνα με τον Billig (1997: 44): «[Κ]άθε άτομο διαθέτει ποικίλες “φωνές”». Οι λογοψυχολόγοι, λοιπόν, αντί να διερευνούν τον λόγο με σκοπό να βρουν την καλυμμένη «αληθινή» στάση ή την «πραγματική» οπτική του συμμετέχοντα, εξετάζουν τα σχόλια των συμμετεχόντων ως πράξεις λόγου που μπορούν να κατανοηθούν μόνο στο συγκεκριμένο πλαίσιο.

Απόσπασμα 4

Μετά είναι το πρόβλημα της φυλετικής τους ενσωμάτωσης. Υπάρχει μια μεγάλη φυλετική μειονότητα που έρχεται αυτή τη στιγμή και έτσι πρέπει να συνηθίσουν στον τρόπο ζωής και, εεε, ίσως ο βιασμός να είναι αποδεκτός στη Σαμόα και στην Πολυνησία, αλλά όχι στο Όκλαντ. Πρέπει να το μάθουν αυτό. Και το πρόβλημα είναι ότι έρχονται πολλοί άνθρωποι με ψυχικές ασθένειες μάλλον, γιατί υπάρχει πολλή ενδογαμία σ' αυτά τα νησ... νησιά. Και αυτό προκαλεί πολύ μεγάλη αύξηση των καθυστερημένων ατόμων και μετά οι άνθρωποι που έρχονται εδώ, ίσως καθυστερημένοι και...

Συνεντευκτής: Και αυτό δημιουργεί προβλήματα;

Ερωτώμενος: Και αυτό είναι μάλλον πολύ γενικό, το ξέρω.

Το απόσπασμα αυτό δείχνει πώς ο λόγος κατασκευάζει τα αντικείμενα για τα οποία γίνεται η συζήτηση. Η άποψη του ομιλητή για τους «Πολυνήσιους μετανάστες» –ότι δηλαδή είναι βιαστές, καθυστερημένοι και ενδογαμικοί– αποτελεί αρνητική αξιολόγηση. Όμως, δεν εκφράζεται απλώς από τον ομιλητή μια αρνητική αξιολόγηση για το κοινά διαμορφωμένο αντικείμενο σκέψης, αλλά το ίδιο το αντικείμενο κατασκευάζεται με τέτοιο τρόπο που επιτάσσει την αρνητική αξιολόγηση. Με τον τρόπο αυτό η περιγραφή (πώς είναι οι «Πολυνήσιοι μετανάστες»), η εξήγηση (γιατί είναι έτσι) και η αξιολόγηση (πώς αισθάνεται για αυτούς ο ομιλητής) αποτελούν αλληλεξαρτώμενες πλευρές του λόγου.

Η σύντομη ανάλυση των τεσσάρων αποσπασμάτων από τις συνεντεύξεις των Potter και Wetherell (1987) καταδεικνύουν τη σημασία που έχει στην ανάλυση λόγου το *πλαίσιο*, η *μεταβλητότητα* και η *γλωσσική κατασκευή*. Το *πλαίσιο* στο οποίο παράγεται μια περιγραφή παρέχει στον ερευνητή πληροφορίες για την οργάνωση και τη λειτουργία της περιγραφής, δηλαδή για τη *δράση στην οποία προσανατολίζεται*. Η *μεταβλητότητα* των περιγραφών επιστά την προσοχή μας στις απαιτήσεις του γλωσσικού πλαισίου στο οποίο βρίσκονται οι ομιλητές και τους τρόπους με τους οποίους οι ίδιοι *προσανατολίζονται* σε αυτές τις απαιτήσεις. Οι διαφορετικές γλωσσικές κατασκευές του ίδιου αντικείμενου ενέχουν διαφορετικές εξηγήσεις και αξιολογήσεις. Αυτό σημαίνει πως τα αντικείμενα (άνθρωποι, συμβάντα, διαδικασίες, θέματα) δεν *συζητούνται* αλλά *συγκροτούνται μέσω* του λόγου και, επομένως, κυριολεκτικά «*παίρνουν υπόσταση μέσα στη συζήτηση*». Έτσι, οι αναλυτές λόγου ρωτούν «*Πώς κατασκευάζεται ο λόγος των συμμετεχόντων και ποιες είναι οι συνέπειες των διαφορετικών ειδών κατασκευής;*» (Potter and Wetherell 1987: 55). Η επικέντρωση της ανάλυσης στο *πλαίσιο*, στη *μεταβλητότητα* και στην *κατασκευή* επιτρέπει στον αναλυτή λόγου να εντοπίσει τον προσανατολισμό που έχει ο προφορικός και ο γραπτός λόγος προς τη δράση.

Περιορισμοί της λογοψυχολογίας

Μπορεί κανείς να εντοπίσει διάφορα προβλήματα που συνδέονται με τη λογοψυχολογία. Ορισμένα από αυτά τα προβλήματα έχουν στρέψει κάποιους ερευνητές προς τη φουκωική εκδοχή της ανάλυσης λόγου που αναλύεται στο επόμενο κεφάλαιο. Ωστόσο, πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ των περιορισμών που οφείλονται σε εγγενή προβλήματα της μεθοδολογίας και αυτών που αποτελούν αναπόφευκτη συνέπεια του επιλεγμένου σημείου εστίασης της προσέγγισης. Παρακάτω εξετάζω τα δύο αυτά είδη περιορισμών, ξεκινώντας από τους περιορισμούς στην εστίαση.

Περιορισμοί που οφείλονται στην εστίαση

Η λογοψυχολογία ενδιαφέρεται για τον λόγο και μόνο για τον λόγο, και έτσι έχει δεχθεί κριτική για αυτό που ο Langdridge (2004: 345) αναφέρει ως «*έλλειψη του προσώπου*» (βλ. επίσης Burr 2002· Butt and Langdridge 2003). Σύμφωνα με τους Potter και Wetherell (1987: 178) «*[H] επικέντρωσή μας*

έγκειται αποκλειστικά στον ίδιο τον λόγο: Στο πώς κατασκευάζεται, στις λειτουργίες του και τις συνέπειες που προκύπτουν από διαφορετικές οργανώσεις του. Με αυτή την έννοια, η ανάλυση λόγου είναι μια ριζικά μη γνωστική μορφή κοινωνικής ψυχολογίας». Επομένως, οι λογοψυχολόγοι υποστηρίζουν ότι αν ενδιαφερόμαστε για φαινόμενα όπως η μνήμη, η κοινωνική ταυτότητα ή τα συναισθήματα, θα πρέπει να μελετήσουμε τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι διαπραγματεύονται τα νοήματά τους στις μεταξύ τους συνομιλίες. Η ανάλυση εστιάζει στη γλώσσα και στον ρόλο της στην κατασκευή αυτών των φαινομένων. Αυτό που ενδιαφέρει τους λογοψυχολόγους είναι η γλωσσική κατασκευή και η διαπραγμάτευση των ψυχολογικών εννοιών και διεργασιών και όχι τα υποθετικά στοιχεία στα οποία αυτές αναφέρονται (π.χ., ψυχοδιανοητικές καταστάσεις ή γνωστικές διεργασίες). Αυτό σημαίνει ότι η λογοψυχολογία δεν απαντά ερωτήματα σχετικά με την *υποκειμενικότητα*, δηλαδή την αίσθηση του εαυτού, συμπεριλαμβανομένης της προθετικότητας, της αυτεπίγνωσης και της αυτοβιογραφικής μνήμης. Αυτή η εκδοχή της ανάλυσης λόγου ασχολείται με τον δημόσιο λόγο και δεν μας προσφέρει οδηγίες προκειμένου να μελετήσουμε τις εσωτερικευμένες ή ιδιωτικές εκδηλώσεις του λόγου, όπως η σκέψη και η αυτεπίγνωση. Έτσι, έχει υποστηριχθεί ότι η λογοψυχολογία υιοθετεί μια μάλλον στενή συμπεριφορική εστίαση, η οποία ασχολείται μόνο με την παρατηρήσιμη (στην περίπτωση αυτή, γλωσσική) συμπεριφορά (βλ. Parker 2011). Ωστόσο, όταν οι Potter και Wetherell (1987: 180) επισημαίνουν ότι για την ανάλυση λόγου «Η σχέση μεταξύ γλώσσας και νοητικών καταστάσεων δεν αποτελεί καν ζήτημα», δεν εννοούν ότι οι «νοητικές καταστάσεις» ή οι «γνωστικές διεργασίες» είναι *απαραιτήτως* περιττές έννοιες. Στην πραγματικότητα προειδοποιούν για τον «κίνδυνο να εμπλακούμε σε αδιέξοδες διαμάχες σχετικά με την πραγματικότητα ή τη μη πραγματικότητα των νοητικών οντοτήτων, διαμάχες που μπορεί εύκολα να καταλήξουν στο είδος του γλωσσικού μπερλιτισμού που αρνείται την όποια σημασία των γνωστικών διεργασιών».

Εγγενείς περιορισμοί

Η λογοψυχολογία δίνει έμφαση στη σημασία της λογοδοσίας και του διακυβεύματος στη συνομιλία (βλ. Edwards and Potter 1992· Potter 1997). Θεωρείται πως οι συμμετέχοντες προσανατολίζονται σε ζητήματα διακυβεύματος και συμφέροντος σε όλες τις αλληλεπιδράσεις τους. Σύμφωνα με αυτή την

εκδοχή της ανάλυσης λόγου, τα ερμηνευτικά ρεπερτόρια, οι γλωσσικές κατασκευές και τα γλωσσικά τεχνάσματα χρησιμοποιούνται στρατηγικά από τους συμμετέχοντες στη συνομιλία για την εκπλήρωση των διαπροσωπικών και κοινωνικών στόχων τους. Εδώ ο λόγος είναι περισσότερο ένα *εργαλείο* που χρησιμοποιείται από τους ομιλητές προκειμένου να διαχειριστούν ενεργά τις αλληλεπιδράσεις τους και να επιδιώξουν τους στόχους τους. Η παραδοχή είναι πως οι συμμετέχοντες στην κοινωνική αλληλεπίδραση έχουν ένα διακύβευμα στην αλληλεπίδραση αυτή και ότι είναι ικανοί να διαχειριστούν το διακύβευμά τους μέσα από τη χρήση των αποθεμάτων λόγου. Ωστόσο, παρά την έντονη εστίαση στον διαδραστικό προσανατολισμό της ομιλίας και των κειμένων, η λογοψυχολογία δεν είναι σε θέση να εξηγήσει *γιατί* τα συγκεκριμένα άτομα ή οι ομάδες ατόμων επιδιώκουν τους συγκεκριμένους γλωσσικούς στόχους. Για παράδειγμα, γιατί οι άνθρωποι προσπαθούν τόσο πολύ να μην αναλάβουν την ευθύνη συγκεκριμένων αποδόσεων; Γιατί ορισμένοι άνθρωποι προσπαθούν περισσότερο από άλλους; Γιατί κάποιες φορές οι άνθρωποι φαίνεται να χρησιμοποιούν στρατηγικές λόγου που δεν λειτούργουν υπέρ τους; Γιατί κάποιοι άνθρωποι δυσκολεύονται να πουν πράγματα (όπως «συγγνώμη» ή «σ' αγαπώ») ακόμη και όταν θα τους ήταν στρατηγικά χρήσιμο να το κάνουν; Με άλλα λόγια, η λογοψυχολογία υποθέτει ότι όλες οι συζητήσεις κινούνται με βάση τα διακυβεύματα και το συμφέρον. Ωστόσο, δεν μπορεί να εξηγήσει τι είναι αυτό που κάνει τους ανθρώπους να υιοθετούν ή να μην υιοθετούν ένα συγκεκριμένο διακύβευμα ή να επιδιώκουν ή να μην επιδιώκουν ένα συγκεκριμένο συμφέρον (βλ. επίσης Madill and Doherty 1994). Με άλλα λόγια, η λογοψυχολογία εξαιρεί την έννοια του κινήτρου ή της επιθυμίας, έννοια όμως στην οποία ταυτόχρονα βασίζεται και την οποία αδυνατεί να θεωρητικοποιήσει. Τα τελευταία χρόνια, οι ψυχολόγοι που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθοδολογίες έχουν προσπαθήσει να γεφυρώσουν αυτό το κενό, συνδυάζοντας την ανάλυση λόγου με μια προσπάθεια να απαντήσουν επίσης σε ερωτήματα που αφορούν τα συναισθηματικά κίνητρα των λεγομένων τους. Η προσέγγιση αυτή συχνά αναφέρεται ως «ψυχοκοινωνική» και συνήθως περιλαμβάνει μια διττή ανάγνωση των δεδομένων, όπου η ανάλυση λόγου ακολουθείται από μια πιο ψυχοδυναμική διερεύνηση των δεδομένων, σε μια προσπάθεια να εντοπιστούν οι βαθύτερες ψυχολογικές δομές ή οι μηχανισμοί που κάνουν τους συμμετέχοντες στην έρευνα να προσκολλώνται στους συγκεκριμένους λόγους και στις συγκεκριμένες θέσεις υποκειμένων που εντοπίζονται στην ανάλυση λόγου (π.χ., Frosh et al. 2003· Gough 2004· Frosh and Saville Young 2008. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την «ψυχοκοινωνι-

κή» προσέγγιση βλ. επίσης Willig 2012a). Ωστόσο, είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι πολλοί αναλυτές λόγου δεν είναι σύμφωνοι με τη χρήση των ψυχοδυναμικών εννοιών και έχουν έντονες επιφυλάξεις για αυτές τις μεθοδολογικές εξελίξεις (π.χ. Wetherell 2005).

Τέλος, η λογοψυχολογία μπορεί να κατηγορηθεί ότι περιορίζει την ανάλυση λόγου στα κείμενα που συνιστούν τα δεδομένα της. Η παραδοχή είναι πως το νόημα παράγεται μέσω/εντός του κειμένου και ότι, επομένως, δεν χρειάζεται να κοιτάζουμε «εκτός κειμένου» για περαιτέρω πληροφορίες. Εδώ αυτό που έχει σημασία είναι ο τρόπος με τον οποίο οι ομιλητές διαβάζουν τα σχόλια των άλλων σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο (π.χ., μια ραδιοφωνική συνέντευξη ή μια θεραπευτική συνεδρία) και όχι ποιοι είναι ή τι σημαίνουν τα λόγια τους σε ένα ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Το πρόβλημα με αυτή την άποψη είναι πως ορισμένες πρακτικές, γλωσσικές ή μη, καθώς και ορισμένα τελετουργικά ή τρόποι ένδυσης και απεύθυνσης αντανακλών και πραγματώνουν κοινωνικές και υλικές δομές. Ενδεχομένως πρέπει κανείς να γνωρίζει αυτά τα ευρύτερα κοινωνικά νοήματα και τις κοινωνικές λειτουργίες προκειμένου να είναι σε θέση να ερμηνεύσει ικανοποιητικά τη χρήση του λόγου σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Για παράδειγμα, για να «διαβάσουμε» τη σιωπή ενός υπόπτου στο πλαίσιο μιας ανάκρισης με έναν αστυνομικό, θα μας βοηθούσε να γνωρίζουμε εάν ο αστυνομικός έχει όπλο ή όχι. Τα τελευταία χρόνια η λογοψυχολογία έχει αρχίσει να χρησιμοποιεί βιντεοσκοπήσεις, έτσι ώστε οι ερευνητές να εξετάζουν και οπτικό υλικό όπως χειρονομίες, βλέμματα και σωματικό προσανατολισμό (π.χ., MacMartin and LeBaron 2006). Ωστόσο, σε γενικές γραμμές η λογοψυχολογία, παρόλο που δίνει μεγάλη έμφαση στη γλώσσα μέσα στο πλαίσιο της (π.χ., συμπεριλαμβάνοντας τα σχόλια του συνεντευξιζόμενου στην ανάλυση), συνήθως αγνοεί το ευρύτερο κοινωνικό και υλικό πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η συνομιλία, εκτός κι αν οι συνομιλητές το σχολιάζουν ρητά ή προσανατολίζονται σε αυτό στον λόγο τους.

Τρία επιστημολογικά ερωτήματα

Ολοκληρώνοντας αυτό το κεφάλαιο για τη λογοψυχολογία, ας εξετάσουμε το είδος της γνώσης που παράγει, τις παραδοχές που κάνει για τον κόσμο που μελετά καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται τον ρόλο του ερευνητή στη διαδικασία παραγωγής της γνώσης. Παρακάτω θα εξετάσω ένα ένα αυτά τα ερωτήματα.

Τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει η λογοψυχολογία;

Η λογοψυχολογία ασχολείται με τον *τρόπο* με τον οποίο οι άνθρωποι φτιάχνουν, διαπραγματεύονται και χρησιμοποιούν συγκεκριμένες εκδοχές της πραγματικότητας στις συνομιλίες τους. Αυτό σημαίνει πως η λογοψυχολογία δεν έχει στόχο να κατανοήσει την «αληθινή φύση» ψυχολογικών φαινομένων όπως είναι η μνήμη, η κοινωνική ταυτότητα και οι προκαταλήψεις, αλλά, αντίθετα, μελετά τον τρόπο με τον οποίο αυτά τα φαινόμενα συγκροτούνται στον λόγο ως κοινωνική δράση. Έτσι, το είδος της γνώσης που παράγει δεν είναι γνώση που αφορά τη φύση των φαινομένων (όπως, π.χ., τις γνωστικές διεργασίες, τις νοητικές καταστάσεις, τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας κλπ.). Η λογοψυχολογία, αντίθετα, επιδιώκει να κατανοήσει τις διεργασίες μέσα από τις οποίες αυτά τα φαινόμενα πραγματώνονται στον λόγο και μέσα από τον λόγο καθώς και τις συνέπειες αυτής της πραγμάτωσης. Με άλλα λόγια, η λογοψυχολογία δεν στοχεύει στην παραγωγή γνώσης για τα πράγματα, αλλά στην κατανόηση των διεργασιών μέσα από τις οποίες τα πράγματα «παίρνουν υπόσταση μέσα στη συζήτηση». Η λογοψυχολογία έχει κοινωνικοκοινωνιστικό προσανατολισμό. Η γνώση που παράγει αφορά τον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένες κατασκευές πραγματώνονται μέσα από τη χρήση ερμηνευτικών ρεπερτορίων και γλωσσικών τεχνασμάτων. Δεν διατυπώνει ισχυρισμούς σχετικά με τη φύση του κόσμου, την ύπαρξη υποκείμενων αιτιακών νόμων ή μηχανισμών ή τις οντότητες από τις οποίες προκύπτουν τα ψυχολογικά φαινόμενα.

Τι είδους παραδοχές κάνει η λογοψυχολογία για τον κόσμο;

Οι λογοψυχολόγοι ενδιαφέρονται να κατανοήσουν τους τρόπους με τους οποίους η γλώσσα καθίσταται λειτουργική και κατασκευαστική. Αυτό σημαίνει πως δίνουν έμφαση στη μεταβλητότητα και στη ρευστότητα του λόγου όπως τον χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για την εκτέλεση/επιτέλεση των διάφορων κοινωνικών πράξεων. Έτσι, οι λογοψυχολόγοι βλέπουν τον κόσμο ως κάτι μεταβαλλόμενο και διαπραγματεύσιμο που δεν μπορεί να κατανοηθεί ή να «διαβαστεί» παρά μόνο μέσα από τη γλώσσα. Και εφόσον η γλώσσα κατασκευάζει και έχει λειτουργίες, καμία ανάγνωση δεν μπορεί να θεωρηθεί «σωστή» ή «αληθινή» οριστικά. Άρα, από την οπτική της λογοψυχολογίας, θα ήταν λάθος να κάνουμε κάποιες *εκ των προτέρων* παραδοχές όσον αφορά τη «φύση του κόσμου», εκτός αν θέλουμε να πούμε πως οι διάφορες πιθανές εκ-

δοχές για το πώς μπορεί να είναι ο κόσμος είναι οι ίδιες γλωσσικές κατασκευές που γίνονται καλύτερα κατανοητές βάσει του διαδραστικού τους προσανατολισμού όταν εκδιπλώνονται σε συγκεκριμένα συνομιλιακά πλαίσια. Επομένως, οι παραδοχές της λογοψυχολογίας έχουν σχετικιστικό χαρακτήρα.

Πώς αντιλαμβάνεται η λογοψυχολογία τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία;

Δεδομένου ότι η λογοψυχολογία δίνει έμφαση στον κατασκευαστικό και λειτουργικό χαρακτήρα της γλώσσας, ο ρόλος του ερευνητή είναι, αναγκαστικά, ο ρόλος του *συγγραφέα* της έρευνας. Εφόσον η έρευνα λόγου συνίσταται ανάλυση της γλωσσικής χρήσης, ανάλυση η οποία με τη σειρά της επίσης συγγράφεται και άρα δημιουργεί ακόμη ένα κείμενο δεν είναι δυνατόν να βλέπει τον ερευνητή ως αυτόπτη μάρτυρα ή ως κάποιον που ανακαλύπτει κάτι. Αντίθετα, ο λογοψυχολόγος αναγνωρίζει τον ενεργό του ρόλο στην κατασκευή των ερευνητικών του ευρημάτων. Παρουσιάζει την έρευνά του ως μια ανάγνωση των δεδομένων η οποία δεν είναι η μόνη δυνατή. Ο Billig (1997: 48) επιστρά την προσοχή στο γεγονός ότι η ανάλυση λόγου ενός κειμένου δεν ολοκληρώνεται ποτέ και ότι «[H] τελευταία εκδοχή είναι τελευταία μόνο με την έννοια ότι ο αναλυτής αισθάνεται πως, λόγω προθεσμιών, κούρασης ή ανίας, το κείμενο δεν είναι δυνατόν να βελτιωθεί περαιτέρω και πως η τρέχουσα εκδοχή του κειμένου περιέχει αναλύσεις που μπορεί να ενδιαφέρουν τον αναγνώστη». Επομένως, η ανάλυση λόγου μπορεί να παρουσιάζει τις ιδέες που κατασκευάζονται από τον ερευνητή, ωστόσο δεν μπορεί ποτέ να μας «πει την αλήθεια» για ένα φαινόμενο γιατί, σύμφωνα με την οπτική της ανάλυσης λόγου, πράγματα όπως η «αλήθεια» δεν ανακτώνται από τη γλώσσα, αλλά κατασκευάζονται μέσω της γλώσσας.

Συμπέρασμα

Στην αρχή του κεφαλαίου αυτού παρουσιάστηκε μια γενική εισαγωγή στη «στροφή στη γλώσσα» και στην ανάλυση λόγου και στη συνέχεια ακολούθησε μια λεπτομερής συζήτηση της μίας από τις δύο κύριες εκδοχές ανάλυσης λόγου στην ψυχολογία, δηλαδή της *λογοψυχολογίας*. Στο επόμενο κεφάλαιο θα εξετάσουμε μια άλλη προσέγγιση στην έρευνα ανάλυσης λόγου, τη φουκωική ανάλυση λόγου. Η *φουκωική ανάλυση λόγου*, όπως ακριβώς και η λογοψυχολογία, ασκεί κριτική στον γνωστικισμό και δίνει έμφαση

στον ρόλο της γλώσσας στην κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας. Ωστόσο, υπάρχουν επίσης βασικές διαφορές ανάμεσα στις δύο προσεγγίσεις, οι οποίες θα συζητηθούν λεπτομερέστερα παρακάτω.

Διαδραστικές ασκήσεις

1. Κατασκευάστε έναν διάλογο ανάμεσα σε εσάς και έναν φίλο ή μια φίλη σας, κατά τον οποίο απορρίπτετε μια πρόσκληση σε γεύμα. Μπορείτε να γράψετε τον διάλογο μόνοι σας, αφού σκεφτείτε πώς θα διατυπώνετε την απάντησή σας στην πρόσκληση του φίλου ή της φίλης σας και πώς αυτός ή αυτή θα αντιδρούσε στην απάντησή σας. Εναλλακτικά, μπορείτε να σχεδιάσετε ένα παιχνίδι ρόλων με έναν φίλο ή μια φίλη ή συνάδελφο. Μαγνητοφωνήστε τη συνομιλία σας και στη συνέχεια δείτε το μετεγγραμμένο κείμενο και σκεφτείτε τη μορφή που παίρνει η άρνησή σας. Πώς διατυπώσατε την απόρριψή σας και γιατί; Τι δεν κάνατε; Τι θα μπορούσε να συμβεί εάν είχατε απαντήσει διαφορετικά;
2. Καταγράψτε και μετεγράψτε πέντε λεπτά συνομιλίας μεταξύ δύο χαρακτήρων σε μια σαπουνόπερα. Εξετάστε προσεκτικά το μετεγγραμμένο κείμενο και σκεφτείτε ποιο είναι το διακύβευμα των χαρακτήρων στη συνομιλία. Ποιοι μπορεί να είναι οι διαδραστικοί τους στόχοι και πώς χρησιμοποιούν τη γλώσσα για να τους επιτύχουν;

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Edward, D. (2004) Discursive psychology, in K. Fitch and R. Sanders (eds) *Handbook of Language and Interaction*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Hepburn, A. and Potter, J. (2003) Discourse analytic practice, in C. Scale, D. Silverman, J. Gubrium and G. Gobo (eds) *Qualitative Research Practice*. London: Sage.
- Potter, J. (1997) Discourse analysis as a way of analysing naturally occurring talk, in D. Silverman (ed.) *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*. London: Sage.
- Potter, J. and Wetherell, M. (1994) Analysing discourse, in A. Bryman and R.G. Burgess (eds) *Analysing Qualitative Data*. London: Routledge.
- Wetherell M., Taylor S. and Yates S.J. (eds) (2001) *Discourse Theory and Practice: A Reader*. London: Sage.

Wiggins, S. and Potter, J. (2008) Discursive psychology, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.

Πλαίσιο ανάπτυξης 10.1

Μία ή δύο μέθοδοι;

Είναι πια ολοένα και συχνότερη η διαφοροποίηση μεταξύ δύο παραδόσεων ανάλυσης λόγου στην ψυχολογία. Παρότι οι περισσότεροι ερευνητές τονίζουν την αλληλεπικάλυψη και τον αμοιβαίο εμπλουτισμό των δύο «εκδοχών», ωστόσο κάνουν λόγο για δύο διακριτά ρεύματα. Ορισμένοι αναλυτές λόγου προτιμούν να μιλούν για διαφορές έμφασης και εστίασης (π.χ., Potter and Wetherell 1995· Billig 1997), ενώ άλλοι θεωρούν πως πρόκειται για διαφορετικά θεωρητικά πλαίσια ή προσεγγίσεις (π.χ., Parker 1997· Potter 1997). Για παράδειγμα, οι Potter και Wetherell (1995) διακρίνουν ανάμεσα σε μια ενασχόληση με τις *πρακτικές λόγου* – δηλαδή, με όσα κάνουν οι άνθρωποι όταν μιλούν ή όταν γράφουν – και σε μια ενασχόληση με τα *αποθέματα λόγου* από τα οποία αντλούν οι άνθρωποι όταν μιλούν ή γράφουν. Ωστόσο, σύμφωνα με τους Potter και Wetherell (1995: 80), αυτοί οι δύο προσανατολισμοί συγκροτούν μια «δίδυμη εστίαση» στην ανάλυση λόγου και όχι δύο ξεχωριστές εκδοχές της ανάλυσης λόγου. Αντίθετα, τόσο ο Parker (1997) όσο και ο Potter (1997) υποστηρίζουν ότι πρόκειται για δύο διαφορετικές εκδοχές ή ποικιλίες της ανάλυσης λόγου που έχουν προκύψει από δύο διαφορετικές θεωρητικές και επιστημονικές παραδόσεις (μεταδομισμός, φιλοσοφία και θεωρία της λογοτεχνίας από τη μια πλευρά και εθνομεθοδολογία, κοινωνιολογία και ανάλυση συνομιλίας από την άλλη).

Η Wetherell (1998) διαφωνεί με αυτό τον διαχωρισμό των εννοιών ανάμεσα στις δύο οπτικές. Θεωρεί πως αυτός ο «καταμερισμός εργασίας» ανάμεσα στις πρακτικές λόγου που εκκινούν από την ανάλυση συνομιλίας και στα αποθέματα λόγου που εκκινούν από τη μεταδομική θεωρία είναι αντιπαραγωγικός. Το άρθρο της Wetherell (1998) συνιστά μια προσπάθεια «να παρέμβουμε στην κατασκευή αντιτιθέμενων στρατοπέδων ανάλυσης λόγου εντός του πλαισίου της κοινωνικής ψυχολογίας και να στηρίξουμε (περαιτέρω) επιχειρήματα

υπέρ της προτίμησης μιας πιο εκλεκτικής προσέγγισης» (σελ. 405). Σύμφωνα με τη Wetherell, μόνο η σύνθεση των δύο «εκδοχών», μόνο δηλαδή η υιοθέτηση μιας «δίδυμης εστίασης», δίνει στον αναλυτή λόγου τη δυνατότητα μιας ανάγνωσης που επικεντρώνεται τόσο στην εντοπισμένη και μεταβαλλόμενη φύση των κατασκευών λόγου όσο και στα ευρύτερα κοινωνικά και θεσμικά πλαίσια (νοήματος, πρακτικών, κοινωνικών σχέσεων) στα οποία παράγονται. Αυτό σημαίνει πως, εάν θέλουμε να κατανοήσουμε τι συμβαίνει σε μια συγκεκριμένη κοινωνική αλληλεπίδραση, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ταυτόχρονα τόσο τη διαθεσιμότητα ερμηνευτικών ρεπερτορίων σε έναν συγκεκριμένο κοινωνικό και πολιτισμικό σχηματισμό όσο και τους τοπικά συγκεκριμένους προβληματισμούς των συμμετεχόντων και την πραγμάτωσή τους μέσα από τον λόγο στο συγκεκριμένο πλαίσιο. Η εστίαση στις *πρακτικές λόγου* μάς βοηθά να κατανοήσουμε πώς κατασκευάζουν και διαπραγματεύονται το νόημα οι ομιλητές, ενώ η εστίαση στα *αποθέματα λόγου* μάς βοηθά να απαντήσουμε το *γιατί* οι ομιλητές αντλούν από κάποια ρεπερτόρια και όχι από άλλα. Η Wetherell (1998) παρουσιάζει μια ανάλυση από ένα απόσπασμα συνομιλίας μιας ομάδας ατόμων για να δείξει πώς η ανάλυση λόγου μπορεί να ενσωματώσει τις δύο οπτικές, παράγοντας θεωρήσεις που δεν θα προέκυπταν από κάθε προσέγγιση χωριστά. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι πιο φιλόδοξες μελέτες ανάλυσης λόγου στρέφουν την προσοχή τους ταυτόχρονα και στην τοπικά εντοπισμένη και μεταβαλλόμενη χρήση των κατασκευών λόγου και στα ευρύτερα κοινωνικά και θεσμικά πλαίσια στα οποία παράγονται και τα οποία διαμορφώνουν την παραγωγή τους (π.χ., Edley and Wetherell 2001). Για να αποφασίσετε εάν και κατά πόσο συμφωνείτε με την έκκληση της Wetherell για μια πιο συνθετική (δηλαδή, ολοκληρωμένη) προσέγγιση ανάλυσης λόγου, είναι ίσως καλό να παρακολουθήσετε τη συζήτηση στις παρακάτω δημοσιεύσεις:

- Parker, I. (1997) Discursive psychology, in D. Fox and I. Prilleltensky (eds) *Critical Psychology: An Introduction*. London: Sage.
- Potter, J. (1997) Discourse analysis as a way of analysing naturally occurring talk, in D. Silverman (ed.) *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*. London: Sage.
- Schegloff, E.A. (1997) Whose next? Whose context?, *Discourse and Society*, 8(2): 165-88.

Wetherell, M. (1998) Positioning and interpretative repertoires: conversation analysis and post-structuralism in dialogue, *Discourse and Society*, 9(3): 387-413.

Διαδικτυακό Κέντρο Μάθησης

Αφού διαβάσετε το κεφάλαιο, συνδεθείτε με τον δικτυακό τόπο του Διαδικτυακού Κέντρου Μάθησης στη διεύθυνση www.openup.co.uk/willig <<http://www.openup.co.uk/willig>> για να βρείτε πηγές για τη μελέτη σας, όπως ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών ανά κεφάλαιο, θέματα εργασιών και γλωσσάρι για κάθε κεφάλαιο.

Μαθησιακοί στόχοι

Διαβάζοντας αυτό το κεφάλαιο θα αποκτήσετε μια εικόνα για:

- ❑ Τις εννοιολογικές καταβολές της φουκωικής ανάληψης λόγου (ΦΑΛ)
- ❑ Το αντικείμενο της φουκωικής ανάληψης λόγου και την ενασχόλησή της με την υποκειμενικότητα, την πρακτική και την εξουσία
- ❑ Τους στόχους και τους σκοπούς της ΦΑΛ ως ερευνητικής μεθοδολογίας
- ❑ Τις μεθοδολογικές διαδικασίες που συνδέονται με τη ΦΑΛ, συμπεριλαμβανομένων των τεχνικών για τη συλλογή και την ανάληψη δεδομένων σε έξι στάδια
- ❑ Τους περιορισμούς της ΦΑΛ

Επιπλέον, θα είστε σε θέση:

- ❑ Να κατατάξετε επιστημολογικά τη ΦΑΛ και να κατανοήσετε: (1) Τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει, (2) τι είδους παραδοχές κάνει για τον κόσμο και (3) πώς αντιλαμβάνεται τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία
 - ❑ Να αναγνωρίζετε τις βασικές διαφορές μεταξύ της λογοψυχολογίας και της φουκωικής ανάληψης λόγου
-

Η φουκωική εκδοχή της ανάλυσης λόγου πρωτοπαρουσιάστηκε στην αγγλο-αμερικανική ψυχολογία στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Μια ομάδα ψυχολόγων επηρεασμένων από τον μεταδομισμό, και κυρίως από το έργο του Michel Foucault, άρχισε να διερευνά τη σχέση ανάμεσα στη γλώσσα

και στην υποκειμενικότητα καθώς και τις συνέπειες αυτής της σχέσης στην ψυχολογική έρευνα. Ορισμένες εργασίες αυτών των ψυχολόγων δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό *Ideology and Consciousness* (*Ιδεολογία και Συνείδηση*). Η κυκλοφορία του βιβλίου *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity* (*Αλλάζοντας το υποκείμενο: Ψυχολογία, κοινωνική ρύθμιση και υποκειμενικότητα*) το 1984 έδωσε την ευκαιρία στους αναγνώστες να έρθουν σε επαφή με μια λεπτομερή παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο μπορούσε να εφαρμοστεί στην ψυχολογία η μεταδομική θεωρία. Στο βιβλίο οι συγγραφείς του – Julian Henriques, Wendy Hollway, Cathy Urwin, Couze Venn και Valerie Walkerdine – εξετάζουν κριτικά και αναστοχαστικά τις ψυχολογικές θεωρίες (π.χ., για την ανάπτυξη των παιδιών, τις διαφορές φύλου, τις ατομικές διαφορές) καθώς και τον ρόλο τους στην κατασκευή των αντικειμένων και των υποκειμένων που ισχυρίζονται ότι εξηγούν. Το βιβλίο αυτό άσκησε μεγάλη επιρροή, καθώς ενέπνευσε πολλές έρευνες ανάλυσης λόγου, συμπεριλαμβανομένων διδακτορικών διατριβών, σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 και του 1990, ενώ επανεκδόθηκε το 1998.

Η *φουκωακή ανάλυση λόγου* (ΦΑΛ) ασχολείται με τη γλώσσα και τον ρόλο της στη συγκρότηση της κοινωνικής και ψυχολογικής ζωής. Βάσει της φουκωακής οπτικής, οι λόγοι [discourses] διευκολύνουν και καθορίζουν, καθιστούν δυνατό και περιορίζουν το τι μπορεί να λεχθεί, από ποιον, πού και πότε (βλ. Parker 1992). Η ΦΑΛ επικεντρώνεται στη διαθεσιμότητα των γλωσσικών αποθεμάτων, μιας τρόπον τινά «γλωσσικής οικονομίας», στο πλαίσιο μιας κουλτούρας, καθώς και στις συνέπειές της για όσους ζουν σε αυτή. Εδώ οι λόγοι μπορούν να οριστούν ως «σύνολα προτάσεων που κατασκευάζουν αντικείμενα και μια σειρά από θέσεις υποκειμένου» (Parker 1994: 245). Αυτές οι κατασκευές με τη σειρά τους καθιστούν διαθέσιμους συγκεκριμένους τρόπους θέασης του κόσμου και συγκεκριμένους τρόπους ύπαρξης στον κόσμο. Οι λόγοι προσφέρουν *θέσεις υποκειμένου*, οι οποίες, όταν καταλαμβάνονται, έχουν συνέπειες για την υποκειμενικότητα και την εμπειρία. Για παράδειγμα, στο πλαίσιο ενός βιοϊατρικού λόγου, όσοι δεν έχουν καλή υγεία καταλαμβάνουν τη θέση υποκειμένου του «ασθενή», η οποία τους τοποθετεί ως παθητικούς αποδέκτες της φροντίδας των ειδικών στο πλαίσιο μιας θεραπευτικής πορείας. Τα τελευταία χρόνια υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον για την έννοια της *τοποθέτησης* (βλ. Harré and Van Langenhove 1999). Η ΦΑΛ ενδιαφέρεται επίσης για τον ρόλο του λόγου στις ευρύτερες κοινωνικές διαδικασίες της νομιμοποίησης και της εξουσίας. Εφόσον οι λόγοι καθιστούν διαθέσιμους τρόπους θέασης και τρόπους ύπαρξης, εμπλέκονται σε μεγάλο

βαθμό στην άσκηση εξουσίας. Οι κυρίαρχοι λόγοι ευνοούν εκείνες τις εκδοχές της κοινωνικής πραγματικότητας που νομιμοποιούν τις υπάρχουσες σχέσεις εξουσίας και τις υπάρχουσες κοινωνικές δομές. Ορισμένοι λόγοι είναι τόσο εδραιωμένοι που είναι πολύ δύσκολο να φανταστούμε πώς μπορούμε να τους αμφισβητήσουμε. Πρόκειται για λόγους που έχουν γίνει «κοινή λογική». Ταυτόχρονα, η ίδια η φύση της γλώσσας συνεπάγεται πως είναι πάντα επικτές εναλλακτικές κατασκευές και πως τελικά μπορούν να αναδυθούν και όντως αναδύονται *αντίθετοι λόγοι*. Η φουκωϊκή ανάλυση λόγου υιοθετεί επίσης μια ιστορική οπτική και διερευνά τους τρόπους με τους οποίους οι λόγοι αλλάζουν με τον χρόνο καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αυτή η αλλαγή μπορεί να έχει διαμορφώσει τις ιστορικές υποκειμενικότητες (βλ. επίσης Rose 1999). Αυτή ακριβώς είναι η οπτική που υιοθέτησε ο Foucault (1990) στους τρεις τόμους της *Ιστορίας της Σεξουαλικότητας*. Τέλος, η φουκωϊκή εκδοχή της ανάλυσης λόγου στρέφει επίσης την προσοχή της στη σχέση μεταξύ λόγων και θεσμών. Εδώ οι λόγοι δεν γίνονται αντιληπτοί απλώς ως τρόποι ομιλίας ή γραφής. Αντιθέτως, θεωρούνται συνδεδεμένοι με θεσμικές πρακτικές – δηλαδή, με τρόπους οργάνωσης, ρύθμισης και διαχείρισης της κοινωνικής ζωής. Έτσι, ενώ οι λόγοι νομιμοποιούν και ενισχύουν τις υπάρχουσες κοινωνικές και θεσμικές δομές, αυτές οι δομές με τη σειρά τους επίσης ενισχύουν και επικυρώνουν τους αντίστοιχους λόγους. Για παράδειγμα, εάν κάποιος τοποθετηθεί ως «ασθενής» στο πλαίσιο ενός βιοϊατρικού λόγου αυτό σημαίνει πως το σώμα του μετατρέπεται σε αντικείμενο νόμιμου ενδιαφέροντος εκ μέρους γιατρών και νοσοκόμων και πως μπορεί να εκτίθεται, να αγγίζεται και να παραβιάζεται στη διαδικασία της θεραπείας που αποτελεί μέρος της πρακτικής της ιατρικής και των θεσμών της (νοσοκομεία, χειρουργεία) (βλ. επίσης Parker and the Bolton Discourse Network 1999: 17).

Η φουκωϊκή εκδοχή της ανάλυσης λόγου ασχολείται με τη γλώσσα και τη χρήση της γλώσσας. Ωστόσο, το ενδιαφέρον της για τη γλώσσα υπερβαίνει τα άμεσα συμφραζόμενα μέσα στα οποία χρησιμοποιείται η γλώσσα από τα ομιλούντα υποκείμενα. Έτσι, σε αντίθεση με τη λογοψυχολογία, η οποία ασχολείται κυρίως με τη διαπροσωπική επικοινωνία, η ΦΑΛ θέτει ερωτήματα για τη σχέση ανάμεσα στον λόγο και στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι σκέφτονται ή αισθάνονται (υποκειμενικότητα), για το τι μπορούν να κάνουν (πρακτικές) καθώς και για τις υλικές συνθήκες στις οποίες λαμβάνουν χώρα αυτές οι εμπειρίες.

Στο υπόλοιπο κεφάλαιο περιγράφω τα κείμενα που είναι κατάλληλα για τη ΦΑΛ, διατυπώνω οδηγίες που αφορούν τη διαδικασία ανάλυσης λόγου

με αυτό τον τρόπο και εξετάζω ένα παράδειγμα ανάλυσης αυτού του είδους. Ακολουθεί μια συζήτηση για τους περιορισμούς της ΦΑΛ και για τον τρόπο με τον οποίο αυτή η προσέγγιση απαντά στα τρία επιστημολογικά ερωτήματα. Το κεφάλαιο κλείνει με μια σύγκριση μεταξύ λογοψυχολογίας και ΦΑΛ.

Επιλογή των προς ανάληψη κειμένων

Η φουκωική ανάλυση λόγου μπορεί να διεξαχθεί «όπου υπάρχει νόημα» (Parker and the Bolton Discourse Network 1999: 1). Αυτό σημαίνει πως αυτό που αναλύουμε δεν είναι απαραίτητως λέξεις. Παρόλο που οι περισσότεροι αναλυτές εξετάζουν μετεγγραμμένα κείμενα λόγου ή έγγραφα, η ΦΑΛ μπορεί να εφαρμοστεί σε οποιοδήποτε συμβολικό σύστημα. Ο Parker (1992: 7) μας συστήνει να «θεωρούμε κάθε ιστό νοήματος κείμενο». Αυτό σημαίνει πως «[Η] ομιλία, το γραπτό κείμενο, η μη λεκτική συμπεριφορά, το σύστημα Μπράιγ, ο κώδικας Μορς, ο σηματοφόρος, οι ρούνι, οι διαφημίσεις, τα συστήματα μόδας, το βιτρό, η αρχιτεκτονική, τα ταρό και τα εισιτήρια λεωφορείου» αποτελούν όλα κείμενα κατάλληλα για ανάλυση (σελ. 7). Στο βιβλίο *Critical Textwork (Κριτική εργασία με τα κείμενα)* οι Ian Parker και Bolton Discourse Network (1999) παρουσιάζουν αναλύσεις λόγου σε ένα πλήθος «κειμένων», μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονται πόλεις και κήποι. Επομένως, η ΦΑΛ μάς επιτρέπει να ασχοληθούμε με ένα εξαιρετικά ευρύ φάσμα υλικού. Για να επιλέξουμε κείμενα για ανάλυση τα οποία θα δώσουν απαντήσεις στα ερευνητικά μας ερωτήματα πρέπει να είμαστε ξεκάθαροι ως προς τα είδη των κειμένων που μας είναι διαθέσιμα. Πρέπει να θέτουμε ερωτήματα για το αντικείμενο του κειμένου: Αποτελεί περιγραφή, αφήγηση ή τμήμα συνομιλίας (βλ. επίσης Harpé 1997); Μήπως είναι τμήμα μιας καμπάνιας, ένα σύνολο κανόνων ή ένα τελετουργικό; Πώς δημιουργήθηκε και ποιος έχει πρόσβαση σ' αυτό; Είναι βασισμένο στη γλώσσα ή χρησιμοποιεί άλλα είδη συμβολικών συστημάτων; Η επιλογή κατάλληλων κειμένων προς ανάλυση καθορίζεται με βάση το ερευνητικό ερώτημα. Για παράδειγμα, αν θέλουμε να ξέρουμε πώς έχει κατασκευάσει τα υποκείμενά του το επιστημονικό πεδίο της ψυχολογίας υγείας, θα πρέπει να αναλύσουμε εγχειρίδια ψυχολογίας υγείας, ερευνητικά άρθρα και ίσως επίσης συνομιλίες μεταξύ ψυχολόγων υγείας (βλ. Ogden 1995). Αν θέλουμε να διαπιστώσουμε πώς τοποθετούν οι σύγχρονοι λόγοι περί πόνου και διαχείρισης του πόνου όσους υποφέρουν από χρόνιο πόνο και με ποιες συνέπειες, μπορούμε να αναλύσουμε τη βιβλιογραφία που συζητά τις βιοψυχοκοινωνικές

θεωρίες για τον πόνο καθώς και τις πληροφορίες και τις οδηγίες που δίνονται στους ασθενείς με χρόνιο πόνο (π.χ., φυλλάδια, έντυπο υλικό, βιντεοταινίες) και ίσως επίσης συνεδρίες γιατρών με ασθενείς σε μια κλινική πόνο (βλ. Kugelmann 1997). Εάν, ωστόσο, θέλουμε να ξέρουμε πώς κατασκευάζουν οι απλοί άνθρωποι το νόημα σε σχέση με ένα συγκεκριμένο θέμα (π.χ., εμμηνόπαυση, διαζύγιο, εθνική ταυτότητα), μπορούμε να εξετάσουμε απλώς μετεγγραμμένα κείμενα από ημιδομημένες συνεντεύξεις ή συζητήσεις ομάδων εστίασης. Όταν οι ερευνητές θέλουν να διερευνήσουν τη σχέση ανάμεσα στον δημόσιο λόγο ή στον λόγο ειδικών και στον τρόπο με τον οποίο οι μη ειδικοί εκλαμβάνουν (και πιθανόν μετασχηματίζουν) αυτό τον λόγο, θα πρέπει να αναλύσουν μια σειρά από κείμενα, συμπεριλαμβανομένων εγγράφων, δημοσιευμένων άρθρων και επίσημων εκδόσεων (για τον εντοπισμό των λόγων των ειδικών) καθώς και μετεγγραμμένων κειμένων, συζητήσεων σε ομάδες ή ημερολογίων (για την παραγωγή περιγραφών από τους μη ειδικούς προς ανάλυση) (για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη σχέση του λόγου ειδικών και μη ειδικών βλ. Willig 2000).

Οδηγίες για τη διαδικασία ανάληψης λόγου

Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου *Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology (Η δυναμική του λόγου: Κριτική ανάλυση και κοινωνική και ατομική ψυχολογία)* ο Parker (1992) αναφέρει 20 βήματα για την ανάλυση της δυναμικής του λόγου. Αυτά τα 20 βήματα καθοδηγούν τον ερευνητή και αρχίζουν από την επιλογή του προς ανάλυση κειμένου (Βήματα 1 και 2), προχωρούν στη συστηματική αναγνώριση των υποκειμένων και των αντικειμένων που κατασκευάζονται σε αυτό (Βήματα 3-12) και καταλήγουν στην εξέταση των τρόπων με τους οποίους οι λόγοι που δομούν ένα κείμενο αναπαράγουν τις σχέσεις εξουσίας (Βήματα 13-20). Ο Parker μάς παρουσιάζει έναν λεπτομερή και διευρυνμένο οδηγό, ο οποίος μας βοηθά να αναγνωρίζουμε τους λόγους, τις μεταξύ τους σχέσεις, το ιστορικό τους στίγμα και τις πολιτικές και κοινωνικές τους συνέπειες (βλ. Langdridge 2004: 339 για μια συντομευμένη εκδοχή των βημάτων του Parker). Υπάρχουν και άλλοι οδηγοί για τη ΦΑΛ (π.χ., Kendall and Wickham 1999: 42-6) που βασίζονται σε λιγότερα βήματα, αλλά προϋποθέτουν μια πιο προχωρημένη κατανόηση των εννοιών της φουκωικής μεθόδου. Σε αυτό το υποκεφάλαιο περιγράψω έξι στάδια για την ανάλυση λόγου. Τα στάδια αυτά δίνουν στον ερευνητή τη δυνατότητα να χαρτογραφήσει

κάποια από τα αποθέματα λόγου που χρησιμοποιούνται στο κείμενο και τις θέσεις υποκειμένου που αυτά περιέχουν καθώς και να διερευνήσει τις συνέπειές τους για την υποκειμενικότητα και την πρακτική (για μια λίστα των βασικών ερωτημάτων που πρέπει να τίθενται σε ένα κείμενο προς διευκόλυνση της ανάλυσης βλ. Πλαίσιο ανάλυσης 11.1 στο τέλος αυτού του κεφαλαίου). Στη συνέχεια, παρατίθεται ένα παράδειγμα που δείχνει πώς μπορούν να εφαρμοστούν αυτά τα έξι στάδια σε ένα μικρό απόσπασμα συνέντευξης. Ωστόσο, καλό θα είναι να έχετε υπόψη σας ότι αυτά τα έξι στάδια δεν συνιστούν πλήρη ανάλυση με τη φουκωϊκή έννοια. Συγκεκριμένα, δεν γίνεται εδώ καμία αναφορά στα ζητήματα της ιστορικότητας και της εξέλιξης των σχηματισμών λόγου στον χρόνο (γενεαλογία) που απασχόλησαν τον Foucault. Για περισσότερες οδηγίες σχετικά με τον τρόπο εξέτασης βασικών φουκωϊκών ζητημάτων, όπως είναι η γενεαλογία [genealogy], η κυβερνητικότητα [governmentality] και η υποκειμενοποίηση [subjectification], βλ. Arribas-Ayllon και Walkerdine (2008).

Στάδιο 1: Κατασκευές λόγου

Το πρώτο στάδιο της ανάλυσης αφορά τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζονται τα αντικείμενα λόγου. Τα αντικείμενα λόγου στα οποία θα επιλέξουμε να επικεντρώσουμε την προσοχή μας εξαρτώνται από το ερευνητικό μας ερώτημα. Για παράδειγμα, εάν μας ενδιαφέρει να εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι μιλούν για την «αγάπη» και με ποιες συνέπειες, το αντικείμενο λόγου που θα επιλέξουμε θα είναι η «αγάπη». Το πρώτο στάδιο ανάλυσης αφορά τον προσδιορισμό των διαφορετικών τρόπων με τους οποίους κατασκευάζεται το αντικείμενο λόγου στο κείμενο. Άρα, πρέπει να επισημάνουμε όλες τις περιπτώσεις αναφοράς στο αντικείμενο λόγου. Όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, είναι σημαντικό να μην αναζητούμε απλώς κάποιες λέξεις-κλειδιά, αλλά να περιλαμβάνουμε κάθε αναφορά, είτε ρητή είτε άρρητη. Η αναζήτησή μας για τις κατασκευές του αντικειμένου λόγου πρέπει να καθοδηγείται από τη συνάφεια στο νόημα και όχι από τη λεξιλογική σύγκριση. Το γεγονός ότι ένα κείμενο μπορεί να μην περιέχει κάποια άμεση αναφορά στο αντικείμενο λόγου μπορεί να μας πει πολλά για τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζεται το αντικείμενο. Για παράδειγμα, μπορεί κάποιος να μιλήσει για την ανίατη ασθένεια ενός συγγενή του χωρίς να την κατονομάσει άμεσα. Στην περίπτωση αυτή αναφορές σε «αυτό», σε «αυτό το αλαίσιο πράγμα» ή στην «κατάσταση» κατα-

σκευάζουν το αντικείμενο λόγου (δηλαδή, την ανίατη ασθένεια) ως κάτι που δεν μπορούμε να εκφράσουμε ή και να γνωρίσουμε.

Στάδιο 2: Λόγοι

Αφού εντοπίσουμε όλα τα τμήματα του κειμένου που συμβάλλουν στην κατασκευή του αντικειμένου λόγου, επικεντρώνουμε την προσοχή μας στις διαφορές μεταξύ των κατασκευών. Κάτι που φαίνεται να είναι ένα και το αυτό αντικείμενο λόγου μπορεί να δομηθεί με πολύ διαφορετικούς τρόπους. Στόχος του δεύτερου σταδίου ανάλυσης είναι να εντοπίσουμε τις διάφορες κατασκευές του αντικειμένου λόγου στο πλαίσιο ευρύτερων λόγων. Για παράδειγμα, σε μια συνέντευξη για την εμπειρία της από τον καρκίνο του προστάτη του άντρα της μια γυναίκα μπορεί να καταφύγει σε έναν βιοϊατρικό λόγο όταν μιλά για τη διαδικασία διάγνωσης και θεραπείας, σε έναν ψυχολογικό λόγο όταν εξηγήσει γιατί εκδήλωσε εξαρχής ο άντρας της καρκίνο και σε έναν ρομαντικό λόγο όταν περιγράφει πώς βρίσκουν τη δύναμη η ίδια και ο άντρας της να καταπολεμήσουν μαζί την ασθένεια. Έτσι, η ασθένεια του συζύγου της κατασκευάζεται ως διαδικασία μιας βιοχημικής νόσου, ως σωματική εκδήλωση ψυχολογικών χαρακτηριστικών και ως εχθρός σε μια μάχη μεταξύ καλού (του αγαπημένου ζευγαριού) και κακού (χωρισμός λόγω θανάτου) μέσα στο ίδιο κείμενο.

Στάδιο 3: Προσανατολισμός στη δράση

Το τρίτο στάδιο ανάλυσης περιλαμβάνει μια πιο προσεκτική εξέταση των πλαισίων λόγου εντός των οποίων χρησιμοποιούνται οι διαφορετικές κατασκευές του αντικειμένου. Ποιο είναι το όφελος όταν το αντικείμενο κατασκευάζεται με τον συγκεκριμένο τρόπο και στο συγκεκριμένο χρονικό σημείο μέσα στο κείμενο; Ποια είναι η λειτουργία του και πώς σχετίζεται με άλλες κατασκευές που παράγονται στα συμφραζόμενα; Αυτά τα ερωτήματα αφορούν αυτό που στο προηγούμενο κεφάλαιο ονομάστηκε *προσανατολισμός του λόγου και του κειμένου στη δράση*. Για να επιστρέψουμε στο παράδειγμά μας για τη γυναίκα που μιλά για τον καρκίνο του συζύγου της, ενδεχομένως η χρήση από την πλευρά της του βιοϊατρικού λόγου να της επιτρέπει να αποδώσει την ευθύνη για τη διάγνωση και τη θεραπεία στους επαγγελματίες γιατρούς και να τονίσει πως ο σύζυγός της έχει τη φροντίδα που πρέπει. Η χρήση του ρομαντικού λόγου μπορεί να έρχεται ως αποτέλεσμα ενός

ερωτήματος που αφορά τον ρόλο της στην ανάρρωση του άντρα της μετά το χειρουργείο και να λειτουργεί ως έμφαση στο ότι και η ίδια, στην πραγματικότητα, συμβάλλει σημαντικά στην ανάρρωσή του. Τέλος, ο ψυχολογικός λόγος μπορεί να έχει χρησιμοποιηθεί για να εξηγήσει τον καρκίνο του συζύγου της και για να αποποιηθεί η ίδια την ευθύνη για έναν τρόπο ζωής που ευνοούσε τον καρκίνο (π.χ., «Του είπα να χαλαρώσει τους ρυθμούς του και να φροντίσει καλύτερα τον εαυτό του, αλλά δεν μ' άκουγε»). Εστιάζοντας στον προσανατολισμό στη δράση μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα τι μπορούν να καταφέρουν οι διάφορες κατασκευές του αντικειμένου λόγου στο κείμενο.

Στάδιο 4: Τοποθετήσεις

Αφού εντοπίσουμε τις διάφορες κατασκευές του αντικειμένου λόγου στο κείμενο και αφού τις τοποθετήσουμε σε ευρύτερα πλαίσια λόγου, εξετάζουμε καλύτερα τις θέσεις υποκειμένου που προσφέρουν. Η θέση υποκειμένου στο πλαίσιο ενός λόγου προσδιορίζει «τη θέση ενός ατόμου στο πλαίσιο μιας δομής δικαιωμάτων και υποχρεώσεων όσων χρησιμοποιούν αυτό το ρεπερτόριο» (Davies and Harré 1999: 35). Με άλλα λόγια, οι λόγοι κατασκευάζουν υποκείμενα όπως κατασκευάζουν και αντικείμενα και, συνεπώς, δημιουργούν διαθέσιμες θέσεις στα δίκτυα νοήματος, τις οποίες μπορούν να υιοθετήσουν οι ομιλητές (και στις οποίες μπορούν να τοποθετήσουν άλλους). Για παράδειγμα, «Ο λόγος της αντρικής σεξουαλικής ορμής» που αναγνώρισε η Hollway (1989) συνδέεται με τη θέση υποκειμένου του αρσενικού σεξουαλικού αρπακτικού που ωθείται από τα ένστικτά του και τοποθετεί τους άντρες και τις γυναίκες ως ιδιαίτερα κοινωνικοποιημένα υποκείμενα ηθικής δράσης. Οι θέσεις υποκειμένου είναι διαφορετικές από τους ρόλους: Προσφέρουν θέσεις στο πλαίσιο λόγων βάσει των οποίων μιλούν και δρουν οι άνθρωποι – δεν επιβάλλουν κάποιο ρόλο που πρέπει να εκδραματιστεί. Επιπλέον, έναν ρόλο μπορεί κανείς να τον παίξει χωρίς να απαιτείται ταύτιση του υποκειμένου, ενώ η υιοθέτηση μιας θέσης υποκειμένου έχει άμεσες συνέπειες για την υποκειμενικότητά του (βλ. Στάδιο 6 παρακάτω).

Στάδιο 5: Πρακτική

Αυτό το στάδιο αφορά τη σχέση μεταξύ λόγου και πρακτικής και απαιτεί τη συστηματική διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι κατασκευές λόγου

και οι θέσεις υποκειμένου που περιέχουν αυξάνουν ή περιορίζουν τις ευκαιρίες δράσης. Κατασκευάζοντας συγκεκριμένες εκδοχές του κόσμου και τοποθετώντας τα υποκείμενα σε αυτές τις εκδοχές με συγκεκριμένους τρόπους, οι λόγοι καθορίζουν τι μπορεί να λεχθεί και να γίνει. Επιπλέον, οι μη λεκτικές πρακτικές μπορεί να συνιστούν, και όντως συνιστούν, μέρος των λόγων.

Για παράδειγμα, έχει βρεθεί πως η πρακτική του ελεύθερου σεξ συνδέεται με έναν λόγο που κατασκευάζει τον γάμο και το ισοδύναμό του, τη «μακροχρόνια σχέση», ως ασύμβατα με τη χρήση προφυλακτικών (Willig 1995). Έτσι, ορισμένες πρακτικές συνιστούν νομιμοποιημένες μορφές συμπεριφοράς μέσα από συγκεκριμένους λόγους. Αυτές οι πρακτικές με τη σειρά τους αναπαράγουν τους λόγους που τις νομιμοποιούν. Με τον τρόπο αυτό η ομιλία και η δράση υποστηρίζουν η μια την άλλη στην κατασκευή υποκειμένων και αντικειμένων. Το Στάδιο 5 της ανάλυσης λόγου χαρτογραφεί τις δυνατότητες δράσης που περιέχονται στις κατασκευές λόγου οι οποίες εντοπίζονται στο κείμενο.

Στάδιο 6: Υποκειμενικότητα

Στο τελευταίο στάδιο της ανάλυσης διερευνάται η σχέση μεταξύ λόγου και υποκειμενικότητας. Οι λόγοι καθιστούν διαθέσιμους συγκεκριμένους τρόπους θέασης του κόσμου και συγκεκριμένους τρόπους ύπαρξης στον κόσμο, κατασκευάζοντας κοινωνικές και ψυχολογικές πραγματικότητες. Η τοποθέτηση μέσω του λόγου παίζει σημαντικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία. Σύμφωνα με τους Davies και Harré (1999: 35):

Άπαξ και ένα άτομο υιοθετήσει μια συγκεκριμένη θέση ως δική του αναπόφευκτα βλέπει τον κόσμο από την οπτική γωνία αυτής της θέσης και με βάση τις συγκεκριμένες εικόνες, μεταφορές, ιστορίες και έννοιες που είναι συναφείς με το πλαίσιο της συγκεκριμένης πρακτικής λόγου στην οποία τοποθετείται.

Αυτό το στάδιο της ανάλυσης ανιχνεύει τις συνέπειες υιοθέτησης διάφορων θέσεων υποκειμένου για την υποκειμενική εμπειρία των συμμετεχόντων. Έχοντας θέσει ερωτήματα σχετικά με το τι μπορεί να λεχθεί και να γίνει μέσα από διαφορετικούς λόγους (Στάδιο 5), μας ενδιαφέρει τώρα το τι μπορεί να αισθανθεί, να σκεφτεί και να βιώσει κανείς μέσα από διάφορες θέσεις υποκειμένου. Για παράδειγμα, όταν ένας άντρας τοποθετεί τον εαυτό του στο πλαίσιο ενός λόγου αντρικής σεξουαλικής ορμής ενδεχομένως όχι

μόνο αποποιείται δημόσια την ευθύνη για μια πράξη σεξουαλικής επιθετικότητας, αλλά και αισθάνεται λιγότερο ένοχος για αυτή.

Ένα παράδειγμα εφαρμογής των έξι σταδίων σε ένα απόσπασμα συνέντευξης

Το παρακάτω κείμενο είναι απόσπασμα από μια μετεγγραμμένη ημιδομημένη συνέντευξη με μια γυναίκα που βίωσε πρόσφατα την εμπειρία του χωρισμού. Το κείμενο είναι ένα μέρος της συνομιλίας μεταξύ του συνεντευκτή (Σ) και της ερωτώμενης (Ε) γύρω στο μέσον της ωριαίας συνέντευξης (για μια λογοψυχολογική ανάλυση του αποσπάσματος βλ. Willig 2008).

- 1 Σ: Και όταν πήρες την απόφαση μμμ... όταν πια πήγαίνες
 2 να το τελειώσεις μίλησες σε φίλους;
 3 Ε: Α φυσικά
 4 Σ: Ναι
 5 Ε: Συνέχεια ναι ήταν πάντα το ζήτημα του πώς να το κάνω
 6 Σ: Εντάξει
 7 Ε: Πώς να το πω τι να πω ξέρω ότι πρέπει να το κάνω πώς ακριβώς
 θα το κάνω
 8 ξέρεις και και απλώς να παίζω τους ρόλους και και ξέρεις απλά
 9 σαν απλά να προετοιμάζομαι για να του πω πως πράγματι δεν θέ-
 λω να είμαστε
 10 άλλο μαζί γιατί είναι πολύ δύσκολο αν και ξέρεις πως πρέπει να
 γίνει
 11 Είναι τόσο δύσκολο γιατί είναι ξέρεις όλοι αυτοί οι δεσμοί και το
 συναισθηματικό φορτίο
 12 που είναι που κουβαλās και και νοιάζεσαι για το άλλο
 13 άτομο και σκέφτεσαι πως έχεις επενδύσει ξέρεις έχει επενδύσει
 ίσως δύο
 14 χρόνια σ' εμένα
 15 Σ: Ναι
 16 Ε: με το να βγαίνει μαζί μου και ξαφνικά τον παρατάω τι θα γίνει αν
 δεν βρει
 17 καμιά άλλη να τα φτιάξει
 18 Σ: Α βέβαια ναι

- 19 E: Αρχίζεις να αισθάνεσαι υπεύθυνη για τον άλλο και για το πώς θα τα βγάλει πέρα
20 μετά ξέρεις ίσως και εις βάρος της δικής σου προσωπικής
21 ευημερίας
22 Σ: Μάλιστα
23 E: Και το θέμα ήταν πώς θα τα βγάλει πέρα τι θα γίνει μ' αυτόν
24 τι θα γίνει αν δεν τα φτιάξει καμιά μαζί του και τι θα γίνει έτσι και
τι θα γίνει αλλιώς όλα ένα
25 αν τέλος πάντων και ξέρεις από τη δική μου πλευρά είχα είχα πιο
πολύ
26 τη δική του έγνοια και πώς θα ήταν αυτός [...] (λίγο αργότερα
στη συνέντευξη)
27 Σ: [...] αν έτσι το σκεφτείς σαν μια πορεία στον χρόνο μμμ... υπήρχε
28 κάτι που άλλαξε στον τρόπο που συμπεριφερόταν ο ένας στον άλ-
λο ή στη σεξουαλική σας ζωή ή
29 κάτι παρόμοιο; Μπορείς να πεις ότι ξέρεις ότι κάτι άλλαξε ή
30 E: όχι ήταν ο τρόπος που το έβλεπα ήταν θα ήθελα να τον παντρευ-
τώ ήταν αυτό που μμμ...
31 ξέρεις το θεμέλιο που θα χρησιμοποιούσα
32 Σ: Μάλιστα
33 E: γιατί σκεφτόμουν εντάξει είμαστε μαζί εδώ και δύο σχεδόν δύο
χρόνια αν
34 συνεχίζαμε για άλλα δύο χρόνια θα ήθελα να τον παντρευτώ και η
απάντηση
35 ήταν όχι
36 Σ: Μάλιστα
37 E: Και παρόλο που [...] δεν είχα πρόθεση να παντρευτώ ας πούμε
για τα επόμενα
38 ξέρεις τέσσερα πέντε χρόνια πάνω σ' αυτή τη βάση χρησιμοποιούσα
39 τα κριτήρια για το αν θα θέλω να συνεχίσω να είμαι μαζί του
40 Σ: Μάλιστα
41 E: γιατί το θέμα ήταν πού πηγαίνει αυτή η σχέση και από τη δική
μου
42 πλευρά είχε φτάσει σε τοίχο και δεν τραβούσε παραπέρα

(αρχική δημοσίευση: Willig 2001)

Στάδιο 1: Κατασκευές λόγου

Ας επικεντρώσουμε την προσοχή μας στη «σχέση» ως αντικείμενο λόγου. Εφόσον η έρευνα από την οποία πήρα το απόσπασμα αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι περιγράφουν και εξηγούν τη διάλυση μιας στενής σχέσης (βλ. Willig and dew Valour 1999, 2000), έχει νόημα να θέσουμε ερωτήματα σχετικά με τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζεται η «σχέση» μέσα από τη γλώσσα. Στο παραπάνω απόσπασμα η «σχέση» αναφέρεται ως κάτι που μπορεί να «τελειώσει» (σειρά 2), ως κάτι που σημαίνει «είμαστε μαζί» (σειρά 9), ως κάτι που περιλαμβάνει «δεσμούς και συναισθηματικό φορτίο» (σειρά 11), ως κάτι που απαιτεί «επένδυση» (σειρά 13), ως κάτι που παρέχει ασφάλεια (σειρές 16-19 και σειρές 23-26), ως κάτι που μπορεί να είναι σταθερό ή να αλλάζει (σειρές 27-29), ως κάτι που χρειάζεται θεμελίωση ή λόγο ύπαρξης (σειρές 30-31 και 38-39), ως κάτι που συνδέεται με τον γάμο (σειρές 30-39) και ως κάτι που πρέπει να έχει μέλλον (σειρές 41-42). Αυτές οι εννιά αναφορές κατασκευάζουν τη «σχέση» ως έναν ξεκάθαρα καθορισμένο κοινωνικό διακανονισμό που έχει μια αρχή και ένα τέλος, που προσφέρει ασφάλεια με αντάλλαγμα την επένδυση χρόνου και συναισθημάτων (σειρές 2-26). Στο δεύτερο μισό του αποσπάσματος η «σχέση» κατασκευάζεται επίσης ως ένα βήμα προς τον γάμο (σειρές 30-42).

Στάδιο 2: Λόγοι

Στο απόσπασμα της συνέντευξης η σχέση κατασκευάζεται τουλάχιστον με δύο διαφορετικούς τρόπους. Από τη μια πλευρά, ως ένας κοινωνικός διακανονισμός μεταξύ δύο ατόμων που συμφωνούν να επενδύσουν πόρους (π.χ., χρόνο και συναισθήματα) για να κερδίσουν αμοιβαία υποστήριξη και ασφάλεια. Πρόκειται για μια διευθέτηση από την οποία είναι δύσκολο να αποδεσμευτεί κανείς («Είναι πολύ δύσκολο [...] είναι τόσο δύσκολο», σειρές 10-11) γιατί με τον καιρό έχουν αναπτυχθεί «δεσμοί και το συναισθηματικό φορτίο». Από την άλλη πλευρά, η σχέση κατασκευάζεται ως ένα στάδιο δοκιμής και ένα βήμα προς μια ανώτερη μορφή σχέσης, τον γάμο. Εδώ η σχέση πρέπει «να πηγαίνει κάπου» ώστε να αξίζει («[...] είχε φτάσει σε τοίχο και δεν τραβούσε παραπέρα», σειρές 41-42), και η ποιότητά της κρίνεται υπό το πρίσμα της μελλοντικής της κατεύθυνσης («Και παρόλο που [...] δεν είχα πρόθεση να παντρευτώ ας πούμε για τα

επόμενα ξέρεις τέσσερα πέντε οτιδήποτε χρόνια πάνω σ' αυτή τη βάση χρησιμοποιούσα τα κριτήρια για το αν θα θέλω να συνεχίσω να είμαι μαζί του», σειρές 37-39).

Ας επιχειρήσουμε να τοποθετήσουμε αυτές τις δύο κατασκευές για τη σχέση (ως «κοινωνικό διακανονισμό» και ως «βήμα προς έναν στόχο») μέσα στους ευρύτερους λόγους που αφορούν τις ερωτικές σχέσεις. Η κατασκευή των διαπροσωπικών σχέσεων ως αμοιβαία επωφελών κοινωνικών διακανονισμών παραπέμπει σε έναν λόγο για την οικονομία. Η ιδέα της επένδυσης πόρων με αντάλλαγμα τη μακροπρόθεσμη ασφάλεια καθώς και η προσδοκία ότι οι κοινωνικοί δράστες ανταλλάσσουν μεταξύ τους αγαθά και υπηρεσίες αποτελούν κυρίαρχα στοιχεία των σύγχρονων συζητήσεων για την οικονομία. Για παράδειγμα, ο όρος «partner», τον οποίο χρησιμοποιούμε πια ευρέως στα αγγλικά για να αναφερθούμε στο έτερό μας ήμισυ, περιγράφει επίσης τον συνétaιρο σε μια επιχειρηματική σχέση. Κατασκευάζοντας τη σχέση με γλωσσικά αποθέματα που προέρχονται από τον λόγο για την οικονομία δημιουργούμε μια εικόνα για τις ερωτικές σχέσεις η οποία περιλαμβάνει παραδοχές, προσδοκίες, νομιμοποιημένες πρακτικές και θέσεις υποκειμένου που αναδεικνύουν μια συγκεκριμένη εκδοχή των ερωτικών σχέσεων. Αυτή η εκδοχή πραγματώνεται με την κατασκευή της σχέσης ως «κοινωνικού διακανονισμού». Αντίθετα, η κατασκευή της σχέσης ως «βήματος προς τον στόχο» του γάμου βασίζεται σε έναν ρομαντικό λόγο. Εδώ η σχέση δεν γίνεται αντιληπτή ως αμοιβαία επωφελής διακανονισμός, αλλά ως δρόμος προς έναν τελικό στόχο: τον γάμο. Ο ίδιος ο γάμος δεν γίνεται αντικείμενο ορισμού ή διερεύνησης μέσα στο κείμενο. Το ενδιαφέρον είναι ότι η ερωτώμενη δεν αισθάνεται την ανάγκη να εξηγήσει γιατί χρησιμοποιεί την καταλληλότητα για γάμο ως «θεμέλιο» (σειρά 31), «βάση» (σειρά 38) και «κριτήρια» (σειρά 39) στην εξήγησή της. Μάλιστα, επισημαίνει ότι δεν έχει καν την πρόθεση να παντρευτεί στο εγγύς μέλλον. Ωστόσο, ο γάμος ως στόχος αποτελεί μέρος ενός ρομαντικού λόγου στον οποίο η «αγάπη», ο «γάμος» και η «μονογαμία» συνδέονται στενά μεταξύ τους. Επικαλούμενοι ένα από αυτά τα στοιχεία, επικαλούμαστε και όλα τα άλλα. Αυτό σημαίνει πως, μέσω ενός ρομαντικού λόγου, οι αναφορές στον γάμο συνυποδηλώνουν επίσης την ύπαρξη αγάπης και μονογαμικής σχέσης, ενώ οι αναφορές στην αγάπη συνυποδηλώνουν τη μονογαμία ως πρακτική και τον γάμο ως στόχο. Έτσι, η καταλληλότητα για γάμο συνιστά νόμιμη βάση για τη λήψη αποφάσεων για τις ερωτικές σχέσεις ακόμη και όταν ο γάμος δεν παρουσιάζεται ως ρεαλιστική επιλογή βραχυπρόθεσμα ή μεσοπρόθεσμα.

Στάδιο 3: Προσανατολισμός στη δράση

Μια λεπτομερέστερη εξέταση του πλαισίου λόγου εντός του οποίου αναπτύσσονται οι δύο διαφορετικές κατασκευές της σχέσης μάς δίνει τη δυνατότητα να ανακαλύψουμε περισσότερα στοιχεία για αυτές. Ποιες είναι οι συνέπειές τους για τα ζητήματα αλληλεπίδρασης που απασχολούν τον ομιλητή; Σε ποιο βαθμό επιτελούν λειτουργίες, π.χ., απόδοσης ευθύνης ή προώθησης μιας εκδοχής των γεγονότων σε βάρος κάποιας άλλης; Πώς τοποθετούν τον ομιλητή εντός της ηθικής τάξης στην οποία παραπέμπει η αντίστοιχη κατασκευή (βλ. επίσης Στάδιο 4: Τοποθετήσεις);

Το τμήμα του κειμένου που κατασκευάζει τη σχέση ως «κοινωνικό διακανονισμό» παράγεται ως απόκριση σε ένα ερώτημα γύρω από την ανάμιξη φίλων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (Σ: «Και όταν πήγαίνες να το τελειώσεις μίλησες σε φίλους;» Σειρές 1-2). Η ερώτηση αυτή με τη σειρά της έρχεται μετά από μια αναφορά στους φίλους της ερωτώμενης οι οποίοι «αντιπαθούσαν» τον πρώην σύντροφό της και «μιλούσαν γι' αυτόν απαξιωτικά». Έτσι, η ερωτώμενη επισήμανε πως «όλοι χάρηκαν όταν τα χάλασα μαζί του». Στο πλαίσιο αυτό η χρήση της κατασκευής της σχέσης ως «κοινωνικού διακανονισμού» από την ερωτώμενη μπορεί να εκληφθεί ως ένας τρόπος να τονίσει την αίσθηση ευθύνης για την ευημερία του πρώην συντρόφου της. Η αναφορά της στην αντιπάθεια που ένιωθαν οι φίλοι της για τον πρώην σύντροφό της και στη χαρά τους όταν τελείωσε η σχέση μπορεί να δημιουργεί την εντύπωση ότι αυτός, ως αποδέκτης της αντιπάθειας και της απόρριψης, ήταν το θύμα μιας άκαρδης εγκατάλειψης από την ερωτώμενη. Για να αντιστραφεί αυτή η εντύπωση χρησιμοποιείται η κατασκευή της σχέσης ως «κοινωνικού διακανονισμού» που εστιάζει στον αμοιβαία υποστηρικτικό χαρακτήρα της σχέσης και στην επίγνωση της συναισθηματικής σημασίας του χωρισμού από την πλευρά της ερωτώμενης («Είναι πολύ δύσκολο [...] είναι τόσο δύσκολο», σειρές 10-11).

Το τμήμα του κειμένου που κατασκευάζει τη σχέση ως «βήμα προς έναν στόχο» έρχεται μετά την αναφορά της ερωτώμενης στον πρώην σύντροφό της, ο οποίος «δεν πίστευε πως υπήρχε κάποιο πρόβλημα που δεν μπορούσε να λυθεί», συμπεριλαμβανομένου του γεγονότος πως η ερωτώμενη δεν ήταν ευχαριστημένη από τη σχέση. Η χρήση του ρομαντικού λόγου στο σημείο αυτό επιτρέπει στην ερωτώμενη να αποσείσει την κατηγορία ότι δεν έδωσε την ευκαιρία στον πρώην σύντροφό της να «κλύσει» τα προβλήματα και να σώσει τη σχέση τους. Με βάση τον ρομαντικό λόγο,

καμιά προσπάθεια, όσο δυνατή κι αν είναι, δεν μπορεί να μετατρέψει τη «συμπάθεια» σε «έρωτα» ή μια «σχέση που είναι οκέι» σε μια σχέση που είναι «αυτό που πάντα περιμέναμε». Το καθοριστικό τεστ του ρομαντικού έρωτα («θα ήθελα να τον παντρευτώ;», σειρά 30) καθιστά περιττή κάθε προσπάθεια να λυθούν προβλήματα, γιατί αν δεν μπορεί κανείς να φανταστεί τον γάμο δεν αξίζει και να σώσει τη σχέση («και από τη δική μου πλευρά είχε φτάσει σε τοίχο και δεν τραβούσε παραπέρα», σειρές 41-42). Με βάση τον ρομαντικό λόγο, η ερωτώμενη δεν μπορεί να κατηγορηθεί ότι δεν προσπάθησε αρκετά για να σώσει τη σχέση τους.

Στάδιο 4: Τοποθετήσεις

Ποιες είναι οι θέσεις υποκειμένου που προσφέρουν οι δύο γλωσσικές κατασκευές της «σχέσης»; Μια κατασκευή των σχέσεων ως «κοινωνικών διακανονισμών» τοποθετεί τους δύο συντρόφους ως ανθρώπους που εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό ο ένας από τον άλλο. Η συμμετοχή σε μια τέτοια σχέση υπονομεύει την ελευθερία και την κινητικότητα του ατόμου. Οι σύντροφοι δένονται όταν επενδύουν ο ένας στον άλλο, μέσα από την κοινή τους ιστορία και με τα συναισθήματά τους («είναι ξέρεις όλοι αυτοί οι δεσμοί και το συναισθηματικό φορτίο [...] που κουβαλάς», σειρές 11-12). Συνεπώς, όποιος αποφασίζει να αποσυρθεί από τον διακανονισμό θα προκαλέσει στον άλλο σημαντική ταραχή και αναστάτωση και πιθανόν επίσης πολύ άγχος. Οι θέσεις υποκειμένου που προσφέρει αυτή η κατασκευή είναι, επομένως, οι θέσεις των υπεύθυνων κοινωνικών δραστών που εξαρτώνται ο ένας από τον άλλο για υποστήριξη και που έρχονται αντιμέτωποι με το δύσκολο έργο να υλοποιήσουν τα συμφέροντά τους σε σχέσεις αλληλεξάρτησης.

Η ρομαντική κατασκευή των ερωτικών σχέσεων ως «βήματος προς έναν στόχο» προσφέρει στους ανθρώπους κάποιες προσωρινές θέσεις υποκειμένου. Όταν βρίσκονται σε μια σχέση εκτός γάμου οι άνθρωποι δεν δεσμεύονται ολοκληρωτικά στη σχέση. Η συμμετοχή τους περιλαμβάνει μια ρήτρα εξαίρεσης που τους επιτρέπει να αποσυρθούν από τη σχέση χωρίς καμιά ποινή. Οτιδήποτε συμβαίνει μεταξύ των ατόμων στο πλαίσιο ενός τέτοιου διακανονισμού είναι συνεχώς «υπό αίρεση», χωρίς καμιά εγγύηση ότι η σχέση θα έχει μέλλον. Επομένως, οι θέσεις υποκειμένου που προσφέρει αυτή η κατασκευή είναι αυτές των ελεύθερων ατόμων που διατηρούν το δικαίωμά τους να αποσυρθούν από τη σχέση ανά πάσα στιγμή και χωρίς ηθικές συνέπειες.

Στάδιο 5: Πρακτική

Ποιες είναι οι δυνατότητες δράσης που χαρτογραφούν αυτές οι δύο γλωσσικές κατασκευές των σχέσεων; Τι μπορεί να ειπωθεί και να πραγματοποιηθεί από τα υποκείμενα που τοποθετούνται εντός του πλαισίου τους; Οι κατασκευές της σχέσης ως «κοινωνικού διακανονισμού» και οι αντίστοιχες θέσεις υποκειμένου, θέσεις υπεύθυνων κοινωνικών δραστών, απαιτούν από όσους τοποθετούνται σε αυτές να ενεργούν υπεύθυνα και αναλογιζόμενοι τις συνέπειες των πράξεών τους. Αν είμαστε μέρος ενός αμοιβαία επωφελούς κοινωνικού διακανονισμού, αυτό σημαίνει πως οτιδήποτε κάνουμε έχει συνέπειες στο άλλο μέρος αυτού του διακανονισμού και άρα θα πρέπει να αναλάβουμε τις ευθύνες αυτών των συνεπειών. Η περιγραφή της ερωτώμενης για το πώς έκανε πρόβα για τη διάλυση της σχέσης της (σειρές 5-10) και πόσο δύσκολο ήταν γι' αυτή «να του πω πως πράγματι δεν θέλω να είμαστε άλλο μαζί» (σειρές 9-10) δείχνει την τοποθέτησή της ως υπεύθυνου κοινωνικού δράστη. Η ανάληψη ευθύνης για την ευημερία του συντρόφου της (σειρά 19) και η διάλυση της σχέσης με τρόπο που δείχνει ενδιαφέρον για το μέλλον του είναι πρακτικές που υποστηρίζουν μια κατασκευή της σχέσης ως «κοινωνικού διακανονισμού». Αντίθετα, η τοποθέτηση στο πλαίσιο μιας σχέσης ως «βήματος προς έναν στόχο» δεν απαιτεί την ίδια ενασχόληση με την ευημερία του άλλου. Προσέξτε πως το τμήμα του κειμένου που κατασκευάζει τη σχέση ως «βήμα προς έναν στόχο» (σειρές 30-42) δεν περιέχει καμία αναφορά στον πρώην σύντροφο της ερωτώμενης. Αντίθετα, αναφέρεται στη φύση της σχέσης και στα κριτήρια αξιολόγησης της αξίας της. Η θέση υποκειμένου του ελεύθερου ατόμου που διατηρεί το δικαίωμα να αποσυρθεί από τη σχέση ανά πάσα στιγμή και χωρίς ηθικές συνέπειες συνεπάγεται μια εστίαση στον εαυτό και στα συμφέροντά του. Το ελεύθερο άτομο απαιτείται να κάνει (τις σωστές) επιλογές και να παίρνει (σωστές) αποφάσεις. Είναι ελεύθερο να επιλέγει, αλλά δεν έχει βοήθεια στη λήψη των αποφάσεών του. Αυτό σημαίνει πως η θέση υποκειμένου του ελεύθερου ατόμου συνδέεται με την επίσκεψη και την προσεκτική εξέταση των συνεπειών που θα έχουν οι πιθανές αποφάσεις και οι επιλογές στο ίδιο το άτομο. Αυτή η διεργασία γίνεται φανερή στις σειρές 30-42 (προσέξτε τη συνεχή χρήση του πρώτου ενικού προσώπου και τις αναφορές στο «θεμέλιο», στη «βάση» και στα «κριτήρια» για τη λήψη αποφάσεων σε αυτή την ενότητα).

Στάδιο 6: Υποκειμενικότητα

Αυτό το στάδιο ανάλυσης ενέχει, όπως είναι αναμενόμενο, τον μεγαλύτερο βαθμό εικασίας. Ο λόγος είναι ότι εδώ επιχειρούμε να συνδέσουμε τις γλωσσικές κατασκευές που χρησιμοποιούν οι συμμετέχοντες με τις συνέπειές τους στην υποκειμενική εμπειρία. Εφόσον δεν υπάρχει αναγκαστικά άμεση σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και στις διάφορες ψυχοδιανοητικές καταστάσεις (βλ. την κριτική στον γνωστικισμό στο Κεφάλαιο 10), δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτε περισσότερο από το να σκιαγραφήσουμε ό,τι *μπορεί* να αισθανθεί, να σκεφτεί και να βιώσει κανείς από τις διάφορες θέσεις υποκειμένου. Το εάν και κατά πόσο οι συγκεκριμένοι ομιλητές *όντως* αισθάνονται και σκέφτονται έτσι ή βιώνουν τις συγκεκριμένες εμπειρίες με αυτούς τους τρόπους σε συγκεκριμένες περιστάσεις είναι διαφορετικό ερώτημα (το οποίο δεν μπορούμε να απαντήσουμε χρησιμοποιώντας μόνο ανάλυση λόγου, βλ. την υποενότητα *Περιορισμοί της φουκωικής ανάλυσης λόγου* παρακάτω).

Επομένως, τι είδους υποκειμενικές εμπειρίες είναι διαθέσιμες από κατασκευές σχέσεων όπως οι «κοινωνικοί διακανονισμοί» και από αντίστοιχες θέσεις υποκειμένου των υπεύθυνων κοινωνικών δραστών; Και τι είδους ψυχολογικές πραγματικότητες μπορεί να κατασκευάζονται από έναν ρομαντικό λόγο που τοποθετεί τα υποκείμενα ως ελεύθερα άτομα που αναζητούν την ιδανική σχέση; Μπορεί να υποστηρίξει κανείς ότι για όσους τοποθετούν τον εαυτό τους στο πλαίσιο μιας κατασκευής της σχέσης ως «κοινωνικού διακανονισμού» υπάρχουν διαθέσιμα αισθήματα ενοχής και τύψεων («Αρχίζεις να αισθάνεσαι υπεύθυνη για τον άλλο και για το πώς θα τα βγάλει πέρα μετά ξέρεις ίσως και εις βάρος της δικής σου προσωπικής ευημερίας», σειρές 19-21), ενώ η ανάληψη μιας θέσης ελεύθερου ατόμου στο πλαίσιο της κατασκευής της σχέσης ως «βήματος προς έναν στόχο» μπορεί να ενέχει μια αίσθηση επείγοντος σε σχέση με τη λήψη αποφάσεων («γιατί σκεφτόμουν εντάξει είμαστε μαζί εδώ και δύο σχεδόν δύο χρόνια αν συνεχίζαμε για άλλα δύο χρόνια θα ήθελα να τον παντρευτώ και η απάντησή ήταν όχι», σειρές 33-35).

Τα έξι στάδια ανάλυσης λόγου που παρουσιάστηκαν και αναλύθηκαν εδώ μας βοηθούν να προσεγγίσουμε ένα κείμενο και να διερευνήσουμε τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζει τα αντικείμενα και τα υποκείμενά του. Επιπλέον, η χρήση των έξι σταδίων μάς επιτρέπει να εντοπίσουμε κάποιες από τις επιπτώσεις που έχουν οι κατασκευές στην πρακτική και στην υποκειμενικότητα. Επίσης, μας παρέχει μια δομή για την παρουσίαση της έρευνας ανάλυσης λόγου στο πλαίσιο μιας ερευνητικής εργασίας ή

αναφοράς (για γενικές οδηγίες που αφορούν τη συγγραφή μιας εργασίας ανάλυσης λόγου βλ. Κεφάλαιο 10). Ωστόσο, πρέπει να διευκρινίσουμε ότι τα έξι στάδια δεν συνιστούν πλήρη ανάλυση με τη φουκωική έννοια. Ο Foucault ενδιαφερόταν για τις σχέσεις μεταξύ του λόγου, της ιστορίας και της κυβερνητικότητας (βλ. Rose 1999). Η μεθοδολογία του περιείχε πολύ περισσότερα στοιχεία από μια απλή ανάλυση μεμονωμένων κειμένων και περιλάμβανε τα στοιχεία της «αρχαιολογίας» και της «γενεαλογίας» (για μια βατή εισαγωγή στους όρους αυτούς βλ. Kendall and Wickham 1999: 24-31). Η κριτική ανάλυση λόγου (π.χ., Fairclough 1995· Wodak 1996) πλησιάζει περισσότερο στις μεθόδους του Foucault, αφού επικεντρώνεται στη σχέση ανάμεσα σε ένα συγκεκριμένο συμβάν λόγου και στους θεσμούς και στις κοινωνικές δομές που το πλαισιώνουν. Τα 20 βήματα για την ανάλυση της δυναμικής του λόγου του Parker (1992) επίσης περιλαμβάνουν βήματα που εστιάζουν στις ιστορικές καταβολές των λόγων και στις σχέσεις τους με τους θεσμούς, την εξουσία και την ιδεολογία (βήματα 13-20).

Στόχος των έξι σταδίων που περιγράφονται στο κεφάλαιο αυτό είναι να αποτελέσουν έναν τρόπο «διείσδυσης» στη ΦΑΛ. Για πληρέστερη κατανόηση των κοινωνικών, ιστορικών και υλικών διαστάσεων του λόγου απαιτείται η ενασχόληση και με άλλα στοιχεία των μεθόδων του Foucault (βλ., π.χ., Kendall and Wickham 1999).

Περιορισμοί της φουκωικής ανάλυσης λόγου

Η φουκωική εκδοχή της ανάλυσης λόγου αντιλαμβάνεται το «κείμενο» με την ευρύτερη έννοια και θεωρεί πως περιλαμβάνει δίκτυα νοήματος (λόγους) τα οποία κατασκευάζουν κοινωνικές και ψυχολογικές πραγματικότητες. Είναι πιο φιλόδοξη μέθοδος από τη λογοψυχολογία, αφού ισχυρίζεται πως μπορεί να σχολιάσει τη σχέση μεταξύ των συμβολικών συστημάτων (συμπεριλαμβανομένης της γλώσσας), της ανθρώπινης υποκειμενικότητας και των κοινωνικών σχέσεων, και δεν ασχολείται απλώς με τη χρήση της γλώσσας στη διαπροσωπική επικοινωνία. Ωστόσο, η ενασχόληση με ζητήματα όπως η υποκειμενικότητα, η ιδεολογία και η εξουσία θέτει κάποια δύσκολα θεωρητικά προβλήματα για τους ερευνητές της φουκωικής ανάλυσης λόγου, όπως τον βαθμό κατά τον οποίο είμαστε σε θέση να θεωρητικοποιήσουμε την υποκειμενικότητα μόνο στη βάση του λόγου καθώς και τη σχέση ανάμεσα στον λόγο και στην υλική πραγματικότητα. Ας εξετάσουμε με τη σειρά αυτά τα ζητήματα.

Είναι δυνατή η θεωρητικοποίηση της υποκειμενικότητας αποκλειστικά βάσει του λόγου;

Η φουκωική εκδοχή της ανάλυσης λόγου αποδίδει στον λόγο τη δύναμη να κατασκευάζει υποκείμενα. Έτσι, ο λόγος ενέχεται στη διαδικασία κατά την οποία «τα ανθρώπινα όντα γίνονται υποκείμενα» (Foucault 1982: 208) και, συνεπώς, αποκτούν πρόσβαση σε συγκεκριμένους τρόπους θέασης του κόσμου και σε συγκεκριμένους τρόπους ύπαρξης στον κόσμο. Από τη διαθεσιμότητα και την κατάληψη θέσεων υποκειμένου στον λόγο προκύπτουν (κοινωνικοί, πολιτισμικοί και γραμματικοί) εαυτοί, συμπεριλαμβανομένου του ενιαίου ορθολογικού υποκειμένου (βλ. Henriques et al. 1984· Harpé and Gillett 1994). Οι αναλυτές λόγου συμφωνούν πως ο λόγος εμπλέκεται στην κατασκευή των εαυτών και της υποκειμενικότητας, ωστόσο δεν είναι σαφές αν είναι το μόνο στοιχείο που απαιτείται για να αναδυθεί ένα ανθρώπινο υποκείμενο που σκέφτεται και αισθάνεται.

Υπάρχουν ορισμένοι ερευνητές που ισχυρίζονται ότι η απλή διαθεσιμότητα θέσεων υποκειμένου στον λόγο δεν μπορεί να εξηγήσει τα συναισθήματα που επενδύονται από τα άτομα σε συγκεκριμένες θέσεις λόγου και την προσήλωσή τους σε αυτές τις θέσεις. Για παράδειγμα, η Utwin (1984) τονίζει τον ρόλο που παίζει η φαντασία, η ταύτιση και ο αποχωρισμός στη δημιουργία της υποκειμενικότητας. Η Hollway (1989) χρησιμοποιεί ψυχαναλυτικές έννοιες όπως η προβολή για να εξηγήσει τη βάση κινήτρων πάνω στην οποία καταλαμβάνονται συγκεκριμένες θέσεις στον λόγο. Οι Hollway και Jefferson (2000) αναπτύσσουν αυτή την προσέγγιση και προτείνουν την έννοια της «υπεράσπισης του υποκειμένου», σύμφωνα με την οποία το υποκείμενο καταλαμβάνει θέσεις στον λόγο σε μια προσπάθεια να αποκρούσει το άγχος (για μια συζήτηση σχετικά με τη χρήση ψυχαναλυτικών εννοιών για την ανάλυση των θέσεων λόγου βλ. *British Journal of Social Psychology*, τ. 44). Ο Frosh κ. συν. (π.χ., Frosh et al. 2003· Frosh and Saville Young 2008) συνηγορούν υπέρ μιας «ψυχοκοινωνικής προσέγγισης», η οποία εφαρμόζει ψυχαναλυτικές ερμηνευτικές στρατηγικές προκειμένου να «πυκνώσει» την ανάγνωση του λόγου. Εδώ οι βιογραφικές πληροφορίες (π.χ., για τις εμπειρίες του συμμετέχοντα στα πρώτα στάδια της ζωής του, τις σχέσεις του με τα αδέρφια του κλπ.) καθώς και οι παρατηρήσεις του ερευνητή όσον αφορά τον τρόπο που ο συμμετέχων σχετίζεται με τον ερευνητή (π.χ., οι ερωτήσεις ενός συνεντευξιαζόμενου για το πώς είναι σε σύγκριση με άλλους συνεντευξιαζόμενους, η ικανότητα ενός συνεντευξιαζόμενου να κάνει τον συνεντευκτή να τον θεωρεί ιδιαίτερο κλπ.)

μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως δεδομένα για να διερευνηθούν οι τρόποι που επενδύει συναισθηματικά ο συμμετέχων σε συγκεκριμένους λόγους και θέσεις υποκειμένου. Άλλοι αναλυτές λόγου (π.χ., Davies and Harré 1999) δεν αισθάνονται την ανάγκη να επικαλεστούν τέτοιου είδους θεωρητικές κατασκευές και επιχειρούν να εξηγήσουν τα συναισθηματικά νοήματα που συνδέονται με συγκεκριμένες θέσεις βάσει ιστοριών και εμπειριών ζωής (π.χ., η κατάληψη αυτών των θέσεων στο παρελθόν ή η σχέση με κάποιον που καταλαμβάνει αυτή τη θέση). Έτσι προκύπτει το ερώτημα κατά πόσο είναι σταθερές οι θέσεις υποκειμένου και ποιες είναι οι συνέπειες που έχουν οι αντιφατικές τοποθετήσεις στην αίσθηση του εαυτού. Για παράδειγμα, οι Harré και Van Langenhove (1999) υποστηρίζουν πως αυτό που παραμένει σταθερό είναι η μοναδικότητα της αίσθησης του εαυτού μας όταν εκφράζεται με τη χρήση τεχνικών όπως η προσωπική αντωνυμία «εγώ». Ωστόσο, η ίδια μοναδικότητα (του εαυτού) μπορεί να καταλάβει μεγάλο εύρος θέσεων υποκειμένου στον λόγο από τις οποίες προκύπτει μεγάλο εύρος από δημόσιες εικόνες του ίδιου προσώπου. Αυτά στη συνέχεια μπορεί να εσωτερικοποιηθούν και να δημιουργήσουν ψυχολογικές καταστάσεις, συμπεριλαμβανομένων των σκέψεων και των συναισθημάτων (βλ. Harré and Gillett 1994). Πόσο σταθερές είναι όμως αυτές οι εσωτερικευμένες καταστάσεις; Σε ποιο βαθμό μια συγκεκριμένη θέση υποκειμένου είναι αποτέλεσμα συνήθειας και σε ποιο βαθμό η τοποθέτηση εξαρτάται από το πλαίσιο; Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε τις προσωπικές διαφορές στις προτιμώμενες θέσεις υποκειμένου και γιατί ορισμένες φορές οι άνθρωποι τοποθετούν τον εαυτό τους με τρόπους που περιορίζουν τις ευκαιρίες τους για δράση; Αυτά τα ερωτήματα πρέπει να εξετάζονται πληρέστερα από όσους χρησιμοποιούν τη φουκωική εκδοχή της ανάλυσης λόγου, κυρίως όταν δεν θέλουν να χρησιμοποιήσουν θεωρητικές κατασκευές εκτός πλαισίου λόγου όπως είναι η ψυχανάλυση (για λεπτομερέστερη συζήτηση αυτών των ερωτημάτων βλ. επίσης Willig 2000, 2012a).

Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στον λόγο και στην υλική πραγματικότητα;

Οι αναλυτές λόγου συμφωνούν ότι οι κατασκευές λόγου έχουν «πραγματικά» αποτελέσματα. Αυτό σημαίνει ότι ο τρόπος με τον οποίο μιλούμε για τα πράγματα έχει συνέπειες για το πώς βιώνουμε τον κόσμο, τόσο σωματικά όσο και ψυχολογικά. Όπως το θέτει ο Parker (1992: 8) «[Ο] λόγος

κατασκευάζει “αναπαραστάσεις” του κόσμου οι οποίες έχουν μια πραγματικότητα αναγκαστική σχεδόν όσο και η βαρύτητα και, όπως ακριβώς και με τη βαρύτητα, γνωρίζουμε τα αντικείμενα μέσα από τις συνέπειές τους». Ο θρησκευτικός λόγος, επί παραδείγματι, καταδεικνύει πολύ καλά αυτή τη διαδικασία. Ωστόσο, δεν είναι το ίδιο σαφής ο τρόπος με τον οποίο η κοινωνική και υλική πραγματικότητα με τη σειρά της επηρεάζει τον λόγο. Αν ο λόγος, πράγματι, κατασκευάζει την πραγματικότητα, τότε σε ποιο βαθμό μπορεί να θεωρηθεί πως η «πραγματικότητα» καθορίζει τον λόγο; Για να το θέσουμε διαφορετικά, υπάρχουν όρια για το τι μπορεί να κάνει ο λόγος και, αν ναι, ποια είναι αυτά; Μπορούμε να συλλάβουμε την «πραγματικότητα» ως κάτι ξεχωριστό και εξωτερικό από τον λόγο; Τα ερωτήματα αυτά έχουν τεθεί από τους αναλυτές λόγου και έχουν προκαλέσει μεγάλες διαφωνίες μεταξύ των «σχετικιστών» και των «ρεαλιστών» (βλ. Πλαίσιο ανάλυσης 11.1 στο τέλος του παρόντος κεφαλαίου).

Παρόλο που οι περισσότεροι θα συμφωνούσαν ότι η «πραγματικότητα» κατ’ ανάγκη διαμεσολαβείται από τον λόγο και ότι δεν έχουμε άμεση πρόσβαση ακόμη και στην υλική πραγματικότητα, υπάρχουν διαφορετικές απόψεις σχετικά με τον βαθμό κατά τον οποίο ο λόγος καθορίζεται από κοινωνικές και υλικές δομές. Ορισμένοι αναλυτές λόγου υποστηρίζουν ότι οι λόγοι παράγονται σε συγκεκριμένα πλαίσια υλικών συνθηκών και ότι μπορούν να κατασκευάζουν εκδοχές της πραγματικότητας που είναι συμβατές με τις συνθήκες αυτές. Άλλοι μελετητές αποφεύγουν να αποδώσουν πρωταρχικό ρόλο είτε στον λόγο είτε στην υλική πραγματικότητα και τονίζουν την αλληλεξάρτηση των λόγων, των θεσμών και των κοινωνικών πρακτικών. Αυτές οι διαφωνίες έχουν επιπτώσεις στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την εξουσία. Αν υιοθετήσουμε την πρώτη θέση, η εξουσία διαιωνίζεται και πραγματώνεται μέσα από τον λόγο (όπως και από την αστυνομία, τον στρατό και τα όπλα), ωστόσο δεν γεννιέται μέσα από αυτόν. Αν, ωστόσο, υιοθετήσουμε τη δεύτερη θέση, η εξουσία παράγεται στην πραγματικότητα από τον λόγο και αποτελεί μια πλευρά των σχέσεων λόγου και όχι έναν πόρο που ελέγχεται από μια συγκεκριμένη ομάδα ατόμων. Όποια θέση κι αν υιοθετήσουμε, η σχέση ανάμεσα στον λόγο και στην υλική πραγματικότητα είναι σύνθετη και απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση στο πλαίσιο της ανάλυσης λόγου στην ψυχολογία (για λεπτομερέστερη συζήτηση αυτών των ζητημάτων βλ. Parker 1998. Βλ. επίσης Sims-Schouten et al. 2007 για υποστήριξη της ανάλυσης λόγου βάσει μιας προσέγγισης κριτικού ρεαλισμού και αντίκρουση της επιχειρηματολογίας από τη Speer 2007).

Τρία επιστημολογικά ερωτήματα

Πριν προχωρήσουμε σε μια απευθείας σύγκριση της λογοψυχολογίας με τη ΦΑΛ ας ρίξουμε μια ματιά στον επιστημολογικό προσανατολισμό της τελευταίας. Τα τρία ερωτήματα που ακολουθούν θα μας βοηθήσουν να εστιάσουμε στο είδος της γνώσης που παράγεται από τη ΦΑΛ, στις υποθέσεις που κάνει για τον κόσμο και στον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία.

Τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει
η φουκωική ανάληψη λόγου;

Η ΦΑΛ επιχειρεί να χαρτογραφήσει τους κόσμους λόγου στους οποίους εννοικούν οι άνθρωποι και να ιχνηλατήσει τους πιθανούς τρόπους ύπαρξης που αυτοί επιτρέπουν. Ορισμένοι αναλυτές λόγου θέτουν επίσης ερωτήματα που αφορούν τις ιστορικές καταβολές των λόγων και τη σχέση τους με θεσμούς και κοινωνικές δομές. Όπως και οι λογοψυχολόγοι, οι φουκωικοί αναλυτές λόγου δεν επιδιώκουν να κατανοήσουν την «αληθινή φύση» των ψυχολογικών φαινομένων, αλλά τους τρόπους με τους οποίους συγκεκριμένες εκδοχές αυτών των φαινομένων κατασκευάζονται μέσω της γλώσσας (και άλλες συμβολικές πρακτικές). Ωστόσο, σε αντίθεση με τη λογοψυχολογία, αυτή η προσέγγιση της ανάλυσης λόγου ασχολείται επιπλέον με τις κοινωνικές, ψυχολογικές και υλικές συνέπειες του λόγου. Στόχος της ΦΑΛ είναι η παραγωγή γνώσης για την οικονομία του λόγου μέσα στην οποία βρισκόμαστε, για το πώς έφτασε να είναι έτσι (ιστορικά) και για το τι σημαίνει αυτό για μας ως ανθρώπινα υποκείμενα (για την αίσθηση εαυτού που έχουμε, για την υποκειμενικότητά μας, για τις εμπειρίες μας). Η ΦΑΛ είναι *κοινωνικοκονστρουξιονιστική* στον προσανατολισμό της. Ωστόσο, οι εκδοχές αυτής της προσέγγισης που βασίζονται πιο πολύ στον ρεαλισμό έχουν επίσης στόχο την κατανόηση των μηχανισμών που δημιουργούν τις συνθήκες εκείνες οι οποίες καθιστούν δυνατή τη διαμόρφωση συγκεκριμένων λόγων (βλ. Πλαίσιο ανάλυσης 11.1). Αυτό σημαίνει πως ορισμένοι φουκωικοί αναλυτές λόγου υποστηρίζουν μια επιστημολογία που βασίζεται στον *κριτικό ρεαλισμό* (π.χ., Parker 1992· Willig 1999a· Sims-Schouten et al. 2007).

Τι είδους υποθέσεις κάνει η φουκωική ανάλυση λόγου για τον κόσμο;

Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, δεν υπάρχει απλώς ένας «κόσμος» που μπορεί να περιγραφεί και να μελετηθεί. Αντίθετα, υπάρχουν πολλές εκδοχές του κόσμου, καθεμία εκ των οποίων κατασκευάζεται μέσα από λόγους και πρακτικές. Ορισμένοι από αυτούς τους λόγους και τις πρακτικές χρησιμοποιούνται περισσότερο, υποστηρίζονται εντονότερα από θεσμούς και, επομένως, συνιστούν πιο νόμιμους τρόπους θέασης. Ωστόσο, καμιά εκδοχή του κόσμου δεν είναι κυρίαρχη για πάντα, γιατί η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας μέσω του λόγου διέπεται από αλλαγές και μετασχηματισμούς. Έτσι, η ΦΑΛ κάνει πολύ λίγες υποθέσεις για τη φύση του κόσμου. Ξεκινά από την παραδοχή ότι είναι πάντα δυνατές πολλές αναγνώσεις και ότι τα αντικείμενα και τα υποκείμενα δεν εκφράζονται μέσα από τη γλώσσα αλλά κατασκευάζονται από αυτή. Στόχος της είναι να εντοπίσει και να χαρτογραφήσει αυτές τις αναγνώσεις και τις συνέπειές τους. Η ΦΑΛ βασίζεται στην παραδοχή ότι ο λόγος έχει θεμελιώδη σημασία για την κατασκευή του νοήματος και ότι η ανθρώπινη υποκειμενικότητα δομείται (κυρίως ή εξ ολοκλήρου) μέσω της γλώσσας.

Πώς αντιλαμβάνεται η φουκωική ανάλυση λόγου τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία;

Με βάση τη φουκωική οπτική, όλες οι μορφές της γνώσης κατασκευάζονται μέσω του λόγου και των πρακτικών λόγου, συμπεριλαμβανομένης της επιστημονικής γνώσης. Έτσι, οι ερευνητικές αναφορές και οι εργασίες που παράγει ένας ερευνητής είναι και οι ίδιες κατασκευές λόγου που δεν μπορούν να αξιολογηθούν εκτός του γλωσσικού πλαισίου. Όπως και στη λογοψυχολογία, ο ερευνητής *δημιουργεί* και δεν ανακαλύπτει απλώς τη γνώση. Επομένως, σημαντικό συστατικό μιας έρευνας η οποία βασίζεται στην ανάλυση λόγου είναι η αναστοχαστική επίγνωση του προβληματικού χαρακτήρα που έχουν οι ισχυρισμοί γνώσης του ίδιου του ερευνητή.

Οι κύριες διαφορές της λογοψυχολογίας από τη φουκωική ανάλυση λόγου

Και οι δύο εκδοχές μεθόδου ανάλυσης λόγου βασίζονται στην έμφαση που δίνουν στον ρόλο της γλώσσας για την κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας. Ωστόσο, όπως ελπίζω έγινε φανερό σε αυτό και στο προηγούμενο κεφάλαιο, υπάρχουν επίσης σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο προσεγγίσεων. Για να ολοκληρώσουμε τα δύο κεφάλαια που είναι αφιερωμένα στη μέθοδο της ανάλυσης λόγου θα ήθελα να προχωρήσουμε σε μια άμεση σύγκριση των δύο αυτών εκδοχών της ανάλυσης λόγου. Οι βασικές διαφορές τους παρουσιάζονται σε τρεις παραγράφους: *ερευνητικά ερωτήματα, αυτενέργεια και εμπειρία*.

Ερευνητικά ερωτήματα

Η λογοψυχολογία και η ΦΑΛ στοχεύουν στην απάντηση διαφορετικών ερευνητικών ερωτημάτων. Η λογοψυχολογία συνήθως θέτει το ερώτημα «Πώς χρησιμοποιούν οι συμμετέχοντες τη γλώσσα για να διαχειριστούν όσα διακυβεύονται στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις;», ενώ η ΦΑΛ χρησιμοποιείται για να διερευνηθεί «Τι είναι αυτό που χαρακτηρίζει τους γλωσσικούς κόσμους στους οποίους ενοικούν οι άνθρωποι και ποιες είναι οι συνεπαγωγές τους για τους πιθανούς τρόπους ύπαρξης;».

Αυτενέργεια

Η λογοψυχολογία και η φουκωική ανάλυση λόγου δίνουν έμφαση σε διαφορετικά στοιχεία της ανθρώπινης αυτενεργού δράσης. Η λογοψυχολογία αντιλαμβάνεται τον ομιλητή ως αυτενεργό δράστη που χρησιμοποιεί γλωσσικές στρατηγικές για να διαχειριστεί τα διακυβεύματα στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις. Αντίθετα, η ΦΑΛ εφιστά την προσοχή στη δύναμη του λόγου να κατασκευάζει τα αντικείμενά του, συμπεριλαμβανομένου και του ίδιου του ανθρώπινου υποκειμένου. Η διαθεσιμότητα αυτών των θέσεων υποκειμένου καθορίζει τι μπορούν να πουν, να κάνουν και να αισθανθούν τα άτομα.

Εμπειρία

Η λογοψυχολογία διερωτάται για την αξία της ίδιας της κατηγορίας της «εμπειρίας». Αντιλαμβάνεται την εμπειρία (καθώς και άλλες έννοιες όπως αυτές της «υποκειμενικότητας» και της «ταυτότητας») ως μια γλωσσική κίνηση με την οποία οι ομιλητές μπορεί να αναφερθούν στις «εμπειρίες» τους για να επικυρώσουν τους ισχυρισμούς τους (π.χ., «Ξέρω πως είναι δύσκολο γιατί το έχω περάσει κι εγώ!»). Στην περίπτωση αυτή η «εμπειρία» είναι απλώς άλλη μια κατασκευή λόγου που θα χρησιμοποιηθεί όταν και όπως απαιτηθεί. Οτιδήποτε περισσότερο από αυτό θεωρείται πως συνιστά επιστροφή στον γνωστικισμό και, επομένως, δεν είναι συμβατό με τη λογοψυχολογία. Αντίθετα, η φουκωϊκή ανάλυση λόγου δεν επιχειρεί να θεωρητικοποιήσει την «εμπειρία» (και την «υποκειμενικότητα»). Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, οι κατασκευές και οι πρακτικές λόγου ενέχονται στους τρόπους με τους οποίους βιώνουμε τον εαυτό μας (π.χ., ως «άρρωστο» ή «υγιή», ως «φυσιολογικό» ή «μη φυσιολογικό», ως «ανάπηρο» ή «αρτιμελή» κλπ.). Έτσι, η διερεύνηση της διαθεσιμότητας των θέσεων υποκειμένου στον λόγο έχει επιπτώσεις στις διαφορετικές δυνατότητες αίσθησης του εαυτού και υποκειμενικής εμπειρίας.

Συμπέρασμα

Η εφαρμογή της ανάλυσης λόγου στην ψυχολογία είναι σχετικά πρόσφατη εξέλιξη. Ωστόσο, παρά το βραχύ παρελθόν της, ο όγκος της σχετικής βιβλιογραφίας είναι ήδη μεγάλος. Καθώς οι ερευνητές χρησιμοποιούν τις προσεγγίσεις ανάλυσης λόγου σε διαφορετικά πλαίσια, συναντούν νέες προκλήσεις που οδηγούν στην ανάπτυξη νέων τρόπων εφαρμογής της οπτικής αυτής. Για παράδειγμα, οι πρώτες έρευνες που βασίζονταν στην ανάλυση λόγου ασχολούνταν συνήθως με θέματα κοινωνικής ψυχολογίας όπως οι προκαταλήψεις. Πιο πρόσφατα η χρήση της μεθόδου από τους ψυχολόγους υγείας έχει οδηγήσει στη δημιουργία μιας υλιστικο-γλωσσικής προσέγγισης (Yardley 1997), ενώ ορισμένοι ερευνητές έχουν επιχειρήσει να βρουν τρόπους χρήσης της ανάλυσης λόγου στις κοινωνικές και ψυχολογικές παρεμβάσεις (Willig 1999b). Η Wetherell (2001) περιγράφει έξι διαφορετικούς τρόπους διεξαγωγής της ανάλυσης λόγου. Το στοιχείο αυτό δείχνει πως η ανάλυση λόγου δεν αποτελεί μέθοδο ανάλυσης δεδομένων με την απλή έννοια, αλλά μας προσφέρει έναν τρόπο σκέψης για τον ρόλο του λόγου στην κατασκευή των κοινωνικών και ψυχολογικών πραγματικο-

τήτων, και αυτό με τη σειρά του μπορεί να μας βοηθήσει να προσεγγίσουμε τα ερευνητικά ερωτήματα με καινοτόμο και πρωτότυπο τρόπο. Οι δύο εκδοχές της ανάλυσης λόγου που αναφέρονται στο βιβλίο αυτό συνιστούν τρόπους προσέγγισης κειμένων και όχι συνταγές για την παραγωγή «σωστών αναλύσεων». Η επιλογή της προσέγγισης θα πρέπει να καθορίζεται από το ή τα ερευνητικά ερωτήματα που θέλουμε να θέσουμε. Σε ορισμένες περιπτώσεις αυτό μπορεί να σημαίνει συνδυασμό των δύο προσεγγίσεων.

Διαδραστικές ασκήσεις

1. Πάρτε μια μετεγγραφή των στίχων του αγαπημένου σας τραγουδιού. Χρησιμοποιώντας ως δεδομένα αυτή τη μετεγγραφή, προχωρήστε στα έξι στάδια της ΦΑΛ όπως περιγράφονται στο κεφάλαιο αυτό. Αφού εντοπίσετε τις διάφορες γλωσσικές κατασκευές, τους λόγους και τις θέσεις υποκειμένου που περιέχονται στο τραγούδι, σκεφτείτε τις συνέπειες που έχουν στην υποκειμενικότητα και στην πρακτική. Ποιες είναι οι δυνατότητες δράσης που χαρτογραφούνται στους στίχους; Τι μπορούν να πουν και να κάνουν, να αισθανθούν, να σκεφτούν και να βιώσουν τα υποκείμενα που τοποθετούνται στο πλαίσιο αυτών των στίχων; Προχωρώντας σε μια ψυχοκοινωνική ανάλυση, ενδεχομένως να θέλετε να διερωτηθείτε γιατί σας αρέσει τόσο πολύ αυτό το τραγούδι. Ποιο είναι εκείνο το στοιχείο από την προσωπική ιστορία και το παρελθόν σας που σας κάνει να ανταποκρίνεστε στους λόγους που χρησιμοποιούνται από τους στίχους με τον τρόπο που ανταποκρίνεστε; Σε ένα πιο πολιτικό επίπεδο ανάλυσης μπορεί να θέλετε να σκεφτείτε τον βαθμό κατά τον οποίο οι στίχοι ενδυναμώνουν ή αποδυναμώνουν: Προσφέρουν θέσεις υποκειμένου από τις οποίες μπορεί κανείς να αμφισβητήσει καταπιεστικές ή περιοριστικές κοινωνικές πρακτικές ή ενισχύουν αυτές τις πρακτικές; Μετά από αυτή την αποδόμηση εξακολουθεί το τραγούδι αυτό να είναι το αγαπημένο σας;
2. Γράψτε ένα μικρό κείμενο για τον εαυτό σας (περίπου 300 λέξεις) απαντώντας στο ερώτημα «Ποιος/α είμαι;». Χρησιμοποιώντας ως δεδομένα το κείμενο που έχετε δημιουργήσει, προχωρήστε στα έξι

στάδια της ΦΑΛ όπως περιγράφονται στο κεφάλαιο αυτό. Εντοπίστε τις γλωσσικές κατασκευές, τους λόγους και τις θέσεις υποκειμένου που δομούν την αναφορά σας και σκεφτείτε τις επιπτώσεις τους στην υποκειμενικότητα και στην πρακτική. Αναλογιστείτε επίσης τι δεν έχετε συμπεριλάβει και γιατί. Και πάλι, ενδέχεται να θέλετε να προχωρήσετε περισσότερο την ανάλυση και να σκεφτείτε πώς επενδύετε συναισθηματικά στους λόγους και στις τοποθετήσεις που προτιμάτε και τις αντίστοιχες πολιτικές συνέπειες.

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Burr, V. (2003) *Social Constructionism*, 2nd edn. London: Routledge.
- Carabine, J. (2000) Unmarried motherhood 1830-1990: a genealogical analysis, in M. Wetherell, S. Taylor and S.J. Yated (eds) *Discourse as Data: A Guide for Analysis*. London: Open University Press.
- Fairclough, N. (1995) *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman.
- Kendall, G. and Wickham, G. (1999) *Using Foucault's Method*. London: Sage.
- Parker, I. (1992) *Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology*. London: Routledge.
- Parker, I. and the Bolton Discourse Network (1999) *Critical Textwork: An Introduction to Varieties of Discourse and Analysis*. Buckingham: Open University Press.
- Willig, C. (1998) *Constructions of sexual activity and their implications for sexual practice*, *Journal of Health Psychology*, 3(3): 383-92.

Πίνακας 11.1

Τα βασικά ερωτήματα που διέπουν τη φουκωική ανάλυση λόγου (προσαρμογή από τη Vingoe 2008)

Βασικά ερωτήματα

Πώς κατασκευάζεται το αντικείμενο λόγου μέσα από τη γλώσσα;

Αντίστοιχο αναλυτικό στάδιο

Στάδιο 1: Κατασκευές λόγου

Τι είδος αντικειμένου
κατασκευάζεται;

Ποιοι λόγοι χρησιμοποιούνται;

Στάδιο 2: Λόγοι

Ποια είναι η σχέση μεταξύ τους;

Τι επιτυγχάνουν οι κατασκευές;

Στάδιο 3: Προσανατολισμός
στη δράση

Τι κερδίζει ο ομιλητής
από τη χρήση τους
στο συγκεκριμένο σημείο;

Ποιες είναι οι λειτουργίες τους;

Τι κάνει εδώ ο ομιλητής;

Στάδιο 4: Τοποθετήσεις

Ποιες θέσεις υποκειμένου
είναι διαθέσιμες από αυτές
τις κατασκευές;

Ποιες δυνατότητες δράσης
χαρτογραφούνται από αυτές
τις κατασκευές;

Στάδιο 5: Πρακτική

Τι μπορεί να πει και να κάνει
το άτομο μέσα από αυτές
τις θέσεις υποκειμένου;

Τι είναι πιθανό να αισθανθεί,
να σκεφτεί και να βιώσει
το άτομο από τις διαθέσιμες
θέσεις υποκειμένου;

Στάδιο 6: Υποκειμενικότητα

Πλαίσιο ανάληψης 11.1

Τι υπάρχει – αν υπάρχει κάτι – εκτός λόγου;

Οι αναλυτές λόγου υποστηρίζουν ότι ο λόγος κατασκευάζει την πραγματικότητα. Δεν προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι ένας τόσο ρηξικέλευθος ισχυρισμός έχει προκαλέσει την αμφισβήτηση από όσους αισθάνονται ότι υπάρχει κάτι περισσότερο στην κοινωνική και ψυ-

χολογική ζωή από τη γλώσσα και τις διάφορες χρήσεις της. Οι αναλυτές λόγου έχουν ανταποκριθεί σε αυτές τις προκλήσεις με διαφορετικούς τρόπους. Στην πραγματικότητα υπάρχει μια συνεχής συζήτηση μεταξύ των ψυχολόγων που χρησιμοποιούν μεθόδους ανάλυσης λόγου σχετικά με τον βαθμό κατά τον οποίο υπάρχει κάτι «εκτός λόγου». Παρά το γεγονός ότι υπάρχουν πολλές θέσεις και επιχειρήματα που εντάσσονται στη συζήτηση αυτή, οι πιο γνωστοί πρωταγωνιστές είναι πιθανόν ο Jonathan Potter και ο Ian Parker.

Ο Potter ταυτίζεται με τη *σχετικιστική* θέση, ενώ ο Parker έχει υποστηρίξει τη θέση του *κριτικού ρεαλισμού*. Ο Parker (1992, 1998) έχει εκφράσει ανησυχία για ορισμένες εκδοχές της έρευνας ανάλυσης λόγου, γιατί φαίνεται να υποδηλώνουν πως οι κατασκευές λόγου είναι εντελώς ανεξάρτητες από τον υλικό κόσμο. Αυτή η άποψη είναι ιδεαλιστική, με την έννοια ότι αποδίδει προτεραιότητα σε ιδέες (που εκφράζονται στη γλώσσα) και όχι στην ύλη (όπως εκδηλώνεται σε δομές που υπάρχουν ανεξάρτητα από το τι πιστεύουμε ή λέμε γι' αυτές). Ο Parker συνηγορεί υπέρ μιας θέσης κριτικού ρεαλισμού, η οποία αναγνωρίζει πως η γνώση που έχουμε για τον κόσμο αναγκαστικά διαμεσολαβείται, και άρα επίσης κατασκευάζεται, από τη γλώσσα (επιστημολογικός σχετικισμός), ωστόσο υποστηρίζει πως υπάρχουν υποκείμενες δομές και μηχανισμοί που γεννούν τα φαινόμενα, εκδοχές των οποίων κατασκευάζουμε μέσω της γλώσσας (οντολογικός ρεαλισμός). Αυτό σημαίνει πως οι κατασκευές λόγου της πραγματικότητας δεν αιωρούνται στο κενό αλλά είναι γειωμένες σε κοινωνικές και υλικές δομές, όπως στους θεσμούς και στις αντίστοιχες πρακτικές τους. Επομένως, υποστηρίζει ο Parker (1992: 28), «Η ανάλυση λόγου πρέπει να ασχολείται με τις συνθήκες που καθιστούν δυνατές τις σημασίες των κειμένων».

Από την άλλη πλευρά, στο άρθρο με τίτλο «Death and furniture: the rhetoric, politics and theology of bottom line arguments against relativism» («Ο θάνατος και τα έπιπλα: η ρητορική, η πολιτική και η θεολογία των επιχειρημάτων περί “τελικής ανάλυσης” κατά του σχετικισμού») ο Edwards κ. συν. (1995) υπερασπίζονται μια ριζοσπαστική μορφή *σχετικισμού*, η οποία αρνείται να αποδεχθεί μια θεώρηση που βασίζεται σε μια «“τελική ανάλυση”, ένα υπόστρωμα πραγματικότητας, το οποίο θέτει όρια στο τι μπορεί να αντιμετωπιστεί ως επιστημολογικά κατασκευασμένο ή αποδομήσιμο» (σελ. 26). Στο

άρθρο τους οι συγγραφείς κάνουν ανάλυση λόγου στα επιχειρήματα των υποστηρικτών του ρεαλισμού προκειμένου να δείξουν ότι ακόμη και αναφορές στον θάνατο και στα έπιπλα (δηλαδή, σε φυσικές και υλικές πραγματικότητες) είναι γλωσσικές κατασκευές που χρησιμοποιούνται ρητορικά στο πλαίσιο μιας συζήτησης. Υποστηρίζουν ότι ακόμη και το χτύπημα του τραπέζιού για να αποδείξουμε την υλική φύση του είναι σημειωτικά διαμεσολαβημένη επικοινωνιακή πράξη και, επομένως, γλωσσική κίνηση. Τα τραπέζια μπορούν να περιγραφούν με διαφορετικούς τρόπους για διαφορετικούς σκοπούς. Μπορούμε να αναφερθούμε στη χρήση τους, στη θέση που έχουν ως πολιτισμικά αντικείμενα, στα υλικά από τα οποία είναι κατασκευασμένα, στη σύστασή τους σε μοριακό ή ακόμη και σε ατομικό επίπεδο κλπ. Το γεγονός ότι μπορούμε να χτυπήσουμε το έπιπλο δεν του δίνει μια εξωλεκτική ουσία. Παρομοίως, ισχυρίζονται ότι ο θάνατος μπορεί να πάρει πολλές μορφές (π.χ., φυσικός θάνατος, ανίατη ασθένεια, ανθρωποκτονία, θανατική ποινή, θανατηφόρο ατύχημα, αυτοκτονία κλπ.) και να γίνει αντιληπτός με πολλούς τρόπους (ανάσταση, μετά θάνατον ζωή, εγκεφαλικός θάνατος, πνευματικός θάνατος κλπ.). Με τον τρόπο αυτό οι συγγραφείς ενισχύουν τον ισχυρισμό τους ότι «Είναι η ίδια η γλώσσα που μας παρέχει τα εργαλεία για την κατασκευή μιας πραγματικότητας πέρα από τις λέξεις» (σελ. 31).

Τόσο οι υποστηρικτές του κριτικού ρεαλισμού όσο και οι σχετικιστές έχουν ασκήσει κριτική στις συνεπαγωγές των επιχειρημάτων της άλλης ομάδας. Όσοι υποστηρίζουν τον κριτικό ρεαλισμό κατηγορούν τους σχετικιστές ότι δεν είναι σε θέση να υιοθετήσουν μια οποιαδήποτε ηθική ή πολιτική θέση σε σχέση με οτιδήποτε. Υποστηρίζουν ότι αν τα πάντα κατασκευάζονται από τον λόγο, τότε δεν έχουμε καμία βάση προκειμένου να αποφανθούμε υπέρ της μιας ή της άλλης άποψης. Άρα, όλες οι απόψεις είναι εξίσου έγκυρες και επιτρέπονται τα πάντα. Οι σχετικιστές, από την άλλη, επισημαίνουν ότι η έμφαση των οπαδών του κριτικού ρεαλισμού σε επιχειρήματα του τύπου «σε τελική ανάλυση» σημαίνει ότι ορισμένοι ισχυρισμοί αλήθειας θεωρείται ότι ξεπερνούν τα εσκαμμένα και δεν μπορούν να αμφισβητηθούν. Επομένως, δεν είναι δυνατή μια κατ' αρχάς αμφισβήτηση όλων των ισχυρισμών αλήθειας εντός ενός πλαισίου ρεαλισμού. Όμως αυτή ακριβώς η αμφισβήτηση απαιτείται, ισχυρίζονται οι σχετικιστές, έτσι ώστε να προωθείται πραγματικά ένα πνεύμα αναζήτησης.

Η αντιπαράθεση μεταξύ ρεαλιστών και σχετικιστών έχει παραγάγει πολλές δημοσιεύσεις. Για να διευρύνετε τις γνώσεις σας σχετικά με τα διάφορα επιχειρήματα και τις αντίστοιχες θέσεις μπορείτε να αρχίσετε με την ανάγνωση των παρακάτω:

- Burman, E. (1990) Differing with deconstruction: a feminist critique, in I. Parker and J. Shotter (eds) *Deconstructing Social Psychology*. London: Routledge.
- Edwards, D., Ashmore, M. and Potter, P. (1995) Death and furniture: the rhetoric, politics and theology of bottom line arguments against relativism, *History of the Human Sciences*, 8(2): 25-49.
- Parker, I. (1992) *Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology*. London: Routledge.
- Parker, I. (ed.) (1998) *Social Constructionism, Discourse and Realism*. London: Sage.
- Potter, J. (1992) Constructing realism: seven moves (plus or minus a couple), *Theory and Psychology*, 2: 167-73.
- Potter, J. (1998) Fragments in the realization of relativism, in I. Parker (ed.) *Social Constructionism, Discourse and Realism*. London: Sage.

Διαδικτυακό Κέντρο Μάθησης

Αφού διαβάσετε το κεφάλαιο, συνδεθείτε με τον δικτυακό τόπο του Διαδικτυακού Κέντρου Μάθησης στη διεύθυνση www.openup.co.uk/willig για να βρείτε πηγές για τη μελέτη σας, όπως ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών ανά κεφάλαιο, θέματα εργασιών και γλωσσάρι για κάθε κεφάλαιο.

Μαθησιακοί στόχοι

Διαβάζοντας αυτό το κεφάλαιο θα αποκτήσετε μια εικόνα για:

- Την αφήγηση ως τρόπο σκέψης για την ανθρώπινη εμπειρία
- Τους στόχους και τους σκοπούς της αφηγηματικής ψυχολογίας ως ερευνητικής μεθοδολογίας
- Τον τρόπο διεξαγωγής μιας αφηγηματικής ανάλυσης
- Τη σχέση μεταξύ αφηγηματικής ψυχολογίας και μνημονικής διεργασίας
- Τις μεθοδολογικές διαδικασίες που συνδέονται με την έρευνα μνημονικής διεργασίας, συμπεριλαμβανομένων των τεχνικών συλλογής και ανάλυσης δεδομένων σε τρεις φάσεις
- Το εύρος και τους περιορισμούς της έρευνας που βασίζεται σε περιγραφές παρελθούσης εμπειρίας

Επιπλέον, θα είστε σε θέση:

- Να κατατάξετε επιστημολογικά την αφηγηματική ανάλυση και να κατανοήσετε (1) τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει, (2) τι είδους παραδοχές κάνει για τον κόσμο και (3) πώς αντιλαμβάνεται τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία
-

Η αφηγηματική ψυχολογία ενδιαφέρεται για τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι οργανώνουν και βάζουν σε τάξη την εμπειρία τους. Φτιάχνοντας αφηγήματα¹ για τη ζωή τους, οι άνθρωποι συνδέουν μεταξύ τους τα

1. (Σ.τ.Μ.) Ο αγγλικός όρος «narrative» αποδίδεται στο κείμενο είτε ως «αφήγηση», όταν αφορά τη διαδικασία της αφήγησης, είτε ως «αφήγημα», όταν παραπέμπει στο προϊόν της αφήγησης.

διάφορα συμβάντα και τα ερμηνεύουν. Αν και οι αφηγηματικοί ερευνητές στο σύνολό τους συμφωνούν σχετικά με τη σημασία των αφηγήσεων στις αλληλεπιδράσεις των ανθρώπων και ενδιαφέρονται για τη δομή και τις μορφές των ιστοριών που αφηγούνται οι άνθρωποι, είναι σημαντικό να έχουμε υπόψη ότι διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τις θεωρητικές παραδοχές τους και τις μεθόδους ανάλυσης.

Όπως δείχνει ο Murray (2003), μπορεί οι κριτικοί της λογοτεχνίας ή της λαογραφίας να εκδήλωναν πάντα ενδιαφέρον για τα αφηγήματα (π.χ., Brooks 1985· Propp 1968), ωστόσο η στροφή στην αφήγηση στο πεδίο της ψυχολογίας συνέβη τις τρεις τελευταίες δεκαετίες ως μέρος μιας γενικότερης μετακίνησης από την ποσοτική θετικιστική ψυχολογία προς μια ψυχολογία που αναγνώριζε τη σημασία της γλώσσας και της «βιωμένης» υποκειμενικής εμπειρίας.

Στο παρόν κεφάλαιο προσδιορίζουμε τον όρο «αφήγημα/αφήγηση» και εξετάζουμε ορισμένους από τους τύπους αφηγημάτων που έχουν διακρίνει οι αφηγηματικοί ερευνητές. Κατόπιν, εξετάζουμε τη λειτουργία των αφηγημάτων και τη σχέση μεταξύ αφηγηματικής ψυχολογίας και μνήμης. Στη συνέχεια, περιγράφουμε πώς μπορεί κανείς να διεξαγάγει μια αφηγηματική ανάλυση δίνοντας ένα παράδειγμα σχετικής έρευνας. Το κεφάλαιο κλείνει με μια συζήτηση της επιστημολογικής θέσης που συνδέεται με την αφηγηματική ψυχολογία.

Τι είναι τα αφηγήματα;

Η Riessman (1993) δηλώνει πως ο ακριβής ορισμός του αφηγήματος παραμένει αμφιλεγόμενο ζήτημα μεταξύ των ερευνητών. Σύμφωνα με τον ορισμό που προτείνει ο Murray (2003: 113), το αφήγημα είναι «μια οργανωμένη ερμηνεία μιας σειράς γεγονότων, [η οποία] αποδίδει δυνατότητα αυτενεργού δράσης στους χαρακτήρες που παρουσιάζονται στο αφήγημα, και υπονοεί την ύπαρξη αιτιωδών σχέσεων μεταξύ των γεγονότων». Επιπρόσθετα, η αφήγηση μας δίνει τη δυνατότητα «να ορίσουμε τον εαυτό μας, να καταστήσουμε σαφή την αίσθηση συνέχειας στη ζωή μας και να τα μεταδώσουμε όλα αυτά στους άλλους» (Murray 2003: 116). Ο McAdams (1993) υποστηρίζει πως τα περισσότερα αφηγήματα παρουσιάζουν έξι κοινά χαρακτηριστικά: πλαίσια, χαρακτήρες, εκλυτικά γεγονότα, προσπάθειες, συνέπειες και αντιδράσεις. Συνήθως, οι ιστορίες εκτυλίσσονται σε κάποιες συγκεκριμένες και αφορούν χαρακτήρες που συμμετέχουν σε αυτές. Συχνά, ένα

εκλυτικό γεγονός πυροδοτεί μια προσπάθεια επίτευξης ενός σκοπού, κάτι που επιφέρει συνέπειες οι οποίες απαιτούν κάποια αντίδραση από τους χαρακτήρες του αφηγήματος. Επιπλέον, θεωρείται πως οι περισσότερες ιστορίες έχουν αρχή, μέση και τέλος και μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε ρομαντικές, κωμικές, τραγικές και σατιρικές (βλ. Hiles and Čermák 2008: 156). Πρέπει να επισημάνουμε ότι αυτοί οι ορισμοί δεν είναι αποδεκτοί από όλους τους αφηγηματικούς ερευνητές. Για παράδειγμα, οι Emerson και Frosh (2004: 8) υποστηρίζουν πως «ο ορισμός του αφηγήματος ως ενός πράγματος με “αρχή, μέση και τέλος” εγείρει το ζήτημα του κατά πόσο αυτό στο οποίο εστιάζουμε δεν είναι παρά ένα είδος “αμυντικής” δομής, η οποία λειτουργεί ως άρνηση απέναντι στην πραγματική αποδιοργάνωση της καθημερινής ζωής».

Ο Frank (1995: 1), στο βιβλίο του *The Wounded Storyteller* (*Ο πληγωμένος αφηγητής*), περιγράφει την ασθένεια ως απώλεια του «προσανατολισμού και του χάρτη» που προηγουμένως κατεύθυνε τη ζωή του ατόμου. Διακρίνει τρεις τύπους αφηγημάτων που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι που έχουν βιώσει μια ασθένεια: *αφηγήματα αποκατάστασης*, *αφηγήματα χάους* και *αφηγήματα αναζήτησης*. Τα αφηγήματα αυτά θα εξηγηθούν παρακάτω με παραδείγματα για κάθε τύπο τα οποία προέρχονται από το άρθρο «Men, Sport, Spinal Cord Injury and Narratives of Hope» («Άντρες, αθλητισμός, τραυματισμός της σπονδυλικής στήλης και αφηγήματα ελπίδας») των Smith και Sparkes (2005). Σε αυτό το άρθρο οι ερευνητές εστιάζουν τη μελέτη τους στα αφηγήματα 14 αντρών ηλικίας μεταξύ 26 και 51 ετών οι οποίοι υπέφεραν από τραυματισμούς στη σπονδυλική στήλη που προήλθαν από την ενασχόλησή τους με τον αθλητισμό.

Όπως εξηγεί ο Frank (1995: 1.096), σε ένα *αφήγημα αποκατάστασης* το σενάριο έχει ως εξής: «Χθες ήμουν υγιής, σήμερα είμαι ασθενής, αλλά αύριο θα είμαι πάλι καλά». Έτσι, η κατάληξη σε ένα τέτοιο αφήγημα είναι η προσδοκώμενη βελτίωση της υγείας. Οι Smith και Sparkes (2005) στο προαναφερθέν άρθρο τους βρήκαν ότι η αφήγηση αποκατάστασης είχε προεξάρχουσα θέση στις 11 από τις 14 περιγραφές των αντρών, ενώ οι ίδιοι πάλι συγγραφείς (2008) ισχυρίζονται πως αποτελεί την κυρίαρχη πολιτισμική αφήγηση όσον αφορά τους τραυματισμούς στη σπονδυλική στήλη. Σε τέτοιες περιγραφές εδράζεται η πεποίθηση ότι στο μέλλον θα υπάρξει μια θεραπεία η οποία θα οδηγήσει στην αποκατάσταση της υγείας. Ο Eamonn, ένας άντρας 29 ετών ο οποίος είχε τραυματιστεί στη σπονδυλική στήλη 12 χρόνια πριν από τη διεξαγωγή της έρευνας, και ο Matthew, ένας τριανταπεντάρης που είχε τραυματιστεί στη σπονδυλική στήλη σε

ηλικία 20 ετών, περιγράφουν ακριβώς αυτή την ελπίδα (Smith and Sparkes 2005: 1.097):

Δεν περίμενα, λοιπόν, ότι θα έμενα ανάπηρος και όταν μου συνέβη έχασα τα πάντα. Ήταν και είναι μια τόσο μεγάλη κρίση, που εξαιτίας της έχασα τη ζωή μου. Έτσι, λέω κάθε μέρα στον εαυτό μου ότι θα ζαναπερπατήσω. Αυτό είναι που μου δίνει το κουράγιο να σηκωθώ το πρωί από το κρεβάτι. Δεν δουλεύω και δεν αθλούμαι πια. Τι έχω, λοιπόν, να περιμένω στ' αλήθεια; Την ελπίδα. (Eamonn)

Εντάξει, είμαι ανάπηρος, αλλά δεν βλέπω έτσι τον εαυτό μου στο μέλλον. Αυτό μπορεί να ακούγεται κάπως σαν άρνηση της αναπηρίας μου, αλλά πράγματι ελπίζω ότι κάποια μέρα θα μπορέσω να περπατήσω. Να πάρω πίσω την παλιά μου ζωή. Αυτό που μου συνέβη ήταν μια τραγωδία. (Matthew)

Αυτά τα αφηγήματα μπορεί να παρέχουν παρηγοριά στους ανθρώπους που βιώνουν μια σοβαρή ασθένεια, ωστόσο ο Frank (1995) αναρωτιέται τι συμβαίνει όταν τα άτομα που έχουν χρησιμοποιήσει αφηγήματα αποκατάστασης για να κατανοήσουν την εμπειρία τους διαπιστώνουν ότι η ανάρρωσή τους είναι αδύνατη. Σε τέτοιες καταστάσεις, όπως υποστηρίζει ο Frank, το άτομο μπορεί να μην έχει εναλλακτικά αφηγήματα από όπου να αντλήσει ιδέες, με ενδεχόμενη συνέπεια την πρόκληση ενός «αφηγηματικού ναυαγίου».

Ο Frank (1995) ισχυρίζεται πως, σε αντίθεση με ένα *αφήγημα αποκατάστασης*, το οποίο προσφέρει χειροπιαστή ελπίδα, στο σενάριο ενός *αφηγηματος χάους* η ζωή ποτέ δεν καλυτερεύει, ενώ λείπει κάθε αίσθηση αφηγηματικής τάξης. Στο ακόλουθο απόσπασμα από τα λεγόμενα του Jamie, ενός σαραντατετράχρονου άντρα που τραυματίστηκε στη σπονδυλική στήλη και που συμμετείχε στην έρευνα των Smith και Sparkes (2005: 1097), φαίνεται η απόγνωση και η απελπισία που βιώνουν οι αφηγητές οι οποίοι χρησιμοποιούν την αφήγηση χάους:

Δεν έχω μέλλον, καθόλου. Πάει, δεν θα ζαναπερπατήσω [...] Μου δόθηκε μια ευκαιρία ζωής, αλλά δεν είναι ζωή αυτή, δεν ζεις [...] Τι μπορώ να κάνω; Η ζωή μου δεν... δεν είναι εδώ. Τελείωσε. [...] Δεν μου έμεινε τίποτε να ζήσω. Δεν έχω τίποτε να ελπίζω σε αυτή τη ζωή. Δεν έχω τίποτε. Δεν υπάρχει ελπίδα για μένα.

Ο Frank δείχνει πως τα αφηγήματα χάους προκαλούν άγχος, αίσθηση απειλής και δυσφορία, καθώς δεν προσφέρουν καμία ελπίδα, ενώ υπενθυ-

μίζουν την ευάλωτη φύση του ανθρώπινου σώματος. Αν και μπορεί να μπει κανείς εύκολα στον πειρασμό να ενθαρρύνει τους αφηγητές αυτών των ιστοριών να δημιουργήσουν νέες ιστορίες, ο Frank υποστηρίζει πως υπάρχει ηθική και κλινική ανάγκη να σεβόμαστε τα αφηγήματα χάους. Σύμφωνα με τον ίδιο, οι αφηγητές αυτοί δεν μπορούν να δημιουργήσουν νέες ιστορίες παρά μόνο αφού πρώτα οι άλλοι άνθρωποι ακούσουν και αντέξουν όσα εκείνοι έχουν να τους πουν.

Ο τελευταίος τύπος αφηγήματος που περιγράφει ο Frank είναι το *αφήγημα αναζήτησης*. Σε αυτές τις ιστορίες οι αφηγητές αντιμετωπίζουν την ασθένεια ως μέρος ενός ταξιδιού ή μιας αναζήτησης. Έτσι, η ασθένεια γίνεται αποδεκτή και υπάρχει η ελπίδα ότι κάτι μπορεί να κερδίσει το άτομο από την εμπειρία της ασθένειας. Ενώ τα αφηγήματα αποκατάστασης παρέχουν χειροπιαστή ελπίδα με τη μορφή μιας θεραπείας από την ασθένεια, η ελπίδα που προσφέρεται στα αφηγήματα αναζήτησης είναι υπερβατική. Στη μελέτη των Smith και Sparkes (2005), ο Doug, ένας άντρας 34 ετών που χτύπησε στη σπονδυλική στήλη σε ηλικία 23 ετών, και ο David, ένας εικοσιοκτάχρονος άντρας που τραυματίστηκε στη σπονδυλική στήλη σε ηλικία 17 ετών, εξηγούν με ποιον τρόπο τούς άλλαξε η εμπειρία της ασθένειας:

Αυτή τη στιγμή νιώθω υπέροχα για τη ζωή και τον εαυτό μου. [...] Έχω αναπτύξει μια πιο ολοκληρωμένη προσωπικότητα και έχω γίνει άλλος άνθρωπος, νομίζω πολύ καλύτερος μετά το ατύχημα, με πολλές διαφορετικές πλευρές. [...] Αυτή τη στιγμή δεν βλέπω την αναπηρία ως κρίση. Πορεύομαι σε διαφορετικό και, νομίζω, καλύτερο και πιο ικανοποιητικό μονοπάτι. (Doug)

Έχω αλλάξει πάρα πολύ μετά τον τραυματισμό μου στη σπονδυλική στήλη και τώρα νιώθω πως είμαι καλύτερο άτομο. Για την ακρίβεια, έχει αλλάξει όλη μου η προσωπικότητα. [...] Όσα έμαθα μέχρι σήμερα έχουν κάνει την εμπειρία αυτή να αξίζει τον κόπο. [...] Έχω περισσότερες επιλογές σήμερα για να ψάξω να βρω ποιος θέλω να είμαι και τα άτομα με αναπηρίες αξίζουν να έχουν περισσότερες επιλογές. (David)

Ο Frank υποστηρίζει ότι τα αφηγήματα αναζήτησης μπορεί μεν να προσφέρουν μια διακριτή φωνή σε όσους τα χρησιμοποιούν, ωστόσο ο κίνδυνος σε αυτά έγκειται στο ότι είναι πιθανόν να δίνουν μια ωραιοποιημένη εικόνα της ασθένειας χωρίς να αναγνωρίζουν όσο πρέπει τη δύσκολη και δυσάρεστη φύση της.

Οι υπάρχουσες τυπολογίες αφηγημάτων ασθένειας έχουν εξελίξει τη γνώση μας για τις μορφές που μπορούν να πάρουν οι αφηγήσεις, εντούτοις ο αφηγηματικός ερευνητής δεν πρέπει απλώς να ταξινομεί τα αφηγήματα που αποτελούν τα δεδομένα του σε κάποιο υπάρχον σύνολο τύπων σεναρίου ή μορφών εξιστόρησης. Η αναγνώριση μιας τυπολογίας σεναρίων θα πρέπει να είναι το αποτέλεσμα της έρευνας και όχι η αφετηρία της. Οι τύποι εξιστόρησης που εντοπίζει η έρευνα μπορεί να συνάδουν με υπάρχουσες τυπολογίες, μπορεί όμως και όχι.

Ποιες είναι οι λειτουργίες των αφηγημάτων;

Ορισμένοι αφηγηματικοί ερευνητές θεωρούν τα αφηγήματα ουσιώδες μέρος της διαδικασίας νοσηματοδότησης. Ο Ricoeur (1984) υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι χρειάζονται τα αφηγήματα προκειμένου να βάλουν σε τάξη έναν κόσμο ο οποίος συνεχώς αλλάζει και χρησιμοποιεί τον όρο *ένταξη σε πλοκή* [emplotment] για να περιγράψει τον τρόπο με τον οποίο οι αφηγητές προσπαθούν με τη λογική να οργανώσουν ακολουθίες συμβάντων σε σενάρια με νόημα. Ο Bruner (1990) δείχνει ότι η επιθυμία μας να αναζητούμε οργάνωση και συνοχή εμφανίζεται ιδιαίτερα όταν η ζωή μάς φαίνεται αποδιοργανωμένη και χωρίς συνοχή, καθώς τα αφηγήματα συνήθως αποκτούν υπόσταση όταν οι άνθρωποι βιώνουν ασυμφωνία μεταξύ ιδεατού και πραγματικού ή συγκρούσεις μεταξύ εαυτού και κοινωνίας. Έτσι, οι άνθρωποι συχνά αφηγούνται ιστορίες κατά τη διάρκεια δύσκολων στιγμών όπως η ασθένεια, το πένθος και το διαζύγιο. Υποστηρίζεται ότι η κατασκευή τέτοιων αφηγημάτων μπορεί να συμβάλει στη νοσηματοδότηση αυτών των γεγονότων, καθιστώντας τα κατανοητά, καθώς «η ομιλία και, ακόμη περισσότερο, η γραφή φαίνεται πως είναι τρόποι να αποκτήσει κανείς τον έλεγχο, να βάλει τάξη, κρατώντας έτσι μακριά το χάος» (Rimmon-Kenan 2002: 23).

Σύμφωνα με τους Hiles και Čermák (2008), ορισμένοι ερευνητές πιστεύουν πως τα αφηγήματα παίζουν σημαντικό ρόλο στην κατασκευή και στη διατήρηση της ταυτότητας του εαυτού. Υποστηρίζεται ότι οι άνθρωποι επιλέγουν ποιες ιστορίες θα αφηγηθούν και ποιες όχι και ότι έτσι κατασκευάζουν ενεργά την ίδια τους την ταυτότητα. Αλλάζοντας τις ιστορίες που λέμε μπορούμε να αλλάξουμε την ταυτότητά μας. Ο Murray (2003) δείχνει ότι μπορούμε να έχουμε πολλαπλές αφηγηματικές ταυτότητες που συνδέονται με διαφορετικές κοινωνικές σχέσεις και ότι αυτές οι ταυτότητες μπορούν να δώσουν μια αίσθηση συνοχής και σταθερότητας στο εκάστοτε πλαίσιο.

Έχει υποστηριχθεί ότι τα αφηγήματα ασθένειας μπορεί να έχουν θεραπευτική λειτουργία. Ο Frank (1995) ισχυρίζεται πως τα αφηγήματα μπορούν να προσφέρουν σε ένα άρρωστο άτομο την ευκαιρία να βρει νέο «προορισμό» και νέο «χάρτη πορείας» στη ζωή του. Η ασθένεια μπορεί να πληγώσει το σώμα και τη φωνή ενός ατόμου, ενώ τα αφηγήματα μπορεί να αποτελέσουν ένα μέσο επαναδιεκδίκησης της φωνής του. Επιπλέον, όπως λέει ο Murray (1997), τα αφηγήματα ασθένειας συχνά περιγράφουν την περίοδο πριν από την εμφάνιση της ασθένειας με κάπως ειδυλλιακούς όρους και τέτοιες ιστορίες αποτελούν ίσως έναν τρόπο προκειμένου να απομακρύνει ο αφηγητής την ενοχή και να δείξει πως δεν ευθύνεται για ό,τι συνέβη.

Τα αφηγήματα μπορούν όχι μόνο να συμβάλουν στην προσωπική ίαση αλλά και να προαγάγουν την αλλαγή. Σύμφωνα με το Κέντρο Αφηγηματικής Έρευνας [Centre for Narrative Research] (2008):

Τα ίδια τα αφηγήματα μπορούν να αποτελέσουν σημαντικά στοιχεία κοινωνικής αλλαγής και η αφηγηματική έρευνα μπορεί να συντελέσει σε μια τέτοια αλλαγή. Αρκετοί ερευνητές έχουν εργαστεί επιτυχώς με αφηγήματα, προκειμένου να αντιμετωπίσουν ιατρικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά προβλήματα, να οικοδομήσουν κοινότητες και να επιλύσουν κρίσεις, να συμβάλουν στη συμφιλίωση και να βελτιώσουν την κατανόηση σε καταστάσεις συγκρούσεων και αλλαγών.

Η Patricia Kaufert (1998) σε ένα κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο «Women, Resistance, and the Breast Cancer Movement» («Γυναίκες, αντίσταση και το κίνημα καρκίνου του μαστού») διηγείται τον τρόπο με τον οποίο οι αφηγήσεις γυναικών με καρκίνο του μαστού οδήγησαν σε ένα κίνημα αντίστασης. Περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο οι γυναίκες χρησιμοποίησαν τις αφηγήσεις τους για να καταγράψουν και να αποδώσουν νόημα στον φόβο που βίωσαν όταν διαγνώστηκαν με καρκίνο του μαστού και στις επιπτώσεις που είχε η θεραπεία στο σώμα τους και στην αίσθηση του εαυτού τους. Τρεις γυναίκες, η Audre Lorde, η Eva Bereti και η Mary Drover, μίλησαν για το πώς αρνήθηκαν να επιτρέψουν στον εαυτό τους να μετατραπεί απλώς σε μια γυναίκα με καρκίνο του μαστού και πώς, αντίθετα, έδωσαν τη δυνατότητα στις πρότερες, πριν από τον καρκίνο, ταυτότητές τους, η μια ως ποιήτρια, η άλλη ως θεραπεύτρια και η τρίτη ως ικανή και αξια γυναίκα, να γίνουν οι θεμέλιοι λίθοι ενός νέου εαυτού. Η Lorde έγραψε και δημοσίευσε τις εμπειρίες της, με σκοπό να αποκαλύψει και όχι να αποκρύψει την εμπειρία της από τον καρκίνο του μαστού. Η Kaufert δείχνει πώς μέσα από ατομικές διαμαρτυρίες αναπτύχθηκαν δίκτυα αντίστασης

που πήραν τη μορφή ομάδων υποστήριξης των γυναικών. Το 1991 ιδρύθηκε στις ΗΠΑ ο Εθνικός Συνασπισμός για τον Καρκίνο του Μαστού, σκοπός του οποίου ήταν «να εργαστεί με στόχο την εξάλειψη του καρκίνου του μαστού επιστάντας την προσοχή όλου του έθνους στον καρκίνο του μαστού και ενθαρρύνοντας την ενεργό συμμετοχή των ασθενών και των φροντιστών τους σε σχετικές δράσεις, εξελίξεις και αλλαγές» (Langer 1992: 207, αναφέρεται στο Kaufert 1998: 299). Ο Συνασπισμός για τον Καρκίνο οργάνωσε δημόσιες συγκεντρώσεις, πορείες διαμαρτυρίας και λαμπαδηφορίες ώστε να ακουστεί η φωνή του και να μετατραπεί σε ομάδα πίεσης προς την κυβέρνηση. Αυτές οι δραστηριότητες οδήγησαν σε αύξηση της χρηματοδότησης της έρευνας για τον καρκίνο του μαστού και τελικά στην Τροποποίηση Harkin με βάση την οποία στον Νόμο περί Χρηματοδότησης του Υπουργείου Αμύνης των ΗΠΑ τα κονδύλια για την έρευνα της συγκεκριμένης μορφής καρκίνου αυξήθηκαν κατά 120 εκατομμύρια δολάρια.

Σε άτομικό επίπεδο οι αφηγήσεις μπορούν να επιφέρουν αλλαγές σε έναν άνθρωπο. Η αφηγηματική θεραπεία αποτελεί μια μορφή θεραπείας που εξετάζει τις περιοριστικές, δεσμευτικές ιστορίες που λένε οι άνθρωποι για τη ζωή τους και βοηθάει τα άτομα να κατασκευάσουν νέες ιστορίες οι οποίες μπορούν να συμβάλουν σε μια αίσθηση μεγαλύτερης ικανοποίησης και ελευθερίας (για περισσότερες πληροφορίες για την αφηγηματική θεραπεία βλ. White and Epston 1990).

Πώς διεξάγεται η αφηγηματική ανάλυση

Η Reissman (1993: 2) εξηγεί ότι μια αφηγηματική ανάλυση θα πρέπει να εξετάζει με προσοχή την εξιστόρηση του συμμετέχοντα και να διερευνά με ποιον τρόπο «επιβάλλει τάξη στη ροή της εμπειρίας του, προκειμένου να βγάλει νόημα από συμβάντα και πράξεις στη ζωή του». Ωστόσο, οι αφηγηματικοί ερευνητές διαφοροποιούνται στον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζουν και μελετούν τη γραμματική της εξιστόρησης. Δείχνουν ενδιαφέρον για διαφορετικά στοιχεία των αφηγημάτων και θέτουν διαφορετικά ερωτήματα ως προς τα αφηγήματα κατά τη διάρκεια της ανάλυσης. Σε τελική ανάλυση, δεν έχει σημασία ποια προσέγγιση ακολουθεί κανείς εάν η αφηγηματική ανάλυση είναι συστηματική και ξεκάθαρη και εάν δημιουργεί νέες ιδέες ως προς τη δομή, τις λειτουργίες και τις κοινωνικές και/ή ψυχολογικές επιπτώσεις της αφήγησης.

Οι αφηγηματικοί ερευνητές εργάζονται με αφηγηματικές περιγραφές συγκεκριμένων εμπειριών. Αυτές μπορεί να προέρχονται από υπάρχοντα ντοκουμέντα, όπως οι περίφημες τηλεοπτικές συνεντεύξεις που πήρε ο David Frost από τον πρόεδρο των ΗΠΑ Richard Nixon το 1977, ή από αφηγηματικές συνεντεύξεις. Η Crossley (2000), με βάση τον McAdams (1993), σκιαγραφεί ένα πρωτόκολλο ημιδομημένης συνέντευξης που μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε αφηγηματικές συνεντεύξεις. Χρησιμοποιείται μια μαγνητοφωνημένη συνέντευξη η οποία καλύπτει επτά ερωτήσεις σχετικά με τα κεφάλαια της ζωής, τα κύρια γεγονότα, τους σημαντικούς ανθρώπους, τα μελλοντικά σενάρια, τις πιέσεις και τα προβλήματα, τις προσωπικές ιδεολογίες και τα θέματα της ζωής. Η ερώτηση σχετικά με τα κεφάλαια της ζωής αφορά την αντιμετώπιση της ζωής σαν ένα βιβλίο το οποίο χωρίζεται σε διαφορετικά κεφάλαια. Η ερώτηση σχετικά με τα κύρια γεγονότα αφορά κάποια κρίσιμα και σημαντικά συμβάντα του παρελθόντος. Η ερώτηση για τους σημαντικούς ανθρώπους αναφέρεται στα σημαίνοντα πρόσωπα στην ιστορία ζωής ενός ατόμου και σε συγκεκριμένους ήρωες και ηρωίδες. Η ερώτηση μελλοντικού σεναρίου αφορά τα μελλοντικά σχέδια και όνειρα του ατόμου. Η ερώτηση για τις πιέσεις και τα προβλήματα διερευνά πιθανές συγκρούσεις, αξεδιάλυτα ζητήματα, προβλήματα και παράγοντες πίεσης. Η ερώτηση για τις προσωπικές ιδεολογίες εξετάζει τις βασικές πεποιθήσεις και αξίες του ατόμου, ενώ η ερώτηση σχετικά με τα θέματα της ζωής διερευνά κατά πόσο υπάρχει ένα κεντρικό θέμα, μήνυμα ή ιδέα στην αφήγηση του ατόμου. Πρέπει να τονιστεί ότι αν και το συγκεκριμένο πρωτόκολλο μπορεί να βοηθήσει στη δόμηση των αφηγηματικών συνεντεύξεων, δεν χρειάζεται να ακολουθείται αυστηρά καθώς υπάρχουν και άλλοι τρόποι διεξαγωγής τέτοιων συνεντεύξεων (π.χ., Emerson and Frosh 2004· Hiles and Čermák 2008).

Οι αφηγηματικές συνεντεύξεις μπορεί να διεξαχθούν σε διαφορετικές μεταξύ τους περιστάσεις, καθώς ορισμένες φορές ενδέχεται ένα άτομο να χρειαστεί περισσότερο χρόνο για να διηγηθεί την ιστορία του. Όπως συμβαίνει με όλες τις συνεντεύξεις ποιοτικής μεθοδολογίας, είναι εξαιρετικά σημαντικό να διασφαλίσουμε ότι οι συμμετέχοντες αισθάνονται βολικά και νιώθουν άνετα με τις ερωτήσεις μας. Ο ερευνητής, αφού έχει ολοκληρώσει τη συνέντευξη, τη μετεγγράφει. Η Reissman (1993: 60) υποστηρίζει ότι η «ανάλυση δεν μπορεί εύκολα να διαχωριστεί από τη μετεγγραφή». Η Crossley (2000) αναφέρει πως, ενώ η ανάλυση λόγου απαιτεί τη μετεγγραφή των μικρών λεπτομερειών στη συνομιλία, συμπεριλαμβανομένων όλων των παύσεων και των επιτονισμών (βλ. Κεφάλαιο 10), στην αφηγηματική ανάλυση

κάτι τέτοιο δεν είναι συνήθως απαραίτητο και το μόνο που χρειάζεται είναι η μετεγγραφή του περιεχομένου της συνέντευξης, με όλες τις ερωτήσεις και τις απαντήσεις. Ωστόσο, το επίπεδο μετεγγραφής που απαιτείται διαφέρει ανάλογα με τους στόχους της έρευνας και με τον τύπο ανάλυσης που διεξάγει ο ερευνητής.

Αν και δεν υπάρχουν παγιωμένες διαδικασίες για τη διεξαγωγή μιας αφηγηματικής ανάλυσης, ο Langdridge (2007) καθώς και οι Hiles και Čermák (2008) έχουν διατυπώσει χρήσιμες οδηγίες για την αφηγηματική ανάλυση. Συνιστούν στον αφηγηματικό ερευνητή να εφαρμόσει μια σειρά από διαφορετικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις στην αφήγηση. Αυτό σημαίνει πως ο ερευνητής χρειάζεται να καταπιαστεί με το κείμενο ξανά και ξανά, θέτοντας διαφορετικά ερωτήματα απέναντι στο αφήγημα. Μια ομάδα ερωτήσεων αφορά το *περιεχόμενο* του αφηγήματος: Τι είδους ιστορία λέγεται; Ποιοι είναι οι πρωταγωνιστές και τι τους συμβαίνει; Έχει η ιστορία μια ξεκάθαρη κατεύθυνση (π.χ., προοδευτική ή αναδρομική) ή μήπως πηγαίνει πίσω μπρος και στο τέλος ξεθωριάζει; Μια άλλη σειρά ερωτημάτων αφορά τον *τόνο* της αφήγησης: Πώς λέγεται η ιστορία; Τι είδους γλώσσα χρησιμοποιείται; Είναι η απόδοση επίπεδη ή συναισθηματικά φορτισμένη; Έχει η ιστορία αισιόδοξο ή απαισιόδοξο τόνο; Κωμικό ή τραγικό; Επιδιώκει ο ομιλητής να αποσπάσει τη συναίνεση του ακροατή ή των ακροατών; Ποιες μπορεί να είναι οι ρητορικές λειτουργίες του αφηγήματος (π.χ., επιδιώκει να πείσει, να δικαιολογήσει, να νομιμοποιήσει, να ψυχαγωγήσει); Μια ακόμη ομάδα ερωτήσεων επικεντρώνεται στα *θέματα* που αναδύονται στο αφήγημα: Ποιες είναι οι θεματικές προτεραιότητες του κειμένου; Ποια είναι τα βασικά του θέματα; Πώς σχετίζονται μεταξύ τους; Αλληλοϋποστηρίζονται ή αλληλοσυγκρούονται; Τέλος, πρέπει να θέσουμε ερωτήματα σχετικά με τις *κοινωνικές και ψυχολογικές λειτουργίες* του αφηγήματος: Τι είδους ταυτότητες κατασκευάζονται στο αφήγημα; Πώς τοποθετεί η αφήγηση τον πρωταγωνιστή; Πώς τοποθετεί τα άλλα άτομα σε σχέση με τον πρωταγωνιστή; Πόση αυτενέργεια επιτρέπει το αφήγημα στον πρωταγωνιστή του; Ποιος είναι ισχυρός και ποιος όχι μέσα στην ιστορία; Υπέρ ποιου τα συμφέροντα εκτυλίσσονται τα γεγονότα στο αφήγημα; Ποιος χάνει και ποιος κερδίζει στο τέλος; Ενώ άλλες μέθοδοι ποιοτικής έρευνας, όπως η ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση (ΕΦΑ) και η ανάλυση λόγου, συνήθως τεμαχίζουν το κείμενο σε θέματα, ένας αφηγηματικός ερευνητής θα προσπαθήσει να μην κατακεραμάσει το κείμενο και αντίθετα θα το αντιμετωπίσει ως σύνολο.

Είναι σημαντικό όχι μόνο να σκεφτόμαστε προσεκτικά το περιεχόμενο και τη δομή των αφηγημάτων που εξιστορούν τα άτομα, αλλά και να εξε-

τάζουμε πώς διαμορφώνονται αυτά από ευρύτερα κοινωνικά και πολιτισμικά αφηγήματα. Ο Murray (1999) ισχυρίζεται ότι όταν αλληλεπιδρούμε κοινωνικά χρησιμοποιούμε αφηγήματα που ενυπάρχουν ήδη στην κουλτούρα μας. Επιπλέον, ο Mishler (1986) υποστηρίζει ότι είναι σημαντικό να δίνουμε προσοχή στον ρόλο που διαδραματίζει το πλαίσιο της συνέντευξης στη διαμόρφωση του αφηγήματος, καθώς τα αφηγήματα δεν προκύπτουν από μόνα τους αλλά ως συνέπεια μιας διάδρασης μεταξύ ερευνητή και συμμετέχοντα. Όπως λέει ο Frank (1995: 3), τα αφηγήματα εξιστορούνται πάντα σε κάποιον, ακόμη κι αν αυτό το πρόσωπο δεν είναι παρόν, καθώς «ακόμη και τα χαμένα μηνύματα στο πέλαγος υπαινίσσονται έναν πιθανό αναγνώστη». Ο Mishler (1986: 82) δείχνει ότι η αφήγηση είναι μια συνδημιουργία συνεντευκτική και συμμετέχοντα, καθώς «η παρουσία του συνεντευκτή και ο τρόπος εμπλοκής του – το πώς ακούει, προσέχει, ενθαρρύνει, διακόπτει, παρεκκλίνει, εισάγει θέματα και βάζει τέλος σε απαντήσεις – είναι ζωτικής σημασίας για την αφήγηση του συμμετέχοντα». Πιο συγκεκριμένα, ο Mishler (1986: 96) θέτει τέσσερα ερωτήματα:

1. Πώς υπεισέρχονται στη δημιουργία μιας ιστορίας οι ερωτήσεις, οι εκτιμήσεις, οι σιωπές και οι αποκρίσεις του συνεντευκτή;
2. Πόσο διαφέρουν οι ιστορίες που λέγονται σε συνεντεύξεις από αυτές που λέγονται σε άλλα πλαίσια, όπως σε φυσικές συνομιλίες;
3. Παράγουν τα διαφορετικά είδη συνέντευξης και οι διαφορετικοί τρόποι ερωτήσεων διαφορετικά είδη ιστοριών;
4. Πώς μπορούμε να συμπεριλάβουμε την παρουσία και την επίδραση του συνεντευκτή στην ανάλυση και στην ερμηνεία της ιστορίας ενός συμμετέχοντα;

Είναι σημαντικό να αναλογιστούμε για ποιο λόγο ο αφηγητής επιθυμεί να πει την ιστορία του και τι είδους εντύπωση θέλει ίσως να περάσει στον ακροατή. Επιπρόσθετα, όπως και με κάθε έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας, ο ερευνητής στην αφηγηματική ψυχολογία δεν θεωρείται αντικειμενικός, αλλά αντίθετα είναι βέβαιο ότι θα μεταφέρει τις δικές του παραδοχές, μεροληψίες και πεποιθήσεις στην ανάλυση. Είναι πολύ σημαντικό η ερμηνεία του και η συμβολή του στη συν-κατασκευή ενός αφηγήματος να τύχουν προσεκτικού αναστοχασμού και σκέψης.

Για περαιτέρω πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο διεξαγωγής μιας αφηγηματικής έρευνας στην ψυχολογία βλ. Crossley (2000), Langdridge (2007), Hiles και Čermák (2008) και Emerson και Frosh (2004).

Ένα παράδειγμα αφηγηματικής ανάλυσης

Το συγκεκριμένο παράδειγμα προέρχεται από το άρθρο «Narrative Constructions of Anorexia and Abuse: An Athlete's Search for Meaning in Trauma» («Αφηγηματικές κατασκευές της ανορεξίας και της κατάχρησης: Η αναζήτηση νοήματος μιας αθλήτριας στην τραυματική εμπειρία») (Parathomas and Lavallee 2012). Οι Parathomas και Lavallee διεξήγαγαν μια αφηγηματική ανάλυση εξετάζοντας τις εμπειρίες της Beth, μιας εικοσιτετράχρονης αθλήτριας η οποία είχε παλαιότερα διαγνωστεί με τη διατροφική διαταραχή της νευρικής ανορεξίας. Την εποχή που έγιναν οι συνεντεύξεις η Beth ανέφερε ότι ακόμη πάλευε με διατροφικές συνήθειες και συμπεριφορές.

Η Beth συμμετείχε σε έξι μη δομημένες συνεντεύξεις ιστοριών ζωής οι οποίες της επέτρεψαν να μιλήσει ελεύθερα και σε βάθος για σημαντικές πλευρές της ζωής της. Κατά τη διάρκεια αυτών των συνεντεύξεων ο πρώτος συγγραφέας, ο Parathomas, προσπάθησε να δημιουργήσει επαφή και να χτίσει σχέση εμπιστοσύνης με την Beth ενώ χρησιμοποίησε ενισχύσεις προκειμένου να την ενθαρρύνει να αναστοχαστεί και να συμμετάσχει στην αφηγηματική κατασκευή. Στην πρώτη συνάντηση μεταξύ της Beth και του Parathomas αποκαλύφθηκε πως η Beth είχε υποστεί σεξουαλική κακοποίηση από τον προπονητή της στο τένις. Αν και οι ερευνητές γνώριζαν ότι η εμπειρία της Beth διέφερε από τη συνήθη εικόνα της διατροφικής διαταραχής στη βιβλιογραφία του αθλητισμού, ένιωσαν πως ήταν σημαντικό να τιμήσουν την ασυνήθιστη αφήγησή της και να καλωσορίσουν την ποικιλομορφία και την πολυπλοκότητα που είχε να προσφέρει.

Κατά τη διάρκεια της ανάλυσης των δεδομένων ο Parathomas υιοθέτησε τον ρόλο αυτού που οι Smith και Sparkes (2009: 281) ονομάζουν «αναλυτή ιστορίας», δηλαδή ενός ερευνητή ο οποίος «παίρνει απόσταση από την ιστορία που δημιουργείται και εφαρμόζει αναλυτικές διαδικασίες, στρατηγικές και τεχνικές, προκειμένου με αφαιρετικό τρόπο να μελετήσει προσεκτικά, να εξηγήσει και να εξετάσει τα συγκεκριμένα στοιχεία της». Ως αναλυτής ιστορίας ο Parathomas περιγράφει πώς κατέφυγε σε τεχνικές πολλών αφηγηματικών θεωρητικών, ιδιαίτερα των Holstein και Gubrium (2000a) και Gubrium και Holstein (2009). Οι συγκεκριμένοι ερευνητές εξετάζουν τα «τι» της αφηγηματικής πραγματικότητας, τα οποία εστιάζονται στις περιβαλλοντικές συνθήκες στις οποίες εκδηλώνεται η αφήγηση, και τα «πώς» της αφήγησης, τα οποία επικεντρώνονται στις διεργασίες μέσω των οποίων ένα άτομο ολοκληρώνει σε φαντασιακό επίπεδο την αφήγηση».

Έχοντας αυτά κατά νου, ο Parathomas διάβασε αρκετές φορές τα κείμενα των συνεντεύξεων με την Beth και έκανε πολλές χαλαρές αναλυτικές παρατηρήσεις στο περιθώριο τμημάτων του κειμένου. Επίσης, εστίασε την προσοχή του στα θέματα της αφήγησης και επιχείρησε ερμηνείες σχετικά με τις κοινωνικές και πολιτισμικές προκειμένες της ιστορίας (τα «τι»). Επιπλέον, ο Parathomas εξέτασε προσεκτικά τις επιτελεστικές πτυχές της αφήγησης και τον τρόπο με τον οποίο η Beth συνέδεσε με αποτελεσματικότητα συγκεκριμένες εμπειρίες προκειμένου να τους αποδώσει νόημα (τα «πώς»).

Η ανάλυση έδειξε πως η Beth είχε προβληματική και ταραχώδη παιδική ηλικία και ως παιδί ήταν νευρική και ντροπαλή. Στην ηλικία των 11 άρχισε να παίζει τένις, στο οποίο και διέπρεψε, και στα 12 της πήρε προσωπικό προπονητή. Έπειτα από μια σειρά ήττες η Beth άλλαξε προπονητή. Περιέγραψε πώς ανοίχτηκε στον νέο της προπονητή, αναφέροντάς του τα προβλήματα που είχε με τη χαμηλή της αυτοπεποίθηση και την προβληματική της ζωή στο σπίτι. Δυστυχώς, αυτή η εμπιστοσύνη που έδειξε έγινε αντικείμενο εκμετάλλευσης και, όπως εξήγησε η ίδια, στην ηλικία των 13 ετών κακοποιήθηκε σεξουαλικά από τον προπονητή της. Πέντε χρόνια έπειτα από αυτό το γεγονός άρχισε η νευρική ανορεξία.

Οι Parathomas και Lavallee υποστηρίζουν πως, πριν λάβει μέρος στην έρευνα, η Beth είχε αρνηθεί ευκαιρίες να αφηγηθεί την ιστορία της, καθώς κάτι τέτοιο ήταν πολύ οδυνηρό για εκείνη. Οι ερευνητές θεωρούν πως η έλλειψη δυνατότητας αφήγησης, πέρα του ότι είναι ψυχολογικά προβληματική, στέρησε από την Beth τη δυνατότητα να κατασκευάσει μια ιστορία με βάση την οποία θα μπορούσε να νοηματοδοτήσει τις εμπειρίες της και να δημιουργήσει αφηγηματική συνοχή. Ωστόσο, οι ερευνητές υποστηρίζουν πως η συμμετοχή της Beth στην έρευνα καταδεικνύει την προθυμία της να εργαστεί πάνω στην αφηγηματική της συγκρότηση.

Η αφήγηση της Beth αποκάλυψε πως αρχικά δεν έβλεπε τη σχέση της με τον προπονητή της ως σχέση κακοποίησης, καθώς τη θεωρούσε ρομαντική. Χαρακτηρίζοντάς τη με αυτό τον τρόπο συνέβαλε στη φυσιολογικοποίηση και νομιμοποίηση των εμπειριών της. Έτσι, όπως ισχυρίζονται οι Parathomas και Lavallee, ο προπονητής της Beth έπαιξε τον ρόλο του ρομαντικού ήρωα, βοηθώντας τη με την προβληματική ζωή στο σπίτι. Ως ενήλικη η Beth έχει να παλέψει με τις ανταγωνιστικές αφηγηματικές κατασκευές μιας ρομαντικής ερωτικής ιστορίας, η οποία την αναπαριστά ως μια εξίσου υπεύθυνη και πρόθυμη συμμετέχουσα στη σχέση με τον προπονητή της, και μιας ιστορίας κακοποίησης, η οποία την αναπαριστά ως

μια ευάλωτη ανήλικη που δεν έχει ηθική ευθύνη για όσα της συνέβησαν. Όπως εξηγεί η Beth, τηλεοπτικές σειρές μυθοπλασίας, όπως η σειρά *East-Enders*, στην οποία δραματοποιούνται ιστορίες κακοποίησης, καθώς και η δυνατότητα να μιλήσει με άλλα άτομα τη βοήθησαν να επιβεβαιώσει ότι δεν έφταιγε εκείνη για την κακοποίηση, επανακατασκευάζοντας έτσι το αφήγημά της. Παρ' όλα αυτά, η Beth δεν είναι ακόμη πλήρως σε θέση να δημιουργήσει ένα σταθερό και συνεκτικό αφήγημα της κακοποίησης που υπέστη στην παιδική της ηλικία, το οποίο σημαίνει πως «ζει σε μια κατάσταση βασανιστικής σύγχυσης, μετακινούμενη συνεχώς μεταξύ δύο αλληλοσυγκρουόμενων αφηγημάτων εκ των οποίων κανένα δεν μπορεί να της παράσχει μια ικανοποιητική κατανόηση της εμπειρίας της» (Parathomas and Lavallee 2012: 306). Οι ερευνητές υποστηρίζουν πως η έλλειψη αφηγηματικής επίλυσης σημαίνει πως η Beth είναι πιθανόν να αναβιώνει τις εμπειρίες του παρελθόντος ως έναν τρόπο νοηματοδότησης όσων της συνέβησαν.

Οι Parathomas και Lavallee ισχυρίζονται πως η Beth, ενώ ήθελε πάρα πολύ να κατανοήσει τις εμπειρίες κακοποίησης με *συγκεκριμένο τρόπο*, αναζητούσε μια *οποιαδήποτε* κατανόηση της εμπειρίας της με τη νευρική ανορεξία. Όπως εξηγεί η Beth, μπορεί οι εμπειρίες της κακοποίησης που είχε υποστεί να αποτελούσαν έναν πολιτισμικά πειστικό τρόπο για να κατανοήσει τη διατροφική διαταραχή της, ωστόσο για την ίδια αυτό δεν αποτελούσε ικανοποιητική εξήγηση. Αντίθετα, η Beth, μέσα από τη χρήση αφηγηματικών μεθόδων που στοχεύουν να πείσουν τον ακροατή, περιγράφει πόσο επέδρασε η μητέρα της στην ανάπτυξη της αρνητικής εικόνας που είχε για το σώμα της. Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι ο ρόλος της οικογένειας στις διατροφικές διαταραχές θεωρείται συχνά συστατικό στοιχείο των κυρίαρχων ιατρικών αφηγημάτων και η Beth αντλεί από ένα τέτοιο αφήγημα για να βρει νόημα. Επιπρόσθετα, οι ερευνητές δείχνουν ότι η Beth βασίστηκε σε ένα ακόμη κυρίαρχο αφήγημα της ψυχολογίας και της αθλητικής ψυχολογίας, σύμφωνα με το οποίο οι αθλητικοί χώροι αποτελούν πρόσφορα περιβάλλοντα για την ανάπτυξη διατροφικών διαταραχών. Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι σε προηγούμενα σημεία της συνέντευξής της η Beth αντιστέκεται σε αυτό το αφήγημα, οι ερευνητές όμως υποστηρίζουν ότι αργότερα αντλεί από αυτό, καθώς είναι πιθανόν να επιθυμεί διακαώς να βρει νόημα χωρίς ταυτόχρονα να διαθέτει τα αποθέματα προκειμένου να κατασκευάσει αυτό το νόημα.

Στο τέλος των συνεντεύξεων, όταν ενδεχομένως έχουν επιχειρηθεί όλες οι διαθέσιμες αφηγηματικές επιλογές, η Beth παρουσιάζει ένα ισχυρό αφήγημα με το οποίο επιχειρεί να συνδέσει συνεκτικά τα οικογενειακά της

προβλήματα, την κακοποίηση και τη νευρική ανορεξία. Όπως εξηγεί, η ενοχή για τη σχέση με τον προπονητή της μπορεί να την οδήγησε στην περιορισμένη λήψη τροφής ως τρόπο αυτοπροστασίας της από πιθανά προβλήματα με τους γονείς της εξαιτίας αυτής της σχέσης. Οι Parathomas και Lavallee υποστηρίζουν ότι τα τρέχοντα διατροφικά προβλήματα της Beth μπορεί επομένως να συνδέονται με την αγωνιώδη προσπάθειά της να διατηρήσει δύο αντικρουόμενα αφηγήματα για τα παιδικά της βιώματα με τον προπονητή: το *αφήγημα του έρωτα* και το *αφήγημα της κακοποίησης*. Οι ερευνητές καταλήγουν ότι είναι σημαντικό να επεκτείνουμε τη χρήση των διαθέσιμων πολιτισμικών αφηγήσεων, έτσι ώστε οι άνθρωποι να έχουν στη διάθεσή τους περισσότερα αφηγηματικά αποθέματα από όπου θα μπορούν να αντλούν για να νοσηματοδοτούν τις εμπειρίες τους.

Αφηγηματική ψυχολογία και μνημονική διεργασία

Όπως έχουμε δει, η αφηγηματική ψυχολογία ασχολείται με την εξέταση των ιστοριών που αφηγούνται οι άνθρωποι για τη ζωή τους. Η *μνημονική διεργασία*, μια μέθοδος διερεύνησης η οποία αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1980 από τη Frigga Haug και τις συνεργάτιδες της στη Δυτική Γερμανία (βλ. Haug 1987), εξετάζει επίσης τις αναμνήσεις των συμμετεχόντων και εκμαιεύει, αναλύει και ερμηνεύει αυτές τις περιγραφές.

Η ερευνητική ομάδα της Haug εστίασε το ενδιαφέρον της στους τρόπους με τους οποίους τα άτομα οικειοποιούνται και εσωτερικεύουν κοινωνικές σχέσεις και πρακτικές ή, με τα ίδια τα λόγια της Haug, «στον τρόπο με τον οποίο εισάγονται σε ήδη δοσμένες δομές εντός των οποίων παράγουν τόσο τον εαυτό τους όσο και τις κατηγορίες της κοινωνίας» (1987: 40). Η Haug και οι συνεργάτιδες της θέλησαν να κατανοήσουν τις διεργασίες κοινωνικοποίησης μέσω των οποίων «οι πρακτικές της θηλυκότητας» (1987: 39) ενσωματώνονταν στα ίδια τα σώματα και στον εαυτό τους. Ήθελαν να μάθουν με ποιον τρόπο είχαν οι ίδιες διαδραματίσει ενεργό ρόλο στην κατασκευή των ταυτοτήτων τους ως «γυναικών», ακόμη και όταν κάτι τέτοιο συμπεριλάμβανε την υποταγή τους. Η Haug και η ερευνητική της ομάδα δεν ήταν ευχαριστημένες από την επίκληση των κοινωνικών ρόλων και ταυτοτήτων προκειμένου να εξηγηθεί γιατί οι άνθρωποι αναπαράγουν καταπιεστικές κοινωνικές σχέσεις. Αντίθετα, ήθελαν να εξερευνήσουν τους πολύπλοκους τρόπους με τους οποίους τα άτομα επεξεργάζονται στην πορεία του χρόνου τον κοινωνικό κόσμο στην προσπάθειά τους να βρουν νόημα

και ευχαρίστηση στη διάδρασή τους με αυτόν. Οι αναμνήσεις παίζουν σημαντικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία. Παρέχουν «το υλικό από το οποίο φτιάχνουμε τον εαυτό μας» (1987: 48). Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ότι η προσέγγιση της μνημονικής διεργασίας δεν ισχυρίζεται πως τα συμβάντα του παρελθόντος από μόνα τους μας κάνουν αυτό που είμαστε. Αντίθετα, όπως και στην αφηγηματική ψυχολογία, αποφασιστική σημασία έχει η διεργασία μέσω της οποίας έχουμε επιχειρήσει να αφομοιώσουμε το ανοίκειο, να επιλύσουμε αντιφάσεις και συγκρούσεις και να κατασκευάσουμε μια συγκεκριμένη εκδοχή του παρελθόντος και του εαυτού μας.

Η προσέγγιση της μνημονικής διεργασίας και η αφηγηματική ψυχολογία έχουν αρκετές διαφορές. Ενώ η αφηγηματική ψυχολογία χρησιμοποιεί συχνά βιογραφικές αφηγήσεις ή εκτενείς περιγραφές, η μνημονική διεργασία εργάζεται με αναμνήσεις συγκεκριμένων καταστάσεων, καθώς στοχεύει στην ανίχνευση της διεργασίας με την οποία διαμορφώνεται η ταυτότητα του εαυτού. Υποστηρίζεται ότι αυτές οι αναμνήσεις είναι πιθανότερο να περιέχουν στοιχεία αντιθέσεων και αντιφάσεων, ασάφειες και ασυνέπειες, δηλαδή «ψεγάδια» που μπορούν να μας πουν κάτι σημαντικό για τη διαδικασία της κατασκευής του εαυτού. Αντίθετα, οι αυτοβιογραφικές ιστορίες συνήθως προβάρονται και εξιστορούνται πολλές φορές και μέσα από αυτή τη διαδικασία γίνονται όλο και πιο συνεκτικές και στερεότυπες. Ως εκ τούτου, μπορεί να υποστηριχθεί πως οι μνήμες μάς αποκαλύπτουν περισσότερα πράγματα για το προϊόν της διαμόρφωσης του εαυτού μας.

Ενώ οι ψυχολόγοι που χρησιμοποιούν την αφηγηματική έρευνα συνήθως εργάζονται με παρελθοντικές περιγραφές άλλων ατόμων, η προσέγγιση της μνημονικής διεργασίας καταρρίπτει τη διάκριση μεταξύ ερευνητή και συμμετέχοντα (για μια απευθείας σύγκριση των δύο προσεγγίσεων βλ. Stephenson and Kirpax 2008: 138). Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό της μνημονικής διεργασίας είναι ο συλλογικός χαρακτήρας της. Οι μνήμες παράγονται και αναλύονται από μια ομάδα ανθρώπων – μια συλλογικότητα – η οποία προσπαθεί να ανιχνεύσει την κοινωνική φύση της παραγωγής αυτών των αναμνήσεων. Επομένως, αν και αναγνωρίζει ότι κάθε ανάμνηση είναι μοναδική και ατομική, η προσέγγιση της μνημονικής διεργασίας ασχολείται με το τι μπορούν να μας πουν οι αναμνήσεις για τις κοινωνικές σχέσεις μέσα στις οποίες κατασκευάστηκε το νόημά τους. Ιδανικά η μνημονική διεργασία θα πρέπει να «εμπλέκει τους συνερευνητές σε μια επανεκτίμηση αυτών των νοημάτων υπό το φως της κοινής τους εμπειρίας» (Crawford et al. 1992: 50).

Αν και οι ομάδες μνημονικής διεργασίας διαφέρουν ως προς τη σύνθεσή τους, τον χρόνο που χρειάζονται για να ολοκληρώσουν την έρευνά τους

και ακόμη και τις διαδικασίες σύμφωνα με τις οποίες δημιουργούν και αναλύουν μνήμες, είναι καλή ιδέα να ακολουθείται μια σειρά οδηγιών που ανέπτυξε η Haug (1987) και εξέλιξαν ο Crawford κ. συν. (1992), οι οποίες διευκολύνουν τη συστηματική ανάλυση και θεωρητικοποίηση. Στο 3ο κεφάλαιο του βιβλίου *Emotion and Gender: Constructing Meaning from Memory* (Συναίσθημα και φύλο: Κατασκευάζοντας νόημα από τη μνήμη) ο Crawford κ. συν. (1992: 43-52) παρουσιάζουν έναν σαφή και περιεκτικό οδηγό για τη διαδικασία που ακολουθεί η προσέγγιση της μνημονικής διεργασίας. Οι συγγραφείς χωρίζουν την ερευνητική διεργασία σε τρεις φάσεις.

Η 1η Φάση αφορά τη συγγραφή των αναμνήσεων. Αρχικά θα πρέπει να συγκροτηθεί μια ομάδα μνημονικής διεργασίας αποτελούμενη από τέσσερα έως οκτώ μέλη. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να υπάρχει αμοιβαία εμπιστοσύνη και αίσθηση ασφάλειας στην ομάδα. Προκειμένου να ενθαρρύνουμε τα μέλη της ομάδας να γράψουν τις αναμνήσεις τους, η ομάδα χρειάζεται να καταλήξει από κοινού σε ένα κατάλληλο έναυσμα. Το έναυσμα είναι μια λέξη ή σύντομη φράση που αναμένεται να δημιουργήσει μνήμες σχετικές με το υπό διερεύνηση αντικείμενο. Για παράδειγμα, αν το θέμα είναι «τα συναισθήματα» (όπως ήταν στη μελέτη του Crawford κ. συν. 1992), κατάλληλα εναύσματα μπορεί να είναι η φράση «ζητάτε συγγνώμη» ή οι λέξεις «κίνδυνος» και «κλάμα». Συνήθως, χρήσιμα εναύσματα είναι επίσης αυτά που αναφέρονται σε συγκεκριμένα γεγονότα ή επεισόδια παρά σε γενικευμένες ή αφηρημένες έννοιες. Αφού έχει επιλεγθεί το έναυσμα, κάθε μέλος γράφει μια ανάμνηση ως απόκριση σε αυτό, κάτι που μπορεί να γίνει είτε στο πλαίσιο της ομαδικής συνάντησης είτε έξω από αυτή. Προκειμένου να διασφαλίσουμε ότι οι αναμνήσεις είναι γραμμένες με τρόπο κατάλληλο για ανάλυση μνημονικής διεργασίας, θα πρέπει να είναι γραμμένες στο τρίτο ενικό πρόσωπο και να περιλαμβάνουν όσο το δυνατόν περισσότερες λεπτομέρειες ως προς τις περιστάσεις, όπως, για παράδειγμα, αναφορές σε ήχους, γεύσεις και μυρωδιές που φαντάζουν επουσιώδεις ή ασήμαντες ως προς το συμβάν που μνημονεύεται. Το στιλ γραφής θα πρέπει να είναι ξεκάθαρα περιγραφικό αλλά πλούσιο σε λεπτομέρειες. Αυτό γίνεται γιατί μια περιγραφή σε πρώτο πρόσωπο, η οποία περιλαμβάνει αυτοβιογραφικές ερμηνείες και δικαιολογήσεις γεγονότων, θα ήταν λιγότερο πιθανό να περιλαμβάνει αντιφάσεις, συγκρούσεις και ασάφειες.

Η 2η Φάση αφορά την ανάλυση των αναμνήσεων. Αρχικά, η ομάδα μνημονικής ανάλυσης συνέρχεται εκ νέου και κάθε ατομική, καταγραμμένη μνήμη αναλύεται ξεχωριστά και εξετάζεται με βάση τις ακολουθίες δράσης, τις σχέσεις ρόλων, τα στερεότυπα και τις αντιφάσεις, τις δηλώσεις

που προβάλλονται και τις απουσίες που χαρακτηρίζουν αυτές τις μνήμες (*κειμενική ανάλυση*). Αυτό το βήμα της ανάλυσης έχει κάποια κοινά χαρακτηριστικά με το 1ο Στάδιο της φουκωικής ανάλυσης λόγου (ΦΑΛ) (βλ. Κεφάλαιο 11), με την έννοια ότι στοχεύει να αναδείξει τη διαδικασία κοινωνικής κατασκευής του νοήματος που περιλαμβάνεται σε κάθε ανάμνηση. Κατόπιν, οι ερευνητές της ομάδας θα πρέπει να συγκρίνουν μεταξύ τους τις αναμνήσεις, αναζητώντας ομοιότητες, διαφορές, επαναλαμβανόμενα θέματα και κοινά μοτίβα και εξετάζοντας τις κοινωνικές σχέσεις στις οποίες εδράζονται αυτές οι μνήμες και τις πολιτισμικές σημασίες από τις οποίες ενδεχομένως αντλούν το νόημά τους (*διατμηματική ανάλυση*). Είναι επίσης σημαντικό να συζητηθεί αυτό που *δεν είναι* καταγραμμένο στις αναμνήσεις και αυτό που αναμενόταν να περιλαμβάνουν. Το συγκεκριμένο βήμα στην ανάλυση στοχεύει να αποκαλύψει τις διεργασίες που εμπλέκονται στην κατασκευή κοινών τόπων. Αυτές οι ομαδικές συζητήσεις ηχογραφούνται και μετεγγράφονται, καθώς αποτελούν δεδομένα προς περαιτέρω ανάλυση στην 3η Φάση. Έπειτα από αυτές τις συζητήσεις μπορεί να φανεί χρήσιμο στα μέλη της ομάδας να ξαναγράψουν τις αναμνήσεις τους υπό το φως της ανάλυσης, καθώς το να αναλογιστούν διαφορετικούς τρόπους κατανόησης του «ιδίου» συμβάντος μπορεί να αυξήσει την επίγνωσή τους ως προς τη διαδικασία κατασκευής του νοήματος.

Η τελική 3η Φάση αφορά τον *συγκερασμό* και τη *δημιουργία θεωρίας*. Οι μνήμες που δημιουργήθηκαν ως απόκριση προς τα διάφορα εναύσματα εξετάζονται σε αντιπαράθεση μεταξύ τους και τα μετεγγραμμένα κείμενα των ομαδικών συζητήσεων παρέχουν περαιτέρω δεδομένα για συγκεραστική ανάλυση. Οι ιδέες που δημιουργήθηκαν από την ομάδα σε σχέση με συγκεκριμένες κοινωνικές κατασκευές υπόκεινται και αυτές σε κριτική εξέταση και σε περαιτέρω θεωρητική επεξεργασία. Επίσης, εξετάζονται και οι υπάρχουσες θεωρίες και προσεγγίσεις υπό το φως των νέων ιδεών της ομάδας. Επιπλέον, καθημερινές συμβατικές έννοιες και κοινότοπες αντιλήψεις (π.χ., σχετικά με το τι σημαίνει να «νιώθει» κάτι) υποβάλλονται και αυτές σε κριτική επανεξέταση. Στην προσέγγιση της μνημονικής διεργασίας τα δεδομένα είναι τα μετεγγραμμένα κείμενα της κειμενικής και διατμηματικής ανάλυσης της ομάδας, ενώ οι ψυχολογικές θεωρίες και οι καθημερινές έννοιες υποβάλλονται εξίσου σε κριτική αποτίμηση. Οι φάσεις συλλογής και ανάλυσης δεδομένων δεν διαχωρίζονται πλήρως (όπως γίνεται στη θεμελιωμένη θεωρία, βλ. Κεφάλαιο 7) και κατά τη διάρκεια της ανάλυσης εξετάζεται τόσο ο επιστημονικός όσο και ο καθημερινός απλός λόγος.

Η συγγραφή μιας αναφοράς μνημονικής διεργασίας απαιτεί αλλά και υποστηρίζει τον συγκερασμό του υλικού. Είναι επίσης πιθανόν οι θεωρητικές διατυπώσεις να αποσαφηνιστούν ή ακόμη και να αναθεωρηθούν κατά τη διάρκεια της συγγραφής. Εφόσον η μνημονική διεργασία είναι μια συλλογική υπόθεση, η συγγραφή δεν μπορεί να διαχωριστεί από την περαιτέρω συζήτηση (άλλη μια πρόκληση απέναντι σε μια οικεία διάκριση). Οι συνεργευνητές θα πρέπει να διαβάσουν και να συζητήσουν τα προσχέδια των δημοσιεύσεων, κάτι που μπορεί να γεννήσει νέες ιδέες και να φέρει αλλαγές στην αρχική ανάλυση. Είναι δύσκολο να καθορίσουμε πότε ολοκληρώνεται μια εργασία μνημονικής διεργασίας και η συγγραφή της δεν συνεπάγεται απαραίτητα μια αίσθηση περάτωσης.

Η έρευνα μνημονικής διεργασίας μπορεί να παρουσιαστεί γραπτώς με διάφορους τρόπους. Αφού προηγηθούν η εισαγωγή και η μεθοδολογία, η παρουσίαση των ευρημάτων μπορεί να δομηθεί με βάση *κατασκευές* (π.χ., «Οι γυναίκες ως αντικείμενα», «Οι γυναίκες ως μονογαμικά όντα» και «Οι γυναίκες ως φορείς αποπλάνησης»· βλ. Kippax et al. 1990), *θέματα* (π.χ., «Η ορατότητα του προφυλακτικού», «Η αφάνεια του χαπιού» και «Η μακροχρόνια σχέση»· βλ. Harden and Willig 1998) ή *ζητήματα* (π.χ., «Το πρότζεκτ μαλλιά», «Το πρότζεκτ σώμα», «Το πρότζεκτ δούλα», «Το πρότζεκτ πόδια»· βλ. Haug 1987). Ακολουθεί πάντα μια συγκεραστική συζήτηση στην οποία εξετάζονται λεπτομερώς οι θεωρητικές συνέπειες της έρευνας.

Στην προσπάθειά μας να παρουσιάσουμε με σαφή και συστηματικό τρόπο τις διαδικασίες συλλογής και ανάλυσης δεδομένων μπορεί να δώσαμε την εντύπωση ότι η μνημονική διεργασία ακολουθεί πάντα μια μεθοδική και προοδευτική πορεία μέσα από τις τρεις φάσεις της έρευνας. Στην πραγματικότητα, η μνημονική διεργασία δεν χρειάζεται να είναι γραμμική. Όπως και η θεμελιωμένη θεωρία (βλ. Κεφάλαιο 7), η μνημονική διεργασία επωφελείται από μια χαλαρότερη στάση η οποία επιτρέπει στους ερευνητές να μετακινούνται μπρος πίσω μεταξύ των φάσεων και να επαναχαράζουν τα βήματά τους. Για παράδειγμα, μια νέα ιδέα που γεννήθηκε μέσω της διατμηματικής ανάλυσης μπορεί να οδηγήσει τα μέλη της ομάδας πίσω σε ατομικές αναμνήσεις και να τα βοηθήσει να επεκτείνουν ή και να αναθεωρήσουν την κειμενική ανάλυση αυτών των αναμνήσεων. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της κειμενικής ή της διατμηματικής ανάλυσης μπορεί να προκύψουν από την ομαδική συζήτηση νέα εναύσματα για το ίδιο ζήτημα, τα οποία μπορεί να λειτουργήσουν ως κίνητρα για τα μέλη της ομάδας προκειμένου να ξαναγράψουν αναμνήσεις. Η εργασία της ομάδας

συνεχίζεται έως ότου το ζήτημα εξαντληθεί ή, για να δανειστούμε έναν όρο από τη θεμελιωμένη έρευνα, έως ότου επιτευχθεί κορεσμός.

«Ζητώντας συγγνώμη»: Ένα παράδειγμα ανάθιψης δεδομένων μνημονικής διεργασίας

Στο βιβλίο τους *Emotion and Gender: Constructing Meaning from Memory* (Συναίσθημα και φύλο: Κατασκευάζοντας νόημα από τη μνήμη) ο Crawford κ. συν. (1992) συζητούν την κοινωνική κατασκευή συναισθημάτων όπως η ευτυχία και ο πόνος, ο φόβος και η χαρά, η ενοχή και η ντροπή, ο θυμός και η οργή. Σε αυτό το βιβλίο παρουσιάζουν μνήμες που καταγράφηκαν στο πλαίσιο μιας ομάδας μνημονικής διεργασίας. Η συλλογική ομαδική ανάλυση αυτών των αναμνήσεων επιχειρεί να ανιχνεύσει τις διεργασίες μέσω των οποίων τα μέλη της ομάδας ανέπτυξαν τα συναισθήματά τους. Προκειμένου να δημιουργήσουν μνήμες προς ανάλυση ο Crawford κ. συν. χρησιμοποίησαν διάφορα σχετικά εναύσματα, όπως «νιώθοντας ευτυχία», «κίνδυνος», «κλάμα», «παιχνίδι», «διακοπές», «εισπράττοντας εγκώμια» και «φόβος». Σε αυτό το υποκεφάλαιο παρουσιάζουμε την αναλυτική διεργασία στο πλαίσιο της μνημονικής διεργασίας, εξετάζοντας τις αναμνήσεις που παρήγαγαν ο Crawford κ. συν. ως απόκριση στο έναυσμα «ζητώντας συγγνώμη». Η ομάδα παρήγαγε πέντε αναμνήσεις που αποτέλεσαν τη δεξαμενή μνήμης για τη διατημηματική ανάλυση. Ακολουθεί η ανάμνηση της Ann:

Ήταν μεταξύ 4 και 6 ετών. Ήταν βράδυ, η μητέρα της μαγείρευε στην κουζίνα. Εκείνη έπαιζε στο χαλί δίπλα στα πόδια του πατέρα της. Αυτός διάβαζε την εφημερίδα του και κάποιες στιγμές τής μιλούσε ή απαντούσε στις ερωτήσεις ή στα σχόλιά της. Η νύχτα ήταν ζεστή, είχε βγάλει το σακάκι του. Απορροφημένη στο παιχνίδι της δεν κατάλαβε ότι τον είχε πάρει ο ύπνος μέχρι που δεν απάντησε σε ένα από τα σχόλιά της. Είχε τα χέρια πίσω από το κεφάλι του, το στόμα του ελαφρά ανοιχτό και ροχάλιζε ελαφρά. Σύρθηκε προς το μέρος του, χαχανίζοντας, περιμένοντας να δει τη χαρά του καθώς ξεκινούσε για άλλη μια φορά μεταξύ τους το παιχνιδιάρικο γαργαλητό, ψάχνοντας να δει αν πράγματι κοιμόταν. Εκείνος προσποιούνταν πολύ. Με το που άγγιξε τις μασχάλες του πάνω από το βαμβακερό πουκάμισο εκείνος άνοιξε ξαφνιασμένος τα μάτια του, ξεστόμισε ένα οργισμένο «Αχ», το χέρι του της πόνεσε το πρόσωπο: «Μην το ξανακάνεις ποτέ αυτό». Έβαλε τα κλάματα αρκετά δυνατά ώστε να την

ακούσει η μητέρα της (ή ίσως να άκουσε εκείνον να φωνάζει), η οποία μπήκε μέσα. «Τι συμβαίνει;» είπε. Και μετά τις εξηγήσεις είπε: «Δεν ήθελε να σε ταράξει».

Η κειμενική ανάλυση που έκανε η ομάδα στην ανάμνηση της Άνν επέστησε την προσοχή στον συναισθηματικό τόνο της ανάμνησης, ο οποίος χαρακτηρίζεται από έντονη αντίθεση και αντίφαση. Η απόλαυση γρήγορα μετατρέπεται σε τρομάρα και ξάφνιασμα. Μας παρουσιάζεται η εικόνα ενός τρυφερού πατέρα που παίζει «αμοιβαία παιχνίδια», ωστόσο η αντίδρασή του στο γαργαλητό είναι ο θυμός και η βία. Οι σχέσεις ρόλου που προβάλλονται στην ανάμνηση χαρακτηρίζονται από αισθητή διαφορά ισχύος μεταξύ της Άνν και του πατέρα της. Αν και το γαργαλητό περιγράφεται ως κάτι αμοιβαίο («ξεκινούσε για άλλη μια φορά μεταξύ τους το παιχνιδιάρικο γαργαλητό»), η Άνν τιμωρείται όταν προσπαθεί να το ξεκινήσει. Η συγγνώμη της (η οποία, για την ακρίβεια, δεν αναφέρεται ρητά στην παρούσα ανάμνηση) είναι μάλλον ένας τρόπος κατευνασμού του πατέρα της προκειμένου να γλιτώσει την περαιτέρω τιμωρία παρά εκδήλωση μετάνοιας ή αποδοχή ενοχής. Η αναφορά στη «μητέρα της [που] μαγείρευε στην κουζίνα» ενώ ο πατέρας της «διάβαζε την εφημερίδα του» παραπέμπει σε παραδοσιακούς ρόλους φύλου. Η παρέμβαση της μητέρας προκειμένου να επαναφέρει την ηρεμία επίσης αντανακλά ένα έμφυλο κοινωνικό κλισέ. Τέλος, η υπεράσπιση της Άνν από τη μητέρα – «Δεν ήθελε να σε ταράξει» – αποτελεί μια αίτηση συγγνώμης εκ μέρους της Άνν και επομένως είναι και μια απόδοση ευθύνης στην Άνν για το επεισόδιο. Ως εκ τούτου, η Άνν εμφανίζεται υπεύθυνη για την οργή του πατέρα της.

Οι μνήμες των άλλων μελών της ομάδας σχετικά με την «έκφραση συγγνώμης» αντανακλούν πολλά από τα θέματα που αναδύθηκαν από την ανάμνηση της Άνν. Η διατμηματική ανάλυση των πέντε αναμνήσεων είχε αποτέλεσμα τον εντοπισμό κοινών μοτίβων. Πρώτον, δεν επιβεβαιώθηκαν οι προβλέψεις των μελών της ομάδας ότι οι αναμνήσεις σχετικά με την «έκφραση συγγνώμης» θα περιλάμβαναν αναφορές σε συναισθήματα όπως ενοχή, ντροπή, μεταμέλεια ή λύπη. Αντίθετα, οι αναμνήσεις ανέδειξαν συναισθήματα σύγχυσης, φόβου και αγανάκτησης. Η «συγγνώμη» δεν αποτελούσε έκφραση λύπης/μεταμέλειας, αλλά περισσότερο μια προσπάθεια να αποκρουστεί η οργή των ενηλίκων. Δεύτερον, οι ακολουθίες που παρουσιάστηκαν στις αναμνήσεις δείχνουν ότι δεν υπήρχε κακή πρόθεση. Αντίθετα, οι προσπάθειες των πρωταγωνιστριών να συμπεριφερθούν με «ενήλικο» τρόπο είχαν ερμηνευθεί ως αμφισβήτηση της εξουσίας των ενηλίκων.

Σε τέσσερις από τις πέντε αναμνήσεις η πρωταγωνίστρια είχε ενεργήσει κατά τη δική της αντίληψη με λογικό ή ακόμη και ώριμο τρόπο (π.χ., ξεκινώντας ένα παιχνίδι, διαβάζοντας εφημερίδα, λέγοντας μια προσευχή, υποστηρίζοντας μια ομάδα), με αποτέλεσμα όμως να αντιμετωπιστεί με αποδοκιμασία από τους ενήλικες (από τον πατέρα, τη γιαγιά, τη μητέρα, τους γονείς). Η «έκφραση συγγνώμης» ήταν ένας τρόπος να αναγνωριστεί στους ενήλικες ότι είχαν εξουσία πάνω στα παιδιά (μπορούσαν να τα τιμωρήσουν, να τα πηγάσουν, να τα κάνουν να ζητήσουν συγγνώμη), αλλά όχι ότι είχαν δίκιο. Ως αποτέλεσμα, επικρατούσε μια αίσθηση αδικίας και το αίσθημα της ταπείνωσης.

Η αναγνώριση αυτών των κοινών μοτίβων οδήγησε την ομάδα να θέσει ερωτήματα σχετικά με τις κοινωνικές σχέσεις στο πλαίσιο των οποίων είχαν συγκροτηθεί οι εμπειρίες τους. Σε ποιο βαθμό και με ποιους τρόπους οι πράξεις των πρωταγωνιστριών έθεταν σε αμφισβήτηση τις κοινωνικές σχέσεις στο πλαίσιο των οποίων συνέβαιναν; Τι είδους σχόλιο έκαναν επί των σχέσεων αυτών; Ποιος σκοπός εξυπηρετούνταν με το να πρέπει εκείνες να ζητήσουν συγγνώμη για τις πράξεις τους; Η συζήτηση αυτών των ερωτημάτων επέτρεψε στην ομάδα να κινηθεί προς ένα πιο θεωρητικό επίπεδο ανάλυσης.

Στο επίπεδο αυτό τα μέλη της ομάδας επιχείρησαν να πλαισιώσουν τις μνήμες τους και να κατανοήσουν το ευρύτερο νόημα που είχαν τότε οι πράξεις τους. Για παράδειγμα, στην ανάμνηση της Fay η μητέρα της την επιπλήττει επειδή διάβαζε την εφημερίδα της θείας της χωρίς να ζητήσει άδεια. Η Fay υποχρεώνεται να ζητήσει συγγνώμη από τη θεία της. Οι πράξεις της ενσωματώνονται σε ένα συγκεκριμένο σύνολο κοινωνικών σχέσεων. Κατά τη διάρκεια του πολέμου εκείνη και η μητέρα της μοιράζονταν το σπίτι τους με τη θεία της και άλλες δύο συγγενείς. Η θεία ήταν αυτή που συντηρούσε την οικογένεια. Κατείχε ισχυρή θέση στο νοικοκυριό. Αν και ήταν «δύσκολος» χαρακτήρας, οι άλλες γυναίκες του σπιτιού την αντιμετώπιζαν με σεβασμό και προσπαθούσαν να μην την ενοχλούν. Σε αυτό το πλαίσιο οι πράξεις της Fay έθεταν σε αμφισβήτηση την εξουσία της θείας. Η έκφραση της συγγνώμης της προς αυτή ήταν απαραίτητη προκειμένου να αποκατασταθούν οι σχέσεις εξουσίας στο σπίτι: «Για να εξακολουθεί να λειτουργεί ο “καλολαδωμένος κοινωνικός μηχανισμός” ήταν απαραίτητο να υποχρεωθεί η Fay να απολογηθεί» (Crawford et al. 1992: 63).

Παρόμοιες διεργασίες παρατηρούνταν και στις άλλες αναμνήσεις. Σε τρεις από τις πέντε αναμνήσεις η «έκφραση συγγνώμης» εξυπηρετούσε τον σκοπό της αποκατάστασης του ιστού των κατεστημένων κοινωνικών

σχέσεων. Επιπλέον, όλες οι αναμνήσεις τοποθετούσαν τις πρωταγωνίστριες σε θέση ευθύνης για την ευημερία των άλλων. Τα κορίτσια αυτά, καλούμενα να ζητήσουν συγγνώμη, μάθαιναν να αποδέχονται την ευθύνη για τις συνέπειες που είχαν οι πράξεις τους στους άλλους, ακόμη κι αν αυτές δεν ήταν σκόπιμες. Ο Crawford κ. συν. (1992) υποστηρίζουν ότι αυτή η διεργασία είναι έμφυλη, με την έννοια ότι οι ενήλικες γυναίκες έχουν την τάση να νιώθουν υπεύθυνες για τη συναισθηματική ευημερία των άλλων ακόμη και όταν δεν έχουν τη δύναμη να την ελέγξουν. Αυτά τα επεισόδια, όπως τα ανακάλεσε η ομάδα, μπορούν να γίνουν κατανοητά ως περιστάσεις γυναικείας κοινωνικοποίησης.

Συνολικά, η ανάλυση των αναμνήσεων έκφρασης συγγνώμης από τον Crawford κ. συν. (1992: 73-4) κατέληξε στους εξής ισχυρισμούς:

Τα παιδιά κατασκευάζουν μια σειρά από συναισθήματα –θυμό, περιφρόνηση, χαιρεκακία, ντροπή, ενοχή– στο πλαίσιο ενός συμπλέγματος σχέσεων γύρω από ζητήματα ευθύνης και αυτονομίας. Στην πλειονότητα των αναμνήσεων που συζητήσαμε οι πράξεις μας είναι πράξεις παιδιών που δοκιμάζουν να απλώσουν τα φτερά τους, που δοκιμάζουν τα όρια. Προσπαθούμε να είμαστε ενήλικες μεταξύ ενήλικων ή ένα με τους ομοίους μας. Ενεργούμε όπως πιστεύουμε ότι οι άλλοι περιμένουν από μας να ενεργήσουμε, ανταποδίδουμε, δοκιμάζουμε τις ικανότητές μας. Οι ενήλικες συχνά αντιδρούν σε αυτές τις ενέργειές μας με το να μας τιμωρούν. Οι πράξεις μας θεωρούνται ανεύθυνες και αδέξιες. [...] Τα παιδιά ορίζουν το αδίκημα με βάση την τιμωρία από τους ενήλικες. Η αυτονομία μας απειλείται από την τιμωρία και την άρρητη (συχνά και ρητή) προειδοποίηση να μην επαναλάβουμε την πράξη.

Τρία επιστημονολογικά ερωτήματα

Τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει η αφηγηματική ψυχολογία;

Η αφηγηματική ψυχολογία έχει στόχο να παραγάγει γνώση αφενός για τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι υφαίνουν τις εμπειρίες τους πλάθοντας με αυτές ιστορίες με νόημα, αφετέρου σχετικά με τις (ψυχολογικές και κοινωνικές) συνέπειες αυτής της διαδικασίας. Οι αφηγηματικοί ερευνητές δεν εξετάζουν κατά πόσο οι ιστορίες που παράγουν οι συμμετέχοντες είναι αντικειμενικά «ορθές» ή «λανθασμένες». Όπως εξηγεί η Reissman (1993: 15),

«Το νόημα είναι ρευστό και εξαρτώμενο από το πλαίσió του και όχι αμετάβλητο και καθολικό». Διαφορετικοί άνθρωποι μπορούν να πουν διαφορετικές ιστορίες για το ίδιο γεγονός, ενώ και το ίδιο άτομο μπορεί να πει διαφορετικές ιστορίες για ένα γεγονός ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο λέγεται η ιστορία. Για τον αφηγηματικό ερευνητή αυτό δεν αποτελεί πρόβλημα, καθώς η αφηγηματική ψυχολογία εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες κατασκευάζουν το παρελθόν, τι περιλαμβάνουν και τι αποκλείουν οι ιστορίες που λένε για το παρελθόν τους και τι σημαίνουν αυτές οι ιστορίες για τους ίδιους. Επομένως, η έρευνα της αφηγηματικής ψυχολογίας παράγει κοινωνικοκοινωνιογενετική γνώση. Ωστόσο, είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι η αφηγηματική έρευνα ασχολείται ιδιαίτερα με τις κοινωνικές και ψυχολογικές συνέπειες των ιστοριών που αφηγούνται οι άνθρωποι, και αυτές οι συνέπειες είναι πολύ πραγματικές, με την έννοια ότι διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο βιώνουν οι άνθρωποι τη ζωή τους. Ορισμένοι αφηγηματικοί ερευνητές ενδιαφέρονται επίσης για τις κοινωνικές, πολιτισμικές και υλικές συνθήκες οι οποίες καθορίζουν τη διαθεσιμότητα συγκεκριμένων ειδών εξιστόρησης, κάτι που σημαίνει ότι μια τέτοια ερευνητική προσέγγιση υιοθετεί την οπτική του κριτικού ρεαλισμού.

Τι είδους παραδοχές

κάνει η αφηγηματική ψυχολογία για τον κόσμο;

Η αφηγηματική ψυχολογία βασίζεται στην υπόθεση ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά και η εμπειρία είναι πλήρεις νοήματος και ότι προκειμένου να κατανοήσουμε τους άλλους και τον εαυτό μας θα πρέπει να εξετάσουμε προσεκτικά τα συστήματα και τις δομές νοήματος που συγκροτούν τον νου και τον κόσμο μας (Polkinghorne 1988). Η αφηγηματική ψυχολογία υποθέτει ότι οι άνθρωποι είναι αναστοχαστικά όντα, που από τη φύση τους αφηγούνται ιστορίες για τον εαυτό τους με τις οποίες αποδίδουν νόημα στις εμπειρίες τους. Επιπλέον, οι αφηγηματικοί ερευνητές πιστεύουν ότι οι άνθρωποι κατανοούν τον εαυτό τους χρησιμοποιώντας τη γλώσσα, μιλώντας και γράφοντας, και ότι μέσω αυτών των διεργασιών παραμένουν διαρκώς συμμετέχοι σε μια διεργασία δημιουργίας του εαυτού τους (Crossley 2000). Από μια αφηγηματική οπτική, οι άνθρωποι δημιουργούν και διαπραγματεύονται το νόημα εντός ενός κοινωνικού πλαισίου και ως εκ τούτου αυτή η οπτική παραπέμπει στην προσέγγιση της συμβολικής αλληλεπίδρασης. Εφόσον η αφηγηματική ψυχολογία θεωρεί ότι ο τρόπος με τον οποίο οι

άνθρωποι βιώνουν τον εαυτό τους μέσα στον κόσμο αποτελεί προϊόν των αφηγημάτων που οι ίδιοι κατασκευάζουν, συνεπάγεται ότι υιοθετεί έναν κοινωνικοκονστρουξιονιστικό προσανατολισμό σύμφωνα με τον οποίο η υποκειμενική «πραγματικότητα» ενός ατόμου δεν καθορίζεται άμεσα από κοινωνικές και υλικές δομές, αλλά από τις ιστορίες που λέει για τον εαυτό του. Ταυτόχρονα, οι αφηγηματικοί ερευνητές αναγνωρίζουν ότι αυτές οι κατασκευές του νοήματος είναι θεμελιωδώς κοινωνικές στη φύση τους και ότι δεν είναι απόλυτα ρευστές, καθώς υπάρχουν όρια στο τι μπορεί να ειπωθεί για μια εμπειρία σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτισμικό και ιστορικό πλαίσιο.

Πώς αντιλαμβάνεται η αφηγηματική ψυχολογία τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία;

Η αφηγηματική ψυχολογία θεωρεί πως ο ερευνητής έχει ενεργό ρόλο στην ερευνητική διαδικασία. Οι ερωτήσεις που θέτει και η φύση της σχέσης που αναπτύσσει με τους συμμετέχοντες θα καθορίσουν σε έναν βαθμό το είδος των ιστοριών που λένε ή όχι οι συμμετέχοντες. Επιπρόσθετα, όταν διενεργεί την ανάλυσή του ο ερευνητής δεν περιγράφει απλώς τις ιστορίες των συμμετεχόντων, καθώς επηρεάζεται από τις δικές του παραδοχές, προκαταλήψεις και πεποιθήσεις. Είναι απαραίτητο ο ερευνητής να είναι ειλικρινής, μιλώντας ανοιχτά για τις μεθόδους που χρησιμοποιεί και διατηρώντας αναστοχαστική στάση σχετικά με τον δικό του ρόλο στην παραγωγή και στην κατανόηση των αφηγήσεων. Επιπλέον, ο ρόλος του ερευνητή και οι ενέργειές του αντανακλούν τις ενέργειες των συμμετεχόντων εφόσον η διεξαγωγή της έρευνας και η συγγραφή της ερευνητικής αναφοράς αποτελούν έναν ακόμη τρόπο αφήγησης μιας ιστορίας.

Συμπέρασμα

Οι αφηγηματικοί ψυχολόγοι υποστηρίζουν ότι οι άνθρωποι, λέγοντας ιστορίες για τους ίδιους, διαρκώς δημιουργούν και επαναδημιουργούν τον εαυτό τους (Crossley 2000). Σύμφωνα με την αφηγηματική οπτική, η ζωή των ανθρώπων είναι «ιστορούμενη» (π.χ., Smith and Sparkes 2005) και το νόημα της εμπειρίας δεν παραμένει αναλλοίωτο, καθώς μπορούν πάντα να ειπωθούν νέες ιστορίες για αυτή. Ωστόσο, παρότι οι αφηγηματικοί ερευνητές στο σύνολό τους δεσμεύονται στην άποψη πως οι ιστορίες πρέπει να

λαμβάνονται σοβαρά υπόψη, υπάρχουν εντούτοις σημαντικές διαφορές μεταξύ των αφηγηματικών προσεγγίσεων στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας, καθώς οι ερευνητές διαφοροποιούνται στις απόψεις τους σχετικά με τις διεργασίες βάσει των οποίων διαμορφώνονται τα αφηγήματα και σχετικά με τις λειτουργίες των αφηγημάτων (βλ. Πλαίσιο ανάλυσης 12.1 για μια επισκόπηση αυτών των διαφορών). Είναι επομένως πολύ σημαντικό να δηλώνει με σαφήνεια ο ερευνητής τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται την έννοια της «αφήγησης», τη φύση και τις λειτουργίες της, προτού ξεκινήσει την αφηγηματική έρευνα.

Διαδραστικές ασκήσεις

1. Γράψτε μια ανάμνηση με βάση το έναυσμα «αίσθηση ανακούφισης» ακολουθώντας τις οδηγίες που παρέχονται στο τρέχον κεφάλαιο (3η Φάση). Πραγματοποιήστε μια κειμενική ανάλυση της ανάμνησής σας. Δώστε προσοχή στις ακολουθίες ενεργειών, στις σχέσεις ρόλων, στις κοινοτοπίες και στις αντιφάσεις που διαφαίνονται στην ανάμνησή σας και σημειώστε τις απουσίες και τα κενά. Κατόπιν, αναστοχαστείτε με ποιον τρόπο η ανάμνησή σας κατασκευάζει το νόημα γύρω από την έννοια της «αίσθησης ανακούφισης». Ποιες μπορεί να είναι οι συνέπειες αυτού του τρόπου για την εμπειρία και τις πράξεις σας; Μπορείτε να σκεφτείτε εναλλακτικούς τρόπους με τους οποίους μπορεί να κατασκευαστεί η «αίσθηση ανακούφισης»; Πώς μπορεί να βιώνουν άλλοι άνθρωποι την «αίσθηση ανακούφισης»;
2. Γράψτε μια περιγραφή ενός σημαντικού συμβάντος που συνέβη στο πρόσφατο παρελθόν σας (π.χ., έναν τσακωμό με έναν φίλο ή με τον/τη σύντροφό σας, μια συνέντευξη για δουλειά, μια προφορική εξέταση ή ένα ατύχημα). Κατόπιν, ξαναγράψτε την περιγραφή χρησιμοποιώντας διαφορετικό στίλ ή φωνή (π.χ., δίνοντας βάση στα γεγονότα και όχι στα συναισθήματα, υιοθετώντας την οπτική γωνία ενός άλλου ατόμου και όχι τη δική σας κλπ.). Συγκρίνετε τις δύο περιγραφές και αναστοχαστείτε τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους κατασκευάζουν το νόημα του «ιδίου» συμβάντος. Ποιες μπορεί να είναι οι συνέπειές τους στην εμπειρία και στην πράξη; Πώς ενδέχεται να διαμορφώσουν τις εμπει-

ρίες μας από παρόμοια συμβάντα στο μέλλον; Ποιες από τις δύο περιγραφές φαίνεται πιο «φυσιολογική» ή λιγότερο ασυνήθιστη; Έχει κάποια από τις δύο προνομιούχα θέση στην κουλτούρα μας;

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Crawford, J., Kippax, S., Onyx, J., Gault, U. and Benton, P. (1992) *Emotion and Gender: Constructing Meaning from Memory*. London: Sage.
- Crossley, M.I. (2000) *Introducing Narrative Psychology: Self, Trauma and the Construction of Meaning*. Buckingham: Open University Press.
- Frank, A.W. (1995) *The Wounded Storyteller: Body, Illness, and Ethics*. London: The University of Chicago Press.
- Hiles, D. and Čermák, I. (2008) Narrative psychology, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Papathomas, A. and Lavalley, D. (2012) Narrative constructions of anorexia and abuse: and athlete's search for meaning in trauma, *Journal of Loss and Trauma: International Perspectives on Stress and Coping*, 14(4): 293-318.
- Smith, B. and Sparkes, A.C. (2005) Men, sport, spinal cord injury and narratives of hope, *Social Science and Medicine*, 61(5): 1095-105.

Πλαίσιο ανάληψης 12.1

Μπορεί να ειπωθεί μια συνεκτική ιστορία για τη χρήση της αφήγησης στην ψυχολογία; Μια επισκόπηση των διαφορών και των διαφορών

Οι Smith και Sparkes (2006) επιστούν την προσοχή μας στο γεγονός πως η αφηγηματική διερεύνηση ως προσέγγιση στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας θέτει μια σειρά από δύσκολα θεωρητικά ζητήματα στον ερευνητή. Αν και οι βασικές αρχές της αφηγηματικής προσέγγισης είναι ευχάριστα κοινότητες και ξεκάθαρες, με την έννοια ότι βασίζονται στην υπόθεση ότι «Ο άνθρωπος είναι στην ουσία ένα ζώο που λέει ιστορίες» (Smith and Sparkes 2006: 170), οι Smith και Sparkes υποστηρίζουν ότι στο πεδίο της αφηγηματικής διερεύνησης συναντούμε αρκετά σημαντικά σημεία τριβής και διαφορετικές οπτικές που ο αφηγηματικός ερευνητής οφείλει να γνωρίζει και να κα-

ταπάνεται μαζί τους. Στο άρθρο τους εντοπίζουν μια σειρά από εννοιολογικές διαμάχες που χαρακτηρίζουν το πεδίο της αφηγηματικής διερεύνησης στην ψυχολογία. Οι διαμάχες αυτές αφορούν την εννοιολογική θεώρηση του εαυτού, την οντολογία (τη φύση της αφήγησης) και την επιστημολογία (το στάτους του κειμένου). Όσον αφορά την εννοιολογική θεώρηση του εαυτού, οι Smith και Sparkes σημειώνουν ότι ορισμένοι αφηγηματικοί ερευνητές υιοθετούν την άποψη ότι η ιστορία ζωής που λένε οι άνθρωποι συγκροτεί την ταυτότητά τους και την αίσθηση του εαυτού τους. Αν και αυτή η ιστορία πρόκειται να αναθεωρηθεί και να ξαναειπωθεί πολλές φορές στη ζωή ενός ατόμου, υπάρχει μια θεμελιώδης συνέχεια στο εσώτερο αφήγημα και αυτή η αφηγηματική συνέχεια συγκροτεί την ταυτότητα του ατόμου. Από αυτή την οπτική γωνία, «Η ταυτότητα είναι μια ιστορία ζωής» (Singer 2004: 445). Άλλοι θεωρητικοί της αφήγησης πιστεύουν ότι αν και η εξιστόρηση του εαυτού μας παίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση μιας αίσθησης εαυτού, ο εαυτός περιλαμβάνει πολύ περισσότερα πράγματα από αυτή. Από αυτή την οπτική γωνία, στην αίσθηση του ποιοι είμαστε έχουν σημαντική συμβολή και μη γλωσσικά στοιχεία της εμπειρίας (π.χ., ενσώματα, ψυχικά και/ή ασύνειδα στοιχεία). Επιπλέον, υπάρχουν διαφορετικές απόψεις αναφορικά με τη σχετική σταθερότητα των αφηγηματικών κατασκευών του εαυτού. Ορισμένοι αφηγηματικοί ερευνητές δίνουν έμφαση στη συνέχεια, στη συνοχή και στην ολοκλήρωση, ενώ άλλοι στρέφουν την προσοχή τους στον μη ενιαίο, κατακερματισμένο και καθοριζόμενο από το πλαίσιο του χαρακτήρα της αφηγηματικής ταυτότητας.

Όσον αφορά τη φύση της αφήγησης (οντολογία), οι Smith και Sparkes (2006) παρατηρούν ότι οι αφηγηματικοί ερευνητές έχουν τη δυνατότητα να υιοθετήσουν είτε ρεαλιστικές είτε σχετικιστικές θέσεις απέναντι στις αφηγήσεις που μελετούν. Η οπτική του ρεαλισμού προσεγγίζει μια αφηγηματική δομή ως κάτι που προϋπάρχει της εξιστόρησής της και ως κάτι που συγκροτείται ως απόκριση σε εμπειρίες ζωής και συνθήκες που έχουν υπόσταση πέρα και έξω από την ιστορία που λέγεται για αυτές. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, ένα αφήγημα είναι κάτι που υφαίνουμε με βάση την «πρώτη ύλη» της ζωής μας. Είναι κάτι που εξελίσσεται στον χρόνο και που αποκτά το στάτους μιας ψυχολογικής δομής. Αντίθετα, μια σχετικιστική προσέγγιση στην αφήγηση δεν ασχολείται με τη σχέση μετα-

ξύ αφηγήματος και (εσωτερικής ή εξωτερικής) «πραγματικότητας», γιατί δεν πιστεύει ότι μπορούμε να έχουμε πρόσβαση στην «πραγματικότητα» χωρίς ταυτόχρονα να την κατασκευάζουμε. Σε αυτή την περίπτωση, αυτό που έχει ενδιαφέρον είναι ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι κατασκευάζουν τον εαυτό τους στο πλαίσιο συγκεκριμένων κοινωνικών διαδράσεων και το τι τους επιτρέπεται ως εκ τούτου να κάνουν μέσα στον κοινωνικό κόσμο. Από αυτή την οπτική γωνία, το κοινωνικό έχει πάντα προτεραιότητα και οι αφηγηματικές ταυτότητες αποτελούν «υποπροϊόντα ανθρώπων οι οποίοι ζουν σε συγκεκριμένες ιστορικές και πολιτισμικές συνθήκες και ενσωματώνονται σε συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις» (Smith and Sparkes 2006: 182). Η ρεαλιστική και η σχετικιστική προσέγγιση στην αφήγηση διαφέρουν επίσης ως προς το σημείο εστίασης του ενδιαφέροντός τους: Ενώ η ρεαλιστική αφηγηματική έρευνα είναι πιο πιθανό να ασχοληθεί με τις φαινομενολογικές διαστάσεις της αφήγησης (π.χ., τον «εσωτερικό» κόσμο ενός ατόμου), οι σχετικιστικές προσεγγίσεις ασχολούνται μόνο με την κοινωνική επιτέλεση των αφηγηματικών ταυτοτήτων (π.χ., το κοινωνικό πλαίσιο). Τέλος, όσον αφορά την επιστημολογία, οι Smith και Sparkes (2006) τονίζουν ότι ορισμένοι αφηγηματικοί ερευνητές ενδιαφέρονται κυρίως για το περιεχόμενο των ιστοριών που λέγονται (δηλαδή, το *τι* της ιστορίας), ενώ άλλοι εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στις γλωσσικές πτυχές του τρόπου με τον οποίο λέγονται οι ιστορίες (δηλαδή, το *πώς* της ιστορίας). Η πρώτη προσέγγιση, επομένως, ασχολείται ιδιαίτερα με τα διαθέσιμα είδη αφηγηματικής πλοκής και αφηγηματικών δομών (θυμίζοντας το ενδιαφέρον που δείχνουν οι αναλυτές λόγου φουκωικής κατεύθυνσης για τη διαθεσιμότητα των λόγων, βλ. Κεφάλαιο 11), ενώ η δεύτερη προσέγγιση ενδιαφέρεται περισσότερο για τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται οι αφηγηματικές δομές σε συγκεκριμένα κοινωνικά πλαίσια (κάτι που θυμίζει το ενδιαφέρον των ερευνητών της λογοψυχολογίας για την αξιοποίηση αποθεμάτων λόγου, βλ. Κεφάλαιο 10). Επιπλέον, υπάρχει διαφορά μεταξύ αφηγηματικών ερευνητών οι οποίοι επιδιώκουν τη διεξαγωγή συστηματικών και λεπτομερών αναλύσεων των ιστοριών που λένε οι άνθρωποι προκειμένου να εντοπίσουν κοινά θέματα, δομικά στοιχεία και λειτουργικές πτυχές αυτών των ιστοριών (οι Smith και Sparkes [2006: 185] αναφέρονται σε αυτούς ως «αναλυτές ιστορίας») και ερευνητών που είναι

οι ίδιοι «αφηγητές» και για τους οποίους το προϊόν της αφηγηματικής έρευνας είναι αυτή καθαυτή η ιστορία. Στη δεύτερη περίπτωση ο αφηγηματικός ερευνητής παρουσιάζει τις ίδιες τις ιστορίες που του είπαν οι συμμετέχοντες και όχι τη δική του ανάλυση αυτών των ιστοριών.

Στο άρθρο τους οι Smith και Sparkes (2006: 185) με πολύ πετυχημένο τρόπο «ξεδιπλώνουν και φωτίζουν μια σειρά από θεωρητικές διαμάχες» στο πεδίο της αφηγηματικής προσέγγισης στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας. Εναπόκειται πλέον σε εσάς να αποφασίσετε πώς τοποθετείστε σε σχέση με αυτές τις διαφορές. Σε αυτό μπορεί να σας φανούν χρήσιμες οι παρακάτω δημοσιεύσεις:

Bruner, J. (1987) Life as narrative, *Social Research*, 54: 11-32.

McAdams, D. (1997) The case for unity in the (post)modern self, in R. Ashmore and L. Jussim (eds) *Self and Identity*. Oxford: Oxford University Press.

Mishler, E. (1999) *Storylines: Craft Artists' Narratives of Identity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Smith, B. and Sparkes, A.C. (2006) Narrative inquiry in psychology: exploring the tensions within, *Qualitative Research in Psychology*, 3: 169-92.

Διαδικτυακό Κέντρο Μάθησης

Αφού διαβάσετε το κεφάλαιο, συνδεθείτε με τον δικτυακό τόπο του Διαδικτυακού Κέντρου Μάθησης στη διεύθυνση www.openup.co.uk/willig <<http://www.openup.co.uk/willig>> για να βρείτε πηγές για τη μελέτη σας, όπως ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών ανά κεφάλαιο, θέματα εργασιών και γλωσσάρι για κάθε κεφάλαιο.

Μαθησιακοί στόχοι

Διαβάζοντας αυτό το κεφάλαιο θα αποκτήσετε μια εικόνα για:

- ❑ Τον ρόλο του οπτικού μέσου στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας και τις δυνατότητες που μας προσφέρει για την πληρέστερη κατανόηση των ψυχολογικών διεργασιών
- ❑ Τους τρόπους εργασίας με οπτικά δεδομένα, όπως φωτογραφίες, ταινίες, σχέδια και εικόνες ζωγραφικής, και τους τρόπους ανάλυσης οπτικού υλικού
- ❑ Τη σχέση μεταξύ των οπτικών μεθόδων και της θεμελιωμένης θεωρίας, της ερμηνευτικής φαινομενολογικής ανάλυσης (ΕΦΑ) και της λογοψυχολογίας
- ❑ Τα δεοντολογικά ζητήματα που συνδέονται με τη χρήση οπτικών μεθόδων

Επιπλέον, θα είστε σε θέση:

- ❑ Να κατατάξετε επιστημολογικά τη χρήση οπτικών μεθόδων και να κατανοήσετε (1) τι είδους γνώση επιχειρούν να παραγάγουν, (2) τι είδους παραδοχές κάνουν για τον κόσμο και (3) πώς αντιλαμβάνονται τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διεργασία.
-

Οι ερευνητές που χρησιμοποιούν οπτικές μεθόδους στην ψυχολογία αξιοποιούν υλικά όπως φωτογραφίες, βιντεοταινίες και σχέδια προκειμένου να διερευνήσουν τον κόσμο των συμμετεχόντων στην έρευνα. Ο τρόπος με τον οποίο οι ερευνητές χρησιμοποιούν και ερμηνεύουν το οπτικό υλικό καθορίζεται από το είδος των ερωτημάτων που εξετάζονται και το θεωρητικό πλαίσιο από όπου απορρέουν αυτά τα ερωτήματα (Reavey 2011b). Επομένως,

το οπτικό υλικό μπορεί να αναλυθεί αυτό καθαυτό ή μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως τρόπος εκμείευσης λεκτικών δεδομένων, τα οποία μπορούν να αναλυθούν από άλλες ερευνητικές μεθόδους όπως η θεμελιωμένη θεωρία, η ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση (ΕΦΑ) και η λογοψυχολογία.

Όπως δείχνουν οι Reavey και Johnson (2008), μέχρι σχετικά πρόσφατα οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας χρησιμοποιούσαν αποκλειστικά και μόνο γλωσσικά δεδομένα, καθώς συχνά θεωρείται πως οι εικόνες είναι λιγότερο σαφείς και πιο δύσκολες στην ερμηνεία τους από τις λέξεις. Ωστόσο, η χρήση οπτικών μεθόδων στο πεδίο της ψυχολογίας αυξάνεται, αποτέλεσμα ίσως του γεγονότος ότι ζούμε σε έναν κόσμο που κατακλύζεται από εικόνες. Για παράδειγμα, όταν περπατάμε στον δρόμο αντικρίζουμε συχνά διαφημίσεις για προϊόντα στις οποίες παρουσιάζεται το «τέλειο» αντρικό ή γυναικείο σώμα. Η Reavey (2011a) υποστηρίζει ότι οι εικόνες μάς λένε πώς πρέπει να μοιάζουμε και να νιώθουμε και μας πληροφορούν για το τι είναι «αποδεκτό» και «κανονικό». Επιπλέον, ο πολλαπλασιασμός των ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης, όπως το Facebook και το MySpace, σημαίνει πως οι άνθρωποι διαρκώς βλέπουν και επεξεργάζονται εικόνες του εαυτού τους και των άλλων. Αυτές οι ιστοσελίδες ενισχύουν τη σημασία του οπτικού μέσου και δείχνουν ότι δεν επικοινωνούμε μόνο μέσω της γλώσσας.

Η Frith κ. συν. (2005) υποστηρίζουν ότι το οπτικό μέσο μπορεί να αναπτύξει το έργο της ψυχολογίας επιτρέποντας στους ερευνητές να βρουν πληροφορίες στις οποίες δύσκολα θα είχαν πρόσβαση με άλλες μεθόδους. Επιπρόσθετα, οι οπτικές μέθοδοι μπορούν να μεταβάλουν τη φωνή της έρευνας και να επιτρέψουν στους ερευνητές και στο κοινό της έρευνας να επεκτείνουν τον τρόπο με τον οποίο βιώνουν, κατανοούν και αναπαριστούν το υπό διερεύνηση θέμα. Αυτό σημαίνει ότι οι οπτικές μέθοδοι μπορούν να μας προσφέρουν πολλές νέες ιδέες και να μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε καλύτερα τα θέματα που εξετάζουμε. Για παράδειγμα, ο Radley κ. συν. (2005) ζήτησαν από άστεγους να βγάλουν φωτογραφίες που αναπαριστούσαν τις εμπειρίες τους από την έλλειψη στέγης. Οι φωτογραφίες σε αυτή την έρευνα επέτρεψαν στους συμμετέχοντες να δείξουν τις εμπειρίες τους και όχι απλώς να μιλήσουν για αυτές, κάτι που θα μπορούσε να βοηθήσει τους αναγνώστες να κατανοήσουν περισσότερο τη συνθήκη της έλλειψης στέγης.

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε περαιτέρω τις δυνατότητες των οπτικών μεθόδων. Συγκεκριμένα, θα εστιάσουμε στους τρόπους με τους οποίους ορισμένοι ερευνητές έχουν εργαστεί με φωτογραφίες, βιντεοταινίες, σχέδια και εικόνες ζωγραφικής. Κατόπιν, θα εξετάσουμε τους τρόπους ανά-

λυσης του οπτικού υλικού και τη σχέση μεταξύ οπτικών και ποιοτικών μεθόδων ανάλυσης. Τέλος, θα εξετάσουμε τις δεοντολογικές συνέπειες της χρήσης οπτικών μέσων καθώς και την επιστημολογική θέση που συνάδει με τις οπτικές μεθόδους.

Δουλεύοντας με φωτογραφίες

Ο Collier (1957: 856), φωτογράφος και ερευνητής ο ίδιος, περιέγραψε πρώτος τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να συμπεριληφθούν φωτογραφίες σε ερευνητικές συνεντεύξεις. Διαπίστωσε ότι οι φωτογραφίες διευκολύνουν την επαφή μεταξύ συμμετεχόντων και ερευνητών και ότι οι πληροφορίες που λαμβάνονται κατά τις φωτογραφικές συνεντεύξεις είναι πιο «εγκυκλοπαιδικές» και «ακριβείς» από ό,τι οι πληροφορίες από συνεντεύξεις στις οποίες δεν χρησιμοποιούνται φωτογραφίες. Ένας άλλος λόγος για τη χρήση φωτογραφιών σε συνεντεύξεις είναι η εκμείευση «πληροφοριών, συναισθήματος και αναστοχασμών» από τους συμμετέχοντες (Rose 2007: 38). Αυτό σημαίνει πως οι φωτογραφίες μπορούν να συμβάλουν ώστε να αναδυθούν βαθύτερα συναισθήματα και ιδέες των συμμετεχόντων. Για παράδειγμα, ζητήθηκε από συμμετέχοντες με διαταραχή σωματικής δυσμορφίας, μια κατάσταση που χαρακτηρίζεται από ενοχλητική εμμόνη σε φανταστικά ή άνευ σημασίας ελαττώματα στα χαρακτηριστικά του προσώπου ή σε κάποιο σημείο του σώματος, να φέρουν φωτογραφίες τους από διαφορετικές περιόδους της ζωής τους (Silver and Reavey 2010· Silver et al. 2010). Κοιτάζοντας φωτογραφίες του νεότερου εαυτού τους, πολλοί συμμετέχοντες βίωσαν έντονα συναισθήματα, όπως φθόνο και λύπη, καθώς ένιωθαν πως η εμφάνισή τους έφθινε με τα χρόνια. Οι συμμετέχοντες διαπίστωσαν πως καθώς κοίταζαν και επεξεργάζονταν τις παλιές φωτογραφίες αποκτούσαν ευκολότερη πρόσβαση σε αυτά τα συναισθήματα. Ο Harper (2002) υποστηρίζει ότι οι εικόνες μπορούν να προκαλέσουν την ανάδυση βαθύτερων επιπέδων της ανθρώπινης συνείδησης σε σύγκριση με τις λέξεις.

Επίσης, όπως δείχνει η Del Busso (2011), η χρήση φωτογραφιών μπορεί να παρέχει στους συμμετέχοντες τη δυνατότητα αυτενεργού δράσης και ελέγχου απέναντι στην ερευνητική διαδικασία, ενώ ταυτόχρονα μπορεί να πλαισιώσει τις ιστορίες τους με αναμνήσεις από εμπειρίες, χρονικές στιγμές, χώρους και τόπους. Αυτό σημαίνει πως οι φωτογραφίες μπορούν να συμβάλουν στη λεπτομερή περιγραφή των ιστοριών και να βοηθήσουν τον αναγνώστη να κατανοήσει το πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνουν χώρα

αυτές οι περιγραφές. Για παράδειγμα, οι Radley και Taylor (2003) ζήτησαν από ασθενείς σε ένα νοσοκομείο να φωτογραφίσουν χαρακτηριστικά στοιχεία του θαλάμου τους, τους χώρους και τα αντικείμενά του, προκειμένου να εξετάσουν τον ρόλο του περιβάλλοντος χώρου στην ανάρρωσή τους. Οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι η χρήση τέτοιων φωτογραφιών κινητοποίησε τις αναμνήσεις τους από το χρονικό διάστημα που πέρασαν στο νοσοκομείο, γεγονός που οδήγησε σε λεπτομερείς, ακριβείς και πλούσιες περιγραφές της εμπειρίας τους.

Οι φωτογραφίες έχουν χρησιμοποιηθεί με τρεις κύριους τρόπους στην ψυχολογική έρευνα: με τη *φωτο-εκμαίευση* [photo-elicitation], τη *φωτο-παραγωγή* [photo-production] και τη *φωτο-φωνή* [photo-voice]. Η τεχνική της φωτο-εκμαίευσης χρησιμοποιεί ήδη υπάρχουσες εικόνες σε ερευνητικές συνεντεύξεις. Η φωτο-παραγωγή αφορά τη χρήση φωτογραφιών που έχουν δημιουργηθεί κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διεργασίας. Η φωτο-φωνή χρησιμοποιεί τις φωτογραφίες ως μέσο προαγωγής της κοινωνικής αλλαγής προς όφελος κοινωνικά περιθωριοποιημένων ομάδων.

Όπως δείχνει η Del Busso (2011), οι μέθοδοι της φωτο-εκμαίευσης είναι χρήσιμες στη διερεύνηση ζητημάτων αλλαγής, διεργασίας και φάσης ζωής. Για παράδειγμα, αυτή η μέθοδος θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να εξεταστεί η εμπειρία του διαζυγίου, η διεργασία του πένθους και η διαδικασία της εισόδου στην ενήλικη ζωή. Έρευνες που έχουν χρησιμοποιήσει τη μέθοδο της φωτο-εκμαίευσης έχουν διερευνήσει τη γυναικεία ενσώματη εμπειρία (Del Busso 2011) καθώς και αφηγήματα και οπτικές αναπαραστάσεις του εαυτού στη διαταραχή σωματικής δυσμορφίας (Silver and Reavey 2010· Silver et al. 2010).

Προκειμένου να διαπιστώσει ποιες καθημερινές εμπειρίες είναι θεμελιώδεις για τη σταδιακή συγκρότηση της γυναικείας ενσώματης εμπειρίας η Del Busso (2011) ζήτησε από οκτώ νεαρές γυναίκες να συμμετάσχουν σε μια θεματική συνέντευξη ιστορίας ζωής, στην οποία κλήθηκαν να συζητήσουν συγκεκριμένες εμπειρίες που ήταν σημαντικές ως προς την ενσώματη υπόστασή τους. Επιπρόσθετα, οι γυναίκες επέλεξαν προϋπάρχουσες φωτογραφίες που ήταν σχετικές με το θέμα της έρευνας και μίλησαν για το περιεχόμενο κάθε φωτογραφίας και για τη σχέση της με τις ενσώματες εμπειρίες στην πορεία του χρόνου. Οι φωτογραφίες δεν αναλύθηκαν ξεχωριστά, αλλά αντίθετα η ερμηνεία και η ανάλυσή τους από τις συμμετέχουσες αποτέλεσαν μέρος της συνολικής περιγραφής τους για τις ενσώματες εμπειρίες τους. Η Del Busso διαπίστωσε ότι χρησιμοποιώντας ήδη υπάρχουσες φωτογραφίες οι συμμετέχουσες δεν μιλούσαν απλά για τα «επι-

φανειακά» στοιχεία της εικόνας (π.χ., «Ο εαυτός μου ως σώμα σε αυτή την εικόνα»), αλλά είχαν τη δυνατότητα να μιλήσουν λεπτομερώς για τις ενσώματες εμπειρίες τους με τρόπο που τόνιζε τη δράση και τη συμμετοχή τους σε δραστηριότητες στον υλικό και τρισδιάστατο κόσμο. Για παράδειγμα, μια συμμετέχουσα που ήταν ετεροφυλόφιλη περιέγραψε μια φωτογραφία του εαυτού της την οποία είχε βγάλει αφού είχε κολυμπήσει μέσα σε μια σπηλιά, ενέργεια κατά την οποία είχε νιώσει σωματικά δραστήρια και δυνατή. Αυτή η εμπειρία ερχόταν σε αντίθεση με τη βιωμένη κοινωνική προσδοκία σύμφωνα με την οποία έπρεπε να δείχνει και να δρα με τρόπο θηλυκό και «(ετερο)σεξουαλικό». Σύμφωνα με την Del Busso, ένας περιορισμός της μεθόδου της φωτο-εκμείωσης είναι το γεγονός ότι οι συμμετέχουσες παρατηρούσαν τον εαυτό τους στις φωτογραφίες, κάτι που μπορεί να τις οδήγησε να επικεντρωθούν στο σώμα τους (ως αντικείμενο στην εικόνα), σε αντίθεση με την αισθητή εμπειρία της ενσώματης υπόστασης.

Η Del Busso ισχυρίζεται ότι οι μέθοδοι της φωτο-παραγωγής επιτρέπουν στους συμμετέχοντες να υιοθετήσουν μια ενεργό θέση στην έρευνα, καθώς χρειάζεται να σκεφτούν προσεκτικά τι θέλουν να φωτογραφίσουν και γιατί, μια εμπειρία που μπορεί να τους ενδυναμώσει. Τέτοιες μέθοδοι συνδέουν τον κόσμο του συμμετέχοντα με αυτόν του ερευνητή, καθώς μπορούν να επιτρέψουν στη ματιά του ερευνητή να διεισδύσει στον κόσμο του συμμετέχοντα. Μελέτες φωτο-παραγωγής έχουν διερευνήσει εμπειρίες νοσηλείας (Radley and Taylor 2003) και καθήλωσης σε αναπηρικό καροτσάκι (Ziller and Smith 1977) καθώς και την επίδραση της χημειοθεραπείας στον τρόπο με τον οποίο οι ασθενείς αντιλαμβάνονται την εμφάνισή τους (Frith and Harcourt 2007).

Οι Frith και Harcourt (2007) ξεκίνησαν την έρευνά τους ζητώντας από ασθενείς με καρκίνο του μαστού, οι οποίες επρόκειτο να ξεκινήσουν χημειοθεραπεία, να μιλήσουν για τις προσδοκίες και τις ανησυχίες τους σχετικά με τη θεραπεία αυτή, με ιδιαίτερη έμφαση στην εμφάνισή τους. Κατόπιν, τις εφοδίασαν με μια φωτογραφική μηχανή μιας χρήσης προκειμένου να βγάλουν φωτογραφίες από οτιδήποτε αποτύπωνε την εμπειρία τους από τη θεραπεία, επικεντρώνοντας τη ματιά τους ιδιαίτερα σε συναισθήματα που είχαν να κάνουν με το σώμα τους. Αυτή η οπτική προσέγγιση θεωρήθηκε κατάλληλη για την εξέταση της θεραπείας η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει σε αλλαγές στην εμφάνιση των ασθενών, προξενώντας μεταξύ άλλων απώλεια μαλλιών και ουλές στο δέρμα. Σε ατομικές συνεντεύξεις με μια από τις ερευνήτριες οι συμμετέχουσες καλούνταν να σχολιάσουν κάθε φωτογραφία με τη σειρά και να πουν γιατί την έβγαλαν και με ποια

έννοια ήταν αντιπροσωπευτική της εμπειρίας τους. Επιπρόσθετα, οι συμμετέχουσες καλούνταν να αναστοχαστούν τις εμπειρίες τους από τη φωτογραφική καταγραφή, να συζητήσουν τι σκόπευαν να κάνουν αυτές τις φωτογραφίες και να επεξεργαστούν αναστοχαστικά τις φωτογραφίες που θεωρούσαν ιδιαίτερα σημαντικές ή αυτές που έκριναν πως έλειπαν από τη συνολική καταγραφή. Όπως δείχνει η Frith (2011), συχνά κάποιες φωτογραφίες λείπουν για πρακτικούς λόγους, όπως επειδή χάλασε η μηχανή, παρόλο που έτσι χρήσιμες πληροφορίες για το ερευνητικό έργο, ενώ κάποιες άλλες φορές μπορεί οι συμμετέχοντες να μη βγάλουν ή να μη φέρουν μια φωτογραφία στη συνέντευξη γιατί μια πτυχή της εμπειρίας είναι τόσο σημαντική ή επώδυνη που καθιστά αδύνατη τη φωτογράφησή της. Οι ίδιες οι φωτογραφίες δεν αναλύθηκαν, αλλά αναλύθηκαν τα δεδομένα που εκμαιεύτηκαν μέσω των εικόνων, όπου και διαπιστώθηκαν κοινά θέματα στις περιγραφές που έδωσαν οι συμμετέχουσες. Κάποιες συμμετέχουσες έβγαλαν φωτογραφίες που αναπαριστούσαν μια συγκεκριμένη εμπειρία, για παράδειγμα μια εικόνα ενός δέντρου με φρούτα να κρέμονται από τα κλαδιά του αντιπροσώπευε την εμπειρία μιας συμμετέχουσας η οποία ένιωθε να έχει «κρεμαστεί στη ζωή». Άλλες φωτογραφίες σημάδευαν σημαντικά γεγονότα, όπως τη μέρα που μια συμμετέχουσα άρχισε να χάνει τα μαλλιά της. Όπως διαπίστωσαν οι ερευνήτριες, αυτή η μέθοδος παρείχε με διακριτικό τρόπο πρόσβαση σε καθημερινές εμπειρίες οι οποίες συνήθως δεν είναι προσβάσιμες σε επαγγελματίες υγείας. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με αυτή τη μελέτη βλ. Frith και Harcourt (2007) και Frith (2011).

Η Wang (1999: 185) ισχυρίζεται ότι η φωτο-φωνή μπορεί να επιτρέψει στους ανθρώπους να «ορίσουν, να αναπαραστήσουν και να ενισχύσουν την κοινότητά τους μέσω μιας συγκεκριμένης φωτογραφικής τεχνικής». Πιο συγκεκριμένα, οι τρεις στόχοι της φωτο-φωνής είναι οι εξής: (1) Να επιτρέψει στους συμμετέχοντες να καταγράψουν και να αναστοχαστούν τα δυνατά στοιχεία αλλά και τις ανησυχίες τόσο των ίδιων όσο και της κοινότητάς τους. (2) Να ενθαρρύνει τον κριτικό διάλογο και τη γνώση πάνω σε ζητήματα που απασχολούν το άτομο και την κοινότητα, μέσω της συζήτησης περί των φωτογραφιών με άλλα άτομα. (3) Να επηρεάσει τη χάραξη πολιτικής. Για παράδειγμα, σε ένα ερευνητικό πρόγραμμα φωτο-φωνής ζητήθηκε από κάποιες κατοίκους ενός κινεζικού χωριού να φωτογραφίσουν την πραγματικότητα όπως τη βίωναν καθημερινά στον τομέα της υγείας και της εργασίας (Wang and Burris 1994, 1997), ενώ σε ένα άλλο πρόγραμμα ζητήθηκε από συμμετέχοντες που ήταν άστεγοι να φωτογραφίσουν τα μέρη στα οποία ζούσαν (Hodgetts et al. 2007).

Ο Hodgetts κ. συν. (2007) άρχισαν την έρευνά τους προσκαλώντας δώδεκα συμμετέχοντες οι οποίοι ήταν άστεγοι σε ημιδομημένες συνεντεύξεις βασισμένες σε εργασίες φωτο-φωνης των ίδιων των συμμετεχόντων. Οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν για τη διαδρομή και την εμπειρία τους στα θέματα έλλειψης στέγης, κοινωνικής δικτύωσης και υγείας. Κατόπιν, τους ζητήθηκε να βγάλουν φωτογραφίες οι οποίες θα μπορούσαν να προσφέρουν μια διεισδυτική ματιά στις εμπειρίες τους όσον αφορά την έλλειψη στέγης, τις κοινωνικές σχέσεις και τη χρήση δημόσιων χώρων. Σε μια επόμενη συνέντευξη οι συμμετέχοντες μίλησαν για καθεμιά από τις φωτογραφίες τους. Οι ερευνητές θεώρησαν πως οι φωτογραφίες είχαν διαλεκτική σχέση με τους συμμετέχοντες που τις δημιούργησαν και σκοπός της ανάλυσης ήταν να κατανοήσουν μέσω των εικόνων περισσότερα πράγματα για τη ζωή των συμμετεχόντων. Σύμφωνα με την ανάλυση, οι συμμετέχοντες ένιωθαν ότι η έλλειψη στέγης οδηγούσε σε σοβαρές σωματικές ασθένειες και σε στιγματισμό καθώς και σε απώλεια της αίσθησης του εαυτού. Ωστόσο, παρότι συχνά ζούσαν σε βρόμικους και ανθυγιεινούς χώρους, οι συμμετέχοντες έτρεφαν εκτίμηση για εκείνα τα μέρη στα οποία μπορούσαν να έχουν πρόσβαση σε βασικούς υλικούς πόρους και σε κοινωνική υποστήριξη. Αυτή η έρευνα έδειξε ότι τα προβλήματα υγείας των αστέγων συνδέονται με τις υλικές, χωροταξικές και σχεσιακές συνθήκες. Η υγεία τους μπορεί να επιβαρυνθεί από το υλικό περιβάλλον στο οποίο κατοικούν, όπως είναι οι ψυχροί και υγροί δρόμοι. Επιπλέον, ο κοινωνικός στιγματισμός και η πεποίθηση ότι ο εαυτός τους είναι αποκλίνων και εκτός τόπου είναι πιθανόν να έχουν εξαιρετικά αρνητικό αντίκτυπο στην υγεία τους. Ο Hodgetts κ. συν. συμπεραίνουν ότι αν και η καλύτερη κατανόηση της ζωής των άστεγων δεν πρόκειται να βάλει τέλος στην έλλειψη στέγης, μπορεί ωστόσο να βοηθήσει τους ερευνητές, τα άτομα σε θέσεις λήψης αποφάσεων και τους φορείς παροχής υπηρεσιών να κατανοήσουν με ποιον τρόπο επιλέγουν οι άστεγοι την πρόσβασή τους σε χώρους παροχής φροντίδας.

Η χρήση των φωτογραφιών σε συνεντεύξεις μπορεί να αποτελέσει πηγή ενδυνάμωσης για τους συμμετέχοντες και να επιτρέψει στους ερευνητές μια πληρέστερη διερεύνηση ενός θέματος, ωστόσο είναι σημαντικό να αναγνωρίζουμε τους περιορισμούς αυτής της προσέγγισης. Η Reavey (2011b) ισχυρίζεται ότι δεν πρέπει να θεωρούμε πως οι εικόνες θα προκαλέσουν απαραιτήτως μια συναισθηματική αντίδραση ή ότι οι συμμετέχοντες θα επιλέξουν να μιλήσουν για τα συναισθήματά τους εντός ενός πλαισίου έρευνας. Επιπλέον, οι Prosser και Loxley (2008) ισχυρίζονται ότι με τη χρήση φωτογραφιών σε συνεντεύξεις υπάρχει ο κίνδυνος να παροτρύνουμε τους συμμετέχοντες να μιλήσουν για κάποιο νόημα που πιστεύουν ότι αποτελεί επιλογή

του ερευνητή και όχι για αυτό που θα αποτελούσε δική τους επιλογή. Επιπρόσθετα, ο Hodgetts κ. συν. (2011) τονίζουν πως το να δίνουμε «φωνή» σε περιθωριοποιημένους συμμετέχοντες ενδέχεται να οδηγήσει σε μια ρομαντική εξιδανίκευση των ανθρώπων που βρίσκονται στο περιθώριο, ενώ η πεποίθηση ότι οι συμμετέχοντες είναι ειδικοί στη ζωή τους μπορεί να οδηγήσει σε μια στάση κατά των πανεπιστημιακών ειδικών.

Δουλεύοντας με φιλμ και βιντεοταινίες

Όπως παρατηρεί ο Muir (2008), ήδη από τη δεκαετία του 1960 έχουν χρησιμοποιηθεί στην κοινωνική έρευνα βιντεοταινίες φτιαγμένες από τους ίδιους τους συμμετέχοντες. Σύμφωνα με αυτή τη μέθοδο, προμηθεύουμε τους συμμετέχοντες στην έρευνα με κάμερα, φιλμ ή κάποιο άλλο μηχάνημα οπτικοακουστικής καταγραφής και τους ζητούμε να βιντεοσκοπήσουν κάτι που μπορεί να προσφέρει μια διεισδυτική ματιά στον εαυτό τους ή στη ζωή τους. Υποστηρίζεται ότι αυτή η μέθοδος μπορεί να βοηθήσει τους συμμετέχοντες να αποκτήσουν «φωνή» και να τους επιτρέψει να καταγράψουν εμπειρίες από την καθημερινή τους ζωή μακριά από το βλέμμα του ερευνητή (Muir 2008). Ενδεικτικά, έρευνες που έχουν χρησιμοποιήσει βιντεοταινίες έχουν ασχοληθεί με τη διαδραστική επιτέλεση των μαιευτικών μεταγεννητικών ελέγχων (Lomax and Casey 1998), τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά αντιμετωπίζουν το γεγονός πως ένας γονέας πάσχει από καρκίνο (Buchwald et al. 2009) και την επίδραση της κοινωνικής τάξης στην πορεία ζωής νεαρών Βρετανίδων (Pini and Walkerdine 2011).

Όπως περιγράφουν οι Pini και Walkerdine (2011), στη διαχρονική μελέτη τους εξετάζουν μια ομάδα Βρετανίδων εργατικής τάξης και μια αντίστοιχη μεσαίας τάξης, οι οποίες ξεκίνησαν να κρατούν βιντεοσκοπημένα ημερολόγια στην ηλικία των 16 ή 21 ετών. Προηγουμένως, προκειμένου να διερευνήσουν τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνική τάξη μπορεί να επηρέασε την πορεία ζωής αυτών των γυναικών, οι ερευνήτριες είχαν μελετήσει τις γυναίκες σε προηγούμενα στάδια της ζωής τους χρησιμοποιώντας πιο παραδοσιακές μεθόδους συλλογής δεδομένων. Η οδηγία προς τις συμμετέχουσες να κρατούν βιντεοσκοπημένα ημερολόγια σκοπό είχε να τους επιτρέψει να ανοιχτούν για τη ζωή τους, χωρίς να νιώθουν ότι κάποιος τρίτος τις παρατηρεί. Οι πληροφορίες που έδωσαν οι συμμετέχουσες τελικά πήραν τη μορφή μιας τηλεοπτικής σειράς δέκα τριλεπτων επεισοδίων με τίτλο *Girls, Girls, Girls* (Κορίτσια, κορίτσια, κορίτσια).

Όπως δείχνουν οι Pini και Walkerdine, τα βιντεοσκοπημένα δεδομένα κατέδειξαν ξεκάθαρα την πολυπλοκότητα και τον κατακερματισμό που παρατηρείται στη συγκρότηση της υποκειμενικότητας, καθώς οι γυναίκες ενεργούσαν διαφορετικά ανάλογα με το άτομο με το οποίο ήταν μαζί τη συγκεκριμένη στιγμή. Αν και, όπως δείχνει η έρευνα, οι συμμετέχουσες της εργατικής και της μεσαίας τάξης είχαν στη διάθεσή τους διαφορετικά υλικά, γλωσσικά, κοινωνικά και ερμηνευτικά αποθέματα προκειμένου να επινοήσουν μια οπτική ιστορία του εαυτού τους, οι ερευνήτριες τονίζουν πόσο δύσκολο είναι να κάνουμε απόλυτες διακρίσεις μεταξύ των βιντεοσκοπημένων ημερολογίων που δημιούργησαν οι συμμετέχουσες από τις δύο διαφορετικές αυτές τάξεις.

Πολλές από τις γυναίκες που συμμετείχαν στην έρευνα είδαν τη φωτογραφική τους μηχανή ως έναν έμπιστο φίλο στον οποίο εκμυστηρεύονταν πράγματα σε τακτική βάση. Οι Pini και Walkerdine τονίζουν, ωστόσο, ότι, αν και υπήρχε η ελπίδα ότι τα ημερολόγια θα παρείχαν μια «αυθεντική» ματιά στη ζωή των γυναικών, όλα τα δεδομένα υπέστησαν επεξεργασία από τις συμμετέχουσες και από τεχνικούς σχετικών προγραμμάτων. Επίσης, οι Pini και Walkerdine υποστηρίζουν ότι είναι αφελές να θεωρήσουμε πως αυτή η άσκηση ενδυνάμωσε τις γυναίκες. Παρότι δεν ήταν παρούσα καμία από τις ερευνήτριες κατά τη διάρκεια της βιντεοσκόπησης, πολλές από τις γυναίκες είχαν απόλυτη επίγνωση της διαφαινόμενης εστίασης του ερευνητικού προγράμματος καθώς και του γεγονότος ότι τις βιντεοταινίες τους θα τις έβλεπαν όχι μόνο οι ερευνήτριες, αλλά και τηλεοπτικό κοινό. Ήθελαν, επομένως, να φανούν «νορμάλ» και «αξιοπρεπείς». Επιπλέον, η βιντεοσκόπηση δεν ήταν μια ευχάριστη εμπειρία για όλες, καθώς ορισμένες δήλωσαν πως το έκαναν μόνο από υποχρέωση.

Όταν σχεδιάζουμε να δώσουμε βιντεοκάμερες στους συμμετέχοντες σε μια ψυχολογική έρευνα είναι σημαντικό να σκεφτούμε πολύ προσεκτικά τι είδους εξοπλισμός πρόκειται να χρησιμοποιηθεί και πώς μπορεί αυτός να επηρεάσει το αποτέλεσμα της έρευνας. Για παράδειγμα, ο Muir (2008) δείχνει ότι το να εφοδιάσουμε τους συμμετέχοντες με έναν τρίποδα μπορεί να βοηθήσει στην παραγωγή εικόνων υψηλής ποιότητας, μπορεί όμως επίσης να θεωρηθεί ενοχλητικό και να αποθαρρύνει τη χρήση μηχανής σε κοινωνικά περιβάλλοντα. Έτσι, ο ερευνητής πρέπει να αναρωτηθεί αν είναι πιο σημαντικό να έχει εικόνες υψηλής ποιότητας ή ένα διακριτικό μέσο βιντεοσκόπησης. Παρομοίως, το μέγεθος, το σχήμα και η ευχρηστία της κάμερας θα επηρεάσει τον τρόπο χρήσης της από τους συμμετέχοντες.

Δουλεύοντας με σχέδια και εικόνες ζωγραφικής

Στην ψυχολογία τα σχέδια χρησιμοποιούνται συχνά με παιδιά για διαγνωστικούς και θεραπευτικούς σκοπούς, καθώς θεωρείται πως αποτελούν έναν χρήσιμο τρόπο επικοινωνίας με άτομα που δεν μπορούν να εκφραστούν χρησιμοποιώντας μόνο τη γλώσσα. Αν και η χρήση τους συχνά περιορίζεται στα παιδιά, όπως δείχνει η Guillemín (2004) τα σχέδια μπορούν να χρησιμοποιηθούν με επιτυχία ως βοήθημα και σε άλλες μεθόδους κοινωνικής έρευνας.

Η Guillemín εξηγεί πως όταν χρησιμοποιούμε σχέδια ως ερευνητικό εργαλείο είναι σημαντικό να τα αντιμετωπίζουμε ως κάτι που έχει δημιουργηθεί σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο και όχι ως μια αναλλοίωτη και σταθερή οντότητα. Έτσι, αν ζητηθεί από κάποιο άτομο που πάσχει από καρκίνο να σχεδιάσει ή να ζωγραφίσει την ασθένειά του, είναι πιθανόν αυτό το σχέδιο ή η ζωγραφιά να αλλάζει πολύ συχνά ανάλογα με την τρέχουσα πρόγνωση, το στάδιο της θεραπείας και τη γενικότερη διάθεση και συναισθηματική κατάσταση στην οποία βρίσκεται το άτομο. Όπως δείχνει η Guillemín, συχνά τα σχέδια των συμμετεχόντων δεν αναλύονται από τους ερευνητές, αλλά αντίθετα καλούνται οι ίδιοι οι συμμετέχοντες να τα ερμηνεύσουν. Έτσι, τα σχέδια ή οι ζωγραφιές ενός συμμετέχοντα μπορούν να μας διαφωτίσουν σχετικά με το πώς αντιλαμβάνεται τον μοναδικό του κόσμο. Σχέδια και ζωγραφιές έχουν χρησιμοποιηθεί ερευνητικά για να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο κατανοούν την εμπειρία της εμμηνόπαυσης γυναίκες που απευθύνονται σε εξειδικευμένες κλινικές για την αντιμετώπισή της (Guillemín 1996) καθώς και για την απεικόνιση της ενσώματης εμπειρίας των γυναικών (Gillies et al. 2005).

Ως μέρος ενός συνεχιζόμενου ερευνητικού προγράμματος το οποίο εξετάζει τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζονται και βιώνονται νοήματα μέσω του σώματος η Gillies κ. συν. (2005: 200) χρησιμοποίησαν ζωγραφικές εικόνες για να εξετάσουν την ενσώματη συνθήκη την οποία όρισαν «όχι ως κάτι δεδομένο ή κάτι που πρέπει να αποδώσουμε στον λόγο, αλλά ως ολική έκφραση του γλωσσικού και μη γλωσσικού στοιχείου». Όπως και στη μνημονική διεργασία (βλ. Κεφάλαιο 12), οι ερευνήτριες ξεκίνησαν ορίζοντας ένα έναυσμα, το οποίο σε αυτή την περίπτωση ήταν η γήρανση. Κατόπιν, τα μέλη της ομάδας ξεχωριστά ζωγράρισαν μια εικόνα που απέδιδε τα συναισθήματα, τις σκέψεις και τις εμπειρίες τους αναφορικά με τη γήρανση, χρησιμοποιώντας διάφορα υλικά. Τέλος, σε μια χωριστή συνάντηση, κάθε ζωγραφική εικόνα συζητήθηκε από όλη την ομάδα. Οι συζητήσεις

καταγράφηκαν, μεταγράφηκαν και μοιράστηκαν στα μέλη της ομάδας. Οι συμμετέχοντες ανέλυσαν αρχικά τα μετεγγραμμένα κείμενα σε ατομική βάση, αναζητώντας τα βασικά θέματα στη συζήτηση και ομοιότητες και διαφορές στις ζωγραφιές. Μετά τη διανομή των αναλύσεων οι ερμηνείες τους συζητήθηκαν περαιτέρω.

Τρία κύρια θέματα που εντόπισε η ανάλυση ήταν «τα όρια», «ο χρόνος» και «η αλλαγή». Αν και οι ερευνήτριες έλπιζαν ότι με τη χρήση οπτικών μεθόδων, αντίθετα από ό,τι με τις γραπτές μεθόδους, θα ξεπερνούσαν τον δυϊσμό του καρτεσιανού λόγου, αυτό επιτεύχθηκε μόνο μερικώς, καθώς οι μέθοδοι αυτές δεν απέδιδαν πάντα την αίσθηση της γήρανσης ως ενσώματης εμπειρίας. Η Gillies κ. συν. υποστηρίζουν ότι παράλληλα με τη χρήση οπτικών μεθόδων έπρεπε πάλι να τεθούν ερωτήματα σχετικά με το «στάτους του κειμένου». Πιο συγκεκριμένα, όπως δείχνουν οι ερευνήτριες, υπάρχουν τέσσερις τρόποι «ανάγνωσης» των ζωγραφικών εικόνων. Οι εικόνες μπορεί να δώσουν πληροφορίες για τη φύση του φαινομένου (π.χ., μπορούν να μας πουν κάτι για τη διαδικασία της γήρανσης). Μπορεί να προσφέρουν μια διεισδυτική ματιά στον εσωτερικό κόσμο του ατόμου που έκανε τη ζωγραφιά (π.χ., να μας πουν αν το άτομο αυτό φοβάται τη γήρανση). Μπορεί να μας πληροφορήσουν για τα πολιτισμικά αποθέματα/νοήματα που είναι διαθέσιμα στους ερευνητές (π.χ., να μας πουν ότι πολιτισμικά ωθούμαστε να δείχνουμε νέοι και να κρύβουμε την πορεία της γήρανσης). Τέλος, οι ζωγραφικές εικόνες μπορεί να θεωρηθεί πως συνιστούν έναυσμα που στοχεύει να προκαλέσει περαιτέρω συζήτηση για το φαινόμενο. Αν σκοπεύετε να χρησιμοποιήσετε σχέδια ή ζωγραφικές εικόνες ως ερευνητική μέθοδο, είναι σημαντικό να σκεφτείτε προσεκτικά το «στάτους τους ως κειμένων» και να αναρωτηθείτε πώς αυτό το στάτους επηρεάζεται από τα ερευνητικά σας ερωτήματα. Αυτό το ζήτημα συζητείται περαιτέρω στο Πλαίσιο ανάλυσης 13.1 στο τέλος του παρόντος κεφαλαίου (βλ. επίσης το Κεφάλαιο 1 για το «στάτους του κειμένου»).

Πώς αναλύουμε το οπτικό υλικό;

Όπως είπαμε στην αρχή του κεφαλαίου, οι οπτικές μέθοδοι μπορεί να χρησιμοποιηθούν για την εκμείευση λεκτικών δεδομένων, τα οποία μπορούν κατόπιν να αναλυθούν και να σχολιαστούν γραπτώς. Ωστόσο, η Guillemain (2004) θεωρεί πως ένας προφανής περιορισμός αυτής της προσέγγισης είναι το γεγονός πως αν και εστιάζουμε την προσοχή μας στο οπτικό υλικό,

εντούτοις οι ερμηνείες περιορίζονται σε προφορικές και γραπτές λέξεις. Σε αντίθεση με αυτό, η Gleeson (2011) παρουσιάζει μια προσέγγιση την οποία ονομάζει πολυκειμενική θεματική ανάλυση, όπου αναλύεται το ίδιο το οπτικό υλικό. Αυτή η μέθοδος ανάλυσης είναι πολυκειμενική, καθώς βασικό της θεμέλιο είναι η αρχή πως όλα τα κείμενα, συμπεριλαμβανομένων των οπτικών κειμένων, βασίζονται το ένα στο άλλο. Είναι «θεματική», επειδή επιχειρεί να κατηγοριοποιήσει τα επαναλαμβανόμενα στοιχεία ή θέματα στο σώμα των δεδομένων τα οποία επιτρέπουν την εμφάνιση μοτίβων. Η Gleeson υποστηρίζει ότι παρότι οι ψυχολόγοι ίσως δεν έχουν αυτοπεποίθηση στην ερμηνεία του οπτικού υλικού, οι δεξιότητες που εμπλέκονται στην ανάλυση λέξεων και εικόνων είναι παρόμοιες και αφορούν την ίδια μέθοδο συσχέτισης μιας ομάδας κειμένων με μια άλλη ομάδα προκειμένου να παραχθεί νόημα. Η «συνταγή» για την πολυκειμενική θεματική ανάλυση δίνεται συνοπτικά παρακάτω (Gleeson 2011: 320):

1. Παρατηρήστε επανειλημμένα τις εικόνες ατομικά, ομαδικά, τη μια μετά την άλλη αλλά και με διαφορετική σειρά. Καταγράψτε τα πιθανά θέματα που αναδύονται, προσέχοντας να αποδώσετε τα χαρακτηριστικά της εικόνας που υποδηλώνουν αυτό το θέμα. Αυτά τα αρχικά θέματα μπορούν να ονομαστούν «πρωτο-θέματα», υποδεικνύοντας τον προσωρινό και συνεχώς μεταβαλλόμενο χαρακτήρα τους.
2. Σημειώστε τα συναισθήματα που σας προκαλούν οι εικόνες και περιγράψτε αυτά τα συναισθήματα στις σημειώσεις σας. Διαβάστε ξανά τις σημειώσεις σας και προσθέστε περαιτέρω σχόλια καθώς αναλύετε άλλες εικόνες, ώστε να διαπιστώσετε αν η εμπειρία που αποκομίζετε από τις εικόνες μεταβάλλεται καθώς το βλέμμα σας αρχίζει να εξοικειώνεται με την άσκηση.
3. Όταν ένα πρωτο-θέμα αναδύεται περισσότερες από μία φορές, συγκεντρώστε όλο το υλικό που είναι συναφές προς το θέμα. Βάλτε μαζί όλες τις συναφείς εικόνες και εξετάστε κατά πόσο το πρωτο-θέμα είναι διακριτό.
4. Γράψτε μια σύντομη περιγραφή (ή ορισμό) του πρωτο-θέματος.
5. Όταν αναγνωρίσετε ένα θέμα σε μια εικόνα, πηγαίνετε πίσω και εξετάστε όλες τις άλλες εικόνες για να δείτε αν το θέμα μπορεί να ανιχνευθεί και αλλού.
6. Συγκεντρώστε πάλι όλο το υλικό που μπορεί να εφαρμοστεί στο πρωτο-θέμα. Αν χρειαστεί ξαναδιαβάστε την περιγραφή του πρω-

το-θέματος και συγκεντρώστε περιγραφές στοιχείων από διαφορετικές εικόνες που απεικονίζουν καλύτερα αυτό το θέμα. Σε αυτό το σημείο τα αρχικά πρωτο-θέματα μπορούν να μετατραπούν σε θέματα. Μια τέτοια μεταβολή υποδεικνύει ότι το θέμα έχει γίνει αντικείμενο ενδεδειγμένης επεξεργασίας και ελέγχου, χωρίς όμως να σημαίνει ότι έχει πάρει την τελική του μορφή.

7. Συνεχίστε τον εντοπισμό θεμάτων στις εικόνες έως ότου πάντων να αποκαλύπτονται άλλα ξεχωριστά θέματα (τα οποία είναι συναφή προς το ερώτημα που έχετε θέσει στην ανάλυσή σας).
8. Εξετάστε όλες τις περιγραφές των θεμάτων σε συσχέτιση μεταξύ τους και αναλογιστείτε σε ποιο βαθμό είναι διακριτές. Αν κάτι δεν είναι ξεκάθαρο, ορίστε ξανά τα θέματα που έχετε εντοπίσει. Γράψτε περιγραφές θεμάτων οι οποίες δίνουν έμφαση στις διαφορές μεταξύ των θεμάτων. Σκοπός είναι να αξιοποιήσετε στο έπακρο τη διαφοροποίηση προκειμένου να προβάλετε τα διακριτά χαρακτηριστικά της εικόνας.
9. Εξετάστε τα θέματα ώστε να διαπιστώσετε αν κάποια από αυτά ομαδοποιούνται με τρόπο ο οποίος να υποδεικνύει την ύπαρξη ενός θέματος ανώτερης τάξης που τα συνδέει.
10. Προσδιορίστε το θέμα ανώτερης τάξης και επανεξετάστε όλα τα άλλα θέματα σε σχέση με αυτό. Καθώς αναδύονται άλλα θέματα ανώτερης τάξης, εξετάστε το καθένα σε σχέση με όλα τα άλλα θέματα που έχουν παρουσιαστεί.
11. Αποφασίστε ποια από τα θέματα που έχουν αναδυθεί απαντούν καλύτερα στο ερευνητικό ερώτημα, έτσι ώστε να επιλεγούν τα κατάλληλότερα για την τελική γραπτή αναφορά. Είναι προς όφελος της έρευνας η συμπερίληψη όλου του υποστηρικτικού υλικού που αποτελεί το πλαίσιο στο οποίο πραγματοποιήθηκε η ανάλυση των εικόνων. Σε αυτό το υλικό περιλαμβάνονται και οι πολιτισμικά διαθέσιμες οπτικές εικόνες που μπορούν να συμβάλουν στην ερμηνεία της υπό εξέταση εικόνας.

Η Gleeson υποστηρίζει ότι εφόσον τα θέματα παρουσιάζονται ως γραπτές περιγραφές των οπτικών στοιχείων των δεδομένων, κάθε θέμα θα πρέπει να συνοδεύεται από περιγραφική ετικέτα, ορισμό και καταγραφή των στοιχείων που το συγκροτούν. Όπως αναγνωρίζει και η Gleeson (2011), ένας περιορισμός αυτής της μεθόδου είναι το γεγονός ότι το οπτικό υλικό εξακολουθεί

να αναλύεται με βάση γραπτές περιγραφές αντί να απεικονίζεται οπτικά με εικόνες που αποτυπώνουν και αναπαριστούν το κάθε θέμα.

Η σχέση μεταξύ οπτικών και ποιοτικών μεθόδων ανάληψης

Όπως έχουμε δει, τα οπτικά δεδομένα μπορούν να αναλυθούν αυτά καθαυτά. Ωστόσο, ακόμη κι αν ο ερευνητής αποφασίσει να μην αναλύσει καθαυτά τα οπτικά δεδομένα μπορεί να χρησιμοποιήσει οπτικές μεθόδους ως τεχνική συλλογής δεδομένων. Τα λεκτικά δεδομένα που έχουν προκύψει ως αποτέλεσμα της χρήσης οπτικών μεθόδων, όπως σχέδια, φιλμ και βιντεοταινίες ή φωτογραφίες, μπορούν κατόπιν να αναλυθούν με ποιοτικές μεθόδους όπως η θεμελιωμένη θεωρία, η ΕΦΑ και η λογοψυχολογία. Είναι σημαντικό, ωστόσο, να σκεφτείτε προσεκτικά την επιστημολογική θέση που συνδέεται με τη μέθοδο ανάλυσης που έχετε επιλέξει και να διασφαλίσετε ότι συνάδει με το στάτους και τη θέση που προσδίδετε στο οπτικό κείμενο. Σε αυτό το μέρος του κεφαλαίου θα εξετάσουμε τη σχέση μεταξύ οπτικών μεθόδων και θεμελιωμένης θεωρίας, ΕΦΑ και λογοψυχολογίας.

Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 7, η θεμελιωμένη θεωρία συνήθως ακολουθεί έναν ρεαλιστικό προσανατολισμό όσον αφορά την παραγωγή γνώσης (αν και υπάρχουν κοινωνικοκονστρουξιονιστικές εκδοχές της θεμελιωμένης θεωρίας που είναι λιγότερο προσανατολισμένες στον ρεαλισμό). Στόχος της θεμελιωμένης θεωρίας είναι η ανάπτυξη θεωριών οι οποίες θεμελιώνονται στα δεδομένα. Αυτές οι θεωρίες μπορούν να «ανακαλυφθούν» από τον ερευνητή. Η χρήση οπτικών μεθόδων σε μια έρευνα θεμελιωμένης θεωρίας μπορεί επομένως να φανεί χρήσιμη ως μέσο αποκάλυψης συναφών κατηγοριών νοήματος. Σε μια ρεαλιστική εκδοχή της θεμελιωμένης θεωρίας ο ερευνητής συλλαμβάνει την κοινωνική/εμπειρική πραγματικότητα η οποία υπάρχει «εκεί έξω» στον κόσμο και η οποία εμπεριέχεται στο οπτικό υλικό (ή στα λεκτικά δεδομένα που εκμαιεύτηκαν από την ενασχόληση με το οπτικό υλικό). Σε αυτή την περίπτωση είναι σημαντικό ο ερευνητής να ενεργεί ως επιδέξιος αυτόπτης μάρτυρας και να διασφαλίζει ότι οι προϋποθέσεις και οι προκαταλήψεις του δεν εμπλέκονται στην ανακάλυψη όσων συμβαίνουν στον κοινωνικό κόσμο των συμμετεχόντων.

Όπως σημειώσαμε στο Κεφάλαιο 8, η ΕΦΑ μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να ανακαλύψουμε περισσότερα πράγματα για τις εμπειρίες των ανθρώπων – για παράδειγμα, για την εμπειρία του έρωτα ή της καρδιακής νόσου.

Επειδή ο ερευνητής πρέπει να εισαχθεί στον βίκοσμο του συμμετέχοντα, το οπτικό μέσο είναι ίσως ένας καλός τρόπος για να το πετύχει. Επιπλέον, η παρότρυνση προς τους συμμετέχοντες να μιλήσουν για τα οπτικά δεδομένα τους (όπως βιντεοταινίες, σχέδια ή φωτογραφίες) μπορεί να αποτελέσει έναν χρήσιμο τρόπο αποφυγής κλειστών ερωτήσεων, επιτρέποντας αντίθετα στον συμμετέχοντα να μιλήσει για τις προσωπικές του εμπειρίες από το υπό εξέταση φαινόμενο. Η ΕΦΑ δεν εξετάζει κατά πόσο οι περιγραφές των συμμετεχόντων είναι αληθείς ή ψευδείς ή αν αντιστοιχούν σε μια εξωτερική «πραγματικότητα», αλλά αντίθετα εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες νοηματοδοτούν τις εμπειρίες τους. Έτσι, όταν χρησιμοποιείται το οπτικό μέσο σε μια μελέτη ΕΦΑ, οπτικό υλικό όπως οι ήδη υπάρχουσες φωτογραφίες των συμμετεχόντων δεν μπορεί να μας πει κάτι για τη βασισμένη στα γεγονότα αντικειμενική «πραγματικότητα» του θέματος που συζητούμε ούτε μπορεί να εκμαιεύσει αποθηκευμένες αναλλοίωτες μνήμες, αλλά, αντίθετα, μας λέει περισσότερα για τον τρόπο με τον οποίο νοηματοδοτούν τις παρελθούσες εμπειρίες τους οι συμμετέχοντες. Η ΕΦΑ, αντίθετα από τη θεμελιωμένη θεωρία, αναγνωρίζει ότι ο ερευνητής δεν μπορεί να είναι απόλυτα αντικειμενικός όταν εξετάζει ένα κείμενο και ότι η ανάλυση αναπόφευκτα εμπεριέχει ερμηνεία. Είναι επομένως σημαντικό όταν ένας ερευνητής διεξάγει μια μελέτη ΕΦΑ η οποία χρησιμοποιεί οπτικό υλικό να μπορεί να αναστοχαστεί τις δικές του μεροληψίες και τον τρόπο με τον οποίο βλέπει τον κόσμο, καθώς αυτά τα στοιχεία θα επηρεάσουν τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει τόσο το οπτικό υλικό όσο και τα λεκτικά δεδομένα που παρήχθησαν ως αποτέλεσμα της χρήσης του οπτικού μέσου.

Η λογοψυχολογία επηρεάζεται από μια κοινωνικοκονστρουξιονιστική επιστημολογία και έτσι δεν προσπαθεί να διατυπώσει ισχυρισμούς για τον κόσμο. Η μέθοδος αυτή θεωρεί πως η γλώσσα είναι επιτελεστική και πως η ομιλία των ατόμων αποτελεί κοινωνική δράση (βλ. Κεφάλαιο 10). Έτσι, στις λογοψυχολογικές έρευνες η γλώσσα εξετάζεται εκ του σύνεγγυς γιατί οι ερευνητές ενδιαφέρονται για τον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες χρησιμοποιούν τη γλώσσα και για τον σκοπό για τον οποίο τη χρησιμοποιούν. Επομένως, μπορεί οι οπτικές μέθοδοι να μη μας δίνουν πληροφορίες για το τι συμβαίνει εκτός κειμένου, ωστόσο μπορεί να είναι χρήσιμες αφού ενθαρρύνουν τους συμμετέχοντες να μιλούν με λεπτομέρειες για διάφορα θέματα, συνεπώς αποτελούν έναν χρήσιμο τρόπο εκμαιεύσης λεκτικών δεδομένων για μια τέτοια ανάλυση. Καθώς οι γλωσσικές μέθοδοι είναι προτιμότερο να χρησιμοποιούνται για την ανάλυση φυσικά παραγόμενων

δεδομένων, οι οπτικές μέθοδοι μπορούν να ενσωματωθούν σε συζητήσεις που διεξάγονται σε ήδη υπάρχουσες ομάδες. Για παράδειγμα, εάν ένας ερευνητής θέλει να δει πώς μιλούν οι προπτυχιακοί φοιτητές μαθηματικών για τον χρόνο τους στο πανεπιστήμιο, θα μπορούσε να τους ζητήσει να τραβήξουν φωτογραφίες σχετικές με αυτό το θέμα. Από αυτές τις φωτογραφίες μπορεί να προκύψουν συζητήσεις σε μια ομάδα εστίασης φοιτητών και αυτά τα δεδομένα στη συνέχεια να αναλυθούν με βάση την ανάλυση λόγου.

Γενικά, η χρήση οπτικού υλικού σε μια ποιοτική ανάλυση μπορεί να συμβάλει στην παραγωγή πλούσιων δεδομένων. Οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας εξετάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι νοηματοδοτούν τον κόσμο και συχνά προσπαθούν να «δώσουν φωνή» σε περιθωριοποιημένα άτομα (βλ. Κεφάλαιο 1). Υποστηρίζεται ότι η χρήση οπτικού υλικού σε ερευνητικά προγράμματα είναι συμβατή με αυτούς τους στόχους της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας.

Δεοντολογικά Ζητήματα

Οι οπτικές μέθοδοι θέτουν κάποια ιδιαίτερα δεοντολογικά προβλήματα για τους ερευνητές. Όπως με όλες τις έρευνες, η ενήμερη συγκατάθεση έχει πολύ μεγάλη σημασία. Η Wiles κ. συν. (2008) επισημαίνουν ότι η συγκατάθεση αναφέρεται τόσο στη συναίνεση για τη λήψη ή για τη δημιουργία εικόνων όσο και στην έγκριση για τη μεταγενέστερη χρήση τους. Επομένως, είναι σημαντικό οι συμμετέχοντες να δίνουν τη συγκατάθεσή τους πριν παρουσιαστούν οι φωτογραφίες στην έρευνα καθώς και να γνωρίζουν επακριβώς πώς θα χρησιμοποιηθούν οι φωτογραφίες τους. Επιπλέον, ο ερευνητής δεν πρέπει να χρησιμοποιεί φωτογραφίες που εμφανίζουν και άλλα άτομα, εκτός εάν έχει αποκτήσει τη ρητή συγκατάθεση αυτών των ατόμων, τα οποία θα πρέπει να γνωρίζουν πώς ακριβώς θα χρησιμοποιηθεί η εικόνα τους. Σύμφωνα με τη Wiles κ. συν., η συγκατάθεση μπορεί να είναι γραπτή, αν και σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να είναι καταλληλότερη η βιντεοσκοπήση ή η ηχογράφηση της συγκατάθεσης.

Η ανωνυμία είναι καθοριστικής σημασίας στις περισσότερες ψυχολογικές έρευνες και πρέπει να λαμβάνεται πολύ σοβαρά υπόψη όταν χρησιμοποιούνται οπτικές μέθοδοι. Με εξαίρεση την περίπτωση που ένας συμμετέχων έχει εκφράσει ρητά την επιθυμία του να αποκαλυφθεί η ταυτότητά του, ο ερευνητής πρέπει να σκεφτεί προσεκτικά τον τρόπο με τον οποίο σκοπεύει να διασφαλίσει την ανωνυμία των συμμετεχόντων, καθώς οι εικόνες ατόμων

και τόπων είναι δυνητικά αναγνωρίσιμες. Ένας τρόπος για να διασφαλίσει κανείς την ανωνυμία τους είναι να μη συμπεριλάβει καμία αναγνωρίσιμη φωτογραφία αλλά να περιγράψει το περιεχόμενο των εικόνων. Ωστόσο, οι Reavey και Johnson (2008) υποστηρίζουν ότι ναι μεν με τον τρόπο αυτό προστατεύεται η ταυτότητα των συμμετεχόντων, ωστόσο η εικόνα απογυμνώνεται και μετατρέπεται από ένα πολυσημικό αντικείμενο σε μια μονοδιάστατη εξήγηση που περιορίζει τον πλούτο των δεδομένων. Άλλοι τρόποι για να προστατευτεί η ανωνυμία των συμμετεχόντων είναι η ψηφιακή παραμόρφωση των χαρακτηριστικών του προσώπου, έτσι ώστε να φαίνονται θολά, ή η χρήση ειδικού λογισμικού ανωνυμοποίησης, που μετατρέπει τις εικόνες σε καρτούν ή σχέδια και καλύπτει τα μάτια, το πρόσωπο και άλλα αναγνωρίσιμα χαρακτηριστικά (Wiles et al. 2008). Ωστόσο, η Wiles κ. συν. υποστηρίζουν ότι αυτές οι μέθοδοι είναι προβληματικές, καθώς στόχος της χρήσης των εικόνων είναι να δοθούν περισσότερες πληροφορίες και όχι να χρησιμοποιηθεί μόνο κείμενο, και αυτό δεν μπορεί να επιτευχθεί με τη μετατροπή των εικόνων. Η κάλυψη του προσώπου μπορεί να δυσχεράνει την κατανόηση των εικόνων, καθώς το πρόσωπο είναι απαραίτητο στοιχείο για να ερμηνεύσουμε τις σωματικές, ψυχολογικές, κοινωνικές και συναισθηματικές πτυχές των βιωμάτων των ανθρώπων (Wiles et al. 2008). Επιπλέον, η Wiles κ. συν. υποστηρίζουν ότι η απόκρυψη των χαρακτηριστικών του προσώπου μετατρέπει τους ανθρώπους σε αντικείμενα και παραπέμπει σε «εγκληματίες» ή σε «θύματα» εγκληματικών πράξεων, καθώς τα MME χρησιμοποιούν συχνά τέτοιες πρακτικές ώστε να μην μπορούν να αναγνωριστούν αυτά τα άτομα.

Όπως συμβαίνει με όλα τα δεοντολογικά ζητήματα, δεν υπάρχουν αυστηροί κανόνες που να διασφαλίζουν ότι οι οπτικές μέθοδοι θα χρησιμοποιούνται με τρόπο ο οποίος δεν θα είναι επιζήμιος για τους συμμετέχοντες ή για άλλα άτομα που μπορεί να επηρεάζονται από την έρευνα. Ωστόσο, είναι σημαντικό οι ερευνητές να εξετάζουν προσεκτικά τις δεοντολογικές επιπτώσεις της έρευνάς τους και τους τρόπους με τους οποίους καλούνται να ξεπεράσουν τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν.

Τρία επιστημολογικά ερωτήματα

Τι είδους γνώση επιχειρούν να παραγάγουν οι οπτικές μέθοδοι;

Οι οπτικές μέθοδοι δεν μπορούν να μας μεταδώσουν αντικειμενική γνώση για τον κόσμο· αντίθετα, στοχεύουν να μας δώσουν κάποιες ιδέες για τον

τρόπο με τον οποίο ένα άτομο βλέπει τον κόσμο μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Για παράδειγμα, οι παλιές οικογενειακές φωτογραφίες ενός συμμετέχοντα δεν μπορούν να μας μεταφέρουν αντικειμενικά γεγονότα για τις εμπειρίες του στο παρελθόν, αλλά μπορούν να μας μιλήσουν για τον τρόπο με τον οποίο βλέπει υποκειμενικά ο συμμετέχων το παρελθόν. Αυτή η υποκειμενική ματιά στο παρελθόν δεν είναι σταθερή, αλλά είναι πιθανόν να αλλάξει ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο εξετάζεται η φωτογραφία.

Σύμφωνα με τη Rose (2007), οι οπτικές εικόνες δεν είναι ποτέ αθώες, καθώς κατασκευάζονται πάντα από ένα φάσμα πρακτικών, τεχνολογιών και γνώσεων. Έτσι, είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι οι εικόνες δεν είναι πιο «πραγματικές» από τις λέξεις και ότι δεν μιλούν από μόνες τους χωρίς να εμπλέκεται κάποιου είδους ερμηνεία από την πλευρά του ερευνητή (Radley and Taylor 2003). Η Willig (2012a) υποστηρίζει ότι οι ερευνητές πρέπει να σκέφτονται προσεκτικά τι αναπαριστά η εικόνα, καθώς μια εικόνα θα μπορούσε να αποτελεί οπτική αναπαράσταση των βαθύτερων συναισθημάτων του συμμετέχοντα, αναπαράσταση πολιτισμικών νοημάτων που σχετίζονται με το θέμα, υπαρξιακή «αλήθεια» για κάποια συγκεκριμένη εμπειρία ή κάτι τελείως διαφορετικό.

Τι είδους παραδοχές κάνουν οι οπτικές μέθοδοι για τον κόσμο;

Οι οπτικές μέθοδοι βασίζονται στην παραδοχή ότι ζούμε σε έναν οπτικό κόσμο και ότι επικοινωνούμε όχι μόνο με τη γλώσσα, αλλά και με οπτικά στοιχεία. Υποθέτουν επίσης ότι ο τρόπος με τον οποίο εκφραζόμαστε με τις οπτικές μεθόδους μπορεί να μας πει κάτι σημαντικό. Τα οπτικά δεδομένα παρέχουν στον ερευνητή σημαντικές πληροφορίες για τον συμμετέχοντα, την κουλτούρα στην οποία διαβιώνει και/ή την υποκειμενικότητα του ίδιου του ερευνητή. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι οπτικές μέθοδοι μπορούν ορισμένες φορές να προσεγγίσουν στοιχεία της ανθρώπινης εμπειρίας που δεν μπορούν να προσεγγίσουν από μόνες τους οι λέξεις. Κάποιες οπτικές μέθοδοι, όπως η φωτο-φωνή, βασίζονται επίσης στην παραδοχή ότι η παραγωγή φωτογραφιών μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως τρόπος προαγωγής της κοινωνικής αλλαγής υπέρ μη προνομιούχων κοινωνικών ομάδων. Συνολικά, λοιπόν, οι οπτικές μέθοδοι υποθέτουν ότι υπάρχουν περισσότερα πράγματα στην ανθρώπινη εμπειρία από όσα μπορούμε να συλλάβουμε με τις λέξεις και ότι αυτή η μη λεκτική διάσταση αξίζει την προσοχή των ερευνητών ποιοτικής μεθοδολογίας.

Πώς αντιλαμβάνονται οι οπτικές μέθοδοι τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία;

Τόσο ο συμμετέχων όσο και ο ερευνητής κατασκευάζουν τα νοήματα των εικόνων και υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους διαδραματίζουν κάποιο ρόλο σ' αυτή τη δημιουργία νοήματος. Για παράδειγμα, όπως δείχνουν η Wiles κ. συν. (2008), οι ερευνητές μπορεί να χρησιμοποιήσουν συγκεκριμένο φακό για να φωτογραφίσουν κάποιο συμμετέχοντα, να στήσουν μια συγκεκριμένη φωτογραφία ή να χρησιμοποιήσουν λογισμικό για να τροποποιήσουν μια φωτογραφία προκειμένου να προβάλλουν κάποια συγκεκριμένη θέση. Επιπλέον, ο ερευνητής διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην ανάλυση των δεδομένων που παράγονται από τις οπτικές μεθόδους, καθώς οι δικές του προκαταλήψεις και πεποιθήσεις καθορίζουν σε έναν βαθμό τον τρόπο με τον οποίο θα ερμηνευθούν τα δεδομένα (είτε πρόκειται για εικόνα είτε για λεκτικά δεδομένα που εκμαιεύονται ως αποτέλεσμα οπτικών μεθόδων). Επομένως, είναι σημαντικό ο ερευνητής να είναι ανοιχτός και να αναστοχάζεται τον ρόλο του στην ερευνητική διαδικασία, ώστε να είναι σε θέση να βοηθά τους άλλους να κατανοούν τα δεδομένα που παράγονται από τις οπτικές μεθόδους. Ωστόσο, θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι διαφορετικές μέθοδοι ποιοτικής ανάλυσης υιοθετούν διαφορετικές οπτικές όσον αφορά τον ρόλο του ερευνητή, ανάλογα με τον προσανατολισμό τους στην παραγωγή γνώσης (βλ. Κεφάλαιο 2). Αυτό σημαίνει ότι όταν οι οπτικές μέθοδοι χρησιμοποιούνται για την παραγωγή λεκτικών δεδομένων τα οποία στη συνέχεια αναλύονται με τη χρήση μιας συγκεκριμένης ποιοτικής μεθόδου ανάλυσης δεδομένων (π.χ., θεμελιωμένη θεωρία, ΕΦΑ, ανάλυση λόγου), η αντίληψη για τον ρόλο του ερευνητή θα εξαρτάται από την επιλογή μεθόδου ανάλυσης.

Συμπέρασμα

Είδαμε στο κεφάλαιο αυτό ότι οι οπτικές μέθοδοι είναι ένας χρήσιμος και δημιουργικός τρόπος διερεύνησης των ψυχολογικών θεμάτων. Χρησιμοποιώντας φωτογραφίες, βιντεοταινίες και ζωγραφική στη συνεργασία μας με τους συμμετέχοντες, μπορούμε να ενισχύσουμε τη δική τους θέση αυτενέργειας και ελέγχου και να τους βοηθήσουμε να κατανοήσουν τις εμπειρίες τους με έναν τρόπο ο οποίος δεν θα βασίζεται μόνο στη γλώσσα. Τα οπτικά δεδομένα που παράγονται ως αποτέλεσμα μιας μελέτης μπορούν να αναλυθούν αυτόνομα ή να χρησιμοποιηθούν για την απόκτηση γλωσσικών

δεδομένων. Οι οπτικές μέθοδοι παρουσιάζουν ειδικά δεοντολογικά προβλήματα, όπως είναι η διασφάλιση της ανωνυμίας των συμμετεχόντων στις φωτογραφίες, επομένως είναι σημαντικό να εξετάζουμε αυτά τα προβλήματα με ευαισθησία πριν ξεκινήσουμε ένα ερευνητικό πρόγραμμα που χρησιμοποιεί οπτικές πληροφορίες.

Διαδραστικές ασκήσεις

1. Προσπαθήστε να θυμηθείτε τις πιο πρόσφατες διακοπές σας. Αφού ανασύρετε κάποιες σκέψεις και συναισθήματα σε σχέση με τις αναμνήσεις που έχετε από αυτές τις διακοπές, φανταστείτε ότι μιλάτε σε έναν φίλο σας για αυτές. Μιλήστε σε μια συσκευή καταγραφής για τις διακοπές σας για τουλάχιστον 10 λεπτά. Στη συνέχεια, μετεγγράψτε την καταγραφή. Τώρα επιλέξτε τρεις φωτογραφίες από αυτές τις διακοπές. Κοιτάξτε καθεμιά από αυτές αρκετά λεπτά και κατόπιν καταγράψτε τις σκέψεις και τα συναισθήματα που σας γεννήθηκαν όταν είδατε τις τρεις φωτογραφίες. Και πάλι μετεγγράψτε την καταγραφή. Τώρα συγκρίνετε τα δύο μετεγγραμμένα κείμενα. Σε τι μοιάζουν και σε τι διαφέρουν μεταξύ τους; Ήταν διαφορετικό το είδος των δεδομένων που παράχθηκε από τις δύο μεθόδους αναστοχασμού; Ποιο κείμενο σας λέει περισσότερα πράγματα για την εμπειρία σας; Ποιο από τα δύο θα προτιμούσατε να αναλύσετε; Για ποιο λόγο;
2. Χρησιμοποιώντας εφημερίδες και/ή περιοδικά, επιλέξτε τουλάχιστον έξι εικόνες ανθρώπων σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Θα μπορούσαν να είναι πολιτικοί που βγάζουν λόγο, καθημερινοί άνθρωποι που παραλαμβάνουν ένα βραβείο ή παρουσιάζονται ως νικητές σε κάτι (π.χ., οι τυχεροί ενός λαχείου) ή φωτογραφίες διασημοτήτων εκτός σκηνής (π.χ., όταν ψωνίζουν ή πηγαίνουν τα παιδιά τους στο σχολείο). Το σημαντικό είναι και οι έξι εικόνες να αναπαριστούν το ίδιο θέμα (π.χ., πολιτικοί που βγάζουν λόγο ή καθημερινοί άνθρωποι που αποδέχονται βραβεία ή διασημότητες εκτός σκηνής), καθώς στόχος της ανάλυσης είναι να εξαχθούν κάποια συμπεράσματα για τον τρόπο με τον οποίο αναπαρίσταται μια συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων. Χρησιμοποιώντας τη «συνταγή» της Gleeson (2011) για την πολυκειμενική θεματική ανάλυση

(βλ. σελ. 160-1), περάστε από όλα τα στάδια της ανάλυσης. Τι σας λένε για τις εικόνες τα πρωτο-θέματα, τα θέματα και τα θέματα ανώτερης τάξης; Γράψτε ένα συμπέρασμα που να συνοψίζει τα ευρήματα της ανάλυσής σας σχετικά με τους τρόπους με τους οποίους αναπαρίσταται στα ΜΜΕ η ομάδα ανθρώπων που σας ενδιαφέρει.

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Frith, H. and Harcourt, D. (2007) Using photographs to capture women's experiences of chemotherapy: reflecting on the method, *Qualitative Health Research*, 17(10): 1340-50.
- Gillies, V., Harden, A., Johnson, K., Reavey, P., Strange, V. and Willig, C. (2005) Painting pictures of embodied experience: the use of non-verbal data production for the study of embodiment, *Qualitative Research in Psychology: Special Issue on Visual Methodologies*, 2(3): 199-212.
- Reavey, P. (ed.) (2011) *Visual Methods in Psychology: Using and Interpreting Images in Qualitative Research*. Hove: Psychology Press.
- Reavey, P. and Johnson, K. (2008) Visual approaches: using and interpreting images, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds.) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Rose, G. (2007) *Visual Methods: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*, 2nd edn. London: Sage.

Πλαίσιο ανάλυσης 13.1

Ποιο είναι το στάτους των εικόνων στην οπτική έρευνα;

Η χρήση οπτικών μεθόδων επιτρέπει στον ερευνητή να συλλάβει διαστάσεις του νοήματος που μπορεί να μην αναδυθούν απευθείας από την αποκλειστική χρήση λέξεων, ωστόσο είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι οι εικόνες (είτε πρόκειται για ζωγραφική είτε για φωτογραφία ή για βίντεο) δεν είναι πιο «πραγματικές» από ό,τι οι λέξεις (Reavey and Johnson 2008: 311). Οι Radley και Taylor (2003) μας υπενθυμίζουν ότι στις εικόνες δίνεται νόημα από τους συμμετέχοντες

και υποστηρίζουν ότι ακριβώς για αυτό το νόημα συνήθως ενδιαφέρεται ο ερευνητής ποιοτικής μεθοδολογίας. Ακριβώς, η ανταπόκριση των συμμετεχόντων στην εικόνα, οι περιγραφές τους και οι μνήμες και οι συσχετίσεις που προκύπτουν από την εικόνα είναι τα στοιχεία που παρέχουν στον ερευνητή πληροφορίες για τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις εμπειρίες των συμμετεχόντων. Το επιχείρημα εδώ είναι ότι οι ίδιες οι εικόνες δεν αναπαριστούν τον εσωτερικό κόσμο των συμμετεχόντων με άμεσο και αδιαμεσολάβητο τρόπο. Ακόμη κι αν ήταν δυνατόν μια εικόνα να εκφράζει άμεσα μια σκέψη ή ένα συναίσθημα, ο ερευνητής και πάλι θα έπρεπε να ερμηνεύσει την εικόνα για να «φτάσει» στο νόημά της. Κι αυτό γιατί οι εικόνες δεν μιλούν από μόνες τους. Πρέπει να ερμηνευθούν, όπως ακριβώς και τα γραπτά ή προφορικά κείμενα, και αυτό σημαίνει ότι ο ερευνητής πρέπει να αποφασίσει ποιο στάτους αποδίδει στις εικόνες πριν προχωρήσει στην ανάλυσή τους.

Η Gillies κ. συν. (2005) υποστηρίζουν ότι υπάρχουν (τουλάχιστον!) τέσσερις τρόποι προσέγγισης των εικόνων που παράγονται από τους συμμετέχοντες σε μια έρευνα. Πρώτον, μπορούν να προσεγγιστούν φαινομενολογικά. Στην περίπτωση αυτή η εικόνα θεωρείται ότι έχει κάτι να πει για τη φύση και την ποιότητα της εμπειρίας που έχει σκοπό να αιχμαλωτίσει. Για παράδειγμα, ένας συμμετέχων μπορεί να ζωγραφίσει ένα φωτεινό κόκκινο σχήμα με προιωντά άκρα για να αναπαραστήσει τον πόνο που αισθάνεται από τις ημικρανίες και ο ερευνητής θα θεωρήσει ότι αυτό του λέει κάτι για την εμπειρία του πόνου από τις ημικρανίες. Ένας δεύτερος τρόπος προσέγγισης της εικόνας είναι να τη χρησιμοποιήσουμε για να μάθουμε περισσότερα πράγματα για την ψυχολογία του ατόμου που την παρήγαγε. Για παράδειγμα, μια συμμετέχουσα όταν της ζητηθεί να επιλέξει φωτογραφίες που συλλαμβάνουν την εμπειρία της από τις πρόσφατες διακοπές της μπορεί να φέρει μόνο εικόνες του εαυτού της. Ο ερευνητής μπορεί να το εκλάβει ως ένδειξη της ενασχόλησης της συμμετέχουσας με το σώμα της ως αντικείμενο. Μια τρίτη προσέγγιση στην ερμηνεία της εικόνας βασίζεται σε μια κοινωνικοκοινωνιογνωσιακή οπτική κατά την οποία η εικόνα που παράγεται από κάποιο συμμετέχοντα θεωρείται ότι παρέχει στον ερευνητή πληροφορίες για τα πολιτισμικά αποθέματα που είναι διαθέσιμα στον συμμετέχοντα. Για παράδειγμα, ανταποκρινόμενος στο αίτημα να δημιουργήσει μια ει-

κόνα που να αναπαριστά τη διαδικασία των γηρατειών, ένας συμμετέχων μπορεί να ζωγραφίσει την εικόνα μιας ηλικιωμένης γυναίκας η οποία είναι ντυμένη με ρούχα που παραπέμπουν στη νεανική κουλτούρα. Ο ερευνητής μπορεί να συμπεράνει ότι αυτή η εικόνα μιλάει για μια πολιτισμική εμμονή με τη νεότητα και ότι παραπέμπει σε έμφυλες κατασκευές όπως αυτή για τις γυναίκες μεγάλης ηλικίας που «νεανίζουν». Τέλος, οι εικόνες που παράγονται από τους συμμετέχοντες θα μπορούσαν να προσεγγιστούν βάσει του ότι δεν αναπαριστούν τίποτε απολύτως μέχρι οι ίδιοι οι συμμετέχοντες να μιλήσουν για τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τους συσχετισμούς που κάνουν ανταποκρινόμενοι στην εικόνα (βλ. Radley and Taylor 2003). Όποια προσέγγιση κι αν υιοθετήσει ο ερευνητής, πρέπει να είναι ξεκάθαρος για το τι θεωρεί ότι αναπαριστούν οι εικόνες (δηλαδή, για το «στάτους» τους ως δεδομένων) πριν τις αναλύσει. Το στάτους των εικόνων είναι πιθανόν να καθορίζεται από το ερευνητικό ερώτημα, καθώς αυτό καθορίζει τα στοιχεία για τα οποία ο ερευνητής προσδοκά να του μιλήσουν τα δεδομένα (π.χ., για τη φύση του φαινομένου που ερευνάται, για τις κοινωνικές και/ή ψυχολογικές δομές, για τις διαθέσιμες κοινωνικές κατασκευές και/ή για τα πολιτισμικά αποθέματα κλπ.). Και πάλι, όπως συμβαίνει με όλα τα ερευνητικά σχέδια ποιοτικής μεθοδολογίας, η επιλογή των μεθόδων για τη συλλογή και την ανάλυση δεδομένων, η ερμηνευτική προσέγγιση που επιλέγεται και το στάτους που αποδίδεται στα δεδομένα εξαρτώνται όλα από το ερευνητικό ερώτημα.

Μπορείτε να παρακολουθήσετε την επιχειρηματολογία που αφορά το στάτους των οπτικών δεδομένων στις παρακάτω δημοσιεύσεις:

- Gillies, V., Harden, A., Johnson, K., Reavey, P., Strange, V. and Willig, C. (2005) Painting pictures of embodied experience: the use of non-verbal data production for the study of embodiment, *Qualitative Research in Psychology: Special Issue on Visual Methodologies*, 2(3): 199-212.
- Radley, A. and Taylor, D. (2003) Images of recovery: a photo-elicitation study on the hospital ward, *Qualitative Health Research*, 13(1): 77-99.
- Reavey, P. and Johnson, K. (2008) Visual approaches: using and interpreting images, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds.) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.

Διαδικτυακό Κέντρο Μάθησης

Αφού διαβάσετε το κεφάλαιο, συνδεθείτε με τον δικτυακό τόπο του Διαδικτυακού Κέντρου Μάθησης στη διεύθυνση www.openup.co.uk/willig <<http://www.openup.co.uk/willig>> για να βρείτε πηγές για τη μελέτη σας, όπως ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών ανά κεφάλαιο, θέματα εργασιών και γλωσσάρι για κάθε κεφάλαιο.

Αναστοχασμοί και συμπεράσματα

ΕΝΟΤΗΤΑ

3

Περιεχόμενα ενότητας

14. Η ποιότητα στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας 401
15. Ανασκόπηση και συμπεράσματα: Ποιο είναι το μέλλον για τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας στην ψυχολογία; 417

Μαθησιακοί στόχοι

Διαβάζοντας αυτό το κεφάλαιο θα αποκτήσετε μια εικόνα για:

- ❑ Τη σημασία που έχει η επίτευξη ποιότητας στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας
 - ❑ Τη σχέση ανάμεσα στην επιστημολογία και στην αξιολόγηση
 - ❑ Τα πιο συχνά κριτήρια για την αξιολόγηση της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας
 - ❑ Τον τρόπο με τον οποίο μπορείτε να προσδιορίσετε κριτήρια αξιολόγησης που να είναι σχετικά με την αξιολογούμενη έρευνα
-

Το κεφάλαιο αυτό επιχειρεί να δώσει απαντήσεις στο ζήτημα της αξιολόγησης μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας. Πώς αποφασίζουμε αν μια έρευνα που χρησιμοποιεί ποιοτικές μεθόδους είναι καλή; Πώς επιλέγουμε τα κατάλληλα κριτήρια για να αξιολογήσουμε μια έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας; Και σε ποιο βαθμό μπορούμε να διαμορφώσουμε κάποιες οδηγίες για την αξιολόγηση μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας γενικά; Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι η έννοια της συστηματικής αξιολόγησης αποτελεί σημαντική πρόκληση για τους ερευνητές που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθόδους. Στο κάτω κάτω, η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας ασχολείται με το νόημα μέσα στο πλαίσió του και με την ερμηνεία δεδομένων. Έχουμε δει ότι ο ρόλος του ερευνητή ποιοτικής μεθοδολογίας απαιτεί ενεργή εμπλοκή με τα δεδομένα, κάτι που προϋποθέτει μια οπτική γωνία, ένα σημείο αφετηρίας. Αυτό σημαίνει πως η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας αναγνωρίζει ότι υπάρχει ένα υποκειμενικό στοιχείο στην ερευνητική διαδικασία. Αυτού του είδους οι αναφορές στη «δημιουργικότητα» και στην «υποκειμενικότητα» μπορεί να ανακαλούν ρομαντικές ιδέες περί καλλιτεχνικής

ενασχόλησης και διαίσθησης, οι οποίες με τη σειρά τους συχνά αντιπαραβάλλονται με τις έννοιες της επιστημονικής αυστηρότητας και αντικειμενικότητας. Όμως, αυτή η εννοιολογική αντίθεση μεταξύ «τέχνης» και «επιστήμης» δεν αντανακλά, κατά την άποψή μου, μια πραγματική διαίρεση ανάμεσα σε αλληλοαποκλειόμενους τρόπους εργασίας, συνεπώς οι ερευνητές που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθόδους πρέπει και αυτοί να αναρωτηθούν για την επιστημονική αξία της ποιοτικής έρευνας στην ψυχολογία καθώς και για τη συνεισφορά της στη γνώση. Τα κριτήρια που παραδοσιακά χρησιμοποιούνται για να αξιολογείται η επιστημονική αξία μιας ποσοτικής έρευνας στην ψυχολογία (π.χ., αξιοπιστία, αντιπροσωπευτικότητα, εγκυρότητα, γενικευσιμότητα και αντικειμενικότητα) δεν μπορούν, ωστόσο, να εφαρμοστούν με τρόπο που να έχει νόημα στις έρευνες ποιοτικής μεθοδολογίας, τουλάχιστον στην τρέχουσα μορφή τους (βλ. επίσης Κεφάλαια 1 και 2). Έτσι, οι ερευνητές που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθόδους βρίσκονται εδώ και αρκετό καιρό σε μια συζήτηση για τους τρόπους με τους οποίους πρέπει να αξιολογείται μια έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας. Το αποτέλεσμα είναι να υπάρχουν διάφορες ομάδες κριτηρίων αξιολόγησης αλλά και μια ζωνρή συζήτηση γύρω από την αξία που μπορεί να έχουν τέτοιου είδους κριτήρια.

Στο υπόλοιπο κεφάλαιο εξετάζω κάποια από τα κριτήρια αξιολόγησης που έχουν προταθεί από ερευνητές ποιοτικών μεθοδολογιών. Στη συνέχεια ακολουθεί μια συζήτηση για τη σχέση ανάμεσα στην επιστημολογία και στην αξιολόγηση. Υποστηρίζεται ότι τα κριτήρια αξιολόγησης πρέπει να είναι συμβατά με το επιστημολογικό πλαίσιο της αξιολογούμενης έρευνας. Κατόπιν, αυτό το επιχείρημα διερευνάται σε σχέση με τις μεθόδους που παρουσιάζονται στο παρόν βιβλίο. Το κεφάλαιο κλείνει εξετάζοντας τους περιορισμούς που συνδέονται με τη χρήση κριτηρίων για συγκεκριμένες μεθόδους όταν αξιολογούμε μια έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας.

Σε τι συνίσταται μια «καλή» έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας;

Διάφοροι ερευνητές έχουν προσπαθήσει κατά καιρούς να διαμορφώσουν κριτήρια για την αξιολόγηση της ποιότητας μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας στην ψυχολογία. Για παράδειγμα, οι Henwood και Pidgeon (1992) πρότειναν επτά στοιχεία που χαρακτηρίζουν μια καλή έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας. Τα στοιχεία αυτά βασίζονται στην υπόθεση ότι το υποκείμενο και το αντικείμενο της έρευνας, το υποκείμενο και το αντικείμενο της

γνώσης, δεν είναι ανεξάρτητες οντότητες και ότι, επομένως, η «αντικειμενικότητα» ή η απουσία προκατάληψης δεν είναι κατάλληλα κριτήρια για την αξιολόγηση μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας. Οι οδηγίες των Henwood και Pidgeon για τις καλές πρακτικές αυτών των ερευνών αφορούν τη διασφάλιση αυστηρότητας και την ταυτόχρονη αναγνώριση της ιδιοσυγκρασίας και της δημιουργικότητας στην ερευνητική διαδικασία. Τα στοιχεία αυτά είναι τα εξής:

1. *Η σημασία της αντιστοίχισης.* Οι αναλυτικές κατηγορίες που παράγονται από τον ερευνητή πρέπει να αντιστοιχίζονται καλά με τα δεδομένα. Για να επιτύχει καλή αντιστοίχιση ο ερευνητής καλείται να περιγράψει με καθαρότητα, σαφήνεια και πληρότητα τους λόγους για τους οποίους έχει ονομάσει και έχει κατηγοριοποιήσει τα φαινόμενα με τον συγκεκριμένο τρόπο.
2. *Ενσωμάτωση της θεωρίας.* Οι σχέσεις μεταξύ των μονάδων ανάλυσης πρέπει να εξηγούνται καθαρά και η ενσωμάτωσή τους σε διάφορα επίπεδα γενικότητας θα πρέπει να είναι φανερή άμεσα. Οι σημειώσεις του αναλυτή πρέπει να καταδεικνύουν τη διαδικασία ενσωμάτωσης καθώς και τη λογική της.
3. *Αναστοχαστικότητα.* Εφόσον η ερευνητική διαδικασία διαμορφώνει αναπόφευκτα το αντικείμενο έρευνας, ο ρόλος του ερευνητή πρέπει να αναγνωρίζεται στην τεκμηρίωση της έρευνας.
4. *Τεκμηρίωση.* Ο ερευνητής πρέπει να παρέχει μια πλήρη και ολοκληρωμένη περιγραφή του τι έγινε και γιατί σε όλη τη διαδικασία της έρευνας.
5. *Θεωρητική δειγματοληψία και ανάλυση αρνητικής περίπτωσης.* Ο ερευνητής πρέπει συνεχώς να επιδιώκει τη διεύρυνση και την τροποποίηση της αναδυόμενης θεωρίας. Για να το επιτύχει αυτό θα πρέπει να διερευνά τις περιπτώσεις που δεν ταιριάζουν καθώς και αυτές που είναι πιθανόν να παραγάγουν νέες θεωρήσεις.
6. *Εναισθησία στις υπό διαπραγμάτευση πραγματικότητες.* Ο ερευνητής πρέπει να προσέχει τους τρόπους με τους οποίους ερμηνεύεται η έρευνα από τους συμμετέχοντες που εξαρχής παρήγαγαν τα δεδομένα. Παρόλο που η επαλήθευση από τους συμμετέχοντες δεν είναι πάντα απαραίτητη (τα άτομα μπορεί να διαφωνούν με την ερμηνεία του ερευνητή για κάθε είδους προσωπικούς και κοινωνικούς λόγους), ο ερευνητής πρέπει τουλάχιστον να έχει επίγνωση των αντιδράσεων των

συμμετεχόντων και να προσπαθεί να εξηγήσει τις διαφορές ανάμεσα στη δική του ερμηνεία και στην ερμηνεία των συμμετεχόντων.

7. *Μεταφερισμότητα*. Για να μπορέσουν οι αναγνώστες να διαπιστώσουν τον βαθμό κατά τον οποίο η έρευνα έχει εφαρμοσιμότητα πέρα από το συγκεκριμένο πλαίσιο εντός του οποίου παράχθηκαν τα δεδομένα ο ερευνητής πρέπει να αναφέρει πλήρως τα χαρακτηριστικά του πλαισίου της έρευνας.

Ο Elliott κ. συν. (1999) έχουν διαμορφώσει τις δικές τους οδηγίες σχετικά με την αξιολόγηση μιας ερευνητικής αναφοράς ποιοτικής μεθοδολογίας, τις οποίες υιοθετεί ένα μεγάλο μέρος των ερευνητών που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθόδους. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι υπάρχουν διάφορα κριτήρια που ισχύουν τόσο στις ποιοτικές όσο και στις ποσοτικές έρευνες (π.χ., καταλληλότητα των μεθόδων, σαφήνεια στην παρουσίαση, συνεισφορά στη γνώση), αλλά ότι η αξιολόγηση μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας απαιτεί να ληφθούν υπόψη περαιτέρω γνωρίσματα που αφορούν ειδικά τις έρευνες ποιοτικής μεθοδολογίας. Τα κριτήρια αυτά είναι τα εξής:

1. *Κυριότητα της οπτικής*. Οι ερευνητές που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθόδους πρέπει να αποκαλύπτουν τις αξίες και τις παραδοχές τους, δίνοντας τη δυνατότητα στους αναγνώστες να ερμηνεύσουν την ανάλυση και να εξετάσουν πιθανές εναλλακτικές ερμηνείες (αυτό το κριτήριο αντιστοιχεί σε γενικές γραμμές στην «αναστοχαστικότητα» των Henwood και Pidgeon).
2. *Προσδιορισμός του δείγματος*. Οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας πρέπει να περιγράφουν τους συμμετέχοντες και τις περιστάσεις της ζωής τους με αρκετές λεπτομέρειες, δίνοντας στους αναγνώστες τη δυνατότητα να εκτιμήσουν τη συνάφεια και την εφαρμοσιμότητα των ευρημάτων (αυτό το κριτήριο αντιστοιχεί σε γενικές γραμμές στη «μεταφερισμότητα» των Henwood και Pidgeon).
3. *Θεμελίωση σε παραδείγματα*. Οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας πρέπει να χρησιμοποιούν παραδείγματα των δεδομένων για να κάνουν φανερές τις διαδικασίες ανάλυσης που έχουν χρησιμοποιήσει και την κατανόηση που έχουν επιτύχει. Με τον τρόπο αυτό ο αναγνώστης μπορεί επίσης να αξιολογήσει την αντιστοίχιση ανάμεσα στα δεδομένα και στις ερμηνείες του ερευνητή (αυτό το κριτήριο αντιστοιχεί σε γενικές γραμμές στη «σημασία της αντιστοίχισης» των Henwood και Pidgeon).

4. *Έλεγχοι αξιοπιστίας*. Οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας πρέπει να ελέγχουν εάν οι αναφορές τους είναι αξιόπιστες, αναφερόμενοι στις ερμηνείες των δεδομένων από άλλους (π.χ., συναδέλφους, συμμετέχοντες, άλλους ερευνητές) ή εφαρμόζοντας άλλες μεθόδους ανάλυσης στο ίδιο αντικείμενο (π.χ., άλλες ποιοτικές προσεγγίσεις, ποσοτικά δεδομένα) (ορισμένες πτυχές αυτού του κριτηρίου καλύπτονται από την «ευαισθησία στις υπό διαπραγμάτευση πραγματικότητες» των Henwood και Pidgeon).
5. *Συνοχή*. Οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας πρέπει να στοχεύουν στην παρουσίαση αναλύσεων που χαρακτηρίζονται από συνοχή και πληρότητα (π.χ., με τη μορφή αφήγησης ή ιστορίας, «χάρτη», πλαίσιου ή υποκειμένης δομής), διατηρώντας ταυτόχρονα τις λεπτές αποχρώσεις που υπάρχουν στα δεδομένα (οι Henwood και Pidgeon θίγουν παρόμοια ζητήματα στην «ενσωμάτωση της θεωρίας»).
6. *Επίτευξη των γενικών ερευνητικών καθηκόντων σε αντιπαραβολή με τα ειδικά*. Οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας πρέπει να είναι σαφείς όσον αφορά τα ερευνητικά τους καθήκοντα. Εάν στόχος της έρευνας είναι να κατανοηθεί ένα φαινόμενο σε γενικές γραμμές, τότε η έρευνα θα πρέπει να βασίζεται στο κατάλληλο φάσμα περιστάσεων. Εάν στόχος είναι να κατανοηθεί μια συγκεκριμένη περίπτωση ή περίπτωση, τότε πρέπει να διασφαλιστεί η συστηματική και ολοκληρωμένη μελέτη της. Και στις δύο περιπτώσεις θα πρέπει να εξεταστούν οι περιορισμοί της εφαρμοσιμότητας των ευρημάτων πέρα από το αρχικό πλαίσιο.
7. *Κατανόηση από τους αναγνώστες*. Οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας πρέπει να διασφαλίζουν ότι το υλικό παρουσιάζεται με τρόπο χρήσιμο για τους αναγνώστες. Οι αναγνώστες πρέπει να αισθάνονται ότι η έρευνα έχει αποσαφηνίσει ή έχει διευρύνει την κατανόηση και την αντίληψή τους για το αντικείμενο της έρευνας.

Βλέπουμε ότι υπάρχει κάποια αλληλεπικάλυψη ανάμεσα στα κριτήρια των Henwood και Pidgeon (1992) και στις οδηγίες του Elliott κ. συν. (1999). Σύμφωνα με αυτούς τους συγγραφείς, η «καλή πρακτική» στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας απαιτεί τη συστηματική και σαφή παρουσίαση των αναλύσεων, οι οποίες θα πρέπει να θεμελιώνονται με εμφανή τρόπο στα δεδομένα και να δίνουν προσοχή στα ζητήματα αναστοχαστικότητας. Επιπλέον, αυτή η έρευνα χαρακτηρίζεται από την επίγνωση της ιδιαιτερότητας του

πλαίσιου και της θεωρίας καθώς και από τους περιορισμούς που αυτά θέτουν στη συνάφεια και στην εφαρμοσιμότητά της. Ανατρέξτε επίσης στη Yardley (2000, 2008) για μια περαιτέρω συζήτηση των αρχών αξιολόγησης της ποιότητας σε μια έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας και στον Howitt (2010) για έναν χρήσιμο πρακτικό οδηγό στην αξιολόγηση των ποιοτικών μεθόδων έρευνας.

Παρόμοια κριτήρια για την αξιολόγηση της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας έχουν αναπτυχθεί και στο πλαίσιο άλλων κλάδων των κοινωνικών επιστημών (π.χ., Robson 1993· Leininger 1994). Παρά το γεγονός ότι οι περισσότερες οδηγίες αξιολόγησης αναφέρονται σε παρόμοια ζητήματα (π.χ., αναστοχαστικότητα, αξιοπιστία, μεταφερσιμότητα), είναι φανερό ότι οι συγγραφείς προσεγγίζουν το ζήτημα της αξιολόγησης από τη συγκεκριμένη οπτική γωνία που τους προσφέρουν οι μεθοδολογικές πρακτικές που προτιμούν. Για παράδειγμα, τα κριτήρια των Henwood και Pidgeon (1992) συνδέονται με τις έννοιες και την ορολογία της θεμελιωμένης θεωρίας, ενώ ο Elliott κ. συν. (1999) τοποθετούνται στο πλαίσιο της φαινομενολογικής-ερμηνευτικής παράδοσης. Πιο πρόσφατα ο Smith διαμόρφωσε επτά κριτήρια προκειμένου να προσδιορίσει «Τι συνιστά μια καλή εργασία ερμηνευτικής φαινομενολογικής ανάλυσης» (2011: 24). Πρέπει, λοιπόν, να αναρωτηθούμε σε ποιο βαθμό τα κριτήρια αξιολόγησης που έχουν παραχθεί βάσει μιας συγκεκριμένης ποιοτικής μεθοδολογίας μπορούν πράγματι να εφαρμοστούν σε όλα τα είδη έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας. Ορισμένοι ερευνητές (π.χ., Madill et al. 2000· Reicher 2000) έχουν υποστηρίξει ότι, εφόσον δεν υπάρχει ένα ενιαίο υπόδειγμα (paradigm) έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας, τα κριτήρια για την αξιολόγηση μιας τέτοιας έρευνας πρέπει να προσαρμόζονται στη συγκεκριμένη μέθοδο που επιδιώκουν να αξιολογήσουν. Η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας μπορεί να διεξαχθεί με βάση διαφορετικά επιστημολογικά και οντολογικά πλαίσια, τα οποία απαιτούν διαφορετικά πρότυπα αριστείας. Αυτό συμβαίνει επειδή οι διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις βασίζονται σε διαφορετικές παραδοχές σχετικά με τη φύση του κόσμου, το νόημα της γνώσης και τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία (βλ. Κεφάλαια 1 και 2).

Στο Κεφάλαιο 1 επισήμανα ότι για να μπορούμε να αξιολογήσουμε την έρευνα με έναν τρόπο που να έχει νόημα πρέπει να γνωρίζουμε ποιοι είναι οι στόχοι της και τι είδους γνώση επιχειρεί να παραγάγει. Με άλλα λόγια, υποστήριξα πως για να είμαστε σε θέση να αξιολογήσουμε τη συνεισφορά μιας έρευνας στη γνώση πρέπει να κατανοούμε επακριβώς την επιστημολογική βάση της μεθόδου που χρησιμοποιείται στην έρευνα. Για να βοη-

θήσω τους αναγνώστες να παρακολουθήσουν τα επιστημολογικά επιχειρήματα που συνδέονται με καθεμιά από τις οκτώ ερευνητικές μεθόδους που εξετάζονται σε αυτό το βιβλίο διαμόρφωσα τρία επιστημολογικά ερωτήματα που τίθενται για καθεμιά από τις οκτώ μεθόδους.

Στην επόμενη υποενότητα εξετάζω γενικά τη σχέση ανάμεσα στην επιστημολογία και στην αξιολόγηση. Ακολουθεί μια συζήτηση των τρόπων με τους οποίους μπορούμε να αξιολογήσουμε μια έρευνα που παράγεται από διαφορετικές ερευνητικές μεθόδους.

Επιστημολογία και αξιολόγηση

Τόσο ο Reicher (2000) όσο και ο Madill κ. συν. (2000) υποστηρίζουν ότι η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας χαρακτηρίζεται από επιστημολογική διαφοροποίηση και ότι αυτό το γεγονός έχει επιπτώσεις στην αξιολόγηση. Ωστόσο, όταν διερευνούν αυτή τη διαφοροποίηση δεν χρησιμοποιούν την ίδια κατάταξη των προσεγγίσεων. Ο Reicher εντοπίζει δύο τύπους προσεγγίσεων στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας (*βιωματική* και *γλωσσική*), ενώ ο Madill κ. συν. κάνουν λόγο για τρεις επιστημολογικούς κλάδους (*ρεαλισμού*, *κονστρουξιονιστικός με έμφαση στο πλαίσιο* και *ριζοσπαστικός κονστρουξιονιστικός*). Ο Reicher αντιπαραβάλλει την έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας που στοχεύει στην απόκτηση καλύτερης κατανόησης των ανθρωπινων βιωμάτων, τρόπων σκέψης και πράξεων (*βιωματική*) με την έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας που επικεντρώνεται στον ρόλο που διαδραματίζει η γλώσσα στην κατασκευή της πραγματικότητας (*γλωσσική*). Υποστηρίζει πως οι ποιοτικές μέθοδοι με έμφαση στο βίωμα (όπως η θεμελιωμένη θεωρία) βασίζονται ουσιαστικά στον ρεαλισμό γιατί «διατείνονται ότι η γλώσσα είναι αντανάκλαση εσωτερικών κατηγοριών κατανόησης και μπορούν επομένως να χρησιμοποιηθούν για να “διαβάσουμε” τι πραγματικά σκέφτονται και βιώνουν οι άνθρωποι» (Reicher 2000: 3). Αντίθετα, οι γλωσσικές ποιοτικές μέθοδοι είναι κοινωνικοκονστρουξιονιστικές, γιατί αντιλαμβάνονται τη γλώσσα ως μια μορφή κοινωνικής δράσης που κατασκευάζει εκδοχές της πραγματικότητας.

Η ταξινόμηση του Madill κ. συν. (2000) δεν κάνει τόσο αυστηρούς διαχωρισμούς. Οι τρεις προσεγγίσεις που εντοπίζουν οι συγγραφείς μοιάζουν περισσότερο με θέσεις σε ένα συνεχές, με τον απλοϊκό ρεαλισμό στο ένα άκρο και τον ριζοσπαστικό σχετικισμό στο άλλο. Εδώ η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας που βασίζεται στον *ρεαλισμό* χαρακτηρίζεται από έναν

προσανατολισμό αποκάλυψης που μπορεί να λάβει μια περισσότερο ή λιγότερο απλοϊκή μορφή. Οι λιγότερο απλοϊκές μορφές ρεαλισμού (π.χ., κριτικός ρεαλισμός) έχουν πολλά κοινά στοιχεία με τις κονστρουξιονιστικές προσεγγίσεις, γιατί αναγνωρίζουν το υποκειμενικό στοιχείο που ενυπάρχει στην παραγωγή γνώσης. Η *κονστρουξιονιστική έρευνα με έμφαση στο πλαίσιο* βασίζεται στην παραδοχή ότι κάθε γνώση εξαρτάται αναγκαστικά από το πλαίσιο και την οπτική γωνία. Αυτό σημαίνει ότι διαφορετικές οπτικές γεννούν διαφορετικές ιδέες για το ίδιο φαινόμενο. Συνεπώς, αυτού του είδους η έρευνα ενδιαφέρεται περισσότερο για την πληρότητα παρά για την ακρίβεια των αναπαραστάσεων. Τέλος, ο *ριζοσπαστικός κονστρουξιονισμός* αμφισβητεί την ίδια την ιδέα της αναπαράστασης. Εδώ η γνώση θεωρείται κοινωνική κατασκευή και η έρευνα εστιάζεται στα γλωσσικά αποθέματα και στις πρακτικές που συνιστούν τη «γνώση». Επομένως, η *βιωματική* κατηγορία του Reicher (2000) συνδυάζει τη *ρεαλιστική* προσέγγιση και την προσέγγιση του *κονστρουξιονισμού με έμφαση στο πλαίσιο* του Madill κ. συν. (2000) (βλ. Εικόνα 14.1).

Τόσο ο Reicher (2000) όσο και ο Madill κ. συν. (2000) συμφωνούν ότι οι διαφορές ανάμεσα στις διάφορες προσεγγίσεις και στις επιστημολογικές τους βάσεις είναι σημαντικές. Σύμφωνα με τον Reicher (2000: 4), «έχουν διαφορετικές φιλοσοφικές καταβολές, κάνουν διαφορετικές θεωρητικές παραδοχές και θέτουν ερωτήματα διαφορετικού είδους». Επομένως, τα κριτήρια αξιολόγησής τους πρέπει να είναι διαφορετικά. Σύμφωνα με τον Madill κ. συν., οι έρευνες που διεξάγονται στο πλαίσιο μιας ρεαλιστικής επιστημολογίας μπορούν να αξιολογηθούν βάσει της *αντικειμενικότητας* και της *αξιοπιστίας* τους. Η αντικειμενικότητα εδώ αναφέρεται στην απουσία προκαταλήψεων από την πλευρά του ερευνητή. Για παράδειγμα, οι ερευνητές που χρησιμοποιούν τη θεμελιωμένη θεωρία θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι αφήνουν τις κατηγορίες να αναδυθούν από τα δεδομένα και δεν επιβάλλουν τα νοήματα στα δεδομένα τους. Η αξιοπιστία της ανάλυσης μπορεί να καταδειχθεί με τη χρήση τριγωνοποίησης (ερευνητών και/ή μεθόδων), ώστε να φανεί πώς οι διαφορετικές οπτικές συγκλίνουν και άρα επιβεβαιώνουν η μια τις παρατηρήσεις και τις ερμηνείες της άλλης. Για να επιδειχθεί αριστεία οι έρευνες που διεξάγονται στη βάση μιας κονστρουξιονιστικής επιστημολογίας που δίνει έμφαση στο πλαίσιο θα πρέπει να καταδεικνύουν τη σχέση ανάμεσα στις αναφορές και στα πλαίσια μέσα στα οποία έχουν παραχθεί. Αυτό σημαίνει ότι οι αναφορές πρέπει να γειώνονται εμφανώς στις (π.χ., καταστασιακές, προσωπικές, πολιτισμικές, κοινωνικές κλπ.) συνθήκες στις οποίες παράγονται. Αυτό ισχύει εξίσου και για τις ανα-

φορές των συμμετεχόντων (δηλαδή, τις εμπειρίες, τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους) και για τις αναφορές του ερευνητή (δηλαδή, τις δικές του αναλύσεις και ερμηνείες των δεδομένων). Επομένως, ένα σημαντικό κριτήριο για την αξιολόγηση σε αυτό το πλαίσιο είναι η *αναστοχαστικότητα*.

Εικόνα 14.1 Κατάταξη των επιστημολογιών ποιοτικής μεθοδολογίας

Reicher (2000)	Βιωματική		Γλωσσική
Madill et al. (2000)	Ρεαλισμού	Κονστρουξιονιστική με έμφαση στο πλαίσιο	Ριζοσπαστική κονστρουξιονιστική
Απλοϊκός ρεαλισμός		Ριζοσπαστικός σχετικισμός	

Οι μελέτες που διεξάγονται με βάση μια ριζοσπαστική κονστρουξιονιστική επιστημολογία απορρίπτουν την ιδέα ότι οι ερευνητικές μέθοδοι είναι τρόποι πρόσβασης σε οντότητες, όπως είναι οι εμπειρίες, οι σκέψεις ή τα συναισθήματα, που κατέχουν οι συμμετέχοντες. Συνεπώς, τα κριτήρια που αφορούν την ακρίβεια ή την αυθεντικότητα των αναφορών δεν έχουν κανένα νόημα από τη σκοπιά του ριζοσπαστικού κονστρουξιονισμού. Αντίθετα, αυτού του είδους η έρευνα πρέπει να αξιολογείται με τους δικούς της όρους. Ο Madill κ. συν. (2000) προτείνουν την *εσωτερική συνοχή*, την *ανάλυση αποκλινοσών περιπτώσεων* και την *αξιολόγηση από τους αναγνώστες* ως κατάλληλα κριτήρια σε αυτό το πλαίσιο. Η εσωτερική συνοχή αναφέρεται στον βαθμό κατά τον οποίο η ανάλυση παρουσιάζει συνέπεια και δεν περιέχει μεγάλες αντιφάσεις. Η ανάλυση των αποκλινοσών περιπτώσεων συνιστά μια δοκιμασία για μια αναδυόμενη θεωρητική διατύπωση και λειτουργεί ως οριοθέτηση του πλαισίου εφαρμοσιμότητάς της. Η αξιολόγηση από τους αναγνώστες αναφέρεται στον βαθμό κατά τον οποίο η μελέτη θεωρείται πως συνεισφέρει σε νέες ιδέες και σε καλύτερη κατανόηση εκ μέρους των αναγνώστών. Επιπλέον, η ύπαρξη αυτούσιων δεδομένων με τη μορφή κατά λέξη αποσπασμάτων από τη μετεγγραμμένη συνέντευξη δίνει στους αναγνώστες τη δυνατότητα να φτάσουν σε μια δική τους ερμηνεία του υλικού.

Για να έχουν οι αναγνώστες τη δυνατότητα να αξιολογήσουν μια μελέτη που χρησιμοποιεί ποιοτικές μεθόδους οι ερευνητές πρέπει να είναι σαφείς σχετικά με το τι ήθελαν να διαπιστώσουν (δηλαδή, το ερευνητικό ερώτημα) και τι είδους γνώση προσπαθούσαν να παραγάγουν (δηλαδή, την επιστημολογική

τους θέση) (βλ. Κεφάλαιο 2). Επιπλέον, πρέπει να χρησιμοποιούν ερευνητικές μεθόδους κατάλληλες για το ερευνητικό ερώτημα και συμβατές με τις επιστημολογικές τους θέσεις (βλ. Κεφάλαιο 3). Ο Madill κ. συν. (2000: 17) μας υπενθυμίζουν ότι «Οι ερευνητές που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθόδους έχουν την ευθύνη να καταστήσουν σαφή την επιστημολογική τους θέση, να διεξαγάγουν την έρευνά τους με τρόπο συνεπή προς αυτή τη θέση και να παρουσιάσουν τα ευρήματά τους με τρόπο που να δίνει τη δυνατότητα αξιολόγησής τους».

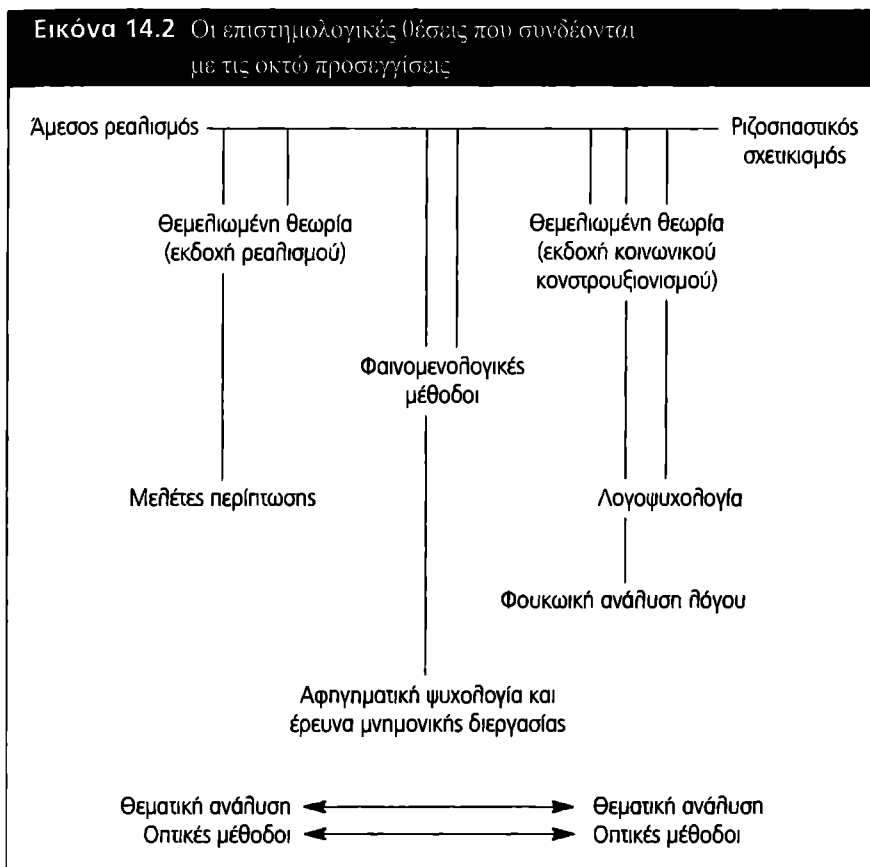
Αξιολόγηση των μεθόδων που παρουσιάστηκαν στο βιβλίο

Στο τέλος κάθε κεφαλαίου της Ενότητας 2 αυτού του βιβλίου τέθηκαν τρία επιστημολογικά ερωτήματα σε σχέση με τις μεθόδους που παρουσιάστηκαν. Τα ερωτήματα ήταν: (1) Τι είδους γνώση παράγει η μέθοδος; (2) Τι είδους παραδοχές κάνει η μέθοδος για τον κόσμο; (3) Πώς αντιλαμβάνεται η μέθοδος τον ρόλο του ερευνητή στην ερευνητική διαδικασία; Ξαναβλέποντας τα Κεφάλαια 6-13, είμαστε τώρα σε θέση να κατατάξουμε καθεμιά από τις οκτώ ερευνητικές προσεγγίσεις με βάση την επιστημολογική τους θέση. Σε ένα συνεχές από τον απλοϊκό (ή άμεσο) ρεαλισμό μέχρι τον ριζοσπαστικό σχετικισμό οι προσεγγίσεις μπορούν να τοποθετηθούν με τον τρόπο που παρουσιάζεται στην Εικόνα 14.2.

Χρησιμοποιώντας την ταξινόμηση των επιστημολογιών του Madill κ. συν. (2000), οι μελέτες περίπτωσης και η ρεαλιστική εκδοχή της θεμελιωμένης θεωρίας θα μπορούσαν να περιγραφούν ως «ρεαλιστικές», οι φαινομενολογικές μέθοδοι, οι αφηγηματικές προσεγγίσεις, η έρευνα μνημονικής διεργασίας καθώς και η κοινωνικοκονστρουξιονιστική εκδοχή της θεμελιωμένης θεωρίας υιοθετούν μια «κονστρουξιονιστική προσέγγιση με έμφαση στο πλαίσιο», ενώ η λογοψυχολογία θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι βασίζεται στον «ριζοσπαστικό κονστρουξιονισμό». Η φουκωική ανάλυση λόγου (ΦΑΛ) μπορεί να προσεγγιστεί είτε από μια οπτική «κονστρουξιονισμού με έμφαση στο πλαίσιο» είτε από μια οπτική «ριζοσπαστικού κονστρουξιονισμού».

Εφόσον η θεματική ανάλυση και οι οπτικές μέθοδοι μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να απαντηθεί μεγάλο εύρος ερευνητικών ερωτημάτων και εφόσον το στάτους που αποδίδεται στα θέματα και στις εικόνες εξαρτάται από το ερευνητικό ερώτημα, αυτές οι μέθοδοι θα μπορούσαν δυνητικά να τοποθετηθούν σε οποιαδήποτε θέση σε αυτό το συνεχές. Όπως συζητήθηκε στα αντίστοιχα κεφάλαια (Κεφάλαιο 6 και Κεφάλαιο 13), αυτές οι

μέθοδοι από μόνες τους δεν απαιτούν από τον ερευνητή να πάρει μια συγκεκριμένη επιστημολογική θέση. Είναι συμβατές με οποιαδήποτε τέτοια θέση, υπό τον όρο ότι ο ερευνητής θα είναι σαφής όσον αφορά το στάτους που αποδίδει στα δεδομένα καθώς και για το τι εκπροσωπούν τα μοτίβα που εντοπίζονται στα δεδομένα.

Έχοντας κατατάξει τις οκτώ προσεγγίσεις μας με βάση την επιστημολογική τους θέση, είμαστε τώρα έτοιμοι να προσδιορίσουμε τα κατάλληλα κριτήρια αξιολόγησης για καθεμιά από αυτές. Οι ρεαλιστικές εκδοχές της θεμελιωμένης θεωρίας και της έρευνας μελέτης περίπτωσης μπορούν να αξιολογηθούν με βάση τον βαθμό κατά τον οποίο έχουν καταφέρει να συλλάβουν όσα συμβαίνουν στην πραγματικότητα (στη ζωή ή στο μυαλό ενός ατόμου ή σε μια κατάσταση). Εφόσον στόχος τους είναι να περιγράψουν

με ακρίβεια και, όπου είναι δυνατόν, να θεωρητικοποιήσουν τις κοινωνικές και ψυχολογικές διεργασίες, θα πρέπει να αξιολογούνται με βάση την αντικειμενικότητα και την αξιοπιστία της γνώσης που έχουν παραγάγει. Αυτό μπορεί να γίνει μέσω διάφορων μορφών τριγωνοποίησης. Για παράδειγμα, δύο ερευνητές θα μπορούσαν να κωδικοποιήσουν ανεξάρτητα το ίδιο απόσπασμα δεδομένων για να βρουν τον βαθμό κατά τον οποίο οι κατηγορίες που ο καθένας έχει εντοπίσει ταιριάζουν μεταξύ τους. Ομοίως, δύο ή περισσότεροι παρατηρητές θα μπορούσαν να παρατηρήσουν την ίδια κατάσταση προκειμένου να επιβεβαιωθεί η ακρίβεια των παρατηρήσεων. Αν τα δεδομένα πρόκειται να ερμηνευθούν με τη χρήση ενός συνόλου συγκεκριμένων θεωρητικών εννοιών και παραδοχών, τότε θα μπορούσαν να κληθούν δύο ή περισσότεροι ερευνητές να παραγάγουν αυτές τις θεωρητικές αναγνώσεις, ώστε να διασφαλιστεί η συνέπειά τους. Στόχος της τριγωνοποίησης στο πλαίσιο αυτό είναι να επιβεβαιωθούν τα ευρήματα μέσω της σύγκλισης διαφορετικών οπτικών. Το σημείο στο οποίο συγκλίνουν οι οπτικές θεωρείται πως αναπαριστά την «πραγματικότητα».

Οι φαινομενολογικές μέθοδοι, οι αφηγηματικές μέθοδοι και η έρευνα μνημονικής διεργασίας, η κοινωνικοκονστρουξιοπιστική εκδοχή της θεμελιωμένης θεωρίας και σε ορισμένες περιπτώσεις η ΦΑΛ μπορούν να αξιολογηθούν αν εκτιμηθεί ο βαθμός κατά τον οποίο θεμελιώνουν επιτυχώς τις παρατηρήσεις τους μέσα στα πλαίσια που τις παράγουν. Ωστόσο, είναι σημαντικό να έχουμε υπόψη μας ότι οι μελέτες που χρησιμοποιούν αυτές τις μεθόδους ενδέχεται να μην έχουν την πρόθεση να εξηγήσουν τα φαινόμενα που περιγράφουν. Αντιθέτως, μπορεί να έχουν στόχο να περιγράψουν λεπτομερώς και ολοκληρωμένα το φαινόμενο (π.χ., μια εμπειρία, έναν τρόπο ζωής, μια κατάσταση), μεταδίδοντας στους αναγνώστες μια αίσθηση της ποιότητας και της υφής του. Στην περίπτωση αυτή η εφαρμογή αξιολογικών κριτηρίων που αφορούν τη σχέση ανάμεσα στο φαινόμενο και στις συνθήκες που μπορεί να το έχουν γεννήσει μπορεί να μην είναι δικαιολογημένη. Για παράδειγμα, μια ερμηνευτική φαινομενολογική μελέτη θα ήταν λιγότερο πιθανό να ασχοληθεί με μια τέτοια σχέση από ό,τι μια κριτική ρεαλιστική προσέγγιση στη ΦΑΛ, όπου στόχος του ερευνητή είναι να θεμελιώσει τους λόγους στις κοινωνικές και θεσμικές πρακτικές ή ακόμη και στις δομές (για μια συζήτηση της προσέγγισης κριτικού ρεαλισμού στην ανάλυση λόγου βλ. Willig 1999a, 2000· Sims-Schouten et al. 2007). Παρ' όλα αυτά, το κοινό αυτών των μεθόδων είναι η ενασχόληση με το νόημα στο εκάστοτε πλαίσιο και η ερμηνευτική εξήγηση, κάτι που σημαίνει ότι οι μελέτες που χρησιμοποιούν αυτές τις μεθόδους πρέπει να ασχοληθούν με το

ζήτημα της *αναστοχαστικότητας*. Έτσι, πρέπει να αναγνωρίσουν ότι η οπτική και η θέση του ερευνητή έχουν διαμορφώσει την έρευνα και, κατά προτίμηση, να δείξουν πώς έχει συντελεστεί αυτή η διαμόρφωση.

Η λογοψυχολογία και η ΦΑΛ αξιολογούνται καλύτερα όταν αποτιμάται η ποιότητα των αναφορών που παράγουν. Αφηγούνται καλά μια ιστορία; Αφηγούνται την ιστορία με τρόπο σαφή, εσωτερικά συνεπή και επαρκώς διαφοροποιημένο; Παράγει η εξιστόρηση νέες ιδέες για τους αναγνώστες; Είναι πειστική; Λόγω της σύνδεσής της με μια ριζοσπαστική κονστρουξιονιστική επιστημολογία, η έρευνα ανάλυσης λόγου δεν μπορεί να αξιολογηθεί με βάση την αντιστοιχία (όπως σε μια έρευνα ρεαλισμού) ή με βάση τη σχέση της με τις εξωτερικές συνθήκες ή το εξωτερικό πλαίσιο (όπως στην κονστρουξιονιστική προσέγγιση με έμφαση στο πλαίσιο). Αντίθετα, πρέπει να αξιολογείται με τους δικούς της όρους – δηλαδή και η ίδια ως γλωσσική κατασκευή, με βάση την εσωτερική συνέπεια, τη θεωρητική εμβάθυνση και την πειστικότητά της. Όπως επισημαίνουν ο Madill κ. συν. (2000: 13): «Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι κάθε ερμηνεία είναι εξίσου εφικτή με οποιαδήποτε άλλη». Τα κριτήρια αξιολόγησης που ισχύουν στην περίπτωση αυτή έχουν στόχο να εκτιμήσουν την *ποιότητα* της έρευνας και όχι την *εγκυρότητά* της.

Ορισμένοι ερευνητές (π.χ., Forshaw 2007) εναντιώνονται στους ψυχολόγους που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθόδους και υποστηρίζουν ότι η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας πρέπει να διέπεται από «αυστηρότητα» και «διεξοδικότητα». Ισχυρίζονται ότι εφόσον η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας αναγνωρίζει πως υπάρχουν πολλές ερμηνείες οι οποίες είναι εξίσου έγκυρες, δεν είναι ανάγκη να ασχολούμαστε με τη «μέθοδο». Για παράδειγμα, ο Forshaw (2007: 478) υποστηρίζει ότι «Είναι ανησυχητικό το γεγονός ότι χρησιμοποιούνται δύο μέτρα και δύο σταθμά. [...] Από τη μια πλευρά γυρίζουμε την πλάτη στην “αλήθεια” και από την άλλη επεξεργαζόμαστε μεθόδους για να κατανοήσουμε τα κείμενα και να ορίσουμε τον τρόπο με τον οποίο θα αντιμετωπίσουμε την κατανόσή τους». Ωστόσο, είναι σημαντικό να κατανοηθεί ότι ενώ η διατύπωση ερμηνειών είναι διαφορετική από τη διατύπωση ισχυρισμών αλήθειας, η μέθοδος είναι σίγουρο ότι εμπλέκεται στην ερμηνεία και στην κατανόηση. Η διαφορά μεταξύ μιας μεθοδικής ερμηνείας ενός κειμένου, όπως είναι μια μετεγγραμμένη συνέντευξη, και της υποκειμενικής άποψης του ερευνητή γι’ αυτή είναι ότι η πρώτη βασίζεται σε μια συστηματική, κυκλική διαδικασία κριτικού αναστοχασμού και αμφισβήτησης των ίδιων των αναδυόμενων ερμηνειών αυτού που ερμηνεύει, ενώ η δεύτερη είναι το προϊόν των

αδιαμεσολάβητων συνδέσεων και αντιδράσεων του ερευνητή. Παρότι και οι δύο εξηγήσεις μπορεί να είναι συναρπαστικές και εμβριθείς, συνιστούν ωστόσο προϊόν διαφορετικών διαδικασιών. Για να μπορεί ο αναγνώστης να ερμηνεύσει (και να αξιολογήσει) την ερμηνεία του ερευνητή πρέπει να γνωρίζει όσο το δυνατόν περισσότερα για τη διαδικασία με την οποία έχει παραχθεί. Αυτός είναι και ο λόγος που χρειαζόμαστε «ενότητες μεθόδου» στις ερευνητικές αναφορές (για μια πληρέστερη συζήτηση των παραγόντων που εμπλέκονται στη διαδικασία της ερμηνείας βλ. Willig 2012a).

Ορισμένες προειδοποιήσεις

Έχω υποστηρίξει ότι τα κριτήρια αξιολόγησης πρέπει να είναι συμβατά με το επιστημολογικό πλαίσιο της έρευνας που αξιολογείται καθώς και ότι πριν αξιολογήσουμε μια μελέτη ποιοτικής μεθοδολογίας θα πρέπει να εντοπίσουμε την επιστημολογική της θέση. Για να διευκολύνω αυτή τη διαδικασία έχω διατυπώσει τρία επιστημολογικά ερωτήματα που τίθενται σε σχέση με καθεμιά από τις οκτώ ποιοτικές ερευνητικές μεθόδους που έχουν παρουσιαστεί σε αυτό το βιβλίο. Επιπλέον, έχω δημιουργήσει ένα συνεχές επιστημολογικών θέσεων, το οποίο αρχίζει από τον «άμεσο ρεαλισμό» και φτάνει στον «ριζοσπαστικό σχετικισμό» (βλ. Εικόνες 14.1 και 14.2), και στο οποίο τοποθετούνται οι οκτώ μέθοδοι. Με τον τρόπο αυτό είναι ευκολότερη η συγκριτική εξέταση των μεθόδων και υπάρχει ένα σημείο εκκίνησης για την επιλογή των κατάλληλων κριτηρίων αξιολόγησης. Ωστόσο, πρέπει στο σημείο αυτό να αναγνωρίσουμε ότι ο προσδιορισμός της επιστημολογικής θέσης δεν είναι τόσο απλή υπόθεση όσο την παρουσίασα.

Η κατάταξη των επιστημολογικών οπτικών σε διακριτές θέσεις απαιτεί απαραίτητα έναν βαθμό απλούστευσης και ομογενοποίησής τους. Οι χαρακτηρισμοί «ρεαλιστικός» ή «σχετικιστικός» δεν είναι σε θέση να περιγράψουν την πραγματική πολυπλοκότητα και τις αμφισημίες που χαρακτηρίζουν τις διάφορες επιστημολογίες. Επιπλέον, η κατηγοριοποίηση οποιασδήποτε συγκεκριμένης μεθόδου ή μεθοδολογίας είναι από μόνη της θέμα αξιολόγησης. Οι περισσότερες προσεγγίσεις συνδυάζουν διάφορα χαρακτηριστικά που είναι συμβατά με παραπάνω από μία επιστημολογικές θέσεις. Επιπλέον, οι περισσότερες μέθοδοι εξελίσσονται με τον χρόνο και ενδέχεται κάποια στιγμή να τροποποιήσουν τις επιστημολογικές παραδοχές τους. Ορισμένες μέθοδοι έχουν εξελιχθεί σε διακριτές εκδοχές που πρέπει να κατηγοριοποιηθούν ανεξάρτητα η μια από την άλλη. Έτσι, οι ερευνητές ποιο-

τικής μεθοδολογίας δεν συμφωνούν απαραίτητως με την κατάταξη των μεθοδολογιών άλλων ερευνητών. Για παράδειγμα, ενώ ορισμένοι συγγραφείς (π.χ., Reicher 2000) περιγράφουν τη θεμελιωμένη θεωρία ως ρεαλιστική στον προσανατολισμό της, άλλοι (π.χ., Rennie 1998) υποστηρίζουν ότι αντανακλά έναν συμβιβασμό μεταξύ ρεαλισμού και σχετικισμού. Άλλοι πάλι (Madill et al. 2000) έχουν υποστηρίξει ότι υπάρχουν διαφορετικές εκδοχές της θεμελιωμένης θεωρίας, ορισμένες από τις οποίες προσανατολίζονται στον ρεαλισμό και άλλες στον κοινωνικό κονστρουξιονισμό. Σύμφωνα με μια άλλη θέση (π.χ., Appells 1996), ενώ η θεμελιωμένη θεωρία προέκυψε από το μεταθετικιστικό παράδειγμα, αυτή τη στιγμή κινείται προς την κατεύθυνση του κονστρουξιονισμού. Έτσι, παρότι η εξέταση επιστημολογικών ζητημάτων είναι ουσιώδης για τη διεξαγωγή και την αξιολόγηση μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας, μπορεί να μην είναι πάντα δυνατός ο προσδιορισμός και η ένταξη σε ξεκάθαρες και αδιαμφισβήτητες επιστημολογικές οπτικές. Ωστόσο, το γεγονός ότι η εξέταση των επιστημολογικών θέσεων μπορεί να οδηγήσει σε κάποια ασάφεια, έλλειψη βεβαιότητας και σύγχυση δεν πρέπει να μας αποτρέπει από την εφαρμογή της. Όταν σκεφτόμαστε, μιλάμε και γράφουμε για τις επιστημολογικές θέσεις είτε των άλλων είτε τις δικές μας, ενθαρρύνουμε την αναστοχαστικότητα, η οποία με τη σειρά της μας βοηθά να προσδιορίσουμε τα όρια (και τους περιορισμούς) των δικών μας ισχυρισμών γνώσης και των ισχυρισμών γνώσης των άλλων (για λεπτομερείς συζητήσεις όσον αφορά τη σχέση της επιστημολογίας με την ψυχολογική έρευνα βλ. Slife and Williams 1995· Bem and Looren de Jong 1997).

Συμπέρασμα

Η αξιολόγηση της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας δεν είναι εύκολη υπόθεση. Για να διεξαχθεί μια δίκαιη και σωστή αξιολόγηση της ποιότητας μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας πρέπει να κατανοήσουμε την επιστημολογική θέση από την οποία πραγματοποιήθηκε η έρευνα. Πρέπει να γνωρίζουμε το είδος της γνώσης που επιδιώκει να παραγάγει η έρευνα και τον τρόπο με τον οποίο ο ερευνητής φιλοδοξεί να συνεισφέρει στο πεδίο. Αυτό συμβαίνει γιατί τα κριτήρια που χρησιμοποιούμε για να αξιολογήσουμε την έρευνα πρέπει να αρμόζουν στο είδος έρευνας που εξετάζουμε. Συνεπώς, η αξιολόγηση μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας απαιτεί εμπειρία από έρευνες που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθόδους καθώς και καλή κατανόηση των φιλοσοφικών θεμελίων των διάφορων προσεγγίσεων στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας. Δεν πρόκειται για έναν διεκπεραιωτικό έλεγχο

συγκεκριμένων στοιχείων και θα ισχυριζόμουν ότι η κριτική και αναστοχαστική ενασχόληση με τα κριτήρια αξιολόγησης μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας πρέπει να αποτελεί μέρος οποιασδήποτε αξιολόγησης οποιασδήποτε έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας.

Ερωτήματα προς συζήτηση

1. Πώς θα μπορούσαμε να αξιολογήσουμε την ποιότητα μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας;
2. Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στην επιστημολογία και στην αξιολόγηση μιας έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας;
3. Κατά την άποψή σας, υπάρχει αντίφαση ανάμεσα στην ανοιχτή οπτική και στην ευελιξία που υιοθετούν οι έρευνες ποιοτικής μεθοδολογίας και στο ενδιαφέρον για την αξιολόγηση της ποιότητάς τους;

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Elliot, R., Fischer, C.T. and Rennie, D.L. (1999) Evolving guidelines for publication of qualitative research studies in psychology and related fields, *British Journal for Clinical Psychology*, 38: 214-29.
- Henwood, K. and Pidgeon, N.F. (1992) Qualitative research and psychological theorising, *British Journal of Psychology*, 83(1): 97-112.
- Howitt, D. (2010) Ensuring quality in qualitative research, in D. Howitt, *Introduction to Qualitative Methods in Psychology*. Harlow: Prentice Hall.
- Madill, A., Jordan, A. and Shirley, C. (2000) Objectivity and reliability in qualitative analysis: realist, contextualist and radical constructionist epistemologies, *British Journal of Psychology*, 91: 1-20.
- Reicher, S. (2000) Against methodolatry: some comments on Elliot, Fischer and Rennie, *British Journal of Clinical Psychology*, 39: 1-6.

Διαδικτυακό Κέντρο Μάθησης

Αφού διαβάσετε το κεφάλαιο, συνδεθείτε με τον δικτυακό τόπο του Διαδικτυακού Κέντρου Μάθησης στη διεύθυνση www.openup.co.uk/willig για να βρείτε πηγές για τη μελέτη σας, όπως ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών ανά κεφάλαιο, θέματα εργασιών και γλωσσάρι για κάθε κεφάλαιο.

Ανασκόπηση και συμπεράσματα: Ποιο είναι το μέλλον για τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας στην ψυχολογία;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

15

Μαθησιακοί στόχοι

Διαβάζοντας αυτό το κεφάλαιο θα αποκτήσετε μια εικόνα για:

- Τα επιχειρήματα που συνδέονται με την «κριτική της μεθοδολογίας»
 - Διαφορετικούς τρόπους σκέψης ως προς το τι συνιστά μια έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας
 - Τη σύνθετη σχέση ανάμεσα στην «έρευνα» και στην «πρακτική» όσον αφορά την ψυχολογία
 - Τις πιθανές μελλοντικές κατευθύνσεις της ποιοτικής ψυχολογίας [qualitative psychology]
-

Στο Κεφάλαιο 1 πρότεινα να σκεφτούμε την ερευνητική διαδικασία ως μια μορφή περιπέτειας. Υποστήριξα πως οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας δεν είναι σε καμία περίπτωση «συνταγές» και πως είναι καλύτερα να τις βλέπουμε ως τρόπους προσέγγισης ενός ερωτήματος. Επίσης, ισχυρίστηκα ότι αυτή η οπτική συνδέεται με έναν δημιουργικό, και όχι μηχανιστικό, τρόπο δουλειάς που αναπόφευκτα επιφυλάσσει εκπλήξεις, αλλαγές κατεύθυνσης και μια κάποια αβεβαιότητα ως προς την ερευνητική διαδικασία. Εντούτοις, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι η απόφασή μου να παρουσιάσω οκτώ διαφορετικές ποιοτικές μεθοδολογίες σε διαδοχικά κεφάλαια στην Ενότητα 2 αυτού του βιβλίου υπονοεί ότι οι μέθοδοι έρευνας είναι τελικά όντως «συνταγές», των οποίων τις «οδηγίες» καλούμαστε να ακολουθήσουμε σωστά ώστε να δημιουργήσουμε μια «καλή» έρευνα. Σε τελική ανάλυση, ένα κείμενο που είναι αφιερωμένο στις «μεθόδους» μπορεί εύκολα να φανεί

πως ευνοεί το «πώς (να κάνουμε κάτι)» παρά το «τι (να κάνουμε)». Αυτή η στάση έχει δεχθεί κριτική και αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως «μεθοδολατρία» (βλ. Curt 1994· Janesick 1994· Reicher 2000· Chamberlain 2000). Στο τελευταίο αυτό κεφάλαιο θα ήθελα να επιστρέψω στο ερώτημα του κατά πόσο η ποιοτική ψυχολογία θα έπρεπε να γίνεται αντιληπτή με όρους διακριτών μεθοδολογικών διαδικασιών. Θα εξετάσω την κριτική της «μεθοδολατρίας» στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας και θα εισαγάγω κάποιους εναλλακτικούς τρόπους σκέψης γύρω από το εγχείρημα της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας. Η συζήτηση στη συνέχεια θα μετατοπιστεί στο πρόβλημα της διάκρισης μεταξύ «έρευνας» και «πρακτικής» στην ψυχολογία και θα εξετάσω τον ρόλο της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας στην εφαρμοσμένη ψυχολογία. Το κεφάλαιο θα κλείσει με κάποιες ιδέες για τις μελλοντικές κατευθύνσεις της ποιοτικής ψυχολογίας.

Η κριτική της «μεθοδολατρίας»

Ο Chamberlain (2000, 2011, 2012), ένας από τους κύριους επικριτές της «μεθοδολατρίας», έχει εκφράσει εδώ και αρκετό καιρό την ανησυχία του για τη χρήση «ετοιμοπαράδοτων μεθοδολογιών» (2012: 59) στην ποιοτική ψυχολογία. Υποστηρίζει ότι είναι υπερβολικά πολλοί οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας που αναζητούν καθοδήγηση από εγχειρίδια μεθοδολογίας και χρησιμοποιούν τις έτοιμες μεθόδους τους σαν να ακολουθούν τα βήματα μιας συνταγής. Προβληματίζεται από την ανάπτυξη κωδικοποιημένων πρακτικών στο πεδίο της ποιοτικής ψυχολογίας και από την ανάδυση «επώνυμων προϊόντων» μεθοδολογίας, που υιοθετούνται χονδρικώς από τους ερευνητές, με αποτέλεσμα να παρατηρείται μια ομογενοποίηση της ερευνητικής πρακτικής στο πλαίσιο κάθε «επώνυμου προϊόντος». Προειδοποιεί ότι η αύξηση της τυποποίησης των ποιοτικών μεθοδολογιών ενθαρρύνει την «ασυλλόγιστη και άκριτη υιοθέτησή τους» (2012: 61). Για να καταπολεμηθεί αυτή η τάση ο Chamberlain συνιστά στους ερευνητές να μην ξεκινούν από την επιλογή της μεθοδολογικής προσέγγισης που θα χρησιμοποιήσουν, αλλά από τη θεωρητική ενασχόληση με το θέμα τους, κάτι που, όπως υποστηρίζει, θα τους δώσει στη συνέχεια την ευκαιρία να αναπτύξουν «συγκεκριμένες μεθόδους με βάση το συγκεκριμένο πλαίσιο, ώστε να παραχθούν συναφή και σε βάθος δεδομένα, τα οποία θα επιδέχονται την κατάλληλη αναλυτική ερμηνεία και τις κατάλληλες ιδέες γύρω από το φαινόμενο που διερευνάται» (2012: 61-2) (για ένα παράδειγμα έρευνας που υιοθετεί αυτή

την προσέγγιση βλ. Chamberlain et al. 2011). Εδώ ο Chamberlain απηχεί τον τρόπο με τον οποίο ο Kvale (1996α: 278) αντιλαμβάνονταν τις μεθόδους ως «δρόμο προς έναν σκοπό». Καθώς κάθε ερευνητικό έργο έχει διαφορετικό σκοπό, συνάγεται ότι:

Κάθε έρευνα είναι μοναδική και ως προς το τι επιδιώκει να κάνει και ως προς το πώς το επιδιώκει. Επομένως, οι μεθοδολογικές ιδέες και έννοιες, όπως ακριβώς και οι θεωρητικές ιδέες και έννοιες, είναι εκεί για να μας παρακινούν, για να αντιλούμε έμπνευση από αυτές και να τις χρησιμοποιούμε προσαρμόζοντάς τες στο εκάστοτε πλαίσιο, και όχι για να τις ακολουθούμε δουλικά. Η χρήση της μεθοδολογίας δεν πρέπει ποτέ να μετατρέπεται σε μεθοδολατρία.

(Chamberlain 2012: 62)

Πιστεύω πως τα λόγια αυτά είναι σοφά. Όπως έχει αναφερθεί σε προηγούμενα κεφάλαια (βλ. Κεφάλαια 1 και 2), η σημασία της επιλογής του στόχου μας (με τη μορφή ερευνητικού ερωτήματος) είναι τεράστια. Εξάλλου, τα ερευνητικά μας ερωτήματα είναι αυτά που κινούν την ερευνητική δραστηριότητα και καθορίζουν την κατεύθυνση της έρευνάς μας. Οι μέθοδοι έρευνας δεν είναι συνταγές, αλλά τρόποι προσέγγισης ερωτημάτων και η αξία της έρευνάς μας εξαρτάται από τη δεξιότητα με την οποία κατορθώνουμε να αντιστοιχίσουμε τις μεθόδους στα ερωτήματά μας κατά την αναζήτηση της γνώσης και της κατανόησης. Τα κίνητρα που απαιτούνται για συνεχή ενασχόληση με την έρευνα δεν μπορεί να βασίζονται απλώς σε ένα ενδιαφέρον για τη μεθοδολογία. Στην πραγματικότητα, είναι πιθανόν «[Ο]ι καλύτερες μεθοδολογίες στην ποιοτική και στην ποσοτική έρευνα να δημιουργούνται από όσους εμπλέκονται ενεργά σε μια έρευνα, στην οποία η μεθοδολογία υποτάσσεται στη φλέγουσα επιθυμία τους να γνωρίσουν και να μεταδώσουν κάτι σημαντικό για τη ζωή των ανθρώπων» (Orum et al. 1991: 23).

Πληουραθισμός και ενοποίηση

Οι ψυχολόγοι ποιοτικής μεθοδολογίας έχουν απαντήσει στην κριτική της μεθοδολατρίας εξετάζοντας το ενδεχόμενο χρήσης διάφορων ποιοτικών μεθόδων έρευνας στο πλαίσιο μίας και μόνης μελέτης. Έχουν αρχίσει να αμφισβητούν την υπόθεση ότι λόγω των επιστημολογικών διαφορών μεταξύ των ποιοτικών μεθοδολογιών οι ερευνητές πρέπει απαραίτητα να

διαλέξουν κάποια από αυτές. Η Frost (2009b: 32) υποστηρίζει ότι «[Η] προσέγγιση της μίας και μόνης μεθόδου μάς δίνει μια λεπτομερή θεώρηση της ατομικής εμπειρίας εκκινώντας από ένα συγκεκριμένο επιστημολογικό πλαίσιο, όμως αφήνει τον ερευνητή ποιοτικής μεθοδολογίας εκτεθειμένο σε κατηγορίες για “μεθοδολατρία” (Curt 1994) ενώ αναλώνεται και στις εντάσεις που υπάρχουν ανάμεσα στις ποιοτικές μεθόδους (Willig 2000)». Μια εναλλακτική λύση απέναντι στη «μεθοδολατρία» είναι ο μεθοδολογικός πλουραλισμός, τον οποίο η Frost (2009a, 2009b, 2011) υποστηρίζει τα τελευταία χρόνια. Σύμφωνα με την ίδια (Frost 2009b), ο συνδυασμός διαφορετικών προσεγγίσεων ποιοτικής μεθοδολογίας στο πλαίσιο μίας μόνο έρευνας επιτρέπει μια πολυεπίπεδη κατανόηση των δεδομένων από όπου οι αναγνώστες μπορούν στη συνέχεια να επιλέξουν εκείνες τις πτυχές που έχουν νόημα και αξία για το πεδίο ενδιαφέροντός τους. Αν διαφορετικές μέθοδοι ανάλυσης μας μιλούν για διαφορετικές πτυχές των δεδομένων, τότε μπορεί να περιμένει κανείς πως χρησιμοποιώντας περισσότερες μεθόδους θα προκύψει ένα μεγαλύτερο εύρος θεωρήσεων. Η πλουραλιστική προσέγγιση βασίζεται στην παραδοχή ότι δεν υπάρχει μία και μόνη αλήθεια που μπορεί να αποκαλυφθεί για κάτι (π.χ., για ένα κοινωνικό φαινόμενο ή μια εμπειρία), αλλά ότι μπορούμε να κάνουμε διάφορες ενδιαφέρουσες και σημαντικές παρατηρήσεις γι’ αυτό. Οι διαφορετικές μέθοδοι μας δίνουν πρόσβαση σε διαφορετικές ιδέες. Για παράδειγμα, η μεθοδολογία της θεμελιωμένης θεωρίας μάς βοηθά να χαρτογραφήσουμε τις κοινωνικές διεργασίες και τις συνέπειές τους για τους συμμετέχοντες. Ωστόσο, δεν έχει σχεδιαστεί για να μας βοηθήσει να διαλευκάνουμε τις εσωτερικές διεργασίες που συμβαίνουν στον ψυχισμό ενός συμμετέχοντα. Οι φαινομενολογικές προσεγγίσεις μάς βοηθούν να εισχωρήσουμε στον κόσμο των συμμετεχόντων της έρευνας και να αποκτήσουμε (εν μέρει) πρόσβαση στην ποιότητα και στην υφή του. Εντούτοις, αυτές οι προσεγγίσεις δεν μας επιτρέπουν να αντλήσουμε ασφαλή συμπεράσματα για τους λόγους που οι συμμετέχοντες είχαν τις εμπειρίες που είχαν. Οι μελέτες περίπτωσης μάς επιτρέπουν να γνωρίσουμε καλά μια συγκεκριμένη περίπτωση και να αρχίσουμε να κατανοούμε πώς και γιατί διαμορφώθηκε με αυτό τον τρόπο. Ωστόσο, δεν είναι τόσο καλές για να μας προσφέρουν μια πανοραμική θέαση του φαινομένου και να εντοπίσουν ομοιότητες και μοτίβα σε διάφορα πλαίσια. Η λογοψυχολογία μπορεί να αποκαλύψει τον προσανατολισμό της γλώσσας στη δράση και τα αποτελέσματά της σε διάφορα πλαίσια, δεν μπορεί όμως να μας πει κάτι για τις εσώτερες εμπειρίες ενός ατόμου. Η φουκωική ανάλυση λόγου (ΦΑΛ) μπορεί να παραγάγει ιδέες για τη σχέση ανάμεσα στον λόγο και στην υπο-

κειμενικότητα, όμως δεν μας παρέχει εργαλεία για να μελετήσουμε τις μη γλωσσικές διαστάσεις της εμπειρίας. Οι αφηγηματικές προσεγγίσεις και η έρευνα μνημονικής διεργασίας μάς βοηθούν να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες κατασκευάζουν το νόημα και συνδέουν το παρελθόν με το παρόν, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αυτά τα στοιχεία μπορεί να διαμορφώνουν την εμπειρία που έχουν από τον εαυτό τους σήμερα. Ωστόσο, αυτές οι μέθοδοι δεν μπορούν να μας πουν τι πραγματικά συνέβη στους συμμετέχοντές μας και πώς αυτά τα συμβάντα τους επηρέασαν όταν έλαβαν χώρα. Το είδος της γνώσης που παράγεται από τη χρήση της θεματικής ανάλυσης και των οπτικών μεθόδων εξαρτάται από το συγκεκριμένο ερευνητικό σχέδιο μέσα στο οποίο χρησιμοποιούνται. Όλες οι μέθοδοι έχουν τους περιορισμούς τους και καμία δεν μπορεί να μας πει τα πάντα για ένα φαινόμενο. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον μεθοδολογικό πλουραλισμό, δεν είμαστε αναγκασμένοι να επιλέξουμε κάποια απ' όλες. Οι Lyons και Coyle (2007), Frost (2009a, 2009b) και Willig (2012a: Ενότητα 2) παρουσιάζουν ενδιαφέροντα παραδείγματα του τι μπορεί να επιτευχθεί με τη χρήση διαφορετικών ποιοτικών μεθόδων ανάλυσης, ώστε να παραχθούν διαφορετικές ερμηνείες για το ένα και το αυτό σύνολο δεδομένων.

Εκτός από την ιδέα μιας κατεξοχήν πλουραλιστικής προσέγγισης (όπου η ίδια ομάδα δεδομένων αναλύεται ξανά και ξανά με βάση εντελώς διαφορετικές ποιοτικές μεθόδους), οι ερευνητές έχουν αρχίσει επίσης να υποστηρίζουν ορισμένες μορφές *διπλής οπτικής* [binocularity] (βλ. Frosh and Saville Young 2008), όπου τα δεδομένα εξετάζονται με περισσότερους φακούς κατά τη διάρκεια της ανάλυσης των δεδομένων. Για παράδειγμα, οι Frosh και Saville Young (2008) παρουσιάζουν μια αρχική ανάγνωση των μετεγγραμμένων κειμένων τους με βάση την ανάλυση λόγου, την οποία ακολουθεί μια ερμηνεία ψυχαναλυτικής προέλευσης που στόχο έχει να εμβαθύνει την κατανόηση των ερευνητών σχετικά με το τι κάνει τους συμμετέχοντες να μιλούν για τις εμπειρίες τους με τον τρόπο που το κάνουν. Παρομοίως, η προσέγγιση των Eatough και Smith (2008) στην ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση (ΕΦΑ) βασίζεται στη μετακίνηση μεταξύ διαφορετικών επιπέδων ερμηνείας: Ξεκινά από μια περιγραφική φαινομενολογική περιγραφή, η οποία κατόπιν ακολουθείται από ένα επίπεδο ανάλυσης με κριτική διερεύνηση και θεωρητικοποίηση των δεδομένων, προσφέροντας έτσι μια βαθύτερη ερμηνευτική ανάλυση. Ο Smith κ. συν. (2009) επίσης υποστηρίζει τη χρήση διαφορετικών επιπέδων ερμηνείας στην ΕΦΑ (για ένα καλό σχετικό παράδειγμα βλ. Smith et al. 2009: 104-5). Άλλο ένα παράδειγμα διπλής οπτικής είναι η κριτική αφηγηματική ανάλυση του Langdridge (2007), η

οποία ενσώματώνει πτυχές της φαινομενολογικής και της αφηγηματικής ανάλυσης.

Η διαφορά μεταξύ της κατεξοχήν πλουραλιστικής ανάλυσης και της διπλής οπτικής είναι ότι η πρώτη αποδέχεται τις τυχόν ανταγωνιστικές αναγνώσεις των ίδιων δεδομένων, ενώ η δεύτερη χρησιμοποιεί διαφορετικές προσεγγίσεις που συμπληρώνουν η μια την άλλη, ώστε να παραχθεί μια πιο ολοκληρωμένη, «πυκνότερη» ανάγνωση. Στην πρώτη περίπτωση ο ερευνητής επιλέγει να παραθέσει τις αναγνώσεις τη μια δίπλα στην άλλη, αφήνοντας τον αναγνώστη να αποφασίσει σε ποια ή ποιες θα ανταποκριθεί και με ποιον ή ποιους τρόπους, ενώ στη δεύτερη περίπτωση ο ερευνητής επιχειρεί να συγχωνεύσει τις διάφορες αναγνώσεις ούτως ώστε να προκύψει μια συνεκτική ιστορία για το φαινόμενο που εξετάζεται. Όσοι προτιμούν να παραθέσουν τις ανταγωνιστικές αναγνώσεις θα υποστήριζαν ότι και η ίδια η ανθρώπινη εμπειρία είναι περίπλοκη, πολυεπίπεδη, πολυεδρική και συχνά αντιφατική και ότι αυτό το γεγονός δεν πρέπει να το αμβλύνουμε όταν το χειριζόμαστε στο πλαίσιο της ανάλυσης. Για παράδειγμα, οι Holstein και Gubrium (2000b) υποστηρίζουν ότι οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας, αντί να επιζητούν τη θεωρητική ενοποίηση των οπτικών, θα πρέπει να υιοθετούν μια διαδικασία μετακίνησης μεταξύ οπτικών εξετάζοντας τα δεδομένα με βάση έναν κύκλο ερωτημάτων, αφήνοντας προσωρινά στην άκρη μια οπτική μόνο για να επιστρέψουν σε αυτή λίγο αργότερα. Συγκρίνουν αυτή τη διαδικασία με μια «επιδέξια πράξη ενός ζογκλέρ» (σελ. 495) και με την «αλλαγή ταχύτητας στην οδήγηση» (σελ. 502). Ομοίως, ο Frosh (2007) υποστηρίζει ότι υπάρχει ο κίνδυνος που συνδέεται με την επιθυμία να «βγάλει κανείς νόημα» από τα δεδομένα του γιατί, όπως λέει, οι ερμηνείες των ποιοτικών μεθόδων που «βγάζουν νόημα» από την ανθρώπινη εμπειρία δεν αντανακλούν, στην πραγματικότητα, τη φύση και την ποιότητα της ανθρώπινης εμπειρίας, καθώς αυτή είναι πάντα και απαραίτητα (τουλάχιστον σε έναν βαθμό) αποσπασματική και αντιφατική. Αντίθετα, όσοι προτιμούν την προσέγγιση της διπλής οπτικής θα υποστήριζαν ότι χρησιμοποιώντας έναν συνδυασμό μεθόδων ανάλυσης ο ερευνητής έχει τη δυνατότητα να κατανοήσει την ανθρώπινη εμπειρία καλύτερα και πληρέστερα. Στόχος μας είναι να κατανοήσουμε περισσότερο και με πιο ολοκληρωμένο τρόπο το φαινόμενο που μελετούμε. Ο Colahan κ. συν. (2012) παρουσιάζουν τη χρήσιμη περιγραφή μιας μελέτης που υιοθετεί μεθοδολογία διπλής εστίασης με σκοπό την καλύτερη κατανόηση της εμπειρίας της «ικανοποίησης» στις μακροχρόνιες ετεροφυλοφιλικές σχέσεις. Οι συγγραφείς εξηγούν τον τρόπο με τον οποίο ο συνδυασμός της ΕΦΑ και της ΦΑΛ

σε έναν κύκλο ανάλυσης τους βοήθησε να διερευνήσουν την αλληλεπίδραση μεταξύ γλώσσας, κουλτούρας και εμπειρίας. Οι ερευνητές περιγράφουν τη διαδικασία βάσει της οποίας κινούνταν μεταξύ των δύο αυτών μεθοδολογιών για να «ακολουθήσουν δύο νήματα αναδύμενης γνώσης» (σελ. 55) και να παραχθούν «δύο συμπληρωματικές ερμηνευτικές ιστορίες» (σελ. 51), των οποίων ο συνδυασμός θα έριχνε φως στον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες βίωναν την ικανοποίηση από τη σχέση τους σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και γλωσσικό πλαίσιο.

Ο ερευνητής που χρησιμοποιεί την πλουραλιστική μέθοδο θα πρέπει να αποφασίσει πόση συνοχή και ενοποίηση θέλει να επιδιώξει στην έρευνά του και να είναι ξεκάθαρος γι' αυτό το θέμα κατά τη διάχυση των αποτελεσμάτων της.

Τι είναι αυτό που κάνει την έρευνα «έρευνα»;

Άπαξ και ξεφύγουμε από μια προσέγγιση «ετοιμοπαράδοτου προϊόντος» για τη χρήση των ποιοτικών μεθόδων μπορούμε να διευρύνουμε την οπτική μας ως προς το τι αποτελεί «έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας». Αν εγκαταλείψουμε την ιδέα ότι η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας ως είδος ορίζεται από τη χρήση μιας από τις διαθέσιμες ποιοτικές μεθοδολογίες (π.χ., αυτές που παρουσιάστηκαν στην Ενότητα 2 αυτού του βιβλίου), μπορούμε να επιστρέψουμε στο ερώτημα του τι κάνει μια έρευνα να είναι «έρευνα». Εξάλλου, στην καθημερινή μας ζωή προσπαθούμε συνεχώς να ανακαλύψουμε πράγματα και να κατανοήσουμε τι συμβαίνει γύρω μας, χωρίς ωστόσο να χαρακτηρίζουμε τις δραστηριότητες αυτές «έρευνα». Μπορούμε πιθανώς να συμφωνήσουμε πως για να θεωρήσουμε «έρευνα» την επιδίωξη κατανόησης κάποιου πράγματος θα πρέπει αυτή να είναι συστηματική, προσεκτικά σχεδιασμένη, βασισμένη σε στέρεο σκεπτικό και οριοθετημένη με σαφήνεια. Όπως έχει υποστηριχθεί σε όλο το βιβλίο, πρέπει να υπάρχει ένα σαφές και ρητό ερώτημα που να καθοδηγεί το ερευνητικό εγχείρημα. Ωστόσο, άπαξ και πληρούνται αυτές οι συνθήκες η αναζήτηση γνώσης μπορεί να επιδιωχθεί σε πλαίσια που δεν χαρακτηρίζονται επίσημα ως «ερευνητικά πλαίσια». Για παράδειγμα, οι επαγγελματίες ψυχολόγοι που δουλεύουν για ένα διάστημα με ανθρώπους οι οποίοι εμφανίζουν ψυχολογικά προβλήματα και/ή συναισθηματική δυσφορία είναι πολύ πιθανόν να αναπτύξουν και να επεξεργαστούν την αντίληψή τους για το τι ενδέχεται να προκαλεί –ή τουλάχιστον να επηρεάζει– τις εμπειρίες των πελατών τους. Μπο-

ρεί να μη διεξάγουν κανονική «έρευνα» για τις εμπειρίες ψυχολογικής δυσφορίας των πελατών τους ούτε να θεωρούν τις περιγραφές των εμπειριών των πελατών τους «δεδομένα», ωστόσο η συνάντηση με τους πελάτες τους παράγει νέες ιδέες και τρόπους κατανόησης με βάση την ερμηνεία και την ανάλυση των ιστοριών τους. Η έννοια του «επιστήμονα-επαγγελματία» (Barlow et al. 1984) επιχειρεί να συλλάβει και να αναδείξει τον προσανατολισμό έρευνας που μπορεί να έχει η δουλειά του επαγγελματία, ενθαρρύνοντας τους επαγγελματίες ψυχολόγους να ενημερώνονται και να εφαρμόζουν νέες ιδέες με βάση τις πρόσφατα δημοσιευμένες έρευνες αλλά και να αξιολογούν και να αναπτύσσουν συνεχώς τη δική τους πρακτική. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο παραδοσιακός διαχωρισμός των εννοιών της «έρευνας» και της «πρακτικής» δεν είναι χρήσιμος και ότι πολλές από τις σημαντικές νέες θεωρήσεις έχουν προκύψει στην πραγματικότητα από τη συστηματική σκέψη στο πεδίο της πρακτικής. Ίσως το πιο εμφανές παράδειγμα αυτού του γεγονότος είναι το έργο του Sigmund Freud, ο οποίος δεν ήταν κατά κύριο λόγο «ερευνητής» με την αυστηρή έννοια του όρου, διατύπωσε όμως θεωρίες που εξηγούν την ψυχοδυναμική των ασθενών του, οι οποίες είχαν τεράστια επίδραση στην ψυχολογία. Ο Kvale (2003: 22) παρουσιάζει κάποιες πολύ ενδιαφέρουσες σκέψεις για την ψυχαναλυτική συνέντευξη ως πηγή έμπνευσης για την έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας, παραπέμποντας στην περιγραφή της ψυχαναλυτικής συνεδρίας που κάνει ο Freud ([1923] 1964: 235), χαρακτηρίζοντάς τη «διαδικασία για την έρευνα των ψυχοδιανοητικών διεργασιών, οι οποίες είναι σχεδόν απροσπέλαστες με οποιονδήποτε άλλο τρόπο». Έχοντας εξετάσει τη συνεισφορά του πρακτικά προσανατολισμένου τρόπου παραγωγής γνώσης στον ακαδημαϊκό επιστημονικό κλάδο της ψυχολογίας, ο Kvale (2003: 30) καταλήγει:

Είναι παράδοξο το γεγονός ότι, στο πλαίσιο του επιστημονικού κλάδου της ψυχολογίας, ένα μέρος της διαρκέστερης και διεισδυτικότερης γνώσης για την ανθρώπινη κατάσταση έχει παραχθεί ως παρεπόμενο της θεραπευτικής βοήθειας που προσφέρεται στους ασθενείς προκειμένου να αλλάξουν τη ζωή τους. Μια συνέπεια της δυναμικής που έχει για την παραγωγή γνώσης η θεραπευτική κατάσταση είναι η μετατόπιση από μια αντιμετώπιση της επαγγελματικής πρακτικής απλώς ως εφαρμογής επιστημονικών θεωριών προς μια θεώρηση της επαγγελματικής πρακτικής ως ισχυρού χώρου που επίσης παράγει γνώση για την ανθρώπινη κατάσταση.

Αυτά τα επιχειρήματα δείχνουν πως οι ψυχολόγοι που ασχολούνται με τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας ίσως είναι καλό να διευρύνουν τον

ορισμό τους για το τι συνιστά «έρευνα» και να σκεφτούν να εντάξουν στα όρια δικαιοδοσίας της τη συστηματική γνώση που παράγεται από την πρακτική. Οι μελέτες περίπτωσης (π.χ., McLeod 2010) είναι πιθανώς η πιο προφανής «μέθοδος» που επιτρέπει τη συγχώνευση της «έρευνας» με την «πρακτική». Αλλά και άλλες προσεγγίσεις, όπως η θεμελιωμένη θεωρία, οι φαινομενολογικές μέθοδοι ή η αφηγηματική ανάλυση είναι εξίσου κατάλληλες. Για παράδειγμα, οι Miller και Willig (2012) χρησιμοποίησαν τις στρατηγικές της θεμελιωμένης θεωρίας για να αναλύσουν τις συνεδρίες πλουραλιστικής θεραπείας που διεξήγαγε η πρώτη συγγραφέας για ένα χρονικό διάστημα, ενώ οι φαινομενολογικές αναγνώσεις του Kemp (2011) όσον αφορά τις περιγραφές και τη συμπεριφορά των πελατών του αποτέλεσαν την απαρχή μιας νέας θεωρίας για τον εθισμό. Η αφηγηματική θεραπεία (Erpston and White 1992) προσεγγίζει τις περιγραφές της εμπειρίας των πελατών ως αφηγηματικές δομές, οι οποίες μπορούν να αναγνωριστούν, να γίνουν αντικείμενο αναστοχασμού και προβληματισμού και να αλλάξουν. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οποιαδήποτε ποιοτική προσέγγιση στην ανάλυση δεδομένων θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί με στόχο τη συστηματική διερώτηση και τον αναστοχασμό πάνω σε οποιαδήποτε ψυχολογική διεργασία διεξάγεται σε ένα εφαρμοσμένο πλαίσιο.

Πού βαδίζει η ποιοτική ψυχολογία;

Ο όρος «ποιοτική ψυχολογία» έχει προκύψει σχετικά πρόσφατα (βλ. Smith 2003· Parker 2005). Θα μπορούσαμε να πούμε πως η χρήση αυτού του όρου υποδεικνύει ότι η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας στην ψυχολογία έχει αρχίσει να εμπεριέχει περισσότερα στοιχεία από μια απλή χρήση των ποιοτικών μεθόδων έρευνας. Τι ακριβώς συνιστά «ποιοτική ψυχολογία» (εκτός, φυσικά, από τη χρήση των ποιοτικών μεθόδων έρευνας) δεν είναι σαφές. Θα ήθελα να πιστεύω, ωστόσο, ότι ορισμένες από τις εξελίξεις που περιγράφηκαν στις προηγούμενες υποενότητες (πλουραλισμός, ενοποίηση, «έρευνα» βάσει της πρακτικής) αποτελούν μέρος ενός κινήματος που ξεφεύγει από τις «ποιοτικές μεθόδους» και κινείται προς μια «ποιοτική ψυχολογία». Αυτή η φιλοδοξία συμβαδίζει με την έκκληση του Chamberlain (2012) για μια προσέγγιση στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας στην ψυχολογία που δίνει προτεραιότητα στα ερευνητικά ερωτήματα και τοποθετεί τις μεθόδους στη σωστή θέση, αντιμετωπιζοντάς τες ως μέσα για έναν στόχο και όχι ως

τον ίδιο τον στόχο. Επομένως, η ποιοτική ψυχολογία θα πρέπει να αφήνει έναν χώρο που να είναι ελεύθερος από τη «μεθοδολατρία» και στον οποίο θα μπορούν οι ερευνητές, οι επαγγελματίες και οι χρήστες των υπηρεσιών να συνυπάρχουν, με στόχο να αντλούν από τον συνδυασμό της γνώσης και των δεξιοτήτων τους υλικό για τις απαντήσεις στα ερωτήματα που αφορούν την ανθρώπινη κατάσταση. Σύμφωνα με αυτό το όραμα για την ποιοτική ψυχολογία, θα πρέπει να γίνουμε ολοένα και πιο ανεκτικοί με την αβεβαιότητα γιατί οι ερευνητικές διαδρομές μας θα γίνονται ολοένα και πιο απρόβλεπτες. Η ενασχόληση με την ποιοτική έρευνα θα σήμαινε στην περίπτωση αυτή την έναρξη μιας αναζήτησης για τη γνώση και όχι μιας προδιαγεγραμμένης διαδρομής με βάση ένα προκαθορισμένο πρωτόκολλο έρευνας. Θα ήταν περισσότερο σαν να συμμετέχει κανείς σε μια αποστολή σε άγνωστους τόπους παρά σαν να ψήνει ένα κέικ στην κουζίνα του σπιτιού του! Από την άποψη αυτή, η ενασχόληση με την ποιοτική ψυχολογία θα σήμαινε ότι διατυπώνουμε ένα ποιοτικό ερευνητικό ερώτημα και στη συνέχεια αφήνουμε αυτό το ερώτημα να καθοδηγήσει την αναζήτησή μας για απαντήσεις, βασιζόμενοι στις ποιοτικές μεθόδους και στις μεθοδολογίες που μας προσφέρουν τις θεωρήσεις εκείνες που είναι σχετικές με το φαινόμενο που μας ενδιαφέρει. Θα πρέπει, λοιπόν, να εξετάζουμε ένα ευρύ φάσμα επιλογών για τη συλλογή και την ανάλυση δεδομένων καθώς και για τις πιθανές συνεργασίες μας. Και θα πρέπει να είμαστε δημιουργικοί και ανοιχτοί και να εξετάζουμε κριτικά και αναστοχαστικά τον τρόπο με τον οποίο η χρήση των στρατηγικών έρευνας από τον ερευνητή «θα προσθέσει κάτι στο εγχείρημα, θα λειτουργήσει συνεργατικά και θα συνδυαστεί σε ένα ενιαίο εγχείρημα που επιτυγχάνει τον στόχο του» (Chamberlain 2012: 62). Στην πράξη, λοιπόν, το μέλλον της ποιοτικής ψυχολογίας θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από μεθοδολογικό πλουραλισμό, συνεργασία και ενοποίηση «έρευνας» και «πρακτικής».

Λίγα λόγια για την τεχνολογία

Η ποιοτική ανάλυση είναι μια χρονοβόρα διαδικασία που απαιτεί μεγάλο βαθμό δέσμευσης από τον ερευνητή. Ακόμη και μια έρευνα μικρής κλίμακας απαιτεί πολλές ώρες κοπιώδους διερεύνησης των δεδομένων (βλ. Παραρτήματα 1-3). Οι μεγαλύτερες έρευνες ποιοτικής μεθοδολογίας, όπως οι διδακτορικές διατριβές, μπορεί να περιλαμβάνουν ανάλυση εκατοντάδων σελίδων μετεγγραμμένων συνεντεύξεων σειρά προς σειρά. Μια συχνή

απορία αφορά τη χρήση λογισμικού για την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων. Σε ποιο βαθμό μπορεί να επιταχυνθεί η διαδικασία της ποιοτικής ανάλυσης με τη χρήση λογισμικού; Μπορούμε με τον τρόπο αυτό να αναλύσουμε μεγαλύτερα σύνολα δεδομένων; Θα μπορούσε έτσι η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας να αρχίσει να περιλαμβάνει στόχους όπως η αντιπροσωπευτικότητα και η γενικευσιμότητα;

Υπάρχουν πια αρκετά προγράμματα λογισμικού για την ποιοτική ανάλυση. Ο Flick (1998) υπολογίζει τον αριθμό τους σε 25, αλλά συνεχώς αναπτύσσονται νέα προγράμματα. Τα πιο γνωστά πακέτα λογισμικού είναι το ETHNOGRAPH (<http://www.QualisResearch.com>), το NUD*IST (<http://www.qsr.com.au>), το ATLAS (<http://www.atlasti.de>) (βλ. Seale 2000) και το MAXqda (βλ. Silver and Fielding 2008). Αυτά τα προγράμματα δίνουν στους ερευνητές τη δυνατότητα να επισυνάπτουν κωδικούς σε τμήματα κειμένου και να δημιουργούν αρχεία δεδομένων. Ο ερευνητής μπορεί επίσης να καταγράφει και να αρχειοθετεί τις σημειώσεις του. Η ανάκτηση των δεδομένων, με βάση αρχεία ή ιδιότητες των αρχείων, δίνει στον ερευνητή τη δυνατότητα να εξετάζει τα δεδομένα του από διάφορες οπτικές και με διαφορετικά ερωτήματα υπόψη του. Πέρα από την κωδικοποίηση και την ανάκτηση των δεδομένων, ορισμένα προγράμματα (π.χ., το ATLAS) προσφέρουν επίσης επιπλέον χαρακτηριστικά που διευκολύνουν την ανάπτυξη θεωρίας, όπως είναι οι οπτικές απεικονίσεις των ιεραρχικών σχέσεων μεταξύ κωδικών και η κατασκευή εννοιολογικών διαγραμμάτων ή δικτύων. Είναι σίγουρο πως οι υπολογιστές μπορούν να επιταχύνουν τη διαδικασία διερεύνησης των δεδομένων. Η εύκολη ανάκτηση των αρχείων δεδομένων και η εξέταση των σημειώσεων της ανάλυσης στην οθόνη μάς απαλλάσσει από την ανάγκη να κόβουμε και να επικολλούμε με το χέρι, να φωτοτυπούμε αποσπάσματα, να επισημαίνουμε με χρώματα τους κωδικούς και να ταξινομούμε χειροκίνητα. Επιπλέον, τα προγράμματα αυτά επιτρέπουν στον ερευνητή να ανακτά αρχεία που έχουν κοινά χαρακτηριστικά με βάση κωδικούς, λέξεις-κλειδιά ή περιγραφικές ετικέτες, ώστε να μπορεί να εντοπίσει μοτίβα χωρίς να πρέπει να ψάχνει όλα τα δεδομένα. Για μια λεπτομερή συζήτηση των διάφορων χαρακτηριστικών και λειτουργιών αυτών των προγραμμάτων για την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων βλ. Silver και Fielding (2008). Πρέπει, ωστόσο, να θυμόμαστε ότι ο υπολογιστής είναι απλώς ένα εργαλείο στην υπηρεσία του ερευνητή και δεν έχει δημιουργικές ικανότητες. Όπως το θέτει ο Flick (1998: 256), «Φυσικά τη θεωρία δεν την παράγουν τα προγράμματα – όπως ακριβώς τα άρθρα δεν γράφονται από τους επεξεργαστές κειμένου».

Η χρήση των πακέτων λογισμικού δεν είναι κατάλληλη για όλους τους τύπους έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας. Χρησιμοποιούνται περισσότερο στη θεματική ανάλυση και στην έρευνα θεμελιωμένης θεωρίας, ειδικά στις περιπτώσεις που οι ερευνητές έχουν μεγάλο όγκο δεδομένων (π.χ., βλ. Joffe 2012). Θα έλεγα ότι η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας με τη χρήση υπολογιστών είναι πιο συμβατή με τις έρευνες που βασίζονται σε μια προσέγγιση ρεαλισμού. Οι έρευνες που υιοθετούν έναν ερμηνευτικό ή κοινωνικο-κονστρουξιονιστικό προσανατολισμό δεν είναι τόσο συμβατές με τη χρήση λογισμικού. Για παράδειγμα, για μια ανάλυση λόγου που ασχολείται με τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζεται το νόημα μέσω της γλώσσας και τις αντίστοιχες διαφοροποιήσεις ανάλογα με το πλαίσιο λειτουργίες κωδικών και ανάκτησης είναι απίθανο να φανούν χρήσιμες. Σε τέτοιες αναλύσεις η προσοχή επικεντρώνεται στη μεταβλητότητα και στην ευελιξία των κατασκευών και των πρακτικών λόγου. Αυτό σημαίνει ότι οι ίδιες λέξεις μπορεί να σημαίνουν διαφορετικά πράγματα σε διαφορετικά πλαίσια, ότι τα νοήματα είναι αντικείμενο κοινωνικής διαπραγμάτευσης και ότι οι απουσίες μπορεί να είναι φορείς σημαντικών νοημάτων. Οι υπολογιστές, βέβαια, εξακολουθούν να είναι χρήσιμοι με καθαρά πρακτικούς όρους (π.χ., για αποθήκευση των αποσπασμάτων λόγου σε αρχεία, για την εισαγωγή σχολίων ανάλυσης στα μετεγγραμμένα κείμενα, για την αποκοπή και επικόλληση αποσπασμάτων σε ερευνητικές αναφορές κλπ.), εντούτοις μια ανάλυση λόγου δεν συνιστάται να βασίζεται σε κωδικούς (βλ. ωστόσο Silver and Fielding 2008 για μια συζήτηση σχετικά με τη χρήση προγραμμάτων λογισμικού στην ανάλυση λόγου). Αυτό συμβαίνει γιατί οι κωδικοί συνήθως παίρνουν τη μορφή ετικετών που βασίζονται σε κοινότοπα νοήματα, τα οποία αποτελούν τα ίδια αντικείμενα αποδόμησης από την ανάλυση λόγου. Οι ερευνητές που χρησιμοποιούν μεθόδους που είναι ερμηνευτικές και αναστοχαστικές (π.χ., η ΕΦΑ ή η έρευνα μνημονικής διεργασίας) πρέπει επίσης να προσεγγίζουν με προσοχή τη χρήση υπολογιστικών πακέτων. Συζητώντας τη χρήση λογισμικού ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων, ο Howitt (2010: 416) παρατηρεί ότι «Πολλοί ερευνητές δεν θεωρούν τη χρήση του ουσιαστική, αφού η αποκοπή και η επικόλληση κλπ. σε ένα καλό πρόγραμμα επεξεργασίας κειμένου επιτρέπει τον ίδιο βαθμό ευελιξίας».

Ωστόσο, αξίζει κανείς να παρακολουθεί τις εξελίξεις στην τεχνολογία υπολογιστών σε σχέση με την έρευνα. Για παράδειγμα, η εμφάνιση λογισμικού που αποθηκεύει και αναπαράγει ηχογραφημένα αποσπάσματα μπορεί να βοηθήσει τους ερευνητές που ενδιαφέρονται για τον λόγο και τη συνομιλία (για μια συζήτηση τέτοιων προγραμμάτων βλ. Kvale 1996b·

Seale 2000). Η χρήση αυτής της τεχνολογίας θα καθιστούσε περιττή τη μετεγγραφή (για τη διαχείριση αρχείων ψηφιακών δεδομένων μπορούν να χρησιμοποιηθούν προγράμματα ήχου όπως το Adobe Audition) και θα επέτρεπε στον ερευνητή να δώσει μεγαλύτερη προσοχή στις μη λεκτικές πλευρές της ομιλίας (όπως είναι ο επιτονισμός, ο τόνος, η ένταση κλπ.). Επιπλέον, η παρουσίαση μιας ερευνητικής αναφοράς με τη μορφή CD-ROM, αντί για τη μορφή άρθρου, βιβλίου ή διατριβής, θα διευκόλυνε την εισαγωγή περισσότερου κειμένου και αυτούσιων δεδομένων, δίνοντας την ευκαιρία στον αναγνώστη να αξιολογήσει καλύτερα την έρευνα.

Επομένως, είναι εξαιρετικά σημαντικό η απόφαση του ερευνητή ποιοτικής μεθοδολογίας για τη χρήση λογισμικού να βασίζεται σε μια εκτίμηση για τη συμβατότητα του προγράμματος που έχει επιλέξει με την προσέγγιση στην ερμηνεία που επιθυμεί.

Συμπέρασμα

Ολοκληρώνοντας το βιβλίο θα ήθελα να σταθώ και να σκεφτώ τα δυνατά και τα αδύνατα σημεία της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας για να ξεκαθαρίσω τι μπορεί να προσφέρει αυτού του είδους η έρευνα στους ερευνητές και στους επαγγελματίες της ψυχολογίας. Αυτοί οι προβληματισμοί είναι σημαντικοί για όσους θέλουν να αποφασίσουν εάν οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας είναι ή όχι κατάλληλες για τους ερευνητικούς στόχους τους. Θα βοηθήσουν επίσης τους ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας να έχουν ρεαλιστικές προσδοκίες γύρω από το τι μπορεί και τι δεν μπορεί να καταφέρει μια ποιοτική μελέτη.

Η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας δίνει στον ερευνητή την ευκαιρία να μελετήσει τα νοήματα. Του επιτρέπει να αποκτήσει πρόσβαση στις οπτικές και στις ερμηνείες των συμμετεχόντων και με τον τρόπο αυτό να διευκολύνει την παραγωγή αυθεντικά καινούριων ιδεών και τρόπων κατανόησης. Οι ποιοτικές μέθοδοι για τη συλλογή και την ανάλυση δεδομένων μπορούν να γίνουν αντιληπτές ως τρόποι για να ακούει κανείς και η δύναμή τους έγκειται ίσως στην ευαισθησία τους απέναντι σε διαφορετικές μορφές έκφρασης. Επιπλέον, αυτές οι μέθοδοι μπορούν και να ανεχτούν αλλά και να θεωρητικοποιήσουν τις εντάσεις και τις αντιφάσεις που εμφανίζονται στα δεδομένα. Σε αντίθεση με ένα μεγάλο μέρος της ποσοτικής ανάλυσης, που τείνει να απορρίπτει τις «ακραίες τιμές», η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας δίνει προσοχή στις εξαιρετικές περιπτώσεις και στα ιδιосυγκρασιακά χαρακτηριστικά προκειμένου να κατανοήσει πληρέστερα ένα φαινόμενο.

Η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας είναι συνήθως ανοιχτή, με την έννοια ότι η ερευνητική διαδικασία δεν είναι προκαθορισμένη ή δεδομένη εξαρχής. Έτσι, τυχόν αδικαιολόγητες υποθέσεις, ακατάλληλα ερευνητικά ερωτήματα, λάθος εκκινήσεις κλπ. μπορούν να εντοπιστούν και αντίστοιχα να αλλάξει η κατεύθυνση της έρευνας. Ο Kvale (1995: 27), περιγράφοντας τη διαδικασία επικύρωσης στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας, επικαλείται την έννοια της «δεξιοτεχνίας»:

Η επικύρωση καταλήγει να εξαρτάται από το επίπεδο δεξιοτεχνίας σε μια έρευνα, η οποία μεταξύ άλλων μεταφράζεται σε μια διαδικασία διαρκούς ελέγχου, προβληματισμού και θεωρητικής ερμηνείας των ευρημάτων. Όταν προσεγγίζουμε την έννοια της επαλήθευσης με βάση τη δεξιοτεχνία, η έμφαση μετατοπίζεται από τον έλεγχο στο τέλος της γραμμής παραγωγής στον έλεγχο ποιότητας σε όλα τα στάδια παραγωγής της γνώσης.

Ωστόσο, η ποιοτική έρευνα δεν προσφέρει βεβαιότητα στον ερευνητή. Συνήθως ασχολείται με σύνθετες κοινωνικές και ψυχολογικές διαδικασίες που ενέχουν μια διαπραγμάτευση νοημάτων και ερμηνειών μεταξύ των συμμετεχόντων, συμπεριλαμβανομένου του ερευνητή. Ακόμη και οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας που βασίζονται στο ρεαλιστικό παράδειγμα πρέπει να δώσουν έμφαση στον ρόλο της αναστοχαστικότητας στην ερευνητική διαδικασία. Παρόλο που προσπαθούν να μην επιβάλουν νοήματα προσεγγίζοντας τα δεδομένα τους χωρίς προκαθορισμένες ιδέες ή προσδοκίες, αναγνωρίζουν ότι η αντικειμενικότητα του ερευνητή συνιστά ιδανικό παρά πραγματικότητα. Εναλλακτικές ερμηνείες των δεδομένων είναι πάντα πιθανές. Επιπλέον, η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας δεν επιτρέπει στον ερευνητή να εντοπίζει γενικά εφαρμόσιμους νόμους αιτίας-αποτελέσματος. Οι μελέτες ποιοτικής μεθοδολογίας συνήθως δουλεύουν σε βάθος με μικρά δείγματα, άρα είναι σε θέση να παραγάγουν ιδέες για τη δυναμική συγκεκριμένων περιπτώσεων. Δεν μπορούν, ωστόσο, να προβούν σε ισχυρισμούς σχετικά με τις τάσεις, τις κανονικότητες ή τις κατανομές σε έναν πληθυσμό. Παρομοίως, η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας ασχολείται με την περιγραφή και την εξήγηση, αλλά όχι με την πρόβλεψη. Εφόσον οι μελέτες ποιοτικής μεθοδολογίας διερευνούν φαινόμενα μέσα στα φυσικά τους πλαίσια, δεν είναι σε θέση να ελέγξουν κάποιες μεταβλητές ώστε να εστιάσουν σε κάποιες άλλες. Έτσι, συνήθως είναι ολιστικές και εξηγητικές και όχι επαγωγικές και προγνωστικές (βλ. επίσης το Κεφάλαιο 9 για μια λεπτομερέστερη συζήτηση σχετικά με τη γενικευσιμότητα στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας).

Τέλος, εφόσον οι διαφορετικές ποιοτικές μέθοδοι έρευνας εκκινούν από διαφορετικές επιστημολογικές θέσεις, δεν είναι πάντα εύκολο να συγκρίνει ή να συγχωνεύσει κανείς τα ευρήματά τους, ακόμη και όταν αυτές ασχολούνται με παρόμοια αντικείμενα. Η κατανόηση των αποτελεσμάτων μιας έρευνας και η αξιολόγησή της προϋποθέτει την ξεκάθαρη κατανόηση της επιστημολογικής της βάσης. Οι ερευνητές ποιοτικής μεθοδολογίας που είναι ειδικοί σε μια συγκεκριμένη μεθοδολογία δεν είναι απαραίτητα καλοί κριτές άλλων ειδών ποιοτικής έρευνας. Αυτό σημαίνει πως η κοινότητα της έρευνας ποιοτικής μεθοδολογίας χαρακτηρίζεται από έναν βαθμό κατακερματισμού και διαίρεσης που δεν διευκολύνει τη συνεργασία και την επικοινωνία μεταξύ των μελών της. Ωστόσο, η πρόσφατη τάση προς τον πλουραλισμό και τις προσεγγίσεις διπλής εστίασης σηματοδοτεί ένα άνοιγμα από αυτή την άποψη και υπάρχουν ενδείξεις ότι οι ποιοτικοί ψυχολόγοι ξεφεύγουν ολοένα και περισσότερο από τη «μεθοδολατρία» και τις μεθοδολογικές ορθοδοξίες στην αναζήτησή τους για πληρέστερη κατανόηση της ανθρώπινης κατάστασης.

Ερωτήματα προς συζήτηση

1. Σε τι συνίσταται η «κριτική στη μεθοδολατρία»;
2. Σε ποιο βαθμό η «μεθοδολατρία» μπορεί να καταπολημηθεί από τον μεθοδολογικό πλουραλισμό;
3. Πώς γνωρίζουμε ότι «κάνουμε έρευνα»;

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Chamberlain, K. (2000) Methodolatry and qualitative health research, *Journal of Health Psychology*, 5(3): 285-96.
- Chamberlain, K. (2012) Do you really need a methodology? *QMiP Bulletin*, 13: 59-63.
- Frost, N. and Nolas, S.M. (2011) (eds) *Qualitative Research in Psychology: Special Issue on Pluralism in Qualitative Research*, 8(2).
- Hammersley, M. (2011) *Methodology, Who Needs It?* London: Sage.
- Reicher, S. (2000) Against methodolatry: some comments on Elliott, Fischer and Rennie, *British Journal of Clinical Psychology*, 39: 1-6.

Διαδικτυακό Κέντρο Μάθησης

Αφού διαβάσετε το κεφάλαιο, συνδεθείτε με τον δικτυακό τόπο του Διαδικτυακού Κέντρου Μάθησης στη διεύθυνση www.openup.co.uk/willig <<http://www.openup.co.uk/willig>> για να βρείτε πηγές για τη μελέτη σας, όπως ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών ανά κεφάλαιο, θέματα εργασιών και γλωσσάρι για κάθε κεφάλαιο.

Τι επηρεάζει την απόφαση ενός ατόμου να θελήσει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών; Μια μελέτη θεμελιωμένης θεωρίας που διερευνά τις εμπειρίες των χρηστών ηρωίνης

Sarah Dryden

Αναστοχαστικός πρόλογος

Το κείμενο αυτό αποτελεί συντομευμένη αναφορά μιας έρευνας που έγινε με βάση την προσέγγιση της θεμελιωμένης θεωρίας. Όταν άρχισα αυτή την έρευνα το πρώτο πράγμα που συνειδητοποίησα ήταν πόση βιβλιογραφία υπήρχε σχετικά με τις απαρχές, τις εξελίξεις και την εφαρμογή της θεμελιωμένης θεωρίας! Ένα σημαντικό πρώτο βήμα ήταν να λάβω υπόψη μου έναν μεγάλο αριθμό αντιπαραθέσεων σχετικά με την έρευνα ποσοτικής και ποιοτικής μεθοδολογίας και κυρίως τις επιστημολογικές πλευρές των μεθόδων αυτών. Στην πρώτη εκδοχή του κειμένου μου διαπίστωσα ότι είχα γράψει μια εργασία για την ιστορία της θεμελιωμένης θεωρίας ως μέρος της ενότητας που αφορούσε τη μεθοδολογία. Αναλογιζόμενη τώρα αυτή την εκδοχή, θεωρώ πως επρόκειτο για έναν τρόπο να ξεδιαλύνω την τεράστια βιβλιογραφία που μπορεί να διαβάσει κανείς για τη θεμελιωμένη θεωρία, αλλά επίσης να κατανοήσω πραγματικά την προσέγγιση (ή τουλάχιστον τη δική μου ερμηνεία) της θεμελιωμένης θεωρίας που χρησιμοποίησα.

Ωστόσο, ο όγκος της σχετικής βιβλιογραφίας δεν πρέπει να σας αποθαρρύνει. Άπαξ και την κατανοήσετε η θεμελιωμένη θεωρία θα σας καθοδηγήσει σχεδόν σε κάθε πλευρά της έρευνάς σας. Πριν από τη θεμελιωμένη θεωρία, δεν είχα χρησιμοποιήσει κάποια άλλη μέθοδο που να ενσωματώνεται σε κάθε μέρος της ερευνητικής διαδικασίας και όχι μόνο στην ανάλυση των δεδομένων. Για μένα αυτό είναι το δυνατό σημείο της θεμελιωμένης θεωρίας.

Είμαι πραγματικά ευγνώμων σε όλους τους ανθρώπους που πήραν μέρος στην έρευνα. Ήταν τιμή μου που μοιράστηκαν μαζί μου πολύ προσωπικές

και πολύτιμες εμπειρίες και έπαιξαν κεντρικό ρόλο στη συγγραφή της εργασίας μου. Ελπίζω πως η περιγραφή που ακολουθεί δίνει μια ιδέα για τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να εφαρμοστεί η θεμελιωμένη θεωρία. Το πεδίο της χρήσης ναρκωτικών και του εθισμού είναι τεράστιο. Η θεμελιωμένη θεωρία μου έδωσε τη δυνατότητα να διερευνήσω τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αποφασίζουν ότι θέλουν να σταματήσουν τη χρήση ναρκωτικών, καθώς μου επέτρεψε να αφήσω κατά μέρος τις σκέψεις για την αντιμετώπιση του προβλήματος και, αντ' αυτού, να ακούσω πώς οι ίδιοι οι συνεντευξιαζόμενοι αποδίδουν νόημα σε αυτή την κατάσταση.

Περίληψη

Η παροχή θεραπείας σε ανθρώπους που κάνουν χρήση ναρκωτικών όπως η ηρωίνη αποτελεί βασική προτεραιότητα στο Ηνωμένο Βασίλειο (NTA 2006). Ένα στοιχείο ζωτικής σημασίας στο «σχέδιο ανάρρωσης» του Ηνωμένου Βασιλείου είναι να ξαναχτίσουν οι χρήστες τη ζωή τους μειώνοντας την ισχύ της χρήσης ναρκωτικών, με έμφαση στον ρόλο της θεραπείας κατά των ναρκωτικών (HM Government 2010). Το σημαντικό είναι ότι η κατανόηση του ρόλου του ατόμου μπορεί να διευκολύνει τη θεραπεία κατά των ναρκωτικών (Tsogias et al. 2001). Η έρευνα για τον εθισμό έχει δεχθεί κριτική για την έλλειψη εστίασης στην ποιοτική μεθοδολογία η οποία θα λαμβάνει υπόψη την οπτική του πελάτη (Orford 2008· Wilkinson 2008) και τον τρόπο που αυτός αντιλαμβάνεται τη χρήση ναρκωτικών (Etherington 2008). Στόχος της παρούσας έρευνας είναι να κατανοηθούν τα στοιχεία που επηρεάζουν την απόφαση ενός ατόμου να θελήσει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών καθώς και ο τρόπος που η απόφαση αυτή σχετίζεται με την εμπειρία που έχει το άτομο από τη θεραπεία κατά των ναρκωτικών.

Στοχεύοντας σε μια εις βάθος κατανόηση των εμπειριών που αφορούν τη χρήση ναρκωτικών και τη θεραπεία κατά των ναρκωτικών πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις ($n = 15$) και δημιουργήθηκε μια ομάδα εστίασης ($n = 9$) με άτομα που ακολουθούσαν θεραπεία κατά της ηρωίνης, και τα δεδομένα αναλύθηκαν με τη μέθοδο της θεμελιωμένης θεωρίας (Charmaz 2006). Από την ανάλυση αναδύθηκαν πέντε κύριες κατηγορίες: *η ζωή με τα ναρκωτικά, η συνειδητοποίηση, οι επιδράσεις της θεραπείας, η επίδραση του πελάτη και η ζωή μετά τα ναρκωτικά*. Η βασική κατηγορία που εντοπίστηκε ήταν η «συνειδητοποίηση». Η συνειδητοποίηση ορίζεται ως η αναγνώριση και η αποδοχή της επίδρασης που είχαν τα ναρκωτικά στον συ-

νευτευξιαζόμενο, με αποτέλεσμα το άτομο να «θέλει» ενεργά να σταματήσει τη χρήση τους. Οι συνεντευξιαζόμενοι ανέφεραν πως η συνειδητοποίηση είχε τη μεγαλύτερη επίδραση στην απόφασή τους να θελήσουν να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών, ενώ η θεραπεία τους παρείχε τα εργαλεία για την πραγματοποίηση αυτού του στόχου. Συζητείται ο ρόλος της θεραπείας ως υποστηρικτικού μηχανισμού συνειδητοποίησης, ενώ η έμφαση μετατοπίζεται από τον τρόπο με τον οποίο οι τεχνικές της θεραπείας βοηθούν τα άτομα να απεξαρτηθούν στη σημασία που αποκτά το άτομο σε αυτή τη διαδικασία.

Εισαγωγή

Οι άνθρωποι γενικά πείθονται ευκολότερα από εξηγήσεις που ανακαλύπτουν οι ίδιοι παρά από εξηγήσεις που έχουν γεννηθεί στο μυαλό άλλων ανθρώπων.

Blaise Pascal (1623-1662)

Η παρούσα έρευνα διερευνά τις βιωμένες εμπειρίες χρηστών ηρωίνης με στόχο να κατανοηθούν οι παράγοντες που επηρεάζουν την απόφασή τους να θελήσουν να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών. Επιλέχθηκε μια ποιοτική προσέγγιση ώστε να κατανοηθούν σε βάθος οι εμπειρίες των συμμετεχόντων. Η έρευνα μπορεί να συνεισφέρει στη μελέτη του εθισμού κυρίως μέσα από την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι αποδίδουν νόημα στην απόφασή τους να θελήσουν να διακόψουν τη χρήση καθώς και του τρόπου με τον οποίο η απόφαση αυτή επηρεάζει την εμπειρία που έχουν από τη θεραπεία κατά των ναρκωτικών. Το σκεπτικό για την επικέντρωση στην απόφαση που παίρνει ένα άτομο να θελήσει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών σχετίζεται με το γεγονός ότι η πλειονότητα των ατόμων που ξεκινούν θεραπεία έχουν στόχο την απεξάρτησή τους από τα ναρκωτικά (McKeganey et al. 2006) καθώς και με το γεγονός ότι η απόφαση αυτή αποτελεί έναν από τους κύριους στόχους της θεραπείας κατά των ναρκωτικών (NTA 2009).

Για ποιο λόγο οι άνθρωποι κάνουν χρήση ναρκωτικών;

Οι θεωρίες για τον εθισμό έχουν προτείνει διάφορες εξηγήσεις σχετικά με τα αίτια που οδηγούν τους ανθρώπους στη χρήση ναρκωτικών και συνεπώς

στην εξάρτηση. Σε αυτές περιλαμβάνεται το ηθικό μοντέλο που συσχετίζει τον εθισμό με τις προσωπικές επιλογές και την ευθύνη (Albery and Munafo 2007· Ogden 2007), το βιοϊατρικό μοντέλο που βλέπει τον εθισμό ως μια χρόνια ασθένεια που καθορίζεται από εγγενή χαρακτηριστικά του ατόμου (Donovan and Marlatt 2005· Ogden 2007) και οι νευροβιολογικές θεωρίες που περιγράφουν τις επιδράσεις των ναρκωτικών στον εγκέφαλο (Teesson et al. 2002· Albery and Munafo 2007).

Συνάφεια με την ψυχολογία υγείας: βιοψυχοκοινωνικό μοντέλο

Οι συμπεριφορές εξάρτησης ενδιαφέρουν τους ψυχολόγους υγείας λόγω της σχέσης ανάμεσα στους ψυχολογικούς, κοινωνικούς και σωματικούς παράγοντες που συνδέονται με αυτές τις συμπεριφορές (Albery and Munafo 2007). Το βιοψυχοκοινωνικό μοντέλο (Engel 1977), εκτός από θεμέλιο της ψυχολογίας υγείας, έχει γίνει κυρίαρχο και στο πεδίο του εθισμού.

Το βιοψυχοκοινωνικό μοντέλο ενθαρρύνει την εστίαση στο άτομο ως ολότητα, αναγνωρίζοντας πως η χρήση ναρκωτικών είναι πολυπαραγοντική (Donovan and Marlatt 2005). Από αυτή την οπτική, ο πελάτης θα πρέπει να διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στο σύστημα θεραπείας κατά των ναρκωτικών. Το βιοψυχοκοινωνικό μοντέλο αμφισβητεί το παραδοσιακό βιοϊατρικό μοντέλο, κυρίως επειδή το δεύτερο δεν αναγνωρίζει τον ρόλο των συμπεριφορικών, κοινωνικών και ψυχολογικών παραγόντων.

Η έλλειψη κοινής συμφωνίας όσον αφορά τους μηχανισμούς που καθορίζουν τον εθισμό δείχνει την περιπλοκότητα της χρήσης ναρκωτικών. Η Ogden (2007) συμπεραίνει ότι, λόγω του σύνθετου χαρακτήρα της εξάρτησης, δεν μπορεί μία μόνο θεωρία ή ένα μόνο μοντέλο να την εξηγήσει πλήρως.

Η απόφαση διακοπής της χρήσης ναρκωτικών

Τι σημαίνει να διακόπτει κανείς τη χρήση ναρκωτικών;

Η ορολογία που χρησιμοποιείται για να περιγράψει ένα άτομο το οποίο βρίσκεται στη διαδικασία της διακοπής χρήσης ναρκωτικών ή που έχει ήδη σταματήσει τη χρήση είναι εξαιρετικά αμφιλεγόμενη. Κάποιοι όροι που χρησιμοποιούνται είναι η «ανάρρωση» (The Betty Ford Institute Consensus Panel 2007· Laudet 2008), η «αποχή» (WHO 2011) και η «απεξάρτηση» (NTA 2011). Αυτό που φαίνεται να λείπει από αυτούς τους ορισμούς

είναι οι διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα όταν ένα άτομο προσπαθεί και θέλει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών.

Ενώ η τρέχουσα έρευνα εξετάζει τον ρόλο της (υποβοηθούμενης) θεραπείας, αναγνωρίζει επίσης ότι προηγούμενες έρευνες έχουν δείξει πως οι άνθρωποι μπορούν να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών «φυσικά», χωρίς την ανάγκη συστηματικής θεραπείας (π.χ., Biernacki 1986), και μάλιστα πως η θεραπεία υποστηρίζει τη «φυσική ανάρρωση» ενθαρρύνοντας την αλλαγή που ξεκινά από το ίδιο το άτομο (Edwards et al. 2003).

Διακοπή της χρήσης ναρκωτικών: «Γιατί παίρνει κανείς την απόφαση;»

Οι πρώτες εξηγήσεις της «φυσικής ανάρρωσης» περιλαμβάνουν την υπόθεση του Winick (1962) περί «απεξάρτησης λόγω ωρίμανσης». Ο Winick υποστήριξε ότι περίπου τα δύο τρίτα των ατόμων «ωριμάζουν και εγκαταλείπουν» τη χρήση ναρκωτικών «φυσικά» μέχρι το μέσο της τέταρτης δεκαετίας της ζωής τους. Παρόλο που κάποιες μεταγενέστερες μελέτες υποστήριξαν επίσης αυτή την άποψη (π.χ., Waldorf 1983· Biernacki 1986· Prins 1994), η κοινή αντίληψη είναι πως πρόκειται για μία μόνο πιθανή εξήγηση. Η «κβαντική αλλαγή» ήταν μια εναλλακτική οπτική η οποία προτάθηκε από τον Miller (2004) και περιγράφει την ανάρρωση ως μια ξαφνική μεταμόρφωση που επηρεάζει τα συναισθήματα, τις γνωστικές διεργασίες και τη συμπεριφορά.

Οι έρευνες έχουν επίσης εξετάσει τους προθετικούς παράγοντες που διέπουν τη διαδικασία αλλαγής (DiClemente et al. 2004). Ο Bagozzi (1992) υποστήριξε πως η πράξη της «προσπάθειας» είναι σημαντικό στοιχείο για να προβλέψει κανείς αν η αλλαγή συμπεριφοράς θα είναι επιτυχής ή ανεπιτυχής. Επιπλέον, διάφορα μοντέλα αλλαγής της συμπεριφοράς έχουν εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να διευκολύνουν την αλλαγή οι αποφάσεις που βασίζονται σε μια ανάλυση κόστους-οφέλους της τρέχουσας και της προτεινόμενης συμπεριφοράς (DiClemente 2004). Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το διαθεωρητικό μοντέλο αλλαγής (Prochaska and DiClemente 1984), που είναι το μοντέλο στο οποίο αναφέρονται οι περισσότερες έρευνες σε σχέση με τον εθισμό.

Παρά τις διαφορετικές εξηγήσεις για το πώς και το γιατί οι άνθρωποι σταματούν τη χρήση ναρκωτικών «φυσικά» ή «σκοπίμως», σύμφωνα με τους McIntosh και McKeganey (2002), υπάρχει η κοινή αντίληψη ότι το άτομο φτάνει σε ένα «σημείο καμπής» κατά το οποίο λαμβάνεται ή «εδραιώνεται» η απόφαση διακοπής της χρήσης. Το σημείο καμπής έχει περιγραφεί

και ως σημείο κατά το οποίο το άτομο «φτάνει στον πάτο» (Maddux and Desmond 1980· Biernacki 1986), ως «ορθολογική απόφαση» (Biernacki 1986), «υπαρξιακή κρίση» (Coleman 1978) και «επιστημολογική μετατόπιση» (Shaffer and Jones 1989).

Ταυτότητα και ανάρρωση

Ένα σημαντικό στοιχείο στο οποίο εστιάζουν οι έρευνες που αφορούν τα «σημεία καμπίης» είναι ο ρόλος της ταυτότητας (πώς ένα άτομο βλέπει τον εαυτό του) και η αίσθηση εαυτού που έχει ένα άτομο (π.χ., Biernacki 1986· McIntosh and McKeganey 2002· Etherington 2008). Οι ρίζες αυτής της αντίληψης μπορούν να αναχθούν στο έργο του Goffman (1963) για το στίγμα, όπου χρησιμοποίησε πρώτη φορά τον όρο «φθαρμένη ταυτότητα» [spoiled identity].

Σημαντική για την κατανόηση του ρόλου που παίζει η ταυτότητα στην ανάρρωση από τη χρήση ναρκωτικών ήταν η συνεισφορά του Biernacki το 1986. Ο Biernacki υποστήριξε ότι η απόφαση να σταματήσει κανείς τη χρήση ναρκωτικών λαμβάνεται όταν η ταυτότητα του ατόμου ως χρήστη συγκρούεται με τις άλλες του ταυτότητες που δεν αφορούν τη χρήση ναρκωτικών, δημιουργώντας προβλήματα. Με τη σειρά της αυτή η σύγκρουση σηματοδοτεί την ανάγκη αποκατάστασης ή «αφύπνισης» μιας παλιάς ταυτότητας και/ή τη δημιουργία νέας. Οι McIntosh και McKeganey (2002), συνεχίζοντας το έργο του Biernacki (1986), υποστήριξαν ότι δεν είχαν γίνει επαρκώς κατανοητές οι γνωστικές διεργασίες που εμπλέκονται στην απόφαση για τη διακοπή της χρήσης ναρκωτικών, ειδικά με όρους αλλαγής αντίληψης που έχει το άτομο για τον εαυτό του και το μέλλον του.

Οι έρευνες που έχουν εξεταστεί μέχρι στιγμής υπογραμμίζουν την ανάγκη να μην περιθωριοποιείται ο ρόλος του ατόμου στη διακοπή της χρήσης ναρκωτικών. Εκτός από τις παραπάνω εργασίες, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο δίνεται έμφαση στον ρόλο που παίζει η θεραπεία ανεξάρτητης στα άτομα που σταματούν τη χρήση ναρκωτικών.

Θεραπεία κατά των ναρκωτικών

Στην τρέχουσα έρευνα το σκεπτικό εξέτασης της σχέσης ανάμεσα στο άτομο και στο θεραπευτικό σύστημα βασίζεται εν μέρει στη σημαντική πολιτική διάσταση που έχει πάρει το θέμα της εξάρτησης και της παροχής θερα-

πείας. Στόχος των θεραπειών κατά των ναρκωτικών είναι να υπάρχουν παρεμβάσεις που μειώνουν τη βλάβη που προκαλούν οι χρήστες στον εαυτό τους, να μειωθεί ο αριθμός των χρηστών ναρκωτικών, να ξαναχτίσουν οι χρήστες τη ζωή τους και να ωφεληθεί το σύνολο της κοινωνίας με την αντιμετώπιση προβλημάτων όπως είναι η εγκληματική και αντικοινωνική συμπεριφορά (Audit Commission 2002). Στην Αγγλία το εθνικό πλαίσιο για την παροχή θεραπείας κατά των ναρκωτικών για ενήλικες με χρήση καλών πρακτικών ονομάζεται «Μοντέλα φροντίδας για τη θεραπεία ενήλικων ατόμων που κάνουν κατάχρηση ουσιών» (NTA 2006).

Κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας η Βρετανία έχει επενδύσει σημαντικά στην αντιμετώπιση της χρήσης ναρκωτικών, αυξάνοντας την πρόσβαση και την παροχή θεραπειών κατά των ναρκωτικών (π.χ., HM Government 1998· NTA 2010). Η πιο πρόσφατη *Στρατηγική κατά των Ναρκωτικών*, που δημοσιεύθηκε το 2010, στόχο έχει τη δημιουργία ενός συστήματος ανάρρωσης που όχι μόνο θα εντάσσει τα άτομα σε θεραπεία, αλλά ιδανικά θα επιτυγχάνει μόνιμη αποχή από τα ναρκωτικά (HM Government 2010: 18).

Η αποτελεσματική θεραπεία κατά των ναρκωτικών

Για να θεωρηθεί αποτελεσματική μια θεραπεία το άτομο θα πρέπει να είναι αποδέκτης μίας ή περισσότερων παρεμβάσεων για τουλάχιστον 12 εβδομάδες ή να έχει ολοκληρώσει μια θεραπεία με προκαθορισμένο αποτέλεσμα (NTA 2006). Ένα θεραπευτικό πρόγραμμα διάρκειας τουλάχιστον 12 εβδομάδων συνδέεται, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, με καλύτερα αποτελέσματα για το άτομο (Gossop et al. 2001). Η αποτελεσματικότητα αποδεικνύεται από τη μείωση της χρήσης ναρκωτικών, της παραβατικότητας και των θανάτων που συνδέονται με τη χρήση ναρκωτικών καθώς και από τη βελτίωση της υγείας και της κοινωνικής λειτουργικότητας του ατόμου (NTA 2006). Οι επικριτές του Εθνικού Οργανισμού Θεραπειών από την Κατάχρηση Ουσιών (NTA) (π.χ., Robinson 2005· Campbell and Best 2007· McGrail 2007) υποστηρίζουν ότι δίνεται υπερβολική σημασία στους αριθμούς και στους στόχους καθώς και στη θεραπεία με βάση οπιούχες ουσίες, χωρίς να αναγνωρίζεται η αξία της ποιότητας και να κατανοείται τι πραγματικά χρειάζονται όσοι έχουν απεξαρτηθεί.

Αποτελεσματικότητα της θεραπείας: τα στοιχεία

Στις κλινικές οδηγίες του 2007 που εξέδωσε το Υπουργείο Υγείας αναφέρεται πως «είναι εξακριβωμένη η αποτελεσματικότητα της θεραπείας από

την κατάχρηση ουσιών όταν αυτή παρέχεται σωστά και τεκμηριώνεται στα δεδομένα» (DH 2007: 11). Το Εθνικό Ινστιτούτο για την Αριστεία στην Υγεία και στη Φροντίδα - NICE (2007) υποστηρίζει πως η αποτελεσματικότερη θεραπεία για την εξάρτηση από την ηρωίνη είναι η χρήση υποκατάστατων σε συνδυασμό με «θεραπείες λόγου». Διάφορες έρευνες έχουν διεξαχθεί τόσο διεθνώς όσο και στη Βρετανία διερευνώντας το φαινόμενο της χρήσης ναρκωτικών με σκοπό να δημιουργηθεί μια αποδεικτική βάση που να στοιχειοθετεί την αποτελεσματικότητα των θεραπειών (π.χ., Simpson and Sells 1983· Ward et al. 1992· McLellan et al. 1997· Gossop et al. 2001· Prendergast et al. 2002· Friedmann et al. 2004).

Κατά την εξέταση της αποτελεσματικότητας των θεραπειών έχει εκφραστεί προβληματισμός σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο οι θεραπείες μπορούν να βελτιωθούν και να τροποποιηθούν ώστε να ανταποκρίνονται στις ανάγκες κάθε ατόμου (Prendergast et al. 2002), με την έμφαση να δίνεται στο γεγονός ότι κανένα είδος θεραπείας δεν είναι προτιμητέο ή αποτελεσματικό για όλους (Gossop 2003). Ο Gossop (2003) πιστεύει πως υπάρχει η αντίληψη ότι «ένα μέγεθος ταιριάζει σε όλους», ο ίδιος όμως θεωρεί πως τα αποτελέσματα μιας θεραπείας δεν μπορούν χαρακτηριστούν έτσι απλά «επιτυχία ή αποτυχία». Εκτός αυτού, στις έρευνες (π.χ., Hser et al. 2004· Miller and Miller 2009) υπογραμμίζεται η σημασία που έχει όχι μόνο η αντιμετώπιση της χρήσης ουσιών αλλά και άλλες συναφείς ανάγκες, όπως είναι η υγεία, η απασχόληση και διάφορα ιατρικά και οικογενειακά προβλήματα.

Εν συντομία, ενώ η θεραπεία παίζει κάποιο ρόλο στην υποστήριξη των ατόμων που σταματούν τη χρήση ναρκωτικών, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι έχει επίσης εκφραστεί προβληματισμός για τον μικρό αριθμό ατόμων που είναι ανεξαρτημένα όταν φεύγουν από ένα θεραπευτικό πρόγραμμα (DrugScope 2009). Λαμβάνοντας υπόψη τη βιβλιογραφία που εξετάστηκε, φαίνεται πως είναι σημαντικό να εξεταστεί ο ρόλος που παίζει τόσο το άτομο όσο και το θεραπευτικό σύστημα στην υποστήριξη των ατόμων που διακόπτουν τη χρήση ναρκωτικών.

Το σκεπτικό της παρούσας έρευνας

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να συμβάλει στην υπάρχουσα βιβλιογραφία ποιοτικής μεθοδολογίας σε αυτό το πεδίο έρευνας, διευρύνοντας την κατανόησή μας για τους παράγοντες που σχετίζονται με την απόφαση

διακοπής της χρήσης ναρκωτικών. Το σκεπτικό της έρευνας βασίζεται στην αναγνώριση της αξίας που έχει η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας (π.χ., Orford 2001, 2008) για να κατανοηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι ίδιοι οι χρήστες αντιλαμβάνονται τη χρήση ναρκωτικών (Etherington 2008). Ειδικότερα, ο Orford (2008) τόνισε τη σημασία που έχει η έρευνα όταν περιλαμβάνει την άποψη του πελάτη ως το κύριο σημείο εστίασής της, καθώς συχνά η άποψη αυτή έχει δευτερεύουσα σημασία, ενώ πρωταγωνιστικό ρόλο παίζουν οι αντικειμενικές μετρήσεις. Παρόλο που και παλαιότερες έρευνες ποιοτικής μεθοδολογίας έδιναν έμφαση στον ρόλο του πελάτη όσον αφορά την απόφασή του να σταματήσει τη χρήση ναρκωτικών (π.χ., Biernacki 1986· Prins 1994· McIntosh and McKeganey 2002), το ενδιαφέρον εστιαζόταν στην έννοια των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας και όχι τόσο στον τρόπο με τον οποίο αυτά διεπιδρούν με τον ρόλο της θεραπείας. Επιπλέον, οι έρευνες που αφορούν τη θεραπεία κατά των ναρκωτικών έχουν γενικά ξεετάσει την αποτελεσματικότητα συγκεκριμένων ειδών θεραπείας (π.χ., Gossop et al. 2001· NTA 2006).

Από τη βιβλιογραφία που εξετάστηκε είναι φανερό πως οι παράγοντες που αφορούν τους χρήστες, η χρήση ναρκωτικών καθώς και οι θεραπείες που παρέχονται για την αντιμετώπισή της αποτελούν βασικές προτεραιότητες στο Ηνωμένο Βασίλειο. Επιπλέον, εάν δεχθούμε ότι οι παράγοντες που σχετίζονται με τον πελάτη και τη θεραπεία είναι σημαντικοί για τη διακοπή της χρήσης ναρκωτικών, αυτό φαίνεται να σημαίνει πως η έρευνα θα πρέπει να εξετάσει την εμπειρία του ίδιου του ατόμου από τη χρήση και τη θεραπεία, ώστε να κατανοηθεί η απόφασή του να θέλει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών, σε συνδυασμό με την αναγνώριση ότι όταν η θεραπεία δεν προσπαθεί να επιβάλει την αλλαγή στα άτομα έχει τη δυνατότητα να συνδράμει στη «φυσική» διαδικασία ανάρρωσής τους (Edwards et al. 2003). Δεν υπάρχει σίγουρο «φάρμακο» για την εξάρτηση από τα ναρκωτικά – αντίθετα, φαίνεται πως υπάρχουν πολλοί ακόμη παράγοντες που πρέπει να κατανοηθούν όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι αποφάσεις που παίρνουν οι χρήστες αλληλεπιδρούν με την παροχή θεραπείας.

Ερευνητικό ερώτημα

Το ερώτημα που προτείνεται στην παρούσα έρευνα είναι το εξής: «*Τι επηρεάζει ένα άτομο στην απόφασή του να θελήσει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών;*».

Στόχος

Βασικός στόχος της έρευνας είναι να απαντηθεί αυτό το ερώτημα από την οπτική που υιοθετούν οι ίδιοι οι χρήστες των υπηρεσιών και να κατανοηθεί το νόημα που αποδίδουν στην απόφαση αυτή με βάση την εμπειρία τους από τη χρήση ναρκωτικών και τη θεραπεία. Επιπλέον, στόχος της ερευνητριας είναι να παραγάγει μια θεωρητική εξήγηση ανταποκρινόμενη στο ερευνητικό ερώτημα, ώστε να εμπλουτιστεί η συζήτηση γύρω από την παροχή θεραπειών με στόχο ένα σύστημα εστιασμένο στον πελάτη. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος υιοθετείται η ποιοτική προσέγγιση, ώστε να κατανοηθούν σε βάθος οι εμπειρίες των χρηστών ηρωίνης.

Μεθοδολογία

Εισαγωγή

Σε αυτή την υποενότητα αναλύεται το ερευνητικό υπόδειγμα που θα χρησιμοποιηθεί, το σκεπτικό για τη χρήση ποιοτικής προσέγγισης αλλά και η μεθοδολογία που έχει επιλεγεί. Καθώς υπάρχουν πια πολλές εκδοχές της θεμελιωμένης θεωρίας, περιγράφεται η συγκεκριμένη εκδοχή και η επιστημολογική οπτική που έχουν υιοθετηθεί, στοιχεία που ήταν σημαντικά για τον τρόπο με τον οποίο αναλύθηκαν τα δεδομένα.

Επιστημολογική και οντολογική οπτική

Η παρούσα έρευνα βασίζεται σε μια κονστρουκτιβιστική επιστημολογία που χρησιμοποιεί ένα πλαίσιο ποιοτικής μεθόδου. Ο κονστρουκτιβισμός χαρακτηρίζεται από τη σχετικιστική οντολογική θέση του σύμφωνα με την οποία υπάρχουν πολλαπλές υποκειμενικές πραγματικότητες. Αυτή η θέση συνάδει με το υπό εξέταση φαινόμενο, καθώς από τις αναφορές των συνεντευξιαζόμενων ήταν φανερό πως ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονταν τη βούλησή τους να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών είχε συγκροτηθεί εκ νέου με βάση τις εμπειρίες τους από τη χρήση. Στην τρέχουσα έρευνα, ενώ υιοθετήθηκε μια σχετικιστική θέση όσον αφορά τη συλλογή δεδομένων, η ανάλυση έγινε με βάση τόσο τον σχετικισμό όσο και τον ρεαλισμό.

Στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να κατανοηθεί ο τρόπος με τον οποίο ένα άτομο «αντιλαμβάνεται τον κόσμο του» (σχετικισμός) (Willig 2001- Merriam 2009) καθώς και να παραχθεί μια ακριβής αναπαράσταση της κατασκευής νοημάτων από τους συμμετέχοντες (Willig 2012). Το στοιχείο αυτό έρχεται σε κάποια αντίθεση με τη φιλοσοφία που διέπει τη σχετικιστική οντολογική θέση σε σχέση με την ανάλυση δεδομένων. Η σχετικιστική θέση δεν προχωρά σε ισχυρισμούς όσον αφορά την ακριβή και πιστή αναπαράσταση του υποκειμενικού κόσμου των συμμετεχόντων (Willig 2012) και επομένως εν μέρει αντανακλάται μια θέση ρεαλισμού η οποία υιοθετείται στην παρούσα έρευνα όσον αφορά την ανάλυση των δεδομένων. Σύμφωνα με τη σχετικιστική οπτική, η ανάλυση είναι αντανάκλαση του τρόπου με τον οποίο ερμηνεύει τα δεδομένα ο ερευνητής (Willig 2012). Με βάση τη σχετικιστική οντολογική θέση του κονστρουκτιβισμού, η ερευνήτρια που διεξάγει την παρούσα έρευνα συμφωνεί πως οι ερμηνείες της επηρεάζουν την ανάλυση, ωστόσο στόχος της ερευνήτριας κατά την ανάλυση των δεδομένων ήταν να διατηρηθεί η ακρίβεια των νοημάτων και των ερμηνειών των συμμετεχόντων. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος η ερευνήτρια αναστοχάστηκε τις δικές της παραδοχές σε σχέση με τα νοήματα των συμμετεχόντων και μετά την ανάλυση συζήτησε τα αποτελέσματα με μια ομάδα από χρήστες υπηρεσιών και με τους συνεντευξιαζόμενους. Η Willig (2001) αναγνωρίζει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι ερευνητές όταν υιοθετούν μια συγκεκριμένη επιστημολογική οπτική και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ενδεχομένως να μην είναι εφικτό ο ερευνητής «να εντοπίσει και να υιοθετήσει ξεκάθαρες και αδιαμφισβήτητες επιστημολογικές οπτικές» (Willig 2001: 149). Επιπλέον, τονίζει τη σημασία που έχει η υιοθέτηση μιας θέσης σχετικισμού ή ρεαλισμού όσον αφορά τη διάκριση ανάμεσα στα δεδομένα και στην ανάλυση, κάτι που σημαίνει ότι μπορεί κανείς να αναλύσει σχετικιστικά δεδομένα υιοθετώντας μια ρεαλιστική οπτική. Εν ολίγοις, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η θέση που υιοθετείται στην παρούσα έρευνα αποτελεί μια μετριοπαθέστερη και λιγότερο σχετικιστική μορφή κονστρουκτιβιστικής επιστημολογίας.

Η απόφαση να χρησιμοποιηθεί μια ποιοτική προσέγγιση σχετίζεται με τη φύση του ερευνητικού ερωτήματος και τους στόχους και τους σκοπούς της παρούσας έρευνας. Η ερευνήτρια έλαβε υπόψη της διάφορες ποιοτικές μεθόδους. Επιλέχθηκε τελικά η θεμελιωμένη θεωρία, καθώς δίνει στην ερευνήτρια τη δυνατότητα να κατανοήσει τα νοήματα των συμμετεχόντων όσον αφορά τη χρήση ναρκωτικών και να προσδιορίσει τον τρόπο με τον οποίο αυτά τα νοήματα σχετίζονται με την απόφασή τους να θέλουν να διακόψουν

τη χρήση ναρκωτικών. Επιπλέον, καθώς η θεμελιωμένη θεωρία έχει σχεδιαστεί με στόχο την εστίαση στις «διεργασίες» και στην «αλλαγή», θα ήταν πιο εύκολο να συλλάβει τη φύση των αποφάσεων που είχαν ληφθεί από τους συνεντευξιαζόμενους. Εάν είχε υιοθετηθεί μια άλλη μέθοδος, όπως ένα ποσοτικό πλαίσιο ή ακόμη και μια άλλη μορφή ποιοτικής ανάλυσης, ενδεχομένως να μην ήταν δυνατή η άμεση ανταπόκριση στα αναδυόμενα ευρήματα της έρευνας. Αυτή η άμεση ανταπόκριση στηρίζεται και από την ίδια τη φύση της επαναληπτικής διαδικασίας της συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων που συνιστάται στη θεμελιωμένη θεωρία. Επιπλέον, η θεμελιωμένη θεωρία είναι συμβατή με ευρύ φάσμα επιστημολογικών οπτικών και έτσι μπορεί να χρησιμοποιηθεί με ευελιξία και να προσαρμοστεί στη συγκεκριμένη έρευνα και στις επιστημολογικές πεποιθήσεις του ερευνητή (Chamberlain 1999).

Αναστοχαστικότητα

Επιστημολογική αναστοχαστικότητα

Η ερευνήτρια έλαβε υπόψη της τις αξίες και τις παραδοχές της, οι οποίες μπορεί να θεωρηθεί ότι έχουν επηρεαστεί από το επαγγελματικό και ακαδημαϊκό παρελθόν της. Η υιοθέτηση μιας προσέγγισης θεμελιωμένης θεωρίας διευκόλυνε επίσης την προσωπική της ανάπτυξη μέσα από την εκμάθηση και την κατανόηση μιας νέας μεθοδολογικής οπτικής.

Σύμφωνα και με τη θεώρηση της επιστημολογικής θέσης που έχει υιοθετηθεί, αναγνωρίζεται πως υπάρχει αλληλεπίδραση ανάμεσα στον συμμετέχοντα και στην ερευνήτρια κατά τη διάρκεια των προσωπικών συνεντεύξεων. Θεωρείται δεδομένο ότι η ερευνήτρια δεν ήταν ουδέτερη και πως είχε ήδη κάποιες απόψεις και παραδοχές για το σύστημα θεραπείας κατά των ναρκωτικών. Η ερευνήτρια προσέγγισε τις συνεντεύξεις αναγνωρίζοντας αυτό το γεγονός και έθετε τα ερωτήματα με ουδέτερο τρόπο, αποδεχόμενη ότι οι άνθρωποι μπορεί να είχαν διαφορετικές εμπειρίες, ενώ προσπάθησε να κρατήσει μη επικριτική στάση σε όλες τις συνεντεύξεις. Χρησιμοποιήθηκε η αναστοχαστική πρακτική και εποπτεία για να εντοπιστούν και να συζητηθούν οι πιθανές παραδοχές.

Βάσει της σχετικιστικής θέσης, είναι πιθανόν οι συμμετέχοντες να ερμήνευαν με διαφορετικό τρόπο τις ερωτήσεις που τους τέθηκαν καθώς και τη διερεύνηση των απαντήσεών τους. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων η ερευνήτρια έλεγχε το νόημα συγκεκριμένων λέξεων για να κατευθύνει τις

ερμηνείες και να αποφευχθούν τυχόν παρερμηνείες. Αυτές οι προσεγγίσεις αποτελούν μέρος του στοιχείου του θεωρητικού ελέγχου της θεμελιωμένης θεωρίας. Αναστοχαζόμενη τη θέση σχετικισμού και ρεαλισμού που υιοθετήθηκε για την ανάλυση δεδομένων, η ερευνήτρια προσπάθησε να κρατήσει ισορροπία ανάμεσα στην ερμηνεία και στην περιγραφή των αναφορών των συνεντευξιαζόμενων.

Η επιστημολογική αναστοχαστικότητα αφορά επίσης την ανάπτυξη του ερευνητικού ερωτήματος. Παρόλο που το ερευνητικό ερώτημα πρέπει να είναι εστιασμένο, πρέπει ταυτόχρονα να είναι και ανοιχτό ώστε να επιτρέπει την ανάπτυξη της θεωρίας (McCann and Clark 2003). Στην παρούσα έρευνα η θεμελιωμένη θεωρία επηρέασε σημαντικά τη διαμόρφωση του ερευνητικού ερωτήματος. Μια πιο ολοκληρωμένη συζήτηση παρουσιάζεται στο Πλαίσιο Α1, πριν από την υποενότητα των αποτελεσμάτων.

Προσωπική αναστοχαστικότητα

Αναγνωρίζοντας ότι οι δικές μου παραδοχές, τα ενδιαφέροντα, οι απόψεις και οι εμπειρίες είναι πιθανόν να επηρεάζουν την ερευνητική διαδικασία (Willig 2001), αναστοχάστηκα τον τρόπο με τον οποίο αυτό το γεγονός μπορεί να έχει συμβάλει στην έρευνα. Η πρώτη επαφή που θυμάμαι να είχα με τη χρήση ναρκωτικών ήταν μέσω συνομηλίκων μου, από τηλεοπτικά προγράμματα και από την ανάγνωση άρθρων σε εφημερίδες και περιοδικά. Κατά τη διάρκεια του μεταπτυχιακού μου στην ψυχολογία υγείας έκανα αίτηση για μια ερευνητική εργασία που σχετιζόταν με το ενδιαφέρον μου για τη χρήση ναρκωτικών, η οποία τελικά αποτέλεσε τη βάση της παρούσας έρευνας.

Στη διάρκεια οκτώ χρόνων συνέλεξα ποσοτικά δεδομένα για τη χρήση ναρκωτικών, την πρόσβαση σε θεραπεία και τα αποτελέσματα. Συνειδητοποίησα ότι αισθανόμουν απογοήτευση γιατί ήθελα να κατανοήσω περισσότερο το θέμα, πέρα από όσα παρουσιάζονταν μέσα από «αριθμούς» και «στόχους». Ως αποτέλεσμα αυτών ακριβώς των απογοητεύσεων αποφάσισα να αναλάβω την παρούσα έρευνα. Η απόφαση αυτή φαίνεται να έχει σημαντική επίδραση και στην επιστημολογική οπτική μου.

Όσον αφορά τη διαδικασία των συνεντεύξεων, είχα επίγνωση της σημασίας των αντιδράσεών μου και, παρόλο που διατηρούσα μια ενσυναισθητική σχέση, προσπαθούσα να είμαι όσο το δυνατόν πιο ουδέτερη. Ο Radley (1999) εξετάζει τη σημασία που έχει η σχέση ανάμεσα στον συνεντευκτή και στον συνεντευξιαζόμενο. Η αντίληψη που έχει ο συνεντευξιαζόμενος για τον ρόλο του συνεντευκτή (π.χ., ως εκπροσώπου του συστήματος φροντίδας

υγείας ή ως ατόμου ειδικού στην ψυχολογία) μπορεί να επηρεάσει τους συμμετέχοντες ως προς το τι πιστεύουν ότι πρέπει να πουν. Για να αντιμετωπίσει αυτή την κατάσταση η Mathieson (1999) υποστηρίζει πως αντί για τον ρόλο «συνεντευκτή-συμμετέχοντα» είναι προτιμότερη η μετακίνηση προς τον ρόλο του «αφηγητή-ακροατή», γιατί έτσι ενδυναμώνεται η σχέση, καθώς η ακρόαση ευνοεί τη σύνδεση και όχι την απόσταση. Προσπάθησα να το κατορθώσω αυτό επιχειρώντας να υιοθετήσω ένα ανεπίσημο στυλ όταν χαιρετούσα τον συμμετέχοντα προκειμένου να μειώσω τα μεταξύ μας εμπόδια και να δώσω έμφαση στο γεγονός ότι οι συνεντευξιαζόμενοι ήταν οι ειδικοί και ο δικός μου ρόλος ήταν να ακούω τι είχαν οι ίδιοι να πουν.

Τέλος, στο πλαίσιο της προσωπικής αναστοχαστικότητας εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο η έρευνα μπορεί να επηρεάσει τον ερευνητή, προσωπικά και επαγγελματικά (Willig 2001). Ο αναστοχασμός γύρω από τη διαδικασία των συνεντεύξεων έδειξε πως μπορεί να ερμηνευθεί από τους συμμετέχοντες η λέξη «συνέντευξη». Η λέξη φαίνεται να φέρνει στην επιφάνεια ένα μείγμα σημασιών για τους συμμετέχοντες και, σε ορισμένες περιπτώσεις, άγχος. Ένας τρόπος αντιμετώπισης αυτού του ζητήματος θα ήταν να συναποφασίζεται το πρόγραμμα των συνεντεύξεων με τους συμμετέχοντες. Στο μέλλον σκοπεύω να λάβω υπόψη μου αυτό το ζήτημα στην ερευνητική μου εργασία. Επιπλέον, οι εμπειρίες που μοιράστηκαν μαζί μου οι συνεντευξιαζόμενοι έχουν αυξήσει τη συμπόνια που νιώθω για τους ανθρώπους οι οποίοι κάνουν χρήση ναρκωτικών.

Δεοντολογική έγκριση

Η δεοντολογική έγκριση δόθηκε από τον Οργανισμό Εθνικής Υπηρεσίας Υγείας για τα Νοσοκομεία του Γκλόστερσιρ στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Δεοντολογικά ζητήματα

Το άγχος των συνεντευξιαζόμενων κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων αναγνωρίστηκε ως ένα πιθανό δεοντολογικό πρόβλημα. Η ερευνήτρια είχε στη διάθεσή της τα στοιχεία επαφής υπηρεσιών κατά των ναρκωτικών που θα μπορούσαν να παράσχουν επιπλέον υποστήριξη σε περίπτωση ανάγκης.

Η συλλογή δεδομένων έλαβε χώρα σε ένα κέντρο κατά των ναρκωτικών ή στο τμήμα όπου εργάζεται η ερευνήτρια, αναλόγως τι επέλεγε και τι ήθελε ο συνεντευξιαζόμενος. Σύμφωνα με τις καλές πρακτικές και την εμπιστευτικότητα, η ερευνήτρια συζήτησε το καθήκον παροχής φροντίδας

(BPS 2008). Επίσης, διασφαλίστηκε η ενήμερη συγκατάθεση πριν από την έναρξη κάθε συνέντευξης ή ομάδας εστίασης.

Σχέδιο

Στην έρευνα χρησιμοποιήθηκε ποιοτική μεθοδολογία, με ημιδομημένες συνεντεύξεις και μια ομάδα εστίασης. Χρησιμοποιήθηκε η θεμελιωμένη θεωρία για να εξαχθεί μια θεωρητική εξήγηση από τα δεδομένα, η οποία μπορούσε να ελεγχθεί σε σχέση με τα δεδομένα που θα συλλέγονταν στη συνέχεια. Σύμφωνα με τη θεμελιωμένη θεωρία, υιοθετήθηκε μια αναλυτική προσέγγιση κατά την οποία η συλλογή και η ανάλυση των δεδομένων συσχετίζονται στενά και διεξάγονται ταυτόχρονα. Με τον τρόπο αυτό υπήρχε η δυνατότητα να διαμορφώνεται με συνεχή ανάλυση η συλλογή των δεδομένων και η επιλογή των συμμετεχόντων, με σκοπό να αποκρυσταλλωθούν οι αναδυόμενες έννοιες, τα θέματα και η θεωρία.

Θεωρητική δειγματοληψία

Η επιλογή των συμμετεχόντων βασίστηκε τόσο σε σκόπιμη όσο και σε θεωρητική δειγματοληψία. Αρχικά χρησιμοποιήθηκε σκόπιμη δειγματοληψία προκειμένου να επιλεγούν άτομα που βρίσκονταν σε διάφορα στάδια της θεραπείας και να συλλεχθεί μεγάλο εύρος εμπειριών. Μετά τις αρχικές συνεντεύξεις έγινε και θεωρητική δειγματοληψία. Σύμφωνα με τις αρχές της θεωρητικής δειγματοληψίας, διεξάχθηκε ταυτόχρονα η συλλογή και η ανάλυση των δεδομένων, με την ερευνήτρια να παραμένει ανοιχτή σε νέα δεδομένα. Η θεωρητική δειγματοληψία έδωσε στην ερευνήτρια τη δυνατότητα να ελέγχει τις υποθέσεις της βάσει της ανάλυσης των δεδομένων. Η επιλογή συνεχίστηκε μέχρι να επιτευχθεί κορεσμός των δεδομένων.

Συμμετέχοντες

Οι συμμετέχοντες επιλέχθηκαν από διάφορα κέντρα κατά των ναρκωτικών για ενήλικες καθώς και από την ομάδα ενός κέντρου της νοτιοδυτικής Αγγλίας. Η συμμετοχή ήταν εθελοντική και δεν επηρέαζε τη θεραπεία που λάμβαναν ήδη οι συμμετέχοντες.

Διεξάχθηκαν συνολικά 15 συνεντεύξεις και συστάθηκε μια ομάδα εστίασης εννέα συμμετεχόντων. Το δείγμα περιλάμβανε:

- Άντρες και γυναίκες πελάτες διάφορων ηλικιών
- Πελάτες που λάμβαναν συνταγογραφούμενες και μη συνταγογραφούμενες θεραπείες
- Πελάτες που είχαν ολοκληρώσει τη θεραπεία είτε επιτυχώς είτε ανεπιτυχώς (σύμφωνα με τον ορισμό του NTA 2011)

Τα κριτήρια για τη συμμετοχή των ατόμων στην έρευνα ήταν:

- Η χρήση ηρωίνης στο παρόν ή στο παρελθόν
- Η εμπειρία από τη συμμετοχή σε δομημένο θεραπευτικό πρόγραμμα (NTA 2006)
- Ηλικία από 18 και άνω
- Η ικανότητα παροχής ενήμερης συγκατάθεσης για τη συμμετοχή (BPS 2006)

Διαδικασία

Συνεντεύξεις και ομάδα εστίασης

Για τις αρχικές συνεντεύξεις ζητήθηκε από τα θεραπευτικά κέντρα να μοιράσουν στους πελάτες ένα ενημερωτικό φυλλάδιο για την έρευνα, εκτός εάν θεωρούσαν ότι οι περιστάσεις δεν επέτρεπαν κλινικά κάτι τέτοιο (π.χ., γιατί θα είχε επίπτωση στην πρόοδο του πελάτη). Για τις επόμενες συνεντεύξεις που έγιναν κατόπιν και της θεωρητικής δειγματοληψίας η ερευνήτρια ήρθε σε επαφή με τα θεραπευτικά κέντρα, με σκοπό να ρωτήσει ειδικότερα εάν υπήρχαν πελάτες με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Παραδείγματα τέτοιων περιπτώσεων ήταν πελάτες που είχαν σταθεροποιηθεί σε μια θεραπεία με υποκατάστατα ή πελάτες που δεν έκαναν χρήση καμίας ουσίας, είτε συνταγογραφούμενης είτε όχι. Με τον τρόπο αυτό η ερευνήτρια είχε τη δυνατότητα να διερευνήσει το αναδυόμενο μοντέλο και να διασφαλίσει ότι είχε επιτευχθεί θεωρητικός κορεσμός στις κατηγορίες. Στους πελάτες που είχαν επιλεγεί στη συνάντηση των συμμετεχόντων ενός κέντρου μοιράστηκε γραπτή ενημέρωση από τον συντονιστή της ομάδας συμμετεχόντων και στη συνέχεια η ερευνήτρια παρακολούθησε μια συνάντηση για να απαντήσει σε ερωτήσεις που αφορούσαν την έρευνα, πριν αποφασίσουν τα άτομα για τη συμμετοχή τους.

Μαζί με το ενημερωτικό φυλλάδιο οι συμμετέχοντες έλαβαν μια επιστολή την οποία συμπλήρωσαν για να εκδηλώσουν ενδιαφέρον είτε για

περαιτέρω πληροφόρηση είτε για να δηλώσουν τη συμμετοχή τους. Με τον τρόπο αυτό η ερευνήτρια απέκτησε την άδεια να επικοινωνεί με τους συμμετέχοντες για επιπλέον πληροφορίες και για να βεβαιωθεί για το ενδιαφέρον συμμετοχής στην έρευνα.

Στη συνέντευξη δινόταν ένα δεύτερο αντίγραφο ενημερωτικού φυλλαδίου προς συζήτηση. Καθώς κάποιες συνεντεύξεις έλαβαν χώρα στο κέντρο όπου ο συμμετέχων παρακολουθούσε κάποιο πρόγραμμα, ήταν σημαντικό να ξεκαθαριστεί ότι τα μετεγγραμμένα κείμενα δεν θα μοιράζονταν στους φορείς του κέντρου και ότι οι πελάτες που θα συμμετείχαν στην έρευνα δεν θα ήταν αναγνωρίσιμοι από το κέντρο.

Ο αρχικός οδηγός συνέντευξης είχε ημιδομημένη μορφή και οι συμμετέχοντες είχαν την ευκαιρία να πουν στην ερευνήτρια την ιστορία τους από τότε που άρχισαν τη χρήση ναρκωτικών μέχρι το παρόν. Στη συνέχεια ο οδηγός συνέντευξης άλλαξε με βάση την ανάλυση. Όλες οι συνεντεύξεις έγιναν πρόσωπο με πρόσωπο, με ουδέτερες, ανοιχτές ερωτήσεις και εναύσματα [prompts] (Smith 1995). Η ερευνήτρια χρησιμοποίησε την αναστοχαστικότητα κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων για να ελέγξει την κατανόηση του περιεχομένου των απαντήσεων που έδιναν οι συμμετέχοντες.

Μετά τις πρώτες 11 συνεντεύξεις θεωρήθηκε πως επιτεύχθηκε κορεσμός σε σχέση με την πορεία των συμμετεχόντων προς τη θεραπεία. Η ερευνήτρια συντόνισε μια ομάδα εστίασης για να συζητηθεί κυρίως η απόφαση διακοπής της χρήσης ναρκωτικών και οι εμπειρίες από τη θεραπεία. Τα ερεθίσματα βασίστηκαν στην εξέλιξη της θεωρίας. Οι υπόλοιπες τέσσερις συνεντεύξεις επικεντρώθηκαν στη συνειδητοποίηση και στον ρόλο της στις εμπειρίες υποτροπής.

Οι συνεντεύξεις κανονίστηκαν σε χρόνο βολικό για τους συμμετέχοντες και η διάρκειά τους ήταν περίπου μία ώρα. Ηχογραφήθηκαν με MP3 player και μετεγγράφηκαν με τη σύμφωνη γνώμη των συμμετεχόντων. Η απόφαση ηχογράφησης των συνεντεύξεων έδωσε στην ερευνήτρια την ευκαιρία να εστιάσει στην ίδια τη διαδικασία της συνέντευξης χωρίς να αποσπάται η προσοχή της από την ανάγκη να καταγράφει πλήθος σημειώσεων και χωρίς να επηρεάζεται η σχέση με τον συμμετέχοντα, διασφαλίζοντας ταυτόχρονα πως δεν θα χανόταν κανένα στοιχείο του προφορικού λόγου.

Διάδοση των αναδυόμενων ευρημάτων

Μετά την ανάλυση των πρώτων 11 συνεντεύξεων το αναδυόμενο μοντέλο και τα αποτελέσματα δόθηκαν σε μια ομάδα χρηστών ενός κέντρου για να

επαληθευτούν τα αποτελέσματα και να συζητηθούν τυχόν κενά ή περαιτέρω περιοχές διερεύνησης, όπως προέκυπταν από την ανάλυση των συνεντεύξεων. Μετά την παρουσίαση των ευρημάτων ζητήθηκε από τους χρήστες του κέντρου να συζητήσουν τον βαθμό κατά τον οποίο τα ευρήματα ταίριαζαν με τις δικές τους εμπειρίες και εάν θα άλλαζαν κάποιο στοιχείο του μοντέλου.

Ανάληψη

Προετοιμασία των δεδομένων

Οι συνεντεύξεις μεταφέρθηκαν από το MP3 player σε αρχείο υπολογιστή με κωδικό ασφαλείας. Κάθε συνέντευξη μετεγγράφηκε μέσω του Windows Media Player σε ένα αρχείο Microsoft Word. Μετά τη μετεγγραφή ακολούθησε η ανάγνωση κάθε συνέντευξης με ταυτόχρονη ακρόαση της συνέντευξης προκειμένου να ελεγχθεί η ακρίβεια – δίνοντας επίσης τη δυνατότητα στην ερευνήτρια να εξοικειωθεί περισσότερο με τα δεδομένα. Σε κάθε συμμετέχοντα δόθηκε ένας μοναδικός αριθμός (π.χ., P01) για να διασφαλιστεί η ανωνυμία. Κατά τη μετεγγραφή τα ταυτοποιήσιμα ονόματα αφαιρέθηκαν και αντικαταστάθηκαν –για παράδειγμα, με τη μορφή [όνομα υπαλλήλου]– και αριθμήθηκαν όλες οι σειρές του κειμένου.

Η χρήση της θεμελιωμένης θεωρίας στην παρούσα έρευνα

Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε η λιγότερο κανονιστική εκδοχή της θεμελιωμένης θεωρίας της Charmaz (2006), η οποία περιγράφεται ως «ένα σύνολο αρχών και πρακτικών» (Charmaz 2006: 9), με σκοπό την ανάλυση των συνεντεύξεων και την προσαρμογή της συλλογής δεδομένων. Δεν επιλέχθηκε η αρχική μορφή της θεμελιωμένης θεωρίας των Glaser και Strauss (1967) λόγω των απόψεών τους σχετικά με τη χρήση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας και τη συλλογή δεδομένων. Σύμφωνα με την οπτική της ερευνήτριας, δεν ήταν δυνατόν να διεξαχθούν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Επιπλέον, η αρχική εκδοχή της θεμελιωμένης θεωρίας είχε μάλλον θετικιστικό προσανατολισμό, που δεν συμφωνεί με την επιστημολογική οπτική της ερευνήτριας.

Κωδικοποίηση

Χρησιμοποιήθηκαν τρία είδη κωδικοποίησης (ανοιχτή, θεωρητική και διαρκής συγκριτική). Η κωδικοποίηση είναι το βασικό στοιχείο που ενώνει τα

δεδομένα με την αναδυόμενη θεωρία, ώστε να περιγραφεί τι συμβαίνει, αλλά ταυτόχρονα να εντοπιστεί και το νόημα (Charmaz 2006). Όλα τα δεδομένα κωδικοποιήθηκαν σε αρχείο Excel όπου καταγράφηκαν οι σειρές των δεδομένων, οι ετικέτες και οι έννοιες μαζί με τους αριθμούς κάθε σειράς. Κάθε ετικέτα καταγράφηκε μαζί με τον αυτούσιο λόγο σε διπλανή στήλη σε ένα λογιστικό φύλλο Excel.

Τα στάδια της ανάλυσης ήταν τα εξής (προσαρμοσμένα από την Charmaz 2006: 10):

1. *Κωδικοποίηση*: Αρχικά τα δεδομένα κωδικοποιήθηκαν ανά σειρά, με ετικέτες για την ταξινόμηση και τη σύγκριση των αποσπασμάτων από τη συνέντευξη, κάτι που αποτέλεσε μια διαρκή διαδικασία ώστε να κατανοηθούν τα αναδυόμενα ευρήματα.
2. *Καταγραφή σημειώσεων*: Σε όλη τη διάρκεια της ανάλυσης κρατούνταν σημειώσεις και γίνονταν συγκρίσεις με σκοπό να καταγραφούν οι αναδυόμενες υποθέσεις και να διευκολυνθεί η παραγωγή θεωρίας και η συγγραφή της ερευνητικής αναφοράς καθώς και για να εντοπιστούν και να καταγραφούν οι σχέσεις μεταξύ των κατηγοριών.
3. *Συλλογή δεδομένων*: Το στάδιο αυτό περιλάμβανε την περαιτέρω συλλογή δεδομένων προκειμένου να αναπτυχθούν πιο εστιασμένοι κωδικοί και να προχωρήσουν οι σημειώσεις. Η κωδικοποίηση εστιάστηκε επίσης περισσότερο στο νόημα και όχι στη σύνοψη δηλώσεων.
4. *Αναλυτικές κατηγορίες*: Αυτές οι κατηγορίες προέκυψαν από την αρχική κωδικοποίηση και τη συγγραφή σημειώσεων ώστε να οριστούν οι ιδέες και να διαμορφωθούν προκαταρκτικές αναλυτικές κατηγορίες. Καταγράφηκαν τυχόν κενά ή ερωτήματα που προέκυψαν σχετικά με τα δεδομένα, ώστε να ληφθούν υπόψη στις κατοπινές συνεντεύξεις και στην ομάδα εστίασης.
5. *Θεωρητικές κατηγορίες*: Οι κατηγορίες αυτές ανέκυπταν καθώς γίνονταν πιο λεπτομερείς οι αναλυτικές κατηγορίες όσο προχωρούσε σε βάθος η ανάλυση.

Σε όλη τη διάρκεια της διαδικασίας κωδικοποίησης χρησιμοποιούνταν συγκριτικές μέθοδοι ώστε να συγκρίνονται οι εμπειρίες και να εντοπίζονται ομοιότητες και διαφορές. Στη συνέχεια, βάσει αυτών, καταγράφηκαν οι σχέσεις ανάμεσα στις κατηγορίες (Murtay and Chamberlain 1999). Κατόπιν, οι κατηγορίες συγχωνεύονταν εάν υπήρχαν σημαντικές ομοιότητες ή διαχωρίζονταν εάν εντοπίζονταν διαφορές στο πλαίσιο μιας κατηγορίας δεδομένων.

Από την ανάλυση των δεδομένων προέκυψε μια βασική κατηγορία ώστε να εξηγηθεί η σχέση ανάμεσα στις κατηγορίες που είχαν δημιουργηθεί. Καθώς αναδυόταν η βασική κατηγορία, συνδέονταν με αυτή διάφορες υποκατηγορίες και τελικά συνδέθηκαν μεταξύ τους όλες οι κατηγορίες ώστε να προαχθεί η δημιουργία θεωρίας. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι και η Charmaz (2006) συνιστά να είναι ευέλικτη η θεμελιωμένη θεωρία, ωστόσο η δική της εκδοχή δεν περιλαμβάνει βασική κατηγορία. Η Charmaz υποστηρίζει ότι οι έννοιες που λειτουργούν ως βασικές κατηγορίες υιοθετούν μια θετικιστική οπτική, καθώς θεωρείται ότι έχουν εξηγητική και προγνωστική δύναμη. Ωστόσο, η Charmaz αναγνωρίζει ότι στην πραγματικότητα η διάκριση ανάμεσα στην κονστρουξιονιστική και στη θετικιστική θεμελιωμένη θεωρία εξαρτάται από τον τρόπο που ο ερευνητής υιοθετεί τη «θεμελιωμένη θεωρία με όποιον τρόπο την κατανοεί» (σελ. 148). Η απόφαση να συμπεριληφθεί βασική κατηγορία στηρίχθηκε στο γεγονός ότι η βασική κατηγορία βοηθά να εξηγηθεί ο ρόλος που διαδραμάτισε η εμπειρία των συμμετεχόντων από τη χρήση ναρκωτικών και τη θεραπεία στην απόφασή τους να θέλουν να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών.

Η συλλογή και η ανάλυση των δεδομένων συνεχίστηκε ώστε να επιτραπεί στην ερευνήτρια να επεξεργαστεί περαιτέρω και σε μεγαλύτερη λεπτομέρεια τις κατηγορίες μέχρι να μην προκύπτει τίποτα νέο από τα δεδομένα και να κορεστούν οι κατηγορίες (Charmaz 2006). Οι Corbin και Strauss (2008: 144) περιγράφουν «τον ερευνητή σαν ντετέκτιβ» σ' αυτή τη διαδικασία. Η ερευνήτρια προσπάθησε να παραμείνει ανοιχτή σε νέες πληροφορίες και να μην ενισχύει τις προϋπάρχουσες ιδέες της. Έτσι καταδεικνύεται και πώς, ενώ αρχικά η θεμελιωμένη θεωρία χρησιμοποιεί μια επαγωγική διαδικασία, όσο προχωρά η ανάλυση μετατοπίζεται σε μια πιο παραγωγική προσέγγιση (Glaser and Strauss 1967· Charmaz 2006· Willig 2001).

Προκλήσεις

Σε όλη τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας η ερευνήτρια αντιμετώπιζε με μεγάλο ενδιαφέρον τη θεμελιωμένη θεωρία για διάφορους λόγους, τόσο αναφορικά με τη μεθοδολογία όσο και αναφορικά με το ερευνώμενο θέμα. Σε διάφορα στάδια η ερευνήτρια επέστρεφε στην ανάλυση και έλεγχε την κωδικοποίηση για να διασφαλίσει την καλύτερη δυνατή εφαρμογή αλλά και τη σύλληψη του νοήματος που εξέφραζαν οι συνεντευξιαζόμενοι.

Ένα βασικό σημείο διαφωνίας στο πλαίσιο της θεμελιωμένης θεωρίας αφορά το στάδιο στο οποίο πρέπει να γίνεται η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας. Στην τρέχουσα έρευνα η ερευνήτρια υιοθέτησε την προσέγγιση των Strauss και Corbin (2008), προχωρώντας σε μια προκαταρκτική αλλά όχι εκτενή βιβλιογραφική ανασκόπηση, και προσπάθησε να αποφύγει την επίδραση προηγούμενων θεωρητικών συνεισφορών στην ανάλυση. Ενώ η προηγούμενη εμπειρία της επηρέασε τον εντοπισμό του αρχικού ερευνητικού προβλήματος, το ερευνητικό ερώτημα αναπτύχθηκε μέσω της διαδικασίας ανάληψης της παρούσας έρευνας (βλ. Πλαίσιο Α1).

Συμπερασματικά, χρησιμοποιήθηκε μια ποιοτική προσέγγιση ώστε να προκύψει γνώση για τον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες κατανοούν τις εμπειρίες τους. Η προσέγγιση αυτή υποστηρίχθηκε από τη μετριοπαθή κοινωνικοκονστρουξιονιστική επιστημολογική οπτική της ερευνήτριας, με σκοπό να κατανοηθούν θεωρητικά οι παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση ενός ατόμου να θέλει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών και ο τρόπος με τον οποίο αυτή η απόφαση σχετίζεται με την εμπειρία τους από τη θεραπεία.

Πλαίσιο Α1 Η διαμόρφωση του ερευνητικού ερωτήματος

Το ερώτημα που διατυπώθηκε στην παρούσα έρευνα διαμορφώθηκε στην πορεία μαζί με την ανάλυση της θεμελιωμένης θεωρίας. Το αρχικό ερευνητικό ερώτημα που τέθηκε («Ποιες είναι οι απόψεις και οι εμπειρίες των χρηστών ναρκωτικών για τη θεραπεία κατά των ναρκωτικών;») ήταν ευρύ και εστιασμένο στη θεραπεία. Από τις αρχικές συνεντεύξεις και την ανάλυση έγινε γρήγορα φανερό πως το ενδιαφέρον των συντευζιαζόμενων δεν εστιαζόταν τόσο στη σχέση τους με το σύστημα θεραπείας όσο στον ρόλο που διαδραμάτιζε το άτομο στην εμπειρία που είχαν από τη θεραπεία κατά των ναρκωτικών. Η ερευνήτρια διερεύνησε περισσότερο αυτό το στοιχείο στις επόμενες συνεντεύξεις και έτσι έγινε πιο φανερή η βασική κατηγορία (συνειδητοποίηση). Με τον τρόπο αυτό δόθηκε έμφαση στο γεγονός ότι η συνειδητοποίηση είχε τη μεγαλύτερη επίδραση στην απόφαση των συντευζιαζόμενων να θέλουν να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών καθώς και στην εμπειρία τους από τη θεραπεία. Έτσι το ερευνητικό ερώτημα διαμορφώθηκε εκ νέου ώστε να διερευνηθεί «Πώς η συνειδητοποίηση επηρεάζει τη λήψη της απόφασης για διακοπή της χρήσης ναρκωτικών καθώς και τα αποτελέσματα

της θεραπείας». Το «πώς» ήταν σημαντικό σ' αυτό το στάδιο για την ερευνήτρια, ώστε να κατανοηθεί ο ρόλος της συνειδητοποίησης. Στη διάρκεια των συνεντεύξεων η ερευνήτρια απέφυγε τη λέξη «συνειδητοποίηση» και αναφερόταν στην απόφαση διακοπής της χρήσης ναρκωτικών. Με την περαιτέρω ανάλυση και τη σύγκριση των διαφορών ανάμεσα στις συνεντεύξεις τονίστηκε η σημασία που έχει η λέξη «θέλω» για τα άτομα όσον αφορά τη διακοπή της χρήσης ναρκωτικών. Επίσης, αποκαλύφθηκε ότι ο όρος «εμπειρία από τη θεραπεία» ήταν καταλληλότερος από το «αποτέλεσμα», καθώς ήταν σημαντικές όλες οι χρονικές πλευρές της θεραπείας, με τα αποτελέσματα να αποτελούν τμήμα αυτής της εμπειρίας. Το τελικό ερευνητικό ερώτημα «Τι επηρεάζει την απόφαση ενός ατόμου να θελήσει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών;» επικεντρώνει στο άτομο. Δίνεται έμφαση στη λέξη «θέλω», που ήταν πολύ σημαντική για τη διαδικασία συνειδητοποίησης, η οποία θα συζητηθεί στην επόμενη ενότητα. Ενώ αναγνωρίζεται ότι η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας διερευνά το «πώς» σε σχέση με τις εμπειρίες των ατόμων (Willig 2001), η ερευνήτρια αποφάσισε να επικεντρώσει στο «τι», καθώς το «πώς» ενυπάρχει στις διεργασίες που γίνονται όταν το άτομο θέλει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών.

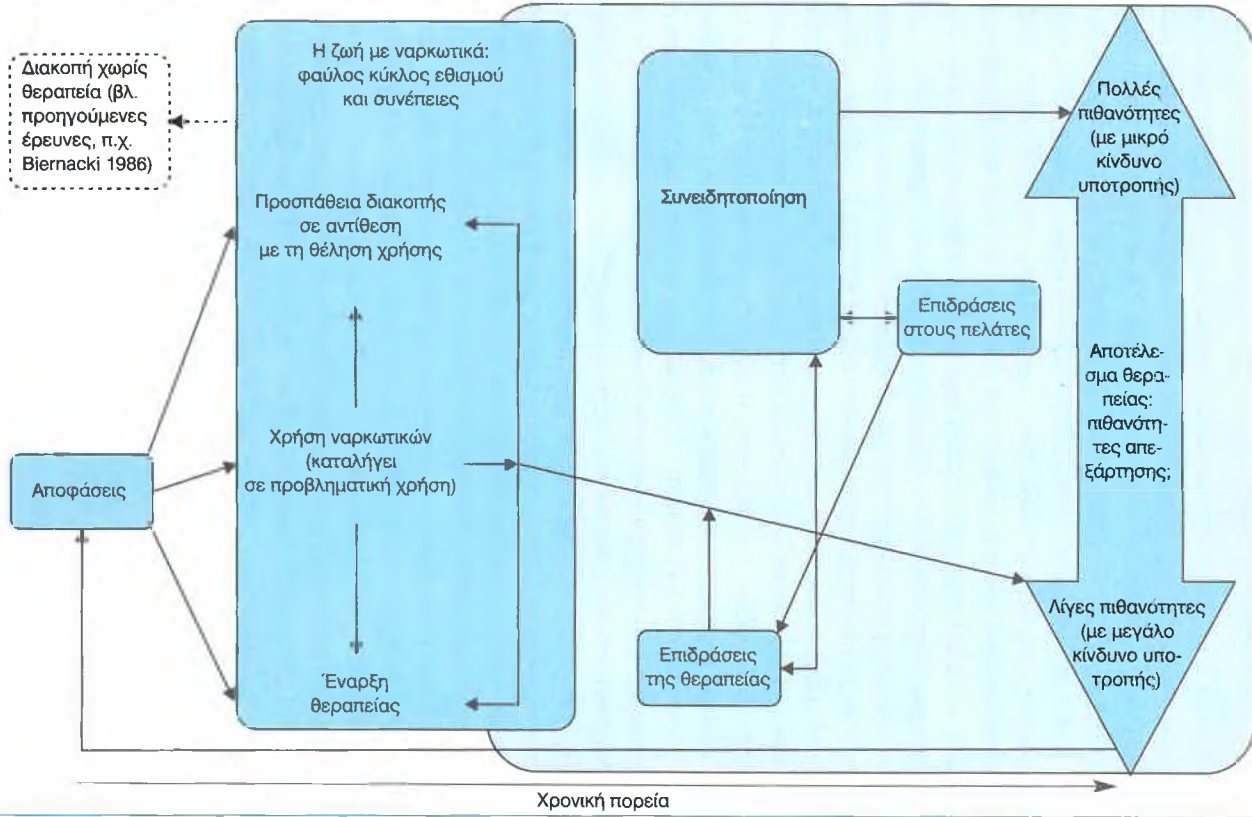
Αποτελέσματα

Πρέπει να έρχεται από μέσα σου και η θεραπεία σε βοηθάει όταν εσύ είσαι έτοιμος να σε βοηθήσει. [P08, 500]

Εισαγωγή

Στην υποενότητα των αποτελεσμάτων εξηγούνται οι εμπειρίες των 15 ατόμων που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις και των 9 ατόμων που συμμετείχαν σε μια ομάδα εστίασης και παρουσιάζεται μια επισκόπηση του μοντέλου που δημιουργήθηκε μέσα από την ανάλυση της θεμελιωμένης θεωρίας (Εικόνα Α1). Επιλέχθηκαν αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις για να φανούν οι κατηγορίες που προέκυψαν και να δοθεί φωνή στους συμμετέχοντες. Με τον τρόπο αυτό υπήρχε ισορροπία ανάμεσα στην αφήγηση της ερευνήτριας και στα ίδια τα δεδομένα.

Εικόνα Α-1 Τι επηρεάζει ένα άτομο στην απόφασή του να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών:

Επισκόπηση του μοντέλου

Η Εικόνα Α1 δείχνει το θεωρητικό μοντέλο που εξηγεί τον τρόπο με τον οποίο οι συνεντευξιαζόμενοι κατασκεύασαν τα νοήματα προκειμένου να εξηγήσουν την απόφασή τους να θέλουν να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών. Εδώ περιλαμβάνονται πέντε κύριες κατηγορίες: *η ζωή με τα ναρκωτικά, η συνειδητοποίηση, οι επιδράσεις της θεραπείας, οι επιδράσεις στους πελάτες και η ζωή μετά τα ναρκωτικά (αποτέλεσμα της θεραπείας)*. Καθώς η παρούσα έρευνα επικεντρώνεται στα άτομα που είχαν πρόσβαση σε θεραπεία, το «αποτέλεσμα της θεραπείας» χρησιμοποιείται στο μοντέλο έτσι ώστε να συμπεριλαμβάνει το θέμα «η ζωή μετά τα ναρκωτικά».

Τα βέλη χρησιμοποιούνται στο μοντέλο για να φανεί η κατεύθυνση της προτεινόμενης σχέσης μεταξύ των θεμάτων. Εκτός από τα θέματα, το μοντέλο περιλαμβάνει και εξηγητικές διαδικασίες, για παράδειγμα, τη «χρονική πορεία» και τις «αποφάσεις», για να καταδειχθεί το πλαίσιο των εμπειριών των συνεντευξιαζόμενων που ενσωματώνεται στα θέματα. Το μοντέλο διαβάζεται από τα αριστερά προς τα δεξιά. Στο κάτω μέρος του μοντέλου εμφανίζεται η «χρονική πορεία», η οποία χρησιμοποιείται για να τονιστεί η διάρκεια της χρήσης ναρκωτικών που κάλυπτε πολλά χρόνια. Οι «αποφάσεις» χρησιμοποιούνται για να κατηγοριοποιηθούν οι τρεις βασικές αποφάσεις που λαμβάνονται σε σχέση με τη χρήση ναρκωτικών, που περιλαμβάνουν τις αποφάσεις για τη χρήση ναρκωτικών, για τη διακοπή της χρήσης ναρκωτικών (η προσπάθεια σε αντιπαραβολή με τη θέληση) και για την ένταξη σε θεραπευτικό πρόγραμμα. Στο μοντέλο καθεμιά από τις διαστάσεις ενσωματώνεται στο θέμα «η ζωή με τα ναρκωτικά». Η συνειδητοποίηση βρίσκεται στο κέντρο του μοντέλου για να καταδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο εξηγεί τα υπόλοιπα θέματα και σχετίζεται με αυτά ως βασική κατηγορία. Για παράδειγμα, η βίωση της συνειδητοποίησης ήταν πιθανότερο να οδηγήσει σε μια ζωή χωρίς ναρκωτικά μέσα από την αλληλεπίδραση με τις επιδράσεις της θεραπείας. Όπως φαίνεται από το βέλος που κατευθύνεται από τη «ζωή με τα ναρκωτικά» στο αποτέλεσμα της θεραπείας, χωρίς τη συνειδητοποίηση υποστηρίζεται πως ένα άτομο έχει λίγες πιθανότητες να ζήσει μια ζωή χωρίς ναρκωτικά και είναι πιο πιθανό να πάρει την απόφαση να συνεχίσει να κάνει χρήση ναρκωτικών.

Στην υποενότητα της *Συζήτησης* θα εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο η εστίαση στη θεραπεία θα μπορούσε να θεωρηθεί ένας μηχανισμός υποστηρικτικός της συνειδητοποίησης. Παρόλο που οι συνεντευξιαζόμενοι θεωρούσαν πως η συνειδητοποίηση είχε τη μεγαλύτερη επίδραση στην απόφαση

διακοπής της χρήσης ναρκωτικών, ωστόσο δεν πίστευαν ότι αρκούσε για τη διακοπή της χρήσης χωρίς να υπάρχει θεραπεία. Η θεραπεία ήταν αυτή που έκανε πραγματικότητα τη συνειδητοποίηση ότι το άτομο ήθελε να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών.

Η ζωή με τα ναρκωτικά

Οι συνεντευξιαζόμενοι που δεν είχαν την εμπειρία της συνειδητοποίησης βίωναν ενεργά μια ζωή με ναρκωτικά σε έναν φαύλο κύκλο εθισμού. Η ζωή με τα ναρκωτικά συνδεόταν με τη συνειδητοποίηση, καθώς οι εμπειρίες που τα άτομα ανέφεραν επηρέαζαν τη διαδικασία κατά την οποία «έρχονταν αντιμετώπιση» με την απόφαση να θέλουν να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών.

Ο φαύλος κύκλος του εθισμού

Στην αρχή δεν ήταν κάθε μέρα μετά έγινε κάθε μέρα και όλη μέρα κάτι τέτοιο. [P04, 134]

Ο φαύλος κύκλος του εθισμού περιγράφει την έναρξη και την πορεία της χρήσης ναρκωτικών. Οι συνεντευξιαζόμενοι περιέγραψαν διάφορους λόγους για τους οποίους αρχικά είχαν αποφασίσει να κάνουν χρήση ναρκωτικών. Οι σκέψεις τους για την πρώτη περίοδο της χρήσης έφεραν στο φως ένα διάστημα πειραματισμού με διάφορες ουσίες και με αυξανόμενη συχνότητα χρήσης. Για πολλούς η πρώτη φορά που κατάλαβαν ότι είχαν μπλεχτεί σε έναν φαύλο κύκλο εθισμού ήταν μια χρονική περίοδος που δεν έκαναν χρήση και ανέφεραν πως αισθάνονταν «αρρωστού». Αυτή η «αρρώστια» εκδηλωνόταν με συμπτώματα σαν αυτά της γρίπης, στην ουσία τα συμπτώματα της αποτοξίνωσης.

... τότε ήταν που κατάλαβα ότι μου έγινε συνήθεια, ξέρεις, γιατί προσπαθούσα να τ' αφήσω μια δυο μέρες και δεν μπορούσα αρρώσταινα, κι έτσι κατάλαβα. [P09, 565]

Όσο περισσότερο ένα άτομο αντιμετώπιζε τον φαύλο κύκλο του εθισμού, τόσο περισσότερο φαινόταν να είναι αποφασισμένο να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών. Αυτό το εύρημα επομένως είναι σημαντικό για να εξηγηθεί η διαδικασία συνειδητοποίησης.

Οι συνέπειες της χρήσης ναρκωτικών

Καταλήγεις στο έγκλημα για να υποστηρίξεις τη συνήθειά σου και τότε δεν είσαι καλά, χαλάς τη σχέση σου με τους φίλους και την οικογένειά σου και τα χάνεις όλα. [F1, 4]

Τα ναρκωτικά έκαναν τους συνεντευξιαζόμενους να νιώθουν «καλύτερα» βραχυπρόθεσμα, τόσο ψυχολογικά όσο και σωματικά, και συχνά ακριβώς το αντίθετο μακροπρόθεσμα. Οι συνέπειες από τη χρήση ναρκωτικών αναφέρεται πως ήταν και θετικές και αρνητικές, κάτι που και στις δύο περιπτώσεις ενθάρρυνε τη συνέχιση της χρήσης. Οι θετικές συνέπειες αφορούν την ευχαρίστηση από τη χρήση ναρκωτικών, όπως την αντιλαμβάνονται τα άτομα, ενώ οι αρνητικές συνέπειες, όπως τα συμπτώματα στέρησης, είχαν ως αποτέλεσμα τη συνέχιση της χρήσης ώστε να ελαττωθούν αυτές οι εμπειρίες. Η χρήση ναρκωτικών είχε για τους συνεντευξιαζόμενους συνέπειες στην υγεία, στην κοινωνική ζωή και στα συναισθήματά τους.

Μια σημαντική συνέπεια του φαύλου κύκλου του εθισμού ήταν ότι η χρήση ναρκωτικών έγινε η πρώτη προτεραιότητα στη ζωή των συνεντευξιαζόμενων. Η απόκτηση και η χρήση ναρκωτικών έλεγχε τη ζωή τους σε σημείο που συχνά έμοιαζε με δουλειά πλήρους απασχόλησης.

... κάθε μέρα της ζωής σου κάνεις αυτό το πράμα και το κουνιγιάς όλη μέρα, κάθε μέρα για να πάρεις τη δόση σου... [P08, 506a]

Οι συνέπειες είχαν σημαντική επίδραση στην εκδήλωση της συνειδητοποίησης καθώς και στην καθυστέρησή της, λόγω του τρόπου με τον οποίο η ηρωίνη έλεγχε την καθημερινότητά τους. Η σοβαρότητα των συνεπειών από τη χρήση ναρκωτικών συχνά σήμαινε πως οι άνθρωποι αναγνώριζαν ότι δεν είχαν άλλη επιλογή από το να τα σταματήσουν.

Συνειδητοποίηση

Η συνειδητοποίηση ορίστηκε ως η αναγνώριση και η αποδοχή από τον συνεντευξιαζόμενο των συνεπειών που έχουν τα ναρκωτικά πάνω του. Η διεργασία αυτή αντικατοπτρίζει μια γνωστική και συναισθηματική μετατόπιση που έχει ως αποτέλεσμα το άτομο να «θέλει» να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών. Η πλειονότητα των συνεντευξιαζόμενων περιέγραψε τη συνειδητοποίηση.

Πρέπει να θέλεις να τα κόψεις πρέπει να έρχεται από μέσα σου. [P08, 506b]

Παραδοχή/αναστοχασμός

Δεν μπορούσα να θυμηθώ την τελευταία φορά που ένιωθα ευτυχής, φυσιολογικά να χαίρομαι τη ζωή και τότε ήταν που το μυαλό μου άρχισε να σκέφτεται. [P01, 26]

Η παραδοχή ήταν μια αναστοχαστική διαδικασία κατά την οποία τα άτομα αναγνώριζαν και αποδέχονταν τις επιπτώσεις που είχαν τα ναρκωτικά πάνω τους. Η ικανότητα να σκέφτεται κανείς τη χρήση ναρκωτικών και τις συνέπειές της ήταν απαραίτητη ούτως ώστε η «παραδοχή» να συμβάλει στη συνειδητοποίηση. Εκτός από την απώλεια ναρκωτικών, αυτή η διαδικασία θα μπορούσε επίσης να σημαίνει απώλεια φίλων και ενός οικείου περιβάλλοντος και τρόπου ζωής.

Οι συνεντευξιαζόμενοι περιέγραψαν στιγμές που έβλεπαν τη ζωή τους με δυσπιστία. Το στοιχείο αυτό ήταν πολύ σημαντικό για να αναγνωρίσουν και να αρχίσουν να αποδέχονται τις συνέπειες της χρήσης ναρκωτικών. Η συνεχιζόμενη χρήση μπλόκαρε αυτά τα συναισθήματα και τις γνωστικές διεργασίες και άρα συχνά περνούσε αρκετός καιρός ωστόσο οι συνεντευξιαζόμενοι να αισθανθούν πως έχουν παραδεχθεί με ειλικρίνεια τη χρήση ναρκωτικών.

Η καθυστέρηση στην παραδοχή αυτή ήταν εμφανής σε όλες τις συνεντεύξεις. Οι συνεντευξιαζόμενοι αναγνώριζαν την ανάγκη να κάνουν μια αλλαγή, αλλά ήταν δύσκολο να αποκτήσουν τον έλεγχο. Στη διαδικασία αυτή συνέβαλλε και ο χρόνος, τόσο σε σχέση με τη διάρκεια χρήσης όσο και σε σχέση με την ηλικία του χρήστη.

Ήταν πολλά πράγματα μαζί. Με αηδίαζε σε κάθε επίπεδο, δεν είχε πλάκα πια, δεν μου άρεσαν αυτά που έπρεπε να κάνω για να βρω τα λεφτά, δεν μου άρεσε το γεγονός ότι δεν έκανα τίποτα στη ζωή μου παρά μόνο να βρίσκω χρήματα και να παίρνω τη δόση μου. [P14, 697]

Η διεργασία αναστοχασμού στη φάση που τα άτομα έρχονταν αντιμέτωπα με το πρόβλημα συνεχιζόταν και όταν σταματούσαν τη χρήση ναρκωτικών· τότε αξιολογούσαν ακόμη περισσότερο τις συνέπειες που είχαν τα ναρκωτικά στη ζωή τους.

Θέληση για διακοπή της χρήσης ναρκωτικών και αναζήτησης βοήθειας

Αν θέλεις να σταματήσεις είναι επιλογή σου δεν έχει νόημα να το κάνεις για κάποιον άλλο πρέπει να το κάνεις για σένα. [P06, 371]

Την απόφαση να συμμετάσχει σε θεραπεία το άτομο τη λάμβανε και πριν από τη συνειδητοποίηση και μετά. Ωστόσο, υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο αυτών αποφάσεων, που χαρακτηρίζονται κυρίως από την πραγματική «θέληση» και «επιθυμία» διακοπής της χρήσης και την «πεποίθηση» ότι κάτι τέτοιο είναι δυνατό. Σε κάποιο βαθμό η «παραδοχή» ενσωματώνεται σ' αυτό το θέμα, ωστόσο γίνεται διάκριση γιατί ο αναστοχασμός μέσω της «παραδοχής» ήταν περισσότερο ένα προοίμιο της «θέλησης» για διακοπή.

Ορισμένοι συνεντευξιαζόμενοι είχαν σταματήσει τη χρήση όλων των ναρκωτικών, κάποιοι αντιμετώπιζαν συχνές υποτροπές και άλλοι είχαν σταθεροποιηθεί με χρήση συνταγογραφούμενων υποκατάστατων. Οι συνεντευξιαζόμενοι συζητούσαν πώς πριν από τη φάση της συνειδητοποίησης είχαν επιχειρήσει να διακόψουν τη χρήση για χάρη της οικογένειάς τους, των φίλων και των συντρόφων τους (ή είχαν αναγκαστεί να σταματήσουν λόγω φυλάκισης), όχι όμως για τον εαυτό τους.

Έφτασα στο σημείο που ήθελα να το κάνω και αυτό πιστεύω πως πρέπει να αποφασίζουν οι άνθρωποι όχι να κάνουν αυτό που θέλουν οι άλλοι ή να το κάνουν για τους άλλους, πρέπει να το κάνεις για τον εαυτό σου. [P07, 441]

Ακόμη κι όταν οι συνεντευξιαζόμενοι είχαν πάρει την απόφαση να θέλουν να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών μετά τη συνειδητοποίηση υπήρχε η ισχυρή πεποίθηση ότι αυτό δεν επαρκούσε από μόνο του και ότι έπρεπε να συμμετάσχουν σε ένα θεραπευτικό πρόγραμμα για να διευκολύνουν αυτή την αλλαγή.

Η διακοπή της χρήσης ναρκωτικών είναι δύσκολη

όταν νιώθεις τόσο πόνο από τη στέρηση της ηρωίνης η ανακούφιση από την ηρωίνη είναι το καλύτερο πράγμα στον κόσμο. [P08, 504]

Παρά το γεγονός ότι οι περισσότεροι συνεντευξιαζόμενοι ανέφεραν ότι είχαν την εμπειρία της συνειδητοποίησης, ήταν φανερό ότι η διακοπή της

χρήσης ναρκωτικών ήταν δύσκολη και αποτελούσε ένα πιθανό εμπόδιο για τη συνειδητοποίηση. Η διακοπή της χρήσης γινόταν πιο περίπλοκη από το γεγονός ότι τα άτομα δεν έπρεπε μόνο να διακόψουν τη χρήση, αλλά επιπλέον να βελτιώσουν και άλλες πλευρές της ζωής τους. Ακόμη κι όταν ένα άτομο σταματούσε τη χρήση συχνά ερχόταν αντιμέτωπο με νέες προκλήσεις, όπως την αντιμετώπιση δύσκολων συναισθημάτων ή την περαιτέρω συνειδητοποίηση των επιπτώσεων που είχαν τα ναρκωτικά στη ζωή του.

Ο ρόλος των άλλων ανθρώπων ήταν εμφανής όχι μόνο όταν οι συνεντευξιαζόμενοι είχαν αρχίσει να κάνουν χρήση ναρκωτικών, αλλά και όταν προσπαθούσαν να τα σταματήσουν.

δεν μπορείς να είσαι κοντά σε άλλο άτομο που κάνει χρήση. [P02, 87]

Οι δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι συνεντευξιαζόμενοι κατά την προσπάθειά τους να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών γίνονταν ακόμη πιο εμφανείς από τον αριθμό των προσπαθειών διακοπής. Μετά τη συνειδητοποίησή τους, και παρόλο που ανέφεραν πως η διακοπή χρήσης ήταν δύσκολη, οι συνεντευξιαζόμενοι είχαν λιγότερες πιθανότητες να βγουν από το θεραπευτικό πρόγραμμα με μη σχεδιασμένο τρόπο.

Μια σημαντική προσπάθεια που έπρεπε να καταβάλουν οι συνεντευξιαζόμενοι όταν σταματούσαν τη χρήση ναρκωτικών ήταν να διαχειριστούν αυτό που αντιλαμβάνονταν ως «βαρεμάρα». Το κέντρο βάρους της ζωής τους είχε αλλάξει και, από κει που έπρεπε να ξοδεύουν χρόνο για να χρηματοδοτούν τη χρήση και να παίρνουν ναρκωτικά, έπρεπε τώρα να παίρνουν μια συνταγή για θεραπεία υποκατάστασης.

Επιδράσεις της θεραπείας

Οι επιδράσεις της θεραπείας εξετάζουν τον τρόπο με τον οποίο η θεραπεία μπορεί να αποτελεί μηχανισμό υποστήριξης στη συνειδητοποίηση καθώς και τον τρόπο με τον οποίο η συνειδητοποίηση επηρεάζει τον τρόπο που ένα άτομο βιώνει τη θεραπεία. Αυτό το θέμα εξετάζει τους παράγοντες που μπορεί να υποστηρίξουν ή να εμποδίζουν τη διαδικασία της συνειδητοποίησης. Οι επιδράσεις της θεραπείας είναι οι πιθανοί παράγοντες που μαζί με τη συνειδητοποίηση μπορεί να κάνουν τη διαφορά σε σχέση με τη διακοπή της χρήσης ναρκωτικών από ένα άτομο και την εμπειρία που έχει από τη θεραπεία.

Η υποστήριξη της συνειδητοποίησης

Μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο ρόλος της θεραπείας πριν και μετά τη συνειδητοποίηση επιτελεί διαφορετικές λειτουργίες. Πριν από τη συνειδητοποίηση η θεραπεία θεωρήθηκε ότι υποστηρίζει τη συνειδητοποίηση, αυξάνοντας την επίγνωση σχετικά με τις υπηρεσίες που ήταν διαθέσιμες και τις επιλογές που υπάρχουν πέρα από τη χρήση ναρκωτικών. Μέσα από αυτή τη διαδικασία ισχυρίζομαι πως η θεραπεία μπορεί να είχε σωρευτική επίδραση στη συνειδητοποίηση. Στη συνέχεια, μετά τη συνειδητοποίηση, η θεραπεία μπορεί να δρα υποστηρικτικά για τα άτομα που έχουν αποφασίσει ότι θέλουν να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών και να απεξαρτηθούν.

όμως νομίζω αν υπάρχουν οι σωστές πληροφορίες για τους ανθρώπους τα πράγματα παίρνουν τελικά τον δρόμο τους. [F4, 33]

Όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι που είχαν σταματήσει τη χρήση ναρκωτικών πίστευαν ότι η θεραπεία είχε σημαντική επίδραση. Η δεκτικότητα στη θεραπεία και τα οφέλη της ήταν πιο φανερά μετά τη συνειδητοποίηση, προσφέροντας τα εργαλεία για τη στήριξη ενός ατόμου στη διακοπή χρήσης.

Χωρίς αυτή [τη θεραπεία] δεν θα σταματούσα τα ναρκωτικά, αν δεν ήταν αυτοί εκεί μάλλον θα είχα πεθάνει. [F7, 99]

Οι συνεντευξιαζόμενοι θεωρούσαν σημαντική μια προσέγγιση που περιλαμβάνει τη συμμετοχή πολλών υπηρεσιών. Συγκεκριμένα, οι μη κρατικές υπηρεσίες ήταν πιθανότερο να έχουν επίγνωση των ευρύτερων ζητημάτων που αφορούν τη ζωή ενός πελάτη, ενώ οι κρατικές υπηρεσίες θεωρούνταν πιο ιατροκεντρικές. Επιπλέον, έβλεπαν θετικά την πρόσβαση στις ομάδες στήριξης για χρήστες των υπηρεσιών και τη θεωρούσαν σημαντική για την υποστήριξη της συνειδητοποίησης. Οι συμμετέχοντες θεωρούσαν πως οι υπηρεσίες ασχολούνταν περισσότερο με το σύμπτωμα (τη χρήση ναρκωτικών), πως ήταν όμως επίσης σημαντικό να αναγνωρίζουν και να διαχειρίζονται τους παράγοντες που ευνοούν τη χρήση.

Πώς αντιμετωπίζεις το άγχος που αισθάνεσαι με όσα συμβαίνουν, γιατί παίρνεις ναρκωτικά, να αντιμετωπίσεις τους λόγους για τους οποίους παίρνεις ναρκωτικά εξαρχής όχι μόνο να τους καλύπτεις με τη μεθαδόνη. [P10, 581]

Ζωή με υποκατάστατα – υποστήριξη της συνειδητοποίησης

Έχουν τους ανθρώπους σε συνταγογράφηση, είναι ξεγραμμένοι για μια ζωή και νομίζω πως είναι πολύ άδικο αυτό για το άτομο. [P10, 574]

Η συνταγογράφηση υποκατάστατων ήταν η θεραπεία που συζητήθηκε περισσότερο ως παράγοντας που είτε διευκόλυνε είτε εμπόδιζε το άτομο να θελήσει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών. Τα υποκατάστατα αναφέρονταν ως «φάρμακα» και αυτή η ερμηνεία συνάδει με την αντίληψη ότι η στέρηση μοιάζει με «αρρώστια». Πριν από τη συνειδητοποίηση η συνταγογράφηση έδινε στον πελάτη την επιλογή να κάνει χρήση παράνομα ή με υποκατάστατο· μετά τη συνειδητοποίηση πρόσφερε μια συστηματική μέθοδο μείωσης και διακοπής της χρήσης ναρκωτικών.

Σταδιακά θα το μειώσω [το Subutex], γιατί ξεκίνησα με 8 mg και τώρα είμαι στα 6 άρα, το μειώνω σιγά σιγά... Θα χαιρόμουν αν δεν έπαιρνα τίποτα απολύτως. [P03, 119]

Η μεθαδόνη ήταν σημαντικός παράγοντας στη ζωή με υποκατάστατα. Πριν από τη συνειδητοποίηση η μεθαδόνη θεωρούνταν μερικές φορές ένα φτηνότερο μέσο για να μην κάνει κανείς χρήση και εφεδρεία. Οι ώρες επίσκεψης στην κλινική ήταν συνήθως στην αρχή της ημέρας, έτσι οι συνεντευξιαζόμενοι είχαν πολλές ώρες ελεύθερες και έπρεπε να αντιμετωπίσουν την ανία. Στις περιπτώσεις αυτές η συνταγογράφηση ενός υποκατάστατου δεν ήταν αρκετή για να διαχειριστούν τον σύνθετο χαρακτήρα της χρήσης. Αυτός ο χρόνος γέμιζε παλιότερα με την αναζήτηση και τη χρήση ναρκωτικών.

... ειδικά, όπως είπα, ειδικά όταν πάμε σπίτι στις δέκα και δέκα ή... δέκα παρά τέταρτο και δεν έχουμε να κάνουμε τίποτα όλη μέρα. [P05, 312]

Ορισμένοι συνεντευξιαζόμενοι ανέφεραν πως έκαναν ενεργά χρήση παράνομων ναρκωτικών και δεν πήγαιναν στα ραντεβού θεραπείας. Αυτό συνέβαινε κυρίως πριν από τη συνειδητοποίηση και παρείχε μια εξήγηση για αυτούς που ήταν πιθανότερο να παρακολουθούν τις συνεδρίες και να τηρούν το πρόγραμμα.

Έκανα πρέζα έτσι κι αλλιώς άρα δεν χρειαζόμουν [τη θεραπεία]. [P08, 515]

Οι θετικές αποδόσεις για τη λήψη συνταγογραφούμενου υποκατάστατου ήταν μεταξύ άλλων η μείωση της επιθυμίας για ηρωίνη, ο μειωμένος κίνδυνος και η εξάλειψη της ανάγκης να είναι το άτομο στο «ψάξιμο», και άρα το γεγονός ότι τα άτομα μπορούσαν να ζουν μια «κανονική ζωή».

Νομίζω αν δεν είχα τίποτα θα ήταν πολύ δυσκολότερο, η μεθαδόνη όντως βοηθάει, αισθάνομαι μεγαλύτερη ασφάλεια, ξέρεις πολλά πράγματα που αγοράζεις στον δρόμο δεν ξέρεις τι έχουν μέσα. [P07, 453]

Συχνά οι συνεντευξιζόμενοι ανέφεραν ότι επέλεγαν να ξαναρχίσουν τη χρήση ηρωίνης για να σταματήσουν τη μεθαδόνη, καθώς θεωρούσαν τη διαδικασία αποτοξίνωσης από τη μεθαδόνη πιο παρατεταμένη σε σχέση με την αποτοξίνωση από την ηρωίνη.

Τουλάχιστον αν αποφασίσεις να σταματήσεις μπορεί να υποφέρεις δυο τρεις μέρες κι αυτό είναι όλο. Με τη μεθαδόνη παίρνει βδομάδες ατέλειωτες. [P05, 290]

Θεραπευτικό σιθ/επαφή – υποστήριξη της συνειδητοποίησης

Η θεραπευτική επαφή συζητήθηκε ως σημαντικός παράγοντας για την υποστήριξη της συνειδητοποίησης. Η θεραπευτική επαφή μπορεί να στηρίζει τη συνειδητοποίηση δίνοντας τη δυνατότητα να συζητηθούν τα προβλήματα ενός πελάτη με τα ναρκωτικά καθώς και άλλα προβλήματα, διευκολύνοντας την αναστοχαστική διαδικασία της παραδοχής.

Η δουλειά σε συνεργασία με τον πελάτη ήταν ένα στοιχείο που αξιολογούνταν πολύ θετικά. Επιπλέον, οι χρήστες των υπηρεσιών προτιμούσαν να αντιμετωπίζονται ως άτομα και όχι να έχουν την ταμπέλα του χρήστη ναρκωτικών.

να γνωρίσεις τον άνθρωπο πολύ καλά, αντί να λες απλά.α είσαι χρήστης νομίζω πως πρέπει να κάνεις αυτό ή πρέπει να κάνεις εκείνο. [P02, 83]

Τα γνωρίσματα των μελών του προσωπικού που θεωρούνταν θετικά ήταν να μπορούν να ακούν και να είναι αυθεντικοί στην προσέγγισή τους, καθώς αυτό διευκόλυνε τις αποκαλύψεις και την αποδοχή των συμβουλών και των πληροφοριών από τον πελάτη.

Κάποιος που είναι εκεί που ακούει και θα είναι εκεί όταν θα χρειαστούν κάποιον για να μιλήσουν. [P06, 388]

Τόνιζαν πως αν σε μια υπηρεσία δεν ήταν πρόθυμοι να ακούσουν, ο έμπορος ναρκωτικών θα ήταν σίγουρα πρόθυμος. Αυτού του είδους η αντίληψη για τις υπηρεσίες και την επαφή θα μπορούσε πιθανόν να έχει αρνητική επίδραση στη συνειδητοποίηση, περιορίζοντας τις ευκαιρίες για αυτοαναγνώριση, μη ενισχύοντας την πίστη του πελάτη στον εαυτό του και συνιστώντας λόγο για να εγκαταλείψει ο πελάτης τη θεραπεία.

Είναι απλά άχρηστος, δεν θα του μιλούσα ακόμη κι αν με πλήρωνες γιατί πιστεύω δεν ακούει και δεν τον νοιάζει, κλείνομαι τελείως δεν θ' ανοιγόμεν με τίποτα. [P08, 546]

Οι συνεντευξιαζόμενοι αναγνωρίζουν ότι οι μηχανισμοί που καθορίζουν την επαφή του προσωπικού είναι υποκειμενικοί και δύσκολοι στην αποτίμησή τους, ωστόσο όσο πιο ανοιχτό είναι το προσωπικό γύρω απ' αυτό το ζήτημα, τόσο περισσότερο μειώνεται η πιθανότητα εγκατάλειψης της θεραπείας και οι καθυστερήσεις στη συνειδητοποίηση από τους πελάτες.

Η επίδραση του πελάτη

Σχεδόν τα κατάφερα [να κόψω τα ναρκωτικά] μέχρι να καταλάβω κατάλαβα [...] Πώς μπορείς να μείνεις καθαρός όταν όλα γύρω σου καταρρέουν; [P05, 325]

Οι παράγοντες που σχετίζονται με τους πελάτες παίζουν σημαντικό ρόλο στην προσωπική τους συνειδητοποίηση και στην εμπειρία από τη θεραπεία. Η απροθυμία των συνεντευξιαζόμενων να εκμεταλλευτούν πλήρως τη διαθέσιμη θεραπεία και το γεγονός ότι γνωρίζουν πως να «ξεγελούν το σύστημα» λειτουργούσαν ως εμπόδια για την αποτελεσματικότητα της θεραπείας.

Δεν ήθελα να κάνω την πιο δύσκολη δουλειά. [P01, 34]

Οι συνεντευξιαζόμενοι τόνιζαν πως δεν ήταν μόνο τα ναρκωτικά που αποτελούσαν πρόβλημα, αλλά και άλλοι παράγοντες στη ζωή τους και στην ψυχολογική τους ευημερία καθώς και το περιβάλλον στο οποίο ζούσαν. Αυτοί οι παράγοντες συνέβαλλαν, μεταξύ άλλων, στο να συνεχίζουν τη χρήση ναρκωτικών και θεωρούνταν εμπόδιο για τη συνειδητοποίηση.

σωματικά ήμουν εντάξει και μετά έλεγα δεν έχω πια εθισμό και επειδή δεν το 'χα δουλέψει στο μυαλό μου μόλις έβγαίνα έξω έπεφτα πόλι με τα μούτρα. [P09, 171]

Η κατανόηση της οπτικής του πελάτη όσον αφορά τους λόγους που μπορεί να στέκονται εμπόδιο σε ένα επιτυχημένο αποτέλεσμα θα μπορούσαν να υποστηρίξουν και τη συνειδητοποίηση και τα αποτελέσματα της θεραπείας.

Η ζωή μετά τα ναρκωτικά / τη θεραπεία (θεραπευτικό αποτέλεσμα)

Η ζωή μετά τα ναρκωτικά περιλάμβανε τη σταθεροποίηση μέσω συνταγογράφησης υποκατάστατου ή τη μη χρήση ναρκωτικών, παράνομων ή συνταγογραφούμενων. Οι συνεντευξιαζόμενοι που είχαν σταματήσει να κάνουν χρήση ναρκωτικών ένιωθαν ανακούφιση γιατί δεν βρίσκονταν πια στον φαύλο κύκλο του εθισμού, ανησυχούσαν όμως και ένιωθαν αβεβαιότητα για το μέλλον τους. Αντί η ζωή τους να κυριαρχείται από την ανάγκη για ναρκωτικά, η προσοχή τους επικεντρωνόταν στο πώς θα συνεχίσουν να μην κάνουν χρήση και στην ικανοποίηση άλλων πλευρών της ζωής τους.

Στήριξη/επανένταξη

Θέλω να πω πρέπει να γίνονται περισσότερα πράγματα με την ψυχολογική και την κοινωνική πλευρά ξέρεις την επανένταξη στην κοινωνία, ξέρεις μπορεί να έχεις καθαρίσει κι όλα αυτά αλλά δεν είσαι νορμάλ. [F7, 119]

Ένα σημαντικό στοιχείο της επανένταξης ήταν τα σχέδια για εκπαίδευση. Πολλά άτομα είχαν ξεκινήσει τη χρήση ναρκωτικών στα καθοριστικά χρόνια της εκπαίδευσης και έτσι έδιναν έμφαση στα προσόντα που έλπιζαν πως θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μια δουλειά ή στην εκπλήρωση άλλων φιλοδοξιών τους.

χρειάζεσαι περισσότερη υποστήριξη μετά. [P04, 209]

Η περίοδος μετά τη θεραπεία ήταν συχνά δύσκολη. Το επίπεδο αυτονομίας που επιβάλλουν κάποιες υπηρεσίες, οι οποίες ενημερώνουν απλώς τους πελάτες τους ότι είναι εκεί σε περίπτωση που τους χρειαστούν, τους άφηνε μια αίσθηση απομόνωσης.

όταν καθαρίζεις μετά μένεις μόνος σου σ' αυτό. [P04, 252]

Το δομημένο ημερήσιο πρόγραμμα αξιολογούνταν θετικά από όλους τους συνεντευξιζόμενους που το είχαν χρησιμοποιήσει γιατί τους έδινε τη δυνατότητα να αποκτήσουν προσόντα και νέα ενδιαφέροντα μακριά από τα ναρκωτικά.

Νομίζω ένας καλός τρόπος είναι ας πούμε να πας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα για να δυναμώσεις την αυτοπεποίθησή σου, έτσι θα έχεις κάτι πίσω σου. [F2, 126]

Η διαδικασία παραδοχής/ αναστοχασμού συνεχιζόταν σε όλη τη θεραπεία καθώς και μετά τη διακοπή της χρήσης ναρκωτικών. Δινόταν έμφαση στο γεγονός ότι άπαξ και σταθεροποιηθεί το άτομο με συνταγογραφούμενα υποκατάστατα χρειάζεται υποστήριξη για να αντιμετωπίσει τα προβλήματα που είχαν συγκαλυφθεί ή μπλοκαριστεί από τη χρήση.

πρέπει ν' αρχίσεις να βλέπεις όλα αυτά που έχουν γίνει αυτά που ξέρεις τα κάλυπτες με τη χρήση. [F3, 8]

Ανησυχία/αβεβαιότητα

έχεις όλα αυτά τα συναισθήματα, που δεν είχες αισθανθεί ποτέ. [F2, 135]

Ένα βασικό πρόβλημα για πολλούς ήταν η αβεβαιότητα σχετικά με το πώς θα περνούσαν την υπόλοιπη ζωή τους. Λόγω της ανησυχίας και της αβεβαιότητας, η ζωή μετά τα ναρκωτικά ήταν το σημείο κατά το οποίο τα άτομα αισθάνονταν ότι θα μπορούσαν να επωφεληθούν περισσότερο από την ψυχολογική υποστήριξη. Οι συμμετέχοντες περιέγραψαν πόσο ευάλωτοι αισθάνονταν μετά τη διακοπή της χρήσης. Τα συναισθήματα που είχαν κατασταλεί μέσω της χρήσης ναρκωτικών έρχονταν τώρα στην επιφάνεια ως ένα αρνητικό βίωμα το οποίο δεν αισθάνονταν ότι ήταν σε θέση να διαχειριστούν.

είχα καταπιέσει όλα αυτά τα συναισθήματα και όταν ήμουν στο [όνομα του παρόντος κέντρου] όλα αυτά τα συναισθήματα άρχισαν να επιστρέφουν και αυτό είναι αρκετά βαρύ. [P15, 672]

Ένα ζήτημα που επανερχόταν ήταν ο φόβος και η ανησυχία μήπως υποτροπιάσουν και επιστρέψουν στη χρήση ναρκωτικών, και συγκεκριμένα η ανησυχία μήπως η ανία, η κατάθλιψη και η επαφή με τα άτομα που εξακο-

λουθούσαν να κάνουν χρήση τούς έσπρωχναν πάλι στη χρήση στο μέλλον. Στο παρελθόν η χρήση ναρκωτικών ήταν ένας μηχανισμός για να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες της ζωής δραπετεύοντας από αυτές. Έτσι, έπρεπε να αποκτήσουν νέες ικανότητες και μηχανισμούς αντιμετώπισης των προβλημάτων.

Δεν είμαι πολύ σίγουρος αλλά αισθάνομαι προσωπικά πως είμαι λίγο φοβισμένος ξέρεις γιατί δεν θέλω να τα θαλασσωσω. [P08, 538]

Οι συνεντευξιαζόμενοι ανέφεραν ότι οι υποτροπές συνέβαιναν σε περιόδους που τα άτομα προσπαθούσαν να σταματήσουν τη χρήση και πριν από τη συνειδητοποίηση. Μετά τη συνειδητοποίηση η υποτροπή συνήθως αναφερόταν πως συνέβαινε στα πρώτα στάδια και θεωρούνταν πισωγύρισμα μετά το οποίο τα άτομα γρήγορα συμμετείχαν και πάλι στη θεραπεία ύστερα από μια περίοδο επαναξιολόγησης.

Συμπέρασμα

Η ολιστική φύση του μοντέλου που παρουσιάστηκε είναι σημαντική για να κατανοηθεί ο τρόπος με τον οποίο η συνειδητοποίηση επηρεάζει την απόφαση ενός ατόμου να θέλει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών. Η συνειδητοποίηση συμβόλιζε ένα σημείο καμπής για τους συνεντευξιαζόμενους και εμφανιζόταν να έχει τη μεγαλύτερη επίδραση στα αποτελέσματα της θεραπείας. Οι συνεντευξιαζόμενοι στις περιγραφές τους τόνιζαν το ενδεχόμενο η θεραπεία να μπορεί να υποστηρίξει τη συνειδητοποίηση. Στην ενότητα της *συζήτησης* θα εξεταστεί περαιτέρω η αναπαράσταση της συνειδητοποίησης.

Συζήτηση

Στην τελική υποενότητα θα αξιολογηθεί η ανάλυση της θεμελιωμένης θεωρίας, ώστε να κατανοηθεί ο τρόπος με τον οποίο τα ευρήματα συνδέονται με την υπάρχουσα βιβλιογραφία καθώς και ο τρόπος με τον οποίο το μοντέλο που έχει δημιουργηθεί συμβάλλει στην κατανόηση των παραγόντων που επηρεάζουν την απόφαση ενός ατόμου να θέλει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών. Μια σημαντική πρόταση της παρούσας έρευνας ως προς τη θεραπεία κατά των ναρκωτικών είναι πως πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ο ρόλος της συνειδητοποίησης σε συνδυασμό με την παροχή θεραπείας.

Η σύνδεση με τη σύγχρονη έρευνα και θεωρία

Η παρούσα έρευνα συμβάλλει στη σύγχρονη βιβλιογραφία εξετάζοντας τον συμπληρωματικό ρόλο του ατόμου και του θεραπευτικού συστήματος, έτσι ώστε να γίνει πραγματικότητα η απόφαση του ατόμου να θέλει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών. Η τρέχουσα έρευνα συμφωνεί με τον τρόπο που η υπάρχουσα θεωρητική παραγωγή κατανοεί τους λόγους για τους οποίους τα άτομα κάνουν χρήση ναρκωτικών. Υποστηρίζει τη θέση ενός ηθικού μοντέλου σύμφωνα με το οποίο η ατομική ευθύνη είναι σημαντικός παράγοντας, ενώ η συνεχής χρήση έχει ως αποτέλεσμα μια επίκτητη εξάρτηση, όπως υποστηρίζεται από το ιατρικό μοντέλο (Ogden 2007). Ένα σημαντικό στοιχείο είναι πως οι συνεντευξιαζόμενοι δεν πίστευαν ότι θα εξαρτηθούν από τα ναρκωτικά και αυτό φαίνεται να αντανakλά μια «μη ρεαλιστική αισιοδοξία» όπως υποστηρίζεται από τον Weinstein (1980). Τα κοινωνικά και περιβαλλοντικά ερεθίσματα, όπως αναδεικνύονται από το μοντέλο κοινωνικής μάθησης (Bandura 1977), ήταν ιδιαίτερα φανερά στις φάσεις της αρχικής και συνεχιζόμενης χρήσης ναρκωτικών. Ίσως η πιο ακριβής θεώρηση παρέχεται από το βιοψυχοκοινωνικό μοντέλο που εξετάζει την πολυδιάστατη φύση της χρήσης ναρκωτικών και τον ρόλο της εμπειρίας ενός ατόμου (Engel 1977· Donovan and Marlatt 2005).

Συνειδητοποίηση

Η συνειδητοποίηση αναπαραστάθηκε ως σημείο καμπής στη θέληση του ατόμου να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών. Η έως τώρα βιβλιογραφία στηρίζει παρόμοιες διαδικασίες (π.χ., Maddux and Desmond 1980· Shaffer and Jones 1989· Biernacki 1986· McIntosh and McKeganey 2002). Η συνειδητοποίηση μπορεί να συμπεριλάβει τους παράγοντες προδιάθεσης καθώς και τη διεργασία μετασηματισμού που συνεπάγεται η θέληση να διακόψει το άτομο τη χρήση ναρκωτικών.

Οι έρευνες που αφορούν την ταυτότητα (π.χ., Biernacki 1986· McIntosh and McKeganey 2002) αντανakλούν έναν παρόμοιο προσανατολισμό. Ωστόσο, στην παρούσα έρευνα η ταυτότητα φαίνεται να συμβολίζει μέρος της διαδικασίας συνειδητοποίησης όσον αφορά το να μη θέλει κανείς να ζει μια ζωή με ναρκωτικά. Η έννοια της «φθαρμένης ταυτότητας» και η «συνειδητοποίηση» μοιράζονται την αναγνώριση ότι η ζωή των ατόμων είχε επηρεαστεί από τη χρήση ναρκωτικών και ότι η αντίληψη για το μέλλον ήταν διαφορετική από το παρόν. Και οι δύο προσεγγίσεις λαμβάνουν υπόψη τους

την οπτική του χρήστη ναρκωτικών, τον ρόλο των πολλαπλών προσπαθειών διακοπής της χρήσης και τη σημασία της διάκρισης ανάμεσα στο «πρέπει» και στο «θέλω» να διακόψω τη χρήση ναρκωτικών.

Σε αντίθεση με τους McIntosh και McKeganey (2002), η συνειδητοποίηση εστιάζει περισσότερο στο γεγονός ότι η θέληση για διακοπή της χρήσης ναρκωτικών ήταν καταλύτης για μια ζωή χωρίς ναρκωτικά και όχι στην αποκατάσταση/διαμόρφωση μιας νέας ταυτότητας. Χωρίς συνειδητοποίηση υποστηρίζεται ότι η αναγνώριση μιας φθαρμένης ταυτότητας μπορεί να μη συμβεί. Έτσι, είναι καταλληλότερο να θεωρήσουμε τη «συνειδητοποίηση» σημείο καμπής.

Όσον αφορά άλλες έρευνες, υπήρξε κάποια συμφωνία με την έννοια του Miller (2004) για την «κβαντική αλλαγή», η οποία θα μπορούσε να εξηγήσει τη βιοματική διεργασία που περιέγραφαν τα άτομα σε ένα λιγότερο συνειδητό επίπεδο. Η διαφορά με την παρούσα έρευνα είναι πως οι συνεντευξιζόμενοι δεν έρχονταν σε επαφή με μια ξαφνική εμπειρία και επρόκειτο για μια διεργασία λιγότερο πνευματική. Καθώς η ηλικία αναφερόταν σε διάφορα σημεία από τους συνεντευξιζόμενους της παρούσας έρευνας, φαίνεται να υποστηρίζεται η υπόθεση περί «απεξάρτησης λόγω ωρίμανσης» που πρότεινε ο Winick (1962).

Επιπλέον, η «θεωρία της προσπάθειας» του Bagozzi (1992) διευρύνει την κατανόηση του ρόλου που παίζουν οι προηγούμενες προσπάθειες για διακοπή της χρήσης ναρκωτικών στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας.

Αξιολόγηση της παρούσας έρευνας

Μια πρόκληση στην οποία πρέπει να ανταποκριθεί η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας είναι να επιδειξει αξιοπιστία και ποιότητα. Οι Henwood και Pidgeon (1992) συνιστούν την αξιολόγηση της ποιότητας μιας έρευνας με βάση τη σημασία της αντιστοίχισης, την ενσωμάτωση της θεωρίας, την αναστοχαστικότητα, την τεκμηρίωση, τη θεωρητική δειγματοληψία και την ανάλυση αρνητικής περίπτωσης, την ευαισθησία στις υπό διαπραγμάτευση πραγματικότητες και τη μεταφορσιμότητα.

Η ενσωμάτωση της θεωρίας θεωρείται ότι έγινε, όπως καταδείχθηκε στην ενότητα των αποτελεσμάτων, με τη συζήτηση της σχέσης ανάμεσα στις κατηγορίες, η οποία βασίστηκε στις σημειώσεις που κατέγραψε η ερευνήτρια κατά την ερευνητική διαδικασία. Επιπλέον, η τεκμηρίωση της ερευνητικής διαδικασίας και οι αποφάσεις της ερευνήτριας σε σχέση με τη συλλογή

και την ανάλυση δεδομένων εξετάζονται στην ενότητα της μεθοδολογίας. Για να επιδειχθεί ευαισθησία στις υπό διαπραγμάτευση πραγματικότητες η ερευνήτρια παρουσίασε τα ευρήματα σε μια ομάδα χρηστών ενός κέντρου για να κατανοήσει και να διακριβώσει τυχόν διαφορές ανάμεσα στις ερμηνείες της ερευνήτριας και στις ερμηνείες των συμμετεχόντων στην έρευνα.

Προς εκπλήρωση της «σημασίας της αντιστοίχισης», οι κατηγορίες που δημιουργήθηκαν μέσω της ανάλυσης αναπτύχθηκαν ούτως ώστε να αντανακλούν τα νοήματα που κατασκεύασαν οι συμμετέχοντες. Οι πέντε κατηγορίες αντανακλούν τη διεργασία που βίωσαν οι συνεντευξιαζόμενοι από την αρχική χρήση ναρκωτικών μέχρι την απεξάρτησή τους.

Για την υποστήριξη της «σημασίας της αντιστοίχισης» εντοπίστηκαν διάφορες έννοιες στα δεδομένα και στη συνέχεια εξετάστηκαν και δοκιμάστηκαν για να βρεθούν τυχόν ομοιότητες, διαφορές και αντιφάσεις. Όπως αναφέρεται στην υποενότητα της μεθοδολογίας, χρησιμοποιήθηκε η θεωρητική δειγματοληψία με σκοπό την ανάπτυξη και την τροποποίηση της αναδύομενης θεωρίας. Οι περιπτώσεις που δεν ταίριαζαν (ανάλυση αρνητικών περιπτώσεων) ανέδειξαν μια χρήσιμη διάκριση ανάμεσα σε όσους είχαν βιώσει και σε όσους δεν είχαν βιώσει τη συνειδητοποίηση.

Παρόλο που η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας δεν ισχυρίζεται πως είναι γενικεύσιμη, η μεταφερσιμότητα που επεκτείνει το πλαίσιο της παρούσας έρευνας αποτελεί σημαντικό παράγοντα. Η ανασκόπηση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας αποδείχθηκε πολύτιμη, καθώς επέτρεψε τη σύγκριση παλαιότερων ερευνών με την παρούσα έρευνα και κατέδειξε πως τα αποτελέσματα θα μπορούσαν να μεταφερθούν και σε άλλα άτομα, κάτι που φάνηκε ιδιαίτερα από τον εντοπισμό ενός σημείου καμπής που στην έρευνα αυτή αναφέρεται ως «συνειδητοποίηση».

Τέλος, όπως αναφέρθηκε αρχικά στην υποενότητα της μεθοδολογίας, η αναστοχαστικότητα της ερευνήτριας αποτελεί σημαντικό κριτήριο για την κονστρουξιονιστική έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας (Henwood and Pidgeon 1992· Willig 2001). Κατά τη διεργασία διασύνδεσης των κατηγοριών του μοντέλου η ερευνήτρια αναστοχάστηκε σχετικά με την επίδραση που ασκούσαν οι επαγγελματικές της γνώσεις στην κατανόηση των στοιχείων που αναδύονταν από τα δεδομένα. Αυτό συνέβη ιδίως σε σχέση με τη βασική κατηγορία της «συνειδητοποίησης», καθώς αυτή αρχικά φάνηκε ως ένδειξη επαγγελματικής «αβοηθησίας», με την έννοια ότι ως επαγγελματίες δεν μπορούμε πάντα να εμποδίσουμε τους ανθρώπους να κάνουν χρήση ναρκωτικών και ότι αυτή η απόφαση ανήκει στο άτομο. Ωστόσο, μέσω της περαιτέρω συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων, οι αναφορές των

συνεντευξιαζόμενων αποκάλυψαν πως η θεραπεία θα μπορούσε να αποτελέσει έναν μηχανισμό υποστήριξης της συνειδητοποίησης.

Αξιολόγηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων: Δυνατότητες και περιορισμοί

Η παρούσα έρευνα δίνει έμφαση στη σημασία τόσο του πελάτη όσο και της θεραπείας, αφού ακριβώς η δυναμική μεταξύ των δύο αυτών παραγόντων παράγει την αλλαγή. Εδώ βρίσκεται ένα δυνατό στοιχείο αυτής της έρευνας, αφού εξέτασε τις εμπειρίες από την οπτική του χρήστη των υπηρεσιών.

Αναγνωρίζεται πως η παρούσα έρευνα δεν εξέτασε τον ρόλο της συνειδητοποίησης για άτομα που δεν συμμετείχαν σε θεραπεία. Έτσι, δεν είναι δυνατή η εξαγωγή συμπερασμάτων για το εάν η ζωή των συνεντευξιαζόμενων θα ήταν διαφορετική αν δεν συμμετείχαν σε θεραπεία ή αν αυτό το γεγονός θα είχε επιβραδύνει τη διαδικασία της συνειδητοποίησης. Για τον λόγο αυτό είναι σημαντικό το γεγονός ότι τα ευρήματα δεν ερμηνεύονται εκτός του θεραπευτικού συστήματος.

Καθώς οι συνεντεύξεις ήταν αναδρομικές, η παρούσα έρευνα μπορεί να θεωρηθεί περιορισμένη, αφού δεν έχει έναν σχεδιασμό προσανατολισμένο στο μέλλον. Ωστόσο, όπως καταδείχθηκε από τις εμπειρίες των συνεντευξιαζόμενων, η χρήση ναρκωτικών συνήθως διαρκεί πολλά χρόνια και δεν θεωρήθηκε δυνατή μια διαχρονική μεταπαρακολούθηση στο πλαίσιο αυτής της έρευνας.

Ένας ακόμη περιορισμός είναι ότι ο ρόλος της συνειδητοποίησης εξετάστηκε μόνο σε ένα μικρό δείγμα και μόνο σε χρήστες ηρωίνης, και όχι σε σχέση με άλλα ναρκωτικά ή με άλλα είδη αλλαγής της συμπεριφοράς. Στο μέλλον θα μπορούσαν να διεξαχθούν και άλλες έρευνες ώστε να διερευνηθεί η εφαρμοσιμότητα της συνειδητοποίησης σε άλλες συμπεριφορικές αλλαγές και να συγκροτηθεί μια πιο ουσιαστική θεωρία.

Συστάσεις: Εφαρμογή στην πρακτική και στην πολιτική για τα ναρκωτικά

4.5.1 Η θεραπεία ως υποστήριξη της συνειδητοποίησης: Εθνική πολιτική

Με βάση τα ευρήματα της παρούσας έρευνας υποστηρίζεται ότι η θεραπεία θα μπορούσε να αποτελέσει υποστηρικτικό μηχανισμό της «συνειδητοποίησης». Η συνειδητοποίηση απαιτεί μια ατομοκεντρική διαδρομή προ-

κειμένου η θεραπεία να μπορεί να στηρίζει τη θέληση των ατόμων να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών, χωρίς να θεωρείται ότι κάθε άτομο που μπαίνει σε θεραπεία θα θελήσει να απεξαρτηθεί. Ωστόσο, οι εθνικές οδηγίες (NTA 2010) φανερώνουν πως υπάρχει μια κυρίως «από τα πάνω» προσέγγιση που μπορεί να καταλήξει σε έναν στόχο παρά ένα πελατοκεντρικό θεραπευτικό σύστημα. Η παρούσα έρευνα υποστηρίζει τη σημασία μιας «από τα κάτω» προσέγγισης που επηρεάζεται από τον πελάτη.

Ο προβληματισμός για τον σχετικά μικρό αριθμό ατόμων που τελειώνουν τη θεραπεία έχοντας απεξαρτηθεί (DrugScope 2009) ενδέχεται να μη συνδέεται άμεσα με τις παρεμβάσεις, αλλά με τους ίδιους τους πελάτες που δεν θέλουν να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών. Έτσι, η συνειδητοποίηση θα μπορούσε με τη σειρά της να διευκολύνει την κατανόηση των αποτελεσμάτων και συνεπώς να αναδιαμορφώσει τους στόχους.

Η θεραπεία ως υποστήριξη της συνειδητοποίησης:

Ο φαύλος κύκλος του εθισμού

Οι συνεντευξιαζόμενοι ανέφεραν τον τρόπο με τον οποίο η θεραπεία μπορεί να είναι σε θέση να στηρίζει τη συνειδητοποίηση στο μέλλον, ευαισθητοποιώντας τους πελάτες σε σχέση με τις επιλογές τους και το τι είναι διαθέσιμο. Οι συνεντευξιαζόμενοι θεωρούσαν ωφέλιμη αυτή τη διαδικασία, αφού, ακόμη κι αν δεν σταματούσαν τη χρήση, οι έστω σύντομες περίοδοι μη χρήσης τους έδιναν μια εικόνα της ζωής χωρίς ναρκωτικά και στήριζαν την πεποίθηση ότι η διακοπή της χρήσης ήταν δυνατή.

Ο φαύλος κύκλος του εθισμού φανερώνει μια σταδιακή πρόοδο στη χρήση ναρκωτικών, δείχνοντας πως υπάρχει για τις υπηρεσίες μια κατάλληλη στιγμή παρέμβασης προτού μπορέσει ο εθισμός να «πάρει τον έλεγχο» ενός ατόμου. Ένας σχετικός μηχανισμός θα μπορούσε να είναι μέσω της συνεργασίας με τους υπάρχοντες χρήστες των υπηρεσιών. Οι συνεντευξιαζόμενοι συχνά ανέφεραν ότι άλλοι χρήστες των κέντρων πρόσεχαν τον εθισμό τους πριν συνειδητοποιήσουν οι ίδιοι τι συνέβαινε. Ωστόσο, αναγνωρίζεται ότι σ' αυτά τα πρώιμα στάδια της χρήσης ναρκωτικών τα άτομα είναι λιγότερο πιθανό να πιστεύουν πως θα εθιστούν.

Η θεραπεία ως υποστήριξη της συνειδητοποίησης:

Πρόσβαση στη θεραπεία

Ενώ η πρόσβαση στη θεραπεία θεωρούνταν θετική, τα σημεία που οι συνεντευξιαζόμενοι δήλωναν ότι χρειάζονται περισσότερη προσοχή ήταν

η σύνδεση των γενικών ιατρών (GP) με τα άτομα που κάνουν χρήση, οι δομές σε αγροτικές περιοχές και η πρόσβαση σε προγράμματα επανένταξης σε ξενώνες. Ένα σημαντικό στοιχείο είναι πως ο στόχος που καθοριζόταν για τα άτομα που θα ξαναέρχονταν σε τρεις εβδομάδες (ΝΤΑ 2005) θεωρούνταν θετικός μηχανισμός για τη στήριξη της συνειδητοποίησης, καθώς προωθούσε την προσβασιμότητα.

Η θεραπεία ως υποστήριξη της συνειδητοποίησης: Αξιολόγηση

Ένα σημαντικό σημείο είναι εάν το έναυσμα για τη συνειδητοποίηση μπορεί να δοθεί από το ίδιο το άτομο. Οι συνεντευξιαζόμενοι ένιωθαν πολύ έντονα πως η απόφαση να θέλουν να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών έπρεπε να έρχεται από μέσα τους και επομένως δεν θεωρούσαν ότι οι εξωτερικές επιδράσεις επηρεάζουν άμεσα την αλλαγή. Ωστόσο, ήταν φανερό πως μέσω της κατανόησης των διεργασιών που εμπλέκονται στη συνειδητοποίηση οι συνεντευξιαζόμενοι πίστευαν πως η θεραπεία πιθανόν να έθετε και εμπόδια και τρόπους διευκόλυνσης της συνειδητοποίησης.

Οι δομές θεραπείας και οι φορείς χάραξης πολιτικής πρέπει να κατανοήσουν πως για να διακόψουν τα άτομα τη χρήση θα πρέπει να θέλουν να τη διακόψουν. Η διερεύνηση αυτού του στοιχείου με τους πελάτες είναι πολύτιμη γιατί αποφεύγονται οι υποθέσεις σχετικά με τους λόγους για τους οποίους ένα άτομο συμμετέχει σε θεραπεία. Ήταν φανερό πως υπήρχε διαφορά ανάμεσα στις εμπειρίες που είχαν τα άτομα όταν ήθελαν να διακόψουν τη χρήση και όταν σκέφτονταν ότι πρέπει να διακόψουν τη χρήση. Για όσους δεν είχαν την εμπειρία της συνειδητοποίησης η επικέντρωση σε παράγοντες που διευκολύνουν τον φαύλο κύκλο του εθισμού βοηθούσε στη στήριξη της παραδοχής ως στοιχείου της συνειδητοποίησης. Για τα άτομα που ανέφεραν πως ήθελαν να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών η διερεύνηση των απαντήσεων όσον αφορά το «τι σημαίνει αυτό» βοηθούσε να διακριβωθεί εάν τα άτομα προσπαθούσαν να διακόψουν, πίστευαν ότι πρέπει να διακόψουν ή ήθελαν (συνειδητοποίηση) να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών. Με τη σειρά της αυτή η διαδικασία μπορεί να βοηθήσει στη διευκόλυνση της επαφής, με τους φορείς να ακούν και να κατανοούν περισσότερο, στοιχείο που είναι σημαντικό για την υποστήριξη της συνειδητοποίησης.

Η θεραπεία ως υποστήριξη της συνειδητοποίησης: Τρόποι θεραπείας

Οι μη φαρμακευτικές παρεμβάσεις και οι ομάδες στήριξης των χρηστών των υπηρεσιών θεωρήθηκαν ωφέλιμες για τη στήριξη της συνειδητοποίησης,

γιατί διευκολύνουν την κατανόηση της χρήσης ναρκωτικών. Έτσι δίνεται έμφαση στη σημασία των παρεμβάσεων πλην της συνταγογράφησης υποκατάστατων. Υπογραμμίστηκε επίσης το γεγονός ότι οι πελάτες είχαν ανάγκες που ξεπερνούσαν τη σωματική εξάρτηση από τις ουσίες. Οι συνταγογραφήσεις υποκατάστατων συχνά ακυρώνονταν αν τα άτομα έχαναν ραντεβού ή χρησιμοποιούσαν τα υποκατάστατα χωρίς να διακόπτουν τη χρήση, ωστόσο οι λόγοι για τους οποίους συμβαίνουν αυτά είναι σημαντικότεροι. Με βάση τις συνεντεύξεις των πελατών, η συνταγογράφηση υποκατάστατων σχεδόν φαινόταν να δρα ως περισπασμός από τα υποβόσκοντα προβλήματα. Η συνταγογράφηση υποκατάστατων ήταν ένα εργαλείο αλλά όχι και ο λόγος για τον οποίο τα άτομα ήθελαν να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών, όπως φαίνεται από τον προσωπικό χαρακτήρα της συνειδητοποίησης. Έτσι, η αυξανόμενη έμφαση στις άλλες διαθέσιμες παρεμβάσεις θα μπορούσε να συμβάλει στην υποστήριξη του ατόμου ώστε να θελήσει να διακόψει τη χρήση. Η ερευνήτρια ένιωθε πως οι συνεντευξιαζόμενοι περιθωριοποιούσαν τις μη συνταγογραφούμενες παρεμβάσεις σε σχέση με τη συνταγογράφηση υποκατάστατων, παρά το ότι οι ψυχολογικές ή συμβουλευτικές παρεμβάσεις ήταν πιο πιθανό να ενισχύουν τη σημασία της παραδοχής της χρήσης από το άτομο.

Σε σχέση με την αποτοξίνωση σε νοσοκομειακή μονάδα, ένα πιθανό εμπόδιο στη συνειδητοποίηση σχετιζόταν με τα κενά στην προετοιμασία για το εξιτήριο. Η αποτοξίνωση σε νοσοκομείο παρείχε ένα περιβάλλον μακριά από τη χρήση ναρκωτικών, δίνοντας την ευκαιρία στο άτομο να καταλάβει πώς είναι να μην κάνει χρήση και να εξοικειωθεί με τη ζωή χωρίς ναρκωτικά. Ωστόσο, συχνά αυτό δεν κρατούσε πολύ, αφού οι συνεντευξιαζόμενοι αγωνίζονταν να προσαρμοστούν όταν επέστρεφαν στο συνηθισμένο περιβάλλον τους. Για τη στήριξη της συνειδητοποίησης οι συνεντευξιαζόμενοι πρότειναν να καθορίζονται ραντεβού για το εξιτήριο από το νοσοκομείο καθώς και να έχουν την ευκαιρία να βρεθούν στον «έξω» κόσμο πριν από την ολοκλήρωση της αποτοξίνωσης στο νοσοκομείο, ώστε να διευκολυνθεί η μετάβαση.

Σε όλες τις περιπτώσεις η θεραπευτική επαφή θεωρούνταν σημαντική για την υποστήριξη της συνειδητοποίησης. Η καλή θεραπευτική επαφή ήταν ένας μηχανισμός μέσω του οποίου θα μπορούσαν να συζητηθούν οι παράγοντες που σχετίζονται με τον πελάτη, ώστε να εξεταστεί ο ρόλος τους στη χρήση ναρκωτικών και επομένως ο τρόπος με τον οποίο αποτελούσαν εμπόδιο στη συνειδητοποίηση. Οι συνεντευξιαζόμενοι πίστευαν πως για να διευκολυνθεί η θεραπευτική επαφή θα ήταν καλό να παρέχεται υποστήριξη

στους πελάτες όταν τους δίνονταν τα συνταγογραφούμενα υποκατάστατα, ώστε να αντιμετωπίζονται τυχόν ανεκπλήρωτες ανάγκες τους και με τον τρόπο αυτό να μειώνεται η υπερβολική έμφαση στη συνταγογράφηση υποκατάστατων.

Η θεραπεία ως υποστήριξη της συνειδητοποίησης: Μετά τη θεραπεία

Η παραδοχή και η συνειδητοποίηση σε κάποιο βαθμό συνεχίζονταν και μετά τη διακοπή της χρήσης ναρκωτικών, κάτι που δείχνει τη σημασία που έχει να συνεχίζεται η υποστήριξη των ατόμων που έκαναν χρήση ναρκωτικών. Οι συνεντευξιαζόμενοι περιέγραφαν τα οφέλη από τις υπηρεσίες μετά τη θεραπεία όσον αφορά την ενίσχυση της εμπιστοσύνης, την εκπαίδευση και τις ευκαιρίες για εργασία. Η ψυχολογική υποστήριξη θεωρούνταν ιδιαίτερα σημαντική μετά τη διακοπή της χρήσης, καθώς τα άτομα άρχιζαν να βιώνουν συναισθήματα που στο παρελθόν καταστέλλονταν από τη χρήση ναρκωτικών.

Η θεραπεία ως υποστήριξη της συνειδητοποίησης: Σύνοψη

Παρά το ότι οι βασικές προτεραιότητες της θεραπείας κατά των ναρκωτικών και της σχετικής εθνικής στρατηγικής είναι η διακοπή της χρήσης ναρκωτικών, το γεγονός αυτό θα πρέπει να εξετάζεται παράλληλα με τον στόχο του ατόμου, ώστε να διασφαλίζεται η σύμπτωση στους στόχους. Η έννοια της συνειδητοποίησης συμβάλλει στην εθνική στρατηγική, παρέχοντας μια εξήγηση των επιδράσεων που δέχεται ένα άτομο για να θελήσει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών. Μέρος της πρόκλησης αυτής είναι να δημιουργηθεί ένα θεραπευτικό σύστημα που να αναγνωρίζει ότι η διακοπή της χρήσης ναρκωτικών αποτελεί απόφαση του ατόμου που την παίρνει για τον εαυτό του και όχι απαραίτητα κάτι που του επιβάλλεται. Υποδεικνύεται έτσι η ανάγκη για μια διαφορετική αντίληψη του ρόλου της θεραπείας. Αντί η θεραπεία να αποτελείται από παρεμβάσεις που δίνουν στα άτομα τη δυνατότητα να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών, μια πιο βοηθητική αντίληψη θα ήταν να δοθεί έμφαση στον τρόπο με τον οποίο οι κλινικοί επαγγελματίες μπορούν να υποστηρίξουν τα άτομα ώστε να θέλουν να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών.

Μελλοντική έρευνα

Η μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να δώσει έμφαση στη συνειδητοποίηση σε άτομα που δεν συμμετέχουν σε κάποιο θεραπευτικό πρόγραμμα. Με

τον τρόπο αυτό θα μπορούσαμε να διευρύνουμε την κατανόησή μας για τον πραγματικό ρόλο που παίζει η θεραπεία στην υποστήριξη της συνειδητοποίησης και το νόημα που αποδίδουν όσοι δεν λαμβάνουν θεραπεία στη θέληση να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών. Έτσι θα μπορούσαμε επίσης να κατανοήσουμε καλύτερα τους παράγοντες που θα μπορούσαν να υποστηρίξουν τη συνειδητοποίηση πλην της θεραπείας.

Η περαιτέρω διερεύνηση του νοήματος της συνειδητοποίησης και σε άλλες συμπεριφορικές αλλαγές θα μπορούσε να ενισχύσει την κατανόησή μας για την ευρύτερη εφαρμοσιμότητα της συνειδητοποίησης. Εάν λάβουμε υπόψη μας στο πλαίσιο αυτό τα λόγια του Blaise Pascal, τότε η συνειδητοποίηση μπορεί να μην αφορά απλώς τη χρήση ηρωίνης. Η αλλαγή συμπεριφοράς αποτελεί προτεραιότητα σε όλο το φάσμα της φροντίδας υγείας καθώς και στην πρόληψη και στη διαχείριση των μακροχρόνιων συνθηκών που σχετίζονται με τη χρήση άλλων ουσιών όπως είναι το αλκοόλ και το κάπνισμα.

Τέλος, μια μελλοντική διαχρονική έρευνα θα έδινε την ευκαιρία να καταγραφεί η διεργασία της συνειδητοποίησης μέσα στον χρόνο, ενισχύοντας έτσι την κατανόησή μας σχετικά με το τι συμβαίνει μακροπρόθεσμα στη μελλοντική ζωή ενός ατόμου καθώς και με τον ρόλο της συνειδητοποίησης σε ένα άτομο που εξακολουθεί να μην κάνει χρήση, πέρα από το χρονικό διάστημα που πέρασαν οι συμμετέχοντες στην παρούσα έρευνα.

Γενική συνεισφορά

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να συμβάλει στην υπάρχουσα έρευνα μέσα από την κατανόηση των παραγόντων που επηρεάζουν ένα άτομο να θέλει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών και τη δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ του ατόμου και της θεραπείας κατά των ναρκωτικών. Οι συνεντεύξεις επέτρεψαν μια εις βάθος διερεύνηση των εμπειριών των ατόμων, αποκάλυπτοντας τον τρόπο με τον οποίο η συνειδητοποίηση δρα ως καταλύτης στα άτομα που διακόπτουν τη χρήση ναρκωτικών και μπορεί να υποστηριχτεί από τη θεραπεία. Η συνειδητοποίηση μας βοηθά να κατανοήσουμε γιατί η θεραπεία εμφανίζεται να έχει αποτελέσματα και να βοηθά ορισμένα άτομα να διακόψουν τη χρήση, αλλά κάποια άλλα όχι. Ο ρόλος της θεραπείας στην υποστήριξη της συνειδητοποίησης καταδεικνύεται από τους συνεντευξιαζόμενους, οι οποίοι αναφέρουν πως ωφελήθηκαν από τη θεραπεία ακόμη και αν δεν διέκοψαν τη χρήση, καθώς τους υποστήριξε στη

διεργασία της συνειδητοποίησης έτσι ώστε να μπορέσουν να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών.

Συμπέρασμα

Η παρούσα έρευνα κατέδειξε πως ενώ η θεραπεία κατά των ναρκωτικών θεωρείται πολύτιμη από τους συνεντευξιαζόμενους, ο πιο σημαντικός παράγοντας που επιδρά σε ένα άτομο ώστε να θέλει να διακόψει τη χρήση ναρκωτικών ήταν η προσωπική εμπειρία της συνειδητοποίησης. Η θεραπεία δεν αφορά απλώς μια παρέμβαση που παράγει ένα αποτέλεσμα, αλλά τον τρόπο με τον οποίο το άτομο αλληλεπιδρά με την παρέμβαση ώστε να παραχθεί αυτό το αποτέλεσμα. Αυτό σημαίνει πως η εμπειρία που έχει ένα άτομο από τη θεραπεία μπορεί να είναι αποτέλεσμα του εάν βίωσε τη συνειδητοποίηση ή όχι. Επιπλέον, είναι σημαντικό να αναγνωριστεί ότι η συνειδητοποίηση είναι σύνθετη. Δεν είναι κάτι που το άτομο μπορεί να λάβει, όπως τα συνταγογραφούμενα υποκατάστατα, αλλά κάτι που πρέπει να εκδηλωθεί μέσα στο άτομο. Επομένως, ειδικά σε επίπεδο χάραξης πολιτικής, πρέπει να αναγνωριστεί περισσότερο ο τρόπος με τον οποίο η παροχή θεραπείας μπορεί να στηρίξει τη συνειδητοποίηση. Αυτή η έρευνα έδειξε ότι η θεραπεία, μέσω της θεραπευτικής επαφής, της συνταγογράφησης υποκατάστατων και των μη φαρμακευτικών παρεμβάσεων, μπορεί να υποστηρίξει τα άτομα τόσο πριν όσο και μετά τη συνειδητοποίηση. Παρά τις πολυάριθμες θεωρίες και παρεμβάσεις, είναι σαφές ότι οι διεργασίες που συμβάλλουν στο να θέλουν τα άτομα να διακόψουν τη χρήση ναρκωτικών δεν αφορά μόνο την παροχή θεραπείας για τη διακοπή αλλά και το άτομο και τις αποφάσεις του.

Βιβλιογραφία

- Albery, I.P., and Munafo, M. (2007) *Key Concepts in Health Psychology*. London: Sage.
- Audit Commission (2002) *Changing Habits: The Commissioning and Management of Community Drug Treatment Services for Adults*. London: Audit Commission.
- Bagozzi, R.P. (1992) The self-regulation of attitudes, intentions, and behaviour, *Social Psychology Quarterly*, 13: 593-621.
- Bandura, A. (1977) Self-efficacy: toward a unifying theory of behaviour change, *Psychological Review*, 84: 191-215.

- Biernacki, P. (1986) *Pathways from Heroin Addiction: Recovery Without Treatment*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- BPS (British Psychological Society) (2006) *Code of Ethics and Conduct*, available at: www.bps.org.uk/sites/default/files/documents/codeofethicsandconduct.pdf.
- BPS (British Psychological Society) (2008) *Generic Professional Practice Guidelines: Professional Practice Board*. Leicester: BPS, available at: www.bps.org.uk/downloadfile.cfm?file_uid=092B7E1C-1143-DFDO-7EA4-6235165A3BA8&ext=pdf.
- Campbell, A. and Best, D. (2007) Diminishing returns: what is the role of methadone reduction prescription in English drug treatment services? *Journal of Substance Use*, 12(3): 145-9.
- Chamberlain, K. (1999) *Qualitative Health Psychology: Theories and Methods*. London: Sage.
- Charmaz, K. (2006) *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage.
- Coleman, J.W. (1978) The dynamics of narcotic abstinence: an interactionist theory, *Sociological Quarterly*, 19: 555-64.
- Corbin, J. and Strauss, A. (2008) *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, 3rd edn. London: Sage.
- DH (Department of Health (England) and the devolved administrations) (2007) *Drug Misuse and Dependence: UK Guidelines on Clinical Management*. London: Department of Health (England), the Scottish Government, Welsh Assembly Government and Northern Ireland Executive, available at: www.nta.nhs.uk/uploads/clinical_guidelines_2007.pdf.
- DiClemente, C.C., Schlundt, D. and Gemmell, L. (2004) Readiness and stages of change in addiction treatment, *The American Journal of Addictions*, 13(2): 103-19.
- Donovan, D.M. and Marlatt, G.A. (2005) *Assessment of Addictive Behaviours*. New York: Guildford Press.
- DrugScope (2009) *Drug Treatment at a Crossroads: What It's For, Where's it at and How to Make It Even Better*. London: DrugScope, available at: www.drugslibrary.stir.ac.uk/documents/crossroadspdf.pdf.
- Edwards, G., Marshall, E.J. and Cook, C.C.H. (2003) *The Treatment of Drinking Problems: A Guide for Helping Professions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Engel, G.L. (1977) The need for a new medical model: a challenge for biomedicine, *Science*, 196: 129-36.
- Etherington, K. (2008) *Trauma, Drug Misuse and Transforming Identities: A Life Story Approach*. London: Jessica Kingsley.
- Friedmann, P.D., Hendrickson, J.C., Gerstein, D.R. and Zhang, Z. (2004) The ef-

- fect of matching comprehensive services to patients' needs on drug use improvement in addiction treatment, *Addiction*, 99(8): 962-72.
- Glaser, B.G. and Strauss, A.L. (1967) *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New York: Aldine de Gruyter.
- Goffman, E. (1963) *Stigma: Notes on the Management of a Spoiled Identity*. Harmondsworth: Penguin.
- Gossop, M. (2003) *Drug Addiction and its Treatment*. Oxford: Oxford University Press.
- Gossop, M., Marsden, J. and Stewart, D. (2001) *NTORS After 5 Years. Changes in Substance Use, Health and Criminal Behaviour During the 5 Years After Intake. The National Treatment Outcome Research Study*. London: National Addiction Centre.
- Henwood, K.L. and Pidgeon, N.F. (1992) Qualitative research and psychological theorising, *British Journal of Psychology*, 83(1): 97-112.
- HM Government (1998) *Tackling Drugs to Build a Better Britain*. London: The Stationery Office.
- HM Government (2010) *Drug Strategy 2010: Reducing Demand, Restricting Supply, Building Recovery: Supporting People to Live a Drug Free Life*. London: The Stationery Office, available at: www.homeoffice.gov.uk/publications/alcohol-drugs/drugs/drug-strategy/drug-strategy-2010?view=Binary.
- Hser, Y., Evans, E., Huang, D. and Anglin, D. (2004) Relationship between drug treatment services, retention and outcome, *Psychiatric Services*, 55(7): 767-74.
- Laudet, A.B. (2008) The road to recovery: where are we going and how do we get there? Empirically driven conclusions and future directions for service development and research, *Substance Use and Misuse*, 43: 2001-20.
- Maddux, J.F., and Desmond, D.P. (1980) New light on the maturing out hypothesis in opioid dependence, *Bulletin on Narcotics*, 32(1): 15-25.
- Mathieson, C.M. (1999) Interviewing the ill and the healthy, in M. Murray and K. Chamberlain (eds) *Qualitative Health Psychology: Theories and Methods*. London: Sage.
- McCann, T. and Clark, E. (2003) Grounded theory in nursing research: Part 1 - methodology, *Nursing Research*, 11(2): 7-18.
- McGrail, S. (2007) Frozen out: how not to treat drug users, *Druglink*, 22(1): 22-3.
- McIntosh, J. and McKeganey, N. (2002) *Beating the Dragon: The Recovery from Dependent Drug Use*. Harlow: Prentice Hall.
- McKeganey, N., Bloor, M., Robertson, M., Neale, J. and MacDougall, J. (2006) Abstinence and drug abuse treatment: results from the Drug Outcome Research in Scotland study, *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 13(6): 537-50.
- McLellan, A.T., Wood, G.E., Metzger, D.S., McKay, J. and Alterman, A.I. (1997) Evaluating the effectiveness of addiction treatments: reasonable expectations,

- appropriate comparisons, in J.A. Egerton, D.M. Fox and A.I. Leshner (eds) *Treating Drug Abusers Effectively*. Oxford: Blackwell.
- Merriam, S.B. (2009) *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. San Francisco, CA: John Wiley & Son.
- Miller, P.G. and Miller, W.R. (2009) What should we be aiming for in the treatment of addiction? *Addiction*, 104: 685-6.
- Miller, W.R. (2004) The phenomenon of quantum change, *Journal of Clinical Psychology*, 60(5): 453-60.
- Murray, M. and Chamberlain, K. (eds) (1999) *Qualitative Health Psychology: Theories and Methods*. London: Sage.
- NICE (National Institute for Health and Clinical Excellence) (2007) *Methadone and Buprenorphine for the Management of Opioid Dependence*, NICE technology appraisal guidance TA114. London: NICE.
- NTA (National Treatment Agency for Substance Misuse) (2005) *Treatment Effectiveness Strategy*. London: NTA.
- NTA (National Treatment Agency for Substance Misuse) (2006) *Models of Care for Treatment of Adult Drug Misusers. Update 2006*. London: NTA.
- NTA (National Treatment Agency or Substance Misuse) (2009) *The Story of Drug Treatment*. London: NTA, available at: www.nta.nhs.uk/uploads/story_of_drug_treatment_december_2009.pdf.
- NTA (National Treatment Agency or Substance Misuse) (2010) *Using the Partnership Adult Quarterly Performance Report 2010/11*. London: NTA, available at: www.ndtms.net/resources/secure/downloads/Quarterly/201011/guidance/Using_the_partnership_adult_quarterly_report_201011.pdf.
- NTA (National Treatment Agency or Substance Misuse) (2011) *National Drug Treatment Monitoring System. Version 8.03. NDMS Data Set H. Business Definition for Adult Drug Treatment Providers*. London: NTA, available at: www.nta.nhs.uk/uploads/003adualcoholtreatmentbusinessdefinitionv8.03.pdf.
- Ogden, J. (2007) *Health Psychology: A Textbook*, 4th edn. Maidenhead: Open University Press.
- Orford, J. (2001) *Excessive Appetites: A Social-behavioural-cognitive-moral Model*, 2nd edn. Chichester: John Wiley.
- Orford, J. (2008) Asking the right questions in the right way: the need for a shift in research on psychological treatments for addiction, *Addiction*, 103(6): 875-85.
- Pascal, B. (1623-1662) *Pensées*, trans. W.F. Trotter (2011). Seattle: Pacific Publishing Studio.
- Prendergast, M.L., Podus, D., Chang, E. and Urada, D. (2002) The effectiveness of drug abuse treatment: a meta analysis of comparison group studies, *Drug & Alcohol Dependence*, 67: 53-72.

- Prins, E.H. (1994) *Maturing Out: An Empirical Study of Personal Histories and Processes in Hard Drug Addiction*. Amsterdam: University of Amsterdam Press.
- Prochaska, J.O. and DiClemente, C.C. (1984) *The Transtheoretical Approach: Crossing Traditional Boundaries of Therapy*. Homewood, IL: Dow Jones Irwin.
- Radley, A. (1999) Social realms and the quality of illness experience, in M. Murray and K. Chamberlain (eds) *Qualitative Health Psychology: Theories and Methods*. London: Sage.
- Robinson, I. (2005) *NTA Treatment Effectiveness Strategy: A Critique*. London: European Association for the Treatment of Addiction.
- Shaffer, H.J. and Jones, S.B. (1989) *Quitting Cocaine: The Struggle Against Impulse*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Simpson, D. and Sells, S. (1983) Effectiveness for treatment of drug abuse: an overview of the DARP research programme, *Advances in Alcohol & Substance Abuse*, 2(1): 7-29.
- Smith, J. (1995) Semi-structured interviewing and qualitative analysis, in J.A. Smith, R. Harré and L.V. Langenhove (eds) *Rethinking Methods in Psychology*. London: Sage.
- Strauss, A. and Corbin, J. (1998) *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, 2nd edn. London: Sage.
- Teesson, M., Degenhardt, L. and Hall, W. (2002) *Addictions*. New York: Taylor & Francis.
- The Betty Ford Institute Consensus Panel (2007) The Special Section: defining and measuring recovery: special article: What is recovery? A working definition from the Betty Ford Institute, *Journal of Substance Abuse Treatment*, 33: 221-8.
- Tsogia, D., Copello, A. and Orford, J. (2001) Entering treatment for substance misuse: a review of literature, *Journal of Mental Health*, 10(5): 481-99.
- Waldorf, D. (1983) Natural recovery from opiate addiction: some social-psychological processes of untreated recovery, *Journal of Drug Issues*, 13: 237-80.
- Ward, J., Mattick R. and Hall, W. (1998) *Methadone Maintenance Treatment and Other Opioid Replacement Therapies*. Australia: Harwood.
- Weinstein, N.D. (1980) Unrealistic optimism about future life events, *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(5): 806-20.
- WHO (World Health Organization) (2011) *Lexicon of Alcohol and Drug Terms Published by the World Health Organization*. Geneva: WHO.
- Wilkinson, S., Mistral, W. and Golding, J. (2008) What is most and least useful in residential rehabilitation? A qualitative study of service users and professionals, *Journal of Substance Misuse*, 13(6): 404-14.
- Willig, C. (2001) *Introducing Qualitative Research in Psychology: Adventures in Theory and Method*. Buckingham: Open University Press.
- Willig, C. (2012) Perspectives on the epistemological bases for qualitative re-

-
- search, in H. Cooper (ed.) *The Handbook of Research Methods in Psychology*. Washington, DC: APA.
- Winick, C. (1962) Maturing out of narcotic addiction, *Bulletin on Narcotics*, 14: 1-7.

Η εμπειρία της διαταραχής σωματικής δυσμορφίας: Μια ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση και μελέτη φωτο-εκμαίευσης

Joanna Silver

Αναστοχαστικός πρόλογος

Στόχος της παρούσας έρευνας είναι να διερευνήσει τα βιώματα των ατόμων που υποφέρουν από διαταραχή σωματικής δυσμορφίας (ΔΣΔ), μια ασθένεια που χαρακτηρίζεται από αγχώδη ενασχόληση με ένα φανταστικό ή μικρό ελάττωμα στα χαρακτηριστικά του προσώπου ή σε συγκεκριμένο μέρος του σώματος. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε αρχικά ως μέρος της διδακτορικής μου διατριβής στη συμβουλευτική ψυχολογία υπό την επίβλεψη της δρος Jacqui Farrants.

Η επιθυμία μου να ερευνήσω τη ΔΣΔ πηγάζει από το γεγονός ότι διέτηλεσα συντονίστρια σε μια ομάδα υποστήριξης ατόμων με ΔΣΔ, εμπειρία που μου έδωσε την ευκαιρία να μιλήσω με πολλούς ανθρώπους με ΔΣΔ, να εμπνευστώ από αυτούς καθώς και να δω από πρώτο χέρι πόσο αποδυναμωτική είναι αυτή η διαταραχή. Από τις συνομιλίες μου με συμμετέχοντες στην ομάδα υποστήριξης διαπίστωσα πόσο ανησυχητικά μεγάλο είναι το διάστημα μέχρι να διαγνωστεί ένα άτομο με ΔΣΔ, πόσοι άνθρωποι είχαν αρχικά διαγνωστεί λανθασμένα και πόσο συχνά αυτοί οι άνθρωποι αισθάνονται ότι δεν τους καταλαβαίνουν. Με θλίβει το πόσο λίγη υποστήριξη και γνώση υπάρχει για τους ανθρώπους που υποφέρουν καθημερινά από ΔΣΔ και το πόσο συχνά αυτοί οι άνθρωποι έρχονται αντιμέτωποι με μια έλλειψη κατανόησης τόσο από το κοινό όσο και από τους ειδικούς. Αυτά τα συναισθήματα με οδήγησαν στην απόφαση να ανακαλύψω περισσότερα πράγματα για την πολυπλοκότητα της βιωμένης εμπειρίας της ΔΣΔ, κάτι που λείπει αισθητά από το μεγαλύτερο μέρος της διαθέσιμης βιβλιογραφίας.

Στο χρονικό διάστημα 2008-2010 πραγματοποίησα μια έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας για τη ΔΣΔ και πιστεύω ότι επρόκειτο για την πρώτη αφηγηματική ανάλυση και θεματική ανάλυση για τη διερεύνηση της ΔΣΔ (Silver and Reavey 2010· Silver et al. 2010). Αυτές οι μελέτες μού ενστάλαξαν ενθουσιασμό και δίψα για την έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας στη ΔΣΔ και ενίσχυσαν το πάθος και την επιθυμία μου να διερευνήσω περισσότερο τη συγκεκριμένη διαταραχή. Αυτή τη στιγμή η σχετική έρευνα είναι εξαιρετικά περιορισμένη και έτσι αισθάνομαι πως είναι σημαντικό να δώσω «φωνή» στους συμμετέχοντές μου και να βοηθήσω ώστε να γίνει περισσότερο κατανοητή η ΔΣΔ.

Περίληψη

Στόχος αυτής της έρευνας είναι να παραχθεί γνώση σχετικά με τις βιωμένες εμπειρίες από τη ΔΣΔ με τη χρήση της ερμηνευτικής φαινομενολογικής ανάλυσης (ΕΦΑ) και της φωτο-εκμαιεύσης. Δέκα συμμετέχοντες που θεωρούσαν ότι πάσχουν από ΔΣΔ έβγαλαν φωτογραφίες και έφεραν ήδη υπάρχουσες φωτογραφίες που ήταν σημαντικές για τις εμπειρίες τους από τη ΔΣΔ. Οι συμμετέχοντες κρατούσαν επίσης σημειώσεις για τα συναισθήματά τους γύρω από τις φωτογραφίες και τη ΔΣΔ. Στις ημιδομημένες συνεντεύξεις οι συμμετέχοντες μίλησαν για τις φωτογραφίες τους, τα γραπτά δεδομένα και τις εμπειρίες τους από τη ΔΣΔ. Οι φωτογραφίες των συμμετεχόντων αναλύθηκαν από κοινού με τους συμμετέχοντες στη συνέντευξη, ενώ τα λεκτικά δεδομένα που παρήχθησαν αναλύθηκαν από την ερευνήτρια με τη χρήση της ΕΦΑ. Από τα δεδομένα αναδύθηκαν τέσσερα κύρια θέματα: «ο εαυτός ως αισθητικό αντικείμενο», «ο αγώνας για τον “αρκετά καλό” εαυτό», «ο εαυτός σε σύγκρουση» και ο «φυλακισμένος εαυτός». Υποστηρίζεται ότι αυτή η έρευνα προσφέρει μια σύνθετη και ενσώματη περιγραφή της ΔΣΔ που λείπει αισθητά από την τρέχουσα βιβλιογραφία. Η έρευνα αυτή δείχνει ότι οι φωτογραφίες είναι ένας χρήσιμος τρόπος έρευνας για τη ΔΣΔ. Οι μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να διερευνήσουν τη χρήση της φωτογραφίας στη θεραπεία της ΔΣΔ.

Εισαγωγή

Το *Διαγνωστικό και Στατιστικό Εγχειρίδιο των Ψυχικών Διαταραχών DSM IV-TR* (American Psychiatric Association 2000) ορίζει τη ΔΣΔ ως μια δια-

ταραχή που χαρακτηρίζεται από υπερβολική ενασχόληση με ένα φανταστικό ή μικρό ελάττωμα σε ένα χαρακτηριστικό του προσώπου ή σε συγκεκριμένο τμήμα του σώματος. Στα διαγνωστικά κριτήρια διευκρινίζεται ότι ελάττωση της κοινωνικής, επαγγελματικής ή εκπαιδευτικής λειτουργικότητας του ασθενή παρατηρείται μόνο σε περίπτωση που η διαταραχή εμφανίζεται σε οξεία μορφή. Οι Cash και Henry (1995) υποστηρίζουν ότι είναι πολύ σύνηθες τα άτομα να έχουν αρνητική εικόνα σώματος, κάτι που μπορεί να θεωρηθεί «κανονιστική δυσαρέσκεια», ωστόσο ο Cash κ. συν. (2004) θεωρούν ότι αυτό που διαχωρίζει τη ΔΣΔ από πιο «φυσιολογικές» ανησυχίες για την εμφάνιση είναι η σοβαρότητα της συναισθηματικής δυσφορίας και της ψυχοκοινωνικής βλάβης που βιώνουν τα άτομα με ΔΣΔ.

Οι Phillips και Diaz (1997) αναφέρουν ότι πάνω από το 90% των ατόμων με ΔΣΔ εκδηλώνει καταναγκαστικές συμπεριφορές, οι οποίες είναι χρονοβόρες και στις οποίες το άτομο είναι δύσκολο να αντισταθεί. Στόχος αυτών των συμπεριφορών είναι να αποτρέψουν μια ολέθρια κατάσταση, όπως την περίπτωση να χλευαστεί το άτομο επειδή είναι «άσχημο» (Phillips et al. 2010). Η Phillips (2004) δίνει παραδείγματα κάποιων κοινών καταναγκαστικών συμπεριφορών που εκδηλώνονται στα άτομα με ΔΣΔ, όπως τις περιπτώσεις που το άτομο καμουφλάρεται, κοιτάζεται πολύ στον καθρέφτη ή πειράζει το δέρμα του. Ο Veale (2000) αναφέρει ότι πολλοί άνθρωποι με ΔΣΔ κάνουν αισθητικές επεμβάσεις ή «αυτοχειρουργούνται». Σε αντίθεση με την περίπτωση των αισθητικών επεμβάσεων που συνήθως πραγματοποιούνται από χειρουργούς, οι άνθρωποι που «αυτοχειρουργούνται» προσπαθούν να αλλάξουν ριζικά την εμφάνισή τους μόνοι τους. Για παράδειγμα, ένας άντρας με ΔΣΔ είχε χρησιμοποιήσει συνδετήρα και στις δυο πλευρές του προσώπου του για να τεντώσει το δέρμα του, γιατί το θεωρούσε «πολύ χαλαρό» (Veale 2000).

Οι Veale και Neziroglu (2010) υποστηρίζουν ότι η ΔΣΔ δεν αναγνωρίζεται ούτε διαγιγνώσκεται εύκολα. Έρευνες της κοινότητας που χρησιμοποιούν μετρήσεις αυτοαναφοράς αναφέρουν εμφάνιση ΔΣΔ της τάξης του 1,7 έως 2,4% (Reif et al. 2006· Koran et al. 2008· Buhlmann et al. 2010). Ωστόσο, η χρήση μετρήσεων αυτοαναφοράς για τον εντοπισμό των ατόμων με ΔΣΔ είναι προβληματική. Παρόλο που ο Andersen κ. συν. (2007) υποστηρίζουν ότι τα άτομα αισθάνονται πιο άνετα όταν αποκαλύπτουν προβληματικές συμπεριφορές σε μετρήσεις αυτοαναφοράς παρά σε προσωπικές συνεντεύξεις, δεν μπορεί να εξαχθεί συμπέρασμα για το εάν όντως ένα άτομο πάσχει από ΔΣΔ παρά μόνο αν το «ελάττωμα» διαπιστωθεί από κοντά. Στις έρευνες αυτοαναφοράς τα άτομα με ΔΣΔ πιθανόν να μην αναφέρουν ότι

έχουν ένα «φανταστικό ελάττωμα», καθώς πιστεύουν ότι το «ελάττωμα» που έχουν είναι αισθητό και «πραγματικό». Από την άλλη πλευρά, κάποια άτομα μπορεί να αναφέρουν ότι πάσχουν από ΔΣΔ, αλλά να έχουν «ελαττώματα» που κάποιος άλλος μπορεί να μη θεωρούσε «φανταστικά».

Σύμφωνα με μια έρευνα με ψυχιατρικούς ασθενείς, τα άτομα ντρέπονται να αναφέρουν στους επαγγελματίες υγείας τα συμπτώματα ΔΣΔ. Ο Grant κ. συν. (2001) βρήκαν ότι 16 από 122 ψυχιατρικούς ασθενείς που νοσηλεύτηκαν διαδοχικά πληρούσαν τα κριτήρια της ΔΣΔ. Ωστόσο, κανένας ασθενής δεν διαγνώστηκε με ΔΣΔ από τον θεράποντα ψυχίατρο παρά το γεγονός ότι 13 ασθενείς θεωρούσαν ότι η ΔΣΔ ήταν σημαντικό ή το μεγαλύτερο πρόβλημά τους. Οι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι οι λόγοι που δεν ανέφεραν τα συμπτώματα ΔΣΔ ήταν, μεταξύ άλλων, η ντροπή, η αμηχανία, ο φόβος αρνητικής αξιολόγησης και ο φόβος μήπως παρεξηγηθούν.

Οι Phillips και Diaz (1997) και η Phillips (2005) υποστηρίζουν ότι τα βιώματα των ανθρώπων με ΔΣΔ τους απομονώνουν, καθώς είναι συχνά μόνοι τους, αποφεύγουν τις σχέσεις και είναι κοινωνικά απομονωμένοι. Η Phillips κ. συν. (2005), σε μια έρευνα 176 ατόμων με ΔΣΔ, βρήκαν ότι η ψυχοκοινωνική λειτουργικότητα των συμμετεχόντων, η οποία μετρήθηκε με βαθμολόγηση στην Κλίμακα Κοινωνικής Προσαρμογής-Αυτοαναφοράς, ήταν κατά 1,6 μονάδες χαμηλότερη από ό,τι οι βαθμολογίες των ατόμων της κοινότητας και σημαντικά χαμηλότερη σε σύγκριση με ασθενείς που έπασχαν από σοβαρή κατάθλιψη, δυσθυμία και από κάποια οξεία ή χρόνια ιατρική νόσο. Στην έρευνα αυτή χρησιμοποιήθηκαν μετρήσεις αυτοαναφοράς και μετρήσεις που χορηγήθηκαν από συνεντευκτή, με ισχυρές ψυχομετρικές ιδιότητες και καθιερωμένες νόρμες. Ωστόσο, η Didie κ. συν. (2006) υποστηρίζουν ότι αυτά τα ευρήματα μπορεί στην πραγματικότητα να υποβαθμίζουν την κοινωνική δυσλειτουργικότητα, καθώς τα άτομα που δεν εργάζονται ή δεν έχουν σύντροφο δεν παίρνουν βαθμολογία στη βασική κλίμακα σχέσεων και στην υποκλίμακα εργασίας της Κλίμακας Κοινωνικής Προσαρμογής-Αυτοαναφοράς και επομένως πιθανόν αποκλείονται οι πιο σοβαρά ασθενείς. Η δυσφορική φύση των εμπειριών ΔΣΔ καταδεικνύεται από τα υψηλά επίπεδα τάσεων αυτοκτονίας που παρουσιάζουν τα άτομα με ΔΣΔ. Σε μια προοπτική [prospective] τετραετή μελέτη οι Phillips και Menard (2006) διαπίστωσαν ότι κατά μέσο όρο το 57,8% των συμμετεχόντων ετησίως ανέφερε ότι έχει αυτοκτονικό ιδεασμό, ποσοστό περίπου 10-25 φορές μεγαλύτερο από το αντίστοιχο ποσοστό του γενικού πληθυσμού των ΗΠΑ. Επίσης, κατά μέσο όρο το 2,6% των συμμετεχόντων ετησίως ανέφερε ότι έκανε απόπειρα αυτοκτονίας, ποσο-

στό 3-12 φορές μεγαλύτερο από το αντίστοιχο ποσοστό του γενικού πληθυσμού των ΗΠΑ.

Πληροφορίες σχετικά με τις εμπειρίες ΔΣΔ υπάρχουν στο άρθρο του Fuchs (2002) για τη φαινομενολογία της ντροπής και του σώματος στη ΔΣΔ. Στο άρθρο αυτό ο συγγραφέας βασίζεται στη διάκριση του Merleau-Ponty ([1945] 1962) μεταξύ του «αντικειμενικού σώματος» και του «βιωμένου σώματος». Το «αντικειμενικό σώμα» είναι το σώμα ως βιολογική οντότητα, ενώ το «βιωμένο σώμα» αναφέρεται στην προ-στοχαστική εμπειρία που έχει κάποιος συνολικά, στον βαθμό που αυτή μεταφέρεται με μέσον το σώμα (στο Fuchs 2002). Ο Merleau-Ponty ([1945] 1962) έγραψε ότι το άτομο δεν κατέχει απλώς ένα σώμα, αλλά είναι το σώμα του. Σύμφωνα με τον Fuchs (2002), ενώ το σώμα συνήθως βιώνεται ως «βιωμένο σώμα», σε περιπτώσεις ντροπής, ασθένειας ή όταν εξετάζεται από το βλέμμα του «άλλου» μπορεί να χάσει την προ-στοχαστική αυτόματη συνοχή του με τον περιβάλλοντα κόσμο και να βιωθεί ως «αντικειμενικό σώμα». Ο Fuchs υποστηρίζει ότι η ΔΣΔ είναι υπόδειγμα «διαταραχής της ντροπής» και ότι στη ΔΣΔ η ντροπή γίνεται αισθητή στο βλέμμα του «άλλου», το οποίο ο ασθενής αισθάνεται πάνω του και δεν είναι σε θέση να αντέξει. Καθώς τα άτομα με ΔΣΔ συχνά πιστεύουν ότι το «ελάττωμα» που έχουν είναι αισθητό και εμφανές, ο Fuchs υποστηρίζει ότι αυτό το «ελάττωμα» θεωρείται πως βρίσκεται στο επίκεντρο του βλέμματος, καθιστώντας κάθε αυθόρμητη σωματική πράξη ακατόρθωτη.

Το άρθρο του Fuchs (2002) μας βοηθά να εξηγήσουμε τις εμπειρίες της ΔΣΔ, ωστόσο η θεωρητική οπτική του μας παρέχει επίσης μια συνολική περιγραφή της ΔΣΔ, χωρίς να εστιάζει αποκλειστικά στις ιδιαιτερότητες των εμπειριών των ανθρώπων. Παρά το γεγονός ότι οι ποσοτικές έρευνες που εξετάστηκαν μας δίνουν μια εικόνα για τον βαθμό δυσφορίας που βιώνουν τα άτομα με ΔΣΔ, θεωρείται ότι οι μελέτες ποιοτικής μεθοδολογίας μπορούν να βελτιώσουν την αντίληψή μας για τις εμπειρίες από τη ΔΣΔ. Η ερευνήτρια γνωρίζει δύο μόνο έρευνες ποιοτικής μεθοδολογίας που έχουν εξετάσει τη ΔΣΔ (Silver and Reavey 2010· Silver et al. 2010). Σύμφωνα με τον McLeod (2001), η έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας επικεντρώνεται στα προσωπικά βιώματα και στη σημασία που τα άτομα δίνουν στις εμπειρίες τους.

Φαίνεται ότι μπορούμε να μάθουμε πολλά ακόμη για τη ΔΣΔ. Πώς είναι να πάσχει κανείς από σοβαρή δυσφορία για το σώμα του σε καθημερινή βάση; Επιπλέον, πώς θα έπρεπε να θεραπεύουν τη ΔΣΔ οι ειδικοί; Υποστηρίζεται εδώ ότι για να αντιληφθεί κανείς σε βάθος τις βιωμένες εμπειρίες

των ατόμων με ΔΣΔ θα πρέπει να ακούσει τις εμπειρίες όσων πάσχουν από την ασθένεια.

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Μετά τη δεοντολογική έγκριση του Πανεπιστημίου City ελήφθη ομοιογενές, σκόπιμο δείγμα ενός συμμετέχοντα ελέγχου (άντρα) και 10 συμμετεχόντων (επτά γυναικών και τριών αντρών) που πληροφορήθηκαν την έρευνα από ανακοινώσεις που αναρτήθηκαν σε διαδικτυακούς τόπους ΔΣΔ, διαδικτυακές ομάδες στήριξης και από στόμα σε στόμα. Όλοι οι συμμετέχοντες περιγράφουν τον εαυτό τους ως πάσχοντα από ΔΣΔ.

Σχέδιο

Υιοθετήθηκε ερευνητικό σχέδιο ποιοτικής μεθοδολογίας με τη χρήση ΕΦΑ και φωτο-εκμείυσης. Η ΕΦΑ χρησιμοποιήθηκε γιατί διερευνά τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι κατανοούν τις υποκειμενικές εμπειρίες της ζωής τους (Smith et al. 2009). Η φωτο-εκμείυση, την οποία ο Collier (1967) περιγράφει ως τεχνική χρήσης φωτογραφιών σε συνεντεύξεις έρευνας,¹ χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα έρευνα βάσει της διαπίστωσης των Frith και Harcourt (2007) ότι οι συνεντεύξεις που διεξάγονται σε συνδυασμό με φωτογραφίες παρέχουν λεπτομερέστερες και ακριβέστερες πληροφορίες σε σχέση με τις πληροφορίες που λαμβάνονται μόνο από τις προφορικές συνεντεύξεις. Επιπλέον, οι χρήστες των δικτυακών τόπων ΔΣΔ, όπως είναι το BDD Central, συχνά μεταδίδουν τα συναισθήματα και τις σκέψεις τους για την εμφάνισή τους χρησιμοποιώντας οπτικές μεθόδους, όπως φωτογραφίες και σχέδια (www.bddcentral.com).

1. Η Reavey (2011) δείχνει πώς μπορούν να χρησιμοποιηθούν ήδη υπάρχουσες φωτογραφίες κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων καθώς και να παραχθούν εικόνες στο πλαίσιο της έρευνας. Ορισμένοι ερευνητές με τον όρο «φωτο-εκμείυση» εννοούν και τις δύο προσεγγίσεις, ενώ άλλοι διαχωρίζουν τη φωτο-εκμείυση (χρήση παλαιότερων φωτογραφιών) από την παραγωγή φωτογραφιών (εικόνες που δημιουργούνται από τους συμμετέχοντες). Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιώ τον όρο «φωτο-εκμείυση» για να αναφερθώ και στις δύο προσεγγίσεις.

Διαδικασία

Πριν από τη συμμετοχή τους στην έρευνα οι συμμετέχοντες απάντησαν στις ερωτήσεις που περιέχονται στο Διαγνωστικό Έντυπο ΔΣΔ για Ενήλικες αναφορικά με τον βαθμό ενασχόλησης με την εμφάνισή τους και τη σχετική δυσφορία που ένιωθαν (Phillips 2005). Οι ερωτήσεις αυτές τέθηκαν για να διασφαλιστεί ότι οι συμμετέχοντες δεν θεωρούσαν απλώς ότι ήταν «κανονιστικά» δυσαρεστημένοι από την εμφάνισή τους, αλλά ένιωθαν ανησυχία και δυσφορία από την ενασχόληση με την εμφάνισή τους. Καθώς έχουν παρατηρηθεί υψηλά επίπεδα αυτοκτονικών τάσεων σε άτομα με ΔΣΔ, όλοι οι συμμετέχοντες ελέγχθηκαν για αυτοκτονικότητα (Phillips and Menard 2006). Κρατήθηκαν επίσης τα στοιχεία των γενικών ιατρών (GP) των συμμετεχόντων, ώστε να κληθούν σε περίπτωση που ένας συμμετέχων κρινόταν ότι βρίσκεται σε κίνδυνο. Δεν παρατηρήθηκε τέτοιος κίνδυνος για κανέναν από τους συμμετέχοντες.

Στη συνέχεια, η διαδικασία της έρευνας εξηγήθηκε στους συμμετέχοντες, από τους οποίους ζητήθηκε να βγάλουν περίπου 10-12 φωτογραφίες και να βρουν περίπου τέσσερις παλαιότερες φωτογραφίες σχετικές με τα βιώματά τους από τη ΔΣΔ. Τονίστηκε με έμφαση ότι οι συμμετέχοντες δεν χρειάζονται να βγάλουν φωτογραφία τον εαυτό τους και ότι μπορούσαν να αναπαραστήσουν τις εμπειρίες τους με διάφορους τρόπους. Οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν επίσης ότι πρέπει να καταγράψουν τα συναισθήματα που ένιωθαν κατά τη λήψη και την εμφάνιση των φωτογραφιών καθώς και κάθε συναίσθημα ή σκέψη σχετικά με τις εμπειρίες τους από τη ΔΣΔ. Οι συμμετέχοντες υπέγραψαν ένα έντυπο συναίνεσης όπου δήλωσαν ότι κατανοούν τα καθήκοντά τους και προμηθεύτηκαν μια φωτογραφική μηχανή μιας χρήσης και ένα σημειωματάριο, αν και είχαν τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν οποιαδήποτε άλλη κάμερα.

Οι συμμετέχοντες στη συνέχεια έφεραν τις φωτογραφίες και το σημειωματάριό τους σε μια ημιδομημένη και ηχογραφούμενη συνέντευξη, που διεξαγόταν σε χώρο δικής τους επιλογής. Κατόπιν, υπέγραψαν άλλο ένα έντυπο συναίνεσης με το οποίο έδιναν την άδεια να συμμετάσχουν στην έρευνα. Σύμφωνα με τη διαδικασία που περιγράφουν οι Radley και Taylor (2003), ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να τακτοποιήσουν τις φωτογραφίες τους. Οι συμμετέχοντες μίλησαν για κάθε φωτογραφία με τη σειρά που ήθελαν οι ίδιοι και περιέγραψαν τον τρόπο με τον οποίο κάθε φωτογραφία αντανάκλούσε τις εμπειρίες τους από τη ΔΣΔ, ανατρέχοντας στο σημειωματάριό τους όταν χρειαζόταν. Μόλις οι συμμετέχοντες ολοκλήρωναν τις σκέψεις

τους για όλες τις φωτογραφίες, και σύμφωνα με τη διαδικασία που περιγράφουν οι Frith και Harcourt (2007), καλούνταν να πουν πώς τους είχε φανεί η διαδικασία δημιουργίας ενός φωτογραφικού αρχείου με τις εμπειρίες τους και αν θεωρούσαν κάποιες από τις φωτογραφίες ιδιαίτερα σημαντικές. Οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν αν έλειπαν κάποιες εικόνες από τη συλλογή τους και τους δόθηκε η ευκαιρία να τις περιγράψουν. Αφού είχαν μιλήσει για τις φωτογραφίες τους, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε κάποιες ακόμη ερωτήσεις σχετικά με τις εμπειρίες τους από τη ΔΣΔ. Οι συνεντεύξεις διαρκούσαν από μία έως δύο ώρες.

Μετά τη συνέντευξη ακολούθησε η ενημέρωση των συμμετεχόντων, οι οποίοι κλήθηκαν να επιλέξουν αν θα δώσουν τη συγκατάθεσή τους προκειμένου να συμπεριληφθούν οι φωτογραφίες τους στην έρευνα, αν και τους εξηγήθηκε ότι αυτό δεν ήταν υποχρεωτικό, καθώς ενδιαφερόμουν πρωτίστως για τις συνομιλίες που είχαν προκύψει με βάση αυτές τις φωτογραφίες. Καμία φωτογραφία τέτοιου είδους δεν χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα αναφορά.

Αμέσως μετά τη συνέντευξη, όπως συνιστούν οι Brocki και Wearden (2006), κατέγραφα κάποιες αναστοχαστικές παρατηρήσεις στο ημερολόγιο της έρευνας σχετικά με τις αρχικές σκέψεις και τα συναισθήματά μου καθώς και τις πτυχές των αλληλεπιδράσεων με τους συμμετέχοντες που αφορούσαν το σώμα. Επιπλέον, έβγαλα δικές μου φωτογραφίες και βρήκα παλαιότερες φωτογραφίες για να δώσω στους αναγνώστες μια ιδέα σχετικά με τον τρόπο που βίωσα τη διεξαγωγή αυτής της έρευνας.

Αναλυτική προσέγγιση

Οι φωτογραφίες των συμμετεχόντων αναλύθηκαν από κοινού με τους συμμετέχοντες στη συνέντευξη και τα λεκτικά δεδομένα αναλύθηκαν χωριστά από τους ερευνητές με τη χρήση της ΕΦΑ, με βάση τη διαδικασία που περιγράφουν οι Smith και Osborn (2003). Οι συνεντεύξεις μετεγγράφηκαν κατά λέξη και τα ονόματα καθώς και όλα τα αναγνωρίσιμα στοιχεία των συμμετεχόντων τροποποιήθηκαν ώστε να τηρηθεί η εμπιστευτικότητα. Αρχικά, το πρώτο μετεγγραμμένο κείμενο αναγνώστηκε προσεκτικά και οι αρχικές σημειώσεις καταγράφηκαν στο περιθώριο. Τα αναδυόμενα θέματα εντοπίστηκαν μέσα από αυτές τις σημειώσεις. Μόλις εντοπίζονταν όλα τα αναδυόμενα θέματα ενός μετεγγραμμένου κειμένου εξετάζονταν για να βρεθούν τα σχετικά μοτίβα και οι συνδέσεις και να ενταχθούν σε σύνολα. Μετά

την ένταξη των θεμάτων σε σύνολα δινόταν ένα όνομα στο θέμα ανώτερου επιπέδου. Αυτή η διαδικασία επαναλαμβανόταν για κάθε επιμέρους μετεγγραμμένο κείμενο και δινόταν προσοχή στον χειρισμό κάθε περίπτωσης ξεχωριστά από τις άλλες, απομονώνοντας τις ιδέες που προέρχονταν από προηγούμενες περιπτώσεις. Όταν αναλύθηκαν όλα τα μετεγγραμμένα κείμενα, εξετάστηκαν τα μοτίβα από όλες τις περιπτώσεις και καταγράφηκαν τα κύρια θέματα που αποτελούνταν από επιμέρους θέματα των συμμετεχόντων.

Ανάλυση

Από την ανάλυση των δεδομένων με την ΕΦΑ αναδύθηκαν τέσσερα κύρια θέματα. Αυτά προσδιορίστηκαν ως εξής:

1. Ο εαυτός ως αισθητικό αντικείμενο
2. Ο αγώνας για τον «αρκετά καλό» εαυτό
3. Ο εαυτός σε σύγκρουση
4. Ο φυλακισμένος εαυτός

Η ανάλυση θα εξηγηθεί με τη χρήση αποσπασμάτων από τον λόγο των συμμετεχόντων. Στα μετεγγραμμένα κείμενα τα αποσιωπητικά σε αγκύλες δηλώνουν υλικό που έχει παραλειφθεί.

Κύριο θέμα 1: Ο εαυτός ως αισθητικό αντικείμενο

Οι Veale και Neziroglu (2010) δηλώνουν ότι όταν ένα άτομο βλέπει τον εαυτό του ως αισθητικό αντικείμενο έχει οξεία αυτεπίγνωση και γνωρίζει σε υπερθετικό βαθμό την εικόνα του σώματός του από την οπτική του παρατηρητή. Όλοι οι συμμετέχοντες βλέπουν τον εαυτό τους ως βασικά ελαττωματικό, άσχημο και λάθος. Η Lucy, που πιστεύει ότι είναι «άσχημη», που ισχυρίζεται ότι «δεν αξίζει να με βλέπει κανείς» και που έχει «αρρενωπά χαρακτηριστικά», θεωρεί πως είναι κάτι ξεχωριστό από τους υπόλοιπους ανθρώπους και συγκρίνει τον εαυτό της με τον «άνθρωπο-δέντρο ή τον άνθρωπο-ελέφанта». Ομοίως, η Jenny, που πιστεύει ότι είναι «πραγματικά απαίσια», «αποκρουστική» και «ελαττωματική εκ θεμελίων», συγκρίνει τον εαυτό της με άψυχα αντικείμενα όπως τον «σκουπιδοτενεκέ». Για να δείξει αυτή την αντίληψή της φωτογράφησε μια χωματερή και εξήγησε ότι:

Αυτή η εικόνα είναι προφανώς ένα είδος ορίου, κάδοι και σκουπίδια που πετάχτηκαν πίσω του. Το βλέπω σαν κάτι ανεπιθύμητο, μια άλλη παρομοίωση θα ήταν τα αγριόχορτα στον κήπο, τα ζιζάνια, είναι φυσικά και φυτρώνουν όπως όλα τα φυτά, αλλά δεν είναι επιθυμητά. Η καλύτερα ένα καρότο ή μια πατάτα που φυτρώνει αλλά έχει ακανόνιστο σχήμα, χρώμα κλπ. και έτσι δεν είναι αρκετά καλή για να πουληθεί με τα άλλα προϊόντα πρώτης ή δεύτερης κατηγορίας. Και έτσι, ούτε καν τα βασικά προϊόντα του Sainsbury's ή τα εκπαιωτικά του Tesco,² ο σωρός με τα άχρηστα, είναι λειτουργικά, γιατί είμαι λειτουργικό άτομο, αλλά αισθητικά δεν είμαι ούτε στο βασικό κανονικό επίπεδο για να πουληθώ στο κοινό.

Αυτό το απόσπασμα ενισχύει την ιδέα ότι η Jenny πιστεύει πως υπάρχει κάτι εγγενώς λάθος στην ίδια. Ενώ είναι λειτουργική, βλέπει τον εαυτό της σαν άχρηστο εμπόρευμα που είναι κατώτερο από τα άλλα προϊόντα, μη επιθυμητό και μετά βίας κατάλληλο για τον σκοπό του.

Οι συμμετέχοντες ταυτίζουν την εμφάνισή τους με τον εαυτό τους. Η Danielle εξηγεί:

Η αξία μου μετριέται από το βάρος και την εμφάνισή μου, τελείως, τελείως, εκατό τοις εκατό, και γι' αυτό όταν βγάζω κάνα σπυράκι ή κάτι τέτοιο λέω εντάξει το δέρμα σου δεν είναι πια τέλειο, άρα είσαι άχρηστη. Δεν αξίζεις τίποτα, και είναι τόσο ακραίο. Ένα τοσοδά σημαδάκι το κάνει όλο αυτό [...] βλέπω μόνο την εξωτερική εμφάνιση και ξέρω πως είμαι καλό άτομο, είμαι καλός άνθρωπος, μπλα μπλα μπλα, το ξέρω. Δεν το ξέρω, θέλω να πω το ξέρω, αλλά απλά δεν με νοιάζει.

Το απόσπασμα αυτό δείχνει πως η Danielle, παρότι θεωρεί ότι είναι καλό άτομο, πιστεύει πως αυτό δεν έχει σημασία, καθώς η εμφάνιση βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Η Danielle θεωρεί την έλλειψη τελειότητας ένδειξη ότι δεν αξίζει τίποτα. Έτσι, ένα μόνο «τοσοδά σημαδάκι» μπορεί να έχει σημαντική επίδραση στην αίσθηση που έχει για τον εαυτό της. Παρακάτω εξηγεί πως «Όταν βγάζω ένα σπυράκι αισθάνομαι σαν όλα τα άσχημα πράγματα που βλέπω στον εαυτό μου να γίνονται φανερά σε όλο τον κόσμο», δείχνοντας ότι πιστεύει πως η εμφάνισή της έχει ηθική διάσταση, με τα εξωτερικά ελαττώματα να αντανακλούν εσωτερικές μειονεξίες.

Επειδή οι συμμετέχοντες προσδίδουν μεγάλη αξία στην εμφάνισή τους και βλέπουν τον εαυτό τους ως αισθητικό αντικείμενο, προσπαθούν να ελέγ-

2. (Σ.τ.Μ.) Πρόκειται για δυο γνωστές αλυσίδες σουπερμάρκετ στη Βρετανία.

ξουν το παρουσιαστικό τους. Η Hannah εξηγεί: «Αισθάνομαι την ανάγκη να έχω απόλυτο έλεγχο των χαρακτηριστικών μου, πώς κινείται το στόμα μου, πώς κινείται το σώμα μου, και αν υπάρχει κάτι αυθόρμητο το παλεύω κάπως». Το απόσπασμα αυτό δείχνει πως η Hannah παρακολουθεί συνεχώς κάθε πτυχή του εαυτού της. Η Danielle επίσης πιστεύει στον έλεγχο του εαυτού, καθώς θεωρεί πως μοιάζει με αντικείμενο που εκτίθεται. Αυτή η συνεχής παρακολούθηση δεν της επιτρέπει να ευχαριστηθεί το σεξ και δεν είχε ποτέ οργασμό με κάποιον άντρα, αφού «Αυτό που περνάει απ' το μυαλό μου είναι α, δείχνεις χοντρή, ρούφα την κοιλιά σου, σφίξου».

Οι συμμετέχοντες θεωρούν πως οι άλλοι επίσης κρίνουν και εξετάζουν συνεχώς την εμφάνισή τους. Η Jenny πιστεύει πως είναι ένα ιδιαίτερο αισθητικό αντικείμενο που βαθμολογείται, αξιολογείται και συγκρίνεται αυτόματα από τους άλλους με μηχανικό και ωμό τρόπο. Έφερε μια φωτογραφία από ένα άρθρο περιοδικού με τίτλο «Τι σκέφτονται στ' αλήθεια οι άντρες για το σώμα μας όταν φοράμε μπικίνι», καθώς πιστεύει πως η ρίζα της ΔΣΔ βρίσκεται στην πεποίθησή της ότι ποτέ δεν θα «ανταποκρίνεται» σε αυτό που οι άντρες θέλουν από τις γυναίκες. Το εξηγεί στο απόσπασμα που ακολουθεί:

Αισθάνομαι σαν να είμαι συνεχώς σε μια πασαρέλα, εεε, ναι, όπως σε διαγωνισμούς τύπου Μις Κόσμος. Και αυτό κάθε φορά, εεε, ειδικά με τους άντρες, κάθε φορά που με βλέπουν είναι σαν να παίρνει μπρος κάποιο κομπιουτεράκι στο κεφάλι τους που σε βαθμολογεί, σε αξιολογεί, σε συγκρίνει και εεε, σε βάζει σε μια κατηγορία και τέρμα. Ναι, εεε, εδώ έχω, θέλω να είμαι αυτό που ψάχνουν, όμως με τρομάζουν, η συνεχής απόρριψη με τρομάζει. Δεν αντέχω να είμαι κοντά τους γιατί αισθάνομαι τα μάτια και το μυαλό τους να με αξιολογούν, να με βαθμολογούν και να είμαι υπό εξέταση. Είπα πως τα ελαττώματά μου τα βλέπουν όλοι και πως είμαι απαίσια, όμως αυτό με κάνει να τρομοκρατούμαι απ' τους άντρες γιατί δεν είναι άνθρωποι αλλά εξεταστές, φυσικά πιστεύω πως είναι άνθρωποι. Και ανεξάρτητα απ' το πώς είμαι μέσα μου, έχω μια χυδαία φιγούρα που αν τόχαινε και τη βλέπανε κάτω απ' τα ρούχα μου, αν με εξέταζαν να δουν αυτό που μόνο εγώ βλέπω, κυριολεκτικά θα ξερονούσαν από αηδία.

Στο απόσπασμα αυτό οι άντρες περιγράφονται ως ένα εννοούμενο «αυτοί» ή ως «εξεταστές», κάτι που υποδηλώνει ότι εκλαμβάνονται ως τρομακτικοί και τελείως «άλλοι». Το βλέμμα τους είναι τόσο δυνατό που μπορεί κυριολεκτικά να «αισθανθεί» τα μάτια και το μυαλό τους να την αξιολογούν και τρομοκρατείται γιατί την απορρίπτουν. Η Jenny περιγράφει τον εαυτό της ως «χυδαία φιγούρα», κάτι που την αποανθρωποποιεί. Το σχόλιο

που κάνει για τους άντρες που θα έκαναν εμετό αν την έβλεπαν χωρίς τα ρούχα της δείχνει τη δύναμη που έχει η πεποίθησή της ότι το παρουσιαστικό της είναι αποκρουστικό και απαίσιο.

Οι συμμετέχοντες βλέπουν τον εαυτό τους ως «ιδιαιτέρο» αισθητικό αντικείμενο που κρίνεται αρνητικά από τον «άλλο», και έτσι οι περισσότεροι θέλουν να καλυφθούν και να κρυφτούν. Η Danielle χρησιμοποιεί τα ρούχα για να κρύψει τον εαυτό της ενώ φωτογράφησε μια γυναίκα με χιτζάμπ και μπούρκα, λέγοντας τα εξής:

Ιδανικά αυτό θα ήθελα να φοράω ώστε κανείς να μην μπορεί να με δει και να μην είμαι αναγκασμένη να εκτίθεται και οι άλλοι να μην είναι αναγκασμένοι να με βλέπουν. Αισθάνομαι ότι όταν μιλάω με άλλους ανθρώπους το μόνο που σκέφτονται είναι «χοντρό και άσχημο γουρούνι». Κρύβομαι στο χειμωνιάτικο παλτό μου, τεράστιο και μαύρο, και όταν ο καιρός άλλαξε πριν από λίγο ήμουν σε κατάσταση σοκ και αισθάνθηκα χαμένη, εκτεθειμένη, ευάλωτη, χοντρή, αηδιαστική και αποκρουστική.

Αυτό το απόσπασμα δείχνει την επιθυμία της Danielle να είναι εντελώς άορατη στο βλέμμα του «άλλου». Η λέξη «εκτίθεται» υποδηλώνει ότι, αν δεν έχει καλυφθεί πλήρως, ο εαυτός αισθάνεται απροστάτευτος και ευάλωτος. Τα λεγόμενα της Danielle δείχνουν επίσης πως πιστεύει ότι οι άλλοι θέτουν την εμφάνιση στο κέντρο του ενδιαφέροντος και τη θεωρούν ένα άσχημο αισθητικό αντικείμενο και τη σκέφτονται ως «χοντρό και άσχημο γουρούνι» όταν μιλούν για την ίδια. Η αλλαγή της εποχής από χειμώνα σε καλοκαίρι φαντάζει καταστροφική, όπως φαίνεται από τα έξι επίθετα που χρησιμοποιεί: «χαμένη», «εκτεθειμένη», «ευάλωτη», «χοντρή», «αηδιαστική» και «αποκρουστική».

Η Hannah, η οποία συχνά νιώθει «αρρενωπή» και έχει «παθολογικό φόβο» μήπως την περάσουν κατά λάθος για άντρα, φοράει ρούχα που είναι «αρκετά νούμερα μεγαλύτερα» για να κρυφτεί. Εξηγεί:

Μάλλον συνέχεια περιμένω ότι θα με ξεσκεπάσουν ή κάτι τέτοιο. [...] Ξέρεις, κάποιες φορές προσπαθώ να φοράω ρούχα και διάφορα που σχεδόν καλύπτουν το άσχημο αυτό αίσθημα αρρενωπότητας και αν κάποιος πει «α, είσαι όμορφη» ή «μου αρέσει το λουλούδι σου» σκέφτομαι, α, είναι σαν να καλύπτεται η βρομιά και το χόμα.

Το απόσπασμα αυτό δείχνει ότι η Hannah περιμένει να αποκαλυφθεί ο «πραγματικός εαυτός της». Δείχνει ότι πιστεύει πως τα λουλούδια που φο-

ράει καλύπτουν τον «βρόμικο» κανονικό εαυτό της. Τα λουλούδια είναι το παραδοσιακό σύμβολο της θηλυκότητας και αντιπαραβάλλονται με το χρώμα, που είναι φυσικό και βρόμικο. Αργότερα εξηγεί ότι πολλά από τα ρούχα της είναι λευκά και αναρωτιέται «Μήπως ελπίζω πως το λευκό κατά κάποιον τρόπο θα εξαγνίσει το αηδιαστικό πράγμα που υπάρχει από κάτω». Έτσι φαίνεται ότι τα ρούχα δεν χρησιμοποιούνται απλώς για να «κρύψουν» τον εσωτερικό εαυτό, αλλά υπάρχει η ελπίδα ότι θα απομακρύνουν το «χρώμα», σε μια συμβολική ενδεχομένως ανανέωση και απομάκρυνση των κακών τμημάτων του εαυτού.

Κύριο θέμα 2: Ο αγώνας για τον «αρκετά καλό» εαυτό

Παρόλο που όλοι οι συμμετέχοντες στοχεύουν σε έναν «αρκετά καλό» εαυτό, ο τρόπος που το αντιλαμβάνονται αυτό είναι διαφορετικός. Η Amy δηλώνει: «Θέλω απλώς να είμαι κανονική [...] τόσο ώστε να μη με προσέχει κανένας», ενώ η Danielle λέει: «Μακάρι να ήμουν λεπτή και όμορφη και, ναι, είναι αυτή η ιδέα του τι είναι τέλειο και τι είναι σωστό. Να είσαι λεπτή είναι το σωστό και οτιδήποτε άλλο από το να είσαι λεπτή δεν είναι σωστό». Η Jenny εξηγεί γιατί θέλει έναν «αρκετά καλό» εαυτό:

Αν με πουλούσαν στον κόσμο, εεε, οι άνθρωποι σχεδόν πάντα θα επέλεγαν κάτι άλλο με ωραία εμφάνιση, εεε, και θα έμενε στο ράφι, έτσι κάπως αισθάνομαι για τον εαυτό μου. Αυτή είναι η ΔΣΔ: Συνεχώς να προσπαθώ να έχω καλύτερη εμφάνιση, να είμαι αρκετά καλή για το ράφι ώστε κάποιος να θέλει να με πάρει σπίτι και να με επιλέξει. Μόνο που τα ελαττώματα μεγαλώνουν και αυξάνονται καθώς προχωρά η ζωή μου, λίγο σαν το καρότο και την πατάτα, γερνάω, ρυτιδιάζω και όλο και περισσότερο και αμετάκλητα γεμίζω με σημάδια και ουλές.

Αυτό το απόσπασμα δείχνει ότι η Jenny θεωρεί τον εαυτό της τελείως κατώτερο σε σχέση με τους άλλους, ένα παθητικό αντικείμενο που μένει στο ράφι και το ξεπερνούν άλλα, πιο ελκυστικά λαχανικά. Ενώ η Jenny προσπαθεί με τον τρόπο αυτό να φαίνεται «αρκετά καλή» για να την επιλέξουν και να την πάρουν οι άλλοι στο σπίτι τους, η φύση φαίνεται να είναι εναντίον της, αφού τα ελαττώματά της «μεγαλώνουν» και «αυξάνονται» καθώς γερνάει. Και όσο τα ελαττώματά της αυξάνονται ανεξέλεγκτα, γίνονται και πιο μόνιμα και αμετάβλητα, όπως φαίνεται από τις λέξεις «αμετάκλητα γεμίζω με σημάδια και ουλές».

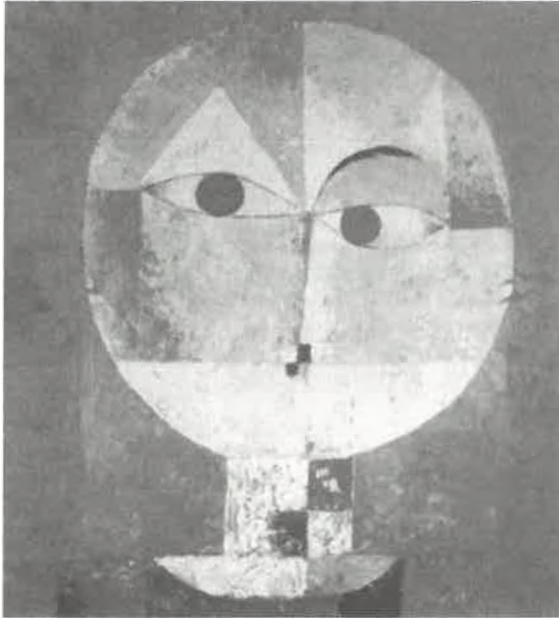
Οι περισσότεροι συμμετέχοντες αισθάνονται υπεύθυνοι που δεν έχουν «αρκετά καλή» εμφάνιση και πιστεύουν ότι είναι υποχρεωμένοι να «διορθώσουν» το παρουσιαστικό τους με κάποιον τρόπο. Η Louise εξηγεί τη σύνδεση μεταξύ της λάθος εμφάνισης, της ευθύνης και της ντροπής, δηλώνοντας τα εξής: «Υπάρχει ένα πρόσταγμα κάποιες φορές μέσα σου, σκέφτεσαι ότι κάτι δεν πάει καλά με την εμφάνισή σου, είσαι υπεύθυνη να τη διορθώσεις και θα έπρεπε να ντρέπεσαι αν δεν είναι εντάξει με κάποιον τρόπο».

Για να κάνει τον εαυτό της «αρκετά καλό» η Hannah αυτοχειουργείται και σε αυτό το διάστημα βλέπει τον εαυτό της σε μικρά κομματάκια και όχι ως σύνολο. Φωτογράφησε τον πίνακα *Senecio* του Paul Klee για να περιγράψει αυτή την κατάσταση:

Η ιδέα είναι ότι όλα βρίσκονται σ' αυτά τα τετραγωνάκια και είναι σαν να προσπαθώ ν' αντιμετωπίσω αυτό το μικρό κομματάκι τώρα και αυτό παίρνει τεράστιες διαστάσεις και είναι παράξενο πώς μπορείς να ξοδέψεις ώρες ολόκληρες για ένα τετραγωνικό εκατοστό ας πούμε και πιστεύω ότι ήταν απλώς τα φρούδια. [...] Είναι απλά αυτό το είδος κατακερματισμού, τόσο στο, ίσως μέσα στην ψυχή επίσης, αλλά και γιατί δεν πιστεύω ότι έχω καμιά πραγματική προοπτική. Βλέπω πάρα πολύ το πρόσωπό μου σαν [...] αναφέρομαι σ' αυτό, πάντα αναφέρομαι σ' αυτό σαν το δέρμα μου, σαν κάτι ξεχωριστό, και μερικές φορές είναι σαν το δέρμα μου να με σαμποτάρει και μετά, εεε, είναι και το ίδιο χωρισμένο νομίζω στα φρούδια, στη μύτη, και μετά είναι το πιγούνι που είναι πάντα ένα πρόβλημα.

Αυτό το απόσπασμα δείχνει πως η Hannah δεν αντιλαμβάνεται το πρόσωπό της ως σύνολο, αλλά σαν να αποτελείται από διαφορετικά τμήματα που είναι «χωρισμένα» και «αντιμετωπίζονται» όταν «αυτοχειουργείται». Η αντίθεση ανάμεσα στο «μικρό κομματάκι» και στις «τεράστιες διαστάσεις» δείχνει ότι κάθε τμήμα «παίρνει» μια δύναμη και ένα μέγεθος που είναι δυσανάλογο με το πραγματικό του μέγεθος και η Hannah λέει ότι έχει λίγες προοπτικές όταν βλέπει το πρόσωπό της. Αναφέρεται στο δέρμα της λέγοντας πως είναι «ξεχωριστό» και «σαμποτάρει» τον εαυτό της, κάτι που δηλώνει ότι το δέρμα της εναντιώνεται ενεργά στον εαυτό της.

Η Hannah περιγράφει τη διαδικασία της δικής της «παράξενης κακοφτιαγμένης εγχείρησης» που κάνει με το χέρι της «τον αρχιτέκτονα της καταστροφής σου». Φωτογράφησε το δωμάτιό της μετά την εγχείρηση, που το περιγράφει κάτι σαν «φωλιά ναρκωτικών» με «παλιές βελόνες». Αυτό σημαίνει ότι οι συμπεριφορές της είναι εξαρτητικές και αργότερα περιγράφονται ως «κηλιδωμένες» και «ντροπιαστικές»:

Senecio, 1922, Paul Klee.

Πηγή: Wiki Paintings

Συνήθως είμαι απίστευτα νοικοκυρεμένη. Αλλά μετά, καθώς μεγαλώνει ο πανικός, είναι σαν όλα να σκορπίζουν, είναι μπατονέτες που συνήθως χρησιμοποιώ γιατί δεν μου αρέσει καθόλου να έχω τα δάχτυλα στο πρόσωπό μου τόσο συχνά όταν ζουλάω ή βάζω. [...] Νομίζω πως όταν τα πειράζω είναι, εεε, μερικές φορές δεν σκέφτεσαι απολύτως τίποτα, μπαίνεις σ' αυτή τη φάση που το κάνω συχνά ξέρεις με το πρόσωπό μου αν ας πούμε ζουλάω κάτι ή το πειράζω ή το κόβω, είναι κάτι πραγματικά έντονο. Και μπορώ να μπω σ' αυτό εντελώς, και μόνο όταν κάθομαι και το σκέφτομαι ζαφνικά λέω «Θεέ μου», ξέρεις έχει γίνει ένα τεράστιο κόκκινο μπάλωμα, δεν έκανες τα πράγματα καλύτερα τα έκανες εκατό φορές χειρότερα. Γι' αυτό έχω το αντισηπτικό και το ψαλίδι γιατί συχνά είναι, ξέρεις αν το νιώθω καμιά φορά όταν πρέπει να το πάρω, και μετά το ψαλίδι και μετά αναπόφευκτα υπάρχει αίμα και κόψιμο και μετά το αντισηπτικό και μετά. [...] Είναι σχαμερό να τα κοιτάω όλα αυτά.

Στο απόσπασμα αυτό η Hannah «ζουλάει», «πειράζει» ή «κόβει», περιγράφει τον εαυτό της να μπαίνει σε μια «φάση» όπου «δεν σκέφτεσαι απολύτως τίποτα». Αυτό σημαίνει ότι μπαίνει σε μια κατάσταση ύπνωσης σχεδόν

όταν προσπαθεί να «διορθώσει» τον εαυτό της και να τον κάνει «αρκετά καλό». Μόνο αργότερα, όταν έρχεται αντιμέτωπη με «ένα τεράστιο κόκκινο μπάλωμα» που έχει χειροτερέψει το δέρμα της, συνειδητοποιεί τη ζημιά που έχει κάνει. Τα μεθεόρτια αυτού του «χειρουργείου» περιγράφονται με τέτοιο τρόπο που η Hannah παριστάνεται ταυτόχρονα ως χειρουργός και ως ασθενής και φαίνεται να ακολουθεί μια συγκεκριμένη ρουτίνα. Φαίνεται να θεωρεί αυτές τις τελετουργίες ντροπιαστικές, καθώς λέει πως βλέποντας αυτές τις φωτογραφίες πιστεύει πως είναι κάτι «σιχαμερό» και «αηδιαστικό» αφού αναγκάζοταν να κοιτάξει τις συμπεριφορές της χωρίς να είναι σε θέση να τις «στρογγυλέψει» και να χρησιμοποιήσει ευφημισμού. Αντίθετα, λέει πως «χακάρει» τον εαυτό της, κάτι που δηλώνει πως παραβιάζει τον εαυτό της με κάποιον τρόπο, όπως κάποιος χακάρει έναν υπολόγιστή που δεν του ανήκει.

Κύριο θέμα 3: Ο εαυτός σε σύγκρουση

Πολλοί συμμετέχοντες μιλούν για τη μάχη ανάμεσα στον «εαυτό με ΔΣΔ» και στον «εαυτό χωρίς ΔΣΔ». Η Louise βρίσκει πως η σχέση ανάμεσα στη ΔΣΔ και σε «εμένα» είναι δύσκολη και της προκαλεί σύγχυση:

Έχω τη συνήθεια να μιλάω για τη ΔΣΔ σαν να είναι τέρας που μου επιτίθεται απέξω, ενώ στην πραγματικότητα ξέρω πως είμαι εγώ αλλά το ναβάλω αυτές τις δυο σκέψεις μαζί είναι πολύ δύσκολο γιατί μοιάζει σαν να είναι κάτι που μου στήνει παγίδα.

Αυτό το απόσπασμα δείχνει πως η Louise προσωποποιεί τη ΔΣΔ και την αντιλαμβάνεται σαν τέρας που την παγιδεύει και στρέφεται εναντίον της, καθιστώντας τη θύμα μιας εξωτερικής δύναμης. Άλλες φορές η Louise δεν αισθάνεται παγιδευμένη από τη ΔΣΔ και τότε αναδύεται «ο πραγματικός εαυτός μου». Η Louise φωτογράφησε τις κιθάρες της, που αντανακλούν τη δημιουργική πλευρά του εαυτού της, και δήλωσε τα εξής:

Το εξηγούσα σε μια φίλη μου ότι είναι σαν δυο μπαλόνια που είναι μέσα σου, και είναι έτσι που όταν το ένα μεγαλώσει το άλλο συρρικνώνεται. Έτσι ο δημιουργικός εαυτός μου μεγαλώνει, τότε ο εαυτός μου με ΔΣΔ πρέπει να μικρύνει, γιατί ο δημιουργικός εαυτός μου είναι ο πραγματικός εαυτός μου που διώχνει τις κακές σκέψεις. Και αισθάνομαι όταν παίζω μουσική και παίζω καλά, όταν γράφω κάτι και το γράφω καλά, και αν κά-

ποιος το διαβάσει και του λέει κάτι τότε αισθάνομαι επιβεβαιωμένη και σημαντική, ανεξάρτητα από την εμφάνισή μου. Έτσι αναπόφευκτα αυτό κάνει τη ΔΣΔ να συρρικνωθεί, και σαν γυμνοσάλιαγκας που του βάζεις αλάτι γιατί δεν υπάρχει, απομακρύνει τις βασικές της πεποιθήσεις. Αλλά όταν η ΔΣΔ μεγαλώνει, μου λέει πως είμαι άχρηστη, μου λέει ότι τίποτε από όσα κάνω δεν θα έχει ποτέ καμία σημασία αν δεν έχω σωστή εμφάνιση, τότε ποιο το νόημα να γράφω ποίηση, ποιο το νόημα να γράφω τραγούδια, γιατί είναι απλά ένα άσχημο άτομο που το κάνει και κανείς δεν θα νοιαστεί. Έτσι τα δύο αυτά πράγματα δεν μπορούν να συνυπάρξουν.

Αυτό το απόσπασμα δείχνει πως υπάρχει μεγάλη σύγκρουση και διάπάλη ανάμεσα στον δημιουργικό «εαυτό χωρίς ΔΣΔ» και στον «εαυτό με ΔΣΔ». Η χρήση ενεστώτα χρόνου στο απόσπασμα δείχνει πως πρόκειται για κάτι που η Louise αντιπαλεύει στο παρόν. Θεωρεί τον δημιουργικό εαυτό τον «πραγματικό εαυτό», κάτι που δείχνει ότι επιχειρεί να διαχωρίσει τον «εαυτό με ΔΣΔ» και τις «κακές σκέψεις» από την αυτοαντίληψή της. Όταν ο «εαυτός με ΔΣΔ» είναι κυρίαρχος, είναι ανίκανη να δημιουργήσει. Ωστόσο, όταν είναι δημιουργική, οι σκέψεις της ΔΣΔ μειώνονται. Η μεταφορά των δύο μπαλονιών μεταφέρει την ιδέα ότι ο «εαυτός με ΔΣΔ» και ο «πραγματικός εαυτός χωρίς ΔΣΔ» βρίσκονται σε απόλυτη αντίθεση. Με τον ίδιο τρόπο που μπορούμε να φουσκώσουμε ένα μπαλόνι, το οποίο όμως μπορεί να είναι εύθραυστο και να σπάσει, έτσι και τα δύο μέρη του εαυτού ίσως να έχουν τη δυνατότητα να αυξηθούν σε μέγεθος και σπουδαιότητα, αλλά είναι επίσης εύθραυστα και μπορεί να σπάσουν. Όταν η Louise αισθάνεται επιβεβαίωση για λόγους που δεν βασίζονται στην εμφάνιση, παρομοιάζει τη ΔΣΔ με γυμνοσάλιαγκα που «συρρικνώνεται» στο αλάτι. Αυτό δηλώνει πως τις στιγμές αυτές η ΔΣΔ δεν είναι ισχυρή, όπως ο γυμνοσάλιαγκας που δεν έχει καμιά επιλογή και καταστρέφεται από το αλάτι. Ωστόσο, όταν η ΔΣΔ είναι κυρίαρχη, θεωρείται πως έχει ισχύ, τη φυλακίζει και την ελέγχει και της «λέει» ότι η εμφάνιση βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος.

Άλλοι συμμετέχοντες περιγράφουν την πάλη ανάμεσα σε διαφορετικά κομμάτια του εαυτού. Η Jane, η οποία αγωνίζεται για τα ανθρώπινα δικαιώματα, περιγράφει την εμπειρία της από τη ΔΣΔ ως μια «τεράστια αντίφαση» που της προκαλεί μεγάλη σύγχυση και εσωτερικές συγκρούσεις ανάμεσα στο «λογικό και στο παράλογο μέρος του μυαλού», καθώς η τόσο μεγάλη έμφαση στην εμφάνιση «είναι αντίθετη με την προσωπικότητά μου, αντίθετη με τις αρχές και την ηθική μου».

Κύριο θέμα 4: Ο φυλακισμένος εαυτός

Οι καθρέφτες είναι, ή ήταν στο παρελθόν, αναπόσπαστο τμήμα της εμπειρίας της ΔΣΔ για τους περισσότερους συμμετέχοντες. Η Louise φυλακίζεται στον καθρέφτη όταν περνάει τις φάσεις που είναι «κολλημένη στον καθρέφτη». Φωτογράφησε έναν καθρέφτη ως έναυσμα για να περιγράψει αυτό το βίωμα:

Το πιο μεγάλο διάστημα της φάσης του καθρέφτη ήταν 11 ώρες που καθόμουν εκεί μπροστά. [...] Και στο διάστημα αυτό όταν είμαι κολλημένη δεν μπορώ να κάνω τίποτα, δεν μπορώ να σηκώσω το τηλέφωνο, δεν μπορώ να πάω ν' ανοίξω την πόρτα αν κάποιος περάσει και προσπαθήσει να με βοηθήσει, δεν μπορώ να πω τίποτα ούτε να φάω τίποτα ούτε να πάω τουαλέτα. Είμαι απλά εντελώς κολλημένη εκεί, μέχρι του σημείου που αναγκάστηκα να δώσω τελικά κλειδιά στον πιο στενό μου φίλο που ερχόταν και έμπαινε μέσα όταν κατόρθωνα να του στείλω μήνυμα και να του πω τι συνέβαινε. Και ερχόταν και μου 'φερνε νερό και μ' έβαζε να καθίσω και να πω νερό για να ενυδατωθώ και πάλι, γιατί σ' εκείνο το σημείο ήμουν σε τρομακτική κατάσταση σωματικά. Εεε, ήμουν εξαντλημένη και αν καθίσεις στην ίδια θέση για ατέλειωτες ώρες δεν σκέφτεσαι πώς θα είναι, πραγματικά ακριβώς στην ίδια θέση και συνήθως απλά φτιάχνω τα μαλλιά μου ή κάτι άλλο ξανά και ξανά και ξανά. Και αρχίζεις, πονάς, πονάς παντού και εξαντλείσαι τόσο πολύ που σχεδόν δεν μπορείς πια καθόλου να δεις τι κοιτάζεις.

Στο απόσπασμα αυτό η επανάληψη του «δεν μπορώ» δείχνει πώς σταματά η βασική λειτουργικότητα στις περιόδους αυτές. Η εικόνα του φίλου της που τη «βάζει» να καθίσει και της φέρνει νερό παραπέμπει σε γονέα που φροντίζει το παιδί του ή σε νοσοκόμα που βοηθά έναν ανήμπορο ασθενή και δείχνει πως απαιτείται να αναλάβει κάποιο άλλο άτομο τον έλεγχο της κατάστασης. Οι σωματικές συνέπειες του κοιτάγματος στον καθρέφτη δείχνουν την αλληλεπίδραση ανάμεσα στο μυαλό και στο σώμα, ενώ η περιγραφή της να στέκεται στην ίδια θέση «ατέλειωτες ώρες» δείχνει ότι στο διάστημα αυτό σχεδόν παγώνει σωματικά. Η Louise εξηγεί πως «όσο πιο πολύ μένω εκεί, τόσο πιο πολύ παραμορφώνονται τα πάντα», καθώς ο χρόνος έχει αρνητική επίπτωση στην αντίληψη του εαυτού της. Αργότερα εξηγεί ότι η επιθυμία της να μένει στον καθρέφτη είναι για να σταματήσει το «μαρτύριο» να αισθάνεται ότι δεν έχει «αρκετά καλή» εμφάνιση. Ωστόσο, το αποτέλεσμα είναι ότι αργεί στη δουλειά και στις κοινωνικές της υπο-

χρεώσεις, κάνοντάς τη να αισθάνεται ότι έχει «αποτύχει τη συγκεκριμένη μέρα». Φαίνεται ότι ο καθρέφτης είναι σαν μια ακόμη πανίσχυρη δύναμη που την ελέγχει και την παγιδεύει.

Οι συμμετέχοντες συμφωνούν για τις καταστροφικές συνέπειες που έχει η ΔΣΔ στη ζωή τους. Η Hannah εξηγεί ότι δεν μπορεί να έχει ερωτικές σχέσεις, καθώς η απόλυτη «ανάγκη» και ο εθισμός της στους καθρέφτες θα ήταν εμπόδιο για μια τέτοια σχέση, όπως και ο φόβος ότι θα αποκαλυφθεί ο μη τροποποιημένος εαυτός της. Η Louise δηλώνει ότι «Η ΔΣΔ κάνει τους ανθρώπους επιρρεπείς σε κακές σχέσεις, αλλά επίσης πιστεύω ότι και αυτές οι σχέσεις επιδεινώνουν τη ΔΣΔ». Σε αντίθεση με την προηγούμενη σχέση της που διακόπηκε, η Louise αναφέρει ότι είναι αυτή τη στιγμή σε μια σχέση με έναν «υπέροχο, καταπληκτικό» άντρα. Η φωτογραφία του τωρινού συντρόφου της πίσω από ένα τζάμι ήταν έναυσμα για να μιλήσουμε για τις δυσκολίες της σχέσης:

Νιώθω σαν η ζωή μου να είναι ακριβώς εκεί, η ζωή που θα μπορούσα να έχω, η μελλοντική μου ζωή που θα μπορούσα να έχω είναι εκεί ακριβώς αλλά δεν μπορώ να τη φτάσω εντελώς γιατί βρίσκομαι να χτυπάω πάνω στη ΔΣΔ. [...] Ξέρεις, μας απομακρύνει γιατί είναι πραγματικά δύσκολο να έχεις μια κανονική σχέση όταν έχεις ΔΣΔ και όσο υπέροχος και υποστηρικτικός κι αν είναι ο άλλος, είναι πραγματικά δύσκολο να έχεις μια τελείως λειτουργική και ευτυχισμένη σχέση. Και η ΔΣΔ καταστρέφει τα πράγματα, η στρεβλή σκέψη καταστρέφει τα πράγματα, οι τελετουργίες καταστρέφουν τα πράγματα, η έλλειψη εμπιστοσύνης καταστρέφει τα πράγματα. Σε κάνει ανασφαλής και έτσι κάθεται εκεί και λέει «Σ' αγαπώ, δεν με νοιάζει που έχεις ΔΣΔ, πιστεύω πως είσαι υπέροχη και καταπληκτική, θέλω να περάσω τη ζωή μου μαζί σου». Και βλέπεις πως αυτό είναι εκεί πέρα και μπορείς να το έχεις, και εσύ, εσύ συνεχίζεις να τα κάνεις όλα χάλια, γιατί εξακολουθείς να είσαι παγιδευμένη μέσα στο μυαλό σου.

Η μεταφορά της Louise που είναι φυλακισμένη πίσω απ' το τζάμι όπου βρίσκεται ο φίλος της δείχνει την πιθανότητα για μια διαφορετική ζωή στο μέλλον που είναι τόσο κοντά, κι όμως είναι δύσκολο να τη φτάσει, καθώς «χτυπάει» πάνω στη ΔΣΔ. Το «χτυπάω», μια βίαιη, σκληρή λέξη, δηλώνει τόσο τη συνεχή πάλη ανάμεσα στις δυνατότητές της και στη ΔΣΔ όσο και στην αποφασιστικότητά της να την αντιπαλέψει. Η ΔΣΔ μοιάζει να τη «χωρίζει» από τον σύντροφό της και συνεχώς να «καταστρέφει» τα πάντα, όπως φαίνεται από τη θυμωμένη επανάληψη της λέξης «καταστρέφω». Είναι λες και η ΔΣΔ είναι ένα τρίτο ισχυρό εξωτερικό άτομο στη σχέση αυτή που

της κλέβει την ευτυχία. Η εικόνα του συντρόφου της να στέκεται και να λέει «σ' αγαπώ» συμβολίζει την ελπίδα και την αλλαγή. Ωστόσο, ενώ το μέλλον είναι ορατό, η Louise λέει πως «συνεχίζεις να τα κάνεις όλα χάλια, γιατί εξακολουθείς να είσαι παγιδευμένη μέσα στο μυαλό σου».

Αρκετοί συμμετέχοντες μίλησαν για τις εμπειρίες τους από τη ΔΣΔ γενικά, εξηγώντας ότι η ΔΣΔ έχει φυλακίσει τον εαυτό τους, εμποδίζοντάς τους να εκπληρώσουν πλήρως τις δυνατότητές τους. Ο Tom περιγράφει τη ΔΣΔ σαν έναν εισβολέα που του έχει «κλέψει» πολλά πράγματα. Ομοίως, η Louise περιγράφει τη ΔΣΔ σαν ένα «πράγμα που σε παραλύει» και που της «έχει στερήσει πολλά καλά πράγματα». Παρότι είναι λειτουργική, αισθάνεται ότι «βαδίζει ολοταχώς προς τη λάσπη» και δεν έχει «κανονική ζωή», καθώς πάρα πολλή «ενέργεια κατευθύνεται στην επιβίωση». Ο Chris εξηγεί πως «Ναι, μου έχει στερήσει τα πάντα, έχει γκρεμίσει τα πάντα, καταστρέφει όλες τις ελπίδες και τους στόχους μου».

Συζήτηση

Θεωρητικές ιδέες και εφαρμογή στην κλινική πρακτική

Η βιβλιογραφία για τη ΔΣΔ (π.χ., Phillips 2005) δείχνει ότι οι άνθρωποι με ΔΣΔ θεωρούν τον εαυτό τους άσχημο, όμως στη συγκεκριμένη έρευνα υποστηρίζεται ότι οι ποιοτικές μέθοδοι διευρύνουν την κατανόησή μας σχετικά με τις εμπειρίες που έχουν οι άνθρωποι από τη ΔΣΔ. Οι συμμετέχοντες χρησιμοποίησαν πλούσιες μεταφορές και παρομοιώσεις για να περιγράψουν τι σημαίνει να έχει κανείς έναν άσχημο, ελαττωματικό και ντροπιαστικό εαυτό. Για παράδειγμα, η Jenny σύγκρινε τον εαυτό της με ζιζάνιο του κήπου, εξηγώντας ότι το ζιζάνιο «μεγαλώνει όπως κάθε άλλο φυτό, αλλά δεν είναι επιθυμητό». Οι Shinebourne και Smith (2009) υποστηρίζουν ότι οι μεταφορές παρέχουν μια ασφαλή γέφυρα για τη διατύπωση νέων εκφράσεων συναισθημάτων και εμπειριών. Πιστεύω ότι οι μεταφορές των συμμετεχόντων έδωσαν σε εμένα, μια ερευνήτρια που δεν πάσχει από ΔΣΔ, την ικανότητα να κατανοήσω εν μέρει αυτό που δεν μπορεί να κατανοηθεί συνολικά (Lakoff and Johnson 1980). Επιπλέον, οι ενσώματες συναισθηματικές αντιδράσεις ορισμένων συμμετεχόντων στην προσλαμβανόμενη «ασχήμια» τους ήταν ορατές στις συνεντεύξεις. Η Lucy, όταν παρουσίασε τη φωτογραφία του προσώπου της, είτε «Δεν μπορώ ούτε καν να την κοιτάξω» και χλεύασε τη φωτογραφία, ενώ η Hannah ένιωσε τόση δυσφορία

όταν κοιτούσε τη φωτογραφία της που αναγκάστηκε να τη γυρίσει από την άλλη μεριά.

Τα ευρήματά μου ενισχύουν τους Veale και Lambrou (2002), που υποστηρίζουν ότι οι άνθρωποι με ΔΣΔ βλέπουν τον εαυτό τους σαν αισθητικό αντικείμενο. Υποστηρίζεται ότι τα έργα του Sartre ([1943] 1958) μας βοηθούν να καταλάβουμε τις εμπειρίες των συμμετεχόντων από τον εαυτό τους ως αντικείμενο και πόσο δυσκολεύονται να χαλαρώσουν. Ο Sartre υποστηρίζει ότι όταν το σώμα βιώνεται ως αόρατο και «προσπερνιέται στη σιωπή» είναι δυνατόν να δράσει κανείς κανονικά και αβίαστα. Ωστόσο, όταν κάποιος έχει επίγνωση του «βλέμματος» του «άλλου» αρχίζει να παρακολουθεί τον εαυτό του και το σώμα χάνει τον αυθορμητισμό και τη φυσικότητά του. Η επίγνωση και ο έλεγχος που ασκούν οι συμμετέχοντες στην εμφάνισή τους δείχνουν ότι το σώμα δεν θεωρείται αόρατο, αλλά αντίθετα είναι εξαιρετικά ορατό και αποσυνδεδεμένο. Επιπλέον, φαίνεται πως οι συμμετέχοντες δεν βιώνουν το σώμα τους ως «βιωμένο σώμα» αλλά ως «αντικειμενοποιημένο σώμα». Ίσως επειδή βιώνουν το σώμα τους σαν να είναι αντικείμενο και ορατό και επειδή συνεχώς παρακολουθούν τον εαυτό τους οι συμμετέχοντες νιώθουν πως είναι δύσκολο να βιώσουν την κανονική και αβίαστη δράση.

Η παρούσα μελέτη ενισχύει τα ευρήματα του Veale (2000), ο οποίος δηλώνει πως οι άνθρωποι με ΔΣΔ συχνά «αυτοχειρουργούνται» σε μια προσπάθεια να αλλάξουν την εμφάνισή τους. Ο Featherstone (1991) και ο Shilling (1993) υποστηρίζουν ότι στην ύστερη μετανεωτερικότητα το σώμα έχει μετατραπεί σε ένα σχέδιο προς επεξεργασία, καθώς το παρουσιαστικό του σώματος σχετίζεται με την κατασκευή και τη διατήρηση της ταυτότητας του εαυτού. Φαίνεται ότι οι συμμετέχοντές μου θεωρούν ότι με τις αυτοσχέδιες χειρουργικές επεμβάσεις τους υποβάλλουν τον εαυτό τους σε «επεξεργασία». Ωστόσο, η πλούσια και ενσώματη περιγραφή της αυτοσχέδιας χειρουργικής επέμβασης από τη Hannah υποδηλώνει πως οι περίπλοκες αυτές εμπειρίες ενδεχομένως να μην έχουν τη ρίζα τους αποκλειστικά στην επιθυμία να βελτιωθεί η εξωτερική εμφάνιση.

Ο Frank (2002) περιγράφει πώς, στο πλαίσιο της καταναλωτικής κουλτούρας, οι διαφημίσεις συχνά κατακερματίζουν το σώμα σε διαφορετικά κομμάτια που το καθένα μπορεί να υποβληθεί σε κάποια επεξεργασία και να βελτιωθεί. Ομοίως, όπως και άλλοι συμμετέχοντες που δεν βλέπουν το σώμα τους ως σύνολο αλλά τμηματικά, η Hannah δηλώνει ότι στη διάρκεια των αυτοσχέδιων χειρουργικών της επεμβάσεων αντιλαμβάνεται τον εαυτό της κατακερματισμένο, καθώς αισθάνεται το δέρμα της χωρισμένο

σε διαφορετικά κομμάτια. Επίσης, βιώνει το δέρμα της σαν να είναι χωριστό από τον εαυτό της και να τον σαμποτάρει. Υποστηρίζεται ότι οι ψυχαναλυτικές θεωρίες μπορεί να είναι χρήσιμες στην κατανόηση αυτών των εμπειριών.

Ο Lacan ([1966] 1977), ψυχαναλυτής και ψυχίατρος, παρουσιάζει μια ενδεικτική μεταφορά που μπορεί να βελτιώσει τον τρόπο με τον οποίο καταννούμε τις αυτοσχέδιες χειρουργικές επεμβάσεις. Υποστηρίζει ότι τα μωρά δεν βιώνουν το σώμα τους ως σύνολο, αλλά ως διαφορετικά μέρη, όργανα, αισθήσεις, ανάγκες και παρορμήσεις. Ο Lacan ισχυρίζεται ότι κατά το «στάδιο του καθρέφτη», δηλαδή στις ηλικίες από 6 έως 18 μηνών, τα μωρά κοιτούν την εικόνα τους στον καθρέφτη και παρατηρούν ένα συνεκτικό σύνολο που δεν βλέπουν όταν κοιτούν το ίδιο τους το σώμα. Ο Lacan δηλώνει ότι, ενώ το μωρό χαίρεται που βλέπει έναν ενοποιημένο εαυτό στον καθρέφτη, ταυτόχρονα θυμώνει που ο εαυτός δεν βιώνεται ως ενοποιημένος. Για να επιλυθεί αυτή η κατάσταση το μωρό προσπαθεί να ταυτιστεί με αυτή τη φανταστική ενοποιημένη εικόνα. Σύμφωνα με τον Lacan, όταν οι άνθρωποι βρίσκονται σε ψυχωτικές καταστάσεις βιώνουν τον εαυτό και το σώμα τους σε κομμάτια που θεωρούν ότι βρίσκονται εκτός του εαυτού τους και είναι απειλητικά. Έτσι, σε κατάσταση ψύχωσης η αίσθηση του εαυτού δεν βιώνεται ως ενοποιημένη.

Πιθανόν η έλλειψη της ενοποίησης που βιώνει η Hannah να είναι παρόμοια με αυτή που περιγράφεται από ανθρώπους που βρίσκονται σε ψυχωτική κατάσταση. Με τον ίδιο τρόπο που το βρέφος προσπαθεί να ταυτιστεί με την ενοποιημένη εικόνα του στον καθρέφτη, ίσως και η επιθυμία της Hannah να αποκτήσει ένα τελείως λείο δέρμα κατά τις αυτοσχέδιες χειρουργικές επεμβάσεις της να δείχνει μια προσπάθεια να ενοποιηθούν τα διαφορετικά κομμάτια του κατακεραματισμένου εαυτού. Επιπλέον, η Parker (2003) υποστηρίζει ότι η επιθυμία να λειανθεί το δέρμα είναι μια φρενήρης προσπάθεια να εδραιωθεί μια αίσθηση ψυχικού περιέκτη και ένα παρηγορητικό, προστατευτικό κάλυμμα. Για να κατανοήσουμε τις μοναδικές εμπειρίες των πελατών μας δεν πρέπει επομένως να υποθέτουμε ότι το μόνο κίνητρο για τις αυτοσχέδιες χειρουργικές επεμβάσεις τους είναι να βελτιώσουν την εμφάνισή τους. Αντίθετα, πρέπει να τους ζητάμε να μας δώσουν τις δικές τους προσωπικές, σε βάθος και ενσώματες περιγραφές των αυτοσχέδιων χειρουργικών επεμβάσεών τους και να τους ρωτάμε για το νόημα που έχουν.

Σύμφωνα με την έρευνά μου, η σχέση των συμμετεχόντων με τη ΔΣΔ τους προκαλούσε σύγχυση και βίωναν αυτή τη σχέση ως πάλη ανάμεσα στον «εαυτό με ΔΣΔ» και στον «εαυτό χωρίς ΔΣΔ». Αυτό το συναρπαστικό φαινόμενο δεν έχει διερευνηθεί ακόμη στη βιβλιογραφία της ΔΣΔ. Οι

Spivack και Willig (2010), οι οποίες βρήκαν ότι κάποιοι νοσηλευόμενοι έφηβοι ασθενείς με νευρική ανορεξία βίωναν έναν «ανορεξικό» και έναν «μη ανορεξικό εαυτό», υποστηρίζουν ότι είναι χρήσιμο να βοηθούμε τους πελάτες μας να ενοποιούν τα δύο μέρη του εαυτού, αντί να ενθαρρύνουμε τη διαπάλη ανάμεσά τους. Ομοίως, η διαφορά ανάμεσα στον «εαυτό με ΔΣΔ» και στον «εαυτό χωρίς ΔΣΔ» στην έρευνά μου δείχνει ότι οι κλινικοί επαγγελματίες θα μπορούσαν να βοηθήσουν τους πελάτες τους να ενοποιήσουν τον «εαυτό με ΔΣΔ» και τον «εαυτό χωρίς ΔΣΔ». Σύμφωνα με τους Mountford και Waller (2006), η σχεδίαση ενός «ανορεξικού γκρέμλιν» είναι ένας χρήσιμος τρόπος διερεύνησης του ανορεξικού εαυτού. Δεδομένης της σύνδεσης της ΔΣΔ με το οπτικό στοιχείο, οι πελάτες με ΔΣΔ θα μπορούσαν να σχεδιάσουν ή να φωτογραφίσουν μια αναπαράσταση του «εαυτού με ΔΣΔ» και του «εαυτού χωρίς ΔΣΔ». Επιπλέον, το παιχνίδι ρόλων και η συγγραφή θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως μέσο για να διερευνηθούν και να ενοποιηθούν τα διαφορετικά μέρη του εαυτού για τους ασθενείς με ΔΣΔ (Costin 2006).

Το εύρημα αυτής της έρευνας, ότι οι καθρέφτες παίζουν κεντρικό ρόλο στις εμπειρίες των περισσότερων συμμετεχόντων με ΔΣΔ, ενισχύει τον ισχυρισμό της Phillips (2005) σύμφωνα με τον οποίο τα άτομα με ΔΣΔ έχουν μια ιδιαίτερη και βασανιστική σχέση με τον καθρέφτη. Οι Veale και Riley (2001) εντόπισαν διάφορα κίνητρα που ωθούν τους ανθρώπους με ΔΣΔ να μένουν μπροστά στον καθρέφτη, όπως την ανάγκη να ξέρουν πώς ακριβώς φαίνονται, την πεποίθησή τους ότι αν αντισταθούν στο κοίταγμα στον καθρέφτη θα νιώσουν χειρότερα και την επιθυμία να καλύψουν την εμφάνισή τους. Ωστόσο, η χρήση ανοιχτών ερωτήσεων και φωτογραφιών στην παρούσα έρευνα δείχνει ότι το φαινόμενο του κοιτάγματος στον καθρέφτη είναι πιο σύνθετο από ό,τι ισχυρίζονται οι Veale και Riley. Τα ευρήματα αυτά δείχνουν ότι ως κλινικοί επαγγελματίες πρέπει να ακούμε τις μοναδικές εμπειρίες των πελατών μας και να ζητάμε από τους συμμετέχοντες να μας μιλήσουν όχι μόνο για τις γνωστικές διεργασίες τους όταν βρίσκονται μπροστά στον καθρέφτη, αλλά και για τις ενσώματες εμπειρίες του κοιτάγματος στον καθρέφτη.

Αξιολόγηση και κριτική της ερευνητικής μεθόδου

Η παρούσα μελέτη αξιολογήθηκε με βάση τα τέσσερα κριτήρια αξιολόγησης των ερευνών ποιοτικής μεθοδολογίας της Yardley (2000). Το πρώτο

κριτήριο της Yardley είναι ότι η έρευνα θα πρέπει να επιδεικνύει ευαισθησία στο γενικότερο πλαίσιο. Στην έρευνά μου έχω δείξει ευαισθησία απέναντι στη θεωρία στην εισαγωγή, όπου παρέχεται μια ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας. Προσπάθησα να δείξω ευαισθησία στις οπτικές των συμμετεχόντων, ζητώντας τους να τραβήξουν φωτογραφίες και να γράψουν τι θεωρούσαν *οι ίδιοι* συναφές. Τέλος, έδειξα ευαισθησία στα δεδομένα, σκεπτόμενη εναλλακτικές ερμηνείες τους.

Το δεύτερο κριτήριο της Yardley είναι η δέσμευση και η αυστηρότητα. Έτσι, συνέχισα να συντονίζω μια ομάδα υποστήριξης ΔΣΔ κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας. Επίσης, παρακολουθούσα από κοντά κάθε συμμετέχοντα κατά τη διάρκεια της συλλογής και της ανάλυσης των δεδομένων.

Το τρίτο κριτήριο της Yardley είναι η διαφάνεια και η συνοχή. Στην έρευνα διατύπωσα ρητά κάθε πτυχή του ερευνητικού σχεδίου, της συλλογής και της ανάλυσης και παρουσίασα αποσπάσματα αυτούσιου λόγου των συμμετεχόντων. Είχα γραπτή τεκμηρίωση της έρευνας και κράτησα ημερολόγιο για την έρευνα καθώς και φωτογραφίες αναστοχασμού.

Το τελευταίο κριτήριο της Yardley είναι η σπουδαιότητα και ο αντίκτυπος. Ελπίζω πως η έρευνα αυτή θα «δώσει φωνή» στους συμμετέχοντές μου και θα επιτρέψει στους κλινικούς επαγγελματίες να κατανοούν, να εντοπίζουν και να θεραπεύουν καλύτερα τα άτομα με ΔΣΔ.

Η έρευνα αυτή έχει και περιορισμούς. Παρότι δίνει μια πιθανή ερμηνεία των εμπειριών των συμμετεχόντων από τη ΔΣΔ, τα ευρήματα δεν μπορούν να γενικευτούν σε όλους τους ανθρώπους που έχουν ΔΣΔ. Η έρευνά μου δεν συμπεριέλαβε άτομα με αυτοκτονικές τάσεις και οι συμμετέχοντες καλούνταν να τραβήξουν φωτογραφίες, να κρατούν σημειώσεις και να δώσουν μια συνέντευξη. Δεδομένου ότι πολλά άτομα με ΔΣΔ είναι κλεισμένα στο σπίτι και μπορεί να φοβούνται το άγχος που μπορεί να τους προκαλέσει η φωτογράφιση, η φύση της έρευνάς μου ενδεχομένως σήμαινε πως τα άτομα με σοβαρότερες μορφές ΔΣΔ, τα οποία μπορεί να είχαν διαφορετικές εμπειρίες, δεν συμμετείχαν. Αυτά τα στοιχεία θα μπορούσαν να διερευνηθούν μελλοντικά από άλλες μελέτες, ίσως με τη χρήση μεθόδων που δεν απαιτούν διαπροσωπική επαφή με τον ερευνητή.

Μεθοδολογική αναστοχαστικότητα

Θεωρώ πως οι φωτογραφίες έδωσαν προνομιακή πρόσβαση στον προσωπικό κόσμο των συμμετεχόντων και, συμφωνώντας με τη Reavey (2011),

πιστεύω πως οι φωτογραφίες έδωσαν τη δυνατότητα στους συμμετέχοντες να «δείξουν» τις εμπειρίες τους αντί απλώς να τις εξιστορήσουν σε εμένα, εμπλουτίζοντας έτσι την ολιστική κατανόησή μου για τις εμπειρίες των συμμετεχόντων από τη ΔΣΔ.

Αρκετοί συμμετέχοντες επισήμαναν τα πλεονεκτήματα της φωτο-εκμείυσης. Η Danielle σχολίασε ότι οι φωτογραφίες τής έδωσαν τη δυνατότητα να «βάλω τάξη σε αυτό το συναίσθημα που έχω για τον εαυτό μου και απλώς να βάλω μια εικόνα σ' αυτό [...] είναι χρήσιμο να μπορείς να ξεδιαλύνεις όλο αυτό το χάος και, ναι, και να καταλάβεις». Ο Chris εξήγησε πως οι φωτογραφίες «ξεκαθαρίζουν για κάποιον που δεν έχει ΔΣΔ πώς είναι να έχεις, εεε, πώς καταστρέφει τη ζωή σου».

Αισθάνομαι πως η χρήση των φωτογραφιών έκανε τους συμμετέχοντες υπεύθυνους δράστες. Οι συμμετέχοντες μίλησαν για τις φωτογραφίες τους με τη σειρά που επέλεξαν οι ίδιοι. Η Louise επισήμανε ότι οι φωτογραφίες τής έδωσαν την ευκαιρία να σκεφτεί προσεκτικά τις βασικές πτυχές των βιωμάτων της. Ανέφερε ότι «Ο μοναδικός άλλος τρόπος για να το κάνει κανείς θα ήταν με πολύ συγκεκριμένες ερωτήσεις, αλλά τότε θα ήταν οι δικές σου ερωτήσεις και άρα δεν θα είχα την ευκαιρία να σου πω τι πιστεύω πως είναι σημαντικό».

Οι φωτογραφίες σήμαιναν πως η συνέντευξη ήταν μια ενσώματη εμπειρία, καθώς οι συμμετέχοντες ορισμένες φορές αλληλεπιδρούσαν σωματικά με τις φωτογραφίες, ρίχνοντας φως στα συναισθήματά τους. Μερικές φορές οι συμμετέχοντες αναποδογύριζαν ή απομάκρυναν τις φωτογραφίες καθώς ένιωθαν έντονη δυσφορία όταν τις κοιτούσαν. Άλλες φορές η θέαση των φωτογραφιών προκαλούσε συναισθήματα λύπης και απώλειας. Για παράδειγμα, η Hannah έφερε μια φωτογραφία που απεικόνιζε την ίδια ως παιδί για να δείξει πως τώρα δεν της συμβαίνει πια «να μην παρακολουθεί συνεχώς τον εαυτό της». Ενώ κοιτούσε τη φωτογραφία δάκρυσε και ένιωσε ένα «σφίξιμο», καθώς της φαινόταν πως ήταν «πραγματικά ευτυχισμένη» σε αυτή την παλιά φωτογραφία σε σύγκριση με τα τωρινά της συναισθήματα. Η Reavey (2011) υποστηρίζει ότι οι συμμετέχοντες, όταν έρχονται αντιμέτωποι με μια φωτογραφία από το παρελθόν τους, μπορούν να φανταστούν τα συναισθήματά τους ή τις ενσώματες καταστάσεις με τέτοιο τρόπο ώστε το παρελθόν να εισχωρήσει στην παρούσα στιγμή και να δημιουργήσει μια νέα και πιο σύνθετη αφήγηση.

Για ορισμένους συμμετέχοντες η έρευνα είχε θεραπευτικά αποτελέσματα. Η Jenny είπε ότι ένιωσε «σχεδόν κάποιου είδους κάθαρση όταν έγραφα κάποια από αυτά τα πράγματα στο σημειωματάριο». Σύμφωνα με

τη Lucy, η λήψη των φωτογραφιών και η συζήτηση γύρω από αυτές ήταν μια ενδυναμωτική εμπειρία. Δήλωσε ότι τραβώντας φωτογραφίες του εαυτού της μπόρεσε να «αντιμετωπίσω κατά πρόσωπο αυτά τα προβλήματα» και «να πω, εντάξει, ξέρεις κάτι, θα τα νικήσω». Παρακάτω η Lucy εξηγεί:

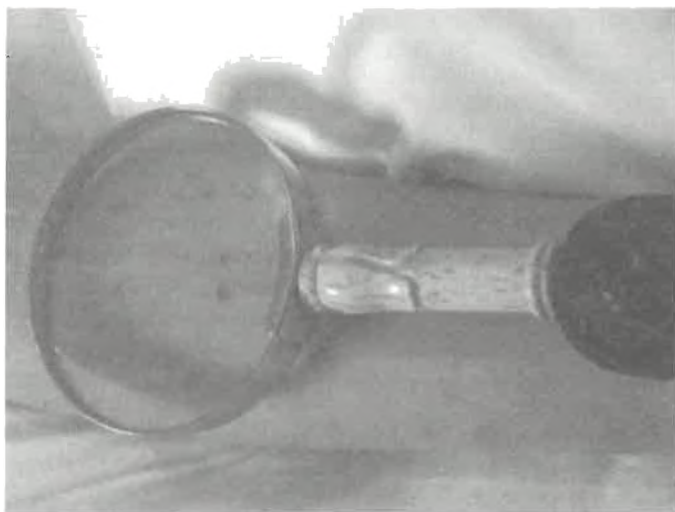
Υποθέτω όσο πιο πολύ αυτό το πράγμα αναγκάζεσαι να δεις αυτό που δεν σ' αρέσει που από μόνο του είναι θεραπευτικό γιατί πρέπει να τα αντιμετωπίσεις και πρέπει να κοιτάξεις και μετά αυτό από μόνο του σε κάνει να σκεφτείς, τι δεν πάει καλά, λοιπόν, με την εικόνα;

Τα θετικά σχόλια των συμμετεχόντων για τις οπτικές μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα αυτή δείχνουν ότι οι φωτογραφίες μπορούν όχι μόνο να είναι ένας χρήσιμος τρόπος διερεύνησης της ΔΣΔ, αλλά και να χρησιμοποιηθούν στη θεραπεία αυτής της διαταραχής.

Προσωπική αναστοχαστικότητα

Σε αυτή την υποενότητα θα εξετάσω τον τρόπο με τον οποίο έχω προσωπικά διαμορφώσει και επηρεάσει την έρευνα και θα συζητήσω την επίδραση που η έρευνα είχε πάνω μου. Με τον ίδιο τρόπο που οι φωτογραφίες των συμμετεχόντων έριξαν φως στις βιωμένες εμπειρίες τους, έτσι ελπίζω πως οι φωτογραφίες μου θα βοηθήσουν τον αναγνώστη να εισχωρήσει στις δικές μου «βιωμένες εμπειρίες» που είχα ως ερευνήτρια.

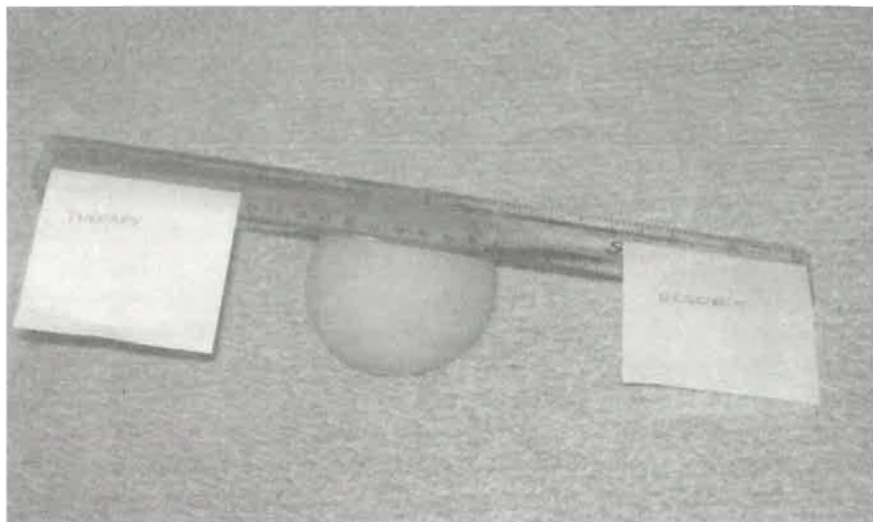
Η Finlay (2006) δείχνει πως καθώς εξετάζουμε από κοντά τις ενσώματες εμπειρίες κάποιου άλλου μπορούμε να εξετάσουμε αναστοχαστικά και τις δικές μας ενσώματες εμπειρίες. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων αναρωτιόμουν αν οι συμμετέχοντες με εξέταζαν εξονυχιστικά, όπως έκαναν με τον εαυτό τους και με τους άλλους. Μια περίπτωση κατά την οποία βίωσα το σώμα μου ως ιδιαίτερα ορατό ήταν όταν η Jenny φωτογράφησε μια ελιά στο στομάχι της, την οποία θεωρούσε «αποκρουστική», «άσχημη» και «αηδιαστική», και είπε πως δεν ήξερε τι θα έκανε αν είχε ελιές στο πρόσωπό της. Καθώς το έλεγε αυτό, αισθανόμουν να έχω επίγνωση των δικών μου ελιών στο πρόσωπο και στο χέρι. Απέκτησα έτσι κάποια ιδέα για το πώς είναι να βιώνει κανείς το σώμα του ως «αντικειμενοποιημένο σώμα», σε αντίθεση με το «βιωμένο σώμα». Έτσι, φωτογράφησα κάποιες από τις ελιές μου κάτω από έναν μεγεθυντικό φακό, καθώς τις στιγμές εκείνες ένιωσα πως βρισκόμουν κατά κάποιον τρόπο κάτω από έναν τέτοιο φακό.

Πηγή: © Joanna Silver.

Στις συνεντεύξεις προσπάθησα να παραμερίσω τη θεωρητική γνώση που είχα για τη ΔΣΔ και να υιοθετήσω μια «φαινομενολογική στάση», ακούγοντας τους συμμετέχοντες από κοντά. Ορισμένες φορές ένιωθα λύπη και συγκίνηση από τις δυσάρεστες εμπειρίες των συμμετεχόντων, ενώ τα ενσώματα συναισθήματά μου, όπως τα φτερουγίσματα στο στομάχι όταν άκουγα κάποιες ιδιαίτερα οδυνηρές περιγραφές, με έκαναν να συμπάσχω με τους συμμετέχοντες. Σε πολλές συνεντεύξεις μού ήταν δύσκολο να ακούω τους συμμετέχοντες να αποκαλούν τον εαυτό τους «απαίσιο» και «αηδιαστικό», όταν η εικόνα τους ήταν εντελώς διαφορετική. Ως εκπαιδευόμενη συμβουλευτική ψυχολόγος στη γνωστική συμπεριφορική θεραπεία είχα τη φυσική παρόρμηση να αμφισβητήσω διακριτικά τις παραδοχές των συμμετεχόντων. Ωστόσο, είχα κατά νου ότι ο ρόλος μου ήταν αυτός της ερευνήτριας και όχι της θεραπεύτριας και είχα επίγνωση της ευαίσθητης ισορροπίας ανάμεσα στην έρευνα, που μπορεί να έχει θεραπευτική επίδραση, και στη θεραπεία.

Η επόμενη φωτογραφία απεικονίζει την εντύπωσή μου ότι κατόρθωσα να κάνω τις ερευνητικές μου συνεντεύξεις να λειτουργήσουν θεραπευτικά χωρίς να μετατραπούν σε θεραπεία. Ήταν τεράστιο προνόμιο να μου ανοιχτούν τόσο πολύ οι συμμετέχοντες. Όταν άκουσα τις ηχογραφήσεις τους ένιωσα συγκίνηση από τις δυνατές αντιδράσεις τους και αισθάνθηκα δέος από τη γενναιότητα και την ειλικρίνειά τους. Ακούγοντας πώς βίωσαν το γεγονός ότι τα συναισθήματά τους είτε δεν ακούγονταν είτε δεν γίνονταν

Πηγή: © Joanna Silver.

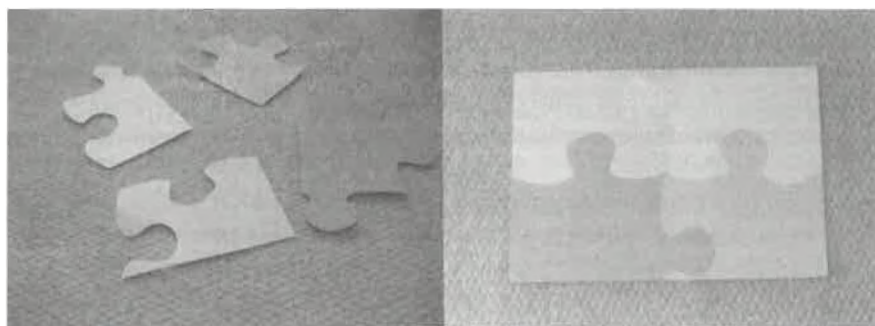
κατανοητά από τους άλλους, κατά τη συγγραφή αυτής της έρευνας ένιωσα ένα τεράστιο καθήκον να δικαιώσω τους συμμετέχοντες στην έρευνά μου διασφαλίζοντας πως θα ακουστεί η φωνή τους.

Η επόμενη φωτογραφία, στην οποία κρατάω ένα πρεσ παπιέ, δείχνει την ευθύνη που νιώθω απέναντι στα άτομα με ΔΣΔ θέλοντας να θέσω την έρευνά μου στην υπηρεσία τους. Παρόλο που ορισμένες φορές η ενασχόληση με αυτή την έρευνα φαινόταν να με καταβάλλει, τις περισσότερες φορές ήταν συναρπαστική. Ένιωθα ιδιαίτερη ευχαρίστηση όταν έβλεπα την έρευνα να μεγαλώνει και να αναπτύσσεται. Η πρώτη φωτογραφία με τα διαφορετικά κομμάτια από ένα παζλ δείχνει πώς μερικές φορές ένιωθα πως είχα πολλές διαφορετικές ιδέες που δεν ταίριαζαν μεταξύ τους. Ωστόσο, όπως και στη δεύτερη φωτογραφία του συμπληρωμένου παζλ, με τον καιρό οι ιδέες μου συνταιριάχτηκαν δημιουργώντας μια συνεκτική ερευνητική μελέτη. Η πρωτότυπη φωτογραφία του συμπληρωμένου παζλ με τίτλο «Εικόνα τετράγωνων κομματιών παζλ» τραβήχτηκε από τον/την weknow (www.featurepics.com/online/Square-Jigsaw-Pieces-1395151.aspx).

Έχοντας ακούσει τις περιγραφές των συμμετεχόντων μου, έχοντας δει τις φωτογραφίες τους και έχοντας αναλύσει τα λόγια τους, συμφωνώ απόλυτα με τους Veale και Neziroglu (2010: 55) ότι «Η φαινομενολογία της ΔΣΔ έχει απίστευτο πλούτο που δεν παρουσιάζεται στα κλασικά βιβλία ψυχιατρικής ή περιγραφικής ψυχοπαθολογίας».

Πηγή: © Joanna Silver.

Πηγή: © weknoe/featurepics.com.

Βιβλιογραφία

- American Psychiatric Association (2000) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders IV-TR*. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Andersen, A.M., Simmons, S.M., Milnes, M. and Earleywine, M. (2007) Effect of response format on endorsement of eating disordered attitudes, *International Journal of Eating Disorders*, 40(1): 90-3.
- Brocki, J.J.M. and Wearden, A.J. (2006) A critical evaluation of the use of interpretative phenomenological analysis (IPA) in health psychology, *Psychology and Health*, 21(1): 87-108.
- Buhlmann, U., Glaesmer, H., Mewes, R., Fama, J.M., Wilhelm, S., Brahler, E. and Rief, W. (2010) Updates on the prevalence of body dysmorphic disorder: a population-based survey, *Psychiatry Research*, 178(1): 171-5.

- Cash, T.F. and Henry, P.E. (1995) Women's body images: the results of a national survey in the USA, *Sex Roles*, 33(1/2): 19-28.
- Cash, T.F., Phillips, K.A., Santos, M.T. and Hrabosky, J.I. (2004) Measuring 'negative body image'. Validation of the body image disturbance questionnaire in a nonclinical population, *Body Image*, 1(4): 363-72.
- Collier, J. (1967) *Visual Anthropology: Photography as a Research Method*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Costin, C. (2006) *The Eating Disorder Sourcebook*. New York: McGraw-Hill.
- Didie, E., Tortolani, C., Menard, W., Fay, C. and Phillips, K. (2006) Social functioning in body dysmorphic disorder: assessment considerations, *Psychiatric Quarterly*, 77(3): 223-9.
- Featherstone, M. (1991) *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage.
- Finlay, L. (2006) The body's disclosure in phenomenological research, *Qualitative Research in Psychology*, 3(1): 19-30.
- Frank, A. (2002) What's wrong with medical consumerism? in S. Henderson and A. Petersen (eds) *Consuming Health: The Commodification of Health Care*. London: Routledge.
- Frith, H. and Harcourt, D. (2007) Using photographs to capture women's experiences of chemotherapy: reflecting on the method, *Qualitative Health Research*, 17(10): 1340-50.
- Fuchs, T. (2002) The phenomenology of shame, guilt and the body in body dysmorphic disorder and depression, *Journal of Phenomenological Psychology*, 33(2): 223-43.
- Grant, J.E., Won Kim, S. and Crow, S.J. (2001) Prevalence and clinical features of body dysmorphic disorder in adolescence and adult psychiatric inpatients, *Journal of Clinical Psychiatry*, 62(7): 517-22.
- Koran, L.M., Abujaoude, E., Large, M.D. and Serpe, R.T. (2008) The prevalence of body dysmorphic disorder in the United States adult population, *CNS Spectrums*, 13(4): 316-22.
- Lacan, J. ([1966] 1977) *Écrits: A Selection*, trans J. Strachey. New York: Norton.
- Lakoff, G. and Johnson, M. (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- McLeod, J. (2001) *Qualitative Research in Counselling and Psychotherapy*. London: Sage.
- Merleau-Ponty, M. ([1945] 1962) *Phenomenology of Perception*, trans J. Strachey. London: Routledge & Kegan Paul.
- Mountford, V. and Waller, G. (2006) Using imagery in cognitive behavioural therapy for the eating disorders: tackling the restrictive mode, *International Journal of Eating Disorders*, 39(7): 533-43.
- Parker, R. (2003) Body hatred, *British Journal of Psychotherapy*, 19(4): 447-64.

- Phillips, K.A. (2004) Body dysmorphic disorder: recognising and treating imagined ugliness, *World Psychiatry*, 3(1): 12-17.
- Phillips, K.A. (2005) *The Broken Mirror: Understanding and Treating Body Dysmorphic Disorder*. New York: Oxford University Press.
- Phillips, K.A. and Diaz, S. (1997) Gender differences in body dysmorphic disorder, *Journal of Nervous and Mental Disease*, 185(9): 570-7.
- Phillips, K.A. and Menard, W. (2006) Suicidality in body dysmorphic disorder: a prospective study, *American Journal of Psychiatry*, 163(7): 1280-2.
- Phillips, K.A., Menard, W., Fay, C. and Pagano, M.E. (2005) Psychosocial functioning and quality of life in body dysmorphic disorder, *Comprehensive Psychiatry*, 46(4): 254-60.
- Phillips, K.A., Wilhelm, S., Koran, L.M., Didie, E.R., Fallon, B.A., Feusner, J. and Stein, D.J. (2010) Body dysmorphic disorder: some key issues for DSM-V, *Depression and Anxiety*, 27: 573-91.
- Radley, A. and Taylor, D. (2003) Images of recovery: a photo-elicitation study on the hospital ward, *Qualitative Health Research*, 13(1): 77-99.
- Reavey, P. (2011) The return to experience: psychology and the visual, in P. Reavey (ed.) *Visual Methods in Psychology: Using and Interpreting Image in Qualitative Research*. Hove: Psychology Press.
- Reif, W., Buhlmann, U., Wilhelm, S., Borkenhagen, A. and Brahler, E. (2006) The prevalence of body dysmorphic disorder: a population-based survey, *Psychological Medicine*, 36(6): 877-85.
- Sartre J.P. ([1943] 1958) *Being and Nothingness*, trans H. Barnes. London: Routledge.
- Shilling, C. (1993) *The Body and Social Theory*. London: Sage.
- Shinebourne, P. and Smith, J.A. (2009) Alcohol and the self: an interpretative phenomenological analysis of the experience of addiction and its impact on the sense of self and identity, *Addiction Research and Theory*, 17(2): 152-67.
- Silver, J. and Reavey, P. (2010) 'He's a good-looking chap ain't he?': narrative and visualisations of self in body dysmorphic disorder, *Social Science & Medicine*, 70: 1641-7.
- Silver, J., Reavey, P. and Fineberg, N.A. (2010) How do people with body dysmorphic disorder view themselves? A thematic analysis, *International Journal of Psychiatry in Clinical Practice*, 14: 190-7.
- Smith, J.A. and Osborn, M. (2003) Interpretative phenomenological analysis, in J.A. Smith (ed.) *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Methods*, 2nd edn. London: Sage.
- Smith, J.A., Flowers, P. and Larkin, M. (2009) *Interpretative Phenomenological Analysis*. London: Sage.
- Spivack, A. and Willig, C. (2010) 'There is a battle within yourself': exploring the

- experience of a split sense of self among inpatients with eating disorders, *Counselling Psychology Review*, 25(4): 7-19.
- Veale, D. (2000) Outcome of cosmetic surgery and 'DIY' surgery in patients with body dysmorphic disorder, *Psychiatric Bulletin*, 24: 218-21.
- Veale, D. and Lambrou, C. (2002) The importance of aesthetics in body dysmorphic disorder, *CNS Spectrums*, 7(1): 429-31.
- Veale, D. and Neziroglu, F. (2010) *Body Dysmorphic Disorder: A Treatment Manual*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Veale, D. and Riley, S. (2001) Mirror mirror on the wall, who is the ugliest of them all? The psychopathology of mirror gazing in body dysmorphic disorder, *Behaviour Research and Therapy*, 39(1): 1381-93.
- Yardley, L. (2008) Demonstrating validity in qualitative research, in J.A. Smith (ed.) *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*, 2nd edn. London: Sage.

Η κατασκευή του αυτοτραυματισμού στην καμπή του εικοστού πρώτου αιώνα: Φουκωική ανάλυση λόγου

Caroline Silcock

Αναστοχαστικός πρόλογος

Η παρούσα έρευνα αποτελεί μέρος ενός επαγγελματικού διδακτορικού στη συμβουλευτική ψυχολογία και είναι ουσιαστικά η πρώτη μου προσπάθεια για μια σε βάθος έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας. Στις προπτυχιακές σπουδές μου υπήρχε έντονη έμφαση στη γνωστική και θετικιστική ψυχολογία, όμως η όλη μαθησιακή εμπειρία μου φάνηκε μάλλον επίπεδη και ανέμπνευστη. Πέντε χρόνια αργότερα, όταν επέστρεψα στις σπουδές μου για ένα μεταπτυχιακό στην ψυχολογία υγείας, ήρθα σε επαφή με τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό και την κριτική ψυχολογία. Αυτός ο τρόπος σκέψης αρχικά με δυσκόλεψε και με ξένισε, μου κέντρισε όμως το ενδιαφέρον. Σταδιακά άρχισα να καταλαβαίνω και να εκτιμώ αυτή τη φιλοσοφία, με αποτέλεσμα μια ριζική μετατόπιση στην κοσμοθεωρία μου. Αυτό που αρχικά μου φαινόταν μια κάπως σχολαστική επιχειρηματολογία μετατράπηκε σε μια ολοένα και πιο απελευθερωτική και ευπρόσδεκτη αντίθεση με ό,τι είχα σπουδάσει στο παρελθόν και άρχισα να συνειδητοποιώ τις υπάρχουσες δυνατότητες εφαρμογής αυτής της οπτικής στην έρευνά μου. Αισθάνθηκα πως υπήρχε κάτι ικανοποιητικό στην αμφισβήτηση των κατεστημένων ιδεών και κάτι απίστευτα σημαντικό στην αποδόμηση των σχέσεων εξουσίας που είναι σύμφυτες με τα επαγγέλματα της ψυχικής υγείας καθώς και των επιπτώσεών τους στους ανθρώπους που καλούμαστε να βοηθήσουμε. Η παρούσα μελέτη προέκυψε από το ενδιαφέρον μου για τη χρήση κατηγοριοποιήσεων και διαγνώσεων καθώς και για τις επιπτώσεις που αυτές έχουν στους χρήστες των υπηρεσιών και στους επαγγελματίες ψυχικής υγείας που ασχολούνται με τη φροντίδα τους. Κοινή συνισταμένη όλων αυτών ήταν μια αίσθηση

αδικίας στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται και στιγματίζεται η συμπεριφορά αυτοτραυματισμού αλλά και η όλη έννοια της ψυχικής ασθένειας καθώς και τα διλήμματα και οι συνέπειες που αντιμετωπίζω η ίδια στο πλαίσιο ενός επαγγέλματος που θεμελιώνεται σε τέτοιες ιδέες. Η παρούσα εργασία ήταν σίγουρα ένα ταξίδι για μένα. Ήταν συναρπαστικό αλλά και δύσκολο συνάμα, τελικά όμως συνέβαλε στην εξέλιξή μου ως επαγγελματία και ερευνήτριας. Όταν κανείς αναλαμβάνει μια έρευνα με μεθοδολογία η οποία δεν θεωρείται «κυρίαρχη» και αυτοπροσδιορίζεται ως ερευνητής ποιοτικής μεθοδολογίας, ξεκινά ένα εγχείρημα που ξεπερνά την όποια εμπειρική μελέτη. Για μένα αυτό το εγχείρημα σηματοδότησε μια αρχή και όχι ένα τέλος. Ξεκίνησε μια διαδικασία που άλλαξε τη φιλοσοφία μου, την οπτική μέσα από την οποία βλέπω τον κόσμο, η οποία αναπόφευκτα άλλαξε και την προσέγγιση και τα ερευνητικά ερωτήματα που αισθάνομαι πως είναι πιο σημαντικά. Αυτή η διαδικασία σίγουρα δεν ήταν εύκολη, δεν μπορεί να την κάνει κανείς βιαστικά και κάποιες φορές μπορεί να φαίνεται πως υπερβαίνει τις αντοχές μας, ωστόσο ήταν ένα ταξίδι για το οποίο ποτέ δεν πρόκειται να μετανιώσω.

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα διερευνά τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζεται η συμπεριφορά αυτοτραυματισμού στο πλαίσιο των διαθέσιμων γλωσσικών αποθεμάτων της σύγχρονης δυτικής κοινωνίας. Εφαρμόστηκε η φουκωική ανάλυση λόγου (ΦΑΛ) σε ένα δείγμα επαγγελματικών εγγράφων, σε έξι μετεγγραμμένες συνεντεύξεις με άτομα που αυτοτραυματίζονται και σε μια ομάδα εστίασης πέντε επαγγελματιών υγείας. Αυτή η μελέτη παρουσιάζει ένα από τα κύρια θέματα λόγου που παράχθηκαν, το θέμα «κίνδυνος και απειλή» [risk and danger]. Οι κατασκευές που εμφανίζουν τη συμπεριφορά αυτοτραυματισμού ως παράγοντα κινδύνου για αυτοκτονία τοποθετούν τους ανθρώπους που εκδηλώνουν αυτή τη συμπεριφορά ως ασταθείς και ανίκανους να πάρουν λογικές αποφάσεις προς το συμφέρον τους. Οι επαγγελματίες υγείας στο πλαίσιο αυτού του θέματος τοποθετούνταν ως υπεύθυνοι για την παροχή ενός πλαισίου ασφάλειας και περιορισμών, κάτι που προϋποθέτει την κατανόηση της συμπεριφοράς στο πλαίσιο ενός ψυχολογικού λόγου. Οι συμμετέχοντες με συμπεριφορά αυτοτραυματισμού πρόβαλαν ισχυρή αντίσταση σε αυτές τις κατασκευές και συχνά ανακατασκεύαζαν τη συμπεριφορά τους ως πράξη επιβίωσης. Ωστόσο, η χρήση των κατασκευών

αυτών τους ήταν χρήσιμη γιατί οι επαγγελματίες υγείας λάμβαναν σοβαρά υπόψη τη συμπεριφορά τους –η οποία επομένως θεωρούνταν «αυθεντική»–, δίνοντάς τους έτσι τη δυνατότητα να έχουν πρόσβαση στη θεραπεία. Οι συγκρούσεις που περιέχονταν στις κατασκευές των συμμετεχόντων σχετικά με την αυτοτραυματική συμπεριφορά τους ήταν ιδιαίτερα εμφανείς, με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται συνεχής μεταβλητότητα στους λόγους που χρησιμοποιούσαν, εφόσον κάθε θέση που υιοθετούσαν θεωρούνταν αποδυναμωτική.

Εισαγωγή

Ο αυτοτραυματισμός είναι μια σύνθετη συμπεριφορά που δεν έχει κατανοηθεί επαρκώς και συνιστά μεγάλη πρόκληση για τους φορείς υπηρεσιών υγείας στο Ηνωμένο Βασίλειο. Γενικά θεωρείται ότι δεν ανταποκρίνεται καλά στη θεραπεία και ότι είναι ένας από τους μεγαλύτερους παράγοντες κινδύνου για αυτοκτονία (Singh et al. 2002· Hawton 2004· NICE 2004), ωστόσο αναφέρεται πως όσοι βρίσκονται στην «πρώτη γραμμή» της παροχής θεραπείας εξακολουθούν να στιγματίζουν τους ανθρώπους που αυτοτραυματίζονται και να χρησιμοποιούν αρνητικά στερεότυπα για αυτούς (Greenwood and Bradley 1997· Warm et al. 2002· Kapur 2005), ενώ όσοι αυτοτραυματίζονται συνεχίζουν σε μεγάλο βαθμό να μην είναι ικανοποιημένοι από τις παρεχόμενες υπηρεσίες (Persius et al. 2003· Hume and Platt 2007· O'Donovan 2007). Φαίνεται έτσι να υπάρχει διάσταση ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται αυτή τη συμπεριφορά οι άνθρωποι που αυτοτραυματίζονται και οι επαγγελματίες που τους φροντίζουν.

Ο ορισμός του αυτοτραυματισμού προκαλεί αρκετή σύγχυση ενώ στη βιβλιογραφία χρησιμοποιούνται διάφοροι σχετικοί όροι, όπως αυτοκαταστροφική συμπεριφορά, κοψίματα, αυτοακρωτηριασμός, εκούσιος αυτοτραυματισμός, παρα-αυτοκτονική συμπεριφορά, βία κατά του εαυτού και αυτοτραυματικές συμπεριφορές. Μεγάλο μέρος της έρευνας που γίνεται για τον αυτοτραυματισμό αφορά τις αντίστοιχες συμπεριφορές όπως παρουσιάζονται στα νοσοκομειακά τμήματα επειγόντων περιστατικών, όπου η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στον αυτοτραυματισμό και στην αυτοκτονία είναι σε μεγάλο βαθμό θολή. Συχνά παρουσιάζεται ως ένα επικίνδυνο και σύνθετο πρόβλημα (Nock et al. 2007· Prinstein 2008) και ένα ζήτημα δημόσιας υγείας που προκαλεί μεγάλη ανησυχία (π.χ., Hawton et al. 2007). Ο αυτοτραυματισμός περιγράφεται ως μια «κλιμακούμενη επιδημία»

(Plante 2007: xiii), ειδικά μεταξύ των νέων στο Ηνωμένο Βασίλειο (Fortune et al. 2008), και θεωρείται ότι έχει κόστος «με όρους τόσο ατομικής δυσφορίας όσο και παροχής υπηρεσιών» (Boyce 2004: 868). Έτσι, έχει αρχίσει να ενδιαφέρει ολοένα και περισσότερο τους κλινικούς επαγγελματίες και τους ερευνητές, με αποτέλεσμα τη σύνταξη κλινικών οδηγιών και τη χάραξη πολιτικών σε εθνικό επίπεδο, οι οποίες καθοδηγούν και επηρεάζουν τη θεραπεία των ατόμων με συμπεριφορά αυτοτραυματισμού.

Ένας ευρύτερος ορισμός του αυτοτραυματισμού και της επιβλαβούς για τον εαυτό συμπεριφοράς μπορεί να περιλαμβάνει και κοινωνικά αποδεκτότερες συμπεριφορές, όπως υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ, κάπνισμα, δίαιτες, τρύπημα του σώματος (body piercing) και τατουάζ, καταναγκαστική κατανάλωση και εργασία και πλαστική χειρουργική. Ορισμένοι ερευνητές προτείνουν να βλέπουμε τον αυτοτραυματισμό και την επιβλαβή συμπεριφορά ως ένα συνεχές (π.χ., Turp 2003· Douglas et al. 2004), όπου στο ένα άκρο βρίσκονται οι συμπεριφορές που καταστρέφουν λιγότερο το σώμα και είναι πιο αποδεκτές κοινωνικά (καταναγκαστική κατανάλωση ή τρύπημα σώματος για αισθητικούς λόγους), στο ενδιάμεσο η «ελλιπής φροντίδα του εαυτού» και ο «ήπιος αυτοτραυματισμός» (Turp 2003: 29) και στο άλλο άκρο ο σοβαρός αυτοτραυματισμός και η αυτοκτονία. Φαίνεται ότι στη δυτική κοινωνία των αρχών του εικοστού πρώτου αιώνα ο «αυτοτραυματισμός» γίνεται κατανοητός ως μορφή τραυματισμού που δεν είναι ανεκτή κοινωνικά και άρα είναι προβληματική (Babiker and Arnold 1997).

Ο αυτοτραυματισμός έχει εξελιχθεί ιστορικά και πολιτισμικά, ενώ συχνά στο παρελθόν είχε θρησκευτική και πνευματική σημασία, καθώς ο πόνος ήταν απαραίτητος ως μορφή θρησκευτικής κάθαρσης και λύτρωσης και ο τραυματισμός θεωρούνταν ένα βήμα προς την τελείωση της σοφίας και της διαφώτισης. Ο ακρωτηριασμός του σώματος και η αφαίμαξη θεωρούνταν σημαντικές θεραπευτικές πρακτικές σε πολλές κοινωνίες και συχνά συνδέονταν με την ταυτότητα και τις τελετουργίες μετάβασης σε διάφορες κοινότητες (Babiker and Arnold 1997). Οι τελετές τροποποίησης του σώματος έχουν καταγραφεί επαρκώς ως «κοινωνικά καταξιωμένες συμπεριφορές» σε όλο τον κόσμο για περισσότερα από 20.000 χρόνια και συνδέονται με «τη θεραπεία, την πνευματικότητα και την κοινωνική τάξη [...] έτσι όπως υφίστανται στον ιστό της κοινωνικής ζωής» (Favazza 2009: 21). Με απλά λόγια, ο αυτοτραυματισμός υπάρχει εδώ και πολλές χιλιάδες χρόνια, ωστόσο δεν θεωρούνταν πάντα ασθένεια, διαταραχή ή αρνητική συμπεριφορά.

Παρά τις οδηγίες για τη βελτίωση της διαχείρισης και της θεραπείας όσων αυτοτραυματίζονται, αρκετές μελέτες δείχνουν ότι η στάση των επαγ-

γελματιών της ψυχικής υγείας που είναι υπεύθυνοι για την παροχή φροντίδας χρειάζεται να αλλάξει (Warm et al. 2002· Karur 2005). Ο Karur (2005: 498) υποστηρίζει ότι υπάρχουν ακόμη άνθρωποι που βλέπουν όσους αυτοτραυματίζονται ως έναν πληθυσμό με τον οποίο δεν αξίζει να ασχολείται κανείς και ο οποίος «αφαιρεί πόρους από όσους πάσχουν από “σοβαρές” σωματικές ή ψυχιατρικές ασθένειες», ενώ συχνά οι άνθρωποι που αυτοτραυματίζονται θεωρούνται «δύσκολοι ασθενείς» (Schoppmann et al. 2007). Σύμφωνα με τον Duffy (2006: 263), οι «θετικές στάσεις απέναντι στον αυτοτραυματιζόμενο» αποτελούν σημαντική πτυχή της θεραπείας, ωστόσο τέτοιου είδους στάσεις δεν αναφέρονται συχνά.

Η πλειονότητα των ερευνών στο πεδίο αυτό αφορά κλινικές μελέτες που ερευνούν τη διαχείριση και την πρόληψη της αυτοκτονίας και του αυτοτραυματισμού κυρίως από την οπτική των κλινικών επαγγελματιών και όχι από την οπτική των πελατών. Οι μελέτες αυτές συνήθως χρησιμοποιούν κλινικές περιπτώσεις σε νοσοκομεία ή σε ασθενείς που επισκέπτονται τα επείγοντα, αλλά, όπως επισημαίνει ο Hawton (2004), πολλές περιπτώσεις αυτοτραυματισμού συμβαίνουν στην κοινότητα. Έχει επίσης παρατηρηθεί αξιοσημείωτη έλλειψη ερευνητικής συμμετοχής από τη μεριά των χρηστών των υπηρεσιών και γενικά έλλειψη ερευνών ποιοτικής μεθοδολογίας. Η χρήση ποιοτικών μεθόδων θα επέτρεπε τη διερεύνηση του νοήματος και των βιωμάτων σε μεγαλύτερο βάθος, ειδικά με βάση την οπτική των ατόμων που αυτοτραυματίζονται, μια οπτική που δυστυχώς είναι απύσχα.

Αυτή η μελέτη στόχο έχει να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο οι επαγγελματίες υγείας και τα άτομα που αυτοτραυματίζονται κατανοούν τη συμπεριφορά του αυτοτραυματισμού χρησιμοποιώντας τη ΦΑΛ (Parker 1992· Kendall and Wickham 1999· Willig 2001) – ειδικότερα τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι κατανοούν και κατασκευάζουν τη συμπεριφορά αυτοτραυματισμού μέσω της χρήσης της γλώσσας καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αυτές οι κατασκευές επηρεάζουν την υποκειμενικότητα (σκέψεις και συναισθήματα) και τη συμπεριφορά τους. Οι ιδέες του Foucault είναι πολύ σημαντικές για την αμφισβήτηση των κυρίαρχων τρόπων κατανόησης και των αναμφισβήτητων «αληθειών». Βασίζόμενοι στις ιδέες του οι ερευνητές είναι σε θέση να αποδομούν και να αμφισβητούν την κοινή γνώση και να μετατοπίζουν την εστίαση από το άτομο στα κοινωνικά πλαίσια στα οποία ενσωματώνεται το άτομο. Με τον τρόπο αυτό οι ερευνητές είναι σε θέση να παρατηρούν τις ευρύτερες διαδικασίες που αφορούν την εξουσία και τον έλεγχο και να δίνουν μεγαλύτερη προσοχή στο νόημα της συμπεριφοράς (για το συγκεκριμένο άτομο μέσα στο κοινωνικό του πλαι-

σιο), σε αντίθεση με την τάση να διαχωρίζεται και να κατηγοριοποιείται το άτομο ως «τρέλο». Δεδομένης της έλλειψης γνώσεων και προηγούμενων ερευνών στο πεδίο αυτό, θεωρήθηκε σημαντική αυτού του είδους η εντατική και εστιασμένη προσέγγιση με βάση τις ποιοτικές μεθόδους.

Εξέλιξη της ανάληψης

Η μελέτη αυτή ξεκίνησε με την πρόθεση να διεξαχθεί ανάλυση λόγου με βάση κυρίως το έργο του Foucault. Παρότι ο στόχος συνέχισε να είναι αυτός, ξεκινώντας την ανάλυση άρχισα να επηρεάζομαι ολοένα και περισσότερο από τις φεμινίστριες συγγραφείς στο πεδίο αυτό, ειδικά αυτές που εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στην κακοποίηση των παιδιών και στη γυναικεία παθολογία, όπως είναι οι Reavey, Warner, O'Dell, Gavey, Burman και οι συνάδελφοί τους (π.χ., Burman et al. 1996· Reavey and Warner 2003). Αυτή η ανάγνωση μου έδωσε τη δυνατότητα να βγάλω νόημα από τα δεδομένα, ειδικά στο δεύτερο μέρος της ανάλυσης (συνεντεύξεις με άτομα που αυτοτραυματίζονται), παρέχοντας ένα πλαίσιο για την κατανόηση της ανάλυσης. Έχω επίσης επηρεαστεί από το έργο του Parker κ. συν. (1995) και του Rose (1998), ειδικά όσον αφορά την κατανόηση των λόγων που εκφέρονται σχετικά με την ψυχική ασθένεια και την «τρέλα», την εσωτερίκευση της παθολογίας και την εξατομίκευση της ψυχολογίας. Στην πορεία συνειδητοποίησα ότι ήθελα να γράψω περισσότερα πράγματα για την ιστορική εξέλιξη των σύγχρονων λόγων για να εξηγήσω πώς έχουν καταστεί δυνατές συγκεκριμένες κατασκευές και κοινωνικές δομές, κάτι που θα ήταν πιο συμβατό με τη φουκωϊκή ανάλυση. Δυστυχώς, οι περιορισμοί χρόνου και λέξεων είχαν αποτέλεσμα να επικεντρωθεί αυτή η μελέτη στις *συνέπειες* της χρήσης των κατασκευών και όχι στον τρόπο με τον οποίο αυτές οι κατασκευές έφτασαν να μετατραπούν σε γνώση εξαρχής.

Μέθοδος

Στόχοι και ερευνητικό σχέδιο

Η ΦΑΛ, με την έμφαση που δίνει στις κοινωνικές διαδικασίες και κατασκευές, είναι σε θέση να αναλύσει ευρύ φάσμα υλικού. Για να κατανοήσουμε τα αποθέματα λόγου που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι οι οποίοι αυτοτραυματίζονται προκειμένου να διαμορφώσουν τις εννοιολογικές κα-

τασκευές τους είναι σημαντικό να κατανοήσουμε τους λόγους που χρησιμοποιούν οι ειδικοί. Έτσι, αναλύθηκαν επίσημα κείμενα σχετικά με τον αυτοτραυματισμό, όπως δημοσιεύσεις, ερευνητικές εργασίες και φυλλάδια, εκτός από τις συνεντεύξεις με επαγγελματίες υγείας που εργάζονται στο πεδίο αυτό. Ωστόσο, βασικός στόχος αυτής της μελέτης ήταν να κατανοηθεί πώς τα άτομα (σε αντιπαράβολή με τις κοινωνικές και θεσμικές δομές) κατασκευάζουν το νόημα, και έτσι τα δεδομένα συγκεντρώθηκαν κυρίως από συνεντεύξεις (Willig 2001).

Στο πλαίσιο αυτό διεξάχθηκαν ημιδομημένες συνεντεύξεις με άτομα που αυτοτραυματίζονται καθώς και μια ομάδα εστίασης αποτελούμενη από επαγγελματίες υγείας. Στόχος ήταν να υπάρξει ποικιλία μεθόδων (για να βελτιωθεί η ποιότητα και το εύρος των δεδομένων) και να δοθεί η ευκαιρία στους επαγγελματίες υγείας να μιλήσουν πιο ανοιχτά για τις εμπειρίες τους. Η ανησυχία μου ήταν ότι η συνθήκη της συνέντευξης θα μπορούσε να περιορίσει τη χρήση λόγων οι οποίοι πλαισιώνουν τις απόψεις για τον αυτοτραυματισμό, ενώ θεώρησα ότι οι επαγγελματίες υγείας ενδεχομένως να εξέφραζαν πιο ελεύθερα τις απόψεις τους σε μια ομάδα με άλλους συναδέλφους. Οι έρευνες έχουν δείξει ότι οι ομάδες εστίασης είναι «κατάλληλες για τη διερεύνηση “ευαίσθητων” ζητημάτων και το πλαίσιο της ομάδας μπορεί πράγματι να διευκολύνει τις προσωπικές αποκαλύψεις» (Wilkinson 2008: 187).

Η ΦΑΛ βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στο έργο του διανοητή της κοινωνικής θεωρίας, ιστορικού και φιλόσοφου Michel Foucault. Η ΦΑΛ, παρότι δεν ενδιαφέρεται να ανακαλύψει μια αντικειμενική «αλήθεια», στόχο έχει να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο εδραιώνεται και συντηρείται η αλήθεια μέσω των διαθέσιμων λόγων (Hook 2001). Σε αντίθεση με την έμφαση της ανάλυσης λόγου στην ατομική δράση, η ΦΑΛ ενδιαφέρεται περισσότερο για τα *γλωσσικά αποθέματα* που είναι διαθέσιμα στην κοινωνία και για τον τρόπο με τον οποίο ο λόγος κατασκευάζει την υποκειμενικότητα και τον εαυτό. Αυτή η μελέτη ενδιαφέρεται κυρίως για τη σχέση μεταξύ των κατασκευών που παράγονται μέσω του λόγου, της υποκειμενικής εμπειρίας ενός ατόμου και των επακόλουθων συμπεριφορών: Η ΦΑΛ είναι η ιδανική μέθοδος για τη διερεύνηση και την ανάλυση αυτών των σχέσεων.

Συμμετέχοντες και διαδικασία

Η δειγματοληπτική διαδικασία ακολούθησε μια ιδιογραφική μορφή, με στόχο τη λεπτομερή κατανόηση ατομικών περιπτώσεων. Αντί να προσπαθήσω

να βρω αντιπροσωπευτικά τμήματα του πληθυσμού, χρησιμοποίησα δειγματοληψία σκοπιμότητας για να βρω «μια πιο στενά ορισμένη ομάδα για την οποία το ερευνητικό ερώτημα είναι σημαντικό» (Smith and Osborn 2008: 56). Το δείγμα συμμετεχόντων στη μελέτη αυτή δεν περιορίστηκε από το φύλο, δεδομένης της τάσης της έρευνας προς τη μελέτη γυναικών, και εστίασε σε ανθρώπους που είχαν εκδηλώσει συμπεριφορά αυτοτραυματισμού σε περισσότερες από μία περιπτώσεις. Δεδομένης της μεροληπτικότητας της έρευνας προς τους εφήβους, οι ερωτώμενοι αποκλείστηκαν από τη μελέτη αν ήταν ηλικίας μικρότερης των 18 ετών και, παρότι η αγγλική ως πρώτη γλώσσα δεν ήταν προαπαιτούμενο, δεδομένης της εστίασης στον λόγο απαιτούνταν να μιλούν αρκετά καλά αγγλικά, ώστε να μπορούν να συζητήσουν τις εμπειρίες τους.

Βασίστηκα σε ποικίλα κείμενα για να αποκτήσω ευρύ φάσμα λόγων που χρησιμοποιούνται από ειδικούς και οι οποίοι είναι διαθέσιμοι για τη συμπεριφορά αυτοτραυματισμού εντός της κοινωνίας, επικεντρώνοντας ειδικότερα στον τρόπο με τον οποίο ο αυτοτραυματισμός κατασκευαζόταν και επικοινωνούνταν στους άλλους. Επιλέχθηκαν τρεις πηγές που θεωρήθηκε ότι επηρεάζουν την εκπαίδευση και τη χάραξη πολιτικών στο πλαίσιο της ψυχικής υγείας και χρησιμοποιήθηκαν δύο έγγραφα από κάθε πηγή (βλ. Προσάρτημα 1). Για να βρω τα κατάλληλα έγγραφα στο πλαίσιο κάθε πηγής πραγματοποίησα αναζητήσεις στο διαδίκτυο και σε βιβλιοθήκες. Για τα κυβερνητικά έγγραφα χρησιμοποίησα τον όρο αναζήτησης «Κρατικές υπηρεσίες αυτοτραυματισμός Ηνωμένο Βασίλειο»: Με τον τρόπο αυτό εντοπίστηκε μια διετής εθνική έρευνα με τίτλο *Truth Hurts*, η οποία διεξήχθη το 2004 από το Ίδρυμα Ψυχικής Υγείας και το Ίδρυμα Camelot σε συνεργασία με τους κρατικούς φορείς, προκειμένου να διερευνηθεί ο αυτοτραυματισμός μεταξύ των νέων στο Ηνωμένο Βασίλειο (εισαγωγική περίληψη). Το δεύτερο έγγραφο ήταν του Εθνικού Ινστιτούτου για την Υγεία και την Κλινική Αριστεία (NICE), το οποίο συνδέεται με το Υπουργείο Υγείας. Το έγγραφο αυτό περιέχει στοιχεία για τη διαχείριση και την πρόληψη του αυτοτραυματισμού. Το βρίσκει κανείς στον δικτυακό τόπο του ινστιτούτου (www.nice.org.uk), στην ετικέτα «clinical guidance» [κλινικές οδηγίες].

Στον δικτυακό τόπο του Βασιλικού Κολεγίου Ψυχιάτρων (Royal College of Psychiatrists – www.rcpsych.ac.uk) έγινε αναζήτηση για τον «αυτοτραυματισμό» η οποία απέδωσε διάφορα αποτελέσματα, συμπεριλαμβανομένου του εγγράφου *Working with People Who Self-harm: Information for Staff in Emergency Services* [Δουλεύοντας με ανθρώπους που αυτοτραυματίζονται: Πληροφορίες για το προσωπικό στα τμήματα επειγόντων πε-

ριστατικών] (2007a). Δεύτερον, βρέθηκε ένα φυλλάδιο με τίτλο *Help is at Hand: Self-harm* [Υπάρχει βοήθεια: Αυτοτραυματισμός] (2007b), που έχει σχεδιαστεί για ασθενείς, φροντιστές και επαγγελματίες ψυχικής υγείας. Πιο δύσκολο αποδείχθηκε πως ήταν να εντοπιστούν κατάλληλα εκπαιδευτικά κείμενα. Μετά την αναζήτηση σε βιβλιοθήκες, σε βάσεις δεδομένων βιβλιοθηκών και σε μηχανή αναζήτησης του διαδικτύου έγινε φανερό ότι τα πιο γενικά ιατρικά και νοσηλευτικά κείμενα δεν περιέχουν αναφορές στον αυτοτραυματισμό και όποτε γίνεται κάποια αναφορά αυτή βρίσκεται στα κεφάλαια για τους «αυτοκτονικούς ασθενείς» και την «αξιολόγηση κινδύνου». Λόγω αυτής της εστίασης στον κίνδυνο και στην αυτοκτονία, αποφάσισα να περιορίσω την αναζήτησή μου περιλαμβάνοντας αυτούς τους όρους και έτσι βρήκα το *Handbook of Emergency Psychiatry* [Εγχειρίδιο Έκτακτων Ψυχιατρικών Περιστατικών] (Petit 2004), το οποίο περιείχε ένα κεφάλαιο για τον αυτοκτονικό ιδεασμό και τις απόπειρες αυτοκτονίας (και πάλι η μόνη αναφορά στον αυτοτραυματισμό). Αυτή η ίδια τάση ήταν εμφανής κατά την αναζήτηση εκπαιδευτικών κειμένων στη συμβουλευτική και στην κλινική ψυχολογία. Ο αυτοτραυματισμός είτε δεν αναφερόταν καθόλου είτε αναφερόταν σε σχέση με την αυτοκτονική συμπεριφορά (ή στο πλαίσió της). Με αναζήτηση στα δικά μου εγχειρίδια για την εκπαίδευση στη συμβουλευτική ψυχολογία εντόπισα ένα κεφάλαιο για τον αυτοτραυματισμό στο κείμενο *Case Formulation in Cognitive Behaviour Therapy: The Treatment of Challenging and Complex Cases* [Διατύπωση περίπτωσης στη γνωστική συμπεριφορική θεραπεία: η θεραπεία δύσκολων και σύνθετων περιπτώσεων] (Sidley 2006).

Για το δείγμα συμμετεχόντων επαγγελματιών υγείας εντοπίστηκε μέσω της αναζήτησης θεραπευτικών δομών ένας ξενώνας για νέους που αυτοτραυματίζονται και συμμετείχαν πέντε επαγγελματίες ψυχικής υγείας οι οποίοι εργάζονται σε αυτόν (εκ των οποίων δύο στην ψυχιατρική νοσηλεία, ένας στην ψυχοθεραπεία, ένας στη διαχείριση υπηρεσιών και ένας στην εργοθεραπεία). Για την ομάδα εστίασης η θέση μου ήταν αυτή της συντονίστριας της ομάδας και όχι της συνεντεύκτριας. Χρησιμοποιήθηκε μια σειρά από ερωτήματα για να διαμορφωθεί η συζήτηση της ομάδας (όπως τροποποιήθηκαν από τη Wilkinson 2008: 192). Τα ερωτήματα αυτά ήταν δοκιμαστικά και ο οδηγός συνέντευξης ήταν ευέλικτος, ώστε να δοθεί η δυνατότητα στους συμμετέχοντες να συζητήσουν τις εμπειρίες και τον τρόπο κατανόησής τους όσο το δυνατόν περισσότερο. Η συζήτηση της ομάδας ηχογραφήθηκε και κρατήθηκαν λεπτομερείς σημειώσεις για τη διαδικασία, ώστε να υπάρχει καταγραφή της συνέντευξης.

Για το δείγμα των συμμετεχόντων με συμπεριφορά αυτοτραυματισμού αναρτήθηκαν ανακοινώσεις στην κοινότητα (και όχι σε νοσοκομεία) μέσω ομάδων υποστήριξης και διαδικτυακών φόρουμ για τον αυτοτραυματισμό. Στην έρευνα αυτή χρησιμοποιήθηκε ο όρος «αυτοτραυματισμός» [self-harm] ως γενικός όρος για να συμπεριλάβει κάθε είδους τραυματισμό, δηλητηρίαση ή ακρωτηριασμό, με ή χωρίς αυτοκτονική πρόθεση. Σκοπίμως δεν συντάξα κάποια λίστα με αυτοτραυματικές συμπεριφορές, καθώς με ενδιέφερε περισσότερο να έχω συμμετέχοντες που θεωρούν οι ίδιοι ότι αυτοτραυματίζονται και να διερευνήσω τις κατασκευές τους, χωρίς να περιορίσω τη μελέτη με βάση τους δικούς μου ορισμούς για την αυτοτραυματική συμπεριφορά. Τελικά, πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με έξι συμμετέχοντες συνολικά, εκ των οποίων μόνο ένας ήταν άντρας: Οι ηλικίες κυμαίνονταν από 19 έως 40 ετών.

Διεξάχθηκαν ημιδομημένες συνεντεύξεις πρόσωπο με πρόσωπο με κάθε άτομο σε χώρο της επιλογής του.¹ Κάθε συνέντευξη ηχογραφήθηκε και βασίστηκε σε μια χαλαρή θεματολογία που χρησιμοποιήθηκε ως οδηγός για την όλη διαδικασία (βλ. Προσάρτημα 2). Ο οδηγός αυτός ήταν ενδεικτικός και περιείχε ανοιχτές ερωτήσεις ώστε να δοθεί η δυνατότητα στους συμμετέχοντες να εξιστορήσουν όσα ήθελαν όσο το δυνατόν περισσότερο. Για να διευκολυνθεί η ανοιχτή συζήτηση και η διερεύνηση χρησιμοποιήθηκαν γενικές ερωτήσεις για να αρχίσει η συνέντευξη και να «σπάσει ο πάγος», ώστε να αισθανθούν πιο άνετα οι συμμετέχοντες. Αυτές τις ερωτήσεις τις διαδέχθηκε συζήτηση πάνω σε πιο ευαίσθητες περιοχές σχετικά με την αυτοτραυματική συμπεριφορά και τα ανάλογα συναισθήματα και τις σκέψεις τους. Γενικός στόχος των ερωτημάτων ήταν να μπορέσουν οι συμμετέχοντες να μιλήσουν για τις εμπειρίες του αυτοτραυματισμού, τον τρόπο με τον οποίο κατανοούν τη συμπεριφορά τους, τον τρόπο που βιώνουν τις αντιδράσεις των άλλων στη συμπεριφορά τους και τον τρόπο που αισθάνονται και συμπεριφέρονται σε σχέση με τις αντιδράσεις αυτές.

1. Κάθε συμμετέχων επέλεξε τον τόπο διεξαγωγής της συνέντευξης, κάτι το οποίο θεώρησα πολύ σημαντικό προκειμένου να παρασχεθεί ένα ασφαλές περιβάλλον, δεδομένου του ευαίσθητου χαρακτήρα της συζήτησης, αλλά και σε μια προσπάθεια να αντισταθμιστεί η ανισορροπία μεταξύ συνεντευκτή και συνεντευξιζόμενου. Ωστόσο, ισορρόπησα τις ανάγκες του συνεντευξιζόμενου με τις δικές μου και εφάρμοσα μέτρα για την εγγύηση και της δικής μου ασφάλειας στη διαδικασία.

Χειρισμός δεδομένων, κωδικοποίηση και μετεγγραφή

Κάθε συνέντευξη ηχογραφήθηκε και στη συνέχεια μετεγγράφηκε κατά λέξη με το σύστημα Jefferson Lite (Parker 2005). Με την υιοθέτηση αυτού του σπιλ διατηρούνται βασικά στοιχεία, συμπεριλαμβανομένων ορισμένων μη γλωσσικών πλευρών, χωρίς την περιπλοκότητα και το βάθος που είναι απαραίτητα για την ανάλυση συνομιλίας. Στα αποσπάσματα από τα μετεγγραμμένα κείμενα που αναπαράγονται εδώ χρησιμοποιούνται τρεις τελείες [...] με ίσα μεταξύ τους διαστήματα για υλικό που παραλείπεται και δύο τελείες [...] για παύση. Όλα τα μετεγγραμμένα κείμενα είναι ανώνυμα και έχουν αλλάξει κάποια αναγνωρίσιμα χαρακτηριστικά για να προστατευτεί η εμπιστευτικότητα των συμμετεχόντων. Η διάρκεια κάθε συνέντευξης κυμαίνεται από 50 έως 75 λεπτά.

Για την προετοιμασία της μετεγγραφής και των κειμένων προς ανάλυση κάθε έγγραφο κωδικοποιήθηκε σε μια προσπάθεια να γίνουν πιο διαχειρίσιμα τα δεδομένα. Κάθε έγγραφο εντάχθηκε σε μια ομάδα και απέκτησε ετικέτα ανάλογα με την πηγή του: Τα μετεγγραμμένα κείμενα από συνεντεύξεις σημαίνονται με το γράμμα (I)· η ομάδα εστίασης των επαγγελματιών υγείας με τα γράμματα FG· τα κείμενα λόγου των ειδικών διαιρέθηκαν σε τρεις πηγές: Τα έγγραφα του Βασιλικού Κολεγίου Ψυχιάτρων σημάνθηκαν με το γράμμα (P), τα κυβερνητικά έγγραφα με το (G) και τα κείμενα βασικής εκπαίδευσης με το (T). Τα έγγραφα που ανήκουν σε μια κατηγορία πηγής διαθέτουν έναν αριθμό· για παράδειγμα, το κρατικό έγγραφο της έρευνας *Truth Hurts* έχει τη σήμανση G1, η συνέντευξη με αρ. 3 έχει σήμανση «I3». Κάθε μετεγγραφή ή κείμενο διαθέτει αρίθμηση σελίδων και χωρίζεται σε προτάσεις καθεμιά εκ των οποίων έχει έναν συγκεκριμένο αριθμό.

Αναλυτική διαδικασία

Η αναλυτική διαδικασία βασίστηκε στα έξι στάδια της Willig (2001). Υπάρχουν πολλές διαφορετικές διαδικασίες ανάλυσης, όπως η ανάλυση των 20 βημάτων που περιγράφεται από τον Parker (1992), ωστόσο επέλεξα αυτή τη μέθοδο καθώς επικεντρώνεται στη σύνδεση των γλωσσικών κατασκευών με την υποκειμενικότητα και τη συμπεριφορά του ατόμου, ενώ ταυτόχρονα διερευνά τις ευρύτερες κοινωνικές επιπτώσεις των αποθεμάτων λόγου και της τοποθέτησης (Willig 2001). Έτσι, παρότι δεν ακολούθησα την «πλήρη» φουκωική ανάλυση, πιστεύω πως αυτή η προσέγγιση είναι επαρκής για τους

στόχους της έρευνας. Είναι επίσης σημαντικό να τονιστεί ότι αυτά τα βήματα χρησιμοποιήθηκαν ως «οδικός χάρτης» και οδηγός και όχι ως απαραίτος κανόνας και ότι η τελική ανάλυση εξελίχθηκε καθώς ξεδιπλωνόταν η διαδικασία.

Στην πρώτη φάση αυτής της διαδικασίας έπρεπε να εξοικειωθώ με τα έγγραφα και τα μετεγγραμμένα κείμενα, διαβάζοντας και ξαναδιαβάζοντάς τα. Σε κάθε έγγραφο προστέθηκαν λεπτομερείς σημειώσεις σε σχέση με καθένα από τα έξι στάδια: γλωσσικές κατασκευές, λόγοι, προσανατολισμός στη δράση, τοποθέτηση, πρακτική και υποκειμενικότητα. Στο πρώτο στάδιο εξετάστηκαν οι τρόποι με τους οποίους κατασκευάζεται ο αυτοτραυματισμός, με επισήμανση όλων των σημείων που αναφέρονταν (άμεσα ή έμμεσα) στον «αυτοτραυματισμό» – για παράδειγμα, αναφορές στον αυτοτραυματισμό ως (εννοούμενο) «αυτό» («[αυτό] είναι κάτι που κάνω εδώ και χρόνια») ή αναφορές σε συμπεριφορές που η βιβλιογραφία κατασκευάζει ως αυτοτραυματισμό, όπως στην αυτοκτονική συμπεριφορά. Στο δεύτερο στάδιο εντοπίστηκαν οι κατασκευές στο πλαίσιο ευρύτερων κοινωνικών λόγων. Αυτοί οι λόγοι επισημάνθηκαν με μελάνι άλλου χρώματος στα μετεγγραμμένα κείμενα και εντάχθηκαν σε πλαίσιο ώστε να ξεχωρίζουν. Στη συνέχεια, εξέτασα τη λειτουργία κατασκευής του αυτοτραυματισμού ως προς τον συγκεκριμένο τρόπο και τη συγκεκριμένη στιγμή μέσα στο κείμενο, διερωτώμενη «Τι κάνει ο συμμετέχων με τον λόγο του εκείνη τη στιγμή και πώς αυτό συνδέεται με άλλες κατασκευές στο κείμενο;». Στο τέταρτο στάδιο εντόπισα τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι τοποθετούνται στον λόγο σε σχέση με τους άλλους και ποιοι «τρόποι ύπαρξης» είναι διαθέσιμοι. Στα τελευταία δύο στάδια εξέτασα τι γινόταν εφικτό με (ή εμποδιζόταν από) αυτές τις κατασκευές και τις τοποθετήσεις, με όρους δράσεων και ψυχολογικών/κοινωνικών εμπειριών (δηλαδή, σκέψεων και συναισθημάτων).

Συνέταξα περιλήψεις αυτών των αναλυτικών σημειώσεων για κάθε πηγή με την ετικέτα «AnSum» ακολουθούμενη από τον αντίστοιχο κωδικό εγγράφου – για παράδειγμα, AnSum.FG για την περίληψη των σημειώσεων της ομάδας εστίασης. Κάθε περίληψη περιλαμβάνει τμήματα για κάθε αναλυτικό στάδιο όπως περιγράφεται παραπάνω, συν ένα τελικό τμήμα για επιπλέον σκέψεις και σχόλια καθώς και μια περίληψη του συνόλου των εντυπώσεων που παρουσιάστηκαν στο ξεκίνημα. Το τμήμα για τις «γλωσσικές κατασκευές» περιλαμβάνει αρχικές ετικέτες οι οποίες παράχθηκαν για τις κατασκευές που εντοπίστηκαν μαζί με τα αντίστοιχα αποσπάσματα από το κείμενο, με αριθμό σελίδας που ακολουθείται από τον αριθμό σειράς σε παρένθεση (π.χ., όλα τα κείμενα που κατασκευάζουν τον αυτοτραυματισμό ως

«στίγμα» καταγράφονται κάτω από αυτή την ετικέτα και αναγνωρίζονται από τον αριθμό σελίδας και σειράς, όπως, π.χ., 20(5), δηλαδή απόσπασμα που βρίσκεται στη σελίδα 20, σειρά 5). Στη συνέχεια, τα έγγραφα των κειμένων των ειδικών συγχωνεύτηκαν για να διαμορφωθούν περιλήψεις για κάθε πηγή (π.χ., κείμενα «κρατικών υπηρεσιών»). Αυτές οι συγχωνευμένες περιλήψεις διαθέτουν την ετικέτα «Csum», την οποία διαδέχεται ο κωδικός πηγής – για παράδειγμα, «Csum.T» για τις περιλήψεις των εκπαιδευτικών κειμένων. Ο γενικός στόχος ήταν να παραχθεί μια ολοκληρωμένη λίστα των κατασκευών και των λόγων που εντοπίστηκαν για κάθε πηγή και τελικά να διαμορφωθούν τα βασικά αναλυτικά θέματα.

Λόγω του μικρού αριθμού συμμετεχόντων στη μελέτη, η γενικευσιμότητα των ευρημάτων είναι περιορισμένη, όπως άλλωστε σε όλες τις μικρής κλίμακας έρευνες ποιοτικής μεθοδολογίας. Ωστόσο, στόχος δεν είναι η γενίκευση αλλά η λεπτομερής κατανόηση επιλεγμένων πληθυσμών που αυτή τη στιγμή δεν απασχολούν την έρευνα. Η προσδοκία είναι ότι μια τέτοια λεπτομερής μελέτη μπορεί να βελτιώσει την κατανόησή μας, να ενισχύσει περαιτέρω την έρευνα και να επισημάνει τον τρόπο βελτίωσης της πρακτικής. Επιπλέον, εφόσον ενδιαφέρομαι για τη διαθεσιμότητα των αποθεμάτων στους συμμετέχοντες, ο μεγάλος αριθμός τους δεν κρίθηκε αναγκαίος: Αν ένας λόγος είναι διαθέσιμος σε ένα άτομο θα είναι δυνητικά διαθέσιμος και σε άλλα.

Δεοντολογικά ζητήματα

Η παρούσα έρευνα ασχολείται με ένα ευαίσθητο θέμα, τον αυτοτραυματισμό, και επομένως τα δεοντολογικά ζητήματα με απασχόλησαν ακόμη περισσότερο. Λήφθηκαν μέτρα ώστε να διασφαλιστεί ότι οι συμμετέχοντες θα ήταν όσο το δυνατόν πιο ενήμεροι για τους στόχους και τις διαδικασίες της έρευνας και θα κατανοούσαν τι έπρεπε να περιμένουν και τι επιχειρούσε να κάνει η έρευνα. Μετά τη συναίνεσή τους για τη συμμετοχή τους στην έρευνα τονίστηκε ότι είχαν τη δυνατότητα να σταματήσουν τη συνέντευξη ανά πάσα στιγμή και να αρνηθούν να απαντήσουν σε ερωτήσεις αν τους έκαναν να νιώθουν περίεργα ή αν δεν ήθελαν να απαντήσουν. Ενημερώθηκαν επίσης ότι θα μπορούσαν να αποσυρθούν ανά πάσα στιγμή, χωρίς να υπάρχουν επιπτώσεις, και ότι θα τηρούνταν η εμπιστευτικότητα σε όλη τη διάρκεια της έρευνας: Όλα τα καταγεγραμμένα δεδομένα ήταν ανώνυμα και διέθεταν κωδικό (π.χ., I3 για τη συνέντευξη αρ. 3) καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας, συμπεριλαμβανομένων των ερευνητικών σημειώσεων, των μετεγγραμμένων

κειμένων και των καταγραφών που αποθηκεύονταν στον υπολογιστή. Για την ομάδα εστίασης όρισα κάποιους «βασικούς κανόνες» στην αρχή της συνάντησης, για να κατανοήσει η ομάδα τη δέσμευση εμπιστευτικότητας και να συμφωνηθεί να μη συζητηθούν πληροφορίες ή στοιχεία που ανέκυπταν στη συζήτηση εκτός του πλαισίου της ομάδας: «Θα πρέπει να ζητείται από τους συμμετέχοντες να σέβονται και να τηρούν την εμπιστευτικότητα των άλλων» (Wilkinson 2008: 192). Είχαμε διαθέσιμα τα στοιχεία επαφής οργανισμών συμβουλευτικής και υπηρεσιών έκτακτων ψυχιατρικών περιστατικών, ωστόσο τελικά δεν μας χρειάστηκαν για κανέναν συμμετέχοντα. Η έγκριση δεοντολογίας παρασχέθηκε για τη μελέτη αυτή από την επιτροπή δεοντολογίας του πανεπιστημίου.

Ανάλυση

Η ανάλυση απαρτίζεται από δύο μέρη: Το πρώτο παρουσιάζει τα θέματα που παράχθηκαν από τα «κείμενα των ειδικών» και από την ομάδα εστίασης των επαγγελματιών υγείας (για να χαρτογραφηθούν οι διαθέσιμοι λόγοι και οι κατασκευές). Το δεύτερο καταδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι που αυτοτραυματίζονται κατανοούν τη συμπεριφορά τους και βασίζεται στις διαθέσιμες κατασκευές, συμπεριλαμβανομένων τυχόν δυνατοτήτων αντίστασης.

Οι κατασκευές του αυτοτραυματισμού που εντοπίστηκαν στην ανάλυση ομαδοποιούνται στο πλαίσιο ευρύτερων γλωσσικών «θεμάτων» (το «θέμα» είναι ένας συλλογικός περιγραφικός όρος που χρησιμοποιείται για να παρουσιάσει τις συνδέσεις των κατασκευών με τους λόγους). Σε κάθε θέμα περιλαμβάνονται οι κύριες κατασκευές που εντοπίστηκαν καθώς και σχόλια για τον τρόπο με τον οποίο αυτές επιτυγχάνονται και για τη λειτουργία που φαίνεται να επιτελούν. Επίσης, δίνεται προσοχή στις θέσεις υποκειμένου που καθιστούν διαθέσιμες αυτές οι κατασκευές καθώς και στις πιθανές επιπτώσεις που ενδέχεται να έχουν στην υποκειμενικότητα και στη δράση.

Τα θέματα που έχουν εντοπιστεί δεν πρέπει να εκλαμβάνονται ως στατικές κατηγορίες που είναι ανεξάρτητες η μια από την άλλη, καθώς τα ίδια παραδείγματα από τα δεδομένα μπορούν να εμφανιστούν σε περισσότερα θέματα. Όπως επισημαίνεται και από άλλους ερευνητές που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθόδους (π.χ., Harper 2003), η ανάλυση και η ερμηνεία μου είναι μία από τις πολλές εναλλακτικές αναγνώσεις. Τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα και τα κίνητρά μου έχουν αναπόφευκτα εστίασει την προσοχή μου (συνειδητά ή ασυνειδητά) σε πτυχές του κειμένου που θεώρησα ότι έχουν τη μεγα-

λύτερη συνάφεια. Εφόσον αυτή η έρευνα εντάσσεται σε ένα κοινωνικο-κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο, δεν έχω επιχειρήσει να επιτύχω κάποια επιστημονική/αντικειμενική «ουδετερότητα», αλλά έχω αντίθετα στοχεύσει στη διαφάνεια και στην αναστοχαστικότητα κατά τη διαδικασία της ανάλυσης, προκειμένου να αυξήσω την ποιότητα της εργασίας και να δώσω τη δυνατότητα στους αναγνώστες να πάρουν τις δικές τους ενήμερες αποφάσεις σε σχέση με τη δική μου ανάγνωση της ανάλυσης.

Οι συμμετέχοντες φαίνεται να παλεύουν ανάμεσα σε διαφορετικούς λόγους, άλλοτε χρησιμοποιώντας κατασκευές του αυτοτραυματισμού και άλλοτε προβάλλοντας αντίσταση σε αυτές. Θεωρώ αυτή τη διαπάλη αντιπροσωπευτική της διλημματικής φύσης της κοινωνικής σκέψης, όπως περιγράφεται από τον Billig κ. συν. (1988), και διερευνώ τον συχνά αντικρουόμενο και αντιφατικό χαρακτήρα του καθημερινού λόγου όταν τα άτομα παλεύουν ανάμεσα σε ιδεολογίες. Προσπαθώ να αποφύγω την τάση να αποδίδω (συνειδητές και σκόπιμες) προθέσεις στα άτομα με βάση τον λόγο τους, κατανοώντας ότι ο λόγος είναι σύνθετος και δυναμικός. Ένα άτομο μπορεί ταυτόχρονα να χρησιμοποιεί κάποιους λόγους και να αντιστέκεται σε αυτούς καθώς και να καταλαμβάνει ή να αρνείται να καταλάβει τις επακόλουθες θέσεις λόγου, αλλά οι επιπτώσεις υπερβαίνουν τις προθέσεις των ατόμων. Τα άτομα δεν μπορούν να διαχωριστούν από τις ευρύτερες κοινωνικές και θεσμικές δομές στις οποίες ενσωματώνονται. Επομένως, με ενδιαφέρει περισσότερο η ανάλυση των *συνεπειών* που έχει η χρήση του λόγου παρά η εξήγηση αυτών των συνεπειών με ατομικιστικούς όρους.²

Ο λόγος των ειδικών – χαρτογράφηση και ενεργοποίηση της γλωσσικής επικράτειας

Από την ολοκληρωμένη ανάλυση προέκυψαν κατασκευές που ομαδοποιήθηκαν σε τρία κύρια γλωσσικά θέματα (παθολογία, κίνδυνος και απειλή,

2. Αντί να εμπλακώ σε συζητήσεις για την ανενέργεια του ατόμου (ή την ελεύθερη βούληση και την επιλογή) ή για τους κοινωνικούς παράγοντες που καθορίζουν τη δράση, υιοθετώ μια προσέγγιση παρόμοια με αυτή του Harper (1999) που αμφισβητεί την ανάγκη να επιλέγει κανείς μια τέτοιου είδους δυϊστική προσέγγιση στην ανάλυση (δηλαδή, συζητώντας είτε τις ατομικές προθέσεις είτε τις ευρύτερες κοινωνικές επιπτώσεις του λόγου), εκλαμβάνοντας την ανάλυση λόγου ως μια προσέγγιση που θεωρεί ότι «οι πράξεις ενός ατόμου [είναι] ταυτόχρονα κοινωνικές και [έχουν] κοινωνικές συνέπειες (και αντίστροφα) [και] ότι υπάρχουν επιπτώσεις σε διάφορα επίπεδα και ότι το νόημα υπερκαθορίζεται με πολύ πραγματικούς όρους» (Harper 1999: 88).

προσθήκη δυνατότητας επιλογής και ηθική). Ωστόσο, λόγω των περιορισμών στις λέξεις, επέλεξα να επικεντρωθώ λεπτομερώς σε ένα από τα κύρια θέματα, αυτό «του κινδύνου και της απειλής».

Ο αυτοτραυματισμός περιγράφεται από τους συμμετέχοντες στο κείμενο ως συγκεκριμένα είδη συμπεριφοράς που προκαλούν σωματική βλάβη και κατευθύνονται προς τον εαυτό. Ορισμένοι συμμετέχοντες διαχωρίζουν τον αυτοτραυματισμό από την αυτοκτονία, ενώ άλλοι θεωρούν ότι είναι ταυτόσημα ή ότι συνδέονται σε ένα συνεχές ή ότι ο αυτοτραυματισμός είναι παράγοντας κινδύνου για την αυτοκτονία. Όταν γίνεται λόγος για τον αυτοτραυματισμό στην ομάδα εστίασης γίνεται κυρίως αναφορά σε νέους, πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι τα μέλη της εργάζονται σε μια μονάδα κατά του αυτοτραυματισμού για νέους.

Κίνδυνος και απειλή

Ο αυτοτραυματισμός στο πλαίσιο αυτού του θέματος μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί παράγοντα κινδύνου για αυτοκτονία. Όπως ήδη επισημάνθηκε, ο αυτοτραυματισμός και η αυτοκτονία συχνά συνδέονται στενά και ενώ σε κάποια από τα κείμενα των ειδικών αναφέρεται ξεκάθαρα πως ο αυτοτραυματισμός δεν είναι αυτοκτονία, άλλοι χαρακτηρίζουν τον αυτοτραυματισμό «αυτοκτονική συμπεριφορά», «αυτοκτονικό ιδεασμό» και «παρα-αυτοκτονία». Όταν συνδέεται με τον τρόπο αυτό με την αυτοκτονία ο αυτοτραυματισμός θεωρείται ένδειξη ότι η ζωή του ατόμου βρίσκεται σε κίνδυνο και άρα πρέπει να αντιμετωπίζεται με σοβαρότητα: «Ο κίνδυνος αυτοκτονίας αυξάνεται μετά τον αυτοτραυματισμό. Κάθε άτομο που αυτοτραυματίζεται πρέπει να αντιμετωπίζεται με σοβαρότητα και να του προσφέρεται βοήθεια» (Royal College of Psychiatrists 2007b).

Ακόμη και όταν η συμπεριφορά ορίζεται ως «μη θανατηφόρα» εξακολουθεί να θεωρείται «βασικός παράγοντας κινδύνου για αυτοκτονία», με όλες τις μορφές αυτοτραυματισμού να θεωρείται πως πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη ως πιθανοί παράγοντες κινδύνου.

Αυτή η πτυχή του κινδύνου επισημαίνεται επίσης και στον λόγο της ομάδας εστίασης, όπου χρησιμοποιούνται οι λέξεις «κρίση», «κίνδυνος» και «επικίνδυνος/διακινδύνευση» προκειμένου να περιγραφεί η αυτοτραυματική συμπεριφορά καθώς και οι άνθρωποι που αυτοτραυματίζονται ως άτομα που «κάνουν επικίνδυνα, τρελά πράγματα» και που χρησιμοποιούν συχνά τις υπηρεσίες των Τμημάτων Επειγόντων Περιστατικών. Ο αυτοτραυματισμός θεωρείται επίσης ότι επηρεάζει τη θεραπευτική προσέγγιση, με

την έννοια ότι μπορεί να στραφεί πιο έντονα η προσοχή στην ασφάλεια των πελατών και να αναληφθεί μεγαλύτερη ευθύνη σε σχέση με το ζήτημα αυτό:

[Δεν πιστεύω] ότι θα πλησίαζα κάποιον που αυτοτραυματίζεται με διαφορετικό τρόπο ίσως απ' ό,τι έναν οποιονδήποτε άλλο πελάτη, με εξαίρεση το ζήτημα της ασφάλειας.

Μπαίνω μέσα νωρίς το πρωί για να βεβαιωθώ ότι είναι ακόμη εκεί και ότι δεν έχουν κάνει κάτι.

Η αυτοκτονική συμπεριφορά, όπως η περίπτωση της «υπερδοσολογίας», αναφέρθηκε στις συζητήσεις για τον αυτοτραυματισμό και συχνά τα δύο συνδέονταν, κάτι που αποτέλεσε πεδίο αντιπαραθέσεων μεταξύ των ατόμων της ομάδας. Ορισμένοι αντιτίθεντο έντονα στην κατασκευή του αυτοτραυματισμού ως «αποτυχημένης απόπειρας αυτοκτονίας»:

Πιστεύω ακράδαντα ότι, μμμ, αν θέλεις να αυτοκτονήσεις θα αυτοκτονήσεις, δεν έχεις, ξέρεις, αποτυχημένη απόπειρα αυτοκτονίας.

Αν θέλω να αυτοκτονήσω, θα σκεφτώ έναν τρόπο για να το κάνω που στην πραγματικότητα θα ήταν ο πιο γρήγορος τρόπος.

Σε αυτές τις περιπτώσεις ο αυτοτραυματισμός κατασκευαζόταν, αντίθετα, ως ένας τρόπος επιβίωσης, χωρίς το άτομο να έχει την πρόθεση να πεθάνει. Άλλοι, ωστόσο, συνέχισαν να συνδέουν τον αυτοτραυματισμό με την αυτοκτονία μέσω μιας εσωτερικής αμφισημίας για το αν το άτομο θέλει να ζήσει ή όχι, και ως τρόπο ανακούφισης από κάποιον εσωτερικό πόνο, κάτι που επιτρέπει να ανατοποθετούνται τα άτομα που αυτοτραυματίζονται ως άτομα που υποφέρουν από μια εσωτερική διαπάλη με τον πόνο και τα οποία βρίσκονται σε κίνδυνο να πεθάνουν και έχουν ανάγκη από εξωτερική βοήθεια:

Οι άνθρωποι δεν είναι άσπρο μαύρο, να θέλουν απόλυτα να πεθάνουν, να θέλουν απόλυτα να ζήσουν, πιστεύω πως υπάρχει μια τεράστια εσωτερική διαπάλη, μια αμφιθυμία.

Βλέπω την αυτοκτονία ή μια απόπειρα αυτοκτονίας[...] ως άλλον έναν τρόπο ανακούφισης.

Ο αυτοτραυματισμός μπορεί να ιδωθεί ως ένα συνεχές, με τις πιο σοβαρές συμπεριφορές που συνδέονται με την αυτοκτονία στο ένα άκρο και

τις λιγότερο σοβαρές (επιφανειακές) συμπεριφορές στο άλλο άκρο. Σύμφωνα με την κατασκευή των πιο σοβαρών συμπεριφορών, αυτές αναγνωρίζονται από κάποιες παρατηρούμενες «ενδείξεις κινδύνου»: «Όσοι είναι πιο πιθανόν να αυτοτραυματιστούν σοβαρά χρησιμοποιούν μια επικίνδυνη ή βίαιη μέθοδο, αυτοτραυματίζονται σε τακτά χρονικά διαστήματα, είναι κοινωνικά απομονωμένοι και πάσχουν από κάποια ψυχιατρική διαταραχή» (Royal College of Psychiatrists 2007b). Με τον τρόπο αυτό ορισμένοι πληθυσμοί τοποθετούνται ως πληθυσμοί που διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο αυτοκτονίας (μέσω του αυτοτραυματισμού) από άλλους. Για παράδειγμα, σύμφωνα με την κατασκευή αυτή, ο παράγοντας κινδύνου για αυτοκτονία διαμεσολαβείται από την ηλικία, το φύλο, τη σεξουαλικότητα, τη συχνότητα και τη σοβαρότητα του αυτοτραυματισμού, την κοινωνική απομόνωση και τη διάγνωση ψυχικής ασθένειας. Το ενδιαφέρον είναι ότι, επειδή ο κίνδυνος αυτοκτονίας αναφέρεται πως είναι μεγαλύτερος στους άντρες που αυτοτραυματίζονται, ο αυτοτραυματισμός στις γυναίκες κατασκευαζόταν συνήθως περισσότερο ως ένας τρόπος για να «τραβήξουν την προσοχή».

Στα κείμενα των ειδικών η συχνή χρήση λέξεων όπως «κρίση», «κίνδυνος», «αυτοκαταστροφικός», «κνηλός κίνδυνος» και «απειλητικός για τη ζωή» τονίζει την κατασκευή του κινδύνου. Η ευθύνη θεωρείται ότι βαρύνει τους επαγγελματίες υγείας, οι οποίοι καλούνται να αναζητούν και να αναγνωρίζουν αυτές τις «ενδείξεις κινδύνου» και να εκλαμβάνουν κάθε περίπτωση αυτοτραυματισμού ως σοβαρό παράγοντα κινδύνου για αυτοκτονία. Ο αυτοτραυματισμός συνδέεται με την έλλειψη ασφάλειας (ενισχύοντας την κατασκευή του ως επικίνδυνης και εκτός ελέγχου συμπεριφοράς), ενώ ο ρόλος των επαγγελματιών υγείας θεωρείται πως είναι να παρέχουν και να εγγυώνται αυτή την ασφάλεια:

Αν ένα άτομο που έχει αυτοτραυματιστεί πρέπει να περιμένει για θεραπεία, θα πρέπει να του προσφέρεται ένα περιβάλλον ασφαλές, υποστηρικτικό, που ελαχιστοποιεί κάθε είδους δυσφορία. Για πολλούς ασθενείς αυτό μπορεί να είναι ένας ξεχωριστός, ήσυχος χώρος με επίβλεψη και τακτική επαφή με ένα συγκεκριμένο μέλος του προσωπικού που θα εγγυάται την ασφάλεια.

(NICE 2004)

Αντίστοιχα, οι άνθρωποι που έχουν αυτοτραυματιστεί τοποθετούνται ως ανασφαλείς και ευάλωτοι, ως άτομα που χρειάζονται εξωτερική βοήθεια και περιορισμό: Κάποιον να τους παρέχει ασφάλεια και να τους απομακρύνει από τον κίνδυνο. Άρα θεωρείται ότι οι ίδιοι δεν είναι ικανοί να τα διασφα-

λίσουν αυτά από μόνοι τους ή να ελέγξουν τη δική τους συμπεριφορά: «Τι τους βοηθά. [...] Να τους ρωτάμε εάν υπάρχει κάτι που μπορούμε να κάνουμε για να τους βοηθήσουμε να αισθανθούν ασφαλείς (π.χ., αφαιρώντας το ειδικό δοχείο για αιχμηρά αντικείμενα από τον θάλαμο!)» (Royal College of Psychiatrists 2007a).

Αυτά τα στοιχεία συνδέονται επίσης με την κατασκευή του αυτοτραυματισμού ως «παρόρμησης» που καταλαμβάνει τον άνθρωπο κάνοντάς τον να νιώθει μη ασφαλής, συμβάλλοντας έτσι στο να τοποθετείται ως άτομο εκτός ελέγχου, ασταθές και αδύναμο. Η οπτική αυτή εντάσσεται στον ευρύτερο λόγο για τον εθισμό και παρουσιάζει τον αυτοτραυματισμό ως κάτι που βρίσκεται εν υπνώσει στο άτομο και το οποίο είναι έτοιμο να «πυροδοτηθεί» από κάποια εξωτερική κατάσταση. Άρα και οι επαγγελματίες υγείας δυνητικά μπορούν να πυροδοτήσουν αυτή τη συμπεριφορά και επομένως είναι πολύ σημαντικό να την κατανοούν και να ανταποκρίνονται κατάλληλα σε αυτή, να τη λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους ως παράγοντα κινδύνου και ως απειλή. Αυτή η πτυχή αναδείχθηκε στην ομάδα εστίασης, τα μέλη της οποίας εξέφρασαν την ανησυχία ότι θα μπορούσαν να προκαλέσουν ζημιά στους ανθρώπους που φροντίζουν και ότι μέρος των καθηκόντων τους είναι να τους παρέχουν ασφάλεια:

Προσέχω συνεχώς αν κάτι θα πυροδοτήσει τον αυτοτραυματισμό και αισθάνομαι σαν να προσπαθώ συνέχεια απλώς να βαδίζω πάνω σ' αυτή τη γραμμή που δεν ξέρω πάντα πού βρίσκεται.

Όντως θέλω να είναι ασφαλείς, η ασφάλειά τους είναι προτεραιότητα.

Με τον τρόπο αυτό τονίζεται η διαπάλη που περιγράφουν οι επαγγελματίες υγείας ανάμεσα στο να κάνουν τη δουλειά τους (και να έχουν θεραπευτικά αποτελέσματα) και στο να μην «πυροδοτούν» την υφέρπουσα συμπεριφορά, στοιχείο που επίσης υπογραμμίζει την ευαλωτότητα και την αστάθεια του πελάτη:

Πολλά από τα κορίτσια βιώνουν μια πραγματική διάσχιση, υπάρχει αυτή η λεπτή γραμμή στο θεραπευτικό επίσης κομμάτι, εμμ, να μην υπάρχει πίεση προς οτιδήποτε υπερβολικό, αλλά και να προσπαθείς και να ελπίζεις ότι θα κάνεις κάτι σ' αυτή τη συνεδρία.

Η σύνδεση ανάμεσα στην ψυχική υγεία και στον κίνδυνο τονίστηκε ιδιαίτερα, με σημαντικές συνέπειες για την κατασκευή της αυτοτραυματικής συμπεριφοράς. Με τη σύνδεση της ψυχικής ασθένειας με την πιο σοβαρή

αυτοτραυματική συμπεριφορά και τον κίνδυνο ενισχύεται η τοποθέτηση των ατόμων ως ανίκανων να πάρουν λογικές αποφάσεις προς το δικό τους συμφέρον. Οι άνθρωποι με ψυχική ασθένεια τοποθετούνται ως άτομα που διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο για αυτοκτονία, ανίκανα να φροντίσουν τη δική τους ασφάλεια και επομένως άτομα για τα οποία «απαιτείται νοσηλεία σε ψυχιατρική κλινική ώστε να είναι ασφαλή» (Petit 2004). Όσοι, ωστόσο, αυτοτραυματίζονται «επιφανειακά» χωρίς «πρόθεση να πεθάνουν» τοποθετούνται ως άτομα νεαρά και επομένως: «Εξαιτίας της ηλικίας τους και της ανικανότητάς τους να κατανοήσουν πλήρως τη σοβαρότητα των πράξεών τους, συχνά αποτελούν σοβαρή πρόκληση».

Επομένως, ακόμη και όταν ο αυτοτραυματισμός δεν θεωρείται απειλητικός για τη ζωή, όσοι αυτοτραυματίζονται τοποθετούνται ως άτομα ανίκανα να κατανοήσουν τους κινδύνους που ενέχει η συμπεριφορά τους, καθιστώντας έτσι απαραίτητη την παροχή ασφάλειας από έξω. Ο κίνδυνος αυτός κατασκευάζεται ως κίνδυνος που είναι παρών ανεξάρτητα από τις υποκειμένες προθέσεις του ατόμου, οι οποίες καταλήγουν να μη θεωρούνται σημαντικές. Αυτή η οπτική έγινε φανερή στην ομάδα εστίασης, όπου υπήρξε αντιπαράθεση σχετικά με τις προθέσεις των ατόμων που αυτοτραυματίζονται και βρίσκονται υπό τη φροντίδα των μελών της ομάδας, όπου η εσωτερική αμφιθυμία γύρω από το αν θέλουν να ζήσουν ή να πεθάνουν (στα άτομα που αυτοτραυματίζονται και στα άτομα που αυτοκτονούν ή κάνουν απόπειρα αυτοκτονίας) θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι καθιστά άνευ σημασίας τις προθέσεις τους. Επομένως, το καθήκον του επαγγελματία είναι να τους περιορίζει, και όντως έχει την ισχύ και την εξουσία (και την ηθική υποχρέωση) να το κάνει, κατά προτίμηση με τη συναίνεση των ατόμων, αλλά και χωρίς αυτή αν χρειαστεί. Με τον τρόπο αυτό οι επαγγελματίες υγείας τοποθετούνται ως άτομα ικανά να πάρουν λογικές αποφάσεις που αφορούν την ασφάλεια και να περιορίζουν με τη βία τους ανθρώπους που θεωρείται ότι δεν είναι ασφαλείς και διατρέχουν κίνδυνο (και άρα είναι ανίκανοι να λάβουν λογικές αποφάσεις).

Μετεγγραμμένα κείμενα των συνεντεύξεων

*Η χρήση λόγων και η αντίσταση σε αυτούς:
τοποθέτηση, δράση και υποκειμενικότητα*

Οι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στον αυτοτραυματισμό παρουσιάζοντάς τον ως ένα συγκεκριμένο φάσμα από είδη συμπεριφορών, κυρίως αυτών κατά τις οποίες το άτομο κόβεται, καίει το δέρμα του, τραβάει τα μαλλιά του

και χτυπάει πάνω σε σκληρά αντικείμενα. Οι συνεντεύξεις βρέθηκε να περιλαμβάνουν πολλούς από τους λόγους και τις κατασκευές που χαρτογραφήθηκαν στην προηγούμενη υποενοότητα. Ωστόσο, οι συμμετέχοντες δεν χρησιμοποίησαν αυτές τις κατασκευές μονοδιάστατα, αλλά πάλευαν με αυτές με δυναμικό και σύνθετο τρόπο. Η παρούσα υποενοότητα θα επικεντρωθεί στις βασικές αντιμαχίες που εντοπίστηκαν, περιγράφοντας τις περιστάσεις αντίστασης και τους τρόπους με τους οποίους η υιοθέτηση διάφορων λόγων επηρεάζει την τοποθέτηση και την υποκειμενικότητα καθώς και τις αντίστοιχες ευκαιρίες και τους περιορισμούς δράσης.³

Κίνδυνος και απειλή

Όλοι οι συμμετέχοντες αντιστάθηκαν έντονα στην κατασκευή του αυτοτραυματισμού ως «κινδύνου» και «απειλής» που εμφανίζεται στο πλαίσιο του ευρύτερου λόγου για την αυτοκτονία. Όλοι τόνισαν τη διάκριση ανάμεσα στον αυτοτραυματισμό και στην αυτοκτονία, κατασκευάζοντας τα δύο αυτά φαινόμενα ως ποιοτικά πολύ διαφορετικά, με τον αυτοτραυματισμό να περιγράφεται ως πράξη επιβίωσης και ως τρόπος να *εμποδιστεί* η αυτοκτονία. Ο αυτοτραυματισμός κατασκευάστηκε στο πλαίσιο ενός ψυχολογικού λόγου ως μέσο αποτροπής της κλιμάκωσης αρνητικών εσωτερικών συναισθημάτων μέχρι του σημείου που θα μπορούσαν τελικά να κάνουν ένα άτομο να αυτοκτονήσει. Μια συμμετέχουσα κατασκεύασε τον αυτοτραυματισμό ως κάτι που της επέτρεπε να «βγάλει νόημα» και πάλι από τον κόσμο, κάτι που την εμπόδιζε να αισθανθεί την ανάγκη να δραπετεύσει (αυτοκτονώντας):

Όταν όλα ξεφεύγουν και [...] ξέρεις, όλα μέσα και έξω είναι απίστευτα χάλια [...] αυτού του είδους το, κάτι σ' αυτό [...] φέρνει τα πάντα πάλι στη θέση τους εκεί που ο κόσμος βγάζει πάλι νόημα, και δεν αισθάνομαι την ανάγκη [...] να φύγω απ' αυτόν. (14)

Ο αυτοτραυματισμός ως «αποτυχημένη απόπειρα αυτοκτονίας», μαζί με την παρεπόμενη τοποθέτηση του ατόμου ως κάποιου που προσπαθεί να «τραβήξει την προσοχή», συναντούσε ισχυρή αντίσταση. Αντίθετα, το άτομο ανακατασκευαζόταν ως κάποιος που δεν έχει πρόθεση να πεθάνει:

3. Ο δικός μου λόγος σημαίνεται με ένα «C», ενώ ο λόγος των συμμετεχόντων με την αντίστοιχη επικέτα (π.χ., I3). Η έμφαση στον λόγο σημαίνεται με πλαγιογραφία.

Ήταν κάτι που μου το πέταζαν πολύ αυτές τις μέρες, α, ζητάς την προσοχή, απλά ξέρεις προσποιείσαι ότι θα αυτοκτονήσεις και, και εγώ έλεγα, αναστατωνόμουν και έλεγα όχι, αν ήθελα να αυτοκτονήσω θα έπαιρνα μεγαλύτερη δόση. (14)

Ο αυτοτραυματισμός, αντίθετα, κατασκευάστηκε ως καταφύγιο και πηγή ασφάλειας. Στο πλαίσιο αυτού του λόγου της επιβίωσης ο περιορισμός της δυνατότητας αυτοτραυματισμού ανακατασκευαζόταν ως τρόπος να αποτραπεί και όχι να παρασχεθεί η ασφάλεια του ατόμου:

C: Πώς είναι όταν τα άλλα άτομα προσπαθούν να σου μιλήσουν γι' αυτό;

I3: Πώς μπορείς και το κάνεις αυτό; Γιατί πρέπει να το κάνεις αυτό; Άσε με να σε βοηθήσω. Μπορώ να δω; (παύση) Δώσε μου όλα τα πράγματα που χρησιμοποιείς εμμ, άσε με να σε τυλίξω σε βαμβάκι, άσε με να σε κάνω να αισθάνεσαι ασφαλής, αλλά δεν με κάνεις, γιατί όταν μου το παίρνεις αυτό [...] είναι σαν να παίρνεις [...] το δίχτυ ασφαλείας μου, τα πράγματα που χρησιμοποιείς, ζυραφάκια, γυαλί, ό,τι κι αν είναι, αυτό είναι το δίχτυ ασφαλείας σου, άρα αν κάποιος το πάρει αυτό αισθάνεσαι [...] πολύ άβολα, πολύ στα άκρα [...] και απομονωμένος γιατί τώρα ξέρουν, άρα έχουν επίγνωση και παρακολουθούν και εσένα και πώς συμπεριφέρεσαι, και αυτό δεν το θέλεις.

Επομένως, η παρεμπόδιση του αυτοτραυματισμού ανακατασκευαζόταν ως «κίνδυνος». Στο πλαίσιο αυτής της ανακατασκευής ο αυτοτραυματισμός παρουσιαζόταν ως το μόνο πράγμα που «ικανοποιεί» ή σταματά την παρόρμηση να βλάψει κανείς τον εαυτό του, η οποία κατασκευαζόταν ως κάτι που «καταλαμβάνει» το άτομο, περίπου σαν ένα είδος «δαιμονισμού». Αν δεν ικανοποιηθεί αυτή η παρόρμηση κατασκευάζεται ως κάτι που δυνητικά μπορεί να μεγαλώσει μέχρι το σημείο όπου το άτομο χάνει πια τον έλεγχο και επομένως διατρέχει τον κίνδυνο να αυτοτραυματιστεί πιο σοβαρά και/ή να αυτοκτονήσει:

Είναι απαίσιο συναίσθημα και αυξάνεται μέσα σου και αισθάνομαι σαν να χάνω τον έλεγχο, αλλά επίσης σαν να με σπρώχνουν κάπου όταν τα πράγματα είναι τόσο χάλια που αν δεν κάνω κάτι μπορεί τελικά να πρέπει να φύγω τελείως [...] τότε το μοναδικό πράγμα που σκέφτομαι είναι να βλάψω τον εαυτό μου για να διώξω αυτό το απαίσιο συναίσθημα, και ξέρω ότι αν το κάνω θα αισθανθώ καλύτερα [...] επίσης όμως προσπαθώ να το κάνω πριν ξεφύγει, γιατί αν περάσω ένα συγκεκριμένο σημείο, όσο πε-

ρισσότερο το αφήνω, τόσο πιθανότερο είναι να κάνω μεγαλύτερη ζημιά [...] αν με κλείναν σ' ένα δωμάτιο και μου λέγανε δεν υπάρχει τίποτα εδώ για να τραυματιστείς εμμ [...] δεν ξέρω τι θα έκανα. (14)

Εκτός από τον κίνδυνο αυτοκτονίας («κίνδυνος για τον εαυτό»), ο αυτοτραυματισμός έβρισκε επίσης αντίσταση και ως «κίνδυνος για τους άλλους», για παράδειγμα, όταν κατασκευαζόταν ως σύμπτωμα εσωτερικής αστάθειας ή «επικινδυνότητας»:

Ήξερε απ' την αρχή ότι ήμουν σε ψυχιατρική μονάδα και είπε μπορείς να έρθεις, και από κει και πέρα πήρε την κάτω βόλτα γιατί θέλω να πω δεν ήμουν απειλή για κανέναν, αλλά ξαφνικά με άφησε σ' αυτό το δωμάτιο και μαζεύτηκαν όλοι οι αστυνομικοί και λέγανε το 'χεις ακόμη αυτό το πράγμα πάνω σου; Και όντως το είχα ακόμη το σπασμένο γυαλί στην τσέπη και είπα α να το βγάλω, και δεν με άφηναν, και μετά, σαν να [...] με άρπαζαν και μετά [...] και ήταν μια, ήταν μια τελείως τρομακτική εμπειρία, και λέγανε κάτι σαν, α άλλη μια που το 'χει χάσει. (14)

Εδώ αυτή η συμμετέχουσα αντιστέκεται στην κατασκευή της απειλής και ανατοποθετεί τον εαυτό της ως άτομο που αισθάνεται τρομοκρατημένο και διατρέχει κίνδυνο από τη συμπεριφορά των άλλων, κάτι που η ίδια κατασκευάζει ως συμπεριφορά η οποία προκύπτει από τις προκαταλήψεις που υπάρχουν στο πλαίσιο ενός λόγου για την ψυχική ασθένεια. Πολλοί συμμετέχοντες αντιστέκονταν στην τοποθέτησή τους ως ατόμων που χρειάζονται οποιαδήποτε ασφάλεια και προστασία ή ως ατόμων που δεν είναι σε θέση να πάρουν λογικές αποφάσεις:

Ήμουν πάντα πολύ ανεξάρτητη, στεκόμουν πάντα στα πόδια μου, ποτέ δεν τους ζήτησα τίποτα [...] δεν ζητάω λεφτά, είχα πάντα δουλειά απ' τα δεκάξι μου [...] πλένω, μαγειρεύω, βγαίνω έξω αν θέλω, δεν ζητάω άδεια [...] και έτσι είμαι πολύ ανεξάρτητη. (13)

Δε νομίζω πως επειδή απλά κάποιος αυτοτραυματίζεται αυτό σημαίνει πως απαραίτητα δεν έχει συναίσθηση ή ότι έχει, εμμ, χάσει την ικανότητα να παίρνει λογικές αποφάσεις για το πώς εμμ μπορεί να φροντίσει τον εαυτό του, άρα [...] νομίζω [...] κάποια αποδοχή ότι ο αυτοτραυματισμός είναι κάτι που οι άνθρωποι κάνουν και μάλιστα μπορούν να το κάνουν [...] βασικά με ασφάλεια. (16)

Οι αντιδράσεις των άλλων ανθρώπων που αντιμετωπίζουν τον αυτοτραυματισμό ως «κίνδυνο» συναντούσαν επίσης αντίσταση και οι συμμετέχοντες

συχνά τις κατασκεύαζαν ως μη βοηθητικές και τις γελοιοποιούσαν γιατί τους φαίνονταν «υπερβολικές», τοποθετώντας τες ως αντιδράσεις που φανερώνουν έλλειψη κατανόησης, υπονομεύοντας έτσι την κατασκευή του κινδύνου ως «πραγματικού». Επιπλέον, με τον τρόπο αυτό ανακατασκευάζοταν ως «φρίκη» η συμπεριφορά των άλλων ανθρώπων και όχι ο αυτοτραυματισμός:

Θέλω να πω υπάρχουν κάτι πραγματικά απαίσιες ιστορίες για επαγγελματίες υγείας και διάφορους άλλους ανθρώπους και τα πράγματα που λένε και κάνουν και υπάρχουν πράγματα όπως αυτό που έχουν ράψει ανθρώπους χωρίς αναισθητικό. [...] Σκεφτόμουν, δεν πίστευα πως αυτά όντως συμβαίνουν (γελάει) πίστευα πως είναι αστικοί μύθοι, δεν είχα συνειδητοποιήσει ότι οι άνθρωποι είναι πραγματικά τόσο ανόητοι για να λένε κάτι τέτοια. (11)

Όπως ακριβώς οι συμμετέχοντες αντιστέκονταν στην κατασκευή της συμπεριφοράς ως «υπερβολικής αντίδρασης», έτσι αντιστέκονταν και στη συμπεριφορά που δεν έπαιρνε στα «σοβαρά» τον αυτοτραυματισμό. Παρά την αντίσταση στην κατασκευή του κινδύνου, η κατασκευή αυτή χρησιμοποιήθηκε από τους συμμετέχοντες όταν ο αυτοτραυματισμός κατασκευάζοταν ως τρόπος για να τραβήξει κανείς την προσοχή, τοποθετώντας τους άλλους ως άτομα που αντιδρούν ελαφρά τη καρδιά στον κίνδυνο αυτό:

Και τέλειωσε τη συνεδρία λέγοντας, άρα δεν πρόκειται να πηδήξεις μπροστά από το λεωφορείο [...] και βγήκα έξω και πήγα στο ραντεβού με τον γιατρό μου εκείνο το απόγευμα και μιλούσα ασταμάτητα για 20 λεπτά και ήμουν τόσο εξαγριωμένος. (11)

(η οικογένειά μου) λένε, α γιατί το κάνεις αυτό ή [...] αυτό είναι όλο, ή [...] μην είσαι τόσο χαζή, τέτοιου είδους πράγματα [...] και μετά ένα δυο χρόνια πριν, όλα άρχισαν να ξεφεύγουν και κατάλαβαν [...] τη σοβαρότητα, δηλαδή πώς ήταν [...] και ενδιαφέρθηκαν περισσότερο να μάθουν κι άλλα γι' αυτό, και να μην είναι απλά τόσο, απορριπτικοί. (12)

Για αυτή την τελευταία συμμετέχουσα οι κατασκευές του αυτοτραυματισμού ως «σοβαρού κινδύνου» επέτρεπαν στους άλλους ανθρώπους να αντιμετωπίζουν τη συμπεριφορά της με μεγαλύτερη σοβαρότητα, κάτι που τους έκανε να προσπαθούν να κατανοήσουν τη συμπεριφορά και να αντιδρούν με μεγαλύτερη συμπόνια. Στις συζητήσεις αυτές οι συμμετέχοντες τοποθετούνταν ως άτομα τα οποία χρειάζονται ασφάλεια και περιορισμό,

άτομα που οι άλλοι πρέπει να φροντίζουν και να ελέγχουν, ενώ ο αυτοτραυματισμός κατασκευαζόταν ως «λόγος ανησυχίας». Η τοποθέτηση του εαυτού ως «μη ασφαλούς» στο πλαίσιο ενός λόγου περί κινδύνου θα μπορούσε επίσης να ιδωθεί ως κάτι που διευκολύνει την πρόσβαση σε βοήθεια και υποστήριξη:

(η φίλη μου) συχνά μου έλεγε α τηλεφώνησε αν με χρειαστείς, μέρα ή νύχτα ό,τι ώρα κι αν είναι, και αυτό δεν είναι κάτι για το οποίο τηλεφωνείς σε κάποιον, είναι πραγματικά δύσκολο, πώς να τηλεφωνήσεις σε κάποιον και να του πεις [...] θέλω να κοπώ [...] της τηλεφώνησα μια φορά μόνο και ήταν περίπου 2 η ώρα το πρωί, και είπα απλά [...] δεν αισθάνομαι ασφαλής και ήρθε μέσα σε λίγα λεπτά. (I2)

Μια συμμετέχουσα επίσης χρησιμοποίησε τον λόγο περί κινδύνου για να ζητήσει τις υπηρεσίες ειδικού και βοήθεια για τη συμπεριφορά αυτοτραυματισμού, ενώ κατασκεύαζε τη βοήθεια ως μη διαθέσιμη εκείνη τη στιγμή. Με τον τρόπο αυτό μετέθετε στους άλλους την ευθύνη παροχής βοήθειας και υποστήριξης για τον αυτοτραυματισμό, τοποθετώντας τους ανθρώπους που αυτοτραυματίζονται ως άτομα που χρειάζονται αυτή την εξωτερική βοήθεια για να διακόψουν αυτή τη συμπεριφορά:

Στον βαθμό που παρουσιάζει αύξηση και είναι σε άνοδο τι κάνουν οι άνθρωποι για να το αντιμετωπίσουν; Διαμαρτύρονται και προσπαθούν να βοηθήσουν τους ανθρώπους που έχουν HIV, διαμαρτύρονται και προσπαθούν να σταματήσουν τη διάδοση σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων, ε, εμάς τι μας βοηθάει; Τι οργανώνουν για να μας βοηθήσουν εμάς; Τίποτα. (I3)

Η κατασκευή της «βοηθητικής» συμπεριφοράς από τους επαγγελματίες αφορά τη βοήθεια για τη διαχείριση των κινδύνων αυτοτραυματισμού στο πλαίσιο ενός μη επικριτικού περιβάλλοντος αποδοχής, σε αντίθεση με τις «υπερβολικές αντιδράσεις» της έντονης έκφρασης ανησυχίας και φόβου. Αυτή η κατασκευή δίνει στους συμμετέχοντες τη δυνατότητα να διατηρούν τον έλεγχο στο πλαίσιο ενός λόγου περί κινδύνου και να συνεχίζουν την αυτοτραυματική συμπεριφορά, ενώ ταυτόχρονα οι άλλοι τους παίρνουν στα σοβαρά και η συμπεριφορά τους εκλαιμβάνεται ως «αυθεντική»:

Πιστεύω πως πάντα θα ανησυχεί τους ανθρώπους που είναι γονείς των παιδιών που το κάνουν αυτό, αλλά [...] αλλά είναι [...] δεν χρειάζεται να είναι κάτι που κάνει τους ανθρώπους να κραυγάζουν και να ουρλιάζουν,

θα μπορούσε να είναι κάτι όπου λένε, εντάξει, τότε πρέπει οπωσδήποτε να έχεις πάντα ένα μπουκάλι αντισηπτικό στο κρεβάτι σου γιατί αν κοπείς τότε θα πρέπει να είσαι σε θέση να φροντίσεις σωστά το τραύμα, εμμ, και ξέρεις, πρέπει να προετοιμαστείς ώστε να το ελέγχεις προσεκτικά, σε τακτική βάση [...] ώστε αν κάτι δεν πάει καλά, πρέπει να αναζητήσεις βοήθεια, και αν το κάναν αυτό με έναν μη επικριτικό τρόπο, νομίζω ότι θα βοηθούσε. (16)

Συζήτηση

Από την προσεκτική και συστηματική ανάλυση των κειμένων των ειδικών και των μετεγγραμμένων κειμένων των συνεντεύξεων τόσο με επαγγελματίες υγείας όσο και με ανθρώπους που αυτοτραυματίζονται εντοπίστηκαν κατασκευές του αντικειμένου του «αυτοτραυματισμού». Αυτές οι κατασκευές είχαν αποτέλεσμα την παραγωγή σε μεγάλο βαθμό αποδυναμωτικών θέσεων, οι οποίες είχαν σημαντικές συνέπειες στη δράση και στην υποκειμενικότητα. Ο αυτοτραυματισμός κατασκευαζόταν ως «παράγοντας κινδύνου» (για αυτοκτονία) και «απειλή» και επομένως ως κάτι που θα πρέπει να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους οι επαγγελματίες υγείας, οι οποίοι τοποθετούνταν ως άτομα υπεύθυνα για την παροχή ασφάλειας και περιορισμού. Στο πλαίσιο αυτής της κατασκευής ο αυτοτραυματισμός θα μπορούσε να πυροδοτηθεί από τη συμπεριφορά των άλλων, και άρα οι επαγγελματίες υγείας χρειάζεται να κατανοούν τη συμπεριφορά και να ανταποκρίνονται κατάλληλα (για την εμποδίσουν). Οι άνθρωποι που αυτοτραυματίζονται τοποθετήθηκαν στο πλαίσιο αυτής της κατασκευής κινδύνου ως ασταθείς και εκτός ελέγχου, ως άτομα που χρειάζονται περιορισμό από έξω και ανίκανα να πάρουν λογικές αποφάσεις για το δικό τους συμφέρον.

Οι κατασκευές που εντοπίστηκαν εδώ έχουν μακροπρόθεσμες και κυρίως αρνητικές επιπτώσεις στους ανθρώπους που χαρακτηρίζονται με βάση τη συμπεριφορά τους ως «άνθρωποι που αυτοτραυματίζονται». Η ανάλυση αυτή ανέδειξε σύνθετες διεργασίες λόγου κατά τις οποίες οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τις κατασκευές αλλά και αντιστέκονται σε αυτές. Τα διλήμματα που είναι σύμφυτα με τη χρήση αλληλοσυγκρουόμενων κατασκευών δημιουργούν μια ένταση, με αποτέλεσμα να παρατηρείται συνεχής μετατόπιση μεταξύ των κατασκευών και των επακόλουθων τοποθετήσεων. Οι συμμετέχοντες πρόβαλλαν έντονη αντίσταση στη σύνδεση αυτοτραυματισμού και αυτοκτονίας, ειδικά όταν αυτή η κατασκευή τους τοποθετούσε

ως ψυχικά ασταθείς και επικίνδυνους ή εκτός ελέγχου. Μέσω της κατασκευής του αυτοτραυματισμού ως παράγοντα κινδύνου για αυτοκτονία και κινδύνου για τους άλλους, οι ίδιοι τοποθετούνται ως άτομα που έχουν ανάγκη από περιορισμό, αυξημένη επιτήρηση και προστασία. Οι συμμετέχοντες αντιστάθηκαν έντονα σε αυτή την αποδυναμωτική θέση και ανακατασκεύασαν την παρεμπόδιση του αυτοτραυματισμού (όχι τον ίδιο τον αυτοτραυματισμό) ως παράγοντα κινδύνου.

Ωστόσο, χρησιμοποιώντας αυτό τον λόγο κατασκεύαζαν μια δυνητικά επικίνδυνη και ανεξέλεγκτη παρόρμηση η οποία έπρεπε να ικανοποιηθεί, με αποτέλεσμα να τοποθετούνται και πάλι ως άτομα ασταθή και εκτός ελέγχου. Παρά το αποδυναμωτικό αποτέλεσμα, το γεγονός πως οι κατασκευές της συμπεριφοράς αυτοτραυματισμού ως παράγοντα κινδύνου για αυτοκτονία είχαν αποτέλεσμα να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη αυτή η συμπεριφορά (σε αντίθεση με την άποψη ότι τα άτομα απλώς επιζητούν την προσοχή των άλλων και φέρονται με παιδαριώδη τρόπο) και να παρέχεται βοήθεια και υποστήριξη σε αυτά τα άτομα έθετε ένα δίλημμα. Οι συμμετέχοντες, παρά το γεγονός ότι χρησιμοποιούσαν λόγους που κατασκεύαζαν την αυτοτραυματική συμπεριφορά ως παράγοντα κινδύνου για αυτοκτονία και ως κίνδυνο, αντιστέκονταν ωστόσο στις πιο επιζήμιες πτυχές αυτών των λόγων και ανατοποθετούσαν τον εαυτό τους στο πλαίσιο τους με σκοπό οι ίδιοι να έχουν μεγαλύτερο έλεγχο και να δέχονται λιγότερη επίκριση.

Στα διλήμματα αυτά εμπλέκονται επίσης και οι επαγγελματίες υγείας. Ο ιατρικός λόγος «κατασκευάζει την παθολογία έτσι ώστε να σηματοδοτεί ότι ο γιατρός όντως φοβάται για την ασφάλεια του ασθενή καθώς και για τη δική του προσωπική ασφάλεια» (Parker et al. 1995: 117). Ωστόσο, αντιστεκόμενοι σε κατασκευές του αυτοτραυματισμού ως παράγοντα κινδύνου για αυτοκτονία, οι επαγγελματίες υγείας κινδυνεύουν να τοποθετηθούν ως άτομα που δρουν αντιδεοντολογικά και αντιεπαγγελματικά, αφού έχουν συγκεκριμένες δεοντολογικές και ηθικές υποχρεώσεις στο πλαίσιο του «καθήκοντος παροχής φροντίδας» βάσει του οποίου απαιτείται να αντιδρούν στον κίνδυνο και να παρέχουν ασφάλεια στους πελάτες τους. Με τον τρόπο αυτό δυνητικά ενισχύεται η κατασκευή του φόβου στις περιπτώσεις αυτοτραυματισμού, με αποτέλεσμα αντιδράσεις που είναι πιο συμβατές με την επαγγελματική ευθύνη, όπως είναι η νοσηλεία και ο βίαιος περιορισμός. Αν θεωρηθεί ότι δεν ανταποκρίνονται στον κίνδυνο, μπορεί επίσης να τοποθετηθούν ως άτομα που δεν νοιάζονται και απεναντίας ενθαρρύνουν τη συνέχιση μιας επικίνδυνης και επιβλαβούς συμπεριφοράς. Και οι ίδιοι οι άνθρωποι που αυτοτραυματίζονται μπορεί να κατασκευάσουν την

έλλειψη παρεμπόδισης ως ένδειξη ότι οι επαγγελματίες δεν νοιάζονται και δεν δρουν δεοντολογικά, καθώς συνδέονται εξίσου με αυτούς τους λόγους περί κινδύνου και ανάρρωσης.

Οποιαδήποτε αλλαγή σε ατομικό επίπεδο αναπόφευκτα θα παραμένει εντός των ευρύτερων κοινωνικών περιορισμών, ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι η ατομική δράση δεν είναι αποτελεσματική. Όπως δείχνει ο Warner (1996: 113), η δράση σε «τοπικό» επίπεδο μπορεί να αποτελέσει «το σημείο εκκίνησης, όχι το τέλος», παρά ταύτα, αναλύοντας τις εγγενείς αντιφάσεις που προκύπτουν στο πλαίσιο των διαθέσιμων λόγων, εκθέτουμε την αστάθειά τους: «Και εκεί βρίσκεται η δυνατότητα αλλαγής». Μπορούμε έτσι να είμαστε αισιόδοξοι ακόμη και για τους λόγους εκείνους που φαίνονται αδιάπεραστοι στην αλλαγή και είναι ενσωματωμένοι στην κοινωνία ως «αλήθειες» και «κοινή γνώση».

Δίνοντας έμφαση στις ατομικές προσεγγίσεις στο πεδίο της πρακτικής και λαμβάνοντας περισσότερο υπόψη μας την επίδραση της γλώσσας στις δυνατότητες δράσης και εμπειρίας καθώς και τις σύνθετες αλληλεξαρτήσεις εξουσίας στο πλαίσιο των κοινωνικών και θεσμικών πρακτικών, μπορούμε να αρχίσουμε να προκαλούμε μικρές αλλά σημαντικές αλλαγές. Επιχειρώντας να αποσταθεροποιήσουμε περισσότερο αυτό που θεωρείται «αλήθεια», συμβάλλουμε στη χειραφέτηση των ανθρώπων από θέσεις παθολογικοποίησης. Η συνεχής ανάλυση της επίπτωσης των λόγων μας και η αναζήτηση τρόπων αποσταθεροποίησης και αλλαγής των τρεχουσών πρακτικών αποτελεί πρόκληση «όχι μόνο για τους φοιτητές και τους ψυχολόγους, αλλά και για όλους εμάς που ως επαγγελματίες ή ως άτομα θεωρούμε ότι οι ψυχολογικές έννοιες για τον εαυτό μας και τις σχέσεις μας αποτελούν μέρος της σύγχρονης πολιτισμικής ζωής» (Burman 1996: 3).

Προσάρτημα 1: Πηγές κειμένων των ειδικών

Κρατικές υπηρεσίες

Mental Health Foundation (2006) *Truth Hurts: Report of the National Inquiry into Self-harm among Young People – Executive Summary*, διαθέσιμο στη διεύθυνση: http://www.mentalhealth.org.uk/content/assets/PDF/publications/truth_hurts.pdf.

NICE (National Institute for Health and Clinical Excellence) (2004) *Self-harm: The Short-term Physical and Psychological Management and Se-*

condary Prevention of Self-Harm in Primary and Secondary Care, διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.nice.org.uk/guidance/cg16/evidence/cg16-self-harm-full-guideline-2>.

Royal College of Psychiatrists

Royal College of Psychiatrists (2007a) *Working with People Who Self-harm: Information for Staff in Emergency Services*, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.rcpsych.ac.uk/pdf/Staff%20leaflet%20%20JULY%202007.pdf>.

Royal College of Psychiatrists (2007b) *Help is at Hand: Self-harm*, διαθέσιμο στη διεύθυνση: www.rcpsych.ac.uk/mentalhealthinfoforall/problems/depression/self-harm.aspx.

Clinical training texts

Petit, J.R. (2004) *Handbook of Emergency Psychiatry*. Philadelphia, PA: Lippincott Williams & Wilkins.

Sidley, G.L. (2006) Self-harm, in N.Tarrier (ed.), *Case Formulation in Cognitive Behaviour Therapy: The Treatment of Challenging and Complex Cases*. Hove: Routledge.

Προσάρτημα 2: Οδηγός συνεντεύξεων

1. Πείτε μου λίγο την ιστορία του αυτοτραυματισμού σας.
2. Τι σημαίνει για σας αυτοτραυματισμός;
3. Πώς κατανοείτε τη συμπεριφορά αυτοτραυματισμού στην περίπτωση σας;
4. Μπορείτε να μου πείτε την πρώτη σας εμπειρία αυτοτραυματισμού;
5. Έχετε προσεγγίσει ποτέ κάποιον για βοήθεια;
6. Πιστεύετε ότι ο αυτοτραυματισμός έχει αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο βλέπετε τον εαυτό σας;
7. Πιστεύετε ότι επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο σας βλέπουν οι άλλοι;
8. Υπάρχει κάτι άλλο που αισθάνεστε ότι θα έπρεπε να ρωτήσω ή που θέλετε να προσθέσετε;

Βιβλιογραφία

- Babiker, G. and Arnold, L. (1997) *The Language of Injury: Comprehending Self-mutilation*. Leicester: BPS Books.
- Billig, M., Condor, S., Edwards, D., Gane, M., Middleton, D. and Radley, A.R. (1988) *Ideological Dilemmas*. London: Sage.
- Boyce, P. (2004) Australian and New Zealand clinical practice guidelines for the management of adult deliberate self-harm, *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 38(11-12): 868-84.
- Burman, E. (1996) Psychology discourse practice: from regulation to resistance, in E. Burman, G. Aitken, P. Alldred, R. Allwood, T. Billington, B. Goldberg, A.G. Lopez, C. Heenan, D. Marks and S. Warner (eds) *Psychology Discourse Practice: From Regulation to Resistance*. Abingdon: Taylor & Francis.
- Douglas, J., Cooper, J., Amos, T., Webb, R., Guthrie, E. and Appleby, L. (2004) 'Near-fatal' deliberate self-harm: characteristics, prevention and implications for the prevention of suicide, *Journal of Affective Disorders*, 79(1-3): 263-8.
- Duffy, D.F. (2006) Self-injury, *Psychiatry*, 5(8): 263-5.
- Favazza, A.R. (2009) A cultural understanding of nonsuicidal self-injury, in M.K. Nock (ed.) *Understanding Nonsuicidal Self-injury: Origins, Assessment and Treatment*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Fortune, S., Sinclair, J. and Hawton, K. (2008) Adolescents' views on preventing self-harm, *Social Psychiatry & Psychiatric Epidemiology*, 43(2): 96-104.
- Greenwood, S. and Bradley, P. (1997) Managing deliberate self-harm: the A&E perspective, *Accident and Emergency Nursing*, 5: 134-6.
- Harper, D.J. (1999) Deconstructing paranoia: an analysis of the discourses associated with the concept of paranoid delusion, PhD thesis, available at: www.criticalmethods.org/thesis7.htm.
- Harper, D.J. (2003) Developing a critically reflexive position using discourse analysis, in L. Finlay and B. Gough (eds) *Reflexivity: A Practical Guide for Researchers in Health and Social Sciences*. Oxford: Blackwell Science.
- Hawton, K. (2004) Deliberate self-harm, *Medicine*, 32(8): 38-42.
- Hawton, K., Bergen, H., Casey, D., Simkin, S., Palmer, B., Cooper, J., Kapur, N., Horrocks, J., House, A., Lilley, R., Noble, R. and Owens, D. (2007) Self-harm in England: a tale of three cities, *Social Psychiatry & Psychiatric Epidemiology*, 42(7): 513-21.
- Hook, D. (2001) Discourse, knowledge, materiality, history: Foucault and discourse analysis, *Theory & Psychology*, 11(4): 521-47.
- Hume, M. and Platt, S. (2007) Appropriate interventions for the prevention and management of self-harm: a qualitative exploration of service-users' views, *BMC Public Health*, 7: 9.

- Kapur, N. (2005) Management of self-harm in adults: which way now? *British Journal of Psychiatry*, 187: 497-9.
- Kendall, G. and Wickham, G. (1999) *Using Foucault's Methods*. London: Sage.
- NICE (National Institute for Health and Clinical Excellence) (2004) Press release: new guidelines to standardise care for people who self-harm, available at: www.nice.org.uk/nicemedia/pdf/2004.031_selfharm_launch.pdf.
- Nock, M.K., Teper, R. and Hollander, M. (2007) Psychological treatment of self-injury among adolescents, *Journal of Clinical Psychology: In Session*, 63(11): 1081-9.
- O'Donovan, A. (2007) Patient-centred care in acute psychiatric admission units: reality or rhetoric? *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 14: 542-8.
- Parker, I. (1992) *Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology*. London: Routledge.
- Parker, I. (2005) *Qualitative Psychology: Introducing Radical Research*. Maidenhead: Open University Press.
- Parker, I., Georgaca, E., Harper, D., McLaughlin, T. and Stowell-Smith, M. (1995) *Deconstructing Psychopathology*. London: Sage.
- Perseus, K.I., Öjehagen, A., Ekdahl, S., Åsberg, M. and Samuelsson, M. (2003) Treatment of suicidal and deliberate self-harming patients with borderline personality disorder using dialectical behavioral therapy: the patients' and the therapists' perceptions, *Archives of Psychiatric Nursing*, 17(5): 218-27.
- Petit, J.R. (2004) *Handbook of Emergency Psychiatry*. Philadelphia, PA: Lippincott Williams & Wilkins.
- Plante, L.G. (2007) *Bleeding to Ease the Pain: Cutting, Self-injury, and the Adolescent Search for Self*. Westport, CT: Praeger Publishers.
- Prinstein, M.J. (2008) Introduction to the special section on suicide and nonsuicidal self-injury: a review of unique challenges and important directions for self-injury science, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 76(1): 1-8.
- Reavey, P. and Warner, S. (2003) *New Feminist Stories of Child Sexual Abuse: Sexual Scripts and Dangerous Dialogues*. London: Routledge.
- Rose, N. (1998) *Inventing Ourselves: Psychology, Power and Personhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Royal College of Psychiatrists (2007a) *Working with People Who Self-harm: Information for Staff in Emergency Services*, available at: www.rcpsych.ac.uk/clinicalservicestandards/centreforqualityimprovement/self-harmproject/changeinterventions.aspx.
- Royal College of Psychiatrists (2007b) *Help is at Hand: Self-harm*, available at: www.rcpsych.ac.uk/mentalhealthinfoforall/problems/depression/self-harm.aspx.
- Schoppmann, S., Schröck, R., Schnepf, W. and Büscher, A. (2007) 'Then I just showed her my arms...' Bodily sensations in moments of alienation related to self-

- injurious behavior: a hermeneutic phenomenological study, *Journal of Psychiatric Mental Health Nursing*, 14(6): 587-97.
- Singh, G.P., Arun, P., Chavan, B.S., Lokraj, Kumar, S. and Sidana, A. (2002) Pattern of deliberate self-harm cases in psychiatric referral – a retrospective study, *International Journal of Medical Toxicology & Legal Medicine*, 4(2): 6-9.
- Smith, J.A. and Osborn, M. (2008) Interpretative phenomenological analysis, in J.A. Smith (ed.), *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*, 2nd edn. London: Sage.
- Turp, M. (2003) *Hidden Self-harm: Narratives from Therapy*. London: Jessica Kingsley.
- Warm, A., Murray, C. and Fox, J. (2002) Who helps? Supporting people who self-harm, *Journal of Mental Health*, 11(2): 121-30.
- Warner, S. (1996) Special women, special places: women and high security mental hospitals, in E. Burman, G. Aitken, P. Alldred, R. Allwood, T. Billington, B. Goldberg, A.G. Lopez, C. Heenan, D. Marks and S. Warner (eds) *Psychology Discourse Practice: From Regulation to Resistance*. Abingdon: Taylor & Francis.
- Wilkinson, S. (2008) Focus groups, in J.A. Smith (ed.) *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*, 2nd edn. London: Sage.
- Willig, C. (2001) *Introducing Qualitative Research in Psychology: Adventures in Theory and Method*. Maidenhead: Open University Press.

Βιβλιογραφία

- Alasuutari, P. (1995) *Researching Culture: Qualitative Method and Cultural Studies*. London: Sage.
- Anfara, V.A. and Mertz, N.T. (2006) *Theoretical Frameworks in Qualitative Research*. London: Sage.
- Annels, M. (1996) Grounded theory method: philosophical perspectives, paradigm of inquiry, and postmodernism, *Qualitative Health Research*, 6(3): 379-93.
- Antaki, C., Billig, M., Edwards, D. and Potter, J. (2003) Discourse analysis means doing analysis: a critique of six analytical shortcomings, *Discourse Analysis Online*, 1, available at: www.shu.ac.uk/daol/previous/v1/n1/index.htm.
- Arribas-Ayllon, M. and Walkerdine, V. (2008) Foucauldian discourse analysis, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Ashworth, P. (2003) An approach to phenomenological psychology: the contingencies of the lifeworld, *Journal of Phenomenological Psychology*, 34(2): 145-56.
- Atkinson, J.M. and Heritage, J.C. (eds) (1984) *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Banister, P., Burman, E., Parker, I., Taylor, M. and Tindall, C. (1994) *Qualitative Methods in Psychology: A Research Guide*. Buckingham: Open University Press.
- Bannister, D. and Fransella, F. (1986) *Inquiring Man: The Psychology of Personal Constructs*, 3rd edn. London: Croom Helm.
- Barker, M., Hagger-Johnson, G., Hegarty, P., Hutchison, C. and Riggs, D. (2007) Responses from the Lesbian & Gay Psychology Section to Crossley's 'Making sense of "barebacking"', *British Journal of Social Psychology*, 46: 667-77.
- Barlow, D.H., Hayes, S.C. and Nelson, R.O. (1984) *The Scientist Practitioner: Research and Accountability in Clinical and Educational Settings*. New York: Pergamon.
- Bern, S. and Looren de Jong, H. (1997) *Theoretical Issues in Psychology: An Introduction*. London: Sage.
- Billig, M. (1991) *Ideology and Opinions: Studies in Rhetorical Psychology*. London: Sage.
- Billig, M. (1997) Rhetorical and discursive analysis: how families talk about the

- royal family, in N. Hayes (ed.) *Doing Qualitative Analysis in Psychology*. Hove: Psychology Press.
- Billig, M. (2012) Undisciplined beginnings, academic success, and discursive psychology, *British Journal of Social Psychology*, DOI: 10.1111/j.2044-8309.2011.02086.x, pp. 111.
- Billig, M., Condor, S., Edwards, D. et al. (1988) *Ideological Dilemmas: A Social Psychology of Everyday Thinking*. London: Sage.
- Boyatzis, R.E. (1998) *Transforming Qualitative Information: Thematic Analysis and Code Development*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Braun, V. (2005) In search of (better) female sexual pleasure: female genital 'cosmetic' surgery, *Sexualities*, 8: 407-24.
- Braun, V. and Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3: 771-101.
- Brinkmann, S. and Kvale, S. (2008) Ethics in qualitative psychological research, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Brocki, J.M. and Wearden, A.J. (2006) A critical evaluation of the use of interpretative phenomenological analysis (IPA) in health psychology, *Psychology and Health*, 21(1): 87-108.
- Bromley, D.B. (1986) *The Case Study Method in Psychology and Related Disciplines*. Chichester: John Wiley.
- Brooks, P. (1985) *Reading for the Plot: Design and Intention in Narrative*. New York: Vintage.
- Bruner, J. (1990) *Acts of Meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Buchwald, D., Schantz-Laursen, B. and Delmar, C. (2009) Video diary data collection in research with children: an alternative method, *International Journal of Qualitative Methods*, 8(1): 11-20.
- Burr, V. (1995) *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- Burr, V. (2002) *The Person in Social Psychology*. Hove: Psychology Press.
- Burr, V. (2003) *Social Constructionism*, 2nd edn. London: Routledge.
- Butt, T. and Langdrige, D. (2003) The construction of self: the public reach into the private sphere, *Sociology*, 37(3): 477-94.
- Calle, S. (2007) *Take Care of Yourself*. Arles: Acts Sud.
- Chalmers, A.F. (1999) *What Is This Thing Called Science?*, 3rd edn. Buckingham: Open University Press.
- Chamberlain, K. (2000) Methodolatry and qualitative health research, *Journal of Health Psychology*, 5(3): 285-96.
- Chamberlain, K. (2011) Troubling methodology, *Health Psychology Review*, 5: 48-54.
- Chamberlain, K. (2012) Do you really need a methodology? *QMIP Bulletin*, 13: 59-63.

- Chamberlain, K., Carnic, P. and Yardley, L. (2004) Qualitative analysis of experience: grounded theory and case studies, in D.F. Marks and L. Yardley (eds) *Research Methods for Clinical and Health Psychology*. London: Sage.
- Chamberlain, K., Cain, T., Sheridan, J. and Dupuis, A. (2011) Pluralism in qualitative research: from multiple methods to integrated methods, *Qualitative Research in Psychology*, 8: 151-69.
- Charmaz, K. (1990) 'Discovering' chronic illness: using grounded theory, *Social Science and Medicine*, 30(11): 1161-72.
- Charmaz, K. (1995) Grounded theory, in J.A. Smith, R. Harré and L. Van Langenhove (eds) *Rethinking Methods in Psychology*. London: Sage.
- Charmaz, C. (2000) Constructivist and objectivist grounded theory, in N.K. Denzin and Y. Lincoln (eds) *Handbook of Qualitative Research*, 2nd edn. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Charmaz, C. (2002) Grounded theory analysis, in J.F. Gubrium and J.A. Holstein (eds) *Handbook of Interview Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Charmaz, C. (2006) *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Research*. London: Sage.
- Charmaz, C. and Henwood, K. (2008) Grounded theory, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Clarke, A.E. (2003) Situational analyses: grounded theory mapping after the post-modern turn, *Symbolic Interaction*, 26: 553-76.
- Clarke, A.E. (2005) *Situational Analyses: Grounded Theory After the Postmodern Turn*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Clarke, A.E. (2006) Feminism, grounded theory, and situational analysis, in S. Hess-Biber and D. Leckenby (eds) *Handbook of Feminist Research Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Colahan, M., Tunariu, A. and Dell, P. (2012) Lived experience and discursive context: a twin focus, *QMIP Bulletin*, 13: 48-57.
- Colaizzi, P. (1971) Analysis of the learner's perception of learning material at various phases of the learning process, in A. Giorgi, W. Fischer and R. von Eckartsberg (eds) *Duquesne Studies in Phenomenological Psychology I*. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.
- Collier, J. (1957) Photography in anthropology: a report on two experiments, *American Anthropologist*, 59(5): 843-59.
- Corcoran, T. (2009) Second nature, *British Journal of Social Psychology*, 48: 37588, DOI: 10.1348/014466605X82341.
- Crabtree, B. and Miller, W. (1999) A template approach to text analysis: developing and using codebooks, in B. Crabtree and W. Miller (eds) *Doing Qualitative Research*. Newbury Park, CA: Sage.

- Crawford, J., Kippax, S., Onyx, J., Gault, U. and Benton, P. (1992) *Emotion and Gender: Constructing Meaning from Memory*. London: Sage.
- Crossley, M.L. (2000) *Introducing Narrative Psychology: Self, Trauma and the Construction of Meaning*. Buckingham: Open University Press.
- Curt, B.C. (1994) *Textuality and Tectonics: Troubling Social and Psychological Science*. Buckingham: Open University Press.
- Curtis, B. and Curtis, C. (2011) *Social Research: A Practical Introduction*. London: Sage.
- Davies, B. and Harré, R. (1999) Positioning and personhood, in R. Harré and L. Van Langenhove (eds) *Positioning Theory*. Oxford: Blackwell.
- Del Busso, L. (2011) Using photographs to explore the embodiment of pleasure in everyday life, in P. Reavey (ed.) *Visual Methods in Psychology: Using and Interpreting Image in Qualitative Research*. Hove: Psychology Press.
- Deutscher, I. (1978) Asking questions cross-culturally, in N.K. Denzin (ed.) *Sociological Methods: A Sourcebook*. London: McGraw-Hill.
- Dey, I. (1999) *Grounding Grounded Theory: Guidelines for Qualitative Inquiry*. London: Academic Press.
- Drew, P. (1995) Conversation analysis, in J.A. Smith, R. Harré and L. van Langenhove (eds) *Rethinking Methods in Psychology*. London: Sage.
- Duncombe, J. and Jessop, J. (2002) 'Doing rapport' and the ethics of 'faking friendship', in M. Mauthner, M. Birch, J. Jessop and T. Miller (eds) *Ethics in Qualitative Research*. London: Sage.
- Eatough, V. and Smith, J.A. (2008) Interpretative phenomenological analysis, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Edley, N. and Wetherell, M. (2001) Jekyll and Hyde: men's constructions of feminism and feminists, *Feminism and Psychology*, 11(4): 439-57.
- Edwards, D. and Potter, J. (1992) *Discursive Psychology*. London: Sage.
- Edwards, D., Ashmore, M. and Potter, J. (1995) Death and furniture: the rhetoric, politics and theology of bottom line arguments against relativism, *History of the Human Sciences*, 8(2): 25-49.
- Elliott, R., Fischer, C.T. and Rennie, D.L. (1999) Evolving guidelines for publication of qualitative research studies in psychology and related fields, *British Journal of Clinical Psychology*, 38: 215-29.
- Elmes, D.G., Kantowitz, Z.H. and Roediger, H.L. (1995) *Research Methods in Psychology*, 5th edn. St Paul: West Publications Company.
- Ely, M., Vinz, R., Downing, M. and Anzul, M. (1997) *On Writing Qualitative Research: Living by Words*. Falmer: Routledge.
- Emerson, P. and Frosh, S. (2004) *Critical Narrative Analysis in Psychology: A Guide to Practice*. London: Palgrave.

- Epston, D. and White, M. (eds) (1992) *Experience, Contradiction, Narrative and Imagination*. Adelaide, South Australia: Dulwich Centre Publications.
- Ess, C. and the AoIR Ethics Working Committee (2002) Ethical decision-making and internet research: recommendations from the AoIR Ethics Working Committee, approved by Association of Internet Researchers, 27 November 2002, available at: www.aoir.org/reports/ethics.pdf.
- Evans, A., Elford, J. and Wiggins, D. (2008) Using the internet for qualitative research, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Fairclough, N. (1995) *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman.
- Fereday, J. and Muir-Cochrane, E. (2006) Demonstrating rigor using thematic analysis: a hybrid approach of inductive and deductive coding and theme development, *International Journal of Qualitative Methods*, 5(1): 80-92.
- Finlay, L. (2003) The intertwining of body, self and world: a phenomenological study of living with recently diagnosed multiple sclerosis, *Journal of Phenomenological Psychology*, 34(6): 157-78.
- Finlay, L. (2009) Debating phenomenological research methods, *Phenomenology & Practice*, 3(1): 625.
- Finlay, L. and Gough, B. (eds) (2003) *Reflexivity: A Practical Guide for Researchers in Health and Social Sciences*. Oxford: Blackwell.
- Fischer, C. and Wertz, F. (1979) Empirical phenomenological analysis of being criminally victimised, in A. Giorgi, R. Knowles and D.L. Smith (eds) *Duquesne Studies in Phenomenological Psychology*, Vol. 3. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.
- Flick, U. (1998) *An Introduction to Qualitative Research*. London: Sage.
- Flick, U. (2006) *An Introduction to Qualitative Research*, 2nd edn. London: Sage.
- Flowers, P. and Langdrige, D. (2007) Offending the other: deconstructing narratives of deviance and pathology, *British Journal of Social Psychology*, 46: 679-90.
- Flowers, P., Smith, J.A., Sheeran, P. and Beail, N. (1997) Health and romance: understanding unprotected sex in relationships between gay men, *British Journal of Health Psychology*, 2: 73-86.
- Flowers, P., Smith, J.A., Sheeran, P. and Beail, N. (1998) 'Coming out' and sexual debut: understanding the social context of HIV risk-related behaviour, *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 8: 409-21.
- Forshaw, M.J (2007) Free qualitative research from the shackles of method, *The Psychologist*, 20(8): 478-79.
- Foucault, M. (1982) 'The subject and power': an after-word, in H. Dreyfus and P. Rabinow, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

- Foucault, M. (1990) *The History of Sexuality*, translated from the French by Robert Hurley. London: Penguin.
- Frank, A.W. (1995) *The Wounded Storyteller: Body, Illness, and Ethics*. London: University of Chicago Press.
- Freud, S. ([1923] 1964) Two encyclopedia articles, in *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 18, pp. 235-59) London: Hogarth.
- Frith, H. (2011) Narrating biographical disruption and repair: exploring the place of absent images in women's experiences of cancer and chemotherapy, in P. Reavey (ed.) *Visual Methods in Psychology: Using and Interpreting Image in Qualitative Research*. Hove: Psychology Press.
- Frith, H. and Harcourt, D. (2007) Using photographs to capture women's experiences of chemotherapy: reflecting on the method, *Qualitative Health Research*, 17(10): 1340-50.
- Frith, H., Riley, S., Archer, L. and Gleeson, K. (2005) Editorial: imag(in)ing visual methodologies, *Qualitative Research in Psychology*, 2(3): 187-98.
- Frosh, S. (2007) Disintegrating qualitative data, *Theory and Psychology*, 17(5): 635-53.
- Frosh, S. (2010) *Psychoanalysis Outside the Clinic: Interventions in Psychosocial Studies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Frosh, S. and Baraitser, L. (2008) Psychoanalysis and psychosocial studies, *Psychoanalysis, Culture & Society*, 13: 346-65.
- Frosh, S. and Saville Young, L. (2008) Psychoanalytic approaches to qualitative psychology, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Frosh, S., Phoenix, A. and Pattman, R. (2003) Taking a stand: using psychoanalysis to explore the positioning of subjects in discourse, *British Journal of Social Psychology*, 42: 39-53.
- Frost, N. (2009a) 'Do you know what I mean?': the use of a pluralistic narrative analysis approach in the interpretation of an interview, *Qualitative Research*, 9(1): 9-29.
- Frost, N. (2009b) Pluralism in qualitative research: a report on the work of the PQR project, *Social Psychological Review*, 11(1): 32-8.
- Frost, N. (2011) *Qualitative Research Methods in Psychology: Combining Core Approaches*. Maidenhead: Open University Press.
- Frost, N. and Nolas, S.M. (eds) (2011) *Qualitative Research in Psychology, Special Issue on Pluralism in Qualitative Research*, 8(2).
- Gadamer, H.-G. (1991) *Truth and Method*, 2nd revised edn, trans. J. Weinsheimer and D.G. Marshall. New York: Crossroad.
- Garcia, A., Standlee, A.I., Bechhoff, J. and Cui, Y. (2009) Ethnographic approaches

- to the internet and computer-mediated communication, *Journal of Contemporary Ethnography*, 38: 52-84.
- Gergen, K.J. (1973) Social psychology as history, *Journal of Personality and Social Psychology*, 26(2): 309-20.
- Gergen, K.J. (1989) Social psychology and the wrong revolution, *European Journal of Social Psychology*, 19: 463-84.
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Gillies, V., Harden, A., Johnson, K., Reavey, P., Strange, V. and Willig, C. (2005) Painting pictures of embodied experience: the use of non-verbal data production for the study of embodiment, *Qualitative Research in Psychology: Special Issue on Visual Methodologies*, 2(3): 199-212.
- Gilligan, C. (1982) *In a Different Voice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Giorgi, A. (1970) *Psychology as a Human Science*. New York: Harper & Row.
- Giorgi, A. (1975) An application of phenomenological method in psychology, in A. Giorgi, C. Fischer and E. Murray (eds) *Duquesne Studies in Phenomenological Psychology*, Vol. 2. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.
- Giorgi, A. (1985) The phenomenological psychology of learning and the verbal learning tradition, in A. Giorgi (ed.) *Phenomenology and Psychological Research*. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.
- Giorgi, A. (1992) Description vs. interpretation: competing alternative strategies for qualitative research, *Journal of Phenomenological Psychology*, 23: 119-35.
- Giorgi, A. (1994) A phenomenological perspective on certain qualitative research methods, *Journal of Phenomenological Psychology*, 25: 190-220.
- Giorgi, A. and Giorgi, B. (2003a) The descriptive phenomenological psychological method, in P.M. Camic, J.E. Rhodes and L. Yardley (eds) *Qualitative Research in Psychology: Expanding Perspectives in Methodology and Design*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Giorgi, A. and Giorgi, B. (2003b) Phenomenology, in J.A. Smith (ed.) *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*. London: Sage.
- Giorgi, A. and Giorgi, B. (2008) Phenomenological psychology, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Giorgi, A., Fischer, C. and Murray, E. (eds) (1975) *Duquesne Studies in Phenomenological Psychology*, Vol. 2. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.
- Glaser, B.G. (1978) *Theoretical Sensitivity*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Glaser, B.G. (1992) *Emergence vs Forcing: Basics of Grounded Theory Analysis*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Glaser, B.G. (1999) The future of grounded theory, keynote address from the

- Fourth Annual Qualitative Health Research Conference, *Qualitative Health Research*, 9(6): 836-45.
- Glaser, B.G. and Strauss, A.L. (1967) *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New York: Aldine.
- Gleeson, K. (2011) Polytextual thematic analysis for visual date-pinning down the analytic, in P. Reavey (ed.) *Visual Methods in Psychology: Using and Interpreting Image in Qualitative Research*. Hove: Psychology Press.
- Gordon, C. (1968) Self-conceptions: configurations of content, in C. Gordon and K.J. Gergen (eds) *The Self in Social Interaction*. New York: John Wiley.
- Gough, B. (2004) Psychoanalysis as a resource for understanding emotional ruptures in the text: the case of defensive masculinities, *British Journal of Social Psychology*, 43: 245-67.
- Griffin, C. and Bengry-Howell, A. (2008) Ethnography, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Guba, E.G. and Lincoln, Y.S. (2005) Paradigmatic controversies, contradictions and emerging confluences, in E.G. Guba and Y.S. Lincoln (eds) *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. London: Sage.
- Gubrium, J.F. and Holsten, J.A. (2009) *Analyzing Narrative Reality*. London: Sage.
- Guillemin, M. (1996) Unravelling the Account of Menopause as Hormone Deficiency: Working Practices of the Menopause Clinic. Unpublished doctoral dissertation, University of Melbourne, Australia.
- Guillemin, M. (2004) Understanding illness: using drawings as a research method, *Qualitative Health Research*, 14(2): 272-89.
- Hamel, J. (1993) *Case Study Methods*. London: Sage.
- Hammersley, M. (1992) *What's Wrong with Ethnography? Methodological Explorations*. London: Routledge.
- Hansen, J.T. (2004) Thoughts on knowing: epistemic implications of counselling practice, *Journal of Counseling & Development*, 82(2): 131-8.
- Haraway, D.J. (1988) Situated knowledges: the science question in feminism and the privilege of partial perspective, *Feminist Studies*, 14(3): 575-97.
- Haraway, D.J. (1991) *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. London: Free Association Press.
- Harden, A. and Willig, C. (1998) An exploration of the discursive constructions used in young adults' memories and accounts of contraception, *Journal of Health Psychology*, 3(3): 429-45.
- Harding, S. (1991) *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*. Buckingham: Open University Press.
- Harper, D. (2002) Talking about pictures: a case for photo-elicitation, *Visual Studies*, 17(1), 13-26.

- Harré, R. (1986) *The Social Construction of Emotion*. Oxford: Blackwell.
- Harré, R. (1997) An outline of the main methods for social psychology, in N. Hayes (ed.) *Doing Qualitative Analysis in Psychology*. Hove: Psychology Press.
- Harré, R. and Gillett, G. (1994) *The Discursive Mind*. London: Sage.
- Harré, R. and Van Langenhove, L. (eds) (1999) *Positioning Theory*. Oxford: Blackwell.
- Hart, E. and Bond, M. (1995) *Action Research for Health and Social Care: A Guide to Practice*. Buckingham: Open University Press.
- Haug, F. (ed.) (1987) *Female Sexualisation*. London: Verso.
- Have, P.T. (1999) *Doing Conversation Analysis*. London: Sage.
- Hayes, N. (ed.) (1997) *Doing Qualitative Analysis in Psychology*. Hove: Psychology Press.
- Henriques, J., Hollway, W., Urwin, C., Venn, C. and Walkerdine, V. (1984) *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity*. London: Methuen.
- Henwood, K.L. and Pidgeon, N.F. (1992) Qualitative research and psychological theorising, *British Journal of Psychology*, 83(1): 97-112.
- Henwood, K.L. and Pidgeon, N.F. (1995) Grounded theory and psychological research, *The Psychologist*, 8(3): 115-18.
- Hepburn, A. and Potter, J. (2003) Discourse analytic practice, in C. Seale, D. Silverman, J.F. Gubrium and G. Gobo (eds) *Qualitative Research Practice*. London: Sage.
- Hepburn, A. and Wiggins, S. (2005) Developments in discursive psychology, *Discourse & Society*, 16: 595-602.
- Hepburn, A. and Wiggins, S. (eds) (2007) *Discursive Research in Practice: New Approaches to Psychology and Everyday Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heritage, J. (1997) Conversation analysis and institutional talk: analysing data, in D. Silverman (ed.) *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*. London: Sage.
- Hewitt, J.P. and Stokes, R. (1975) Disclaimers, *American Sociological Review*, 40: 1-11.
- Hiles, D. and Čermák, I. (2008) Narrative psychology, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Hodgetts, D. Radley, A., Chamberlain, K. and Hodgetts, A. (2007) Health inequalities and homelessness: considering material, spatial and relational dimensions, *Journal of Health Psychology*, 12(5): 709-25.
- Hodgetts, D., Chamberlain, K. and Groot, S. (2011) Reflections on the visual in community research and action, in P. Reavey (ed.) *Visual Methods in Psy-*

- chology: Using and Interpreting Image in Qualitative Research*. Hove: Psychology Press.
- Holloway, I. and Todres, L. (2003) The status of method: flexibility, consistency and coherence, *Qualitative Research*, 3: 345-57.
- Hollway, W. (1989) *Subjectivity and Method in Psychology: Gender, Meaning and Science*. London: Sage.
- Hollway, W. and Jefferson, T. (2000) *Doing Qualitative Research Differently: Free Association, Narrative and the Interview Method*. London: Sage.
- Hollway, W. and Jefferson, T. (2005) Panic and Perjury: a psychosocial exploration of agency, *British Journal of Social Psychology*, 44(2): 147-63.
- Holstein, J.A. and Gubrium, J.F. (2000a) *The Self We Live By: Narrative Identity in a Post-Modern World*. New York: Oxford University Press.
- Holstein, J.A. and Gubrium, J.F. (2000b) Interpretive action and social practice, in N.K. Denzin and Y.S. Lincoln (eds) *Handbook of Qualitative Research*, 2nd edn. London: Sage.
- Holzkamp, K. (1983) 'Aktualisierung' oder Aktualität des Marxismus? Oder: Die Vorgeschichte des Marxismus ist noch nicht zu Ende, *Aktualisierung Marx: Argument-Sonderband*, AS 100. Berlin: Argument Verlag.
- Howitt, D. (2010) *Introduction to Qualitative Methods in Psychology*. Harlow: Pearson Education.
- Husserl, E. (1931) *Ideas*, trans. W.R. Boyce Gibson. London: George Allen & Unwin.
- Janesick, V. (1994) The dance of qualitative research design: metaphor, methodolatry, and meaning, in N.K. Denzin and Y.S. Lincoln (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research*, 3rd edn. London: Sage.
- Jarman, M., Smith, J.A. and Walsh, S. (1997) The psychological battle for control: a qualitative study of healthcare professionals' understandings of the treatment of anorexia nervosa, *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 7: 137-52.
- Jefferson, G. (2004) Glossary of transcript symbols with an introduction, in G.H. Lerner (ed.) *Conversation Analysis: Studies from the First Generation*. Philadelphia, PA: John Benjamins.
- Joffe, H. (1999) *Risk and 'the Other'*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Joffe, H. (2012) Thematic analysis, in D. Harper and A.R. Thompson (eds) *Qualitative Research Methods in Mental Health and Psychotherapy*. Chichester: John Wiley.
- Joffe, H. and Haarhoff, G. (2002) Representations of far-flung illnesses: the case of Ebola in Britain, *Social Science and Medicine*, 54: 955-69.
- Joffe, H., Washer, P. and Solberg, C. (2011) Public engagement with emerging infectious disease: the case of MRSA in Britain, *Psychology and Health*, 26(6): 667-83.

- Kagan, C., Burton, M. and Siddiquee, A. (2008) Action Research, in C. Willig and W. Stainton-Rogers (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Kelly, G.A. (1955) *The Psychology of Personal Constructs*, Vols 1 and 2. New York: Norton.
- Kemp, R. (2011) The wordling of addiction, *The Humanistic Psychologist*, 39(4): 338-47.
- Kendall, G. and Wickham, G. (1999) *Using Foucault's Methods*. London: Sage.
- Kidd, P.S. and Parshall, M.B. (2000) Getting the focus and the group: enhancing analytical rigor in focus group research, *Qualitative Health Research*, 10(3): 293-308.
- Kidder, L.H. and Fine, M. (1987) Qualitative and quantitative methods: when stories converge, in M.M. Mark and L. Shotland (eds) *New Directions in Program Evaluation*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Kippax, S., Crawford, J., Benton, P., Gault, U. and Noesjirwan, J. (1988) Constructing emotions: weaving meaning from memories, *British Journal of Social Psychology*, 27: 19-33.
- Kippax, S., Crawford, J., Waldby, C. and Benton, P. (1990) Women negotiating heterosex: implications for AIDS prevention, *Women's Studies International Forum*, 13(6): 533-42.
- Kirk, J. and Miller, M. (1986) *Reliability and Validity in Qualitative Research*. London: Sage.
- Kohlberg, L. (1976) Moral stages and moralization: the cognitive developmental approach, in T. Lickona (ed.) *Moral Development and Behaviour*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Kugelman, R. (1997) The psychology and management of pain: gate control as theory and symbol, *Theory and Psychology*, 7(1): 43-65.
- Kuhn, T. ([1962] 1970) *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Kvale, S. (1995) The social construction of validity, *Qualitative Inquiry*, 1(1): 19-40.
- Kvale, S. (1996a) The 1000-page question, *Qualitative Inquiry*, 2(3): 275-84.
- Kvale, S. (1996b) *InterViews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. London: Sage.
- Kvale, S. (2003) The psychoanalytic interview as inspiration for qualitative research, *Social Psychological Review*, 5(2): 20-42.
- Langdrige, D. (2004) *Research Methods and Data Analysis in Psychology*. London: Pearson/Prentice Hall.
- Langdrige, D. (2007) *Phenomenological Psychology: Theory, Research and Method*. London: Pearson/Prentice Hall.

- Langer, A.S. (1992) The politics of breast cancer, *Journal of the American Medical Women's Association*, 47(5): 207-9.
- Larkin, M., Watts, S. and Clifton, E. (2006) Giving voice and making sense in interpretative phenomenological analysis, *Qualitative Research in Psychology*, 3: 102-20.
- Leininger, M. (1994) Evaluation criteria and critique of qualitative research studies, in J.M. Morse (ed.) *Critical Issues in Qualitative Research Methods*. London: Sage.
- Lemon, N. and Taylor, H. (1997) Caring in casualty: the phenomenology of nursing care, in N. Hayes (ed.) *Doing Qualitative Analysis in Psychology*. Hove: Psychology Press.
- Lomax, H. and Casey, N. (1998) Recording social life: reflexivity and video methodology, *Sociological Research Online*, 3(2): 1-31.
- Lopez, K.A. and Willis, D.G. (2004) Descriptive versus interpretive phenomenology: their contribution to nursing knowledge, *Qualitative Health Research*, 14(5): 726-35.
- Lorion, R.P. (1990) Evaluating HIV risk reduction efforts: ten lessons from psychotherapy and prevention outcome strategies, *Journal of Community Psychology*, 18: 325-36.
- Lyons, E. and Coyle, A. (eds) (2007) *Analysing Qualitative Data in Psychology*. London: Sage.
- MacMartin, C. and LeBaron, C. (2006) Multiple involvements within group interaction: a video-based study of sex offender therapy, *Research on Language and Social Interaction*, 39: 41-80.
- MacNaghten, P. (1993) Discourses of nature: argumentation and power, in E. Burman and I. Parker (eds) *Discourse Analytic Research*. London: Routledge.
- Madill, A. and Doherty, K. (1994) 'So you did what you wanted then': discourse analysis, personal agency and psychotherapy, *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 4: 261-73.
- Madill, A., Jordan, A. and Shirley, C. (2000) Objectivity and reliability in qualitative analysis: realist, contextualist and radical constructionist epistemologies, *British Journal of Psychology*, 91: 1-20.
- Mann, C. and Stewart, F. (2000) *Internet Communication and Qualitative Research: A Handbook for Researching Online*. London: Sage.
- Marsh, P., Rosser, E. and Harré, R. (1978) *The Rules of Disorder*. London: Routledge.
- McAdams, D. (1993) *The Stories We Live by: Personal Myths and the Making of the Self*. New York: Guildford.
- McCallin, A.M. (2004) Pluralistic dialoguing: a theory of interdisciplinary team-working, *The Grounded Theory Review*, 4(1): 1-24.

- McLeod, J. (2010) *Case Study Research in Counselling and Psychotherapy*. London: Sage.
- Melia, K.M. (1996) Rediscovering Glaser, *Qualitative Health Research, Special Issue: Advances in Grounded Theory*, 6(3): 368-78.
- Miller, E. and Willig, C. (2012) Pluralistic counselling and HIV-positive clients: the importance of shared understanding, *European Journal of Psychotherapy and Counselling*, 14(1): 1-12.
- Mishler, E.G. (1986) *Research Interviewing: Context and Narrative*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Moran, D. (2000) *Introduction to Phenomenology*. London: Routledge.
- Moran-Ellis, J., Alexander, V.D., Cronin, A., Dickinson, M., Fielding, J., Sleny, J. and Thomas, H. (2006) Triangulation and integration: process, claims and implications, *Qualitative Research*, 6(45): 49-55.
- Morse, J.M. (ed.) (1992a) *Qualitative Health Research*. London: Sage.
- Morse, J.M. (1992b) Negotiating commitment and involvement in the nurse-patient relationship, in J.M. Morse (ed.) *Qualitative Health Research*. London: Sage.
- Morse, J.M. (2009) Tussles, tensions and resolutions, in J.M. Morse, P.N. Stern, J. Corbin, B. Bowers, A.E. Clarke and K. Charmaz (eds) *Developing Grounded Theory: The Second Generation*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- Moustakas, C. (1994) *Phenomenological Research Methods*. London: Sage.
- Muir, S. (2008) Participant produced video: Giving participants camcorders as a social research method, available at: www.reallifemethods.ac.uk/publications/toolkits/, accessed 20 June 2012.
- Murray, M. (1997) A narrative approach to health psychology: background and potential, *Journal of Health Psychology*, 2: 9-20.
- Murray, M. (1999) The storied nature of health and illness, in M. Murray and K. Chamberlain (eds) *Qualitative Health Psychology: Theories and Methods*. London: Sage.
- Murray, M. (2003) Narrative psychology, in J.A. Smith (ed.) *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*. London: Sage.
- Murray, M. and Chamberlain, K. (eds) (1999) *Qualitative Health Psychology: Theories and Methods*. London: Sage.
- Neisser, U. (1981) John Dean's memory: a case study, *Cognition*, 9: 1-22.
- Nightingale, D. and Cromby, J. (1999) *Social Constructionist Psychology: A Critical Analysis of Theory and Practice*. Buckingham: Open University Press.
- O'Connell, D.C. and Kowal, S. (1995) Basic principles of transcription, in J.A. Smith, R. Harré and L. van Langenhove (eds) *Rethinking Methods in Psychology*. London: Sage.
- O'Connor, K. and Hallam, R.S. (2000) Sorcery of the self: the magic of you, *Theory and Psychology*, 10(2): 238-64.

- Ogden, J. (1995) Changing the subject of health psychology, *Psychology and Health*, 10: 257-65.
- Orum, A.M., Feagin, J.R. and Sjoberg, G. (1991) Introduction: the nature of the case study, in J.R. Feagin, A.M. Orum and G. Sjoberg (eds) *A Case for the Case Study*. London: University of North Carolina Press.
- Osborn, M. and Smith, J.A. (1998) The personal experience of chronic benign lower back pain: an interpretative phenomenological analysis, *British Journal of Health Psychology*, 3: 65-83.
- Paccagnella, L. (2006) Getting the seat of your pants dirty: strategies for ethnographic research on virtual communities, *Journal of Computer-Mediated Communication*, 3, online, cited in B. Curtis and C. Curtis (2011) *Social Research: A Practical Introduction*, p. 94. London: Sage.
- Packer, M. and Addison, R. (eds) (1989) *Entering the Circle: Hermeneutic Investigation in Psychology*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Papathomas, A. and Lavallee, D. (2012) Narrative constructions of anorexia and abuse: an athlete's search for meaning in trauma, *Journal of Loss and Trauma: International Perspectives on Stress and Coping*, 14(4): 293-318.
- Parker, I. (1992) *Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology*. London: Routledge.
- Parker, I. (1994) Reflexive research and the grounding of analysis: social psychology and the psy-complex, *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 4(4): 239-52.
- Parker, I. (1997) Discursive psychology, in D. Fox and I. Prilleltensky (eds) *Critical Psychology: An Introduction*. London: Sage.
- Parker, I. (ed.) (1998) *Social Constructionism, Discourse and Realism*. London: Sage.
- Parker, I. (2005) *Qualitative Psychology: Introducing Radical Research*. Maidenhead: Open University Press.
- Parker, I. (2011) Discursive social psychology now, *British Journal of Social Psychology*, July: 17, DOI: 10.1111/j.2044-8309.2011.02046.x.
- Parker, I. and the Bolton Discourse Network (1999) *Critical Textwork: An Introduction to Varieties of Discourse and Analysis*. Buckingham: Open University Press.
- Parker, I., Georgaca, E., Harper, D., McLaughlin, T. and Stowell-Smith, M. (1995) *Deconstructing Psychopathology*. London: Sage.
- Pidgeon, N. and Henwood, K. (1997) Using grounded theory in psychological research, in N. Hayes (ed.) *Doing Qualitative Analysis in Psychology*. Hove: Psychology Press.
- Pidgeon, N.F. and Henwood, K.L. (2004) Grounded theory, in M. Hardy and A. Bryman (eds) *Handbook of Data Analysis*. London: Sage.

- Pini, M. and Walkerdine, V. (2011) Girls on film: video diaries as 'autoethnographies', in P. Reavey (ed.) *Visual Methods in Psychology: Using and Interpreting Image in Qualitative Research*. Hove: Psychology Press.
- Polkinghorne, D. (1988) *Narrative Knowing and the Human Sciences*. Albany, NY: State University of New York.
- Pomerantz, A. (1986) Extreme case formulations: a new way of legitimating claims, in G. Button, P. Drew and J. Heritage (eds) *Human Studies, Special Issue: Interaction and Language Use*, 9: 219-30.
- Ponterotto, J.G. (2005) Qualitative research in counseling psychology: a primer on research paradigms and philosophy of science, *Journal of Counseling Psychology*, 52(2): 126-36.
- Popper, K.R. (1969) *Conjectures and Refutations*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Potter, J. (1996) *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage.
- Potter, J. (1997) Discourse analysis as a way of analysing naturally occurring talk, in D. Silverman (ed.) *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*. London: Sage.
- Potter, J. and Hepburn, A. (2005) Qualitative interviews in psychology: problems and possibilities, *Qualitative Research in Psychology*, 2: 38-55.
- Potter, J. and Wetherell, M. (1987) *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*. London: Sage.
- Potter, J. and Wetherell, M. (1994) Analysing discourse, in A. Bryman and R.G. Burgess (eds) *Analysing Qualitative Data*. London: Routledge.
- Potter, J. and Wetherell, M. (1995) Discourse analysis, in J.A. Smith, R. Harré and L. van Langenhove (eds) *Rethinking Methods in Psychology*. London: Sage.
- Propp, V. (1968) *Morphology of the Folktale*, 2nd edn (first published 1928). Austin, TX: University of Texas Press.
- Prosser, J. and Loxley, A. (2008) Introducing visual methods, *NCRM Methodological Review*, available at: www.ncrm.ac.uk/research/outputs!publications/.
- Puchta, C. and Potter, J. (2004) *Focus Group Practice*. London: Sage.
- Radley, A. and Chamberlain, K. (2001) Health psychology and the study of the case: from method to analytic concern, *Social Science and Medicine*, 53: 321-32.
- Radley, A. and Taylor, D. (2003) Images of recovery: a photo-elicitation study on the hospital ward, *Qualitative Health Research*, 13(1): 77-99.
- Radley, A. Hodgetts, D. and Cullen A. (2005) Visualising homelessness: a study in photography and estrangement, *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 15(4): 273-95.
- Reavey, P. (2011a) Introduction, in P. Reavey (ed.) *Visual Methods in Psychology: Using and Interpreting Image in Qualitative Research*. Hove: Psychology Press.
- Reavey, P. (2011b) The return to experience: psychology and the visual, in P.

- Reavey (ed.) *Visual Methods in Psychology: Using and Interpreting Image in Qualitative Research*. Hove: Psychology Press.
- Reavey, P. and Johnson, K. (2008) Visual approaches: using and interpreting image in qualitative research, in C. Willig, and W. Stainton Rogers (eds), *Handbook of Qualitative Research Methods*. London: Sage.
- Reicher, S. (2000) Against methodolatry: some comments on Elliott, Fischer, and Rennie, *British Journal of Clinical Psychology*, 39: 1-6.
- Reid, K., Flowers, P. and Larkin, M. (2005) Exploring lived experience, *The Psychologist*, 18(1): 20-3.
- Rennie, D.L. (1998) Grounded theory methodology: the pressing need for a coherent logic of justification, *Theory and Psychology*, 8(1): 101-19.
- Ricoeur, P. (1970) *Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation*, trans D. Savage. New Haven, CT: Yale University Press.
- Ricoeur, P. (1984) *Time and Narrative*, Vol. III. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Ricoeur, P. (1996) On interpretation, in R. Kearney and M. Rainwater (eds) *The Continental Philosophy Reader*. London: Routledge (original work published in 1983).
- Riessman, C.K. (1993) *Narrative Analysis*. London: Sage.
- Rimmon-Kenan, S. (2002) The story of 'I': Illness and narrative identity, *Narrative*, 10(1): 9-27.
- Robinson, K.M. (2001) Unsolicited narratives from the internet: a rich source of qualitative data, *Qualitative Health Research*, 11(5): 706-14.
- Robson, C. (1993) *Real World Research: A Resource for Social Scientists and Practitioner-researchers*. Oxford: Blackwell.
- Rose, G. (2007) *Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*, 2nd edn. London: Sage.
- Rose, N. (1999) *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*, 2nd edn. London: Free Association Books.
- Rosenblatt, P.C. (1995) Ethics of qualitative interviewing with grieving families, *Death Studies*, 19: 139-55.
- Ryan, G.W. and Bernard, H.R. (2000) Data management and analysis methods, in N.K. Denzin and Y.S. Lincoln (eds) *Handbook of Qualitative Research*, 2nd edn. London: Sage.
- Schleiermacher, F. (1998) *Hermeneutics and Criticism and Other Writings*, ed. A. Bowie. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmidt, L.K. (2006) *Understanding Hermeneutics*. Stocksfield: Acumen Publishing Limited.
- Schutz, A. (1967) *The Phenomenology of the Social World*, trans G. Walsh and F. Lehnert. Evanston, IL: North Western University Press.

- Seale, C. (2000) Using computers to analyse qualitative data, in D. Silverman (ed.) *Doing Qualitative Research: A Practical Handbook*. London: Sage.
- Silver, C. and Fielding, N. (2008) Using computer packages in qualitative research, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Silver, J. and Reavey, P. (2010) 'He's a good-looking chap ain't he?': narrative and visualisations of self in body dysmorphic disorder, *Social Science & Medicine*, 70(1): 1641-7.
- Silverman, D. (1993) *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London: Sage.
- Silverman, D. (ed.) (2000) *Doing Qualitative Research: A Practical Handbook*. London: Sage.
- Sims-Schouten, W., Riley, S. and Willig, C. (2007) Critical realism in discourse analysis: a presentation of a systematic method of analysis using women's talk of motherhood, childcare and female employment as an example, *Theory & Psychology*, 17(1): 127-50.
- Singer, J. (2004) Narrative identity and meaning making across the lifespan: an introduction, *Journal of Personality*, 72: 437-59.
- Sistrunk, F. and McDavid, J.W. (1971) Sex variable in conforming behaviour, *Journal of Personality and Social Psychology*, 17: 200-7.
- Slife, B.D. and Williams, R.N. (1995) *What's Behind the Research? Discovering Hidden Assumptions in the Behavioural Sciences*. London: Sage.
- Smith, B. and Sparkes, A.C. (2005) Men, sport, spinal cord injury and narratives of hope, *Social Science and Medicine*, 61(5): 1095-105.
- Smith, B. and Sparkes, A.C. (2006) Narrative inquiry in psychology: exploring the tensions within, *Qualitative Research in Psychology*, 3(3): 169-92.
- Smith, B. and Sparkes, A.C. (2008) Changing bodies, changing narratives and the consequences of tellability: a case study of becoming disabled through sport, *Sociology of Health and Illness*, 30(2): 217-36.
- Smith, B. and Sparkes, A.C. (2009) Narrative analysis and sport and exercise psychology: understanding lives in diverse ways, *Psychology of Sport and Exercise*, 10(4): 279-88.
- Smith, J.A. (1991) Conceiving selves: a case study of changing identities during the transition to motherhood, *Journal of Language and Social Psychology*, 10: 225-43.
- Smith, J.A. (1993) The case study, in R. Bayne and P. Nicolson (eds) *Counselling and Psychology for Health Professionals*. London: Chapman & Hall.
- Smith, J.A. (1995a) Repertory grids: an interactive case-study perspective, in J.A. Smith, R. Harré and L. van Langenhove (eds) *Rethinking Methods in Psychology*. London: Sage.

- Smith, J.A. (1995b) Semi-structured interviewing and qualitative analysis, in J.A. Smith, R. Harré and L. van Langenhove (eds) *Rethinking Methods in Psychology*. London: Sage.
- Smith, J.A. (1996) Beyond the divide between cognition and discourse: using interpretative phenomenological analysis in health psychology, *Psychology and Health*, 11: 261-71.
- Smith, J.A. (1997) Developing theory from case studies: self-reconstruction and the transition to motherhood, in N. Hayes (ed.) *Doing Qualitative Analysis in Psychology*. Hove: Psychology Press.
- Smith, J.A. (1999) Towards a relational self: social engagement during pregnancy and psychological preparation for motherhood, *British Journal of Social Psychology*, 38: 409-26.
- Smith, J.A. (ed.) (2003) *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*. London: Sage.
- Smith, J.A. (2004) Reflecting on the development of interpretative phenomenological analysis and its contribution to qualitative research in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 1: 39-54.
- Smith, J.A. (2011) Evaluating the contribution of interpretative phenomenological analysis, *Health Psychology Review*, 5(1): 9-27.
- Smith, J.A. and Eatough, V. (2006) Interpretative phenomenological analysis, in G. Breakwell, S. Hammond, C. FifeSchaw and J.A. Smith (eds) *Research Methods in Psychology*, 2nd edn. London: Sage.
- Smith, J.A., Harré, R. and Van Langenhove, L. (1995) Idiography and the case study, in J.A. Smith, R. Harré and L. van Langenhove (eds) *Rethinking Psychology*. London: Sage.
- Smith, J.A., Jarman, M. and Osborn, M. (1999) Doing interpretative phenomenological analysis, in M. Murray and K. Chamberlain (eds) *Qualitative Health Psychology: Theories and Methods*. London: Sage.
- Smith, J.A., Flowers, P. and Larkin, M. (2009) *Interpretative Phenomenological Analysis: Theory, Method and Research*. London: Sage.
- Sontag, S. (1994) Against interpretation, in *Against Interpretation and Other Essays*. London: Vintage/Random House.
- Speer, S.A. (2007) On recruiting conversation analysis for critical realist purposes (comment), *Theory & Psychology*, 17(1): 151-61.
- Spinelli, E. (1989) *The Interpreted World: An Introduction to Phenomenological Psychology*. London: Sage.
- Spradley, J.P. (1979) *The Ethnographic Interview*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Stake, R.E. (1994) Case studies, in N.K. Denzin and Y.S. Lincoln (eds) *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage.

- Stake, R.E. (1995) *The Art of Case Study Research*. London: Sage.
- Stanley, L. and Wise, S. (1983) *Breaking Out: Feminist Consciousness and Feminist Research*. London: Routledge.
- Stephenson, N. and Kippax, S. (2008) Memory work, in C. Willig and W. Stainton Rogers (2007) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Stevick, E.L. (1971) An empirical investigation of the experience of anger, in A. Giorgi, W. Fisher and R. von Eckartsberg (eds) *Duquesne Studies in Phenomenological Psychology*, Vol. 1. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.
- Stewart, K. and Williams, M. (2005) Researching online populations: the use of online focus groups for social research, *Qualitative Research*, 5: 395-416.
- Strauss, A.L. (1987) *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strauss, A.L. and Corbin, J. (1990) *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. London: Sage.
- Strauss, A.L. and Corbin, J. (1998) *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, 2nd edn. London: Sage.
- The Centre for Narrative Research (2008) *Narrative and Social Change*, available at: www.uel.ac.uk/cnr/NarrativeandSocialChange.htm, accessed 7 June 2012.
- Urwin, C. (1984) Power relations and the emergence of language, in J. Henriques, W. Hollway, C. Urwin, C. Venn and V. Walkerdine, *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity*. London: Methuen.
- Van Dijk, T. (1987) *Communicating Racism*. Newbury Park, CA: Sage.
- Van Kaam, A. (1959) Phenomenal analysis: exemplified by a study of the experience of 'really feeling understood', *Journal of Individual Psychology*, 15(1): 66-72.
- Van Manen, M. (1990) *Researching Lived Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*. Albany, NY: SUNY Press.
- Vingoe, L. (2008) The construction of personality disorder: a discourse analysis of contemporary professional, cultural and political texts, unpublished DPsych dissertation, City University, London.
- Wang, C. (1999) Photovoice: a participatory action research strategy applied to women's health, *Journal of Women's Health*, 8(2): 185-92.
- Wang, C. and Burris, M. (1994) Empowerment through photo novella: portraits of participation, *Health Education Quarterly*, 21(2): 171-86.
- Wang, C. and Burris, M. (1997) Photovoice: concept, methodology, and use for participatory needs assessment, *Health Education and Behavior*, 24(3): 369-87.
- Washer, P. (2004) Representations of SARS in the British newspapers, *Social Science and Medicine*, 59: 2561-71.
- Washer, P. (2006) Representations of mad cow disease, *Social Science and Medicine*, 62: 457-66.

- Washer, P. and Joffe, H. (2006) The hospital 'superbug': social representations of MRSA, *Social Science and Medicine*, 63: 2142-52.
- Weitzman, E. and Miles, M.B. (1995) *Computer Programs for Qualitative Data Analysis: A Software Sourcebook*. London: Sage.
- Wetherell, M. (1998) Positioning and interpretative repertoires: conversation analysis and post-structuralism in dialogue, *Discourse and Society*, 9(3): 387-413.
- Wetherell, M. (2001) Debates in discourse research, in M. Wetherell, S. Taylor and S.J. Yates (eds) *Discourse Theory and Practice: A Reader*. London: Sage.
- Wetherell, M. (2005) Commentary: unconscious conflict or everyday accountability?, *British Journal of Social Psychology*, 44(2): 169-73.
- Wetherell, M. and Potter, J. (1992) *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- White, M. and Epston D. (1990) *Narrative Means to Therapeutic Ends*. New York: Norton.
- Wiggins, S. and Potter, J. (2008) Discursive psychology, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Wiles, R., Prosser, J., Bagnoli, A. et al. (2008) *Visual Ethics: Ethical Issues in Visual Research*, available at: <http://eprints.ncrm.ac.uk/421/>, accessed 20 June 2012.
- Wilkinson, S. (1998) Focus groups in health research: exploring the meanings of health and illness, *Journal of Health Psychology*, 3(3): 329-48.
- Willig, C. (1995) 'I wouldn't have married the guy if I'd have to do that' – heterosexual adults' accounts of condom use and their implications for sexual practice, *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 5: 75-87.
- Willig, C. (1997) The limitations of trust in intimate relationships: constructions of trust and sexual risk-taking, *British Journal of Social Psychology*, 36: 211-21.
- Willig, C. (1998) Constructions of sexual activity and their implications for sexual practice: lessons for sex education, *Journal of Health Psychology*, 3(3): 383-92.
- Willig, C. (1999a) Beyond appearances: a critical realist approach to social constructionist work in psychology, in D. Nightingale and J. Cromby (eds) *Psychology and Social Constructionism: A Critical Analysis of Theory and Practice*. Buckingham: Open University Press.
- Willig, C. (ed.) (1999b) *Applied Discourse Analysis: Social and Psychological Interventions*. Buckingham: Open University Press.
- Willig, C. (2000) A discourse-dynamic approach to the study of subjectivity in health psychology, *Theory and Psychology*, 10(4): 547-70.
- Willig, C. (2001) *Introducing Qualitative Research in Psychology*. Maidenhead: Open University Press.

- Willig, C. (2004) Discourse analysis and health psychology, in M. Murray (ed.) *Critical Health Psychology*. New York: Palgrave Macmillan.
- Willig, C. (2007) Reflections on the use of the phenomenological method, *Qualitative Research in Psychology*, 4: 1-17.
- Willig, C. (2008) Discourse analysis, in J.A. Smith (ed.) *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*, 2nd edn. London: Sage.
- Willig, C. (2012a) *Qualitative Interpretation and Analysis in Psychology*. Maidenhead: Open University Press.
- Willig, C. (2012b) Perspectives on the epistemological bases for qualitative research, in H. Cooper (ed.) *The Handbook of Research Methods in Psychology*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Willig, C. and dew Valour, K. (1999) Love and the work ethic: constructions of intimate relationships as achievement. Paper presented to the Annual Conference of the British Psychological Society, London, 20-21 December.
- Willig, C. and dew Valour, K. (2000) 'Changed Circumstances', 'a way out' or 'to the bitter end'? A narrative analysis of 16 relationship break-ups. Paper presented to the Annual Conference of the Social Psychology Section of the British Psychological Society, Nottingham, 6-8 September.
- Wodak, R. (1996) *Disorders of Discourse*. Harlow: Addison-Wesley Longman.
- Wooffitt, R. (2005) *Conversation Analysis and Discourse Analysis: A Comparative and Critical Introduction*. London: Sage.
- Yardley, L. (ed.) (1997) *Material Discourses of Health and Illness*. London: Routledge.
- Yardley, L. (2000) Dilemmas in qualitative health research, *Psychology and Health*, 15: 215-28.
- Yardley, L. (2008) Demonstrating validity in qualitative research, in J.A. Smith (ed.) *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*, 2nd edn. London: Sage.
- Yardley, L. and Bishop, F. (2008) Mixing qualitative and quantitative methods: a pragmatic approach, in C. Willig and W. Stainton Rogers (eds) *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. London: Sage.
- Yin, R.K. (1993) *Applications of Case Study Research*. London: Sage.
- Yin, R.K. (1994) *Case Study Research: Design and Methods*. London: Sage.
- Ziller, R.C. and Smith, D.E. (1977) A phenomenological utilization of photographs. *Journal of Phenomenological Psychology*, 7(2): 172-82.

Ευρετήριο

A

- Αίσθηση του εαυτού 221, 233, 285, 303, 332, 351, 372, 381, 438, 494, 506
- Ακραία διατύπωση 299
- Ανακάλυψη 197, 198, 259
προσανατολισμός 62, 408
- Ανάλυση αποκλινουσών περιπτώσεων 409
- Ανάλυση αρνητικής περίπτωσης 245, 403, 470
- Ανάλυση περιεχομένου 48, 169
- Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων με τη βοήθεια υπολογιστικών προγραμμάτων 427
- Αναπαραστάσεις από τα ΜΜΕ 156
- Αναστοχαστικότητα 44, 48, 50-52, 82, 84-85, 100, 135, 144-145, 191, 200-201, 215, 230, 241, 402, 404-406, 409, 413, 415, 430, 444, 470-471, 531
επιστημολογική 48, 50-51, 192, 444-445
και αξιολόγηση 407
και επιστημολογία 415
και ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση 241
ορισμός 50
προσωπική και η ερευνητική πρόταση 50, 84, 446, 510
- Ανισότητες 42
- Ανοιχτές ερωτήσεις 95
Βλ. επίσης Ερωτήσεις
- Αντικειμενικότητα 43, 402, 408, 412, 430
- Αντίληψη 37-38, 44, 54, 121, 145, 212, 237-238, 240, 281-284, 366, 393, 405, 424, 437, 440, 445, 463, 469, 476, 489, 493, 501-502
- Αντιμεταβίβαση 84
- Αντιπροσωπευτικότητα 82-83, 275, 402
- Αντίσταση 124, 351, 518, 530-531, 536-537, 539, 540, 542
στους λόγους 531
Βλ. επίσης Λόγος 67, 202
- Ανωνυμία 110, 261, 390, 391, 394, 450
- Αξιολόγηση 53, 291, 301, 401, 404, 407, 410, 415, 431, 470, 472, 474, 507
από τους αναγνώστες 409
κριτήρια 328, 401, 402-403, 406, 408-409, 411, 413-414, 416
οδηγίες 404, 406
- Αξιοπιστία 37, 82, 166, 402, 405, 406, 408, 412, 470
- Αποθέματα 55, 72, 111, 358-359, 383, 385, 396
γλωσσικά 68, 69, 72, 287, 325, 408, 523
λόγου 285, 294, 309-310, 318, 522
Βλ. επίσης Λόγος 67, 202
- Αποποίηση 282, 287, 288, 297, 299
- Αυστηρότητα 402-403, 413, 508
- Αυτενέργεια 98, 225, 336, 354
- Αυτοτραυματισμός 519-520, 524-526, 528, 532-534, 536, 538-540, 542, 545
- Αφαίρεση 65, 181, 221
- Αφήγημα 345-352, 354, 358-359, 369-370, 372, 378

- αναζήτησης 347
 αποκατάστασης 347
 έρωτα 359
 κακοποίησης 357-359
 κοινωνικό 351
 ορισμός 346
 χάους 347-348
 Αφηγηματική θεραπεία 352, 425
 Αφηγηματική επίλυση 358
 Αφηγηματική συνέντευξη 353, 355, 358
 Αφηγηματική συνοχή 357
 Αφηγηματικό ναύαγιο 348
 Αφήγηση 49, 65-66, 73, 95, 119, 169, 254, 316, 345-347, 354-357, 370-373, 454, 509
 πολιτισμική 347
- Β**
- Βασικοί κανόνες 107, 530
 στην έρευνα ομάδας εστίασης 108-109, 146
 Βιβλιογραφική ανασκόπηση 136-137, 453
- Γ**
- Γενίκευση 259, 271, 273, 276
 αναλυτική 275
 στατιστική 275
 Γλώσσα 44, 50-51, 67-68, 95, 118, 121, 123, 129, 202, 217, 220, 225, 234-236, 279-281, 283-284, 303, 306, 315, 342, 389, 407
 και γνώση 44, 67
 και ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση 66, 92, 141, 152, 215, 218, 265, 376
 και κατασκευή κατηγοριών 202
 και κατασκευή του νοήματος 51, 74, 172, 335, 362, 369
 και ποιοτικές μεθοδολογίες 46, 49, 50, 56, 59, 71, 88, 112, 265, 304, 417, 423
 και υποκειμενικότητα 285, 303, 313-315, 318, 320-321, 329, 330-331, 334, 335, 337-340, 383, 392, 521, 523, 527-528, 530, 536-537, 542
 στροφή στη γλώσσα 279-280, 307
 ως κοινωνική δράση 280, 282, 306
Βλ. επίσης Προσανατολισμός στη δράση
 ως κοινωνική επιτέλεση 373
 ως παραγωγική διεργασία 86, 280
- Γλωσσική ποικιλότητα 94
- Γνώση
- αντικειμενική 37-38, 391
 είδη 61, 76, 117, 127
 κοινωνικά κατασκευασμένη 44
 προσεγγίσεις στην παραγωγή 76, 117
 φαινομενολογική 73
- Γνωστικές διεργασίες 89, 237-238, 281-283, 287, 303, 306, 437-438, 459, 507
 καυτές σκέψεις 238
- Γνωστικισμός 281, 282, 283, 284
Βλ. επίσης κριτική στον γνωστικισμό
- Σ**
- Calle, Sophie 49-50
 Charmaz, Kathy 193, 195, 198-199, 201, 203, 205, 209, 434, 450-452
- Δ**
- Δειγματοληψία 140, 181, 184, 187, 193-194, 201, 227, 275, 403, 447-448, 470-471
 θεωρητική 184, 187, 193-194, 403, 447, 470
 σκόπιμη 227, 447
- Δεοντολογία 52, 85, 86-87, 111, 130-131, 141-143, 229, 250, 261-262, 530

- στη διάχυση 143, 146-147
 ως τήρηση κανόνων 86
- Δεοντολογικά ζητήματα 111, 130-131, 229, 256, 269, 390, 391, 446, 529
 και διαδικτυακή έρευνα 111
 και ημερολόγια 104-106
 και ερμηνεία 131, 229
- Δεοντολογική ερευνητική συμπεριφορά 87
- Δημογραφικές πληροφορίες 296
- Διαδικασία επικύρωσης 430
- Διαδικασίες 41, 43, 135, 141, 147, 187, 197, 208-209, 215, 245, 258-259, 284, 291, 302, 354, 356, 361, 363, 404, 430, 437, 456, 469, 521-522, 527, 529
 ιστορικές 41
 κοινωνικές 245, 430, 522
 κοινωνικοοικονομικές 41
 υποκείμενες 125
- Διακύβευμα 304, 308
 εκ των προτέρων αποποίηση του διακυβεύματος του συμμετέχοντα [stake inoculation] 288, 295
- Διαρκής συγκριτική ανάλυση 70-71, 180, 182
- Διαταραχή σωματικής δυσμορφίας (ΔΣΔ) 377-378, 485-487
 ορισμός 485
- Διατμηματική ανάλυση 362, 364-365
- Διαφάνεια 28, 508, 531
- Διαψευσιμότητα 39, 40, 259
- Διεργασίες 61, 63, 67, 72, 74, 89, 120, 156, 166, 168, 180, 188, 197-199, 204, 240, 249, 265, 267, 282, 306, 356, 359, 362, 364, 366, 370, 420, 444, 454, 478, 542
 κοινωνικές 61, 72, 74, 120, 196, 198-199, 202-204, 206, 249, 412, 420
 κοινωνικοψυχολογικές 141
 ψυχολογικές 61, 72, 74, 120, 249, 412
- Δικαίωμα αποχώρησης 85
- Διλήμματα 543
- Διπλή ερμηνευτική 219
- Διπλή εστίαση 423, 431
- Διπλή οπτική [binocularity] 421-422
- Δομές 56, 62-63, 89, 341, 359, 368, 373, 412, 425, 474
 γνωστικές 261, 281, 284
 εμπειρίας και συμπεριφοράς 62
 θεσμικές 315, 523, 531
 κοινωνικές 130, 199, 237, 305, 315, 330, 333-334, 341, 369, 397, 522-523, 531
 οικονομικές 66, 130
 πολιτισμικές 70
 υλικές 237, 305, 333, 341, 369
 υποκείμενες 63, 126, 129, 341
 ψυχολογικές 304, 397
- Δουλειά ντετέκτιβ 62, 123, 452
- Δύναμη 121, 130, 319, 331, 336, 367, 429, 452, 496, 498, 500, 503
- Δυναμική της ομάδας 109
- Ε**
- Εγκυρότητα 37, 46, 64, 69, 81- 82, 88, 113, 124, 169, 269, 402, 413
 αναπαραστατική 234
 οικολογική 82, 107, 110
 ορισμός 37
 σφάλμα 81
- Εγχειρίδιο κωδικοποίησης 167
- Εθισμός 473, 503
- Εθνογραφία 80, 103
 και παρατήρηση 103
- Εθνομεθοδολογία 44, 285, 309
- Έλεγχος από τα μέλη [member checking]
 Βλ. επίσης Επικύρωση από τους συμμετέχοντες 113

- Εμπειρία
 βιωμένη 48, 64-66, 120-121, 199, 217, 237, 245, 346, 485
 δομή 62, 217
 ποιότητα 64-66, 72, 79, 191, 222, 230, 235, 396
 υποκειμενική υφή 53-54, 66, 72, 79, 127, 235-236, 240, 242, 321, 329, 337, 523
 Εμπειρισμός 38-39
 άποψη για την απόκτηση γνώσης 38
 επιστημολογική θέση 37, 45-46, 75, 118, 132, 138, 141, 201, 377, 388, 411
 Εμπιστευτικότητα 85, 87, 142, 261, 446, 492, 527, 529, 530
 Εμφάνιση (φαινομένων) 129, 181-183, 245
 Έναυσμα 97, 361, 364, 370, 384-385, 449, 474, 502-503
 στη μνημονική διεργασία 384
 Ενήμερη συγκατάθεση 85, 87, 140, 142, 390, 447
 Ενημέρωση 85, 140, 448, 492
 Ενιαίο ορθολογικό υποκείμενο 331
 Ενδεχομενικό διάγραμμα 197
 Ενσυναίσθηση 123, 127-128
 Ενσώματη εμπειρία 378
 Ένταξη σε πλοκή [emplotment] 350
 Εξαγωγή 39, 82, 84, 157, 159, 213, 275, 276, 472
 Εξαγωγή δεδομένων 159
 Εξαπάτηση 85, 144
 Εξουσία 86-87, 197, 285, 287, 314-315, 317, 330, 333, 365-366, 517, 521, 536, 544
 και γλώσσα
 σχέσεις 86-87, 285, 315, 317, 330, 366, 517
 Επαγωγή 39, 196, 200, 276
 αναλυτική 245, 254
 πρόβλημα 40, 200
 Επαγωγική προσέγγιση 157
 στη θεμελιωμένη θεωρία 209
 Επαλήθευση 39, 209, 403, 430
 πρόβλημα 39, 40
 Επένδυση 145, 194, 324-325
 συναισθηματική 324
 Επικύρωση από τον ερωτώμενο 270
 Επικύρωση από τους συμμετέχοντες 113
 Βλ. επίσης Επικύρωση από τους ερωτώμενους
 Επιστημολογία 36, 46, 48, 55, 89, 153, 172, 372-373, 389, 402, 407, 415, 443
 θετικιστική 37, 197, 200
 και μεθοδολογία 44-45
 κονστρουξιονιστική με έμφαση στο πλαίσιο 408, 442
 ορισμός 37
 συστήματα κατηγοριοποίησης 52
 ρεαλισμού της οπτικής [standpoint epistemology] 44
 ριζοσπαστικού κονστρουξιονισμού 409, 413
 Επιστήμονας-επαγγελματίας 424
 Εποχή [epoché] 213
 Έρευνα δημοσκόπησης 165
 Έρευνα-δράση 80, 86, 103-104, 112
 και παρατήρηση 103
 Έρευνα μελέτης περίπτωσης 248-250, 252, 255, 258, 260, 266, 267-269, 271-273, 276
 διαδραστική 269
 και φαινομενολογικές μέθοδοι 265
 νατουραλιστική 252, 254
 πραγματιστική 252, 255
 σημαντικά χαρακτηριστικά 248
 Ερευνητής
 ως αναλυτής ιστορίας 356

- ως αρχιτέκτονας 68
 ως δημιουργός 56
 ως ειδικός 125, 127
 ως μαμή 197
 ως μάρτυρας 205, 272
Βλ. επίσης Ρόλος του ερευνητή
 ως ντετέκτιβ 62, 173, 452
 ως οικοδόμος 56
 ως προσωποκεντρικός σύμβουλος 64
 ως ρεπόρτερ 272
- Ερευνητική διαδικασία 28, 43, 51, 56, 59, 60, 80, 82, 84, 142, 145, 185, 193, 196-198, 201, 205, 209, 239-241, 272, 307, 335, 369, 377, 393, 401, 403, 406, 410, 417, 430, 445, 570
- Ερευνητική πρόταση 133-140, 142, 144-147
 κύρια συστατικά μέρη 135
 λειτουργίες 134
- Ερευνητικό ερώτημα 50, 74-75, 83, 88-91, 107-109, 111, 134-141, 152-156, 158, 160, 162-164, 166-167, 171-172, 174-185, 186, 187, 191-193, 207-208, 227, 229, 246, 255, 268, 274, 290, 292, 296-297, 316, 387, 397, 409-410, 426, 441-442, 445, 453-454, 524
 και βιβλιογραφική ανασκόπηση 136, 137, 453
 και επιστημολογία 89
 και θεματική ανάλυση 52, 75, 109, 151-153, 155-161, 165-166, 168-173, 175-176, 386, 394, 410, 421, 428, 486
 και θεμελιωμένη θεωρία 52, 92, 100, 102, 115, 138, 179, 180-187, 193, 195-206, 208-209, 244-245, 246, 250, 271, 362, 363, 376, 388-389, 393, 408, 415, 425, 433-434, 443-447, 452
 και λογοψυχολογία 52, 112, 279-280, 285-288, 291-292, 302-308, 315-316, 330, 334-337, 373, 376, 388-389, 410, 413, 420
 και μετεγγραφή 49, 80, 98-100, 125, 145, 160-161, 227, 289-290, 292, 296, 298, 338, 353-354, 429, 449-450, 492, 527
 και οδηγός της συνέντευξης 449, 525
 και φουκωϊκή ανάλυση λόγου 52, 279-280, 285-286, 292, 307, 313-316, 334-339, 410, 421, 518
 στην ανάλυση λόγου 88, 92, 95, 109, 152, 266-267, 279-280, 285-286, 288-296, 298, 301-304, 307, 309, 317, 335, 337, 341-342, 353-354, 390, 421, 428, 522
 στην έρευνα μελέτης περίπτωσης 248-250, 255, 258, 260, 266-269, 271-273, 276
- Ερμηνεία 47, 49-50, 52, 55, 66, 73, 103, 105, 117-120, 123-127, 129, 130-131, 133, 155, 157, 162, 166, 172-173, 176, 198, 216-218, 222, 229-230, 239-241, 245, 250, 261, 264-266, 270-271, 282, 346, 355, 376, 378, 386-387, 389, 392, 401, 403-404, 409, 413-414, 419, 421, 422, 424, 429-430, 433, 445, 463, 530
 ενσυναισθητική 125-127, 172
 επίπεδα 229, 403
 και είδη γνώσης 117, 127
 και κατανόηση 50, 118, 120, 123, 125-127, 131, 133, 173, 217-218, 229, 239-240, 271, 404, 409, 413, 419, 421, 424, 429
 και οπτικά δεδομένα 388, 393
 καχύποπτη 157, 172
 κριτικού ρεαλισμού 120, 129

- ορισμός 118
 Ερμηνευτικά ρεπερτόρια 293, 294, 297, 304
 Ερμηνευτικός κύκλος 128, 217
 Ερμηνευτική 118
 βιβλική 118
 καθολική 118
 νομική 118
 φιλολογική 118
 φιλοσοφική 239
 Ερωτήσεις
 αντιθετικές 97
 αξιολογικές 97
 δομικές 97
 περιγραφικές 97
 Εσωτερική συνοχή 409
 Ετικέτες
 in vivo 182, 222-223
 περιγραφικές 181-182, 220, 222, 427
 Ευαισθησία 470, 471
 θεωρητική 183
 στο πλαίσιο 445-446, 451, 453, 470, 472, 477
 Ευθύνη 49, 72, 86, 130, 173, 269, 287, 290, 297, 299, 304, 319, 320, 322, 326, 328, 358, 365, 367, 410, 436, 469, 498, 512, 533, 534, 541, 543
- G**
- Gilligan, Carol 42, 43
 Glaser, Barney 179, 180, 184, 189, 195, 197, 202, 204, 208, 209, 246, 450, 452
- H**
- Haraway, Donna 43-44
 Haug, Frigga 83, 359, 361, 363
 Heidegger, Martin 215
 Ηθογενής [ethogenic] έρευνα 102
 Ημερολόγια 80, 104-105, 113, 159, 187, 234, 250, 382, 383
- και ερευνητικό ερώτημα 257-258
 μη δομημένα βιντεο-ημερολόγια 104-105
 της έρευνας 492, 507
 Husserl, Edmund 211, 213, 215-216
- Θ**
- Θέμα**
- αναδυόμενο 164, 221
 θεωρητικό στάτους 153
 κύριο 228
 ορισμός 153
 τυχαία λίστα 169
- Θεραπεία κατά των ναρκωτικών 434-435, 438-439, 441, 453, 478
 Θεραπευτική κουλτούρα 296
- Θέσεις**
- αποδυναμωτικές 543
 επιστημολογικές 46, 54, 59-60, 71, 75, 153, 270, 410, 414-415, 431
Βλ. επίσης Επιστημολογία ειδικών 542
 οντολογικές 56, 172
 παθολογικοποίησης 544
 σχετικιστικές οντολογικές 56
 υποκειμένου 314, 318, 320-321, 325, 327-329, 331-332, 336-338, 340, 530
 Θέσεις υποκειμένου 314, 318, 320-321, 327-329, 332, 338, 530
Βλ. επίσης Θέσεις ορισμός 320
- Θετικισμός 37**
- επαγωγικός 201
 Θεωρητική ελευθερία 153
 Θεωρητική ενοποίηση 422
 Θεωρητική ευελιξία 153
Θεωρία
 ανάδυση 157, 197, 200, 208
 ανάπτυξη 40, 180, 198, 203, 249, 259, 269, 271, 388, 427, 445, 471

- αρχική 258
 δημιουργία 39, 40, 179, 191, 362, 452
 έλεγχος 196
 εξέλιξη 185, 209, 449
 και ερμηνεία 124, 229, 240, 245, 430
 παραγωγή 40, 48
 ρόλος 209, 256, 258, 274, 435, 477
 ψυχαναλυτική 266
 Θεωρία της αντιστοιχίας για την αλήθεια 37
 Θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων 156
- I**
- Ιδεαλισμός 56
 Ιδιογραφική προσέγγιση 220, 248, 271, 273, 523
 In vivo όροι 182, 222
βλ. επίσης Κωδικοί και Ετικέτες
- J**
- Jefferson, Gail 99, 131, 266, 289, 331, 527
 «Jefferson Lite» 289, 527
- K**
- Καθήκον παροχής φροντίδας 446
 Καρκίνος του μαστού 351-352, 379
 Καταγραφή σημειώσεων 185, 193, 451
 στη συμμετοχική παρατήρηση 100-103
 Καταμέτρηση 222
 Κατασκευές 46, 51, 67, 69-70, 153, 171-172, 180-181, 187, 197, 202, 251, 252, 295, 297, 302, 306, 314-315, 318-321, 324-326, 328-329, 332, 335, 337, 341-342, 356, 362-363, 369, 397, 518-519, 521-522, 526, 528, 530-531, 537, 540, 542-543
 αλληλοσυγκρουόμενες 542
 γλωσσικές 68
 υπόρρητες 293
- Κατηγορίες** 162
- αναλυτικές 181, 188, 206, 403, 451
 βασικές 189, 191-192, 244, 452
 θεωρητικές 451
 νοήματος 152, 176, 180, 196, 198, 218, 226, 388
 περιγραφικές 181, 188, 206
 υποκατηγορίες 182-183, 187, 192
- Καχυποψία** 117, 123-131
- Κειμενική ανάλυση** 362-363, 365, 370
- Κοινά αντικείμενα σκέψης** 283-284
- Κοινωνικός κονστρουξιονισμός** 44-46, 49, 59, 61, 67, 68-72, 74-76, 113, 117, 121-123, 129, 153, 198, 241, 411, 415
 μετριοπαθής 68, 71
 ριζοσπαστικός 68-71, 408-410
βλ. επίσης Κονστρουξιονισμός 198, 408, 410, 415
- Κοινωνική φαινομενολογία** 156, 167
- Κονστρουκτιβισμός** 442
- Κονστρουξιονισμός**
 κοινωνικός 44, 46, 49
 με έμφαση στο πλαίσιο 407-408, 410, 413
 ριζοσπαστικός 407-408
- Κορεσμός** 364, 447
 θεωρητικός 184-185, 187, 448
- Κριτήρια**
 αποκλεισμού 139
 επιλογής 139
- Κριτική**
 της «αντρικής επιστήμης» 42
 του γνωστικισμού 281, 285, 287-288, 308, 329
 του επαγωγισμού 39-40
 του υποθετικο-παραγωγισμού 39-40, 46
 φεμινιστική 41, 44

- Κριτική ανάλυση λόγου 330
 Κριτική αφηγηματική ανάλυση 422
Βλ. επίσης Αφήγημα/αφήγηση
 Κριτική γλωσσική επίγνωση 48, 51
 Κωδικοί 161-162, 167
 θεωρητικοί 188
 της αρεσκείας του ερευνητή 197
 υψηλότερου επιπέδου 174
 χαμηλότερου επιπέδου 167
 Κωδικοποίηση
 ανοιχτή 187, 189
 αξονική 189, 208
 θεωρητική 181-182
 πλαίσιο (κωδικοποίησης) 157
 πρότυπο 167
 στη θεματική ανάλυση 166
 στη θεμελιωμένη θεωρία 187, 452-453
 στη λογοψυχολογία 292-293
 υπόδειγμα 182, 189, 194, 196-197, 208
 Kuhn, Thomas 41
- Λ**
 Lacan, Jacques 506
 Λειτουργία 221
 Γενικευσιμότητα *Βλ. επίσης* Γενίκευση
 Λογισμικό 160, 391, 393, 427-429
 Λόγος 67, 202
 αντίθετος 315
 βιοϊατρικός 314-315, 319
 ηθικός 69
 κυρίαρχος 70, 315
 οικονομικός 325
 πρακτικές 280, 285-287, 309-310
 ρομαντικός 319, 325-327
 των ειδικών 317, 527, 531
 Λογοψυχολογία
 ορισμός 285, 286
- Μ**
 «Ματιά του Θεού» 43-44
 Μέγεθος δείγματος 160, 290
 Μεθοδολατρία 418-420, 426, 431
 Μεθοδολογία
 διπλής εστίασης 423
 ορισμός 45-46
 ποιοτική 45-46
 Μελέτη περίπτωσης
 εγγενής 266
 εξηγητική 254, 263, 266
 κλινική 265
 μεμονωμένων περιπτώσεων (μελέτη) 248, 250, 252-253, 263, 266, 271, 273
 ορισμός 247, 259
 περιγραφική 252, 266
 πολλαπλών περιπτώσεων (μελέτη) 253-254, 259, 266-268, 273
 συντελεστική 256, 262, 266, 268, 274
 Μεροληψίες 145, 213, 215, 355, 389
 Μεταβλητές
 προκαθορισμένες 47
 ψυχολογικές 46
 Μεταδομισμός 309, 313
 φεμινιστικός 44
 Μεταφериσιμότητα 404, 406, 470, 471
 Μεταφορές 293, 504
 Μετεγγραφή 80, 98-100, 125, 145, 160, 227, 289-290, 292, 298, 338, 429, 450, 527
 και ανάλυση λόγου 353
 και ανάλυση συνομιλίας 289, 527
 και ανάλυση της θεμελιωμένης θεωρίας 181, 453-454
 σύμβολα 296
 Μνημονική διεργασία 360, 363, 384
 ορισμός 359
 Μοντέλο
 βιοψυχοκοινωνικό 436, 469

- εξηγητικό 194
θεωρητικό 437, 456
- Ν**
«να δίνεται φωνή» 54, 62, 382, 390, 454, 508
Νόημα 212, 214
 γλωσσικά κατασκευασμένο 68, 70, 266, 302-303, 307, 327, 338, 342, 413, 528
 εμπειρική νοηματοδότηση 120
 ενασχόληση με το νόημα 412
 θεματοποίηση 175
 και θεματική ανάλυση 155
 κρυμμένο 124
 μάχη νοηματοδότησης 128
 της εμπειρίας 65, 120, 130, 167, 199, 214, 221, 369
 όπως ορίζεται από τους συμμετέχοντες 48
- Ο**
«Ο άντρας ως πρότυπο» 42
 Βλ. επίσης Κριτική της «αντρικής επιστήμης»
Οδηγίες για τη δεοντολογική πρακτική 111
 και Βρετανική Ψυχολογική Εταιρεία 111
 και Εθνική Υπηρεσία Υγείας (NHS) του Ηνωμένου Βασιλείου 143
Ολιστική οπτική 272
Ομιλία 281
 Βλ. επίσης Γλώσσα· Προσανατολισμός στη δράση
Οντολογία 55, 137, 171-172, 204, 372
 ρεαλιστική 56, 172, 204
 σχετικιστική 56, 240
 υλιστική 56, 172
Οπτική 127
 Οπτική συμβολικής αλληλεπίδρασης 204, 240
 Ουσία 213, 228
 των φαινομένων 214, 228, 234-235, 244-245, 265
- Π**
«Π»
 μεγάλο «Π» 48
 μικρό και μεγάλο «Π» 48
Παραγωγή 39, 40, 48, 54, 59-68, 70, 74, 76, 86, 92, 102, 114, 117, 121, 125, 134, 138, 169, 187, 189, 196, 198, 204, 211, 213, 220, 239, 252, 254-255, 259, 268, 289, 296, 305-306, 310, 317, 334, 338, 360, 369, 383, 388, 390, 392-393, 408, 424, 429, 451, 469, 542
Παραγωγική προσέγγιση 157, 452
Παρατήρηση
 εστιασμένη 103
 συμμετοχική 80, 93, 100-103, 113, 140, 187, 250
Parker, Ian 38, 45, 286, 288-289, 303, 309, 314-317, 330, 332-334, 341, 425, 506
Πειράματα 259
 Θέση του ειδικού 125, 127
 Βλ. επίσης Ερευνητής ως ειδικός
Περιγραφή 260-261
Περιληπτικός πίνακας 222-223, 226
Περιπέτεια 35-36
Περίπτωση 255-257
 ορισμός 247-249
Πιλοτική έρευνα 138
Πλαίσιο
 εξηγητικό 157, 163, 168, 180
Πλέγματα ρεπερτορίου 251
Πλουραλισμός 419, 425
 μεθοδολογικός 60, 76

Ποιότητα

στην έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας 49, 51-52, 80, 84, 86-88, 93, 111, 117, 131, 146, 152, 244, 265, 268, 273, 276, 370, 407, 418, 425, 430

της εμπειρίας 47, 64-65, 72, 199, 222, 230, 235, 396

Popper, Karl 45, 93, 99, 280-281, 286, 287-291, 293-295, 298, 302-303, 309, 341, 343

Potter, Jonathan 45, 93, 99, 280-281, 286-291, 293-295, 298, 302-303, 309, 341

Πόλωση 221

Πολυκειμενική θεματική ανάλυση 386, 394

Προ-αναστοχαστική συνείδηση 213

Προ-γνωστικές πτυχές της εμπειρίας 238

Προσανατολισμός στη δράση 319, 326, 528

Προσέγγιση διπλής εστίασης 431

Βλ. επίσης Μεθοδολογία

Προθετικότητα 212, 303

Προτάσεις μελέτης 258

Πρότυπο 166

a priori 157, 166, 169

P

Ρεαλισμός

απλοϊκός 409

κριτικός 408

Ricoeur, Paul 123, 124, 127, 350

Ρόλος

του ερευνητή 62, 64, 68, 172, 205, 272, 307, 369, 401, 403

Βλ. επίσης Ερευνητής

Σ

Sartre, Jean-Paul 505

Σημειώσεις

αναλυτικές 102

μεθοδολογικές 102

παρατήρησης 102

ουσιώδεις 102

Smith, Jonathan 25, 109, 202, 215, 218-222, 229-232, 234, 237-238, 244-246, 248, 250, 252, 254, 261-262, 265, 269, 347, 348-349, 356, 369, 371-374, 379, 406, 421-422, 425, 449, 490, 492, 504, 524

Στάτους

του κειμένου 49, 267, 372, 385

των οπτικών δεδομένων 397

Strauss, Anselm 179-181, 184, 186-187, 189, 194-197, 202, 208-209, 246, 450, 452-453

Στρατηγικές

διαδραστικές 189

λόγου 287, 289-290, 297, 304

Συγκριτική ανάλυση 183, 254

Συναίνεση διαδικασίας 87

Σύνδεσμος Διαδικτυακών Ερευνητών 111

Σχέδιο μεικτών μεθόδων 91

Σχέση (μεταξύ συνεντευκτή/ερευνητή και συνεντευξιαζόμενου) 95

Σχέση νοσοκόμου-ασθενή 194

Σχετικισμός 341, 409, 411, 443

ακραίος 38, 54

Σχόλια

γλωσσικά 220

εννοιολογικά 220

περιγραφικά 220

T

Ταυτότητα 43, 69, 94, 109-110, 154-155, 205, 286-288, 297, 303, 306, 317, 337, 350, 372, 390-391, 438, 469, 470, 520

- φθαρμένη 438
 Τεστ των είκοσι δηλώσεων 251
 Τεχνικές συλλογής ποιοτικών δεδομένων 52
 και ανάλυση δεδομένων 102
 και διαδίκτυο 110
 και ημιδομημένες συνεντεύξεις 92-100
 χαρακτηριστικά 90
 Τηλεδιάσκεψη 110
 Τριγωνοποίηση 113-114, 187, 248, 267-268, 273, 408, 412
 Τοποθέτηση 85, 286, 314, 328, 332, 527, 528, 536-537, 541
 Τυπολογία 350
 σεναρίων 350
- Υ**
 Υβριδική προσέγγιση 166
 Υλισμός 56
 Βλ. επίσης Οντολογία
 Υλιστικο-γλωσσική προσέγγιση 337
 Υπαγωγή 221
 Υπεράσπιση του υποκειμένου 331
 Υπόδειγμα
 αλλαγές 41
 κοινωνικο-γνωστικό 237
 Υποθέσεις
 έλεγχος 447
 Υπόθεση 88
 Υποθετικο-παραγωγισμός 39-41, 46
 Υποκειμενικότητα 285, 303, 314, 318, 320-321, 329-331, 337-339, 383, 523, 528, 530, 536-537, 542
 Υφή 213
- Φ**
 Φαινομενολογία
 ερμηνευτικές εκδοχές 239
 ερμηνευτική 92, 217, 224
 περιγραφική 65, 216-218
 υπερβατική 211, 213-214, 216, 235
 Φαινομενολογική αναγωγή 213
 Φανταστική παραλλαγή 213
 Φεμινίστριες 42-44, 522
 Foucault, Michel 280, 285, 313, 315, 318, 330-331, 521-523
 Φουκωκή ανάλυση λόγου
 ορισμός 313-315
 Frank, Arthur 347, 348, 349, 351, 355, 505
 Freud, Sigmund 249, 265, 424,
 Φωτογραφίες 97, 250, 375-381, 388-390, 392-394, 486, 491-492, 500, 508, 509-510, 512
 Φωτο-εκμείευση 486, 490
 ορισμός 378-381
 Φωτο-παραγωγή
 ορισμός 378-381
 Φωτο-φωνή
 ορισμός 378-381
- Χ**
 Χαρακτηριστικά του λόγου 100
 Χρόνιος πόνος 232
- Ψ**
 Ψυχανάλυση 124, 248, 332
 Ψυχοκοινωνική προσέγγιση 265
 Ψυχολογία
 αφηγηματική 149, 345-346, 355, 359-360, 367-369, 371-372, 375, 411
 κλινική 244, 525
 κριτική 285, 317, 517
 λογοψυχολογία 52, 112, 149, 279-280, 285-288, 291-292, 302-308, 315-316, 330, 334-337, 373, 375-376, 388-389, 410-411, 413, 419

-
- ποιοτικής μεθοδολογίας 52, 54, 59, 106, 244, 402, 425, 426
συμβουλευτική 230, 485, 517, 525
της μνήμης 263
υγείας 230, 436, 445
- W**
Wetherell, Margaret 45, 99, 280, 281, 285-286, 290-291, 293-295, 298, 302-303, 305, 308-311, 337, 339, 552-563, 568

Το ανά χείρας εισαγωγικό βιβλίο για τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας στο πεδίο της ψυχολογίας αποτελεί βασικό εγχειρίδιο για τους σπουδαστές που δεν έχουν εμπειρία στην ψυχολογία ποιοτικής μεθοδολογίας. Παρουσιάζει το θέμα με ξεκάθαρο τρόπο με βάση οκτώ διαφορετικές προσεγγίσεις στις ποιοτικές μεθόδους, εξηγώντας πώς πρέπει να χρησιμοποιείται καθεμιά από αυτές, ποιες είναι οι διαδικασίες και οι τεχνικές που περιλαμβάνουν και ποιοι οι περιορισμοί που συνδέονται με αυτού του είδους την έρευνα.

Στη νέα αυτή έκδοση, με βάση την οποία έγινε η μετάφραση στα ελληνικά, το υλικό έχει αναδιοργανωθεί και επικαιροποιηθεί ώστε να αντανakλά τις εξελίξεις του πεδίου, ενώ το στιλ γραφής της Carla Willig, δημοφιλές τόσο στους φοιτητές όσο και στους διδάσκοντες, παραμένει το ίδιο.

«Δεν υπάρχει άλλο αντίστοιχο κείμενο στην ψυχολογία τόσο καλό όσο το κείμενο της Willig – η σαφήνεια, η πειθώ και η καταπληκτική της ικανότητα να εκφράζει με απλή γλώσσα δύσκολες έννοιες στο πεδίο της μεθοδολογίας είναι κάτι που οι φοιτητές ψυχολογίας θα βρίσκουν χρήσιμο για πολύ καιρό ακόμα». Paula Reavey, Καθηγήτρια Ψυχολογίας στο London South Bank University του Ηνωμένου Βασιλείου

«Πρόκειται για το πιο προσιτό και φιλικό εισαγωγικό κείμενο σχετικά με τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας στην ψυχολογία και μια μεγάλη ευκαιρία για να πάρει κανείς ρίσκα, να βγει στον δρόμο για την περιπέτεια και να μάθει πραγματικά να κάνει έρευνα με βάση τις ποιοτικές μεθόδους».

Wendy Stainton Rogers, Ομότιμη Καθηγήτρια του Τμήματος Φροντίδας Υγείας και Κοινωνικής Φροντίδας στο Ανοικτό Πανεπιστήμιο του Ηνωμένου Βασιλείου

«Έχουν προστεθεί κεφάλαια για την επιστημολογία και την ερμηνεία, κάτι που πιστεύω πως οι φοιτητές μου βρίσκουν ιδιαίτερα χρήσιμο, καθώς συχνά αυτά είναι τα πιο δύσκολα θέματα για όσους κάνουν τα πρώτα τους βήματα στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας».

Δρ. David Harper, Αναπληρωτής Καθηγητής Κλινικής Ψυχολογίας στο University of East London του Ηνωμένου Βασιλείου

Στο βιβλίο έχουν συνεισφέρει επίσης οι Sarah Jane Dryden, Caroline Silcock και Joanna Silver.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ GUTENBERG

ΚΚ 9571093

ISBN 978-960-01-1720-2

9 789600 117202